
3 2044 059 365 973

SIGILLVM ACADEMIAE HARVARDIANAE IN NOV ANG
CHRISTO ET ECCLESIAE
VE RI TAS

Hungary

12

Feb. 17

86

A BÜNÖZÉS VILÁGA

TANULMÁNYOK A BŰNRŐL, A BÜNÖZÉSRŐL ÉS A KRIMINALITÁS TERÉN KIFEJTENDŐ ÁLLAMI ÉS TÁRSADALMI REAKCIÓRÓL

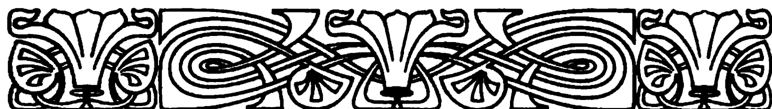
IRTA DR. CSIZMADIA ALAJOS

A KÁNONJOGI, JOGI ÉS POLITIKAI TUDOMÁNYOK DOKTORA, A KIR. MAGYAR TERMÉSZETTUDOMÁNYI TÁRSULAT TAGJA

NYOMATOTT TAIZS JÓZSEF KÖNYVNYOMDÁJÁBAN PÉCSETT

1904

ELŐSZÓ.

Ahol a bűn habitusszerüleg jelentkezik, ott kezdődik a bünözés világa és a programmszerü állami reakció szükségessége. Az Államok eddigelé csak az egyének elleni reakció elvének hódoltak. Ma már általánossá válik a nézet, hogy az Államoknak a tömegekkel, illetőleg a bünözésre disponáló tényezőkkel szemben is fel kell venniök a küzdelmet, az egyesek elleni represszió rendszerét pedig meg kell javítaniok.

A kriminologusok kutatásai nyomán megállapíthatjuk, hogy mennél jobban eltérünk az emberi típus ideáljától, mennél mostohábbak a közületi viszonyok, annál nagyobb tért hódít a kriminalitás. S ez egészen természetes. A különféle mizériákkal telitett physicumban és a visszásan alakuló psychicumban, úgyszintén az abnormális szociális mediumban oly hatalmas determináció rejlik, amelylyel a magára hagyott egyén (úgy a fizikai mint a morális ellentállási képességében megfogyatkozott ember) megküzdeni nem képes. A közület ugyan bizonyos határig megoltalmazza az egyéni szabadságot, de a viszonyok mostohaságában rejlő determinációt legfeljebb mint enyhitő körülményt vették számba, míg azzal megküzdeni, vagy legalább az egyént az ellenségesen determináló elemekkel folytatott nagy harcaiban támogatni, mind ez ideig elmulasztották. Az egyéni (relatív) szabadság hívei vagyunk, de azt is elismerjük, hogy a szabadság gyakorlása (néha) nagyon is sok akadályba ütközik s így az egyéni szabadságnak (konkrét esetekben) igen sokszor csak akademikus jelentőséget tulajdoníthatunk. Fél emberektől, minden oldalról szorongatott egyénektől teljes valutáju cselekményeket nem várhatunk. Pedig ha az egyén a maga természetes képességével és erejével a

napról-napra szaporodó ellenséges tényezők sokaságával meg nem küzdhet s a rendelkezésére álló természetes tényezők elégtelensége folytán elbukik, az igazságos (állami szempontból) büntetésnek még a lehetősége is elesik. Ezért hangsulyozzuk a vallás, illetőleg a vallásos nevelés szükségességét. Majd ha az egyén fizikai, pszichikai és szociális fejlődésének kedvező feltételeiről gondoskodunk, ha a vallásosságot, az emberi gyarlóság eme leghathatósabb surrogatumát kellőképen ápoljuk s a szeretet elvét az egyéni, társadalmi és állami élet összes viszonyaiban érvényre juttatjuk, akkor a bűnről mint habitusról, a determinisztikus elem uralmáról többé nem szólhatunk és a bünözés világából a magasabb típus ideális szféráiba jutunk, ahol az igazi vallásosság ölén az erény virágai díszlenek s az emberek a béke, szeretet és boldogító harmónia gyümölcseivel táplálkoznak. Mi mindezt az intenzívebb civilizációtól, az igazi keresztény kultúra szerencsés továbbfejlődésétől reméljük.

„Ha a büntető törvényhozás és igazságszolgáltatás feladatait csak az emberszeretet szempontjából kellene megoldani, akkor könnyü volna reá helyezkedni a krisztusi végtelen könyörületességnek, szelidségnek és megbocsátásnak álláspontjára, mint a legmagasztosabbra és legfenségesebbre. A törvényhozásnak azonban a való életet, az észszerüség és célszerüség követelményeit .... is figyelembe kell vennie.“ Balogh Jenő (L. a „Huszadik század“ I. évfoly. 10. 11. füz.) eme megjegyzésére azt válaszoljuk, hogy a jól értelmezett krisztusi szeretet nem zárja ki a keserü orvosságot, az operációs asztalt stb., tehát a fegyelem szigorubb eszközeit sem, csak azt követeli, hogy a büntetés a bűnösnek is javára váljék, illetőleg az állami reakciónak a bosszúból való kivetkőztetését és közjótékonysági cselekménynyé való convertálását megvalósítsuk.

Meg kell emlékeznünk még azokról a munkákról is amelyeket dolgozatunkban felhasználtunk, egyben megjegyezzük, hogy ahol az idézett vagy átvett helyekre különös súlyt fektettünk, a szerzőről és munkájáról az illető helyen is azonnal beszámolunk.

Fayer László: A magyar büntetőjog kézikönyve. Budapest 1900.

Balogh Jenő: Börtönügyi viszonyaink reformjához. Budapest 1888. Büntető törvényeink módosításához. (Különlenyomat a „Huszadik század I. évf. 10. és 11. füz. 9. l.) Budapest 1900.

Schnierer Aladár: A büntetőjog általános tanai tekintettel az ujabbkori törvényhozásra. Budapest 1873. A bűntettekről és vétségekről szóló magyar büntető törvény magyarázata. Budapest 1881.

Pauler Tivadar: Büntetőjogtan. III. kiadás. 1872. — Észjogi előtan. III. kiadás. Budapest 1873.

Vámbéry Rusztem: Büntetőpolitikai követelések. Budapest 1900.

Berner A. Fr.: Lehrbuch des deutschen Strafrechtes. XIII. kiadás. Lipcse 1884.

Wargha Gy.: Die Abschaffung der Strafknechtschaft. Grác. 1897.

Hintrager O.: Amerikanisches Gefängnis- und Strafwesen. Tübinga. 1900.

Reich E.: Kriminalität und Altruismus. Arnsberg 1900.

Felhasználtam még Liszt ismert tankönyvét (Lehrbuch des deutschen Strafrechtes), a nemzetközi büntetőjogi egyesület kiadványait (Mittheilungen der Internationalen und criminalistischen Vereinigung), Carrara hires munkáját (A büntetőjogtudomány programmja. A magy. tud. Akadémia kiadása), a magyar jogászegyleti értekezéseket (72), átolvastam a Jogtudományi Közlöny c. 30 évfolyamát stb. A jogbölcseleti munkák közül forrásaim: Pikler (A büntetőjog bölcselete. 1900. A jog keletkezése és fejlődése), Ahrens (Természetjog vagy Jogbölcsészet. Ahrens H. után dolgozta Bihari J. 1872), Pollák Illés (Erősek és gyengék. 1902.) művei. Felhasználtam még Pikler (jogbölcseleti), Schnierer (észjogi), Concha (politikai), és Láng (statisztikai) előadásai után készített jegyzeteket, Földes statisztikáját (Magyarország statisztikája. Budapest. 1885). Munkám II. részében jó hasznát vettem Klug biologiájának és Moravcsik elmekórtanának. A tisztán filozófiai kérdésekre vonatkozólag forrásul használtam: sz. Tamás Summa-ját, Stöckl bölcseletét (A bölcselet tankönyve. ford. Répássy. 1884) és bölcselet történelmét, Kozárynak a pozitivizmusról irt munkáját (Korunk bölcselete. Pécs. 1892.), Lewes Gy. művét (A philosophia története Thalestől Comteig ford. Bánóczi. Buda-

pest. 1878.) Az említetteken kivül áttanulmányoztam a következő műveket és értekezéseket: „A föld és az ember“ (Ratzel, Budapest. 1887), „Az ember származása és az ivari kiválás“ (Darwin. Kiadja a k. m. T. T. társ. 1884.), „A milieu a történelemben“ (Századok. XXII. évfoly.), „A fölvilágosodás keletkezésének és befolyásának történelme Európában“ (Zsilinszky ford. 1872. Budapest. 7. 9. lap); fel kell még említenem P. Szathmáry művelődés történetét (Budapest 1881.) Cantu Caesar és Ribáry világtörténelmeit, Tolnavármegye regestrumait (regestr. iii 1814. 900, 901, 902.), Lehmann „Babona és varázslat“ c. művét, Vizaknai legujabb (1901) dolgozatát a prostitúcióról stb. stb. amelyeket többé-kevésbé felhasználtam és munkámban idéztem vagy legalább érintettem. A folyóiratok közül különösen a „Természettudományi Közlöny“-nek sokat köszönhetek (kiadja a k. m. természettudományi Társulat) stb. stb.

Végül hálás köszönettel adózom mindazoknak, akik pártfogással, tanácscsal, bírálattal, vagy egyébként támogattak és a nagy munkafeladvány megoldásában több-kevesebb részt vettek. Elsősorban Dr. Balogh Jenőről a m. kir. tud. egyetem jogikarának ez időszerinti dékánjáról kell megemlékeznem, aki úgyszólván működésem irányát kijelölte s az önzetlen tudós nagylelküségével forrásmunkákkal szolgált. Orvos barátaimat sem mellőzhetem, akik biologiai téren számos értékes felvilágositást adtak, különösen dr. Günther József, aki munkám megfelelő helyeit (kiváltképen az elmebetegségekről szóló részt és a biologiai vonatkozásu részleteket) a modern orvostudomány szempontjából felülbirálta és a mutatkozó hiányokat pótolta. Hálásan emlékezem igen t. barátaimra: dr. Fent Ferencre és dr. Steiner Lajosra, akik közül az első (a II., III., IV. és V. részt, a befejezést kivéve) csaknem az egész munkát, a második (az I. részt és a befejezést) morális illetőleg jogi szempontból felülbirálták. Itt mondok köszönetet azoknak az ügyészségi, bírósági és közigazgatási tisztviselőknek, jó ismerőseimnek és barátaimnak, akik az adatgyüjtés fáradságos munkájára vállalkoztak és nem egy esetben a hivatalos adatokat is rendelkezésemre bocsátották, úgyszintén a helybeli derék tanítói karnak, amely a technikai munkában a legszívesebb készséggel segédkezett.

Dunaszekcső, 1904. jan. 1.

Dr. Csizmadia Alajos.

TARTALOMMUTATÓ.

I.

BEVEZETÉS.

BÜNTETŐJOGI ELMÉLETEK.

„Ignoramus et ignorabimus." A reáltudományok legkitűnőbb művelőinek e fájdalmas felkiáltása is bizonyitja, hogy az emberi ismeretnek megvannak a maga határai. Harminc évvel ezelőtt azt hitték, hogy a természettudományok óriási lendületében minden rejtélynek megtalálják a kulcsát, s ime kiderült, hogy semmiféle tudománynak nem fog sikerülni azt a hires babiloni tornyot felépíteni, mely az égig érjen, s azok, akik azt hirdették, hogy az emberi tudás merész ívekben tör a végtelenség felé, sokkal inkább elmondhatták volna: „coelum ipsum petimus stultitia." Ma már leszálltak a lóról, s akik kevélységükben határt nem ismertek, egy kissé alázatosabbak és okosabbak lettek, s erre maguk a természettudományok tanították meg az embereket.[1]) Az emberiség azonban nem nyugszik, s ha tényleg sok haszontalan kérdésben bonyolódtunk is, egyszer-egyszer gyöngyszemre is akadunk, amelyet aztán

[1]) Feltevésünk alaposságáról eléggé meggyőződhetünk, ha az emberi tudás határait a reál tudományok fényénél — hacsak hozzávetőleg is — megállapítjuk. Igy tudjuk, hogyha a rezgés nagyon lassu (másodpercenkint 40-nél kevesebb), vagy ha nagyon gyors (mp. 36000-nél több), hangot nem hallunk. A rovarok azonban e tekintetben többre vitték. Ép így vagyunk a fénynyel is. Ha a rezgések száma 458 trilliónál kevesebb, vagy 727 trilliónál több, a fény nagyon gyenge, nem veszem észre. Eszerint tehát az u. n. láthatatlan hősugarak és a láthatatlan chemiai sugarak, valamint más különös természetü rezgések is, talán örökké ismeretlenek maradnak előttünk, mivel arról is meggyőződtünk, hogy „a tudományos módszerek (aránylag) csak kevéssé terjeszthetik ki a közvetlen tapasztalás körét." Felpanaszolják, hogy nem észlelhetjük a fizikai rezgő mozgásokat, a nap és a föld villamos áramait, a növények és állatok delejességét; még kevésbé foghatjuk fel az erkölcsi világ rezgő mozgásait, s a rokonszenv, ellenszenv, a sejtelmek, a lelkek vonzódásának fizikája ismeretlen előttünk. Különösen ez utóbbiakban, Meynert halhatatlan erőlködései dacára, alig juthattunk a valószinüség határaihoz, ahol az ember jobb eredmény hiányában legalább némileg megnyugodhatnék. Ignoramus et ignorabimus.

nagy diadallal beviszünk az emberi tudás kincstárába.[1]) Sajnos, meg kell nyugodnunk abban, hogy *az ember véges lény, tehát tudása is véges;* bizonyos relatív tökéletességnek örvend, s ezt a bélyeget nemcsak egyéniségén, hanem tudásán, hitén, szóval minden kvalitásán és minden munkáján feltaláljuk. Tudásunk nemcsak határolt, megbizhatatlan, hanem relativ természetü is.[2]) Ha Flammarion azt mondhatta, hogy „bizony-

[1]) A spekulativ tudományok megbizhatatlanságát gyakran emlegetik. Flammarion szerint a fénynek 72 évre van szüksége, hogy a Capella-tól hozzánk érjen. A természettudományi közlöny 389. számában olvasom, hogy a Capellától a fény 40 év és 8 hónap alatt ér hozzánk. Mi ez? Leverrier rosszul számitott. A méter mérték a délkörnek nem tiz milliomodnyi része. Az ősnemződés elmélete megbukott és a spontán fejlődés törvénye helyett a folytatólagos fejlődés törvényét hangoztatják. A reáltudományoknál is van tehát bizonyos határ, ahol a bizonyosság a bizonytalansággal érintkezik, ahol *be kell érnünk a valószinüséggel.* A természetfilozófia pedig középkori megbizhatatlanságát ma sem vetkőzte le.

[2]) Igy tudom, hogy a csillagmappára rajzolt csillagok helyzete és fekvése csak szinleges, a valóságnak meg nem felel és a földnek a világürben elfoglalt állásához van viszonyítva, tehát nem abszolút, sőt az egész elrendezés csak távlati jelentőségü. Ha valamely hegy bizonyos pontjáról tájképet veszek fel, ez a tájkép nem lesz azonos azzal, amelyet az eredeti ponttól 10 kilométernyi távolságban ugyanazon vidékről felveszek, mert a távlati ponttal, a falvak, dombok stb. egymáshoz való viszonya is megváltozott. Igen gyakran ez a nézeteltérések magyarázata, s még csak azt se mondhatjuk, hogy a fölvétel helytelen, vagy a kiindulási pont jogosulatlan. Még a fölvétel módjáról is meg kell emlékeznem, mert a szines üvegen, a nagyitón, üveggömbön, prizmán stb. keresztül ugyanazon tájképről mindig más és más képet kapok. Ezért kijelentem, hogy ugyanazon kérdésekről más felfogást is helyesnek tartok, sőt néha még az ellentétes vélemények is jogosultak. Igy ha a Jakabhegyről veszem fel a tájképet, Kővágó-Szőllős hozzám viszonyítva lent van, mig a szent-királyi szemlélőnek kétségkivül ugyanazon község fent van. Mindkettőnek igaza van. Amit azonban az érzéki világ birodalmában könnyen megállapíthatunk, az kissé nehezebb az értelem és a puszta okoskodás világában. Más példával is szolgálok. Rajzteremben vagyunk. A terem bizonyos helyén a tanár felakasztja a kockát s feladatul tűzi ki, hogy azt a kockát mindenki a maga helyéről rajzolja le. Természetesen ahányan vagyunk, annyiféleképp fogjuk a kockát lerajzolni, s hogy valamelyik hibázott, azt sem a rajzok egybevetéséből, sem a kockára vonatkozó ismereteinkből meg nem állapithatjuk. Mindezen esetekben legfeljebb azt mondhatom, hogy valamely pozíció épen nem alkalmas arra, hogy a dolgok jellegzetes tulajdonságait, arányait, szépségét stb. feltüntesse. Igy pl. megtörténhetik, hogy valamely pozícióból

talan az a tapasztalati tudomány is, melylyel oly nagyra vagytok“ . . . ép oly hiányos, mint érzékeink, amelyekkel a tapasztalatokat gyüjtjük, a tények filozófiája se számíthat többre, s meg kell elégednünk azzal, ha az igazságot, azaz a valóságot nagyjából megközelítettük.[1])

Az indukciót, az okszerü következtetést bizonyító eszközül el kell fogadnunk, jóllehet nem tagadjuk, hogy a következtetés minden tévedés forrása is egyuttal.[2]) Az indetermi-

a kockának oly képtelen rajzát kell adnom, hogy a rajzból senki se ismeri fel, hogy az csakugyan a kocka rajza. Ez is a relativitásból folyik. Ezért tartom szükségesnek mindjárt munkám kezdetén álláspontomat praecizirozni, elveimet pontosan megjelölni, mert erre nemcsak a megérthetés, hanem a birálat szempontjából is szükségünk van.

[1]) Meg kell még jegyeznem, hogy valamint az említett rajzteremben az egyesek pozíciója adva van, ép így látjuk az értelmi világban is, hogy az egyesek álláspontja adva van, amelyből ki- és uj pozícióba belehelyezkedni csak alig lehetséges. Nem szabad megfeledkeznünk a világnézletről sem, amely a tapasztalás adatainak feldolgozását szintén befolyásolja. Ha már a képzetalkotáson is felismerjük az alanyiság bélyegét, mennyivel inkább elmondhatjuk ezt a képzeteknek fogalommá való fejlesztéséről, a gondolatok kialakulásáról. Ezért — ha úgy tetszik — az a szerkezeti differencia, mely az egyik agyvelő és a másik közt van, mondhatnók az elvek rendszere, a charakter, a gondolkodás összes funkcióinál oly szerepet játszanak, amely az ugyanazon dologra vonatkozó véleménykülönbséget teljesen kimagyarázza és érthetővé teszi. El kell tehát fogadnunk, hogy ismereteink erősen alanyi és relativ természetüek. Képzeteinkre vonatkozólag tudjuk, hogy a fény, világosság, szinek, hangok, zene, illat, iz, a testeknek csak látszólagos tulajdonságai, azt is tudjuk, hogy szilárd testek nem léteznek, s az anyag háromféle halmazállapotban csak hozzánk való viszonyában szerepel. Az ép érzékek, a dolgoknak hozzájuk való viszonyát, annyira mégis egységesen tükrözik vissza (vagyis a viszonylagosságban is jelentkezik annyi állandóság), amennyire szükségünk van, hogy a tapasztalati tudományokat felépíthessük, mert enélkül minden ismeretnek csak alanyi értéke volna, s a tudomány, az észlelés variatioinak esnék áldozatul. Az értelmi világban is kell lennie bizonyos szilárd bázisnak, amelyen mindnyájan találkozunk, kell lenniök bizonyos elveknek, amelyekben egyetértünk, különben az összes tudományos törekvések vége nem lesz más, mint a bábeli zavarnak ujabb kiadása. Ez indít arra, hogy bizonyos alapvető kérdésekről beszámoljak, amelyek nélkül egy lépést sem tehetünk és amelyekben ha egyet nem értünk, a továbbiakban is szükségképen összekülönbözünk.

[2]) Az indukció Stuart Mill szerint, az értelemnek azon müvelete, mely által következtetjük, hogy ami egyes esetekről áll, az más hasonló

nisták igy okoskodnak: nincs szabadság, tehát nincs beszámítás. Ne vegyék tehát zokon, ha ezen kétségtelenül „a priori“ bizonyítással szemben, mi is „a priori“ cáfolási, illetőleg bizonyítási módszerrel élünk, midőn azt mondjuk: van szabadság, tehát van beszámítás is. „Quod uni justum, alteri aequum.“ Az induktív bizonyítás mellett tehát, *deduktív bizonyításnak is helyt kellett adnunk.*

Az okság elvéhez a tapasztalás vezetett, de a gondolkodás dolgozta fel a tapasztalás által nyujtott anyagot.[1])

esetekre is illik, ha t. i. a hasonlóság bebizonyítható. Az indukció a tapasztalás általánosítása, s ezért lehet hibás is, mert való igaz, hogy ha valaki csak fehér bárányt látott, még nem mondhatja, hogy minden bárány fehér. Ezzel ugyan azt is elismerjük, hogy teljes indukció nem fordulhat elő, mert ki van zárva, hogy minden esetből következtessünk a mindig érvényesülő törvényre. Már itt előtérbe lép az emberi értelem véges volta és az, hogy teljes indukció csak a végtelen értelemben foglal helyet. Az ész indukciójának *alapja:* Minden tüneménynek arányos oka van. A tapasztalat indukciója pedig: „Ugyanazon körülmények közt, ugyanazon tünemények fordulnak elő.“ Ezen elvek a bizonyosság kritériumai. Az elvek bizonyosságát a metafizika igazolja. Ám az elvekre a tapasztalati tudományoknak is szükségük van, mert ezek nélkül a megfigyelésre képtelenek vagyunk, a megfigyelést nem értékesíthetjük, sem nem ellenőrizhetjük. A szinképelemzés szintén indukcióval dolgozik, és az égi testek alkotó részeit megállapította azon az alapon: ha van tünemény, a tüneménynek okkal is kell birnia; ami bizonyos időben, adott körülmények közt igaz, ugyanazon körülmények között mindenkor igaz marad.

[1]) Az okság elvét metafizikailag elemzőnek tartják. (Elemző minden ítélet, melynek állítmánya az alany lényegéhez tartozik.) Liberatore mondja, hogy „ezen elvben az állítmány annyira összefügg az alanynyal, hogy ha az előbbit mellőzzük, ezáltal a másodiknak fogalmát is szükségképen lerontjuk.“ „Ezen elv fogalmazásában — irja Weddingen — a tapasztalati megfigyelés egyesül a szellem belátásával.“ A külső tapasztalás az öntudattal kapcsolatban jutott el az okság fogalmához. Az okság elve elemző ítélet, mert a cselekvés fogalmában benne van a cselekvő fogalma. Az okság elvét még Wundt is a tudomány alapelvének mondja. A világegyetemben az okszerüség elve annyit jelent, hogy minden létező (fizikai realitás) egymásból folyik és hogy a természetben vaskövetkezetesség uralkodik. Az ember valahányszor az okszerüség elvére támaszkodik, háta mögött találja az egész nagy természetet, mely eljárásának helyességét naponta bizonyítja, mert mikor logikusan gondolkodunk és következtetünk, kicsinyben ugyan, de tudatosan vagy nem tudatosan, ugyanazt míveljük, amit a természet nagyban, de soha nem tudatosan — folytonos ismétlődésben — véghezvisz. Az ember te-

Ami pedig a *logikát* illeti, az a gondolkodási mechanizmusnak törvényszerüsége. A logika a világegyetemben uralkodó egyetemes törvényekkel harmóniában van. Ha az emberben uralkodó logikai rend, nem volna egybehangzó a világegyetem törvényeivel, azt kellene gondolnunk, hogy az ember és a világ élő ellenmondásként, két különböző és egymással ellentétes hatóoktól származik, ami képtelenség. Ha pedig a prima causa egy, akkor ez, egységes törvények szerint gondolkodott, midőn a világegyetemet és az embert létrehozta és mind a kettőt ugyanazon egyetemes törvények alá rendelte. Elfogadhatjuk tehát, hogy a kosmos és az ember ugyanazon törvények szerint vannak berendezve, s e szabály kivételt csak annyiban tűr, amennyiben azt az ember szellemisége megköveteli. Az ember anyagi felével a kosmos, szellemiségével pedig más magasabb törvényeknek hódol, amelyek azonban a kosmos törvényeivel összhangban vannak és azokkal nem ellenkeznek. (Ezt a materiálisták következetesen ignorálják.)

Mi az ember? Az anyaghoz kapcsolt zárt erők rendszere? Egyik oldalról minden esetre az. Az erő anyag nélkül nem jelenkezik. Ezzel ugyan nem mondhatjuk, hogy nincs erő anyag nélkül, hanem csak azt, hogy az emberi észlelés körében az erő mindig az anyaghoz fűződik. Nem tudjuk, hogy *mi az erő és mi az anyag*, de mindkettőnek funkcióit és törvényeit bizonyos határig ismerjük, ami nekünk egyelőre elég. Igazuk van azoknak, akik azt mondják, hogy az anyag mennyisége már bizonyos erőmennyiséget is jelent, jóllehet bizonyos anyagcsoportosulások arról is meggyőznek, hogy a szerkezetekhez és a különböző kvalitások egyesüléséhez oly erők fűződnek, amelyeket az alkotó elemekben hiába keresünk. Elég legyen a gépekre, a rovarok óriási izomerejére, bizonyos chemiai egyesülésekre hivatkoznunk, amelyeknél akárhány esetben az anyag mennyiségével aránytalanul fokozódó erőkre bukkanunk. Amit mondottunk, azt nemcsak a fizikai, hanem a pszichikai erőkről is állíthatjuk, mert legalább a mi észlelésünk körén belül, pszichikai erő sem jelentkezik anyag

hát a „kosmos“ kisebbített kiadása, mint a régiek mondották is: „mikrokosmos“; ami egyuttal az *analogia* alkalmazását is igazolja.

nélkül. A pszichikai erők is az anyaghoz fűződnek, az anyagban székelnek.

Ha *az erő és az anyag egymáshoz való viszonyát* tekintjük, azt kell mondanunk, hogy az erő az anyag meghatározója, az erő a dominans, az anyag pedig a szolgáló elemet alkotja. Az emberre alkalmazva: a psychicum uralkodik, a physicum szolgál, mind a kettő egymásra utaltan, egymással karöltve. Ha a physicumot tovább vizsgáljuk, azt látjuk, hogy az ember idegrendszere, sulya, fajsulya, alakja stb. és minden életműködése ... cselekedete, a földi bolygó törvényeitől függ, azoknak van alárendelve, illetőleg azoknak megfelelően idomult és képződött. Látjuk továbbá, hogy a szervek összefüggésben vannak föladataikkal.[1])

[1]) *Nincs okunk arra, hogy érzékeinket megvádoljuk.* Érzékeink csak ott hagynak bennünket cserben, ahol rendeltetésükön túl követelünk tőlük. Megtéveszti a természettudósok egy részét azon körülmény, hogy a magasabb rendü állatoknak, a majomnak, az elefántnak — s a letünt korszakok állatainak, az ős-szarvorrunak, barlangi hiénának, erdei szarvasnak, mastodonnak, s még ezek előtt, az ichtyosaurus-, plesiosaurus-, iguanodon-, pterodactylus-, scelidosaurusnak stb., mindnyájának nagyjából hasonló physicuma van (fej, törzs, végtagok, gyomor, tüdő, látó, halló, szagló szervek stb.), pedig ezen nincs mit csodálnunk, mert ezek mind a földre ható természetes erők behatása alatt fejlődtek és tökéletesedtek, „maguk az említett erők pedig a talajminőségtől, a légkör állapotáról, a szervetlen kémiától, a hőmérséktől és a nehézkedés törvényétől függöttek.“ A földi világ állandóan és fokozatosan az emlősök tökéletesebb típusa felé fejlődött, míg oly szervezetet fejlesztett, mely már a magasabb pszichikai tehetségek hordozója lehetett, amely szervezet azonban másképp nem fejlődhetett, mert a földön — ez idő szerint legalább — magasabb szervezet más alakban nem képzelhető. Az evolúciónak csak az lehet az igazi értelme, hogy *az élet mindig lehetséges formákat keresett,* és az evolucionális korszakok fejlettsége a szervezetek fejlődésével lépést tartott. A post hoc-ból azonban ex hoc-ot nem csinálhatunk, mert akkor többre következtetünk, mint amennyire a praemissák bennünket feljogosítanak. Ez azonban nem a természettudósok, hanem a természetfilozófusok hibája. *Minden élő szervezetnek táplálkoznia kell.* A testi szervezet fönntartására és fejlesztésére szükséges táplálékok: albumin (fehérnye), cukor, zsiradék, só. A kenyérben korpát és keményítőt viszek a gyomorba. A nyál és a gyomorsav a keményítőt cukorrá, az epe, a gyomorsav és a belek egyes váladékai pedig zsirrá változtatják. A táplálkozás nemcsak a működéshez szükséges energiafogalmat, hanem a szervek regenerációját is biztosítja. Maga az organizmus az anyag szervezett csoportosulása. A szervezet képesíti a lé-

„Növekedjetek és szaporodjatok, töltsétek be a földet és vessétek hatalmatok alá!“ Az embernek e bibliai programmja ma is teljes érvényben van. „Növekedjetek.“ Az egyén is növekedni akar, s mert nagyobb tömegben több az erő, tömeget gyűjt — s mert a szervezetben meghatványozódik az energia, szervezetekben csoportosul. Az erősebb hatalmának szférájába vonja a gyengét, bolygókként sorakoztatja maga

nyeket az életfeladatok megoldására. A szervezet egyik főfeladványa a régi anyagcsoportok felbontása és uj élő anyagcsoportok előállítása. A táplálkozás a csoportosulást, viszont a csoportosulás a táplálkozást teszi lehetővé; ezért alakulnak a tömegek, ezért szükséges az erő, a tömegnek ez a biztosítéka, amely az atom-elemekkel, mondjuk az ionokkal szemben már mint hatalom (értelmesen működő erő) jelentkezik. Az uj élő anyagcsoport előállításának egyik módja a táplálkozás, amelynél a képződő uj csoportok nem külön egyéni, hanem összéletet élnek, a másik pedig a nemzés, két oly anyag összevegyülése, amelyből uj egyén származhatik. Ez utóbbinál már az egymásból való fejlődés elve dominál, amelyet az egymás után fejlődés törvénye mellett, szintén a világrend egyetemes törvényének kell elismernünk. (Állítólag az egymásból fejlődés törvényének birodalmában terem a gondolat is. Azt mondják, hogy a gondolkodás is nemzés: két nemzésre alkalmas agysejtcsoport egyesülése, amelynek eredménye a gondolat. A gondolkodásnál az egyik sejtcsoport az általános-, másik a különös tényt rögzíti meg, s midőn e kettő az agyidegek közvetítésével egyesül, az agyban létesülő (molekuláris) elváltozások folytán uj ténymegállapításra jutunk, mely mint a két ható erő eredője, külön egyéniséget képvisel. Az eredő, a szülő gondolatokkal nem azonos, hanem külön igazságot rejteget, és jóllehet az uj egyéniségben mindkettőből van valami, még sem keverék az, hanem önálló és csak származásában alárendelt ténymegállapítás. Ha az említett hipotézist, csak mint a gondolat érzéki formákba öltöztetésének, materializációjának, plausibilis magyarázatát elfogadjuk, sőt még e nélkül is be kell látnunk, hogy a gondolkodás és főkép az ítéletalkotás, nagyon is kombinált funkció, s maga a gondolat, különösen az ítélet, igen sok előzetes gondolkodási folyamatot feltételeznek. Maguk a nemző gondolatok is a felmenők végtelen sorára hivatkozhatnak. A civilizált ember gondolatai az egész világ gondolataival rokonságban vannak, s ettől elütőt, egyénit — minden connexio és relatio nélkül — kitermelni: tiszta képtelenség. A társadalomban élő ember még gondolataiban is függ. Ez a függés azonban nem terhes, nem is lealázó, sőt épen az a gondolat fog legnagyobb népszerüségnek örvendeni, amelynek legkiterjedtebb rokonsága van, mert minden agyban otthonra talál. A gondolkodás az ember fejlődésének csak egyik biztosítéka. Az érzéki vágyó- és a fensőbb vágyótehetség, az emberi élet háztartásában, szintén a továbbfejlődés megvalósítására hivatott közegek.)

körül a kisebbeket, ha önállóságuk megőrzésére elég erősek, ha pedig erre gyengék, egyszerűen kiszipolyozza, felfalja azokat, hogy gyarapodhassék. Az egyén összes működése magára a létre, az existentiára támaszkodik. Sürgetik, hogy az Államban mindenkinek biztosítsuk azt a minimális existentiát, amely nélkül az egyén degenerálódik. Ezt az organizmus törvénye is sürgeti. Ha az élő organizmusban a sejtek kellőkép nem táplálkozhatnak, hivatásuknak meg nem felelhetnek. Míg ha táplálékban nem szűkölködnek, kisebb-nagyobb csoportokba sorakozva, helyi feladatuknak hűségesen megfelelnek s mindenik elvégzi a maga munkáját. Az ember midőn táplálékáért küzd, tulajdonképen a létért küzd, mely az ember minden további működésének, tökéletesedésének alapja.[1]) Az embernek nem volna szabad állandóan nélkülöznie. *A létért való küzdelem* nem azt jelenti, hogy az egyén az anyagiakért, a napi kenyérért vívott harcokban emészse fel idejét és életerejét, hanem azt, hogy a magasabb típusok kibontakozása küzdelem nélkül nem képzelhető. Ebben a küzdelemben el kell maradniok (mint már eddig is lemaradtak) a fejlődésre képtelen existentiák. Ez a fejlődő típus érdekében kivánatos.[2])

[1]) Reich dr. vitatja, hogy az embereknek *vegetáriánus* életmódot kellene követniök és ebben az esetben a charakter szelidebb irányban fejlődnék. Ami annyit jelent, hogy a táplálkozás chemiájának megváltoztatása folytán bizonyos anyagok többsége, az organizmus beléletében olyan elváltozásokat hozna létre, mely a hajlamokra, tehát a charakterre is döntő befolyást gyakorolna. Reich midőn ezeket mondja, annak az elvnek ad kifejezést, hogy a nagy természetben, különösen pedig a szerves világban, *a többség elve* uralkodik. Reich állításában egyébiránt, azt hiszem, bizonyos túlzás van, annyi azonban mégis bizonyos, hogy a típus a maga eszméjét csak akkor valósítja meg, ha a tökéletességéhez szükséges anyagokat kellő mértékben, kellő időben megszerezheti, s ha az anyagok (megfelelő) eloszlását, morphologiai és chemiai elrendezkedését, külső befolyások nem gátolják. Azt sem tagadjuk, hogy az életmód, különösen a bővelkedés és a szűkölködés (ez utóbbit sokan hangoztatják), a charakter fejlődésére irányadó befolyást gyakorolnak.

[2]) Minden tovább-fejlődésnek alapja a mindennapi kenyér. *A mindennapi kenyér* (amely alatt nemcsak a kenyeret, hanem a legszükségesebbeket, a minimális lét biztosítását értjük) olyan szükséglet, amely nélkül az embernek ki kell vetkőznie önmagából és szolgává vagy állattá kell devalválódnia. Az emberiséghez méltó küzdelmek kora ott kezdődik, ahol a falat kenyérért senkinek sem kell agyarkodnia, ahol az emberek

A jogrend sikjában mozgó egyénnek *három fő cselekvési köre van:* a táplálkozás, a szaporodás és az érvényesülés. Ha az emberiség történetét végiglapozzuk, észre kell vennünk az egyén szörnyü erőlködéseit, hogy rabbilincseit lerázza, a chaosból kibontakozzék, existentiát teremtsen magának és érvényesüljön. Ennek az érvényesülésnek nagyon is sokféle akadálya van, ezért az ember örökös harcra, küzdelemre van hivatva, amely egyuttal a fejlődésnek leghatalmasabb tényezője.[1])

Az uralkodó felfogás szerint a természet célja a faj. Az egyén főtörvénye tehát a fajfenntartás volna. Ebben az esetben azonban a fejlődés lehetetlen volna. Egyedeiben él a faj. Maga a faj csak fogalmi és nem egyuttal létező és élő valóság. Továbbá ha az egyén a fajért van, miért van a faj? Mert semmi sincs pusztán csak azért, hogy legyen. Ha azért van, hogy tökéletesedjék, akkor is azt kell mondanunk, hogy egyedeiben nemesedik és tökéletesedik a faj is. A világ alap-

a nemesebb javakért versenyezhetnek. A szocializmus egyenlősége utopia, de az elemi szükségletek kielégítésére mindenkinek joga van, s ha a jóravaló gazda még házi állatairól is gondoskodik, a hivatásának tudatára ébredt Államnak az ő legkisebb polgárait sem szabad elhanyagolnia. A föld javait lekötni, egyetlen hadi vagy politikai tényért századokról-századokra kisajátítani, hogy az egyesek a túlbőségben, mások a szükség végletességeiben csenevészedjenek el, az a képtelenséggel határos és a fejlődés törvényével incompatibilis. Ez volna a „struggle for life" elvének Lombroso szellemében való értelmezése, a csendes eliminatio tana, amely azonban a kulturember fejében meg nem férhet. A mai jogrend a nagy vagyont védelmezi. Miért nem védi a kicsinyt, a gyengét? Azt mondják, hogy a vagyonszerzés joga minden embert megillet. A javakat lefoglalják, vinkulálják, ám tessék szerezni. A 48-as idők nagyságai meggyőzték és lefegyverezték az aristokratiát: felszabadították a jobbágyakat. Hol vannak azok a zseniális férfiak, akik korunk urait önmérsékletre fogják tanítani? Csak annyi jogot adjanak a gyengéknek, amennyire emberi voltukhoz képest szükségük van. Nem földosztásról van szó, hanem a javak felszabadításáról, hozzáférhetőségéről és a nemzeti jövedelem eloszlásának helyes irányításáról. Ha a gyengét védjük, óvjuk, azért még nem kell félnünk a jogrend felbomlásától. Ez nem forradalom, hanem a forradalom megelőzése.

[1]) Az emberiség fejlődése utján ugyancsak *három alapvető jelenséget* észlelünk. Láttuk ugyanis, hogy az ember megismerte a világot és megtanult együtt élni: igazságban és szeretetben. Ismeretünk gyarló, igazságunk hiányos, szeretetünk fogyatékos. E három tényező tökéletesítésében rejlik minden továbbfejlődés, minden kultura kulcsa, lehetősége.

törvénye a fejlődés, vagyis az, hogy két egyén összetételéből egy tökéletesebb harmadik, egy uj származzék, amelyben mint átlóban, két külön ok öröklött és szerzett sajátosságai egyesülnek és egy harmadikat alkotnak.[1])

Az egyén életére és fejlődésére nézve elhatározó tényezőknek kell tekintenünk: a szülőket, akik a nemzés tényében önmagukat adják át legbiztosabb örökségül, amit pedig adtak, azt tovább fejlesztik a nevelésben. A gyermekre nézve tehát épen nem közönbös, hogy szülője milyen életet élt midőn őt nemzette, vajjon kifejlődött magasabb értelmi, vagy csak állati életet élt-e. Az sem közönbös, hogy milyen az a *családi kör,* amelyben nevekedett, melyek azok az uralkodó elvek, célok, amelyek a nevelők cselekményeinek mozgató elemei gyanánt szerepeltek. A kortársak felfogása, példaadása és a politikai légkör, szintén hatalmas tényezők az egyén kiérlelődésének történetében. A *kosmikus tényezők,* az égalji és a talaj viszonyok szintén idetartoznak, amelyek az egyén individualitása szerint különbözőkép hatnak, de az egyén fejlődésében mindig számot tesznek. Az egyén a maga titkos elmélyedéseiben megrostálja, megszűri, rendszerbe foglalja a gyűjtött anyagot, úgy amint arra az ő körülményei képesítik: ezen alapszik az egyén felelőssége. *A milieuről* csak ujabban beszélnek, pedig ha a milieu fogalmából a tisztán kosmikus vonatkozásokat kikapcsoljuk, méltán szólhatunk a milieu felelősségéről is, sőt véleményünk szerint az emberiség fejlődésében az oroszlánrész, inkább a kedvezően megváltozott mediumot illeti. E tekintetben főkép a tömegek szervezkedésére utalunk, mely különösen annyiban nagy jelentőségü, amennyiben az egyént magasabb célok elérésére képesítik. A társadalomban élő ember működési és

[1]) Ha tehát *felelősségről* szólunk, az egyénben hármas felelősséget állapíthatunk meg. Egyik a nemzők, tehát a mult; a másik a milieu, tehát a jelen; a harmadik az egyén, vagyis a continuum felelőssége. Eddig az egyéni felelősség elvét hajtogatták, holott az egyén adott anyaggal dolgozik, meg kell tehát állapitanunk a felmenők felelősségét is. Más részről az egyén meghatározott milieu-ben fejlődik, s csak abból gyüjthet, amit a milieu rendelkezésére bocsát. A milieu pedig nemcsak a családi, társadalmi és állami (politikai) légkört jelenti, hanem azokat a kosmikus vonatkozásokat is, amelyek az egyén mikénti kialakulására hatalmas befolyást gyakorolnak.

létfeltételei adva vannak. A társadalmi ember, soha nem dolgozik pusztán a maga erejével, hanem — akár tudatosan, akár öntudatlanul — a társadalom részéről rendelkezésére bocsátott erőket is felhasználja. Az egyéneknek nagyobb tömegekbe való összeverődésének más jelentősége is van.

Akár azt mondjuk, hogy a fajok tökéletesedése a fő cél, akár az egyéneket helyezzük előtérbe, minden esetben bizonyos, hogy mennél szűkebb területen történik *a vérkereszteződés,* annál gyorsabban kimerül a faj termőképessége. De nemcsak a petyhüdt vér felfrissítése, hanem a szellemek fejlődési törvénye is megköveteli, hogy az egyén mennél szélesebb rétegekben megfordulhasson és a legkülönbözőbb irányu tehetségekkel érintkezhessék. A kis kör és a csekély számu hasonló elemeknek egymásra való utalása, a szellemek terméketlenségét idézi elő. Mennél nagyobb a tehetségek, a szellemek variatiója, mennél különbözőbbek a találkozó erők, annál több eredetiséget, annál több ujságot fog az egyén és a faj kitermelni. Kimondhatjuk tehát, hogy az apró-cseprő törzseknek nemzetekké való egyesülése, az emberiség fejlődése érdekében is kivánatos és szükséges volt. Csakugyan látjuk, hogy a kulturnépek különböző sőt gyakran ellentétes fajok összeelegyedéséből származtak. A szerves tömeggé való egyesülés processusa nagyon is soká tartott, a magasabb fejlődés föltételeit pedig csak a nagy tömegekben találhatjuk föl, ezért késett oly soká a modern kultúra, amely oly óriási lendülettel tör felfelé, az emberi nagyság ormaira. Amint a jogrend tökéletesedik, az egyén érvényesülése, teljesebb kifejlődése is közelebb jut a megvalósulás stádiumához. Teljes értékü és tökéletesen érvényesülő egyéniség nélkül pedig nincs faji tökéletesség, nincs maradandó nemzeti nagyság.

Az éremnek más oldala is van, s ha a fejlődési törvényt illetőleg a sejtelmeken túl alig jutottunk is, ha a szociologia, a dinamikai fejlődés utjainak kijelölésében, megbizható tájékozást csak alig nyujthat, annyit mégis tudunk, hogy az erős győz és a gyenge pusztul. Mi az erő és a gyengeség titka? Van-e az erőnek kulcsa, s a gyengeségnek van-e therapiája, higiéniája? Fokozhatjuk-e a vérkeringést, befolyhatunk-e az idegrendszer és az agyszerkezet kedvező kialakulására s a mélyen szunnyadó energiákat felkorbácsolhatjuk-e? Avagy

csak tétlenül várjuk, míg a vizek, amelyek a hullámvölgyet alkották, merészen ismét fölfelé törnek és hegygyé alakulnak? Hát ha mielőtt ujra feljuthattunk volna, az ujabban érkező hullámok maguk alá temetnek bennünket? Népek, hatalmas nemzetek nem így tüntek-e le a történelem szinteréről?

A társadalom életében *az egyének csoportosulása*, az osztályok kialakulása, a vegyrokonság elvét követi, azaz, az egyedek rokonelemeket keresnek s velök egyesülni törekednek. Az egyedek elhelyezkedése küzdelem nélkül nem gondolható. Minden egyén érvényesülni akar, a már kivívott pozíciót pedig megtartani törekszik. Igy születnek a különböző jogintézmények, amelyeknek hivatása, a különálló és a csoportokba verődött egyesek létének és kellő érvényesülésének biztositása. Minden egyén eredetileg kis erőközpontot alkot, amely gyarapodni és érvényesülni kiván; csakhogy az erősebbek legyőzik és maguk körül csoportosítják a gyengéket. Az egyén önállóságra törekvése és az égi testek központfutó ereje azonos hivatásuak: biztosítják az egyéni létet és fejlődést. A szabadság gyökerét is az egyén függetlenségi törekvéseiben kell keresnünk. *Az egyén önállóságát, kivívott pozícióját* — mint már említettük — *jogintézmények, törvények biztosítják.*

Mi a törvény? A jogérzés kodifikálása. Hát *a jog? Savigny* midőn a jogot mint fejlődésben levő jelenséget vizsgálja, a történeti összefüggés kapcsát ugyan felismeri, de a jognak az emberekhez és az időkhöz való vonatkozásait, az egyetemes törvényekkel való összefüggését nem látja. A jog nem irott malaszt, hanem élő törvény, amelyet csak akkor érthetünk meg, ha a világrendbe, magába a kosmosba kapcsoljuk be.[1]) Minden törvény genezise egyforma. A törvények

[1]) *Pikler* belátásos iskolája a jogfejlődés technikáját akarja bemutatni, jóllehet a jognak nincs sokkal több köze a belátáshoz, mint a nagy természet vagy az élő organizmus törvényeinek. Az egyes beláthatja ugyan a jog célszerüségét, de még mielőtt a jog a belátásra annyira beérnék, hogy kodifikálhatjuk, él és uralkodik az emberekben. A jogot nem egyesek kreálják, hanem a tömegben érlelődik ki, a tömegeket pedig nem a belátás, hanem az ösztönök vezetik. Ugyanezt sok tekintetben az egyesekről is elmondhatjuk. Még mielőtt beláttam volna a táplálkozás szükségességét, ettem, ittam stb., nem azért mert beláttam, hanem azért, mert — bár öntudatlanul — a természet törvényeinek hódoltam. A szervezett tömeg ép ily reflex módon végzi funkcióit, amely

forrása maga a természet, ezért az irott törvény, mely csak kodifikált jog, szintén a természet ölén fakad. Már a természetjog észrevette a jog természeti voltát, és megállapította, hogy a jogról igazi képet csak akkor nyerünk, ha a természet nagy háztartásába beleillesztjük. A jogtörténet adatai és tényei csak arra valók, hogy a tényekben uralkodó törvényeket felismerjük és azokhoz alkalmazkodhassunk. Ennyiben igazuk van azoknak, akik azt mondják, hogy az ember uralkodása tulajdonképen nem más mint alkalmazkodás. Az ember nem ura az egyetemes törvényeknek, nem alkotta, nem is változtathatja meg azokat, de ha felismerte, a törvény ismerete bizonyos határig urrá teszi. A gyermek még mielőtt ezt a szót „törvény" megismerte volna, már törvények szerint gondolkodott és cselekedett. Vannak azonban törvények, amelyek az emberrel együtt fejlődnek. Ezek a törvények kezdetben mint sejtelmek, később mint határozatlan vágyakozások jelentkeznek, majd határozott alakot öltenek. A figyelmes szemlélő észreveszi, tanulmányozza és alkalmazza a törvényt. (Ebben tévednek a természetfilozófusok. Nem az alkalmazkodásban, hanem (sokkal inkább) az alkalmazásban rejlik az ember urasága. Az alkalmazkodás csak az alkalmazás sikerét biztosítja.) Ám ez nem sikerül mindenkinek. Milliók látják a jelenséget, de a benne rejlő törvényt csak kevesen sejtik, s még kevesebben vannak azok, akik tisztán és világosan felismerik, felfedezik, s az emberi tudás kincstárába mint törvényt beviszik. A törvény alkalmazása egészen más mérlegelés alá esik. Az előbbi az elmélet, az utóbbi a gyakorlat.

Voltak, akik azt mondották, hogy *a törvényt a hasznosság és a kellemesség elvéből kell* kimagyaráznunk. Az ember

funkcióknak szükségszerüségét egyesek belátják ugyan, a nagy többség azonban nem látja be, s önkénytelenül engedelmeskedik a törvényeknek, amelyek valamely cselekvésre kényszeritenek. (Talán ezen körülménynek tulajdoníthatjuk, hogy a tömegek ritkán tévednek, s ha az egyesek vagy a csoportok ezen tévedést ki is aknázzák, maga a tömeg csak rövid időre tér le a helyes ösvényről és csakhamar ismét a helyes irányba terelődik.) A lét- és a fajfenntartás ösztöne, ez a két hatalmas törvény, mely tagjainkban uralkodik, néha jobb belátásunk ellenére is megfelelő cselekvés kiváltására késztet, s ha vannak is kivételek, azok csak megerősitik a szabályt és elmondhatjuk, hogy ezek a törvények 90%-ban tényekben, 99%-ban pedig (legalább) vágyakozásban érvényesülnek.

ugyanis, midőn a fájdalomtól szabadulni akar, vagy valamely gyönyört akar biztosítani: törvényt alkot. Véleményünk szerint az ember vérébe van oltva a törvény alkotása, mert ha a világegyetem a maga egészében és legkisebb atomjában törvényeknek hódol, az ember sem élhet törvény nélkül, sőt spontán alkotásaiból is kirí a rend és a törvények szeretete. Ez az emberrel vele születik, s még ha akarná sem szabadulhatna tőle. Az egyedi és a társas létnek törvényei adva vannak, amelyek közül egyik-másik még mielőtt valaki azt belátná, már érvényesül. A létkérdésekre (önfenntartás, fajfenntartás) vonatkozólag az ember fölött az ösztönök uralkodnak. Az ember beláthatja az ösztön helyességét, de hatalmas befolyását tűrni kénytelen. A szülői szeretet, a gyermek ragaszkodása szüleihez, a nemi vonzalom stb., nem a gyönyör, vagy — mint mások vélik — a hasznosság elvéből, hanem az ösztönökből erednek. Az állatokat csak nem a belátás vezeti, s a vegyrokonság elvének bizonyára semmi köze a gyönyörüséghez?! Mindegyik a maga nemében spontán alakulás, amelyhez — ha a belátás fennforgását vitatjuk, — az emberi belátásnak bizonyára semmi köze nincsen.

A mindenségnek egyik uralkodó elve: *az erősebb uralma.* Ebből folyik aztán, hogy az erősebb jogot statuál, törvényt alkot. Nézetünk szerint tehát tévednek azok, akik azt mondják, hogy a törvényeket a gyengék alkotják. A gyenge ha törvényt alkot, akkor erősebb mint az erős, mert kényszeríti ezt, hogy természetével ellenkező törvényeket elismerjen és — legalább látszólag — nekik hódoljon. Az erősebb joga otromba, mint maga a fizikai erő, amelylyel jogát szerezte és biztosítja, ez a jog tehát nevére csak alig méltó.

A történeti idők kezdetén *a vagyon hatalmával* találkozunk. Erős az, aki vagyonos. A római vagyonos polgárnak cliensei és rabszolgái vannak; vele tart a polgárságnak az a része is, amely tőle valamit remélhet, s ha övéi kiséretében a forumra megy, meghajolnak előtte, jóakaratát és barátságát keresik. Csak természetes, hogy mindenki iparkodik vagyont szerezni nemcsak azért, mert az előrelátó a holnapról is gondoskodik, hanem azért is, mert a vagyon legtöbbször tisztességet, tekintélyt és hatalmat szerez, s ha csak a bőséges táplálkozást és az érzékiség örömeit biztosítaná és egyebet

nem adna, az emberek — annyira legalább — nem törnék magukat utána. Az ember azonban nem elégedett meg azzal, hogy az összehordott anyaghalmaz révén a hatalmasok közé jutott, pozícióját családja számára is biztosítani akarja. Megalkotja az örökjogot. Később pedig a méltóságokat is örökölhetővé teszi. A hitbizomány intézményében pedig már világosan kidomborodik az a felfogás, hogy a cim, a méltóság, vagyon nélkül semmit sem ér, azaz, vagyon nélkül nincs hatalom, tehát a vagyont, még az utódok könnyelmüségével szemben is biztosítani kell, ezért szükséges az örökjog korlátolása s a vagyonnak egy kézben való megőrzése. Ha az egyesek gyengék, legalább a család legyen hatalmas, igy a családfő hatalmát, befolyását, a többi családtagok javára is értékesítheti. A névnek (így) nemcsak nimbusza, hanem piaci értéke is van.

Amint a társadalmi és a gazdasági élet szövevényesebb, uj hatalom jelentkezik: *a tudás*, mely a viszonyok zürzavarában is megtalálja a helyes megoldást. Ez is értékes. Néha többet ér mint a vagyon. Olyan az, mint Béla vezér kardja, amelylyel koronát is lehet szerezni; nélküle azonban a koronát is ellehet veszíteni. Ezért a kissé komplikáltabb agyfunkcióra képes ember, a tudást feltétlenül honorálja. A tudás egyelőre ugyan csak jövedelmet biztosít és néha sok fáradságot igényel, de más részről olyan mint a forgalomban levő tőke a heverő tőkével szemben, s annyiban értékesebb mint a vagyon, mert a hir és az ismertség révén, külön erkölcsi tekintély is jár vele.

A kisebb hatalmi egységeket a nagyobb (központi stb.) hatalommal szemben az osztályjog, a rendi alkotmány, a kiváltságok stb. védelmezik meg. A cél mindig ugyanaz: az egyszer kivivott pozíció megőrzése és átszármaztatása az utódokra.

Az emberi művelődés hajnalán általában tapasztaljuk, hogy akinek nincs vagyona, annak joga sincs. Midőn azonban az idők folyamán, az alsóbb osztályok is vagyonhoz jutottak, a hatalomból is részt kértek, s megalakult az *ujabb rend*, a városok és a polgárok rendje, amelyek szintén bevonultak az „alkotmány sáncaiba." A polgári elem megerősödését a keresztes háborukra kell visszavinnünk, midőn úgy a központi hatalom mint a kisebb hatalmak, illetőleg a nemesség,

birtokának és kiváltságainak egy részétől kénytelen megválni, hogy a szükséges pénzt előteremtse. (Mindenesetre sajátságos, hogy míg Európa erősei a távol keleten sínlődő keresztényeket akarják felszabadítani a szaracenok igája alól, tudtokon és akaratukon kivül itthon maradt keresztény testvéreiket szabadítják fel, akiknek nyomorúságát, helyzetök visszásságát a nagy önzés következtében meg nem látták, s ha észrevették is, nem voltak eléggé nagylelküek arra, hogy viszonyaikon segítsenek s a hűbériséggel kapcsolatos függési viszonyokat legalább némileg humanizálják, helyesebben: christianizálják.) Később már a központi hatalom is oltalmába veszi a városokat, s hogy az elhatalmasodott nemességgel szemben a polgárokban erős szövetségeseket nyerjen, privilegiumokkal halmozza el azokat, s így a maga részére lekötelezi. A privilegiumok- és statutumokkal, a jog iránti érzék további kifejlődésére uj tér nyillott, amelyre szükség is volt, hogy az emberiség a modern parlamentarizmusra, amely már kifejlődöttebb jogi érzéket követel, fokozatosan beérlelődjék.

Azt mondják, hogy a kultúra, a jog és minden, amivel századunk dicsekszik, *a gyengék érdeme*. Mások ellenben úgy vélik, hogy csak az erőnek van szerepe a hatalom világában. Ha valaki hatalomra vágyik, érvényesülni akar, gyűjtsön erőt, azaz, gyűjtsön anyagot. A szociálisták — mint mondják — ösztönszerüleg megérzik, hogy aki érvényesülni akar, annak vagyonra van szüksége, ezért kérnek részt a vagyonból. „Qui bene distinquit“ ... *Az erőnek kétféle jelentkezési formája van:* az, amely a massához füződik és a másik, amelyet a szerkezet képvisel. Az elemi felfogás csak a vagyonban keresi és csak abban látja a hatalom garanciáit. A mi polgáraink (parasztjaink) a szegény tudósra ügyet sem vetnek, ellenben a gazdagot lehet, hogy gyűlölik, de megbecsülik. Az előkelőbb gondolkodásmód bizonyára többre tartotta a haza bölcsét a maga szegénységében, mint száz más dúsgazdagot, akinek a „massa“ kvalifikációján kívül egyebe alig volt. A tudás olyan erő, amelyet könnyen felválthatunk hatalomra, a „massa“ ereje azonban ma már csak kivételesen jelenthezhetik mint hatalom. Nem minden erő hatalom is egyuttal, a hatalom azonban nem képzelhető erő nélkül, s az erő, mely már mint hatalom szerepel, legalább az egyedekben, nem a vagyoni minősítésre

támaszkodik. Az említett nézetek a szélsőséget képviselik. Suum cuique. Az erősnek is meg kell adnia a magáét és a gyengét sem szabad kinullázni. Akik azt mondják, hogy az erősek statuálják a jogot, bizonyára az „ököljog" korszakára gondoltak. Még később a hűbéri világban is igaza van (legalább részben) annak a felfogásnak, amely az érvényesülés egyedüli módját a vagyonszerzésben látja, jóllehet akkor is voltak az érvényesülésnek egyéb utjai is, amelyekhez a vagyon nem mint előleges feltétel, hanem mint utólagosan élvezett jutalom füződött.

A természet nagy háztartásában mindennek megvan a maga hivatása, tehát *az erőseknek* is, kell, hogy hivatásuk legyen a dolgok rendjében. Az erősek csoportosították a gyengéket, összehalmozták a vagyont, tehát a kultúra feltételeit ők teremtették meg. Valamint azonban az egyptomi gulák királyok neveit hordják, de a gyengék keze munkája, akkép a kultúrát is a gyengék teremtik meg, az erősek által segítve, gyámolítva, máskor ismét üzve, hajtva, tömörülésre, ellenállásra, tehetségeik legjobb érvényesítésére kényszerítve.

A gyenge mintául veszi az erőset, s amennyiben maga is erős akar lenni: vagyont szerez. Mivel azonban a tulnyomó rész ebbeli törekvése meddő marad, nincs más hátra, mint hogy a gyenge másnemü erődítmények után lásson. Körülbástyázza tehát magát és vagyonkáját jogokkal, privilegiumokkal, amelyeket alkalmas időben megszerez, kicsal vagy kikényszerít az erősektől. Ezért látjuk, hogy a szabadságlevelek a királyi hatalom elgyengülésének idejében keletkeznek. A magna charta és az aranybulla, a középkor két leggyengébb királyának, földnélküli Jánosnak és II. Endrének köszönik létüket. Azt mondja szent Pál, hogy „az erő az erőtlenségben virágzik". S csakugyan látjuk, hogy az erősnek elég a maga ereje. Nem a hatalmas várurak, lovagok, királyok, szóval nem az erősek forgatják a tollat, az ecsetet, nem ezeknek kezében nyeri a véső fenséges hivatását, nem ők a lantnak ihletett kezelői. Nem az erőseké a buvárkodás, a tudományos fölfödözések dicsősége, szóval nem ők a tudományok és a szépművészetek előharcosai, fejlesztői; ők csak maecenások, műkedvelők, néha műértők. Zrinyi a költő, kivételes jelenség. A tudományok és a szépművészetek világában azok uralkod-

nak, akiket a mostoha sors eszök kiművelésére utalt. *Az erő az erőtlenségben* fejlődik. Ez az érvényesülésnek igazán emberhez illő módja, mely *ritkán degenerál*, a másik ellenben, t. i. a vagyonszerzés, csak kivételesen őrzi meg az egyenes utat, a belső értékességet soha nem neveli, hanem inkább csökkenti. Akinek azonban az érvényesülés bármely uton sikerült, az már nem gyenge, hanem erős. Az erő egyik esetben a külső viszonyokban, a másik esetben pedig az egyéniségben rejlik, de az erő mégis csak erő marad, s ha ez utóbbi értékesebb, az előbbi közönségesebb, az egyik a fizikai erő, a másik a magasabb, az értelmi erő bizonyos faja. A szellem óriásai rendesen otthonosak a nélkülözés világában, s *a szükség* acéla veri ki belőlük azt az isteni szikrát, amelylyel egy-egy világot, egy-egy korszakot felgyujtottak; máskor az erősek által szorongatva termelték ki azokat a fenséges cselekményeket, amelyekkel korukat bámulatba ejtették. *Nietzsche* nem tudja mit mond, midőn a gyengéket ki akarja pusztítani a világból.

Ami pedig *a jogrendet* illeti, mi szüksége van az erősnek a jogra? A jog az erő korláta, rabbilincse. Ha az erős jogot alkotott, csak az erőszakot akarta megörökíteni, vagy a nálánál erősebbekkel szemben akart védekezni. Arra, hogy maga-magának féket kovácsoljon, s a hatalommal való visszaélés ellen önmagát és (alattvalóit) a gyengéket biztosítsa, nem volt sem eléggé erős, sem eléggé nagylelkü. Az erősnek csak kivételesen volt szüksége arra, hogy a jogszabályok bástyája mögé huzódjon, megtudta védelmezni a maga igazát vagy nem igazát: öklével, kardjával.[1]) Volt idő mikor az erősek nagyon is erősek voltak. Ezt az időt, mely századokra terjedett, az ökölјog korszakának nevezték. A történelem ezeket a századokat „barbár századok“ neve alatt ismeri, amikor a tudományok és a szépművészetek kolostorokba menekültek, az egyedüli helyre, ahol oltalmat remélhettek. Pedig ha a gyenge és az erős egymáshoz való viszonyát közelebbről vizsgáljuk, azt látjuk, hogy ez a két ellentétes elem egymásra

[1]) Az erős öklét, kardját minden átlóban megtalálhatjuk s ezért tévednek azok, akik azt hiszik, hogy a jogrend megszerkesztésében az erőseknek semmi részük nincs. Vajjon a jus primae noctis-t is a gyengék statuálták?

van utalva. Az erős férfit elbájolja a gyenge nő, s a kettő egy harmadikat hoz létre, amelyben az erő és a gyengeség elemei párosulnak. Midőn a barbárok elöntötték Európát, akkor is láttuk, hogy az erősek és a gyengék ölelkezése teremtette meg a kulturnépeket. Sajátságos, hogy míg az erősek fizikailag legyürték a gyengéket és uralmuk alá vetették, ugyanezen tényökkel maguk is meghódoltak szellemileg, midőn átvették a gyengébbek kultúráját. A pásztorok filozófiája szerint, sok gyengére s csak néhány erősre van szükség, s hogy ez a természet törvénye is, a kivert szarvasbika példája igazolja. Sok gyenge megfér egymás mellett békességben, az erősek ellenben — láttuk a történelemben — örökösen torzsalkodnak. Nem a gyengét akarja eliminálni az erős, hisz a gyengék neki szolgálnak, a gyengékre szüksége van, hanem az erős ellen agyarkodik, néha azért, hogy mértéket vegyen magáról, a legtöbbször azonban azért, mert két kard egy hüvelyben, két dudás egy csárdában meg nem fér.

Ami pedig a kultúrális tevékenységet illeti, az erős kiegésziti a gyengét, a gyenge az erőset. A prímet mégis a gyengék viszik, övék a vezérszerep. A munkás kéz nem jól forgatja a kardot, de a harcos kezébe sem illik a lant, az ecset, meg a véső. Az erős nem túrja a földet, az oltókéssel ügyetlenül bánik, nem való a kezébe, ipart nem űz, kereskedésre nem vállalkozik, s volt idő, mikor még irni és olvasni sem tudott. A világ látta a csodát, hogy az emberi formába öltözött oroszlánok, tigrisek, párducok odatelepedtek a gyenge lábaihoz, hogy bölcsességet tanuljanak tőle, s a hadverő ősöket a böjttől kiaszott szerzetes világ hódítja meg a civilizáció számára. Ez volt a fizikai erő legnagyobbszerü veresége. Innét számithatjuk a gyengék uralmát, akiket azonban mi nem számitunk a tulajdonképeni értelemben vett gyengék közé, mert az ember eszes lényiségében fenségesebb és hatalmasabb erőforrás buzog, mint physicumában, puszta állati felében. Ily értelemben való igaz, hogy a kultúra, a civilizáció, a (fizikailag) gyengék és nem az erősek munkája, érdeme.

Nem szabad azonban megfeledkeznünk az erősek munkájáról sem. Kik építik az iskolákat, az egyetemeket, a kolostorokat, a templomokat? Kik azok, akik a művész ambícióját, a költő munkásságát honorálják? Kik biztosítják azt a csendet,

azt a békés nyugalmat, amelyre a civilizációnak oly nagy szüksége van? Nemde az erősek. Ki mondhatná meg mennyi termékeny dicsőség heverne ma is a porban, ha a gyengék munkásságát az erősek meg nem értik, nem méltányolják?! Kik őrizték meg a mult dicső hagyományait és valóságos kegyelettel kik származtatták át a késő utódokra a műremekeket, a civilizáció kincseit? Kik biztosítanak fényes és anyagilag könnyü pozíciót az értelmi világ előkelőségeinek még napjainkban is? Nemde az erősek azok, akik a gyengét megbecsülik. S a tudomány és a művészet herosainak, méltó elismeréssel kik adóznak? Nemde ismét az erősek. Ha a szocialisták álma megvalósulna, s az erősek elpusztulnának, a gyengék soha többé semmi nagyot nem termelhetnének. A szocialisták a kulturális fejlődés sirásói. Ha az erős rászorul a gyengére, a gyenge is rászorul az erősre. Ha a gyengék nagyon gyengék, ha az erősek nagyon erősek, ha a végletek[1]) felszaporodnak, a helyes politika az egyenlősités síkjában fog dolgozni, de minden oly törekvést, mely akár az egyik, akár a másik elemet elpusztítani, kiirtani akarja: a civilizáció elleni merényletnek kellene bélyegeznünk, s a kulturális fejlődés nevében kárhoztatnunk kellene.

Azt mondják, hogy szemérmes koldusnak üres a tarisznyája; ám az erőszakos koldus vele egy kenyéren van, mert *a gyengeség mégis csak biztosabban lefegyverzi az erőst.* A gyengeség láttára ellágyul az erős, az erőszak ellenben kihívja az erőszakot. Nagyon jól ismerte az emberi természetet, aki azt mondotta: „boldogok a szelidek, mert ők birják a földet.“ Midőn Krisztus azt mondja: „Ime én elküldelek titeket, mint juhokat a farkasok közé“ . . . „Ne legyen aranyotok, se ezüstötök, se pénzetek, se két köntöstök, se sarutok, se bototok“ . . . míg egyrészről szentesíti a gyengék hivatását, s a gyengeségnek világtörténelmi jelentőségét hirdeti, azt is kifejezi, hogy a civilizáció mestereinek a szelidség és béketürés erényein kivül, más fegyverre, fizikai erőre, hatalomra nincs szükségük. Az erő az erőtlenségben díszlik. Igen, mert az értelmi előkelőség legalkalmasabb jelentkezési

[1]) A munka második részben a gyengék és erősek egymáshoz való viszonyának kriminális jelentőségét fogjuk tárgyalni.

formája: a szelidség és az alázatosság (mindkettő a gyengék kvalitása, de csak kivételesen virtusa), az oktalanokkal való érintkezésben pedig a mesternek a békességes türésre oly nagy szüksége van, akár csak a napi kenyérre. A kevélység visszataszít, a vagyon irígységet kelt, türelmetlen mesternek pedig nem akad tanítványa. Az evangélium szellemében hirdetett tanítás nem provokálja az emberi természet rosszabb kvalitásait, s a különben nehezen emészthető eledelt, a legkívánatosabb formában kinálja, ami az igazságot meg is illeti. A világ azt mondja: erősnek lenni jó. Krisztus a szegényeket, a gyengéket választja, hogy őket a szellemi gazdagság, a lelki kiválóság és a bölcseség örökségével kitüntesse, s midőn a világ meghódítására indul, maga is erőtlenségbe öltözik. Róma alapítói farkastejen növekedtek, utódaik vérrel és vassal hóditják meg a világot. Krisztus igazán farkasok közé küldi bárányait, *s a bárányok hivatása,* hogy meghódítsák a farkasokat. Róma farkasai fölemésztik a bárányok milliót, de a bárányok husa, vére, megváltoztatja a farkasok természetét, még csak az hiányzik, hogy az aberrációiban elgyengült nemzedék fizikailag is regenerálódjék: ez a barbárok világtörténeti hivatása, akik midőn a vérfelfrissités és vérkeresztezés nagy munkáját elvégezték, további fejlődésre képesítették a tömegeket. (Ebben rejlik az oka annak is, hogy az arab kultúra az iberiai félszigeten éri el fejlődésének netovábbját: ahol a keresztény népekkel állandóan érintkezett.) Valóban elmondhatjuk, hogy a gyengék — magasabb értelemben véve — meghódították a világot. A civilizáció és a jogrend első sorban az ő kezök munkája. A gyengék alkotják az evolúció éltető szellemét, ők az emberiség pszichikai kincseinek letéteményesei, míg az erőseké a közvetlen látszat, a külső pompa, a látható érvényesülés, a fizikai kiválóság: ők alkotják az emberiség physicumát. De *lássuk a jogrendet.*

Az igazi Róma joga, az ősi jus civile, haladásra képtelen. Fejlődésében az első lökést akkor kapja, midőn a plebejusok jogát a XII tábla mesterei kodifikálják, s a gyengébb elemek joga, bevonul az erősek, a patriciusok kodexébe. Később a praetorok, majd a remekjogászok, mesteri kézzel illesztik be a még gyengébbek jogát (a jus gentium jogintézményeit) a római jog hatalmas épületébe, s midőn a regene-

ráció nagy munkáját befejezik, a lenézett, a megvetett népek jogát recipiálják, s az erőszak elemeit (a régi jus civile) kiküszöbölik, akkor éli a római jog az ő fénykorát, akkor érdemli ki, hogy úgy a jogalkotó tényezőknek, mint a jog keresésével és alkalmazásával foglalkozó tényezőknek évezredeken keresztül mintaképül szolgáljon. Nem is lehetett ez máskép. Az igazi római urnak született. Minden római polgárnak megvan a magáé, s még később is, midőn a polgárok zöme elszegényedik, mindenki megkapja a maga „annona"-ját; ha szórakozni akar ott a circus, ha mulatni volna kedve, ott vannak a népünnepélyek. A népekkel való érintkezésnek szükségessége, az iparnak és a kereskedelemnek érdekei azonban azt kivánják, hogy ne csak a római polgárnak, hanem mindenkinek meglegyen a maga joga, az iparosnak és a kereskedőnek is, szóval az idegeneknek is, mert különben nem jönnek Rómába. Nincs más hátra, mint hogy külön praetort kapjanak, személyes szabadságukat és vagyonszerzési képességüket hivatalosan elismerjék. Igy fejlődik a magánjog Romában, melyet minden civilizált nép anyajogának tekinthetünk. Amit azután a praetorok kipróbáltak, azt a remegjogászok kodifikálják, amely tényben Róma lángelméi a gyengék életrevalóságát, sőt bizonyos tekintetben, felsőbbségét proklamálták.

A magánjog őre *a büntetőjog.* Ez is a gyengék védelmére hivatott. Megvédi a személyt, a tulajdont és később minden érdeket, mely a coexistentia fogalmával összefügg. Az a büntetőjog, melyet az erősek alkottak, az erőszak bélyegeit hordja magán. Amint azonban a gyengék is érvényesülhetnek, a szelidség, a gyengék eleme is megtalálja helyét az átlóban, s a büntető paragrafusok enyhébbekké válnak. A kegyetlenkedések, a brutalitás megszünte, a gyengék befolyására vezethető vissza. A megtorlás elve még él és uralkodik. Az erős közvetlen megtorlását azonban a közvetett megtorlás elve helyettesíti, ez volt mindig a gyenge utja, aki a maga igazát igen gyakran csak kerülő uton védelmezhette meg. (Az ujabb és még gyengébb elemek befogadásával, a büntetőjognak még szelidebb irányban kell fejlődnie.) Amint a kardforgatás tudománya hanyatlik és előtérbe lép az elv: többet észszel mint erővel: megindul a jogtudomány ujrafejlődése. Amit az erőszak eltemetett, azt a gyengeség feltámasztotta, mert nem nél-

különözhette. A kardcsörrenés zaját az érvek akkordjai váltják fel, amaz rövidebb, emez kényelmesebb és a gyengék természetének, filozófiájának megfelelőbb. Amit a gyengék kérnek, azt a haladó kultúra is követeli, az emberi természet jobbik fele pedig szentesíti azt a törekvést, mely a büntetőjog fejlődését is, a szelídség és fokozódó kimélet síkjába tereli.

Ám *az erőnek más szerep is jutott.* Ha az üvegpálca egyik végén igenleges villamosságot fejlesztünk, a másik végén a nemleges villamosság gyülemlik össze. Arrhenius hipotézise szerint ha egyfelől pozitív töltésű ionok, mondjuk az erősek (a + képviselői) sorakoznak, a negatív töltésű ionok, mondjuk a gyengék (a — képviselői) másfelől szintén csoportosulnak. A dissociatio-t az associatio követi, mely a különbségek kiegyenlítésére törekszik. Egyetlen erős számtalan plus egységet tartalmaz, melyet csak a minus-ok sokasága paralizálhat. Ha *a gyengék csakugyan csoportosulnak,* minthogy a gyenge mégis csak több mint az erős, s ha a nem szervezett puszta „massa“ már atomsúlyánál fogva erőt képvisel, mint mondjunk a szervezett tömegekről?! A szervezet meghatványozza az egyéni erőket, s a szervezetben csoportosuló gyengék szembeszálltak az erőssel, sőt az erősek szervezetével is és a történelemben láttuk, hogy csakugyan engedményekre kényszerítik az erőseket.[1]) A szervezkedés, a csoportosulás a gyengék tulajdonsága. Az erősek szervezete ritkán állandó, az erősek már természetüknél fogva alkalmatlanok a szervezkedésre.

A gyengék is élni akarnak. A lakmározó oroszlánt körülveszik az éhes sakálok, s ha erős jóllakot, a maradványon összemarakodnak a gyengék. Az életben ugyanez ismétlődik. Míg a gyengék szembe állanak az erőssel, békességben vannak egymás közt, de ha az erős hiányzik, a békesség is felbomlik s egymást marják. *Ha erős nem volna, a gyengék nem szervezkednének, a társadalmi rend is felbomlanék.* Egyiket úgy mint a másikat az erőseknek köszönhetjük, pedig szervezkedés nélkül az ember semmi nagyot nem mívelhet, rend

[1]) A magyarnak van erre egy közönséges, de találó közmondása: „Sok lud . . . .“ Ezt ugyan az állatvilágban alig tapasztaljuk, de az emberek világában elég gyakori.

nélkül pedig kulturfejlődést nem képzelhetünk.[1]) *A szervezkedés a gyengék válasza az erős provocatio-jára.* A szervezkedés annál intenzívebb, annál erősebb és akció-képesebb, mennél több okot ád arra az erős, vagyis mennél élesebb, bántóbb a provokáció. Az okos politikának nem szabad megengednie, hogy az erősek a gyengéket a végletekig ingereljék, sőt a differenciák elsimításán kell fáradoznia, ma erre azt mondják: szociális politikát kell űznie. *Reichnak* nagyon igaza van, midőn azt mondja, hogy az oly Államban, amelyben minden igény megelégül, a forradalomnak még a lehetősége is ki van zárva. El kell ismernünk, hogy az állami organizmus tökélétessége szempontjából, a *nemzeti jövedelem arányos megosztása,* tehát az egyenlőség gyakorlati megvalósítása, kivánatos volna. Ez kell a népnek. A szabadság utopistái mindenféle jogokkal és szabadságokkal halmozták el a népet. A népnek jog csak úgy kell, ha ehetik és ihatik mellette. Az emberek nagy része, azt se tudja mi baja, jogokért kiabál, pedig kenyér, könnyü kenyér kell neki. Egyikben nem volna szabad bővelkednünk, a másikban pedig szűkölködnünk. Az organizmusban az egyes szervek túltáplálkozása válságba sodorja az egész organizmust. Ha a hypertrophia veszedelmes, az atrophiára ugyanezt mondhatjuk.

Élni és érvényesülni, két oly törvény, amely kivételt nem tűr. Nincs ember, aki e törvények hatalma alól kibujhatna. *Az erő rendes érvényesülési módja az erőszak.* Az erősnek nem kell fejét törnie, nem kell lopnia, bujkálnia, a hazugság és a szinlelés nem eleme. Az oroszlánnak nincs szüksége az ember eszére, sem a róka furfangjára, és a természet a mimi-

[1]) Más példával is szolgálhatunk. A haldokló oroszlánt megrugdalja a szamár. Ami szociális átfordításban annyit jelent, hogy az erősek történelmében is van idő, midőn elernyednek, midőn a gyengék felülkerekednek és váraikat megépíthetik. [A tüdőgyulladásnál ez a (Friedländer, Fränkel) bacillusok szerepköre, vagy a fagocitáké (rossz indulatu élősdiek) a sebekben.] Igy volt ez a keresztesháboruk idején. A forradalmak is a gyengék (szervezetlen tömeg) küzdelmei az erősek ellen. A szociális mozgalom sem egyéb, mint az összeszövetkezett gyengék harca a hatalmasok ellen. Ma még az erősek szövetsége a hatalmasabb, bár — mint említettük — az erősek szervezete, már természeténél fogva lazább, mint a gyengéké, a bomlásra, a dissociatio-ra is sokkal hajlandóbbak az erősek, mint a gyengék.

kriával nem az erőseket, hanem a gyengéket fegyverezte fel. Azt mondottuk, hogy az erősnek nem kell a fejét törnie, s ez a szerencsétlensége, innét az ő szellemi inferioritása a gyengével szemben, mert a szükség hatalmát nem ismeri, az ambíció pedig nem mindig elég erős arra, hogy a massa tehetlenségét legyőzze. A magára hagyott gyenge is élni, sőt érvényesülni akar. *A gyenge* a megélhetés könnyü utját nem ismeri, s mert vagyona nincs, *eszére szorul.* Azonban nemcsak a gyengeség érzete, hanem főkép az erő provokálja a gyengét, hogy eszéhez folyamodjék, értelmét kiművelje. Egyik oldalról a szükség, másik oldalról az erős által szorongatva kénytelen-kelletlen megszerzi azt a magasabb műveltséget és azt az életrevalóságot, amelyet az erősben hiába keresünk. Az erő és az erőtlenség kulturális jelentőségét ebből a szempontból is el kell ismernünk. Ha az erős nem nyomná a gyengét, ha képzelhetnénk oly Államot, amelyben nincsenek erősek, a gyengének egygyel kevesebb oka volna arra, hogy értelmességével pótolja a gyengeséggel járó természetes fogyatkozásokat. Ma azonban a gyengék életében az ész használata életkérdés. A szorongatásra a gyengének szüksége van, csak így érheti el azt a maximális magasságot amelyet az értelmi világban egyáltalában elérhet. Mit is mond *Bougeaud?* „Mennél jobban sajtoljuk a vizet, annál magasabbra szökell.“ Ez a gyengeség fényoldala. Az erő itt is szolgálatot tesz a gyengének.

A gyenge érvényesülésének azonban más utja is van, s ez a bűn, a hazugság utja. Midőn ugyanis a gyenge észreveszi, hogy rendes uton-módon nem boldogulhat, eszére pedig hiába apellál, kerülő utat keres, amelyre már azt mondjuk, hogy „immorális,“ „rossz,“ „bűnös“ stb. Ez a gyengeség sötét oldala. Az értelmetlen gyenge, csak a fizikai és a magasabb pszichikai erők hiányát pótolja midőn lop, csal, hazudik, a furfanghoz, huncutsághoz folyamodik. Az értelmetlen gyengére nézve tehát a bűn utja a megélhetés utja, néha életkérdés s azért a gyenge bünözését kíméletesebben kell elbirálnunk. A szegényebb néposztályba így öröködik bele az a bizonyos kópéság, amelyben néha egész a művészetig viszik. Az emlitettekből azonban azt is megérthetjük, miért kell az egysze-

rübb embert kiművelnünk, az értelmiség magasabb szinvonalára felemelnünk.

A gyengeség tehát a bünözés (egyik) természetes forrása is egyuttal, ezért ha a bünözés ellen sikerrel akarunk harcolni, adjunk erőt a gyengének, hogy ravaszságra, csalfaságra, hazugságra, mimikriára, szóval a bünözésre ne szoruljon. A hazugság, a tettetés, a gyengék életfilozófiája, a magasabb értelmi kiművelődés pótléka, az értelmiség elfajulása, mely az állatvilágban is otthonos ravaszsággal, alattomossággal stb. közeli rokonságban van. Sajnos, de véleményünk szerint legalább, az erősnek jelentékeny szerep jutott abban a szomoru tényben is, hogy a gyenge a lét és az érvényesülés tisztességes utjáról leszorul, s emberi méltóságához nem illő módokon kell a megélhetésért küzdenie. A gyengék az erők hatványozásának tisztességes módját csak az associatióban találhatják fel. Említettük, hogy az associatio kiváltó okát rendesen az erősekben kell keresnünk. Ezért látjuk, hogy a testületek virágzási kora a nyers erő korszakára, középkorra esik. A testületi szellem a középkor jellegzetes vonása. A kisebb hatalmasságok a központi hatalommal szemben, a céhek, a gildek, hanzák az urakkal szemben tömörülnek, sorakoznak, hogy egymást támogassák, védelmezzék, közös céljaikat megvalósítsák, munkájok sikerét biztosítsák. A sok apró erő a korporációkban szerves egészet alkot, és a súlyánál, tömegénél fogva nagyobb erővel sikeresen szembeszállhat. Azután mikor már a korporációknak nem volt értelme, szétmállottak, szétzüllöttek. Ma a központi hatalmat egyetlen korporáció ellenőrzi, s ez a parlament. Azok a hatalmas várurak, kik sasfészkökből le-lecsapnak a kereskedők karavánjaira, nincsenek többé, a karavánokkal együtt multak el; a jobbágyok felszabadultak, a világ szine megváltozott: sem politikai, sem személyes szabadsági szempontokból nincs szükségünk apróbb korporációkra. A korporációknak ma csak közművelődési és gazdasági szempontokból van különös hivatásuk. Ezeknek a hiányát ma még élénken érezzük, de alaposan remélhetjük, hogy a jövő meghozza azt, amit a jelen megtagadott, mert az idők a maguk bajaira mindig kitermelik az alkalmas remediumokat.

A mult században a gyárak és *a gépek a gyengék uj fajtáját teremtették meg a munkások rendjében.* Most ezek

sorakoznak, tömörülnek, s aki csak kissé jártas a történelemben, tudhatja, hogy a munkások győzelme csak időkérdés. Az okos politika dolga volna a válság szelidebb lefolyását és a negyedik rendnek a jólét sáncaiba való bevonulását olykép biztosítani, hogy a nagyobb rázkódtatások és convulsiók nélkül sikerülhessen. A korporációkban való tömörülés mindig a végszükség jele. Egynémely ideálisan gondolkodót leszámítva, az emberek épen nem hajlandók arra, hogy szabadságuk maradványait a közös érdekek oltárán feláldozzák, s a testület részére magukat lekötelezzék. Ha mégis ezt teszik, csak az lehet az oka, hogy a végszükségből való kimenekülésre más eszköz nem kinálkozik. Mindenesetre különös, hogy a testületek, a legerősebb egyéniségü és szabadságra termett népeknél érték el virágzásuk tetőpontját. Ahol ellenben a közszabadság és az egyén értékessége intézményesen volt biztosítva (angol grófságok, magyar megyék), ott a testületi szellem, a titkos és nem titkos társulatok, szövetségek stb. kevésbé díszlettek. Ez a körülmény is bizonyítja, hogy a gyengék szervezkedésének kiváltó okát az erősek erőszakoskodásában, az erő féktelenségében kell keresnünk.

A korporációknak óriási kulturális jetentőségük volt. A despotikus és oligarchikus államokban az erősek szabják a törvényt. Ám a korporációkban a gyengék is erőhöz jutnak, bilincseiket széttörik, a hatalom szférájába bevonulnak és saját törvényeiket, illetőleg a maguk exigenciáit is kodifikálják. A gyengék recepciója és a törvény humanizálása a korporációk érdeme, mégis nem ezen tényekben, hanem másban kell keresnünk a korporációk igazi jelentőségét. Az Állam maga is óriási korporáció, melyben az egyének az organizmus apró élő sejtjeit, a kisebb korporációk pedig azokat a sejtcsoportosulásokat alkotják, amelyeknek a legkülönbözőbb, de bizonyos irányban egységes hivatásuk van: az állami nagy organizmus tökéletesítése. Már most ha a gyengébbek szervezetileg bevonulnak, az Állam az egyes elemekben oly egyedeket nyer, amelyek a magasabb közületi életre való képesítést már előzőleg megszerezték. Az apróbb közületek tehát, tekintettel a magasabb rendü állami életre, a legalkalmasabb előkészítő iskolák gyanánt szerepeltek, s e tekintetben elmondhatjuk,

hogy a kisebb korporációkat ma sem nélkülözhetjük. A modern Államok nagyon sokat köszönhetnek a korporációknak.

A korporációkban az érintkezés sokfélesége, az a bizonyos nemes verseny, a közügyek iránti érdeklődés, a kölcsönösség és viszonosság tudatának fölkeltése, szóval az u. n. testületi szellem, úgy a modern Állam, mint a közművelődés szempontjából különös figyelmet érdemel. Állami szempontból, mert az állami organizmus oly tagokat nyer, akikben a közületi élet lüktet, az ily elemek felszaporodása pedig igazabbá és belterjesebbé teszi az Állam organikus létét. (Ideális Állam az volna, amelyben minden egyes atom tudatában volna annak a ténynek, hogy egy hatalmas organizmus kiegészítő részét képezi, amelyben az önfenntartás problemáin túl, más elemekkel egybehangzó és a közcélokra irányuló működést kell kifejtenie. Ma azonban még ettől nagyon messze vagyunk.) Közművelődési szempontból, mert ha az értelem kiművelésétől eltekintünk (amely pedig a testületi életnek egyik rendes eredménye), minden közületben — kisebb vagy nagyobb mértékben — az altruizmus, az egyenlőség és a testvériség elve uralkodik, amely elvek a tökéletesebb állami élet ismertető jelei is egyuttal. Az Állam tehát, midőn tevékenységi körébe oly elemeket vesz föl, amelyekben az altruizmus, a testvériség és az egyenlőség szelleme él, bensőbb és nemesebb életre képesül. A mai Államokban még nagyon sok a holt elem, amely az Állam életében vagy egyáltalában nem, vagy csak kényszerítve vesz részt. A társadalom legalsóbb rétegeinek szervezkedése az előzőkkel szemben, ezeket, jóllehet különben mint ellenségek állnak egymással szemközt, egységes védelemre sorakoztatja. Igy tanulják meg a különböző osztályok, hogy minden ellentét dacára, bizonyos kérdésekben tömörüljenek, amely tényben rejlő doctrina, az Államról való helyes felfogás utját egyengeti.

Ha a világrend, vagy akár a föld evolucionális szakait vizsgáljuk, nem nehéz felismernünk, hogy a fejlődés iránya a nagyobb existentiáktól a kisebbek felé tart. Ugy látszik, hogy az ember utánképezte a világ és a föld fejlődési korszakait. Az óriási Laplace-féle laza massából kiválnak az önállóságra törekvő kisebb-nagyobb tömegek, de mert gyengék arra, hogy szülőjüktől végkép elszakadjanak, más részről pedig

elég erősek, hogy külön egyéniségüket érvényesítsék, elfoglalják mai helyöket, s az elipszisszerü átlóban, melyet megfutnak, függésüket és egyben önállóságukat dokumentálják. A föld alakulási korszakaiban ugyanezt látjuk. Óriási madarak, félelmetes négy lábuak és iszonyu hüllők lepik el a földet. Előljáróban jók, de az ember e szörnyetegek közt meg nem élhet, viszont a földforradalmak ama korszakaiban, az életnek valamely gyengédebb szervezetben föltétlenül el kellene pusztulnia. A lények tehát megfelelnek az idők viszonyainak. Az állatvilág nagyobb existentiáit már csak az ember érdekében is kisebbeknek kell felváltaniok, ami viszont nyugalmasabb kozmikus viszonyokat feltételez.

Ugyanezen jelenség más szempontból is ismétlődik. Az ókorban hatalmas állami és emberi szörnyetegekre bukkanunk. Dániel négy szörnyállata: a kaldeus, a perzsa, a görög és a római birodalmat jelképezik, amelyek egyelőre mindent összefoglalnak, hogy a függetlenségi törekvéseikben megerősödött népek, a nagy birodalmak romjain uj kisebb Államokat alapítsanak. (A népek is csak akkor tanulják becsülni a szabadságot, ha már elvesztették.) Ép így láttuk szétfoszlani Nagy Károly hatalmas birodalmát, a hatalmas német-római császárságot, s amit Napoleon Nagy Sándor gyors tempójában megalkotott, ugyancsak szétmállott, akár csak a görögök birodalma. (Azt hiszem, hogy a hatalmas britt és orosz birodalmaknak is ez lesz a sorsuk.)

Lássuk a fejlődés irányát más oldalról. A világ évezredekkel előbb már megérte a gazdasági szörnyetegek korszakát. Ahol ezek elszaporodnak, ott a gyengék alig élhetnek. Eljön azonban az idő, midőn elernyednek, s az utódok pazarló kézzel szétszórják, amit az elődök összefösvénykedtek. Az idők is megtették a magukét, s a zivatarok, amelyek a gyengéket megkímélték, az erősek közt hatalmas pusztítást vittek véghez. Most is a roppant birodalmak, a vagyon, illetőleg a pénzóriások s egyéb szörnyetegek korát éljük. A hatalmas birodalmak oltalmazó szárnyai alatt erősödnek meg a kisebb existentiák, míg az önálló létre beérnek. A hatalom óriásainak tehát világtörténelmi hivatásuk van, amelyről azonban, legalább a jelzett irányban, ők maguk tudni nem akarnak. A nagy vagyonra is szükség van, mert a nagy vállalkozásokra, merész

spekulációkra, veszedelmes kockázatokra, csak a nagy vagyon képes; sőt amennyiben a nagy tőke lomhának mutatkoznék, kényszeríteni kell, hogy forgalomba lépjen, hogy aztán sokaknak kamatozhasson. Van azonban antiszociális magatartásu tőke is, amelynek megrendszabályozását a szociálisták nem ok nélkül sürgetik. A magasabb típusu, az erkölcsi ember, ma ugyanabban[1]) a helyzetben van, mint az egyszerű fizikai ember lett volna azokban az evolucionális korszakokban, midőn a föld még mindenféle szörnyetegeket nevelt, amelyek közt az ember nem existálhatott. Majd ha az állami, vagyoni, erkölcsi szörnyetegek evolucionális szakának síkján szerencsésen átestünk, akkor fejlődhetik az a magasabb típus, amelyről oly sokan álmodoznak, de a szerencsés fejlődés utjait még csak nagyon kevesen egyengetik.

A nagy tömegek képződése csak átmenetileg jó, amíg t. i. az életre és a fejlődésre nézve kivánatos, ma már azonban, midőn a végletesség felé terelődik, mindkettőre nézve veszedelmes. A szociálizmus és a többi „izmus" előbb-utóbb szétrobbantják ezeket a tömegeket, s ha ez épen nem is, de a tőke regenerációja, szociális irányban való reformálása, a szerencsésebb fejlődés érdekében fölöttébb kivánatos volna. A régi demokratikus áramlatokat szociális irányu törekvések váltották fel, mely utóbbiak annyiban igazabbak, mert nem a puszta hatalomért versengenek, hanem a hatalom alapjáért, a kenyérért, a biztos létért küzdenek. Kenyér nélkül nem ember az ember; kenyér nélkül a jogok elértéktelenednek, a szabadság illuzóriussá válik, hatalomról pedig még csak szó sem lehet. A demokrácia az emberiség magas ideálja, az egyéni érvényesülésnek egyedül lehetséges kerete. Midőn azonban a demokráciáról szólunk, nem arra a demokráciára gondolunk, mely az emberek teljes egyenlőségét hirdeti, hanem arra, amely azt mondja, hogy minden embernek megvan a maga természetes és veleszületett joga, hogy emberhez illően éljen és szükségleteit fedezze. Ahol a kenyér hiányzik, ott a demokráciáról szólni valóságos gúny számba megyen. S csakugyan, ha a természet approbációját keressük, látni fogjuk, hogy a túlzó demokrácia teljes egyenlőségét hiába keressük,

[1]) Ez a felfogás a helyes büntetőpolitika irányát is kijelöli.

ellenben találunk bizonyos irányokat, amelyekben minden élő lény egyenlő joggal fegyverkezik s egyebekben bármennyire különbözzenek is: a táplálkozásban, a szaporodásban, a fejlődésben mindnyájan találkoznak. Ezekre minden élőnek egyforma joga van.

A kiválasztás tanát a fejlődés története nem igazolja. Nem a gyengéknek kell elpusztulniok, hogy az erősek élhessenek, hanem épen fordítva, az erőseknek kell kiveszniök, hogy a közepeseknek, a gyengéknek ne kelljen sinlődniök. Ezért szükséges a halál is.[1]) Emberekben, intézményekben, hatalmasságokban, uraságokban és mindenben igen nagy baj, ha valami túléli magát. Kivánatos azért, hogy a halál alkalmas időben elpusztítsa azokat a szervezeteket, amelyek többé nem alkalmasak arra, hogy az életnek (és a fejlődésnek) szolgáljanak, de arra eléggé jók, hogy az ujabb élet keletkezését és fejlődését megakadályozzák. A gyengéknek tehát — véleményünk szerint — határozott jövőjük van. A szerencsésebb fejlődés magvait ők rejtegetik.

Lehet, hogy kissé hosszadalmasabban fejtegettük e kérdéseket, amelyek látszólag a büntetőjoggal közvetlen vonatkozásban nincsenek, de a bűn szociologiai oldalának felderítése, úgyszintén a kedvezőbb társadalmi és gazdasági medium megszerkesztése követelik, hogy a bűn és a bünözés gyökereit kissé mélyebben kutassuk, s rámutassunk arra az igazságra, hogy sem az erő, sem a gyengeség végletei nem kedveznek a fejlődésnek, s nemcsak a moralitásnak, hanem még a legalis tisztességnek is, egyik úgy mint másik, hatalmas ellensége. Azzal is tisztába jöttünk, hogy helyes szociális politika nélkül a kriminalitás csökkentésére nem is gondolhatunk. A

[1]) Sokan panaszkodnak a halálra. Vajjon nem szükséges-e a halál? A föld mai berendezése mellett mit csinálnánk a halhatatlanság kiváltságával? Ami pedig a halál hivatását illeti, nem látjuk-e, hogy a halál nagy mester, mely az ütött-kopott szerkezeteket szétbontja, hogy az alkotó elemeket felszabadítya uj, életképes csoportosulásokra hívja?! Az életnek — mint mondani szokták — annyira szüksége van a halálra,*) hogy nélküle feltétlenül el kellene pusztulnia.

*) Helyesebben: A földi lét mai megszerkesztésében az egyik életnek szüksége van a másik pusztulására.

szociális viszonyok megjavítása egymagában ugyan nem elegendő, de e nélkül a legkitünőbb remediumok alkalmazásától sem várhatunk valami sokat. Fejtegetéseinkből továbbá az is kitünik, hogy a jövő kedvező fejlődésének kulcsát valamely szerencsés associatióban kell keresnünk, amely aztán elég erős lesz arra, hogy azokkal a végletek felé törő tendenciákkal szembeszálljon, amelyek itt is, ott is a degeneráció lejtőjére sodornak. A differenciákat nem nélkülözhetjük, de a végletektől őrizkednünk kell.

Az eddig elmondottakban iparkodtunk azokat az elvi fixpontokat kijelölni, amelyekről a dolgok és a viszonyok reális képét megszerkeszthetjük. A következőkben a különböző régibb büntetőjogi felfogásokat és különösen azokat az ujabb irányokat ismertetjük, amelyek a jövő fejlődés magvait rejtegetik (csakhogy ma még polyvástól-szalmástól vannak a forgalomban, szérüre és rostára van szükségünk, hogy aztán valódi értéküket lemérhessük, használhatóságukat híven megállapíthassuk). Jelen tanulmányaink során hármas cél megvalósítására törekszünk. Kimerítően meg akarjuk ismertetni a természettudományi iskolának a bünözésre vonatkozó programmját, adjuk ennek méltatását, kritikáját; be fogjuk mutatni a bünözést biologiai és szociologiai oldaláról, meg fogjuk állapítani a bünözés elleni üdvös reakció feltételeit, s míg az ellenfelekkel leszámolunk, megkiséreljük álláspontunkat pozitív alakban is kifejteni. A természettudományi iskola szokatlan hevességgel támadja a klasszikus iskolát, amelynek a ma is uralkodó büntetési rendszert köszönhetjük. A mondottakra tekintettel, még mielőtt a tulajdonképeni munkafeladvány megoldásához hozzáfoghatnánk, meg kell ismerkednünk nemcsak a támadó, hanem a megtámadott féllel is. A klasszikus iskola elméletét sok más elmélet előzte meg, amelyeknek értékes mozzanatait a nevezett iskola mind átvette és tőle telhetőleg iparkodott azokat érvényesíteni, s ha ez nem történt meg úgy, mint az elmélet követelte, nem róhatjuk fel kizárólag az iskola bűnéül, mint ezt a természettudományi iskola vitatja. Lássuk tehát röviden az elméleteket, illetőleg a klasszikus iskola tanítását, a természettudományi iskola rövid programmját, mely a fennálló büntetési rendszerrel minden ízében ellenkezik.

* * *

A büntetőjogi elméletek a büntetéssel foglalkoznak. A büntetéssel abstract értelemben és in casu concreto. Meghatározzák azon alapokat, melyeken az Állam büntető hatalma nyugszik, s azon célokat, amelyeknek megvalósítását az Állam célul tűzi ki, midőn büntető hatalmát gyakorolja. Röviden, a büntetőjogi elméletek a büntető hatalom és a büntetés végső okait és céljait határozzák meg. A büntetés és a büntető igazságszolgáltatás lényegére vonatkozólag már *az ókorban* találunk egyes figyelemre méltó nyilatkozatokat. Igy a remekjogászoknál, pl. Paulus a javításra céloz, midőn azt mondja: „ratio videtur quod poena constituitur in emendationem hominum“ (fr. 20. D. de poenis.) Seneca a megelőzési elmélet jelszavát hangoztatja: „Nemo prudens punit quia peccatum est, sed ne peccetur“. (De ira, I. 16.) A novellák már az önvédelemre utalnak: „Ut supplicium omnes alios faciat salvos“ (nov. 17. c. 5.); „Cum multi paucorum animadversione salvantur“ (nov. 30. c. II.) Az elrettentési elméletet a régi joggyakorlat általánosan követi, innét a minősített halálbüntetés, a halálbüntetés előtt az ostorozás, a hullának meggyalázása stb., mint ezt a források meg is okolják: „Nonnunquam evenit, ut aliquorum maleficorum supplicia exacerbentur, quoties nimirum multis personis grassantibus exemplo opus est“ (fr. 16. II. de poenis); egy Constitutio pedig: „Ne sine vindicta talis crescat insania“ (c. un. de raptu Virg.), az elrettentést egyenesen a büntetés alapokául tünteti fel. Az Egyház már a legrégibb időkben hangsulyozza a javítást, amint ez a legrégibb kánonjogi feljegyzésekben lépten-nyomon kifejezésre jut. Azon elméletnek pedig, mely a büntetést a földi relatív igazságszolgáltatás tényének tartja, alapelvét már Grotiusnál megtaláljuk, „De Jure belli et pacis“ cimű művében, ahol azt irja: „Puniendus nemo ultra meritum, intra meriti modum, magis aut minus pro utilitate.“ Ezen nyilatkozatokban foglalt igazságoknak kifejtéséről, ha csak a javítási elméletet, a Poenitentiálékra és a kánonjogra, úgy szintén egyes nevezetesebb egyházi irókra tekintettel ki nem vesszük — a régibb időkben tulajdonképen szólni nem lehet.

Az elméletek *szülő okát* részben a XVIII. század büntető gyakorlatának tévelygéseiben kell keresnünk, melyeket főképen

azon körülmény idézett elő, hogy az Egyház befolyása a büntető igazságszolgáltatásra ezen időkben megszűnt, a régi idők avas hagyományait ellenben megőrizték, anélkül, hogy ami a régiben jó volt, t. i. az Egyház szelidítő befolyását, s különösen az Egyház által hangsulyozott ethikai elemek méltányolását — megőrizték, illetőleg pótolták volna. Elmondhatjuk tehát, hogy büntetőjogi elméleteket, a szó valódi értelmében, mégis csak az ujabb kor állított fel.

A büntető hatalom alapja és a büntetés célja körüli vizsgálódások, körülbelül Beccaria föllépésével és az u. n. észjog művelésével esnek egybe. Az elméletek az illető kornak az Államról való felfogásával lépést tartva fejlődnek és módosulnak. A büntetőjogi elméleteket relatív, vagy abszolút elméleteknek nevezik. Ez a felosztás, amelyet a tudomány recipiált, Németországból ered, és lényegében helyesnek és jellemzőnek mondható. Ma azonban a büntetőjogi elméleteket más szempontból is elkülönithetnők, aszerint amint az akaratszabadságát elfogadják vagy elvetik. A régiek az elméletek csoportjait egyszerüekre és összetettekre osztották, aszerint amint egyetlen alapelven, vagy több alapelv kapcsolatán nyugosznak. Az egyszerüeket ismét feltétlen és viszonylagos elméletekre osztották. A feltétlen elméletek szerint a bűnöst azért kell büntetnünk mert megérdemli. A viszonylagos theóriák ellenben, a büntetés jogosságát célszerüségi szempontokból akarják kimagyarázni. Az egyesitett elmélet híveinek felfogása szerint, *a büntetés alapját belső* igazságosságában kell keresnünk, magát a büntető hatalom gyakorlását azonban a jogrend fenntartásának szükségessége igazolja.[1])

[1]) A XVIII. század végén és a XIX. század elején az uralkodó felfogás az Államot olyan nagyszabásu biztosítási intézetnek tartotta, amely azért van, hogy az egyesek célját, jólétét kimunkálja. Eszerint az Államot nem tekinthetjük öncélu lénynek, s csak azért van, hogy az egyesek anyagi és erkölcsi előmenetelét biztosítsa, törekvéseit sikerre vezesse. Az Állam büntető tevékenységének tehát, mint minden más állami tevékenységnek célja szintén csak az lehet, hogy az egyeseknek használjon. A relatív theóriák kiindulási pontját a jelzett Állam-elméletben kell keresnünk. Együtt keletkeztek, együtt is multak el. A bűncselekmény és a büntetés közti causalis nexus félreismerésével, a büntetés révén valamely külön célt akarnak elérni, amely cél visszahatólag iga-

zolja az eszközt, a büntetést. Maga az okoskodás rávall a XVIII. századra, az alapul fekvő tétel pedig immorális.

A relatív theóriák közt első helyen kell említenünk az *elrettentési elméletet.*

Okoskodási menete a következő: A nagy tömeg a bünözésre feltétlenül hajlandó. Olyan az mint a folyton háborgó, forrongó vulkán, amelyet megfékezni az Állam kötelessége. A törvényhozásnak és a közigazgatásnak egyik fő feladata tehát ezzel a bünözésre hajlamos lázongó tömeggel szembeszállni, s azt a jogrend korlátai közé terelni. Ezen cél elérését főkép a büntetés biztosítja, amelynek különös hivatása, hogy azoknak az elemeknek, amelyek különben a törvényszegésre, illetőleg a bűnözésre hajlandók, bünözési kedvét szegje, őket a bünözéstől visszarettentse. A bűncselekményre mért büntetés megfélemliti azt, akiben ugyanazon bünözési hajlandóság már-már bűncselekményben jelentkezik. Az elmélet szerint a büntetés célja a jövendőbeli bűntények megakadályozása, melyet különösen az által érünk el, hogy bizonyos cselekményeket, törvényben előirt büntetéssel fenyegetünk (ezért fenyegetési elmélet). A törvényes fenyegetés mig egyrészről int, addig másrészről elijeszt (ezért elijesztő vagy intő elmélet). Ha a törvénysértés bekövetkezik, a kilátásba helyezett fenyegetés megvalósításra vár, különben maga a fenyegetés is illuzóriussá válik. A büntetés tehát nagyobb nyomatékot ad a fenyegetésnek. (L. Schnierer jegyz. 190., 191. l.) A büntetés nem nyilvános ugyan, s a bűnös szenvedései szem elől elrejtvék, mégis él a tudat, hogy a törvényszegést szükségképen a büntetés követi, s ez a tudat a legalkalmasabb eszköz arra, hogy a bűnösből a bünözési hajlandóságot (?) kiirtsa. (Ez utóbbi magyarázattal akarta megjavítani *Gmelin* az elrettentési elméletet.)

Ezen theória szerint tehát a bűnös nem a bűnért lakol, amelyet elkövetett, hanem azon bűncselekményre való tekintettel bünhődik, amelyet ő, vagy mások a jövőben elkövethetnének. Könnyü belátni, hogy az alapul fekvő elv eszközzé alacsonyítja le az embert, akivel mint öncélu lénynyel kell bánni, s akit mások hasznára, előnyére felhasználni nem szabad. Feltételezi továbbá, hogy a félelem leghathatósabban ösztönöz, hogy a bűncselekményektől őrizkedjünk, tartózkodjunk. Az elrettentési (elijesztési, fenyegetési) elmélet legtovább uralkodott a gyakorlatban, s a hajdani törvényhozásoknak főelvéül szolgált. A maga idejében még sokkal megfelelőbb volt ezen elv alkalmazása, mint ma lehetne, mert a közönséget vérlázitó látványosságokkal riasztani (pedig ebben az esetben volna igazán elijesztő a büntetés), egy Államnak sem jutna eszébe, sőt közönség is alig akadna, amely azt sokáig tűrné. Ha pedig titokban, bár a legnagyobb szigorral büntetünk (még Gmelin magyarázata szerint is), csak fél eredményre számíthatunk. Továbbá, mennél kivánatosabb az elrettentés, annál szigorúbbnak kell a büntetésnek is lennie, s ez hova-tovább drákói szigorra vezetne, s ujból felidézné azokat az embertelenségeket, amelyeknek eltörlésével a modern civilizáció méltán dicsekszik. Az elrettentési elmélet becses elemet szolgáltat, s a büntetés kiszabásánál a legujabb elméletek szerint is figyelembe veendő.

(Más megjegyzésem az elmélettel szemben nincs, mint hogy alapelve erkölcstelen, ergo . . .)

A javítási elmélet kárhoztatja azt a felfogást, amely megengedi, hogy az emberrel mint eszközzel bánjanak, s a bűnösben is tisztelettel adózik az ember személyi méltóságának. Elve, hogy a büntetésnek a bünözött egyesnek kell használnia. Szerinte a büntetés nem arra való hogy másokban a bünözési kedvet lehűtse, hanem hogy magát a bűnöst a bűn ismétlésétől, a bünözésbe való visszaeséstől megóvja. Szinte kézzel fogható, hogy ezt az elméletet az elrettentési elmélet provokálta. Az elrettentési elmélet minden tényezővel számol, csak a bünözőt nem akarja észrevenni. A javítási elmélet tiltakozik az ellen, hogy a bűnöst bünhődésében, az Államot alkotó egyeseknek, mintegy áldozatul odavessük, elrettentő például kiállítsuk, kipellengérezzük; szinte ráfeledkezik a bünözőre, úgyhogy minden egyéb érdeket teljesen figyelmen kivül hagy. Célja megvalósulását nem a félelem felkeltésétől, hanem a bűnös megjavulásától várja. A szóban forgó elmélet szerint, a függetlenség és önállóság érzete, amely pedig minden emberben él, fellázad az elrettentés szellemében alkalmazott büntetés ellen, s legfeljebb azt eredményezi, hogy a bűnös azontúl a bűncselekmények elkövetésében ovatosabb lesz. Hivatkozik arra a tényre, hogy a visszaesések száma ép azon országokban ölt legnagyobb mérvet, ahol a legkegyetlenebbül büntetnek. A durvasággal semmire sem megyünk, ellenben a szeliden alkalmazott fenyiték, ahelyett, hogy a bosszút és gyűlöletet kihívná, vagy a dacot és az ellenállást fölkeltené — amitől az elrettentési elméletnél méltán tarthatunk — jobb belátásra vezet, a jó szándékot kiérleli, s lehetővé teszi, hogy a bünöző erkölcsileg megujuljon. Az erkölcsi érzet felébresztése, a jobb meggyőződés kiérlelése, a bűnös belső megjavulása az a legjobb eredmény, amelyet bármely büntetéstől egyáltalában várhatunk. Eszerint tehát az Állam büntető tevékenységének igazi nemes alapja: a javítás.

A javítási elmélet, ami a büntetés helyes felfogását illeti, az előbbi elmélettel szemben óriási haladást jelez, s elmondhatjuk, hogy ezen elméletnek egyes elemeit a legjobb theóriák sem nélkülözhetik. Ami azonban a büntetés miértjét, igazi alapját illeti, arra nézve ez az elmélet kielégítő magyarázattal nem szolgál. A javítási elmélet szerint azért szükséges a büntetés, hogy a bűnös megjavuljon. De hát a célba vett javulásnak miért kell épen a büntetés révén bekövetkeznie? Miért kell tehát a büntetést alkalmaznunk, erre feleletet nem ad. Egyébiránt ha a büntetés jogalapját a bűnös megjavításában kell keresnünk, megoldatlan marad, hogy mit kell tenni a javíthatatlan (1) bűnösökkel, vagy a töredelmesekkel (2), akiknél a javítás alkalmazása fölösleges. A javítás elmélete szerint továbbá nem büntethetnők azokat, akiknél hiányzik az erkölcsi sülyedés és csak culpa (3) forog fenn, viszont a javítás szükségességét ott is el kellene ismerni, ahol bűncselekmény ugyan nincs, de az erkölcsi sülyedés (4) egyébként megállapítható. A rendszer kivitele még nagyobb nehézségekbe ütközik, mert egyrészről a teljesen szabad arbitrarius rendszert tételezi föl (a bíráskodásban), másrészről bő alkal-

mat nyujtana a töredelem szinlelésére, a képmutatásra (5), az itélkező és a büntetés végrehajtásával megbizott közegek megtévesztésére.

(Ezekre az objectiókra nem nehéz válaszolni. Ad (1). A klasszikus iskola javithatatlanokról beszél. Mi ilyeneket csak a természettudományi iskola értelmezésében ismerünk. Ezeket szanatoriumokban kell elhelyezni. (2) A bánat jelei még nem igazolják, hogy javitásra szükség nincs, annál is inkább, mert az igazi bánat az előbbi élet és in concreto, az elkövetett bűnök élő kárhoztatása, ez pedig nem lehet csekély idő munkája: (3) ahol pedig csak culpa forog fenn, még ott is helye lehet a javításnak, s ha erre szükség nincs, legfeljebb a feltételes itéletek szükségességére következtethetünk. (4) Az erkölcsi sülyedés cselekedetek nélkül meg nem állapitható, s ha igen, akkor a morál, esetleg a praeventio körébe tartozik. (5) Ami a tévedést illeti, ezt semmiféle rendszer ki nem kerülheti; egyébiránt kevésbé végzetes a tévedés, ha a bűnös javára, mintha az igazság rovására szolgál. A javítás elméletét nemesen gondolkodók alkották, s az egész nem egyéb, mint végletes tiltakozás az elrettentési elmélet igazságtalanságaival szemben. A javitó fogházak intézményét és a büntetés végrehajtásában mindinkább előtérbe nyomuló javítási irányt ezen elméletnek köszönhetjük. A javitást napjainkban is erősen hangsulyozzák, ami az elmélet életrevalóságát bizonyítja. A javítás alapelveit *az Egyház* már a legrégibb időktől fogva hangoztatta és hatalmas befolyásával, annak idején meg is valósitotta. A javítás elveit rendszeresen csak a legujabb időkben foglalták össze, midőn a bölcseleti jog (XVIII. század) művelésével és leginkább annak keretén belül, a büntetőjog átalakításának irányt adandó, a különböző büntetőjogi elméletek keletkeztek. A javítási elmélet azonban nem elégszik meg azzal, hogy szabadságvesztés-büntetés oly módon rendeztessék be, hogy az javítólag hasson, hanem már a büntetés kiszabásánál a javítási célnak, mint a büntetés jogalapjának kizárólagos figyelembe vételét sürgeti. Ebben rejlik egyoldalusága. A klasszikus iskola szemrehányást tesz a javítási elméletnek, hogy valamely „célt tűz a büntetés elé mint annak jogalapját . . . s ezért illeti büntetéssel a bűnöst". Csakhogy a bűnöst a javítás elméletében nem dobjuk oda áldozatul „idegen" célok megvalósitásáért, sőt a büntetés kizárólag a bűnös célját szolgálja, a bűnös feláldozásáról tehát szó sem lehet, mert a bűnösnek sem lehet más célja, mely reá nézve kivánatosabb volna, mint az, hogy megjavuljon.)

A védelmi elmélet szerint az Állam büntető tevékenysége csak az ő szükségjogának gyakorlása. Az Államnak joga van a szabad létre. Létének alapját az ember társulási jogában, illetőleg azon körülményben kell keresnünk, hogy az ember természeténél fogva a társas életre van utalva. Az Állam létezési jogosultságából (az ő) önfenntartási joga önként folyik. Minden bűncselekmény támadás az Állam léte ellen. A bűnös az Állam fennállását veszélyezteti „mert az olyan Állam, melynek törvényei saját polgárai által meg nem tartatnak, sokáig nem állhat fenn" . . . Ezen veszélyt háritja el az Állam, midőn existentiájának veszélyeztető okát rosszal sujtja: bünteti, s a büntetés alkalmazása által

a törvény tekintélyét helyreállítja, a törvénytiszteletet megszilárdítja, s így a jog biztonságát, illetőleg saját létét biztosítja.

Ezen elmélet szerint a védelem és a büntetés azonos fogalmak, holott a védelemnek a bűncselekményt megelőzőleg volna helye. A már elkövetett bünözéssel szemben a védekezés elkésett, viszont csak a bűntett elkövetése után büntethetünk. Az Állam tehát meddő védekezésre van utalva, midőn csak a sértés bekövetkezte után büntethet (az elmélet szerint: védekezhetik), mert az elkövetett bűncselekménynyel az Állam elleni merénylet is befejezést nyert, s így már tulajdonképen nem védekezésnek (mely csak a fenyegető, vagy a folyamatos sértésre alkalmazható fogalom), hanem büntetésnek van helye. *Martin* javított védelmi theóriája szerint ugyan, a bűncselekmény elkövetése után is helye lehet a védekezésnek, mert a cselekmény elmultával is fennmarad a sérelem s mintegy tovább folyik, mint pl. a kő vizbe dobásának ténye még jóval később is mutatkozik hatásában, s az ujabb és ujabb hullámgyürük képződése bizonyítja, hogy a cselekmény — legalább hatásában — a folytonosság jellegét ölti magára, ép így a bűncselekmény, befejezve bár, hatásában még sokáig jelen és nem mult sérelemnek tekintendő, mert folytatja a törvénytisztelet megrendítésének s a jogbátorságban való bizalom megingatásának munkáját, s ha már az Állam nem védekezhetett a cselekménynyel szemben, védekezhetik ellene romboló hatásaiban és vészes következményeiben. Bár ez mind igaz, el kell ismernünk, hogy a büntetés és a védelem közt lényeges különbség van, mint ezt Szemere igen szépen, bár a fentiekre tekintettel nem egészen praecise fejtegeti, midőn a bűntettekről irt művének 22. lapján azt irja: „Ha a védelem joga a multból is veheti erejét, mint a büntetés, úgy bosszú az, ha pedig a jövő félelmeire (?) is szabad hallgatnia, úgy végtelen az, s általa jogszerüekké válnak a legiszonyubb kegyetlenségek. Innen látni való, hogy a védelmi jog a megtámadással egy pillanatban kezdődik és enyészik el." Ha a következtetést alá nem irjuk is, el kell fogadnunk, hogy a bűncselekmény ellen hatásaiban védekezni, úgy hogy az igazságot ne sértsük, nagyon is nehéz dolog, mert valóban azt mondhatjuk, hogy a bűncselekmény hatásában megmérhetetlen valami, szinte végtelen jelleget ölt, mint maga az ember, melynek kezdetét tudjuk, fizikai létének végét is ismerhetjük, de hogy műveiben és cselekményeiben meddig él, annak elbirálására gyenge az emberi értelem, ezt mérlegelni egyedül az isteni mindentudás és igazságosság dolga lehet. A büntetésnek megvan a maga védelmi oldala, melyet ezen elmélet feltüntet, de — mondja a klasszikus iskola — a védekezésnek mértéke nem lehet más, mint a megtorlás mértéke. Midőn tehát az Állam megtorol, védekezik is egyuttal, és pedig gyakorlati szempontból véve a dolgot, az egyedül lehetséges alapon: a megtorlás alapján. Ezen theória tehát teljesen beleesik a megtorlás elméletébe. (Ha az Állam a cselekmény ellen védekezik, akkor a klasszikus iskola érvelése, legalább részben megállja a helyét, de ha a cselekményben megnyilatkozó jogellenes akarat elleni védekezésről van szó, akkor az ellenérvelést nagyon is erőtlennek kell minősítenünk.)

A védelmi elmélet kritikája uj elméletet teremtett, *a megelőzési elméletben*. Ezen theória szerint az igazi jogállapot nemcsak azt tételezi föl hogy semmi jogellenes cselekmény ne történjék, hanem azt is, hogy a jogellenes akarat is megsemmisüljön. Az Államnak küzdenie kell nemcsak a megtörtént, hanem a lehetséges jogsértés ellen is, mely a jogellenes akaratban (potentialiter) bennfoglaltatik. A jogellenes akarat veszedelmet jelent, amelyet el kell háritani, ez pedig a büntetés által történik. A büntetés (?) megsemmisiti a jogveszélyes akaratot. A veszélynek eltávolítása igazolja a büntetést.

Ezen elmélettel szemben a klasszikus iskola felemliti, hogy a jogszerü akaratot a morál és nem a jog (?) követeli és épen ezért a jogszerütlen akarat elleni védekezés sem történhetik (?) jogi, hanem morális eszközökkel; maga a védekezés pedig nem lehet (?) az Állam dolga, hanem más közületek feladványa, amely közületeknek az ilyen, cselekményekben meg nem nyilatkozó jogellenes akaratról tudomást szerezni, s azt megfelelő eszközökkel megsemmisiteni, egyedül áll hivatásukban és módjukban: „de internis non judicat praetor.“ Az elmélet szerint nem az elkövetett, hanem az elkövetendő bűncselekményben rejlik a veszély, amelyet el kell háritanunk, s a büntetést is nem az elkövetett, hanem az elkövetendő bűnös cselekményre szabja ki. Ez a józan észszel ellenkezik. Következésképen (ha t. i. a megelőzés már igazolja a büntetést) a büntetésnek magát a bűncselekményt meg kellene előznie. Az sem áll meg, hogy a büntetés megsemmisiti a jogszerütlen akaratot. Ezt csak a javitás céljaival egybehangzó büntetésről mondhatjuk, akkor is csak abban az esetben, ha a büntetésnek sikerült a javitás feladványát megoldani. A megelőzési elméletet *Grolman* magyarázata sem mentheti meg. Grolman szerint a büntetésnek megelőző alkalmazása jogosult, ha a sértés bekövetkezéséről erkölcsi bizonyságot szerezhetünk. Ezen erkölcsi bizonyságról csak akkor szólhatunk, ha a bünöző jogszerütlen akaratát tényekben nyilvánitja. Feltételezi a büntetés előzetes megállapitását és kellő kihirdetését. Eszerint tehát az emlitett erkölcsi bizonyosság alapján, a még el nem követett, de morális bizonyossággal elkövetendő bűnöket is büntetnünk kellene, és pedig azzal a mértékkel, amelylyel az elkövetett bűncselekményt sujtjuk. Ezen elmélet a subjectivismusnak tág teret nyit, s az emlitett bizonyosság mértéke jelölné meg a büntetés mértékét. A középkor biráskodása volt ilyen. Ha a biró többé-kevésbé meggyőződött arról, hogy a vádlottban valamely irányban jogsértő akarat lakik, mint mondani szokták: rossz ember, minden habozás nélkül elitélte. Ez a rendszer a birósági önkénynek is kaput nyit. Az pedig csaknem elképzelhetetlen, hogy mikép lehet — bár csak morális bizonyossággal — az elkövetett törvénysértésből, valamely jövőben elkövetendő bűncselekményre következtetni. Az elkövetendő bűncselekménynek gyakran száz meg száz akadálya van. Az akarat nem egyszer belefárad az akadályokkal való küzdelembe, az idő lelohasztja az indulatok hevét és eloszlatja az értelemre boruló ködöt, mely az értelmet, a dolgoknak, illetőleg a cselekményeknek és azok következményeinek helyes elbirálására képtelenné tette. Hogy mindezek mely esetben követ-

keztek volna be, vagy mikor maradtak volna ki, hol az emberi elme, amely hacsak erkölcsi bizonyossággal is megállapíthatná? Bizonytalan veszély, bizonytalan bűncselekmény és bizonyos büntetés, bizonyos bűnhődés, egymással nem compatibilis fogalmak. Ezen elmélet szerint a bíráknak, ha igazságosan akarnak ítélkezni, prófétai szellemmel kell fegyverkezniök. Egyébiránt a megelőzési elméletben értékesnek nevezhető gondolatot, a megtorlási elmélet is megvalósítja, amely midőn a javítás és elrettentés elvének figyelembe vételével az elkövetett bűncselekményeket büntetéssel sujtja, a bünözési kedvet lelohasztja, a jogveszélyes akaratot gyengíti, s így magát a veszélyt is az egyedül lehetséges mérték szerint megsemmisíti.

(A klasszikus iskola emez okoskodása a praeventio nyilt tagadásával egyértelmü. Az elkövetett bűncselekmény igazolja a praeventiót, s egyuttal annak terjedelmét és módját is meghatározza. Majd ha az Államok be fogják látni a praeventio szükségességét, a megelőzési elmélet számos figyelembe méltó motívumot fog szolgáltatni a praeventio helyes alkalmazását illetőleg.)

Feuerbach a lélektani kényszer elméletét állítja fel. Ezen elmélet nem a büntetés alkalmazása, hanem a büntetéssel való törvényes fenyegetés által akar a bűnözéstől visszatartani. A büntetéssel való fenyegetésnek olyannak kell lennie, hogy a büntetéstől származó malum nagyobb legyen, mint a bűncselekményből eredő bonum (tehát az előny és a gyönyör együttvéve), mert a bünöző szándék kiérlelődését kellőképen csak így ellensulyozhatja. Ugyanis ha a deliberatio idejében a bünözési ingernél erősebb és kedvezőtlenebb inger áll rendelkezésünkre, a bünöző cselekménynek ki kell maradnia. Szerinte a bünözéssel kapcsolatos gyönyör képzete érleli ki a bünözési elhatározást. Ez a gyönyör képzete teszi kívánatossá a törvénysértést, vagyis a bűncselekmény elkövetését. Az akarat, midőn valamely antiszociális irányban működő motívumot, más ellenkező motívummal paralizálunk, pszichologiai kényszer alatt áll, amely kényszer az akaratot megköti, illetőleg legális irányban determinálja. A büntetésnek jogi alapja ezen elmélet szerint, a társadalmi együttlétet fenyegető veszély (illetőleg annak elhárítására irányuló kötelezettség).

A pszichologiai kényszer azonban nem tökéletes, mert a bűnös csak ritkán ismeri cselekményének törvényes következményeit oly pontosan, hogy azokat a bünözésből remélhető bonummal összevetni, mérlegelni tudná; a törvény által kilátásba helyezett malum pedig, a többszörösen ismételt kihirdetés dacára, bizonyos tekintetben ismeretlen malum, hacsak a fegyházat vagy börtönt próbált elemekre nem gondolunk, akikre a fenyegetéssel kilátásba helyezett malum képzete, a tapasztalás tanusága szerint, még kevésbé hat. A gyakorlat azt is bizonyítja, hogy a bünözőt a cselekményből származó malum képzete nem riasztja vissza, csak nagyobb óvatosságra serkenti. Az emberek a törvényes fenyegetés által kilátásba helyezett malum dacára is bünözésre vetemednek, a pszichologiai kényszer tehát sok esetben eredménytelen marad, amely körülmény a theória (?) meddő voltát bizonyítja. De bár

a fenyegetés egy bizonyos percentben hatásosnak bizonyulna is, nagy hibája az elméletnek, hogy ama bizonyos mérlelgetést, latolgatást feltételezi. Mit csinál Feuerbach, ha a bűncselekmény elkövetését ilyen mérlegelés meg nem előzhette; ha a bünöző a kilátásba helyezett malumot nem ismerte, ha a kihirdetés hiányos volt? Mert elméletében a kihirdetést a büntethetőséggel oly közeli viszonyba hozza, hogy szinte a büntetés „sine qua non"-jává teszi. Feuerbach következetesen azt is bünteti, ami nem rossz, de fenyegetve van és bünteti csak azért mert fenyegetve volt. Még nagyobb hibája az elméletnek, hogy végleges szigoruságra vezet. Az Államnak érdekében van, hogy a mérleg serpenyőjébe a lehető legriasztóbb malum képzetét vesse, mert igy a bűncselekményre serkentő bonum képzetét annál hathatósabban ellensulyozhatja. A fenyegetett malumot pedig kénytelen beváltani, mert különben az egész büntető törvénykönyv madárijesztővé válik. Feuerbach a maga idejében annyira meghódította az elméket, hogy elmélete alapján külön büntető-törvénykönyvet szerkesztettek. Az elmélet alapgondolatát minden B. T. K. megvalósítja. Malummal fenyeget valamennyi, és pedig olyan malummal, mely ellensulyozhatja a bünözésre ösztönző bonum képzetét. A kihirdetés mindenütt lényeges, bár a büntethetőségnek forrását nem a kihirdetésbe, nem is a fenyegetés kihirdetésébe helyezik. Az egész elmélet divatját multa anélkül, hogy egyetlen értékesebb momentummal gazdagította volna a ma uralkodó büntetőjogi elméleteket. Ami értékesíthető volna benne az nem uj, ami pedig uj, az nem használható.

(Nézetünk szerint a kihirdetés hangsulyozása az az értékes momentum, amelyet ma kellőkép nem méltatnak.)

Bauer egy lépéssel tovább megy és azt vitatja, hogy a büntető törvénynek meg kell támadnia a bűncselekmény összes forrásait, tehát az embernek nemcsak érzéki, hanem eszes természetét is figyelembe kell vennie. A büntető törvénynek olyannak kell lennie, hogy míg az érzéki ösztönöket visszaszorítja s a bünöző büntetésre méltóságának tudatát is felkelti, más részről az egyesek öntudatába, a cselekvésben való megfontoltságnak kötelességét mélyen bevésse. Bauer szerint a büntető törvény az értelmi tehetségekhez szóló folytonos intés, mely a büntetés következményeire figyelmeztet. Ha pedig a bűncselekmény az intés dacára elkövettetett, az előre bocsátott törvényes fenyegetés elegendő alapot szolgáltat a büntetésre. Ha ez igaz volna, akkor a legcsekélyebb bűnt is halállal lehetne büntetni, ha t. i. halállal volt fenyegetve. Bauer szerint maga a fenyegetés a szabadságnak rovására nem szolgál s ezért szabad. A fenyegetés azonban még sem olyan ártatlan valami, mert ha hiábavalónak bizonyult, mégis csak be kell váltani.

Bauer theóriája csak abban különbözik Feuerbachétól, hogy szerinte a büntető törvény fenyegetését nemcsak az ember érzéki, hanem értelmi felére is irányozza. Kritikája ép ezért Feuerbach elméletének kritikájával azonos, jóllehet elismerik, hogy a Feuerbach-féle elméletet tökéletesítette. Megjegyzendő, hogy Bauer elmélete már nem relatív, hanem abszolút elmélet, legalább is annyiban. amennyiben a büntetés vég-

rehajtását annak igazságára alapitotta. Viszont azonban az abszolút elméletektől eltér, mert a megelőző intést mellőzhetetlenül megkivánja. A figyelmeztetés, az intés, Bauer szerint a büntetés lényeges feltétele, sőt jogi alapja, s ebben téved, mert ez csak a kellő kihirdetésnek (esetleges) üdvös hatása. Igy a klasszikus iskola.

Az elégtételi elmélet hívei, a bünözés által okozott anyagi kártól megkülönböztetik az ideális kárt, mely a rossz példa által előidézett ingerben, a törvénytisztelet megrenditésében és a közbátorság iránti bizalom csökkenésében jelentkezik. A bűnösnek ezt az ideális kárt vezeklés által kell jóvátennie, mert az igazság megköveteli, hogy a bűntett által okozott minden (anyagi vagy értelmi) kár megtéríttessék.

Ezen elméletre vonatkozólag azt mondják, hogy az említett ideális kár néha kimarad és egyébként sem azonos magával a bűncselekménynyel. A büntetés és az általa remélt elégtétel pedig nem fedik egymást. Azonfelül az elmélet által hangsúlyozott ideális kár nagyon is subjectiv természetű, mert nem találkozik két egyén, akiben egyforma hatást idézne elő s különben is megmérhetetlen, amely körülmény a büntetés kiszabását nehezíti meg. Már Bauer figyelmeztetett, hogy vannak bizonyos bűncselekmények, amelyek ahelyett hogy ingerelnének, undort és utálatot ébresztenek, tehát semmiféle értelmi kárt elő nem idéznek. Ezen elméletnek is akadt reformálója, aki az értelmi kárt közelebbről meg akarta határozni, s az értelmi kárnak hétféle faját különböztette meg, amelyek közül mindegyik más és más helyreállítást követel. Ez az értelmi kár a bünözésben, a sértettben és a többi polgárokban jelentkezik. Azonban az elégtételi elmélet ellen felhozott objectiókat *Velker Károlynak* sem sikerült megcáfolnia. Erről az elméletről csakugyan elmondhatjuk, hogy a bűnöst idegen célok kedvéért (elégtételi) áldozatul odadobja.

Fichte büntetési elmélete szerződéses állam-elméletével függ össze. Szerződésre lépnek a polgárok, hogy a közbiztonságot, a jogbátorságot egyesült erővel biztosítsák. Az egyeseket illető jogok ezen szerződésen alapulnak. Aki a szerződést megbontja, a szerződésen alapuló jogokat is elveszti és jognélkülivé (vogelfrei) lesz. Minden bűncselekmény a szerződés megbontása. Következéskép a bűntettest tulajdonképen ki kellene taszítani az Államból, vagyis számüzni kellene, mert a szerződés megbontásával a szerződésen, illetőleg az Államon kívül helyezte magát. A legcsekélyebb kihágás és a legnagyobb bűn, ugyanazon következménynyel járnak. Ha azonban megfontoljuk, hogy a szerződés a jogbiztonság és közbátorság fenntartása végett jött létre, s a cél a bűntettes számüzetése nélkül is megvalósítható, akkor a legvégső lépést csak végleges esetekben szabad megtennünk, akkor t. i., midőn dolosus cselekményről van szó, mert a culposus cselekményekre vonatkozólag, a megtorlás is elégségesnek látszik. A számüzést a büntetés helyettesíti, amely azonban már ujabb szerződést, az u. n. bünhődési szerződést feltételezi. Fichte Állama, hogy célját könnyebben megvalósíthassa, a bünözéstől a büntetés fenyegetésével riasztja el polgárait. Ha a fenyegetés nem használ, a büntetést olykép alkalmazza, hogy a bűnös a bünhődés öléből meg-

javulva térhessen vissza. A büntetés, mint praeventio specialis, úgy a bűnöst mint az Államot, a jövő bűnözéseivel szemben is biztosítja.

Fichte a relatív theoriák törekvéseit, a legkövetkezetesebben és legérthetőbben fejezi ki. Theóriája a szerződéses Állam elméletén alapul, amely felett már rég napirendre tértek. A puszta biztosítás pedig, amely Fichte Államának egyetlen célja, a modern Állam feladatai közt valóban másodranguvá devalválódott, vagy legalább is az Állam nem egyetlen elsőrangu feladata. Fichte elmélete egyesítő elmélet. A megelőzés, javítás és elrettentés elemeit összefoglalja, s midőn ezt teszi, két szerződésre hivatkozik. Hogy Fichte ezen két, bár hallgatag kötött szerződést, főkép azt, amely a számüzésnek felváltására vonatkozik, honnét veszi, s miből következteti azt, hogy a culposus és a nyereségvágyból eredő bűncselekményeknél a javítás elemeivel alkalmazott megtorlás is elégséges, a dolosus cselekményeknél ellenben már a bünöző ártalmatlanná tételéről szól, s amennyiben a javítás sikertelen volna, a kirekesztést, tehát a számüzetést alkalmazza: ezekre vonatkozólag nem nyilatkozik, az indokolásról pedig teljesen megfeledkezett. A számüzés elve különben is ellenkezik a nemzetközi jog tételeivel, tehát az elmélet megvalósítása lehetetlen. A klasszikus iskola érvelése teljesen kielégítő.

Bentham Jeromos szerint az ember célja az élet örömeinek kiélvezése. A társaság, illetőleg az Állam hivatása, hogy az említett örömöket közösekké és az egyesekre nézve hozzáférhetőkké tegye. A bünözés dissonantiát okoz az örömök concertjében, s így a közös érdekekre nézve sérelmes. Az Állam az örömök minden megzavaróját bünteti, mert az Államot alkotó egyesek érdeke és az örömök közös és nyugodt élvezése így kivánják. Mivel pedig az örömök zavartalan élvezése azt is feltételezi, hogy biztosságban és nyugalomban éljünk, mert a veszélyeztetett örömök élvezése teljes gyönyört nem nyujthat, az Államnak kötelességszerüleg meg kell előznie a veszélyt, tehát a bünözéssel szemben praeventiv intézkedéseket kell alkalmaznia. Ezt cselekszi az Állam általánosságban, midőn fenyeget és elriaszt; különösen, midőn büntet s ez által a bünözési kedvet lehüti, a bűnöst pedig elijeszti vagy épen megjavítja. Az Állam midőn büntető hatalmát gyakorolja, a társaság önfenntartását és jólétének előmozdítását veszi célba.

Bentham elmélete is egyesítő elmélet, mely a közhaszon alapul vételével, a büntetést célhoz vezető eszköznek tartja. Ezen elmélet is a viszonylagos elméletek közös fogyatkozásaiban szenved, annyival is inkább, mert Bentham a relatív elméleteknek csaknem mindegyikéből átvesz egy-egy elemet, anélkül azonban, hogy hibáiktól szabadulni tudna. Midőn pedig a bűnöst a közhaszon kedvéért feláldozza, kétségtelenül immorális elvet hangoztat.

A relativ theóriák aszerint közelednek a büntetés igazi lényegéhez amint a büntetést az elkövetett bűntényre és magára a bűntettesre vonatkoztatják, és abban az arányban távolodnak el a büntetés valódi fogalmától, amint a büntetés igazolását a jövőben lehetséges bűntényekben keresik, vagy azt a bünözőtől különböző személyekre vonatkoztatják. Mindnyájok szerint a büntetés alapja valamely haszon, mely a büntetés-

ből a társadalomra háramlik. Ez a felfogás leghatározottabban Bentham elméletében domborodik ki. Mindig valamely társadalmi cél lebeg szemök előtt, s a cél elérésére a büntetés szolgál eszközül. A relatív theóriák mottói: elrettentés, javítás, megelőzés, intés, fenyegetés, védelem és elégtétel. E jelszavak mindegyike, úgyszólván tényálladéki eleme a büntetésnek, de soha nem principalis causa-ja, mint ezt a relatív theóriák követői tévesen hitték. Az egyszerü elméletek egy-egy alapelvet hangoztatnak, míg az egyesítő elméletek több alapelvet foglalnak össze, (különösen Fichte és Bentham), de a büntetést rendesen egyoldalu szempontból méltatják. Még akkor is, ha a büntetést több oldalról látszanak felkarolni, az egyoldaluság hibájában szenvednek, mint pl. Bentham, aki mindent a közhaszon elve alapján mérlegel (de nem a régi nemes „salus reipublicae suprema lex esto" értelmében, hanem a materializmus rideg felfogása szerint). A legrégibb, de egyuttal legembertelenebb rendszer az elrettentési elmélet. Legnemesebb a javítási rendszer, amely azon időknek emberséges gondolkodásáról tesz bizonyságot, midőn a büntetési rendszer revízióját kizárólag ezen elmélet alapján sürgették. Az egyik rendszer hibája, egyoldalusága, megteremtette a másikat, ez ismét a harmadikat, s így tovább, míg a kérdés tárgyát mintegy körülforgatták, s egymás figyelmét a még nem ismertetett vagy kellően nem méltányolt momentumokra felhívták, mindezt folytonos ellenmondások közepette; de a dolog lényegébe be nem hatoltak, nem mondották meg honnét ered a büntetés, miért van, hol és hogyan kell céljának megfelelőleg használni, alkalmazni, s inkább csak a külsőleg szembeötlő jelenségeket magyarázták.

Nem mondhatjuk, hogy *az abszolút theóriák* s az ezeknek nyomába lépő egyesítő elméletek tökéletesen megoldották a büntetőjog említett nagy alapkérdéseit, de mindenesetre közelebb jártak az igazsághoz, amit az is bizonyít, hogy az emberiség hosszu időn keresztül megnyugodott abban a magyarázatban és gyakorlatban, amelyet különösen a klasszikus iskolának köszönünk. Az ethikai igazságoknál meg kell elégednünk az igazság megközelítésével és nem kell az abszolút értékü igazságok hiányát felpanaszolnunk. A fizikai igazságok is csak az anyagi világ mostani berendezésére tekintettel dicsekedhetnek meghatározott és változhatatlan tartalommal. A szellemi világnál a tényezők folytonosan változnak s épen nem bizonyos, hogy az „én" holnap is megnyugszik abban, amire nézve ma még csak nem is kételkedik. Az igazságok nagy részét s magát az eszményt is az evolúció szellemében kell magyaráznunk. Az embernek az igazság után való folytonos törekvése, tökéletesedésének leghatalmasabb emeltyüje. Midőn aztán eme törekvésében az igazságnak egy-egy elemét feltalálja, azt úgy ünnepli mint magát a teljes igazságot, jóllehet az igazságnak csak egy elemét ismerte meg. A relatív theóriák a haladó emberiséget az igazságnak egy-egy becses elemével ajándékozták meg, s nincs elmélet mely az általuk hangoztatett elveknek többé-kevésbé nem hódolna, sőt okunk van hinni, hogy ezen elvek közt olyan is akad, amelyről el lehet mondani, hogy örökbecsü. Ilyen pl. a javitás elve. Az abszolút igazságokról kevésbé mond-

hatjuk, hogy az ember tökéletesedésére szolgálnak, s ép ezért jóllehet a jövő századok emberisége megismeri földünk legkisebb parányait s az ég csillagait, ez a sok ismeret, igazsága teljességében is csak alig fogja előre segíteni a tökéletesség utján haladó embert, mert a már megállapított igazságok körül nem talál fáradozni valót, pedig a tökély az orcák verejtékének gyümölcse. Ebben rejlik szomoru jelentősége annak a ténynek, hogy ma a természettudomány igazságai és nem igazságai nagyobb kelendőségnek örvendenek, mint a tagadhatatlanul kissé elasztikus természetü ethikai igazságok, mert amióta ez utóbbiaktól elfordultunk, idealizmus és tökéletesedés szempontjából nagyon is sokat vesztettünk. S honnét van ez? Talán mert az emberek ma ellenmondást nem türnek, az ethikai igazságokat pedig sohasem lehet úgy körülirni, hogy egy élesebb eszü ember valamely kellemetlen objectióval meg ne bolygathatná circulusainkat? Vagy talán az emberiség türelmetlen és ideges, bizonytalan munkára nem vállalkozik, s hogy abban a látszólag bizonytalan eredményü munkálkodásban egy bizonyos eredmény is rejlik, t. i. az ethikai igazságok körül való foglalatoskodás tökéletesebbé teszi és mesterré avatja a kutatót: ezt az eredményt ma vagy nem veszik számba, vagy nem méltatják eléggé. A természettudományok mezején, mint a transvaali gyémántbányákban a gyémántot, fölszinen találjuk az igazságot, nem kell soká kutatnunk utána, s amit megtaláltunk, az maga egy egységes egészet alkot; vagy a tropikus égalj termőföldjéhez hasonlíthatnók a természettudományok terrenumát, mely százszorosan ontja a magot, de az emberiségnek az a fele, amely 20, 30-szoros maggal kénytelen beérni, mégis megelőzte azt a másik felét, mely sokkal kisebb fáradsággal nagyobb kenyérhez jutott. Ez a munka törvénye és a tökéletesedés kulcsa.

Az abszolút theóriák annyiban különböznek a relatív theóriáktól, amennyiben az Államról való felfogás dolgában egymástól eltérnek. Szerintök az Állam nem az emberi önkény, szerződés stb. szülötte, hanem az emberi természetből fakadó erkölcsi szükséglet productuma. Az ember természeténél fogva az Államra van utalva. Az Állam öncélu lény s a benne élő egyesek harca nem meriti ki céljait. A magasabb államfunkciók senkinek különös céljaira nem szolgálnak. Ha az Államot így fogjuk föl, azt kell mondanunk, hogy az Állam büntető tevékenysége erkölcsi szükségszerüségen alapszik, büntető tevékenységével pedig nem szolgál különös céloknak, csak a maga céljainak. A büntetés is öncél, amelyet annak erkölcsi szükségessége teljesen igazol.

Kant elmélete szerint a büntetés sohasem lehet eszköz valamely más jó elérésére. A biró mindig a bűntett elkövetése miatt szabja ki a büntetést. Az ember személyi méltósága egyenesen kizárja, hogy vele mint dologgal bánjunk. Ha büntetünk, az egyénnek már büntetésre méltónak kell lennie, mielőtt a büntetés által elérendő haszonra gondolhatnánk. A büntető törvény az ész feltétlen parancsa, követelménye (categoricus imperativus). A társadalmi célok elérése a büntetés kiszabásánál annyira mellékes, hogy az még akkor is kiszabandó volna, ha a társadalom egy akarattal feloszlását mondaná ki. A büntetés mértéke az

egyenlőség. A büntetés az egyenlőnek az egyenlővel való megtorlása. Az egyenlőség azonban nem a forbát alkalmazását jelenti, mely az egyenlőségnek csak külső megvalósítására törekszik, hanem morális egyenlőséget, tehát a hatások aequivalentiáját jelenti. Az egyenlőség külső megvalósítását Kant csak a gyilkosságnál követeli, mert a gyilkosságnak nincs más aequivalense, mint a halálbüntetés. Az élet más egyéb földi jóval össze nem mérhető. (Ma ugyan a tapasztalás azt bizonyítja, hogy az ember a reménytelen élet bizonyos terhét szívesen váltja fel a halálban rejlő bizonytalansággal.) Egyebekben Kant olyan büntetés alkalmazását sürgeti, amelyekben az elkövetett bűncselekmények jellege visszatükröződik.

Kant elméletével szemben felhozzák, hogy rendszerével nincs szerves összefüggésben, mert praemissáiból: a Rousseau-féle szerződéses állam-elméletből (amelyhez Kant elmélete nagyon hasonlít), s a jogról való felfogásából (melyet az egyesek önkényéből vezet le), sem az Állam öncélusága, sem a büntetés szükségszerüsége, öncélu jellege le nem vezethetők. Kant ha következetes akart volna maradni, relatív theóriát állított volna fel. A Kant-féle álláspont valódi következményeit Fichte fejtette ki. Mások ismét azt mondják, hogy Kant az ő kategorikus imperativusát jobban kimagyarázhatta volna.

Zachariae Kant elméletét gyakorlati szempontból tovább fejtegeti. Szerinte minden bűncselekmény más jogszerü szabadságkörének megtámadása. A bűntettes oly mértékben tűrje szabadság-szférájának korlátozását, amely mértékben más szabadságát megrövidítette. Eszerint minden büntetésnek szabadságvesztés-büntetésnek kell lennie. A büntetés tartamának megállapításánál a jogsértés (a maga tárgyilagos jelentkezési formájában) szabja meg az irányt. Sem a sértő, sem a sértett alanyiságát (amannak motívumait, ez utóbbinak fájdalmát stb.) nem vesszük tekintetbe. A büntetés mértéke némely bűncselekménynél adva van, másoknál azonban becslés utján állapítandó meg. Igy aki bizonyos időre rabolja el mástól szabadságát, ugyanazon időtartamra veszíti el a magáét; aki pedig azt teljesen elrabolja, vagy személyiségét megsemmisíti, annak életfogytig kell bünhődnie. A becslésnél, ha a sérelemnek pénzbeli (vagyoni) egyenértéke megállapitható, a napszámos munkáját vesszük irányadóul, s így határozzuk meg a kár vagy a munkamulasztás nagyságát. Eszerint tehát a bűntettes annyi időre veszíti el szabadságát, amennyi időre volna szüksége a napszámosnak, hogy az egyenértékül megállapított összeget beszerezze.

Zachariae szerint minden jog tartalma a szabadság, tehát minden jogsértés mint szabadságsértés jelentkezik; midőn azonban a szabadságot csak abban az értelemben veszi, hogy valaki nem áll szabadságvesztés-büntetés alatt, a szabadságnak ezen megszorított értelmezése folytán az egész levezetés erőszakolttá válik és illogikusnak mondható. Nem lehet azonban elvitatni, hogy elméletében a megtorlás abstract fogalmának realizálására alkalmas utat jelölt ki, mert a bűncselekmény és a büntetés arányba hozatalát megkönnyíti, lehetségessé teszi. Zachariae módosításaiban akkor is hibázik, midőn a szabadságot a sértésnél és a

büntetésnél kontradistingválja. A szabadság alatt a sértésnél az összes jogkört, a büntetésnél pedig azt érti, hogy valaki személyes szabadságától nincs megfosztva: szabad az, aki nincs bezárva. Az sem áll, hogy minden jogsérelem a szabadság sérelme is egyuttal, legalább egyik-másik jogot csak nagyon is erőltetve lehetne visszavinni a szabadságra. A szabadság a jognak csak egyik eleme s a jogsérelem akkor is fennforog, ha a jog egyéb constitutiv elemeiben sértetik meg, jóllehet a szabadság eleme sérelmet nem szenvedett, tehát szabadságsérelemről szólni sem lehet. Zachariae ezen felfogása úgy látszik a római jogra vihető vissza, mely a jogot alanyi oldaláról ekkép definiálta: Jus est facultas agendi. De hát pl. a becsületben (a kereskedőt stb. kivéve) minő cselekvőleges jog rejlik? A bona existimatio sérelme, sem külső, sem belső (amelyért a praetor különben sem szavatol) szabadságsértést nem fejez ki. Ha a kifejezés: agere, az actióra való jogot jelenti, akkor a becsületsértő a sértett szabadságát nem hogy korlátozta, hanem tevékenységének uj teret nyitott, mert a sértettnek actiot-t adott, illetőleg arra alkalmat adott; a becsület fogalmában rejlő potenciális szabadságot épen a sérelem keltette életre, tehát ujabb szabadságot adott, midőn (indirecte bár) támadási jogot szerzett. Elméletének másik hibája, hogy a sérelmet egyoldalról, a sértett oldaláról tekinti, s a büntetés mértékét a cselekmény külső hatása szerint állapitja meg. Eszerint a dolus, a culpa és casus közt nincs különbség, egyenlő mértékkel mér mindegyiknek s ez végzetes hibája elméletének, ezért csakhamar akad correctora, aki az ellenkező végletet képviseli.

Zachariae a subjectiv elemeket nem veszi tekintetbe. E tekintetben ellenlábasa *Henke*, aki a bűncselekmény külső jelentkezését semmi figyelemre nem méltatja, s a büntetés kiszabásánál számba se veszi. A megtorlás mértékét is a bünöző javulásának bekövetkezésével hozza összefüggésbe. Szerinte a bűncselekmény, illetőleg az ennek megfelelő és bünhődéssel lerovandó adósság nem convertálható, s valamely büntetési nemben ki nem fejezhető. Csak a bünhődés folyamán bekövetkező javulás bizonyitja, hogy a büntetés mértéke betellett. Ha a javulás bekövetkezett, a bűn el van törölve. Ellenben míg a javulás be nem áll, addig a büntetés meg nem szünhetik (az expiatio műve nincs befejezve).

Henke elméletének konzekvenciái igen súlyosak, mert a legcsekélyebb bűncselekmény miatt életfogytiglani szabadságvesztés-büntetésnek ad helyet s viszont a legsúlyosabb bűntettet esetleg csak alig bünteti. Továbbá ez a theória illuzóriussá teszi a Btk. megállapításait, illetőleg a büntetés mértékének törvényes kiszabását, s a birói önkénynek, a bírósági tévedéseknek, szinlelésnek, képmutatásnak tág teret nyit. Azt ugyan bizonyos értelemben el kell ismernünk, hogy a bűncselekmények egyértékesét hiába keressük, de az is bizonyos, hogy a két malumot, a sértés malumát a sértőre kiszabott malummal viszonyba hozhatjuk s legalább megközelitőleg lemérhetjük. A javulás pedig, ha csakugyan bekövetkezett, megengedjük, hogy a sértőben a jogellenes akarat gonoszságát megsemmisítette, de a bünözés eredményét sem a sértettben, sem harmadik személyekben ugyanezt nem eszközli. Henke tehát kétszeresen

egyoldalu, először, mert a büntetés mértékét csak subjectiv oldaláról állapítja meg, másodszor, mert csak a sértő tekintetbe vételével eszközli ezt.

Hegel theóriája szerint minden jog abban áll, hogy az értelmes akarat, lényegének külső megnyilatkozása által önálló létre jut. Ha az akarat külső tényekben megnyilatkozik, akkor megtámadható és megsérthető. Mint belső erő és belső funkció meg nem támadható. Ha azonban a jog az akarat lényegének külső létével egybeesik, akkor a jogsértő akarat a jogot statuáló akarattal ellenmondásba keveredik. Az ellenmondás megszüntetése a büntetés ténye által történik, amelyben az értelmes akarat az értelmetlen akarattal szemben állást foglal, illetőleg uralmába visszahelyezkedik. Az akaratnak lényege (az akaratnak ellenmondó tényével: a bűncselekménynyel szemben) büntetés alakjában lép fel és uralmát kiküzdi. Maga a jog, az akarat örök lényege sérthetetlen. Ha ez igaz, akkor a jogellenes akarat önmagában semmis és már nem sérthetetlen. A bűncselekmény semmisége a büntetés által lesz nyilvánvalóvá. A büntetés az önmagában véve semmis cselekménynek, illetőleg a bűncselekmény semmiségének állítása, mert a bünözés a jog tagadása, s e tagadást semmisnek deklarálja a büntetés: vagyis a büntetés a jog tagadásának tagadása, tehát a jog uralmának, létezésének állítása. Az eszes akarat a büntetésben fejti ki tevékenységét a nem eszes akarat rovására. Minden értelmes lény, több-kevesebb öntudatossággal, elvből cselekszik. (Az elv a cselekvésben jelentkező törvényszerüség.) Cselekvése és cselekménye elvek uralma alatt áll. Még a bünöző is elvből cselekszik, s ezen elv, cselekvésének ezen törvénye az, amely a büntetés alakjában rá visszahull, sujtja őt. A büntetésben tehát az ember értelmisége jut érvényre, mert a cselekvésében jelentkező, esetleg önmaga által statuált törvény sulya alá kerül, önmaga fölött mond törvényt, mely mint büntetés erőszakkal nehezedik reá.

Hegel elméletéből a következő alapelvek folynak. A büntetés a jogtalanságot megsemmisítő jog. A büntetés processusa, a jogtalanságnak a jog által való megsemmisítése, a tagadásnak a tagadása, vagyis az állítás tagadásával szembe helyezett állítás, illetőleg annak érvényesítése, uralmának megvalósítása. (Körülírás nélkül s a szokott nyelven kifejezve: a büntetés megtorlás.) A sértett jog a sértő terhére uralmába visszahelyezkedik. A büntetőjogi negatio mértéke, a bűntettben jelentkező negationak megsemmisítésére szükséges erőkifejtés. [Köznyelven: A büntetés mértéke a cselekményben jelentkező jogsérelem nagysága. Azaz: a jogot korlátozó befolyás visszaszorítása oly erőt feltételez, amilyen erővel ezen korlátolás eszközöltetett. Amennyire behatol valaki az idegen jogkörbe, annyira hatol be az Állam is az ő jogkörébe (quantitas). Amilyen természetü a behatolás, olyan az állami viszonzás (qualitas). Röviden: a bűncselekmény minősége adja a büntetés minőségét.] Amilyen erős a jogellenes negatio, olyan erős a jogszerü negatio, illetőleg a büntetésben jelentkező affirmatió. Sőt a jogszerü negatiót (nemcsak mennyiségileg) minőségileg is a jogellenes negatio határozza meg. Hegel sem helyezkedik a talio alapjára s azt mondja, hogy a büntetésben

foglalt rossz, a bűncselekményben jelentkező rosszhoz hasonló, de aequivalens legyen, ez azonban szerinte már a gyakorlati ész körébe tartozik. Megjegyzi még, hogy bár a bűncselekmények különböző természetüek, büntetőjogi alapjuk egy és ugyanaz, mert minden bűncselekmény a jogszerü akarat tagadása, tehát jogsértés; a különbség köztük csak az, hogy különböző nagyságuak, tehát összemérhetők és a büntetések arányosithatók. Hegel meglehetős nehéz és sajátszerü stílusban a megtorlás elméletét hirdeti.

Visszatekintve az abszolút theóriákra azt tapasztaljuk, hogy igaza van Leibnitznak, midőn a büntetés szükségességét az öntudatra hivatkozva állapitja meg, s igen könnyen elfogadjuk Kant categoricus imperativus-át, jóllehet tételét tudományosan levezetni elmulasztotta. Zachariae a Kant-féle elmélet gyakorlati alkalmazásával próbálkozik meg, kizárólagosan objectiv irányban. Henke ép ellenkezőleg, tiszta subjectiv irányban fejtegeti a megtorlás eszméjének gyakorlati alkalmazását. Hegel tudományos dedukcióval igazolja ugyanazt, amit Kant egyszerüen az ész feltétlen parancsára hivatkozva állít. Hegel fő állítását a bűncselekmény semmiségéről, Schleiermacher is ismétli és a hegelianismus védői szerint, vagy elfogadjuk a rosszat mint semmiséget, vagy a keleti dualisztikus két principiumot kell elfogadnunk, s a világot a jó és a rossz territoriumára kell felosztanunk.

Az abszolút theoriák tétele, hogy a büntetés jogi alapját a bűncselekményben kell keresnünk és a büntetés alkalmazásának nélkülözhetetlen feltétele a büntetés belső igazságossága. Ez az álláspont ma is el van fogadva. Mégis Hegelt kivéve, az abszolút theóriák zászlóvivői sokban tévednek, néha pedig épen nem, vagy nem eléggé bizonyítják be állításukat. Kant categoricus imperativusa nincs megindokolva. Az ész feltétlen parancsa Kantnál a megtorlást, másnál a javítást, egyiknél a forbátot, a másiknál pedig az egyenértékü helyettesítést sürgeti. Ami pedig a világ erkölcsi rendének létesítését illeti, a klasszikus iskola azt mondja, hogy ez isteni problema, melyre emberi társaság nem vállalkozhatik. Az is hibájuk, hogy a büntetés céljairól tudni nem akarnak, pedig ha a legközönségesebb embernél is észleljük az „egy csapásra több legyet“ elvét, vagyis az egyetlen cselekménynyel többszörös cél megvalósitására való törekvést, az Állam, amelynek egyéb célok eléréséhez is fontos érdekei füződnek, miért ne iparkodnék ugyanazon cselekvésével összes céljait megvalósitani, különböző érdekeit érvényesíteni?!

Az abszolút theóriák megalapítóinak tanaiban, a bűncselekményekre vonatkozólag a legnagyobb határozatlanságot észlelhetjük. Némelyek ugyanis minden immorális cselekményt az Állam büntető hatalma alá vonnak, egyenes megsértésével azon régi de helyes elvnek (?), „de internis non judicat praetor“, mert nem is itélkezhetik az igazság sérelmének veszélye nélkül. Emberi biráskodás tárgya csak a külső cselekményekben jelentkező jogszerütlenség lehet. Azon elméletek pedig, amelyek e hibába nem esnek, s csak a külső cselekményeket vonják az Állam biráskodása alá, a magánjogi és a büntetőjogi sérelem közt nem különböztetnek, jóllehet ami a megtorlást illeti, a kettő közt igen nagy

különbség van. A visszatorlás mértékére nézve némelyek csak a subjectiv (Henke), mások kizárólag az objectiv (Kant, Zachariae) irányt hangsúlyozzák. Nevezetesen Kant a cselekményt külső jelentkezési formájában, külső eredményeiben mérlegeli, s az egyenértékü helyettesítést javasolja. Szigoruan véve ez a forbát alkalmazásához vezetne, amely pedig egyes esetekben (politikai bűncselekmények) lehetetlen, más esetekben (fajtalanság) immorális és a legtöbb esetben, a subjectiv tekintetek mellőzése folytán igazságtalan és rendszerint csak az emberiességi motívumok sérelmével volna megvalósítható. A Kant-féle egyenértékelés alapigazsága, hogy t. i. a büntetés nagysága a bűncselekmény nagyságához igazodjék, mindenesetre figyelmet érdemel és alkalmazást nyer, de nem az alanyi körülmények méltatásának kizárásával. Zachariae módosítása határozatlan; Henke alapjában véve a javítás rendszerét fogadja el, de a Kant-féle állásponttal ellenkező végletbe esik. Annak az elméletnek, mely az Államot, sőt a büntetést is öncélunak vallja, igaza van, midőn azt állítja, hogy a büntetést külső célok, hasznossági szempontok nem igazolják; de nincs igaza, midőn az egyént kellőkép nem méltatja, mert elvégre is nem az ember van az Államért vagy a törvényért, hanem épen fordítva, úgy az Állam mint a törvény az emberért vannak. Mert az a körülmény, hogy az Állam nem az emberek akaratából jött létre, nem azt jelenti, hogy nem az emberért van, mert hisz érzékeim is tudtom és engedelmem nélkül fejlődtek s mégis az én szolgálatomra rendelvék, hanem azt jelenti, hogy a természet a szükségesekről gondoskodott s nem dobta mezítelenül az embert a földre, s amire az embernek nélkülözhetetlenül szüksége van, amilyen a közületi létel is, annak megalakítását nem bízta az emberre s az ő vergődő eszére, hanem megalkotta maga, midőn az embert a közület nélküli existentiára lehetetlenné tette, másrészről pedig oly hatalmas ösztönt oltott az emberbe, amelynek az ember ellen nem állhatott és nolens-volens (csakúgy, mint mikor ősszel a madár délfelé huz, hogy melegebb hazát keressen), mélyen a tudat küszöbe alatt megalkotta a közületeket. Nem sok vizsgálódás kell hozzá, hogy megállapíthassuk, miszerint az ember léte kezdetén mindennél gyámoltalanabb, szinte feltételezi a közületet, mely őt ápolja, s később is nagyon sok motívum szól amellett, hogy a közületi lét áldásait igénybe vegye. Ha az ember magasabb exigenciáit, vagyis ha a személyiség erkölcsi oldalát az Állam ki nem elégítheti, akkor az Állam nagyon is messze elmarad a maga eszményétől. Igaz ugyan, hogy a hasznos a jogossal szemben alárendelt viszonyban van, de az is igaz, hogy mindkettő az ember személyiségének kifejlődését és kielégítését célozza.

Az abszolút theóriák a haladó ember igényeinek meg nem feleltek, s ezért a küzdelem a theóriák körül további folytatást nyert. Legközelebb feküdt, hogy az abszolút theóriák által körvonalazott álláspontom belül, a relatív theóriák elemeit is évényesítsék, anélkül, hogy akár az egyiknek, akár a másiknak hibáiba keveredjenek. Ezt a munkát az egyesítő elméletek végezték el, ezen az alapon készültek a büntető kódexek is, ugyhogy nincs Állam, amely beelégednék azzal, hogy a bün-

tetés tiszta megtorlás legyen. Ahol pedig (mint Bajorországban) megpróbálkoztak azzal a feladványnyal, hogy az elmélet végletességeire alapítsák a büntető hatalom gyakorlását, csakhamar belátták az egyoldaluság hátrányait, ami természetes, mert az elméletnek nincs hatalmasabb kritikusa mint a gyakorlat. Maguk a törvényhozások szintén erősen gyakorlati érzéküek, így keletkeztek aztán az egyesített elméletek. Az egyesitő theóriák alapgondolata az aszolút és relatív theóriák összefoglalása, a hasznosságnak a jogosság mellett való érvényre emelése által. Némelyek ugyan a jogost a hasznosság keretei közt akarják megvalósitani, mások épen fordítva, a hasznost a jog határain belül. Az egyik főcélul a jogos érvényre jutását tüzi ki, a másik első sorban a hasznosságot veszi figyelembe.

Abegg theóriája szerint a büntetés a tiszta igazságosságnak a folyománya. A büntetés mértéke a bűnösség, jobban mondva a bünteher, a bűnadósság nagysága. A relatív theóriák alkatrészei a bünteherben különben is bennfoglaltatnak, mert mint mondja, a viszonylagos theóriák szerint a büntetés mértéke a veszélyeztetés nagysága, illetőleg a bűnös személyében és cselekményében uralkodó veszélyesség. A bünöző veszélyessége jogellenes akaratában rejlik, amely az ő bűnösségének tényező eleme; a cselekmény veszélyessége ugyancsak az ő akaratától függ, mert a veszélyes cselekmény megvalósításánál, véghezvitelénél legalább indirecte a veszélyességet is akarta. Akár a bűncselekményben, akár a bünöző személyében rejlő veszély tehát végelemzésben az akarattól függ. Mennél nagyobb a veszély, annál nagyobb a bűnösség. A bűnteher megállapítása a subjectiv és objectiv momentumokat felöleli, ugyhogy az igazságosság és a jogosság követelményeinek megvalósításával a hasznossági célok elérését is biztosítjuk, midőn a bűncselekmény veszélyességére való tekintettel állapítjuk meg a büntetést.

Abegg tehát a relatív theóriáknak a büntetés megállapítására nézve önálló befolyást nem enged, jóllehet nem tagadja, hogy a megtorlás mellett egyéb célok is megvalósítandók, de — mint mondja — ezeknek elérését maga a megtorlási cél biztosítja, pedig ez, mint később látni fogjuk, nem áll.

Wirth theóriájában figyelmeztet, hogy büntető tevékenységet nemcsak az Állam gyakorol, hanem a családban és az iskolában (egyházakban) is érvényesül a büntetés. Szerinte a bünözés fogalmában két elem találkozik, az objectiv és subjectiv elem. A bűncselekmény eltörlése, megszüntetése (a bűnösre vonatkozólag), objective véve a dolgot, a megtorlás által történik. A bünöző akaratot, mely egy más külsőképen létező akaratot támad meg, azon mértékben kell korlátoznunk, amily mértékben az (t. i. a bünöző akarat) a bűncselekményben foglalt támadás által az idegen akaratot korlátozta. A bűncselekmény megszüntetése (subjective) magában a bűntettesben javítás, másokban (azokban t. i., akikben a bűncselekmény utánzási ingert szült) az elrettentés által történik. A büntetés ezen elemeinek minden büntetésben meg kell lenniök. A büntetés fajokra való elosztása aszerint történik, amint egyik vagy másik elem szerepel főcél gyanánt. Az iskolai, a családi és az egyházi büntetés-

ben a subjectiv elem uralkodik, míg az Állam által kiszabott büntetésekben az objectiv elem lép előtérbe. A subjectiv célt különösen azok a kisebb-nagyobb közületek méltatják, amelyek nemcsak egyes cselekményeket tesznek elbirálás tárgyává, hanem az ember egész személyiségét felkarolják. Az Állam által kiszabott büntetésben a subjectiv elem szereplésének mértékét Wirth a következőkben adja elő. Néha maga az igazságos megtorlás eszméje követeli a subjectiv elemek méltatását. Igy a visszaesőknél a javitás gondolata előtérbe nyomul a megtorlás mellett. A javítás és az elrettentés céljának megvalósitása, a büntetés mértékének megállapitására befolyást gyakorol. Itt ugyanis a bünöző egyéni tulajdonságaival kell számot vetnünk, mert enélkül a javitásról szó sem lehet, a külön célok tehát a megtorlástól függetlenül és önállóan kell hogy érvényesüljenek. Megjegyzi még, hogy a büntetés megállapitott mértéke akkor sem hosszabbitható meg, ha a subjectiv célok megvalósítása sikertelen maradt volna.

Azon theóriák, amelyek az igazságszolgáltatás feladatát a hasznosság fogalmával határolják körül, a hasznosságot uralkodóvá, az igazságot ellenben másodrendü tényezővé teszik, néha szinte annyira, hogy a megtorlás eszméje mindig halványabban tükröződik vissza bennük. Ami azonban a részleteket és a kivitel módozatait illeti, itt is a legkülönbözőbb felfogásokkal találkozunk.

Ortolan szerint a jó jutalmazása és a rossznak büntetése erkölcsi örömre hangol, míg az ellenkező esetben észlelt visszásság fájdalmasan hat. Ezen érzések hatalmát és egyetemességét mi sem bizonyítja jobban, mint az a tény, hogy a földi élet igazságtalanságaival szemben a jövő élet gondolatában s mindent igazságosan kiegyenlítő bíráskodásában keresünk vigasztalást, találunk megnyugvást. Ez az abszolút theóriák alapgondolata. Az emberiségnek ezen köztudata szerint, a bűnösnek bűnéért, a büncselekménynek megfelelő bünhődéssel kell lakolnia. Hogy azonban a büntetés kiszabása és alkalmazása a közület feladata, ezt az abszolút elméletek nem bizonyítják. A bünhődés bekövetkezése és a büntetés igazságossága oly benső természeti szükségletet képez, hogy annak kielégítése el nem maradhat. Ámde az igazságos büntetés kiszabása és alkalmazása csak annyiban képezheti a közület feladatát, amenynyiben ezt a közület céljai követelik, illetőleg a közület existentiája, védelme sürgetik. A büntető hatalom gyakorlásának és a büntetés kiszabásának két határjelzője van: az igazságosság és a hasznosság. A büntetésnek sem az igazságosság, sem a hasznosság mértékét túllépnie nem szabad.

Hélie is a társadalmi célokon belül akarja az igazszolgáltatást gyakorolni. Elmélete az előbbitől érdemben nem különbözik.

Abegg és Wirth theóriái az igazságosság mellett a hasznosságot is hangsúlyozzák és az abszolút elméletek egyes mozzanatainak praevalentiájával, a relatív theóriák becsesebb elemeinek több-kevesebb érvényesülést engednek. Abegg a relatív theóriák követelményeinek csak annyiban ad helyet, amennyiben az igazságosság megköveteli. Ha tételét úgy állítja fel, hogy a relatív theóriák által kitüzött célok csak annyiban

A manapság uralkodó büntetési rendszerek a klasszikus iskola felfogását tükrözik vissza. *A klasszikus iskola deista irányának álláspontja* a következő.

Ha mindennek van célja, az ember sincs cél nélkül. Bizonyos, hogy az Alkotó az ember elé bizonyos célt tüzött, amely cél felismerésére és megvalósítására képesítette is egyuttal. Az ember célja a maga eszméjének megvalósítása. E cél elérésére az ember képesítve, jogosítva és kötelezve van. Kötelezve anélkül, hogy kényszerítve volna és jogosítva anélkül, hogy joga gyakorlásában akadályozható volna. Az embert tehát ezen jogának gyakorlásában, célirányos törekvésében senki és semmi nem akadályozhatja oly mértékben és oly irányban, hogy célját többé el nem érheti. Az embernek eszerint jogában áll az utjába gördült akadályokat elhárítani, célirányos és szükséges tevékenységével szemben álló akadályozó erőket leküzdeni, az ellenállást megtörni, s utját szabaddá tenni; mindezt anynyiban teheti, amennyiben célja elérésére szükséges. Ez az embernek nemcsak joga, hanem kötelessége is egyuttal. *Az*

érvényesülhetnek, amennyiben az igazságosság megengedi, theóriáját bizonyára több jogosultsággal nevezhetnők egyesítő elméletnek. Helyesebb az az elv, amely azt mondja, hogy a relatív theóriák elvei önálló érvényesülésre tarthatnak igényt, amennyiben ez az igazság rovására nem szolgál. Wirth abba a visszásságba esik, hogy a megtorlást is a büntetés céljául tekinti, s a javítás és elrettentés mellett mint külön célt felemlíti. A büntetés benső természeténél fogva megtorlás, e kettő tehát identikus fogalom, s nem áll, hogy az egyik a másiknak célja. A megtorlásból származó elégtételt ellenben joggal mondhatjuk a büntetés céljának. Wirth abban is hibázik, hogy a büntetésnek javítási célját kizárólag a bünözőre korlátolja, holott a büntetés (moraliter et per accidens) másokra is javító befolyást gyakorolhat. Azt sem ismeri el, hogy a relatív theóriák céljai a büntetés kiszabásánál önállóan érvényesülhetnek. Wirthnél kizárólag a megtorlás elve szabja meg a büntetés mértékét, a javítás és az elrettentés elvei — véleménye szerint — csak a büntetés kivitelénél érvényesülhetnek (javító fogházirendszer).

Ortolan szerint az Állam csak akkor büntethet, ha a büncselekmény az Állam létét, céljait veszélyezteti, jóllehet a jog megvalósítása az Államnak első és lényeges feladatát alkotja. A principium, melyet Ortolan hangoztat, hogy a büntetést a hasznosság fogalma igazolja, a biráskodás gyakorlására nézve igen veszedelmes, mert sok tévedésre és igazságtalanságra adna alkalmat. Annyi azonban bizonyos, hogy a büntetésnek céltalannak, haszontalannak lennie nem szabad. Egyébiránt a büntetés fogalma a hasznosság fogalmát is többnyire magában foglalja.

embernek tehát *jogokkal kell birnia.* Maga a cél jogok nélkül, a jog pedig gyakorolhatás, illetőleg szabadság nélkül illuzórius volna, az embernek tehát annyi szabadságra van szüksége, amennyit célja elérésére, illetőleg jogainak gyakorlása feltételez. Ezen értelemben a jog és a szabadság egymást kiegészítő fogalmak. Említettük, hogy a cél elérése s a jogok gyakorlása, az ellentétes erők leküzdését is magában foglalja, vagyis a jog önmagában hordja a védelem és a kényszer fogalmát. Mihelyt valaki jogaim gyakorlásában akadályoz, szabadságomat s közvetve célomat tagadja és támadja, s mert célomat mégis el kell érnem, a velem szemben helyezkedő idegen akaratot elhárítom, amennyiben az célom elérésére szükséges. Ámde a magára hagyott egyéni erő erre igen gyakran képtelen, célomat pedig mégis el kell érnem.

A természet midőn az embertől megtagadta, hogy a célja elérésére szükséges eszközökkel egyénileg rendelkezzék, egyben gondoskodott, hogy az ember nem szabadon, illetőleg tetszése szerint, hanem bizonyos természetes szükségszerűséggel oly mediumba kerüljön, oly állapotba jusson, amelyben egyéni elégtelensége kipótoltatik, s abba a helyzetbe jut, hogy célját, egyéni erejének elégtelensége dacára, feltétlenül elérhesse. Ezen mediumot a közület teremti meg, mely az embernek, a célja megvalósítására szükséges szabadságot az egyéni erők hatványaival biztosítja. A közület nem teremti a jogot, sőt feltételezi, s egyenesen annak védelmére van hivatva. A jogok védelme tehát a közületnek egyik (bár sarkalatos) célja, hivatásának egyik ága, amelynek betöltésére szükséges eszközökkel szintén rendelkezik. A jogvédelem eszközei: a megelőzés, a fizikai kényszer és a büntetés. E helyen különösen az utóbbiról van szó, amelyre vonatkozólag azt állítjuk, hogy a büntetés jogvédelmi eszköz az Állam kezében, mely magából a jogból származik, mert a védelem és kényszer, illetőleg a büntetés, a jog lényeges elemét alkotják. A büntetés alapja tehát maga a sértett jog, mert a jognak lényeges kelléke, hogy védve legyen.

A büntetést maga a sértett jog követeli. Már a jog fogalmában benne van a kényszer, a kikényszeríthetőség. A büntetés a jog kikényszerítése. A büntetés tehát jogos és nem jogellenes. A büntetést a társadalom fogalma is sürgeti, mely

jogbiztonság nélkül, jogbiztonság a jog kikényszerítése, azaz büntetés nélkül nem képzelhető. A büntetés tehát nem társadalom ellenes, sőt a társadalom fogalmának megfelelő. A büntetést maga a bűntettes idézi föl, midőn a társadalmi élet alapelvével ellentétes cselekvése által mások jogait sérti. A társadalmi élet alapelve, hogy cselekvésünk a közületi lét törvényeit ne sértse, vagyis jog és cselekvési képességünket ne mások rovására gyakoroljuk. A bűntettesnek nincs oka panaszra, midőn más jogkörébe behatol s onnét a behatolás kvalitása és kvantitása szerint visszaszoríttatik. Vagy mint Hegel mondja: a bűnös nem panaszkodhatik, midőn a cselekvőségében önhatalmulag felállított törvényszerűségnek megfelelő elbánásban részesül. A bűnös ugyanis önmaga felett mond törvényt, az Állam csak megállapítja (constatálja) és alkalmazza e törvényt. A bűnös midőn jogot sért, előre látja a jogsértés következményeit is, nemcsak előre látja, hanem a cselekménynyel együtt akarja is, tehát saját bűne, cselekvőségében jelentkező akarata szerint nehezedik reá következményeiben. Az Állam a büntetésben, a bűnös által inaugurált egyenlőtlenséget ténylegesen tagadja és a jogegyenlőséget ismét megvalósítja.

A büntetés megsemmisíti a jogtalanságot és *a jog uralmát ismét helyreállítja.* A büntetés tehát az igazságosság ténye. Az igazságosság ugyanis egy részről azt követeli, hogy minden akaratnak a maga köre biztosítva legyen. Ez a magánjogok hivatása. Az igazságosság azonban azt is követeli, hogy az olyan akarat, amely egy idegen akarat jogkörébe behatolt, a túlterjeszkedésnek mértéke szerint a maga körébe visszaszoríttassék. Ezen követelmény megvalósítása a büntető joggyakorlat feladata. Az említett visszaszorítás nem egyéb mint megtorlás. Ez a büntetésnek valódi alapja és lényege. A megtorlás azonban nem a talio értelmében veendő, hanem mintegy a becslés értelmében: a rosszért hasonló értékű roszszal fizetvén; nemcsak a külsőleg jelentkező jogsérelem, hanem ennek és a benne uralkodó bűnöző akarat tekintetbe vételével: tehát a bűnösség alanyi és tárgyi fokozata szerint. Nem is az egyéni, hanem a közakarat jogsérelme az, amely első sorban mérlegelés alá kerül, amely pedig az akarat jogkörének magán értelemben vett sérelmétől gyakran különbözik.

Hogy a jogsértés megtorlásánál az egyenértékelést mely módon állapítjuk meg, ez már a gyakorlati politika dolga. Mindenesetre igazuk van azoknak, akik azt mondják, hogy a törvényhozónak az egyéni szabadság követelményeivel, a népben élő jogi felfogással és a társadalmi állapotokkal számolnia kell.[1])

[1]) *A megtorlásnak első és közvetlen hatása az elégtétel,* amely a büntetés legelső célja is egyuttal. Ezen elv csak azt követeli, hogy a megtorlás a köztudatban mint ilyen jelentkezzék, s hogy a büntetésnek e jellege megfelelő külső kifejezést nyerjen. E tekintetben Kant helyesen állítja fel az elvet, hogy a büntetés a bűncselekmény jellegét lehetőleg híven fejezze ki. A büntetésnek elégtételi célját nem szabad kevésre becsülni. Az elégtételnek mélyebb erkölcsi jelentősége van. Ha valaki az idegen jogot vakmerően lábbal tiporja és dacos fennhéjázással a gyengébbet elnyomja, mintha az jognélküli volna, az Állam a gyengébbnek segélyére siet, s míg egyrészről jogaiba visszahelyezi, másrészről az őt elnyomó jogsértő akaratot korlátok közé szorítja: az igazság győzelme a köztudatra megnyugtatólag hat, s a jogbiztonság tudata, mely a bűncselekmény következtében a polgárokban megrendült, a sérelem megtorlása által ismét helyre áll. Ha hozzávesszük ama meggyőződésnek üdvös hatását, melyet az Állam igazságszolgáltatási tevékenysége különösen az által biztosít, hogy az erősebbnek és gyengébbnek, a hatalmasnak és az alacsony sorsunak egyenlő mértékkel mér, s a jogalkalmazásban az egyenlőséget megvalósítja, elmondhatjuk, hogy e cél elérése üdvös hatásaiban felülmulja (?) mindazon célokat, amelyeket a relatív theóriák hivei a büntetés által megvalósítandóknak hirdetnek. A megtorlás, mely az elégtételt, a javítást és az elrettentést tűzi ki feladatául, az Államnak és a megsértett jognak védelmét, uralmába való visszahelyezését, a bűncselekmény által okozott ideális kár megtérítését már önmagában eszközli, egyuttal a biztosítás és a megelőzés követelményeit is megvalósítja, úgyhogy a relatív theóriák minden értékesíthető és becses eleme kellő méltatásra talál. Abeggnek tehát e tekintetben igaza van. A büntetés hármas céljának a büntetés mértékére való befolyását illetőleg meg kell jegyeznünk, hogy az elégtételi cél csak azt követeli, hogy a megtorlás jellege a jogsérelem jellegét lehetőleg feltüntesse. A javítás és elrettentés céljainak figyelembe vételét már maga az igazságos megtorlás is gyakran megköveteli. Azonban mindez nem elegendő, mert ezen célok az igazságos megtorlás keretén belül, abban az értelemben, mintha az igazságos megtorlás e célok figyelembe vételét már önmagában biztosítaná, kellően nem érvényesülnek; szükséges tehát, hogy ezen célokra, az igazságosság által megszabott határokon belül, különös figyelmet forditsunk. Minthogy az elrettentés és a javítás az Államnak külön céljait képezik, azoknak megvalósítását nemcsak kívánatosnak, hanem szükségesnek is kell tartanunk, legalább is annyiban, amennyiben az igazságosság korlátain belül érvényesülhetnek. Az emlí-

tett célok befolyását a büntetés jellegére és alkalmazására vonatkozólag egész könnyüséggel elfogadhatjuk, mert az igazságosság által megkivánt mértéket nem változtatják; a büntetés mértékére vonatkozólag azonban előállhat bizonyos collisio, amely megoldásra vár.

Azon esetekben, midőn a megtorló igazságosság a büntetésnek meghatározott mértékét követeli, a javítás és az elrettentés céljai pedig más mérték alkalmazását sürgetik s a három cél együttes alkalmazása szükségesnek mutatkozik, összeütközés áll be, s a relativ és abszolút theóriák összefoglalása látszólag gyakorlati nehézségeket idéz elő. E nehézségek megoldásánál azonban figyelembe veendő, hogy a megtorló igazságosság nem egy meghatározott vonalat jelöl ki, amelyen túl a büntetés nem mehet, s amelyen innen nem maradhat, hanem egy bizonyos területet, rendszerint hatalmas spatiumot állapit meg, amelyen belül más célok is érvényesülhetnek. A kódexek rendesen megállapítják az igazságosság követelményeinek a mértékre vonatkozó alsó és felső határát, amely határoknak betartását megkövetelik. Az alsó határból nem engedhetnek, mert a büntetés esetleg illuzóriussá válik, a felső határon túl menni nem engednek, mert azon túl az igazságosság jellegét veszti s a bosszú fogalmába megy át. Ha pedig a relatív theóriák követelményeit a spatiumon belül érvényesíteni nem lehet, elvül szolgál, hogy a büntetésnek haszontalannak lennie nem szabad. Ahol tehát a büntetés céltalanná válik, ott az igazságosság enged, de viszont a külön célok egymagukban sohasem érvényesülhetnek. E tételt Hegel fejti ki, aki figyelmeztet azon tényre, hogy a fizikai és az ethikai fogalmak csak bizonyos határon belül őrzik meg azonosságukat, amely határon alul vagy felül változást szenvednek, s már más fogalom alá tartoznak. Igy vagyunk pl. a hit, a bátorság, a szeretet fogalmaival. Az erény is csak bizonyos határon belül őrzi meg jellegét. A fizikában is észlelünk ehhez hasonló jelenségeket. A viz bizonyos határon alul és felül egyaránt elveszti cseppfolyós természetét. Ugyanazon alapelemeknek más és más képlet szerint való csoportulása adja a tőzeget, a kőszenet és gyémántot. Zsögöd szerint pedig a kötelmek sürítése egy bizonyos mértéken felül, idegen fogalmat teremt: a tulajdonjogot. Igy a megtorló igazságszolgáltatás is csak egy bizonyos határon belül őrzi meg alapjellegét. Az alsó és felső határt úgy a törvényhozónak mint a birónak be kell tartania, mert e nélkül fogalmi tartalmától fosztják meg az igazságot. A törvényhozó különösen a spatiumok megállapitásánál biztosítja az elrettentés és a javítás céljainak érvényesülését. (Igy pl. a magyar BTK. a 281. és 306. §-nál 8 évi spatiumot alkalmaz (2—10 évig terjedhető fegyház) amelyen belül az emlitett célok érvényesülésére hatalmas tér nyilik.) A biró az egyes esetekben a törvényhozó által megszabott kereteken belül veszi figyelembe a relativ theóriák által hangsulyozott momentumokat. Ha már most figyelembe vesszük, hogy nemcsak a törvényhozóra kötelező maximum és minimum közt, hanem a törvényhozó által megállapított s a biróra kötelezőleg megállapított felső és alsó határ közt hatalmas spatium (rendesen 5 év) terül el, amelyen belül a büntetés mértéke, a jelzett célok szabad mérlegelésével állapitható meg, el kell

Említettük, hogy a büntetés alapja maga a sértett jog, amely a büntetésben megnyilatkozó védelmet kihívja. A jognak tehát két oldala van, mint ama bibliai felhőnek, mely az Isten népe és üldözői közé helyezkedett. Ami a bűnösnek malum („in iram ei qui male agit"), az a törvény oltalma alatt céljok felé törekednek bonum [„si bene feceris noli timēre (potestatem) Dei enim vindex est, tibi in bonum" . . . „pacem habebis ex illo"]. Az egyiknek bünhődés, a másiknak szabadulás. Az egyik félnek baj, a másiknak öröm, béke és megnyugvás forrása. S e kettős eredménynek gyökere egy és ugyanaz: a jog.[1])

ismernünk, hogy a relativ theóriák a büntetés mértékére is, úgy a törvényhozásnál mint a biráskodásnál, jelentékeny és önálló befolyást gyakorolhatnak. [Mint látjuk, a helyes büntetési alapelvek megállapításánál úgy a relatív mint az abszolút theóriák képviselői közreműködtek. Ha azonban a jellemző különbséget akarjuk feltüntetni közöttük, azt kell mondanunk, hogy a relatív theóriák az igazságot egy-egy oldaláról tekintve mutatták be s azt egyoldalulag kivánták érvényre juttatni, eközben azonban az igazság oly mozzanataira hivták fel a figyelmet, amelyeket egyetlen helyes büntetési rendszer sem mellőzhet (mint pl. az elrettentési és a javítási elméletek alapelvei).] Az abszolút theóriák ellenben az igazság genetikus elemeit tárják fel, azon alapelemeket, amelyek nemcsak egy vagy más esetben, avagy legtöbbnyire (mint az elrettentés és javítás momentumai), hanem minden körülmények közt és feltétlenül érvényesítendők. Az egyesítő elméletek pedig kimondják, hogy a büntetés jogalapja a megtorlás, s egyuttal azt is hangsulyozzák, hogy konkrét esetben a megtorlás mellett a javítás és elrettentés elvei is figyelembe veendők, mint amelyek a jogrend fentartására szintén hathatósan közreműködnek. A büntető kódexekben egyik rendszert sem találjuk meg tisztán keresztülvive. Valamennyien az egyesítő elméletet követik, az 1813. bajor kódexet kivéve, amely Feuerbach rendszerének köszöni létét, de ennek ma már csak jogtörténeti jelentősége van. Az elrettentés momentumait legjobban kidomborítja a francia kódex, utána az osztrák következik, míg a magyar és a belga kódexek a javítás elemeit is értékesítik. Mindnyája közül kiválik az olasz kódex, mely a relativ theóriák becses mozzanatait a legjobban érvényre juttatja.

[1]) *A büntetés első jelentkezési formája az egyéni a magán bosszú.* A bosszú egyik gyökerét a megtorlás ösztönében, a másikat az igazságérzetben kell keresnünk, mely fellázad az igazságtalanság láttára. Főkép ha az igazságtalanság jogsértésben jelentkezik, a felháborodott jogérzet bosszúra ösztönzi a sértettet. A sértett érzi a jogsérelem kiegyenlítésének szükségességét, érzi hogy a sértő, cselekményében mint praemissákban, bizonyos szükségszerüséget állapított meg, melynek következ-

ményeiben a sértőre kell visszaesnie. A sértő cselekményében rejlő törvényszerűséget, a sértett fél objective — legalább is egyelőre — meg nem állapithatja. A bosszú ép ezért mindig individualisztikus és erősen subjectiv jellegü, a benne rejlő megtorlás rendszerint a sértés alanyi nagyságát, illetőleg a sértett felháborodásának mértékét tanusítja. A sértett sohasem mérlegeli a cselekményben rejlő bűnterhet a maga realis terjedelmében s ezért a bosszú rendesen igazságtalan. Ez a magyarázata annak is, hogy a bosszú ismét bosszúért kiált, ezért látjuk, hogy akit a bosszú csakugyan utolért, további bosszúra hívja családját, törzsét, esetleg mint örökséget fiaira hagyja: mert a bosszúban ujabb sérelem rejlett, amelyet a megtorlás túlmértéke idézett fel. Midőn azonban az értelem az indulatok ködéből kibontakozva tisztábban látja a megsértett jogot, a sérelemnek tárgyilagos ellenértékét követeli, amelyet a bűnösségét elismerő fél ennek jeléül és kiegyenlítéseül (compositio) kinál, illetőleg kifizet. Ezért az u. n. menedékvárosok (civitates refugii) és az asylum-ok a maguk idejében nagy jelentőségüek voltak. Eltekintve attól, hogy az egyes gyakran képtelen a bosszúra, bizonyos, hogyha erre képes volna is, rendesen az igazság sérelmével gyakorolja; ezért a kulturális aeranak uj szaka nyilik, midőn a jogsérelem kiegyenlítését a közület veszi át az egyestől. A bűncselekményt ekkor már a közbiztonság sérelmének is tekintik, ezért a compositionális összegből a közület is kiveszi a maga részét. A közület további kifejlődésében visszatér a régi erkölcsi motivumokhoz, megváltásnak helye nincs, s a büntetés jogi alapját a bosszú motivumaival azonosnak ismeri fel, egyuttal minden megtorlást magának vindikál, amelyet aztán a biróságok utján foganatosít is. A büntetés ezen időkben a jog uralmának helyreállítása, a jogtalanság megbosszulása, a jog sértés megtorlása. A tiszta állami bosszút, a theocraticus és semitheocraticus bosszú előzi meg, melynek az egyéni és a modern bosszú közti átmenetet közvetítik.

A büntetés jogát évezredek gyakorlata, minden idők vallás-erkölcsi felfogása szentesítette, úgyhogy maga a tény mint universalis jelenség elég volna annak igazolására, hogy *a büntetés az ember közületi természetében gyökerezik.* Nem változtat a dolog lényegén, hogy ez a büntetés különböző alakban, mint magán, mint isteni, s végre mint közületi bosszú jelentkezett. Az ember azonban nem nyugodott, s mert a büntetés jogát öntudatosan kivánta gyakorolni, okát kereste a büntetésnek. Vajjon csakugyan joggyakorlás-e a büntetés, vagy tán épen jogtalanság? A büntetés jogalapjának fejtegetésében a bölcsészek a legkülönbözőbb rendszereket állították fel, amelyek közül a nevezetesebbeket röviden érintettük is. A sokféle régibb és ujabb elmélet csak azt bizonyítja, hogy az emberi ész több századon keresztül tartó vergődés után sem juthatott megnyugtató eredményre. Az elméletek közül Locke elmélete az, amely ma Puffendorf elméletével szemben általános elismerésben részesül. Locke elmélete az egyén jogából vezeti le a büntetés jogosságát. Puffendorf szerint a büntetési jog a közületi léttel keletkezett s kizárólag a közület joga. Ezen elmélet szerint tehát, az ember a közületen kivüli állapotban jognélküli, mert az olyan jog, mely védelemre szá-

mot nem tarthat, nem jog, hanem mások tetszésének kiszolgáltatott s idegen önkénytől függő beneficium. Ezen elmélet, melyet a maga idejében phaenomenálisnak tartottak, a természettudományi igazságoknak az ethikai térre történt helytelen átviteléből és sophisticus alkalmazásából eredt. A közület büntetőjoga az emberiség fölött megállapított rend örök törvényének kifolyása. Az ember a célja elérésére szükséges jogokkal születik. A jog, a kényszer, illetőleg a kikényszeríthetőség elemeit magában hordja potentialiter, mely a sérelem által lesz aktuálissá. E nélkül nincs jog, nincs cél, s az ember maga is problematikus valamivé sülyed, aki kézzelfogható felsőbbsége dacára a többi teremtmények alatt áll, amelyeknek célszerüsége és a cél elérésére szükséges eszközökkel való felruházottsága nyilvánvaló. A jogsérelem megelőzése, a támadás egyenes leküzdése sok esetben lehetetlennek bizonyul, ezért utólagos jogvédelemnek van helye, mely abban áll, hogy a jogsérelmet, illetőleg a sértőt malummal fenyegetjük, amelyet aztán jogsértés esetén úgy alkalmazunk, hogy a sértőt a bűnözés ismétlésétől, másokat az utánzástól visszarettentsünk, a megingatott jogbátorságot helyreállítsuk, vagyis büntetünk. S mert erre az egyén elégtelen, a közületben hatványozott egyéni erők teljesítik a jogvédelmet, s ezen értelemben szólunk az Állam büntetőjogi hatalmáról.

Aki a célt kitűzte s a cél elérésére jogosított és kötelezett, Az adta a jognak az érvényesíthetőséget, midőn a jog védelmét biztosította. Aki az ember eszméjét meghatározta, s a célhoz vezető utat kijelölte, a megvalósítás törvényeit is megállapította, úgyhogy midőn a természetben vagy a viszonyokban uralkodó törvényekről szólunk, a Teremtő tervében, illetőleg az Ő öröklátásában megállapított és legfelsőbb akarata által constituált s az ember által is könnyen felismerhető törvényeket értjük, azokat t. i. amelyek a dolgok lényegében és egymáshoz való vonatkozásukban rejlenek. Ezen törvények eredményökben mint rend jelentkeznek. A dolgok természetes rendje s a dolgoknak a rend törvénye szerint való célrajutása szükségszerüleg valósulnak meg a fizikai világban, de az ilyen szükségszerüség az erkölcsi világot jellegétől fosztotta volna meg, jóllehet itt is adva van az erkölcsi rend, a rend törvényei, s ezen törvények aegise alatt van biztosítva az erkölcsi világ lényeinek célhoz jutása. E törvény határozza meg az ember cselekvőségének szabályait, úgyszintén a coexistentia feltételeit is. E törvény írja körül az egyén szükséges jogait, jogainak korlátait. Ez szabályozza a közület tevékenységét, működési körét, célját és az egyénekhez való viszonyát. Ez a törvény természetes revelatio tárgya, melyet Isten nem kőtáblára írt, nem is sugalmazott egyes szent férfiaknak, hanem a dolgok és a viszonyok lényegébe akként rejtett el, hogy az emberi ész könnyen felismerheti azt.

Ugyanezen törvény a cél elérésére szükséges jogokat is biztosította. A törvényhozás midőn valamely célt kijelöl, a cél megvalósításának módját, eszközeit stb. a legkisebb részletekig meghatározza. Még ennél is többet tesz, midőn az esetleg jelentkező akadályok leküzdéséről is gondoskodik, vagyis a törvényt sanctioval látja el. Amit az ala-

csonyabb törvényhozástól elvárunk, azt a legmagasabb törvényhozástól sem tagadhatjuk meg. Ha elismerjük, hogy az embernek célja elérésére jogokra van szüksége, azt is el kell ismernünk, hogy a jogban rejlő jogosultságnak mások részéről a jogok tiszteletben tartásának kötelezettsége felel meg, s mert ezt igen gyakran ki kell kényszerítenünk, a jognak sanctioval kell bírnia. Ha jogaimat mások respectálni nem kötelesek, akkor célom esetlegessé válik, könnyen megtörténhetik, hogy hibámon kivül esem el célomtól, amelyet pedig meg kellett volna valósítanom. [A keresztény felfogás szerint az embert végső céljától senki és semmi el nem ütheti, csak önmaga. A közelebbi célokra (földi) vonatkozólag azonban azt kell mondanunk, hogy azok csakugyan esetlegesek, illetőleg az egyénen kivül fekvő tényezőktől is függnek. A keresztény ugyan a gondviselésben is hisz, de azt is tudja, hogy a gondviselés is túlnyomólag a dolgok rendes utját választja, midőn az embert őrzi és célja elérésében gyámolítja. Maga az Állam is gondviselésszerü intézmény, amelynek alapját az ember eszes természetében, közületre teremtett lényiségében s a rend iránti érzékében kell keresnünk.]

Az embert megillető jogok tartalomszerü gyakorlása, s ezen jogok tiszteletben tartása szüli azt az erkölcsi rendet, mely magasabb kiadásban analog a fizikai világ rendjével, itt ugyan a dolgok és tények szükségszerü egymásutánja és viszonya, míg amott az erkölcsi lények szabad elhatározásából folyó cselekvőségük által megállapítva és megvalósítva, a Teremtő által contemplált terv szerint. Ezen erkölcsi rend megvalósítása, vagy a cél elerésére szükséges joggyakorlás feltétlen tiszteletben tartását feltételezi, vagy az adott viszonyok és tények bizonysága szerint (nemünk gyarlóságára, illetőleg az emberi természet bűnre való hajlandóságára tekintettel is) a közületi létre vagyunk utalva, hogy célunkat megvalósíthassuk, illetőleg jogainkat szabadon gyakorolhassuk. Tény az, hogy az ember nem hajlandó mások jogait, szabadságát tiszteletben tartani, amely körülmény a közületek fennállását sürgetőleg parancsolja. [Theologus nyelven levonva a következtetést: az ember bűnre való hajlandósága is követeli a közületi lételt. Ezért mondja sz. Pál: „Non est potestas nisi a Deo“, mert a bűnbeesés után, az Államokat az isteni bölcsesség által az emberi gyarlóság támogatására hivatott surrogatum gyanánt tekinthetjük, mely a bünöző ember külső megfékezésének gondviselésszerü tényezője. Az isteni harmónia és következetesség itt is szembeszökő. Az ember, midőn Teremtőjének a közvetlen engedelmességi viszonyt felmondja, közvetett viszonyokba bonyolódik, s aki egy Urat maga felett türni nem akart, ezentúl sok urnak tartozik engedelmeskedni, ha célját elérni akarja. Rendellenes szabadságra törekszik az ember, s az engedetlenség tényével, az erkölcsi törvénynyel, illetőleg az Alkotó akaratával szemben való függetlenségét proclamálja. Az uj rend törvénye szerint, egyszeri engedetlenségeért sokszoros engedelmességgel vezekel, s az engedetlenség egyetlen sebét az engedelmességek láncolatával fogja meggyógyítani. Szabadságát pedig kiterjeszteni nem sikerült, sőt büntetésül szabadságának sokszoros megszorítását kell tűrnie. Sehol sem érvényesül világosabban az elv, melyet

már Ovidius hangoztat: „Per quod quis peccat, per idem punitur et ipse.“ A mondottakban rejlik a büntetés ma követett fő elve is, amely szerint az embernek szabadsága határain való túlterjeszkedéseért, szabadsága fokozatos megszorításával kell megfizetnie.]

Kimondhatjuk továbbá, hogy a közületi lét nem szerződések folytán állott elő, s midőn Hegel a közület és az egyén egyforma őseredetiségét vitatja, a tétel annyiban áll meg, amennyiben mindkettő ugyanazon forrásra, a Teremtő akaratára viendő vissza; célját, eszközeit, szabadságát egyik úgy mint a másik, a természet törvényéből, a viszonyok parancsoló szükségességéből származtatja. A közületi lét biztosítja szabadságunkat, biztosítja jogainkat, s ez a közületi lét egyik szülő oka. De épen azért, mert a közületi lét genetikus célja a jogrend fenntartása, az egyén szabadságainak biztosítása, ezért a jogsérelem nemcsak az egyén sérelmét, hanem egyuttal a közület sérelmét is magában foglalja. Sőt a jogsértés az egyént csak szabadságában támadja, tehát célját közvetlenül (rendesen) nem érinti, csak a cél elérésére szükséges feltételek ellen irányul, ellenben az Államot egyenesen és közvetlenül céljában támadja meg. Az Állam ennélfogva az egyén ellen elkövetett jogsértésben saját sérelmét tekinti, s midőn büntet, a maga sérelmét torolja meg; mégis a megtorlást, bár nem szükségképen, de többnyire az egyén sérelméhez arányosítja, inkább azon szempontból mert bizonyos reális mértéket, melyhez a büntetés mérvét szabja, rendesen az egyén sérelme szolgáltathat.

A közület büntető joga tehát az egyén szabadságainak biztosítéka, jogainak palladiuma, a cselekedetek külső törvényszerüségét tekintve, az erkölcsi rend egyik szükséges tényezője, maga is a természet törvényéből fakad. Keletkezésében az egyéntől és annak akaratától független. Mint az erkölcsi rend örök törvényének intézménye, maga is az erkölcsi törvények alatt áll és működését ezen törvények feltétlen parancsa szerint irányitja. Működésének korlátait, amelyek: az igazság, a külső rend, a hasznosság és a célszerüség, a forrás természete szabja meg. Fel kell ugyanis tételeznünk a Teremtőről, hogy a teremtésben az igazságos és méltányos, a jó és a szép, a szükséges és a hasznos figyelembe vételével alkotta meg törvényeit, mely törvények az ember természetével, belső és külső viszonyaival összhangban állanak. Maga az ideális közület s a közület cselekvősége, a Teremtő által megállapitott alanyi és tárgyi harmóniát nem zavarja és meg nem bonthatja. Ezen elvből származtatjuk le a büntetés főbb elveit és azt mondjuk: *az Állam azért büntet, mert a büntetés szükséges, abban a mértékben büntet, amelyben igazságos és oly módon büntet, hogy célját elérje.* A szükségesség, az igazságosság és a célszerüség a közület büntető tevékenységének nélkülözhetetlen jegyei.

A szükségesség elvénél fogva az Állam akkor lép fel, midőn a körülmények az ő fellépését megkövetelik, tehát nem tetszés szerint, nem önkényüen állapitja meg büntető tevékenységének feltételeit, hanem a maga célja az, amely parancsoló szükségszerüséggel cselekvésre kényszeriti. *Az igazságosság elvénél* fogva, a reakció mértékét és módját az

egyéni és a közszabadság, úgyszintén egyéb céljainak figyelembe vételével olykép állapítja meg, hogy az a nép jogi meggyőződéseinek megfeleljen. A büntető hatalom gyakorlásának legfőbb elve az igazság, mely magának a természet törvényének elsőrangu uralkodó eleme: „Natura cuicunque tribuit quod debet." *A célszerüség elvénél* fogva ugyancsak a természet törvényeinek nyomába lép, amelyekről tudjuk, hogy az ember és a viszonyok természetének szükségszerüleg megfelelnek, s alkalmasak arra, hogy az ember célját, s a viszonyok összműködésében a harmóniát biztosítsák. Az Állam tehát oly büntetést nem alkalmazhat, amely ellen maga a természet tiltakozik, mely az emberben visszatetszést szül, s amelyet sem az ember, illetőleg a közület céljai, sem a viszonyok természete meg nem követel.

Különös tekintettel arra, hogy az embernek az Államra további szüksége nincs, mint hogy külső szabadságát biztosítsa és célja megvalósításának kedvező feltételeit létesítse, joggal következtetjük, hogy az Állam az ember belső világába (kényszerítőleg) be nem avatkozhatik, vagyis hogy az Állam az ember erkölcsi világára vonatkozólag talajt veszít, s az ember ebbeli cselekvőségének sem irányitója, sem bírája nem lehet, de erre nem is volna képes. De internis non judicat praetor. Az Állam büntető tevékenysége tehát csak az ember külső magatartására szorítkozhat s ekkor sem terjedhet ki az ember összes cselekményeire, csak egy bizonyos körre határoztatik, midőn t. i. az egyén mások szabadságát tiszteletben nem tartja s ezt külsőkép is kifejezi, úgyhogy a közületi lét törvényeit megsérti. Amiből tovább következik, hogy az embernek azon tevékenysége, mely másokra is kihat, csak abban az esetben és annyiban tartozik az Állam büntető tevékenységi körébe, amennyiben azt mások jogos céljainak elérésére szükséges és szabad működésének rovására gyakorolná. Jóllehet tehát az embernek önmagára vonatkozó cselekvősége is sérelmes lehet más jogaira, mégis amennyiben mást, céljának elérésére szükséges jogaiban és szabadságában nem sért, az Állam nem lép fel. Igy pl. ha valaki egészségét megrongálja s ez által családja (hitelezői) iránti kötelezettségeinek meg nem felelhet, az állami reakciónak helye (?) nincs. Az Állam midőn büntet, nemcsak a jogaiban sértett egyént, hanem önmagát is védi és védeni tartozik, mert bár célját az egyén s az egyén viszonyai állapítják meg és határolják körül, létét nem az egyénnek, hanem a természet törvényeinek köszöni, mely midőn az ember célját s a célhoz vezető eszközöket, úgyszintén a célrajutás feltételeit megállapította, egyuttal a közület szükségességét is kijelölte, nyilvánvalóan azon célból, hogy az egyéni erők fogyatékosságát pótolja. De bár a közület, létesülésében és fogalmában az egyéntől független, s maga is a természet törvényei alá esik, ugyanazon törvények által az egyén szabadságainak hathatós védelmére rendelve, célját nem önmagában, hanem az egyénben birja. Az egyén támogatása, védelme, célhoz való jutásában gyámolítása kepezik az Állam feladatát, létének és tevékenységének célját. Az Állam tehát minden tevékenységében, közvetve vagy közvetlenül, az egyén céljainak szolgál. Ám ha

az öncél nem azt jelenti, hogy az Állam önmagáért van, csak oly külön célt jelent, amely nem másé, hanem egyedül az Államé, ebben az esetben nincs okunk arra, hogy az Állam öncélusága ellen tiltakozzunk. Eszerint tehát az Állam, még büntető tevékenységében is az egyén céljait szolgálja. Ezért mondjuk, hogy az egyén céljai a legmagasabbak. Az Állam külön célja végeredményben az egyesek közös célja, de csak közelebbi célja, ez a közelebbi cél az egyénben folytatását nyeri s egy távolabbi cél megvalósítására tör, mely az egyén végcélja, s amelyre vonatkozólag az Állam célja mint közelebbi cél s egyuttal mint eszköz jelentkezik.

Az Állam tevékenysége célja megvalósításában, s tevékenységének eredménye, mint az egyén működésének természetes eszköze, célja megvalósításának természetes feltétele gyanánt szerepel. Ha ezt elfogadjuk, azt is el kell fogadnunk, hogy az Államnak, büntető tevékenységének gyakorlásában négy tényezővel kell számolnia: *önmagával* (mint az összes egyének képviselőjével), a *jogsértővel*, a *sértettel* és végre azzal a kisebb-nagyobb *közönséggel*, amelynek a jogsérelem tudomására jutott. E tényezőknek különböző érdekeit összefoglalni s a kellő összhang megzavarása nélkül olykép biztositani, hogy egyik se érvényesüljön a másik rovására, hanem a szükségesség, igazságosság és célszerűség figyelembe vételével mindegyik a maga igazához jusson, egyike az Állam legnehezebb feladványainak. Ha a közület és a sértő érdekét a számitásból kifeledjük, logikai eredményképen a büntetés, mint bosszú jelentkezik és pedig mint magánbosszú. Ha csak a közület érdekét vesszük figyelembe, némely esetben lehetlen büntetnünk a bűntettest, aki a közületet egy haszontalan vagy épen veszélyes tagjától szabaditotta meg, amikor a közvélemény úgy nyilatkozik, hogy „jutalmat kellene adni annak, aki megölte" a hivatásos fegyháztölteléket (Sz-on a nép ajkáról bizonyos bűntett elkövetése után még soká, csak az idézőjel közöttieket lehetett hallani.) Ha csak a sértőt tekintjük, néha elesik a büntetés lehetősége, vagy a rosszul értelmezett humanizmus révén a büntetést célja elérésére képtelenné tesszük, a börtön és a fegyház aspiransok contingensét neveljük, s azon szomoru eredményt érjük el, amelyről a „Magyarország" 1900. 316. sz-ban a „különfélék" rovatában tesz emlitést „akik a szabadságtól félnek" cim alatt. (Fides penes auctorem, de elhihetjük a dolgot, mert a rimaszombati esettel atyafiságos esettel (különösen a város utcai eleménél és a csavargóknál) bőven szolgál a praxis. Magam is és azt hiszem más is szerzett ez irányban, közvetlen észleleten nyugvó tapasztalatot. E tétel teljes praktikus kifejtése inkább a bünügyi politika körébe vág, mely a ténylegesen uralkodó felfogásokkal számol.)

Ami az elv alkalmazását és következményeit illeti, általánosságban a következőket jegyezzük meg: Az Állam legyen tekintettel önmagára. Ez alatt azt értjük, hogy célját soha szem elől ne téveszsze, mindig és mindenütt jelen legyen, ahol, amikor és amennyiben reá szükség van. Tevékenységének mértékét, módját és idejét célja szabja meg. Csak a külső magatartás miatt büntet, amennyiben a jogrend helyreállítása

igényli. A tulajdonképeni sértettre vonatkozólag kötelessége, a sértett jogot uralmába visszahelyezni, vagyis a sérelmet szenvedett egyén jogainak és szabadságainak ujból való gyakorlását lehetővé tenni és pedig amennyire lehet úgy, mintha a sértés meg nem történt volna. A subjectiv elemeket (a sértettben) rendesen csak objectiv jelentőségük szerint mérlegeli. A jogsérelmet tehát második vonatkozásában is meghatározza, midőn a jogrend által követelt büntetést a sértett szempontjából állapítja meg, esetleg módosítja. A többi sértettre vonatkozólag az ideális kár, vagyis a netáni utánzási inger fölkeltése, a jogbátorság megrendítése s több efféle következmények figyelembe vételével ujból elbirálja az előbbi szempontok által követelt büntetést, s a büntetés mértékének és módjának megállapitásánál, az uj álláspont követelményeinek szintén több-kevesebb befolyást enged. Az említett igények számbavételével a sértő jogait is figyelemre méltatja, hogy a sértő szabad mozgásában oly nemü és mértékü korlátozást szenvedjen, mely a fent említett célok követelményeit kielégíti, nehogy maga a büntetés is ujabb jogtalanság forrásává legyen. Az Államnak büntető hatalma gyakorlásában arról sem szabad megfeledkeznie, hogy a sértőt sem a célja elérésére szükséges eszközöktől, sem a megengedhető szabadságtól megfosztania nem szabad, és senkinek, tehát az Államnak sincs hatalmában, a sértőt a büntetés által célja elérésére képtelenné tenni, vagy céljától egyenesen elütni, mert ez nem volna egyéb, mint a jogtalanságnak jogtalansággal való megtorlása, s a jogrendnek a jogrend ujabb sérelmével való helyreállítása. [Igy érvényesülnek a relativ theóriák összes értékes elemei. Főelv az igazságos megtorlás. Az igazságosság korlátain belül figyelembe részesülnek az elégtételi, elrettentési és javítási motivumok, nemcsak amennyiben az igazságos megtorlás eszméje megköveteli, hanem amenynyiben azokat érvényesülni engedi.] Az említettekre való tekintettel épen nem csodálkozhatunk, ha a materiális felfogásnak tiltakoznia kellett a halálbüntetés ellen, mely az embert céljától teljesen elüti. A mai kor csak elveihez ragaszkodik, midőn a halálbüntetés eltörlését sürgeti, s a törvényhozásoktól valamely aequivalens malumot tartalmazó büntetési nem felállítását követeli, mely az embert céljától teljesen el nem szakítja. Ez a nemesebben gondolkodó materialisták programmja, mert a materializmus radikálisabb elemei az extirpatió elvét hangsulyozzák, ami csakugyan különös, tekintettel arra, hogy szerintök az egyéni lét a halállal teljesen bezáródik anélkül, hogy bármely módon folytatását nyerhetné. Annak a rendszernek keretein belül ellenben, mely az ember célját nem kizárólagosan a földön keresi, csak annak kimunkálását köti a földi léthez, legalább elvben, nagyon szépen megfér a halálbüntetés is. Szerinte ugyanis az ember célja megvalósitásától a büntetés legnagyobb mértéke sem fosztja meg, sőt midőn, bizonyára csak a legnagyobb bűnökkel terheltet a halálbüntetésben ünnepélyes expiatiora hívja, az elégtételnek egyedüli utját jelöli ki számára, amelylyel a jogrend sulyosabb megsértése következtében különben is tartozik, s amelyet a vezeklésnek egyik legnagyobbszerü formája gyanánt tekinthetünk. „Corpus mortificatur ut animus salvus fiat.“ Úgy látszik azonban, hogy a halál-

V*

Hogy miért büntet az Állam, azt el kell választanunk attól a másik kérdéstől, hogy mi az Állam büntető hatalmának jogi alapja, mely utóbbi kérdésre vonatkozólag az eddigiekben ismertettük a (deista) klasszikus iskola felfogását.

Miért büntet, miért nem választja a puszta elkülönzést (separatio), vagy miért nem alkalmazza a megtorlásnak azt a módját, mely érzéki malumot nem tartalmaz? Eltekintve attól, hogy már a puszta separatioban is elegendő malum rejlik, azt kell mondanunk, hogy a malum (érzéki) üdvös hatását maga a tapasztalás is igazolja. A gyakorlat ugyanis arról győzte meg az embert, hogy a büntetés nemcsak elriaszt, hanem javítólag is képes hatni. Ha ennek a gyakorlati igazságnak lélektani alapját vizsgáljuk, úgy találjuk, hogy az ember fél a szenvedéstől, s a szenvedés gondolata igen gyakran eredményesen ellensúlyozza a bűn elkövetéséből remélhető bonum képzetének ingerlő hatását. A büntetés felgondolása üdvösen működő taszító erő gyanánt szerepelhet a gyönyör vonzó erejével szemben. A malum képzete menekülésre késztet s a félelem képzete kétségtelenül befolyásolja az idegrendszer működését. Az ész pedig azt mondja: „Vis non timere, bonum fac et pacem habebis"... Akiknél a malum puszta képzete elégtelennek bizonyult, azoknak a malum élénkebb képzetére van szükségük, ezt biztosítja a végrehajtás, nem is említve azt, hogy a fenyegetett malum képzete teljesen elerőtlenedik, ha a képzettől elvesszük a megvalósítás lehetőségét. A puszta fenyegetés nem ér semmit. Egyébiránt a büntetésnek elégtételi és megnyugtató hatása is sürgeti a fenyegetés beváltását. De a büntetés a bűnözött egyesre nézve is a legalkalmasabb eszköz, mert a büntetés felemelhet és megtisztíthat. Már a legrégibb időkben ezen meggyőződésre akadunk. A görög bölcsek ismerik a mortificatiót, mint az akarat uralmának és a belső lelki egyensúly helyreállításának eszközét. Később is feltaláljuk az emberiség abbeli meggyőző-

büntetést is csak akkor lehetne alkalmazni, ha a jelzett cél elérése valószinüleg biztosítva van, más módon pedig emberi számitás szerint el nem érhető. (Ezt ugyan részemről el nem ismerem. Terheltség esetét kivéve, nem hiszek a bűnös javithatatlanságának, illetőleg az ember végleges elzüllésének dogmájában. A malum alkalmazását azonban szükségesnek és jogosnak tartom.)

dését, hogy a malum elszenvedése elmossa a vétkes gyönyör bűnszennyét. Olyan a jól alkalmazott malum mint a keserü orvosság: riasztó de gyógyít.[1]) Hogy a szenvedésnek, mint a bűn ellenmérgének, úgy a minőségre, mint a mennyiségre és az alkalmazásra való tekintettel a bűnözőhöz és a bűnözéshez mértnek kell lennie, az már az említettekből is kitűnik. Ami pedig a büntetéstől való félelem hatalmát illeti, a legnagyobb erkölcsi nagyságok, kiket valaha a világ ismert, tanuságot tesznek arról, hogy a bűnre való hajlandóságot a büntetés félelmének képzetével győzték le.[2])

[1]) Ugyanezt a keresztény vallás régtől fogva alkalmazza, s egyben a szenvedéseket és a bajokat minden tisztulás és tökéletesedés eszközének vallja. „Nam sicut arte medicinae frigida calidis, calida frigidis curantur . . . ita — coelestis medicus — peccatis contraria opposuit medicamenta." A büntetés elszenvedése egy olyan idegfolyamatot állandósít és rögzit meg az idegrendszerben, mely a vele ellenkező és antiszociális jellegű cselekményre ösztönző idegfolyamatot, ha meg nem is semmisíti, de kellőkép ellensúlyozza. Innét származik a poenitentia gondolata s az a meggyőződés, hogy a szenvedés a bűn orvossága. Ezért hangoztatják az erkölcs nagy mesterei: „facite dignos fructus poenitentiae": „bona est eleemosyna cum jejunio." Innét az évezredes meggyőződés (amelyet a hit tanítása is igazol), hogy a szenvedés a bűn ellenmérge. Ugyancsak a mózesi és a keresztény hit tanítása szerint a bűn első föllépésével született a szenvedés is, melyet a bűnös hajlandóságnak ellensúlyozására s a bűn legyőzése végett, Isten végtelen bölcsessége eszközül adott az embernek. Az ember lelkében a bűn által megzavart rendet csak a szenvedés kedvező körülményei közt állíthatja vissza az értelmes akarat. Az élet, egészség, s az élet egyéb javaival egyenrangu jó a bűnösre nézve a szenvedés, mely a test, mint a bűnök forrása feletti uralom helyreállítására a természettől rendelt egyedüli és szükséges eszköz. Az ember a szenvedés által győzi meg önmagában a bűnt és a bűnre való hajlandóság uralmát. Röviden, a szenvedésnek javító, nemesítő és felemelő hatása van.

[2]) Erre néha elégtelen a legmagasabb müveltség, kevés az argumentumok súlya, s ezt azok, akik mindent a felvilágosodástól várnak, jól jegyezzék meg maguknak, még a föld összes szenvedéseinek felgondolása is erőtlennek bizonyul. A halál félelmére van itt szükség, amely azonban a hit nélkül szintén elhalványul, elerőtlenedik. Igy sz. Ágoston: Nec me revocabat a profundiore voluptatum carnalium gurgite, nisi metus mortis et judicii tui futuri". . . XVI. Conf. XVI. et sic „non faciebam, quod incomparabili affectu mihi amplius placebat." Ergo etiam metus mortis et judicii civilis: a büntetőitélet és a bünhődés gondolata is visszarettent. (Valóban nem tudják mit csinálnak azok, akik a vallá-

Általánosan elismerik, hogy az ember célja nem lehet más, mint hogy embert alkosson magából. Embert faragjon magából, a szó legnemesebb értelmében véve. Legyen az ember szabad! S ha ezt a szabadságot abban az értelemben vesszük, hogy szabadítsa fel magát a természet rabsága alól, s legyen ura a természetnek, kényszerítvén azt, hogy akarata szerint hozza meg gyümölcseit; szabadítsa fel magát a benne elhatalmasodott rendetlen indulatok uralma alól, hogy az ész és az akarat uralmát biztosítsa, tehát urrá legyen belső világában, amennyire ez lehetséges, külső világában legalább annyira, amennyire ez mások rovására nem szolgál és ereje képesíti — ezen értelemben a szabadságot, mint az ember földi célját elismerjük s a tétel helyességét elfogadjuk. „E szabadság — mondja Bencur — az orcák verítékében áll." A népek életében milliók évszázados küzdelmei, szenvedései hozták meg a szabadságot. Az egyesek életében is csak a küzdelem és a szenvedés adják vissza az elvesztett szabadságot. „Corpus mortificatur, ut animus salvus (liber) fiat." Eszerint tehát az egyes is igen gyakran, sőt talán mindig, csak a szenvedésben érik meg a szabadságra. Ezért halljuk a nagy emberektől: „Ó ember segíts magadon"; „küzdve küzdj és bízva bízzál" s a siker titka: „Omnes qui in stadio currunt ab omnibus se abstinent." A középkor kereskedőiről,

sok ellen agyarkodnak, mert a legalis tisztességnek és a törvényeknek nincs biztosabb garanciája, mint az igazi vallásosság, az Úr félelme.) Eme gondolat vezette a legnemesebb lelkeket, midőn a mortificatioban az önkéntes bünhődés módját kitalálták: „sed castigo corpus meum et in servitutem redigo." A szenvedésnek tehát elégtételi célja is van. Valóban különös, hogy a szerencsétlen véget ért bünözővel szemben a bosszú gondolata még a legegyszerűbb embert sem kisérti meg. „Megbünhődött érte", „megverte az Isten", „ugyancsak megjárta" s szinte szívből kívánja, hogy további bántódása ne essék annak, aki már egyszer megfizetett: „non bis in idem." [Hajlandók volnánk megkockáztatni, hogy a megbántott ember midőn bosszút állni készül, tulajdonképen azt akarja, hogy a bűnös szenvedjen, s mert nem győzi bevárni az expiatiot, maga fegyverkezik, hogy felidézze azt, ami kimaradt, aminek nem szabad elmaradnia (s ezt valami titkos ösztöne sugja): a megérdemelt szenvedésnek. Ha azt mondom, hogy a bosszúban az állat nyilatkozik meg, a szenvedés által való kiegyenlítés gondolata, azt hiszem a lélek ismeretlen mélyéből tör elé, ösztönszerü valami az, amelyben nemcsak az emberi természet, hanem a világegyetem titkos logikája nyilatkozik meg.

-ha jól emlékezem, Földes azt irja, hogy szerzetesi szigoruságban éltek. Ez adja meg az akaratnak azt az acélosságát, amelyre különösen nehéz körülmények között, vagy válságos időkben, oly nagy szükség van. A nagy természet bizonysága szerint, a tél szigorusága előkészíti a tavasz kellemeit, s a jelen kellemetlenségei, szenvedései fölnevelik a jövő örömeit. Örömeink gyakran előhirnökei a jövő fájdalmainak: „Vae tibi ridenti", a jelen szenvedései pedig megtermik a jövő örömeit. A szenvedésben, tehát a büntetésben is, már a természettől elrejtve, benne rejlik az örvendetes és nemes eredmény, ámde minden az embertől függ, mint mondani szokták: az embernek közre kell munkálnia. A szenvedés, a fájdalom a legjelesebb orvosnak a természetnek operációs asztala, amelyen mesteri kézzel végzi műtéteit, ám a siker kulcsa mégis az ember kezében van. A büntetés és bünhődés eme nemes hivatását nem eléggé aknázzák ki az Államok. Ha a kényszerbünhődést a nemesen tűrt szenvedés magaslatára emeltük, az elégtétel subjectiv oldala is kidomborodik, amelyet nemcsak a bünözöttre, hanem még a harmadik személyekre vonatkozólag sem szabad kevésre becsülnünk, mert a büntetés a jelzett vonalon túl nemcsak elégtételül, hanem már épülésre is szolgál.

Fayer a klasszikus iskola egyik legmodernebb képviselője. Nem mondhatjuk, hogy deista, de nem is materialista. Semlegességét szigoruan megőrzi minden irányban. Szerinte az „igazság és a jogilag korlátokhoz kötött visszatorlás egymással kapcsolatos két fogalom, s aki az utóbbit elveti ... az elvetette a másikat is." Fayer tehát az igazságot megtorlás nélkül, s viszont, elképzelni sem tudja. Azt mondja továbbá: „a büntetőjog azon empirikus alapon áll, hogy a büntetési sanctio és a felelősségre vonás tényleg képes az emberekre hatni oly irányban, hogy más jogait ne sértsék. Minthogy ezen tételt évezredek tapasztalata erősíti, a törvényhozó nem kutatja tovább, hogy a legujabb természettudományi vizsgálódások a tételt mennyiben erősítik meg. S különben is csak azon esetben volna kénytelen az eddigi büntetési rendszertől eltérni, ha a természettudomány azt mutatná ki, hogy a sanctiónak a cselekményhez kötése és az ezen alapon való felelősségre vonás nem bír az emberre nézve visszatartó hatással."

Részünkről azonban azt hisszük, hogy ha a természettudományi vizsgálódások a klasszikus iskola főtételét megcáfolnák, ezt nem volna szabad figyelmen kívül hagyni. Továbbá a büntetési sanctionak tagadhatatlanul megvan az a bizonyos visszatartó hatása, úgy látszik azonban, hogy fokozatosan csökkenő mértékben; mert nem lehet tagadni, hogy a jelenleg is uralkodó büntetési rendszer alatt a kriminalizmus hihetetlen arányokat öltött. Ennek (egyik) okát ugyan valószínűleg abban kell keresnünk, hogy a büntetés lassan-lassan elveszti a megtorlás jellegét, de ha ez csakugyan úgy van, akkor a megtorlás rendszere is észrevétlenül elveszti gyakorlati jelentőségét. A tudós tanár az evolúció elvéről sem feledkezik meg, mert azt mondja, hogy „a megtorlás elvének fejlesztése az volna, ha sikerülne a büntetést és annak hatásait az eddiginél jobban a bűntettesre szorítani, nehogy az ő megbüntetése miatt családja és még mások is szenvedjenek.“ Erre vonatkozólag csak annyit jegyzek meg, hogy a fejlődés szükségességéről mindenki meg van győződve, Fayer azonban a jelzett eszmény bővebb kifejtésével adós maradt. Egyik helyen azt is írja, hogy „a visszatorlás ösztöne is közös az ember és az állat közt. Az állat is bünteti (?) azt, aki őt bántja (és meghálálja (?) a jótéteményt.) Mikor az anya mondja kutyával játszó gyermekének: ne bántsd a kutyát, mert megharap: ebben igazság rejlik. Míg a kutyát nem bántják, addig játszótárs; de ha verik, visszatorol (?). És pedig azt harapja, aki őt bántotta. Ha csak ingereltetése folytán harapna, akkor harapná a másikat is, aki őt nem bántotta.“ [1]) (Kézikönyv. 17. l.) Az ember tehát, midőn (mint mondják) megtorol, az állatokkal közös törvénynek engedelmeskedik, vagy máskép, a megtorlásban nem az ember, hanem az állat nyilatkozik meg. A megtorlás tehát a reakciónak állatias formája: az állat igazsága.

[1]) Ezzel szemben meg kell jegyeznem, hogy tapasztalásom szerint a provinciális kutyák más törvényeknek hódolnak, s abban az egyetlen esetben, midőn a kutya a maga igazságszolgáltatási paragrafusait lábszáramra véste, akkor sem én, hanem egyik pajtásom dobta meg kővel. A falusi bikák se mindig azt öklelik fel, aki őket bántja, ingerli. Ugyanezt mondhatnám többi állatainkról is. Hozzáteszem még, hogy nem minden állat ismeri a hálát. Fayer fejtegetéseiben mégis hatalmas igazság rejlik, mert csakugyan igaz, hogy az állat ha bántják, maga is ártani igyekszik.

Ha az evolúció magasabb fejlődési vonalán az egyesnek nemesebb felével kell érvényesülnie, s az állatiasságból való kibontakozás mértéke az egyéni civilizáció fokát is elárulja, az Államról ugyanezt kell mondanunk. Ha tehát a büntetésnek is van ideálja, azt csak az állati kvalifikációkból való kibontakozás utján kereshetjük. Fayer ideálja erősen utopisztikus jellegü, amellett az evolúció nevét sem érdemli meg. Ha a jogsértés az állat-embert megtorlásban jelentkező reakcióra ragadta, a kulturembernek a reakció alkalmasabb és hozzá illő, nemesebb formájáról kell gondoskodnia. Ha a nemesen gondolkodó egyestől még a bosszú gondolata is távol van, az Államnak is le kell tennie a bosszúról, mert különben fel kell adnunk azt az elvet, hogy valamint az egyénnek a maga eszméjét, az Államnak az „ember" eszméjét kell megvalósitania. Az eszményi ember nem boszul, aki pedig boszul, az még nagyon messze van az eszménytől.[1]) Az evolúció magasabb szféráiban az embernek másképₚ kell gondolkodnia, itélkeznie s másképₚ kell cselekednie is. Ami száz éven keresztül jó volt, az ma csak akkor jó, ha az emberiség csak ott van ahol 100 évvel ezelőtt volt. A büntetési reakció ideálja csak az lehet, hogy a büntetést egész a lehetőségig fosszuk meg boszuló jellegétől. Máshol azonban midőn azt mondja, hogy „a jogrendben az egyén céljai a legmagasabbak és az egyén csak annyit tartozik engedni az összességnek és embertársainak; amennyi feltétlenül és egész bizonyossággal szükséges": a legnemesebben gondolkodó politikusokkal teljesen egy véleményt hangoztat. Ezt a termékeny gondolatot azonban rendszerében következetesen keresztülvinni elmulasztja. Mondhatjuk-e, hogy az összeségnek vagy az egyeseknek feltétlenül és egész bizonysággal szükségük van a büntettes becsületére, testi-lelki épségére, családja megbélyegzésére stb.? A reakciónak méltányosabb, emberiesebb és modernebb formája csakugyan elképzelhetetlen volna?

Fayer a kriminologusok fölött pálcát tör. Midőn azonban a kriminologusok felfogására vonatkozólag igy nyilatko-

[1]) Ami engem illet, az efféle eszményi alakokat szivesen láttam volna az ó-korban, de amióta a kereszténység a legnemesebb ideálokkal ismertetett meg bennünket, inkább ezek után kivánkozom.

zik: „ily •magasabb• természettudományi szempontból tekintve a társadalmat, az egyes ember értéke úgyszólván teljesen megszünik. Az egyes ember egy atom, mely ha csak a legkisebb (?) veszélyt, vagy a veszélynek csak árnyékát (?) is látszik magában rejteni a többire nézve, kérlelhetetlenül megsemmisitendő" : nyilvánvalóan a kriminologia basibozukjaira gondolt, akikkel a kriminologosuk derékhada semmiféle szolidaritást nem vállal. Ellenben egy más esetben, midőn hangoztatja, hogy a „motivum sulyát az ember állapítja meg," s „a charakter, az értelmiség és a szervezeti dispositiók nem abszolut tényezők; „létezik relativ szabadság is", s az egyént küzdelemre utalja: „küzdjön ő is:" fejtegetéseivel teljesen egyetértünk. Szerintünk abban is igaza van, hogy „az emberben megvan a rendfenntartás érdeke iránti érzék" ... és „aki megsértette a rendet, az maga is tudja, hogy ő az együttlétezés feltétele ellen cselekedett, s ha ezért az államhatalom repressioval él ellene, azt ... rendszerint bizonyos megnyugvással veszi;" ismét máshol: „s a rendetlenkedőnek az az érzete, hogy ujabb cselekménye ismét maga után vonja az államhatalom közbelépését, nagy visszatartó erővel bir. Azt is elismerjük, hogy „a polgárok jogérzete ... megköveteli a bűncselekmények megbüntetését .. s a büntetés a többit is, akik különben hajlandók volnának ily cselekményt elkövetni, bizonyos mérvben leköti", (Kézikönyv 11. l.) ámde az is bizonyos, hogy a boszuló büntetés ellen minden civilizáció a leghatározottabban tiltakozik.[1])

[1]) Ennek már a zsidó civilizációban nyomára akadunk. Igy pl. a Bába-Kama traktátusának „Hachóbél" cimü fejezete kezdetén a misna és a gemara egyértelmüleg kijelentik, hogy a „szemet szemért" Mózes nem a szó szerint értette. A jus talionis-t már a talmud törölte, ami azokban az időkben óriási haladást jelent, és a talmudnak csak becsületére válik. A keresztény civilizáció pedig, amely tulajdonkép a zsidó civilizáció továbbfejlesztése és betetőzése, az isteni Mester szelleméhez és parancsaihoz híven, a szelidség és az irgalom parancsait hirdeti, s az emberiségtől nemcsak az elméletben, hanem a praxisban is megköveteli, hogy magát fékezze, sőt egész valójában az emberiség örök Ideálja szerint iparkodjék magát átgyúrni. Egyébiránt a kérdés mikénti megoldása, mindig az egyéni civilizációnak azt a fokát jelzi, amelyre az egyeseknek magukat felküzdeniök sikerült, s ha az összeség iránya — melyet a parallelogramm átlója fejez ki — még nagyon is messze

Továbbá midőn (L. Fayer i. m. 10. l.) azt mondja: „ha a bíró azt találja, hogy a vádlott nem volt képes ellent állni... felmentést mond ki; ha azonban látja, hogy a vádlott nem fejtett ki a maga elhatározásai fölött annyi önuralmat és fegyelmezést, amennyit tőle az Állam . . . joggal elvárhatott volna, akkor elitél": olyasmit kiván a bírótól, amire ember nem vállalkozhatik. Ezt még a lelkiismeret bírája se mondhatná meg, erről csak Isten tudhat, mert csak Ő ismeri egyedül az egyéni talentumok mértékét, csakis Ő tudhatja hol van az egyéni képességek határa, s az ember midőn valamit tesz vagy nem tesz, mennyire maradt el a hic et nunc megvalósítható eszménytől. Erről később bővebben fogunk szólni. Egyébiránt ha Fayer még oly helyesen értelmezné is a fent idézett tételt, el kell ismernünk, hogy bíróságaink a kérdés nehézségével nem tudnak megküzdeni, amint ezt — nézetünk szerint — a rendszer keretén belül nem is tehetik. Azt is mondja Fayer, hogy „e törekvések... tagadhatatlanul a mai alkotmányos Állam gyökerei ellen vannak irányítva", s hogy még jobban megriassza a közönséget, (19. l.) így folytatja: „kétségtelen tény különben, hogy a kriminal-sociologusok előtt a jogi és erkölcsi (?) alapon nyugvó büntetőjog felforgatása, szociális rendszeröknek és tendentiáiknak csak egyik kiágazását képezi. Ők nem specialiter a büntetőjog iránt érdeklődnek, hanem a büntetőjogot alkalmas térnek találják az átalakitás megkezdésére. És itt ismétlődik az a jelenség, mely Franciaországban a mult század második fele alatt, nálunk pedig a jelen század első felében mutatkozott. A társadalmi átalakitás kezdeményezésére a büntetőjogot vélik felhasználhatni. Azon különbséggel mindazonáltal, hogy akkoron ez az egyéni jogok érvényesítése céljából történt." Csak nem akarja felpanaszolni Fayer, a mult század elején bekövetkezett társadalmi változásokat? Ha a kifogásolt reformtörekvés ma is oly áldásos eredményeket létesíthetne, ez századunknak csak dicsőségére válhatnék. De hát nem egészen így volt a dolog, s ha az idézettekben vád rejlik, ezt bizonyára sem a halha-

van az igazi kereszténység szellemétől, megérthetjük, hogy a tömegekben még mindig hatalmasabb az állat mint az ember, amit ezuttal a polgárok jogérzete dokumentál.

tatlan emlékü Beccaria, sem Széchenyi, Deák, Eötvös, Szemere stb. meg nem érdemlik, amint hogy ma is sokan vannak a reformerek között, akiket egyedül az igazságosság, emberiességi és magasabb civilisatorius szempontok vezérelnek.

Azt pedig szintén nem fogadhatjuk el, hogy az ujabb büntetőjogi felfogás gyökerét a közjogban kell keresnünk, nevezetesen abban, hogy a reformerek szerint „az összeség érdeke irányadó, az egyén pedig csak anyag, csak eszköz.“ Ép ellenkezőleg, a reformerek még több kímélettel, több tisztelettel adóznak az egyéniségnek, mint a klasszikus iskola hívei. Ez az általános irány, amit pedig Fayer emleget, azt a túlzók hirdetik, akik azonban az elenyészőleg csekély számu kisebbséget alkotják. S mert az egyén alanyiságát a reformerek is feltétlenül tiszteletben tartják, sőt az eddiginél erősebben hangsulyozzák, attól sem kell félni, „hogy megkülönböztetés tétessék a terhelt és nem terhelt sértett fél között.“ Épígy elesik az az aggodalom is amelynek Fayer további kifejezést ad: „Az a sértett fél, aki valamely örökletes betegségben szenved, társadalmi szempontból kisebb értéket, vagy semmi értéket nem képvisel és ő ellene elkövetni a büntettet, félig-meddig meg volna engedve; sőt bizonyos tekintetben a büntett elkövetése érdemmé válik, mert a büntettes megszabadította a társadalmat a fenyegető veszélytől.“ Említésre méltó az is, hogy a relatív theóriák elemeit, hogyan értékesíti Fayer. Felfogása szerint, ha a visszatorlás célszerütlen, vagyis a jogbiztonság feltétlenül meg nem követeli, akkor a visszatorlás eszméjének kell visszavonulnia, ha pedig a megtorlásnak nincs alapja, akkor a célszerüségi szempontoknak kell engedniök. Igy kell értelmeznünk a „Zweckstrafe“ fogalmát, amelyet ma különösen Németországban hangoztatnak. Fayer szerint tehát az igazságos büntetés sem a visszatorlás, sem a célszerüség eszméjét nem nélkülözheti. Ami pedig a megtorlás mértékét illeti, véleménye szerint általában a büncselekmény, illetőleg a jogsérelem sulya „vagy némely esetekben a veszélyeztetés“ szempontjai szabják meg a büntetés nagyságát.

Mint láttuk Fayer az akarat-elmélet alapján áll és a mai individualistikus büntetőjog egyik leghatalmasabb védője. A reformoknak ő sem ellensége, de a meglevő alapokon akarja a büntetőjogot tovább fejleszteni. A természettudományi prob-

lemának, úgyszintén a determinizmusnak illetőleg az indeterminizmusnak a vita körébe való belevonását hárhoztatja. Általában kissé aggályos azokkal az elvekkel s ujabb felfogásokkal szemben, amelyeknek még abban az esetben is határozott jövőjük van, ha a determinációt Fayer teljesen kifogástalan értelmezésében fogadjuk el, amelynek következményeiről Fayer úgy látszik tudni sem akar. Az elveknek mindenesetre meg kell tisztulniok, s a büntetőjogi kérdések körül vívott nagy harcok ideje, amelyet ma élünk, bizonyára nem alkalmas arra, hogy kódexeket termeljen ki. Az uj eszmékkel és uj irányokkal ma még úgy vagyunk mint az uj borral, meg kell várnunk míg kiforrják magukat, illetőleg a salakot magukból kivetik és szépen megüllepednek.

Az ujabb irányok egyik legkiválóbb képviselője *Liszt,* aki „Lehrbuch des deutschen Strafrechts“ cimü munkájának 7-ik kiadásában, ugyszintén az 1881. év óta megjelenő büntetőjogi folyóiratában („Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft“) határozottan determinisztikus irányt követ, s főleg mint a nemzetközi büntetőjogi-egyesület alapítója, mely már 1891-ben 558 tagot számlált, a büntetőjogi fejlődésre határozott befolyást gyakorol. Az egyesület élén Liszt, Prins (brüsszeli) és van Hamel (amsterdami) tanárok állottak. Liszt és a NBE 1889. és 1892. ismételten elvetették Lombroso tanait, mégis a bűntényt (Liszt) 1. a cselekvőnek pszichofiziológiai sajátosságaira (Eigenart), 2. cselekvőt környező társadalmi viszonyokra viszi vissza. A bünöző biologiai sajátosságait is (Liszt szerint) a milieunek köszöni, végeredményben tehát a medium elsőrangu determináló hatalmát vitatja. Liszt azt mondja, hogy az említett két csoport egyenranguságát el nem ismerheti: denn auch die biologische Eigenart des Verbrechers ist wieder durch die gesellschaftlichen Verhältnisse bestimmt, die 1. auf die Erzeuger des Thäters, 2. auf diesen in seiner Geburt, und 3. auf ihn im Augenblicke der That eingewirkt haben!“ (Lásd: Gutachten von Prof. Fr. v. Liszt, Mittheilungen der Internationalen und Criminalistischen Vereinigung IV. 133.) Lássuk közelebbről Liszt elméletét.

Liszt szerint a jog az emberi életérdekeket oltalmazza. Az Állam az említett érdekek coordinatiójára törekszik, s a jelesebb érdekeket akkép biztosítja, hogy az érdekek sérelmét

büntetéssel fenyegeti, és in concreto azokat ki is szabja és végrehajtja. Liszt a javítás elvét különösen hangsulyozza, ahol pedig a javításnak helye nem volna, ott a további bünözés lehetőségének kell utját vágni. Liszt szerint a büntetés specifikus hatása abban áll, hogy az akadályozó, illetőleg az ellenőrző képzetek erejét növeli, s így a szociális életnek kedvező képzetek uralmát biztosítja. Liszt az antiszociális jellegü cselekményből állapítja meg a büntettesi érzületet, amely ha a degeneráció eredménye, veszélyesebb természetü s ehhez mérten alaposabb védekezést igényel; míg ellenben az alkalmi bünözők kevésbé veszélyesek, s ezért oly mélyen járó intézkedésekre mint az előbbieknél, nincs is szükség. Ha csakugyan igaz amit Fayer mond, hogy Liszt sulyosító körülménynek tekinti az öröklött terheltségeket, s ezért sulyosabban büntet, akkor ez Liszt elméletére eléggé jellemző. Liszt a büntetést, a büntettesi érzület külső megnyilatkozása elleni reakciónak tartja. (Die Zweckstrafe ist nicht gegen die verbrecherische Gesinnung, sondern gegen ihre Bethätigung durch ein Verbrechen gerichtet.) Fayer azt is irja: „Liszt elmélete teljesen a determinismus uralma alatt áll“, s ez csakugyan így is van. Tankönyvében (57—58 l.) ezt olvasom: „Je nach dem Verhältnisse der beiden Gruppen zu einander ändert sich Erscheinung und Bedeutung des Verbrechens. Zwei Hauptarten treten scharf erkennbar auseinander. 1. Die äussere Veranlassung überwiegt. In augenblicklicher, leidenschaftlicher Erregung, oder unter dem Einfluss drückender Nothlage wird der bisher unbescholtene Thäter zu dem Verbrechen hingerissen, das, seiner dauernden Eigenart fremd, eine verinzelt bleibende, bitter bereute Episode in seinem Leben bildet. 2. Bei geringfügigem äussern Anlass erwächst das Verbrechen aus der dauernden Eigenart, der tiefgewurzelten Anlage des Verbrechers, dessen eigenstes Wesen es uns enthüllt.“ (Liszt i. m.) Liszt szerint tehát az ember szabadsága illuzórius valami. Az ember az, aminek lennie kell. A büntény pedig a bünöző biologiai berendezésének, illetőleg az ezeken alapuló egyéni tulajdonságainak, főkép pedig a társadalmi milieu-nek szükségképeni következménye. S ha a fentiekben ez iránt némi kétsége volna valakinek, Liszt maga nyilatkozik egész világosan: „der Verbrecher, der vor uns

steht als Angeklagter oder als Verurtheilter, ist für uns Menschen unbedingt und uneingeschränkt unfrei; sein Verbrechen die nothwendige, unvermeidliche Wirkung der gegebenen Bedingungen. Für das Strafrecht gibt es keine andere Grundlage als den Determinismus." (Mittheil. der Intern. crim. Verein. IV., 135.)

De hát hogyan kell értelmeznünk a determinizmust, kitűnik a következőkből: „Mir war und ist das 'Gesetz der Causalität, nicht mehr, aber auch nicht weniger, als eine Form unseres Erkennens. Eine Veränderung in der Aussenwelt ohne Ursache, ohne Wirkung: das wäre ein Wiederspruch mit den Gesetzen unseres Denkens, der diesem selbst und damit aller Erkenntniss, aller Erfahrung, aller Wissenschaft ein Ende machen würde. Mithin muss auch, für unser Erkennen, jede menschliche Handlung ihre Ursache in irgend einem sinnenfälligen (?) Ereignisse haben, das seinerseits als Wirkung verursacht ist. Das ist alles, was der Determinismus behauptet . . . Aber wohlgemerkt: nur für unser Erkennen gibt es keine Wirkung ohne Ursache, ganz ebenso, wie keine Ursache ohne Wirkung. Ueber das, was jenseits unseres Erkennens liegt, soll und kann damit nicht ausgesagt sein . . . Nur für die Welt der unserem Erkennen zugänglichen Erscheinungen gilt das Causalgesetz. Darüber hinaus beginnt das Gebiet des Glaubens." Egyébiránt hihetünk Istenben, a világ teremtőjében és végső okában. „Nur die Wissenschaft, d. h. unser geordnetes menschliches Erkennen weiss nichts (?) von einer ersten Ursache oder einer letzten Wirkung. Für das Recht aber kommt nur die Welt der Erscheinungen in Betracht. Nur der ‚empirische' Mensch kann vor den Strafrichter gestellt, verurtheilt, eingesperrt oder geköpft werden. Niemals der ‚intelligible' Charakter. Ob dieser endlich oder unsterblich, oder frei oder unfrei ist, wdas issen wir nicht und können es niemals wissen, mögen wir auch gerade das eine oder andere umso zuversichtlicher glauben. Der über die Grenze des Erkennens hinausführende Determinismus ist ebenso unwissenschaftlich wie sein Gegenstück." (L. u. o. IV., 134.) Továbbá: „das Causalitätprincip soll mit der Freiheit unvereinbar sein." Itt téved Liszt. A causalitás törvénye csak azt mondja, hogy minden eredménynek (okozatnak)

okkal kell birnia, de nem mondja, hogy: „jede Wirkung verlange eine nothwendige oder nothwendig wirkende Ursache." A causalitas törvényére nézve továbbá az is közönyös, hogy a működő ok milyen természetü. Lássuk mit mond Liszt a bűnről és a beszámithatóságról. „Die Schuld setzt, so heisst es weiter ein doppeltes voraus: die Zurechenbarkeit des Erfolges, und diese ist gegeben, wenn der Erfolg vorausgesehen oder voraussehbar war. . . . Zurechnungsfähig ist jeder geistig reife und geistig gesunde Mensch." Liszt ismételten hangsulyozza: „dass die strafrechtliche Zurechnungsfähigkeit mit der Willensfreiheit nichts zu thun hat." Most következik amit Fayer is kifogásol: „die Zurechnungsfähigkeit ist uns von diesen (deterministischen) Standpunkt aus lediglich normale Bestimmbarkeit durch Motive (?), Empfänglichkeit für die durch Strafandrohung und Strafvollzug bezweckte Motivsetzung, mithin lediglich der normale Zustand des geistig reifen und geistig gesunden Menschen." (Mittheil. der Internat. crim. Verein, IV., 135.) Mindezekre nézve megjegyezzük, hogy Liszt a bűn fogalmát nem fejti ki. Abban ugyan igaza van, hogy a bűn a beszámíthatóságot feltételezi, de a beszámíthatóság Liszt-féle körülirása nem jó, mert akkor csak az érett korban volna beszámítás, azon alul pedig semmi beszámításnak nem volna helye.

Mi a beszámításhoz megköveteljük: (1) hogy valaki eszével él és cselekvését megbirálni (megítélni) képes; (2) hogy a cselekvő egyén elhatározásában szabad. A beszámíthatóságnak tehát különböző fokozatai vannak. Igaz ugyan, hogy a beszámíthatóságot hányadokban ki nem fejezhetjük, de ugyanezt az értelmiségről, a szabadságról is elmondhatjuk és sem a tudást, sem az előrelátást vagy a judiciumot le nem mérhetjük, mégis elismerjük, hogy mindezeknek ezerféle változata és fokozata lehetséges. Ha Liszt tanítása igaz, és a beszámithatóságot a „Bestimmbarkeit durch Motive" állapítja meg, akkor az őrültek, a bárgyuak sőt az állatok is beszámítás alá esnek, mert ezekre is hathatunk; ellenben a „normale Bestimmbarkeit der Motive" hiányzik a szokásos bünözőknél (ezt Lilienthal marburgi tanár is felemlitette a második NBE berni összejövetelén). Fayer azt mondja, hogy Liszt determinizmusának enyhitésében elmegy a végső határig, mi-

dőn a motívumokat irányadóknak tekinti, de ha a motívumok fölött rendelkező egyént a számításból kihagyja, tulajdonképeni értelemben vett büntetésről még sem szólhatunk.[1])

[1]) A determinizmus nemcsak az elmélet tévedése, hanem azon szomoru tapasztalásnak az eredménye, hogy az ember napról-napra gyengébb lesz arra, hogy a kedvezőtlen viszonyokkal szemben jobbik felét érvényesitse, diadalra juttassa. Az emberiség nagy része bizonyára évről-évre meghatározható percentben fegyelmezetlenebb lesz, gyengébb lesz a küzdelemre, s ennek egyik okára azonnal rá is mutatunk. A legtöbb embernél a fegyelmezés egyedüli eszköze a vallás volt, amely az embert küzdelemre serkentette, hivogatta. Az erkölcsi világ nagyjainak magasztos példáit szem előtt tartva, milliók és milliók sz. Ágostonnak e mondásával keltegették magukban az önbizalmat s a siker reményét: „Si hi et hae, cur non et tu.“ S az ember gondolt merészet és nagyot s a tökéletesség utjára lépett, pedig aki a gyarlóságok ellen hadakozik, annak (szabályszerint) a nagy bűnöktől egyelőre nem kell tartania. A vallás felszitotta az emberek tevékenységét az önmeggyőzésre és az önfegyelmezésre. A vallás midőn az emberek testvériségét, egyenlőségét hirdeti, mások jogainak tiszteletben tartására serkent, s midőn a gazdagnak meghagyja az alamizsnáskodást, a szegény elkeseredését csillapítja stb. Amióta a vallás erejét vesztette, mi tartsa vissza a fékvesztett tömeget a bünözéstől? Csak a csendőr szuronya. S ha ezt ügyességével kikerüli, minden szabad, hisz már semmi sincs, amitől félnie kellene, a büntető Isten gondolatát elhomályosította a vallástalanság köde. Milliók vannak, akikből a vallásossággal a törvénytisztelet és a jog iránti érzék is kiveszett.

Nem kell azonban azt vélnünk, hogy az egész tudományos világ a determinizmus vizein evez. Fayer után hivatkozom a következő büntető jogászokra. Frank commentárjában így ir: „Zugeben muss auch der strengste Determinist, dass von den Faktoren, aus welchen die Willenshandlung resultiert, der eine die Persönlichkeit ist, d. h. mit anderen Worten der Mensch selbst.“ Van Calker (egyetemi tanár Strassburgban): „Die den Menschen umgebende Welt bietet ihm Reize zum Handeln — und ohne Anreiz kein Handeln — aber diesen Reizen wohnt keine absolute Kraft in dem Sinne inne, dass sie mit einer bestimmten Stärke ausgestattet auf das menschliche Willensleben einzuwirken und dadurch eine in der Richtung des Reizes liegende Entschlussfassung kausal herbeizuführen vermöchten. Es bestimmt sich vielmehr die Kraft, der Gefühlswerth des einzelnen Reizes rein subjectiv nach der Eigenart des betreffenden Individuums.“ Zucker prágai egyetemi tanár így nyilatkozik: „Auf jedes Thun und Nicht-Thun wirken äussere, umgebende Verhältnisse in geringerem oder stärkerem Masse ein, und darum gibt es weder eine absolute Freiheit, noch eine absolute Unfreiheit des Handelnden.“ Finkey Ferenc sárospataki jogtanár szerint pedig: „A motivumok közt választani, melyek valamely cselekvésre késztik vagy attól

Pikler Bentham utilitarius iskolájával együtt látszik állást foglalni, midőn azt mondja, hogy a büntetés, sőt maga a megtorlási ösztön is, a büntetés hasznosságának belátásán alapul. A büntetés célja a félelem megszüntetése, s az ember midőn büntet, megtorol, s ezt a jövőre való gondolás és a jövő hasznosságának mérlegelése alapján teszi. Az ember tehát a büntető szabálynál előre tekint, s mert minden cselekvésében a lehető legnagyobb örömre és boldogságra törekszik, ez örömök biztosítása végett büntet. Ha szabályul elfogadjuk, hogy a büntetés által elháritott szenvedésnek nagyobbnak kell lennie, mint az általa okozott szenvedésnek, ebben az esetben Pikler igazságosnak tartja a büntetést (l. a büntetőjog bölcselete 1900. 7. és köv. l.) Pikler e szabálya a büntetés terén az önkényszerüségnek nyit utat, mert a büntetés hatásában előidézett bonum, illetőleg az elháritott malum nem mérlegelhető, s így a büntetés kiszabásának, tehát az igazság megvalósításának tárgyilagos bázisául nem szolgálhat. Igazat kell adnunk Fayernek, aki Pikler elméletét birálva megjegyzi, hogy a bűncselekménynyel könnyebben arányosítható a büntetés, mint valamely más bonummal, vagy malummal, s így az igazságot a megtorlás eszméje sokkal inkább biztosítja, mint Pikler rendszere.

Az ujabb elméletek keletkezése, Liszt, Pikler, Binding stb. rendszerei csak azt bizonyítják, hogy az emberi ész még mindig nem tud megnyugodni a büntetés jogi alapjának magyarázatában, s nincs megelégedve a büntetés kiszabásával és alkalmazásával. Akármennyire különböznek egyébként, egyben mindnyájan megegyeznek, abban t. i., hogy a reformokra szükség van, a reformoknál pedig az ujabb elméletek értékesebb elemei valószinüleg érvényesülni fognak, mint ez a multban is történt. Sőt azt hisszük, hogy az emberiség művelődésével, tovább fejlődésével, mint minden más intézménynek, a büntetőjog rendszerének is tovább kell fejlődnie, hogy a fejlődés nyomában fakadó igényeknek megfelelhessen. A

visszatartják az embert, ez az, amire képessége van s amiért aztán őt felelősségre vonhatjuk." (Az idézett helyeket lásd Fayer „A magyar büntetőjog kézikönyve" I. 14, 15. l.) A kérdésről később bővebben fogunk szólni.

büntetési rendszernek korszerünek kell lennie, mert csak így fogja megnyugtatni a kedélyeket, így fog igazságosnak látszani, a büntetés és céljait is csak így valósíthatja meg. Talán nem leszünk igazságtalanok, ha azt mondjuk, hogy azt a szokatlan érdeklődést, sürgést-forgást, amelyet manapság a büntetőjog vidékein tapasztalhatunk, az ujabb irányok képviselőinek — a kriminologusoknak köszönhetjük.[1]) Midőn az elméletek körül vivott nagy harcok már-már elcsillapultak, akkor keletkezett egy uj iskola, amely a bűncselekményeket szigoruan materialisztikus világnézlet szempontjából vette bonckés alá, s arra a megállapodásra jutott, hogy a bűncselekmények az emberi degeneráció természetes hajtásai, a büntetőjognak tehát a metafizikával és a mult avas (!) hagyományaival, különösen az akarat-szabadság tételével szakítania kell, az eddigi büntetési rendszernek pedig védekezési[2]) rendszerré kell átalakulnia. Az uj iskola első képviselője Lombroso, a turini egyetemen a törvényszéki orvostan tanára. Lombroso szerint nemcsak bűntettesi típusok, hanem született bűntettesek is vannak és állítását anthropologikus érvekkel iparkodik bebizonyítani. Lombroso a fizikai organizmus abszolút determinációjára hivatkozik. Attól az egyéntől, ki már foetus korában vagy később megnyomorodott, aki beteges vagy abnormális organizmusban kriminális dispozíciókat kapott örökségül, hogyan várhatjuk azt, hogy legalis magatartást tanusítson? Az uj (biologiai) iskola, mely a kriminalitást egyszerü biologiai jelenségnek tekinti, szinte provokálta a másik (szociologiai) iskolát, amely a bűnözést szociologiai problemának minősíti. Vajjon büntethetjük-e azt a bűntettest, aki nélkülözések közepette nőtt fel, aki a szükséges értelmi, higienikus (vallásos) nevelésben nem részesült, akiben a szociális medium antipátiás hajlandóságokat élesztett s akit a mostoha életviszonyok a kriminalitásra felneveltek, beérleltek.[3]) A biologiai iskolával szemben hangsúlyozzák, hogy ahol a libanoni cédrus díszlik,

[1]) Nem akarunk meddő vitákba bocsátkozni, hogy vajjon dr. Liszt is a kriminologusok közé tartozik, csak annyit jegyzünk meg, hogy minden deterministának, ha következetes akar maradni, telivér kriminologusnak kell lennie.

[2]) Oltalmi, gyámsági rendszer.

[3]) Mottójuk: „Die Gesellschaft, die Mutter der Verbrecher."

ott a fenyő eltörpül s viszont, ami a kriminologia nyelvén annyit jelent, hogy az öröklött vagy szerzett organikus dispozíciók csak a maguk mediumaiban fejlődhetnek odáig, ahol már a kriminális típus kiérlelődéséről szólhatunk. Mindkét iskola a determinizmus elvét fogadja el alapul. A biologiai iskola szerint az organizmusban, a szociologiai iskola szerint főkép a társadalmi mediumban kell keresnünk azokat a determináló elemeket, amelyeknek az egyén ellenállhatatlanul engedelmeskedik. A bűnöző az organizmusban, illetőleg a szociális mediumban székelő természeti szükségszerűség áldozata.[1]) Az öntudat csal. A bűntettes midőn azt hiszi, hogy a bűncselekményt akarja, épúgy téved, mint a leeső kő tévedne (a deterministák közönséges példája), ha esés közben azt gondolná, hogy ő akart leesni. Az új iskolák tehát a büntetőjog nagy kérdéseit pozitivisztikus alapon, kizárólagosan[2]) természettudományi irányban fejtegetik. Mindkét iskola hiveit kriminologusoknak, magát a rendszert pedig kriminologiának nevezik.

Első pillanatra észrevesszük, hogy a kriminologusoknak sok tekintetben igazuk van. Előfordulhat ugyanis, hogy a szervezetben vagy a mediumban lakó kényszerrel az egyén nem képes megküzdeni; az is lehetséges továbbá, hogy a beteges vagy hibás organizmusnak és a mostoha mediumnak áldozatai hova-tovább annyira felszaporodnak, hogy a büntetési rendszert csakugyan át kell alakítanunk, de a kriminologusok tételeit merev általánosságban el nem fogadhatjuk. Ami azonban az Államot, illetőleg a bünügyi politikát illeti, kivánatosnak tartjuk, hogy az Állam épúgy tegye meg a magáét, mintha az egyénekre egyáltalában nem számíthatna,[3]) más részről azonban hangsúlyozzuk, hogy az egyén is úgy küzdjön, mintha semmiféle külső hatalom támogatására nem számíthatna.

Minden tévedésök dacára el kell ismernünk, hogy a kriminologusoknak sokat köszönhetünk, nemcsak azért, mert

[1]) Az iskolák árnyalatai rendesen mind a két determinációt elismerik, azzal a különbséggel, hogy vagy az egyik vagy a másik determináló elem praepotenciáját hangsúlyozzák.

[2]) Ez a kizárólagosság minden tévedésük forrása egyuttal.

[3]) És főkép a maga mulasztásait ne varrja az egyén nyakába.

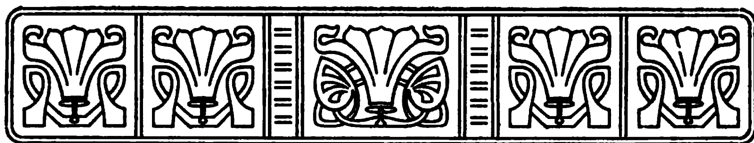
a hivatalos és nem hivatalos világot a bűntettesek méltányosabb megítélésére vezették (tehát a keresztény felfogásnak is jó szolgálatot tettek), hanem azért is, mert a kriminalitás profilaxisát hangoztatva az Államokat az édes semmittevésből felriasztották és üdvös praeventiv munkásságra kényszerítették. Az Államoknak is küzdeniök kell és pedig nemcsak „post festa“, hanem már jóval előbb, bölcsőjében (tényező elemeiben) szembe kell szállniok a kriminalitással. Az Államok eddigelé csak az egyének ellen küzdöttek. Küzdjenek a statisztikai törvény ellen, harcoljanak a tömegek ellen, hogy aztán midőn ítélkeznek elmondhassák: mindent megtettünk, ami tőlünk tellett. (Az Államok ma még nagyon távol vannak ettől.) Említettük, kogy a kriminologusok tanításában nagyon is sok a salak, de sok a tiszta, az értékesíthető igazság is. Ez utóbbiakat kikeresni, s a kisebb-nagyobb mediumok reformjára, úgyszintén az egyének hibátlan felnevelésére hivatott elemek előtt feltárni, az alkalmazhatóság területét kijelölni: ez lesz a mi feladatunk.

Első sorban meg fogjuk ismertetni a biologiai iskola hitvallását (II), azután az említett átrostálás munkájához fogunk (III), majd a medium hatalmát, illetőleg a szociologiai irány jogosultságát tárgyaljuk (IV), végül beszámolunk azokról az igazságokról (anthropologiai és szociologiai), amelyeket — szerintünk — a kriminologusoktól elfogadhatunk s az egyének elleni reakcióban értékesíthetünk (V). A befejezésben a jövő igazságszolgáltatásának képét fogjuk megfesteni, úgy amint azt a keresztényi evolúció zónájában remélni szeretnők. Ez volna a szeretet diadala az igazság jegyében és az igazság győzelme a szeretet fejlődési síkjában. „Justitia et pax osculatae sunt“...

II.

A

TERMÉSZETTUDOMÁNYI ISKOLA.

A kriminologia, mint már említettük, a büntetőjog nagy problemáit természettudományi irányban fejtegeti; magát a kriminalitást pedig természeti jelenségnek tekinti, amely felfogáshoz mérten a kriminalitás természetes forrását az emberi szervezetben, a szervezet működésében, a társadalmi tényezők összhatásában keresi s a kriminalitás elleni küzdelmet az említett tényezők ellen akarja felvenni. (E szót: kriminologia, mindig ezen értelemben használja a tudományos világ, s a kriminologusokról szólva, a klasszikus iskola mindig azokra gondol, akik a büntetőjog problemáit természettudományi módszer szerint akarják megfejteni.) A kriminologia különböző irányait különböző elnevezés alatt ismerjük. A büntetőjogi anthropologia, — a kriminologia egyik ága — a bűnös embert a maga egyediségében és szociális vonatkozásaiban tanulmányozza. A kriminologusok büntetőjoga — a kriminologia másik iránya — a kriminalitás elleni jogvédelem eszközeit tárja föl. A büntetőjogi politika — a kriminologia harmadik főrésze — a kriminalitás csökkentésére irányuló törvényhozási és közigazgatási intézkedéseket és azoknak czélszerű alkalmazását tárgyalja.

A büntetőjogi anthropologia (embertan) egyik főtétele, hogy a bűncselekmény egyszerű biologiai jelenség, mely az emberi organizmusból, az organizmus működéséből, öröklött vagy szerzett sajátosságaiból természetesen kimagyarázható. Iparkodik a bűncselekményeknek az említett tényezőkkel való szerves összefüggését kimutatni (Büntetőjogi élettan, Biologia). A büntetőjogi anthropologia másik főága a büntetőjogi szociologia, mely a bűncselekményt mint szociális jelenséget tanulmányozza, s a társadalmi, gazdasági, politikai s más külső viszonyoknak, a bűnözési hajlandóság kifejlődésére és a bűncselekmény létrejöttére elhatározó befolyást tulajdonit, sőt

tovább megy és azt állitja, hogy az embert egyenesen a külső viszonyok befolyásolják, antialtruisticus, antiszociális irányban disponálják, s hogy a bűncselekmény gyökereit egyenesen az említett külső viszonyokban kell keresnünk. Nem az ember rossz, hanem a körülmények mostohák, amelyek az emberi szervezetet, illetőleg a szervezet működését, már eredetében vagy később, károsan befolyásolják, s a helytelenül fejlődő és abnormálisan működő szervezet természeti szükségszerüséggel váltja ki a bűncselekményt. (Ha zavaros vizet látsz, keresd fel a forrásánál, vizsgáld meg folyásában, s megtalálod, miért nem tiszta a viz már forrásában, vagy eredeti tisztaságát miért vesztette el.) A természettudományi irányban működő szociologus, a társadalmi jelenségek tényezőit, törvényeit kutatja, tanulmányozza az embert a maga egyediségében (biologia), megfigyeli, mint társadalmi lényt (szociologia), megállapitja a szociális testek (tömeg) szervezeti és működési törvényeit nyugvó állapotukban, mozgásukban, (állandó és mozgó népességi tan) felkutatja fejlődésüknek, működésüknek kedvező és kedvezőtlen körülményeit, feltételeit. (Láng stat. jegyzet 48, 49, l.) A statisztika az állami és társadalmi jelenségeket a tömegszerűség szempontjából tárgyalja (L. u. o.) . . . A szociális jelenséget bizonyos előzmények termelik ki, s ha a jelenségen változtatni akarunk, az előzményeket kell előbb megváltoztatnunk. A bűncselekménynek is megvannak a maga egyedi és társadalmi jellegű előfeltételei, az Állam tehát a mai biologiai és szociologiai felvilágosodás korában, úgylátszik, oktalanul cselekszik, midőn a kriminalitást nem előfeltételeiben támadja meg. A társadalom minden betegségének van profilaxisa és therapiája. A szociologia az ember gondolkodási és cselekvési módozatait, a különböző társadalmi csoportok megnyilatkozásának tekinti, a tömegszerűség jellegével ruházza fel s azt tanitja, hogy az egyed nem emancipálhatja magát a társadalomban működő erők hatása alól, legalább is teljesen soha. (Ez bizonyos tekintetben igaz is. Ama bizonyos társadalmi „körzet“ balvéleményei, életfilozófiájának különlegességei, stb. alól teljesen soha sem szabadul az ember. Hol találunk önálló elvekkel rendelkező egyént? Ki az, aki bizonyos irányban az életfilozófiai problémákat egytől-egyig megszűri, átrostálja, bizo-

nyos társadalmi csoport előítéletének nem rabja, hibáitól szabadul, anélkül, hogy osztályosainak jó tulajdonságaiból, erényeiből kivetkőznék? Azt hiszem, ha mindezt a felsőbb tizezer javára írjuk, nagyon is sokat mondottunk. Magas intelligentia, erős egyéniség, éles megfigyelés, sok elmélkedés kell ide: rendesen ezek a társadalom összeférhetetlenei.) A társadalomban nem csak az egyedek, hanem az egyes csoportok is küzdenek, hogy minél kedvezőbb körülmények közé jussanak. A különböző egyéni és az egymás ellen működő csoporterők eredője ez, vagy amaz a társadalmi jelenség. A különböző csoportok küzdelme nemcsak politikai vagy gazdasági, hanem sok más (vallási, filozófiai stb.) irányban érvényesül. Minden csoport diadalra akarja juttatni a maga vallási, erkölcsi elveit, sőt tudományos meggyőződését, gondolkodás módját is stb. s a csoportok valamelyikéhez tartozó egyesek cselekményeiben (csak) az a csoportszellem nyilatkozik meg, amelyhez maguk is tartoznak. (Mennél kevésbbé művelt az egyed, annál inkább beválik ez állitás. Ha pedig a „csak" szócskát elhagyjuk s az „is" szócskát alkalmas helyen közbeszúrjuk, teljes érvényü igazsággal lesz dolgunk.) Az összes erők, bármily ellentétesek is, önkénytelenül is bizonyos egyensúly biztositására törekednek.

A kriminal-anthropologia, midőn ezeket vallja, egyuttal tiltakozik Lombroso azon állitása ellen, amely szerint a bűntettesek anthropologiájáról is szólhatnánk, mintha a bűntettesek külön (alacsonyabb) emberfajt alkotnának („delinquente nato") a „homo sapiens"-sel szemben. Sőt a kriminal-anthropologia szerint a bűntettesség nem is annyira anthropobiologiai, mint inkább szociologiai fogalom, s a bűnösség ismérvei, égalji, helyi, faji, művelődési stb. viszonyok szerint változnak. A szociális körzet az, amely bizonyos cselekményre a bűnösség jellegét rásüti (?) s azért Lombroso és mások hiába keresik a bűntettes koponyáján, lábán, kezén, vagy egyebütt azon különös ismertető jeleket (stigmata), amelyek a bűntetteseket fajilag *jellemzik.* Lombroso bűntetteseinek még a bűncselekmény sem képezi közös ismertető jelét, mert sok bűntettes (épen a leggonoszabbak) szabadon fut, mig ellenben sok ártatlant bűntettesnek kvalifikál az Állam, illetőleg a biróság. A született bűntettesnél

(delinquente nato) bizonyos biologiai jegyek által előre jelzett bünöző magatartásról, vagy különleges agydinamikai működés (agyberendezés) folytán kiváltott, előre meghatározható és megközelítőleg egyformán ismétlődő cselekvőségről kellene szóllanunk, hogy Lombroso tételét egy kissé valószinűnek tarthassuk. Ámde a bünöző magatartás egyáltalában nem valamely anthropologiai ismérvek által feltételezett magatartás, hanem közönséges és általános emberi valami, amely esetleg ma, bizonyos folyton variáló körülmények között büntettesi kvalifikációt nyert. Az anthropobiologiai és szociologiai jelenségek lényeges összefüggésben vannak a külső természeti tényezőkkel. Az éghajlat, a talajviszonyok, az időjárás, a szelek, a magas és az alacsony légnyomás stb. mind oly tényezők, amelyekkel a kriminologiának és szociologiának számolniok kell. Mily hatalmas befolyása van a kriminalitásra az embert környező természetnek, azt tapasztalásból tudhatjuk. Különösen a nemi élet az, amelyre tán legerősebb befolyást gyakorolnak a klimatikus, meteorologikus stb. viszonyok, mint amelyek a termékenységet, tehát a táplálkozási viszonyokat, s ezzel összefüggésben a nemi gerjedelmeket is uralják. A tapasztalás pedig azt mutatja, hogy a nemi élet („Keresd az asszonyt“) a bűntényekkel igen gyakran közvetlen vonatkozásban, összefüggésben van. A kriminologusok közül néhányan igen helyesen, csak a bűnözés kedvező feltételeinek tekintik az említett tényezőket, s nem okainak. (E felfogás sokkal helyesebb, mint az előbbi, amelyet a kriminologusok egyik legszembeötlőbb túlzásának tekinthetünk.)

[Előszeretettel hivatkoznak a kriminologusok a statisztikára, különösen a statisztikának azon részére, mely a tömeg jelenségekben mutatkozó törvényszerűséget tünteti fel, amelylyel először Quetelet foglalkozott. Állításaik bebizonyítására hivatkoznak egyes jeles statisztikusok tanulmányaira, akik különben igen érdekes kartogrammokban és diagrammokban tüntetik fel pl. a kriminalitás, illetőleg a kriminalitás bizonyos fajainak összefüggését a termésviszonyokkal, s azokat oly módon állítják párhuzamba, hogy az összehasonlítást könnyü szerrel eszközölhessük, az eredményt pedig úgyszólván szemmel láthassuk. A tömegészlelet tanulságaiból azonban nem az egyesre, hanem helyesen csak a tömegre vonatkozólag követ-

keztethetünk, s ha az említett tanulmányok, összehasonlítások stb. a szoros értelemben vett büntetőjog területén kevésbé vehetők figyelembe, az Állam által követendő helyes büntetőpolitika utját mégis határozottan kijelölik. Attól azonban, hogy a sztatisztikára szolid büntetőrendszert építhessünk, még nagyon is távol vagyunk. A statisztika még csak a kezdet kezdeténél tart. Az adatok nem pontosak, a feldolgozás hézagos, szóval nagyon sok kell még ahhoz, hogy a statisztika annyira exact tudomány legyen, hogy még az egyénnel szemben is némi tájékozást nyujtson, pedig a büntetőjogásznak épen erre volna szüksége. A büntetőjogász nem elégedhetik meg annyival, amennyivel a büntető politikus beéri. Ferrinek azon állítása is, hogy bizonyos fizikai és szociális körzetben a bűntettek száma adva van, bővebb beigazolásra szorulna, s még akkor sem lehetne fizikai kényszerről szó az egyessel szemben, hanem bizonyos törvényszerűségről, melyet az egyes javára vagy kárára értékesíteni csak alig lehetne.

Ép igy vagyunk a kriminális telitettség törvényével is. A kriminologusok ugyanis a „criminalis saturatio" törvényéből — többi közt — pl. azt a következtetést vonják le, hogy a büntetésnek nincs meg az elrettentő hatása, mert minden szociális körzet szükségszerüleg kitermeli a maga kriminalitási kvantumát; az a másik következtetés azonban, hogy a kriminalitás elleni küzdelem akkor helyes, ha az illető körzeteknek a kriminalitást előidéző tényezőivel szemben vesszük fel a harczot, — sokkal helyesebbnek látszik. A természettudományi módszer alkalmazásában tán sehol sem tünik ki annyira az erőltetettség, mint épen a „criminalis saturatio" állítólagos törvényénél. S vajjon ki az, aki egy bizonyos szociális körzetet multjában (hisz a jelent a multból kell kimagyaráznunk, épúgy, mint a jelenből felépíthetjük a jövőt) és jelenében oly szabatossággal lemérhetne és kriminális vonatkozásaiban megállapíthatna, mint pl. egy köb cm. viz hőfokát stb. megállapíthatjuk, és teljesen megbizható adatokkal beigazolhatná, hogy a telitettség törvénye feltétlen alkalmazást nyerhet a kriminalitás területén is. A statisztika tehát, legalább e kérdésben, nagyon is hypothetikus alapon áll, s a kriminologia, mely reátámaszkodik, sorsában természetszerüleg osztozik és

legkevésbé sem igényelheti az „exakt“ és „mathematikai“ jelzőt, amelylyel pedig szerte kérkedik.

A kriminális statisztika tanulságait a büntetőjogi politika minden esetre igen jól értékesítheti, ha nem is oly méretekben, mint azt a kriminologusok közül némely túlzók szeretnék; de a kriminális statisztika maga sem forditott mindezideig kellő gondosságot a *büntetendő* cselekmények (kedvező és kedvezőtlen) feltételeinek megállapítására, a kriminalitást előidéző biologiai és szociologiai tényezők kimutatására, ezt maga Liszt panaszolja fel, s azért bizonyos tekintetben igaza van a törvényhozásnak, ha a kriminális statisztika tanulságait nem tartja eléggé biztos alapnak, amelyre teljes biztossággal építhetne.]

A kriminalanthropologiának (és szociologiának) segédtudománya a kriminalpszichologia, amely az öntudat jelenségeit s az azokban uralkodó törvényszerüséget fürkészi, amely törvényszerüség tulajdonképen az agy szervezeti és működési törvényeinek kutatásával és megállapitásával egyértelmű. (?) Maga a természettudományi értelemben vett pszichologia, azon tudomány, mely a *pszichikai* jelenségeket fiziologiai uton magyarázza. De a büntető-jogásznak a pathologiára is szüksége van, amely tudomány a társadalom egyedeinek, különböző csoportjainak, s magának az összeségnek beteges jelenségeit tárgyalja, amelyek a kriminalitással a legszorosabb összefüggésben vannak. A kriminalitásnak a különböző betegségekkel való összefüggését a kriminal-pathologia tárgyalja.

A bűntettnek biologiai és szociologiai feltételeit tanulmányozva megállapitották, hogy a bünözésre minden ember hajlamos, s hogy a bűntettesi jelleg, az egyén abnormitásának, degenerációjának jellemzője, ismertető jele nem lehet. Az is bizonyos azonban, hogy bár a bünözési hajlamosság mindnyájunknak közös sajátossága, a különböző egyedek vagy csoportok nem egyforma ingerrel szemben váltják ki ugyanazon bűncselekményt. Némelyik ugyanis csak a legerősebb külső ingerrel szemben vált ki bizonyos bűncselekményt, mig a másiknál a csekélyebb vagy legcsekélyebb fokú inger is elégséges lehet. A nagyobbfokú bünözési hajlamosság okát nem kereshetjük másutt, mint vagy az egyénben, vagy abban a körzetben, amelyben az egyed él és mozog. Az egyénben

ismét vagy a szervezet vagy a funkció sajátosságaira kell visszavezetnünk a bünözési hajlamosság kisebb vagy nagyobb fokát. De a bünözési hajlamosság nemcsak fokozatilag különbözik, hanem különböző irányban is jelentkezik. Sőt a különböző társadalmi csoportok egészen sajátszerü és annak a szociális mediumnak megfelelő irányban hajlamosak, amelyben élnek. A társadalmi csoportok bizonyos irányú kriminalitása olyannyira feltünő, hogy eme csoportok morálstatisztikájáról is szólhatunk. Tényleg ma már a nem, kor, vallás, müveltség, foglalkozás stb. szerinti csoportok speciális kriminalitási hajlamosságának megállapításával is foglalkoznak. [Hogy csak egyet emlitsünk, Coutagne a vallásnak a kriminalitásra gyakorolt befolyását iparkodik számokban feltüntetni. Kis megfigyelési képesség és tapasztalat kell ahhoz, hogy a tétel (a csoportok kriminalitási hajlamossága) helyességéről egy pillanat alatt meggyőződjünk.]

A kriminologusok vizsgálódásaikat ez irányban, eddig csak a rabokra terjesztették ki; ma már azonban a társadalmi életben is keresik és kutatják a büncselekmény pszichologiai és szociologiai vonatkozásait, hogy a kriminalitás feltételeit, fejlődésének törvényeit, s igy a kriminalitás ellen való helyes reakció eszközeit megállapíthassák. Mindez természetesen Lombroso ellen bizonyít. Manouvrier kutatásainak eredményeképp kimondja, hogy a delinquens és Lombroso homo sapiens-e közt pszichologiai szempontból semmi különbség nincs. A különbség csak a törvény szempontjából létezik, s még ez sem biztos ismertető jel, sőt a legveszedelmesebb gonosztevőket épen nem a rabok sorában kell keresnünk. Ez bővebb bizonyításra nem szorul. Az emberek közti egyenlőség vagy különbség forrása az idegizgatottsági állapot egyenlősége (?) vagy különbözősége. Maga az idegizgatottsági állapot bizonyos megelőző szövetprocesszus eredménye, mely tulajdonképen ismét csak az organizmus reakciója, a külvilági ingerrel szemben. Ezt az idegizgatottsági állapotot, mely bizonyos cselekvőségnek causa efficiens-e, kétféleképen befolyásolhatom. Vagy a külső ingert hatványozom, illetőleg csökkentem, vagy a csoportember, illetőleg az egyed ingerlékenységét nevelem, vagy csökkentem. Mint minden betegségnek és abnormális állapotnak, úgy valamely idegizgatottsági állapotnak is,

amely esetleg valamely bűncselekménynek tényező eleme lehet, megvan a maga profilaxisa és therapiája. [Az Állam eddigelé a profilaktikus szabályok alkalmazására nem is gondolt, a mi pedig a therapiát illeti — egynémely öreg *chirurgus* módjára, kik mindig diaetát rendelnek, s azután semmi egyebet, — kisebb-nagyobb foku büntetést alkalmazott a bűncselekmények minden nemére, s még azt sem tette, hogy pl. a vagyon elleni bűncselekményeknél a pénzbüntetés alkalmazását következetesen keresztül vitte volna, (mint az már a római jogban, a legrégibb népjogokban, sőt az ősmagyar büntetőjogban is megvolt) ami a páciensek egyikét-másikát jobban meggyógyította volna, mint a szabadságvesztés-büntetés akárhány féle variációja.]

A régi bölcsek jelszava volt: „Nosce te ipsum". Az orvos első dolga, hogy páciensét ismerje, csak úgy alkothat helyes diagnózist. A kriminologusnak is jól kell ismernie a társadalom egyedeit és különböző csoportjait, ezeknek kriminalitási vagy kriminalitásra vezető hajlamosságait, hibáit, gyengéit. Mindezeknek megismerésére fiziologiai, pszichologiai és statisztikai megfigyelések képesítik, amelyeknek révén a betegséget, tényező elemeiben és megnyilatkozásában megismerheti, egyuttal a javítás és gyógykezelés módozatait megállapíthatja.

A büntetőjog, a kriminologia másik főrésze. [Objectiv értelemben a bűncselekmények és büntetések tana. (L. Fayer Bj. 12.) Schnierer a sorok közt sejteti, hogy a büntetőjog azon normák foglalata, amelyek az Állam büntetőhatalmának gyakorlását körülírják mit, mivel és mikép sujtson, büntessen az Állam. (L. Schnierer Bj. 2. és köv. l.) Pauler szerint a büntetőjog a büntetőhatalmat, annak tárgyait és gyakorlatát meghatározó jogszabályok foglalata.] A kriminologusok szerint a büntetőjog azon tudomány, mely a kriminalitás ellen alkalmazandó s az Állam rendelkezésére álló jogvédelmi eszközöket rendszeresen ismerteti. Az Államnak ugyanis a jogrend fenntartása céljából büntetőhatalommal kell rendelkeznie. Ezen büntetőhatalmának gyakorlásában a köz, a sértett és a sértő javát is szem előtt tartja, ezért veszi fegyelem alá a bünözőt. Ez a büntetőfegyelem és őrizet természetesen a jogok korlátozásával jár, ezért szükséges az Állam büntetőhatalmát

törvényekkel körülírni, s a polgárokat az állami önkény ellen megvédelmezni. A büntetőtörvények tehát megvédik az egyest az Állammal szemben, épúgy mint a jogsértővel szemben. Törvénynek kell meghatározni azt is, hogy mikor közveszélyes a polgár, s ezen közveszélyes jellege miként lesz megállapítandó.

Az Állam védekezése a kriminalitás ellen praeventiv (ez ma a közigazgatás feladata) és repressziv jellegű (ez a biró feladata). A büntetőjogi praeventió magában foglalja azon intézkedéseket, amelyek a bűncselekmény megelőzésére irányulnak. [A kriminologusok azt vitatják, hogy a büntetőjog, ha célját elérni akarja, a kriminal-anthropologia és szociologia vivmányait nem mellőzheti, annál kevésbé, mert a bünözés forrása vagy az emberben, vagy a szociális mediumban keresendő, amelyben az ember él. E két helyen kell keresni és megtámadni a bünözés (anthropologiai és szociologiai) tényezőit, amelyeknek természetével előbb tisztába kell jönnünk, hogy azután megostromolhassuk.] A büntetőjognak a helyes útat és irányt kijelölni, hogy t. i. számolva az időbeli, helyi stb. körülményekkel, a bünözést megakadályozza, illetőleg kevesbítse, vagy a már elkövetett bűncselekmény rossz következményei ellen helyes intézkedésekkel védekezzék — a büntetőjogi politika feladata.

A kriminologia anyaga és célja egységes, csak a vezérlő szempontok különböznek, amelyek szerint aztán a kriminologia is feloszlik három részre: a büntetőjogi embertanra, a szoros értelemben vett büntetőjogra és a büntetőpolitikára. Mint maga a kriminologia, épúgy annak egyik ága, a szoros értelemben vett büntetőjog is a kriminalitás elleni védelemmel ismertet meg bennünket, amennyiben elénk tárja azon intézkedéseket, amelyekkel az Állam a bűntettesekkel szemben a társadalom javát biztosítja, a már bünözött egyest is megvédelmezi, illetőleg a helyes útra visszatéríti, hogy többé ne legyen kénytelen bűncselekményt elkövetni, s közreműködik, hogy a legális tisztesség útján megmaradhasson. A büntető igazságszolgáitatás ilykép felfogva, általános jogsegély a kriminalitással szemben (a bűntettes javára is). [A kriminologusok érdemül tulajdonítják maguknak, hogy rámutattak annak szükségességére, mely szerint nem elég a kriminalitás ellen

csak represszív intézkedéseket tenni (büntetés), hanem praeventiv intézkedésekre is szükség van. A büntetőjogászok a kriminalitást eddigelé nem annyira az életből, mint inkább a könyvekből iparkodtak megismerni, nem is a tapasztalat, hanem spekuláció segélyével. A kriminalitás megszülemlése, kifejlődése, virágzása feltételeivel nem sokat törődtek. Ezek nélkül praeventióról természetesen szó sem lehetett. A hivatásszerű gonosztevők, tömlöc-töltelékek fogásait, csinjait kikutatták anélkül, hogy a causa prima-val törődtek volna, megelégedtek a causa proxima efficienssel. Ez nem elég. Keressük meg, hogy mi kényszeríti az embereket arra, hogy a bünözést pl. foglalkozásszerűleg gyakorolják. Ezeket a kényszerítő körülményeket kell megszüntetni először is, s akkor támadtuk meg igazán gyökerében a kriminalitás e faját. Az, hogy ügyes rendőrséget szervezünk, amely eszével a legkörmönfontabb praktikán is túljár, avagy hogy időnkint razziákat tartanak, csak annyi, mintha valaki lekaszálja a gazt, ahelyett, hogy kigyomlálná. „Kedves ügyvéd úr, ne engedje kérem, hogy édes atyámat hajszolják, mint a vadállatot," s mig a szegény leány könyörög, a rendőri hatóság képviselője ugyanakkor stentori hangon utasítja a csendőröket a piactéren, hajszolja a rendőröket, mint a kutyákat szokták a menekülő vad nyomába, — soha sem feledem el — s egy nagy családdal biró atyát csakugyan belehajszoltak — az öngyilkosságba. Ó, ezt mindig jól értette az ember. A szeretet tiltakozik, a barátság felháborodik, s az ember szinte érzi, mint lázadnak fel benne az összes emberiességi érzelmek az efféle hajsza — s ezt a művészetig vitték — láttára, az értelmi és érzelmi idióta pedig az igazságosság köpenyébe takaródzik s az eltévеledettet, az örökletesen terhelt beteget, a szerencsétlent, mint ellenségét, üldözi, ahelyett, hogy szeretettel felkarolná, sebeit gyógyítgatná, az élet küzdelmeiben megsebesült embertársát ápolgatná. A büntetőjogban uralkodó rendszer ma: „afflicto afflictionem addere." Igaz ugyan, hogy én szeretni tartozom felebarátomat, te is tartozol, ő is tartozik, de mi már nem tartozunk, s ti sem, ők sem. Kötelességemnek ismerem, hogy embertársamnak megbocsássak, te is kötelességednek tartod, ő is, de már mi (ti és ők) nem tartozunk bocsánattal, nagylelküséggel. Végre is az egyes embernek van

lelke is, lelkiismerete is, a csoportembernek pedig, államilag szervezkedve nincs se lelke, se lelkiismerete, de hát akkor esze sincs, — csak az a baj, hogy az Állam az ember képére és hasonlatosságára szervezkedik, s az Állam lelke, teste mi vagyunk. De nem úgy van a szeretettel, mint a gyűlölettel. Szük az értelem köre, a szív is kicsiny arra, hogy százezreket figyelmes és jóakaró szeretetébe befogadjon, ám hogy gyűlöljön, az már más, a szomorú tapasztalat arról győz meg bennünket, hogy az Állam arra nagyon is alkalmas.]

A büntetőjog két irányban ismerteti meg velünk az Államnak a kriminalitás elleni küzdelmeinek eszközeit; praeventiv és repressiv irányban. A praeventiv büntetőjog a megelőző jogi oltalom szabályaival foglalkozik, felügyel a büntetőjogilag veszélyes egyénekre, segédkezet nyújt nekik, hogy a bűnözéstől őrizkedhessenek. A praeventiv szabályok, óvóintézkedések a közveszélyes akarattal szemben, és egyuttal érdekében is, midőn a kényszerhelyzet, a csábítás veszedelmében stb., segélyt nyújtanak az egyesnek, hogy a jog ösvényéről le ne tántorodjék. Kiterjeszti működését az őrültekre, gyermekekre, csavargókra, elhagyottakra, szegényekre, a hivatásszerű bünözők osztályára stb. Ez tehát a kriminalitás profilaxisa. A hivatásszerű bűntettesek osztályát újabban nemcsak az elméletben, hanem a gyakorlatban is különös gondossággal tanulmányozzák (tudósok, bírák, rendőrség stb.). Különösen a nagy városok rendőrsége buzgólkodik, hogy evidenciában tartsa a bűnösök ezen osztályát. Lefényképezik őket, a fénykép hátlapján olvashatjuk a proffesszionátus gonosztevőnek nevét, kriminális vonatkozású minősítését. E mellett méreteket vesznek fel róluk, s az eredményt nemcsak rendőri, hanem anthropologiai, tudományos célokra is használják. Ma még ezen óvóintézkedések csak a represszió céljaira szolgálnak, hogy a bűntetteseket annál könnyebben kideríthessék, ellenben a praeventio még csak alig érvényesül ezen a téren. Mindezen óvóintézkedések a megtorlási szisztéma termelései, s azon felfogást tükrözik vissza, hogy a büntető igazságszolgáltatás feladatát megoldotta, ha a tettest (részest stb.) kézrekerítette, s reá a kínporciót szabályszerűen kiszabta, illetőleg kimérte. Hogy a polícia a bűntény elkövetését meg is előzze, pedig ez főkötelessége volna, az még ma csak a szaktudósok

körében talál elismerésre, de hogy mikép történjék az elv keresztülvitele a gyakorlatban, arra vonatkozólag már nagyon is megoszolnak a vélemények. [A kriminologusok a repressio legtermészetesebb eszközét, a vallásosságot csak alig említik.]

A kriminális repressio tana az Államnak a bűncselekmény elkövetése utáni teendőit tárgyalja. A bűncselekmény elkövetése után az Állam teendője, a bűnözésben megnyilatkozó veszély elhárítása, s az előidézett jogsérelem minden oldalú kiegyenlítése. E feladatát oldja meg az Állam, midőn a jogsértőt ártalmatlanná teszi s megakadályozza, hogy újabb jogsérelmet kövessen el, egyuttal a bűnöző jogellenes akaratot megszünteti, s a bűnöst a teljes polgári szabadságra felneveli.

Magát a szoros értelemben vett büntetőjogot hármas szempontból tárgyalhatjuk. Meg kell állapitanunk azon feltételeket, amelyek az Államnak a büntetésre vonatkozó jogigényét félidézik, vagyis meg kell határoznunk azon cselekményeket, amelyek jogelleneseknek tekintendők (bűncselekmények tana); meg kell határozni továbbá azon eszközöket, amelyek által az Állam a bűnözés folytán előállott jogigényét érvényesíti (büntetések tana), ezekkel foglalkozik az anyagi büntetőjog. Az alaki büntetőjog pedig azon eljárási szabályokat adja elő, amelyeket a büntetőhatalomnak szem előtt kell tartania, midőn megállapítja, hogy a bűncselekmény, illetőleg a cselekményben megnyilatkozó jogellenes akarat csakugyan fennforog, s egyúttal a büntetést kiszabja. A büntetés végrehajtásának joga pedig azon szabályokkal ismertet meg, amelyek szerint a bünözőre kiszabott büntetést foganatosítanunk kell. A büntetés végrehajtása ez idő szerint a szabadságvesztés-büntetési intézetekben történik, de a természettudományi iskola, amenynyiben az lehetséges, az intézeteken kívüli végrehajtást is sürgeti. Az Állam büntetési jogigénye a büntetés alkalmazásában nyer kielégítést, amely tulajdonképen a törvény alkalmazása, s amely szintén a büntetőbiróság dolga, egyuttal azonban, amennyiben a bünözés megszüntetésére irányuló profilaktikus szabályokat is felöleli, közigazgatási feladatot is képez, amivel azonban nem azt akarjuk mondani, hogy a közigazgatási tisztviselők legyenek hivatva annak megoldására. A büntetőjogi politika — mint említettük — a kriminalitás

kevesbítését célzó törvényhozási és közigazgatási intézkedéseket, s azoknak mikénti foganatosítását tárgyalja. Megjelöli tehát első sorban azon cselekményeket, amelyek büntetési szankciót igényelnek, kimutatja az egyes cselekményekben rejlő veszélyességeket, s az ellenök alkalmazandó reakció mértékét meghatározza (büntetőjogi törvényhozás). A büntetőjogi közigazgatás a büntetőjogi felügyeletre, és annak, úgy szintén a büntetésnek végrehajtására vonatkozó szabályokat ismerteti. A természettudományi iskola ezen a téren a felügyelet kiterjesztését és a büntetés egyéniesítését követeli.

A büntetőjogi politikának egyik fő feladványa, hogy a kriminalitás főtényezőit, kedvező feltételeit megismertesse, mert a kriminalitást tényezőiben kell megostromolnunk, ha kedvező eredményt akarunk elérni. A kriminalitás — mondják a kriminologusok — maga is beteges jelenség, mely szervi fogyatkozásokban, illetőleg a szervi fogyatkozásoknak káros elváltozássá való elfajulásában leli gyökerét. A kriminalitás betegségének orvosa maga az Állam, a büntető politikus pedig az Államnak ezen orvosi hivatásában legelső tanácsadója. Közönségesen azt hiszik, hogy az Állam büntetőhatalmának célja a kriminalitás szanálása, holott ez az Állam hivatásának csak egyik célja, mig a másik: a kriminalitás megelőzése, vagy annak lehető mérséklése. Helyes közegészségügyi intézkedésekkel az utolsó évtizedekben óriási eredményeket értek el, de az egyéni egészségügyre még mindig nem fektetnek kellő súlyt (erre legalább is a családalapításnál égető szükség volna). Miután a kriminalitás szoros összefüggésben van az egészségügyi viszonyokkal, a a kriminal-politika a köz- és az egyéni egészségügyi viszonyokra is kiterjeszti figyelmét. Reámutat a kriminalitás forrásaira, amilyenek: az egészségtelen lakás és táplálkozás, a nemi élet szertelenségei, mértéketlenség stb. A bűnözés statisztikájában különösen az italban való mértéketlenségnek, illetőleg alkohol-mérgezésnek van jelentékeny szerepe. Ide számitják még az élelmiszerek meghamisítását is . . . Mindezen tényezők a népek fizikai és erkölcsi romlottságát idézik elő, s a bűnözési hajlamosságot hatalmasan kifejlesztik. A kriminologusnak továbbá bizonyos tekintetben — mint már említettük — szociologusnak is kell lennie. Ismernie kell a nép életét, viszonyait, gondolkodás módját (eszejárását). Tudnia

kell, hogy milyen a nép jogi meggyőződése, a bünözés és büntetés felől való vélekedése.

A kulturnépeknek egymásra gyakorolt hatása a jogfejlődésnél különösen észlelhető, úgyhogy maga a jogtudomány, tehát a büntetőjog is mindinkább internacionális jelleget ölt, s mint ilyent művelik is újabban (összehasonlító büntetőjog L. Fayer 41.); sőt úgy látszik, mint a többi, különösen a reáltudományokban érvényesül a supranacionális jelleg, a jogi, illetőleg a büntetőjogi tudományokban is mindjobban kifejezésre jut az általános emberi, s a nemzeti (ahol erről szó lehet) lassan háttérbe szorul. E felfogással szemben — nem egészen indokolatlanul — állást foglalnak a konzervatívok. A konzervativ elem józanabb része a természetes és mérsékelt fejlődés barátja. Van azonban olyan konzervativizmus is, amely a társadalom egészséges fejlődését oktalan reakcióval meggátolja. Élő organizmust fejlődés nélkül nem is képzelhetünk, s így ama bizonyos merev konzervativizmusra, mely a reformokban megnyilatkozó haladást perhorreskálja, méltán sütik rá a maradiság bélyegét. A hátramaradó konzervativek alkotják azt a reakcionárius elemet, mely a haladó iránynyal szembe száll, (amelyet főképen a természettudományi iskola képvisel) és tagadhatatlan, hogy a törvényhozások ép most jutottak a legkellemetlenebb helyzetbe, mert nem tudják, hogy a törvényekben melyik irányt kövessék. Azt azonban látjuk, hogy a reformerek által javasolt rendszert, ha nem is a maga egészében, de egyes intézményeiben, s mintegy részleteiben egymásután elfogadják. A konzervativek nem is annyira az elvek ellen protestálnak, mint inkább az elvek következményeitől tartanak. („Si qua sede sedes“.) Az igazi politikus azonban következményeiben sem fél az igazságtól, („fiat iustitia“), s az erkölcsös ember elve: „error corrigitur ubi deprehenditur“, főkép, ha a hiba oly kényes területen fordul elő, mint a büntetőjog vidéke. A büntetőjog reformját még az a körülmény is sürgeti, hogy a szociális reformot el sem képzelhetjük a büntetőjog reformja (?) nélkül, legalább ez az általános véleménye azoknak, kik a szociális kérdésekkel behatóbban foglalkoznak.

Sokan dolgoznak ma a büntetőjog reformján, de a büntetőjog igazi reformja nem abban rejlik, hogy a törvény szö-

vegét helyesbítsük, vagy akár az újabb szükségleteknek megfelelő paragrafusokat gyártsunk, avagy bizonyos eseteket kuriai kijelentéssel olyan paragrafusok alá subsumáljunk, amelyek a törvényhozónak eszeágában sem voltak, s mindezt a régi szellemben, hogy a törvénykönyv maga harmonikus egészet alkosson; hanem a valódi reform alatt azt értjük, hogy a büntetőjog szelleme a mai idők szellemével ne ellenkezzék, hogy bármely tudományos (!) vivmányt, akár a politika, akár a természettudományok körében kellő figyelemre méltasson, s ennek a büntetőjogi intézményekben kellő kifejezést adjon. Az, hogy a modern természettudományok korszakában a középkori skolasztikus felfogás továbbra is épen a büntetőjogban uralkodjék, s hogy a mai büntetőjog is ugyanazon metafizikai elvekre támaszkodjék, melyekre az elmult századok büntetőjoga — vélik a kriminologusok — egyike a legnagyobb anachronismusoknak. (?) A kriminologusok tana épen nem utopisztikus jellegű, hanem nagyon is reális tanítás, mely a fennálló büntetőrendszernek a modern jogérzettel való összeférhetetlenségét elméletben és gyakorlati példákkal nagyon is világosan (?) bebizonyítja, de az, hogy a mai büntetőrendszerrel a kriminalitás csökkentését remélhetjük, igenis utópiának mondható. A természettudományi iskola ugyanis kimutatja, hogy a mai büntetőrendszer teljesen tarthatatlan, mert haszontalan, sőt káros is. Haszontalan, mert a kriminalitás kevesbítésére képtelen, tehát haszontalan eszköznek bizonyul az Állam céljainak elérésére; káros, mert épen ellenkezőleg a kriminalitást neveli, s mert a mai idők jogérzetének meg nem felel. Tényleg a megtorlási rendszer igazságosságában való hít alaposan megingott, s a mai büntetőjogi rendszerrel szemben azok is bizalmatlankodnak, akik különben a kriminologusok tanítását egész terjedelmében el nem fogadják...

Sokan féltik a büntetőjogot, hogy az, ha a kriminologiának csak mint egyik ága szerepel, önállóságát veszti, alárendelt szerepre lesz kárhoztatva. Ám a fennálló büntetőjog tekintélyének már mi sem árthat jobban, mint az a körülmény, hogy önállóságában annyira elmaradt *egyéb* tudományoktól, hogy az egész büntetőjog egy darab középkort repraesentál akkor, midőn körülötte minden megújult. Ezen önállósága eredményezte egyoldalúságát is, úgyhogy a klasszikus iskola

jogásza a bűntényről helyes fogalmat egyáltalában nem is alkothatott. A klasszikus iskola nem tudta, vagy legalább nem méltatta azt, hogy a bűntény biologiai és szociologiai jelenség is egyuttal, épen ezért egyoldalu küzdelemre kárhoztatva, nem tudta megmagyarázni, miért növekszik a kriminalitás évről-évre. A büntetőjogászok ma már tisztában vannak azzal, amit a kriminal-anthropologiai kongresszusok kimondottak, hogy a büntetőjogásznak a kriminal-biologiára és a szociologiára feltétlenül szüksége van; de nemcsak a büntetőjogásznak, hanem az orvosnak, sőt tekintettel arra, hogy a nép is befoly a törvényhozásra, a kormányzásra, sőt a bíráskodásban közvetlenül részt vesz, még a tisztán laikus elemnek is ismernie kell a kriminal-anthropologia tanait. Nem változtat a dolgon, hogy a büntetőjog szempontja egészen más, mint a kriminál-anthropologiáé. Ugyanis a büntetőjog megállapítja, hogy az Államnak a jogrend fenntartása címén meddig szabad a közveszélyes polgárok jogkörébe behatolnia, illetőleg menynyiben korlátolhatja törvény által biztosított polgári szabadságukat. Mert amit a törvény biztosít, azt csak a törvény korlátolhatja. A kriminal-anthropologia pedig a bűncselekménynyel biologiai és szociologiai vonatkozásaiban foglalkozik, s így a bűncselekményt a maga eredetében és egész teljességében feltárja. A büntetőjog és a büntetőjogi embertan tehát egy és ugyanazon tárgygyal, t. i. a bűncselekménynyel foglalkoznak — mint említve volt — de mindegyik más és más célból, különböző álláspontból.

Ha a modern büntetőjogász a büntetőjogi embertan tanulságait dogmatikai szempontokból nélkülözheti is, a büntetőpolitikusnak és a bírónak annál nagyobb szüksége van arra, hogy azokkal megismerkedjék. Másrészről a természettudományi értelemben vett büntetőjog is szigorúan ragaszkodik ama fennálló büntetőjogi rendszer két alaptételéhez, hogy („bűntettet vagy vétséget csak azon cselekmény képez, amelyet a törvény annak nyilvánít") csak azon cselekmény büntethető, amelyet a törvény büntetendőnek kijelöl; s a bűnösnek minősített egyén más büntetéssel nem büntethető, mint amelyet a törvény megállapított. A személyes szabadságnak e két tételben (nullum crimen sine lege — nulla poena sine lege) jelzett biztosítékait szem előtt tartva, az Állam büntető működésének

korlátait kijelölni, eszközeit kikutatni, az eszközök mikénti alkalmazását megállapítani, hogy az Állam céljait megvalósíthassa, a szoros értelemben vett büntetőjog feladata lesz.

A természettudományi iskola főelve, hogy minden jelenség a működő tényezőknek természetes következménye, továbbá, hogy a természettudományi iskola hivének főkötelessége a jelenségekben uralkodó törvényeket felkutatni, tényező elemeiben megismerni. Tudnia kell továbbá, hogy aki aratni akar, annak előbb vetnie kell, s hogy annak, aki valamely eredményt akar elérni, annak az eredményt előidéző tényezőkkel kell előbb számolnia. A természettudományi felvilágosodás igazi híve higgadtságát megőrzi minden körülmények közt, s ha fáradozásával az óhajtott eredményt el nem éri, a tényezők megváltoztatásával iparkodik bizonyos jelenségek megváltoztatására. Nem dühöng a tényezők ellen, amelyek természetes szükségszerüséggel idézik elő az eredményt, legfeljebb magára vet, ha nem sikerült valami, vagy nem úgy sikerült, mint remélte s keresi azon tényező elemeket, melyeknek kimaradása vagy helytelen alkalmazása a kedvezőtlen eredményt felidézte. A természettudományi iskola felfogása szerint minden lény, minden jelenség az, aminek lennie kell, olyan, (!) amilyen lehet az adott körülmények között. A természettudományi iskola büntetőjogásza itélkezik anélkül, hogy elitélne (kárhoztatna), megállapítja valamely bűncselekmény fennforgását anélkül, hogy annak elkövetőjét egyébnek tartaná, mint a benne és körülötte működő tényezők (!) eszközének. (Bizonyára sok a tanulságos elem ebben a programmban, jóllehet kivetni valók nélkül sem szűkölködik, de maga a tanitás nem új, csak kevésbé méltányolták, főkép az Államok életében.)

A nemzetközi büntetőjogi-egyesület ezen elveknek a büntetőjog területére való átültetésére törekszik, jóllehet bármely érdemes gondolatot elfogad s közös munkára hívja fel a legkülönbözőbb programm alapján dolgozó és a büntetőjog reformja iránt érdeklődő elemeket. Egyik kriminal-anthropologiai kongresszus pedig kimondotta, hogy az életben előforduló jelenségek lelkiismeretes megfigyelése közös munkaprogramm gyanánt elfogadható. [A szélsőségektől és kizárólagosságoktól óvakodnunk kell. Csak természetes, hogy min-

denki nagyrabecsüli saját munkáját, de ne tagadja le azért, a más irányban kifejtett munkásság értékét, mint azt pl. a biologiai iskola teszi a szociologiai iskolával szemben.] A kriminalitást biologiai és szociologiai tényezők idézik elő, egyik vagy másik tényezők praepotentiájával, de soha nem kizárólagosan. A biologiai iskola vitatja, hogy az egyén (öröklött) organizmusában van letéve az ember sorsa, a bűncselekmények csirája, a szociális tényezők ellenben csak másodrangú szerepet játszanak. A szociologiai iskola ellenben azt tanítja, hogy a szociális medium végzetesen befolyásolja az egyént s a biologiai tényezőket csak másodsorban vehetjük figyelembe. Tulajdonképen azonban az egész kérdés konkrét eset dolga. Némely esetben a szociális, máskor a biologiai tényezők játszák a főszerepet, de sem egyik, sem másik nem szerepel kizárólagosan, hisz az embert nem is tekinthetjük másként, mint egyszerre mindkét szempontból: egyéni és szociális vonatkozásaiban. A szociologia is az anthropologia egyik ága, hiszen az emberrel, illetőleg a csoportemberrel és az embercsoportokkal foglalkozik. De a biologia viszont, tagadhatatlanul másik ága az anthropologiának. Testvértudomány a kettő, mindegyik hivatva van az általános emberismeretet olykép fejleszteni, hogy az emberiség előhaladására, tökéletesedésére szolgálhasson.

A biologiai irány kizárólagosságának matadora Lombroso, a kriminal-anthropologiai irány első képviselője. A természettudományi módszert a büntetőjog terére először ő vitte át. Sokszor tévedett, azonban dícsőségére szolgál, hogy tévedései közül egyiket-másikat maga helyesbítette. Főtévedése — s ezt mind ez ideig nem adta fel — azon állitásában rejlik, hogy a bünöző szabály szerint már születésétől fogva, tehát öröklésesen predestinálva van a bünözésre, s mint ilyen, külön speciest (típust) alkot. Amit Lombroso mond, az a bűntetteseknek csak igen csekély százalékáról fogadható el és akkor sem a tétel kizárólagos értelmében, mert a valóságban azt látjuk, hogy a bünözők kontingensét nemcsak örökletesen terheltek, hanem nem terheltek, egészségesek épúgy, mint betegek szolgáltatják, elannyira vegyesen, hogy tulajdonképen senki sem lehet biztos, hogy bizonyos kedvezőtlen körülmények találkozása esetében, nem ütközik a büntető törvé-

nyek paragrafusaiba, amelyeket épen a gonosz ravaszság matadorjai, a bünözésre örökletesen disponáltak olyképen tudnak sérteni, hogy a büntető igazságszolgáltatás kezébe még sem kerülnek. Az ideges érzékenységgel öröklésesen vagy nem öröklésesen terheltek, épen mert gyorsan, minden megfontolás nélkül, mintegy ösztönszerüleg váltják ki a jónak vagy rossznak kvalifikált cselekményt, közelebb állanak a bünözéshez, mint mások; de erősebb külső ingerrel szemben, a normális ellenállásra képesített erősebb idegrendszer, (a kevésbé érzékeny kedély) és különben szilárd jellemű egyén sem képes legális integritását megőrizni. Maga Lombroso is ezen felfogásnak látszik hódolni, midőn a bűncselekmények okait külső (nem organikus) és belső (organikus, öröklött vagy szerzett) okokra osztja fel. Lombroso fejtegetéseiben oda jut, hogy a bűntettes az emberiség degenerált species-e és hogy az igazi bűntettes (homo deliquente) tulajdonképen születésénél fogva, már organizmusában bünözésre van predestinálva (deliquente nato) az u. n. homo sapiens-sel szemben, aki épúgy nem tehet arról, hogy a becsület és igazság ösvényére rátermett, mint a bünöző az ellenkezőről.

A született bűntettes közelebbi meghatározásával Lombroso maga sincs tisztában. Eleinte a született bűntettest úgy képzelte, mint valami praehistorikus jelenséget, civilizálatlan ősembert, aki a mai civilizáció közepette visszaütött valamelyik századik vagy ezredik ősapjára. Később azon nézetének adott kifejezést, hogy a bűntettesi jelleg, öröklött pathologikus terheltségnek (degenerációnak) a szüleménye, amelynek biologiai magyarázatát bizonyos sajátszerü szervi vagy működési elfajulásokban keresi. Ezen anatomiailag megállapitható abnormitások azonban, kivételesen a homo sapiens-nél is előfordulnak. Végre a moral insanity hipotézisére tért át, amely az epilepsziának alfaja volna, s amelyben a bünöző bizonyos antiszociális és kriminálisnak bélyegzett kényszerképzetek hatása alatt cselekszik. A kriminal-anthropologiai kongresszusok Lombroso elméletét elvetették. Tagadhatatlan azonban, hogy a kriminologia Lombrosonak sokat köszönhet. Míg ugyanis a tudományos világ Lombroso elméletét cáfolgatta, oly fontos felfedezésekre jutott, amelyekre különben egyelőre legalább alig jutott volna el. Lombroso elmélete ugyan csődöt mon-

dott, s a tudományos világ napirendre tért fölötte, de a természettudományi módszer Lombrosoval együtt nem bukott el, ép ezért azok, akik az u. n. lombrosianismus alatt a természettudományi iskolát is értik, tévednek, valamint azok is tévednek, akik a Lombroso-féle elmélet elejtéséből a természettudományi iskola megbizhatatlanságára következtetnek. Egyébként el kell ismernünk, hogy maga Lombroso téves hipotézise mellett számos maradandó becsü felfedezésre jutott, amelyek amellett, hogy igazak, gyakorlati szempontokból is igen fontosak.

Még tovább mennek azok, akik a nemzetközi büntetőjogi-egyesületet Lombrosoval azonosítják. Épen a nemzetközi büntetőjogi-egyesület volt az, amely Lombroso hipotézise felett ünnepélyesen először tört pálczát, amily bizonyos az is, hogy a nemzetközi büntetőjogi-egyesület tagjai közt sokan vannak, akik a büntetőjognak tisztán természettudományi irányban való reformját nem helyeslik, s az érvényben levő büntetőjog (metafizikai) alaptételeihez szilárdan ragaszkodnak. A természettudományi iskola különben még bölcsőjében, Olaszországban sem vall egységes elveket. Lombroso iskolája mellett újabb és újabb iskolák keletkeznek, amelyek nem hajlandók Lombrosot a túlzások terére követni. Lombroso a kriminalitást első sorban biologiai tényezőkben, különösen a bűntettes veleszületett, organikus sajátosságaiban keresi. Teljesen ellenkező állást foglal Lombrosoval szemben az u. n. újiskola, amely a szociologiai tényezőket vallja a kriminalitás főtényezőinek. A harmadik iskola a középúton halad és a biologiai tényezőket is méltatja, amennyiben azok hajlamosítják az egyént, de a kriminalitást — szerintök — mégis inkább a szociologiai tényezők rovására kell irnunk, bár elismerik, hogy a biologiai tényezők már előre legalkalmasabb mediummá avatják a bünöző alanyt.

A természettudományi értelemben vett (ethikailag haladó és visszafejlődő) kriminologiának az egész művelt világban sok hive van. Épúgy megoszolnak, mint otthon az olaszok. Némelyek (különösen a francziák) leginkább a szociologiai tényezőkben keresik a kriminalitás forrását. A németeknél ugyanezt találjuk. Lombrosot szélsőségeivel Németországban Kurella képviseli. Érdekes Kurella analogiája. Azt mondja

ugyanis: „Amily bizonyos, hogy a csimpanzból — akárhogy változtassuk is a külső viszonyokat — sohasem lesz gorilla, épen úgy a normálisan organizált ember sohasem lesz bűntettessé.“ [Maga az analogia nem találó, a következtetés meg épen hamis. Ha azt mondotta volna: „épúgy a szerecsenből sohasem lesz fehérbőrü,“ helyesebb volna az analogia, bár a faji differenciák az emberek közt sohasem oly áthidalhatatlanok, mint az állatok közt. De hogy a körülmények a csimpánznál bizonyos tekintetben döntő jelleggel bírnak, azt Kurella két csimpanzzal megkisérelheti. Jó bánásmód mellett megszelidül az egyik, rossz bánásmód mellett elvadul és veszélyessé válik a másik, sőt ugyanazzal *a csimpanzzal is erre az eredményre jut,* s épen ez az, amit a szociologusok hangsúlyoznak.] Kurella következtetése nemcsak hamis, hanem veszedelmes is, mert a fatalizmusnak útját egyengeti, s a társadalmi mizériák javításának reményét is száműzi. Ha a jó nem lehet más, mint jó, a rossz nem lehet más, mint rossz, akkor javulásról szó sem lehet, valamint sülyedésről sem szólhatunk, pedig az ember működését semmi sem bénithatja meg inkább, mint a tehetetlenség gondolata. A fatalisztikus világnézlet és a civilizáció össze nem férnek. Kevésbbé végzetes, ha valaki mindenre képesnek hiszi magát, mint ha a kikerülhetetlen végzettel szemben semmit sem tesz, mert az előbbi esetben mégis megismeri erejének korlátait, de az utóbbi esetben sohasem ismerheti meg saját erejét. Az alapgondolat, hogy a bünöző és a homo sapiens külön emberfajt alkotnának — mint kimutattuk — maga is hamis. A csimpanz és a gorilla között lényeges anatomiai különbségeket találunk, amelyek minden csimpanznál és minden gorillánál előfordulnak, mig ellenben a bűnözők kontingensében nem találunk olyan organikus különbségeket, amelyek minden bünözőnél egyenlően előfordulnának, sőt a bűntettesi kvalifikáció sem biztos jegye a Lombroso-féle degenerációnak. Azt azonban készségesen elismerjük, hogy a biologiai tényezők (organizmus, szövet- és idegfunkció) minden esetre jelentékeny szerepet játszanak az egyed történetében.

A pszichofiziologia azt tanítja, hogy az ember, különösen ami szociális vagy antiszociális magatartását illeti, automatice tükrözi vissza (cselekedeteiben) idegizgatottsági

állapotát, s az ő öntudata nem más, mint a belsejében lefolyó tömecsmozgások többé-kevésbé világos észlelése. Amint az idegrendszer állapota, úgy annak külső megnyilatkozása is szükségszerű események. A cselekményt kitermelő erők természeti törvényszerűséggel működnek, vagyis minden jelenség alatt megtaláljuk a bizonyos határozott törvények szerint működő erőket, s az erők ugyanazon csoportja határozott természeti törvények szerint váltja ki ugyanazon jelenséget. Az ösztönszerű és tudatos cselekmények közt az a különbség, hogy az utóbbinál az egyén bizonyos határig észlelheti azt, ami benne történik és megfigyelheti, mint vergődik valamely képzet diadalra a másik képzet felett, illetőleg mint érik be valamely képzet arra, hogy bizonyos fokú idegizgatottsági állapotot idézzen fel, amely bizonyos meghatározott cselekmény kiváltására képes. Ha ugyanakkor, amidőn az agyamban lefolyó tömecsmozgalmat észlelem, egyuttal bizonyos cél képzete is észrevehetőleg megélénkül bennem, s mindkettőre egyszerre figyelek, azt mondom, hogy a cselekményt akartam. Így magyarázzák a deterministák az akaratot (Meynert után). Maga a cselekmény nem más, mint bizonyos uralkodó kortikális energiáknak, a mozgató izmokban fellépő reflexe. Midőn az idegizgatottság bizonyos fokot elért, beáll a képtelenség az ellenállásra. Az ember az ő mechanikai és chemiai szövetösszetételének rabja, mert ezen alapszik idegizgatottsági hajlamossága, illetőleg állapota, amely ellen ha valamely akadályozó képzet által felidézett ellenidegizgatottsági áramlat nem lép fel, szabadnak hisszük magunkat, sőt bizonyos gondolkodási hibák és itélkezési csalódások alapján még felelősséget is vállalunk cselekményeinkért, jóllehet (tudatosan bár, de) nem szabadon (hanem törvényszerű (?) szükségességgel) váltjuk ki ezt vagy amazt a cselekményt; csak többé-kevésbé világosan észleljük azokat a parányelváltozásokat, képletalakulásokat, parány-, illetőleg tömecsmozgásokat, amelyek a test szövetében végbe mennek. Ez a körülmény az, amely a természettudományi iskola híveit embertársaikkal szemben teljes kíméletre és elnézésre tanítja. Ezért nem itéli el és nem veti meg a bűntettest, hisz mindenki csak saját organikus berendezésének, mechanikai szövetösszetételének, s az organizmusában uralkodó chemiai képletcsoportok működésének (!)

martirja. Amint ezt elfogadtuk, egészen másként alakul a bűntettessel szemben való magatartásunk.

A bűntettes helyes és megtisztult fogalma és a mai büntetőjogi rendszer össze nem férnek. A büntetőjogi rendszer eddigi tévelygéseinek forrását épen azon körülményben kell keresnünk, hogy az egyesek épúgy, mint a büntető jogászok és törvényhozók a bűntettesről mindezideig a legkülönbözőbb, de rendszerint téves fogalmat alkottak. Némelyek aljas gonosztevőnek, mások ostobának, rossz szivűnek, fizikai vagy morális betegnek, vagy valamely egészséges és beteges állapot közötti középállapotban sinlődőnek, esetleg fejletlennek, vagy épen a primitiv, az ősember reincarnationalis reflexének tartották; mások úgy tekintették, mint az elvadulás, az elállatiasodás díszpéldányát, vagy épen mint fizikai vagy pszichikai korcsszülöttet, az emberi degeneráció áldozatát. A bűntettest némelyek meggondolatlannak, mások szerencsétlennek, s a mostoha körülmények áldozatának tekintették, aszerint amint a gyakorlati életben egyet-egyet a bűntettesek közül ismerni tanultak. [Csak az emberismeretben és emberszeretetben legkitűnőbbek nem átallották testvéröknek tekinteni a gonosztevőt és sajátságos, hogy épen az erkölcsi világ heros-ai vallották meg szent Ágostonnal, hogy a legocsmányabb bűnözésre is képesnek hiszik és ismerik magukat, csak ezek tekintették a bűntettest a morális élet szánandó sebesültjének, akit mennél nyomorultabb, annál nagyobb kimélettel, szeretettel és gyengédséggel kell ápolniok. Ezért látjuk, hogy a bűnözők, akiket a világ számüzött, körülrajozzák azokat, kik magukat különbeknek nem tartották, máskor a kolostorok adnak nyugvóhelyet a társadalmi élet e páriáinak, akik aztán a kimélet, a szelidség s az emberszeretet légkörében nem egyszer a legkészségesebben fogadták be azokat az igéket, amelyek az ő nemesbülésüket eszközölték.]

Az egyesek tévedése nem volt oly végzetes, mint a büntetőjogászok és törvényhozók tévedése, amely a történelem legelső korszakától a legujabb korig mint vörös fonál húzódik végig egész büntetőrendszerünkön, mert tévedéseikért nem egyesek, hanem a szerencsétlenek milliói fizettek, és pedig legkitűnőbb javaikkal, amilyenek az élet, a szabadság,

a becsület stb. Nem közönbös tehát a kérdés, mit értsünk a bűntettes elnevezés alatt. A bűntettesi minősítést az elkövevett bűncselekmény adja. Bűncselekmény minden cselekmény, amelyet a törvény olyannak minősít. A bűncsekményt valaki vagy azért követi el, mert nem ismeri a törvényt, vagy ha ismeri, nem respektálja, vagy ha ismeri is, respektálja is habitualiter, bizonyos erősebb külső inger a józan megfontolástól aképen fosztja meg, hogy vagy nem reflektál a törvényre, vagy ha reflektál is, a jogérzet és jogi tisztesség és egyéb akadályozó képzetek által felidézett *idegfolyamat* (!) nem képes a más sokkal élénkebb képzetek által felidézett ellenáramlattal megküzdeni, úgyhogy az antiszociális képzetek által felidézett győztes idegfolyamat a mozgató idegekre (!) áttevődve, az izmokkal antiszociális, tehát az uralkodó képzetnek megfelelő irányban működteti, s ekkor szólunk az önuralom hiányáról. Maga az önuralom is relativ természetű, és abból, hogy valaki 99 esetben a győzelem biztos reményével veti latba a jogi tisztesség képzetét a jogellenes képzetekkel szemben, nem következik, hogy a 100-ik esetben is győzni fog. A győzelem valószinűsége a jogellenes külső ingerek erejétől és az egyén (!) esetleges dispozíciójától függ. A győzelem is a legkülönbözőbb lehet. Ahol a jogérzet és jogi tisztesség képzete csak csekély valószínűséggel veszi fel a küzdelmet és győz, ott az egyén igen közel volt a bünözéshez. (A jogérzet és az önuralom is fizikai tényezőkben (!) gyökereznek.) A bünözők legtöbbjénél nem a jogérzet, hanem az önuralom hiányzik. Megtörténik azonban, hogy bizonyos körülmények közt az egyénnek az önuralom oly magas fokával kellene rendelkeznie, amilyennel — átlagosan számitva — az emberek nem rendelkeznek, vagy tán épen 10 ezer közül csak egy, ez esetben fennforog a bűncselekmény, de a bűnösség hiányzik, mert a törvény heroizmust senkitől sem követel. Az önuralom hiánya nem diskvalifikálja feltétlenül az egyéneket. Sokszor a nemesen gondolkozó és altruisztikus hajlandóságú egyének a legkevesebb önuralommal rendelkeznek, míg a leghitványabb jellem, a rideg önzés, józan számitással, hidegvérrel és teljes önuralommal viszi véghez az ő aljasságait, anélkül, hogy a biróságnak módjában volna akár a cselekvőt, akár a cselekményt törvény szerint minősíteni.

[A természettudományi iskola ezen állitása nagyon megközelíti a valóságot. Elfogadhatjuk, hogy az életbölcsesség és nemesség nem azonos fogalmak. A leghitványabb ember is lehet okos, sőt tapasztalásból tudhatjuk, hogy a „sötétség fiai a maguk nemében sokkal okosabbak, mint a világosság fiai". Az a bibliai mondás a törvényszerinti integritásra is alkalmazható. Gyakran megtörténik, hogy annak, akit bűntettesnek minősítenek, sokkal több érzéke van a jogi tisztesség iránt, mint sok másoknak, akik törvényszerinti integritásukat el nem veszítették. Azért bármely oldalról tekintsük is a dolgot, nagyon méltánytalan az, hogy a bűntetteseknek minősített egyéneket az emberi degeneráció szüleményeinek, vagy épen egy specifikus emberfajhoz tartozóknak tekintsük, másokkal (az u. n. homo sapiens-el) szemben, akiket nem a sapientia, hanem a szerencse őrzött meg a bűntettesi kvalifikációtól, amelynek hijjával már talán sokkal több esetben vagy könnyebben és méltóbban nyerték volna el a bűntettesi kvalifikációt, mint sokan kevésbé szerencsés embertársaik közül. Aki pedig azt véli, hogy a törvénytisztelet, az önuralom és józanság megőriz a bűntettesi kvalifikációtól, gondoljon Aristidesre, Mórus Tamásra és hazánk történeti nagyságaira. A ravaszság, alattomosság, körültekintő okosság, a legális integritást jobban biztosítja, mint az erkölcsiség legmagasabb foka. A bűntettesi jelleg tehát korántsem fejez ki valamely fizikai vagy pszichikai degenerációt, s nagyon tévednek és nagyon is igaztalanok azok, akik a bűntettesekről csak úgy emlékeznek, hogy „azok a gazemberek" stb.] A természettudományi anthropologia nem is fogadja el, hogy e bűntettesek kivétel nélkül (!) kortikális vagy morális degeneráció áldozatai, vagy épen külön emberfajt alkotnak, amely bizonyos külső jelekből felismerhető volna, s ezért az egész hipotézis, akár önmagában, akár következményében: a kiküszöbölés (elimininatió) tanában a legvégzetesebb tévedések egyikének mondható.

Az a nagyfokú ideges érzékenység, amely valamely egyénnek vagy szervezeténél, vagy betegségénél fogva állandóan vagy átmenetileg sajátja, a vérösszetételéből, mozgásából s az idegek elemeinek sajátosságaiból magyarázható meg. Az ideges érzékenység pedig a bünözésnek egyik legközön-

ségesebb forrása. Ezért mondják, hogy a bűntettesek többnyire beteg emberek, s hogy a bűncselekmény csak tárgyilagos, nem alanyi szempontból minősíthető bűncselekménynek. E feltevést azon körülmény is igazolni látszik, hogy a rabok (vulgo) elhalálozási statisztikájában a tuberkulózis 95%-al szerepel. Ha a bünöző már betegesen kerül a szabadságvesztésbüntetés intézetébe, ez a körülmény a statisztika felfogása mellett bizonyít. Ha pedig ott kapja meg a fertőző betegséget, ez más oldalról jön számításba, mert ez esetben a szabadságvesztés-büntetés bizonyára az Állam intencióján kivül kvalifikált halálbüntetéssé convertálódott. A legnagyobb valószinüség szerint mindkét feltevésnek megvan a maga jogosultsága. Maga a tény, hogy bizonyos helységek nagyobb elhalálozási %-ot tüntetnek fel, igazolja, hogy a fertőzés a szabadságvesztés-büntetés tartama alatt is bekövetkezik, néha oly bizonyossággal, hogy némely cellában (halál-kamra) a legerősebb szervezet is elpusztul. (Ezek leggyakrabban megürülnek, s ezért tüntetik fel a legnagyobb forgalmat). Hát még ha a szabadonbocsátott foglyok halálozási statisztikáját figyelemmel kisérnők!? Mert alaposan feltehető, hogy igen sokan a szabadságvesztésbüntetés intézeteiből magukkal viszik a halál csiráját. Valóban elmondhatjuk, hogy szabadságvesztés-büntetési intézeteink nagyon is alkalmasak arra, hogy a Lombroso-féle eliminációs elvet megvalósíthassák, s a bűntettesek nagy részét a társadalomból kiküszöböljék. Igy érvényesül Lombroso elve szép csendesen, minden feltünés nélkül. E szomorú tényeket azok is elismerik, akik különben tagadják, hogy a szabadságvesztés-büntetési intézetek a fertőző (tuberkulózis) baktériumok legjobb tenyészhelyei.

Az érem másik oldala, hogy a bűntettesek már mint tuberkulózisban szenvedők kerülnek a szabadságvesztés-büntetési intézetbe, szintén elég szomorú, mert ez esetben a szabadságvesztés-büntetési intézetek olyan kórházaknak tekintendők, ahová a betegeket összegyűjtik, hogy betegségből eredő kinjaikat fokozzák (afflicto afflictionem addere), s a kellő ápolás híjjával egyenesen veszni hagyják, sőt vesztüket siettetik. A sokszor említett beteges érzékenység oka igen gyakran a vérnek fertőzöttségében (helyesebben: elromlásában) keresendő. A fertőzött (elromlott) vér az, amely az agy rendes

működését megakadályozza, mely állandó izgatottságra, exaltációra, deliriumra disponálja a fertőzött egyént. A vérmérgezés legmagasabb fokán beáll az őrjöngés, amikor a betegség könnyen felismerhető. Az alacsonyabb fokozatoknál a laikus rendesen, a szakértő gyakran téved, s az események csak később igazolják a tévedést; rendszerint akkor, amikor a dolgon segíteni már nem lehet. A következtetés világos. [Sok bűntettesnél a lappangó elmezavar forog fenn, amelyet pl. 30 foknál csak a kitünő szaktudós ismer fel, 40 foknál a jelesebb praktikus szakértő is constatál, 50%-nál az élesebb szemű laikus is észre vesz, 60, 70%-nál már a figyelmes biró is sejt, 80, 90 foknál mint erősen enyhítő körülményt számbavesz; holott a külső ingerre való tekintettel gyakran már a 30 foknál felmentést kellene kimondania, de egyuttal felügyelet és gyógykezelés alá utalnia a beteget.] A betegségért büntetni senkit nem lehet. Az egyéni bűnsúlyt megállapítani szintén nagyon nehéz. Kétes esetben felmentésnek kellene helyt adni, pedig a legtöbb eset kétes. A bűntettek tehát szoros összefüggésben vannak a betegséggel, az agy rendetlen táplálkozásával, s egyéb szervezeti vagy funkcióbeli zavarokkal. Az is bizonyos, hogy a bűntettesek az elmebetegek 10%-át szolgáltatják, a nem bűntettesekkel szemben. A szabadságvesztés-büntetési intézetek legalább tizszer annyi őrültet szolgáltatnak, mint a szabad élet, ezért is a nagyobb szabadságvesztés-büntetési intézeteket, elmebetegek gyógyintézetével akarják összekapcsolni. A tuberkulózis és az idegrendszer betegségei a bűntetteseknél igen gyakoriak és pedig leggyakrabban épen azoknál, akik oly családból származnak, amelyben az említett betegségek otthonosak. Azt mondják az orvosok, hogy akárhány esetben, ha az ilyen betegesen terhelt egyén valamely bűntényt el nem követne, vagy el nem követhetne, megkellene (?) őrülnie. A romlott vér abnormális nyomása az agyra, vagy az idegek túlfeszültsége az idegenergiákat működésre kényszerítik, néha oly fájdalmasan gyötrő kényszerűséggel, hogy a bűntettes a cselekmény elkövetése után szinte megkönnyebül, jóleső érzés járja át egész valóját, mintha valami nagy bajtól szabadult volna meg. Nem ritka eset, hogy jótevő álomba merül, amiből természetesen a laikus nagy fokú elvetemültségre következtet.

A tuberkulózisra azt mondhatjuk, amit az elmebetegségre, t. i. hogy igen gyakran a szakértő sem veszi észre. [De bár a legnagyobb mérvben volna is észlelhető, a büntetőjogtárának husz évfolyamát átböngészve, egyetlen esetre sem akadtam, amelyben a tuberkulotikusoknál oly természetes ingerlékenységből származó bűneseteknél, a tuberkulózis fennforgását csak enyhítő körülménynek is tekintették volna, jóllehet mérlegelve a külső inger nagyságát s a beteges alap-dispozíciót, illetőleg annak fokát, akárhányszor felmentést mondhatott volna ki a biróság. E tekintetben tehát a természettudományi iskola szemrehányása nagyon is alapos.] Hogy a bűntettesek nagy része tuberkulózissal vonul be a szabadságvesztés-büntetés intézeteibe, abból is kitünik, hogy a felügyelő stb. (nem rab) személyzet sokkal kisebb %-al áldoz a tuberkulózisnak, mint aránylag várható volna. A rabok közt egészen érthető a tuberkulózis felvirágzása, mert minden körülmény kedvez a sikeres kifejlődésnek. A zárt levegő, a csekély világosság, a betegek összehalmozása stb. mind olyan körülmények, amelyeknek ép ellenkezője gyógyíthatná meg a beteget. A mai büntetőjogi rendszer hátránya e szempontból is kézzelfogható, ezért a foglyok separatióját (a cumulatiós szisztéma helyett) egészségi szempontokból is sokan sürgetik. A tuberkulózisnál valóságos és tapasztalatilag is igazolható fizikai betegség egy oly alakzata forog fenn, amelynél a vérmérgezés megállapítható, akár a bakterium-féle theória szerint, akár más módon magyarázzuk, és az is megállapítható, hogy a raboskodók contingensét a tuberkulózis (?) verbuválja össze. Most már azt is megmagyarázhatjuk, mikép történik az, hogy az emberek bünözésre ragadtatják el magukat, jóllehet nem oly ostobák, hogy ne tudnák vagy ne tudhatnák, miszerint esetleg egy életre kihatólag tönkretették magukat. A magyarázatot azon körülményben keressük, hogy az említett betegek az akut vér- és idegbetegség által előidézett beteges érzékenység és hatványozott ingerlékenység folytán, könnyen abba a helyzetbe juthatnak, amelyben magukkal már nem rendelkeznek, s a józan gondolkodásra, megfontolásra képtelenekké lesznek.

Sajnos, tehát ki kell mondanunk, hogy a betegségnek bizonyos megnyilatkozásait büntetik a mai civilizált korszakban is, sőt mert a nagyobbfokú betegség erőszakosabb kitö-

résekben (cselekményekben) nyilvánul, természetesen súlyosabban is büntetik. [Nos és a betegség superlativusában elengedik a büntetést. Hol itt a logika? Vagy fokról-fokra gyengébben, vagy fokról-fokra erősebben kellene büntetni, mint ezt régente cselekedték. Ám a mai kornak érdemül tulajdonitják, hogy a betegség superlativusában pl. az őrültség esetében nem büntet. Ez a századik gradus kedvezménye. De már a 99. foktól lefelé a betegség igen gyakran még csak enyhitő körülményt sem képez, sem alap-, sem közép fokában, még akkor sem, midőn már-már a felső fokkal határos. Sőt az extravagantiákra való hajlamosság, ha tényekben fekszik a biróság előtt, inkább súlyosbító körülmény gyanánt fog szerepelni, jóllet ez a legbiztosabb szimptómája az idegrendszer beteges túlérzékenységének.] Az őrülteket nem büntetik, de nem azokat az őrülteket, akiknél a tudomány konstatálja a beteges abnormitást, hanem csak azokat, akiknél bármely iskolásfiú megállapíthatja az őrültséget, tehát a büntetőjogi kedvezmény csak az őrültség kézzelfogható eseteire terjed ki. [De ha az elmeháborodás legfelsőbb foka teljesen mentő körülmény, a kisebb fokú elmeháborodottság némileg tán szintén mentő körülmény és pedig az elmeháborodottság mértékének és a külső inger arányának tekintetbe vételével. Vajjon az elmezavar kifejlődésének pl. 51. fokán, ötven fokos ingerrel szemben, nem épen ott van-e a bünöző egyén, ahol a századik graduson álló (terhét teljesen felmentést igénylő) az egy fokos ingerrel szemben? A külső inger és a beteges dispozíció enyhitő körülmények gyanánt szerepelnek ugyan annyira, hogy pl. 15 évi fegyház helyett 12 évi fegyházzal sujtják a bünözőt akkor, mikor a józan logika szabályai szerint teljes felmentést kellene kimondani. A természettudományi iskola ezen erősen valószinü állitására tekintettel nagyon is igaza van Fayernek, midőn azt mondja, hogy biráink mindez ideig nem tudtak megküzdeni a 92. §. nehézségeivel, amiben különben a felelősség a Curiát terheli . . . (Emlékezzünk a szigorítások korszakára.)]

Minden bünözésnek oka a gonoszság. Ez volt a régiek magyarázata, ha valamely büntettről volt szó. Ennél könnyebb és egyszerűbb magyarázata nem lehet a bünöző, néha igazán talányszerü magatartásának. Még szerencse, hogy a bünözőt

nem ördögtől megszállottnak (!) tartják. Bármint legyen is a dolog, a mondottakból eléggé világos, hogy a fennálló büntetőjogi rendszer a bolondokat és betegeket üti-véti, hogy elrettentse őket — igen ám, de mitől? A betegségtől? Avagy a betegség antiszociális kitöréseitől? Úgy látszik, nem alaptalan a kettős vád, hogy a mai büntetőjogi rendszer époly oktalan, mint amilyen haszontalan, sőt egyben embertelen és káros is. Szerencse, hogy a kórházakban nem ezen módszer szerint járnak el a szegény betegekkel szemben. A természettudományi iskola véleménye szerint a szegény beteg bünözők époly képtelenek (?) a jogszerű magatartásra, mint pl. a köszvény nyomorultja az egyenes járásra. [Valóban alig képzelhetünk egyszerübb orvoslási módszert, mint azt, amely a beteg számára, bármily bajban sinlődik is, csak egy receptet ír: a mogyorófa pálcát. Ha lázas, tizenkettőt neki; ha köhög is, huszonnégyet kell ráverni; himlő, cholera s más veszélyes nyavalyák esetében meg kell duplázni az ütések számát, vagy vastagabb pálcát kell alkalmazni. Valami ilyenféle elvet vall a mai büntetőjogi rendszer, amelynek egyetlen jeligéje az, hogy az „eldögönyözés“ minderről jó, s a kinzás minden bünözési hajlamosságnak s az ingerrel szemben való ellenállási képtelenségnek a legegyszerübb panaces-e. Ez a motto, megengedem, hogy rosszul hangzik minden civilizált ember fülében, de a tényeket letagadni nem lehet. A mai büntetőjogi rendszer azt, akit beteges ingerlékenysége visz a bünözésre, azt akit a szerencsétlen véletlen, vagy oly erős külső ingerek sodornak a bünözés veszedelmébe, amelyekkel szemben az emberek legnagyobb része nem tudott volna sikeres ellenállást kifejteni, egyformán gonoszaknak bélyegzi, akiknél csak az akarat hiányzott, hogy kikerüljék a bünözési alkalmat, vagy magát a bünözést, mert könnyen kikerülhették volna, csak akarniok kellett volna; s az akarat perverzitását, gyengeségét, hiányát, kinnal és gyötrelemmel purifikálják, támogatják, illetőleg pótolják. Az Állam épúgy bánik polgáraival, mint némely otromba szülő gyermekével. Ha a gyerek lop, meg kell verni, ha hazudik, ha vigyázatlansága folytán kárt tesz, ha értelmetlen, ha feladványát rosszul fejti meg, ha leckéjét nem tanulja meg: meg kell verni. Azt, hogy a gyermek nehéz felfogású, beteg volt, avagy körülményei gátolták

leckéje megtanulásában, hogy a szülői házban tanulta meg a lopást stb., azt ne keressük. A verés figyelmessé, okossá, értelmessé, ügyessé, jóvá teszi a gyermeket. Azt pedig, hogy a jó szó, oktatás, felvilágositás, őrizet, türelem és szeretet, a jó szépségének, a rossz utálatosságának élénk szinekkel való ecsetelése, szóval a gyermeknek alkalmas eszközökkel jobb belátásra való felsegélése minden pálcánál és verésnél többet ér, azt mellőzzük. Azt hisszük, hogy a természettudományi iskolának — mutatis mutandis — sokban igaza van. Igazi gonoszságról a bünözések legritkább eseteiben szólhatunk. Akik az életben közelebbről ismertek egyeseket, akik később a bünözés kelepcéjébe kerültek, azok tudják, hogy a bünöző olyan ember mint más, hogy az elvetemültségnek sokszor semmi jelét nem adja, s kit midőn utolér az igazságszolgáltatás karja, családja, ismerősei, néha barátai is csak szerencsétlennek tartanak, s ahelyett, hogy szidnák, átkoznák, sajnálkoznak felette. De maga a bünöző is igy vélekedik magáról, s az öngyilkosság küszöbén így búcsúzik szeretteitől: „bocsássatok meg *szerencsétlen* apátoknak." Ismertem köztiszteletben álló hamisan esküvőket. Egyik sem került a vádlottak padjára. A szerencsés véletlen megmentette őket. Különösen az egyiknek mellét érdemkereszt diszíti. Kitünő hivatalnok, jó családapa, hű barát, a társaságban közkedveltségü egyén volt. S ha véletlenül elitélik, becsukják, mi más véleményt tápláltak volna róla az emberek, még legjobb ismerősei is!? Méltó volt-e a közbecsülés és általános tisztelet ama fokára, amelyben hivatalosan és a társadalomban részesült? Legjobb tudomásom szerint: igen. S ha véletlenül a vádlottak padjára kerül? Akkor is az marad, aki volt, s mi ugyanazon tisztelettel, szeretettel környeztük, mint bünözése előtt, jóllehet tudtuk, hogy a büntett, s nem az ítélet, nem is a börtön diffamál, és eme titkos bünteherrel élvezte a sokoldalú kitüntetést. Mi változás azonban, ha elég szerencsétlen lett volna, hogy törvényt üljenek felette!? Miben különbözik ma az úgynevezett raboktól? Csak abban, hogy szerencsésebb volt, mint amazok. Vajjon az, aki szerencséjénél fogva kikerüli a rabságot, lenézheti azt, aki ilyen szerencse nélkül raboskodik? Vajjon mi különbséget tegyünk a szerencsés és a szerencsétlen, az okos és az oktalan bünözők közt? Én legalább azt hiszem, hogy tizezer

közül kettő sem éri meg az 50 évet anélkül, hogy egyben, vagy másban ne hibázott volna olyképen, hogy a vádlottak padjára kerülhetett volna. S ha csakugyan nem hibázott néha, az is a szerencse dolga. Valóban elnézőbb és irgalmasabb lehetne az ember embertársa, a szolga szolgatársa, az adós adóstársa iránt. Boldogok az irgalmasok, ők irgalmasságot nyernek. Általában kimondhatjuk, hogy nagyfokú külső inger és túlságos ingerlékenység szerepelnek a bünözés legközönségesebb okai gyanánt. Nem kell ide különös elvetemültség, ördögi gonoszság, csak kis gyengeség épen a válságos pillanatokban, megfontolás hiánya s az önuralom gyakorlásának elmulasztása. Az igazán gonoszok, az elvetemültek gyakrabban ügyesen kikerülik a büntető igazságszolgáltatás kezét. Ismerik a paragrafusokat, a törvény hátsó ajtóit, és úgy intézik dolgaikat, hogy ha százszor kerülnének is a vádlottak padjára, mindig kikerülnék a büntetést. Hogy ez igaz, arról mindenkit meggyőzhet saját tapasztalása. S ha mindezekre való tekintettel a kiméletes bánásmódot, az emberi méltóság tiszteletben tartását hangsúlyozza valaki, mi a válasz? „Még csak az kellene, tán majd inasokkal udvaroltatjuk ki a tisztelt gazembereket.“ Mily óriási tévedés van e felfogásban, csak az érti fel egész terjedelmében, a ki egy-egy bűntett történetét minden részletében tudja, s az abban szereplő egyének életét a bölcsőtől fogva ismeri.]

A természettudományi iskola továbbá azt vitatja, hogy a szigorú itéletek tulajdonképeni forrása a tudatlanság. A szigorú itéletekben kegyetlenség és embertelenség nyilvánul, amelyek végső gyökerükben szintén a tudatlanságra vezethetők vissza. [Még a legvadabb, a lincheléshez szokott tömeg dühe is szánakozásra fordulna, ha megtudná, hogy a bűntettes elmebeteg vagy lázdeliriumban szenved. S ha a beteget csak egy lépés választja el a deliriumtól, akit a betegség mértéke szerint csak egy fokkal kevesebb szánalom illetne meg, nincs irgalom, nincs kegyelem, sem részvét iránta szivünkben. A viz 100° C.-nál forr, ezt felismeri mindenki és természetesnek tartjuk, ha égési sebet kapunk a vele való érintkezés folytán. A 99° C.-nál ez kevésbbé természetes? A 80° és a 70°-nál pedig érthetetlen? És a 99° C.-ra és a 100° C.-ra hevített vizzel való leforrázás következtében kapott égési seb vesze-

lyessége közt fennforgó különbséget, ha az elméletben $(^1/_{100})$ konstatálhatom is, a gyakorlatban alig fogom észrevenni. A büntetőjogi gyakorlatban épen ellenkezőleg történik, mert két beteg közt, akik közül az egyik a betegség 99-ik, a másik a 100-ik gradusára jutott, óriási különbséget teszünk. Az egyiket felmentjük, a másikat legfeljebb enyhébben, de mindenesetre elitéljük, pl. kap minimális 3 évet, s azt, akinek szanatóriumban volna helye, a leggyorsabban belekergetjük a baj superlativusába, ahol már nincs gyógyulás. Hátha igaz a modern pszichopathologia hipotézise a pillanatnyi őrültségről? Már a hipotézis lehetősége enyhébb judikaturát követel, hát a valószinűség, amely már közel jár az igazsághoz, vagy pláne a tétel igazsága. A magyar azt mondja: „esztelenül, eszeveszettül cselekszik," s igaza van. Van az indulatnak oly foka, amelyben a delirium, vagy legalább az öntudat oly mérvű megzavarodása, vagy épen önkivület áll be, amidőn az őrjöngés egyes szimptómái egészen világosan jelentkeznek. Gondoljunk azon egyénekre, akiket az indulatosság superlativusában láttuk valaha, s ha őrülttel is volt dolgunk, elfogadhatjuk, hogy a kettő közt csak az a különbség, hogy az egyiknél a dühöngés esetleges és muló, a másiknál állapotszerű. A törvénysértés még nem gazemberség, hisz a törvény néha igazságos, méltányos, sőt okos és erkölcsös cselekményeket is megbélyegez és gonoszságoknak nyilvánít, máskor erkölcstelen vagy irracionábilis dolgokat parancsol — a történelem igazolja. A kriminális megbélyegzés dacára lehetséges, hogy valaki még alapjában véve nagyon tisztességes ember. Mindezen megfontolások az emberiség általános tiszteletreméltósága mellett szólnak, másrészről azonban tagadhatatlanul szégyenünkre válik a mai büntetőjogi rendszerben kifejeződő felfogás, hogy a bűnösök elvetemült, aljas gonosztevők, holott épen a legcsekélyebb mértékben szerepelnek szerencsétlen rabjaink között az igazi elvetemült gonosztevők. Akárhány esetben a tiszteletre legméltóbb jellemek is belekeverednek a bünözésbe. Tanuságot tehetnek erről az ügyészek, birák, fegyházigazgatók, ügyvédek, a fogházban működő tanitók, s leginkább a lelkészek és mindazok, akik az u. n. gazokat közelebbről ismerni tanulták.]

A természettudományi iskola kettős alapon száll szembe a mai büntetőjogi rendszerrel. Első sorban tagadja az emberi akarat szabadságát, másodsorban tagadja az Államnak a bűntettesek kínzására irányuló jogát. A kriminologusok mindkét tételt az anthropologiai legújabb vívmányokra (!) alapítják. Az anthropologusok szerint ugyanis a bűncselekmény közönséges természeti (!) jelenség, amely a maga biologiai, esetleg szociologiai előzményeiből természetszerüleg folyik. Ami pedig az öntudatot illeti, tudnunk kell, hogy a bennünk működő sok erő közül csak egyik-másik jelentkezik öntudatunkban, nevezetesen azok, amelyek a központi idegrendszer egyes vidékeit bizonyos határozott alakban s oly mértékben izgatják, hogy maradandó nyomokat is hagynak magok után. Ez pedig viszonylag, csak a legritkább esetben történik. Nem egyéb mint csalódás az a felfogás, hogy az ember belsejében (organizmusában) lefolytatott molekuláris előzmények következtében rendelkezésére álló erők helyett, tetszés szerint és azonnal, más ellentétes erőket (?) kitermelve, azokat az előbbiek ellenére működtethetné, hogy esetleg vérösszetétele, vérkeringése, szövetberendezése stb. azonnal megváltozzanak. Az ember sem a természet törvényei, sem a kauzalitás örök törvénye alól magát nem emancipálhatja.

Az is csalódás, hogy az egyének, azért mert egyes anyagkicserélési folyamatokat — amelyek bensejökben végbemennek — észlelhetnek, azokat tetszés szerint megakaszthatják, megváltoztathatják, úgyhogy ami öntudatuk körébe lép, afelett eo ipso azonnal és tetszés szerint rendelkezhetnek is. A természettudományi iskola magát az öntudatot is természetes jelenségnek tartja, amelynek épúgy megvannak a maga keletkezési és működési törvényei, mint bármely más fizikai jelenségnek. A gondolkodás is természeti tünemény, molekuláris esemény, mely a fiziologusok szerint oly komplikáltabb idegizgatottsági állapotot jelent, mely az előagy ducidegeinek és vezetőidegeinek hatványozott tömecsmozgási és bomlási (azaz, a már meglevő összetételeknek elemeikre való szétbomlási processzusainak) folyamatainak eredménye. Az egyes kortikális részek efajta izgatottságának oka a nagyobbfokú vérömlés, mely az éleny bőségesebb közvetítése folytán, a dúsabban táplált agyféltekék egyes vidékein erősebb égési

folyamatot és a fehérnyének elemeire való gyorsabb felbomlását idézi elő, amely folyamatoknál elektro-magnetikus áramok s egyéb feszítő erők képződnek, amelyek a mozgató idegekre nyomási ingert gyakorolhatnak, sőt bizonyos fokon gépies izomösszehúzódásokat eszközölnek, amelyek révén az elülső agy (fölös energiái, kifelé mint cselekmények ürülnek ki, épúgy, mint pl. a felgyülemlett szabad elektromosság égi háborúban találja kiegyenlítését) energia túltermelései szabad folyást nyernek. Cselekményeink tehát az ilyen természeti törvények szerint képződő kortikális energiák kiürülései.

Az egyén jelleme, az ő organikus alapizgatottsági állapotának szükségszerű kifejezése. Az ember élete a vérkeringés és az idegrendszer kölcsönös viszonyán alapszik. A vér szabályozza az idegrendszer működését, az idegrendszer viszont a vérvegyítésére és cirkulációjára foly be, midőn azon mirigyeket izgatja és működésre készteti, amelyekben a vér regenerációja végbe megyen. A vérfonadékok a szivvér egy nyolcadát az agyhoz vezetik. Ha a cirkuláció nem rendes, ha az agyban sok a viszeres vér s nem lesz kellően felfrissítve üteres vérrel, beállanak az érzéki csalódások, amelyek a kriminalitásban igen nagy szerepet játszanak. Aki a bűntettről, amely nem más, mint jogellenes cselekmény, tiszta képet akar alkotni, annak a cselekmény megszülemlését és törvényeit (!) ismernie kell. Mint jönnek létre a cselekmények, csak az tudhatja, aki a cselekvő lény mechanizmusát, s a mechanizmus egyes részeit, a részeknek egymáshoz való viszonyát, működési módozatait ismeri. Mindezekkel a kriminalisták eddig nem sokat törődtek.

A modern anthropologia azonban nem helyezkedik a régi frenologusok álláspontjára, akik kizárólag a koponya képződésből, az agy tulajdonságaira s bizonyos tehetségek székhelyeire következtettek, nem is fogadja el az agyvelő abszolut, akár relativ súlyát megbizható mérőeszközül a pszichikai képességek meghatározására vonatkozólag, hanem inkább az agy egyes részeinek nagyságában, alakulásában, azoknak elrendezésében, egymáshoz való viszonyában, harmonikus összműködésében és egyuttal az említett részeknek kölcsönös és harmonikus ellenhatásában, ellensúlyozásában keresi a pszichikai tehetségek biztos mérővesszejét. Különösen

határozó némelyek szerint, hogy miként történik az agy táplálása a vér által, ami ismét a szívműködéstől is függ. A szívműködésre ismét befolyással van a légzés, az emésztés és a vérképződés (regeneráció), úgyhogy végelemzésben azt kell mondanunk, hogy az agy munkája, az organizmus egész életfolyamatának egyoldalu megnyilatkozása.

A központi idegberendezés fehérállományát vezető idegek alkotják, amelyek a külső behatásokat a szürke állományhoz vezetik. Ezen vezető rostok vagy kihelyező rostok (projiciáló idegnyalábok), amelyek a kéregsejteket a test felületével és az izmok halmazával összekötik, amelyek révén a külső érzéki benyomások a kéregféltekéhez jutnak, s viszont a kéregféltekék izgatottságát a mozgató izmokkal közlik. A vezető idegek tehát a külvilág képeit befelé (az organizmusba) vetítik, s viszont az ennek következtében (a befelé történt vetítés) beálló fizikai és vegyi folyamatokat a mozgató izmokon keresztül megfelelő cselekményekben kifelé vetítik. A vezető rostok másik faját képezik a társítási rostok, amelyek a kéregsejteket egymással összekötik, s így a ducsejtek milliói között bizonyos összefüggést létesítenek, úgyhogy az egyes kéregsejtek izgalmát a sejtek bizonyos csoportjával közlik, s ugyanazon inger, illetőleg ugyanazon izgatottság az egyes sejtekről más sejtekre, az egyes sejtcsoportokról más sejtcsoportokra átterjed. A vezetőrost-idegnyalábok tehát a külső ingert az agykéreghez vezetik, a társitási rostnyalábok pedig az agykéreghez vezetett izgalmakat egymással összekötik. Igy magyarázható meg, hogy egyetlen képzet fellépése az emlékezetben a képzetek egész sorozatát ébreszti fel, t. i. mindazon képzeteket, amelyek az eredeti edénybeidegzésnek emlékezeti képével együtt szerepeltek, új életre hívja és megeleveníti. [Pl. akit a kutya már megharapott, ha ismét megrohanja valamely dühös kutya, az első kutyaharapással összefüggő összes emlékezeti képei felélednek benne, s az eredeti beidegzéssel együttes elhalványulás, reszketés tüneteivel együtt, ugyanazon elhárító mozgásokat ismételni fogja, amelyeket első alkalommal kiváltott.] Ha bizonyos beidegzés (az inger átterjedése a rostokra) eredetileg az ütőerek fájdalmas megszükülésével összekötve lépett fel, ezen eredeti beidegzés emlékezeti képének feljajdulásával, a vele első ízben társított fájdalom érzetét

életre hívja, néha gyengébben, máskor, ha az inger átterjedése jól kijárt idegpályán történik, vagyis, ha az eredeti képzet többszörös felidézése folytán az inger könnyen átterjed, a fájdalom érzete még nagyobb mértékben léphet fel, mint eredetileg, sőt néha az ájulás is bekövetkezhetik, mert a megszűkült artériák nem szállítanak elégséges vérmennyiséget, a vér szükséges élegülése ennek következtében elmarad, s így az öntudat szervének működése szünetel. Az első érzéki benyomások maradandó jellegük folytán nem ritkán elhatározó befolyást gyakorolnak az egyén egész életére. — Az első behatások hajlamosítják az embert. Ugyanazon behatások ismételt felélénkítése ezen alap-dispozíciót csak nevelik. Innét magyarázható meg az első nevelés nagyfontossága. Minden ideg könnyebben szállítja a már egyszer közvetített ingert, annál könnyebben, mennél többször közvetítette ugyanazon folyamatot. Igy érthetjük meg a szokás hatalmát is.

Jóllehet az agy kvantuma nem biztos mértéke az intelligenciának, mégis általában elmondhatjuk, hogy az értelmiség foka az agy súlyával egyenes arányban növekszik, vagy fogy. Különösen a nagy-agyféltekék érdemelnek kiváló megfigyelést, melyek az u. n. agykocsányokkal összekötve, az összes agyrészleteket befedik (pl. a magasabbrendü állatoknál), s amelyek nemcsak az intelligenciának székhelyei gyanánt tekintendők, hanem kiváltképen mint reflexgátlók szerepelnek. (Reflex működés alatt értjük az izgalom nem öntudatos és közvetlen áttételét az érzőrostokról a mozgatórostokra). A reflexmozgás központjai nemcsak a gerincagyban, hanem más agyrészletekben is találhatók, pl. a kisagyban, különösen a nyúltagyban (a köhögés, tüsszentés, légzés stb.) . . . Emlitettük, hogy az agy mellső része, a homloklebenyek mint reflexgátlók szerepelnek. [Ha kivágom a nagyagyféltekét a békánál és hasát bekenem kénsavval, a béka lábával igyekszik letörölni a kénsavat. De ilyen reflexmozgásokat csak azon idegek ingerlésével idézhetünk elő, amelyek a kiirtott agyon nem mennek át. (L. Klug élettana 480. l.) A hipnózisnál az agyféltekék működése van kizárva, nem működik a reflexgátló szerv, ezért a hipnotizáltnak bármit mondok, mindent elhisz és mindent megtesz. Az egyes agyrészletek némely állatnál hatalmasabban fejlődnek ki, mint az embernél. Igy a szaglólebeny (a szaglás

központja) a kutyánál erősebben van kifejlődve, mint az embernél. Az is előfordul, hogy az egyes agyrészletek más agyrészletek rovására fejlődnek. Ha valamely szerv elégtelenül működik, tétlenségi sorvadás (inactivitási atrophia) fejlődik ki, pl. a kitanított pudlikutya szaglási képessége (értelmiségének emelkedésével) fokozatosan csökken. Ezen megfigyelések arra engednek következtetést, hogy a nagy-agy fokozottabb működése a kis-agy működését csökkenti, tehát a fokozottabb értelmi tevékenység az érzékiséget (lelohasztja) kisebbíti. A nagy-agy vidékei az egyes érzékek lerakodó mezői gyanánt szerepelnek. Mennél nagyobbak ezen lerakodó mezők, annál nagyobb a potenciális értelmesség. A nagy-agy szürke állományának duc-sejtjei az érzéki képzetek tulajdonképeni megrögzítői. Mennél több a duc-sejt (lerakodó hely), illetőleg mennél több a (képzettel impregnált) megterhelt duc-sejt, annál nagyobb az értelmiség.

Az agy funkcióira azonban a táplálkozási és légzési folyamatok is befolynak. Maga az agy strukturája csak alapfeltétele az értelmiségnek, illetőleg az értelmi működéseknek. Ép ezért az agy külső strukturájából az értelmiség fokozatára bizonyosan következtetni nem lehet. A koponya külső alakulása csak egyik ismertető jele annak a magnak, amelyet rejteget. Maga az agy mechanikai hajtómű gyanánt (Meynert) szerepel az anyagcsere eszközlésére. „Az agy nyomó készülék, az agygyomrocsokban levő folyadék kihajtására, amely folyadék hivatása az agy táplálása és az, hogy az agy térfogata könnyen változhassék“ (pl. vértorlódás esetén az agyban levő víz leszorul a gerinczcsatornába). Az agy szívó készülék is egyuttal, mely a szövetközi hézagokból a nyirok felszívását közvetíti. Emlitettük, hogy a szív vérének mintegy nyolcadrészét az agy táplálására fordítja. Az agy és a szív kölcsönhatása, összefüggése tehát egészen világos. Az agy működési rendetlensége a szívre is hat és viszont. Ha még hozzáveszszük, hogy a vezető és társító rostok is jelentékeny szerepet játszanak (mert a képzetek társítása, a kombináció a vezető rostok feladata), a vezető rostok táplálkozása, vérfelvételi képessége azok minősége, szolgáltatási képességére nagy mértékben befolynak, meggyőződhetünk arról, hogy az agy normális működési képessége nagyon is sok tényezőtől függ.

Wirchow említi pl., hogy az anyai (dajkai) emlő nélkül felnevelt kisdedeknél a halántéki rész (halántéklebeny) nem fejlődik ki kellőleg. A koponya, illetőleg az agyfejlődés hiányossága természetesen visszahat az értelmiség kifejlődésére is. Megtörténhetik azonban, hogy a koponya fejlődése egészen rendes és az agy hiányossága nem a strukturában, hanem működési fogyatkozásában gyökerezik. Az agynak bizonyára szüksége van elégséges mennyiségü és jó vérre. A hiányos táplálkozás és a rossz levegő az agy fejlődésére és a koponya alakulására kedvezőtlen befolyással vannak, mint az az u. n. angol-kórnál világosan észlelhető. Az agy normális működése feltételezi még az idegrendszer jókarban létét, a kellő zsírképződést, a vér rendes chemiai összetételét stb.

Mindezen biologiai tényezőkre való tekintettel a kriminologusok azt állítják, hogy az ember automatikus végrehajtója az organizmusában uralkodó energiáknak, amelyek oly sokféle fizikai és chemiai előzményekből fejlődnek, hogy senkinek sem lehet hatalmában azokat rögtönösen megváltoztatni. Maga az öntudat is beidegzési előzményeken alapszik és nem egyéb (?), mint bizonyos meghatározott és komplikáltabb természetü szervi működésnek az eredménye, mely épúgy mint más pszichikai jelenségek, összes megnyilatkozásaiban fizikai tényezőkhöz van kötve. Maguk a cselekmények tudatos vagy nem tudatos izomösszehúzódások, amelyekre a jelen élénk vagy a mult felélénkitett képzetei szolgáltatják a szükséges impulzust. Nem kell azonban azt gondolnunk, hogy egyetlen képzet az, amely cselekvésre indít bennünket. A legélénkebb s egyuttal öntudatunkban fellépő képzet mellett, amelyet cselekvésünk motivumának vélünk, esetleg a képzetek százezrei foglalnak helyet, amelyek szintén tekintélyes százalékban befolynak a cselekvésre késztető idegizgalom előidézésére. Az uralkodó képzet és más (virtualiter fennálló) képzetek erélyeinek eredője adja a cselekvés irányát. A rendelkezésünkre álló képzetek összessége, illetőleg összes eddigi észrevevésünk maradványai, lényegesen befolynak magatartásunkra, és lehetséges, hogy oly erély ösztönöz bennünket valamely cselekmény kiváltására (vagy abbanhagyására), amelynek forrásával egyáltalában nem vagyunk tisztában, vagyis az erő forrása öntudatunkban nem lép fel. Egy-egy élénkebb képzetet a

kevésbé élénk, vagy már elhalványuló képzetek egész raja vesz körül, amelyek közül bizonyos körülmények közt, bármelyik képes oly fokú idegrázkódtatást előidézni, hogy öntudatunkban cselekvésünk rugója gyanánt fog fellépni.

Fejtegetéseink tanulságai a pszichofiziologia két kardinális tételében csúcsosodnak ki, t. i. hogy mindenki a rendelkezésére álló képzetekkel dolgozik, s épen azokkal, amelyek elégséges vérömlés folytán az idegducmezők összességében és (mint ingerület) a vezető rostokban pillanatszerüleg fellépnek; továbbá, hogy azon képzet, mely a szükséges erélyt kitermeli, megfelelő izomösszehúzódásban szükségképen külső kifejezésre fog jutni. Következésképen az ember sem képzeteivel, sem a képzetek felelevenedésével felszabaduló erélylyel nem rendelkezik tetszése szerint, nem mondhatja tehát, hogy cselekményeinek ura. Minden agyi jelenségnek megvan a maga (megfelelő) periferiás izomjátéka, s viszont minden érzéki benyomás (periferiás inger) meghatározott kéregterületet hoz izgalomba, mely ismét a notórius idegek révén az izmokat működteti. A kéregterület bizonyos részének kiirtásával elveszti az ember egyik vagy másik lelkitehetségét (?). Ugyancsak, ha a kéregterület bizonyos részét izgatjuk, a kisérleti egyed (ember vagy állat) azon részeknek megfelelő izomjátékot szükségképen (?) ki fogja váltani. Mindezekre tekintettel — vélik a kriminologusok — sokkal tökéletesebb volna, ha azt mondanók: az a gondolatom támadt, eszembe jutott, megérett bennem, ezt kellett akarnom stb.; mintha azt mondom: ezt gondoltam, ezt akartam. Amit pedig öntudatnak nevezünk, az nem más (?), mint bizonyos kéregpálya csoportok izgalmának tudomásul vétele.

A gondolkodási folyamatok feltételezik a kéregterület bizonyos vidékeinek a vér által való elégséges táplálását. Nem táplált kéregpályaterület idegsejtjeiben megrögzített képzetek fel nem elevenednek, s így a gondolkodási folyamatokban részt nem vesznek, az általuk kötve tartott erély fel nem szabadulhat. (Ez az u. n. egyoldaluság magyarázata.) A képzetek kiérlelésében és asszociációjában (kombináció és itélkezés) ezen egyoldaluságnak annál inkább ki vagyunk téve, mennél élénkebben lép fel valamely képzet vagy képzetcsoport, illetőleg mennél bőségesebb vértáplálásra szorul a kéregterület

bizonyos vidéke. A bőségesebben táplált kéregterület ekkor a kéregterület többi részének rovására táplálkozik, amelyekben ép ezért, más megrögzített ellenőrző képzetek vagy egyáltalában fel sem lépnek, vagy a kellő erély hiányában az uralkodó képzet vagy képzetcsoport hatályosságukat paralizálja. Ezért pl. a félelem, mely a véredények szükülésével jár, a bizonyos dolgokkal való kizárólagos foglalkozás, az erős felindulás, amelyek az egyeduralmat bizonyos képzetcsoportoknak biztosítják, a normális gondolkodási folyamatot egyenesen lehetetlenné teszik. Az egyes idegsejtcsoportok túltáplálása tehát a többi rovására történik. A túltáplált kéregterület energiái hatalmasan megerősödnek, a nem táplált területek ellenben tétlenségre vannak kárhoztatva, s így a túltáplált kéregterületben az egyes képzetek kiérlelődését meg nem akadályozhatják. Ez az agyvelőnek u. n. (parciális) kataleptikus állapota, amelyben az esetleges szuggesztió végzetes szerepet játszhatik, amint azt a hipnózis állapotában tapasztaljuk (itt ugyanis azt észleljük, hogy a gondolkodás normális folyamata ellenőrző képzetek hiányában megzavartatik).

Az agy katalepsziájáról nemcsak a hipnózis, hanem a mámor, az indulat állapotában is szólhatunk, valamint akkor is, ha a gondolkodási folyamatok alatt képződött bomlástermékek felszaporodnak, úgyszintén az agy más abnormis állapotában. A legtöbb bűntény az ilyen katalepsziás agyban érlelődik meg, amidőn a szuggesztiónak (akár a külső, akár az autoszuggesztiónak) tág tere nyílik. A külső szuggesztióra való hajlamosság nagy szerepet játszik a bűnözés világában, amidőn is a szuggerált olyan dolgokra vállalkozik, amelyek alapjellemének egyáltalán meg nem felelnek, úgyhogy midőn megvalósítja a cselekményt s normális agyi állapota visszatér, maga is ámul-bámul s fel nem foghatja, hogy ezt vagy amazt (a jellemével teljesen disszonans) cselekményt mikép követhette el. A képzetfolyamatokra is nagyon sok tényező gyakorol befolyást. A vér keringésében, a vér vegyi összetételében, az idegsejtek elhelyezkedésében, táplálkozásában bármely csekély változás lényegesen befoly a képzetek kiérlelődésére. Ugyanazon egyén az álom, az indulat állapotában, normális vagy katalepsziás, illetőleg bármely abnormis állapotban máskép gondolkozik (?) és tesz. Ha a képzet kellő intenzivitását

elérte, a motórius idegekre oly mérvű nyomást gyakorol, hogy a képzetnek megfelelő izomjáték el nem maradhat. (Pl. ha arra gondolok, hogy késsel megvágtam a kezemet, önkéntelenül is összehúzódnak a kéz izmai, hacsak ezt a mozgást más hatályosabb ellenőrző képzetekkel meg nem akadályozom.)

Az ellenőrzés székhelye az agy szürke állománya, amely ha bármely okból nem működik, a kisérleti egyed az u. n. reflex-mozgásokat váltja ki. Mennél élénkebb a képzet, annál nehezebb a szürke állomány ellenőrző feladványa. Az élénk képzetben ugyanis benne rejlik a megfelelő mozgási tendencia (?). A harag, a fájdalom, a meglepetés vagy veszély pillanatában ösztönszerüleg feloldódik a nyelv, s a periferiás izmok a megfelelő helyen összehúzódnak. (Az pl., aki ellenséges gondolatokkal foglalkozik, önkénytelenül is ökölbe szorítja kezét, gyorsítja járását, szaporábban beszél, s élénk tagjártatásokkal fejezi ki a benne kifejlődő képzetek folyamatait. Így történik az is, hogy az, akit valamely képzet elementáris erővel megragad, önfeledten hangosan kezd beszélni, élénk taglejtésekkel kiséri beszédét, vagy épen, mint Archimedes, kirohan mezitelenül a fürdőből, stb.) Az érző idegek által a kéregpontokban előidézett izgalom átterjed az onnét kifutó mozgató idegekre, amelyek a nyert impulzust a megfelelő periferiális izomrészlethez vezetik, s az ott elhelyezett végkészülék segélyével bizonyos izomjátékot idéznek elő. Így történik, hogy a szürke állományban beálló zavart a periferiális izomrészletek híven visszatükrözik. Ez nem csak a zavar, hanem minden élénkebb inger esetén ismétlődik. A szem, az arcz, sőt a tagok elárulják, hogy mi foly le az ember belsejében. A közéletben is szólunk beszédes (mélyen belenéző) szemről, áruló taglejtésről, arckifejezésről stb. Az erősebb inger legyőzi a gyengébbet. Ha a bünözési inger erősebb, mint az ellenőrző képzetek által felidézett inger, akkor a cselekvés (bünözés) nem marad el.

Ha keressük, hogy momentán miért erősebb a bünözési inger, nagyon is különböző tényezőkre kell utalnunk. Néha oly gyorsan kiérlelődik a képzet, hogy szinte ösztönszerüleg cselekszünk. Máskor a cselekvést hosszas küzdelem előzte meg, amelyben a bünözésre ingerlő képzet győzött, s az egyén a megmaradt erélylyel kiváltja a megfelelő cselekményt. Álta-

lában azonban elmondhatjuk, hogy a már egyszer kiérlelt képzetek újra felelevenítése sokkal könnyebben megy mint első kiérlelésük. (A bünözés bármely nemét csak először nehéz elkövetni. Mennél többször váltjuk ki ugyanazon cselekményt, annál kevesebb fáradságba kerül annak későbbi véghezvitele, megismétlése. Az ingerületet ekkor már jól kijárt idegpályák közvetítik, az izmok is könnyebben engednek az ingernek, a szürke állományban megrögzített képzet mindig élénkebb lesz, s az ingert felidéző vegyműködést, illetőleg a vegyi folyamatokban kötve tartott erély felszabadulását hova-tovább könynyebben eszközli.) Ha azonban a küzdelem a cselekvésre ingerlő képzetfolyamatok alatt felszabadult erély legnagyobb részét felemésztette, megtörténhetik, hogy az erélymaradvány már nem elégséges bizonyos küzdelmes feladat megvalósítására, új erélytermelésre lesz tehát szükség. Ellenben ha a czélbavett cselekmény könnyen kivihető, ez esetben sem marad el. (Alkalom.) Ha két képzet ugyanazon fokú erélyt termeli ki, a cselekvés természetesen elmarad. Megtörténhetik az is, hogy az izgalom előhaladása közben az idegben nem fogy, hanem (némelyek szerint) növekszik. Ezen állítás abnormis állapotban még inkább elfogadható, s tán épen ez egyik magyarázata a beteges egyéneknél tapasztalható elementáris kitörésnek, a legcsekélyebb fokú ingerrel szemben is, amelynek mint látjuk, szintén fizikai, illetőleg fiziologiai alapja van.

Általában kimondhatjuk, hogy az összes biologiai jelenségek a fizika és vegytan szabályainak vannak alávetve, amelyek mathematikai pontossággal érvényesülnek. Igy a tömecsvonzás és taszítás, az erők egyenközényének törvénye, az erély fennmaradása, a vegyrokonság stb. a biologiai jelenségekben is kimutathatók. Jóllehet a bennünk meglevő képzetek akkor is működnek, ha működésük tudatunkba nem jut is, mégis számolnunk kell Charcot és Krishaber azon állításával, hogy maga az öntudat jelensége sem más, mint az agy bizonyos vidékéhez kötött idegizgalom, s ha az öntudat jelenségét kiváltó ideg pillanatszerüleg vagy állandóan megbénul, az öntudat jelensége is kimarad, pedig ezen körülménynek a bünözés tanában messze kiható jelentősége van. Maga az u. n. erkölcsi érzék, a kötelességtudás hasonló (?) elbirálás

alá esik s az agy működési modalításai szerint úgy élénkségre, mint az általa képviselt erélyre való tekintettel, változásoknak van alávetve. Ha az Állam a szervezetben kifejlődő erély megnyilatkozásait (?) bünteti, a büntetés határait alig állapíthatják meg. Mert például az Állam ugyanazon a jogon büntethetné a köhögést vagy ásítást, (!) mint más egyéb cselekményeket, amelyeket az emberi szervezet ép oly természeti szükségszerűséggel vált ki. [Ezen állításban a túlzás kézzelfogható, mert pl. a köhögést és az ásítást a nervus sympathikus idegeinek ingerlése eredményezi, mely tudvalevőleg öntudatunktól függetlenül működik (reflex mozgás), mig a kéregterület uralkodó izgalma öntudatunkban rendesen fellép.]

A determinizmus hivei midőn a pszichofiziologia vivmányaira hivatkoznak, azt is hangoztatják, hogy a tervezett büntetőjogi reformnak, az öntudat jelenségeinek az anyaghoz való feltétlen kötöttségével is le kell számolnia. Mert jóllehet nem tudjuk megállapítani (!) az öntudat jelenségeinek mechanikáját, magát a jelenséget mégsem tagadhatjuk, hisz sok más fizikai jelenség van, amelyet kimagyarázni nem tudunk, még se jut eszünkbe annak akár létezését, akár jellegét letagadni. A deterministák úgy okoskodnak, hogy az ember cselekményei kiváltásában kötve van a szürke állomány duc-sejtjeiben megrögzített képzetekhez (midőn gondolkodunk, csak ezen képzeteket elevenítjük fel), már pedig a rendelkezésünkre álló képzetek bizonyos időben adva vannak, tehát (?) ugyanakkor cselekvésünk is adva van, mert a cselekmény maga sem más, mint bizonyos uralomra vergődő képzet által előidézett ingerület áttétele a mozgató idegekre, amelynek megfelelő izomösszehúzódás a következménye. Ha (!) ez így van, ha az ember szükségszerűleg cselekszik (cselekvése előre adva van), akkor a klasszikus iskola büntetőjogi rendszere, s maga a megtorlás eszméje az emberi elme legvégzetesebb tévedéseinek egyike. Az őrültekre és hiszteriásokra nézve a büntetőtörvénykönyvek a természettudományoknak megfelelő álláspontra helyezkedtek. A gyermekeket s bizonyos abnormis állapotban levőket privilegizálják (gyermekgyilkosság). Ugyanazon okok sürgetik, hogy a törvényhozások a természettudományok megállapításait (?) a büntetőjog összes vidékein figyelembe vegyék, s a privilegiumot az egész vonalon kiterjesztve, érvényre juttassák.

A durva tömeg ugyan ma is kész a fennálló büntetőjogi rendszer atrocitásait megtapsolni, s a halálítélet vagy az emberkínzás szörnyű látványosságaihoz mindig akad nézőközönség, ámde a modern Államtól mégis elvárhatjuk, hogy azon ethikai magaslaton álljon, amelyre polgárait neveli. Még akkor is, ha a természettudományi iskola összes vívmányai puszta hipotézisek volnának, amelyek a jelenségeknek csak bizonyos percentjét magyarázzák meg, már maga az alapos kétely sürgeti a törvényhozásokat, hogy a büntetőjogot úgy a klasszikus mint a természettudományi iskola által (közösen) elfogadható alapokra építsék, s olyan álláspontot foglaljanak el, amely a legmagasabb természettudományilag képzett intelligencia követelményeit ép úgy kielégíti, mint a metafizikai alapon álló klasszikus iskola híveinek igényeit.

* * *

Az akarat szabadságának kérdésére vonatkozólag némely büntetőjogi irók azon véleményöknek adnak kifejezést, hogy a kérdésnek a büntetőjogi viták közé belevonása elhibázott dolog volt; pedig az akaratszabadság kérdése a cselekmények megitélésénél döntő szerepet játszik. A kriminologusok épen az akarat szabadságának negációja alapján sürgetik a büntetőjogi reformot és tagadhatatlan, hogy az ő szempontjukból a büntetőjogi reform feltétlenül szükséges. Mert ha nincs elhatározási és cselekvési szabadság, akkor a mai értelemben vett felelősségre vonásnak helye nem lehet. Ellenben ha van elhatározási és cselekvési szabadság, akkor a felelősségre vonást és büntetést, mint helyes büntetőjogi intézményeket, fenn kell tartanunk s a reformot legfeljebb a mai büntetőjogi rendszer keretein belül sürgethetjük. Hogy valak mit tett és mit nem tett, csak azon esetben vethetjük szemére, ha választási szabadsága volt, mert ha azt tette, amit tennie kellett, vagy elmulasztotta, amit meg nem tehetett, akkor az Állam a közveszélyes egyénnel szemben csak védekezésre szoritkozhatik, engedetlenség vagy nyilt ellenszegülés esetében fegyelmi jellegű fenyitéket alkalmazhat, de (a mai értelemben vett) büntetésről még csak szó sem lehet. A természettudományi iskolának igaza van, midőn azt mondja, hogy a klasszikus iskola büntetőjogi rendszere az akaratelméleten

alapszik, ezért midőn a büntetőjogi rendszer gyökeres reformját sürgeti, először is az akaratszabadság kérdését tisztázza, hogy az egyedül helyes álláspontot kijelölje, amelyet a bűncselekménynyel szemben az Állam az igazságosság és méltányosság korlátain belül elfogadhat. A természettudományi iskola nem vonja kétségbe, hogy öntudatunk az akarati szabadság mellett tanúskodik, mert elvégre is „contra factum non valet argumentatio" (a deterministák eddigi módszerét — akik az öntudat tanuságát egyszerűen tagadták — kárhoztatja), hanem azt állitja, hogy az öntudat csalódásának egy jelensége forog fenn, midőn azt hisszük, hogy választási szabadságunk van, hogy szabadon határozhatjuk el magunkat arra, hogy valamit tegyünk vagy ne tegyünk.

Azt mondják, hogy annak, aki az akarati szabadságot vallja, fel kell tételeznie, hogy a világeseményeknek természeti törvényszerüség szerint való lefolyásában kivételek is vannak, amikor az általános természeti törvények nem érvényesülnek. Már pedig a természeti törvények uralmát, nevezetesen az oksági törvény feltétlen érvényesülését tagadni nem lehet. Azt állitják továbbá, hogy az akaratszabadság tétele azon állitást foglalja magában, hogy az ember, a benne hatályos szövetenergiákhoz nincs kötve s hogy tetszése szerint egyéb, az anyaghoz nem kötött erőkkel rendelkezik. Ezen állitás pedig az erély fennmaradásának törvényébe ütközik, mert a természettudományok világosan bebizonyitják, hogy az erő nem vész el (csak változik) s hogy a nagy természetben működő erők (energiák) nem növekedhetnek, nem is fogyhatnak. Már pedig az indeterministák az anyagtól függetlenül érvényesülő erőt tételeznek fel az u. n. akaratban, mely ismeretlen erőforrásban tetszés szerinti hányadban áll rendelkezésünkre bizonyos szabadon (?) fokozható erő, mely az anyaghoz kötött és az anyagban működő energiák nélkül (?) illetőleg azok ellenére is érvényesülhet. A természettudomány — mondják — minden más véleménynyel szemben türelmes és tiszteli az idegen meggyőződéseket, de az akarati szabadság ellen sikra kell szállnia, mert ha van akarati szabadság, akkor nincs természettudomány. Ugyanis az összes természettudományok feltételezik a világesemények általános törvényszerűségét. Ha ez a törvényszerűség kivételeket tűr, akkor a

természettudós számitásainak, munkájának értéke nagyon is problematikussá devalválódik, mert sohasem fogja tudni, mikor áll kivétellel szemben. A természettudomány továbbá az 'oksági törvény feltétlen érvényét vitatja és pedig az egész világegyetemre kiterjedőleg. Ha már most az akaratszabadságot elfogadjuk, akkor olyan eseményekkel is kell számolnunk, amelyeket az ember természetes előzményektől függetlenül válthat ki, tehát képzelhetnénk valamely anyagi jelenséget megfelelő anyagi[1]) előzmények nélkül, midőn is az ember cselekvősége csak az általános természeti törvények rovására érvényesülhetne. Az organizmus minden tevékenysége élenyülési és hasadási folyamatok alapján felszabaduló erélyekre, tehát vegyi folyamatokra vezethető vissza; az akaratszabadság theóriája tehát nem egyéb csalódásnál, amelynél fogva valamely transcendentális jellegü erő a fizikai és chemiai törvényektől függetlenül[2]) érvényesülhetne, amely erő pl. az agyban lefolyó anyagcserét, az élenyülési és hasadási stb. folyamatokat és az öntudat működését tetszés[3]) szerint irányithatná.

Az akaratszabadság theóriája, a deterministák szerint, gondolkodási hibák szülötte. Az akarat érzete az öntudatban akkor lép fel, midőn valamely képzet kellőleg kiérlelődött a cselekvésre. Az akarat tehát nem egyéb, mint egyszerü konstatálása bizonyos képzet praepotentiájának. Nem az akarat vezeti győzelemre a képzetek egyikét vagy másikát, nem is termeli a győztes képzeteket, csak egyszerüen tudomásul veszi, hogy valamely képzet győzött a többi fölött és élénkségével a többi képzetek élénkségét abszolute fölülmúlja. Az akarat-elmélet szerint fordítva van a dolog, t. i. előbb lép fel az akarat, azután érleli ki ezt vagy amazt a képzetet. Ez az egyik gondolkodási hiba, amelynél fogva két tény közül a későbbit előbbre s az előbbit utóbbra helyezzük.[4]) (Hysteron-proteron.)

[1]) Az anyagi előzményeket, mint szükséges feltételeket nem tagadjuk.

[2]) Ezt sem mondja senki. Az említett transcendentális jellegű erő, külsőleg érzékelhető megnyilatkozásaiban materialis feltételekre támaszkodik.

[3]) Praemissáiban és a maga idejében igenis irányíthatja.

[4]) Viszont megvádolhatnók a természettudományi iskolát, mert ők is csak az öntudat tanuságaira hivatkozhatnak és a tapasztalás tanuskodásával szemben a priori okoskodnak. Nem a tapasztalással, hanem rendszerökkel nem fér meg az akarat-szabadság elmélete.

A másik gondolkodási hiba abban áll, hogy (post hoc ergo propter hoc) az akaratot a győztes képzet realizálásának okául tekintik, mert az akarat jelensége a képzet által kiváltott cselekvést időben megelőzte. Pedig a képzet kiváltásának az akarat nem oka, hanem a képzet kiérlelődésével járó (?) vegyifolyamatok, amelyek folytán annyi erély szabadul fel, a mennyi elégséges arra, hogy a környi izmokat a mozgató idegek révén összehúzódásra bírja. Maga az izomösszehuzódás egyébiránt akárhányszor bekövetkezik az akarat jelensége nélkül is, ez is mutatja, hogy a cselekmények okát nemcsak az akaratban (?) kell keresnünk. De az akarat-szabadság tétele nemcsak a természettudományokkal, hanem egyáltalában minden tudománynyal (?) ellenkezik. A tudomány ugyanis a jelenségekben uralkodó törvényeket kutatja. Az akaratelmélet pedig kizárja a jelenségek[1]) törvényszerüségét s azt az önkényszerüség hipotézisével megszaggatja, tehát az akaratelmélet minden tudományos jellegnek abszolute híjával van. Ha hozzá vesszük, hogy a filozofusok szerint az ész azon tehetség, amelylyel a dolgok oksági viszonyát megállapíthatjuk, tekintettel arra, hogy az akarat-elmélet a kauzalitás törvényét kizárja, ezen elméletet az észszel ellenkezőnek tekinthetjük. Mi lesz a tudományból, ha a természetben uralkodó törvényszerüséget megtagadjuk? A tudomány tapogatózássá válik. Semmi sem bizonyos azontul, mert az önkény és a törvényszerüség feltétlenül kizárják egymást. Igazi tudományosságról csak akkor szólhatunk, ha az akaratelméletet s vele az önkényt, a kivételeket (?) stb. elvetettük.[2]) A természettudományok ép

[1]) Az akarat más törvények uralma alá tartozik, s ezt már a dolog természete hozza magával. Ugyanezt más jelenségre vonatkozólag is tapasztaljuk. Az incompatibilitás a természettudományi iskola hiveinek gondolkodási hibája, alanyi tévedés eredménye.

Ugyanazon törvények csak a jelenségek ugyanazon nemére érvényesek. Az embernél, magasabb természetének megfelelőleg, különös törvényekre is bukkanunk.

[2]) Bizonyos tekintetben az ember maga is kivétel, melynek mása nincs, mely a fizikai világgal állítólag azonos törvények alá helyezve, különleges eredményt hoz létre. Mutassanak ellenségeink valamely lényt a nagy természetben, amely a jelenből a jövőre, tehát a láthatóból a láthatatlanra következtet; külső szimptómákból felépíti a belső diagnózist; mely Istent imád és halhatatlanságra számít; rosszért jóval fizet

ezért nem is tekintik exakt tudományoknak azokat, amelyekben az akaratelmélet dominál. Az csak teljesen bizonyos, fűzik tovább az okoskodást, hogy a változatlan természeti törvényeknek alávetett egésznek egy része ugyanazon törvényeknek van alávetve, pedig mi más az ember, mint a világegyetem egy kis[1] paránya? S ez a parány több volna, mint az egész, mint maga a nagy természet s emancipálhatná magát önkényszerüleg, tehát a nagy természet fölött állana, mely ezt meg nem teheti? Ezt bizonyára senki sem állithatja józanul. Az emberek nagy része rest arra, hogy gondolkodjék, csak igy tarthatja fenn magát az akaratelmélet még a természettudományok korszakában is. Pedig a kérdés megoldása s az emberiség általános felvilágosodása, millióknak felszabadulását jelentené a legkinosabb szolgaság, a büntető-szolgaság jármából.

A modern természettudományok az akarat-elmélettel össze nem férnek. Vagy van törvényszerűség, vagy nincs. Vagy igaz az, amit a természettudományok mondanak, hogy a középponti idegrendszer összes működésében alá van vetve a kauzalitás[2] kivételt nem ismerő törvényének, s ez esetben a klasszikus iskola az igazság ellen tusakodik; vagy nincs igaza, amely esetben a klasszikus iskola továbbra is nyugodtan (?) rendszerezheti emberkínzási[3] műveleteit és az igazságszolgáltatás véres és vérnélküli emberáldozatait. Ha azonban a klasszikus iskolának nincs igaza, akkor a mai büntetőjogi rendszer oktalanság és egyben szörnyű igazságtalanság, a megtorlásnak helye nem lehet, s a büntetőjogot a modern természettudomány elvei szerint kell alapjából újra építeni. A természettudományok (?) tiltakoznak a megtorlási rendszer alapja ellen, tehát a megtorlás elmélete ellen is, s csak ha

vagy épen szemébe mosolyog hóhérának; könyvtárakat állít, műremekeket készít; kitűzi a legtávolabbi célokat és tökéletességre törekszik; ismeri a lemondást és a mortificatiót stb. stb.

[1]) Egyik felével csakugyan az anyagi világ törvényeinek hódol.

[2]) Ezt elismerjük, de a fizikai kauzalitáson kivül pszichikai kauzalitást is ismerünk. Vitatjuk, hogy az ember önmagára is hathat. Megalkotja a dominansokat, megszabja az energia működési irányát, sőt magára az energiamennyiségre is hathat pl. midőn koplal, vagy erősebben táplálkozik (ezt az állat nem teszi).

[3]) Ez ellen a jól értelmezett kereszténység is mindig tiltakozott.

valaki nem gondolkodik, lehet művelője a természettudománynak s egyuttal hive a megtorlás elméletének.

De hát hogyan történhetett az, hogy az emberiség az akaratelmélet végzetes tévedésébe keveredett, amelytől évezredeken keresztül nem tudott teljesen megszabadulni? Az emberek igy okoskodtak: ha megtehetem (vagy megtehettem) ezt vagy amazt, ma, holnap és holnapután is megtehetem. Ha én megtehetem, más is megteheti, s amit más megtehet ma, én is megtehetem ma vagy holnap, vagy bármikor.[1]) Úgy a különböző személyekre, mint a különböző időre vonatkozó okoskodás helytelen, tehát a következtetés is csak helytelen lehet. A következtetés szerint, ha én holnap nem teszem azt, amit ma megtettem, a mulasztásnak oka vagyok, felelősséggel tartozom és büntetést érdemelek. Saját érdekemben van, hogy e tételeket megvizsgáljam, mert ez idő szerint talán csak embertársaimról van szó, de lehet, hogy már holnap felettem is az ismertetett logika szabályai szerint itélkeznek. Ámde ha méltán elvárhatjuk is az ép és egészséges embertől, hogy bizonyos kötelezettséget teljesitsen, elvárhatjuk-e ugyanazt a nyomoréktól és a [2]) betegtől? S ha a kötelesség teljesítése a jogérzet és önuralom oly fokát feltételezi, amelyet csak tanult és jól nevelt egyéntől várhatunk, követelhetjük-e ugyanazt a tanulatlan és neveletlen emberektől, s végre kérdés, hogy holnap olyan helyzetben leszek-e, mint ma vagyok, midőn valamely jogszerű cselekményt csakugyan kiválthatok. Mi marad hátra, mint hogy a következtetést levonjuk: t. i. az Állam büntet az organikus hibákért, úgyszintén a tanulatlanságért és a nevelés hiányáért, sőt a helyzet kedvezőtlen változásaiért is. De nem a mulasztót bünteti (a sorsot úgy sem fenyítheti), hanem a mulasztás különben is szerencsétlen áldozatait, nem is a szülőt, akinek bünözése a gyermek organikus terheltségében megnyilatkozik, hanem az amúgy is nyomorult leszármazót, a nemzők bűneinek áldozatát. Ma már ugyan nem vezetnek kriminalis processusokat (mint ré-

[1]) Az emlitettekre vonatkozólag tényleg sokan tévednek. Tévedésük forrása a hibás önismeret s az elhamarkodott inductio. Az emberek nemcsak a maguk, hanem mások megismerésében is tévednek.

[2]) Pedig a bünöző mind beteg, megengedem, de hozzáteszem, hogy a bün betegei és rendszerint gyógyithatók.

gente) élettelen tárgyak és oktalan állatokkal szemben, sőt az őrülteket is privilegizálják, a kiskorúak elleni beszámíthatóságot is korlátolják, sőt a kiskorúság korhatárát mind feljebb és feljebb állapítják meg, de ez mind nagyrészben csak a legujabb idők vívmánya. A bünözés nem privilegizált alakjaira ma is a régi idők szellemében szabják ki a kisebb-nagyobb kínporciót. Aki tehát nem őrült és nem kiskorú, az felelőséggel tartozik akkor is, ha nem önhibáján mulott, hogy a szükséges jogérzettel és önuralommal nem rendelkezik. A statisztikai adatok pedig azt bizonyitják, hogy az iskolázatlan, a tanulatlan elem, mely a bünözés iskoláján kívül oktatást nem nyert, ez szolgáltatja a bünözők legnagyobb kontingensét. Az Állam pedig megelégszik azzal, hogy e szomorú jelenségeket statisztikailag hivatalosan constatáltatja, az állami, szülői stb. mulasztás ezen áldozatait tovább is nyomorgatja és nem gondoskodik arról, hogy a polgárok közül senki ne maradhasson tanitás[1]) és nevelés nélkül.

Ami pedig azt illeti, hogy ha bizonyos kötelezettségnek ma megfelelhetek, s holnap ugyanazt nem teszem, büntetésre méltó vagyok, ez is téves okoskodás.[2]) A cselekmény organikus izomjáték. Az organikus indispositio megnehezíti a cselekmény kiváltását, az organikus defectus némely esetben lehetetlenné teszi. Amit épkézláb megtehet az ember, nem teheti ugyanezt bénaságában, sőt akárhány esetben a feladat nehézségeire való tekintettel a beteges indispositio is mentesít. Nem tapasztaljuk-e, hogy a lábizmok tetanusa[3]) esetében a legjobb úszó is elvész? Vajjon nem történhetik-e meg, hogy egyik vagy másik szerv, anélkül hogy megállapíthatnók, időlegesen felmondja a szolgálatot, amely körülmény válságos

[1]) Ezt is csak általában mondhatjuk. A sikkasztóknál máshol kell keresnünk a baj gyökerét.

[2]) Tényleg az „én", a fizikai ügyesség vagy egyéb kvalitások dolgában is változik. Pl. gyengébb lesz s mégis csak oly erősnek hiszi magát, mint volt stb. El kell ismernünk, hogy az akarat-elmélet hivei is a tulzásba viszik, s a + végleteiben mozognak épúgy mint az ellenségek a — végleteiben. Maga az a körülmény, hogy két ily végletes véleménynek akadnak hivei, már a helyes eldöntés irányát is jelzi. Ha az egyesek hibáznak, ezt nem róhatjuk fel bűnül magának az elméletnek.

[3]) De a tetanus csak nem támadja meg az akarat szabadságát?

helyzetekben végzetes következményekkel járhat! S hol az orvos, aki a bénulás stb. elmultával megállapíthatná, hogy a cselekmény vagy mulasztás idején bizonyos szerv (belső) müködési zavara fennforgott-e, vagy nem. Vajjon emlékezetünk nem hagy-e szintén cserben? S ha az alkalmas akadályozó képzet momentán fel nem lépett vagy fel nem léphetett, kárhoztatjuk-e a bünözőt? A pillanatnyi bénulás vagy görcsszerü állapot, akár a gerincagy idegzetében, akár a környi izmokban lépett fel; akár az előagy ducsejtjeinek, akár a vezetőrostoknak szolgálatképtelensége okozza a szervek működési zavarát, az a cselekmény vagy mulasztás elbirálása szempontjából teljesen közönbös. Vajjon az Állam — panaszkodnak a kriminologusok — épen a büntetőjog vidékén nem akarja elfogadni a fiziologia vivmányait, (?) midőn lépten-nyomon tapasztalja, hogy egyebütt mily jó eredménynyel alkalmazta? Cselekvést inger, s az inger folytán felszabaduló energiák nélkül nem képzelhetünk. Maga az idegingerület s a vegyműködési folyamatokban képződő energiák feltételezik a külső ingert s az organizmus normális állapotát. A külső inger felett nem rendelkezünk minden esetben. A vér circulatioja, úgyszintén az organizmus pillanatnyi vagy állandó jellegű abnormitása ismét többnyire hatáskörünkön kivül esnek. Maga az organizmus alakulása, berendezése, tetszésünktől független. Ha pedig a cselekvést tőlünk független[1]) természetes tényezők váltják ki bennünk, akkor a cselekvést kiváltó alany felelősségéről szó sem lehet. Aki pedig a praemissákat megtagadja, az biologiai tájékozatlanságát árulja el. Van-e valaki, akit emlékezete még sohasem hagyott cserben? S ami eddig még nem történt, megtörténhetik ezután. S ha válságos időkben cserben hagyja és a szükséges ellenőrző képzetek nem érvényesülhetnek, lehet-e szó felelősségre vonásról, vagy büntetésről? A szülő ostoba dühében megveri gyermekét, ha nem érdemli is, de az Államnak alkalmasabb mintaképről kell gondoskodnia. Az ember továbbá nem ismeri a benne működő erőket,[2]) hogyan irányíthatná azokat? Az ember organizmu-

[1]) S ez sok esetben így is van, anélkül, hogy az emberek tudnának róla.

[2]) Bizony a fütő sem ismeri a gépben működő erőket s mégis elvezeti a gépet. A kenyérsütő asszony sem ismeri az erjedés stb. titkos

sának s az organizmusában lefolyó tömecsmozgások rabja. Sem organizmusát, sem az organizmusában végbemenő vegyi folyamatokat, sem a vérkeringés modalitásait önkényszerűen[1]) meg nem változtathatja. Ha mindezek felett nem rendelkezünk, akkor a bennünk felszabadult energiák s az energiákban lakozó mozgási tendenciák, s ezen tendenciák kifejlődése és eredménye, illetőleg megvalósulása: cselekvésünk felett sem rendelkezünk.[2]) (Nagy itt az ugrás.)

Sokan azért ragaszkodnak az akarat-elmélethez, mert mint vélik, megtehetik azt, amit akarnak. Ám maga az akarat is tőlünk független mozgási tendenciák szülötte, úgyhogy bizonyos adott pillanatban kell azt akarnunk, amit akarunk. Az akarat nem egyéb, mint az idegállományban fellépő energiák győzelmének felismerése. Ha a reakcionárius energiák győznek, akkor azt mondjuk, hogy nem akartunk. Az energiák akciója és reakciója ugyancsak fizikai és vegyi folyamatok eredménye, amelyeknél, mint mindenütt, az erősebb győz. Maga az akció és a reakció az idegrendszerben ép oly természetes és szükséges, mint a tömecsvonzás és taszítás a nagy természetben. Az akció és reakció jelensége ismétlődik abban a nagy organikus szervezetben is, amelyet Államnak nevezünk, ahol a reakcionárius mozgásokat bűnösöknek, államelleneseknek, veszélyeseknek nevezzük, de csak addig, mig a majoritás mozgási rithmusával ellenkeznek, s ha a volt minoritási mozgástendenciák majoritásra vergődnek, akkor ép ellenkezőleg az előbbi majoritás mozgási rythmusát kárhoztatjuk.[3]) (Igy mondhatjuk, hogy minden itélkezésben az itélkező hű képét adja önmagának). . . Az agy organizmusunk minden állapotát felfogja. E szerint az összes szövetek, amelyek reflexeiket

folyamatait s jobb kenyeret süt, mint sok tudós, aki a kenyérsütés fizikáját kitünően ismeri. Nem ismertük a logikát s máris törvényei szerint gondolkodtunk. Végre sok öreg ember előtt még ma is ismeretlen a járás fizikája, pedig eleget járt életében.

[1]) Önkényszerüen nem, hanem törvényszerüen igenis.

[2]) Kimaradt ez a szó: momentán. Ebben az alakjában régóta ismerik a jelzett igazságot. Jaj annak az Államnak, amely akkor akarja beszerezni az ágyukat, amikor már lőni kellene velök.

[3]) A jogos, erkölcsös és igazságos — sajnos — csak ideáljukban fedik egymást, gyakorlati alkalmazásukban ellenben sokszor összekülönböznek.

az agyba küldik, közreműködnek az agyfunkcióknál, tehát a gondolkodásnál, az akarásnál stb. is, amennyiben az agyban bizonyos érzeteket, hangulatokat keltenek, amelyek tulajdonképen a szövetek táplálkozási állapotának az öntudatban is fellépő reflexei. Képzeteink kiérlelésére az u. n. sympathikus is lényeges befolyással van, amely vegetativ felünkről számol be az agynak, illetőleg az öntudatnak, s főkép akkor uralja a helyzetet, ha működési zavarokról számol be, tehát kellemetlen, fájdalmas közérzést idéz elő. Mindenki tapasztalásból tudhatja, hogy az alaptónust ez a közérzés adja meg, mely ha kedvező, dispozícióról, ha kedvezőtlen, indispozícióról szólunk. A gondolkodásnak és cselekvésnek a kedélyhangulattól, illetőleg az u. n. közérzéstől való függése is ellene szól az akarat-elméletnek, mert sem a kedélyhangulat, sem a közérzet közvetlen rendelkezésünk alá nem eshetnek, s ha megfontoljuk, hogy az öntudatban fellépő energiák mellett számtalan oly szövetenergia érvényesül bennünk, amelyekről öntudatunk be nem számol, csak annál világosabb, hogy a szabadakarat eszméje nem más, mint csalódás. Megerősítik ezen feltevésünket Charcot érdekes kisérletei,[1]) amelyek meggyőznek bennünket arról, hogy a nem tudatos energiák által felidézett cselekvésért a hipnotizált a felelősséget elvállalta, s azt, mint tudatosan akart cselekvést motiválni is igyekezett. Ezen nem tudatos energiák a nem hipnotizáltakra is gyakorolhatnak oly elhatározó befolyást, amelynek következtében bizonyos cselekményt ellenállhatatlan kényszer hatása alatt váltanak ki, és utólagosan iparkodnak megokolni azt, aminek indító oka csak egy volt, nevezetesen a nem tudatos energiák által gyakorolt legyőzhetetlen cselekvési kényszer. Tényleg azon körülmény, hogy bizonyos jogszerü magatartásra számtalanszor képesek voltunk, azon téves következtetésre vezeti a bünözőt, hogy a szükséges reakcionárius energiákkal, mint azelőtt számtalanszor, a bünözés idejében is rendelkezett. Ezen tévedés annál könnyebben bekövetkezik, mennél kevésbbé tudjuk megállapitani az illető energiák jelenlétét vagy hiányát, természetüket stb. Az öntudat ezen csalódásában közreműködik ama körülmény is, hogy senki sem hajlandó magát gyengébbnek tar-

[1]) Ezek minden hipnotizáltra vonatkozólag bizonyitanak.

tani mint mást, de öntudata is arról tanuskodik, hogy ő az, aki volt.[1]) Mindkét feltevés tévedésen alapul, tehát a következtetésnek is tévesnek kell lennie.

Az u. n. képzelőtehetség is elősegíti a tévedés kijegőcödését. Az öntudat ugyanis arról is tanuskodhatik, hogy valamely problemát többféleképen oldhatunk meg; hogy amit teszünk, azt hatalmunkban áll nem tenni vagy máskép tenni, mint ahogy tettük; s mert valamely cselekmény megoldásának számtalan módozatáról tudok, következtetem, hogy a megvalósításhoz szükséges erők bármely irányban[2]) rendelkezésemre állanak. Ez is tévedés, mert bizonyos erők a határozott cselekvési tendenciát magokban hordják, s ha bizonyos energiák szervezetünkben felszabadultak, azok a természetüknek megfelelő cselekvés kiváltására szükségszerűen kényszerítenek bennünket. Az izomerő ugyan többnyire rendelkezésünkre áll, hogy ezt vagy amazt tegyük, ám az ember nem teszi meg mindazt, amire izomereje képesíti, hanem csak azt, amire a benne felszabaduló corticális energiák[3]) kényszerítik. Ezt a corticális kényszert ez idő szerint csak abnormis állapotokban ismerik el a büntetőtörvényhozások, amidőn a kényszer fennforgását külső jelek után kézzelfoghatólag megállapíthatjuk. Ahol azonban a corticális kényszer csak múló tünetekből volna megállapítható (görcsök), ott feltételezik a teljes normális állapotot és azt, hogy a kényszerüség esete fenn nem forgott. A pszichofiziológiai vivmányok legalább is alapos kételyt támaszthatnak az efajta nagyon is felületes eljárással szemben.[4]) Kétes esetekben pedig a kedvezőbb feltevéseket kellene a bünöző javára érvényesíteni. Végelemzésben ismét csak oda jutunk, hogy a kegyetlen itéletek forrása a tudatlanság. Az indeterministák az öntudatra hivatkoznak. De vajjon az öntudat maga is nem szövetfunctio-e?[5]) Vajjon a mellső agy-

[1]) Mások is azt képzelik őróla. Az iskolatársi találkozók mindenkit meggyőzhetnének az ellenkezőről. Valóságos bábeli zavar uralkodik az ilyen összejöveteleken: egyik sem érti a másikat. (Ezért kell a házasoknak együtt élniök, hogy együtt fejlődjenek stb.)

[2]) Kis dolgokban így is van: ülök, állok, járok, stb.

[3]) Az energiák csak szolgálnak, a dominansok határoznak.

[4]) Ezt elismerjük.

[5]) Bizonyára nem. Nem tartozunk hipotézisek előtt meghajolni.

vidékek beteges elfajulása esetében nem veszítjük-e el öntudatunkat? S ha az öntudat totalis elenyészését elismerjük, nem kell-e elfogadnunk az öntudat partialis, pl. 99, 90, 80 stb. fokban való kimaradását, s kérdjük, hogyan fogja az ember fele vagy negyedrész, sőt kisebb erővel azon feladványokat megfejteni, amelyek bizonyos energiáknak nem részben, hanem a magok egészében való jelenlétét követelik. Nem kell-e elfogadnunk az öntudat szervének pillanatnyi vagy időszaki abnormitását, amidőn az alany abnormitása bizonyos cselekvőségre nézve szükségképen beáll: az élet napi feladványai pedig változatlanok, s az Állam a jogszerű magatartást minden körülmények között megköveteli. De követelhetjük-e bármely folytonosan változó tényezőtől ugyanazon változatlan eredményt? Nem volna-e különös, ha az újholdtól csak ugyanazon teljes világosságot követelnék, mint amelyet a teli holdtól nyerünk? [1])

Az öntudat székhelyét Charcot a centripetal idegek kereszteződési gócpontjába helyezi. Ha ez a kereszteződési gócpont megsérül, vagy megváltozik, a centripetal idegek által hozott ingerek is változást szenvednek, vagy egyáltalában elakadnak a gócpontban, s az öntudat jelensége vagy teljesen kimarad, vagy arra lesz utalva, hogy a szürkeállomány a meghamisított észrevevéseket dolgozza fel. Pedig ha az érzéki ingereket a gócpont meghamisítva juttatja a kéregterülethez, akkor az ott meginduló folyamatok téves alapon indulnak, s a fejlődő energiák az izmokban téves feleletet fognak adni. (Az elromlott óra rosszul üt, rosszul mutat, siet, késik, megáll stb.) Az öntudat tanubizonyságai nagyon is megbízhatatlanok, hisz épen a leglényegesebb szövetkicserélési folyamatokról nem értesít bennünket, amelyek úgyszólván életünk alapját képezik. [2]) Azok a példák, amelyekkel az akarat beiga-

[1]) Az embernek nem szabad megfogyatkoznia. Neki növekednie kell. Normális körülmények között tehát ugyanezt és pedig tökéletesebb kiadásban is elvárhatjuk. Egyébiránt a szerkezet nem könnyen változik. Az energia-mennyiség pedig nem mutat oly hullámzást, hogy a nevezetesebb szervek energia nélkül szűkölködve feladványaikat le ne bonyolíthatnák.

[2]) Ha valamiről nem értesít, akkor az is hamis amiről értesít? Ha bizonyos folyamatokról nem értesülünk, ez bizonyára azért történik, mert

zolására előhozakodnak, hogy pl. ha akarom, tagjaimat, érzékszerveimet mozgásba hozom, vagy pihentetem, épen elég jók arra, hogy bármely jól kitanított pudlikutyánál is bebizonyítsák az akarat fennforgását, jóllehet azok a hivatolt testmozgások is feltételezik bizonyos (ideges eredetű) energiák uralomra jutását, s egyuttal az izmok képességét. Azt tesszük mindig, amire a corticalis energiák kényszerítenek, s az izomerők képesítenek. A cselekvés kiváltásához szükséges izomerő jelenléte nem involválja a corticalis energiák fennforgását, s ha valamely corticalis energia kifejlesztésére adott pillanatban képesítve vagyok, nem bizonyos, hogy ugyanarra más adott pillanatban is képesítve leszek, mert ez nagyon is sok tényező konkurrenciájától függ. Az sem bizonyos, hogy amire a corticalis energia kényszerít, arra az izomerő eo ipso képesít. Ha valamely cselekmény kiváltására vonatkozólag a lehetetlenség, a képtelenség vagy a kényszer kézenfekvő, szabadakaratról nem szólhatunk. [1]) Ellenben ha a lehetetlenség, a képtelenség, a legyőzhetlen kényszer lappanganak és szembe nem ötlenek, a szabadakarat fennforgására következtetünk. Pedig abból, hogy valamely tényezőről nem tudok, épen nem következik, hogy az a tényező nem létezik, nem működik, hisz ép a bennem működő tényezőkről tudok legkevesebbet. Legalább is megkellene kérdőjeleznem a következtetést. Ha pedig az eset kétes, a kétes esetekre vonatkozó szabályok nyernek alkalmazást és a praesumtio mindig a bűnöző javára érvényesítendő.

A nagy természetben törvényszerüség uralkodik, fel kell téteteznünk, hogy az ember ugyanezen törvények uralma alatt áll. Ma épen fordítva az önkényszerüséget tételezik fel s ez esetben elitélnek, a kényszerüség fennforgását bizonyítás terére utalják s a törvényszerüség bebizonyítása esetében felmentenek. Ismét láthatjuk, hogy az akaratszabadság tételének forrása a tudatlanság. Ahol ugyanis a működő erőket meg nem látjuk, ahol a cselekvés forrását homály borítja, ott egyszerüen elő-

nincs reájok szükségünk. Majd értesít bennünket a fájdalom, ha valami baj lesz.

[1]) Más a szabadság mint a tehetség, és más a szabadság gyakorlása. Ha momentán nincs nálam pénz, vagy nincs eladó s pénzemet nem értékesíthetem, azért lehet hogy gazdag vagyok.

rántjuk az akaratot és rovására vagy javára írjuk a cselekményt. Ez igen könnyű mesterség, csakhogy nagyon is együgyű, s ha bevált (?) a természettudományi sötétség korszakában, kevésbé válik be ma, midőn a természettudományok oly óriási előhaladásnak örvendenek. A modern pszichofiziologusok tanítása a képzetek átöröklésérõl, [1]) szintén az akarati szabadság ellen szól. Az utódok ugyanis elődeiktől öröklik az idegállományt, a maga akcióra és reakcióra való képességével együtt, úgyhogy az elődök anyagi és szellemi élete az utódokban egyszerűen folytatását nyeri. Már most kérdem, ki fogja megállapítani, hogy mit szereztünk az elődök hagyományaihoz, vagy mit pazaroltunk el azokból? Ki fogja kideríteni, hogy mit kell az egyén s mit az elődök rovására betudnunk. Ezen kérdések tisztázása nélkül pedig igazságosságról szó sem lehet.

[Arról ugyan nem tanuskodik öntudatunk, hogy mit köszönhetünk elődeinknek, de ez ismét csak azt bizonyítja, hogy a nem tudatos energiáknak elhatározó befolyásuk van magatartásunkra, amelyekkel mint tényező elemekkel számolni különben soha eszünkbe nem jutott. Ha még hozzávesszük, hogy a társadalmi viszonyoknak, úgyszintén annak a társadalmi osztálynak, amelyhez tartozunk, igen nagy befolyása van reánk; ha tekintjük továbbá, hogy soha senki azon kör, bár téves észjárása stb. alól, amelyben nevelkedett, vagy amelybe jutott, teljesen nem emancipálhatja magát; ha a statisztikai vizsgálódások nyomán elfogadjuk, hogy az emberi cselekményekben az egyéni mellett a csoportszellem is jelentékeny szerepet játszik, s ha a hipnotikus séance-ok újabban a már említett csoport-suggestio mellett az egyéni suggestiot is cselekvésünk elhatározó tényezőjéül tüntetik fel: be kell vallanunk, hogy az a sokszor hangoztatott egyéni önállóság a minimumra száll, be kell vallanunk és nem tagadhatjuk, hogy az ember cselekvőségénél annyi ismeretlen hatályú tényezővel kell leszámolnunk, hogy az individuum igazságos megitélésének még a lehetőségéről is le kell mondanunk. Azt megállapíthatjuk, hogy x, y vagy z milyen fokban volt veszélyes hic et nunc, de az alanyi bűnsúlyt, melyért egyedül lehet büntetnünk az

[1]) Gyenge hipotézis.

igazságosság határain belül, soha fel nem tüntethetjük, meg nem mérhetjük.]

Az öntudat csalódásának nagyon is sok ismert esete van, amit azoknak, kik kocsin, hajón vagy vasúton utaztak, nem kell bővebben magyarázni. Észrevevésünkben, képzetalkotásunkban számtalan csalódásnak[1]) vagyunk kitéve. Majd a periferia tévesen fogja fel a külső ingert, majd a vezetőrostok már útközben meghamisítják, majd a kéregterület hibásan dolgozza fel az idegingerületet s az öntudatnak megbízhatatlan adatokkal szolgál. Az egyszerű látás, sőt maga a látás is tele van az öntudat csalódásaival, úgyhogy a fizika, illetőleg az emberélettan egészen eltérőleg magyarázza a jelenségeket, mint ahogy azokról öntudatunk tanuskodik. Megtörténik azonban, hogy a csalódásnak útját vágja a megfontolás. Igy megállapíthatom, hogy a látszólag mellettünk elrobogó vonat áll, s hogy az a vonat halad, amelyen ülök, ép így a kocsival vagy hajóval is. Ilyen látásérzési csalódások, mint a biologusok nevezik, néha olyan természetüek, hogy ha theoretice még oly világosan tudjuk is valamely jelenség genesisét és fizikailag helyes magyarázatát, a gyakorlatban mégsem tudunk a tévedéstől szabadulni. Igy csalódik öntudatunk a szín, íz és szag körül stb., mint ezt a fizikából ismerjük. Csalódik a béna, aki a fájdalom érzését a hiányzó végtagba helyezi (Klug i. m.) stb. Mint említettük, az emberek mindazon biologiai jelenségeket, amelyeknek genetikai tényezőit nem ismerték, az én számlájára irták. Legtöbb esetben cselekvőségüket csak úgy okadatolják: mert ezt szeretem, ezt nem szeretem, mert nekem úgy tetszik stb., holott a tetszésnek és nem tetszésnek is megvan a maga természetes magyarázata. Ha valamely képzet mozgási ritmusa a bennünk uralkodó képzetek mozgási ritmusával ellenkezik, az uralkodó képzetek tiltakozni fognak ezen képzetek kiérlelődése, illetőleg a nekik megfelelő cselekvésben leendő incarnatiója ellen, ezért nem tetszik nekünk. Ha az uralkodó képzetek mozgási ritmusával az új képzet mozgási ritmusa teljesen ellenkezik, a képzetek oly erővel tiltakoznak, hogy az ember szinte visszariad attól a gondolattól, hogy valamely cselekvést ki

[1]) Ezek nem az öntudat, hanem az érzéki csalódás esetei.

kell váltania.[1]) Ki nem állhatom, utálom, megvetem, undorodom tőle stb. mindezen kifejezésekben a kéregterület uralkodó képzetberendezésének kisebb-nagyobb fokú tiltakozása lappang. Innét magyarázható meg a tanítás, a nevelés nagy fontossága, az elmélkedés szükségessége stb. . . [Az, aki cselekvési hajlamosságát corrigálni akarja, képzetvilágát gyúrja előbb keresztül. Erre a tanítás, illetőleg a tanulás, az elmélkedés, a jó példa stb. segít. Ezért látjuk a convertitákat visszavonulni a magányba, mert a külső reformot a belsőnek kell megelőznie. Ha a belső reform sikerül (ez esetleg sok időbe és fáradságba kerül,) megismerjük a belső harmónia boldogító kiváltságát, amely rendesen a békességesek öröksége. S ez természetes. Ahol a képzetek teljes harmóniája uralkodik, ott beköszöntött a békesség. S ez a békesség csak fokozódik. A régi képzetek napról-napra jobban elhalványulnak, s az új képzetek harmóniáját mind kevesebb sikerrel támadhatják. Az idegpályák is elszoknak bizonyos folyamatok közvetítésétől. Az új képzetek felragyognak, a régiek mindinkább visszahúzódnak, olykép, mint pl. a tejút csillagrendszere alig tünik fel az ég elsőrendű csillagaival szemben. Néha egyes képzetek öntudatunkból úgy elvesznek, hogy kutatva sem akadnánk reájok. Ezért hibáznak azok, akik a jelenben uralkodó képzetekkel ellentétes képzetekre többször visszagondolva, azokat mintegy felfrissítik, amelyek aztán alkalomadtán újult erővel léphetnek fel. Mindezekből az is kitünik, hogy új képzetvilágunk felfrissítéséről gondoskodnunk kell. A repetítio elve a képzetek világában előkelő szerepet játszik, mint azt a közmondás is bizonyítja. (A repetítio elvének különösen azon esetekben vesszük kiváló hasznát, midőn gyors cselekvésről van szó, vagy oly körülmények merülnek fel, amelyek a józan megfontolást korlátozzák, vagy épen kizárják. Ugyanis, ha a képzetek kellő élénkségét repetítióval biztosítottuk, akkor mind kevésbé lehet helye az u. n. Kopfverlorenheit-nak, mert ösztönszerüleg is az uralkodó képzeteknek megfelelőleg cselekszünk.]

[1]) Mégis az a kérdés, hogy uralomra segíthetek-e bizonyos képzeteket? Tehát a képzetek révén bár, uralkodhatom-e? Egyébiránt mint a mérnököt bizonyos fixpont, úgy köt bennünket is bizonyos elvi fixpont, amelynek meghatározására képesítve vagyunk.

Az akarati szabadság téves képzete szorosan összefügg az öntudatnak egy másik csalódásával, amelynél fogva magunkat az általános természeti törvények alól exemtusoknak hisszük és valljuk, sőt egyenesen ezen említett egyéni függetlenség érzetéből fakad az öntudat másik csalódása, az akarati szabadság téves képzete. Az ember a természeti törvényektől való függését nem érzi, ergo[1]) független. A föld vonzó erejét, a légnyomás nagyságát sem érezzük (mindig), azért nem jut eszünkbe, hogy akár az egyiket, akár a másikat tagadásba vegyük, sőt pl. az ideges ember nagyon is érzékeny a depressióval szemben elannyira, hogy pl. a szokott időben való felkelésre vagy munkára egyenesen képtelenné válik. Az általános természeti törvények alól akkor sem vagyunk kivéve, ha azokról öntudatunk nem tanuskodik is, ám az okos számol ezen törvényekkel és cselekvőségét harmóniába hozza velök, mert a természet törvényeivel való ellenkezésnek csak az ember adja meg az árát, s aki könynyebb törvényeknek alá nem veti magát, súlyosabbaknak az igáját lesz kénytelen tűrni. A modern pszichofiziologia nemcsak az akarati szabadságot, hanem a mai értelemben vett akarat létezését is tagadja. Tagadja, hogy a[2]) biologiai jelenségek magyarázatához szükség volna valamely különös szellemi erőre, lelki tehetségre, amilyennek az akaratot eddig tartották. A fiziológia az organizmusban csak molekuláris tevékenységet ismer, akár fizikai, akár vegyi következményekkel. Az organizmusban bizonyos szövetváltozások vagy bekövetkeznek, vagy nem, de úgy a bekövetkezés mint az elmaradás természeti (?) szükségszerüség folytán történik. Az ingerrel szemben bekövetkező reakciót szövetelőzményekben s nem valamely független és önkényesen reagáló akaratban kell keresnünk. A köhögés stb. nem függ tetszésemtől. Ha az inger elég erős, a reakció el nem maradhat.[3]) Az akarat tulajdon-

[1]) Ergo egészséges. Ez a természettudományi iskola logikája. Abból, hogy valamit nem látunk vagy nem értünk, nem szoktunk arra következtetni, hogy nem létezik, de az említett iskola hiveinél a tudás határai a laboratoriummal lezáródnak.

[2]) A „némely“ szócska közbeszurásával a helyes értelemhez jutunk.

[3]) Köztudomás szerint néha akkor is köhögünk (pl. jeladásból, szokásból stb.) ha akaratunkból indul ki az inger. Hol itt a különös

képen az agykérgi középpontok cselekvésre kiérett izgalmainak az öntudatban való fellépése. Az izgalom feltételezi a középpontok ingerlékenységét. Ha az ingerlékenység alább száll, akaratunkat is gyengülni érezzük. Cselekvésünk tehát az ingerre bekövetkező organikus reakció, tehát már másodlagos jellegű, s mintegy érzékítése az organizmusban láthatatlanul kifejlődő ingernek. De ha az erő láthatatlan is, organikus megnyilatkozásaiban érzékeink alá esik. Magának az idegizgalomnak forrása pedig a külső inger, s ép ezért akarati vagy cselekvési szabadságról nem szólhatunk. Az organizmusunkban fejlődő energiák legnagyobb része, akár keletkezésében, akár működésében tekintsük, öntudatunkban fel nem lép. Más energiák fellépéséről és irányáról öntudatunk tanuskodik. Midőn ezen energiák a szöveteket működésre ingerlik, akkor még nem szólunk akaratról, sőt akkor, midőn az esetleg heterogen tendenciáju energiák a szöveteket egyidejűleg ingerlik (mozgásra), akaratról egyáltalában szó sem lehet. Mi csak tétlen szemlélői vagyunk a küzdelemnek, amelyet a különböző hatályosságú energiák egymás közt folytatnak. Ha valamely energia a többi felett győzedelmeskedett, s az ellentétes energiák működése megszűnt, akkor a megfelelő izomösszehúzódás fizikai kényszerüséggel bekövetkezik. Most már nem azt mondjuk, hogy ezt vagy amazt szeretném tenni, hanem igenis, hogy ezt vagy amazt kell tennem. Maga az izomjátékra kényszerítő inger vagy reflexmozgás jellegével bír, midőn is csak annyit tudok, hogy valamit meg kell tennem, jóllehet az ilyen u. n. kényszerképzet által kiváltott mozgás a valódi reflexmozgástól különbözik, amely nem valamely kényszerképzet kíséretében, hanem automatice lép fel; az izomjátékra kényszerítő inger másik esetében már az öntudatnak is van szerepe, mely kettőről tanuskodik, arról nevezetesen, hogy mit, s arról, hogy miért kell valamit tennem, és akkor szólhatunk tudatos és akart cselekményről. Ez utóbbi esetben tehát a kényszerképzethez (fixatio) a cél képzete is járul.

A képzetek fixátiójának törvénye az emberi öntudat életében alapvető fontosságú s a szellemi élet nehézkedési tör-

szövetelőzmény? Az organizmus egyes részeire annyira befolyhatunk, amennyire épen szükségünk van.

vényének tekinthető. Az akarati szabadság tételének téves voltát csak azóta sikerült bebizonyítani, a mióta a képzetek fixátióját és annak fokozását megismertük. Képzetfixátióról szólunk, midőn az egyes képzetcsoportok energiái oly hatalmasan megerősödnek, hogy valamely képzet a többi rovására állandósul, megrögzik, s visszaszorítva a vele ellentétes képzeteket, a különböző energia-ellenáramlatok felett diadalmaskodik és a mozgató idegeket működésre ingerli. Midőn tehát az uralkodó-képzet energiái oly magas fokú ingert gyakorolnak a mozgató idegekre, hogy a megfelelő izomösszehúzódás el nem maradhat, kényszerképzetről szólunk.. Ha a képzeteknek kiérlelődése aránylag csekély időt vesz igénybe, akkor azt mondjuk, hogy a cselekvés ösztönszerűleg következik be. Az ösztönszerű cselekvésnél hiányzik a megfontolás, illetőleg az ellentétes képzetek vagy egyáltalában nem, vagy nem kellő energiával lépnek fel, s a képzet gyorsan ingerképessé válik és megfelelő cselekvésben reálizálódik. Büntetőjogi szempontból azon egyének, a kiknél az u. n. „ösztönszerű“ dominál, veszélyesebbek, mint — átlag számítva — mások, és ép ezért felügyeletre, gyámolításra, nevelésre szorulnak. Nem a jogérzet hiánya, hanem — legtöbb esetben — az önuralom hiánya viszi az embereket a bűnözésre. A bűnözők és nem bűnözők közt tehát nem szabad lényeges, vagy mi több, faji különbséget felállítanunk, mint ezt Lombroso teszi, hanem csakis fokozati különbséget, mint ezt az ethikailag haladó iskola tanítja. Az önuralom hiánya továbbá kriminális szempontból csak akkor veszélyes, ha állandó jellegű s ha azon átlagos mértéken alól van, amelyet az Állam polgáraiban feltételezhet és joggal elvárhat. Valahányszor tehát az önuralom hiánya a jellem gyengeségéből következik, büntetőjogi oltalomra, nevelésre van szükség. A képzetfixátiónak fizikai képlete valószínűleg (!) a corticalis ducok és idegrostok görcsszerű feszültségi állapotában keresendő, amidőn a heves vérömlés és partialis vértorlódás következtében az idegelemek chemiai változása és mechanikai feloszlása következik be, s az erős égési folyamatok az agyba toluló vér élenyét annyira igénybe veszik, hogy az egyébként associált képzetcsoportok és kéregpályák táplálék nélkül szűkölködve katalepsziás állapotba jutnak, s így tétlenségre kárhoztatva egyébként szokásos

akadályozó, illetőleg ellenőrző szerepökben nem érvényesülhetnek, s ezért az egyén öntudatába csak a túltáplált kéregpálya-terület által felélénkített képzetcsoportok lépnek fel, természetesen annál nagyobb erővel, minél kizárólagosabban foglalják le az agyba szállított vérmennyiséget. Az indulatos ember önkivületi állapota és az akut meggondolatlanság, az elmezavar fizikai képletétől lényegileg nem, hanem csak fokozatilag különböznek. Exner állítása szerint a fixatio egy erős vagy több gyengébb inger következménye lehet. Maga a hipnózis sem egyéb, mint bizonyos kényszerképzet mesterséges felidézése, amely a hipnotizáltat akarati szabadságától megfosztja (itt is előre adja el szabadságát a hipnotizált). Különös megfontolást igényel büntetőjogi szempontból azon megfigyelés, hogy sokan éber állapotban is szuggerálhatók. Bizonyára sok bűntényt kellene idegen számlára írnunk, ha az emberi cselekmények genezisét a magok teljességében ismernők, amelyeket egyszerűen a bűnöző terhére róttunk, jóllehet maga a bünöző gyakran csak vak eszköze volt annak az idegen akaratnak, amelynek befolyása alól magát nem emancipálhatta, s elkövette azt a cselekményt, amely az ő jellemével és gondolkodásmódjával épen nem egyezett meg.

A fixátióról eddigelé csak az elmebetegségek keretében szólottak, holott minden cselekvést feltétlenül képzetfixátio előz meg, s a cselekmény csak a megfelelő képzetfixátiónak bizonyos izomjátékban realizált reflexe. Meg kell külömböztetnünk tehát az egészséges és a beteges fixátiot, mely utóbbiról szólunk, ha a fixátio az agy pathologikusan zavart, abnormális görcsszerű állapotán alapszik, amidőn is a józan megfontolásról szó sem lehet. A normális ember cselekményének a genezise a következő: először valamely képzet többkevesebb küzdelemmel uralomra jut, a második fázisban a cselekvésre kiérik, végre megfelelő izomjátékban testet ölt s mint külső cselekmény jelentkezik. Midőn beszámíthatóságról szólunk, a beteges fixátio eseteit kizárjuk. A fixátio beteges jellegű, midőn az ember szokásos és rendes gondolkodásmódjának meg nem felelő, pathologikus természetű, tehát rendkívüli tényezők által megzavart gondolkodási folyamatok eredménye. A fixátionak ellenlábasa a gyorsitott képzetlepergés esete, midőn a gondolatok oly nagy számban s oly rohamosan

tolulnak az öntudatba, hogy valóságos eszmetolongásról szólhatunk, amikor aztán egyetlen képzet sem érhet ki a cselekvésre, mig a fixátionál épen ellenkezőleg bizonyos képzet egyoldalú túlysúlyával találkozunk. Ha tehát a képzetek lefolyása, kapcsolása normális, akkor a cselekményt beszámíthatónak minősítjük. Az önkivületi állapotban kitermelt cselekményt ellenben be nem számíthatjuk az egyénnek. Aki állandóan (per modum habitus) jogszerüen gondolkodik, valóban csak önkivület esetében véthet súlyosan valamely jogszabály ellen. Az akarat már fogalmában kényszert jelent s azért a „szabad" jelző tagadása a fogalomban rejlő állításnak. Az akarat elismerése bizonyos kényszernek, mely az izmokat megfelelő összehúzódásra készteti, s e mellett felismerése a cél képzetének, amely a kényszert még hatványozza. A kényszert alapfokában mentő-körülménynek ismerjük el, ellenben a cél képzetével fokozott kényszert kárhoztatjuk és pedig annál jobban, mennél élénkebb és tisztább a cél képzete, tehát mennél magasabb fokú a kényszer.

Az öntudat csalódása a molekuláris folyamatok azon stádiumában szülemlik meg, amidőn még csak az ingerek küzdenek, s az ingerek erejét nem ismerve, meg nem határozhatjuk, hogy melyik győzi le a többit és érvényesíti tendenciáját a többi rovására. A küzdelem időszakában tehát, midőn az ellentétes ingerek ismeretlen és meg nem határozható energiával törekednek érvényesülni, abban a csalódásban vagyunk, hogy az ingerek bármelyike képes volna bizonyos neki megfelelő cselekvés kiváltására (tehát így is tehetnénk vagy úgy is) holott az adott időpontban a szövetelőzményekben[1]) már el van döntve a küzdelem sorsa, csak még ismeretlen előttünk. A csalódásban megerősit azon tudat, hogy az egymással küzdő ingerek bármelyikének megfelelő cselekvésre, a szükséges izomerővel is rendelkezünk, tehát ezt vagy amazt a cselekményt ki is válthatjuk. Ha az egyén az ingerület motivumával tisztában van,[2]) akkor a szabadság gondolata sem kisérti, mert tudja, hogy mi az, ami őt cselekvésre

[1]) Midőn t. i. ama szövetelőzményeket felépítettem, illetőleg a szerkezetet elkészítettem.

[2]) Azt mondja: „ezt kellett tennem" ; de az uralkodó képzeteknek itt is elhatározó befolyásuk van, mint azt pl. a párbajnál látjuk.

készteti, azt is tudja, hogy miért kell így vagy amúgy cselekednie, tehát sokkal inkább kötve érzi magát. Ebből egyszersmind kitünik, hogy mennél tudatlanabb valaki, annál szabadabbnak hiszi magát (?) és contra. A hipnotizmus terén szerzett tapasztalatok szintén igazolják feltevésünket, t. i., hogy az ember a benne uralomra vergődő képzetek automatikus végrehajtója, akár külső, akár belső körülmények érlelték ki benne az illető képzeteket (auto-suggestió). Az Állam tehát visszásan cselekszik, midőn a szuggesztió hatalmáról s a képzetek erejéről megfeledkezve büntet, ahelyett, hogy a nép neveléséről, az agyvelőnek nemes gondolatokkal való benépesítéséről s ezen nemes gondolatoknak olyan kiérleléséről gondoskodnék, hogy azok más alacsonyabb képzetekkel a győzelem alapos reményével vehessék fel a küzdelmet. Tényező elemeiben és idejében kell a bünöző rosszat elfojtani (principiis obsta). A hipnotizmus megismerteti a szuggesztió [1]) végzetes hatalmát, mely a jó és rossz példa, a divat, az uralkodó erkölcsök befolyásáról tesz bizonyságot, mert a szuggesztió hipnotikus állapoton kivül is, a legnagyobb percentben, minden ellenkezés nélkül érvényesül.

Az akarati szabadság, minden idők legérdekesebb és legjobban vitatott kérdése volt. Az akarati szabadság első negatioja a fátumban jelentkezik. A mithológia istenségei az egyes természeti erők personificatiói, amelyek természetesen kötve vannak a természeti törvényekhez, tehát nem is istenek (a szó tulajdonképeni értelmében), hanem csak a természeti erők manifestatiói, s mint ilyenek nem a természet fölött, hanem a természet, illetőleg a fátum uralma alatt állanak. Később azt vitatják, hogy nincs más, mint a természet, s a természetben jelentkező összes erők forrása maga a nagy természet, amely felfogás tehát végelemzésben a pantheismusra vezet. Ezen szó Istenség, csak gyüjtő neve a természeti erőknek és personificatiója a nagy természetnek. Nincs más, mint anyag s az anyag modalitásai. A determinizmus a fátumot az élő lények organizmusában s organikus működéseiben állapítja meg. Nem valamely felsőbb erő (Isten), nem is a nagy természet, hanem az emberben uralkodó természet képezi az

[1]) Ezt csakugyan nem méltányolják eléggé.

egyed fátumát. A determinizmust meg kell különböztetnünk a praedeterminizmustól, mely naturalisztikus kiadásban, a világesemények szövődésében a természet előre rendező és elhatározó, fatalisztikus jellegü befolyását látja. A theologiai felfogás szerint a világ folyásának elhatározó és rendező okát Istenben kell keresnünk, aki az ember gondolatait és cselekedeteit, születése előtt már, olykép rendezi és intézi, hogy a pokolra vagy menyországra kiérlelődjék.[1]) (E tannal vádolják a deterministák a theologusokat). Ennek a theologiai felfogásnak hódolnak állitólag szent Ágoston, Anselm és a reformatio korifeusai. Hivatkoznak szent Tamásra is, aki (állitólag) azt mondja (L. Wargha 321. l. Nem idézi szent Tamást, illetőleg a vonatkozó helyet.), hogy Isten mint a világ teremtője minden mozgás forrása, s az ember akarata csak eszköz Isten kezében. A teremtmény a Teremtő akarata ellenére semmit sem tehet, ellenben a Teremtő a teremtménynek még akaratával is rendelkezik. Hivatkoznak a szent Irás egyes helyeire, igy Jeremiás 10, 23.: „Tudom Uram! hogy nem az emberé az ő útja, sem a férfiué, hogy járjon és irányozza lépéseit...“ [Ezen idézett hely szent Jeromos magyarázata szerint igy hangzik: Ime Uram! a chaldeusok jönnek, de mi tudjuk, hogy ők nem tehetik azt, amit akarnak, mert az ember dolga Isten kezében vagyon... (Példabesz. 16, 9.); azért (10, 24) „Fenyíts meg engem Uram! de kegyességedben...;] továbbá (Példab. 21, 1.) „A király szíve az Úr kezében, a hová akarja, oda hajtja azt“; hivatkoznak szent Pálnak a rómaiakhoz írt levelére (9, 18.) „Könyörül tehát, akin akar, és megátalkodni hagyja, akit akar“ . . . [Amit Isten csupán megenged, többször fordul elő a szent Irásban úgy, mintha Ő cselekedte volna. (L. Móz. II, 7, 3, 9, 12, 10, 20, 27. Lásd 26. Jegyz. a 9. Részben Tárkányi szentirása.) . . . A szent Irás más helyei ellenkezőleg: Jézus Sirák fia 21, 1. „Fiam vétkeztél? ne cselekedd többé“ — 2. „mint a kígyó szinétől fuss a bünöktől.“] Wargha azt állítja, hogy Calvin, Jansen és az újabb időben Schleiermacher csak szent Ágoston tanítását ismétlik (némi változtatással) a predesztinációról.

[1]) Mily tájékozatlanság és egyoldaluság!! Ezt Wargha a nagyhirü tudós mondja. Honnét vette az általa vázolt felfogást?

„A deterministák mindennek dacára, nem vallják azt, hogy az ember a jövő eseményeire semmi befolyást nem gyakorolhatna, sőt azt mondják, hogy az embernek igenis módjában van a természet törvényeit kifürkészve, bizonyos szövetváltozásokat felidézni,[1]) s így épen a természeti törvények segélyével, de soha azok ellenére, a szükséges praemissákat előzőleg kitermelve, céljait megvalósitani. Ez a felfogás tehát az Izlam felfogásától lényegesen különbözik. (Hic Rhodus). „Azonban az említett tevékenység is a természeti törvényekhez kötött esemény, s az agyműködésnek szükségképi eredménye, nem pedig az u. n. szabad akaratnak az idegingerektől független elhatározása". Még az önkényszerű magatartás is szükségképen működő erők eredménye, csak ezen mozgató erőkről nem tudunk mindig beszámolni, s ez esetben szólunk szeszélyről, önkényről stb. Ha az Állam a determinizmus ezen tanát megszívlelné, hogy t. i. a törvények helyes alkalmazásával az események alakulására befolyhat, bizonyára inkább[2]) praemissáiban támadná meg a bünözési hajlamosságot és a bünözés jelenségeit, s ebben az esetben több eredménynyel járna el, mint most, midőn inkább „post festa" működik, s következményeiben akarja megszüntetni a bünözés hatásait. Az ilyen eljárást támadja a determinista büntetőjogász, amelyre nagyon is ráillik az a magyar közmondás: „Eső után késő a köpönyeg". Ezzel ugyan nem azt mondjuk, hogy az Állam a bünözési veszélyt ne iparkodjék lokalizálni, hanem, hogy az események tanulságait felhasználva, helyes megelőzési magatartást tanusítson, s ne csak a már megtörtént bajnak utána kullogjon. Az oltalmi elv úgy a bünözőben, mint a társadalmi életben iparkodik a jövő veszélyeit megelőzni, felemelve és ápolgatva a bünözőt s miután nemes elvekkel kellőképen felfegyverezte s egyuttal a társadalmi medium bünözésre kényszerítő ingereit s egyéb veszélyeit, legalább nagyjából, elhárította, visszaküldi a bünözőt a társadalomba, hogy kedvezőbb (?) körzetben, új erővel vehesse fel a küzdelmet az élet nehéz útjain. A közbeszéd sem igazolja az akarat-szabadság theoriáját. A közönséges életben

[1]) Ergo.
[2]) Az egész okoskodást aláirjuk. E tekintetben az Állam tényleg nagyon keveset tesz.

ugyanis — nagyon helyesen — inditó okról beszélünk, mely bennünket valamely cselekmény kiváltására kényszerített. Ha kérdik, miért tetted ezt, azt feleljük, hogy ezért, vagy azért, de nem szoktuk feleletül adni: azért, mert akartam. Ilyen feleletet csak akkor adunk, ha cselekvésünk miértjével nem vagyunk tisztában, vagyis nem ismerjük azokat az erőket, amelyek bizonyos cselekvés kiváltására kényszerítettek bennünket. Spinosa Ethikájában mondja: Homines se liberos opinantur, quandoquidem suorum volitionum suique appetitus sunt conscii, et de causis, a quibus disponuntur ad appetendum, et volendum, quia earum sunt ignari non cogitant (p. I. prop. 36, append. pag. 34.). Az erők működésénél a vonzás és taszítás törvénye érvényesül, tekintet nélkül arra, hogy a működő erők öntudatunkban is fellépnek, vagy nem, s ez az eredményre nézve teljesen közönbös. Ezen vonzó vagy taszító erők mint motivumok szerepelnek öntudatunkban, ha t. i. egyáltalában fellépnek, mert lehet, hogy nem tudatosan érvényesülnek. Állandó szövetelőzmények állandó jelenségeket idéznek elő az organizmusban. A szokásos cselekmények tehát csak annyit jelentenek, hogy a szövetelőzmények, a külső inger, a vér circulatiója és a szövetingerület ugyanazok maradtak, vagyis a következmények állandósága az előzmények állandóságáról tanuskodik. Nem lehet tagadni, hogy a kivülről hatályos erőkkel szemben nagyon is érzi az ember saját tehetetlenségét. A háborgó tengeren nem igen jut eszébe a hajósnak, hogy szabadságával kérkedjék az elemekkel szemben, ellenben a benső erőkkel szemben, főkép ha a működő erőkről öntudatunk nem tanuskodik, szabadoknak hisszük magunkat. Pedig a felszabadult vizek árja nem lehet végzetesebb az emberre nézve, mint a szenvedélyek háborgása, amely nemcsak a fizikai, hanem az erkölcsi embert is eltemetheti. S ha a küzdelem nehéz, mikor a veszedelem forrásával tisztában vagyunk, hogy küzdjünk meg az ismeretlen veszélyekkel? A tudás nagyon is megkönnyiti a küzdelmet s a hajós orcája verejtékével bár, de uralkodik a háborgó tenger hullámain, sajnos, kevesen tudják, hogy az uralkodás, a szabadság mindig az orcák verejtékének gyümölcse. Ez az igazság érvényesül a nagy természet ölén, érvényesül az emberben magában és az Államokban is.

Az ember magatartásának végső oka az ő organikus berendezése, amelyet nem kreáltunk, tetszésünk szerint[1]) meg sem változtathatunk. Azok a molekuláris előzmények is, amelyek valamely képzet fellépését, más képzetekkel való associatioját felidézik, más képzetekkel szemben való túlsúlyát biztositják, s a képzetnek kényszerképzetté való kialakulását, majd bizonyos izomjátékban való visszatükröződését eszközlik, ugyanazon fizikai törvények alá esnek, amelyek a természetben is hatályosak. Az erők egyenközényének törvénye, a chemiai rokonság vagy a gravitátió törvényei csak oly ellenállhatatlan törvényszerüséggel érvényesülnek a legparányibb sejtekben, mint a legkifejlettebb szervezetekben, az élő épúgy mint a holt természetben, és bár jogos az objectio, hogy a természetben sok erő működik, amelyekről nem tudunk, amelyeket tán sohasem fogunk megismerni, annyit mégis teljes bizonyossággal állithatunk, hogy a természetben törvényszerüség uralkodik és azt is tudjuk, hogy a kauzalitás törvényének uralma feltétlen jellegü és kivételt nem tűr.

Az akarati-szabadság tétele egyike azon atavisztikus jellegü tévedéseknek, amelyektől az emberiség mindeddig szabadulni nem tudott, s a mely a büntetőjog vidékén, a büntetés jelenlegi formájában jegőcödött ki. Ezen végzetes tévedés megöröködése ellen küzdeni, a kriminologia minden hivének szigorú[2]) kötelessége. Ezen tévedésnek is csak a természettudományi ignorantia az egyedüli forrása. Ezt az ignorantiát eloszlatni a hivatalos úgy, mint a privát életben s a természettudományi felvilágosodást consequentiáival uralomra segíteni, ez a haladó természettudományi iskola főfeladata. Annak a sajátságos jelenségnek pedig, hogy még azok is, akik az akarati szabadság tételében nem hisznek s egyébként is a természettudományi felvilágosodás zászlója alá sorakoztak, azok is a mai büntetőjogi rendszer mellett kardoskodnak, csak az az oka, hogy az Államnak a bünözéssel szemben kifejtendő szükséges reakcióját más alakban elképzelni nem tudják, mint az eddig uralkodó megtorlási rendszer alakjá-

[1]) Kimaradt: azonnal. Igy elismerjük. A szöveg értelmében ellenben tagadjuk. Csak előbb emlitette, hogy bizonyos szövetváltozásokat felidézhetünk. Ellenmondás.

[2]) Van-e kötelesség, ha nincs szabadság?

ban. Mert „akkor nem lehet büntetni", s megbomlik a társadalmi s az állami rend stb. Kevés büntető-jogász van ma, aki az akarat feltétlen (!?) szabadságát vitatná. Sokan vannak ellenben, akik a választási, az elhatározási szabadságot (pl. Binding) hangoztatják, amely az egyén rendelkezésére áll, s a kauzalitás törvénye alól ki van véve. Szerintük a motivumok természeti szükséggel lépnek fel ugyan, a motivumok közt azonban szabadon választhatunk. Ámde az akarat az elhatározással egyidőben jön létre, a motivum fellépése pedig még nem nevezhető akaratnak. Midőn a motivumok fellépnek, akkor még csak az akarat ingeréről szólhatunk. Valamelyik motivum győzelme, az elhatározás és az akarat ugyanegy jelentőségüek, s egy egységes mozzanatnak különféle elnevezései. Akaratról — a szó tulajdonképeni értelmében — csak akkor szólhatunk, midőn a beidegzési folyamat (a környéki szervekhez) az agyból kiindul. Egyébként az elhatározás is a corticalis berendezés szükségszerü productuma, amely szintén a természeti törvényeknek van alávetve. Mihelyt az idegsejt-nyúlványok elágazása, egybekapcsolódása, a vérömlés, illetőleg az agy egyes vidékeinek táplálkozása változik, más és más a gondolkodási folyamat, egészen más az elhatározás, más az akarat és a cselekvés (?). Továbbá az akarat a motivumokon épül fel, szabad elhatározásról tehát csak akkor szólhatnánk, ha a motivumok felett tetszésünk[1]) szerint rendelkezhetnénk, erről azonban szó sem lehet, hisz maga a motivum sem más, mint bizonyos szükségszerüséggel fellépő képzet-impulsus és mozgási tendencia. Ha pedig azt mondjuk, hogy az elhatározás szabadsága a szükségszerüséggel fellépő motivumok keretén belül érvényesülhet, már feladtuk az akarati szabadság tételét, s még ebben az értelemben is csak akkor szólhatunk az elhatározás szabadságáról, ha tőlünk függ, hogy a cselekvésre ingerlő képzetek közül melyik győzzön, s melyik nyerjen a cselekvésben megvalósulást. De még ezen szükebb értelemben sem fogadhatjuk el az elhatározás szabadságát, mert a motivumok ingerereje (?)

[1]) A cél, a javakról való fogalmaink, illetőleg az a jó, amelyet legfőbbnek minősítünk: döntenek.

szövetbeli[1]) előzményeken alapul, s nem a mi kényünk-kedvünktől függ. A cselekvés pillanatában (!) a legtöbb energiával rendelkező képzetcsoport szükségképen explodál. Legtöbb energiával pedig a momentán legjobban táplált kéregterület rendelkezik.

Ha az ember csakugyan[2]) szabadon határozza el magát a cselekvésre, akkor nincs jellem (?), megszünik a hitel, a becsületességben való hit, a bizalom, és az ember sohasem tájékozhatja magát, úgyhogy sem a társadalmi, sem a gazdasági életben nem tehetnénk egyetlen egy biztos lépést sem, s le kellene számolnunk azzal a lehetőséggel, hogy akit becsületesnek ismertünk, holnap a legnagyobb gazságot (?) követi el; s aki vitézségének százszor tanubizonyságát adta, a legaljasabb gyávaságra képes; a bátor pedig a legfélénkebben is túltesz a félénkségben stb. Lehet-e továbbá emberismeretről szó, ha az elhatározás szabadságát vitatjuk? A cselekmény a cselekvést kiváltó egyén jellemét, egész egyéniségét visszatükrözi. Ez a tapasztalati jelenség is azt mutatja, hogy az ember charakterében, illetőleg az egyéniségében állandóan fellépő és működő motivumokhoz kötve van. Épen ebből következik, hogy egyéni felelősségre vonásnak, kizárólag épen csak a determinizmus szellemében lehet helye. A cselekvésért felelős vagyok, ha abban egyéniségem[3]) visszatükröződik, ha a cselekmény mintegy az én charakterem bélyegét hordja

[1]) Amelyre nekünk is van befolyásunk. A cselekvés pillanatában ritkán vagyunk szabadok. Ezt csak kis dolgokra vonatkozólag mondhatjuk. Az ember sorsa előbb dől el, nevezetesen akkor, amikor képzetvilágának dominansait megalkotja s az egyforma gyakorlat révén bizonyos szövetelőzményeket állandósít.

[2]) Ismét kimaradt egy szó: momentán. Tényleg az ember nem egyhamar képes arra, hogy főkép nagy dolgokban homlokegyenest ellentétesen cselekedjék. A jellem az elvek (vagy ha jobban tetszik: bizonyos képzetcsoportok) állandó uralma, határozott rendszere. Erről csak azok tudnak, akik a dodonai jósda problemájával foglalkozni érdemesnek tartják. Nincs kizárva az, hogy valaki egyáltalában nem ismeri magát.

[3]) A cselekmény bizonyos oldalról mindig jellemzi a cselekvőt, tehát abban az esetben is, ha elvei, jobb meggyőződése ellenére cselekszik. Ez esetben néha az elvek, máskor az akarat erőtlenségére, vagy az ösztönszerüségből ki nem bontakozott egyén impulsivitására következtethetünk. A charakter tehát soha nem hiányzik, más kérdés azonban, hogy milyen az a charakter!

magán. Csakis ebben az esetben lehet szó arról, hogy az egyént a jogellenes kárért, mely cselekményéből származott, felelősségre vonjuk és megfelelő büntetőjogi kiegyenlítésre kényszerítsük. Azon cselekmények, melyek egyéniségemmel összhangzásban nincsenek, azok nem az én (?) cselekményeim, még akkor sem, ha én követtem volna el. A charakter és az egyéniség fogalmában tehát implicite bennfoglaltatik a kötöttség, a kényszer, bizonyos eleve meghatározott irányban való cselekvésre. Ha pedig valahol ez a kényszer, ez a megkötöttség hiányzik, ott a charakter is hiányzik. A klasszikus iskola saját szempontjából, ha uralkodó tételéhez következetes akar maradni, tagadja az egyéni charaktert, s vele együtt a felelősségrevonást is, mert e kettőt egymás nélkül elképzelni sem lehet. Ezért a klasszikus iskola következetesebb volt elveihez akkor, amikor a gyermekeket és őrülteket is büntette, mint ma, midőn privilegizálja őket, mert ezeket éretlenségök, illetőleg a józan cselekvésre való képtelenségök mentesíti a felelőségre vonás következményeitől. Más szóval, a gyermekeknél hiányzik a charakter, az állandó dispozíció a bizonyos irányban való cselekvésre, az őrülteknél pedig az állandó dispozíciót beteges organikus befolyások egyenesen kizárják. Aki pedig nemcsak a charakterből kifolyó cselekményeket bünteti, az a véletlenért is büntet, büntet az egyéniségtől független körülményekért, amelyeket a „casus" elnevezés alatt foglalunk össze. Ez pedig minden morállal, magával a józan gondolkodással is ellenkezik.

A mai büntetőrendszer egyik legnagyobb hibája, hogy a nem veszélyes, sőt (átlagos számítás szerint) a középmértéket jóval meghaladó jobb charakterü egyéneket is bünteti, amidőn, az ő helyzetükben ugyanazon cselekményt 100 közül mondjuk 90 esetben (tehát a polgárok zöme) más is ugyanígy elkövette volna. Az oltalmi principium híve az egyént a véletlenért, a körülmények végzetes összetalálkozásáért nem akarja büntetni, s a felelősségre vonásnak csak ott ad helyet, ahol a bünözés forrását a charakterben kell keresnünk, amidőn tehát a charakter ártalmatlanná tételéről van szó; mert az Állam büntető tevékenysége csak akkor lesz igazságos, ha az egyént csak akkor bünteti, midőn az egyénben és nem a körülményekben kell bizonyos, hogy úgy mondjam: meta-

morfózist felidéznie, mert hisz ez utóbbit az egyén felelősségre vonása nélkül is eszközölheti, ha pedig nem eszközölheti, akkor az egyéntől hogyan várhatjuk azt, amit az Állam az egyéni erő sokszoros hatványaival sem valósíthat meg. Megemlítjük még, hogy a természettudományi iskola szerint a klasszikus iskola, midőn a bünözésben a charakterre való tekintet nélkül büntet, következetlenségbe esik, midőn privilegizál, mert a casust a gyermekeknél és őrülteknél is épúgy büntethetné [pl. az őrültet azon az alapon, mert felteszi, hogy az őrült maga is közreműködött szomorú fátuma felidézésében, amidőn felelősségét is megállapította, jóllehet, a momentán felelősségre vonás alapja hiányzik, de hisz a cselekvés pillanatában a legtöbb embernél hiányzik.] A gyermek is ismeri a jó és a rossz közti különbséget, tehát büntessük, mert ezt a büntethetőségre közönségesen elégnek tartják.

* * *

A pszichopathologia, amely a szellemi tevékenységek megzavarodásairól számol be — a pszichofiziologia egyik főága — érdekes és ethikai jelentőségü, mert önuralomra és szelidségre tanít, a krimonologust pedig a bűncselekmény józanabb és igazságosabb elbírálására képesíti. Ismerje meg az ember saját pszichikai állapotát, tanulja meg az önészlelés mesterségét, hogy azon alkalmas akadályozó képzeteket kiérlelhesse és kellő időben latba vethesse, amelyekre az ő egyéniségének a rossz elkövetésének megakadályozására szüksége van.

A pszichopathologia a pszichikai betegségek különböző nemeit, okait és tüneteit (jeleit) ismerteti, mely utóbbi ága t. i. a szimptomatologia, diagnózis és gyógyítás szempontjából fontos. A tétel, hogy a bünözés a szellemi zavarokkal oksági viszonyban van, újabb keletü. Ma már nemcsak bárgyúság és a tulajdonképeni lelki betegségek esetében vitatják a beszámithatatlanság fennforgását, hanem bizonyos organikus elfajulások (pl. szívbetegségek), idegbetegségek és az öntudat beteges megzavarása eseteiben is. Maga a bárgyúság a fizikai organum fejlődési hiányosságának eredménye (míg a szellemi betegségek a fejlődött agy funkció-zavaraira vezetendők vissza).

A bárgyúság okai individualisztikus vagy tellurisztikus (a kozmikus viszonyok befolyása inkább a tömegre, a csoportemberre, mint az egyénre kihatólag érvényesül) jellegűek. Első esetben vagy az ébrényi állapotban, vagy a születésnél, vagy a fejlődési periodusokban lépnek fel bizonyos kedvezőtlen körülmények, amelyek azután a bárgyúságot idézik elő; az utóbbi esetben a talajviszonyok következménye (kretinizmus), mely nagyobb arányokban különösen a magasabb hegyvidékeken jelentkezik (Alpesek, nálunk a folyók mellett). Testilelki fájdalmak, bánat, rossz bánásmód a terhesség idején stb. a gyermek kortikális fejlődésére kedvezőtlenül hatnak vissza. A bárgyúság tehát némely esetben a nép durvaságának világos jele. A fejlődés későbbi periodusaiban a mákonymérgezés (elaltatás), a szeszes italok, különösen a pálinka, az onanizmus stb. azok a tényezők, amelyek az agy kifejlődésére akadályozó befolyást gyakorolnak. Ha (!) Darwin tétele igaz, hogy az ember ébrényi állapotából egész a teljes kifejlődésig (21 év) az emberiség fejlődési korszakait tünteti fel: a fejlődés bizonyos stádiumában külső káros befolyások által megrögzített individuum valamely őskori embert tüntet fel, az ő eredeti korlátoltságával, állatias hajlandóságaival és vad kegyetlenségével. Erről különben a gyermek is tanuskodik, mert a vadság és a kegyetlenség épúgy, mint az állatiasság minden fejlődésben levő gyermeken észlelhető. [Később ki fogjuk mutatni, hogy a gyermekekben előtörő vadság és állatiasság (kegyetlenség) kimagyarázására nem kell Darwin hipotéziséhez folyamodunk.)

A szellemi betegség, mint említettük, a már kifejlődött fizikai organum pathologikus jellegű megzavarodása, az agy beteges elváltozása, mert minden szellemi betegség az agyvelő betegsége, jóllehet nem minden agybetegség jár szellemi zavarokkal. A szellemi betegség, vagy mint az orvosok nevezik: a pszihózis elsősorban értelmi, esetleg érzelmi világunkra gyakorol káros befolyást. Az utóbbi esetben melancholiáról szólunk, mely a kedélyi élet állandó, organikus alapokon nyugvó depressziója; mig a mánia épen ellenkezőleg a kedélyi élet exaltációja, a meteorologia nyelvén szólva: maximuma. A képzetvilág normális lefolyása, egyensúlya, mindkét esetben ki van zárva, csakhogy egyik esetben a maximum, a másik

esetben a minimum irányában. A pszihózis másik faja az értelmi világ megzavarodásában csucsosodik ki, és mint őrültség vagy mint bolondulás jelentkezik; az aggkorban előfordul mint bárgyúság, tompa elméjüség, amidőn az egyén elveszti itélőképességét és helyes következtetésre képtelenné válik. [Amit állitólag a fiziologiai megfigyelések igazolnak, t. i. hogy az elődök az utódokban erényeikkel és hibáikkal feltámadnak, csak nagyon is megszorított értelmezésben fogadhatjuk el.] A tapasztalás igazolja, hogy az elmebajosoknál az átöröklés a betegségnek egyik legközönségesebb forrása. A betegek megfigyelése egyéb adatokat is szolgáltatott az elmebetegség felismerésére vonatkozólag. (Ilyen pl. a charakter megmagyarázhatatlan elváltozása, főkép ha a változás súlyos betegségek, válságos időszakok következményekép szerepel.) Elmebaj fennforgására következtetünk anthropologiai vagy klinikai és más ismertető jelekből, amely utóbbiak alá foglaljuk az érző és mozgató szervek zavarait, a vegetativ élet zavarait, ide tartoznak a rögeszme és egyéb ismertető jelek, így a sajátságos nézés, különös arckifejezés, a szemek szokatlan tüze stb. s végre minden szokatlan, a charaktertől teljesen elütő (idegen) akaratelhatározás és cselekvésmód, melyről a cselekvőre rá nem ismerhetünk.

A melancholia jellegzetes vonása a nagyfokú ingerlékenység, szeszélyesség, szenvedélyesség, amely állandóan fájdalmas beteges dispozícióból fejlődik ki, s a legcsekélyebb külső ingerre érthetetlen, megokolhatatlan reakcióra ragadja a beteget. [Más vélemény szerint a melancholiát — tiszta képében — az érzéketlenség jellemzi. (Ez azután bármely irányban jelentkezhetik.) — A melancholia azonban az esetek többségében mániává fejlődik, illetőleg átmenőlegesen a mániával vegyül, amikor a beteg már a külső ingerre is reagál. A melancholia állapotából keletkezett mánia esetében (másodlagos elmekór) a beteg minden külső inger nélkül is reagál.] Ha a melancholia delirium nélkül jelentkezik, nehéz lesz fennforgását megállapítani, s ilyenkor azt a cselekményt, amely különben betegsége előtt jellemének meg nem felel, a beteg szeszélyességének, önfejüségének vagy gonoszságának tulajdonítják. A melancholia különösen veszedelmes, ha az egyébként is fájdalmas közérzéshez valamely rögeszme, vagy a te-

hetetlenség tudata járul. Hogy állapotán javítson, gyakran a bünözés utjára lép, vagy épen öngyilkossá lesz.

A mániakus közérzése körülbelül az u. n. nobelspitz állapotával volna összehasonlítható. A mániakus a melancholikusnak tökéletes ellentéte. A társaságot keresi, szivesen utazik, szellemi képességei esetleg hatványozott fokban érvényesülnek. Az a jóleső érzés, mely egész fizikumán végigömlik, lehetetlenné teszi, hogy a beteg felismerje baját, de a laikus sem veszi észre a betegséget, amely pedig igen gyakran csak előpostája az őrjöngésnek és a paralízisnak. A mániakust a kedélyhangulat megokolhatatlan és gyors változása, úgyszintén az állhatatlanság jellemzik. A mániakus mindenbe belekap, de semmit be nem végez, cél nélkül cselekszik, vándorlásra adja fejét stb. A kleptománia, pirománia, a perlekedési mánia, az iszákosság, a kóborlás, az általános elmezavarnak csak pártikuláris jelenségei. A büntetőjogászra nézve az u. n. mania transitoria a mániának egyik legérdekesebb alakja. Fizikai vagy pszichikai megerőltetés, a szeszes italok, a nagy meleg stb. következménye, mely (10) 20 perctől 6 óráig terjedhető időközben, különben teljesen egészséges embernél a lelki életet oly hatalmasan megzavarja, hogy az illető öntudatát elveszti és semmire sem emlékezik, ami azon időközben történt vele, s ami a legkülönösebb, laikusra a teljesen normális egyén benyomását gyakorolja. Ez az állapot, mely néha az egyén életében csak egyszer következik be, végzetessé válhatik az illetőre, ha kevésbé szerencsés körülmények közé keveredik. Ezen mania acutissima jótékony álommal fejeződik be, amely egyuttal a teljes gyógyulást is meghozza számára. Ha ezen állapotban bűncselekményt követ el, csak világos, hogy tagadását megátalkodott gonoszság jeléül tekintik, abból pedig, hogy esetleg a bünözés színhelyén még aludni képes, (a bünözés jeleit eltüntetni, vagy menekülni természetesen eszébe sem jut), rendesen arra következtetünk, hogy közönséges, lelketlen és ostoba gonosztevővel van dolgunk, aki még hozzá konokul tagad, jóllehet tagadása ezen esetben jóhiszemü.

Az őrültre és a bolondra jellemző, hogy régi „én"-jöket elvesztik s újjal cserélik fel. Köztudomású, hogy némelyik istennek, királynak stb. képzeli magát. Felismerni csak akkor

lesz nehéz, ha a betegség teljesen még ki nem érlelődött, vagy ha a beteg rögeszméjét eltitkolja. Az őrült néha állatnak képzeli magát, máskor azt hiszi, hogy valamely jó vagy rossz szellem szállta meg. Máskor ismét azt hiszi, hogy üldözik, életére törnek; testi-lelki kárvallástól retteg (hallucináció). Első fázisaiban nehéz felismerni. A beteg eleinte csak bizalmatlan vagy gyanakvó, azonban bármely csekély körülmény esetleg teljesen kizökkenti a rendes kerékvágásból, s a passzivitás területét odahagyva akcióba lép, s a büntetőtörvénykönyvek paragrafusaival kollízióba jut. A politikai és a vallási fanatizmusról azt tartják, hogy azok az őrjöngés sajátos jelentkezési alakjai. A szerzett gyengeelméjüség, topaság, úgy értelmi, mint ethikai tekintetben a szellemi működés fokozatos megbénulását jelenti.

Különös figyelmet érdemel az öregeknél szokásos gyengeelméjüség. Az aggkorban tapasztalható gyanakodás, önzés, önfejüség csak szimptómái a lelki tehetségek elernyedésének, a lelki egyensúly megbomlásának (a kemény agykéreg túlságos megkeményedése, majdnem elszarúsodása). [A most tárgyalt dementia senilis mellett a dementia paralytica említendő, amelynek első jelentkezési formája gyakran a charakter és az erkölcsök teljes metamorfózisa (in peius), s mely a büntetőjogászra nézve különösen érdekes, mert ez a betegség hónapokig, sőt évekig tartó időszakokban olykép szünetel, hogy a beteg hivatásának élhet, s ha hozzátartozói előtt gyanus is, egyébként mindenkire a teljesen egészséges ember benyomását teszi, jóllehet gyógyíthatatlan betegségben szenved, s ugyanakkor a betegségnek még csak nem is intermissziójáról, csak remissziójáról, vagyis csak arról szólhatunk, hogy a betegség lefolyása szelidebb alakban jelentkezik.]

Az elmegyengesség és a tulajdonképeni elmebetegségeken kivül felemlítendők az u. n. pszichikai elfajulások, amelyeknek alapját szerzett vagy átöröklött organikus degeneráció képezi. [A szerzett organikus degeneráció (szervezeti elfajulás) rendesen valamely betegség utókövetkezménye gyanánt szerepel, máskor súlyos testi sértésben, a kicsapongás különböző nemeiben kell alapját keresnünk (paralysis progressiva)]. A birók és szakértők helyzetét nagyon megnehezíti az a büntetőjogilag igen fontos körülmény, hogy a betegség ezen nemének klini-

kai képe elannyira változatos és bizonytalan, hogy a beteget ép ezért legtöbb esetben simulansnak tartják. [Ez az eset különösen akkor áll be, ha a beteg a „nyugalmi állapot" beállásával kerül megfigyelés alá, hozzátartozói pedig — legtöbb esetben szégyenből — azokat a szokatlan változásokat elhallgatják, amelyeket időnkint tapasztaltak.] A pszichikai degeneráció külső szimptómái az u. n. külső jelek (stigmata, signa — „Cavete a signatis"), a fej, a halánték, a fül, a fogak aránytalanságai; ide számíthatjuk az organizmus túlságos érzékenységét, a beteg egyén u. n. excentricitását, idegességét, a nemi élet tulzásait s az értelmi és kedélyi élet egyéb különlegességeit, amelyek a betegségnek többé-kevésbé világos ismertető jelei. A pszichikai elfajulások, amennyiben az átöröklésben lelik alapjukat, a felmenők ideg- vagy agy-betegségeire, kicsapongásaira (különösen az iszákosság) vezethetők vissza. A pszichikai elfajulások 3 főalakzatának egyike az erkölcsi elmezavar, vagy némelyek szerint partialis butaság. Ezen kóralakot az erkölcsi érzet hiányossága jellemzi, mely különösen hibás ethikai fogalmakban, ehhez képest hiányos erkölcsi itéletekben tükröződik vissza, ugyancsak organikus alapokra visszavezethetőleg. Az ily egyének a szó teljes értelmében szívtelenek, önzők, erős hajlamot tanusítanak a brutalitásra. A betegség alapjában véve gyógyíthatatlan, jóllehet némi javulás nincs kizárva. A körszakos elmezavarnál mániás és melancholiás tünetek váltakoznak hosszabb-rövidebb időközökben, rendesen degenerált, pszichoneuropathikus egyéneknél fordul elő. Az időszakos-elmezavarnál mániás vagy melancholiás tünetek bizonyos időközökben rohamszerüen ismétlődnek (delirium). Közönségesen ideszámítják az időszakos iszákosságot is, mely hetek, hónapok vagy évek multával ismétlődő ellenállhatatlan iszákossági vágyban, illetőleg a szeszes italoknak bizonyos izgalmi tünetekkel párosult időszakos rendetlen élvezetében nyilvánul. [A hisztéria alapján is könnyen fejlődhetik elmezavar, amelynek természete azonban mindig elárulja a sajátos működési idegrendszert. Előfordul nőknél úgy, mint férfiaknál, férfinél legveszedelmesebben lép fel a pubertas, nőnél a klimax (a menstruatio megszünte) idejében. Mindkettőnél a legtöbb esetben időszakos-elmezavarral kapcsolatos progresszivjelleggel (in peius). — Egyike a

legelterjedtebb divatos betegségeknek. A hisztéria egészen sajátságos szervezeti és szellemi tüneteket mutat fel. A hiszteriások már gyermekkorukban (különösen a hószám ideje alatt, hószámzavarok) különcz és ingerlékeny természetükkel tünnek fel. Akaraterejük gyenge, képzelőtehetségük azonban annál élénkebb. Szeszélyesek, ábrándozók, exaltáltak, önzők, túlérzékenyek s a legkisebb testi és szellemi behatásokra élénken reagálnak. Különösen érdekes büntetőjogi szempontból a hiszteriásoknál előforduló törekvés, melylyel a szimptómákat — ez a ritkább eset — szándékosan túlozzák, amely tünet világosan bizonyítja, hogy a szimuláció elmezavar esetén is fennforoghat. Megtörténik azonban — s ez a rendes eset, hogy bajukat eltitkolják (a leány hószám zavarait még anyjának is elhazudja) és így gyógyíthatatlanná válnak.

Epilepszia alatt ma már nem csupán az eszméletnek teljes felfüggesztésével járó oly általános vagy részleges izomrángási rohamokat értünk, melyeket többnyire „aura“ előz meg, s melyek után kábultság és teljes emlékezéshiány marad fenn, hanem azon szédüléseket is, melyeknél pár percre az öntudat megzavarodik; továbbá az arc elhalványodásával járó s pár percig tartó hézagot az öntudatban, úgyszintén bizonyos izzadási, elalvási rohamokat is, amelyekhez az éjjeli felijedések és somnambulans állapotok is tartoznak. Az epilepsziásoknál sajátságos motoricus és tengéleti tünetekre akadunk, mindenesetre azonban az öröklés (alkoholismus) terheltsége az, amely az epilepszia aetiologiájában veres fonalként huzódik végig. Az epilepsziások a bünözésre leghajlamosabb kontingenst szolgáltatják. Az epilepsziások rendesen makacsok, egoisták és ingerlékenyek. Hangulatuk változó, kényszerképzetek és olykor hallucinatiók jelentkeznek náluk. Gyakran előfordul az epilepsziásoknál a nemi ösztön perverzitása és a reflex cselekvés. Az epilepsziás néha gyujtogat (piromaniában szenved), máskor lop (kleptománia). Az epileptikusoknál észlelhető könnyű elpirulás, a hirtelen elhalványosodás vasomotorikus zavarokat jeleznek. Büntetőjogi szempontból különösen érdekes, hogy az epilepszia néha ködös állapotok alakjában jelentkezik, midőn is hónapokig eltarthat.

A pszichikai mechanizmusban *átmenőleges* zavarokat idéznek fel: az alkohol mértéktelen élvezete, amely mindkét

fázisában, t. i. az öntudat teljes megzavarása, tehát a teljes részegség, vagy csak a mámor esetében is, a kriminalitásra különösen disponál. Megjegyezzük, hogy az erős dohányzás az alkohol hatását hatványozza, mely körülmény néha magát a mámoros állapotot is részben kimenti. Az iszákos a kiállhatatlanságig önző lesz, értelme elhomályosul, akaratereje gyengül, néha erkölcsi érzetében, temperamentumában teljesen megváltozik, máskor indulatai felett elveszti az uralmat, s minden különös ok nélkül haragra gyullad, ismét máskor nagyfokú lehangoltság vesz rajta erőt, amidőn is öngyilkossági gondolatokkal foglalkozik. Az, amit inhumanitas, ferocitas-, vagy morositas ebriosa-nak neveznek, csak az alkoholizmus degenerativ munkájának alapokában egységes, de eredményében különböző jellemzése.

Az öntudat nagyfoku megzavarását idézhetik elő a különböző *indulatok*, amelyek igen gyakran öröklött vagy szerzett pathologikus jellegű szervezeti zavarokra, elfajulásokra vezethetők vissza (lues). A félelmet és az ijedtséget a büntetőkönyvek eddig is privilegizálták; a haragot, mint a büntethetőséget esetleg kizáró okot csak az újabb törvénykönyvek ismerik el. A harag indulatának a félelemmel, ijedtséggel való egyenrangúsítása, büntetőjogi szempontból, mindenesetre a jogos önvédelem határainak netáni túllépése esetén is jelentékeny szerepet játszik. Az indulatok beteges elhatalmasodásának organikus alapokát vagy a középponti idegrendszer örökléses és beteges terheltségében, vagy agyeredetű, illetőleg idegbetegségekre visszavezethető szerzett organikus elfajulásokban kell keresnünk. Lehetséges azonban, hogy a kedély túlságos érzékenysége csak múló jelenség. Ezen fizikai alapokon nyugvó, mégis inkább pszichikai természetü betegségeknek klinikai képe, az indulat neme és az egyéniség különfélesége szerint nagyon is változó. Néha azonban annyira megközelíti a mania transitoria klinikai képét, hogy még a laikus szeme is észreveszi. Erre látszik utalni a közmondás: Ira furor brevis.

Ép testben ép lélek. A fizikai betegségek rendesen átcsapnak a pszichikai térre s ott különféle zavarokat idéznek elő. Majd az öntudatra, majd ismét az érzéki észrevevésre hatnak zavarólag, néha az érzéki behatásokat meghamisítva juttatják a központba (igy pl. tífusz és gyermekágy esetében

az öngyilkosság képzete kisért), vagy épen a központ tévesen dolgozza fel az idegrendszer által közvetített külső behatásokat. Az is megtörténik, hogy a már meglevő képzetek tartalmát hamisítja meg, illetőleg tévesen asszociálja stb. Mindezen esetek (sopor, illúzió, hallucináció, delirium) a büntetőjogi felelősséget természetszerűleg kizárják, csakhogy igen nehéz azoknak fennforgását, illetőleg mértéküket meghatározni.

Az álomittasságnak (sopor) is megvan a maga büntetőjogi jelentősége és elég gyakran előfordul. Mély álomból felébresztve néhány percre van szükségünk, mig az álomból teljesen kibontakozunk, de ezen álom és ébrenlét közti állapotban az illúziónak, hallucinációnak, deliriumnak esetei épen nincsenek kizárva, ez magyarázza meg, hogy a mély álomból felriasztott egyének hozzátartozóikat ellenségnek, vagy tán tolvajnak nézték és meggyilkolták. Erre vonatkozólag a gyakorlati élet szomorú példákkal szolgál.

A hipnotizmusnak a bűncselekmények történetében talán sokkal nagyobb szerepe van, mint ma véljük, és Charcot hipnotizáltja arról győzte meg a büntető-jogászokat, hogy a „propria confessio mille testes“ elve, hacsak a vallomást külső körülmények nem igazolják, a büntetőjogi biráskodás terén peremtorius módon nem alkalmazható. A Charcot által bemutatott eset azt is bizonyítja, hogy az ember mennyire hajlandó cselekményeit az „én“ számlájára írni, ha egyébként megokolni nem tudja, sőt nem egyszer utólagosan gyártja a hamis okokat, nehogy cselekménye oktalannak tűnjék fel. A hipnotikus álomra vonatkozólag is eltérnek a szakértők véleményei. Legvalószinübbnek látszik az a vélemény, amely a hipnotizáltak állapotát részleges alvásnak minősíti. Az idegek túlfeszültsége, illetőleg az égési remanenciák felhalmozódása s az élenynek az agy bizonyos részleteiből való gyors elvonása által, az illető agyrészletek katalepsziája, részleges alvás következik be, amely azonban a mediumot nem akadályozza abban, hogy az álomban nyert képzeteket, megfelelő cselekményekben, tagjártatásokban, külső kifejezésre juttassa. Charcot szerint a hipnotizmus nem más, mint mesterségesen előidézett alvás, amelyben az álomképek szövődése idegen (külső) befolyás alá kerül. Charcot a hipnotizmusnak három fő fázisát külön-

bözteti meg, amelyek közül az u. n. kataleptikus stádiumot a szuggesztióra legalkalmasabbnak véli. A lethargikus stádium ellenben már ritkán alkalmas a szuggesztióra, a nagy hipnózis (magnetikus álom) állapotában pedig, különösen alvás ideje alatt lehetetlen a szuggesztió. (A természettudományi iskola hivei, a hipnózis ideje alatt beálló szuggesztibilitást peremtorius érv gyanánt emlegetik az akaratelmélet hiveivel szemben.) Szuggesztió elnevezés alatt motorikus (külső) cselekmények felidézését értjük, bizonyos egyén képzetvilágára gyakorolt befolyás következtében. A szuggesztiónak, ily értelemben véve, igen nagy szerepe van a közönséges életben is. Minden parancs, minden rábeszélés a szuggesztión alapszik. A hipnotikus szuggesztiónál a hipnotizált minden cél nélkül, teljesen az idegen akarat befolyása alatt cselekszik. A hipnózisban mindenesetre az a legkülönösebb, hogy az idegen akarat uralma a somnambulicus stádiumon túl terjed, s hogy a hipnotikus álomban szuggerált cselekményeket a hipnotizált a legpontosabban végrehajtja, sőt a szuggerált eseményekre vonatkozólag meg van győződve arról, hogy azokat átélte és jóllehet teljesen idegen akarat rabja, mégis a saját számlájára irja (autoszuggesztió) cselekményeit, szabadnak tartja magát, s az őt korlátozó, illetőleg befolyásoló erőről mit sem tud. A büntetőjognak kevés dolga van a hipnózissal összekötött suggesztióval, annál jobban kellene azonban méltányolnia a hipnózison kivüli szuggesztiót, mely az akaratra szintén bénitólag hat, s a cselekvési szabadságot egészen vagy részben megsemmisítheti, tehát a beszámíthatóságot csökkenti, vagy épen kizárja. A hipnózisról és a szuggesztióról szóló tan még ingoványosabbnak tünteti fel a büntető-jogász működési területét, s még ha óvatosságból igénybe venné is az orvos-szakértőket, kérdés, vajjon a szakértők nagy része képes-e megállapítani a posthypnoticus vagy hipnózison kivüli szuggesztiónak fennforgását, vagy hiányát bizonyos esetekben, s a beszámíthatóság mértékére vonatkozólag a kellő felvilágosítással szolgálhatnak-e, tekintettel főképen arra, hogy a szuggerált esetleg kizárólag magáénak vindikálja a kérdéses cselekményt, sőt utólag (Charcot esete) motiválni is törekszik. Az a körülmény is megnehezíti a dolgot, hogy — mint állítják — nemcsak a verbalis, hanem

a mentalis szuggesztió esete is előfordulhat, még a hipnózis esetén kivül is, sőt némelyek a hipnózison kivüli gondolatátvitel lehetőségét vitatják akkor is, ha a cselekvő és szenvedő alany egymástól távol, különböző helyen vannak. [Aki hipnotikus szeanszokban résztvett, eléggé megismerhette a szuggesztió hatalmát. Magam is tapasztaltam, hogy puszta szuggesztióval égési sebeket stb. lehet előidézni. S ha mindezen megfontolások nem rontják is le az akarat relativ szabadságban való meggyőződésünket, el kell ismernünk, hogy a cselekvési szabadságnak sokkal több korlátja van, mint az akarat-elmélet hivei közül a legtöbben képzelték, mely körülmény a bűntettesekkel szemben fokozottabb kiméletre int, mert úgy látszik, alig van eset, midőn a büntetőbiró a tévedés veszélye nélkül itélkezhetnék. Ami pedig a mentő körülményeket illeti, ha a büntetőbiró valamely büntetőjogi eset eldöntésénél ilyenekre nem akad, igen gyakran csak felületességéről, esetleg tudatlanságáról vagy elfogultságáról tett szomorú bizonyságot.] Messze vagyunk azoktól az időktől, amidőn parlamenti engedélylyel hajtóvadászatot rendeztek az erdőben kóborló őrültekre, jóllehet, alig több száz esztendejénél, amióta az őrültekkel emberségesen bánnak, ám az Állam a bűnösökkel szemben még mindig a vallatási idők hóhérainak szerepét játsza. Remélhetőleg azonban közel van az idő, midőn a haladó kor a modern Állam ezen magatartására is — mint a közelmultban a vallatási rendszerre — rásüti a barbárság bélyegét. Mint az őrültekkel és más betegekkel szemben az emberies bánásmód sokkal eredményesebb, mint a régi idők embertelensége, épen igy reméljük, hogy az értelmes és szelid bánásmód a bünözőkkel szemben is biztosabban meghozza az óhajtott eredményt, mint a még divatozó kinzási szisztéma, mert az akarat készségét a javulásra, az engedelmességre, a jóság és szelidség inkább biztosítják, mint a durvaság és az embertelenség, amelyek csak elvadulást és dacot idéznek fel.

A természettudományi büntetőjogi iskola nem minden alap nélkül vitatja, hogy *a bűnözők nagy része elmebeteg.* A pszichikai tehetségek állandó vagy múló zavarai, vagy épen funkció-zavarok a bűntény rendes genetikai tényezői. [Hol s mikor van teljes *imputátiónak* helye, ki tudná azt megállapí-

tani? Csak az, aki a mult és jelen összes tényező elemeit ismeri, aki a bűnözőkkel és a körülményekkel, úgyszintén ezek összhatásával tisztában van. Akik az embert s az emberi életet tanulmányozták, azok rendesen irgalomra és könyörületre hajolnak. Az egoizmus és a tudatlanság, a kegyetlenségnek és az embertelenségnek édes testvérei.] A bűnözők jelentékeny kontingensét orvosi kezelés alá kellene venni, az oktatásnak és nevelésnek pedig főszerepet kellene játszani a kriminalitás elleni védekezésben. Otromba és tudatlan mester nem alkalmas arra, hogy növendékeinek értelmi és kedélyi világát kiművelje. Az Államnak a maga ideális magaslatáról, még az ó-klasszikus iskola kedvéért sem volna szabad leszállnia. De bár a modern pszichopathologia haladását el kell ismernünk, mégis bizonyos, hogy a pszichiaterek a beszámíthatóságot az akarat-elmélet szellemében értelmezik, tehát régi metafizikai fogalmában fenntartják, annak dacára, hogy elismerik, miszerint az öntudat jelenségei legkevésbé sem függetlenek a szervezeti funkcióktól. Az igazi determinizmus önkényesnek minősíti azt az eljárást, amely az egyik bűnözőt büntetésre méltónak itéli, a másikat elmebetegség, kiskorúság stb., szóval a beszámíthatatlanság címén privilegizálja, holott az egyéni akarat s az embernek összes tevékenysége, idegrendszerének a külvilág ingereivel szemben kiváltott szükségszerü (?) reakciója. Az egészséges és a beteges organum ugyanazon (?) szükségszerüséggel reagál bizonyos reáható ingerrel szemben. Jogtörténeti szempontból mindenesetre érdekes, hogy a bíróságok nap-nap után sürübben fordulnak orvosszakértőkhöz, s mind több és több esetben állapítják meg az elmezavar fennforgását, amelyekben régebben a büntethetőséget a legkisebb kétely nélkül megállapították és kiszabták a büntetést. Meg kell jegyeznünk, hogy az orvosszakértőket az Állam, illetőleg az igazságszolgáltatás rosszul felfogott érdekei gyakrabban arra késztetik, hogy tudományos meggyőződésüket — mert az orvosok legnagyobb része azt vallja, hogy az ember akaratának nem ura — a justitia oltárán opportunisztikus szempontokból feláldozzák. [Szóval az orvosokban, midőn szakértői véleményt mondanak, nem mindig az orvos és a szaktudós, hanem néha talán gyakrabban mint hinnők, a büntetőjogi politikus szólal meg.] A természet-

tudomány megtaníthatná őket arra a nagy igazságra, hogy a nagy természet nemcsak a bajokat, hanem a bajok orvosszereit is méhében hordja, s ha a bünözési bajoknak orvoslása az igazságnak meg nem felel, meg kell keresni a célhoz vezető és az igazságnak megfelelő óvószereket, illetőleg azoknak helyes alkalmazását, mint ezt a tisztán fizikai jellegű betegségeknél gyakorolják.

Már most ha a törvényhozás is arra a meggyőződésre jut, hogy az akarat szabadságával senki sem rendelkezik, természetesen senkit sem büntethet és a megtorló büntetést el kell törölnie; sőt erre már alapos kétely esetén is, az „in dubio mitius“ elvénél fogva köteles. Alapos okunk van kételkedni abban is, hogy a bíróságok konkrét esetben az elhatározás szabadságát, tehát a beszámíthatóságot megállapíthatnák. A mai büntetőjogi rendszernek tán nagyobb hibája az, hogy a beszámíthatatlan, de közveszélyes egyéneket kénytelen szabadon ereszteni. Kiskorúaknál a bírónak módjában van a züllésnek induló egyént a javító intézetbe küldeni, de a nagykorúaknál semmiféle remediumról nem gondoskodtak. A büntetőjogászoknak az eddig említetteknél talán még nagyobb tévedése azon feltevésben gyökerezik, hogy a bünözők és nem bünözők osztályát állították fel, sőt Lombroso két külön fajra osztja az emberiséget, jóllehet a bünözés, a szervezeti dispozíció és a külső inger szükségszerü (?) eredője, úgyhogy senki sincs biztosítva az ellen, hogy bizonyos organikus elfajulások, funkció-zavarok vagy hatványozott külső ingerek fellépése esetében antiszociális, illetőleg bünöző magatartást nem fog tanusítani. Épen ily hibát követnénk el, ha elmebetegekről vagy épelméjüekről szólva két külön klasszisra gondolnánk, amelyek markans határvonallal vannak egymástól elkülönítve. Minden gondolkodás, mely bizonyos egyén normális gondolkodásától elüt, téves gondolkodás; a képzetek egyensúlyának minden megzavarása elmezavarnak nevezhető, s minden rögeszme téveszme is egyuttal, az pedig, hogy antiszociális jelleget nem öltenek, az csak (?) a véletlen dolga; azután, hogy a gondolkodási zavart agygörcs, idegláz, vagy más egyéb körülmények idézik-e elő, valamint az is, hogy a zavar állandó vagy múló jellegű, az a lényegen nem változtat, mert minden esetben csak arról volt szó, hogy a normá-

lis charakter megváltozott, hogy a kéregpálya működése és a képzetek asszociációja meg van zavarva, szóval a normális „én“ a rendės kerékvágásból kizökkent. Ha még hozzávesz-szük, hogy a modern orvostudomány a pillanatnyi elmezavart is vitatja, amely épúgy múló jelenség, mint pl. a lázdelirium vagy a mámor, s épen ezért utólagosan mint ezek nem, amaz sem állapítható meg: ki kell mondanunk, hogy a büntetőbírót még az orvosszakértők sem nyugtathatják meg az iránt, hogy a bünöző a cselekmény elkövetése idején beszámítható állapotban volt-e, tehát a mai értelemben vett megtorlásnak helye van-e, vagy sem.

A természettudományok szellemében művelt pszichologia — mondják a reformerek — a megtorlás szisztémájának legnagyobb ellensége és a büntetőjog reformját egyéb okokból is a legerélyesebben sürgeti. Az öntudat beteges megzavarásának alaptüneménye — a modern pszichofiziologusok szerint — az agy egyes vidékeinek a vérkeringés rendellenessége folytán beálló görcsszerü állapota. Ugyanis a ducokban és a rostcsoportokban a molekulák megváltozott chemiai és mechanikai viszonyai folytán az artériák megszükülése és az idegsejtek légzési zavarai állnak be, amelyek azután a fájdalom és szorongás érzetét, s ezek ismét azt a bizonyos fájdalmas közérzést idézik fel, amelynek következtében a cortex szolgáltatási képessége alább-alább száll, s előidézi, hogy a cselekmények mindinkább az ösztönszerüség (reflex) jellegével bírnak. Egyáltalában mindazon állapotok, amelyekben az ember a szellemi aequilibriumot elvesztette, az agy görcsös vagy bénulásos tüneteire vezethetők vissza és epileptikus jellegüek, jóllehet az epileptikus rohamokat külsőleg jelentkező görcsös rángások nem mindig kisérik, amelyek egyébiránt az epilepszia legsúlyosabb eseteiben különben is gyakran kimaradnak.

Jeles megfigyelők azon nézetöknek adnak kifejezést, hogy a bünözők gyakran épen valamely büntény elkövetése által menekülnek meg az elmebetegségtől, mert a felgyülemlett idegfeszítő erők kifelé szabad folyást nyernek. Ezen a gondolkodási aequilibriumot zavaró *agygörcsi állapotok átmenetileg* minden embernél bekövetkezhetnek, és pedig egyéni hajlamosságához képest könnyebben vagy nehezebben, gyakrabban vagy ritkábban, hosszabb vagy rövidebb időtartamra. Hogy

az ilyen agygörcsi rohamok kriminalitásban vagy excentricitásban jelentkeznek-e, ez leginkább a külső körülményektől függ. Természetesen mennél hajlamosabb az egyén az ilyen agygörcsi állapotokra, annál közelebb van a bünözéshez. Ezért az epileptikusok, az ideg-, szív-betegségekben, a fertőző kórokban (tuberculosis és lues) szenvedők legkönnyebben keverednek a bünözésbe. Innét magyarázható meg, hogy az elmebetegeknek oly nagy percentjét épen a bünözők szolgáltatják, viszont mondhatjuk, hogy a bünözők kontingensének tekintélyes hányada elmebetegségben szenved.

Dr. Mendel a porosz szabadságvesztés-büntetési intézetekben letartóztatottak 75°/₀-án az elmebetegséget konstatálta, akik ennek dacára elítéltettek. Valóban szomorú dolog, hogy évenkint ezer meg ezer bünöző kerül a szabadságvesztésbüntetési intézetekbe, akiket igazság szerint kórházba kellett volna a biróságoknak küldeniök. Nem tagadjuk, hogy igen sokan rendelkeznek bizonyos szellemi erőkkel, amelyek őket a bünözési cselekvőségtől visszatarthatják. Az is bizonyos, hogy vannak az emberben bizonyos tehetségek, amelyeket kifejlesztve és felhasználva, válságos pillanatokban is ellenszegülhet a bünözési ingereknek, de ha ezen tehetségek potenciális állapotokból csak alig bontakoztak ki, vagy ha az egyén azokat okosan felhasználni nem tudja, kinzásra méltónak kell-e ítélnünk? S csakugyan látjuk, hogy a biróságok a szabadságvesztés-büntetési intézeteket, 90°/₀-ban a legalacsonyabb szellemi fejlettséggel biró osztályokból töltik meg. A bűnösök legnagyobb része a *tudatlanság, müveletlenség, betegség és a szerencsétlenség* bélyegeivel kerül a büntetési intézetekbe. Az említett tényezők, amelyek pedig a büntetési intézetek leghívebb toborzói, nem mindig, sőt csak a legrítkább esetekben büntetésre méltó kvalitások. Abból, hogy némelyek bizonyos erőkkel, tehetségekkel rendelkeznek, amelyekkel a bünözési veszélylyel sikeresen szembeszállhatnak, következik-e, hogy mindenki rendelkezik azokkal? S ha potentialiter rendelkezik is, kérdés, hogy tényleg is azon fejlettségi fokban rendelkezik-e, amelyre bizonyos esetekben szükség van. Kérdés, hogy ha az egyén az említett kifejlett tehetségekkel normális állapotban rendelkezik, abnormális, beteges állapotban is rendelkezik-e.

A klasszikus iskola tanítása a beszámíthatóságról megbízhatatlan, a biróságok pedig gyakran in peius magyarázzák és alkalmazzák a paragrafusokat. Még nagyobb baj talán az *egyöntetüség hiánya* a biróságok eljárásában, mert amint a theóriában örökös vita foly a beszámíthatóság határaira vonatkozólag, a praxisban is örökös ingadozásra akadunk. A biróságok és az orvos-szakértők egyszer így, máskor úgy határoznak, aszerint, amint valamely konkrét esetben a szimpathia vagy anthipathia (megengedem, hogy akárhányszor a tudat küszöbén alul) érlelődik ki bennük. Erről Dr. Dietz és vele igen sokan panaszkodnak. Ha a cselekvőnek azon állapotát minősítik beszámíthatónak, amelyben nincs ellenállhatatlan külső vagy belső kényszer befolyása alatt, akkor beszámíthatóságról soha nem szólhatunk, mert minden (?) cselekmény a szövetenergiák ellenállhatatlan nyomása alatt s az idegek túlfeszültsége jegyében szülemlik meg. Helyesen akkor szólhatunk beszámíthatóságról, ha a cselekvő egyénben a szokásos és rendes képzetlefolyást valamely rendkívüli tényező meg nem zavarja, úgyhogy az elkövetett cselekményt a cselekvő charakterének terhére róhatjuk fel. A veszélyesnek bizonyult charakterrel szemben biztosítási eljárásnak van helye, de nem kínzó büntetésnek. A részegség eseteiben is, midőn a beszámítás stádiumairól van szó, felületesen jár el a biróság és pedig a legtöbb esetben. A legtöbb biró, a rendőr, a borfiu, vagy a történetesen jelenlevő vándorló vallomására, (hogy „nem volt részeg“, „tudta mit csinál“, avagy „tökrészeg volt“) alapítja ítéletét, holott a jelenlevő nem szakértő, legfeljebb tárgyilagos támpontokat nyújthatna a szakértőnek, hogy a beszámítás kérdésében nyilatkozzék.

Még nehezebb a megoldás az elmebetegség kérdésében. A szakértőtől határozott véleményt kivánnak, egészséges vagy beteges egyénnel van-e dolgunk. Eltekintve attól, hogy az elmebetegség határai még vitásabbak, mint a beszámithatóság határai, vannak bizonyos átmeneti állapotok, amelyekben a jobbra fordulás reménye mellett a rosszabbra fordulás eshetősége sincs kizárva, és épen ezen átmeneti állapotok felismerése, illetőleg a beszámíthatóság mértékének megállapítása azon kérdések, amelyek úgy a szakértőre, mint a biróra nézve kétségbeejtő nehézséget foglalnak magukban. Mondjuk, hogy

ezen nehézségek a tudomány előhaladásával nemhogy csökkennének, hanem inkább szaporodnak, mint erről Kräpelin dr. szaktudós munkájában beszámol. [Ha a modern pszichiatria az elmebetegségnek számos oly szimptómáját ismerte fel, amelyekről pár évtizeddel előbb mit sem tudtak, nem valószínű-e, hogy a pszichiatria továbbfejlődésében újabb és újabb szimptómákat fognak felismerni és számos oly esetben fogják a beszámíthatatlanságot elmebetegség cimén megállapítani, amely esetekben ma még szakértő és biró egész könnyedén kimondják a beszámíthatóságot. A tudomány objektív és szubjektív hiányossága ekkép számos esetben a kedvezőtlen ítéletek forrásává lesz, és épen nincs kizárva, hogy évek multával újabb szimptómák felismerésével felmentő ítéleteket hoznak olyan esetekben, amelyekben a multban marasztaló ítéletet mondott ki a biróság, s a nélkül, hogy a téves ítéletek reparációjára reményük lehetne, tovább fognak szenvedni az igazságszolgáltatás, illetőleg az emberi tudatlanság és felületesség martirjai. Az esküdtbiróságok már sokkal liberálisabban járnak el, úgyhogy a deliquens szerencséje, ha súlyosabban minősítendő, tehát az esküdtszék alá tartozó bűncselekményt követett el, mert az esküdtek verdiktje számos esetben felmentésre szól, midőn a biróságok sine dubio marasztaló ítéletet hoznak; az ügyészség épen erre való tekintettel akárhányszor — szokása ellenére — nem emel oly súlyos vádat, mint különben tenné, nehogy a vádlott a büntetést kikerülje. Magam ugyan erre csak egy esetet tudok, de sok okom van azt hinni, hogy az eset, mely szemeim előtt folyt le, gyakran ismétlődik, és tudtommal az ügyészi malicia ezen megnyilatkozásának semmiféle remediuma nincs. Mindez természetesen a judikatúra egyöntetűségét zavarja, s az igazságszolgáltatás iránt való bizalmat, tiszteletet csökkenti. Az pedig, hogy az ügyészség a marasztaló ítéletet kikényszerítendő, az esküdtszék hatáskörébe nem utalt delictumról vádol, midőn sejti, hogy az esküdtszék felmentené a vádlottat, viszont tudja, hogy a biróságok ítélete feltétlenül marasztalásra fog szólni, nem egyéb, mint az esküdtszéki intézmény egyenes kijátszása.]

Ugy a szakértőre, mint a biróra nézve igen kényes kérdés a pillanatnyi-elmezavar kérdése is, midőn a szakértők esetleg hónapok multával állapítják meg, hogy a delinquens

normális állapotban van. Ki tagadja, hogy a lázdeliriumban elkövetett cselekmény teljesen beszámíthatatlan, s midőn a láz elmulik (gyermekölés), s az egészség visszatér, ki állapíthatja meg, hogy hónapokkal előbb láz forgott fenn, sőt a deliriumnak oly mértéke, mely a beszámíthatóságot kizárja? A szakértő csak azt konstatálhatja, hogy a láznak nyoma sincs, annál kevésbé lehet szó lázdeliriumról, mely a láznak legmagasabb stádiumaiban következik be. Ám az orvos és a biró ex nunc következtetnek ad tunc, a mi világos abszurdum. A hirtelen harag szuperlativusa és a közönséges őrjöngési roham klinikai képlete — mint ezt Meynert bebizonyította — a legkisebb részletekig megegyeznek; a beszámíthatatlanság tehát teljesen bizonyos. [Hónapok multával hívják a szakértőt a megjuhászodott delinquenshez és az megállapítja, hogy a bünöző teljesen normális állapotban követte el a bűncselekményt. Az ember nem tudja, nevessen-e, vagy boszankodjék. Ily körülmény közt ne csodáljuk, ha az esküdtek a bünöző akarat legvilágosabb eseteiben is felmentő verdictet hoznak, mert inkább szolgáltatják ki a társadalmat a bizonytalan veszélynek, midőn a nyilvánvalóan közveszélyes egyént futni hagyják, mint hogy a delinquenst az Állam boszúló kezébe adva, az igazságszolgáltatás túlzásainak, tehát a nyilt igazságtalanságnak kiszolgáltassák. Elvégre is az egyén javulhat, az Állam javulására pedig egyelőre legalább nincs remény. Ezen veszélyek ellensúlyozására az oltalmi principium a legalkalmasabb remediumnak látszik, mint amely egyedül képes a tudomány követeléseit a reális élet problemáival összhangba hozni olyképen, hogy egyrészről az igazságszolgáltatás tekintélye biztositva legyen, másrészről az Állam büntetőjogi tevékenysége elleni antipathia és bizalmatlanság helyét bizalom és szimpathia váltsák fel.]

Ha igaz az, hogy a betegség a szervek működésének hiányosságából ered (bonum ex integra causa, malum ex quolibet defectu), ki kell mondanunk, hogy akár az öntudatnak, akár a gondolkodási mechanizmusnak bármely alterációját, a *gondolkodási folyamatnak bármely megzavarását,* mint betegséget kell felfognunk. Ezen esetekben is méltán szólhatunk tehát elmebetegségről, midőn a szellemi tehetségek hordozói, a szervek, olynemü alterációt szenvednek, hogy

működésükben bizonyos zavarok állnak be, amidőn is az eredmény hiányosságát a habitualis charakterektől idegen tényezők befolyásának kell tekintenünk. Ha a különben domináló képzet-csoportok az agyrészletek partialis bénulása következtében nem érvényesülhetnek, vagy nem oly tisztán, vagy nem a megszokott energiával lépnek fel, az eredmény nem lehet az, ami lett volna, ha ezen tényezők ki nem maradnak, illetőleg kellőképen érvényesülhetnek. Az említett dominans képzet-csoportok alkotják a charaktert, az „én"-t, amely képzetcsoportok az egyén összes szellemi műveleteire azt a sajátságos bélyeget nyomják, melyről a cselekményt kitermelő egyénre ráismerhetünk. A cselekmény, amelyről hiányzik a *charakter* bélyege, — mert vagy nem léptek fel a szokott képzet-csoportok, vagy az öntudat többé-kevésbé elhomályosodott, s így a rendes itélkezésre, különböztetésre, elhatározásra képtelenné vált — nem az egyén cselekménye, mert hiányzik a normális „én" teljes érvényesülése, a szokásos és rendes tényezők befolyása, s ép ezért az egyén terhére fel nem róhatók.

Binding, jóllehet indeterminisztikus alapon: ugyanezen eredményre jut és azt mondja, hogy csak a szabad elhatározás és szabad cselekvés mondható a cselekvő ember tulajdonképeni munkájának, mert csak ezen cselekményeken találjuk az ő „én"-je bélyegét és csak az ilyen cselekvőségért vonhatjuk felelősségre. Szabad elhatározásról pedig csak ott lehet szó, ahol az egyén, cselekményét külső hatásaiban és elveihez való vonatkozásaiban a maga valóságában megvizsgálhatja, a motivumokká alakuló ingereket kellőképen mérlegelheti, s a különböző ingereknek motivumokká való válására befolyhat. Erről ismét csak akkor szólhatunk, ha a normális gondolkodási folyamatra, az ingerek mérlegelésére, illetőleg az ingerül szolgáló motivumok kiválasztására idegen tényezők olyatén befolyást nem gyakorolnak, hogy a rendes és szokásos képzet-csoportok kellőképen nem érvényesülhetnek. *Tarde* szerint is beszámíthatatlanság esete forog fenn, valahányszor a cselekvésre nem a rendes tényezők befolyása, hanem idegen elemek behatása alatt határozzuk el magunkat. *Merkel* is csak azon cselekményért teszi felelőssé az egyént,

amelyben az egyén „én"-je, charaktere híven visszatükröződik, úgy, hogy a cselekményből a cselekvőre ráismerhetünk.

A charakterből kifolyó cselekményekért felelősségre vonásnak helye van, de soha megtorlásnak. A megtorlás szisztémájának csak az esetben lehet igaza, ha az egyén charakterét, „én"-jét tetszés szerint alakíthatná, megváltoztathatná. Ezen feltevés ellen azonban a természettudományi iskola tiltakozik. Még azon esetben is, ha az egyént „én"-je, charaktere hibás kialakulásáért felelősségre vonjuk, a megtorlás rendszeréhez józanul csak akkor ragaszkodhatunk, ha a kinzó büntetés, az egyénre úgy mint a társadalomra nézve az egyedüli hathatós eszköznek bizonyulna, s ekkor az immorálitás vádja is elesik, mert amire a társadalomnak vagy az egyénnek feltétlenül szüksége van, az immorális nem lehet. Szerencsére ez az eset nem forog fenn, mert az oltalmi principium, mig egyrészről charakter perverzitásának megszüntetésére a legalkalmasabb eszköz, másrészről a társadalom érdekeit is hathatósabban megvédelmezi, mint a megtorlási szisztéma, eltekintve attól, hogy az oltalmi principiumot az immorálitás vádja nem érheti. Az állami és társadalmi érdekek biztosítására — mely Janka szerint a büntetésnek kizárólagos alapja és feltétele — *nem lehet alkalmas eszköz a megtorlás,* amely az egyént meggyalázza, anélkül, hogy javítaná, a bünöző akaratban imminens veszélyt pedig állandósítja, ahelyett hogy megszüntetné. Igaz, hogy a megtorlás folytán a bünözőben egy erős akadályozó képzetcsoport támadt, s a büntetés reminiscentiái válságos pillanatokban esetleg győztes motivummá kialakulhatnak, de ezt az oltalmi principium emberkinzás nélkül is biztosítja, még hozzá sokkal eredményesebben. Az a feltevés pedig, hogy a büntetés reminiscentiái az értelmi és kedélyi világ egyensúlyának megzavarása esetén is (mindig és feltétlenül) elhatározó befolyást fognak gyakorolni, s a bünözéstől visszatarthatnak: egyszerü tévedés, mely felett Feuerbach és Bauer szisztémáiban a büntetőjogi tudományos világ rég napirendre tért.

Ide vonatkozólag a modern pszichopathologia két fontos tétele jelentékeny világosságot áraszt. Egyik tétele szerint a tulajdonképeni értelemben vett elmebetegség mellett, az elmebetegségnek, *az elmezavarnak* enyhébb alakjai is vannak,

és valamint a természetben nincs ugrás, épúgy az elmebeli teljes egészség és a kifejlődött elmebetegség superlativus-a közt számtalan lépcső van, amelyeken az úgynevezett *átmeneti alakzatok* foglalnak helyet, s amelyekre már nem lehet mondani, hogy normálisak; ezen megfontolás különös büntetőjogi következményeket von maga után. A másik nem kevésbé fontos, nem általánosan elismert, de erősen vitatott: a pillanatnyi elmezavar tétele.

A középponti idegrendszer betegségei vagy olyanok, amelyek a charakter beteges befolyásával az „én"-t teljesen kiforgatják a maga valójából, és ezek ismét erősebb vagy enyhébb alakban fordulnak elő; vagy olyanok, amelyek a charakter részleges megváltozását idézik elő. Különbséget tesznek továbbá, (mint már említettük) a teljesen kifejlődött agy organikus, vagy működési zavarai és a fejlődésben visszamaradt agy hiányos működésében jelentkező elmebetegségi alakzatok közt, mely utóbbi esetben idiotizmusról, imbecillitásról vagy cretinizmusról szólunk, mig az előbbi eseteket a tulajdonképeni, de tágabb értelemben vett elmebetegségek neve alá foglaljuk. Büntetőjogilag épen a beszámíthatóság szempontjából különösen érdekes azon körülmény, hogy az elmebetegségek *szimptómái* nemcsak kvalitás dolgában, hanem fokozatilag is oly sokféle változatban fordulnak elő, néha szinte az észrevehetetlenségig elmosódnak annyira, hogy a leggyakorlottabb szakértő szemei előtt is elrejtőznek, máskor oly markánsak, hogy a laikus figyelmét sem kerülik ki, amely körülmény hova-tovább azon álláspontra kényszeríti a humanizmusban és óvatosságban haladó emberiséget, hogy ember embertársa felett nem itélkezhetik, legfelebb védekezhetik vele szemben. A bíróságok meg fogják állapítani a védekezés szükségességét; a védekezés mikéntjét azonban a szakbíróságok fogják megállapítani. Hasonlókép vitás tétel, hogy a pszichopathikus szellemi gyengeség, mely veleszületett vagy szerzett, állandó vagy múló jellegű, kizárja-e a beszámítást és menynyiben? Úgy amint Dr. Koch a pszichózist leirja, nagyon is gyakran előforduló betegségre ismerünk benne, mert scrupulosus, félénk, aggódó, betegesen képzelődő alakokkal nagyon is gyakran találkozunk. Mindezen jelenségeket azon beteges jellegü kényszerképzetekre kell visszavinnünk, amelyek az

agygörcsi állapotokra hajlandó egyéneknél a legkülönbözőbb alakzatokban, de mindig igen könnyen megteremnek. Koch szerint a pszichózis némely esetei a beszámíthatóságot teljesen kizárják. Ám ha következetesek akarunk maradni elvünkhöz, ha t. i. az én beteges alteratiojának minden esete kizárja a charakterbeli tulajdonságok szabad érvényesülését, pedig csak ebben az esetben lehetne szó beszámíthatóságról, kivétel nélkül beszámíthatatlannak kell minősítenünk a pszichózist éspedig bármily változatában, annál is inkább, mert a pszichózis és az előbb említett pszichopathikus szellemi-gyengeség között megbízható határvonalat fel nem állíthatunk, s a szimptomák is elannyira közösek, hogy konkrét esetben mindig fennforogna a kétely, vajjon nem pszichózissal van-e dolgunk; pedig „in dubio mitius“. . . Ugyanezen corollariumra jutunk azon álláspontunkból kifolyólag is, mely szerint az elmetehetségek minden megzavarása elmebetegség jellegével bír. A beszámíthatóságot hányadokban kifejezni (1/4, 1/2 stb.) különben sem lehet, mert a bíró in concreto olyan ingoványos és megbízhatatlan területre jutna, amelyen jó lelkiismerettel egyáltalában nem itélkezhetik. A beteges szellemi-gyengeség áldozataira ujabban több gondot fordítanak, s a haladó tudomány a pedagógia külön ágának megállapítására és művelésére, intézetek, menhelyek felállítására stb. késztette a tudományosan érdeklődő emberbarátokat. A gyermekeknél néha észlelhető érthetetlen makacsság, önfejüség, engedetlenség, kalandos hajlandóságok, szökési kisérletek stb. a pszichopathikus szellemi-gyengeség ismertető jelei. Ezen beteg gyermekek különös figyelmet és okszerü bánásmódot igényelnek, amelyet néha már a kisded korban meg kell kezdenünk, ha eredményt akarunk elérni. Minden megfigyelő akadt már egyes nehezen nevelhető gyerekekre, akik szakavatott kézben meggyógyulhatnának, egyébként rendesen elzüllenek.

A tulajdonképeni értelemben vett pszichozis, épúgy, mint a pszichopathikus szellemi-gyengeség lehet veleszületett vagy szerzett, állandó vagy múló jellegű. A pszichózis ezen utóbbi alakja pillanatnyi-elmezavar néven ismeretes, és büntetőjogi szempontból különösen érdekel bennünket. A pillanatnyi-elmezavar enyhébb kiadásban mint szelesség, hebehurgyaság, önuralom hiánya jut kifejezésre. Némelyek szerint

legtöbbnyire pillanatnyi vérmérgezés (?) idézi elő. Ha a képzetlefolyás beteges megzavarása magasabb fokú, deliriumról szólunk, amidőn néha hallucinációk is jelentkeznek. Delirium a pszichózisnak nemcsak chronikus (hosszabb ideig tartó), hanem akut jellegű (gyorsan elmúló) alakzatában is előfordulhat, midőn is a téveszmék és kényszerképzetek mellett hallucinációk is előfordulhatnak. [A pillanatnyi-elmezavarnak *alapokát* rendesen azok az esetleges fertőző kórhatányok képezik, amelyekkel a szervezet adott esetben telitve van. Fertőző kórhatányt képez az említett fertőző kórokon (lues stb.) kivül: a morphinismus, a cocainismus, az absynthismus és az aeterismus (ezek a művelt nyugat megrontói); továbbá a haschis és az ópium mértéken felüli való élvezete (ezek a barbár keleten pusztítanak). Érdekes megjegyezni, hogy a morphinismus-t maguk az orvosok teremtették meg, s az orvosok kétharmada — állítólag morphinista. Az aeterismust a franciák kultiválják, mig a morphinismus, cocainismus és absynthismus nemzetközi jelleggel dicsekesznek.] A mérgezés vagy úgy történik, hogy a méreganyag kivülről jut a szervezetbe, vagy magában a szervezetben fejlődik, mint ezt a lázzal összekötött betegségeknél rendesen tapasztalhatjuk. Pillanatnyi-elmezavar esete áll be az indulat rohamaiban is, amelyekre a fertőző kórban szenvedők (syphilis, tuberkulósis) különösen hajlamosak. A pillanatnyi-elmezavart, a szelességet, a különböző fokú indulatrohamokat, hebehurgyaságot s az önuralom hiányát olyan okok segítik felidézni, amelyek a szervezet ellenállási képességét kisebb-nagyobb mértékben csökkentik. [Igy van ez a szervezet pathologikus állapotánál (különböző betegségeknél), fertőző kóroknál és azon állapotoknál, amelyeket az illető egyének jobb tudásuk és meggyőződésük ellenére hoznak létre (morphinista). A morphinista, az alkoholista stb. tudják, hogy az élvezeti cikk szervezetükre ártékony, de a már addig elfogyasztott mennyiség annyira meggyengítette ellenállási képességöket, hogy a kitörő vágyat fékezni nem tudják. Ennek a típusnak legpraegnansabb kifejezője a morphinista. A szervezet nemcsak a maga napi adagját követeli meg, hanem annál többet, mert ha nem adjuk meg, fellázad és a fok szerint, amelyben a ártékony hatóanyagot élvezi, az indulatrohamok különböző stádiumai jelentkeznek, utolsó fokban a

paranoia (dühöngő őrültség). Ha az elvonási (abstinentiális) időszak bekövetkezik, pl. az illető börtönbe kerül, az inkvizició kinpadi gyötrelmét szenvedi el s a szervezet felbomlik. Az ilyen bünözőt büntetni a kvalifikált halálbüntetéssel egy jelentőségü. Gyógyintézetbe kell adni; ott is elpusztul ugyan, de nem oly iszonyú kinok közt. (Megemlitjük, hogy szomorú véget ért hazánkfia P . . . . . is morphinista volt. Nála a paralysis progressiva fejlődött ki nagyzási hóborttal). A francia demi-monde legnagyobb része morphinista. Franciaországban a másod- és harmadrangú kávéházakban árulják a morphiumot solutioban. Az injectiot nyilvánosan végzik. (Működik a pravas.) Pravas francia orvos, aki felfedezte az orvosságnak a bőr alá vitelét (ellenmérgek, fájdalomcsillapítók), abban az időben az emberiség legnagyobb jótevője volt s tanulmányával az orvostudománynak óriási szolgálatot tett, de tudtán kivül az emberiségnek morális életét megrontotta; illetőleg a legiszonyúbb fegyvert adta kezébe, amennyiben a pravas folytonos használata egyenértékü a legrettenetesebb öngyilkossággal. Az így kifejlődött szokást, amelyet, sajnos, az orvosok maguk honosítottak meg, amennyiben a pravast kezükből kiadták, a cocainismussal kisérlettek meg ellensúlyozni, de nemcsak hogy sikertelenül, hanem új módját teremtették meg a szellemi öngyilkosságnak a cocainismusban. Megemlíthetjük a magasabb hegyvidékek speciális betegségét, az u. n. arzenophagismust, melynek élvezete abban leli magyarázatát, hogy az arzén hosszas élvezete után az illetők véghetetlen könnyüeknek hiszik magukat, és a legnehezebb hegyi turák után sem érzik azt a fáradtságot, amelyet más feltétlenül megérezne. A chronikus arzénmérgezés következménye olyan elhizás, ahol a zsírsejtek nem az izmokra, hanem az izmok harántcsikolt rostjai között telepednek le (legkedvesebb helyük a szív izomzata), és az illető szervezetét idő előtt tönkre teszik. Ruganyos, de rendkivül ingerlékeny kedélyük könnyen hajlamosítja a bünözésre.] Hogy az *indulat* önkivületi állapotba sodorja a különben józanul gondolkodó egyént, amely állapotban megkülönböztetési, mérlegelési és elhatározási képességét néha teljesen elveszti s hogy épen a tuberkulotikusok felette ingerlékenyek és haragos kitöréseikben fékezhetetlenek, azt minden megfigyelő tapasztalásból tudhatja. De nemcsak a harag in-

dulatára kell gondolnunk, midőn a szellemi aequilibriumot megzavaró indulatról szólunk, hanem minden más indulatról és egyben azt is meg kell jegyeznünk, hogy míg egyrészről a méreganyaggal (?) telitett szervezet leginkább hajlamos arra, hogy az indulatok superlativusát kitermelje, másrészről az indulat állapotai a beszámíthatóságot épen pathologikus jellegüknél fogva minden esetben kizárják. Ami különösen a harag indulatát illeti, el kell fogadnunk azt is, hogy minden indulat a hirtelen harag indulatának elemeit is magában hordja és a harag indulatával egyébként is határos, úgyhogy bármely irányu kedélymozgalom igen könnyen átcsap a harag területére. A kriminalisták egy része a pillanatnyi-elmezavar elméletét nemcsak egyénekre, hanem kisebb-nagyobb csoportokra is kiterjeszti, amely esetben az eddigi felfogástól eltérőleg a bűncselekményt nem az egyeseknek, hanem magának a csoportnak számlájára kell felrónunk.

Az újabb pszichopathologiai megfigyelések az elmezavar összes árnyalatainak beszámíthatatlansága mellett tanuskodnak és szomoru világosságot vetnek a közelmult tévelygéseire, midőn a betegség martirjaiban az ördögi gonoszság incarnatióit keresték, s mint ilyeneket elrettentő példa gyanánt nem egyszer halálbüntetésre itélték. Az öntudat pathologikus jelenségei — s ezt jól jegyezzük meg — bizonyos körülmények között édes mindnyájunknál felmerülhetnek, az pedig, hogy pillanatnyi-elmezavar állapotában a büntetőcódexek paragrafusaival nem jutunk-e összeütközésbe, az tisztán (?) a véletlen dolga (vagy mondjuk inkább, hogy nem tőlünk függ). A természettudományi iskola ezen tételeket következőleg bizonyítja.

A *pszichofiziologia* az öntudat jelenségeire vonatkozólag megállapította (?), hogy bizonyos adott pillanatban a vérrel legbőségesebben táplált *képzet*-csoportok energiái a kisüléshez legközelebb vannak, s hogy ezen energiáknak bizonyos cselekvésre való felváltása, mihelyt az említett energiák a mozgató idegekre bizonyos fokú (elégséges) ingert gyakorolnak, szükségkép bekövetkezik. A pszichofiziologia ezen tudományos tétele újabb alapot nyújt a büntetőcselekmények elbirálására, a társadalom és a büntetőjogi tudomány reformjára. A szellemi élet körében mutatkozó rendellenességek, amelyek az

„én“ alteratióját és az egyén pszichikai egyensúlyának megbomlását idézik elő, vagy maradandó vagy múló jellegüek, de a beszámíthatóságot mindenkor kizárják. Az „én“ múló alteratiója előfordulhat lázas betegség, mámor, nemi izgultság, a fájdalom és a harag stb. állapotában. — A gondolkodási képesség magasabb lépcsőin ugyan az ösztönszerü impulzusokat és cselekvést tökéletesebb és egyuttal komplikáltabb képzetlefolyás közvetíti, mely a cselekvésre a charakter bélyegét nyomja; de mihelyt a képzetlefolyás normális medréből kitér, a charaktert alkotó alapképzetcsoportok az öntudatban vagy épen nem, vagy nem a kellő energiával lépnek fel. Ez történhetik — mint említettük — a gátolt vagy gyorsított képzetlepergés, vagy bizonyos képzetek egyoldalu túlsúlyra vergődése eseteiben is, midőn az erők túlságos elaprózása vagy egyoldalu megkötése folytán a normális gondolkodás lehetetlenné válik. Könnyü elgondolni, hogy bizonyos képzetcsoport momentán túltáplálása más képzetek hiányos táplálkozását jelenti, másrészről eszmetolongás esetében a képzetcsoportok oly kis mértékben jutnak vértápláléhoz, hogy a cselekvésre szükséges erővel egyik sem rendelkezhetik, ez esetben tehát a cselekvés vagy elmarad, vagy ha cselekedni kell, a cselekvés az ösztönszerüség jellegét fogja magára ölteni. A tulajdonképeni „én“ egyik esetben sem érvényesült, tehát a beszámíthatóság természetszerüleg elesik. Valamely képzet egyoldalu túlsúlyra vergődése, tehát képzetfixátió esetében, a vérömlés bizonyos képzetcsoportok és kéregpályák felé olykép koncentrálódik, hogy a többiek kellő táplálék hiányában tétlenségre vannak kárhoztatva, mintegy megbénulnak, míg a túltáplált agyszövetekben a felgyülemlett éleny hevesebb égési folyamatot idéz fel, ennek következtében a túlságos gyorsan kiváló bomlástermények felhalmozódnak, amely körülmény ismét további működési zavaroknak vagy szerkezeti elváltozásoknak, vérmérgezésnek stb. ingerül, illetőleg alapul szolgálnak. Meynert elmélete szerint ez az állandó vagy múló gondolkodási zavarok fizikája.

Hogy az *emberi cselekmények* fölött helyesen itélkezhessünk, tudnunk kell, hogy minden emberi testmozgás tudatosan vagy nem tudatosan történik. A nem tudatos cselekményekről (actus hominis) a cselekvő vagy épen semmit sem tud (hip-

nózis, álom), vagy cselekvésének csak akkor jut tudatára, midőn a cselekményt már kiváltotta. A nem tudatos cselekvőségnél az elülső ducok és vezetőrostok bizonyos csoportjai kellő vérömlés hiányában tétlenségre vannak kárhoztatva, a tudatos cselekvőségnél pedig működésben vannak, s ez utóbbi ismét kétfélekép történik. Ugyanis, ha az öntudatba feltoluló és működésre késztető képzet mellett a cél képzete is kellő élénkséggel felmerül, akkor tudatos és akart cselekvőségről szólunk. Minden cselekménynél, melyet az akarat rovására irunk, nemcsak azt tudjuk, hogy mit, hanem azt is tudjuk, hogy miért cselekszünk. Az akart cselekményeknél tehát az agyműködés bonyolultabb és két képzetcsoportnak összműködését, a vérömlés egyenletesebb megoszlását és a két képzet kiérlelődésére szükséges bőségesebb vérömlést, vagy inkább bizonyos nagyobb időmennyiséget kell feltételeznünk, mely a cselekmény kitermelésére szükséges energiamennyiség előállitására megkivántatik. Ahol a cél képzete hiányzik, ott a cselekmény lehet tudatos, de sohasem akart. A cél képzete az a motivum, amely bennünket cselekvésre késztet. A motivum a cselekvésnél sohasem hiányzik, de ha a motivum képzete öntudatunkba nem jut, a cselekvés nem akart, ha pedig a cselekvés képzete sem jutott öntudatunkba, a cselekvést tudatosnak sem mondhatjuk és ez esetben nem is cselekményről, hanem egyszerü testmozgásról, u. n. reflex-mozgásról szólunk. Nem akarjuk azonban azt állítani, hogy a reflex-mozgások nem célszerüek, sőt ellenkezőleg, bár nem tudatos és nem is akart egyszerü testmozgások, rendesen a célszerüség bélyegét viselik magukon. (Itt kereshetjük magyarázatát annak a közmondásnak, hogy „a részeg embert az angyalok őrzik", vagy „a részeg embert Szüz Mária hordja kötényében".)

Az elülső agy normális működése esetében, éber állapotban, bármely képzetcsoport ingerlése alkalmával az inger más képzetcsoportokra is átterjed, így rendes körülmények közt a célképzetcsoportokra mindig, úgyszintén a szokásosan asszociált ·mellékképzetcsoportokra, úgyhogy normális állapotban az egyes agyrészletek asszociált működésére kell következtetnünk. Az ember ugyanis normális állapotában minden tüneménynek okát keresi és minden cselekvését bizonyos

okokra vezeti vissza, vagyis összes képzeteinek oksági viszonyba hozatalára törekszik. Midőn tehát valamely képzet megfelelő cselekvésben leendő incarnatiójára készül, a vele rendesen asszociált vagy asszociálható képzetcsoportokat együttműködésre ingerli, s eme képzetcsoportokban rejlő energiák eredője adja a cselekvőség irányát, míg a rendesen asszociált, az u. n. domináns képzetcsoportok a cselekvőséget charaterizálják. A képzeteknek okozati összeköttetésére való állandó törekvés szembeszökő a gyermeknél, aki az értelmi fejlődés első stádiumaiban örökös kérdéseivel legfeltünőbben elárulja, hogy a képzetek *oksági viszonyba hozatala,* illetőleg az oksági substratum felkeresése, felkutatása, az emberi értelem egyik legjelesebb kiváltsága és uralkodó szükségérzete egyuttal. Az ember ezen folytonos törekvése tudományos haladásának, művelődésének, tökéletesedésének elsőrangu tényezője. A szokás hatalmával felfegyverezve, a cselekvő egyénben még élénkebbé válik a szükségérzet, hogy cselekvőségének oksági substratumát felkutassa, megállapítsa. Midőn tehát valamely cselekmény képzete az öntudatban feltünik, vele rendesen felmerül az oksági viszonyba hozatal szükségének képzete. Ha az agy az okszerü cselekvés által feltételezett működést már teljesítette, a képzet gyorsan megérik a kiváltásra, ellenkező esetben az asszociálás feladatát is meg kell oldania, ami néha, különösen midőn a cselekvés szükségérzete a gyors megoldást parancsolólag sürgeti, nagyon is nehézzé válhatik. A teljes valutával rendelkező cselekményeket nem ilyen körülmények közt szoktuk kitermelni. Ellenben, ha az asszociációs pálya könnyebben közvetíti az ingert, annál könnyebben, mennél többször közvetítették, az asszociáció művelete is könnyen elkészül. A még rendelkezésre álló erélymaradványt és időfelesleget az egyén felhasználhatja, hogy egyéb képzetcsoportokat is az asszociációs működésben való részvételre ingereljen, amely körülmény azután a cselekvést öntudatosabbá, határozottabbá, minden oldalról teljesebbé és tökéletesebbé teheti.

Az ingereknek kijárt pályákon való közvetítése és az *asszociáló pályák kiépítése,* az egyénre nézve főkép akkor lesz elhatározó fontosságú, midőn a cselekvés szükségérzete határozatlan irányban jelentkezik, vagyis midőn tisztában va-

gyunk azzal, hogy valamit tennünk kell, de nem tudjuk, hogy mit és hogyan. Ilyenkor, különösen ha a cselekvés sürgős, a sürgősség képzete által presszionált agyszerkezet annál kevésbbé képes a normális működésre, mennél komplikáltabb funkciót kellene végeznie, mennél rövidebb ideje van erre, s mennél jobban igénybe veszi a vér által szállított energia-készletet a sürgősség képzete és a vele asszociált képzetcsoportok kiérlelése, — szóval mennél nagyobb szükség volna az agy normális működési képességére. [Ezért *az elmélkedés,* amely fizikájában nem egyéb, mint jó asszociációs pályák kiépítése, revideálása, az uralkodó képzetcsoportok átvizsgálása, felélénkítése és összhangba hozatala, az emberi cselekvés tökéletességének szempontjából óriási jelentőségü. Nincs ember, aki nem elmélkedik, ámde nagyon is kevesen vannak, akik az elmélkedés fontosságával tisztában vannak, tudatosan elmélkednek, s tán még kevesebben vannak, akik célszerüen elmélkednek. Mit tesz az ember, midőn elmélkedik? Mint említettük, átrevideálja az asszociáló pályákat, a domináns képzetcsoportokat újra meg újra átvizsgálja, összhangzásba hozza, az agy mechanizmusát tökéletesíti, s aki az elmélkedés igazi fogalmával tisztában van, mindezt öntudatosan, célszerüen és rendszeresen cselekszi. Az egyén az elmélkedés folyamán nemcsak a képzetek lefolyását, hanem a képzetcsoportokat is tökéletesíti, s midőn a már-már elhalványodó képzetcsoportokat felélénkíti, újra átdolgozza, az alapképzetcsoportok befolyását a cselekvésre olykép biztosítja, hogy azok necsak a tudat küszöbén alul és esetleg, hanem öntudatosan s jellegükhöz képest minden körülmények között érvényesüljenek. A képzetcsoportok ezen általános regenerálása különösen ott szükséges, ahol az egyoldalú művelődés azon természetesen kimagyarázható veszélylyel fenyegeti az egyéni haladást, hogy az egyén a nem kellően kidolgozott, pedig egyébként uralomra hivatott képzetcsoportokat egyszerüen kimustrálja, mint a fényesen berendezett lakásból elszoktuk távolítani a régi bútordarabokat, amelyek az összhangot megbontják. Ezt a kimustrálási műveletet néha önkénytelenül, máskor többé-kevésbbé öntudatosan eszközlik mindazok, akik a felvett képzetcsoportok összhangját egyébként nem biztosíthatják. (Ezért ritka a hivő tudós.) Ám a tökéletes elmélkedés mindig

gyakorlati jellegű is egyuttal. A jól elmélkedő tehát gyakorlati eseteket vesz fel, átbirálja és megjavítja a multból felidézett asszociációs vagy egyoldalú cselekvést, és a megelőző képzetfolyamatokat átvizsgálva, megállapítja a kárhoztatandó cselekvőségben uralkodó képzetcsoportokat, szem elől nem tévesztve soha és mindig asszociálva azon alapképzetcsoportokat, amelyeknek minden jövendőbeli cselekvésnél érvényesülnök kell. A pályák is, midőn az elmélkedés nyomán fakadó ingerületet ismételve közvetítik, a többször szállított inger hordozására képesebbek lesznek, a szokásos asszociációk pedig idővel oly erőre jutnak, hogy még a tudat küszöbe alól is (virtualiter) kellőképen érvényesülhetnek. A szó teljes értelmében vett jellemről csak ebben a stádiumban szólhatunk. A jó elmélkedés folyamán — hogy továbbra is a természettudományi iskola jargonjában beszéljek — azt is észleljük, hogy a képzetek ingerképessége mind jobban erősödik, s a képzetek hova-tovább annyi erővel rendelkeznek, hogy az ingerületnek a mozgató idegekre való áttevődéséhez, tehát a cselekvéshez mi sem hiányzik más, mint az alkalom. Az ingerületnek a mozgató idegekre való áttételét természetesen ismét jelentékenyen megkönnyítjük, ha az inger hatása alatt valamely előre megállapitott cselekményt véghez is vittünk, és igy a képzet gyakorlati jellegét biztosítottuk. A legtisztább igazságok birtokában, a legmélyebb meggyőződés dacára megtörténhetik, hogy főkép válságos időkben elveink cserbenhagynak bennünket, és valamely oktalanságra vetemedünk, ha elveink s meggyőződésünk szerint cselekedni is meg sem kiséreltük. A jól elmélkedő ember agya, a jól berendezett gazdasághoz hasonlít, amelyben semmi szükséges sem hiányzik, sőt a nélkülözhetetlenen túl a hasznossági és célszerüségi igények is kielégítésre találnak. A jól elmélkedő agy működését pedig az okszerü gazdasági tevékenységhez hasonlíthatjuk, amely előre megállapított és határozott programmhoz igazodik, ahol ötletszerüleg semmi sem történik, s a cselekvés pillanatában a tevékenységre hivatott tényezők mindig tisztában vannak azzal, hogy mi történjék. Mit szóljunk azonban az olyan gazdaságról, amelyben a megfelelő eszközök beszerzéséről, a gazdasági erők alkalmazásáról, az elodázhatatlan cselekvés pillanatában gondolkodnak, ahol a célszerü-

ségi és hasznossági szempontokat csak az utolsó pillanatban mérlegelik. Elmondhatjuk, hogy ilyen gazdaság kevés van, de az is bizonyos, hogy az emberek nagy része kevesebbet töri a fejét a belső háztartási problemák megoldásán, mint a külső háztartás, a gazdálkodás feladványain. Sőt az emberiség nagyobb részének gondját és idejét az élet gazdasági kérdései, mondjuk, a kenyérkeresés gondjai annyira lekötik, hogy alig marad ideje arra, hogy az öntudat magaslataira felemelkedve, cselekményeit az ösztönszerűség jellegéből kivetkőztesse, mert csak a tudatos és akart, a megszűrt elveken nyugvó cselekvés az, amely az „emberi" jelzőt igazán megérdemli, vagy ami egyre megy: kevésnek jut arra ideje, hogy magából embert faragjon, s még akkor is meg kell jegyeznünk, hogy a siker nem minden fáradozás jutalma (— „multi currunt, sed unus accipit bravium" —), pedig teljes valutáju cselekvést csak az embertől és pedig nem Plátó emberétől, hanem a szó igazi értelmében vett tudatos és jellemes embertől várhatunk.]

Ha a támadó képzet és a cél képzete közt nincs meg a közvetlen összeköttetés, vagy a mellékképzetek zavarólag hatnak, illetőleg a véráram-összeköttetés nem elég erős arra, hogy egyéb képzeteknek az öntudatban való fellépését megakadályozza, hiányzik a logikai gondolkodás, mely csak akkor lehetséges, ha a főképzetek kiérlelődési folyamatait mellékképzetek nem zavarják. Az elmebetegeknél az az eset fordul elő, hogy a szokásos képzetek mellett mindenféle mellékképzetek szerepelnek, amelyek a képzetek rendes asszociációját, tehát úgy a helyes praemissák felállítását, mint a józan következtetést egyenesen lehetetlenné teszik, sőt az is megtörténik, hogy a mellékképzetek szokatlan élénkséggel a fő képzetfolyamatok rovására érvényesülnek, s a terepet maguk számára illetéktelenül lefoglalják. Eme mellékképzetek felidézésére s uralomra vergődésére gyakran a legkisebb körülmény is elégséges, s ők azonnal kizökkenek a logikai gondolkodás kerékvágásából. [Mellékképzetek az egészséges embernél is feltünnek az öntudat látókörén, de míg a normális ember a megindult mellék képzetfolyamatot megakaszthatja, az elmebeteg arra képtelen, sőt kénytelen tűrni azoknak túlsúlyra vergődését és külső megnyilatkozását is.] A beteges jelle-

get nem a mellékképzetek fellépésében, hanem azon körülményben kell keresnünk, hogy a mellékképzetek a főképzetek rovására esetleg kifelé is érvényesülnek. „Ha bizonyos gondolatcsoport gyakran szerepel mint célképzet, az a megfelelő kéregpályákkal annyira megerősödik, hogy mihelyt valamely bár legtávolabbról asszociált gondolatcsoport, valamely izgalom behatása alatt, mint támadó képzet lép fel, azonnal előtérbe nyomul a rendesen jelentkező célképzet is." A kortikalis szövetekben is, épúgy mint az izomzatban, a gyakorlat, a fokozott táplálkozás és mozgás folytán, bizonyos fokig megerősödésnek lehet helye. Ép ezen körülmény, hogy a gyakorlat bizonyos gondolatcsoportokat *uralomra* segíthet, s előidézheti, hogy némely célképzet az összes képzetfolyamatokba belejátszik, s így az összes cselekményekben mint jelige szerepel: minden jellemnek forrása és alapja. [Ez a *nevelés* titka is. Valamely képzetcsoportot uralomra segíteni s a megszokás révén odahatni, hogy állandóan mint célképzet szerepeljen: ez a nevelő feladata. A képzetcsoportok uralomra vergődését olykép *biztosíthatjuk,* ha a növendéket (illetőleg magunkat) hozzászoktatjuk, hogy a megfelelő kéregpályákat bizonyos subcorticalis érző centrumokkal közvetlen összeköttetésbe hozza, és így bizonyos képzeteket állandóan kellemes, másokat kellemetlen érzésekkel asszociáljon, s így az embernek boldogságra, örömretörő ösztönét a nevelés céljaira felhasználja. A *célképzetek* kialakulása nagyon is fontos szerepet játszik az emberiség nevelésében és történetében, mert ezek képezik cselekményeink főrugóit, s amilyenek a célképzetek, olyanok a cselekmények is. Önző célképzetek csak önző cselekményeket fognak kitermelni stb. és ellenkezőleg. Az pedig, hogy bizonyos körülmények között a bojtorján fügét teremjen, egyenesen ki van zárva. A jónak és rossznak is megvan a maga mechanizmusa, amelyet előbb ki kell építeni, s úgy hozza létre a maga jellegzetes termelvényeit. Önző és nemtelen gondolatok mindenkit kisértenek, a fő az, hogy ezek habitussá ne váljanak és cselekvésünkre irányítólag be ne folyjanak. Ez azonban folytonos küzdelmet tételez fel, amely az ellenkező képzetek megerősítésében és főkép ilyen cselekmények kiváltásában jelentkezik. A tanítás és példa hatalmas eszközök, az altruisztikus és áldozatra kész hajlandóság fel-

keltésére és ápolására, mégis a gyengéd erkölcsi érzék kiművelése a legszükségesebb, amely mindannyiszor fájdalmasan tiltakozik, valahányszor az igaz, a jó és szépről alkotott fogalmainkkal, illetőleg eszes természetünkkel ellenkezőleg cselekszünk. Aki oktalan vagy tökéletlen cselekményei fölött megtanult bánkódni, az iparkodni fog minden olyant elkerülni, ami lelkiismeretének tiltakozását vonná maga után ; éber figyelemmel fog őrködni, nehogy újabb fájdalmas szemrehányásokra adjon okot és alkalmat. A zenei hallásra nézve nem lehet kínosabb, mint az akkordok disszonanciája; az összhang megbomlása mindig kellemetlen, de belső világunkban már fájdalmas is egyuttal.]

Az állandóan szem előtt tartott magasabb erkölcsi elvek cselekvésünknek állandó irányt szabnak, mely a szokás hatalmával megerősödve állandó cselekvési módban nyilvánul, s határozott egyéni charakter kiépítésére vezet. Az idegállománynak ellenálló képességére vonatkozólag csak úgy el kell fogadnunk az átöröklést, mint pl. a bünözési hajlamosságra nézve az orvosok állítják, hogy a morfinista anyának gyermeke morfinistának születik. A részegség állapotában történt conceptio eredményezheti, hogy az illető alkoholisztikus terheltséggel jön a világra. [Az is lehet, hogy az örökléses terheltség más irányban (esetleg enyhébb) jelentkezik pl. az utód nem epileptikus, hanem epileptiform rohamokban szenved; de gyenge elméjű, illetőleg észbeli tehetsége a középszerün alul van.] Ez a tétel igen fontos, mert az emberiség erkölcsi nemesbülésének egyik alapforrását képezi, a bünözés területén pedig sohasem volna szabad szem elől tévesztenünk. Nemes jellem alapja vagy a nevelés, vagy az öröklött hajlamosság. Ahol a nemes jellem hiányzik, ott hiába keresünk nemes cselekedeteket. Aki megfelelő (ön) nevelésben nem részesült és bünözésre hajlamos szülőktől származott, csak olyan szükségszerüleg termeli ki a rossz jellemének megfelelő cselekményeket, mint az evangeliumi rossz fa, a természetének megfelelő rossz gyümölcsöket. A nemtelen jellem mindig közveszélyes, mely ha cselekményekben nyilvánul, az okos büntetőjogi tevékenység csak oda irányulhat, hogy nevelés utján a jellemet eme veszélyes jellegéből kivetkőztesse. Hogy a kínzás nemes charakter kiépítésére alkalmas volna, józanul alig állíthatja

valaki. Mindenki tapasztalásból tudhatja, hogy a tisztességérzet és gyengéd lelkiismeret leghathatósabban megőrzik az egyént a bünözéstől és nemtelen cselekményektől. Vajjon a mai büntetési rendszer alkalmas-e, hogy a tisztességérzetet felébresszе és a lelkiismeret gyengédségét kimunkálja, e kérdésre aligha találkozik, aki igenlő feleletet adna.

Említettük, hogy minden organizmus, tehát *az agy működési zavarainak is főforrása:* a fertőző kórhatányok, amelyekből a vértorlódás (hyperaemia), illetőleg a szövetek hiányos táplálkozása (vérszegénység, anaemia) származik. A beálló funkciózavarok mindezen esetekben — állítólag — végelemzésben a megzavart emésztési viszonyokra vezethetők vissza. Az emésztési zavarok és következményei: a vér cirkulációjában, a helyes vérösszetételben, tehát a vér chemizmusában beálló zavarok, az agy működéseiben is visszatükröződnek, és csak természetes, hogy az agy abnormális állapota abnormális működésben, az egyén abnormális cselekvésében fog megnyilatkozni. (Találkoztam orvosokkal, akik ezen állítás ellen tiltakoznak.) *A vér chemiai összetételét* a felhalmozódó bomlástermények ártalmasan *befolyásolják.* Ezért ha a vér az agyban felidézett hevesebb égési folyamatok révén kitermelt bomlási termékeket idejében el nem vezetheti, ha az emberi testben felhalmozott s az emberiség fenntartására destinált tenyészanyag kivezetése, erupciója elmarad, félő, hogy a beteges ingerület valamely bűntényben (?) keresi kiegyenlítését. [Ugyanazt mondhatjuk, ha a tüdő a felgyülemlett szénsav elvezetésére nem alkalmas; ekkor ugyanis a visszamaradt szénsav a középponti idegrendszert ártalmasan befolyásolja, a nyúltagyra hat és exaltatiót hoz létre, amely annyira fokozódik, hogy az illető önkivületi állapotba (nevezetesen a stadium excitationis-ba) jut, s így annak normális működését lehetetlenné teszi. Ha megfontoljuk, hogy a vér a bomlásterményeket kiválóan alvás ideje alatt vezeti el, megérthetjük, ha a tapasztalás a rendetlen életmódot, az éjszakázást mint a kriminalitás egyik főforrását ismerteti. A fizikai telitettség törvénye azt is megmagyarázza, hogy a túlzsúfolt helyiségben hogyan nevelődik a kriminalitási hajlamosság, ebben az esetben ugyanis a szénsav elvezetése kellő mértékben meg nem történhetik, miután a levegő tele lesz szénsavval és a tüdő

által kiküszöbölt szénsavat majdnem kétszeres mennyiségben szívja vissza. Ennek az az eredménye, hogy a munkás-lakásokban tartózkodók reggel főfájással, vagy legalább is kábult fővel ébrednek fel. (A szénsav mérgezés primärstádiuma.) További káros következményként az étvágytalanság jelentkezik, amelyet a munkás pálinkával fog pótolni, t. i. az egyik méreg hatását egy másik méreg felvillanyozó hatásával iparkodik ellensúlyozni. Vegyük hozzá még az éjjeli dohányzást, amely a levegő megromlását szintén elősegíti (télen a fűtőanyag is segíti), mindezen tényezők elég hatalmasak arra, hogy az idegrendszer teljes kipihenését többé-kevésbé megakadályozzák, amelyre pedig a napi fárasztó munka után oly nagy szükség volna. Mindezek megmagyarázzák a munkás nagyfoku ingerlékenységét, amely könnyen bünözésre viszi, anélkül, hogy ez pathologice megállapítható volna. Mire a törvényszéki orvos — hónapok mulva — a bünözőt megvizsgálja, csak természetes, hogy normálisnak fogja kijelenteni.] Ha a vér chemiai összetétele beteges változást szenved, *megszülemlenek a lázképletek* (a mámor, fájdalom, nemi izgultság, indulat, fáradtság stb.) . . . Némelyek szerint ezen esetekben tágabb értelemben vett vérmérgezésről szólhatunk. [Ha fertőző kórhatányok a szervezetben helyet foglalnak, a betegség kezdő stádiumát igen gyakran bizonyos jóleső érzés kíséri. Nagy betegségek küszöbén gyakran halljuk dicsekedni az embereket, mily jól érzik magukat. A morfium- és alkohol-mérgezés esetei ugyanerről tanuskodnak. Talán a közmondás: Vae tibi ridenti — és a csapongó jókedvet követő kellemetlenségek, abban a feltevésben lelik magyarázatukat, hogy a mérgezés további stádiumaiban a kellemes érzést bizonyos kellemetlen lehangoltság váltja fel, mely magasabb fokban bénító hatással van.] Ugyanis, *ha az organizmus tartósan akadályoztatik a kiválasztási anyagok elvezetésében,* vagy arra alkalmatlanná válik, az agyszövetekben görcsök és bénulások jelentkeznek, amelyeknek következményei az öntudat zavarai, az önkivület állapotai stb., mely utóbbi esetekben főképen, az egyén nagyon is közel jut a bünözés terrenumához.

A modern pszichofiziologiai kutatások nyomán elfogadhatjuk a tételt, hogy minden abnormálisan cselekvő, legalább

is a cselekvés pillanatában kisebb-nagyobb fokú elmezavarban szenvedett. Hogy az elmezavar néha csak múló jellegű, igen sokszor csak nehezen vagy egyáltalában meg nem állapítható, azt elismerjük. Ennek dacára némelyek Rossi-val a beszámíthatóságot vitatják, s magát a pillanatnyi-elmezavart is praemissáiban beszámíthatónak mondják, mint amely maga is a bünözőnek beszámítható rendetlen életmódból, illetőleg charakteréből ered. Ámde sem a charakter, sem az életmód nem feltétlenül a bünöző tetszésétől függő tényezők, és a pillanatnyi-elmezavart az egyéntől teljesen független okok is előidézhetik, de meg konkrét esetben, a mondottakra tekintettel, ki merne nyugodt lélekkel határozott véleményt alkotni, s ennek alapján feltétlenül marasztaló ítéletet hozni? [Későn észlelik. Rendesen akkor, amikor a bünöző már restaurálva van.] A nervus simpathicusnak a középponti idegrendszerrel való belső összeköttetése folytán az organikus életfolyamatok minden akadályozása beteges pszichikai jelenségek felidézésére vezet, amelyek ismét a physicumra káros visszahatást gyakorolnak és esetleg bünöző cselekményekben jelentkeznek. Igen érdekesek e tekintetben Du Bois-Reymond tanulmányai, aki biologiai kisérleteiben arra a tapasztalatra jutott, hogy a megkínzott állat vérében az organikus életfolyamatokat károsan befolyásoló méreganyag fejlődik. Analogice az embernél is ez az eset állhat be, amit azon tapasztalat is megerősíteni látszik, hogy a lelki gyötrelem gyakran elmebetegséget idéz fel, máskor bünözési cselekményekbe vagy épen öngyilkosságba sodorja a szenvedőt. Az érvényben levő kínzó büntetési rendszernek ez a megfigyelés is ellene mond, amely azonban még szakértők részéről sem talál kellő méltatásra, jóllehet a képzettebb laikus is tudja, hogy a fájdalom (levertség stb.) gyakran még pszichikai szempontból sem eredményezi azt az erkölcsi tisztulást és azt az erkölcsi „in integrum restitutio"-t, amelyet a régi bölcselők neki tulajdonítottak, hanem ellenkezőleg megátalkodottságra vezethet, vagy a fizikai degeneráció folytán további bünözésnek forrása lehet. Az *antipathiás képzeteknek* különben is jelentékeny szerep jut a bünözés terrenumán. Itt csak arra terjeszkedünk ki, hogy bizonyos képzetek valóságosan dühbe hozzák az embereket, s mert a képzetek asszociációja individuális és előre meg nem

állapítható, és sokszor az ilyen kényes természetü képzeteket oly mellékképzetek elevenítik fel, amelyek az említett felingerlő képzetekkel csak specialis körülmények közt asszociálódnak, a düh kitörése a felületesen vizsgálódók előtt egyszerüen érthetetlenné válik, s egyéb magyarázat hiányában egyszerüen az illető ördögi gonoszságában keresik a rejtély kulcsát. Azt sem kell feledniink, hogy bizonyos reminiscentiák, már-már elhomályosuló képzetek, gyakran a tudat küszöbe alól is érvényesülnek; másrészről pedig olyan érzelmek, amelyekről az egyén maga sem tudna számot adni, fontos és néha döntő szerepet játszanak a bünözés történetében. A kéregterület táplálkozási és egyéb viszonyai mellett *a véredényrendszer subcorticalis körülményei* is befolyásolják a képzetek fellépését, élénkségét és érzelmi szinezetét. A kedélybetegség egyik-másik neménél bizonyos képzetekkel kapcsolatosan, néha érthetetlen vidámság, máskor olyfokú levertség jelentkezik, mely oktalan kitörésre készteti a beteget, amelyet azután a laikus ismét csak a gonoszságnak fog tulajdonítani. Mindezen esetekben a biró oly képtelen helyzetekbe kerül, amelyekből az anyagi igazság sérelme nélkül, tekintettel a mai büntetési rendszerre, ki nem bontakozhatik. Az oltalmi principium elfogadásával azonban kikerüljük a veszélyt, hogy a szerencsétlen betegeket az igazságszolgáltatás cime alatt igaztalanul megkínozzuk. Az ideg-, szív- és egyéb betegségek özönével küzdő ember — tekintettel különösen a mai kornak fokozatos fizikai degenerációjára — igen könnyen közveszélyessé válhatik és vele szemben minden pillanatban védekezésre szorulhatunk, s hogy ez a védekezés az emlitett közveszélyesség esetében igazolt, azt senki sem tagadja, de az is bizonyos, hogy a megtorlás a védekezésnek nem alapos, nem is emberies, sőt igazságtalan módja. Ha a közveszélyes egyéneket büntetjük, ez igazságtalan, s a büntetés egymagában a veszélyt nem csökkenti, nem is szünteti meg. Ha a beszámíthatatlanság cimén szabadon eresztjük őket, permanens a veszély s a közbiztonság ellen vétünk. „Incidit in Scyllam."

Ami különösen a fájdalom és a levertség érzetét illeti, a kriminologusok azt a (nagyjából elfogadható) tételt állítják föl, hogy minden *nagyfokú fájdalom lehetetlenné teszi a normális gondolkodást,* tehát a beszámíthatóságot kizárja. Ezt a

therapisták is elfogadják. Mivel pedig — mondják továbbá — minden bűncselekmény alapjában nem egyéb, mint az elviselhetetlenné vált ideges túlfeszültség antiszociális jellegű kisülése, tehát a fájdalmas túlterheltség állapotából való szabadulási törekvés (erőszakos védekezéssel), természetszerüleg következik, hogy az elviselhetetlen fájdalom súlya alatt sem normális gondolkodásról, sem normális cselekvésről, tehát beszámíthatóságról sem lehet szó, egyuttal az is világos, hogy mennél intenzivebb jellegű a fájdalom, az egyén annál (?) közelebb jut a bünözés vidékéhez. Ahol a rendes gondolkodás hiányzik, ahol a szokásos akadályozó képzetek nem érvényesülhetnek, ahol a fokozott érzékenység és ingerültség az idegeket rendesen reagáló képességüktől is megfosztják, vagy azt tetemesen alászállítják, ott minden (?) tényező megvan, amely a kriminalitás megszülemléséhez szükséges. De nemcsak a fájdalom, hanem az *öröm* érzetére nézve is azt kell mondanunk, hogy bizonyos határon túl a normális gondolkodást akadályozza, vagyis a subcorticalis centrumok erősebb izgalmai a pszichikai egyensúlyt megbontják, a kéregterület működését, tehát a gondolkodást megakasztják, más szóval: átmenőleges elmezavart, mások szerint inkább „gondolkodási zavart“ idéznek elő. [Gondolkodási zavar és elmezavar közt pathologiai szempontból óriási különbség van, mert ahol elmezavar van, ott minden esetben gondolkodási zavar is jelentkezik, a tételt azonban meg nem fordíthatjuk, jóllehet a beszámíthatóságra, tehát a biróra nézve a két eset analog esetnek volna tekinthető.] A subcorticalis és corticalis terület normális viszonya biztosítja a pszichikai egyensúlyt. A subcorticalis terület ingerlékenysége fordított viszonyban van a cortex ingerlékenységével. A fájdalom és az öröm érzetének fiziologiai magyarázatára vonatkozólag eltérők ugyan a tudósok véleményei, abban azonban megegyeznek, hogy úgy a fájdalom, mint az öröm túlcsapongásai a pszichikai aequilibriumot megbontják (gondolkodási zavarok). A fájdalom- és az örömérzet jelenségei a kéregterület működésére nézve nagy jelentőségüek, mert minden cselekvésnek ultima ratioja, helyesebben szólva, minden tudatos vagy nem tudatos cselekvésnek impulzusa, beidegzési előzménye gyanánt szerepelnek. „Trahit sua quemque voluptas“ . . . . . .

A kedélyi élet maximuma expanzív jellegü, az öröm és vidámság túlmértéke specifikus cselekvésre (dal, tánc,) indít. A kedélyi élet minimuma, a depressió állapota az artériák összehúzódását, ezzel az agysejtek hiányosabb táplálkozását, a vér chemizmusának megváltozását jelenti. A depresszió ezen állapotában az egyén elcsendesül, hallgat, esetleg menekül, ha megtámadva hiszi magát, védekezik. Meynert e feltevését az állatok megfigyelése igazolni látszik. Ha (!) tehát elfogadjuk, hogy a bünözési cselekmények, a fájdalom kitörései, a szenvedő, a pszichikai egyensúlyától megfosztott ember védekező mozgásai, akkor a megtorlás végelemzésben nem egyéb, mint: „afflicto afflictionem addere" (a szerencsétlent még szerencsétlenebbé tenni.) Ha a természettudományi felvilágosodás, ezen tételét megfontoljuk és elfogadjuk, hogy a legnagyobb bűntények elkövetője, tőle független pathologikus jellegü viszonyok közepette keveredett a bünözésbe, nem gonosznak, hanem szerencsétlennek fogjuk tartani bünöző embertársunkat, s az utálat és gyülölet helyett a szánalom érzetének fogunk helyt adni. E felfogás mellett boszúra, *megtorlásra nem gondolhatunk, hanem csak jóakaró felügyeletre,* gyámolításra és gyógykezelésre, mert a pathologikus jellegü kényszerképzetek uralma alatt cselekvőt, vagy a mérgezés (?) folytán beálló mámoros állapotban bünözőt, beszámithatatlannak kell tekintenünk. (Egyik eset a tágabb értelemben vett elmebetegség állapota, a másik a pillanatnyi-elmezavar esete.) Józan belátásunk ugyanis tiltakozik az ellen, hogy betegekkel szemben a megtorlás fegyvereit alkalmazzuk. Miután megállapították, hogy mérgezés belülről is bekövetkezhetik, teljesen közönbös, hogy a mérgezés esetében külön „virus rabidum" képződik-e, vagy közvetlenül a mérgezésnek kell tulajdonítanunk a bünözőnek azon önkívületszerü, lázas állapotát, amely a beszámíthatóságot kizárja. Büntetőjogi szempontból az is mellékes, hogy a nemi élet extravaganciáit miképen magyarázzák, vajjon a vérben külön „kéjelgési bacillusok" jelenlétét vitatjuk vagy tagadjuk; fontos ellenben az, amiben a tudósok egyetértenek, hogy a spermatozoák felszaporodása a gerincagyra olykép hat vissza, hogy bizonyos mámoros állapotot és fokozott ingerlékenységet idéz elő. Egyébiránt bármely permanens jellegü indulat magasabb fo-

kon, mint a normális gondolkodást zavaró kényszerképzet jelentkezik, s előidézi azt az állapotot, amelyet ugyancsak pillanatnyi-elmezavar állapotának minősíthetünk, annál is inkább, mert némely képzetek beteges túlélénksége folytán a lázas állapotokra jellegzetes hallucináció bizonyos mértékben itt is előfordul.

Kényszerképzetek fennforgására következtethetünk, midőn valaki makacs önfejüséggel ragaszkodik véleményéhez, midőn is az az eset áll be, hogy bizonyos képzetek túlélénksége folytán más képzetek, még a legvilágosabb ellenérvek sem érvényesülhetnek, s a különben is alacsonyabb fokon álló itélőképesség sem a praemissák, sem az ellenérvek mérlegelésére nem képes; ez az u. n. kapacitálhatatlanság esete, mely különösen az indulat lázában (a vita hevében) elég közönségesen előforduló jelenség. Ilyenkor az egyén a beteges megrögzöttség egész területére nézve, egyszerüen hozzáférhetetlenné, érzéketlenné válik. Ezen stádiumban van az a gyerek, aki minden verés dacára sem ad feleletet; az a bünöző, aki a legnagyobb kínzások közt sem vall. Ám az éremnek másik oldalát tekintve, az, aki véleményéhez egész a martíriumig ragaszkodik és a legnagyobb fájdalmakkal szemben is érzéketlen marad, az idegen fájdalom láttára is rendesen ugyanezen érzéketlenséget tanúsítja, s ezért egyszersmind a legnagyobb kegyetlenségekre képes. Ép ezen körülmény, mely a laikus közönséget annyira fellázítja, az emberiességből való teljes kivetkőzés, s a megmagyarázhatatlan kegyetlenkedés, amelyet némely bünözők a bűncselekmény elkövetésében tanúsítanak, kétségbe vonhatatlan útmutatással szolgál a szakértőre nézve, hogy a bünözés igazi forrását, az elmebetegséget felismerje és megállapítsa. A kegyetlenkedés tehát az idegek beteges érzéketlenségére vezethető vissza, mely helyesen nem megtorlásra, hanem a beteges állapot megszüntetésére, vagy más alkalmas eljárásra készteti a felvilágosult emberiséget. Az említett két tulajdonság t. i. *a fájdalom iránti érzéketlenség* és a kegyetlenkedés, a vadnépeket tipikusan jellemzi és megfordítva, a fizikai és még inkább a morális érzékenység az agyfejlődéssel egyenes arányban vannak. [Innét magyarázható a gyereknépségnek minden oly történettel szemben tanusított előszeretete, amelyben harc és háború, verekedés, rablóhis-

tóriák stb., szóval a fizikai erő különféle megnyilatkozásai, a maguk vadságában, szörnyűségében fordulnak elő. A gyerek ugyanis korábban jut tudatára a benne ébredő fizikai, mint a pszichikai erőknek, amazokkal már némi szerepet is játszik a maga körében, ellenben a szellemi torna iránti szeretet többnyire felkeltésre vár, s valljuk meg, hogy igen kevés nevelő és tanár tudja ezt felébreszteni.] Elfogadhatjuk Tolstoi azon állítását, hogy a háború és viaskodás szeretete szellemi szegénységre vall. Mindezek s a kegyetlenkedésre való hajlam, corticalis fejletlenségről s ama gyengéd érzékenység hiányáról tanuskodnak, amely a modern embert nemcsak saját, hanem mások fájdalmaival szemben is néha túlságosan susceptibilissá teszik. Ha még hozzávesszük, hogy a szerencsétlen elmebetegek és a lázbetegek önmaguk ellen is dühöngenek, nem csodálkozhatunk, ha mások fájdalmaival szemben is érzéketlenek és viceversa némi megszorítással elfogadhatjuk a tételt, hogy a kegyetlenkedés *többnyire pathologikus* jellegü, szellemi gyengeség kifolyása. Az elmebeteg többnyire kegyetlen, a kegyetlen többnyire elmebeteg. A vadság megmagyarázza a kegyetlenséget és a kegyetlenség a vadságra enged következtetni.

A fixa ideák, illetőleg a kényszerképzetek nagyobbrészt a tudat küszöbén aluli idegimpulzusokból fejlődnek, s a legnagyobb fokú idegizgalmakat is rendesen bizonyos fájdalmasan borús közérzet előzi meg, amelynek okáról, épúgy, mint a rögeszmék genetikai tényezőiről, még a legélesebb megfigyelő is csak a legritkább esetben tud beszámolni. [Ezek a titkos pszichikai folyamatok, amelyek genezisökben nem, hanem csak eredményökben jutnak tudatunkba, igen gyakran oly erős impulzust adnak a cselekvésre, amelynek az egyén csak a műveltség és önfegyelmezés legmagasabb fokán állhat ellen. A jogosnak és a tisztességesnek megismerése és tudása még nem biztosítja minden esetben, hogy cselekvésünk irányítására elhatározó befolyást gyakorolnak is. Az ismert jó megvalósításához erőre is van szükség, s akárhányszor megtörténik, hogy ellenkező tudatos és nem tudatos pszichikai erők, épen ellentétes és a cselekvő által is kárhoztatott irányba terelik az egyént, úgyhogy a tettes tán legjobban meg van győződve cselekménye hitványságáról, mely az ő alapelveivel homlok-

egyenest ellenkezik. Ezen szomorú tapasztalásban, melyről már Ovidius és sz. Pál is panaszkodnak, az emberiség tragikuma nyilatkozik meg. „Látom a jót és helyeselem — mondja Ovidius — de a rosszat követem". Az apostol pedig: „Meg van ugyan nálam az akarás, de a jónak véghezvitelét nem találom..... Mert nem a jót cselekszem, melyet akarok, hanem a mi rosszat gyűlölök, azt mívelem".] A fixa ideák epilepsziás állapotban is gyakran előfordulnak. Az epilepszia, ha szédüléses rohamok kiséretében jelentkezik, büntetőjogi szempontból a mai büntetési rendszer keretében is többkevesebb méltatásra talál. A *lappangó epilepszia* esetében azonban a biró ma még alig kerülheti el az igazságszolgáltatás scyllaját, mert az epileptikus rohamok csak bizonyos időszakokban lépnek fel, s nyilvánulásukban nem mindig oly szembeszökők, hogy a laikus szem is észrevehetné, azonfelül főkép az egyszerűbb emberek természeti fogyatkozásaikat (az orvosok szerint: minden körülmények között titkolják) inkább titkolják, semhogy mentségül felhozzák, de nem is tudják mindig, hogy betegségükre hivatkozni érdekükben állna. Ha pedig a védelem a deliquens önvallomása alapján a beteg terheltségére hivatkozik, az orvos szakértő annyi gyanúval és oly elfogultsággal vizsgálja meg a beteget, hogy csakugyan azt fogja meglátni, amit akar, hogy t. i. a betegségre hivatkozó veszedelmes simulans, s még jó, ha súlyosabb büntetést nem kap, mint a minőt különben kapott volna. Kivesszük azt a szerencsés esetet, ha a görcsös és szédüléses rohamok épen a törvényszék szemeláttára ismétlődnek, amidőn is az orvosszakértő is hajlandóbb lesz megállapítani olyan neuralgikus vagy epileptikus jellegű rohamok fennforgását, amelyek a beszámíthatóságot időlegesen kizárják, mint ez 1895-ben — a lapok szerint — egy bécsi törvényszék előtt megtörtént. [A szokásos orvosi megfigyelés sem ad elegendő támpontot arra nézve, hogy az illető az epilepszia valamelyik nemében szenvedne, vagy nem, mert az alkoholisztikus terheltséggel járó epileptikus rohamok esetleg egy esztendőn keresztül is elmaradnak, a rohamok jelenléte nélkül pedig az epilepsziát megállapítani nem lehet, nem is szabad. A Jackson-féle epilepsziát pedig csaknem lehetetlen megállapítani.] Ezen átmenőleges szellemi zavarok alapján, amelyek pedig a kriminális

magatartásnak nem ritkán kizárólagos tényezői, s amelyek a beszámítást szintén kizárják, csak a legritkább esetekben olvashatunk felmentő ítéleteket.

Csaknem minden bűncselekmény kényszerképzetek behatása alatt szülemlik meg, az ily cselekményeket ép ezért inkább nevezhetnők reflex cselekményeknek, mint szabadoknak. A bűntettesnek tett szemrehányás [a kivételekből csak a kivételes esetekre következtethetünk] sok (!) esetben nem kevésbé alapos, mintha valakinek szemére vetnők, hogy szédül vagy valamitől undorodik s i. t. [Úgy látszik, hogy az ó-szövetségben a bosszúállásról meg irt szabály — *„enyém a bosszúállás“* — kivételt nem tűr, és nemcsak az egyesekre, hanem az Államokra is vonatkozik. S ha az emberiség gyermekkorában, a lex idejében, a törvény korlátok közé szorította a bosszút, kérdjük, vajjon az emberiség érettebb korában, az evangéliomi világosság és szeretet jegyében nem kell-e magasabbra emelkednünk? S az Államokat az ember nem saját képére és hasonlatosságára alkotja-e? Vajjon helyes-e azon felfogás, hogy emberiség értelmi színvonalának emelkedésével és kedélyi finomulásával, nagyobb fokú érzékenységével szemben az Állam ugyanazon magatartást tanúsítsa, amelyet régente? A gyermeket megverjük, a felnőttet ellenben nem verjük, hanem kapacitáljuk, jobb belátásra segítjük és arra bírjuk, hogy belássa cselekményének fonákságát és önmagát kárhoztassa, mert alapos javulást a meggyőződés jobbra fordulása nélkül nem remélhetünk. Ezért a tanitásnak és a felvilágositásnak mindig a szeretet és szelidség fegyverébe kell öltözködnie, mert a nyers erő csak a physicum felett rendelkezik, a szelídség és szeretet ellenben meghódítja a lelkeket, s ha embertársunknak vérét vesszük, kevesebbet használunk, mintha szemeiből könyet fakasztunk, mert ez a szív vére, a bánat jele, a jobbulás előhirnöke. A beteg gyógykezelésre, a gyenge, az erőtlen gyámolításra, a tudatlan oktatásra, nevelésre szorul, s a büntetésben, a megtorlásban panaces-t keresni, sem az értelmes egyesnek, sem az értelmes egyesek szerves összességének nem válik dicsőségére, hanem szégyenére és gyalázatára.

Nagyobb bűneseteknek, midőn a bűntettes minden emberiességből kivetkőzve érthetetlen kegyetlenséget tanúsít (mint

pl. ép most olvasom, hogy Borsa községben Poncula Mitru elevenen nyúzta meg asszonyát) — amely körülmény biztos jele az idegrendszer beteges állapotának — nem volna szabad nyilvánosságra jutniok, s e tekintetben a sajtó szenzációhajhászását nem lehet eléggé kárhoztatnunk. Hosszadalmas kriminális procedura helyett, szakértői megfigyelés után, elmegyógyintézetbe kellene szállítani az ilyeneket. *A sajtó* révén tanulja meg a nagyközönség a bizalmatlanságot és a szeretetlenséget az emberekkel szemben s azáltal, hogy amidőn a fennforgó betegségre való tekintettel csak menteni lehetne a bűnözőt, a bosszú elvét hangoztatja, nemcsak a birákat preszszionálja, hanem a közönségben is istápolja az atavisztikus bosszuvágyat, amely válságos időkben hasonló bűncselekményekre ragadja az olvasó közönséget. Midőn az emberi természet tiszteletre- és szeretetreméltóságában való hit alapjaiban megrendül, e szomorú tény megtermi a maga káros gyümölcseit. Az ujságok beszámolnak arról, hogy itt loptak a cigányok, másutt egy vándorló erőszakoskodott stb., vajjon nem viszi-e át az olvasó ellenszenvét minden cigányra, még az ártatlan cigánygyerekekre is, és nem kell-e valamennyi vándorlónak megsínlenie, ha egy-egy vándorló bünöző magatartást tanúsított? „Ex uno disce omnes!“ Találkozhatunk egyébként előkelő gondolkodású egyénekkel (hja! mindenkinek megvan a maga Achilles-sarka), akik „elvből“ nem adnak alamizsnát a cigánynak, akik a vándorló, a koldus elől bezárkóznak, vagy oly kelletlenül és zúgolódva adakoznak, mintha épen az a koldus könyörögne ajtajuk előtt, akiről az ujságok írták, hogy lelketlenül elrabolta és megcsonkította a kis gyermeket, hogy a gyermek nyomorúságával megvegye az adakozók szívét s ő busásabb alamizsnához juthasson. Ex uno disce omnes! A szegényen pedig erőt vesz az elkeseredés, a gyűlölet az igaztalan, a vagyonos („ex uno disce omnes“-féle elv alapján) osztálylyal szemben, s oda degenerálódik, hogy a bünözési ingerrel szemben ellenálló képességét hova-tovább teljesen elveszti. Az ujsághireknek még más rossz eredménye is van, így az excentrikus emberre inger gyanánt szolgálnak; a bűnöző igen gyakran az újságból merítette azt a körmönfont védekezést, amelyet a biróság előtt ő is megkisérel, hátha beválik stb.

Sok körülményre hivatkozhatnánk, mely úgy az ujságirókat, mint az ujságokat többé-kevésbé kimenti, de mivel mentsük, vagy mit szóljunk a szakértőkről, akik pedig igen sokszor kiszolgáltatják a bünözőt, midőn megállapítják a beszámíthatóságot ott is, ahol arról szó sem lehet. Nem a névleges szakértőket értem, amilyenek főkép a provincián sokan vannak, hanem azokat, akik a modern természettudományok magaslatán állanak. Ez utóbbiak közül sokan hisznek a büntetés elrettentő voltában, mások ismét a közbosszút jogosnak tartják és Lombroso nyomán esetleg a kiirtás szisztémájának hódolnak, vagy a beszámíthatatlanság megállapításának következményétől — mely a mai büntetési rendszer mellett alig lehet más, mint teljes felmentés — visszahökkenve, jobb meggyőződésük ellenére és annak dacára, hogy az akarati szabadság elméletében nem hisznek, magasabb (politikai) szempontokból kimondják a beszámíthatóságot. Ha az orvosok, akik az akarat szabadságát — legalább rendszerint — tagadják és azt az elvet vallják, hogy „az ember cselekményeinek nem ura“, következetesen megállapítanák, illetőleg kimondanák a beszámíthatatlanságot, rövid idő alatt kényszerítenék a törvényhozásokat, hogy megfelelőbb módon védekezzenek a társadalmat fenyegető veszély ellen, amely a közveszélyesnek ismert és a beszámíthatatlanság cimén felmentendő bünözők részéről fenyegeti. Igy marad minden a régi kerékvágásban, s a megtorlási szisztéma további uralmát ép azok biztosítják, akiknek tudományos képzettségük- és meggyőződésüknél fogva kötelességük volna azt megdönteni, és megfelelőbb büntetési rendszer útját egyengetni.

A 18 éven alóli bűnözőkkel szemben a büntetőtörvénykönyvek módot nyújtanak arra, hogy a biró a bünözőt felmentse és egyuttal javító intézetbe küldje. Akit elmebetegség cimén felmentenek, azt elmegyógyintézetbe helyezik el. Ám a közveszélyes és mégis felmentendő bünözők ezreit vagy kinozzák, vagy futni hagyják. E két véglet közt nincs középút, melyen a közület és a bünöző egyesek érdekeit biztosítani lehetne, ez a mai büntetési rendszer egyik főhibája. Hiba az is, hogy az önvallomásra a birák még mindig igen nagy súlyt fektetnek, különösen midőn a bünözés indokáról van szó, holott akárhányszor megtörténik, hogy a bünöző — mint

Charcot hipnotizáltja — utólagosan állapítja meg cselekvésének miért-jét, mint az a közönséges életben a büntetőtörvénykönyvek paragrafusaiba nem ütköző dolgokban édes mindnyájunkkal nem egyszer megtörténik, mert senki sem akar oly színben feltünni, mint aki oktalanul és megfontolás nélkül cselekszik, de meg a védekezésnek ezen nagyon is együgyűnek látszó de igaz formáját, alig akadna bíróság, mely elfogadná.]

A pszichiatria tantétele, hogy *nincs pszichikai zavar a physicum zavara nélkül* (amelyet a scholastikusoknak axiomája olyképen fejez ki, hogy „bonum ex integra causa, malum ex quolibet defectu"), még mindig nem talál kellő gyakorlati méltatásra. A természettudományi iskola másik fontos tétele azonban, hogy *a bünözésben megnyilatkozó vadság és szertelenség praesumtiot alkot a bünöző beszámíthatatlansága mellett,* mind általánosabb elismerésben részesül, s ha egyesek még tiltakoznak, mások ismét, bár az akaratelmélet hivei, hibáztatják azokat, akik épen ellenkezőleg a kegyetlenségben szembeötlő gonoszságból a beszámíthatóság fennforgására következtetnek. Dr. Koch, ki egyébiránt az akaratelmélet híve, azokat is korholja, akik az egyén beteges ingerlékenységét, túlságos érzékenységét erkölcsi hibának minősítik, úgyszintén azokat is, akik a feltünő jeles adományok birtokosát eo ipso lelkileg egészségeseknek tekintik, s az említett kiválóságból az egyén lelkierejére következtetnek, holott épen ezen esetben sokkal inkább feltételezhetjük a lelki élet működéseiben az egyensúly hiányát, s az agyrészletek összműködésének disharmoniáját, mint egyéb esetekben. Az orvosok is könnyen véleményezik a beszámíthatóság fennforgását, ha valaki egyébként értelmesnek mutatkozik, ha a jogszerü és jogszerűtlen iránti érzékéről bizonyságot tesz, holott igen sokan vannak, akik minden idegen cselekvésnek kitünő kritikusai, saját cselekményeiket ellenben nem képesek józanul megbírálni. Még a cselekmény elkövetésében szembeszökő *ravaszság* sem bizonyít feltétlenül a lelki tehetségek normális egyensúlya mellett, mert a tapasztalás bizonyítja, hogy a nyilvánvalóan elmebetegek nem egyszer bámulandó furfanggal, ép elmére valló ügyes számítással valósítják meg terveiket.

A laikusok abban is hibáznak, hogy az idegbetegség okait oly tényekbe helyezik, amelyek már maguk is az idegbetegség folyományai. [Az orvosok is gyakran tévednek. Igy a gerincagysorvadást még nem is oly régen az onaniából is származtatták, pedig az épen olyan, mint mikor a gerincagysorvadást (tabes dorsalis) a lábizzadás megszüntére vezették vissza (post hoc ergo propter hoc) (L. Purjesz belgyógyászat I. kötet, I. kiad.), holott a lábizzadás megszünte a gerincagysorvadásnak csak első tünete. Az onaniára is ráfogták, hogy elmebajt hoz létre, jóllehet az onania csak disponál az elmebajra. Ezért Schwartzer a kérdő pontok közül törölte.] Igy a kicsapongó, az iszákos stb. ha elmebetegségbe esnek, az elmebetegség okául, gyökeréül a kicsapongást, illetőleg az iszákosságot jelölik meg, holott maga a kicsapongás vagy az iszákosság a kezdődő, illetőleg a fejlődő majd kitörő elmebetegségnek csak szimptómái voltak. Ez a csere végzetesen érvényesül a büntető itélkezés egész vonalán. A szertelen haragtartásból, a gyülöletből, melylyel a gyikos áldozata iránt már régtől fogva viseltetett, a birák a kitörésre készülő elmebetegségre következtethettek volna, ők ellenben a gyülöletből magyarázzák ki a gyilkosságot, a közönség pedig a később jelentkező elmebetegséget a szabadságvesztés büntetési intézeteknek tulajdonítja, jóllehet a szerencsétlen a gyülölködés stádiumában a kezdődő, és a gyilkosság tényében és következményeiben a fejlődő elmebetegség áldozata volt. A charakternek kimagyarázhatatlan és feltünő megváltozásából, a szakértő elmebetegség fennforgására következtet és hol a kéz, amely a gyógyíthatóság stádiumában feltartóztatná a szerencsétlent? [Az Államok nem hiába többnyire a bevégzett tények elméletének köszönik létüket, hálából talán, csak a bevégzett tények alapján lépnek fel az egyedekkel szemben.] Igaz, hogy a feladat nehéz, és az elmebetegség határait megvonni elméletben tán még nehezebb mint a gyakorlatban, ép ezért nem fogadtak el a Criminal-anthropologiai kongreszszusok bizonyos *határozott szimptómákat* olyanok gyanánt, amelyek minden esetet feltétlen bizonyossággal charakterizálnának. Azoknak, akik azt mondják, hogy az elmebetegek kiméletet, az egészségesek (t. i. a bünözők) büntetést érdemelnek, azt feleljük, hogy még azon esetben is, ha az elmebeteg

és nem elmebeteg bünözőket teljes bizonyossággal el tudnók különözni, akkor is méltán érhetne bennünket az igazságtalanság vádja, mert a nem elmebeteg bünözőnek ellenállásra való képtelensége is biologiai alapokon nyugszik, amelyről az egyén csak (?) úgy nem tehet, mint az ő esetleges elmezavaráról. Ha pedig a charakter kiképzésének elmulasztását rójuk fel a bünözőnek, ne feledjük, hogy ezen erkölcsi tevékenység bizonyos fokú értelmi fejlettséget tételez fel, amely nélkül sem jellemről, sem a jellem kiképzésének lehetőségéről, sem az ily irányú tevékenység elmulasztásából eredő felelősségről, illetőleg annak az öntudatban való fellépéséről szó nem lehet, másrészről pedig az említett magasabb fokú értelmi fejlettség ismét az egyéntől (?) független, belső és külső tényezők összműködésének eredménye.

Előkelő pszichopathologusok sürgetik, hogy minden szabadságvesztés-büntetési intézet mellett pszichiatriai gyógyintézetet állítsanak fel. Ezen körülmény is bizonyítja, hogy a szakférfiak mindinkább meggyőződnek arról, hogy *a bünözés és az elmebetegségek területe két oly egymásba olvadó terület, amelyek közt a biztos határvonalat meghúzni még* eddig senkinek sem sikerült. Näcke az általa megvizsgált elitéltek $^1/_4$, Mendel $^3/_4$, Garnier $^3/_5$ részéről megállapították, hogy azok csak látszólagos bünözők, akik a bünözési cselekményt, mely őket a szabadságvesztés-büntetési intézetbe juttatta, elmebetegségben, illetőleg paralízisben követték el. A modern pszichiaterek Näckevel tagadják, hogy a pszichózist a szabadságvesztés-büntetés idézné fel, és állítják, hogy a szabadságvesztés-büntetés tartama (többnyire az első évben) alatt jelentkező pszichózis, ha nem is volt megállapítható, de fennforgott, még mielőtt e szerencsétlenek a szabadságvesztés-büntetési intézetekbe kerültek. [Ez a vélemény valószinü.] Maga az a körülmény, hogy a pszichotikus kényszer jelenlétét vagy hiányát nem tudjuk (!) megállapitani, aggodalommal tölthet el minden lelkiismeretes birót, [el kell ismernünk, hogy ez igen nagy baj], ha különben az akaratelmélet híve volna is, mert az emberi igazságérzet visszaborzad azon lehetőségtől is, hogy ártatlanokat — látszólagos bünözőket — itéljen el. A legujabb megfigyelések hova-tovább igazolják azt a tételt,

hogy *a bünözők legnagyobb része pathologikus jellegü tünetek közt kerül a bünözés territóriumára,* amely tünetek [„néha"] az egyéntől (?) független biologiai előzményeken alapulnak. A bünöző magatartásnak egyik oka, a bünöző ingerrel szemben a kellő ellenállási képesség hiánya. Ha a bünözési külső inger túlságos erős, ha az ellenállási képesség túlságos gyenge, a bűncselekmény ki nem maradhat. Az első esetben tulajdonképeni értelemben vett büntetésről szó sem lehet, mert a törvény bizonyos mértéken túl az ellenállást nem követelheti; az utóbbi esetben pedig határozottan pathologikus jellegű tényezőkben, különösen a nagyfokú ideggyengeségben kell keresnünk a normális ellenálló képesség hiányát. Az ellenállási képességre különös erősítő vagy gyengítő befolyása van a szokásnak. Többször ismétlődő cselekvés nyomán az u. n. jól kijárt idegpályák képződnek. Ugyanis a vérömlés, mely az energiát szállítja, bizonyos agyrészletek felé annál könnyebben és gyorsabban beállhat, mennél gyakrabban hatolt a vér ugyanazon irányban; de az idegrendszer is könnyebben közvetíti a többször hordozott impulzust. Innét magyarázható meg a szokásos képzetek gyors felélénkülése. A tudatos mozgás lassan-lassan a szokás révén reflex mozgássá lesz, s a gyakran ismételt cselekményt az öntudat igénybe vétele nélkül is szabályszerüen válthatja ki a cselekvő. Azonfelül a szokszor ismételt cselekvés nyomán bizonyos hajlamosság fejlődik a cselekmény ismétlésére, a gyors cselekvésre, s ezért a szokásos bünözők igen könnyen visszakerülnek a gyakran ismételt bünözés kötelékeibe. A szokás eszközli, hogy a legkisebb fokú inger elegendő arra, hogy a szokásos cselekvést megismételjék [tehát a mi BTK. lopási §-ai értelmetlenek]. — Megállapították, hogy a hipnotizálásra való hajlamosság, úgyszintén a suggestibilitás annál erősebb lesz, mennél gyakrabban hipnotizáltatja magát az egyén. Tapasztalták, hogy a gyakran hipnotizáltnál utóbb valamely fényes tárgy egyszerű megpillantására beáll a hipnózis. Ez a megfigyelés a szokásos bünözőkkel szemben követett eddigi eljárást irrationabilisnek minősíti, mert a viszszaesések számából a legtöbb esetben nem a bünöző nagyfoku erkölcsi romlottságára vagy akaratának perverzitására,

mint inkább túlságos ideggyengeségére kellene következtetnünk. A nagyfokú ideggyengeség, a túlságba menő ideges érzékenység sokszor a leggyengédebb kedélyü és legintelligensebb egyéneket jellemzi, sőt némelyek szerint egyenesen a legnagyobb szellemi képességek egyik kritériuma. Nem szigorúbb büntetésre, hanem gondosabb gyógykezelésre volna szükség az ilyen esetekben.

III.

A TERMÉSZETTUDOMÁNYI ISKOLA MÉLTATÁSA.

Ha a jogtörténetet lapozzuk, azt tapasztaljuk, hogy a különböző iskolák, amelyek eleinte — főkép az iskolák alapitóiban — éles ellentétet tüntetnek fel, hova-tovább annyira megegyeznek, hogy utóbb már csak az iskola neve jelzi a különbséget. Emlékezzünk vissza Labeo és Capitó iskoláira. Az alapitók életében a két iskola közt a különbözetek egész világára bukkanunk, s íme a tanitványok közt a különbség annyira elhalványul, hogy ha egyik-másik remekjogász valamely iskola hivének nem vallaná magát, meg se tudnók állapitani, hogy melyik táborba tartozott. Ugyanezt láttuk ismétlődni a filozófia, sőt a gyakorlati politika terén is. Az is megtörténik, hogy akik nagyon is távol vannak az elméletben, a gyakorlatban alig különböznek. Valószinü, hogy ezen régmult történetek valamelyike ismétlődni fog, s hogy a klasszikus iskola és a természettudományi felfogás hivei — folytonosan küzdve bár — mindig közelebb jutnak egymáshoz az elméletben is, amint a gyakorlatban már nem is sok választja el őket egymástól.

Ha valamely rendszer az eszmék ujabb áramlatával szemben túlságos merevséget tanusít, rendesen uj iskolák születnek, amelyek a túlzott konzervativizmusra hasonló túlzással felelnek. Idő multával a szenvedélyek kihülnek, salakjától megtisztul az igazság, mely a későbbi kor fia előtt tisztábban ragyog fel, mint a küzdő nemzedékek harcosai előtt, akik azt a bizonyos elfogultságot, amely az igazság kideritését annyira megnehezíti, teljesen levetkőzni sohsem voltak képesek. A klasszikus és a természettudományi iskola közti harc nagyon is uj keletü arra, hogy az igazság mikénti kijegőcödését megállapíthatnók, bizonyos azonban, hogy az eszmék e nagy harca, az emberiség előrehaladásával, a civilizáció gyarapodásával fog lezáródni. A biologiai és szociologiai iskola hivei közt a béketárgyalások már is megkez-

dődtek s míg a két irány megalapitói egymásról tudni sem akarnak, a tanítványok alkudoznak s legközelebb compromissumra lépnek. S ez nem is lehet máskép. A biologiai iskola szerint a bűntény egyszerü biologiai jelenség, a bűntettes bünözőnek született. A szociologiai irány hivei ellenben azt mondják, hogy a bünözés anyja a társadalom. S mig a kettő az egyént a számitásból teljesen kihagyja, a klasszikus iskola hivei a physicumban és a szociális mediumban rejlő determináció mellett az egyéni determinációra hivatkoznak, s míg a két előbbit feltételnek minősitik, a cselekmény kiváltó okának az egyént tartják. Könnyü belátnunk, hogy mind a három iskolának igaza van, a jövő tehát azoké, akik szerencsés kézzel összeillesztik a látszólag különböző elemeket és egy egyesitő elméletben mind a három felfogást kellő érvényesülésre juttatják. Azt hiszem, hogy a klasszikus iskola legközelebb jár az igazsághoz, de az elégedetlenek követelésével számolnia kell, a megtorlás elvét pedig el kell ejtenie. A hadakozó feleknek pedig jusson eszökbe: „Ne quid nimis".

Az uj iskoláknak tagadhatatlanul sokat köszönhetünk, sok állításukban azonban szinte kézzelfogható a túlzás, az erőltetettség. Igy ha a kriminalitás profilaxisát és therapiáját életre való gondolatnak kell minősítenünk, a criminális saturatio törvényén már nagyon is meglátszik, hogy a természettudományi tételeket „per fas et nefas" át akarják plántálni. A statisztika jelentőségét is túlhajtják, s midőn az egyént a cselekvésből egyszerüen kiküszöbölik s vitatják, hogy az egyén, a physicum és medium kényszerzubbonyában teljes tehetetlenségre van kárhoztatva, felelősségre egyáltalában nem vonható, mert a cselekményben semmi része nincs: kétségtelenül helytelen álláspontot védelmeznek. Részben mégis igazuk van, mert el kell ismernünk, hogy némely esetben a fizikumban vagy a mediumban oly nagyfoku kényszer rejlik, hogy a cselekmény moralitásáról, tehát a felelősségre vonásról csak alig, vagy épen nem szólhatunk. Ezek azonban a kivételes esetek, amelyek a szabály általános érvényét meg nem dönthetik. Elismerjük továbbá, hogy folytonosan degenerálódó emberanyag napról-napra gyengébb lesz arra, hogy az ellenséges determinációval szembe szálljon, de hogy a küzdelemre egyáltalában képtelen, azt nem fogadhatjuk el. A bünözésben

bízonyára az egyén hanyagságának és az önfegyelmezés hiányának is megvan a maga része, amit viszont az ujabb irányok hivei tagadnak.

Hibájuk az is, hogy az általános „emberi"-t, a „nemzeti" rovására túlságosan előtérbe tolják, pedig a világpolgárságra, — melyet Concha nem minden alap nélkül tulajdonít a kereszténységnek — az emberiség még nem érett be, sőt hogy még nagyon is messze van attól, semmi sem bizonyitja jobban, mint az az óriási recenzus, amelylyel a világpolgárság apostolainak egyes elejtett nyilatkozatait fogadják, jóllehet magát az elvet, szelidebb interpretációjában, maga a kereszténység is régóta hirdeti s voltak idők midőn már-már azt hittük, hogy annak valóra váltása küszöbön van. Bizonyos az, hogy ma a patriotizmus eszméjét túlhajtják s különösen ami a büntetőjog területét illeti, nézetem szerint sokkal igazabb volt a középkor felfogása, mely az egyént a maga joga szerint itélte, mint a mai codexek álláspontja, midőn a nemzetit az idegenből jött bünözőre is ráerőszakolják, jóllehet bizonyos határig ennek is megvan a maga jogosultsága. Talán még nagyobb baj, hogy a reformtörekvéseket egyes kijelentésekkel discreditálják. Wargha pl. azt mondja, hogy a büntetőjog reformjáért folytatott küzdelem, csak töredéke annak a világra szóló nagy harcnak, mely a két ellentétes világnézlet: a természettudományi és a metafizikai és azok hivei közt foly le. A természettudományi iskola ez idő szerinti képviselői szerint az ő alapelveik, a mai vallási, filozófiai, politikai és szociális felfogással ellenkeznek, úgyhogy rendszeröket — állitólag — csak az uralkodó rendszerek romjain épithetik föl. Azt mondják ugyanis, hogy a büntetőjogi körül a felfogások azért különböznek, mert a konzervativek és a reformerek az ember lényegéről, lényeges visszonyairól stb. más és más felfogással birnak. Igy aztán megérthetjük azt a heves ellenmondást, amelylyel a természettudományi iskola minden oldalról találkozik. Az igazság érdekében ki kell jelentenünk, hogy a természettudomány nem minden képviselője vallja az emlitett elveket, bár nem tagadjuk, hogy még Liszt szavai is — bár a tudomány mellett a hitnek is salvus conductus-t biztosit — elég okot adnak az aggodalomra. Tény az, hogy az uj rendszerek eredetileg empirikus alapokra támaszkodtak s csak

ujabban akarják a „positivismus“-sal összefüggésbe hozni őket. Nézetem szerint az anthropologiai iskolának akár biologiai akár szociologiai vivmányait (és nem hipotéziseit vagy filozófiai erőlködéseit), hivő, hitetlen, determinista egyaránt elfogadhatja. Reichard egyik értekezésében (21. 2.) ugyanezt mondja.

Míg némelyek azt a gyanut keltik, mintha a büntetőjogot alkalmas területnek tartanák arra, hogy az emberiség legszentebb meggyőződései ellen kirohanásokat intéznek, mások ugyancsak a reformok mezején, társadalomellenes törekvéseiket akarják értékesiteni. A reformtörekvések veleje sokkal könnyebben érvényesülhetne, ha az igazságnak s nem a jelzett idegen tendenciáknak értékesitéséről volna szó. Aztán kár volt azt a pár szóval megállapitható igazságot a filozófiai rendszerek hibáival, mindenféle hipotézissel ugy össze-vissza bogozni, hogy az ember szinte belefárad az igazság kikeresésébe, a buza meg a konkoly szétválasztásába. Mikor egy-egy munkát elolvastam, mely a reformtörekvéseket tele torokkal hangoztatja, szinte kiérlelődött bennem az a gondolat, hogy nem úgy tesznek-e a mi tudós uraink is, mint némely rossz boltos, aki egy-egy kétségen kivül jó portékával boltjába édesgeti a közönséget, hogy aztán száz más rosszat varrjon a nyakába. Egyik oldalról azt hiszem Fayer is erre céloz, midőn azt mondja, hogy az igazságok köpenyével „tulajdonképen a társadalom felforgatására irányuló törekvéseiket leplezik.“ A reformtörekvéseknek igazi oka mégis sokkal mélyebben fekszik s a reformot sokan óhajtják, akik pedig minden társadalom vagy vallás ellenes tendenciától távol állanak. (Később erről bővebben.) Tagadhatatlanul azt is érdemül kell tulajdonitanunk, hogy az igazság megállapitásán a falakon belül is fáradoznak, sőt Wargha, ugyanakkor midőn a pokol az eredendő bün és egyéb „vallási és bibliai allegoriák“ felett élcelődik, a lombrosianismust is leálcázta s az epuratio (eliminatio) elvével szemben emberségesebb felfogás mellett kardoskodik. Ez volt egyik oka annak, hogy a természettudományi iskola ismertetésénél nyomon követem Warghát, sőt néha az ő terminus technikusait még olyankor is alkalmazom, amikor meghaladott álláspontot képvisel. Igy pl. Wargha

folyton vérmérgezésről szól, holott ezt az orvosi tudományos világ Wargha interpretátiójában nem ismeri.

Nem tagadhatjuk továbbá, hogy a természettudományi iskola, midőn a közönség figyelmét büntetési intézeteink testet és lelket ölő munkásságára felhivja, kétségtelenül humanus irányu missiót teljesit. Midőn továbbá azt mondják, hogy a bünözésnek fizikai gyökerei vannak, s a bünöző cselekmény kiváltó okát igen gyakran a nagyfoku külső ingerben, vagy a bünöző tulságos ingerlékenységében kell keresnünk, olyan igazságot hangoztatnak, amely ha nem is minden esetben (mint azt a kriminologusok hirdetik), de néha kétségtelenül beválik. Csak az a baj, hogy ami egyszer-másszor kivételesen beválik, azt általános érvényü szabály gyanánt szeretnék feltolni. Nagy hangon hirdetik, hogy aki a büntettről tiszta képet akar alkotni, annak ismernie kell az emberi cselekvés fizikáját is. Bizonyára sok köszvényes természettudós van, aki annak dacára, hogy a járás-kelés fizikáját, helyesebben mechanizmusát ismeri, még sem tud úgy járni, mint némely együgyü iskolásgyerek, aki pedig nem is hallott a járás fizikájáról. Mikor még a hanghullámok hosszát és a hang rezgési számát kiszámitani nem tudták, akkor is voltak kitünő zenészek, és bizonyára voltak kitünő birák azok közt is, akik az emberi cselekvés mechanizmusát nem ismerték. A cselekmény fizikai oldalának csak kivételesen van oly jelentősége, amelyet ismerni a biróra és a jogászra nézve kivánatos lehet. Mindenesetre azonban sokkal kevesebbet fogunk véteni az igazság ellen, ha a cselekvés fizikai feltételeit, az esetleges abnormális tényezőket a maguk valóságában megismerjük, mintha mindezekkel nem számolva, derüre-borura mindent az egyén számlájára irunk. Azt hiszem nagyon is ideje volt annak, hogy a tudomány a maga követeléseivel lépjen föl, mert a régi birákat ha a tudomány nem, de az istenfélelem és a lelkiismeret eléggé megkötötték arra, hogy igazságot akarjanak szolgáltatni; ahonnét azonban a vallásosság a maga motivumaival kivonult, ott kivánatos, hogy legalább a tudomány fáklyája lobogjon fel, kiméletre és emberszeretetre tanitva azt az elemet, amely az emberek legkényesebb javaival gyakran csak úgy sebtében és a kellő komolyság nélkül rendelkezik.

Úgy látszik, hogy az idők a bajokkal a megfelelő orvosságokat is beérlelik.

Készségesen elismerjük azt is, hogy a rendelkezésünkre álló képzetekkel dolgozunk, azt se vonjuk kétségbe, hogy mindig a legerősebb képzet diadalmaskodik; de az érett embertől még se lehet elvitatni, hogy képzetvilágának mikénti alakulására befolyhat, megválogathatja a forrásokat, amelyekből elveit meriti s a képzetek és eszmék megerősödésének, ugyszintén a gyakorlatba való áthelyezésnek titkát megismerheti, s hogy (potentialiter véve) ez a rendes eset, a többi pedig a kivétel; ezért nagyon igaza van Fayernek, midőn azt mondja: „A merev általánositás, az egyenlősités . . . az uj iskolák tanainak gyenge oldala." Végül kérdem, mire alapitja a természettudományi iskola a maga tételeit, különösen ami a képzetek kiérlelődését és a cselekmények genesisét illeti? Vajjon Meynert, Exner vagy Fechner látták a gondolatok megszülemlését, figyelemmel kisérhették az idegrendszer munkáját? S a képzetek lerakódó mezejét, vagy az eszmék feléléndülésének titokzatos mechanizmusát teleskoppal avagy mikroskoppal megvizsgálhatták-e? Az említett tudósok még oly plausibilisnek látszó hipotézisei előtt hajoljunk meg, s többre becsüljük az évezredeken át leszürődött igazságoknál? Csakugyan igaz volna, hogy csak a régi filozófiai, vallási rendszerek romjain építhetjük fel a modern igazságszolgáltatás csarnokait? Aki ezt állítja, az nem ismeri az evolúció törvényét. A természet nem erre tanít bennünket. A nagy természet az egymásból való békés fejlődés barátja. Akik pedig minden áron le akarják rombolni azt, amit évezredek építettek, vigyázzanak, nehogy maguk is a romok alá kerüljenek.

A természettudományi iskola egyik sarkalatos tévedése, az akarat-szabadság tagadása. Bizonyára sok gondot adott a deterministáknak, hogy a jog és a kötelesség fogalmait, amelyek nélkül nincs felelősség, nincs büntetés, nincs társadalom, amelyekre tehát feltétlenül szükség van, hogyan mentsék meg a determinizmus özönvizében; miféle uj tartalmat adjanak azoknak a fogalmaknak, amelyek mig egyrészről a determinizmus exigenciáit kielégítik, a társadalom aggodalmait is lecsillapítják. Azt hiszem azonban, hogy könnyebb volna fából vaskarikát csinálni, mint az említett problemákat megoldani.

Nem tudom, hogy a szoros értelemben vett jogi vagy pláne a büntetőjogi cathedrákon determinista tanokat hirdetnének, tagadhatatlan azonban, hogy a determinisztikus mozgalom hullámcsapásai hozzánk is eljutottak s a determinismusnak úgy a tudományos mint a hivatalos (birói) világban igen előkelő képviselői vannak. Lássuk tehát a determinismust közelebbről, azután pedig meg fogjuk kisérelni a szerintünk helyes álláspontot positiv alakban is kifejteni.

* * *

A természettudományi iskola pozitivizmus hítvallását követi, midőn a külső természetben uralkodó kényszerűséget a belvilág körére kiterjeszti. A természettudományi iskola dicsekszik, hogy csak tényekre támaszkodik midőn elveit hangoztatja, s ime tagadja a tényt, és a positivumot negativummal helyettesítve, arra építi rendszerét. Tény az, hogy a külső világban kényszerűség uralkodik, ám az is tény, hogy az ember belső világában, kisebb nagyobb mértékben a szabadság elve érvényesül, s e két tény közt ellenmondás nem lehet. *A pozitivista büntetőjogászokat* nem is a tapasztalás tanuságai, hanem rendszerök hibái kényszerítették arra, hogy az akarat szabadságát megtagadják. „Az uj irányoknak — irja Fayer — nemcsak kiindulási pontja, de egyszersmind alaptétele is az, hogy az ember akarata nem szabad. Kétségtelenül elhamarkodolt volt, hogy a szabad akarati kérdés mikénti eldöntését — *determinismus*, indeterminismus — ide mint alaptételt belevonták. Ezen természettudományi és bölcsészeti fogalommal hamis szempontok vitetnek a büntetőjogba . . . e tudomány nem tarthatja magát sem a determinismushoz, sem az indeterminismushoz, felhasználja az akarati elemet, hogy ez által az ember erkölcsi ellentállási képességét erősítse, de számba veszi a deterministikus elemet is . . .“

A determinismus nem uj tan, de a büntetőjogba csak ujabban vitték be. A determinismus *értelmi* kiadásában, azt állítja, hogy az akaratot a fensőbbnek ismert jó, feltétlenül (cselekvésre) ad agendum determinálja. Az akarat tehát mérlegeli az indokokat, az indokok egyenlősége esetében pedig úgy jár, mint nominalista tudós szamara, nem tud választani

és tétlenségre van kárhoztatva. *Cartesius* és *Leibnitz* az értelmi determinizmus első modern képviselői, akik csak a libertas a coactione-féle szabadságot ismerik el: „Ut a nulla vi externa nos — determinari sentiamus“, mondja Cartesius. Leibnitz pedig; „Omnes actiones sunt determinatae .... quia semper datur ratio inclinans .... ut sic potius, quam aliter fiat“. (L. Stöckl. Bölcs. tört.)

Az *erkölcsi determinizmus* szerint, az akarat elhatározására, a jellem és az indító okok szükségképi befolyást gyakorolnak. *A jellem,* a szellemi szervezet sajátossága, velünk született és változhatatlan. Ez utóbbi tételt nem minden determinista fogadja el. Akik azonban elfogadják, azok szerint a jellem, még az indító okok minősítésére is szükségképen befoly, mert a jellem határozza meg, hogy a különböző indító okok közül, melyik lesz a döntő indok, mely az akaratot cselekvésre determinálja. Akik ellenben az oktatás és a nevelés befolyását, az ember erkölcsi természetének kialakulására elismerik, sőt az önművelődés és az önnevelés lehetőségét sem tagadják, különösen az utóbbiak, már inkább csak *névleges deterministák,* mert főkép az önnevelésben és az önművelésben olyan determináció rejlik, amely a cselekvő alanyból indul ki, ezeket tehát közvetett indeterministáknak nevezhetnők. A *fizikai determinizmus* szerint, az embert külső fizikai ok készteti a cselekvésre, mely az emberi megismerésben bizonyos magasabb indokokat vált ki, amelyek azután az akaratot föltétlenül determinálják. *A külső okok* behatása alól az ember nemcsak, hogy nem szabadulhat, hanem azok minden működése fölött egyenesen uralkodnak. A deterministák a külső ok meghatározásában eltérőleg vélekednek. A *materialisták* szerint, az ember mindig fizikai okok által határoztatik a cselekvésre, amely fizikai okok nála, mint erősebb indokok szerepelnek. A *pantheizmus* szerint, Isten működik az emberben, tehet jót, rosszat, mindent Istennek kell tulajdonítanunk. *Luther* és *Kálvin* praedestinatiója szerint, maga Isten tárja az emberi megismerés elé azon erősebb indokokat, amelyek által azután vagy jóra, vagy rosszra határoztatunk. A *fatalizmus* szerint, az emberi természeten bizonyos szükségszerűség uralkodik, s az egyén erkölcsi természete, jelleme — melyet semmiféle erő

meg nem változtathat — határozza meg, hogy melyek lesznek azon erősebb indokok, amelyek cselekvésre birják.

Ma a materialisztikus magyarázat divatos. Az emberben csak azok a természeti erők működnek, amelyek a többi anyagi lényekben, cselekvésében ugyanazon természeti törvények uralma alá van helyezve, mégis azzal a különbséggel, hogy az indokok kiérlelődését néha passive szemlélheti. A tételt, hogy az ember mindig fizikai okok által határoztatik cselekvésre, amely fizikai okok nála mint „erősebb indokok" szerepelnek, kereken *tagadjuk.* A becsület, jóhirnév, igazságosság, békesség, szabadság, tisztaság, szemérem, fegyelem, szeretet, gyűlölet stb. nem fizikai okok, mégis cselekvésre birnak és pedig akárhányszor, az érzéki vágyótehetség legerősebb ingerével szemben is. „Et non faciebam, quod incomparabili affectu, mihi amplius quoque placebat." Szt. Ágoston ezen vallomása naponta ismétlődő tény, nem puszta állítás. És melyek azok *az erősebb* indokok? Amelyek cselekvésre determinálnak, s mert mindig az erősebb indokok birnak cselekvésre, mindig azok az erősebbek, amelyek hatása alatt a cselekvést kiváltottam. Néha tehát a magasabb, máskor ismét az alacsonyabb rendű indokok az erősebbek, de mindig az erősebb győz, tehát amelyik győzött az volt az erősebb. Sehol nem észlelhetjük világosabban, mennyire *igaza van Fayernek* midőn azt irja, hogy „a motívum sulyát az ember állapítja meg .... ebben áll az ő relativ szabadsága. Ha egy cselekmény végrehajtása mellett tiz motívum szól, ellene csak egy, akkor az egyén, kire ezek a motívumok hatni iparkodnak, eldöntheti, hogy a tiz motívumra nem hallgat, hanem hallgat az egyre és azt követi, mert az az egy motívum nyomósabb mint mind a tiz. Ő tehát nem rabja a motívumoknak. Csak akkor volna rabjok, ha a motívumok önmagokban viselnék sulyokat, ha anyagi erő jellegével birnának, hol a physicum az utjában álló gyengébb physicumot eltolja. De a hol az utban álló physicum maga adja meg a reá nyomuló erőnek a sulyt, ott annak engedni nem absolute kénytelen, mert a reá ható erő egy részét ő van hivatva produkálni. De azt hozzák fel, hogy az ember a motívumok sulyszerinti osztályozását a saját *jelleme, intelligentidja, szervezeti dispozitiói* s több efféle tényező szerint viszi véghez. Az igaz. Csakhogy

ezek nem oly feltétlenül uralkodók, hogy az egyéni mérlegelést és ez alapon a választást teljesen kizárnák. Ha ezek határozott tényezők volnának, előre meg lehetne mondani, hogy bizonyos körülmények közt bizonyos ember mit fog tenni; — amint némely esetekben meg is mondható. De csak hozzávetőleg, sociologikus biztossággal. A büntetőjogban szükséges biztossággal, úgyhogy annak alapján valakit sujtani szabad volna, nem mondható előre semmi. Ha azonban a charakter, az értelmiség és a szervezeti dispozitiók *nem absolut tényezők*, akkor kell még valaminek lenni, ami ezeket kiegészíti, és ezt nevezzük akaratnak. A deterministák a szabadságot csak absolut szabadságként akarják feltüntetni. Holott létezik relativ szabadság is, vagyis relative szabad mozgás, relative szabad választás."

Ha a deterministák tanát vizsgáljuk és keressük, hogy csakugyan mindig győz-e a fizikailag erősebb, *a történelem* furcsa példákkal szolgál. Dávid legyőzte Góliátot, tehát erősebb volt. Miltiades megveri Xerxest, Hannibál legyőzi a római hadsereget, Hunyady a törököt, s Napoleon diadalmasan száll szembe Európával, s kimondaná, hogy a felsorolt esetekben *a fizikai erő túlsulya* győzött, pedig a fizikai deterministák szerint a dolog máskép nem is lehet. A természetben ennek mását nem látjuk. A három libából álló csoportot a nagyobb csoport bizonyosan megveri, Lombrosoval szemben pedig, aki az emberek közt a faji különbséget vitatja, felemlítem, hogy a galamb akárhányadmagával sem kisérli meg szembeszállni a sólyommal, s az állatvilág feltétlenül respektálja a tulerőt. Nem így az ember. Az ember szembeszáll a túlerővel és akárhányszor a gyengébb győz. Győz ügyességgel, fortélylyal, kitartással, leleményességgel, bátorsággal vagy szerencsével[1]), de akárhányszor legyőzi az erősebbet. Az indító okok világában ugyanezt tapasztaljuk. Az az indok, melyet az érzéki vágyótehetség, bár a szokás hatalmával erősbödve előterjeszt, nem mindig győz: ezt is a tapasztalás bizonyítja. A motívumoknak ugyanazon egyén életében is más

[1]) Pedig ezek nem fizikai kvalitások, s még ha ezt elismerjük is, legfeljebb szerkezeti differenciákra vihetők vissza, amelyekre már az erély megmaradásának törvénye nem alkalmazható.

és más sulya van. A motívum, mely ma erősebb, holnap gyengébb lehet; itt tehát nem a fizika törvényei szerint kell meghatároznunk a motívum sulyát, mert ebben az esetben a motívumnak minden esetben és minden egyénnél egyforma sulylyal kellene birnia. A 2 kilós nehezék, a mérleg egyik serpenyőjébe téve, minden esetben leveri a másik serpenyő 1 kilós nehezékét, s ez mindenütt így van, ez a fizika törvénye. A motívumnál ugyanezen törvényszerüséget nem tapasztaljuk, tehát más törvénynek kell érvényesülnie, melyet a fizika törvényeivel össze sem hasonlíthatunk. A materialisták „frontalis“ embere, mindezt a maga tapasztalásából tudhatja. Ha pedig az indokok *morális erejét* tekintjük, ugyanezt tapasztaljuk. Itt már hivatkozhatunk a körülményekre is, amelyek az indokok erejét néha csökkentik, máskor pedig növelik. Látjuk azonban, hogy Cartesius „fensőbb“ indokai a legkedvezőbb körülmények közt sem győznek mindig, még akkor sem, ha az értelem azok fensőbbségét feltétlenül elismerte és Ovidius panasza: „Video meliora proboque, tamen deteriora sequor“, nem a költő egyéni, hanem az egész emberiség fájdalmas köztapasztalata. Sokkal közelebb járunk a valósághoz, ha azt mondjuk, hogy a motívum sulyát inkább az egyén által *kitűzött cél* határozza meg. Említettük, hogy nagyobb fizikai sulykülönbségnél soha nem fordulhat elő, hogy a nehezebbet könnyebbnek, a könnyebbet nehezebbnek minősítsük, a motívumokkal ellenben ez, még ha ugyanazon célról van is szó, igen gyakran megesik, s így történik, hogy az ember néha jobb meggyőződése szerint, máskor annak ellenére cselekszik, más esetben ismét köpönyeget fordit s meggyőződését is, céljait is változtatja.

A materialisták embere a *gyerekember,* akinek se célja, se elve, se meggyőződése, akiben a fensőbb megismerő és vágyó tehetség zászlót még nem bontottak, akitől tehát morális értékü cselekményt nem várhatunk. Az *erkölcsi ember* ott kezdődik, ahol az egyén a megismerésben felhalmazott anyagot feldolgozza, céljait kitüzi, s a belső és külső akadályokkal szemben, a programmszerü küzdelmet fölveszi. Mig az ember önelhatározó erejét nem értékesiti, céljai nincsenek, nem annyira határozott tényező, mint inkább a körülmények játéklapdája, bábu, mely minden szeszélynek hódol, kormány-

nélküli hajós, kit minden kedvezőtlen tényező kitérit irányából: addig nem mondhatjuk, hogy az állatvilág körén fölülemelkedett. Ez az idő, midőn az egyén mint *kiskoru* („sub tutoribus et actoribus") gyámi felügyeletre és istápolásra szorul (mely néha — sajnos — egy egész életet vesz igénybe), csak fejlődési, átmeneti korszak, mely a igazi érettséget, midőn a nemes emberi természet a maga teljes fenségében kibontja szárnyait, — megelőzi és előkésziti. Az emberi természet kiváltsága épen abban nyilvánul, hogy céljait a legkedvezőtlenebb körülmények közt is kiviszi, önelhatározó erejével megvalósítja. Midőn célt tüzök ki és önmagammal, a rendelkezésem alatt álló tényezők természetével, a körülmények hatalmával számolva, mint bátor és ügyes hajós, felhasználom az ellenkező szeleket s a fenyegető hullámok hátán is eljutok az óhajtott kikötőbe: csak akkor érdemlem ki igazán, hogy *„ember"*-nek nevezzenek. De valamint a tenger megköveteli a maga áldozatait, úgy az erkölcsi világnak is megvannak a maga katasztrófái, s épen nem tagadjuk, hogy az emberi törekvéseknek bizonyos percentje szintén megtörik a viszonyok ellenkezésén; általában mégis elmondhatjuk, hogy az okos számítás, a megfontolás, ha kellő kitartással párosul, rendesen győz és célját éri. A *kereszténység* bármely mediumban biztosítja a lehetőséget, hogy magunkból — a szó legnemesebb értelmében véve — embert faragjunk, vagyis az ember eszményét, egyéniségünkhöz mérten, önmagunkban megvalósítsuk. Minden embernek van annyi szabadsága, amenynyire szüksége van, hogy emberré válhasson, s ezzel egyszersmind tulajdonképeni célját elérje. Mielőtt az akarat szabadságáról szólnánk, tisztába kell hoznunk, hogy mit értünk a *„szabadság"* kifejezése alatt.

A determinizmus szerint, az akarat szabadsága az elegendő okság elvével meg nem fér. Szerinte a tények, az inditó okok szükségképi eredményei. Az értelmes lényt képek és eszmék birják cselekvésre. (Ez utóbbit már csak kivételesen ismerik el.) Azt mondják, hogy minden *képzetben* megvan a mozgási tendencia, minden eszme erőt képvisel. Ha birom a *szabadság eszméjét,* ezen eszmében elrejtett erővel, az idők folyamán, szabadságomat is megszerezhetem. *Fouillé*-nek ezen u. n. egyezményes rendszere tehát elismeri, hogy szabadok

lehetünk, de szabadságunk nem velünk született, sőt fizikai berendezésünknél fogva egyenesen a determinizmusra vagyunk kárhoztatva, de eszméink által megközelíthetjük a szabadság állapotát. Mi sem mondjuk, hogy az ember fizikai berendezésénél fogva szabad, hanem a szabadság lehetőségét az ember eszes természetében keressük. *Wargha* szemrehányást tesz az indeterministáknak, hogy a szabadságot efféle kicsinyes példákkal igazolják: ha akarom felemelem kezemet, ha akarom leeresztem .... teszem amit akarok, tehát szabad vagyok. E példák nem oly szellemesek mint Wargha szeretné, s tán kicsinyesek is, de mégis bizonyitják, hogy bizonyos *apróbb feladványokat*, bármikor és teljes szabadsággal oldhatunk meg. Ebből ugyan nem következtetjük, hogy a nagyobb dolgok véghezvitelére szükséges fizikai és pszichikai feltételekkel is közvetlenül rendelkezünk, nem is akarunk az e fajta apróságokkal dicsekedni, mert az ilyen kicsinyes problémákból épen nem tünik ki az ember fenséges természete és az erkölcsi szabadságra való magasztos hivatása, annyit azonban mégis mondhatunk, hogy bizonyos kisebb foku szabadsággal, már természetünknél fogva rendelkezünk. A szabadság magasabb fokozataira csak potenciális képesitésünk van, a szabadság alacsonyabb szféráira ellenben, természetes és aktuális képesítést nyertünk. A *tökéletesebb szabadság* előkelőbb értelmiséget feltételez és amint a megismerés köre tágabb és teljesebb lesz, szabadságunk területe is nagyobbodik. Aki sokat tud, sohat megtehet. A korlátolt tudásnak, korlátolt szabadság felel meg. A korlátlan tudásnak ellenben korlátlan szabadság felelne meg, vagyis a mindentudás és a mindenhatóság korrelát fogalmak. Az emlitettekből következik, hogy szabadságunkat növelhetjük, irányíthatjuk, korlátolhatjuk s az ember eszméjének megfelelő *szabadságot megszerezhetjük.* A megismerés azonban, mely csak a választást teszi lehetővé, a szó valódi értelmében vett szabadságnak nem kizárólagos feltétele, el is kell magunkat határoznunk, s az elhatározást meg is kell valósítanunk, mert a szabadság sokkal inkább gyakorlati, mint elméleti fogalom.

Igaz, más a szabadságnak a *lehetősége* és más a gyakorlása („cselekedjétek és lássátok"), még sem fogjuk szabadnak mondani azt, aki tényleg nem szabad. A szabadságnak

különben is nagyon sokféle *árnyalata* van. A fogoly, ki fogságából és láncaiból szabadulhatna, szabad is, meg nem is. Az ember, ki szenvedélyei fölött uralkodhatnék, de tényleg szenvedélyeinek rabja, bizonyos tekintetben szintén nem szabad. Midőn az „ember“ szabadságáról beszélünk, mindig csak a szabadság gyakorlásának lehetőségére, a potenciális és nem a tényleges szabadságra, a szabadság gyakorlására gondolunk, amely már a lehetőségnek valóra váltása, a tehetségnek gyakorlása: az „egyén“ szabadsága. Bizonyos határokon belül már a szabadság lehetősége is megállapítja a felelősséget. Más dolog felfegyverezve lenni, ismét más a fegyvert használni, eredményesen vagy eredménytelenül, ügyesen vagy ügyetlenül, jókor vagy rosszkor használni. Az állig felfegyverzett csendőrről nem mondjuk, hogy nincs fegyvere, mert fegyverét nem használja, vagy nem használhatja. Mindenesetre más beszámítás alá esik, ha felfegyverezve bár, fegyverét nem használhatta, mintha azért nem használta fegyverét, mert pl. elhagyta, elaludt és elvették tőle stb. Akinek a rablók betömik a száját, annak nem vették el egyuttal beszélő képességét is, bár az eredményt tekintve, egyelőre csak ott van, ahol a született néma; vagy akinek kezét-lábát megkötözik, erejét nem veszik el és tehetetlensége a kis gyermek, a béna vagy az élettelen anyag tehetetlenségétől lényegesen különbözik. Igy vagyunk a szabadsággal is, mégis azzal a különbséggel, hogy a szabadság az eszes természetnek nem külső és esetleges, hanem belső és lényeges járuléka, amely szoros értelemben vett kényszert nem ismer. *Potenciális szabadsága* mindenkinek van, amelytől senkit meg nem foszthatunk, a szabadság gyakorlásában ellenben sokféle korlátolásnak és akadályozásnak vagyunk alávetve. A *szabadság gyakorlásának* korlátait, akadályait, külső és belső tényezőkben kell keresnünk. Az ember maga is megkötheti magát, úgy, hogy szabadságával nem élhet, másoknak is engedhet korlátoló befolyást; az is gyakori eset, hogy az akadályozó vagy korlátoló tényezők, akarata ellenére is érvényesülnek. Ha valaki szabadságával nem élhet, cselekvése nélkülözi a morális jelleget és beszámításnak csak annyiban lehet helye, amennyiben szabadságát eljátszotta. A *belső szabadságról* meg kell jegyeznünk, hogy az csak az ember eszes természetében és a vágyó

tehetségnek jóra való törekvésében, illetőleg e két tehetség genericus determinációjában talál korlátozásra.

Az ember szabadságra van teremtve. A genesis eme szava: „Dominamini," „uralkodjatok," az embernek szabadságra való rendeltetését jelzi, mert az ember világában, a szabadság és az uralom bizonyos tekintetben egyet jelentenek. Az ember szabadsága több mint az állatvilág szabadsága. A levegőben tovaszálló madár is szabad, de szabadsága nem jelent öntudatos uralmat, nem is mondhatjuk, hogy uraságát maga küzdötte ki, szabadsága csak természetes és külső (nem öntudatos) szabadság. Meg kell jegyeznünk, hogy midőn az ember szabadságáról szólunk, soha nem gondolunk korlátlan, féktelen szabadságra, és a szabadságnak akár positiv oldalát, az uralkodást, akár negativ felét, az uralomtól való mentességet tekintjük, mindig bizonyos *relativ szabadságot* értünk, amelyet az egyénnek és a milieunek egymáshoz való viszonya fejez ki. Az ember szabadsága korlátolt. Szabadságának korlátait emberi természetében és adott viszonyaiban, tehát önmagában (véges értelmiségében) és környezetében (milieu) kell keresnünk. Teremtett lényisége, az anyaghoz való kötöttsége, szabadságát korlátolják, de nem oly mértékben, hogy morális értékü cselekvésre képtelen volna, szóval az ember elégséges szabadsággal rendelkezik arra, hogy rendeltetésének megfelelhessen, célját elérhesse. (Az ember természetében adott korlátokra nem gondolunk akkor, amikor az emberi szabadság korlátairól beszélünk.)

Az ember szabadságának *első korláta maga a külső természet.* Az ember azonban megfigyeli a külső természetet, törvényeit megismeri s a természet erőit szolgálatára kényszeríti. Midőn az ember, a külső természettel szembeszállva, eszes lényiségének érvényt szerez, s kényszeríti a földet, hogy bár saját törvényei, de mégis az ő akarata szerint hozza meg gyümölcseit, szolgálatára kényszeríti az elemeket: legyőzi a végest, és bár nyomását, korlátozó befolyását folyton érzi, uraságát kivívja, fensőbbségét bebizonyítja. Erejét leköti a föld, de urának ismeri. Az isteni parancs: „Dominamini" . . . „Subjicite" . . . csak az ember természetes törekvését jelzi, amelylyel a véges világ bilincseiből szabadulni, a véges fölé emelkedni és szellemiségét érvényre emelni törekszik. Csak-

ugyan láttuk a történelem folyamán, s ma is látjuk, mint törekszik az ember a véges bilincseit lerázni, s a természet erőit szolgálatra kényszeríteni. A természettudományok óriási vivmányait az ember ezen természetes törekvésének köszönhetjük. Láttuk, hogy az ember nem elégedett meg a természetben elfoglalt ősi helyzetével, itt-ott természetes szabadságával és nem nyugodott, mig teljesebb szabadságra nem jutott. A természet az embernek csak látszólagos ellensége. Midőn akadályokat gördít utjába, értelmiségét fejleszti, szellemiségét kihívja és munkára serkenti, felkorbácsolja a legutolsó szunnyadó energiát is, mintegy nevelői szerepet játszik, s az embert kényszeríti, hogy képességeit minden irányban értékesítse, s a fejlődés magaslataira eljusson. Míg a természet csak annyi akadályt gördit az ember utjába, amennyivel megbirkózhatik, a kedvező fejlődésnek és a tökéletesedésnek hatalmas tényezője, tehát az embernek csak látszólag ellensége, tényleg azonban jó *barátja, nevelője.*

Az ember nemcsak a külső világban, hanem *belső (egyéni) világában is* szabadságra törekszik. Itt azonban már nem annyira a közületileg szervezkedő ember, mint inkább az egyén van hivatva arra, hogy mindenki a maga egyéni világában a maga eszméjét megvalósítsa: maga-magából embert, értékes egyéniséget faragjon, és uraságát alsóbbrendü „én"-je fölött kivívja. Az *állat* a maga *eszméjét,* vak ösztönei segélyével valósítja meg. Az embernek fel kell ismernie és öntudatos tevékenységével, önelhatározó erejével kell *a maga eszméjét megvalósítania.* Mi az ember s az egyén eszméje, vagyis mi az a tökéletes emberi és egyéni, amelyre őt adott physicuma, psychicuma és mediuma képesítik, azt mindenkinek magának kell megállapítania. (A szülő és a nevelő itt, és a megvalósítás területén, inkább csak a tanácsadásra szorítkozhatnak. Egyéni és erkölcsi értékesség szempontjából, az embernek csak önmagán végzett munkáját vehetjük számba.) A Teremtő gondolatában bizonyára minden pillanatban adva van az az ideális magaslat, amelyre az egyén, adott időben, bizonyos körülmények között magát felküzdheti. Erőmmel, tehetségeimmel és körülményeimmel számolva, megismerni és valóra váltani az eseményt, amelyre képesítve vagyok, ez nemcsak Istennel és embertársaimmal, hanem önmagammal

szemben is kötelességem. *Isten elvárja,* hogy a reám bizott talentumokat az Ő dicsőségére és a magam javára a legelőnyösebben értékesitsem; *embertársaim* ugyancsak elvárhatják tőlem, hogy tehetségeimet — mintegy cserébe a vett jókért, illetőleg azért a hányadért, amely az egyén fejlődési vonalán mindig a társadalmi mediumot illeti — a közület javára is kamatoztassam; de *önmagamnak is tartozom* azzal, hogy azt az ideális magaslatot elérjem, mely engem egyéni (potenciális) értékességem, illetőleg adott helyzetemnél fogva megillet. Hogy azonban mindezt megtehessem, *szabadságra van szükségem.* A belső szabadság egymagában nem elégséges. Belső szabadsága a rabszolgának is van, még sem szabad, mert belső elhatározását kifelé nem értékesítheti. A belső szabadságnak külső szabadság nélkül — és viszont pozitiv értelemben véve a dolgot — jogi jelentősége nincs. „De internis non judicat praetor."

A társaságban élő embernek *külső és közületi szabadságra is szüksége van.* A közületi szabadság az egyéni (belső és külső) szabadságnak palladiuma, mely az utóbbit teljesebbé és tökéletesebbé teszi. Az egyéni szabadság, amelynél fogva akaratunknak külsőleg is érvényt szerezhetünk, a közületen kivül, csak nagyon is szük határok közt érvényesülhet. A *magára hagyott ember* még a természettel sem szállhat szembe oly sikerrel, mint bár a leggyarlóbb és legelemibb közületben, mert a működésével szemben feltorlódó akadályokat, a természetes nehézségeket le nem küzdheti. A tüz, a viz, szóval az elemek és más ellenséges tényezők, minden pillanatban tönkre tehetik munkálkodását és nem marad más hátra, minthogy tehetetlensége érzetében, bizonyos rezignációval türje a *természet* mostohaságát, mely könyörtelenül végig gázol a magára hagyott emberen. Itt születik a fátumban való hit. *A fátum* az emberi tehetetlenségnek hitvallása. Más részről a természettel folytatott küzdelem az ember idejét annyira fölemészti, hogy az igazi értelemben vett haladásról, a közületen kivül, még csak szó sem lehet. Talán még nagyobb baj, hogy a közületen kivül élő ember idejének egy más részét, az *önvédelem* köti le. Mit mondjunk az emberről, kinek nincs egyetlen nyugodt nappala vagy éjjele, aki arról sem biztos, hogy a bekövetkező éjjel nem veszti-e el övéit,

vagyonát, szabadságát vagy talán még életét is? Ezért sietett az ember megalkotni a közületet, sőt maga a természet ezért utalta társas létre, s csakugyan látszik, hogy a primitív közületek elsőrangu, sőt egyedüli célja a védekezés volt. Eleinte ugyan csak a külső, később azonban már a belső ellenségekkel szemben is.

Egészen másképép érvényesülhet *az egyén a közületben*. Megszabja a folyók medrét, gátot vet a tenger hullámainak, szembeszáll az elemekkel és munkáját, az elemi csapásokkal és egyéb ellenséges erőkkel szemben is biztosítja. A közület továbbá, mint a közbiztonság őre és hivatott védője, midőn a belső és külső békességet ápolja, oltalmazza, a zavartalan munkálkodást is lehetővé teszi. A közületi szabadság *a belső szabadságot is* biztositja (lelkiismereti szabadság), midőn az egyént mások önkényével szemben megvédelmezi s az egyéni vélemény kiforrását a belső elhatározás szabadságát, az egyéniség kialakulását, illetéktelen és erőszakos külső befolyások által korlátoztatni nem engedi. Igaz ugyan, hogy a belső (lelki) szabadság, a közületen kivül, úgy látszik mintha teljesebb volna, csakhogy a magára hagyott ember ebben az esetben az őt környező medium rabja lesz, aki folytonos védekezésre van utalva; eltekintve attól, hogy a társaságban élő ember, pusztán a belső tökéletesség szempontjából is többre viheti, mintha kizárólag maga magát oktatja, neveli és társaságon kivüli életet folytat. Miután az ember társas életre van alkotva, a magányra kárhoztatott embert ezer veszedelem fenyegeti, ha csak magasztos eszmék meg nem védelmezik. Az egyéni eltévelyedések ellen pedig — legalább rendes körülmények között — csak a közületi lét nyujt oltalmat. Ezért láttuk, hogy még *a pusztták remetéi* is felkeresték egymást és bizonyos határig közületi életet éltek. A közületi szabadság tehát a belső szabadság kivívásában, a belső tökéletesség kiküzdésében s a lelki haladásban, az elhatározás szabadságában, sőt az egyéni charakter kijegőcödésében is, úgy szólván nélkülözhetetlen tényezőként szerepel, és az egyéni szabadság területén szenvedett megrövidülésért, amely már a közületi lét természetéből folyik, bő *kárpótlást* nyujt.

Nem tagadhatjuk, hogy *a közületi lét külön korlátokat emel* és a szabadságra törekvő ember elé uj akadályokat gör-

dit, de midőn az egyéni belső és külső szabadságot biztosítja, nemcsak hogy megfelelő ellenértéket nyujt, hanem az egyén érvényesülésére uj területet is nyit, midőn a politikai szabadság megteremtésével módot nyujt arra, hogy az egyéni akarat (mihil de me sine me) a közület és a közületi egyének akaratára is befolyhasson. Maga a közület — lényegénél fogva — a jól felfogott egyéni szabadságra nézve annál kevésbé lehet sérelmes, mert *a közület iránya és feladata,* főbb vonásaiban az egyén feladatától nem különbözik, ugyanis mindkettő az ember eszméjének megvalósításán fáradozik, csakhogy a közületben inkább az egyetemes ember, tehát maga az „ember“ nyilatkozik meg, mig az egyénben az emberi csak egyoldalulag, tehát kevésbé tökéletesen nyilvánul. Az ember, mint láttuk, egyéni és közületi létében a szabadságra törekszik és természetes szabadságát a közületi szabadsággal cseréli fel, hogy egyéni szabadságát annál sikeresebben érvényesithesse. A közület és az egyén, *egymás javára* bizonyos korlátozást jelentenek; a természetes egyensuly megállapítása, az egyén és a köz előnyére, az egyensuly megzavarása mindkettőnek hátrányára szolgál. Tudjuk, hogy az egyén szabadságának egy részét a közület javára köti le, kérdés, *mit ad a közület* az egyénnek, cserébe ezen áldozatért. Nem nehéz belátnunk, hogy ami nagyot, magasztosat az ember valaha megvalósitott, akár a tudományokat és a művészeteket, akár az ipart, a kereskedelmet, a gazdasági élet óriási föllendülését stb. tekintjük, csak a közületi létre támaszkodva hozhatta létre.

A közület, már léte kezdetén *átvette az embertől a védekezés* összes gondjait, nemcsak a külső, hanem a belső ellenségekkel szemben is. Az ember, a lét és nem lét elemi problemáitól megszabadulva, csakhamar a tökély utjaira lépett. (Mi lenne, ha a közületet is felszabadithatnók legalább a külső ellenség ellen való védekezés gondjai alól?) A közületi lét, míg egyrészről az egyénnek szabad mozgást biztosított, másrészről a *munkamegosztás* révén lehetségessé tette, hogy minden tehetség a maga területén érvényesülhessen. A közület nemcsak megvédelmezi az egyént. hanem intézményeiben a művelődés *és haladás eszközeit* is rendelkezésére bocsájtja, munkássága gyümölcseit megoltalmazza s midőn ezt teszi, az

egyéni munkásság föltételeiről nemcsak negativ, hanem pozitiv irányban is gondoskodik. A könyvtárak és műcsarnokok, tudományos intézetek, szabadalmak stb. a művelődésnek és haladásnak föltételei és hatalmas rugói is egyuttal. Az evolúció hivei azt mondják, hogy korunk nagyszerü haladását csak az *emberi természet előnyös változásának* köszönhetjük. Csalódnak. A történelem az emberi természet alapvető egyformaságáról tanuskodik. Az ember fiziologiai és lélektani alapképlete évezredek óta változatlan, erényei és bűnei ugyanazok, emelkedésében és sülyedésében ugyanazon törvényeknek hódol. Nem az ember, hanem *a milieu változott* s ez nagy részben folyton tökéletesedő közület érdeme. [Ha az evolúciónak igaza volna, nem történhetnék meg, hogy a legalacsonyabb osztályok, jóllehet ezeknél sem az agyszerkezetnek, sem az idegrendszernek már az előző generációkban való tökéletesedéséről nem szólhatunk, a legmagasabb hivatásokra alkalmas egyéneket termelnek. A Sixtusok, Piusok, Napoleon, Munkácsy, Verdi stb., a fejlődés legalacsonyabb fokán álló családokból származnak, a jeles ősök pedig akárhányszor fajankóknak, züllött exisztencziáknak adnak létet, vagy kivesznek. Minden jel odamutat, hogy a túlfinom organikus szervezet, nem alkalmas a nemzésre, hacsak a szellemi értelemben vett megtermékenyitésre nem gondolunk.] Az emberiség ezt már régóta sejti. A XIV—XVI. századok jeles irói, ezért hangsulyozzák a hatalmasabb közületek kialakulásának szükségességét, amelyek aztán az egyén számára azt a működési szabadságot, azt a belső és külső békességet biztosítanák, amelyek nélkül rendszeres előhaladásról nem is szólhatunk. A közóhajtás csakugyan megteremtette a hatalmas közületeket, amelyek azonban *egyelőre nagyon is nyomasztóan* nehezedtek a szabadságra vágyó egyesekre, míg végre az egyéniség érdekében vívott óriási küzdelmek után, a politikai és az egyéni szabadság egyenrangusága — igen helyesen — általános elismerésben részesült, ami annál is inkább természetes, mert a politikai szabadság tulajdonképen csak az egyéni szabadság továbbfejlesztése és betetőzése; mindkettő egymásra van utalva, egyik a másik nélkül csonka marad és fogalma teljességét el nem érheti.

A kolostorok története is nagyszerü példákkal szolgál arra nézve, hogy az emberi művelődést és az egyéni tökéle-

tesedést nem a faji evolúciónak, hanem sokkal inkább az alkalmas mediumnak kell tulajdonítanunk. Különben teljesen érthetetlen volna, hogy a barbár ivadék, a kolostorok békés csendjében megszelidül, a tudománynak és a művészetnek él s még ma is irigylendő tökéletességre küzdi fel magát. Nem az evolúció, hanem a medium csalta ki azt az isteni szikrát, amely a tökéletlen közületben lappangásra kárhoztatva tökéletesebb közületben kipattant s oly fényt árasztott, melyet évszázadokon keresztül csodáltak s amely előtt ma is tisztelettel kell meghajolnunk. Midőn a kolostorokat említem, nem gondolok pusztán csak arra a *békés* mediumra, hova a világ zaja el nem hatott, ahol a csendes alázatosságban élő szellemi és erkölcsi óriásokat az idők viharai megkimélték, munkálkodásukban nem zavarták, mert nem hiszem, hogy bár a legbékésebb közület is hasonlót felmutathatna, hanem utalok azon közületek *keresztényi jellegére is*, mert főképen ezen körülménynek tulajdonítom azt a páratlan jelenséget, hogy a kolostorok nagy embereinél, a tudományos készültség az alázatos szívjósággal és jellemel karöltve járt, nem úgy mint ma, midőn az igazi, nem is a keresztényi, hanem csak a fenkölt emberi charakter is mind inkább visszavonul a nagyság ormairól, ugyhogy igen gyakran még a legelső embereink privát életét se merjük nyilvánosan emlegetni. Azok a békés hajlékok, amelyekben a tudomány illata elvegyült a szentség áradatába s a keresztény ideálizmus hímet szőtt a tudás rögös utaira, azok alkották azt *az igazi evangéliumi mediumot*, amelynek kizárólagos szabadalma van arra, hogy valódi és ideális emberi nagyságokat termeljen. Nem a békés csend, nem az elvonultság vagy a tudós férfiakkal való érintkezés, nem is a remekirók fenkölt szelleme, avagy a kitünő iskolák, ismét mondom, nem ezek tették alkalmasakká ezen ideális mediumokat arra, hogy nagy embereket neveljenek, hanem az igazi evangéliomi szellem, amely midőn az embert a bestiálitásból kivetkőztette, szenvedélyeiben megfékezte, tehát a nagyság összes akadályait eltávolitotta, egyben az erény ideális szépségét is megismertette s a mi a fő, nemcsak az elmélet fönségében, hanem *a gyakorlat életrevalóságában,* követésben méltó példákban is bemutatta. Ez a kolostori medium fő jellemvonása.

Valljuk be, hogy *korunk* követésre méltó érdemes példák nélkül szűkölködik, rossz példákban ellenben túlon-túl bővelkedik. Az erejében megfogyatkozott ember pedig, *a rossz példa* szuggeráló hatalmával szemben hova-tovább teljesen tehetetlennek bizonyul. Gyermekeinknek nem annyira finomabb szerkezetü agyvelőre, vagy kiképzettebb idegrendszerre, mint inkább — s mindenek fölött — egészséges s az őserőtől duzzadó physicumra, jó családi s a szeretet elvei szerint berendezett, tehát keresztény társadalmi mediumra volna szüksége; ha ez megvan, nincsenek messze attól, hogy nagy emberekké válhassanak és előkelő típust alakitsanak. Dacára annak, hogy a mai generáció ép ezen feltételek nélkül szükölködik, mégis sokan vannak, akik „a tövisről szőlőt s a bojtorjánról fügéket“ várnak, *s azt hiszik, hogy az emberiség napról-napra tökéletesedik* s „eddig még nem sejtett“ szebb jövő felé halad. Ha az igazsághoz hívek akarunk maradni, a tökéletesedés kérdésére vonatkozólag be kell vallanunk, hogy az élet kiélvezésében, a kényelem és a materiális javak szeretetében nagyon is előre, egyebekben pedig annál hátrább vagyunk. Nem vagyok pesszimista, mégis azt hiszem, hogy nem járunk messze azoktól az időktől, midőn az emberiség egyik része már physicumánál fogva, a másik a mostoha családi és társadalmi mediumnál fogva, nemcsak az idealizmusra, hanem még az egyszerü „emberi“ megvalósitására, a közönséges jó gyakorlására is képtelenné válik. *Kisebb közületek, csak valamely hatalmasabb közület ölén* virágozhatnak és akkor is csak abban az esetben, ha az a hatalmasabb közület, hivatását felismeri s az egyéni és a közületi szabadságokat biztositja.

A hal a vizben, a madár a levegőben, az ember pedig a szabadságban van otthon. Az *emberiség mindig tudta, érezte,* hogy szabadságra van szüksége, ezért a történelem minden korszakában, minden századában, sőt életének minden napjában, órájában *a szabadságért küzdött* s küzd ma is. Néha a külső természet nyomását panaszolja fel, máskor a közületi megkötöttséget sokallja, rabláncaiból egy-egy szemet összetör, de ha bilincse nem volna, valószinüleg kovácsolna magának, hogy összetörhesse, s erejéről mértéket vehessen; mintha csak érezné, hogy küzdelem nélkül nincs tökéletesedés, nincs ér-

dem és nincs erkölcsi nagyság. Az ember a külső természet és a közület nyomása alól még fel sem szabadult, már is ujabb területet keresett a küzdelemre. Igy látjuk, hogy az emberiség szine-java még a maga testében is igyekszik megtörni a természet ellenkezését: kitalálta a mortificatiót, hogy eszes lényiségét uralomra segítse. Vajjon az emberiség ezen küzdelme Don-Quijotte ostoba szélmalomharca-e, vajjon káprázat az amiért küzd, s a szabadság fogalmát csak azért ismerte-e meg, hogy rabságát annál keservesebben érezze? Ez volna a természet ellenmondásainak, képtelenségeinek egyik legkegyetlenebb példája, s az emberiségnek szabadságáért folytatott küzdelmét, Sysiphus haszontalan munkájával, a Danaidák hiu erőlködésével egy sorba kellene helyeznünk.

A történelem lapjai beszámolnak a népeknek a „szent“ szabadságért folytatott véres küzdelmeiről, s az emberiség szent harcairól olvasva, az utódokban is fellobog a lelkesedés lángja, tisztelik a szabadságért elvérzett ősök emlékét, erőt és bátorságot merítenek, hogy tovább küzdjenek. Miért? Üres ködképekért? Az emberiség legszentebb meggyőződései csak árnyképek, fantomok, s a történelem hősei, a szabadság vértanui, szerencsétlen tévedés, elhamarkodott indukció áldozatai, utopisták, akik képtelenségért küzdve véreztek el és képtelen példájokkal, további haszontalan és otromba munkára serkentik az utódokat? Hát álljon ki a pozitivista bölcselő és vágja szemébe a március idusán ünneplő magyar ifjuságnak, hogy végzetes tévedésben leledzik midőn a „szent“ szabadságért lelkesedik, mert a szabadság fogalma csak csalóka ködkép, haszontalan illúzió; a szabadság matadorjai pedig hibás agyszerkezetü existenciák voltak, akiket ideálul, a modern kor fia, józanul nem választhat. Mondja meg az okt. 6. mély gyászba öltöző nemzetnek, hogy a hála és kegyelet könyüit ne ontsa, mert vértanui egyszerü logikai tévedés áldozatai; hőseiről ne emlékezzék, mert félő, hogy a szabadság téves eszméje az utódokban épúgy meghamisítja a rabságra kárhoztatott emberi természet józan ítéletét, mint az ünnepelt elődökben. Valóban igaz, hogy a pozitivista tudós kénytelen úgy élni az emberek között, mintha a szabadságban hinne,

mert ha ezt nem tenné, az emberek vagy elgázolnák mint ártalmas férget, vagy bolondnak tartanák.

Az ember a szabadságnak nemcsak közületi formáját ismeri, hanem *az egyéni szabadság tételében is hisz.* Ha tévedett, tévedésének alapját az emberi természetben kellene keresnünk, tévedése egyetemes jellegű volna, pedig a természet a maga egyetemességében nem tévedhet. Az emberiség és az egyesek története, a szabadságért folytatott küzdelmek szakadatlan láncolata. Az emberiségnek a materiális javakért folytatott küzdelme, kivált napjainkban, óriási méreteket ölt, de legállhatatosabban minden időkben, az immateriális javakért harcolt, amelyek közül első sorban a szabadságért legtöbb vért áldozott, a történelem pedig a szabadságért küzdőket hősök gyanánt tiszteli, elismerésére, csodálatára és hálás kegyeletére méltatta, s a halhatatlanság babérkoszorujával övezi emlékeiket. Vajjon a higgadtan ítélkező *történelem szava is csalódás volna?* Ha csalódás, az emberiségnek oly drága csalódása, hogy aligha fog valaha lemondani róla. A történelem egyhangu ítéletében az emberiség lelkiismerete hallatja szavát. Lehetséges, hogy az egyes emberben a szenvedélyek meghamisítják vagy elnémítják a lelkiismeret józan ítéletét, de az elfogulatlanul biráskodó emberiség, minden időkben egyértelmű, marasztaló vagy felmentő verdiktje, a csalhatatlanság bélyegét hordja magán. Itt már nem lehet szó az érzékek csalódásáról, sem pathologikus jellegű zavarokról, s ha mégis tévedés forogna fenn, az emberi természet tévedéséről kellene szólanunk. Ezt az eshetőséget kizártnak kell tartanunk. *A történelem tanusdgait egybefoglalva* el kell ismernünk, hogy van szabadság, van egyéni és közületi, belső és külső szabadság, az emberek pedig minden időben, nemcsak ismerték, hanem nagyra is becsülték és szentnek tartották a szabadságot. Azt is láttuk, hogy a szabadságért küzdő egyeseket, az emberiség pantheonába helyezték és el nem évülő dicséretre érdemesítették.

Nem az egyesek téves öntudata, hanem *az összemberiség élő lelkiismerete* tesz bizonyságot, a szabadság és az emberek szabadságszeretete mellett. Ez a valóság, a pozitiv és exakt ismeret, melyről a történelem is fényes bizonyságot tesz, s amely mellett Comte u. n. történelmi alaptételei, vagy

a szintén pozitivista Meynert és a fiziologusok hipotézisei csak nagyon is kétes értéküeknek bizonyulnak. „Gyümölcseikről ismeritek meg őket.“ *A gyakorlati élet pedig a pozitivisták mellett nem tanuskodik.* Mutasson a pozitivizmus vagy a materialista bölcselet csak egyetlen termékeny gondolatot, amely az emberiség gondolkodásmódját nemesebbé tette és üdvös gyümölcsöket termett a gyakorlatban. Sem az egyik, sem a másik nem képes felmutatni egyetlen humánus intézményt és csak negativ eredményekkel dicsekedhetnek. Megingatták a tömegnek Istenben való hitét, s ha a halhatatlan Pasteur késik, a reáltudományok képviselői tán még ma sem bontakoztak volna ki az atheizmus karjaiból. Mi hasznok volt abból, hogy a vallás tekintélyét aláásták, képviselőit meggyalázták? Ha az eredményt keressük, megállapíthatjuk, hogy az emberiség nem lett jobb, hanem rosszabb. A felvilágosodás tüskéivel meg kellett ismerkednünk anélkül, hogy rózsáit élvezhettük volna. Ha a gyakorlati életre való tekintettel kérdezzük, mi jobb az emberiségre nézve, ha Istenben hisz vagy nem hisz, ha vallásos vagy vallástalan, ha a szabadságra képesítettnek, vagy rabbilincsekre teremtett lénynek hiszi magát: a felelet nem lehet kétes. Meglehet, hogy a tudósok a maguk véleményének csak akademikus értéket tulajdonítanak, elveket hirdetnek meggyőződés nélkül, vitatkoznak ellenszenv nélkül, megelégesznek a virágokkal, a gyümölcsökből pedig nem kérnek, de a műveletlen elemnél, a tömegnél ez nem így van. Igaza van Lamartine-nak, hogy ami a szalonokban filozófia, az az utczákon forradalom. Lehetséges, hogy a determinizmus ópiumszerüleg elcsillapítja a felháborodott lelkiismeretet, azt is megengedem, hogy *determinizmus fenkölt lelkekben* antiszociális jelleget nem ölthet, de az is bizonyos, hogy ha a tömegből a felelősség érzetét kiöltük, a forradalomtól és az általános szociális felfordulástól csak egy lépésnyire vagyunk. *A tömeg nem marad meg az elmélet magaslatain,* erős gyakorlati érzéke minden virágból gyümölcsöt remél, s hogy a legmagasztosabb elvek mivé lesznek az utcán, a francia forradalom története elég világosan megmutatta.

Minthogy az elméletnek a gyakorlattal karöltve kell járnia, nem kétlem, hogy a determinizmus hivei önmagukat is megfigyelték és másokat is vizsgálat alá vettek mielőtt

kimondották, hogy a szabadság elemeit sem saját, sem idegen cselekvésben fel nem fedezhették. Miután a természettudományi iskola a természettudományi módszert hangoztatja, tehát itéleteit jól megfigyelt tényekre alapítja, épen nem tartom lehetetlennek, — mivel a jóhiszemüséget kétségbe vonni nem akarom — hogy sem nálok, sem az általok megfigyelteknél nem találhatták meg a szabadságnak azt a mértékét, mely a felelősségre vonást igazolja. Az is lehet, hogy az embereket olyan cselekvésükben figyelték meg, amelyben a szabadság a minimumra csökken, de úgy látszik elfeledték, hogy az *egyes esetekből* az esetek összeségére nem mindig következtethetünk. A közmondás azt tartja, hogy ha valaki csak tarka tehenet látott, épen nem következtethetné, hogy minden tehén tarka. Ha az ember egyik-másik cselekvésében, vagy bár a cselekvések bizonyos sorozatában nem volna szabad, nem mondhatjuk, hogy sohasem szabad, vagy hogy nem lehet szabaddá és feltéve, hogy vannak egyesek, akik soha szabadon nem cselekesznek, nem mondhatjuk, hogy az emberiség nagy többsége, midőn szabadnak tudja magát és cselekményeiért a felelősséget elvállalja — mint Spencer mondja — alanyi és tárgyi tévedésben leledzik. Töbet mondok. A determinizmus *sohasem fogja elhitetni az emberiséggel azt,* hogy nincs szabadság és a felelősség érzetét nem lesz képes kiirtani, mert ez annyit jelentene, hogy az emberi természet alapképletét meg lehet változtatni és a lelkiismeret szavát végleg el lehet némítani: ez pedig lehetetlenség. A társadalom egyes izgága és excentrikus elemei, lehet, hogy a determinizmus kikötőjében ideiglenes nyugalomra találnak és bizonyára sokaknak tetszik az elv, hogy nincs szabadság, tehát felelősségre vonásnak és büntetésnek sincs helye, de ez az elv a szociális együttlétnek még a lehetőségét is kizárja, tehát nem lehet igaz, mert különben az ember szociális természetét is meg kellene tagadnunk.

A természettudományi iskola a tények logikájára hivatkozik, tényleg azonban az u. n. természetbölcselet (naturalizmus) cégére alatt a legkalandosabb és *legveszedelmesebb spekulációt* üzi, amelyhez képest a sötét középkor spekulációi csak ártatlan és szolid gyerekjáték számba jönnek. A determinizmus a fejlődés józan elvével is ellenkezik. A fejlődés és a felforgatás nem azonos fogalmak. A pozitivizmus és a

determinizmus pedig az állami és társadalmi rend felforgatására törekesznek. Egész okoskodásuk apriorisztikus jellegü és épen nem számol a tényekkel és a tapasztalás tanuságaival. Azt mondják, hogy ha a nagy természetben mindenütt szükségszerüség uralkodik, az ember nem képezhet kivételt. Az ember szabadsága nem kivétel, hanem törvény, mely alól lehetnek egyes kivételek. A *tények ezt bizonyítják.* Tény, hogy az ember a szabadság eszméjével birt minden időben, bir ma is; továbbá tény, hogy a felelősségre vonást mindig ismerte, ismeri ma is; az is tény, hogy szabadságáért minden időben küzdött és küzd ma is; végre az is tény, hogy nemcsak külső, hanem belső szabadságát is kiküzdötte és kiküzdheti ma is. Ha pedig a belső szabadságra vonatkozólag — amely nélkül a külső szabadság is illuzórius — egyeseknek tapasztalása elüt a nagy többség évezredek óta egybehangzó tapasztalásától, vagy a praemissákban, vagy a következtetésben van a hiba. Azt azonban elismerem, hogy a szabadságnak is megvannak a maga törvényei, amelyekről csak kevesen tudnak; azt is elismerem, hogy a szabadságnak a potenciális állapotból való kifejlesztése fáradságos munkát vesz igénybe, amelytől ma sokan visszarettennek; végre azt sem tagadom, hogy igen sokan vannak, akik a szabadságnak, az ember fogalmához illő, tehát magasabb fokozatait, ahol a szabadságról szólni érdemes, még csak távolról sem közelítik meg. Ám ha a szabadságnak valóra váltása csak keveseknek sikerül, még a potenciális szabadságot is letagadni: a legnagyobb logikai vakmerőség és a tapasztalás nyilt arculcsapása.

S ha azt mondják: *„vota non numeranda* sed ponderanda sunt“, visszavághatjuk, hogy az emberiség szine-java, az akarati szabadság létéléről mindig meg volt győződve, s ha a deterministák hivatkoznak természettudósokra, bölcselőkre, irókra, művészekre stb., mi is hivatkozhatunk. A természettudósok közül Secchit a nagy csillagászt mellőzve, hivatkozhatunk: Pasteur-re, Cauchy-ra, akik mellé sorakoznak: Roger Baco, Keppler, Newton, Galilei, Torricelli, Galvani, Volta, Petavius, Kopernik, Verulami Baco, Tycho de Brache, Muratori, Riccioli, Cassini, De Vico és Piazzi; Montalembert, Morus Tamás, Bellarmin, Suarez, Segneri, Bourdaloue stb., talán szabad még sz. Ágostont, Aquinói sz. Tamást, Anselm-et,

Duns-Scotust, Nagy Albertet említenem, akik Comte-tal bizonyára kiállják a versenyt, legalább Leibnitz sokszor kifejezte abbeli óhaját, „bárcsak a scholastikusokat közelebb hozná valaki mi hozzánk“; felemlítem még Chateaubriand-t, Lamartine-t, Stolberg-et, de Maistre-t, Malebranche-t, Döllinger-t, Möhler-t, Cantu Caesar-t; Bossuet-ről sem feledkezem meg, akinek a nagy Turenne megtérését köszöni, vele említem Ravaignan és Lacordaire atyákat, akikben a tudomány szépen megfért a tiszta keresztény felfogással; hivatkozhatunk Tennemann-ra, Staudenmaier-re, aki Hegelt megkeresztelte; aztán a híres német tudósok: Görres, Radovitz, Hurter; Florencourt, Maistre, Dupanloup, Sabatier: franciák; O'Connel, Viseman, Newman: angolok; a spanyol Balmes; megfeledkeztem Cusa Miklósról; fel kell említenem Dante-t, Calderon-t, Manzoni-t, Brentano-t, Diepenbrock-ot, akik a költőket képviselik, s hogy a művészvilág se maradjon el, hivatkozom Liszt-re és a halhatatlan Verdire; az orvosok közül Hyrtl-re, stb. stb. Összes hazai előkelőségeink: a jeles Brassai, Somogyi, bölcsészek; Deák, Eötvös, politikusok; a büntetőjogászok tulnyomó része, maga a jogász-gyülés (többsége), egyetemi tanáraink (tudomásom szerint kettőnek kivételével), főkép Fayer és Concha, az akarati szabadságnak tudós és lelkes hivei. Ha az akarat-szabadságában való hit a „tudatlanság szülötte“, szivesebben osztozunk az előbb említett szellemi nagyságok tudatlanságában, mint a köpönyegforgató pozitivista tudósok tudományában, akikről különben is az a véleményünk — legalább miden jel arra mutat — hogy rövid idő alatt felfalják egymást.

Midőn egy jeles büntetőjogi irónak és egyetemi tanárnak munkáját, aki a büntetőjogi kérdéseket Comte szellemében tárgyalja, elolvastam, eszembe jutottak Fayer szavai: „Ezen természettudományi és bölcsészeti fogalommal (determinizmus) hamis szempontok vitetnek a büntetőjogba.“ Ezt ugyan Fayer az indeterminizmusra is vonatkoztatja, ebben azonban nem egyezünk, de a hegypárti determinizmusra vonatkozólag, tökéletesen ugyanazon véleménynek hódolok. Ami pedig a büntetőjogi reformot illeti, Fayer így nyilatkozik: „Végzetes lépés volt, hogy a büntetőjogi reform kérdését függővé tették a determinizmustól. Ezzel a reform tetemesen hátráltatva van.

Mind az, a mi szükséges, keresztül lett volna vihető a természettudományi problema nélkül is. Igy most a tárgyalás nem a tulajdonképeni vitakérdések körül forog, hanem kivülről a vitatkozók közé dobott érdekes themáról.“ Erre vonatkozólag megjegyzem, hogy a determinizmusnak van ártatlan kiadása is, ilyen pl. Wargha determinizmusa. A determinizmus továbbá, ez idő szerint még nem természettudományi problema, mert Meynert stb. hipotézisei az „exakt“ nevet nem érdemlik meg, hanem azt elismerjük, hogy a determinizmust és a büntetőjogi kérdéseket a természettudományok szellemében iparkodnak tárgyalni. Maga a természettudományi gondolkodásmód helyes és az ujabb generáció már maga is aszerint gondolkodik, s ezért határozott jövője van annak a módszernek, mely a büntetőjogot a modern kor felfogásához mérten tárgyalja. Nem is a természettudományok vagy a természettudományi gondolkodásmód, hanem a természettudományok nevével való visszaélés ellen és más részről az ellen tiltakozunk, hogy a hipotéziseket a természettudományok szolid vivmányaival egy sorba helyezzék, valamint az ellen is, hogy a természettudományok cégére alatt és jargonjában a tényekkel nem számoló veszedelmes spekulációt üzzenek és üres kombinációk alapján, az emberiség évezredes meggyőződéseire a maradiság és a modern tudományokkal való összeférhetetlenség vádját süssék reá.

Mit jelent az, hogy a történelmi idők embere szabadság után *epekedik, szabadságért küzd?* Ha az ember szabadságával élni nem tud, miért kivánkozik oly állhatatosan a szabadság után, s miért adjunk szabadságot neki? Midőn a szabadságért küzdünk s rabbilincseinket összetörjük, nemde azon meggyőződésünknek adunk kifejezést, hogy a szabadságra képesítve vagyunk. Nincs szükségünk arra, hogy mások parancsoljanak nekünk, feladatainkat a magunk erejéből is elvégezhetjük, megoldhatjuk. Felismerhetjük és megvalósíthatjuk azt az ideált, amelyre természetünk, egyéniségünk képesít. Ha az ember eszméjét csak felismerhetjük, de meg nem valósíthatjuk, vagy ha megvalósíthatnók ugyan, de fel nem ismerhetjük, a szabadságra képtelenek vagy éretlenek vagyunk. Ha azonban az ember nemcsak eszes lény, hanem az önelhatározásra is képesítve van, ha elég értelmes és elég

erős arra, hogy a *maga ura-gazdája* legyen s maga-magából embert faragjon, sőt a feladványt más nem, csak önmaga oldhatja meg, akkor a szabadságra nemcsak érett, hanem szüksége is van a szabadságra. Az önelhatározás lehetősége, az ember célokat kitűző és megvalósító ereje, tehát értelmisége és akarati tehetsége képesítik a szabadság különféle árnyalataira és az uralomra. Az ember képes arra, hogy a javakat értelmesen és okszerüen felhasználja, ezért vindikálja *a jogi* szabadságot; arra is képes, hogy önmaga fölött uralkodjék, ezért illeti meg *a morális* szabadság; s mert üdvös befolyást gyakorolhat másokra is, de meg a társadalom organikus természeténél fogva is, az *ethikus* szabadságot sem vonhatjuk meg tőle. Az önmagában véve egységes szabadságnak ezen hármas megkülönböztetése, a javak és a címek különféleségét jelzik, amelyekre az akaratelhatározás irányul, illetőleg amelyek azt kitermelik. Az embernek, mint önálló fizikai és értelmes lénynek: a jogi; mint önelhatározásra képes erkölcsi lénynek: a morális; s mint közületi lénynek: az ethikus szabadsággal kell birnia.

A deterministák rendes taktikája, hogy képtelen tételeket fognak az indeterministákra, aztán ezen önkényesen felállított tételeket megostromolják és képtelenségöket kimutatják. Valahol ezt olvastam: „Péter vagy Pál, két- vagy többfélére határozhatja el magát oly módon, hogy semmi indok sem birja őt arra, hogy erre vagy arra határozza el magát; elhatározása teljesen önkényes és szeszélyes. *A liberum arbitrium,* a pszichologiai és fizikai causalitas láncolatából teljesen ki van szakitva, tőle független.“ E sorok elárulják, hogy az iró a liberum arbitrium *igazi fogalmával* nincs tisztában. Az ember cselekedetei fölött vagy deliberál, vagy nem deliberál. Ha a deliberatio, azaz a megfontolás hiányzik, akkor cselekvésünkben az ösztönszerüség elve uralkodik. Nem szükséges azonban, hogy a cselekvést közvetlen megfontolás előzze meg, lehet hogy a cselekvésben valamely korábbi megfontolás érvényesül, vagy valamely elfogadott elv, kijegőcödött meggyőződés, anélkül, hogy arra, vagy azokra reflektálnánk, határozott irányban való cselekvésre késztetnek bennünket. Ez utóbbi esetekben az elvek a cselekvést virtualiter befolyásolják, amidőn is a motívumok, anélkül, hogy az öntudat

jelenlétökről, illetőleg működésükről be tudna számolni, mégis szerepelnek. A cselekmény ezen esetekben beszámítható, jóllehet a közvetlen deliberatio ki volt zárva. Ha pedig a cselekmény tisztán az ösztönszerüség jegyében született, néha már — különösen az értelmesebb elemnél — az a körülmény is megállapítja a beszámíthatóságot, hogy az egyén reflex cselekményt vált ki. Ilyenkor azonban maga a cselekmény nem eshetik beszámítás alá. Egyébiránt a *charakter a reflex cselekményekben is* előtör és érvényesül. A charakter ellen való cselekvés inkább csak a kijegőcödés stádiumában fordul elő, különösen akkor, ha az elvek világában a megállapodás, a határozottság, illetőleg az elvek szubordinációja hiányoznak, tehát bizonyos ingadozás észlelhető még, amely az egyén terhére, igen sokszor teljes joggal beszámítható. Ha pedig nincs charakter, hiányoznak a helyes elvek, ezen körülmény az egyént csak azon esetben igazolhatná, ha az illetőt semmiféle mulasztás nem terheli. Az emlitettekre való tekintettel a beszámíthatóságot mindig meg kellene állapítani és soha sem volna szabad egyszerüen vélelmezni akkor, amikor a charakter kijegőcödését nem vélelmezhetjük, vagy annak hiányát a delinquens számlájára nem irhatjuk. Ha mérlegelünk, rendesen azt hisszük, hogy szabadok vagyunk, jóllehet a deliberatio idejében, a már elfogadott elvek a cselekvés irányát nagyjából meghatározzák. E kényszer mellett, amelyet *szerkezeti kényszernek* minősíthetünk, s amelytől hirtelen szabadulni ritkán van módunkban, akaratunk bizonyos általános jellegü kényszer alatt van, amennyiben az akarat szükségszerüleg határoztatik az általában vett jóra. „Voluntas necessitate naturali appetit bonum in genere.“ (L. S. Thom. Summ. Theol. I. qu. 82. art. 5.) Az ember ugyanis minden cselekvésében a boldogságra, és pedig a tökéletes, a teljes boldogságra törekszik. Nem igaz tehát, hogy Péter elhatározása minden indok nélkül való, mert a genericus jellegü indok soha nem hiányzik, minden ember boldogulni akar, s magának mindenki jót akar, tehát a liberum arbitrium, legalább is a tágabb értelemben vett causalitas láncolatából soha nincs kiszakítva. Ezen *genericus* jellegü kényszer korlátain belül azonban többé-kevésbé szabadok lehetünk.

Bármennyire megegyezünk abban, hogy a boldogságra törekszünk, az eszközökre és a megvalósítás módjára nézve annál inkább különbözünk. Mindazon javakat, amelyekre az emberi vágyódás kiterjedhet, boldogulásunk eszközei gyanánt tekintjük. Jóllehet midőn javakat szerzünk, illetőleg azokat fel- és elhasználjuk, jót akarunk magunknak és a boldogságot keressük, még sincs kizárva, hogy valamely jav-eszköz célunk elérésére nem alkalmas, hogy a megismerés olyasmit tekint jónak s a célnak megfelelőnek, ami magában véve esetleg nem, de relative rossz és a cél elérésére alkalmatlan; s viszont lehet, hogy megismerésünkben rossznak látszik az, ami különben jó és végső célunk, tökéletes boldogságunk elérésére alkalmas. Megtörténhetik tehát, hogy boldogulásunkat téves utakon keressük, s az alkalmas eszközöket kellőkép nem méltányoljuk. Ez azonban az értelem hibája, mert az akarat természetszerüleg és mindig csak a jóra törekszik. Az akaratnak kötöttsége tehát első sorban abban nyilvánul, hogy természetszerüleg és szükségképen a legnagyobb jóra határoztatik, vagyis minden ember a legtökéletesebb boldogságra törekszik. Minthogy pedig az energia felhasználását a fáradtság érzete nyomon követi, ezt pedig fizikai tekintetben rossznak minősítjük, hozzátehetjük, hogy a legkisebb erőkifejtéssel a legnagyobb jóra törekszünk. Az ember azonban nemcsak a legfőbb jót, hanem célja elérésére szolgáló eszközöket is szükségképen akarja. Aztán hogy miben helyezi legfőbb boldogságát és célja elérésére mely javakat válasszon eszközökül: arra nézve már nincs feltétlen kényszer alatt. Itt kezdődik az emberi szabadság birodalma. Ez az u. n. *libertas indifferentiae.* Az akarat a specifikált javakkal szemben közönyös. E közönyössége azonban nem tarthat soká, mert a boldogság ösztöne sürgeti, hogy közönyösségéből kilépjen és a boldogulás irányát (végső célját) és eszközeit meghatározza. Itt ismét megjegyezzük, hogy az akarat csakis a megismert jóra határozhatja el magát, amennyiben kötve van a megismerő tehetséghez. Az akarati működés tehát föltételezi a megismerő tehetség előzetes működését. Ahol nincs megismerés, ott önelhatározásról sem lehet szó. Az értelemnek azonban csak annyiban van befolyása az akarat működésére, amennyiben a

szükséges feltételeket előteremti, hogy az akarat bizonyos irányu működésre határozhassa magát.

Az ember szabadsága fölött először akkor rendelkezik, midőn végső *javát specifikálja* és boldogságára való törekvésének határozott irányt szab. A hir, a dicsőség, a földi halhatatlanság, a vagyon, a hatalom, az érzéki élvezet, szóval az eszményi és az érzéki javak, a jelen és a jövő élet materiális és immateriális, valódi és nem valódi javai, egyaránt lehetnek azon javak, amelyekre mint legfőbb jóra törekszünk. Ha már egyszer az akarat a különböző javak közül egyet kiválasztott, az értelem a többi javak alárendeltségét, illetőleg a végső jóhoz való viszonyát megállapítja, s igy történik, hogy a megszabott célra való tekintettel rossznak minősíti, amit különben eddig jónak ismert, s viszont az eddigi rosszat a javak közé sorozza. Az akarat relativ szabadsága magában foglalja az akarat függetlenségét, minden külső és belső specifikus szükségszerüségtől. Az akarat ugyanazon pillanatban szabad is meg nem is. Genericus értelemben nem szabad, specifice ellenben szabad. A megismert javak közül választania kell, ennyiben nem szabad, de hogy melyiket válassza, arra nézve bizonyos relativ szabadságnak örvend. Az akaratszabadság *libertas a coactione,* melynél fogva az akarat bizonyos cselekményre önmaga határozza el magát, ez azonban nem zárja ki, hogy az első lökést kivülről kapja, ha t. i. annak különben ellenállhat. Az akaratszabadság másrészről libertas *a necessitate naturali,* amely alatt azt értjük, hogy az akarat sem a cselekvés tárgyára, sem módjára nézve nincs egyre határozva, hanem minden adott esetben egyre vagy másra határozhatja el magát, vagyis törekvésében és működésében választhat a különbözők közül. Az akaratszabadság gyökere az önelhatározás, lényege a választás (electio) szabadsága. A lélek egyéb tehetségeire annyiban terjed ki az akarat szabadsága, amennyiben egyenesen az akarat által, vagy legalább az akarat nyilt vagy hallgatag hozzájárulásával indíttatnak a nekik megfelelő működésre. Ahol a libertas a coactione és a libertas a necessitate naturali fenn nem forognak, ott szabadságról nem szólhatunk. Nem szabad tehát az akarat, amennyiben az általában vett jóra természetes szükségszerüséggel törekszik, nem szabad továbbá a boldogságra

és a legfőbb jóra, vagy ami ezzel egyértelmű, a tökéletes boldogságra való törekvésében. Ellenben szabad az akarat, amennyiben választhat a végső jót illetőleg, tehát legfőbb boldogságát, minden más cselekvésének rugóját, a különböző valódi és nem valódi javak közül kiválaszthatja.

A keresztény világnézlet szerint az ember legfőbb java Isten, amit a nagy sz. Ágoston igy fejezi ki: „Fecisti nos ad Te, et inquietum est cor nostrum, donec requiescat in Te"; a magyar egyházi ének pedig: „Menny, föld, tűz, víz, levegő s ég, gyöngy, arany és minden kincs; mit háborgatjátok elmém, nyugodalmam addig nincs: mig fel nem talállak Téged, én Uram, én Istenem." *A materiális világnézlet szerint* pedig, az embernek legfőbb boldogságát, a földi javak mennél tökéletesebb kiélvezésében kell keresnie. Ezért támadta meg Zola a materializmus nevében a kereszténységet, mert ez az ember működési súlypontját a földön túli létre tereli. Zola és a materialista nem ismerik a kereszténységet és nem tudják, hogy a kereszténység nem tiltja a materiális javak élvezetét s a keresztény világnézletnek hódoló ember annyit élvezhet, amennyit egy tisztességes és a szeretet elvének hódoló materialista. Ha a szentség magaslataira törő lélek megveti a világ javait s a halál ajtajában hálálkodik: „Gratias ago Tibi . . . quia abstulisti a me amorem saeculi"; a rendes szabály: „sic transire per temporalia, ut non amittamus aeterna." Az ember *sorsa tulajdonképpen akkor döl el,* midőn a két világnézlet közül választott, vagy nem tud választani és néha egy életen keresztül habozik, hogy melyiket válaszsza. Ez utóbbiak azok, akiket az állhatatlanságon kivül határozottan semmi sem jelllemez. Akik azonban választottak, azok a cselekmények egész sorozatára nézve megkötötték magukat s csak annyiban szabadok, amennyiben az első elhatározás szabadsága a többi cselekményekre is kiárad s azok az első választás szabadságában participálnak. Továbbá szabad az akarat annyiban is, amennyiben *az eszközökül szolgáló javak közül választhat.* A szükséges eszközökre nézve azonban már kötve van és csak annyiban szabad, amennyiben a célt szabadon választotta; a hasznos eszközjavakra vonatkozólag azonban, az akarat szabadsága teljesen korlátlan, t. i. semmiféle kényszer nem forog fenn.

Az akarat szabadsága, ha a *gyakorlati alkalmazást tekintjük,* abban áll, hogy az ember valamit tesz, vagy nem tesz; ezt teszi, vagy amazt; teszi ezt, vagy az ellenkezőt. Társaságban vagyok. Beszélgetünk vagy nem beszélgetünk (libertas contradictionis); beszélgetünk vagy kártyázunk (libertas specificationis); valakiről beszélgetve igazat mondunk, vagy az illetőt megrágalmazzuk (libertas contrarietatis). A libertas contrarietatis alatt rendesen a jó és rossz közti választás szabadságát értjük. Az akarat szabadsága különösen szembeszökő, midőn vegyes természetü vagy egyenlő jelentőségü javakkal áll szemben. A szabad elhatározást mindenesetre *befolyásolják a motívumok,* a temperamentum, a szokás, az öröklött vagy szerzett fizikai dispozíció, a medium stb. Ámde az említett tényezőkre vonatkozólag meg kell jegyeznünk, hogy a motívumok sulya nagyon is egyéni jellegü, vérmérsékletünkön uralkodhatunk, a szokást megtörhetjük, a dispozíció ellenére is cselekedhetünk, sőt néha meg is változtathatjuk, a medium hatalmával pedig megküzdhetünk. [Ez utóbbira vonatkozólag az a véleményem, hogy ezt csak Isten különös segélyével tehetjük s a magára hagyott ember, az erősen kedvezőtlen medium determináló hatalmával sohasem volna képes megküzdeni. *A katholikus tanítás* szerint az Isten kegyelme is befolyásolja a szabad elhatározást, ámde az Isten kegyelmének ellen is állhatunk.]

Akaratunk szabadságát *bizonyítja öntudatunk.* Öntudatunk tanusága, hogy mi saját *akaratunkkal határozzuk el* magunkat, oly erős és világos, hogy ezt az ujabb deterministák maguk sem tagadják, s mint tényt elismerik. (Jellemző azonban, hogy csak nemrég még ezt is letagadták.) De nemcsak azt tudjuk, hogy saját akaratunkkal határozzuk el magunkat, hanem azt is tudjuk, hogy hatalmunkban van valamit tenni vagy nem tenni, illetőleg abbanhagyni, mást vagy épen az ellenkezőt tenni. Öntudatunk tehát *a választás szabadságáról* is tanuskodik. Ujabban ezt sem tagadják. Azt is tudjuk, hogy azon esetben is elhatározhatjuk magunkat, midőn megismerésünkben két egyenlőnek látszó jó tünik fel. A fizikai determinizmus ezt sem tudja megmagyarázni. Azt is tapasztaljuk, hogy akárhányszor jobb megismerésünk sőt meggyőződésünk ellenére nem a felsőbb rendü jóra, mit szeretünk, hanem az

alsóbb rendü jóra, amelyet gyűlölünk, határozzuk el magunkat. Erről panaszkodik már Ovidius, panaszkodik öntudatunk és az ismert közmondás: „sic volo sic jubeo, stat pro ratione voluntas“, ugyanezt bizonyítja. Ha a magasabb rendü jó, vagy az erősebb indokok ellenállhatatlanul cselekvésre ragadnak, mit jelent *a megfontolás* még ilyen esetekben is? Nemcsak, hogy felfüggeszthetjük cselekvésünket, hanem az erősebb indokok dacára esetleg az ellenkező cselekvésre határozzuk el magunkat. Ezek oly tények, amelyekről benső tapasztalásunk tanuskodik. Az erősebb indokok elmélete szerint mindig, azonnal az erősebb indokoknak megfelelőleg kellene cselekednünk. A megfontolás ily esetben csak azt jelentheti, hogy cselekvésünkkel az erősebb indokok dacára szabadon rendelkezünk. Hát a *bánat, a szemrehányás*, melyet valamely cselekedet véghezvitele után érzünk, mit jelent? Ha a cselekedet nem állott hatalmunkban, miért a bánat és lehetséges-e egyáltalában? Nem látjuk-e, hogy abszolut kényszer esetében csakugyan kimarad a bánat?! A bánat, melyet egyedül az ember ismer, mert az állat cselekménye fölött nem bánkódik, észszerütlen valami és a tudatlanság kifolyása volna? De hisz akkor az állatnál a bánat intenzívebb megnyilatkozásával kellene találkoznunk. Miért fogadnók meg, hogy ezt vagy amazt a cselekedetet többé el nem követjük, ha cselekvésünk fölött nem rendelkezünk, ha a momentán erősebb indokok feltétlenül győznek; ha nincs hatalmunkban, hogy másként cselekedjünk, s az indokok sulyát tőlünk független tényezők határozzák meg?! *Mire való a törvény,* ha nem vagyok képes betölteni, hát a jog mit jelent, ha a kötelesség üres fogalom; mert ha cselekedeteim fölött nem rendelkezhetem, azokat bizonyos célra nem irányozhatom, hiába van kifüggesztve a törvény érc- vagy kőtáblája, haszontalanok a paragrafusok. Tehát nemcsak az egyesek, hanem a népek öntudatában is él a meggyőződés, hogy az ember cselekvése fölött rendelkezik, mert a szabadság, a jog, a törvény és a kötelesség helyes fogalmainak lényeges föltétele.

A történelem bizonysága szerint minden nép *különbséget tesz az erkölcsi jó és az erkölcsi rossz* közt, erkölcsi jelleget pedig csak szabad cselekvésnek tulajdonítottak. Maga az a körülmény, hogy e fogalmak keletkeztek, s minden idők

népei előtt ismeretesek voltak, sőt ma is forgalomban vannak, bizonyítja, hogy az akaratszabadságról az emberiség mindenkor meg volt győződve, s a köztudatból az álbölcselők soha ki nem törölhették. Ép így vagyunk a felelősség és a számadás, az erény és a bűn, az érdem, a jutalom és a büntetés fogalmaival. Általános volt a meggyőződés, hogy az ember jutalomra vagy *büntetésre méltó,* továbbá, hogy az ember előtt a jó és a rossz, és tetszése szerint választhat: „quod placuerit ei, dabitur illi." Mindezen tények, de különösen a jutalmazás és a büntetés, mely utóbbi minden népnél intézményesítve is van, egyszerűen érthetetlenek, sőt lehetetlenek, hacsak a meggyőződés nem uralkodik, hogy az emberek szabadok. Az is tény, hogy oly cselekedetért, amelyet az ember ki nem kerülhet, csak csekélyebb mértékben vagy épen nem büntettek, kifejezve azt, hogy a szabadság a betudásnak elengedhetetlen feltétele. Végre a közönséges életben nem látjuk-e, hogy a szabadságot lépten-nyomon feltételezzük, midőn igéreteket teszünk, kötelezettségeket vállalunk, parancsot osztunk, teljesítést várunk, úgyhogy bátran elmondhatjuk, hogy *köz- és magán-életünk,* összes intézményeivel s viszonyaival egyetemben, az *akaratszabadság tengelyén* nyugosznak, s még azok is, akik az akaratszabadságot elméletben tagadják, nem elég, hogy a gyakorlatban maguk is az akaratszabadság elvei szerint élnek, hanem még az elméletben is iparkodnak megmenteni a szabadság romjait.

Ki mondja meg, hogy *mire való az ész,* s miért képes a jót és a rosszat egymástól megkülönböztetni, ha közöttük nem választhat. Az állatot, midőn a mérges növényt megkülönbözteti ösztöne vezérli, erre szüksége volt, különben el kellett volna pusztulnia. Hát az emberben mire való *a megkülönböztetés képessége,* ha ennek hasznát nem veheti, ha erre szüksége nincs. A természet nem ruházta fel az ő gyermekeit minden ok és cél nélkül. Az ellenséges táborból folyton hangoztatják a tudás előnyeit; *mire való a tudás,* ha nem érvényesíthetjük, vagy érvényesíthetjük-e szabadság nélkül. Ha az ember jobb meggyőződése ellen cselekszik, lelkiismerete ellene támad és vádolja, bánkódik botlása fölött; nincs-e jobb dolga az állatnak, mely a felzudult lelkiismeret kínjait nem ismeri, nincs bánata, szomorusága, s vezérösztöne léte feltételeire

vonatkozólag biztosan tájékozza; tudatában nem merül föl az a kínzó sejtelem, hogy másként kellett volna cselekednie, mint ez az emberrel történik, aki — a pozitivisták szerint legalább — gyakran még azt is kénytelen tudni, hogy jobb tudása szerint nem cselekedhetik. S vajjon a természettudomány, amelynek nevében az akaratszabadságot megtámadták, s minden más tudomány, nem tételezik-e föl az akaratszabadságot? *Mire való a természet törvényeinek kutatása,* ha azokat nem értékesíthetjük, és értékesíthetjük-e szabadság nélkül? S midőn valaki pl. a természettudományok művelésére szenteli életét, nem szabadon irányozta-e cselekvését? S ha nem, hát mily kényszer alatt állott? Honnét vette az ember a szabadság fogalmát, miért törekszik a szabadságra, miért legdrágább kincse a szabadság. Vajjon *a tudás maga is nem neveli-e* szabadságunk körét? Szabad az, aki tehet amit akar. Aki többet tud, többet tehet. Aki mindent tudna, mindent tehetne. Megjegyzem, hogy az eszes lények szabadságáról szólok, mert a megismerő tehetség a szabadságnak nemcsak alapja, hanem korláta is egyuttal. Igy pl. tudom, hogy az egyes javak nem kizárólagos javak, hogy a természet sokféle jóval kedveskedik, de a javak nem az egyesek, hanem az emberiség közkincse, minden ember nincs is egyformán alkotva, s már a szervezet különbségei is bizonyítják, hogy a javak élvezésére nem egyformán vagyunk hivatva. A frontalis emberben állítólag csökken az érzékiség, annál inkább csökken, mennél inkább képesül a magasabb élvezetekre. Nem vagyunk egyformák az exigenciákban sem. Némelyek a társaságot, mások a magányt keresik. A házas életre a legmagasabb hivatások egyenesen alkalmatlanok, s ki van zárva, hogy a nagy tudósok, kik egy életet szentelnek a tudományoknak, jó gazdák, figyelmes férjek, gyermekeikkel foglalkozó jó családapák legyenek. Menekülnek könyvtárukba, laboratoriumaikban vannak otthon és dolgozó szobájukban találják fel a legkedvesebb társaságot. Mindezt tudva, s magunkat tanulmányozva, nem irányíthatjuk-e tevékenységünket pl. a magasabb rendü gyönyörök megszerzésére épen a sensualis örömök rovására, s mindezt tudatosan, sőt talán a sensualitas vidékeiről menekülve, egyenesen azért keressük fel a tudomány birodalmát, hogy a megvetett, de nem eléggé utált bilincsekből szabaduljunk.

Azt hisszük, az értelmiség összes elemei tapasztalásból tudják, hogy *célokat* tüzhetünk ki, amelyeket, jóllehet néha oly távoliak és oly magasak, hogy szinte elérhetetleneknek látszanak, öntudatos tevékenységgel mégis elérhetünk és megvalósíthatunk. Nem fölséges dolog-e az, hogy circa 36 évvel ezelőtt E. községben egy fiatal jogász, káplán barátjával közli, hogy ő egyetemi tanár akar lenni, s a fiatal ember addig tanul, addig küzd, mig csakugyan célját éri, s ma B. egyetemi tanár. Vajjon nem az a meggyőződés vezérelte-e az ifjut, hogy az embernek igenis módjában van célokat kitüzni s azokat önerejével valóra váltani; megérthetjük, ha az illető az akarat-szabadság mellett küzd. Aki ellenben életében soha nem akart, s ha akart, siker nem koronázta szándékát, az, ha a szerencsés véletlen körülmények által folyton felebb taszigáltatva, a társadalmi hierarchia zenithjére jutott volna is, nem fog hinni az akarat-szabadság tételében, nemcsak azért, mert saját érdeke úgy kivánja, hanem azért is, mert a szabadságot egyébként, mint az öntudatra való hivatkozással, bizonyítani úgy sem lehet; ha tehát az öntudatra hiába hivatkozunk, a többi érv gyengébb és nem oly pozitív, nem is oly világos, mint az öntudat tanuskodása: az akarat szabadságát kellőleg be nem bizonyíthatjuk. *Jules Simon* szerint: „Mióta a világ fönnáll, minden ember hitt a szabadságban, sőt ezen hiedelmünk természetes és elkerülhetetlen“. Nem a civilizáció termelte. A legrégibb idők emberei, a modern idők fiai, rómaiak, görögök, zsidók, barbárok, európaiak s a többi négy világrész lakói, Párisban épúgy, mint Afrika vagy Amerika ősrengetegeinek mélyén szabadoknak érzik magukat az emberek, s ezen meggyőződésük kiirthatatlan, értelmük első ébredésétől a sirig kiséri őket.

Stricker dr. „Studien über das Bewusstsein“ (Bécs 1879. 73. l.) cimü művében irja: „Dass Jedermann die Freiheit besitze, sich vorzustellen, was er will, und sich zu bewegen wie er will (insolange ihn Krankheit oder äussere Verhältnisse daran nicht hindern) kann keinen Zweifel unterworfen werden. Es weiss dies Jeder aus sich selbst“; s elmondja, hogy pl. karomat felemelem, ha akarom, ismét leeresztem, ha akarom stb... Wargha gúnyolódva jegyzi meg, hogy a természettudományi iskola ilyen szellemes példákkal nem

szolgálhat. Ezen kicsinyes példák mégis az akarat szabadságát és azt bizonyítják, hogy vannak bizonyos aprólékos feladványok, amelyeket mindenkor könnyen és szabadon végezhetek, mert — ha úgy tetszik — a szövetelőzmények, amelyekre a természettudományi iskola hivatkozik, s a szükséges energia-mennyiség rendes körülmények között soha sem hiányoznak; mig vannak más feladványok, amelyek sok előzetes feltétel előállítását igényelik, és amelyek csak nehezen sikerülnek. A feltételek szükségesek ugyan, s ezek közül egyik-másik nem tőlem függ, de ha mégis rendelkezésemre állnak, az eredmény oka mégis csak én vagyok, illetőleg az én személyes akaratom. Azt mondják, hogy *adott pillanatban* senki sem művelhet mást és máskép, mint amire s amikép a rendelkezésére álló szövet-energiák képesítik. Ám a test fenntartásával az energiákról is gondoskodtam és adott esetben csak működési irányukat kell meghatároznom: tanulok, elmélkedem, irok, karomat felemelem stb.; az energiák más részét előbb meg kell szereznem, vagy ami lényegesebb, a szerkezetet, mely bizonyos adott irányu működésre képesít, előbb fel kell építenem, hogy azután szabadon működtessem azokat.

Azt mondják, hogy az akarati szabadság tételét, az *öntudat csalódásának* köszönhetjük. Hivatkoznak az emberiség évezredes tévedésére: felkel a nap, lenyugszik, „terra autem in aeternum stat“ stb . . . Azonban máskép vagyunk az érzékek csalódásával, mint az öntudat csalódásával, s az érzékek csalódásából az öntudat csalódására nem következtethetünk. A természet, hogy külső észrevevésünk helyességéről meggyőződhessünk, öt érzéket bocsátott rendelkezésünkre s csak *egyetlen öntudatot.* Az egyes érzékek esetleges csalódását, a többinek tanusága megjavíthatja. A vonat, amelyben vagyok, áll, s mégis úgy tünik fel előttem, mintha a mellettem elrobogó vonat állna, mi pedig haladnánk. Ezt a látási csalódást többi érzékeimmel, sőt helyesebb megfigyeléssel, látóérzékemmel is megállapíthatom. Mondjuk inkább, hogy az emberek *elhamarkodott indukcióra hajlandók.* Mosdik a macska, énekel a kakas: vendég jön a házhoz. A post hoc-ot összecserélik a propter hoc-al, s a dolgok esetleges egymásutánját a szükségszerüség jellegével ruházzák fel. Ami pedig a napra

és a csillagos égre, a csillagok járására vonatkozó tévedéseinket illeti, megjegyzem, hogy a természet elégséges eszközt bocsátott az ember rendelkezésére, hogy célját elérhesse, hogy a szükségesekre vonatkozólag tájékozást szerezhessen magának, de arra, hogy *fölösleges kiváncsiságát* kielégíthesse, csak igen mostohán dotálta a föld fiát. Bárha keveset tudok is a napról, világosságát, melegét élvezhetem, s ha nem ismerem is a csillagok járását, szépségükben gyönyörködhetem. Ha hiányzik a hatodik érzékem, céljaim elérésére bizonyára az öt is elégséges. A tudás nem lehet cél, csak eszköz, s ha a tudományos munkálkodás időmet annyira elrabolja, hogy az ember eszméjét, s azt az egyéni és társadalmi ideált, amelyre képesítve vagyok, meg nem valósíthatom, minden tudományom dacára is elmaradtam attól az egyszerü embertől, aki a maga ideálját megközelítette. Az ember sokkal törődik, s az egy szükséget, hogy t. i. magából embert faragjon, igen gyakran elhanyagolja. Ebben a tekintetben nagyon is igaza van a bölcsnek: „proposui in animo meo quaerere et investigare sapienter de omnibus . . . Hanc occupationem pessimam dedit Deus filiis hominum“.

Panaszkodik az ember: „Ignoramus et ignorabimus“, pedig nincs igaza, annyit tudhatna, amennyire szüksége van, hogy tökéletességét kimunkálhassa és boldogulhasson. Ha tudása határait elérte s a túlfeszitett munkát a physicum nem birja meg, levonhatná a következtetést, hogy többet akar tudni, mint amennyire szüksége van, s erejét, illetőleg természetes képesítését túlhaladó problemákra vállalkozott. „Defecerunt scrutantes scrutinio,“ csoda-e ha a bölcs erről a lázas sürgés-forgásról igy emlékezik: „hanc occupationem pessimam dedit Deus filiis hominum, ut occuparentur in ea.“ Az érzékek csalódása ritkán életbevágó jelentőségü és sohasem erkölcsi jellegü, de *hogyan javítsuk meg az öntudat tévedését,* midőn nem is az egyesek, hanem az egész emberiség tévedéséről, nem is valamely jelentéktelen, hanem lényeges, az emberiségre s az egyesekre nézve valóban végzetes tévedésről van szó, amilyen volna az akarat szabadságában való tévedés. *A természet nem dobta gyermekeit meztelenül az élet szinterére,* egyet sem tagadott ki, egyhez sem mostoha, megadta a szükségeseket a legutolsó

féregnek is, vajjon csak az emberrel szemben lett volna szűkmarku, akit a legtökéletesebb szervezettel látott el s ajándékaival egyebekben — valóban pazarul elhalmozott?!

Vannak bizonyos dolgok, amelyekre vonatkozólag azt kell mondanunk, hogy az emberiség közmeggyőződésének csalatkozhatatlannak kell lennie, mert ha nem igy volna, még a legutolsó féregnél is szánandóbbak vagyunk. Vajjon *a külvilág tényeiről* is nem öntudatunk tanuskodik-e? Ha az érzékek rosszul dolgozzák fel az anyagot, természetesen hamis tények kerülnek öntudatunkba, de mit tegyünk az olyan tapasztalással, mely belső világunkról tanuskodik? Ha az egyik külső érzék észlelése nem kielégitő, kiegészitem a másikkal; s az érzéki csalódást, amelyet magam erejéből meg nem javíthattam, megjavitották mások, jóllehet az említeni szokott érzéki csalódásoknak nincs valami nagy gyakorlati jelentőségük, az ember erkölcsi tökéletesedéséhez pedig semmi közük. De ha öntudatunk csalódik, még az életbevágó dolgokra vonatkozólag is, annak már nem lehet orvossága. Gondolkodom valamiről, öntudatom tanuskodik, hogy miről gondolkodom; elmélkedem, elmélkedésem nyomában kedélyem hullámzásba jön, bizonyos antipathikus vagy sympathikus áram keletkezik bennem, mindezekről öntudatom tanuskodik; de hátha mindezen tények nélkülözik a reális alapot, *hátha Taine-nek van igaza,* aki azt mondja, hogy „minden ismeret csalódással kezdődik, a csalódást igazolás követi, de ez sem egyéb mint túlsulyra vergődött ellenkező káprázat... a természet tévutra csábit, hogy megoktasson“ stb... A biró, az államférfi s mindnyájan, akik a legkényesebb anyaggal dolgoznak, a bölcsészek, tanítók mind tévednek s az emberiség története nem volna más, mint a tévedések láncolata? Semmi se volna bizonyos? nem bizonyos még a külvilág létezése sem, mert az érzékek csalnak; a belső világ tényei se bizonyosak, mert az öntudat csal; külső tapasztalással pedig a belső csalódást meg nem javíthatjuk, mert másnak a belvilágához még kevésbé férhetek hozzá; ami pedig a külső jeleket illeti, amelyekről a belsőre következtethetnek, azokra sem építhetek, mert saját tapasztalásom, illetőleg öntudatom tanít meg arra, hogy bizonyos külső jelek mily belső mozgalomról tanuskodnak, az öntudat pedig megbizhatatlan, csal.

Ami pedig a legnagyobb baj, *csak egy öntudatom* van, még ha kettő vagy három volna, szó lehetne a tévedés megjavításáról, de igy egyenesen ki van zárva. Ha csak egy öntudatunk van, *ennek oka* nem lehet más, mint az, hogy az az egy is elég és többre nincs szükségünk. Ezt tanítja a köztapasztalás s az emberiség öntudata ugyanerről tanuskodik. Voltak ugyan filozófusok, akik az emberiség egységes tanuskodásával szemben veto-t kiáltottak. Miért tették? Csakugyan igaz volna az, amit valamelyik pozitivista korifeus mondott, hogy az emberek, ha érdekükben van, még azt is hajlandók letagadni, hogy kétszer kettő csakugyan négy?! Az öntudat tanuságát, a tanuság igazságát és megbizhatóságát, hacsak a természetet megvádolni nem akarjuk, nem szabad kétségbe vonnunk, főkép akkor nem, midőn az öntudat évezredes, egyetemes és életbevágó tanuskodásáról van szó.

A *végletektől őrizkedjünk.* A liberum arbitrium nem azonos az önkénynyel, sem a szeszélylyel és az akarati szabadság korántsem jelenti azt, hogy minden indok nélkül határozzuk el magunkat erre vagy arra, hanem, hogy az indokok közül választhatunk. Az akarat természetszerüleg a jóra törekszik. Ez az akarat determinációja, de csak in genere. *Ha csak egy jó volna,* s a jóra való törekvésnek nincs több mint *egy utja,* akkor szabadságról nem is szólhatnánk. Az akarat, midőn a jóra szükségszerüleg törekszik, a boldogságot keresi. A javak azonban különböző természetüek s a boldogságnak nagyon is sok utja van. Az akarat tehát segitségül hivja az értelmet, amely a javak természetét és boldogulásunkhoz való viszonyát az akarat, a fensőbb vágyótehetség elé tárja. Az érzéki vágyótehetség az értelem itélete mellett, vagy ellene nyilatkozik s különösen ez utóbbi esetben a döntés tiszte az akaratot illeti. Az akaratnak *könnyü a szerepe,* ha az érzéki vágyótehetség iránya és az értelem itélete megegyeznek, azonban ha az érzéki vágyótehetség irányát az értelem kárhoztatja s visszont, akkor veszi kezdetét az *a belső harcz,* melyet az emberiség jól ismer s a küzdelem az ember nemesebb és állati fele közt, ki ne tudná, sokszor az utóbbi javára dől el; a szabadság gyakorlása tehát feltételezi a javak különféleségét, az értelem mérlegelését, a választás lehetőségét, az eszközök és célok sokféleségét. A cél hatá-

rozza meg a dolgok javi minőségét. A cél, a javak és eszközök különfélesége adott tények, csak az a kérdés, hogy megfontolásról és szabad választásról beszélhetünk-e vagy nem.

A megfontolást és a választást a javak megismerése előzi meg. Mennél tágabb körü a megismerés, annál tökéletesebben érvényesülhet a választási szabadság. Az értelem által előterjesztett ok, a motívum, amely az akaratot befolyásolja, érzelmi világunkat hullámzásba hozza és cselekvésre ingerel, előkészíti ugyan az elhatározást, de az említett föltételek nem föltétlenül határozó okai, csak szükségképi előzményei a választásnak. Igaz ugyan, hogy az érzéki vágyó tehetség az érzékileg megismert jóra szükségképen törekszik, de az említett tehetség a szervek tevékenysége fölött nem rendelkezik. Elfordulok a kivánatos tárgytól, gondolataimat elterelem, figyelmemet másra fordítom, a vágyakozás képtelenségét, oktalanságát az értelem fóruma előtt megismerem és a felgerjedt vágyakat, mielőtt még elhatalmasodnának, illetőleg erőt vennének rajtam, elcsillapítom. Az értelmileg megismert jó a fensőbb vágyó tehetségre már nem gyakorol oly kényszeritő befolyást, mint az érzéki jó az alsóbb rendü vágyótehetségre. Elismerjük, hogy az *értelem* midőn az elérendő jót megismerteti, a cselekvés célját kitüzi és a megvalósítás eszközeit előterjeszti, az akaratot tevékenységre ingerli, de a választás szabadságát ezzel nem korlátolja, hanem ellenkezőleg *lehetővé teszi*. Értelmünk ugyanis sokféle jót ismertet meg velünk, mert a materiális és immateriális javak nagyon is sokfélék, amelyek néha egymás mellett is megférnek, mig máskor kizárják egymást. A cselekvés iránya és módozatai, ugyszintén az eszközök ép oly sokfélék lehetnek, s értelmünkkel belátjuk, hogy ezt vagy amazt nem kell szükségképen megcselekednünk. Miután az értelem a javakra és az eszközökre vonatkozólag nyilatkozott, következik a *mérlegelés*, jóllehet az akarat arra sincs kényszerítve, hogy az értelem információját bevárja, vagy a cselekvés előtt a megfontolásnak helyt adjon, s lehetséges, hogy a küszöb alóli tendenciáknak is meghódol, ez esetben a cselekvést az ösztönszerüség elve uralja, amelyben azonban a charakter habitualiter rendesen érvényesül. Mi azonban ezt az esetet mellőzve csak az értelmes és *okos cselekvés genezisét* vizsgáljuk és azt a módszert

kutatjuk, amelyet az emberek rendesen követnek, illetőleg követhetnek, ha értelmes emberhez illően akarnak eljárni.

Maga *a tanakodás,* a habozás, a töprengés, hogy mit tegyünk, vagy mit tegyünk előbb, szabad választási képességünk mellett bizonyítanak. A hivatalos kötelességek elvégzése a nap terhe. A nap melyik óráját szentelem az irodának, melyiket az önképzésnek, illetőleg a privát kötelezettségeknek, teljesen közönbös. A fő dolog, hogy kötelezettségeimnek minden irányban eleget tegyek. A kiosztott nem sürgős tíz ügydarab közül melyiket intézem el először, tőlem függ. A séta, a szórakozás idejét szabadon határozom meg. Igaz, hogy az ember okszerűen kíván cselekedni, de okokat találok pro és contra is, s ha az okokat egyenlően nyomósaknak ismerem el, akkor is választok, nem mindig a remélhető gyönyört latolgatva, vagy a kényelmi szempontokat mérlegelve, hanem magasabb exigenciáknak hódolva. Dohányozni szoktam. A dohányzásnak mely módját válasszam, tőlem függ. Az is lehet, hogy a dohányzás élvezetét magamtól elvonom, pl. önfegyelmezés szempontjából, s nem cselekszem azt, ami különben élvezettel jár. Vagy az önmegtagadásban is van gyönyörüség? Ezt a hedonistáktól kérdem.

A hedonisták szerint a „trahit sua quemque voluptas“ helytelen értelmezésére alapított „delectatio relative victrix“ irányítja az ember elhatározását. A hedonisták a gyönyör és a boldogság fogalmát összecserélik, illetőleg a boldogságot a gyönyörökbe (rendesen érzéki) helyezik. Tudom, hogy az ember minden tényében boldogságát keresi, de nem fogadhatom el, hogy boldogságát a gyönyörökbe helyezi, s hogy elve: „a legnagyobb gyönyör a legkisebb áldozat árán.“ A gyönyör csak érzéki felünket elégíti ki, az ember pedig egyéb javakat is ismer, amelyekért küzdve akárhányszor lemond az érzéki gyönyörök élvezéséről. Lemond, mert észreveszi, hogy rabbá teszik, elernyesztik; lemond, mert némely gyönyöröket emberi méltóságával, másokat kivívott poziciójával, elveivel, főkép a helyes szeretet elvével nem tud összeegyeztetni, vagy mert vallása tiltja, vagy a tökéletesedés feladványának megoldásában gátolja. A gyönyör elve tehát igen sokszor nem győz. Ami pedig *az utakat és módokat illeti,* elismerem, hogy boldogságunk megvalósításában többnyire a könnyebb utakat

választjuk, de csak többnyire és nem mindig. Megtörténhetik, hogy valamely jóra törve nem a könnyebb, hanem a nehezebb megoldást választom, pl. akaratfegyelmezés szempontjából. Tudok valakit, aki napirendjében a munkálkodás sulypontját (7 óra) a délelőttre helyezte, mig az értelmiség nagy része a délutáni és esteli órákban dolgozik, valószinüleg azért, mert könnyebb a munkaidőt este 2—3 órával megtoldani, mint reggel 4 órakor munkába állni. Igen ám, de „aurora musis amica", a reggeli órákat pótolni nem lehet, azonfelül a korai felkelés kitünő alkalmat nyujt az akarat trainirozására stb., szóval fegyelmi és egyéb szempontokból is alkalmasabb a hajnalt átvirrasztani, mint alvással tölteni. Csakhogy a test mást mond, tehát a nehezebbet választom. Itt tehát különösen az érzéki gyönyör momentuma háttérbe szorul, sőt elhatározásom részben épen ellene irányult. Nem a gyönyört, hanem a bonumot kerestem. A hedonistáknak annyiban igazuk van, hogy az állatembernél a bonum és a gyönyör fedik egymást, de az *emberállatnál ez nem igy van.* Lemondtam tehát a gyönyörről, s *a bonum arduum-ot választottam.* Kérdés, *mit kapok cserébe?* Gyönyört nem, hanem erkölcsi értéket, amely azonban az érzéki gyönyörökkel incomparabilis és a természettudósok szerint (hogy a kölcsönt némileg visszafizessem nekik) csak nagyon complicált agyműködés képesít arra bárkit is, hogy a praevalens érzéki hajlandóság ellen állandóan sorompóba lépjen, s az erkölcsi élet örömeit az érzéki gyönyöröknél többre becsülje; annál is inkább, mert amit nyerek, azt felaprózva kapom meg bizonyos állapotszerü békés erkölcsi jólétben, sőt még ezt is csak közvetve érem el, amenynyiben az emberben az állatot gyengítem, az embert és az akaratot erősítem, tehát a nyert érték, bizonyos állatias ellenkezés kimaradása, az akarat trainirozása, csak feltételei annak a nem érzéki örömnek, amelyet az ember érez, ha magát meggyőzte s napját emberhez illően töltötte el.

Nem tagadhatjuk, hogy az érzékiség területén néha olyan természetü gyönyörüségekkel találkozunk, amelyeknek *ingerképessége, hic et nunc* mégis csak sokkal nagyobb, mint a csendes lelki nyugalommal és az erkölcsi öntudattal kapcsolatos és állandó magasabb természetü öröm, amelyet röviden a jó lelkiismeret jutalmának nevezhetnénk. A csendes és za-

vartalan lelki békesség, különös tekintettel az abból csörgedező örömök állandóságára, tisztaságára és arra, hogy kellemetlen következményekkel, utólagos keserűséggel nem jár, egyike a teremtés legnagyobb ajándékainak, amelyet előbb, mint más egyéb jót is, meg kell izlelni, be kell érlelni, s mert a magasabb javakkal nem úgy vagyunk mint az érzéki jóval, amelyet azonnal élvezhetünk, mert évekbe telik, mig a magasabb javak gyümölcseit élvezhetjük (pl. a tanulás), s mert vannak javak, amelyeket sem a szülő fegyelmező keze (a gyerekek fele nem tanulna, ha rájuk volna bizva), sem a tanító módszere, jó bánásmódja stb. meg nem szerezhet nekünk, meg nem kedveltethet velünk, hanem fáradságos munkával, orcánk verejtékével, magunknak kell megszereznünk, azért minden magasabb rendü jó *„bonum arduum“*, amely nemcsak azért „arduum“, mert érzéki felünk rendesen tiltakozik ellene, hanem azért is, mert az efféle javak *bizonyos állhatatosságot*, az erőkifejtésben egyenletességet, sőt némi makacsságot feltéleznek az akadályok elleni küzdelemben. A legtöbb ember elve: „adj Uram Isten, de mindjárt,“ s mennél szerényebb az intelligentia, annál kevésbé hajlik a türelemre és a hosszas várakozásra. Ami pedig az akadályokat illeti, ha az emberek gondolkodásmódját tekintjük, a nagy többség szivesebben kiállná évenkint egyszer az oroszlántól való félelem gyötrelmeit, mint hogy egy-két éven keresztül állandóan hallgassa a szunyogok ártatlan, de boszantó muzsikáját. Az állandóan egyenletes munkára mindenkinek trainiroznia kell magát. Távoli ideális célokért, percenként de állandóan jelentkező, tehát habitualis jellegü, épen azért becses, de érzékiségünket nem ingerlő örömökért küzdeni, az emberi természetre való tekintettel kimondhatjuk: nehéz dolog, amelybe kevesen vágják fejszéjöket, annál is inkább, mert akik a munkába belekezdenek, azoknak is csak ritkán sikerül az óhajtott eredményt elérni. Unus accipit bravium.

Mi az oka annak, hogy *távoli ideális célokért csak kevesen küzdenek,* s azok se fejtik ki azt a munkásságot, mely a győzelem reményére feljogosítana? Ennek okát abban kell keresnünk, hogy a küzdelem közvetlen *eredménye negativ* jellegü, de meg ahhoz, hogy valaki a tisztán erkölcsi jellegü és habitualis természetü örömökért lelkesedjék, *sokat kell gon-*

dolkodnia és elmélkednie, pedig az emberek nagy része nem szeret hasznos dolgokról elmélkedni, sőt gondolkodni is rest, továbbá meg kellene tanulnia az *önfegyelmezés* mesterségét, végre arra is szükség volna, hogy érzéki természete ellen bizonyos programmszerü és folytonos küzdelmet fejtsen ki. Csakhogy az önfegyelmezés nehéz dolog, az *állhatatosság* pedig az embernek épen nem veleszületett, hanem nagyon is nehezen megszerezhető tulajdonsága. Az állhatatosság erény, és minden más erénynek föltétele és próbaköve egyuttal. Állhatatosság nélkül nincs erény. Maga az állhatatosság továbbá fegyelemszerető lelket[1]) föltételez, korunk pedig a fegyelmet semmiféle formában nem szereti. E tekintetben nemcsak a régi görög bölcsek, hanem még a középkori kereskedők is — Földes szerint — túltesznek a mai kor fiain. Ezen körülménynek kell betudnunk az erkölcsök lazulását s a nagy többségnek, a komoly és állandó munkára, a küzdelemre való képtelenségét. Azt hiszem nem mondok ujságot, ha állítom, hogy sokan vannak, akik a boldogságot nem a gyönyörök, hanem az önmegtagadás utján keresik. Ha pedig azt mondják, hogy *az önmegtagadásban is van gyönyörüség,* lehet, nem mondok ellen, de itt már bizonyára nem érzéki, hanem magasabb gyönyörüségekről van szó, amelyet csak kevesen ismernek. Ha feltételemet megszegem, szemrehányást teszek magamnak, s valamely önmegtagadással fogom az akarat vereségét megtorolni. A bünhődésben is lehet érzéki gyönyörüség? *Kitüzöm a célt,* hogy amit értelmemmel jobbnak ismerek fel, azt fogom cselekedni és alsóbb rangu vágyaimnak korlátot szabok. Célul tűzhetem ki belső szabadságom kiküzdését, hogy a rossz hajlamok és szenvedélyek fölöttem ne uralkodjanak. Megállapítom elveimet, s minden cselekvésemet iparkodom velük összhangzásba hozni. A bevégzett cselekvés után itéletre szállok magammal, vajjon elveimnek megfelelőleg cselekedtem-e, megvizsgálom a szándékot, mely a cselekvésben vezérelt és jóváhagyom vagy kárhoztatom eljárásomat. Megállapítom, mit kellett volna tennem, mily intencióval kellett volna cselekednem, föltételt teszek, és kisebb gyakorlati fel-

[1]) Tudták ezt már a régiek is, azért mondja a bölcs, hogy a bölcsesség kezdete „a fegyelemnek igazi megkivánása."

adványokkal készülök a jövő eshetőségeire. Mire való volna mindez, ha a determináció rabjai vagyunk? Pedig a felsoroltakról a benső tapasztalás tanuskodik. Ezek mind tények, amelyekről öntudatunk tesz bizonyságot.

Ami pedig *az öntudat megbizhatóságát* illeti, a külső világ bármely ténye nem lehet oly közvetlenül bizonyos, mint öntudatunk tényei. Azok pedig, akik a külső világot az alany vetületének mondják, tehát mindent az öntudatra épitenek, minő joggal állitják, hogy öntudatunknak a külső világra vonatkozó tanuságtétele reálisabb, mint az, amely a mi belső világunkban lefolyó eseményekre vonatkozik, hisz mindkettőért ugyanazon öntudat kezeskedik?! Öntudatom a külső természet vaskényszerüségéről s ugyanakkor belső szabadságomról is tanuskodik. Ha e két ellentétes tényt ki nem magyarázhatjuk is, azért a tényekkel számolnunk kell. *Honnét vette az ember* a szabadság eszméjét? *Miért küzd* a szabadságért? Miért törli el a szabadságát korlátoló tényezőket? Csak egy feleletet adhatunk. Amiről az ember tud, az létezik, vagy legalább létezhetik. Az ember felismerte, hogy szabadságát kiküzdheti, tudja, hogy cselekvésének feltételei bizonyos határig tőle függnek. Különbséget teszünk a szabad és az ösztönszerü cselekedetek között; tudjuk, hogy valamit tennünk kellet, vagy tőlünk függött, hogy megtegyük-e. Öntudatunk arról is tanuskodik, hogy szabadságunk az önelhatározás lehetőségében gyökerezik. Végre kérdem, *mennyivel megbízhatóbb a deterministák öntudata*, mint az indeterministáké? Ha a pozitivista és materialista tudósok és nem tudósok öntudata, akaratuk tehetetlenségéről panaszkodik, s velük szemben az emberiség öntudata az ellenkezőről tanuskodik, nincs-e jogunkban, hogy a milliók meggyőződését normálisnak, az egyesek ellenkező véleményét pedig abnormálisnak, a hibás agyszerkezet, vagy a meghamisitott öntudat helytelen akkordjainak minősitsük. Ép a materialista tudósok szempontjából mondhatjuk, hogy semmi okunk nincs arra, hogy bármely idegen öntudatnak, a magunkéval ellenkező tanuságtételét magunkra oktrojáltatni engedjük.

Van-e determináció? Ha a determináció *abszolut* kényszert jelent, csak genericus értelemben fogadhatjuk el. Az eszes természetben már bizonyos determináció rejlik. Cél és

ok nélkül senki sem cselekszik. Mást mint jót akarni nem lehet. Az akarat belső kényszernél fogva csak a jóra törekszik. Ez a szabály kivételt nem tűr. Cél nélkül nincs cselekvés. Lehet, hogy a cél az öntudatban nem jelentkezik, de még a tisztán reflex cselekvésnek is megvan a maga célja. Ha a determináció alatt kisebb-nagyobb foku (de *nem abszolut)* kényszert értünk, el kell ismernünk, hogy a specifikus célra, vagy a specifikus jóra vonatkozólag is van determináció. Maga a determináció lehet belső, vagy külső. *Belső* determináció alatt oly kényszert értek, mely az alanyból magából indul ki. Ez a determináció ismét vagy a fizikai, illetőleg az organizmusban székelő; vagy *pszichikai*, vagyis a pszichikai berendezésben, a lelki tulajdonságokban gyökerező. A physicum determinációja lehet öröklött vagy szerzett, ezt fizikai dispozíciónak szoktuk nevezni, amely alatt azt értjük, hogy valaki, bizonyos irányu cselekvést, organikus berendezésénél fogva könnyü szerrel kiválthat. A beteges terheltség a temperamentum stb. mindig determinációt is jelentenek. Ebben az értelemben mondjuk, hogy az alma nem messze esik a fájától. A gyermekben akárhányszor fölélednek az apák specifikus bünei (kicsapongás, különösen a részegség stb.), s ezt részben az öröklött organikus dispozíciónak köszönhetik. A *pszichikai* determináció a lelki tehetségek mikénti fejlődésében, egymáshoz való viszonyában rejlik. Az intelligentia előkelőségében vagy az ignorantiában, az értelem és az akarat egymásközti, ugyszintén az érzéki vágyótehetségnek a magasabb lelki tehetségekhez való viszonyában szintén bizonyos determináció rejlik. Ugyanazt a problemát máskép oldja meg a tudós, máskép a tudatlan, a művelt és a durva kedélyü, a fegyelmezett és a fegyelmezetlen akarat nem haladhatnak egy és ugyanazon uton. Az értelmi berendezés, a világnézlet, bizonyos elvek hiánya, szintelensége, erőtlensége, a jó vagy a rossz jellem, bizonyos értelemben szintén determinálnak.

A mondottakból láthatjuk már, hogy a determináló elemek egyike vagy másika tőlünk függ, illetőleg független tőlünk. A cigánygyerek tudatlansága olyan determinációt jelent, amely tőle független, mint mondani szokták, be nem számítható neki. Az organikus dispozícióról, néha a tehetségek kedvezőtlen fejlődéséről és egymáshoz való viszonyáról, ugyan-

ezt mondhatjuk. A *külső* determinációt az alanyon kívül fekvő idegen okból származtatjuk. A külső determináció forrása lehet valamely értelmes vagy *természeti* ok, vagy ezen okoknak összesége. Igy a fizikai medium (égalj, talaj, meteorologiai viszonyok stb.) valamint a „socialis medium“ (állami, társadalmi, családi, vallási, művelődési, egészségi viszonyok stb.) első rangu determináló elemet alkotnak. Az említett tényezők determináló ereje a pszichikai és a fizikai fejlődés és a charakter képződés egész vonalán érvényesül. Az égalj befolyása a temperamentum kifejlődésére, a talaj termékenységének — különösen a munkás charakter és az intelligentia fejlődése szempontjából — determináló ereje: eléggé ismeretes. Láttuk, hogy *a mérsékelt* égöv, és a talaj közepes termékenysége a civilizációnak jobban kedveznek, mint a végletek. Medium tenuere beati. Ami pedig *a meteorologiai* viszonyokat illeti, mindenki saját tapasztalásából tudhatja, hogy a meteorologia depressziója a kedélyi élet depressziójával együtt jár, a szeles idő az ideges ingerlékenységet fokozza, stb. *A szociális* medium determináló erejét később, bőven kifogjuk fejteni, itt egyszerűen csak utalunk reá.

A fizikai és a szociális medium mellett még azon determinációról is meg kell emlékeznünk, amelynek forrását az értelmes lények tudatos vagy nem tudatos magatartásában kell keresnünk. Az értelmes lényeknek egymással való érintkezése hatalmas determinációt jelent, s a társadalomban élő gyengék az erősebbek befolyását — akár szugesztiónak, akár magikus befolyásnak tulajdonítsuk — tűrni kénytelenek. Tapasztalásból tudhatjuk, hogy az *értelmes lények,* saját akaratukat idegen akaratra is ráoktroiálhatják, akár úgy, hogy az idegen akaratot — tudatosan, nem tudatosan — egyszerűen a magunkévá tesszük, vagy néha úgy is, hogy egyszerűen kiváltjuk a megfelelő cselekvést, anélkül, hogy a saját akaratunkkal az idegen tendenciákhoz hozzájárultunk volna. (A kis 3 éves Dusika ölembe kívánkozott. Édes anyjának azonban nem tetszett a dolog, leintette Dusikát. Az intés nem használt. A nyilt parancs, a kérés, a fenyegetés és mindenféle igéret dacára, a kis Dusika ölemben maradt. A kis leányka nagynénje is megsokallotta a dolgot. „Dusika szépen eljön velem irni. Itt a papir, a ceruza“ stb. A kis leánykának eltalál-

ták a gyengéjét. Irni nagyon szeretett. Rögtön felmondta a barátságot és távozott. Aki az embereket ismeri, gyengéjüket kiismeri és felhasználja, akaratát másokra nagyon is könnyen ráoktrojálhatja. Ime az értelmes lénytől származó determináció egy példája. Ami Dusikával megtörtént, az a János bácsik történetében is előfordul. A Duna partján állok, s nézem az elemekkel küzködő *propellert,* mely a kompközlekedést közvetíti. Az óriási szél leviszi a kis hajócskát egész a fokig, úgyhogy csaknem egy óra alatt bonyolítja le azt a feladványt, amelyet rendes körülmények közt tizenhat percz alatt szokott elvégezni. A kormányos tevékenységét három tényező determinálja. A viz folyása, az óriási szél, amely a kompon levő szénásszekerekbe, mint kifeszített vitorlákba belekapaszkodik, s mert a viz folyásával egy irányt követ, a két ellenséges tényező szövetkezik, hogy a harmadik determináló tényezőt, a célt, illetőleg a kikötést lehetetlenné tegye. A cél képzete által szorongatott hajós szembeszáll az ellenséges determinációval s kikötőbe hozza a kompokat. Lehetséges azonban, hogy az ellenséges determináció oly erős, hogy a hajós nem mer vele szembeszállni.)

Fizikai értelemben véve az abszolut determinációnak ezer példájára akadunk, de morális értelemben ugyanezt nem mondhatjuk. A fizikai determináció továbbá a fizikai világban, nagyjából véve egységes eredményt hoz létre, de ezt az emberek világában épen nem tapasztaljuk. *Ha erős szél* fuj, a kocsis ember hátat fordit a szélnek, de akadnak kivételek is, míg a fák kivétel nélkül mind ugyanazon irányban hajtják meg koronájukat. A *párisi bazár* égésekor, a tűz determináló hatalma csak bizonyos percentben váltotta ki a menekülési törekvéseket. Olvastunk főhercegnőről, aki a mások rovására felajánlott menekülést visszautasította, más jámbor lelkek pedig az általános ordítozás, káromkodás közepette letérdeltek valamely sarokban s imádkoztak. *A Pelée* kitörésekor ugyanezt láttuk. Ugyanazon egységesen működő tényező, a fenyegető veszedelem, némelyeket a templomba, másokat a korcsmába, némelyeket rablásra és különféle bünözésre, másokat ellenben bűnbánatra determinált. *Chantal Franciska* keresztvizre tartja férje gyilkosának gyermekét. A gyilkosság ténye némelyeket haragra, másokat bosszúra, örökös ellenséges-

kedésre, Chantal Franciskát ellenben a nagylelküség említett tényére determinálta. Nem szabad tehát soha megfeledkeznünk arról *a determinációról, amely a cselekvőben* rejlik, s amely a legerősebb külső determináció dacára, a legváltozatosabb irányu cselekvésre készteti az egyéneket. Sokkal közelebb járunk a valósághoz, ha azt mondjuk, hogy az emberek világában *a kitüzött cél és az elvek oly determinációt* képviselnek, amely a legerősebb fizikai determinációval is szembe szállhat.

Közönséges dolog, hogy az emberek, ha egészségökben megfogyatkoznak, munkaképességüket is elveszítik. Ez a fizikai munkára nézve teljesen érthető, de a szellemi munkával foglalkozóknál is ugyanezt tapasztalhatjuk. Ám akadnak kivételek is. Fiatal, *22 éves nővért* ismertem, aki kínos betegségében, annyira elgyengülve, hogy munkája közben gyakran a falhoz kellett támaszkodnia, napi dolgát végezte akkor, amidőn a haláltól csak 2 hét választotta el. Megengedem, hogy az emberek 98 százaléka ágynak dőlt volna, de ez is csak azt igazolja, hogy a determináció hatalmából csak az átlagra, esetleg a nagy többség magatartására, de az egyénre, teljes bizonyossággal, soha nem következtethetünk. *Nagy sz. Gergelyről,* emez óriási tevékenységű pápáról olvasom, hogy folyton betegeskedett. „Admirabilia sunt quae dixit, fecit, scripsit, decrevit, praesertim infirma semper et aegra valetudine.“ A determináció ereje, eredménye meg nem mérhető, ki nem számítható s minden kombináció, mely az egyénre vonatkozik, egyszerüen megbízhatatlan. Lehetséges, hogy valamely egyén ma, a legnagyobb könnyüséggel száll szembe azzal a determinációval, amelylyel egy hónap mulva nem fog megküzdeni. Talán azért, mert bizonyos irányadó elvek virtualis befolyása csökkent, tehát az akcióra való képességükben megfogyatkoztak és bizonyos erősebb determinációval többé szembe nem szállhatnak. Talán csak egy órai elmélkedésre lett volna szükség, hogy eredeti élénkségöket visszanyerjék, de ez hiányzott, s az egyén ugyanazon körülmények közt máskép cselekszik ma, mint egy hónappal előbb cselekedett volna.

A deterministák azt mondják, hogy a cselekvés *pillanatában minden tényező* adva van, mely a cselekvés irányát, módját kijelöli, meghatározza. Általában véve elmondhatjuk,

hogy a cselekvés iránya stb., a megvalósítás pillanatában adva van, s hogy az ember sorsa mielőtt a cselekvéshez fogna, a célok kitüzésében, az elvek rendszerének megállapításában, illetőleg a gondolkodási és cselekvési módok kijegőcödésében s az akarat nevelésében, fegyelmezettségében dől el, de itt is akadunk kivételekre. *Gualberti János* összetalálkozik fivére gyilkosával, akit halálra keresett. A gyilkos letérdel, keresztet vet s ebben a pillanatban a megbocsátás kötelessége oly élénken ragyog fel János szemei előtt, hogy megöleli a gyilkost, s akinek csak az imént vérét szomjuhozta, ugyanennek most baráti csókját, testvéri szeretetét kinálja. Az efféle hirtelen változások alig fordulhatnak elő ott, *ahol az elvek rendszere határozottan* kijegőcödött, de ez csak az egyeseknél fordul elő, mig a millióknál örökös ingadozást, határozatlanságot tapasztalunk. Megengedjük, hogy az elvek alkotják azt a pszichikai szerkezetet, mely az energiákat irányítja, s bár senki, még Meynert se látta, tehát az exakt tudományok nevében nem is állíthatja, elfogadjuk, hogy az agyban az elveknek megvannak a maguk reális képletei, mint pl. a phonograph hengeren tapasztaljuk, tehát az agyszerkezet egyuttal az elvek rendszerét tükrözi vissza, mégis azt mondjuk, hogy *egyetlen elv* (Isten, lélek, örökkévalóság, halhatatlanság stb.) beillesztése, az ember egész működési irányát megváltoztathatja.

Cartesius óta az embert a gépekhez szokták hasonlítani, s azt mondják, hogy az ember olyan, *mint a fütött kazán,* amelyben energia elég van, de a gép szerkezetén változtatni nem könnyü feladat, sőt a cselekvés pillanatában egyenesen lehetetlen. Ha az emberi agyat egységes szerkezetnek gondoljuk is, akkor is lehetségesnek tartjuk, hogy az energiák utját ugyanoly könnyüséggel szabjuk meg, mint pl. váltóőr a váltóirányításával a mozdony lefutását meghatározza, ahol az őr által kifejtett munka nem áll arányban a beálló eredménynyel. Épen ebben rejlik a szerkezetek titka, hogy csekély munkával óriási eredményt érünk el, amennyiben az eredményt kiváltó energia aránytalanul kisebb, mint az energiának kiváltott mennyisége. Ami pedig a legkülönösebb, sem a szerkezet előállítására fordított munkát, sem a mechanizmust működtető energiát nem lehet közelebbről meghatározható vagy mennyiségileg kifejezhető viszonyba hozni a végzett

munkával. Csak igy történhetik, hogy a szerkezet legcsekélyebb változtatásával a legellentétesebb munkát végezhetjük. Ha tehát a szövetelőzmények, illetőleg a különböző szerkezetek adva vannak, azoknak működtetése esetleg csak a legcsekélyebb mennyiségü energiát igényli, mint ezt a gőzgépnél látjuk, ahol ahhoz, hogy a gép óriási tömegét előre vagy hátra mozgassuk, vagy irányát megszabjuk, szinte hihetetlenül csekély energiára van szükségünk. Azonban ha a szerkezet az idők folyamán határozott alakot ölt és az állandóan egyforma cselekvés, tehát a szokás által mintegy *megrögzitve* bizonyos specifikus irányban való működésre képesül, a szerkezet megváltoztatása már nehézségekbe ütközik, ezért ritka az öregeknél a metamorphosis. Ez egyuttal az öregeknél tapasztalható conservitivismus magyarázata is. *Ha ismerem az elvek természetét* és azoknak hozzám való viszonyát, tehát ha magamat is ismerem, ha a szerkezetek felépítésének titkát felfedeztem, nem lesz nehéz akaratomat érvényesítenem, tehát szabadságomat gyakorolnom. *Az egyéni szabadság gyakorlásának tényezői* tehát: a tudás, a megfontolás és az akarat fegyelmezettsége. Mivel az említett tényezők elasztikus természetüek, nem állandók, hanem nagyon is változók, ezért a szabagságnak is ezernyi ezer változata lehetséges.

A szabadságnak első rangu tényezője *a tudás*. Tudás nélkül nincs szabadság. Ha csak egyetlen jót ismerek, s ha a jó megszerzésének nincs több utja-módja mint csak egyetlenegy, nem vagyok szabad. Ha tudásunk körét tágithatjuk, szabadságunk lehetőségét nagyobbítjuk. *A megfontolásban* értékesítem tudásomat. Ezért azt a szabályt: „Fiam! meggondolás nélkül semmit ne cselekedjél“, aranyszabálynak minősíthetjük. A megfontolás a gyakorlat és a szokás dolga. A gyermeket az ösztönök taszigálják, az érett emberhez azonban nem illik a hebehurgyaság, s méltán elvárhatjuk tőle, hogy a megfontolás irányítsa minden lépését. *Az akarat fegyelmezettsége* s az értelem parancsainak megvalósítására irányuló készsége szintén a gyakorlat dolga. Könnyü ott engedelmeskedni, ahol értelmes és okos a parancsoló. Ezért az akarat készségesen csak akkor engedelmeskedik, ha a parancs kiadását megfontolás előzi meg, azaz ha a parancsoló úgy a munkás mint az elvégzendő munka természetével s a meg-

valósítás módozataival, esetleges nehézségeivel, a legkisebb részletekig számol. Aki saját erejével s a munka nehézségeivel nem számol, mint mondani szokták, aki sokat akar, aki könnyelmüen mindenféle képtelenségbe belekergeti az akaratot, s csak mikor már munkába fogott, akkor veszi észre a feltornyosuló nehézségeket; aki a kisebb feladványokat mellőzve minden trainirozás nélkül nagy dolgokba kap és meghátrál, az el lehet készülve arra, hogy akarata nagyon sok vereséget fog szenvedni. A sok vereség nyomában természetszerüleg kiérlelődik az önbizalmatlanság s az akarat ép oly készséges lesz a meghátrálásra, mint a mindig megvert hadsereg a futásra. Elmélkedés, önismeret, tudás, megfontolás, az akarat gyakorlása, edzése nélkül nincs rendezett lelki élet, nincs tényleges szabadság.

A determináló elemek összetalálkozása esetében akárhányszor megtörténik, hogy a szabadság szinte potenciális állapottá zsugorodik össze. A deterministák ezekből az esetekből indultak ki, midőn a szabadságot megtagadták, *s az ellenkező végletekről,* ahol a determináció úgyszólván hiányzik, megfeledkeztek. Az indeterministák pedig épen ez utóbbiakra szoktak hivatkozni. A két véglet közt az esetek legiója közvetíti az átmenetet, amelyekben a szabadság, illetőleg a kötöttség csekélyebb mértékben szerepel. Senki sem mondja, hogy minden cselekményünk szabad, s már a legrégibb időkben ismerték a vis-metus fogalmait, mint az elhatározás szabadságát korlátoló tényezőket, amelyek a deliberatióra többékezésbé zavarólag hatnak, esetleg azt teljesen kizárják. Ezen esetekben természetesen nincs szabadság vagy csak oly csekély mértékben, hogy a cselekmény morális jellege megszünik, illetőleg a minimumot közelíti meg. Azok, akik a végletes helyzeteket mérlegelve kicsinylik, vagy tagadják az ember szabadságát, ne feledjék, hogy *az emberi élet nem puszta végletekből szövődik össze.* A vándornak utjában nem kell mindig óriási hegyeket megmásznia, néha völgynek megy, máskor sik földön halad. Ugyanezt tapasztaljuk az emberi életben is, s ha vannak feladványok, amelyeket csak nagyon nehezen oldhatunk meg, ismét vannak mások, amelyek könnyü szerrel megvalósíthatók. Nem szabad arról sem megfeledkeznünk, hogy a szabadság olyan, mint *az embrió,* melyből az

állatóriás kifejlődik. A tudós, a művész is kicsinyen kezdik, idővel mégis feljutnak a tudomány, illetőleg a művészet magaslataira. A szabadságra is elmondhatjuk: „non mediocris iste est mna“, olyan az mint a pénz, amely tőkésítve önmagában megnövekszik. A hatalmas folyók is kis forrásoknak köszönik létöket. A szabadság *fejlődésképes,* sőt kötelességünk tovább fejleszteni, hogy az élet nehezebb problemái közt is becsülettel megállhassuk helyünket.

A *statisztika* az egyéni szabadság tétele ellen mit sem bizonyit, s valamint a schematismusokban jelentkező törvényszerüségből az egyéni élet tartamára nem következtethetünk, így vagyunk a tömegjelenségekben uralkodó törvényszerüségekkel is, amelyek csak a tömegekkel szemben tájékoztatnak bennünket. Megengedem, hogy *ugyanazon gondolkodásmódu* egységes temperamentumu egyének ugyanazon cél felé törve egyazon eredményre jutnak, de ez a legritkább eset. Azt is elismerem, hogy a *fizikai és szociális mediumot megváltoztatni* vagy felcserélni csak keveseknek van módjában, de más részről az is bizonyos, hogy egyéniségünk, charakterünk kialakulására, jelentékeny befolyást gyakorolhatunk, pedig az egységes külső determináció, az egyéniség szerint más és más cselekvést vált ki. A párizsi földalatti vasuti szerencsétlenségnél olyanról is olvastunk, aki az előtte állót megfojtotta, hogy maga menekülhessen; a bazár égésekor a lovagiasságukról, udvariasságukról hires francia férfiak a legdurvább insultusokra vetemedtek, de ezek csak kivétel számba jönnek, ugyanazon veszedelemben igen sokan voltak, akik emberhez illően viselkedtek. *Minden tehát az egyéniségtől függ,* s a nemes charakter a legnagyobb veszedelem idején is hű marad önmagához. *A vizben fuldoklóra* nézve nem lehet erősebb determináció, mint a közelben uszó gerenda, vagy a mentők odavetett kötele, s ime olvasunk egyesekről, akiknél az öndetermináció erősebb volt, mert nem vették igénybe a mentés eszközeit, sőt az is megtörtént, hogy a mentőknek erőszakot kellett kifejteni, hogy a fuldoklót megmentsék. Láttuk, hogy a *martyrok* a legerősebb külső determináció dacára hívek maradtak vallásukhoz, meggyőződésükhöz. Leo pápa sz. Lőrincről így ír: „Superari caritas Christi flamma non potuit: et segnior fuit ignis, qui foris ussit, quam qui intus

accendit"; ami a deterministák jargonjában annyit jelent, hogy a külső determináció gyengébb volt, mint a belső, az öndetermináció.

A determináló elemekre azonban *nem minden ok nélkül hivatkoznak,* mert az Állam bizonyos középmértéken túl mit sem követelhet. Azt vélelmezzük ugyanis, hogy a törvényhozó a végletekig menő önfeláldozást csak a legritkább esetekben követelheti. A csendőrtől, rendőrtől, katonától ezt megkövetelhetjük, de másoktól csak nagyon kivételes esetekben. Ha a *keresztény morális* a determinációra kevesebb sulyt fektet, annak oka az, hogy a keresztény vallás tanítása szerint, Isten kegyelmével, mindenféle külső determinációval szembe szállhatunk, nem ugyan fizikai értelemben, hanem az akaratelhatározás dolgában. Az isteni kegyelem által gyámolított akarat kényszert nem ismer, s a morális sarkalatos tétele: „Actus interni et voluntatis omnino proprii nullatenus cogi possunt, quia voluntati vis inferri nequit". Véleményünk szerint az Állam, mely polgárai vallásos kiképzésre sulyt fektet, bizonyára többet követelhet polgáraitól, mint ha a vallásos neveléssel nem törődik, vagy esetleg — ami ma divat — papjainak vallásos tevékenységét megnehezíti, illuzóriussá teszi. Ép ezért a korábbi századok büntetőtörvényei, jóllehet szigoruabbak voltak mint ma, mégis megfelelőbbek voltak, mert aki többet ad, többet is követelhet, pedig azokban az időkben a kormányok a vallásosság ápolását egyik főfeladatuknak ismerték; de meg a gazdasági és társadalmi medium sem volt oly mostoha, mint napjainkban. Mennél sulyosabbak a jó charakter kiképződésének feltételei, annál enyhébben kell kezelnünk a büntetőtörvényeket és mennél erősebb a viszonyokban rejlő determináció, annál kevesebb helye van a beszámításnak.

Jóllehet „absoluta determinatio ad peccatum" nincs, mert az isteni kegyelemmel fegyverkező lélek bün elkövetésére soha nem kényszeríthető, az *Állam szempontjából,* mégis helyt adunk az abszolut determinációnak, mert az Állam nem a peccatumot keresi, nem is azt bünteti, hanem az antiszociális cselekmény elkövetőjét sujtja még akkor is, ha a cselekmény elkövetésében semmi büne nem volna. Ha a biró a cselekmény és a cselekvő közti causalitasi kapcsot megálla-

pította, az akarati elemet csak másodsorban méltatja. A *subjectivismus* ellenben a fősulyt az akarati elemre fekteti. Ha a büntetést nem a megtorlás, hanem a védekezés gondolata fogja vezérelni, a subjectivismus ismét elfoglalja azt a területet, amely őt megilleti, amelyről a személyes szabadság túlhajtott értelmezésével leszorították. Ha az egyén kétségtelenül bebizonyította akarata perversitását, egészen helyesnek tartom, ha az Állam a bünöző akarat ellen védekezik. Igaz, hogy a subjectivista irány is a tulzásba viszi. Igy pl. a Fayer által felhozott esetben, („Valaki gondatlanságból egy pajta kigyuladását okozta. Egy fiatal ember, ki benn volt, kimenekült ugyan, de visszatért, hogy csizmáját kihozza és benfulladt...“) *nem osztjuk a német legfőbb* törvényszék felfogását, amely „a vádlottnak beszámította ezen általa „okozott“ halálesetet is.“ Viszont azonban, s azt hiszem minden moralista velem tart, épen nem tartom helytelennek, ha „elitélik magzatelhajtás kisérletében azon nem terhes nőt, aki elhajtó szert vesz be“, vagy ha „elitélik azon anyát, aki a gyermekölés kisérletét halva született gyermekén követte el“. Mindkét iránynak az a hibája, hogy a *morális álláspontról letért.* Ez utóbbi esetekben a bünöző akarat fennforog és az ténybeli kifejezést nyer, mig az előbbiben olyan eredményért büntettek, amelyben a cognitio és a voluntas eleme, tehát a közönséges „emberi“ cselekmény két lényeges jegye teljesen hiányzott. Azt hiszem a legtulzóbb objectivista is azon véleményben van, hogy az egyént, aki valamely muzeumi *viaszfigurát fojtogat,* legalább is a megfigyelő intézetbe kell szállítani, miután közveszélyességét beigazolta. Igy a védekezés és oltalom cimén helyesnek tartottam volna, ha letartóztatták volna azt az egyént, aki szörnyü dühében *leharapta a lova orrát,* máskor pedig agyonszurta ökrét, mert nem arra ment, amerre ő akarta, sokkal helyesebb lett volna be nem várni, mig feleségének kiüti a szemét és embert öl. A subjectiv iránynak és a praeventiónak megvan a maga jogosultsága, ha a morális felfogás ellen nem vétenek, s ha a cselekmény és a birói intézkedés közti causalis kapcsolatot respectálják. Aki közveszélyes voltát tényekben beigazolta, azzal szemben, ha birói intézkedésnek nem is, de rendőri praeventiónak mindenesetre helye van, jóllehet személyes szabadsági szempontokból,

részemről kivánatosnak tartanám, hogy a közveszélyességet minden esetben ne a rendőrség, hanem a biróság mondja ki. Bizonyára különös, hogy épen az akarat-elmélet hivei nem akarják az akarati elemet kellőképen méltányolni. E tekintetben még a deterministák is többre vitték, mert azok legalább a tényekkel beigazolt közveszélyesség cimén őrizet alá veszik vagy pláne — és ez már sok — epurálják a bünözőt.

Egyébiránt a deterministák távolról sem olyan veszélyesek, mint az ember az első pillanatban gondolná. „Sie behaupten durchaus nicht, dass die Menschen einzelne künftige Geschehnisse nicht in gewisem Masse zu beeinflussen vermögen.“ Tehát a („wissenschaftlich geschulten Deterministen“) tudós deterministák szerint a jövőre is befolyhatunk. „Im Gegentheile, die Menschen vermögen diesfalls sehr viel, doch gewiss niemals etwas gegen die Naturgesetze“ ... „nur dadurch dass sie der Natur die Bedingungen ablauschen“ ... Van tehát akarat, célokat is tűzhetünk ki, a jövő eseményeinek kialakulására is befolyhatunk, de csak akkor, ha a természet titkait ellessük és soha a természet törvényeinek ellenére nem tehetünk, hanem a törvények szerint kell akarnunk. Ugy járunk a determinizmussal, mint a mérges kigyóval, amelyről csak nagy későre vesszük észre, hogy hiányoznak a méregfogai. Wargha pl. 321 lapon keresztül agyonboszantja az indeterminista közönséget s végre a 322. lapon kimondja, hogy az emberi akarat is egyike azoknak a determináló elemeknek, amelyek a jövő mikénti alakulására befolynak. Hát mi is ezt mondjuk és senkinek se jutott eszébe, hogy a természet törvényeit megváltoztathatja, hanem a törvények ellen más törvényeket működtetünk s igy azoknak az erejét szépen paralysáljuk. Végre tehát eljutottunk oda, hogy az értelmes ember tudásának erejével ura lehet a természetnek, s a természet törvényeinek megismerésében rejlik az uralkodás lehetőségének kulcsa.

Állítsuk szembe a hazai klasszikus iskola matadorját Fayert, a tudós determinista Warghával. Fayer szerint: „Szabad-akarat“, ez pleonazmus. Kedvenc szójárása az erkölcstan alapuló (?) régi tannak, mely az absolut (?) szabadságot hirdette. Az „akarat“ már maga is kifejezi a választási szabadság egy bizonyos mérvét. A hol nincs semmi választás, ott nincs

akarat. A szabad akarat ellentéte a kötött akarat. A kötött akarat pedig nem akarat. A ki kényszer folytán tett valamit, az azt nem saját akaratából tette, hanem a kényszeritőnek akaratából. Mikor tehát valaki azt mondja, hogy nem fogadja el a szabad akarat tanát, ezzel még nem praecisirozta a tételt, mert abban a két szóban a szabadság fogalma kétszer van meg. Ha valaki determinista, ha ő a kötöttség híve, akkor azt kell mondani, hogy nem fogadja el az akarat létezését. (Ha ez ily világosan kimondatnék, nagyon megfogynának azon iskola hívei.)" Igy Fayer. Lássuk Warghát. „Schon aus diesem physiologisch fundirten Begriffe des Wollens ergibt sich, dass die Annahme eines „freien Wollens" ein Wiedersinn, ein sogenannter Wiederspruch in der Beifügung (contradictio in adjecto) ist." „Wer wirklich schon will, der ist sich auch der Unfreiheit seines Wollens jedesmal ganz wohl bewust." Ime két nagy és európai hirü tudós. Az egyik azt mondja, hogy az akarat már fogalmában bizonyos szabadságot jelent, a másik éppen az ellenkezőt állitja. Wargha nem mondja, hogy nincs akarat, sőt ellenkezőleg, állítja, hogy igenis van, de már fogalmában kényszert jelent, s itt a belső kényszerre gondol. Az „akarat" elnevezés alatt mindegyik mást ért, de mint fent láttuk csak látszólag, mert az egyéni determinációt Wargha is elfogadja, úgyhogy végelemzésben elmondhatjuk, hogy az egész vitában: quaestio fit de nominibus.

Fayer védekezik azokkal szemben, akik az abszolut szabadságot hirdették. Kimondotta ezt valaha? Hol az a régi erkölcstan, amely ezt állítja? Arra céloz talán, hogy az akarat belső tényeit kikényszeriteni nem lehet? Ezt mondja a moralis. „Actus interni et voluntatis omnino proprii nullatenus cogi possunt, quia voluntati vis inferri nequit." Ha erre célozna, elég legyen a meggyőződés martyrjaira hivatkoznom. Egyébként pedig „de actibus humanis" fejezet alatt, minden morálisban megtalálhatta az emberi szabadság négy ellenségét: „Quatuor dantur, scilicet: ignorantia, concupiscentia, metus et vis seu violentia." Hogy a nagy félelem az erős charakterü férfit is megrenditi s hogy pl. a félelem az akaratot igen sokszor, meggyőződés elleni cselekmények kiváltására eredményesen készteti, ezt nem tagadjuk, de az akarat

feltétlen kényszert nem ismer. Az abszolut szabadság és a feltétlen kényszertől való mentesség privilegiuma épen nem fedik egymást. Azt pedig senki sem mondja, hogy bár a legerősebb akarattal is, mindent megtehetünk. Véges lénynek semmiféle kvalifikációja nem lehet abszolut. Mint lényünknek, úgy tudásunknak, akaratunknak, fizikai és pszichikai tehetségeinknek és összes képesítéseinknek megvannak a magok korlátai, határai.

Ami pedig Warghát illeti, az akarat, ha kényszert jelent, csak a cselekvőből kiinduló kényszert jelenthet, pedig ha valaki önmagát kényszeríti, nem szoktunk kényszerről szólni. Hogy a vérkeringés, az idegrendszer működése, az izmok összehuzódása, sőt maga a psichicum is törvényeknek van alávetve, az bizonyos, de hogy a fölöttem uralkodó és a rendelkezésemre álló törvények korlátain belül bizonyos relativ szabadságot élvezünk, s annyi szabadsággal rendelkezünk, amennyire rendeltetésünket tekintve szükségünk van, az is bizonyos. A szabadság különben is gyakorlati és nem elméleti problema. Magáról a potenciális szabadságról, melyet bölcseleti kérdésnek ismerünk el, jóllehet előttünk épen nem kétséges, az elméletben is szó lehet; de a tényleges szabadság, az már nagyon is egyéni dolog. Amit az egyik megtehet, azt a másik esetleg nem teheti meg, s talán nincs két ember, akinél a szabadság határai teljesen összeesnének. Vannak egyesek, akik mindig nagyobb és nagyobb szabadságra törekednek. Vannak akik csak a külső szabadságot becsülik, a belsőre ellenben nem adnak semmit. Ismét mások az önmeggyőzést, az önuralmat a legnemesebb feladványnak ismerik, s mindent elkövetnek, hogy uraságukat otthon (önmagukban) kivívják. Itt már a szabadság mint erkölcsi tökély jelentkezik. Ez a szentek problemája, egyike a legnemesebb és legnehezebb feladványoknak, amelyeket a föld fia maga elé tűzhet, s amelyért fáradhat. Ez a szabadság igazán az orcák veritékének gyümölcse. Ha valaki panaszkodik, hogy a szabadságot nem ismeri, magára vessen, mert a tökély legalsó lépcsőin már, szinte lépten-nyomon beleütközünk a szabadságba és anélkül ugyszólván egy lépést sem tehetünk. Ha valaki bilincsekbe verve, szolgaságban sinlődik, abból még nem következik, hogy az egész emberiség láncokat hord és

rabságra van kárhoztatva. De ha valaki magát mások fölé gondolja, s igy okoskodik: ha én, tudós és tökéletes lény nem rázhattam le magamról rabbilincseimet, mások, akik nálamnál sokkal gyengébbek, gyarlóbbak, tudatlanabbak és tökéletlenebbek, hogyan képzelhetik azt magukról, hogy ők szabadok; mondom, ha valaki így okoskodik, az bizonyára nemcsak a józan filozófia, nemcsak a kereszténység, hanem a természettudományi módszer határait is jóval túlhaladta. Nem vonhatom kétségbe jóhiszemüségöket, s azt, hogy ők csakugyan kötötteknek hiszik magukat, sőt azt hiszem: „je dummer, gedankenloser, ununterrichteter und ungebildeter Jemand ist, desto mehr vertraut und pocht und verlässt er sich auf seine Willensfreiheit“... a materalista tudós ezen állítását szelid értelmezésben még elfogadhatnók, de már az ellen, hogy: „je grösser die Unwissenheit des Subjectes hinsichtlich der Beweggründe seines Verhaltens ist, desto mehr ist es der Versuchung ausgesetzt, sich für willensfrei zu halten,“ határozottan tiltakozunk, hiszen az igazi „emberi“ szabadság ott kezdődik, ahol a cselekvésünket vezérlő motívumokkal tisztában vagyunk. De hát hogy is mondja valaki? „Tolluntur in altum ut lapsu graviore ruant.“

Wargha az ő nagy büntetőpolitikai munkájának I. kötetében, a 318 laptól egész a 322-ig tekintélyi érvekkel hozakodik elő, hogy determinisztikus álláspontját igazolja. Miután Epikur-ra, Hume-re, Holbach-ra stb. hivatkozott, idézi Luthert, aki szerinte „De servo arbitrio“ cimü művében a „legdrasztikusabban“ kifejtette, hogy minden jónak és minden rossznak legfőbb oka maga az Isten, aki az emberben cselekszik. Végre azt mondja: „Auch die katholische Theologie hat die Frage der menschlichen Willensfreiheit im Wesentlichen verneinend beantwortet, wie aus den Schriften ihrer fünf grössten Lehrer: Ambrosius, Augustinus, Hieronimus, Gregor M. und des als Doctor Angelicus höchstangesehenen, Thomas v. Aquino sehr deutlich erhellt, welche sämmtlich überzeugte Deterministen waren.“ Megcsodáltam Wargha bátorságát, hogy e sorokat le merte irni, amelyekből ugyancsak kiviláglik, hogy az emlitett irók műveit talán még kívülről sem látta, nem hogy forgatta volna. Másrészről azonban szinte megdöbbentő és elképzelhetetlen, hogy tudományos munkában,

az igazsággal homlokegyenest ellenkező ily állítást megkockáztatni egyáltalában lehetséges! Egy jeles magyar büntetőjogtudós azt mondotta nekem: „Ön tulságos nagy sulyt fektet Warghára.“ Most eszembe jut s magamban kérdem: vajjon nem Wargha megbizhatatlanságára célozott az én nagyrabecsült tanárom?! Nem elég, hogy csupa hipotézissel dolgoznak, még egy-egy „nagy mondás“-sal is megtarkázzák a bizonyítást, bizonyára ezt is a reálitás és a pozitivitás szelleme követeli!! Lássuk azonban magát a dolgot.

Mind az öt hivatolt egyházatyára vonatkozólag kijelentem, hogy irataikban semmi nincs, ami az Egyház tanításával ellenkeznék. Az Egyház a szabad akarat tanát hangoztatja: „et praedicare debemus et credere, quod per peccatum primi hominis *ita inclinatum et attenuatum fuerit liberum arbitrium.*“ (Concilium Arausicanum Can. 25.) Már pedig ha az említett atyák mást tanítottak volna, az Egyház tiltakozása ki nem marad. Az Egyház azonban az említett atyák műveit, főkép sz. Tamásét mindig a legmelegebben ajánlotta. Ez utóbbi sz. atya különösen kijelenti, hogy az ember a maga természetes eszméjét nem valósíthatja meg, de nem mondja, hogy semmit nem tehet, csak azt hangsulyozza, hogy ideálját el nem érheti: „potest quidem etiam in statu naturae corruptae *per virtutem suae naturae aliquod bonum particulare agere* .... non tamen totum bonum sibi connaturale, ita quod in nullo deficiat“... (Summae Tom. II. Qu. CIX. Art. II.), s ezt inkább az akarat gyengeségének kell tulajdonítanunk: „et tamen magis est natura humana corrupta per peccatum quantum ad appetitum boni, quam quantum ad cognitionem veri“. (Ibid. in fine.) Az akaratnak minden gyengesége dacára képesek vagyunk a jóra: „tamen bona opera, ad quae sufficit bonum naturae, aliqualiter operari possunt“ (Tom. III. Qu. X. Art. IV.), jóllehet nem mondhatjuk, hogy az *isteni parancsok mindnyáját betöltheti:* „in statu naturae corruptae non potest homo implere omnia mandata divina“ (Ibid. Art. IV.), egyiket-másikat saját erejéből is megtarthatja. Minden kétséget kizár sz. Tamás, midőn azt mondja: „operatio non solum attribuitur Deo, sed etiam animae“ ... ami pedig az utóbbit illeti: „alius autem actus est exterior, qui quum a voluntate imperetur, consequens est quod ad hunc actum

operatio attribuatur voluntati" .... „in quantum vero est principium operis meritorii *quod ex libero arbitrio procedit"* ... „Deus non sine nobis justificat, quia per motum *liberi arbitrii*, dum justificamur, Dei justitiae consentimus" ... (Art. II, 4.). Másutt (Summae Tom. II. Qu. CXIII.) határozottan kijelenti: „Nullus venit ad Deum per gratiam justificantem absque motu *liberi arbitrii"* .... „etiam simul cum hoc movet liberum arbitrium" .... (Art. III.) „Unde oportet quod mens humana dum justificatur, *per motum liberi arbitrii recedat* a peccato et accedat ad justitiam." Sz. Ágoston ugyanezen értelemben nyilatkozik: „Cooperando Deus in nobis perficit quod operando incoepit; quia ipse ut velimus operatur incipiens, quia volentibus cooperatur perficiens" ... (De grat. et lib. arbitr. Cap. 17) s ha mégis azt mondja: „Liberum arbitrium *ad diligendum Deum* primi peccati granditate perdidimus", ezt, mint látjuk, csak az isteni dolgokra vonatkozólag mondja, egyébként pedig az akarat-szabadságát hirdeti: „Fides sana et catholica *neque liberum arbitrium negat,* sive in vitam malam, sive in vitam bonam, *neque tantum ei tribuit,* ut sine gratia valeat aliquid", (Epist. 47.) és másutt: *„In volumtate hominis est mutare voluntatem in melius"* ..." *Quum enim hoc sit in potestate, quod, quid volumus, facimus"* ... (Retractationes l. I. c. 22.) Megjegyzem, hogy mindig az isteni dolgokról és a kegyelem világáról van szó, s mint látjuk az atyák egyértelmüleg hangoztatják, hogy az ember az isteni kegyelem áradatában is megőrzi szabadságát, jóllehet Isten különös kegyelme nélkül ott már egyetlen lépést sem tehetne. Wargha tehát midőn a legalis justitia terén mozog, a sz. Atyákra, akik az isteni jellegü (jó és az örökéletre érdemes) cselekedeteket kitermelő ember szabadságáról beszélnek, egyáltalában nem hivatkozhatik, mert Wargha és az atyák egész más szféráról irnak, az egyik a természetes, a másik a természetfölötti világ rendjéről szól.

Bizonyos értelemben ugyanezt mondhatjuk a protestánsokról is, akik eleinte a nevezett atyákkal megegyeztek. Legalább a tudományos protestantismus egyik legkitünőbb képviselője, Melanchton a reformatio bölcsőjénél apologiájában így nyilatkozik: „De libero arbitrio docent (ecclesiae nostrae), quod humana *voluntas habeat aliquam libertatem* ad efficien-

dam civilem justitiam et deligendas res rationi subjectas.“ (Conf. Augustana Art. 18.), akár csak sz. Ágoston: „Esse fatemur *liberum arbitrium* omnibus hominibus, habens quidem judicium rationis, non per quod sit idoneum in iis, quae ad Deum pertinent, sine Deo aut inchoare aut certe peragere, sed tantum in operibus vitae praesentis tam bonis quam etiam malis. Bonis dico, quae de bono naturae oriuntur, id est velle laborare in agro, velle manducare et bibere, velle habere amicum . . . fabricare domum“. . . (Hypognosticon lib. III.) Olvasott-e valaha a tudós determinista Wargha sz. Ágostontól csak egy sort is? De hogy a protestantismusra visszatérjünk, lássuk mit mond Melanchton az ágostai hitvallás tudós szerzője: „Igitur etiamsi *concedimus libero arbitrio libertatem et facultatem externa opera legis efficiendi, tamen illa spiritualia non tribuimus libero arbitrio, scilicet vere timere Deum, vere credere Deo etc.“* . . . (Apologia Art. 18, 73.) Úgy látszik Melanchton is más malomban őrletett mint Wargha. Denique, qui nimium probat . . . A 9-ik cikk pedig: „A gonosz ember akarata a bün oka“. . . és ismét más (6) cikk: „a jócselekedetek dicséretet érdemelnek, szükségesek és jutalomra méltók.“ Ezért mondhatta Melanchton Valdes pápai követnek, hogy (ők) nem állanak oly távol a kath. Egyháztól, mint a köznép hiszi. (Lásd Cantu C. XII. 561. Jegyzet.)

Jóllehet Luther „de servo arbitrio“ c. művében világosan beszél és úgy nyilatkozik, hogy az tisztán szenvedőleges (libertas mere passiva) mégis sokan védelmezik, mert mint mondják: „a jámbor életre és az Isten törvényei iránt való engedelmességre oly gyakran és oly szépen buzdította övéit, *pedig ez a determinismussal ellenkezik.“*. . Ezt ugyan a motívumos determinizmusra nem mondhatjuk, de a felfogás illusztrálása céljából ide igtattuk. Mások ismét azt mondják, hogy Luther később (a „De servo arbitrio“ megirása után) felhagyott a determinizmussal. Ez ugyan nem áll, mert még 1537-ben irja: „Nullum agnosco meum justum librum nisi forte ‚de servo arbitrio‘ et catechismum“ (De Wette, Luthers Briefe V, 70.). Azt azonban figyelmen kivül hagyja Wargha, hogy Luther mindig a megigazulásról beszél, mi pedig nem arról tárgyalunk. Igy sz. Pál apostolnak a Galatákhoz irt levelét kommentálva ezeket irja (ad Cap. 6, 1.): „Idem enim, quod

ab initio hujus causae credidi et docui de justificatione... adhuc hodie... credo et profiteor"... (Opp. lat. Jenae 1611. Tom. V. fol. 150 sq.) Wargha olyan területre tévedt, ahol épen nincs otthon. Egyébként Luther is másképértelmezte a determinizmust és Wargha is. Luther különben a rendszeres gondolkodást nem szerette, pl. egyik helyen igy ir: „Wir sollen fleissig seyn zu guten Werken"... „Wir lehren, man soll gute Werk thun, sagen auch, dass das Gesetz sehr gut und nütze sey." (Werke Erl. 58, 274,) „Wo der Glaube ist, da sollen auch der Liebe Werk folgen. Das sind die guten, rechtschaffenen Werk" (Werke 49, 193.) „Dass wir aber nur gute Werk thun und Almosen geben, das dienet dazu, auf dass die Menschen damit beweisen ihren Glauben. Die guten Werk... zeigen an den Glauben" (U. o. 47, 245.) Luther a hitéletről, illetőleg a hit világáról beszél, a büntetőjog a hit dolgaival nem foglalkozik, tehát nem is lehet reá hivatkozni, hacsak mint szt. Ágostonnál látjuk, meg nem említi határozottan, hogy nem a hit és a kegyelem, hanem a természetes világról akar beszélni. Különben mint látjuk Luther sokféleképen nyilatkozott, s mert utódai a következetlenség terén nem követhették, megindult az ellenreformatio és Luther determinisztikus tanát szép csendben kiküszöbölték. Ezt a munkát már Melanchton megkezdi, később folytatják, ugy hogy Zahn legujabban csak a valóságot irja, midőn azt mondja: „Die Rechtfertigungslehre Luthers ist nicht mehr in Deutschland vorhanden. Und Niemand erschrickt darüber." (A. Zahn, Abriss einer Geschichte der evangelischen Kirche. Stuttgart 1893, 49. l.) Wargha ezt is felemlíthette volna az igazság érdekében. Melanchton már a maga idejében ekkép jellemezte Luther determinizmusát: „Stoica et Manichaea deliria." (Lásd Corpus Reformatorum (Bretschneider) IX, 766.)

A római kath. Egyház nemcsak az arausicani zsinat idejében, tehát a kereszténység első óráiban, hanem a tridenti zsinat idejében és ma is az akarati szabadság tana mellett nyilatkozik. Igy (Conc. Trid. sess. VI. Can. IV.) a tridenti sz. zsinat: „Si quis dixerit (homines in conversione) velut inamine quoddam nihil omnino agere, mereque passive se habere a. s."; és a vatikáni zsinat: „Fides donum Dei est et actus ejus, quo *liberam* praestat ipsi Deo obedientiam." (Constitutiones Conc.

Vaticani. Cap. 3.) Wargha aligha ismeri eléggé azokat, akikre, illetőleg amelyekre hivatkozott. Hanem valami mégis van a dologban. Coelestin pápa a semipelagiánok tévedéséről irva azt mondja: „Nemo nisi per Christum libero *bene utitur* arbitrio." Nem tagadja, hogy szabad akaratunk van, de hogy szabadságunkkal Krisztus nélkül helyesen élni tudnánk, különösen az örök élet dolgaira vonatkozólag, vagy bár természetes ideálunkat mindenben megvalósíthatnók, ezt tagadják az említett atyák stb. Akkor sem a szabadság hiánya, hanem az értelem gyengesége és főkép az akarat gyarlósága oka annak, hogy szabadságunkat eredményesen felhasználni nem tudjuk. Mit ér a katona, ha a háboruban nincs fegyvere, ha gyenge, erőtlen vagy beteg? Mit ér neki a szabadság, ha hiányzik a képesség stb. Igy az ember is, midőn magasabb javaiért küzd, elégtelen önmagában véve, s hogy szabadságával üdvösen és eredményesen élhessen, vagy akár természeti eszméjét tökéletesen megvalósíthassa, Isten segítségére van szüksége, akivel cooperatio-ra hivatva és tényleg együttműködve, eredetileg elvesztett képesítését visszanyerheti, illetőleg jó irányban érvényesítheti: non nostra libertas, sed „nostra sufficientia ex Deo est," jóllehet az igazi szabadság eszméjétől is távol maradunk Krisztus nélkül, ezért jellemzi az apostol az igazi keresztényi szabadságot: „qua libertate Christus nos liberavit." Itt azonban már supernaturalis képesítésről van szó. Nincs senki, aki csak egyetlen helyet felmutathatna, ahol az Atyák bármelyike az ember természetes szabadságát, vagy az arra való képesítést tagadásba vette volna. Wargha tehát midőn az Egyházat és az Atyákat meggyanusította, tudva vagy nem tudva, de csufot űzött az igazságból? Vajjon egyebütt nem cselekedte-e ugyanezt? Mint materialista tudós élcelődik a keresztény hit igazságai fölött, mesének és allegoriának minősíti a bibliai történeteket. Az efféle dolgoknak tudományos munkában egyáltalában nem volna helyük, megengedem azonban, hogy Wargha mindezekben a subjectiv igazság követelményei ellen nem vétett; de midőn nyilt valótlanságokat állít, vagy a felületesség, vagy a rosszhiszemüség gyanujába keveredik és munkájának tudományos értékét kockáztatja.

* * *

A természettudományi iskolának az akarati szabadság ellen intézett kirohanása meglehetős hidegen hagyott, jóllehet tudom, hogy sok esetben igaza lehet. Az Állam ugyanis nem nézi a cselekmény moralitását, egyszerüen feltételezi, hogy a bünöző cselekvőségében belső és külső szabadságával rendelkezett, s ez nem is lehet máskép, mert a cselekmény morális értékét úgy sem mérlegelheti és itt a bökkenő. Az Állam elítélteti a hipnotizáltat, aki a szuggesztió hatása alatt követte el a büncselekményt; elitéltetné azt az indiánust, aki abban a hiszemben, hogy imádkozik, káromkodott, akinek a cselekményéből tehát az immoralitás teljesen hiányzott, mint ahogy elitélték nálunk azt a cigánygyereket, aki tudatlanságból felmenőjén részeg állapotban erőszakot követett el. Ha az ember a tévedést ki nem kerülheti, a biráskodás terén is tévedni fog. De valósággal megdöbbentett, midőn a nevezett iskola tanítását az elmebetegségekre vonatkozólag megismertem, s beláttam, hogy a kriminologusoknak eddig nem is sejtett percentben igazuk van, midőn azt mondják, hogy a mai büntetés igen sok esetben nem egyéb, mint a betegek kínzása, gyötrése.

Mit is mondanak a kriminologusok? Azt mondják, hogy *a beteg ember nem normális* és a fájdalom az egyént degradálja. Ha betegek vagyunk, kelletlenül megy a dolog; azok az apró-cseprő türni valók, amelyek normális állapotban fel sem tüntek, óriási és elviselhetetlen teherként nehezednek vállainkra. Tényleg, a beteget már a legcsekélyebb ellenkezés is kihozza sodrából, s ezért ingerlékeny, néha a végletekig türelmetlen. Igaz ugyan, hogy az önfegyelmezéstől nagyon is sok függ, de más részről az is bizonyos, hogy az így hatványozott ellenállási képességnek is megvan a maga határa. Ezen a területen szülemlenek meg a charaktertől teljesen elütő (tehát idegen) akaratelhatározások, s ami a legnagyobb baj, nemcsak a beteges indispozíciót, de még a valóságos pszichikai zavarokat sem tudjuk megállapítani, s így az itélkezés csaknem lehetetlenné válik. Igy a hisztériát, de különösen a mania transitoria-t csak alig, az epilepsziát nehezen, sőt az utóbbinak egyik-másik faját, ahol a rohamok huzamosabb időn keresztül kimaradnak, különösen a Jackson-féle epilepsziát csaknem lehetetlen megállapítanunk, sőt az orga-

nikus degeneráció ezen áldozatait rendesen simulansoknak tartják. Megnehezíti az itélkezést az a körülmény is, hogy az említett betegek a cselekményért való felelősséget rendesen elvállalják, betegségüket titkolják, sőt még a rokonok is elhallgatják az észlelt rendellenességeket, amelyek az orvost és a birót tájékoztathatnák. Megtörténik, hogy — mint Charcot hipnotizáltja — költött okkal hozakodnak elő, s e mellett a megfigyelőre általában azt a benyomást gyakorolják, hogy normális egyénnel van dolga; egyébként is néha oly feltünő jeles adományokkal dicsekesznek, hogy a szakértő már csak ezen körülményből is a bünözők épelméjüségére következtetnek; a kedély tulságos érzékenységét pedig egyszerüen a charakter rovására irják.

Amit mi „elmebetegség" név alatt ismerünk, az a betegségnek már magasabb fejlődési fokozata, amelyen a phisicum oly mértékben vált alkalmatlanná, hogy a léleknek alkalmas mediumul már nem szolgálhat. Mielőtt azonban a testnek teljes szolgálati képtelensége bekövetkezett volna, olyan átmenőleges zavarok jelentkeztek, amelyek esetleg kritikus pillanatokban bünözésbe sodorják a beteget, anélkül, hogy a pszichikai kényszer fennforgását később megállapíthatnók. A fejlődés stádiumaiban, midőn a betegség csak ködös-borus hangulatban jelentkezik, midőn valamely kellemetlen közérzésen kivül semmi sem árulja el a bajt, beszámíthatjuk-e a bünöző cselekményt a betegnek és józanul büntethetjük-e? megmérhetjük-e a pszichikai kényszer fokát, mely a szerencsétlen bünözőre a cselekvés pillanatában reánehezedett? Minden emberbarátra elszomorítólag hathat annak felgondolása, hogy évtizedről-évtizedre mindig ujabb és ujabb betegségeket fedeznek fel, amelyekről az orvosvilágnak azelőtt halvány sejtelme se volt. Azt is látjuk, hogy az elmebetegek száma, úgy a letartóztatási intézetekben, mint azokon kivül, folyton növekszik, tehát szaporodik azoknak a száma, akiket nem gonoszság, a charakter, hanem a betegség vitt a bűncselekmény elkövetésére. Vajjon nincsenek-e összefüggésben az elmebajosok és a bünösök folytonos szaporodása, s nem azért növekszik-e a kriminalitás, mert a szellemi élet zavarai is mindig nagyobb területen jelentkeznek? Hátha igaz a fiziologusok megfigyelése, hogy a nemzők fizikai betegsége

az utódokban akárhányszor mint bünözés jelentkezik? S ami a legnagyobb baj, az elmebetegség határai ingadoznak, a szimptómák sem egységesek, hanem az individuumokhoz mérten proteusszerüleg változnak.

Mit keres a biróság? A cselekmény elkövetése után (hónapokkal később) hivatja az orvosszakértőt, vizsgálja meg, van-e a delinquensnek valami baja. S ha most nincs, de hátha volt? Tessék megállapítani a jégverést hat hónappal később! Pedig a biróság nem is azt keresi, hogy a bűntett elkövetése idején volt-e vagy lehetett a delinquensnek valami baja, tehát nem a multat, hanem a jelent vizsgáltatja, ami nyilt ellenmondás. A multra vonatkozólag az orvos csak a tettes ismerőseitől nyerhetne legalább annyi tájékozást, hogy valamely probabilis véleményt megkockáztathatna. Ha az orvost a multra vonatkozólag kérdeznék, hogy a delinquensnek volt-e valami baja a cselekmény elkövetésekor, azt kellene mondani: lehet, de erre a kérdésre tüzetesebben csak hosszas megfigyelés és utánjárás után tudnék megfelelni. Továbbá, ha a gondolkodási mechanismus zavarait nem is minősíthetjük betegségnek, de bizonyára beteges jelenségnek mondhatjuk. Ugy ezeket, mint az elmezavar enyhébb alakjait, különös tekintettel az ingerre, privilegizálni kellene. A szimptómák megbizhatatlanságára és az átmeneti alakzatok sokféleségére való tekintettel, a privilegiumot már a kétes esetekre is ki kellene terjeszteni.

Ami pedig a cselekmények fizikáját és természetrajzát illeti, hangsulyoztuk, hogy az egészre nem nagy sulyt fektetünk, nemcsak azért, mert az egész nem más mint gyenge lábon álló hipotézis, hanem azért is, mert a terminus technikusok tudása s a cselekmény fizikai oldalának hipotetikus ismerete az ítélkezés ügyének érdemleges szolgálatot csak kivételesen tehet. Azt azonban elismerjük, hogy kevés az igazán emberi, a tudatos cselekvés, s a jó szerkezetek felépítésének titkát csak néhányan ismerik; másrészről pedig annak a fölséges gépezetnek, amelyet emberi testnek nevezünk, kevés jó gépvezetője van. Már az organizmus karbantartása is nagy feladat, hát még a diagnózis, a javítás és az átalakítás? Mindezek után nem kell csodálkoznunk, ha oly sok elrontott testi szervezettel találkozunk, ha azt kell mondanunk, hogy

kevés az ép test, tehát az ép lélek is kevés, vagy ami ugyanannyit jelent: *kevés a normális ember.*

Ha minden tényezőt számba kell vennünk, amely az „én“ normális érvényesülését kizárja, akkor az indulatokról sem szabad megfeledkeznünk, amelyek magasabb fokban a normális gondolkodást szintén megzavarják s ezt nemcsak a fájdalom, hanem az öröm érzetéről is elmondhatjuk. Ha csak e kettőt említjük, azért tesszük, mert minden indulat vagy irascibilis, vagy concupiscibilis jellegü, tehát vagy kellemes vagy kellemetlen közérzést idéz elő, vonz vagy taszit, s akár az egyik, akár a másik esetben olynemü alteratio forog fenn, amely többé-kevésbé, de mindig számbavehető. Mindezekben tehát a természettudományi iskola tanítását elfogadjuk, de *tiltakoznunk kell azon tendenciózus törekvés ellen, amely a tudomány nevében az emberiség legszentebb meggyőződései ellen agyarkodik.*

Az u. n. fixa ideákat és a küszöb alóli tendenciák érvényesülését nem tagadjuk, ámbár nem ismerjük el, hogy a cselekmény értékességét és beszámíthatóságát minden esetben kizárnák, sőt némely esetben a különben nem deliberált cselekményt épen az a körülmény teszi értékessé, hogy a korábban fixált elvek és elhatározások virtuális befolyása alatt kitermelve, indirect akart és tudatos cselekménynek minősíthetjük, tehát az egyén számlájára irhatjuk. Sőt véleményünk szerint az ember kiválóságát részben annak köszöni, hogy egyes ideákat megrögzithet, s azokért, esetleg mint legtávolabbi és legmagasabb célokért állandóan küzdhet, amely ideák azután még akkor is érvényesülhetnek, ha különben a tudatban fel nem merülhettek is. Igy magyarázhatjuk meg azt is, hogy a charakter még a nem tudatos cselekvésben is visszatükröződhetik. Amit tehát felpanaszolnak mint nemünk gyarlóságát, pathologikus jellegü veszélyes tulajdonságát, ugyanazt mint minden jelesség forrását, az emberi természet kiváltságát, dicsekedve emlegethetjük.

Ha igaz az, hogy a szellemi aequilibrium megbomlása minden körülmények között pathologikus jellegü, akkor minden kiválóságot betegesnek minősíthetünk. Méltán kárhoztatja tehát Dr. Koch azokat, akik a feltünő jeles adományok birtokosát eo ipso testileg egészségesnek mondják. A kiválóság

már magában véve bizonyos disharmoniát rejteget, amelyet néha a történelem is jelez, máskor pedig a mindennapi tapasztalás elég fájdalmasan bizonyít. Mindezekre tekintettel az egyén beteges ingerlékenységét, túlérzékenységét sem róhatjuk fel, amely pedig oly sokszor bünözésre ragadja a terhelteket.

Mindenesetre sajátságos, hogy a legkiválóbbak közt alig akadunk normális egyénekre, ellenben nagyon is gyakran észlelhettük, hogy *az emberi nagyság pathologikus jellegü kiváltságokra támaszkodik:* virtus in infirmitate. Ezért látjuk, hogy az erkölcsi világ kitünőségei a rendestől eltérő életmódot folytatnak, s ha a természet nem gondoskodott róluk, vagy a körülmények normálisan alakultak körülöttük, szándékosan felidézik azt az abnormális pozíciót, amely minden nagyság bölcsője. Midőn az emberiség ezt felismerte, akkor találta ki a mortificatiót. Mit mondjunk? Talán a nagyság ormaira törő embernek is, mint gyöngykagylónak az igaz gyöngyöt, beteges, mondjuk: szenvedésekkel telitett mediumban kell kitermelnie azokat a magasztos kvalitásokat, amelyekre aztán az emberiség évezredeken keresztül dicsekedve hivatkozik?! Ha ez csakugyan így van, s ha nemcsak a keresztényi, hanem mindenféle nagyságnak szüksége van arra az abnormális mediumra, mely a fájdalomban purifikálja és fölemeli az embert, akkor az emberiség nem tudja mit csinál, mikor a fájdalomtól és a szenvedésektől minden áron szabadulni akar, s egy szebb jövőről álmodozik, midőn a betegség és a bajok fölött győzedelmeskedve, tán még a halált is számüzve, paradicsommá varázsolhatja a földet. Minden jel oda mutat, hogy a pathologiára szükségünk van. Az embernek nem lehet ideálja az, hogy a szenvedésektől szabaduljon, hanem arra kell törekednie, hogy azokat okosan felhasználja, keresztjeit értelmesen hordozza. Milyen az a normális ember? Alig hiszem, hogy e tekintetben megtudnánk egyezni. Ahányan vagyunk, annyiféle mértékkel mérünk. Bizonyos azonban, hogy ahol a causa normális, ott az eredmény is csak normális lehet; ami pedig a közepesen túl van, ott kezdődik az a világ, amelyre azt mondjuk, hogy abnormális. Hajlandók volnánk azt mondani, hogy a civilizáció maga is a pathologia járuléka.

Az aequilibrium hiánya, a disharmonia kitermeli a végleteket, s ha az abnormalitásnak megvan a maga fényes oldala, sötét feléről se feledkezzünk meg. Ám a kitűnő adományok birtokosától megkivánjuk, hogy kiváltságait velünk megossza, s hozzánk, közönséges halandókhoz leereszkedjék, a negativ nagyságokat ellenben magunkhoz fölemelni vonakodunk, követ dobunk reájuk s kitagadjuk őket. A korlátolt ember így értelmezi az egyenlőséget. Az abnormalitás világának sokat köszönhetünk, s az ítélkező embernek sohasem volna szabad erről megfeledkeznie. Az abnormalitás és a pathologia közt causalis kölcsönviszonyok forognak fenn. Néha az abnormális élet termi ki a pathologikus viszonyokat, máskor a pathologikus viszonyok szülik az abnormális életet. *Ami kiváló, ami értékes, az nem normális viszonyok közt születik.* Az asszony is abnormális midőn életet ad, s a modern fiziologia ugyanezen törvényt a magasabb értelmiség világára is kiterjeszti. Amit zseninek (genie) neveznek, az is az agy abnormális funkció képességét jelenti, amelynek pathologikus jellegét — fiziologiai szempontból véve a dolgot — ma már senki sem tagadja. A zseniálitás a cortex bizonyos vidékének túlérzékenysége, amely azon területek túltáplálása folytán keletkezik. A túltáplálkozás a végletesen egyoldalu munka eredménye. (Így olvassuk pl. Meyerbeer-ről, hogy naponta 16 órán át zongorázott, míg zseniális zeneszerzővé vált.) Természetes, hogy a cortex egyoldalu kifejlődése az agy működési egyensúlyát megbontja, és az egyes részletek túlsúlyát, illetőleg más részeknek a fejlődésben való hátramaradását idézi elő. Nem kell mondanunk, hogy a zseniális egyének legközelebb vannak a bünözéshez. Az előrebocsátottak alapján ez a tétel bebizonyítottnak tekinthető.

A zseniálitás jellembetüje: a cortex túlérzékenysége, magasabb fokozatokban az elmebetegség szimptómáit tünteti fel, különösen azokat, amelyek az epilepszia képletének felelnek meg. Morselli azért nevezi az embert per excellentiam „animal epilepticum“-nak. Ugyanezért a zseniális alakokat gyakran látjuk megtébolyodni, paralízisben, különösen epilepsziás rohamokban szenvedni, amely körülmény némely pszichofiziologust arra vezetett, hogy *a zseniálitást az epilepszia különös alakjának minősítsék.* Mások ismét a mély gondolko-

dással szokásos szórakozottságot, teljes elmerülést, epileptikus jelenségnek mondják. Az epileptikusok némelyikénél a jellegzetes görcsszerü rohamokat hatalmas pszichikai izgalmak helyettesítik. A pszichikai forradalmak a költői ihlettségnek, a művészi inspirációnak, a teremtésnek idejét jelzik, máskor felette erős kitöréseknek szülőokai, amelyekre az u. n. nagyemberek különösen hajlamosak, pl. a hadvezérek közül Caesar, Napoleon; az uralkodók közül V. Károly, Nagy Péter, Hunyadi Mátyás; a költők közül Petrarca stb.... El kell fogadnunk, hogy az értelem, s általában a pszichikai tehetségek állandó aequilibriumáról csak ott lehet szó, ahol a nagy szenvedélyek ismeretlenek, amelyek nélkül pedig nincs nagyság, hanem csak középszerüség. A teremtő erőben már Plátó a delirium egy nemét látja. A delphii jósnő deliriumszerü állapotban adja jóslatait. A nagy zeneköltő Mozart, álomszerü állapotban teremt. Az a két anekdota Archimedesről („εὕρηκα“, „noli turbare circulos meos“), valami önkivületszerü állapotáról tanuskodik. Költők, művészek maguk is tanuságot tesznek arról a deliriumszerü állapotról, amelyben műveik megszülemlenek, és akárhányszor látjuk, hogy a zseniális egyének elmegyógyintézetbe végzik pályafutásukat. Elég legyen Lenau-ra, hazánkfiára, Döblingen tragikumára, Munkácsynk szomorú végzatére hivatkoznom.

Nemcsak a költőt, az államférfit és a művészt fenyegeti ily sötét végzetszerüség, hanem a nagy tudósok (pl. Semmelweis); jeles bölcsészek (Kant, Nitzsche) ugyanily szomorú sorsra hivatottak, és az emberiség szine-java ha nem is jut paralízisbe vagy más végletes állapotba, az a bizonyos ezcentrikusság, mely gyakran fátumszerü az illetőre, lépten-nyomon érezteti velünk, hogy nem normális emberrel van dolgunk (Petőfi). A *zsenialitásnak, az elmebetegségnek,* illetőleg a perverzitásnak *más közös érintkezési pontjai is vannak.* Találkoznak (a társadalom bünbakjai) Caesarral a nemi élet aberrációiban (emlékezzünk a győztes katonák gúnydalára: „qui subegit Caesarem“), Tiberiussal a kegyetlenkedésben; sőt bizonyos testi abnormitásokat is, amelyekre a régiek óvóintése („Cavete a signatis“) vonatkozott, épúgy feltalálunk a zseniális egyéneknél, mint Lombroso degenerált alakjainál. Megtaláljuk a koponya aránytalan fejlődését, szokatlan nagyságát, majd

feltünő kicsinységét; feltaláljuk az atavisztikus terheltség egyik jelét a balkezüséget (Michel Angelo), stb. Az önzés, a korai érettség, az eredetiség és más egyéb belső és külső bélyegek épugy otthonosak a kriminálitásnál, mint a zseniálitásnál; az excentricitás, az ingerlékenység, a hirtelen harag, üldözési mánia, babona, sterilitás stb. egyik úgy mint a másik elemet, feltünő nagy percentben és közösen jellemző tulajdonságok.

Mindezen szomorú körülmények felismerése és megállapítása mégis az emberiség helyesebb megitélésére vezetnek. A zseniálitás révén sok jótéteményt vettünk. Ha elfogadjuk a jót, vegyük el a rosszat is, ugyanazon kéz, a nagy természet nyujtja mindakettőt az emberi természet különlegességeiben. Fogadjuk el az embert úgy a mint van, jó és rossz tulajdonságaival egyetemben, ha egyébként nem, hát önérdekünkből, mert mi magunk is hibáinkkal együtt kerülünk forgalomba, s nincs ember, akivel az állandó érintkezés több-kevesebb türelmi feladványt nem takargatna. Ami az egyesre áll, ugyanazt kell mondanunk az emberiségre is, s valamint a delejtű, dacára annak, hogy két ellentétes sarka van, még sem veszti el becsét, így az emberiség ellentétes végletességeivel is becsülésre és szeretre méltó. Valljuk meg, hogy a végletek megközelítik egymást. A rablóvezérből, a nyughatatlan vérü kalandorból rettenthetetlen és kitünő katona lehet, s a nagy szenvedélyek hasznos területeken bőven kárpótolnak bennünket azon károkért és veszélyekért, amelyekkel a bünözésben fenyegetnek és sújtanak. A középszerüség, csak középszerüt termel. A higgadt, a normális ember a csata hevében számit és fut, ellenben a kit a csatazaj, a vér látása bizonyos mámorszerü állapotba sodort, saját és idegen fájdalmak iránti érzéktelenségében mindenről elfeledkezve rohan előre, s vagy elesik, vagy érdemjel fogja diszíteni mellét. Annak pedig, hogy a nagy szenvedélyek mely vidékre terelődnek, vajjon áldást vagy átkot hoznak-e az emberiségre, egyedüli magyarázatát igen sokszor a külső körülményekben kell keresnünk. A forró földöv emberének a természet pazar kézzel szórja kincseit, áldásait, ám a termékenység végleteivel együtt kinálja a fenyegető veszedelmet (számum, orkán, vadállatok stb.) — így az az exotikus világ, mely a korszakokat teremtő zsenit létrehozza, kitermeli az emberiségnek azt a részét is, amely-

nél az embert, remek kiváltságaival együtt csakúgy felfalta az állat mint Fáraó kövér teheneit, az undok sovány tehenek. Azokat a bestiákat értem, akiknek emberi volta mellett a strukturán kivül semmi egyéb nem tanuskodik, akiket ép ezért méltán nevezhetünk állat-embereknek, vagy inkább anthropoform állatoknak.

Elmondhatjuk, hogy *a zsenialitás összes kiváltságai* egyensúlyában megzavart agyműködésen, *pathologikus alapokon nyugszanak,* s hogy az u. n. „zseni"-ken a pszichopathikus szimptómákat mindig feltalálhatjuk. Ezért voltak jók a kolostor vasrácsai, mert ezekre van szüksége az emberben lakó bestiának, főkép akkor, ha a zsenialitás kiváltságaival fegyverkezik. Akik a kolostorok ellen dühöngtek, azt hajtogatták, hogy azok a társadalom heréinek gyülekezete voltak, pedig ha figyelembe vesszük, hogy a kolostorok az egész középkor bohém-világának asylumai gyanánt szerepeltek, hogy a társadalomra nézve legveszélyesebb negativ erőket a vallásosság szent láncaival itt kötötték le, elmondhatjuk, hogy a legnagyobb munkát a kolostorok végezték, midőn mint a társadalom villámhárítói paralizálták az emberi természetben fellépő veszélyes erőket, midőn megtanították az egyént az önfékezés mesterségére, s a hatalmas szenvedélyeket nemesebb vidékekre terelték, vagy legalább is lenyügözték. Meggyőződésem az, hogy az emberiségnek egy része hivatását teljesen betöltötte, ha örökléses terheltségénél fogva közveszélyes természetét levetkőzte, vagy legalább annyira legyőzte, hogy ártalmatlanná tette magát. A villamosság, a gőz alkalmazása nem jár-e ezernyi veszélylyel, s hogy a legközönségesebb példával éljek, van-e áldásosabb és vészesebb elem, mint a tűz? Ami a fizikai természetben a tűz, a pszichikai világban ugyanazt jelenti a szenvedély.

Szeressük azért az emberiséget necsak a maga egészében, hanem atomjaiban az egyénekben is, kiméljük és tiszteljük necsak az egészségesekben, hanem főkép a betegekben. Borus perceinkben pedig, midőn közel járunk az embergyűlölethez, emlékezzünk az emberiség nagyjaira, akikre gondolva — mint Byron — mindenkor megvigasztalódhatik minden nemesen és igazságosan gondolkodó ember. „Ha a jókat elvettük Isten kezéből, miért ne vennők el a rosszakat is?"

Jób ezen igéi különösen alkalmazhatók az emberiségre vonatkozólag is. A nagy szenvedélyek bonumát vesszük össze a malummal, amelylyel együtt jelentkeznek s az eredmény az emberiség javára üt ki, hisz a művelődés, a haladás és minden, amit a nagyoknak köszönünk, mégis csak kézzelfogható, s a századok az ő nagy számadásaikat mindig plusz-szal zárják le. Okunk van hinni, hogy a haladás a büntetőjog terén is érvényesülni fog. Régente a nyilván való elmebetegeket is kínozták, hajtóvadászatokat rendeztek a kóborló őrültekre, ma kimélettel ápolják. Reméljük, hogy nincs messze az az idő, midőn a lappangó elmebetegeket és egyéb szerencsétleneket is kimélettel és emberszeretettel vesszük körül, midőn az emberi méltóságot feltétlenül meg fogjuk becsülni, s még legnagyobb aberrációiban is tisztelni fogjuk az embert. Ami pedig az emberi természet aberrációit (ha szabad így neveznem), különösen az *excentricitást* illeti, azt kell mondanunk, hogy az excentricitás mely irányban s mértékben való megnyilatkozása szintén inkább a véletlentől, a körülményektől, mint az egyén rendelkezésére álló tényezőktől függ, és nem épen az emberen mulik, hogy beteges terheltségével mint az emberiség jótevője fog-e szerepelni, s mint ilyent áldva fogja-e emlegetni a hálás utókor, vagy az emberiség kárára, szégyenére fogja érvényesíteni pathologikus jellegü kiváltságait. S ha ezen állítást csak nagyon is körülírva és csak kivételesen fogadhatjuk el, bizonyosra vehetjük, hogy minden nagyság a tragikum magvát hordozza magában, s ha valakinek, hát a *nagyratermett egyéniségnek van szüksége* a legerősebb fékre, amelyet röviden ezzel a kifejezéssel adhatok vissza: *a keresztény felvilágosodásra* melynek magva az emberszeretet nagy elve; *a kereszténység teljes erejére* amely rendelkezésünkre bocsátja a leghathatósabb motívumokat s azon fegyvereket, amelyekkel mindenféle szenvedélylyel szemben a siker biztos reményében vehetjük fel a küzdelmet. A természet, mely a magas hegyek mellett helyezte el a mély völgyeket és mélységeket, úgy látszik a nagyság ormaira született embert is nagyobb veszedelmekkel környékezi mint a középszerüséget, tehát fokozott vigyázatra, mint betegeknek állandó gyógykezelésre, nagyobb tu-

dásra, több gyakorlatra van szükségük mint másnak, és pedig azon arányban, amelyben a közepest felülhaladják: ez a nagyság törvénye.

* * *

A természettudományi iskola a feltétlen embertisztelet elvét energikusan hangoztatja. Érveléseiben azonban nem a legszerencsésebb. Az iskola materialisztikus iránya ugyanis (s mi a hosszadalmas körülirást kikerülendők, mindig ezt értjük, midőn a természettudományi iskolát emlegetjük) az emberben nem lát egyebet, mint valamely tökéletes emlős állatot, amelyet más jelesebb emlősöktől csak néhány lépcső választ el. Az ember valami primatus-nak örvend a barmok közt, s ezért Spencer következetesen járt el, midőn a *barmok tiszteletét* hangoztatta. Ha a tanítás gyakorlati életrevalóságát kutatjuk, arra az eredményre jutunk, hogy az említett baromi majestás nem sok kiméletet fog kamatozni a mindennapi életben. Látjuk ugyanis, hogy az ember-állat, atyafiságát minden tiszteletreméltósága dacára meggyilkolja, a veszett ebet kiirtja, a rossz lovat ostorral biztatja, a bivalt pedig vasvillával dirigálja. S ez máskép nem is lehet. Spencernek vegetarianusnak kellett volna lennie és az állatok kiirtása ellen is tiltakoznia kellett volna, mert ez az állatokat megillető feltétlen tisztelet gyakorlati követelménye. Ha azonban az állatok tiszteletével a fent említett bánásmód összeegyeztethető, akkor semmi okunk nincs arra, hogy a mai büntetési rendszer ellen tiltakozzunk. A materiálisták azonban az ember tiszteletreméltóságát ép azért emlegetik, mert a büntetés jogosultságát tagadják, s azt mondják, hogy a büntetés meggyalázza az embert. Az ember még züllöttségében is tiszteletreméltó, mert mindenki az, amivé a viszonyok és a körülmények alakitották, s a legtöbb egyén jó szerencséje vagy tragikuma, már a csirasejtben meg volt állapítva. De hát az állatokról ugyanezt mondhatjuk, s a tiszteletreméltóság keretei közt mégis megfér az ostor meg a vasvilla. Igaz, hogy öntudatunk valami másról is tanuskodik, hogy csak egyet említsünk, öntudatunk tanusága szerint szabadok vagyunk, jóllehet a szabadság és a causalitas feltétlen uralma egymást természetszerüleg kizárják. Azt kell tehát mondanunk, hogy az

öntudat tanuságára nem (?) sokat épithetünk, mert hiányos és megbizhatatlan.

Ha az ember lényegét meg akarjuk ismerni, az öntudatban fel nem merülő, illetőleg az öntudaton kivül fekvő jelenségeket kell megvizsgálnunk. A szociális élet viszonyait fürkészve megállapíthatjuk, hogy azokban, úgyszintén az eseményekben és az intézményekben, a nem tudatos, ösztönszerü dominál. Csak így érthetjük meg, hogy a kultúra bizonyos fokán ugyanazon (?) vallási és jogi intézményekre akadunk. E tekintetben az összehasonlító jogtudománynak — állítólag — sokat köszönhetünk.

Az értelmi fejlődés gyökerét a szerencsés fizikai fejlődésben[1]) kell keresnünk. Maga a civilizáció sem az ember munkája, hanem a nagy-agy és kis-agy egymáshoz való kedvező viszonyának szükségképi eredménye.[2]) A természettudományi felfogás szerint az önzés alapját a kis-agy túlsulyában kell keresnünk, amit viszont az egyesnek fel nem róhatunk. Az altruizmusnak, az agy magasabb fejlődési fokozatain, szükségképen meg kellett teremnie. Ahol a magasabbra képesített agyszervezet és az öntudat kitünőbb létezési formája nem hiányoznak, ott az altruizmus[3]) ki nem maradhat. Ugyanezt kell mondanunk a parallell[4]) érzésekről is. Maga az *altruizmus*, úgyszintén a parallell érzések oly bonyolult agyfunkciót feltételeznek, amelyet valamely fejletlenebb[5]) existentiától hiába várunk. Az altruizmusnak is van kezdetleges kiadása, amikor kis körre szoritkozik és abban az esetben veszedelmes következményekkel járhat. A fejlődés magasabb szféráiban az altruizmus már nagyobb körökre kiterjed, míg a legfelsőbb fokon az egész emberiséget felöleli.

Az altruizmusra nemcsak az egyesek, hanem az Államok életében is szükség van, az Államoknak tehát nem szabad a

[1]) Ez mindenesetre az egyik, de nem kizárólagos feltétel.

[2]) Be nem igazolható hipotézis.

[3]) Ismertünk ragyogó észtehetségeket, akiknek se szivök, se charakterük nem volt (Mirabeau).

[4]) De csak abban az esetben, ha a lélek a közeli érdekeltségét construálhatja.

[5]) Szeretteire kiterjedőleg: tagadom. Általában az emberekre, sőt kivétel nélkül minden emberre vonatkoztatva: elismerem.

primitív ember álláspontjára helyezkedniök: hódoljanak az altruizmus elvének és kiméljék a bünözőt.

Az altruizmus magában véve nemes gondolat, s az emberiség jobbik feléből sarjadzott, félek azonban, hogy úgy járunk vele, mint a humanizmussal, amelylyel az elmult századok szerte kérkedtek, jóllehet csak éretlen gyümölcsöket termett. Az altruizmus csak azt bizonyítja, hogy nemesebb felbuzdulásában az ember „videt meliora probatque", az idők fogják megmutatni, hogy a továbbiakban nem lesz-e ismét Ovidiusnak igaza: „tamen deteriora sequitur." Nem az értelem gyenge a jó felismerésére, hanem az akarat erőtlen annak megvalósítására. A materializmus embere nagyon hasonlít a fillokszérás szőlőtőhöz, amelyből nem hiányzik a természetes tendencia a neki megfelelő szőlő kitermelésére, de a beérlelésre szükséges erőket nélkülözi. „Ut desunt vires, tamen est laudanda voluntas." De hát mi hasznát vesszük a meddő elméletnek a gyakorlatban? Mi jövő vár a terméketlen fára? „excidetur et in ignem mittetur." Mindennek dacára elfogadhatjuk az altruizmusról szóló tanítást, mert jóllehet materialisztikus talajban nem fog diszleni, a tudományos motívumok után sóvárgó keresztény léleknek ujabb érvekkel szolgál, hogy az önfeláldozás világában keresse boldogságát, ahova őt a kereszt példája és az evangeliom világossága is utalják.

A materializmus nem tudja eléggé megindokolni az altruizmus gyakorlásának szükségességét. Az altruizmus főelve: az én szükölködésem más bővelkedése. Ez az egoizmus megfordítása. Főérve pedig: altruizmusra tanít a természet. S hogy tanítását kivánatossá tegye hozzáteszi, hogy az altruizmus az evolúció netovábbja, a legmagasabb agyszervezetnek legcomplicáltabb funkciója. Helyes. De vajjon maga az eszme magában rejtegeti-e a megvalósításhoz szükséges erőt, s az ember érzéki fele nem tiltakozik-e az önfeláldozás ellen. Azt mondják, hogy minden képzetben, minden motívumban megvan a mozgási tendencia. Kérdés azonban, hogy a motívumok nagy harcában nem lesz-e erősebb az, amely a primitív emberben, a fejlődő gyermekben mindig győz: az önzés motívuma? Megengedem, hogy az altruizmus elve elég tetszetős lehet, ha már az érzéki gyönyörüségek területéről kikoptunk és egoisztikus motívumokra az anyagilag biztosított jólét ölén

nincs szükségünk, de hogy elég erős lesz arra, hogy a vér törvényeit az önfeláldozás korlátai közé szoríthassa, s a nyomoruság végleteivel küzködőben az egoisztikus tendenciákat győzedelmesen ellensulyozhassa: alig hiszem. Bizonyos, hogy az altruizmusról szóló tanítás, míg a materializmusnak ideálisan tudományos képviselői lesznek, mindig érvényben lesz, mert maga az alapgondolat ép oly nemes, mint amilyen igaz. Részemről ugyan azt hiszem, hogy ily szép elmélet csak olyan agyszerkezetben érlelődhetett ki, amelybe az evangeliom világossága behatolt, s amelyben a kereszténység elvei — talán a tudat küszöbe alól — érvényesülhettek. Lássuk tehát csakugyan igaz-e, hogy az evolúció irányát az altruizmus sikjában kell keresnünk; s ha a haladást minden téren megállapíthatjuk, a charitas — ez az igazi neve — birodalmában constatálhatjuk-e? Rokonszenv, részvét, altruizmus, keresztényi szeretet! Remélhetjük-e, hogy a jövő egyéni és társadalmi világának mozgató elvei lesztek valaha?

A kulturtörténet elénk tárja az emberiség haladását a charitas, az altruizmus terén is és látjuk, hogy az embertisztelet és a rokonszenv, mondjuk a szeretet elve, mind nagyobb-nagyobb körben érvényesülnek. A primitiv ember értelmi fejlődése kezdetleges, képzelőtehetsége gyenge, szive kicsiny. Csak övéinek helyzetét méltányolja csak azok iránt érdeklődik, akiket szeret, s csak azokat szereti, akik vele vérségi összeköttetésben vannak. Ezen időben az ember csak saját vérét méltatja rokonszenvére. (Ezért (is) törekszik az Egyház az embereket a rokonság ujabb kötelékeivel összefűzni, hogy igy az egyén ne csak a vérrokonság, hanem a sógorság, komaság stb. révén is mind nagyobb körre terjessze ki szeretetét, rokonszenvét. A házassági akadályoknak, nevezetesen a vérrokonságnak a 4-ik fokra való kiterjesztése ugyanazt célozza, midőn a házasság-kötésből kizárja azokat, akik rokonság cimén különben is jó indulattal viseltetnek egymás iránt.) A vér szeretete és védelme leginkább visszatükröződik a vérbosszu intézményében, amely nemcsak jog, hanem kötelesség is egyuttal. Később midőn a vérrokonság, főkép a távolabbi fokon, kellő védelmet nem nyujthat, a szükségletek közössége a különben azonos eredetü családokat összekapcsolja, és a rokonsági kötelék mellett a törzsi kötelék is általános elis-

merésben részesül. A törzsi kötelék, ha nem is oly benső, nem is oly erős mint a rokoni kötelék, de általánosabb, terjedelmesebb, és a rokonszenv negativ oldalát tekintve, teljes védelemben részesíti az egyént, az egyénnek (a törzs tagja) szabad járást-kelést biztosít, sőt az egyénnel bizonyos főbenjáró ügyekben az egész törzs azonosítja magát. Igy látjuk a zsidóknál, hogy egy ember elleni bűntett miatt „felkelt a nép" (Benjamin törzse ellen) és véres bosszút vesz az egyes sérelméért. Maga a szabad járás-kelés nagy haladást jelent azokban az időkben, midőn az idegen ellenség, született rabszolga, aki semmi jogvédelemben nem részesül, úgyhogy élete és vagyona kockáztatása nélkül senki idegen területre nem léphet. Bár a külső ellenség elleni védelemre felkel a törzs „mint egy ember." (L. Bir. 20, 8. 11.), a törzs is elégtelennek bizonyul arra, hogy hatalmasabb törzszsel szembeszálljon, igy keletkeznek a törzsi szövetségek, melyekben a legelőkelőbb törzs viszi a vezérszerepet. Később a népek nemcsak a „lét" és a „nem lét" kérdéseiben, hanem más azonos érdekek védelmére is szövetségre lépnek egymással, s a foedus, a hospitium és az amicitia (a római jogban) a jogvédelem különböző fokát jelezik, melyekben az idegen részesül. Az idegen fogalma tehát mind szükebb körre szorul, s a római nép már csak a műveletlen népeket sorozza a barbárok közé. Látjuk tehát, hogy az azonosnak ismert érdekek felszaporodásával szaporodnak a cimek, amelyen az idegen a jogvédelem bizonyos mértékére számíthat. Ezen időben már az érdekközösség alapján új, az eddigieknél tágabb, bár gyengébb kötelékek képződnek, és az emberek megtanulják becsülni és védelmezni barátaikat is. Eleinte, mint látjuk, a családi, majd a törzsi kötelék csak az első rendü szükségletek biztosítására alakul, később a baráti kötelék a másod-, harmadrendü, utóbb mindennemü szükségletek kielégítését és védelmét lehetségessé teszi. De az ember még mindig messze van attól, hogy minden embertársát barátjának fogadja, vagy legalább is, hogy ellenségének ne tartsa. Az előbb említett haladást ugyanis inkább a közületté szervezkedő emberiség javára kell irnunk, mert az egyesek nagy többsége idáig el nem jutott.

A feltétlen embertisztelet elvét először Krisztus hirdeti, de ezen elvnek a gyakorlatba való átültetése, melyen a kereszténység 2000 éve fáradozik, csak igen lassan halad előre. Az embertisztelet nagy elve még az elméletben sem részesül általános elismerésben. A klasszikus iskola büntetőjoga még csak barátai javára kamatoztatja az említett elvet, a rokonszenv kiterjesztésére az emberiség legnagyobb része csak úgy hajlandó, ha valamely könnyen felismerhető érdekközösség esete forog fenn. Elméletileg is csak igen kevesen ismerik el, s még kevesebben vallják a gyakorlatban, hogy az embertisztelet elvének általános érvényesülése és a rokonszenvnek minden emberre való kiterjesztése édes mindnyájunknak érdeke; pedig a kultúra ezen magaslatára ma már vallás és tudomány vállvetve iparkodnak felsegíteni az emberiségnek nagy tömegeit. Nincs okunk tiltakozni a természettudományi iskola ama felfogása ellen, hogy a vallás, amely emberszeretetre nem tanit, haszontalan, de ugyanezt ki kell terjesztenünk a tudományokra is. Csakugyan láttuk, hogy az emberiség, mint ütött-kopott ruhát az idők folyamán egymásután levetkezte a vallások egész sorozatát, ellenben megőrzi a kereszténységet, amelynek elévülhetetlen érdeme, hogy az emberszeretetet nemcsak az életben hirdette, mint a görög filozófusok bölcseleti rendszereikben; nemcsak a jogba vitte be a humánus elveket, mint a (római) remek jogászok, hanem az állami és társadalmi intézményekben, nemcsak egy irányban, hanem minden irányban, nemcsak az összességben, hanem az egyesekben is — az emberi önzés minden tiltakozása dacára iparkodik uralkodóvá tenni a szeretet, a részvét és a könyörület szellemét, mely ugy az egyesek, mint az összesség életét regenerálni van hivatva.

A büntetőjogi *reformtörekvések mottója* alapjában véve szintén a rokonszenv kivétel nélküli kiterjesztése minden emberre, még azokra is, akik valamely antiszociális jellegű cselekménynyel a társadalom ellenségeinek bizonyulnak: „Szeressétek még ellenségeiteket is, jót tegyetek azokkal, kik titeket gyűlölnek.“ A kereszténység ugyan kötelezőleg csak az emberszeretetet hirdeti s jóllehet még ennek a feladatnak a megoldásától is nagyon messze van az emberiség, a XIX. század tulzói, élükön Herbert Spencer-rel a fejlődés netovább-

ját a rokonszenvnek minden élő lényre való kiterjesztésében látják. Ez a monismus elméletéből, mely az egész természetet mint egységet fogja fel, természetszerüleg következik. S csakugyan az állatvédő egyesületek felvirágzása azt látszik igazolni, hogy az ember az állatvilág fájdalmaival szemben is hova-tovább érzékenyebb lesz. Sajnos azonban, hogy az állatvédő-egyesület tagjai az emberi fájdalmakkal szemben eddigi közönbösségükből ki nem vetkőztek, sőt a gyakorlat tanulságai odamutatnak, hogy az állatok iránti rokonszenv az emberek iránti köteles szeretet rovására tenyészik. A kereszténység az állat testvéri szeretetét nem ismeri ugyan, de az állatok iránti kiméletet nem a monistáktól tanulja. *A lelketlen világ szeretetét nem tiltja,* főkép ha ez nem az emberszeretet rovására díszlik. A szent könyvek bizonysága szerint (Jónás IV., 11.) Isten sajnálja a barmokat; ruházza a mezei liliomokat (Máté 6, 30.); táplálja az égi madarakat (6, 26.) és tudta nélkül „azokból egy sem esik a földre a ti Atyátok nélkül", vagyis gondviselése kegyességét még a lelketlen teremtményekre is kiterjeszti. A keresztény megemlékezik a bölcs tanításáról: „Mert szeretsz mindent ami van és semmit sem utálsz meg azokból, miket alkottál, mivel gyülölve semmit sem rendeltél vagy alkottál"; a nagy természet rendjében az Alkotó örök dicséretét örvendezve hallja [„midőn engem mind együtt dicsértek a hajnali csillagok és mindnyájan örvendeztek az Isten fiai." (Jób 38, 7.)], s a láthatatlan Istent a világ teremtésének, fenntartásának, kormányzásának tényeiben felismeri; megérti a természet tanítását s a természet öléből folytonosan felhangzó és imádásra hivogató szózatot mintegy visszakiáltva, a zsoltárossal felszólitja a lelketlen lények millióit: „Tűz, jég, hó, forgószél . . . minden állatok dicsérjétek az Urat", és igy a természet néma hódolatát magában mintegy megeleveníti. A kereszténység a teremtésben Istennek az ember iránt való határtalan szeretetének folytonosan megujuló bizonyságtételét szemléli s az élő úgy, mint az élettelen természetben azok Alkotóját keresi és szereti, csak úgy mint az okos gyermek, aki miután a szép karácsonyfa bámulásából felocsudott, felkeresi a karácsonyfa mögött rejtőző édes szülőt, hogy a szülői szeretetnek ezen ujabb bizonyságát megköszönve, az áldozatra kész szeretetért, a hálás szív szerete-

tének jelét kinálja cserébe. A felvilágosodott kereszténység igenis szereti a nagy természetet, de még a természetben is tulajdonképen Istent szereti, mert a nagy természetben őneki minden csak Isten szeretetéről beszél. A monisták „in se et propter se" szeretik a lényeket, a kereszténység ellenben megbecsüli a teremtményeket Alkotójukért, mint a magyar ember az ebet gazdájáért.

Mindezek után, ha valaki tudni akarja, hogy a kultúra melyik lépcsőjén áll, a mondottak alapján intellektuális és morális értékét meghatározhatja, ha számadásra és ítéletre hívja önmagát. Igy ítélhetjük meg a népeket is. Nem kell azt gondolnunk, hogy a rohanó századok a kultura legalacsonyabb fokozatait a mult homályába temették el. Az emberiség mai állapotában is a művelődés különböző fokozatait tünteti fel, nem is kell épen a vad népekre gondolnunk, a nyugoti civilizációban is akadunk egyesekre, akik a kultur fejlődés szélsőségeit képviselik. Amily bizonyos azonban, hogy az ókori bölcsek hallhatatlan erőlködései a tömegek művelődési szinvonalát feljebb nem emelhették, az is bizonyos, hogy egyes sporadicus jelenségek, amelyek a kultura legkezdetlegesebb stádiumaira emlékeztetnek, az általános civilizáció értékét nem devalválják. Népek, nemzetek megítélésénél a szélsőségek kimaradnak s a többség állapota irányadó. Szerencsés az a nemzet, amelynek zöme a civilizáció foka középmértékét megüti. A civilizáció foka legjobban visszatükröződik a szociális intézményekben, de különösen a büntetőjogi intézmények azok, amelyek a civilizáció méreteiről minden időben híven beszámolnak.

A modern pszichofiziologiának elismeréssel adózunk azért, hogy *a felebaráti szeretet tanát a reáltudományok fényével beragyogta,* s azt a materialisták által eddig kellőkép nem méltatott morális tételt, hogy a rokonszenv, mely a szeretetnek logikai folyománya, az emberi tökéletesedésnek és boldogulásnak leghathatósabb tényezője, és hogy az ember nemességének, értékességének egyedüli ismertető jelét, a szeretetet, hivei előtt a fizikai igazságok magaslatára felemelte. Nem volt korszak, midőn az emberiség a szeretetet nem ismerte, de szeretetét többé-kevésbé szük korlátok közé szorította. A primitív ember ezen eljárása nem volt okosabb,

mintha valaki a Libanon cédrusát virágos cserepekben akarná felnevelni. Az idők folyamán az ember áttört a szük korlátokon, hogy tágabb és újabb korlátok közt érvényesítse szeretetét, de nem tudta, hogy az igazi szeretetnek nincs és nem lehet más korláta, mint az, amelyet az ember véges természetében maga a természet állított fel; hogy az igazi szeretet személyválogatást, részrehajlást nem ismer; hogy a rendezett szeretet az igazságosság és méltányosság rovására sohasem érvényesülhet. Krisztus az irgalmas szamaritánus történetében elég világosan kifejtette, hogy a könyörületnek és részvétnek minden emberre ki kell terjednie és mindenütt helye van, ahol a szükség és a baj jelentkezik. Krisztus ezen tanítását azonban a zsidók zöme nem értette meg, és a későbbi századokban is csak egyesek emelkedtek fel ezen felséges tan megértésére, úgy az elméletben, mint a gyakorlatban. Midőn azt mondottam: úgy az elméletben, mint a gyakorlatban, méltán érhetne pleonazmus vádja, mert a keresztény erkölcsi igazságok más igazságoktól lényegesen, de különösen abban különböznek, hogy az említett igazságokat csak az érti elméletileg, aki gyakorolja is, és csak annyiban érti, amennyiben gyakorolja. Ez a törvény különben Krisztus tanításának egész területére hatályos, és örök érvényességü.

A stoikusok főelve volt: „neminem laedere", „suum cuique tribuere" ; de ezen correlát elveket *a régiek,* közintézményeikben úgy, mint magánérintkezésükben, csak bizonyos *korlátok közt* érvényesítették. Kiteszik a beteg rabszolgákat a Tiberis egyik szigetére, megölik vagy kiteszik a satnya gyermekeket, a rabszolgákban tényleg letagadják az emberi méltóságot; a paterfamilias eladhatja (manus) családja tagjait, s az ellenség még annyi kiméletre sem számíthatott, mint az állatok. Szent Pálnak fönséges szavai a szeretetről (Cor. I, 13.) az emberiség, sőt a későbbi kereszténység nagy többségére nézve is csak a pusztában kiáltónak szava volt. A korlátolt gondolkodás a szeretetet is korlátok közé gondolta, pedig a szeretetnek (s a szeretet legszebb virágainak, a részvétnek és az irgalmasságnak) csak egy törvénye van, hogy ott és anynyiban szerepeljen, ahol és amennyiben szükség van rá és csak egy korlátot ismer, amennyiben t. i. csak a lehetőség határain belül kötelez. A keresztény egyház két ezredéves

munkássága oda irányult, hogy az embert meggyőzze Isten szeretetéről, s meggyőzze arról, hogy szeretetét szeretettel kell viszonoznia; másrészről, hogy az Isten iránti szeretetet a felebarát szeretete nélkül el sem képzelhetjük. *Szeressük az Istent felebarátunkon keresztül.* E látszólag kétféle mégis egységes szeretet olyan, mint az érem két lapja, bármily tökéletesen választjuk el egymástól, hamis pénzt kapunk, mely mint pénz a forgalomra többé nem alkalmas.

A szeretet apostola világosan értésünkre adja: „Ha ki azt mondja: szeretem az Istent és felebarátját gyűlöli, hazug az." (Ján. I. 4. 20.) és tovább, „az a parancsolatunk van pedig Istentől, hogy aki szereti Istent, szeresse felebarátját is" (Ján. i. h. 21.), mert „aki szereti a nemzőt, szereti azt is, aki attól született." Az apostol logikája egészen világos. Nem hivatkozik ezuttal mesterére, aki (Ján. 13. 34.) azt mondja: „Új parancsolatot adok nektek, hogy szeressétek egymást," s ismét „arról ismernek meg mindnyájan, hogy az én tanítványaim vagytok, ha szeretettel lesztek egymáshoz" — hanem arra utal, hogy a felebarátban Isten mintegy látható lett, mert az ember Isten élő képmása, szeretetének kitünő tárgya, kiért az önfeláldozás végleteit sem sokallotta, és midőn tovább azt mondja, hogy „aki szereti a nemzőt, szereti azt is, aki attól született"" arra utal, hogy az Isten szeretetét Krisztus szeretetétől, Krisztus szeretetét a felebarát szeretetétől, s viszont, elválasztani nem lehet. A valódi Isten iránti szeretetben a felebarát szeretete, s a hamisítatlan felebaráti szeretetben Isten szeretete nyilatkozik meg. Krisztus felöltvén az emberi természetet, az incarnatio tényével az emberi természet örök tiszteletre és szeretetre méltóságát pecsételte meg, úgyhogy a keresztény vallás követőire nézve az incarnatio, a felebarát iránti tisztelet nyilvánítására és szeretet gyakorlására újabb hatalmas argumentumul szolgál. A természettudományi iskola tehát, midőn hirdeti, hogy a szeretet, a részvét és a könyörület a kultúra leghatalmasabb sőt egyedüli tényezői, indirekt azt is elismeri, hogy a keresztény vallás apostolai egyuttal a valódi kultura apostolai is voltak, midőn mint pl. szent János egész az unalomig hangoztatják: „Fiacskáim, szeressétek egymást," mert mint klasszikusan motiválja: az „az Úr parancsa,

és egymagában elégséges.“ Akinek szeretete van, mindene van, mondja a sz. Szív apostolnője.

A modern ember nem elégszik meg szent János megokolásával, és a tekintélyi érvekre nem sokat ad. Kutatott, keresett, s végre szája ize szerint bebizonyodva látta, hogy a kultúra magaslata a szeretet, s így lettek a tudomány korifeusai a keresztény szeretet apostolai. Helyesen van ez így. Különböző útakon bár, tudós és tudatlan, hívő és hitetlen ugyanazon igazsághoz jutnak, a szeretet nélkülözhetetlenségének, regeneráló és boldogító erejének igazságához. A gondolkodó emberiség egy része a tekintély pecséte alatt közölt igazságot nem fogadta el, ám a természettudós a nagy természet üterére illesztve ujjait, törvényeit kutatta, s megdönthetetlen igazság gyanánt a természettudományok nevében megállapította és kimondotta, hogy a nagy természet uralkodó elve a szeretet, s annak logikai corollariuma a részvét és a rokonszenv. A biologus az emberi szervezetet megfigyelve kimondja, hogy a szervek harmóniája az egészség főfeltétele, s eme harmóniát kivülről belülről az ellenszenv, a gyülölet zavarja meg, s mindezt a szervezet nagy kárára; a szeretet ellenben biztosítja, s a netán megzavart összhangot ismét helyreállítja. A szociologus a társadalom rétegeit tanulmányozza, a társadalom boldogulását ugyanazon harmóniában, s a részek kölcsönös alkalmazkodásában találja fel, amely ismét a szeretetnek az eredménye, s a társadalmi bajok egyedüli orvosszere gyanánt javasolja, hogy a fájdalmat részvéttel enyhítsük, s a szeretet mindenható balzsamával gyógyítgassuk; ellenkezőleg pedig megállapítja és kimondja, hogy a társadalom összes bajainak főforrása a szeretetlenség; a szeretetlenség további forrása pedig a rendetlen önszeretet: az önzés. És most eszembe jut, hogy a pásztorok az égi tekintély elvének hódolva mily könnyü szerrel találták meg a szeretet Incarnatioját, mig a bölcsek az ő bölcsességökkel csak hosszas utazás, sok fáradság révén és csak nagy nehezen jutnak a szeretet magasztos titkának szemlélésére; még akkor is a tudomány fényét jelképező csillag elhalványul a gőg, az érzékiség és önzés Jeruzsalemében, s csak onnét ismét kibontakozva ragyog fel előttük újra, hogy útjaikon kalauzolja. Félő, hogy a gőg, az érzékiség és a mammon Jeruzsalemében még a tu-

domány szózata sem fog visszhangra találni. Igaza van tehát a prédikátornak, midőn azt mondja: „Föltettem szivemben, hogy bölcseséggel vizsgálódni és értekezni fogok mindenről, mi a nap alatt történik. Ez igen rossz foglalkozást adta Isten az emberek fiainak, hogy azzal foglalkozzanak. Láttam mindent, ami a nap alatt történik, és ime, minden hiúság és a lélek gyötrelme.“ (Pred. 1, 13. 14.)

Haszontalan tehát a tudomány? Az emberiség boldogulása szempontjából annyiban haszontalan, mert nem a tudomány hanem a szeretet boldogít, annyiban pedig veszélyes, amennyiben „a tudomány felfuvalkodottá tesz, a szeretet pedig épít,“ a felfuvalkodás pedig szeretetnek esküdt ellensége. Ha egyebekben tekintjük a tudományokat, azt hisszük, közel járunk az igazsághoz, ha kimondjuk, hogy a legújabb időkig az ész kiművelésével párhuzamosan a szivet nemesíteni elmulasztották, s hogy csak a modern idők legmodernebb tudósainak volt bátorságuk szemébe vágni az önösségbe sülyedt világnak azt a nagy igazságot, hogy az önzés az egyén és a közület physicumára káros, azonfelül pszichikai világuknak is megrontója, és az egyéni, úgy mint a közületi lét boldogságának sírásója. Ami a nagy többséget illeti, mindezideig a tudományoknak vajmi keveset köszönünk, és kérdés, hogy a természettudományoknak sikerülni fog-e azt a régi, de modern alakban feltalált igazságot, a szeretet elvét elfogadtatni és diadalra juttatni, mert eddig is nem a tudomány, nem az ész, hanem az emberi önzés tiltakozott a szeretet parancsai ellen. Az emberiség egyik részére vonatkozólag azonban nem habozom kimondani, hogy korunknak nagyon is nagy szüksége volt arra a tudományra, mely végső eredményében a szeretet nagy elvének teljesebb megismerésére és gyakorlásának szükségességére kalauzolja a gondolkodó, de hitetlen emberiséget, és itt bizonyos percentben tán sikerülni fog a vallásos szinezettel perhorreskált nagy principiumot: „Szeresd felebarátodat,“ tudományos köntösében recipiáltatni.

Ezen immár nemcsak vallásos, hanem egyuttal tudományos elv világosságánál könnyen megérthetjük, hogy az ember összes fáradozásai: a felfedezések, a találmányok, a törvények, a tudományok, csak akkor értékesek az emberi-

ségre nézve, ha a szeretet szolgálatába szegődve, a szelidség boldogító igája alá terelik az emberiséget; ellenkezőleg csak nevelik a bajt, megteremtik és kiélesítik azokat a problemákat, amelyek az államférfiaknak, a szaktudósoknak, bölcselőknek és minden jó szándéku embernek annyi fejtörést okoznak. Igy tették tönkre pl. a gépek a kisipart, megteremtették a munkáskérdést, az osztályok közti ellentétet kiélesítették, a hadi találmányok pedig kisebb fokú tatárjárás veszedelmét zúdítják az adózó polgárokra stb. Ám a vallásos embert, aki a tudományok nélkül is elfogadja a szeretet parancsát és nemcsak puszta jelszónak tekinti, hanem gyakorolja is, a tudományos motívumok ismerete nélkül is boldogítja a szeretet, mert az evangéliumban hirdetett és a tudomány által sürgetett szeretet közt nem lényegében, hanem csak motívumaiban van különbség. Kérdjük továbbá, vajjon a tudomány az emberiség zömére nézve nem hozzáférhetetlen utakon kalauzol-e a szeretet elveihez? Az is kérdés, hogy a tekintély elvének lerombolásával mikép boldogulunk az emberek nagy többségével? Vajjon *nincs-e szükségünk ma is a tekintély elvére?* Ki az, aki minden tudományban mester lehetne? S a tudományos vívmányok nagyobb részét nem a tekintély révén fogadjuk-e el? Mondjuk ki, hogy a tekintély elvét nem nélkülözhetjük, s hogy a tudományos világ is ismer „szaktekintély"-t, amelyre szüksége is van. A nem tudományos világ ellenben a tudományt nem méltatja, ép ezért a tudományos tekintélyt sem fogja elismerni, s a tudomány kezéből nem is fogadja oly készségesen az igazságokat, mint egyébként. Az együgyű embernek jó példára és a szeretet hangjára van szüksége: vedd meg szivét és készségesen elfogadja tőled a legkeserűbb igazságokat. A tudomány csak a tudományos világ piacán talál kellő méltatásra, s a tudományos tekintély is csak ott értékesíthető teljes mértékben. Megjegyzem, hogy itt főkép a természettudományokról szólok, amelynek képviselői, legalább is ez idő szerint minden más (nem reál) tudománytól elvitatják a tudományos jelleget, s minden más tudományos foglalkozást értéktelennek hisznek.

A természettudományok forgalmi képességét majd az idő fogja megállapítani, azt hiszem azonban, hogy ma már

kissé okosabbak lettek, s a szeretet elvének fényénél belátják, hogy minden tudomány s a foglalkozás minden ága hasznos és áldásos a civilizációra, ha az emberiséget a szeretet, tehát a boldogulás útjaira vezeti. Ma már nyiltan kimondják, hogy a vallások belső „értékességét azon humánus elvek szerint kell mérlegelnünk, amelyek annak gerincét alkotják." (L. Wargha i. m. I. k. 560. I.) A keresztény vallás tehát a modern természettudományok részéről is kitünő klasszifikációban részesülhet, mert a kereszténységnek lelke, szive s mindene a szeretet. Valóban igaz, hogy a szeretet az emberi boldogulás főtényezője, és az igazi belső nemességnek biztos próbaköve. Az is igaz, hogy a szeretetlenség minden közületi és egyéni szerencsétlenségnek forrása; ellenben a szeretet még a fájdalmat is megédesíti, s ha van valami, aminek e bús földön értéke van, a szeretet az. Egyuttal azonban konstatálhatjuk, hogy ezen igazságokat csak a tudósok és a szabad gondolkozók nem ismerték eddigelé.

A természettudományok elvitázhatatlan érdeme, hogy a mai korban, midőn a felvilágosodás jelszavával kéjelegve gázolnak keresztül minden tekintélyen, ugyancsak a felvilágosodás és *a tudomány nevében megparancsolják hiveiknek,* hogy a szeretet oly szükséges és boldogító parancsát, amely a tekintély ölén már-már oly szépen virágzott, de amelyet a tudományával kérkedő ember a tekintélylyel együtt elvetett magától, fogadja el és becsülje meg, mert a szeretetben az emberi boldogulásnak egyedüli tényezőjét, minden haladás főfeltételét, a civilizációnak biztos mérővesszejét s e szegény föld össszes nyomoruságainak panacesét ismerték fel. A természettudós ugyanis vizsgálódásai közepette azt is felismerte, hogy a nagy természetben az altruizmus elve uralkodik (ami köznyelven önfeláldozó szeretetet jelent). A természetnek ezen altruizmusa főkép az emberrel szemben oly szembeszökően nyilvánul, hogy lehetetlen volt észre nem venni. A természetet kutató tudós észrevette, hogy a természet összes szépségét, kincseit javunkra kamatoztatja, s bőven kárpótol bennünket azon veszélyekért, amelyeket ugyancsak méhében rejteget; s ha az ember vigyázatlansága vagy valamely szerencsétlen véletlen folytán veszélybe jut, ezer gyógyszert kinál sebeire, és oly sokféleképp oltalmazza, védi gyermekét, mint

a leggondosabb anya szive szülöttét. S midőn ezt látta, elgondolta, hogy csak az ember, a nagy természetnek ezen öntudatra vergődött élő képmása, csak az üt sebet anélkül, hogy gyógyírt is kinálna, csak az okoz fájdalmat, szenvedést anélkül, hogy enyhülést nyújtana embertársának! Ez nem lehet az ember igazi természete, szülőjétől nem azt tanulta, s a természet fenséges őskinyilatkoztatásainak legmagasztosabbikát, az altruizmust, a szeretet elvét proklamálta és oly meggyőzően interpretálta, hogy a tudomány úttörői nyomában az emberiség kétkedői és hitetlenei is meghódolnak a szeretet elvének, s gőgös ember előkeresi a kincset, amelyet a tudomány nevében a sárba gázolt, hogy ugyancsak a tudomány nevében megőrizze, teljes fényében felragyogtassa és megbecsülje; s. mint a tengeren a hajó kormányos szeme mindig az iránytűn van, úgy hagyja meg követőinek a természettudós is, hogy a szeretet irányelvéhez mérjék összes cselekményeiket; működésük irányát, boldogulásuk útját ez szabja meg.

Ez a tanítás csakugyan helyes és igaz is. Ez a nagy természet tanítása, Lombroso és követői tehát hamisan értelmezik a természet kinyilatkoztatásait. Végre is a virágkehelyből mézet gyüjt a méh, mérget a pók, szóval mindenki megtalálja azt, amit keres. Igy vezeti a természet az embert Istenhez, ki maga a szeretet. (Ezen az úton reméljük, — s most nem mint jogász, hanem mint pap beszélek — hogy a tudományos világ hitetlen fele ismét eljut a megváltás nagy titkainak méltánylásához is, melyet eldobott, mert a nagy szeretetet — mely mindenéből kifosztja magát gyermekei javára — meg nem érthette: a természet révén ismerni és becsülni tanulja, amely midőn összes gazdagságát az ember rendelkezésére bocsátja, szintén nem tesz egyebet, mint kifosztja magát gyermekei javára.) A tudomány most lett igazán barátja a hitnek, mert egy akaraton vannak, mindkettő az emberiség nemesbülését munkálja a szeretet ölén. Csakis így remélhetjük a szenvedő emberiség meggyógyulását, mert amily bizonyos, hogy a szeretetlenség által ütött sebek a legfájóbbak, ép oly bizonyos, hogy e sebek csak a szeretet balzsamával gyógyíthatók. A tudományos emberiség egy része elvetette az Istenember tanítását a szeretetről, melyet a kereszténység

közvetített, ellenben elfogadta a lelketlen természet tanuságtételét — ebben mindenesetre egy kis irónia rejlik — és csak az a baj, hogy a szeretet áldozattal jár, hogy szeretni néha nagyon is nehéz, s a tudomány a szükséges erő és a jó példák nélkül szűkölködve, kétes, vajjon hiveit a szeretet gyakorlására is rávezetheti-e.

Valóban *csodálatos erkölcsnemesítő hatása van a szeretetnek.* Említettük, hogy a gyülölettől, a haragtól elvakított ember még a szelid és nyájas arcról is ördögi gonoszságot olvas le, az ártatlan nevetés pedig mint démoni kacaj cseng fülében; a szeretet csodálatos fényénél ellenkezőleg, még ellenségünket is barátunknak ismerjük. A szeretet továbbá az önfegyelmezés legjobb eszköze és minden cselekvésben a legjobb tanácsadó. Nem érezzük-e, mint veszi meg szívünket a szeretet, ha embertársainkat szenvedni látjuk? S nem látjuk-e, hogy a szegény föld fia mindenféle fájdalomra, szenvedésre van hivatva, s hogy mindnyájan a martiromság bizonyos nemére vagyunk kárhoztatva? Ha pedig minden ember sorsa a szenvedés, a szenvedő ember pedig méltán tarthat számot a könyörülő szeretetre és a szánakozásra, miért ne szeretnők magát a szenvedő emberiséget minden egyes atomjában, a legutolsó emberben is. A kereszténység nagyon jól ismerte a könyörület és a részvét erkölcsszelidítő, nemesítő hatását, ezért állította fel úton-utfélen a keresztet, mely a szenvedő emberiség szimboluma is egyuttal, hogy az ember, midőn a nagy szenvedőre emlékezik, ne feledkezzék meg a szenvedő Krisztus szenvedő képmásáról és saját szenvedésre hivatottságáról sem, s hogy a könyörület révén kiméletre és szeretetre birja a szíveket. Az evangélium tanusága szerint az ítélkező Krisztus részvétlenségről, könyörtelenségről fogja vádolni a baljára állított sereget: „Mert — úgymond — éheztem és ennem nem adtatok“ . . . Akiket pedig irgalmassága szent jobbjára hívott, azokat könyörülő szívökért fogja megdicsőíteni: „Mert éheztem és ennem adtatok“. S ha az evangelium — ez utóbbi helyének további miértjét keressük, megtaláljuk a feleletet a szent könyvekben: *„quia caritas operit multitudinem peccatorum.“* Az apostol midőn szemrehányást tesz a pogányoknak, arról vádolja őket, („quod sine affectione fuissent“) hogy nincs szívök, ami egyuttal a civilizáció hiányának is

jele. Valóban a harag indulatának nincs hatalmasabb ellenszere mint a szeretet, a részvét és a szánakozás; azt is tudjuk, hogy a kegyetlenkedés és az ellenségeskedés túlzásai mind a harag indulatából és a lélek keseredettségéből származnak. A szeretet fényénél mindig találunk mentséget embertársunk javára és belátjuk, hogy minden bünöző nem haragunkra, hanem inkább szánakozásunkra méltó. A rokonszenv és a részvét mint minden szeretetnek és jóságnak mozgató eleme és feltétele, kell hogy általános elismerésben részesüljenek, s az egyén épúgy mint az összeség magatartásának irányt szabjanak. A történelem tanusága szerint a részvétlenség, minden erkölcsi eldurvulásnak, pszichikai elzüllésnek forrása; ellenben a részvét minden kultúrának s az ember boldogulásának főtényezője volt minden időben.

A természettudományok az *ember természetes méltóságát* kellő (?) világitásba helyezik.[1]) Igazolják, hogy az ember a legtökéletesebb organizmus, a világegyetem megelevenedett képmása kicsinyben, a legváltozatosabb erők harmoniás rendszere. Az embernek a természetben elfoglalt magasztos helyzete, természetes adományainak kitünősége hódolatra késztet minden (hitetlen) gondolkodót és feltétlen (?) tiszteletet vindikál mindenkivel szemben. Az emberi méltóság általános elismerése illő tiszteletet és figyelmet biztosít minden embernek s maga az emberi kvalitás elég arra, hogy az embernek ezekre való jogigényét megállapítsa. Minden normatívum tehát, legyen bár törvény vagy szokás, mely az emberi méltósággal össze nem egyeztethető, egyszerüen tévedésnek minősítendő, amely kiküszöbölésre, illetőleg helyesbítésre vár. Az emberiség a kultúra magaslatán nem ismer személyválogatást és az egyeseket az összesség rovására nem tünteti ki, hanem a személyiségnek az emberi méltóságnak egyenlő tisztelettel adózik. „Régente egyeseket tiszteltek szentek gyanánt, ma — bár más értelemben — az emberiséget tekintjük szentnek“ s az emberi méltóságot illő tiszteletre és figyelemre méltatjuk. Egyébiránt a régibb idők a szenteket is igen nagy részben azért tartották különös tiszteletre méltóknak, mert a szentek

[1]) Ez a materialista tudósok véleménye. Mi még ezt mind igen kevésnek találjuk.

rendesen kitüntek az emberiség szeretetében; a nagylelküség, a részvét és a megbocsátás hősies foka, közösen jellemzik a szenteket. Ők szentnek tartották az emberiséget, s a hálás ember visszaadta a kölcsönt, midőn őket szentek gyanánt tisztelte. Azon ellenvetés, hogy a szentek kultusza mások rovására történt, a valóságnak nem felel meg. Az idő azonban a fogalmakat megváltoztatta. Amit régente nagylelküségnek tulajdonítottak, nevezetesen a szenvedő emberiség felkarolását, a szükölködő felsegélését, azt ma a jogérzet követelményének tekintjük, s az emberi méltóság minden sérelmét mint a magunkét felpanaszoljuk,[1]) s minden fájdalom enyhítésére, minden jogos igény kielégítésére törekszünk.

Nem lehet tagadni, hogy *szentek évszázadokkal megelőzték korukat* az emberszeretet terén, jóllehet az irgalmasság gyakorlatában más indok vezérelte őket, mint a modern idők emberét. A modern ember jogérzete ugyanis azt sugallja, hogy az emberi jogok élvezetéből valakit kizárni, vagy a jogok érvényesítésében egyeseket privilegizálni, másokat igaztalanul korlátolni nem szabad, s ha ez mégis megtörténik, közös kötelességünk a nélkülözőnek segítségére sietnünk, s a nélkülözéssel egybekapcsolt fájdalom csillapítására együttes erővel törekszünk, nem ugyan könyörületből, hanem mert jogérzetünk ezt sugallja, követeli. Az igazi civilizáció az emberi méltóságot megillető tiszteletet senkitől sem tagadja meg, s „nem rója fel bűnül, ha valaki a természet mostohasága vagy a körülmények mostohasága folytán, kellő értelmiség hiányában erényekben szükölködik, amely körülményt első sorban a mulasztó társadalomnak (!) vagy más tényezőknek kell bűnül[2]) tulajdonítanunk.“ „A civilizált világ vallása csak az lehet, amely az általános embertisztelet elvét írja zászlójára, ellenben az olyan vallások, amelyeknek istenei csak boszuló nagyságok, emberáldozatokban gyönyörködnek stb., csak a primitív kultura korszakaiban tarthatják fenn magukat.“[3])

[1]) Csak az a baj, hogy a materialismus még mindig a panasznál tart, a tények mezejétől pedig nagyon is messze van.

[2]) És néha (!) még az egyénnek is része van benne, ha gyarlóságunk tudatában a kárhoztató itélettől tartózkodunk is.

[3]) Ha Wargha a villámokkal fegyverkező Zeusról beszél, aki csak akkor hullatta az áldást, ha önössége úgy parancsolta: a megjegyzés

Az a tény, hogy ma is vannak intézmények, amelyekben a bosszú elve uralkodik, csak azt bizonyítja, hogy a kereszténység és a modern civilizáció azonos elve a szeretet, az állami és társadalmi élet egész vonalán mindezideig nem érvényesülhetett, vagyis sem a kereszténység, sem a modern civilizáció nem voltak képesek kivetkőztetni a népeket a régi pogányságból és a barbár világ hagyományaiból, sőt mintha a régibb időt jellemző buzgalom lelohadt volna, legalább a kereszténység zászlóvivői programmjokban (büntetőjogi szempontból) ezen irányt kellőkép nem hangsúlyozzák; „a természettudományok képviselői pedig még a kezdet nehézségeivel[1]) küzdenek.“ A primitív ember istenei olyanok, mint ő maga, tolvaj az egyik, a másik házasságtörő, és az olympusi Jupiter a bosszú villámaival fegyverkezik, s az erőszak superlativusának incarnatiója. A keresztény vallás nem a boszuló, hanem önfeláldozó szeretet túlzásaiban emberré lett Istent állítja az emberiség szemei elé, hogy vetkőzzék ki a szeretetlenség köntöséből és öltözzék a keresztényi erényekbe, amelyeknek királynője a szelid és alázatos szeretet. A kereszténység kovásza a nagy tömeget csak nehezen járja át, s a keresztény emberben midőn feltámad a harag indulata, maga is szivesebben gondol a Sinai hegy Jehovájára, mint a Golgota áldozatára, aki rosszabbik felének felfeszítésére, teljes feláldozására, mennél tökéletesebb önmeggyőzésre hivogatja az embert.

A középkor kereszténysége nem szükölködik egyes jelesebb alakokban, akik Krisztus munkáját folytatják, s miután önmagukat a kereszténység valódi szellemében átgyúrták, a tömegek nemesbülésén fáradoznak, s nem csak a pogány

ellen nincs kifogásom. Ami pedig a kereszténységet illeti, nálunk a büntetés a „suum cuique“ elve alapján, a legszigorubb igazságosság szerint lesz kiszabva, tehát a bosszuról sem tárgyi, sem alanyi értelemben szó nem lehet. Ha a sz. Irás azt mondja: „Enyém a bosszú“ . . . megjegyezzük, hogy az emberrel maga az Isten is emberi nyelven, illetőleg emberi fogalmak szerint beszél. Hegellel azt mondhatnók, hogy az ember már cselekményeiben törvényt szabott maga fölött, amelyet azonban csak az isteni bölcsesség képes leolvasni, és csak az isteni mindenhatóság tud alkalmazni. Ez a büntetés igazi lényege. Ily értelemben senkinek oka nem lehet a panaszra és a vádaskodásra.

[1]) Tartok tőle, hogy már a kezdetnél megrekednek.

istenek és a szent berkek *kultusza* ellen harcolnak, hanem összes tevékenységöket a pogány gondolkodásmód remanenciáinak kiirtására fordítják. Az emberiség csodálta, az egyház megdicsőitette őket, s nyomukba hívta a kiváló lelkeket, akik az evangélium valódi szellemében *a világ folytonos ujjászületését* s az emberiség fokozatos nemesbülését eszközölni hivatottak. A munka folyik és befejezést csak akkor nyer, midőn már nem lesz ember a földön. Néha úgy látszik, mintha bizonyos stagnálás állna be: ez volna a kereszténység igazi veszedelme. A kereszténységnek minden idők emberére nézve hasznosítania kell magát, s mert az emberiség halad, a kereszténységnek is haladnia kell, hogy az előbbre törő emberiség igényeit mindenkor kielégíthesse. A kereszténység, s ez nem is lehet máskép, a szó legkitünőbb értelmében evolúció-képes, ezt 19 százados multjával igazolja, és ha főelvében, mely az önfeláldozó szeretet, változatlan is, megnyilatkozásában kell, hogy az idők szelleméhez alkalmazkodjék. Minden kornak megvannak a maga bajai, betegsége, s a bajokkal küzdő embert megerősíteni, betegségére gyógyírt nyújtani, nemes törekvéseiben istápolni, s mindezt a szeretet szellemében: a kereszténység örök hivatása.

A tökéletesedés a kereszténység egyik főparancsa és apostolai hirdetik, hogy Isten annyira megparancsolta a tökéletesedést, hogy — Bougeaud szerint — még az örökkévalóságban sem lesz szabad megállanunk. Igy is kell ennek lennie, mert a maradás olyan időkben, midőn minden téren rohamos a haladás, egyuttal visszaesést is jelentene. A kereszténységet magát nem, csak legfeljebb egyes képviselőit érheti a vád e tekintetben, akik *között* sokan vannak, akik azt hiszik, hogy van idő, midőn megpihenhetnek babéraikon; ám a kereszténység hivatott munkásai a nyugalom szent idejét az örökkévalóságba helyezik, mert az egyes atomokban szüntelenül megifjuló emberiség folytonos erkölcsi megujulása, újabb és újabb munkafeladványok megoldására hívja a lelkek tökéletesedésén munkálkodó elemeket. Az a módszer, amely bevált 300 évvel ezelőtt, ma idejét multa, sőt az eszközök is mások, a medium is változik, s a körülmények csakúgy változnak, mint az idővel haladó egyén maga és körülötte is minden megváltozik; természetesen íde nem számítva

az egyéniség lényegét és lényeges viszonyait, amelyek csak formai változásoknak vannak alávetve.

Amit az emberiség történetében észlelünk, ugyanaz ismétlődik az egyesek életében is, mert nem csak a népeket kell *kiemelni eredeti vadságukból,* hanem *az egyeseket is,* akik bár gyorsabban, de nem kevésbé fáradságos és csak az egyéniséghez alkalmazkodó munka árán emelkednek ki az önzés durvaságából a civilizáció magaslatára, amelyeken az altruizmus jótékony melege felolvasztja a szivekben összetorlódott jeget, a hideg önzést. Ám a kereszténység igazi szellemét a maga teljességében csak igen kevesen értik meg s akadnak mindig egyesek, akik azt a szigorú mértéket, amelyet a kereszténység az egyesnek önmagával szemben ajánl, másokkal szemben alkalmazzák. Csak az a baj, hogy a szeretet nem ellenőrzi és nem mérsékli a szigoruságot másokkal szemben oly hatályosan, mint önmagunkkal szemben, mert elvégre is „quisque sibi proximus". Igy jut az ember az önszeretet scylláit kikerülve a mások iránti szeretetlenség charybdis-ébe. Ez a sokat emlegetett inkvizíció egyik magyarázata. Szem elől tévesztik, hogy Krisztus apostolainak legbiztosabb fegyvere a szelídség, s hogy az új-szövetség Istene csak olyan szolgálatokban gyönyörködik, amelyeket a szeretet sugalmazott, s amelyeknek lelke, éltető eleme a szelidség. Az ember az eretnekekben a sátánt és szövetségeseit üldözi, s nem tudja, hogy midőn Krisztus fegyvereit magától elveti, Krisztus erejét is elveszti. Az evangélium fényét az emberi indulatok és szenvedélyek, a bosszú köde homályba burkolják, s az emberiség elfordul azoktól, akik az evangéliumi báránybőrbe öltözve — bár tudatlanságból — farkasok módjára dühöngenek az emberek ellen. Ellenzékieskedésből, mások a jobbra fordulás reményében külön táborba szállva a kereszténység reformját sürgetik, majd az evangélium alapján popria auctoritate keresztül viszik a reformot. A reform törekvések nem váltak be, az emberiség nem lett jobb (sőt a reformátorok vallomása szerint rosszabb), s azóta látjuk, hogy az enciklopedistáktól a jelen időkig extra et intra muros reformtörekvésekkel van tele a levegő. Legujabban a természettudomány alapján akarnak valamely possibilis filozófiai rendszert felállítani. Nagy baj, hogy az az irány a kereszténység

alaptanaival végleg szakított és tendenciózus is egyuttal, mert a keresztény morált a szeretet alapelvével elfogadva, a keresztény hittől elválasztani, sőt a kinyilatkoztatásra épített vallásokat az u. n. pozitív filozófiával akarja helyettesíteni, ép ezért *az egész reform meddőnek igérkezik.* Természetesen nincs rendszer, amely nem iparkodnék észszerűségét s a vele ellenkező rendszerek észszerűtlenségét bizonyítani. Igy volt ez már a legrégibb időkben is és ugyanigy van ma is.

Az emberek *a büntetőjog terén sem fogták fel az evangélium igazi szellemét,* s a bocsánatot, a türelmet és a szeretetet legfeljebb egyéni, de nem egyuttal közületi kötelességnek is tartották, sőt a szofizmák egész láncolatával iparkodtak álláspontjukat és eljárási módjukat igazolni. Kisütötték, *hogy a bünösnek érdeke, hogy itt szenvedjen,* Isten dicsősége pedig megköveteli, hogy a bűnöst kinozzák stb., mint látjuk, a türelmetlenségnek és a szeretetlenségnek megkeresték az evangéliumi köntösét. Ehhez minndig nagyon jól értettek az emberek. Mégis megengedem, hogy ez a felfogás némileg menti azokat a szörnyüségeket, amelyeket Isten nagyobb dicsőségére és a felebarát állítólagos javára elkövettek. Mindezekből az is kitünik, hogy a büntetésre vonatkozó nézetek a a vallási meggyőződésekkel szorosan összefüggnek, s hogy az atavisztikus jellegü büntetőjogi rendszer, amelyet klasszikusnak neveznek, a tisztultabb és emelkedettebb vallási felfogásnak nem felelhet meg. Egyébiránt, s ezt jól jegyezzük meg, ami a hívők államát többé-kevésbé kimenti, ez a hitetlenek államának mentségül nem szolgálhat. Az emberiség haladásának általánosnak kell lennie és nemcsak a tudományok és a szépművészetek területén, hanem a vallási s az ezzel kapcsolatos erkölcsi téren is érvényesülnie kell. Kell, hogy az emberiség fejlettebb értelmiségével a kereszténység tanainak mélyebb megértésére eljusson, s a kereszténység szelleme az igazi emberszeretet, mindjobban áthassa az embereket és necsak a magánélet viszonyaiban, hanem a közületi lét összes intézményeiben is uralkodjék.

A kereszténység különösen alkalmas az élet fájdalmainak enyhítésére és az ember belső harmóniájának biztosítására, szóval a természettudomány és a kereszténység *ideálja* egy és ugyanaz. Azért minden igazi és elfogulatlan természet-

tudós lelkében együttérez a kereszténységgel. A kereszténység ölén minden ember megszentülésre hivatott („Sancti eritis.“). A kereszténység nem szünik meg hangoztatni a tökéletesedésre való kötelezettség isteni parancsát. („Estote perfecti.“) A kereszténység szentnek, a szent Lélek templomának tekinti az embert, akiben az Istenség lakozik („mansionem apud eum faciemus“); kinek lelkén ott van a Krisztus vérének pecsétje, mert Krisztus minden emberért halt meg. „Te ne kicsinyeld azt, — int az apostol — a kiért Krisztus meghalt.“ Krisztus pedig: „Amit egynek e legkisebbek közül cselekedtetek, nekem cselekedtétek.“ E szavakból megértheti mindenki, hogy az emberiség fájdalmaiban Krisztus a saját szenvedését akarja tiszteltetni és viszont.

Sajátságos, hogy Krisztus maga is az igazságszolgáltatás végzetes tévedései egyikének áldozata, mintha jelezni akarta volna, hogy az igazságszolgáltatás köpenye alatt követi el az itélkező emberiség a legégbekiáltóbb igazságtalanságokat, s hogy az embervérre szomjuhozó tömeg midőn igazságot akar szolgáltatni, az igazságtalanság és embertelenség végleteibe bonyolódik (lynchjustitia, forradalmak.) Aki az evangéliumot olvasta, az tudja, hogy Krisztus az igazságot hirdető és az emberi szenvedések iránt kitünő részvéttel tündöklő emberiség személyesítője, aki végre is a legnagyobb igazságtalanságnak, szeretetlenségnek és részvétlenségnek esik áldozatul; amely tényben egyuttal az emberiség jobbik felének örök tragikumát szemlélhetjük, mert az emberiség minden időben mostoha volt legnagyobb fiai iránt. Aristidest számüzi, Sokratessel méregpoharat itat, Krisztust keresztre feszíti, a szeretet evangéliumának apostolait vérpadra hurcolja, és roszszabbik felének vad kitöréseiben legigazabb és legnemesebb alakjai ellen dühöng. A bölcsességnek és a szeretetnek lelke, a tömeg nyomorusága, a szenvedő emberiség bajai iránt tanusitott részvét, az igazságnak éhezése, szomjuhozása, az irgalom, a könyörület és a bocsánat, a szelidség és alázatosság szelleme, az evangélium minden sorából oly ragyogó fénynyel törnek elő, hogy lehetetlen észre nem venni. Ez képesíti a kereszténységet arra, hogy mint a világ-vallás az emberiség örök tanítója és nevelője legyen.

Krisztus midőn szeretetre és részvétre tanította az emberiséget, valóban elmondhatjuk, hogy *minden civilizáció legjelesebb tényező elemeivel* ismertette meg, s arra tanította, amire minden időben, de különösen ma legnagyobb szüksége van az embernek. Maga az a tény, hogy a felebaráti szeretetet Isten szeretetével egy rangba helyezi, sőt egymástól való elválaszthatatlanságát hirdeti, eléggé bizonyítja, hogy az új vallásrendszerben az Isten szeretetének a felebarát szeretetében kell visszatükröződnie. A szeretet parancsa oly általános, hogy még ellenségeinkre is ki kell terjednie („mert nem tudják, mit cselekesznek"), mert Isten is ugyanezt teszi, midőn „esőt ad az igazaknak és a hamisaknak." A bocsánatnak pedig épen nincs mértéke és határa, és Péter kérdésére: „hányszor bocsássak meg az ellenem vétőnek, vajjon hétszer-e", azt feleli a Mester: „Nem mondom hétszer, hanem hetvenhétszer, s ha testvéred egy nap hétszer követ meg, hétszer bocsáss meg neki." Aki nem akar megbocsátani, ne imádkozzék, mert átkot mond fejére; áldozatot be ne mutasson, mert az Urnak az irgalmasságban telik kedve („Irgalmasságot akarok."). Aki nem akar felebarátjának megbocsátani, bocsánatra maga sem számíthat („Dimittite et dimittetur vobis"), aminthogy az sem részesülhet a megigazulás áldásaiban, aki felebarátját lenézi, megveti, mint ezt a vámosról szóló példabeszédben olvassuk. A tékozló fiú példabeszédében a megszomorított és megsértett atya nem taszítja el magától ellene vétkező gyermekét, hanem a bánatos szivvel közeledőt szeretettel öleli keblére. (Láthatjuk, mily igaztalan Wargha, midőn azt mondja, hogy a keresztény vallás tanaival megörökiti a bosszu gondolatát.)

A bosszú két élű fegyver, amelylyel midőn másokat megsértünk, önmagunkon is sebet ejtünk, mert lelkünk nyugalmát elvesztjük s boszúra hívjuk fel az ellenünk vétőket. Ezért fél már Lamech, midőn embert öl; Krisztus pedig azt mondja Péternek: „Akik kardot ragadnak, kard által vesznek el". A keresztény morál örök érdeme, hogy a bosszú ellen, amelyet addig minden nép elfogadott, először emeli fel tiltakozó szavát, sőt egyenesen, és pedig bűn terhe alatt tiltja, a megbocsátást pedig kötelezővé teszi. Sajnos, az idők folyamán e tételre is alkalmazható az az evangeliumi kijelentés: „non omnes capiunt verbum istud." A keresztény morál ezen pa-

rancsával nemcsak a sértőt, hanem a sértettet is oltalmazza, mert bocsánat és engesztelődés nélkül a szívnek s a léleknek nincs nyugalma, s a gyűlölködés és ellenségeskedés, ha célját éri, mindkét oldalon gyógyíthatatlan sebeket ejthet és pedig első sorban a bosszúálló fél lelkületén (ott nehéz a megbocsátás, itt nehezebb a megbánás és megkövetelés), mert ha célját el nem érheti, folyton emészti és keseríti a bosszúra szomjuhozót, s midőn lelki és testi egészségét aláássa, életét is megrövidíti.

Tételünk elméleti oldalát tekintve mind tisztábban ragyog fel, nemcsak egyesek, hanem a művelt nagy többség szemei előtt is; ami azonban a gyakorlatot illeti, csak nagyon kevesen találkoznak, akik oly nagylelküek, hogy bocsátani és feledni tudnak. Pedig a kereszténység veleje a nagylelküség, ahol az hiányzik, ott a szó teljes értelmében sem kereszténységről, sem civilizációról nem szólhatunk. „A szellem az, ami megelevenít, a test nem használ semmit“; ahol nem uralkodik a nagylelküség Krisztusi szelleme, ott méltán hangzik fel az evangelium panasza: „Ez a nép csak szájával tisztel engem, szíve pedig távol van tőlem“; imára, hangzatos szólamokra nyilnak ajkaik, „kezöket pedig kinyújtják a bosszúállásra“, pedig „minden Demosthenesnél szebben beszél a tett“. Az igazi keresztény nem válogat, hanem szeretettel adózik barátainak, sőt ellenségeinek is, hisz minden esetben ugyanazon Krisztusnak szolgál, ki a legkisebb jóért is, mit az Ő nevében nyujtottunk embertársunknak, „megfizet“ nekünk.

Ha valaki, hát a meggyőződéses keresztény kénytelen azt vallani, hogy az *embernek embertársa fölött itélkeznie nem szabad* („Ne itélj“), mert az emberi értelem nagyon is gyenge, tudásunk pedig felette hézagos arra, hogy amint kell, minden tényezőt számbavéve, igazságos itéletet hozhassunk; s még a legkedvezőbb esetben is, ha t. i. erre képesek volnánk is, nem kellene-e Krisztus példáját követnünk, aki a házasságtörő asszony esetében, a mózesi törvény világos és kivételt nem tűrő kárhoztatásával szemben is, felmentő ítéletet hozott. Sajátságos, hogy mennél nagyobb az ember, annál inkább hajlik a bocsánatra, akik pedig legjobban rászorulnak az irgalmas ítéletre, legkönnyebben kiabálják: „Feszítsd meg!“ A szolga, aki 10 ezer talentummal tartozik, fojtogatja szolga-

társát, aki 100 dénárral adósa. A bölcset bölcsessége, a tudóst tudománya, főkép a gyakorlati alkalmazás terén könnyen cserben hagyja, de ha valaki a szeretet vezércsillagát követi, az alig tévedhet. Ezért mondotta egy jámbor lélek: „szeress és tégy amit akarsz." A szeretet a legbiztosabb iránytű, mely az embert a boldogulás és tökéletesbülés kikötőjébe kalauzolja.

A szeretet principiumára, mint a természetes kinyilatkoztatás egyik legelső és legszebb tételére, sajnos *csak megkésve jutott el a tudományos emberiség,* s ma sem kivétel nélkül, hanem főkép az ethikailag haladó természettudományi-iskola kardoskodik, hogy az elméletben úgy mint a gyakorlatban diadalra juttassa a szeretet elvét. A nevezett iskola az, amely tanítja, hogy a szeretet principiumának az egyéni, mint a közületi létet át kell hatnia; hogy az embert erkölcsi szempontból csak a szeretet, a szívjóság és szelídség teszik értékessé, és a könyörület szelleme a humánus embernél, épúgy mint az igazi kereszténynél, nem hiányozhatik. A tételt, hogy az embert első sorban nem észtehetsége, hanem szívjósága kvalifikálja, a tudományos világban új keletűnek mondhatjuk, és sem az elméletben, sem a gyakorlatban kellőképen nem méltatják. A természettudományok, a morálfilozófia és a kereszténység, a szeretet kivételt nem tűrő parancsában találkoznak, s az emberiség nemesbülésén közösen munkálkodnak, midőn a szent szeretet s a mindenkihez való jóság elvét hirdetik és kimondják, hogy erkölcsi szempontból a cselekvésnek nincs biztosabb mérővesszője, mint a rendezett szeretet. A szeretet az az Ariadne-féle fonál, mely bennünket a különféle szociális és erkölcsi mizériák útvesztőjéből kivezet, de az egyesek közt felmerülő összeütközéseket is csak a szeretet jegyében simíthatjuk el.

Ezen célok elérésén ma már különféle társulatok munkálkodnak, amelyek az értelmi fejlődés, kötelességtudás, az igazság és emberszeretet elveivel zászlóikon, az emberiség tökéletesedésén és gyógyításán fáradoznak. Ezen egyesületek alaptétele, hogy az emberiség megszentülését csak akkor remélhetjük, ha a koronás fők kiváltságait minden ember személyére kiterjesztjük és kimondjuk, hogy az ember személyisége szent és sérthetetlen. Két fő dogmájuk, hogy *szeressük az igazságot és szeressük az emberiséget,* ne csak szóval, hanem

tevékeny, önfeláldozó szeretettel. (Ezen áramlat mind jobban uralomra vergődik, és S. megye főispánja, ugyanaz, aki pár évvel ezelőtt a t-i járás főszolgabirájánál hivatalvizsgálat alkalmával kifogásolta, hogy a nagyon is humános és igazságszerető főbiró a 7 éven alól elhalt gyermek gyógykezeltetésének - elmulasztása miatt csak két koronával büntette az első izben mulasztó szülőket, midőn a legutóbbi 190* évi restauráció előtt a tisztikar nála tisztelgett, ezen nagyon is megszívlelendő szavakat intézte hozzájuk: „Uraim, szeressük a népet". Ez a kijelentés, mely egy általánosan ismert rendelettel közeli viszonyban van, a közigazgatás remélhető újjászületését jelenti.)

A büntetőjognak a valódi szeretet szellemében való *reformját* nemcsak a természettudományok szelleme, hanem *a keresztény vallás is sürgeti.* A keresztény vallás alapítója isteni erejét mindent átkaroló tevékeny szeretetében nyilatkoztatta ki, midőn gyógyított, tanított, segítette a szükölködőt, iparkodott a bűnöst felsegíteni, vigasztalta a szomorodott szivüeket, stb. röviden: a fizikai és morális bajokban szenvedő emberiséget kereste, oltalmazta, segítette, gyógyította. A keresztény vallásnak ma is ez a feladata, nem mint Lombroso tanítja, az epuratio, s ezért nem csoda, ha Lombroso tanát a kereszténység szempontjából is támadják; a haladó természettudományi iskolával pedig, bizonyára nem ok nélkül, minden igazi keresztény szimpatizál. „Mindenkinek mindene lettem, hogy Krisztus számára mindenkit megnyerjek." Ezt az elvet követték a *régi papok*, tanitók, s néha a jó földesurak is; ezért ragaszkodott hozzájok annyira az az istenadta nép. Ezt az elvet a nép tisztviselőjének ma is vallania kell. Oltalmazzuk a népet és óvjuk a fizikai és morális romlástól. A kiirtás embertelen szisztémája, melyet Lombroso hangoztat, nemcsak az ember állatias vadságának, hanem egyuttal vallástalanságának is kiáltó bizonysága. A hivatásos pap mindig küzdeni fog azok ellen, akik miután az egyént rendszeresen a kriminalitás területére szorították, ott aztán az igazságszolgáltatás nevében részben vagy egészben feláldozzák, megnyomorítják. Ez a modern hajtóvadászat, a melyben az embereket csakúgy nekikergetik a paragrafusoknak, mint a vadakat a puskacsövének, csak formailag különbözik az afrikai

embervadászatoktól, amely ellen pedig az egész művelt világ a kultúra nevében oly energikusan tiltakozott.

Az *igazi kultúra semmiféle formában nem fogadja el az embertelenséget.* Minden embertelenség igazságtalanság is egyuttal, azért a jog és igazság papjaitól, a jogász-elemtől is méltán elvárhatjuk, hogy sorompóba lépjenek, s a mai büntetőjogi rendszer ellen az igazság és méltányosság nevében tiltakozzanak. Az egyetemek pedig és jogi főiskolák nem tesznek eleget hivatásuknak, midőn dogmatikusokat nevelnek, még akkor sem, ha az egyes jogintézmények genealogiáját, évszázadokon keresztül való mikénti fejlődését ismertetik, hanem az egyes jogintézményeknek az élet követelményeivel és a korszellem exigenciáival való szerves összefüggésének felismerésére, illetőleg az adott viszonyokban uralkodó törvényeknek kifürkészésére és leolvasására kellene oktatniok a jogászkodó ifjuságot. (A reformált jogbölcseletnek degradálása ezért nagy hiba volt. Ugyanezen szempontból a szokásjog képződésének megakadályozását is hibának kell minősitenünk. A törvényhozási tényezők kvalifikációját pedig, hivatkozással az elmondottakra, szükségesnek kell tartanunk. A történelem ma már nem elégszik meg a tények egyszerü megállapításával. Reméljük, hogy a történelem mindinkább művelődés történetté fog átalakulni.)

A modern természettudományok *tudományosan igazolják Krisztusnak a szeretetről szóló tanítását,* a melyet az emberiség zöme, egyes kitünőségeket leszámítva, mindezideig a hit fényénél is alig tudott megérteni. Különösen nehéz felfogni, hogy az igazi szeretet még az ellenségre is kiterjeszkedik, s a szeretet jótéteményeiből senkit sem szabad kizárnunk. „Hallottátok, hogy mondatott: szemet szemért“, ez a primitív ember törvénye; „én pedig azt mondom: szeressétek még ellenségeiteket is“, s ezen törvény alól a társadalom ellenségeit sem szabad kivennünk. Küzdjünk az erkölcsi bajok ellen, de kiméljük az embert, épúgy mint a jó orvos, aki küzd a betegség ellen, de kiméli a beteget. Az olyan recept, mely a betegséggel együtt a beteget is tönkre teszi, nem vall ügyes orvosra. Az Államok a legujabb időkig amolyan borbélymester szerepet játszottak a bűn betegei körül. Az organizmus fogyatkozásait, a körülmények kedvezőtlen csoportosulását

civilizált ember nem róhatja senki terhére; ám az erkölcsi bajok, a bűnözés az organizmus beteges abnormitásaival a legszorosabban összefüggnek, vagy néha oly szorosan a körülmények hatása alatt születnek, hogy a valóságos anyagi terhet senki meg nem állapíthatja. A gyűlölet helyét a szánakozásnak és a könyörülő szeretetnek kell elfoglalnia. A modern természettudományok tehát — legalább a tárgyalt szempontból — nem ellenségei sem a keresztény vallásnak, sem az erkölcs tudományának, sőt a kereszténység erkölcsi alaptanát más oldalról igazolják, midőn a felebaráti szeretet ultima ratio-ját minden intelligens ember előtt könnyen felfogható módon igazolják. (A tudósokról ugyanezt nem mindig állíthatnók.)

A büntetésnek továbbá, a keresztényi szeretet tevékenységének kell lennie. A büntetés a szervezett társadalom aktusa, melyben a sértő és sértett iránt való köteles szeretet megfelelő cselekményekben nyilvánul. Az úgynevezett nemes harag, szent harag sem egyéb, mint az indulatok lázától, a civilizáció magaslatáról primitív vadsági állapotába letaszított embernek szabadalmazott dühkitörése. Megjegyzem, hogy alig képzelek haragos embert, aki indulatának első hevében eléggé nemesnek, vagy legalább is helyénvalónak nem hinné haragját. A mai büntetőjogi rendszernek alapja mi más, mint annak az elvnek kimondása, hogy az ellenséggel szemben szabad kegyetlenkedni, jóllehet nem korlátlanul, hanem bizonyos formai keretekben, nem is direkte, hanem indirekte, vagyis az Állam jogintézményein keresztül. (Tudnunk kell, hogy a sértettet akárhányszor csak a bosszú vezérli a bíróságokhoz.) A biró csak azt állapítja meg, hogy helye van-e a kegyetlenkedésnek, s ha igen, mily méretekben gyakorolja az Állam az egyén helyett. A bosszú elvét tehát, törvényes korlátok közt, még mindig elismerjük, bizonyára az erkölcsi és kulturális továbbfejlődés legnagyobb hátrányára. Elismerjük, hogy az emberiség igen nagyot haladt akkor, midőn a magánbosszút kiküszöbölte, még azt sem vonjuk kétségbe, hogy a temérdek sok erőszakoskodás és az önbiráskodás túlkapásaival szemben az Államok alig tehettek egyebet, mint hogy a bosszúra éhes közönséget a közbosszú gondolatával csillapították. Ma már sokan hangoztatják, hogy az emberiség eléggé megérett már arra,

hogy a bosszú gondolatáról végképlet egyen; s ha az egyesek zöme erre még nem képes, az Államnak, mint erkölcsi ideálnak, jó példával kellene előljárnia.

Épen mert az erkölcsi előhaladás egyik legnagyobb akadálya a mai büntetési rendszer, mely az ellenségeskedést és gyűlölséget mesterségesen szítja, a természettudományi iskola humanitárius törekvéseiben első sorban a büntetőjog reformját sürgeti, mely ha sikerül, a szociális tökéletesedésnek egyik legjelentékenyebb tényezőjét hívtuk életre. Meg kell tanulnia az emberiségnek, hogy minden szenvedés iránt részvétet tanusítson, és itt nemcsak a szelid és csendesen tűrt fájdalmakat értjük, hanem az antiszociális cselekményekben megnyilatkozó fájdalmat is. Aki a megérdemlett és meg nem érdemlett szenvedés közt különböztet, az nemcsak a jogi, hanem a társadalmi életben is különböztet; sőt megtörténik, hogy ott, ahol az állami bosszú késik vagy gyengébb jellegű, a sértett maga fog elégtételt venni, mint ez a párbajnál stb. történik. Az emberiség a civilizáció legalacsonyabb fokán is tényekben megnyilatkozó részvéttel viseltetett a szociális szempontból ártalmatlan szenvedők iránt. Mint rendesen, először csak egyesek, később maga a közület intézményesen gondoskodik a szenvedőkről, igy pl. a vakokról, némákról, elaggottakról stb. A civilizáció magasabb fokán azonban, midőn az ember a harag és a bosszú indulatát fékezni tudja, gondolkozásában és itélkezésében tökéletesedik, nem különböztet többé, mert a bünözőt, a morális élet betegét, csak oly szerencsétlennek tekinti, mint a fizikai világ nyomorultjait,[1]) mégis azzal a különbséggel, hogy a bünöző esetleg felügyeletre, nevelésre, fegyelemre, tehát pszichikai, nemcsak fizikai gondozásra szorul. A haladó kor bünözés esetén sem bünteti a gyermekeket és az elmebetegeket, s a beszámíthatatlanság cimén a jogi felelősség alól egyenesen felmenti. Közveszélyes jellegükre tekintettel jóakaró gondozás, felügyelet, ápolás, illetőleg nevelés alá veszi mindkettőt nemcsak bünözés esetén, hanem azon kivül is. Sajnos azonban, hogy ezen *humá-*

[1]) Ami a kérdés gyakorlati oldalát illeti, tényleg nem szabad különbséget tennünk, sőt ha mégis ezt tesszük, a morális élet betegei azok, akik fokozott kiméletre számíthatnak.

nus eljárást a bünözők egyéb csoportjaira is kiterjeszteni, a nagy többség még mindig vonakodik, jóllehet az előbb említettekkel ugyanazon kategóriába tartoznak, és a beszámíthatatlanság cimén akárhány esetben (a természettudományi iskola szerint minden esetben) épúgy felmentendők volnának, mint a gyermekek vagy elmebetegek. Hisz hogy többet ne mondjak, a klasszikus iskola az elmebetegről is elmondhatja, mint a laikus akárhányszor el is mondja, hogy saját hibájának áldozata.

A természettudományi iskolának sok tekintetben igaza van, midőn azt mondja, hogy a szociális kérdést a büntetőjog reformja nélkül megoldani nem lehet. A szociális viszonyok javulása mindenek előtt az emberek javulását, ez pedig a szeretet és kimélet, a könyörület és a részvét elveinek uralomra jutását feltételezi. A nagy beteg a szeretet és önfeláldozás legében legkönnyebben gyógyul, mig ellenben a szeretetlenségtől és részvétlenségtől környezve, még a kisebb betegség is végzetessé válhatik. Ha a civilizált embertől elvárjuk, hogy antipátiás indulatait fékezze, az Államnak ez különös kötelessége, amely azonban az eddigi büntetési rendszerben bizonyára erkölcsi méltóságával ellenkező és a lehető legrosszabb példával járt elől. Megengedjük, hogy az Államot a közfelfogás késztette arra, hogy a szándékos kinzást intézményesítse, de ha már az egyest is gyávaságról vádoljuk, ha egyéni jobb meggyőződését a közvélemény nyomása alatt feladja, mit szóljunk az Államról, amelynek módjában a közmeggyőződés alakulására is irányítólag befolyni ?! Dicséretére legyen mondva az Államnak, *a büntetés végrehajtásában a bosszú eleme mindinkább elhalványul,* és a humanizmus elve, a végrehajás területén mind jobban érvényesülnek; jóllehet a takarékosság elve és a közvélemény nyomása még mindig csak nagyon is szűk keretekben engedik érvényesülni azt a kiméletet és szeretetet, amelyeknek a büntetés uralkodó elveinek kellene lenniök. Remélhetjük azonban, hogy az igazságnak és emberiségnek az a szeretete, mely apostoli méltóságra hívja az egyeseket, amely a kereszténységet az egész világon elterjesztette, győzelemre fogja vezetni a kereszténység igazi szellemét, s a szeretet gyakorlását a büntető igazságszolgáltatás rabszolgáival szemben is meg fogja valósítani.

A büntetés a régibb időkhöz viszonyitva, rövid idő alatt olyan metamorfózison ment keresztül, amelyet pár évtizeddel előbb a legnagyobb idealista se mert volna remélni; s mert senki sem mondhatja, hogy a büntetőjog reformja az enyhítés terén netovábbját elérte volna, hihetjük, hogy a büntetési rendszer mind szelidebb formákat fog keresni, amelyekben a bünözés ellen különben szükséges reakciót kifejtheti. Konstatálhatjuk, hogy a régi rendszer haldoklik, s hogy az emberiség szine-java megsokallotta már azt a sok igazságtalanságot és embertelenséget, amelyet az igazság templomában elkövettek. Igazuk van azoknak, akik azt mondják, hogy aki képes arra, hogy nyugodtan szemlélje embertársa kínzását, az a kínzóval körülbelül ugyanazon szinvonalon áll, és akár gyávaságról, akár kegyetlenségről vádoljuk, mindenesetre értelmi szegénységéről és politikai éretlenségéről állít ki szégyenletes bizonyítványt. Épen ezért a nép, mely a kínzást eltűri, éretlen a szabadság áldásaira.

Mig a természettudományi iskola az igazi kereszténységgel egyértelmüleg az emberszeretetet kivétel nélkül kiterjeszti, nemcsak a szociális élet barátaira, hanem ellenségeire is, addig a klasszikus iskola kivételekre hivatkozik. A természettudományi iskola a klasszikus iskolával szemben hangoztatja, hogy az emberiség az antipatikus indulatok, a félelem és a harag ugyanazon delíriumszerü állapotában termeli ki a bűncselekményt, mint a klasszikus iskola szellemének megfelelő büntetési reakciót, azzal a különbséggel az eredményben, hogy az egyesek sohasem érték el azt a magaslatot, amelyre a közületi bosszú emelkedett, ugy hogy elmondhatjuk, miszerint az *igazságszolgáltatás túlkapásai*, őrjöngései, *messze túlszárnyalják a bünözés őrjöngéseit.* Mindkettőnek, az egyéni és közületi bosszúnak alapja egy és ugyanaz, mindkettőben a vadságából ki nem vetkőzött állat-ember nyilatkozik meg. De ha a létért való küzdelemben, a nyers erő korszakaiban, az önfenntartás elve némileg kimenti az egyesek kegyetlenkedéseit, mivel menthetjük a modern Államokat, amelyek a civilizáció magaslatán fölös kegyetlenkedéssel és céltalanul védekeznek, s ha csak védekeznének, de nem azt teszik, hanem a bosszu elvének hódolva, keresztülgázolnak szerencsétlen betegeken, a kétségbeesés nyomorultjain s a társadalom mulasz-

tásának, lelketlenségének áldozatain. Ha az egyesek fenékig ürítik a bosszu gyönyörüségének poharát, vajjon az Államok hódolhatnak-e az effajta állatias gyönyörökre hivó ingereknek. Ki tagadná, hogy az ellenségen keresztülgázolni a győzelem örömérzetét kelti fel bennünk, de viszont ki fogja állítani, hogy a kulturális emberhez, vagy az Államhoz mint erkölcsi ideálhoz illő gyönyörüség az, amely a bosszu kielégitésével kapcsolatos?

A kulturális feladatok legjelesebbike: az emberből az állatot kiüldözni, vagy a mi a büntetőjog területét tekintve ugyanazt jelenti: a bosszuvágyat kiölni, és ki vonja kétségbe, hogy e tekintetben *az Államoknak jó példával* kell előljárniok. Ma azonban joggal vághatják szemébe: „Ante doce te quae recta sunt“ ... (Hom. s Isid. „Qui in erudiendis“ ...) pedig az Állam a népek tanítójának vallja magát. Ezért azok, akik a klasszikus iskola büntetőjoga ellen harcolnak, a szó legnemesebb értelmében vett kulturharcosok, akik az Államnak, mint a legenda szerint Leó pápa Attilának, azt zúgják fülébe: Mindent legyőztél és nagyságodról beszél az egész világ; de ha igazán nagy vagy, győzd meg tenmagadat, mert enélkül nincs valódi erkölcsi nagyság. Kijelentjük, hogy ezen problema megoldásában az egyesek jóval többre vitték, mint az Államok.

A történelem tanuskodik, hogy Nerótól kezdve az utolsó b-i szolgabiróig (aki a hetvenes években a delinquens gatyaszárába két macskát köttetett be, s azután kiadva a jelszót hajdujának: „Üsd, de csak a macskát“, s megkezdődött a vallatás), milliókra megy azoknak a száma, akiket puszta gyanú alapján válogatott kínzással agyongyötörtek, a jog, törvény és igazság nevében, a kínzás oly kikeresett módozataival, amelyekre az egyeseknek sem kellő berendezésük, sem idejök nem volt. Fájdalommal kell bevallanunk, hogy a közületi bosszú olyannyira túlszárnyalta az egyéni bosszút, akár a mennyiséget, akár a mértéket vagy a módozatokat tekintjük, hogy a gyilkosok összes szerszámai csak gyerekjátékok voltak a közületi hóhérok kínzási alkalmatosságaihoz képest; számra nézve pedig elenyésző csekélység számba megy az áldozatok viszonylagos számértéke. S ez ma is igy van. Az ember olyan, amilyen volt, csak ruhája változott. Az igazság-

szolgáltatás ma már nem a régi formákban dühöng, amint hogy a rablók sem rabolnak ugy mint régente, ámde „a szellem az, ami megelevenit,“ a bosszú szelleme pedig a modern büntetési rendszerben is kisért, ha nem is a régi, hanem a divatos, új köntösben. A hivatalos kegyetlenkedéssel szemben az egyesek bünözései csak kivétel számba jönnek. Szóval az emberi vadság hivatalos megnyilatkozásaiban volt legféktelenebb, legkegyetlenebb, és soha annyi égbekiáltó igazságtalanságot nem követett el az emberiség, mint épen az igazságszolgáltatás cime alatt.

„Nostis fratres quoniam infinita propter pecuniam bella“. A történetíró aranyszájú szent János eme felkiáltásával szemben megállapíthatja, hogy az emberiséget a gyönyörök után való rendetlen vágyak távolról sem vezették olyan végzetes utakra, mint midőn a jogrend helyreállításának ürügye alatt dühöngött. A bírvágy tehát nem oly hatalmas és nem oly veszedelmes, mint a bosszúvágy, mely igazán féktelen csak akkor lehetett, midőn az egyéni bosszú helyét a közületi bosszú foglalta el. Mi lesz azonban az emberiségből, vagyis inkább a civilizációból, ha e két hatalmas antiszociális tényező, a bírvágy és a bosszúvágy szövetkeznek, mint ez ma a szocializmus szélső árnyalatainál észlelhető: aligha tudná valaki megjósolni. Ami a legszomorúbb, *a közületi bosszúnak ma is sokkal több áldazata van, mint az egyéni szenvedélyeknek.* Mindez azonban ne keserítse el a haladás barátait, és akcióképességöket meg ne bénítsa, mert amily igaz, hogy „modicum fermentum totam massam corrumpit“, ép oly igaz az is, hogy az erkölcsök nemesítésére irányzott legcsekélyebb munka is megtermi a maga gyümölcsét, ha egyebütt nem, hát magában a munkásban. A munka, a küzdelem célja az, hogy az értelmiséget az érzékiség felett, az igazi szeretetet az önzés és az antipátiás érzelmek felett uralomra segítsük. Csak akkor, ha az emberiség jobbik, nemesebbik felét állatias felével szemben diadalra segítjük, csak akkor beszélhetünk igazi kultúráról, valódi civilizációról. Az értelmiség győzelmével remélhetjük, hogy azt a gyülöletet és részvétlenséget, mely ez idő szerint, sajnos, az egész társadalmat megmételyezi, a feltétlen embertisztelet, a kimélet és a részvét elve fogja felvál-

tani. Ez lesz a mi beteges társadalmunk újjászületése, a béke és a szeretet jegyében.

Minden, ami a részvét felkeltésére alkalmas, kulturális tényezőnek tekintendő, s ezért a keresztény vallás, mivel egyenesen a szeretetre támaszkodik, s a részvét felkeltésére a legalkalmasabb motívumokkal rendelkezik; a tudomány, mely midőn a gondolkodás tökéletesedését elősegíti, egyuttal az agyszerkezetet oly komplikáltabb funkcióra — minőt a részvét feltételez — képesíti: a kulturális haladás legkitűnőbb tényezőinek tekintendők. A valódi tudomány tehát, amely az értelmiséget kiműveli, csak szolgálatokat tesz a morálnak, mert az értelmiség rendezettsége és túlsúlya, a tisztább gondolkodás, minden emelkedetebb jogérzésnek alapfeltétele. Igazán nemes érzelmek csak ott díszlenek, ahol a nemes gondolkodás otthonos. Önző, szolgalélektől, ferde észjárásu egyéntől előkelő gondolkodást, önfeláldozó szeretetet, az igazságért való tudatos lelkesedést, hiába várunk. A természettudományi iskolának annyiban igaza lehet, hogy a nagy természet magas problémáival való foglalkozás a természet nagy könyvében letett természetes kinyilatkoztatásnak tanulmányozása, mert míg egyrészről gyakorlatias gondolkodásra vezetnek, másrészről a természet magasztos törvényeivel, fenséges igazságaival megismertetnek, legalkalmasabb tényezők, hogy a kulturális fejlődés egyik főfeltételét, a gondolkodás fenköltségét eredményezzék, és kiműveljék. *A természettudományok művelése* továbbá alapos és sokoldalú megfigyelésre képesít és megóv attól, hogy a Kant-féle szubjektivizmus útvesztőjébe tévedjünk. A gondolkodás reális volta az ítélkezés alaposságának egyik főtényezője, mely ethikai szempontból igen nagy jelentőségü. A természettudományok tisztább önismeretre is vezetnek, midőn hozzászoktatnak bennünket, hogy amennyiben ez lehetséges, tényekhez és realitásokhoz fűzzük minden ismeretünket és ítélkezésünket. Megengedem, hogy ezen a téren sok túlzással találkozunk, de alaposan remélhetjük, hogy a végletek idővel elsimulnak, s a haladó kor meg fogja találni azt az arany középutat, mely a boldogulás legbiztosabb utja. A természet továbbá bájos fenségében a méhében rejlő igazságokat magával együtt megszeretteti, az igazság szeretete pedig minden kulturális haladás nélkülözhetetlen kelléke. És végre azt

sem mellőzhetjük, hogy a természet vizsgálása a gondolkodásnak és ítélkezésnek bizonyos önállóságát szerzi meg, józan kritikára képesít, s így az öntudat tökéletességét, az elfogulatlanságot és az előítéletektől való mentességet eredményezi, amellett, hogy egyuttal a legártatlanabb önkiművelési eszközök egyike. A nagy emberek mindig szerették a természetet és otthonosak voltak a természet ölén, amely a legegyszerűbb és mégis legfenségesebb örömökkel kedveskedik; azonfelül a természettől kinált örömöknek nincs tüskéje, nincs meg az a kellemetlen utóize, mint egyéb örömöknek, s ahelyett, hogy fárasztanák, újjászülik az embert és soha unalmassá nem válnak. Ne feledjük, hogy az Istent szerető lelkek is az emberek közül igen gyakran a természet ölére menekültek, ahol meg is találták, amit kerestek (szentek legendái), a természetnek tehát gyógyító ereje is van.

A gondolkodás bornirtsága és a kedély durvasága mindig együtt járnak. Mily sok áldás forrásává lett azon körülmény, hogy az ember a különben természetes tények misztikus magyarázatával ma már nem elégszik meg, hanem felkutatja a dolgok természetes okait, törvényeit, s mily sok bajnak orvosságát találták meg épen ezen az úton. A szimpatiás szerek lassan-lassan kimennek a divatból, nem is mondanak jövendőt a csillagok járásából stb.... ne sajnáljuk, a haladó emberiségnek nincs reájuk szüksége. És ha kétségtelen túlzásnak kell minősítenünk azon állítást, amely szerint a teleskopnak és a mikroskopnak, az emberi kedély fejlődése és nemesbülése szempontjából nagyobb jelentősége volna, mint az összes filozófiai rendszereknek, nem tagadhatjuk, hogy a természettudománynyal való foglalkozás, mig egyrészről az értelmiséget hasznos ismeretekkel gazdagítja, másrészről türelemre, szelidségre s a bölcselkedésnek arra a fajára vezet, amely a humanizmus szülője, dajkája. Az is bizonyos, hogy képzetvilágunk gazdagodása, kedélyvilágunk mikénti fejlődésére előnyös befolyást gyakorolhat, s hogy a természet ölén nyert ismereteink a legártatlanabbak és legalkalmasabbak arra, hogy kedélyünket nemesítsék. Azt mondották a régiek: „aki a virágot szereti, rossz ember nem lehet“ — sokkal inkább mondhatnók: *szeresd a természetet,* mert a ki a természetet szereti, rossz ember nem lehet.

Bárha igen kevesen vannak is, akik az ethikai öntudat magaslatán az emberiség nemesbülésén fáradoznak, ez a körülmény a munka értékét nem csökkenti, mert még az egyesek munkája sem vész el, azonfelül a jól végzett munka és a szándék tisztasága önmagában hordja a maga jutalmát. Bizonyára nem képzelhetünk nemesebb célt, mintha valaki a szenvedő emberiség fájdalmainak csillapításán, bajainak kevesbítésén fáradozik, s a klasszikus iskola büntetőjogi rendszerét már csak ezen szempontból is kárhoztatnunk kell, mert az amúgy is sokfélekép sújtott emberiség szenvedéseit ahelyett, hogy csillapította volna, még inkább növelte, nem is kevesbítette, hanem szaporította. *Szelidség és emberszeretet* nemcsak hangzatos szólamokban, hanem tényekben kifejezve, ez a *valódi civilizáció célja,* főkép szociális szempontból tekintve a dolgot. Az ember már régtől fogva szerette barátait és érdeklődött azoknak fájdalmai iránt, akikhez szimpatikus hajlandóságok kötötték („nonne hoc faciunt etiam ethnici et publicani"), de hogy antipatikus egyének fájdalmai iránt is érdeklődjék, ez az igazi civilizáció feladata. Nem könnyü mesterség és csak önmegtagadáshoz szokott, emelkedett gondolkodásu egyének képesek erre. Hogy az emberiség nagy többsége eljut-e az értelmi és kedélyi művelődés azon magaslatára, nem tudjuk, de hogy azoknak, akik az Államok sorsát igazgatják, a törvényhozóknak, a kivételt nem ismerő szeretet, részvét és kimélet álláspontjára kell helyezkedniök az bizonyos.

* * *

„Ego autem ... sic pugno,
non quasi aerem verberans."

A természettudományi iskola materialisztikus frakciója is oly szépen és meggyőzően érvel az altruizmus mellett, hogy érdemesnek találtuk ideiktatni, és szószerint közölni. Épen nem vagyunk barátai a sok idézetnek, de mivel a II. fejezet alatt a természettudományi iskola felfogását közöltük, meg akarjuk nyugtatni a tudományosan érdeklődő közönséget az iránt, hogy a legfőbb alapelvekre vonatkozólag szigoruan ragaszkodtunk a nevezett iskola tanaihoz, s mert ezt a tanítást főkép Wargha nyomán tanultuk ismerni, az ő művéből („Die

Abschaffung der Strafknechtschaft" 2 kötet. Grác, 1896.) közöljük azokat az idézeteket, amelyekből kitűnik, hogy a tárgyilagosság követelményei ellen nem vétettünk. Wargha gráci egyetemi tanár, incarnatus materialista, aki az elvtársakat elég sűrűen idézi s így azokkal is megismerkedhetünk. Műve második felében a reakció módozataival ismertet meg bennünket és a deportációt ajánlja, néha a vezeklő kolostorokat is emlegeti. A pszichikai tehetségek restaurációját a physicum meggyógyulásától várja. Tanítása már nem egészen modern, mert az organizmusnak csak beteges megzavartatásáról emlékezik, s a pszichikai szerkezetről, amely specialis agyberendezésben nyilvánul, nem tesz említést sehol. Az agyszerkezet hibás lehet anélkül, hogy a hiba gyökerét valamely betegségben kellene keresnünk. A szerkezeten egyetlen elv beillesztése is változtathat, s az eredmény más lesz. Ami pedig a szociális reformot és a közjótékonyság autonomiai vagy állami szervezését illeti, a tudományos világ közmeggyőződéséhez híven, a szociális medium kedvezőbb átalakítását sürgeti. Amit a vallás-erkölcsi téren tapasztaltunk, hogy t. i. a legkülönbözőbb dogmatikák alapján nagyjából egységes morált állapítottak meg, ugyanezt tapasztaljuk a büntetőjog világában is: bárhonnan indul ki az elmélet, a gyakorlatban egységes eredményekre jut. Ez ismét ama szerencsés következetlenségek egyike, amely csak azt bizonyítja, hogy az elméletnek legjobb ellenőre a gyakorlat.

I. A bünözők a materialisták felfogása szerint hiányosan fejlődött egyének [1]), szerencsétlen [2]) betegek [3]), ideggyengék [4]),

[1]) „Der Verbrecher sowohl, welcher gegen solche wüthet, die er sich und seinen Angehörigen für hinderlich und gefährlich hält, wie nicht minder auch Derjenige, welcher einen Verbrecher als einen Rechtlosen auffasst und gegen ihn wüthet, weil er ihn für eine ernste Gefahr und für ein flagrantes Hinderniss menschlichen Wohles erkennt, sind, näher betrachtet, beide gleichmässig im Denken und Fühlen nothleidende Individuen." W. 50. l.

[2]) „Die Verbrecher schicksalsverfolgte Unglückliche sind, weil einzig nur dieses Merkmal wirklich unterschiedlos auf alle Verbrecher passt." W. 221. l.

Ez azonban csak az esetek bizonyos hányadára nézve áll.

[3]) „Der so häufig bespöttelte Satz, dass die meisten Verbrecher Kranke seien, stellt sich nach den neuesten Studien über die Tubercu-

gyakran valóságos elmebetegek[4]), sőt általában elmondhatjuk, hogy a bünözők legnagyobb része elmebeteg[5]). Ők a fizikai és morális élet gyengéi[7]), szerencsétlen körülmények, és pedig

lose der Strafgefangenen keineswegs mehr als eine blosse theoretische Ahnung dar, ist vielmehr zu einer praktisch fundirten Gewissheit geworden." W. 330. l.

Meg kell jegyeznem, hogy az orvos, akit erre vonatkozólag megkérdeztem, ezt felelte: „hipotézis az egész, sokkal inkább mondhatnók, hogy tuberkulózissal jönnek ki."

[4]) „Fast alle Verbrecher sind sog. Impulsivmenschen und die meisten verbrecherischen Impulsivmenschen sind sog. Nervenkrüppel, d. h. an hochgradiger Nervenschwäche leidende Menschen." W. 475. l.

Itt maga Wargha is elismeri („fast" ... „die meisten"), hogy ezt minden esetben nem mondhatjuk.

[5]) „Den neuesten physiologischen Erkenntnissen gemäss darf es heute und zwar von mehrfachen Gesichtspunkten aus, bereits als erwiesen gelten, dass sich die Subjecte aller extravaganten Thaten, und somit auch aller schweren Verbrechen, im Augenblicke der That im Zustande einer regelrechten Geistesstörung befinden, welche sich, ob sie nun länger oder kürzer dauern und sich für das Laienauge mehr oder weniger auffällig äussern mag, ihrer Wesenheit nach immer gleich bleibt, freilich aber, falls sie schnell und nach Aussen unauffällig vorübergeht, ebenso leicht als häufig, einer falschen Beurtheilung begegnet. So ist die neueste Wissenschaft wieder auf dem Punkte angelangt, auf welchem der grösste Arzt aller Zeiten, Hippokrates v. Kos (460—364 v. Chr.), der Begründer der naturgemässen Heilmethode, schon im Altherthume stand, der in jedem schweren Verbrechen den Act eines Irrsinnigen erblickte." W. 447. l.

Nincs azonban kizárva, hogy ez is beszámítás alá eshetik, jóllehet senki meg nem állapíthatja, mit szabad az egyén terhére rónunk.

[6]) „Dr. Mendel fand in den Jahren 1884/85 in den preussischen Strafanstalten von 1200 Sträflingen 800 (also $^2/_3$), die schon bei der Verbrecherverübung geisteskrank waren, aber trotzdem irrthümlicher Weise verurtheilt wurden (s. u.)" W. 416. l.

V. ö. a [3]) alatt tett megjegyzéssel. Ezért nevezik a szabadságvesztés-büntetést: „Kranken- und Narrenprügelei", betegek és bolondok kínzásának.

[7]) „Klingt es nicht wie die bitterste Ironie, nimmt es sich nicht wie ein plumper Hohn gegen alle Logik, Moral und Politik aus, dass man dem Staate, der Centralanstalt allgemeiner Hilfeleistung, noch immer einen eigenen Verwaltungszweig aufbürden will, wo er statt Hilfe

különösen: a kozmikus és tellurisztikus viszonyok[8]), a hiányos nevelés[9]), esetleg a felmenők áldozatai[10]). Visszhangra

zu leisten und Segen zu stiften, im Gegentheile absichtlich zu martern und zu schädigen verpflichtet sein soll, wo er, statt der berufsmässige Freund, Schützer und Retter aller physisch und moralisch Schwachen zu sein, den ausgesprochenen Zweck verfolgen soll, sich als Feind, Verfolger, Verderber und Vernichter eben derjenigen Bürger zu benehmen, welche wegen ihrer ererbten krankhaften Belastung, vernachlässigten Erziehung und ihres grössten Theils von der Gesellschaft verschuldeten körperlichen und seelischen Verkommens, gerade die allernothleidendsten und erbarmenswerthesten Unglücksopfer sind?" W. 31. l.

El kell ismernünk, hogy erre igen kevés súlyt fektetnek.

[8]) „Warum nun ein Mensch, dem das furchtbare Unglück von der Gesellschaft beschieden war, von dieser auf das Schmachvollste verkümmert und zertreten worden zu sein, und der durch diesen entsetzlichen Umstand seine angeborene menschliche Natur so verthiert, so sehr eingebüsst hat, dass er der wildesten Bestie gleich, die unsinnigsten und blutigsten Thaten verübte, ich sage, warum ein solcher die Gesellschaft mit grenzenloser Schmach bedeckender Mensch dazu noch als ein ehr- und rechtloser Sclave angesehen und behandelt zu werden verdient, dies sind wir in der That nicht im Stande einzusehen." A. M. Cless: „Die Aufgabe des Staates gegenüber dem Verbrecherthume nach den Grundsätzen des Materialismus" (1875) S. 31. W. 36. l.

Ennek a panasznak is lehet némi jogosultsága.

„Besonders das Geschlechtsleben, welchem bei fast allen Verbrechen eine directe oder indirecte Rolle zufällt — wie dies auch das sprichwörtliche „Cherchez la femme!" andeutet — steht unter der souverainen Aegide kosmisch-tellurischer, und in Sonderheit auch meteorologischer Einflüsse, was umsomehr anerkannt werden muss, als ja auch die Ernährungsverhältnisse, mit denen die geschlechtlichen Erregungen desgleichen innig zusammenhängen, von dem unmittelbar durch Witterungsverhältnisse bedingten Ernteausfalle abhängig sind. Von einigen Kriminologen werden diese kosmisch-tellurischen Factoren freilich blos als „Bedingungen", doch nicht als „Ursachen" der Verbrechenverübung anerkannt." W. 179.

Bizonyára csak kedvező feltételeknek volna szabad lenniök, de ma az ösztönök uralkodásának jegyében, már okoknak is minősíthetjük.

[9]) „nach statistischen Daten fast alle Sträflinge, was Erziehung anlangt, völlig verwahrloste, oder auf Grund absichtlicher Schulung in Lastern, sogar systematisch demoralisirte, höchst verderbte Individuen sind . . ." W. 283.

(A mondottakat, saját tapasztalásom után is meg kell erősítenem.)

talál a vélemény, hogy vannak, akik egyenesen a bünözésre születtek[11]). Általában mégis azt kell mondanunk, hogy kü-

[10]) „Wohl aber erben die Nachkommen, die ja nur eine stoffliche Fortsetzung ihrer Vorfahren sind, von diesen letzteren eine bestimmt geartete Nervensubstanz und mit dieser die Fähigkeit, auf gewisse Aussenweltreize hin, bestimmte Erregungen des Centralnervenapparates auszulösen, wonach also mit dem Eintreten gewisser Sinneswahrnehmungen in den Nachkommen auch bestimmte mit Lust- und Unlustgefühlen verbundene Gehirnmark- und Muskel-Reize in denselben wachgerufen werden, wie deren auf eine gleiche Veranlassung hin schon ihre Ahnen producirt hatten. Dieses ererbte Reactionsvermögen der Nervensubstanz, welches man auch „Gattungsgedächtniss" oder „Instinct" zu nennen pflegt, — in Folge dessen sich, gleichwie der Grundstock des vegetativen Verhaltens, auch derjenige der Bewusstseinsphänomene aller Lebewesen, gleichsam als eine von den Vorfahren überkommene Suggestion, und somit auch das individuelle Geistesleben der Hauptsache nach, lediglich als das in dem einzelnen Nachkommen automatisch fortwirkende Geistesleben seiner Ahnen darstellt — ist es im Grunde, was in erster Linie jedes Lebewesen zu dem macht, was es ist; gegenüber seinen auf diesem Wege empfangenen Eigenschaften, treten die spärlichen, von ihm selbst erworbenen mehr oder minder verschwindend in den Hintergrund und nie wird sich bei Beurtheilung der Bethätigung eines Individuums auch nur annähernd ermessen lassen, wie viel und was hievon auf seine eigene Rechnung und was auf diejenige des in ihm wirksamen Gattungsgedächtnisses zu setzen sei." W. 296.

Itt a nem tudatosan kialakuló szerkezetekről van szó, amelyekről a mű második felében szólunk. Egyelőre azonban kijelentjük, hogy az említett tényezők ma, midőn a szabadság többnyire potenciális állapotban marad, s csak az élet aprólékosabb feladványaiban érvényesül: jóval nagyobb szerepet játszanak, mint kellene vagy szabad volna.

[11]) „An den geborenen Verbrecher glaubt zudem der Engländer Havellok-Ellis („The Criminal" 1890) und die Russin Tarnowszky („Etude anthropometrique sur les prostituées et les voleuses 1889), welch' letztere, ebenso wie Lombroso und Ferrero („La donna delinquente, la prostituta e la donna normale" 1893), auch die „geborene Hure" annimmt. Von den Franzosen neigt Dallemagne zu der biologischen Richtung hin, indem er sehr entschieden die „prédominance de la note physiologique" betont und die sociologischen Factoren bloss als Reizmittel ansieht." W. 218, 219. l. Jegyz.

Meg kell még említenünk Koch-ot és a biologiai irány leghevesebb képviselőjét Németországban: Kurella-t. Kurelláról részletesebben a II. részben.

lönös ismertető jelük nincs[12]). csak ritkán rossz természe-

[12]) „Hieraus ergibt sich klar, dass der Begriff „Verbrecher“ gar kein anthropo-biologischer, sondern lediglich ein durch die vielfach verschiedenen staatlichen Gesetzgebungen und richterlichen Auffassungen bedingter, relativer, wechselnder, convencioneller, seiner Wesenheit nach in Umweltfactoren wurzelnder, also sociologischer Begriff sei, und es ist daher gewiss ganz unlogisch, für denselben angeblich im Menschenkörper zum Ausdrucke gelangende biologische Merkmale und Kennzeichen aufsuchen und aufstellen zu wollen. Féré sagt gegenüber den mannigfachen specifischen Merkmalen (sog. Stigmata), in welchen man den Verbrechertypus zu finden glaubte: „Les malfaiteurs n'ont qu'un caractère specifique: c'est le méfait.“

„Näcke: Da der Begriff „Verbrecher“ ein sich mit dem Wandel der Moral stets verändernder ist, so folgt von selbst, dass die Klasse der Verbrecher keine streng begrenzte, sondern immer wechselnde sein muss und es somit widersinnig ist, hier nach anthropologischen Merkmalen zu suchen. . . Richtiger ist es daher, statt „Verbrecher und Ehrliche“ nur „Bestrafte und Unbestrafte“ zu sagen, wie Manouvrier schön ausführt.“ W. 177. l.

Nem tagadjuk, hogy a bünözés fogalma nagyon is elasztikus természetü, s hogy az koronként változik, tehát nem abszolut, hanem relativ, nem megállapodott, hanem nagyon is viszonylagos, amelyben tehát mindenkor bizonyos időkben uralkodó felfogás tükröződik vissza; sőt azt is elismerjük, hogy konvencionális jellegü, s az ellentétesen müködő erők közös eredőjét tünteti fel, de másrészről be kell ismernünk, hogy a bünözés lényegére vonatkozólag, főbb vonásaiban, mondhatnám: csontszerkezetében, évezredek óta semmi változást nem tapasztalunk. A keresztény morál pedig, tételeit nem változtatta. Az említett axioma inkább a politikai büncselekményekre vonatkozik. Ott igenis megtörténhetik, hogy ami ma bün, azt holnap mint erényt ünneplik. Ha a bünözés fogalmához minden esetben megköveteljük az „immoralitas“ jegyét, akkor a bünözést zárt területre szorítjuk, amelyen belül a minősítés, az idők és az esetek ezerféle változatában sem lesz nehéznek mondható. Ha a birói itélet valamely morális cselekményt bünözőnek minősítene, csak akkor tünnék ki igazán Näcke okoskodásának helytelensége. Állami szempontból azonban csakugyan el kell fogadnunk, hogy „bünöző az, akit a birói itélet hivatalosan olyannak bélyegez.“ S ha a biróság tévedett? . . . Láthatjuk, hogy a földi igazságszolgáltatásnál, a bü-

tüek[13]), egyebekben pedig másoknál nem rosszabbak[14]), sőt pszichologiai szempontból sem különböznek másoktól, egyik

nözőnek és a bűnösnek, a morális értelemben vétkesnek, kontradistingválását kell vitatnunk. Amiből az is kitünik, hogy az u. n. tömlöctöltelékek, akárhány esetben a legjobb minősítést kaphatnák morális szempontból véve a dolgot és viszont. Tell, Geszler hatósága előtt bünöző. Caraffa és Haynau is bünözőknek minősítették azokat, akiket a nemzeti kegyelet martirok gyanánt tisztel. Az egyházpolitikai törvényeknek is megvoltak a maguk áldozatai. Bünözők ezek? Igen, de csak állami szempontból. Igy azonban nagyon is sok bünöző akaratot találhatnánk egy-egy országban.

[13]) „Die Pflicht, alle Verbrechen als naturnothwendige Reflexe und Entladungen abnorm heftiger Gehirnreize aufzufassen, und alle Verbrecher, als unglückliche Märtyrer explosiver Erregungszustände und krankhafter Zwangsvorstellungen, mitfühlend zu beurtheilen und milde und schonend zu behandeln, wird gewiss noch um so einleuchtender, wenn man sich vor Augen hält, dass nur die allerwenigsten Verbrecher bösartige, d. i. an Rechtssinn habituell nothleidende Menschen sind. Die bei Weitem meisten Verbrecher delinquiren dem Gesagten gemäss, lediglich in Folge einer momentanen, ihr logisches Denken vorübergehend trübenden krankhaften Vorstellungsfixation, oder Gedankenflucht, welche offenbar pathologische Erscheinungen sind. . . ." W. 474. l.

Ezt a kisebb bünözésekre vonatkozólag elfogadhatjuk, de ha azokról van szó, amelyek az immoralitás magasabb fokát rejtegetik, azt kell mondanunk, hogy a nagyobb bűncselekményekre az embereknek be kell érniök. Az elzüllés processusa kissé huzamosabb időt vesz igénybe. („Nem egyhamar fog rólam rosszat szólni.")

[14]) „Wer wirklich auf der Höhe der heutigen naturwissenschaftlichen Aufklärung steht und weiss, dass die meisten unglücklichen Sträflinge durchaus nicht schlechtere Menschen sind, als alle anderen." W. 84. l.

Ha nem az alkalmi bűnösökről van szó, a tételt elfogadhatjuk. Egyébiránt az a szerencsés „meisten",,amelylyel a deterministáknál lépten-nyomon találkozunk, itt is megmenti — bizonyos hányadokban — az állítás igazságát. Az a tendencia, amelyet a 84. lapon észlelünk, magában véve dicséretre méltó. A természettudományi iskola büntetőjogászainak programmja, a mi nyelvünkre átfordítva így hangzik: foglalja

olyan mint a másik; különben is minden ember bünöző[15]) és mindenki börtönbe kerülhet[16]): ez csak a véletlentől függ.

el az Állam is azt az ideális magaslatot, amelyet a kereszténység az egyesek elé tűzött, s ez nagyon is kivánatos volna.

[15]) „L. Manouvrier gewann als Endergebniss und Hauptfrucht eines gewissenhaft angestellten vertiefteren Vergleiches zwischen Verbrechern und sogenannten Rechtschaffenen, die Einsicht, dass zwischen Sträflingen und kriminell unbeanständeten Bürgern wohl vom Standpunkte des Gesetzes, doch ganz und gar nicht vom psychologischen Standpunkte ein Unterschied bestehe, ja dass die schlimmsten Verbrecher durchaus nicht unter den Sträflingen zu suchen seien." W. 185. l.

Tökéletesen igaza van.

„Das Studium der biologischen und sociologischen Prämissen des Verbrechens hat neben vielen andern werthvollen Errungenschaften auch schon die hochwichtige Erkenntniss zu Tage gefördert, dass die Eignung, Verbrechen zu begehen, durchaus nicht — wie man früher annahm — ein Specialmerkmal abnormer Individuen, sondern vielmehr eine allgemeine menschliche Eigenschaft sei, indem ausnahmslos alle Menschen, sobald nur ein hinlänglich starker Reiz auf sie einwirkt, Verbrechen verüben. Da gar kein Mensch so glücklich ist, von solch' verhängnissvollen Reizen gänzlich verschont zu bleiben, dürften die Sociologen kaum im Unrechte sein, wenn sie behaupten, dass alle Menschen nicht nur potentielle, sondern auch wirkliche Verbrecher sind". W. 183, 184 l.

Azt akarja mondani, hogy ahol elég erős az inger (relative), kész a bünözés. Ezt az állítást az ember természetes világában nem tagadjuk, sőt mathematikai igazság gyanánt tekinthetjük. Már a „justitia legalis"-ra vonatkoztatva csak bizonyos percentben fogadhatjuk el. Az igaz kereszténység birodalmában pedig még a legszorosabb értelemben vett „justitia"-ra vonatkozólag sem ismerjük el. Az igazi keresztény sz. Pállal azt mondja: „mindent megtehetek az által, aki engem megerősit" . . . „mert hív az Isten és nem enged bennünket erőnkön fölül kisérteni." Itt is kitünik, hogy a justitia-nak sajátságos bifurkációjával találkozunk, ami pedig ellenmondás. Az igazi keresztényi és az állami justitia-nak nem volna szabad egymással ellenkezniök. Nem akarjuk azt mondani, hogy a keresztényi és az állami justitia tökéletesen fedik egymást, de ahol a keresztény morálon sérelem nem esik, ott az Állam bünözésről nem panaszkodhatik.

[16]) „Nachdem die Zerstörerin Jahrtausende alter Wahnvorstellungen — die moderne Naturforschung — dargethan hat, dass es keine Willens-

A bünözőt úgy kell tekintenünk, mint beteg, szűkölködő barátot[17]), mint nevelésre szoruló kiskorut[18]), mint fejét vesztett bolondot, megvadult barmot[19]), s mint ilyent meg kell fé-

freiheit gebe und dass hochgradige Nervenerregungen — die auf Grund abnorm heftiger Reize ausnahmslos Jeden befallen können — sobald sie zu einer gewissen Steigerungshöhe gediehen sind, zu Zwangsvorstellungen werden, die unter Umständen mit elementarer Gewalt zum Verbrechen hintreiben, hat sie zugleich die allgemeine Erkenntnis vermittelt, dass es in letzter Linie eigentlich der Zufall sei, der die Verbrecher und Sträflinge recrutirt und dass somit in der That Niemand sicher sei, desgleichen zu einem Strafsklaven zu werden."

[17]) „On le traite non pas comme un monstre, qui doit souffrir et expier, mais comme un malade, comme un ami égaré, que l'on veut remettre dans le bon chemin. On l'instruit; on l'éleve moralement; on lui donne une profession; on le fait passer graduellement de la prison cellulaire à la liberation conditionelle avec surveillance bienviellante. En résumé, on en fait un homme. Seulement à cette besogne, il faut des philantropes éclairés; il est plus commode de n'avoir que des geôliers. L'evolution juridique dans le diverses races humaines p. 510". W. 53. l.

Önkénytelenül is eszembe jutott, hogy ha tudnám, hogy egy telivér materialista felkeresi a megátalkodott bünözőket a magánzárkákban, hogy a bünöző gondolatait helyes irányba terelje, agyát oly képzetekkel népesítse be, amelyek aztán őt emberré teszik, regenerálják: ennek csodájára magam is elmennék, ha még oly nagy távolságról volna is szó. Prédikálni könnyebb mint cselekedni. A materialisták az utóbbiból nem kérnek, ellenben jelszavakkal, hangzatos szólamokkal dobálózni senki sem tud jobban, mint épen ők. Azok pedig akik cselekesznek is, azok rendesen nem materialisták.

[18]) „Der Verbrecher ist auf dem Gebiete seines Verbrechens als Unmündiger, als Unerzogener zu betrachten." Krause. W. 130. l.

A bünözők közt ilyen is akad, elismerjük; itt nincs más orvosság, mint az elmulasztott nevelést pótolnunk kell.

[19]) „Weil sich der Verbrecher als ein bändigungsbedürftiges Thier und kopfverlorener Narr und Wütherich geberdete, soll sich der Staat, der gar nicht durch Blutwallungen aus Rand und Band gerieth, desgleichen als wildes Thier und tobsüchtiger Narr und Wütherich geberden!" W. 308. l.

Megcsuszott a tolla, de abban igaza van, hogy az Államnak nem szabad e szerencsétleneket utánoznia, mert a nemes ember elve az, hogy arról az ideális magaslatról, amelyre

kezni, de a reakció mai kereteiben dühöngeni az Államhoz nem méltó feladat[30]).

felküzdötte magát, senki által nem engedi magát leráncigáltatni. Még a szükséges reakcióból is le kell olvasnunk a reagáló belső nemességét, lelki nagyságát, szellemi felsőbbségét. Amit valaki az országházban mondott: „ha nektek szabad szemtelenkedni, nekünk is szabad" ... nem lehet nemes ember mottója. Az igazi nemes embernek, a maga nemessége tiltja — s ennél erősebb tilalmat nem képzelhetek — hogy arról a piedesztálról leszálljon, amelyet az ő előkelő gondolkodása számára kijelölt.

[30]) „Doch wie stimmt denn dieser Urgrundsatz aller Ethik mit der Lehre zusammen, welche die speculativen Philosophen — auch deren berühmteste neuere Chorführer: Kant und Hegel — dem Staate hinsichtlich seiner nothwendigen Reaction gegen Verbrecher d. i. hinsichtlich der Betrafung und sonstigen Behandlung derselben geben? Klingt es nicht geradezu komisch, wie ein misslungener Scherz und schlechter Witz, wenn mit vielen Anderen, auch diese beiden letzten grossen Propheten der speculativen Forschungsmethode, mit kunstvoll gedrechselten Redewendungen, Satzfügungen und oft recht kauderwelschen und bombastischen Wort-Verbindungen und- Verrenkungen — die wahrlich keine Bereicherung des deutschen Sprachschatzes bedeuten, — feierlich erklären, hinsichtlich der Verbrecher benehme sich der Staat dann vernünftig und gerecht, wenn er ihnen gegenüber nicht nach vernünftigen Sittlichkeits- und Gerechtigkeits-Grundsätzen, sondern vielmehr in Gemässheit eben der unvernünftigen rechtsfeindlichen Narrheits- und Tobsuchtsgedanken verfährt, von welchen die einzelnen Verbrecher im Augenblicke iher Kopfverlorenheit, als sie das Verbrechen begingen, geleitet und hingerissen wurden?" W. 307. l.

Ebben Warghának teljesen igaza van. Az is bizonyos, hogy az Állam még kevésbé menthető mint az egyén. Az egyént elragadja az indulat heve, legyőzte az inger ereje, ellenálló képességében megfogyatkozik stb. Mondhatjuk-e mindezt az Államról? Mentheti-e az Államot a tudatlanság, a nyomor hatalma? Nincs-e más eszköz is rendelkezésére? Lehetséges az, hogy a nemesen gondolkodó egyén előkelőbben gondolkodik, mint az Állam? Sajnos így van, jóllehet bizonyos, hogy az Államnak — bizonyos tekintetben — mindig könnyebb a dolga, mint az egyesé.

II. A bűn (cselekmény) a szenvedélyek vak kitörése[1]). Maga a szenvedély pedig a lélek lázbetegsége[2]). Egyébiránt a bűnt

[1]) „Das Verbrechen selbst, welches im Grunde ja auch nichts anderes ist, als ein verblendeter Leidenschaftsausbruch in Folge antipathischer Aussenweltreize und eine rohe Antwort auf die schmerzlich anmuthende Ansprache einer Umgebung, welche der Thäter für sich selbst und ihm sympathische Individuen für gefährlich und schädlich hält." W. 51. l.

A bünözésnek ez csak egyik oldala. Az egyént nem szabad a számításból kifelednünk. A bünözésnek említett meghatározásából kifolyólag, Wargha a természettudományi iskola nevében tiltakozik és azt mondja:

„Vor Allem müssen sich die strafenden Autoritäten beruhigen, zähmen, sänftigen, bessern und Selbtsbeherrschung in Erregungszuständen lernen, dann erst wird hieran bei den ihrer Leitung Unterstehenden gedacht werden können." W. 51. l.

Wargha is megfeledkezik magáról, mert hát „sich beruhigen, zähmen, sänftigen, bessern" stb. ezek indeterminizmustól duzzadó kifejezések!? Wargha szellemében az Állammal is csak úgy vagyunk, mint az emberrel: olyan, amilyen. Nem jobb, nem rosszabb mint amilyennek lennie kell, illetőleg amilyen egyáltalában lehet, s ha az egyest nem kárhoztatjuk, legalább ennyit az Állam is megérdemel (determinista szempontból), a kifakadásnak tehát nincs helye. Ha pedig valamit megtanulhatok, ha magamat fékezhetem, ezekben már bizonyos „indeterminatio" rejlik! Ha valaki megjavulhat és önmagán uralkodhatik, többre nincs szükségünk és méltán elvárhatjuk, hogy az egyes ne „post festa" tanuljon, hanem előre készüljön, s ha az ember mindenáron a maga kárán akar tanulni, merítsen kisebb dolgokból tanulságot, hogy a nagyobb bajokat kikerülhesse. Aki a kisebb bűnök ellen hadakozik, annak nem igen kell félnie a nagyobbaktól, tehát attól sem, hogy a „legalis justitia" ellen fog véteni, mert ez már csak a nagyobbszerű bűnöket tiltja. Legalább ez a rendes eset.

[2]) „Auch Plato anerkennt, dass die auf Begehrungs-Fixationen gründenden Leidenschaften „Fieber der Seele" seien, welche „den Gebrauch der Sinne und die Ausübung der Vernunft hindern." Sehr bezeichnend ist auch ein diesfälliger Ausspruch Jean Paul's: „Es gibt krankhafte Gemüthszustände, welche die Seele krummschliessen." Ganz

már Plátó a lélek betegségének nevezi[3]). Van a bűnben valami deliriumszerű[4]), s ezért némelyek a bűncselekményt a

in diesem Sinne lässt auch Sophokles den Oedipus auf Kolonos mit tragischer Plastik sagen: „Was ich gethan, war mehr von mir erlitten, als vollbracht." W. 460. l.

Ugyanezen felfogásra akadunk sz. Ambrusnál is, aki így ír: „variis criminum febribus caro nostra lanquebat, et diversarum cupiditatum immodicis aestuabat illecebris. Nec minorem febrem amoris esse dixerim, quam caloris. Itaque illa animum, haec corpus inflammat. Febris enim nostra, avaritia est: febris nostra, libido est: febris nostra, luxuria est: febris nostra, ambitio est: febris nostra, iracundia est." (Lib. 4. in cap. 4. Lucae.) A bűn tehát a lélek láza. Azonban itt is azt kell mondanunk, hogy valamint a testi, úgy a lelki betegségeknek igen gyakran magunk vagyunk az okai. A keresztény embernek pedig minden esetben része van abban, ha a bűn, a szenvedélyek elhatalmasodnak benne. A természetes adományokkal felruházott emberre, ugyanezt nem mindig mondhatjuk.

[3]) „Nach Plato entspringt das Verbrechen einer Krankheit der Seele, indem sich der erkennende Theil derselben (νοῦς) verfinstert, weil über denselben ihr zornmüthiger Theil (θυμός), oder ihr begehrender Theil (ἐπιθυμία) momentan das Uebergewicht erlangte — was im Jargon der Platonischen Seelentheorie ausgedrückt, offenbar nichts anderes besagt, als wenn die moderne Psychophysiologie lehrt, dass der gesunde normale Vorstellungsablauf durch einen Zornaffect, oder ein heftiges sinnliches Begehren krankhaft gestört, und hiedurch die Explosion einer übermächtig gewordenen Vorstellungsfixation mit criminellem Effecte veranlasst wurde." W. 444, 445. l.

Lásd a [2]) alatt mondottakat. A lélek világában nincs gyógyíthatatlan betegség, amelyben a léleknek föltétlenül el kellene pusztulnia. A tevékeny keresztényi akarat, a kegyelem világából elég erőt meríthet, hogy a bűn betegségéből kigyógyulhasson.

[4]) „So ist die neueste Wissenschaft wieder auf dem Punkte angelangt, auf welchem der grösste Arzt aller Zeiten Hippokrates v. Kos (460—364. v. Chr.), der Begründer der naturgemässen Heilmethode, schon in Alterthume stand, der in jedem schweren Verbrechen den Act eines Irrsinnigen erblickte."

„Mit jeder ungeheueren That scheint sich im Momente der Aus-

felgyülemlett beteges ingerületek levezető csatornájának tartják[5]). A bűnözés természeti és társadalmi jelenség[6]), amelyben minkét tényező egyenrangu[7]). A bünözés okát az öröklött

führung eine Art Delirium, eine Geistesabsenz zu verbinden." („Feuerbach").

„Des Angeklagten Vertheidiger behauptet, dass dieser Unglückliche lediglich ein Irrsinniger sei. Es war es in der That. Er stand im Banne des Verbrechens, gleich einem an eine wilde Bestie angeketteten Sklaven." (Rossi: Trattato di diritto penale".) W. I. 447. l.

A deterministáknak a merev általánosítás igen nagy hibájuk. Rossi-ra pedig megjegyezzük, hogy ő az indeterminizmus hive, s ezért az ő kijelentését ily szellemben kell értelmeznünk. Warghának tehát nincs jogában Rossi-ra hivatkozni.

5) Das Verbreçhen ist eine Art Fontanelle, wodurch die ungesunden Triebe nach Aussen entleert werden; solche Individuen würden dem Irrsinne verfallen, wenn sie nicht Verbrecher würden". (Dr. Maudsley H.) W. I. 228 l.

Orvosi nagy mondás, amelyet maguk a doktorok sem hisznek el.

6) „Das Verbrechen soll daher nicht als juristische, sondern als natürliche und gesellschaftliche Erscheinung in Beobachtung gezogen und erforscht werden". W. I. 215. l.

Ha még az „egyéni" jelzőt hozzátesszük, a tételt elfogadhatjuk.

7) „In Wahrheit müssen die biologischen und sociologischen Factoren diesfalls als voll- und Gleichberechtigt anerkannt werden, weil stets beide, wenn auch bald die eine, bald in andere in höherem Masse, das verbrecherische Verhalten mitbestimmen". W. I. 209. l.

Mindig a konkrét eset dolga. A keresztény embernek azonban nem kell attól félnie, hogy elnyelik a körülmények, sőt valamint a hal a maga mediumában, vagy a madár az övében épen a körülmények révén érvényesülhet, igy vagyunk mi is a mediummal. A lélek mediuma a test, az emberé a társadalom. Mindegyik érvényesülhet a maga mediumában, csak a módját kell tudni. Ezért kell az embernek első sorban önmagát, másodsorban az őt körülvevő mediumot jól megismernie.

szervezeti dispozícióban [8]), a külső körülményekben [9]), külö-

[8]) „Feind (der Staat) . . . eben derjenigen Bürger . . . welche wegen ihrer ererbten krankhaften Belastung".

Ezt az Állam tudatosan nem cselekszi. Maga a hipotézis nagyon is valószinü, s ha az organizmus determinációja abszolut, pl. hülyeség, őrültség stb. esetében, az Állam nem is büntet. A klasszikus iskola tanítása szerint az egyénnek azért kell bünhődnie, mert a szükséges és lehetséges küzdelmet nem fejtette ki, amelylyel a bünözési ingert, illetőleg a fizikai (organikus és a mediumban rejlő) determinációt legyőzhette volna. De hát in concreto, megtudja ezt valaki mondani? Ez a feladvány az ember erejét meghaladja. Ezt a klasszikus iskola feltételezi. Miért nem tételezi fel az egyénre nézve kedvezőbbet. Miért hagyta el a kétes esetekben követendő biztosabb utat? (Erre nem olvastam feleletet sehol sem.)

[9]) „Würde man den Verbrechern keinen freien Willen zumuthen und demgemäss auch keine Strafmarter zufügen, um sie hienach wieder unbehütet der Leitung ihres angeblichen freien Willens zu überlassen, sondern würde man vielmehr der Einsicht gerecht werden, dass es die Verhältnisse sind, welche die Menschen bestimmen, und somit auch unter gewissen Umständen nothwendig zum Verbrechen hindrängen, und würde man demgemäss auch präventiv gehörig dafür Sorge tragen, dass die Menschen möglichst wenig in eine solche Nothlage und Verzweiflung gerathen, um in ihrer — einen förmlichen Momentirsinne gleichkommenden — Kopfverlorenheit Verbrechen zu begehen, und würde man zudem die zu solchem Momentirsinne besonders Inclinirenden in erspriesslichen Aufsicht nehmen, dann wären gewiss auch die verbrecherischen Schädigungen in Bälde bedeutend vermindert, wie dies ja in auffälligster Weise die für unbemittelte Wanderer hie und da eingerichteten sog. Naturalverpflegsstationen erweisen, dank welcher sich die Reate der Vaganten — trotzdem dass sich unter diesen heute sehr verderbte Elemente befinden — in kurzer Zeit um nicht weniger als ganze 70% verminderten. Die Einführung dieser Naturalverpflegsstationen entsprang eben der von einem freien Willen ganz absehenden Erwägung, dass auch die menschliche Körpermaschine, damit ihr Centralnervenapparat normal zu functioniren vermöge, eines gewissen Minimums von Ernährung bedarf, bei dessen Abgang auch der vernünftig coordinirte Vorstellugsablauf aus Rand und Band gerathen muss. Aeusserste Lebensnoth, Hunger, Frost und die bis zur Verzweiflung gesteigerte Angst, die unumgänglichsten Dasinsbedingungen entbehren zu müssen und das hiedurch erzeugte Unmöglichkeitsgefühl, sich auf erlaubte Weise, Rettung verschaffen zu können, sind — wie die nicht wenig zur Erleuchtung der Menschen beitragende Kriminal-Psychologie

nösen a társadalmi mediumban kell keresnünk[10]), mely a bűnt előkésziti[11]), sőt néha egyeseket belenevelnek[12]), máso-

und Kriminal-Statistik bereits unwiderleglich dargethan haben — die fast regelmässigen Ursachen der Verbrechenverübung. Wie sehr dies der Fall sei, wurde wohl auf das Glänzendste durch die eben angeführte Thatsache bestätigt, dass die Anweisung einiger Strohsäcke als Lagerstatt, und die Verabreichung einiger Teller warmer Suppe, auf je einen District von mehreren Quadratmeilen schon hinreichte, um so zahlreiche, sonst aus Hunger und Ermüdung zu Verzweiflung und Verbrechen getriebene Individuen von dem Delinquiren abzuhalten." W. 59. és 60. l.

Vajjon nem ennek a humánus intézménynek köszönhetjük-e, hogy mi meg tele vagyunk külföldi csavargókkal? Annyi bizonyos, hogy nem messze vagyunk azoktól az időktől, midőn az irgalmasság cselekedeteinek gyakorlása állami teendővé válik, miután a felebarát szeretete az egyesekben annyira megfogyatkozott, hogy arra csakugyan alig számíthatunk. Egyébiránt mi is hívei vagyunk a minimális existentia biztosításának, amiről később bővebben. A közjótékonyság szervezéséről már szóltunk.

[10]) „Die Thatsache, dass in den einzelnen Staaten alljährlich z. B. die Selbstmorde und die Verbrechen nicht nur der Zahl und der Gattung, sondern auch der Begehungsart nach, fast congruent wiederkehren und dass die Gesellschaft — wie Quételet sagt — auf das Regelmässigste ihr „Verbrechen- und Selbstmord-Budget" bezahlt, weist wohl deutlich darauf hin, dass es die gesellschaftlichen Zustände sind, welche diese Katastrophen vorbereiten und dass die Thäter als Opfer der „Dynamik der Massen", blos die Werkzeuge sind, welche sie ausführen. Jeder von einem Strafübel betroffene Verbrecher stellt von diesem Standpunkte aus sonach gewissermassen einen Sündenbock der ihn umgebenden socialen Verhältnisse und einen Prügelknaben seiner socialen Gruppe dar, der dafür zu büssen hat, dass er als Ablagerungsgefäss der moralischen Contagien derselben dienen musste." W. 297. 298. l.

[11]) Quételet: Physique social: „L'experience démontre avec toute evidence possible cette opinion qui pourra paraître paradoxale au premier abord, que c'est la société qui prépare le crime, et que le coupable n'est que l'instrument qui l'exécute." W. 180. l.

Szerényebb értelmezésben és nem kizárólagosan, nincs okunk a tiltakozásra.

[12]) „Menschen, die zumeist schon blos auf Grund körperlicher Gebrechen und Nerven-Schwäche zu Verbrechern wurden, werden systematisch durch schlechte Luft, karge Ernährung und einseitige

Arbeitsüberbürdung leiblich noch mehr geschwächt, mit ganz zweckloser Grausamkeit in physische und psychische Verstimmung versetzt und mit ängstlicher Beflissenheit in derselben erhalten; ihr Blut wird durch methodische Bakterienzüchtung und sonstige verschuldete Verseuchung muthwillig verderbt und vergiftet, der gesunde Kreislauf desselben, vornemlich im Nervenapparate und speciell im Gehirne absichtlich gestört und zerrüttet, wodurch Reizbarkeits-, Depressions- und Exaltationszustände künstlich zustande gebracht werden, die endlich nothwendig in neuen Verbrechen ihren äusseren Ausdruck finden müssen, weshalb nicht mit Unrecht darauf hingewiesen wurde, dass der Staat, der jede körperliche Schädigung und in Sonderheit auch jegliche Erzeugung und Förderung von Geisteskrankheiten verbietet und unter Strafe stellt, in seinen Vergeltungstrafanstalten selbst die grossartigsten Brutstätten für alle Formen der Psychose unterhalte, und unzählige nervenschwache Individuen in diesen kostspieligen Entehrungs-Kasernen und Marter-Spitälern mit raffinirten Kunstfertigkeit, förmlich fabriksmässig zum dauernden Verbrecherberufe eigens „präparire“, aufzüchte und heranbilde.“

De még azokat a sokszor emlegetett testi fogyatkozásokat is a materializmusnak köszönhetjük. Az ember physicuma nem arra van alkotva, hogy a gyönyörök vizeiben uszdogáljon. Azt mondották a régi jó öregek: „moderata durant.“ Ez az elv napjainkban feledésbe ment. Az emberiség lázas izgatottsággal hajszolja a gyönyöröket, aztán ha erejében megfogyatkozik, ha az ellenállásra képtelenné válik s utóbb már a legcsekélyebb inger is legyűri, akkor előáll a materialista büntetőjogász és azt mondja: a gyarló ember bünözését ne tulajdonítsuk az embernek, hanem az ő gyarlóságainak, fogyatkozásainak. Kereshetünk-e lelki erőt elernyedt physicumban? Nem látjátok mily nagyon is igaz az a mondás: „spiritus quidem promtus est, caro autem infirma“. Ezt ugyan mint determinista nem mondja, de a spiritualizmus átfordításában körülbelül ezt hangoztatja. Csak pusztítsuk az életerőt, iparkodjunk a physicumot mennél jobban megnyomorítani, aztán panaszkodjunk. Aki vagyonát elkártyázta, vagy az ablakon kiszórta; aki eszét beitta és a delirium küszöbén áll; aki bemegy a fenevadak ketrecébe s onnét megtépázva jön ki — ugyanazon jogon panaszkodhatnának. Pedig ha valaha szükség volt egész emberekre, ma midőn a létért való küzdelem napról-napra több és több erőkifejtést igényel, szükség volna a testi és lelki épségre, az energiáknak arra a teljességére, amelyeknek hijával az ember csak oly szánandó, mint az állig

kat valósággal belehajszolnak a bünözésbe[13]). A bünözés neme, száma stb. bizonyos mediumban adva van[14]). A bünözés további okát a kényszerképzetekben[15]), máskor valamely sulyos testisértésben[16]) kell keresnünk, még abban az

felfegyverzett harcos, akinek, midőn az ütközetbe kellene rohannia, nincs jártányi ereje sem. Azért csak hirdessétek az embereknek: „Jertek élvezzünk gyorsan, koszoruzzuk meg magunkat rózsákkal mielőtt elhervadnának . . . ne muljék el tőlünk az idők virága“ ; majd aztán ha a késő bánat órája üt, a csalók és csalódottak elmondhatják: „Tehát eltévelledtünk az igazság utjáról“ . . . Ez a materializmus logikai corollariuma a gyakorlatban.

[13]) „Die Kinder der Armuth, indem man sie rücksichts- und erbarmungslos physisch und moralisch verkommen lässt, systematisch in die Gefängnisse hineingehetzt werden, um dort grausamer Peinigung und entehrender Strafknechtschaft überliefert zu werden.“ W. 115. l.

A vád az egoisztikus gazdasági rendszer ellen irányul, s nem mondhatjuk, hogy teljesen alaptalan.

[14]) „Die Art und Anzahl der Verbrechen nothwendig durch das physische und sociale Milieu gegeben ist und nach dessen massgebenden Factoren unausweichlich steht und fällt.“ W. 180. l.

Ez a kriminologusok egyik legszembeszökőbb túlzása.

[15]) „Fast allen Verbrechen liegen automatische Entladungen impulsiver Zwangsvorstellungen zu Grunde.“ W. 464. l.

Hát a bünözések kisebb (maradék) hányadának alapját miben keressük? Ha minden cselekmény kényszerképzetek befolyása alatt szülemlik meg, mire való akkor a „fast“ és a szokásos „am meisten“?

[16]) „Ein diessfalls typischer Fall ist als belehrendes Beispiel erwähnenswerth. Der mitleidswürdige Held desselben ist ein Mann, der in Folge unmotiwirter Wuthausbrüche in den Jahren 1872—1882 nicht weniger als 34-mal wegen Beschimpfungen, Beleidigungen von Behörden und Privaten, Widersetzlichkeiten und boshaften Sachebeschädigungen verurtheilt wurde. Endlich schöpfte ein Richter den Verdacht geistiger Störung und die Prüfung des Geisteszustandes des so oft Rückfälligen ergab, dass derselbe seit einer in der Schlacht von Sedan erlittenen Schussfractur des rechten Oberarmes von epileptischen Schwindelanfällen heimgesucht wurde, welche regelmässig durch seine von der Narbe ausgehende schmerzliche Sensation eingeleitet wurden und zu abnormer Aufregung führten. Das „dankbare“ Vaterland belohnte diesen Kriegshel-

esetben is, ha az önuralom hiányára utalunk[17]) a jelenségnek

den somit für seine schwere Verwundung mit 34 entehrenden Abstrafungen." W. 462, l.

Ez a példa az életben többször ismétlődik, mint azt hinnők, s hogy a biráskodás területe mily ingoványos, még jobban bizonyítja a következő megfigyelés.

„Die Thatsache, dass Jemand eine That mit besondere Raffinerie ausführte, noch durchaus kein Beweis seiner Geistesgesundheit ist, indem die Raffinerie des Benehmens mancher Irrsinniger ja geradezu staunenswerth ist." W. 470. l.

Csatoljuk még Aristoteles véleményét, amely az esetek bizonyos hányadára nézve kétségkivül elfogadható.

„Πᾶσα γὰρ ὑπερβάλλουσα ἀκολασία καὶ χαλεπότης αἱ μὲν θηριώδεις αἱ δὲ νοσηματώδεις εἰσιν." Aristoteles: Ethic. VII, 5, 5. „Jede über alles Mass gehende Ausschweifung und Wildheit (Grausamkeit, Gier) ist thierartig oder krankhaft." W. 469. l.

Megjegyezzük, hogy amire Wargha a materializmus álláspontjának igazolására hivatkozik, azt Aristoteles maga egészen másképen értelmezte.

[17]) „Allen verbrecherischen Handlungen liegt in letzter Linie stets entweder mangelhafter Rechtssinn oder mangelhafte Selbstbeherrschung zu Grunde. Ein nicht den normalen Rechtssinn producirender Mensch, dem die erforderliche klare Einsicht über das sich rechtlich Geziemende und daher auch der auf dessen Realisirung gerichtete hinlänglich starke Wille abgeht, wird auch bei voller Besonnenheit und bei ruhigem Gemüthsgleichgewichte eine schwere Rechtsverletzung zu begehen vermögen; der mit gehörigem Rechtssinne Ausgestattete hingegen, welcher die rechtlichen Ansprüche seiner Mitmenschen habituell respectirt, wird sich zur Begehung einer Uebelthat nur dann entschliessen können, wenn er durch eine abnorme, krankhafte Erregung, durch einen heftigen Affect um seine Besonnenheit gebracht wurde, denn sobald er sich hätte „besinnen", d. h. in einer gewohnten Weise nachdenken können, wäre in ihm die Vorstellung der Rechtspflicht, die seinen Gedankenablauf regelmässig beherrscht, auch diesmal zum Beweggrunde seines Handelns geworden. Rechtssinn und Selbstbeherrschung sind jedoch Potenzen, die sich Niemand nach Belieben geben und nehmen kann, welche vielmehr, wie alle menschlichen Eigenschaften, desgleichen in den Stoffumsatzmodalitäten der organischen Gewebe, deren Ergebniss die Nervenerregungszustände sind, ihre physische Grundlage haben. Die noch immer vorherrschend gangbare Ansicht, dass die meisten Verbrecher des allergewöhnlichsten Rechtssinnes entbehrende Bösewichte sind, ist unfraglich ein grober Irrthum. Nur die allerwenigsten Verbrecher sind Bösewichte, die allermeisten unterlagen blos aus mangelnder Selbstbeherrschung —

fizikai alapját vitatjuk. Általában elmondhatjuk, hogy az ember morális magatartása nagy részben, bizonyos szociális praemissák szükségképi eredménye[18]).

III. A természettudományi iskola a bünözőt javíthatónak tartja[1]), de nem a mai büntetési rendszer keretében[2]).

die in besinnung-raubenden spasmodischen Gehirnzuständen gründet — einer für ihre momentane psychische Stimmung unwiderstehlichen Versuchung zum Verbrechen, in deren Schlinge sich unter gleichen Umständen wahrscheinlich auch jeder andere Durchschnittsmensch verfangen hätte . . .“ W. 222. l.

Eszerint tehát az önuralom hiánya a megfontolást kizáró görcsös agyi állapotok eredménye. Igaz lehet. De ha a kieli egyetem tudós tanárának Reinke-nek álláspontját magunkévá tesszük, és elfogadjuk, hogy a psichicum és a physicum közt causalis kölcsönviszonyok forognak fenn, tehát a psychicum is oka lehet bizonyos fizikai változásoknak, amelyek ismét további fizikai elváltozásokra ingerül szolgálhatnak, akkor azt kell mondanunk, hogy bizonyos agyi állapotokat igenis betudhatunk az egyénnek is, mint amely az illető szerkezeti alakulásoknak prima causa-ja gyanánt szerepelhet. Hiába hivatkoznak tehát azokra a fizikai alapokra, amelyeket az egyén pszichikai magatartásának kell felrónunk. Később erről bővebben.

[18]) „Das moralische Verhalten der Menschen ist ebenso, wie das physische, eine nothwendige Wirkung gewisser socialer Prämissen und kann sonach lediglich durch die Erkenntniss der letzteren verstanden werden.“ W. 179. l.

Végelemzésben tehát Wargha mégis a szociális mediumnak tulajdonít mindent. A szociális medium determináló erejét elismerjük, de hogy mellette más tényező, nevezetesen maga az egyén, nem érvényesülhetne, azt az eddig elmondottak alapján is tagadjuk.

[1]) „On l'instruit; on l'éleve moralement . . .“ Charles Letourneau. W. 53. l.

„Ahrens drückt diesen Gedanken von seinem theistischen Standpunkte (Naturrecht II. S. 46) folgendermassen aus: „Wie tief ein Mensch gefallen, wie sehr sein menschliches Wesen entstellt sein möge, immer sind noch auf seinem geistigen und leiblichen Antlitze die menschlichen Grundzüge zu erkennen, welche die edlere Gestaltung zu einem Gottes und der Menschheit würdigen Ebenbilde wieder möglich machen.“ . .

Az Államok többsége ugyan már nem hódol a megtorlás elvének[3]), mégis azt kell mondanunk, hogy a mai büntetés sem nélkülözi a kinzási jelleget[4]). továbbá lealacsonyító[5]),

(S. 457): „Das Göttliche im Menschen ist das Asyl, in welchem der Verbrecher vor aller rohen Behandlung Zuflucht finden soll.“ W. 76. l.

Mégis különös, hogy a materialisták a mások által való nevelés lehetőségét és az önnevelés képtelenségét vitatják. Itt elhagyják a tapasztalás „szilárd bázisát“ és a spekuláció utjára tévednek, mert a praxis egészen mást bizonyít.

[2]) „Da die Marterstrafe ja einzig nur den Effect hat, dass dem Roheitsausbruche der Ordnungsfeinde sofort auch ein Roheitsausbruch der Ordnungshalter auf dem Fusse folgt, während der eigentliche oberste Strafzweck — die Verminderung der Verbrechen und Verbrecher — durch dieselbe nicht nur nicht gefördert, sondern geradezu unerreichbar gemacht wird.“

Ebben a természettudományi iskolának tökéletesen igaza van.

[3]) „Die von solchen Rathgebern irregeführten Staaten huldigen infolge dessen zwar nominell noch dem Vergeltungsgrundsatze, in Wirklichkeit aber lassen sie sich der Hauptsache nach, schon längst von einem ganz anderen Strafrechtsprincipe leiten, nämlich von einen Sicherungsprincipe, das sowohl den vernünftigen Anforderungen des Gesammt-, als Einzelwohles gerecht werden will und das immer auffälliger die Tendenz verräth, sich zum ausgesprochenen Bevormundungsprincipe auszugestalten, wie dies einige neueingeführte strafrechtliche Institute — z. B. die Verjährung des Strafvollzugs, die bedingte Sträflings-Entlassung, die bedingte Verurtheilung, die zulässige Ueberwachung verbrecherischer Jugendlicher ausserhalb von Strafanstalten — auf das Deutlichste bekunden . . .“ W. 105, 106. l.

„Das staatliche Strafrecht huldigt dem stricten Vergeltungsprincipe schon längst nicht mehr . . .“ W. 106. l.

(S ez annyira igaz, hogy ugyanezt ügyészi körökben magam is hallottam emlegetni: „mi már régóta nem követjük a megtorlás elvét, hanem a javításét.“ A gyakorlat eszerint megkerülte az elméletet. Ismét csak elvben, mert kiszolgált őrmesterek ily magas feladványra nem vállalkozhatnak. A praktikus eredmény tehát úgyszólván a semmivel határos.)

[4]) „Der Strafgefangene soll harte Sklavenarbeit thun, weil er in Strafknechtschaft ist. Er soll rücksichtslos angespannt und erbarmungslos angespannt und erbarmungslos angetrieben werden im Scharwerk jeglicher Art, soweit das Mark seiner Knochen und die Sehnen seines Fleisches es ertragen. Und er soll das als grausame Pein empfinden,

Körper und Seele soll darunter leiden, aufstöhnen und zusammenbrechen, und Jedermann soll wissen, dass dies die gerechte Ordnung dieser Welt sei. Was, wo, in welcher gewerblichen Form der Strafgefangene arbeitet, ob in der Tretmühle, im Bergwerk, der Galeere, ist völlig gleichgiltig; der Zweck seines Knechtschaftdienstes ist nicht die Schaffung irgend welcher Erzeugnisse, oder die Erzielung irgend eines Gewinns, sondern die Erduldung von Mühsal, Leid und Qual.“ Es lässt sich leider nicht bestreiten — und der glänzende Erfolg dieser und ähnlicher Schriften hat es auffällig dargethan — dass noch zahlreiche unserer gelehrten und ungelehrten Zeitgenossen die Freiheitsstrafe in diesem Style angewendet sehen möchten, freilich — was sich wohl von selbst versteht — nur so lange, als sie blos den „lieben Nächsten“ und nicht etwa ihre eigene geheiligte Person hiedurch für gefährdet erachten. Welch zärtliche Rücksicht man — bei der furchtbarsten Grausamkeit gegen die Sträflinge — den Nichtsträflingen zollt, geht drastisch aus der denkwürdigen Thatsache hervor, dass man neuester Zeit in England, aus Besorgniss, die alten brutalen Sträflings-Peinigungsarten könnten am Ende von amtlich oder sportlich assistirenden Zusehern als „very shocking“ empfunden werden, ganz im Ernste den Vorschlag machte, eine nach aussen hin minder auffällige, aber an Schmerzhaftigkeit um so ausgiebigere Marterprocedur durch Zuhilfenahme elektrischer Ströme einzuführen.“ W. 78, 79.

Mittelstädt Ottó leirásában nem ismerünk rá a mi szabadságvesztés-büntetési intézeteinkre, ahová a szegény rabszolgák nem egyszer visszakivánkoznak, sőt arra is volt eset, hogy nem akartak az intézetből eltávozni. Nálunk nincs bányamunka, nincs taposó malom, soha nem ismertük a gályarabságot, és II. József törvénytelen s a nemzeti szellemmel homlokegyenest ellenkező uralkodásának idejét leszámítva, a hajók vontatására se használták fel a rabokat. Nem tudjuk mi a deportáció stb. így aztán nem kell csodálkoznunk, ha a természettudományi iskola a mi büntetőjogászaink nagy többségét nem tudta meghódítani. Ami pedig a továbbiakat illeti, az is tény, hogy erős áramlat jelenkezik, mely a büntetések szigorítására tör. Ezt a kiskoruakra vonatkozólag helyén valónak tartjuk. Erről később szó lesz. Most csak azt jegyzem meg, hogy a rabok szándékos kínzását, akár elektromos áramok, akár más modern és nem modern módon történjék, feltétlenül kárhoztatjuk.

*) „Oder lässt es sich etwa bezweifeln, dass ein Mensch, in dem die Menschenwürde so hochgradig verletzt und der so ganz und gar nicht als Selbstzweck anerkannt wird, dass er absichtlich gemartert, entehrt, ja sogar abgeschlachtet und also auf die grausamste Weise zu fremden Zwecken gebraucht, missbraucht und verbraucht werden darf,

és a személyi méltósággal ellenkezik[6]). Ez a büntetés, amel-

ein Sklave, und zwar ein auf das Allertiefste erniedrigter Sklave sei? Ein unter dem Vorwande des „Rechtstitels der Strafe" derart misshandelter und getretener und zertretener Mensch wurde von jeher und wird noch immer — und zwar gewiss mit Recht — auch im Jargon des Gesetzes ganz unverblümt ein „Strafsklave" genannt; dass aber der Strafsklave der allerrechtloseste aller Sklaven sei, geht wohl untrüglich aus der Thatsache hervor, dass er — wo heute schon alle höheren Thiere nicht mehr absichtlich gemartert werden dürfen — ostentativ zum Objecte und Opfer „absichtlicher Menschenmarter" gemacht werden darf, welche sich ihm gegenüber, zum Hohne aller Gesittungs-Principien, sogar den Namen der „Gerechtigkeit" beilegen darf." W. 77. l.*)

Itt nem annyira a büntetési rendszerben, amely nálunk a humanizmus szempontjából az idők által követelt magaslaton áll, hanem inkább a közfelfogásban kell keresnünk a hibát, mely az Állam hibás és nem hibás biráskodása nyomában szintén meghozza a maga itéleteit és pedig nem az evangélium törvényei szerint.

[6]) „Die moderne Naturwissenschaft ist es, welche zumeist zur Erkenntniss und Anerkennung der Würde des Menschen beigetragen hat. Soweit sie ihre Beobachtung und Untersuchung über die Erde hin und in die Sphären des Universums hinaus erstreckte, nirgends vermochte sie etwas Erhabeneres zu entdecken, als den Menschen, der als die vornehmste Kraftstoffcombination, als der Träger der entwickeltesten Bevusstseinsfunction und als das vollkommenste Lebewesen, die Harmoniegesetze des Weltalls am deutlichsten wiederspiegelt, weshalb die Allegorie der Bibel wohl ihre Berechtigung hat, dass Gott den Menschen nach seinem Ebenbilde erschaffen habe. Es ist daher gewiss Grund vorhanden, statt, wie bisher, alle möglichen Phantasmagorieen, endlich den Menschen heilig zu halten und zu ehren, umsomehr als diese Heilighaltung der einzige Weg ist, um die vielfachen Leiden, welche die Natur unserer Gattung auferlegt, zu lindern und unser Geschlecht seiner Vervollkömmnung und seinem Glücke zuzuführen." W. 568. l.

és folytatólagosan:

„Wer den Begriff der Menschenheiligung als die Wurzel aller Moral erfasst hat, der hat für alle Fälle eine sichere Cynosur für ein

*) „Die sogenannte classische Schule, ungestört durch ketzerische Zweifler, in den Orgien ihrer metaphysischen Schwärmereien aufgehen durfte, deren Kern in dem Gedanken lag dass der durch seine Willensfreiheit über alle Naturwesen erhaben gestellte Mensch, [eben wegen dieser (seiner angeblichen Willensfreiheit und) erhabenen Stellung, zweifellos für strafmarterungswürdig erkannt und zum Strafknechte und Opferthiere erniedrigt werden dürfe] . . . . Die Majestät der menschlichen Persönlichkeit gewöhnt." W. I. 83. l.

lett hogy demoralizál[7]), tulajdonképen nem egyéb mint betegek és bolondok kinzása[8]). Az akarat-elmélet a büntetést

pflichtgemässes Verhalten gewonnen; er wird durch keine zweifelhaften Grundsätze mehr irregeleitet werden können, da er zur Beurtheilung ihres ethischen Werthes über ein durchwegs verlässliches, nie täuschendes Probemass verfügt: Jede von wem immer und zu welchem Zwecke immer aufgestellte Handlungsnorm, die unmittelbar zu Menschenmissachtung und Menschenmisshandlung führen müsste, ist fraglos ein zu meidender Irrthum!" W. 569. l.

Az eddig idézettekből is kitünik, hogy Wargha a mai büntetési rendszert, az ember személyi méltóságára való tekintettel, kárhoztatja. Az ember személyi méltóságán nem annyira a büntetés, mint inkább a bűn ejt csorbát, a büntetés épen arra volna hivatva, hogy ezt a csorbát államilag megszabott vezeklési formák közt kiköszörüljük. El kell ismernünk, hogy a bünözés elleni reakció, ha talán nálunk nem, de általában véve az ember személyes méltóságát kellőképen nem respectálja.

[7]) „De facto jede Einsperrung in einer Sträflingskaserne demoralisirt und einen Entehrungsmakel hinterlässt". W. 89. l.

A panasz első része jogosult. A második részre vonatkozólag meg kell jegyeznünk, hogy az állami reakciónak olyan formáját aligha fog sikerülni construálnunk, amely többé-kevésbé a „bona existimatio" sérelmével nem járna.

[8]) „In Gemässheit der Erkenntniss, dass die allermeisten Verbrechen — ihre Ursache mag sich nun auf Tuberkulose, oder auf eine andere mit utrirter Erregbarkeit verbundene Blut- und Nerven-, beziehungsweise Geistes-Krankheit zurückführen lassen — unfraglich der symptomatische Ausdruck physischer Gebrechen und schwer nothleidender und acut gestörter Gewebefunctionen sind, kann es in der That keinem Zweifel unterliegen, dass die vergeltende Strafpein — wie bereits viele Kriminalanthropologen entrüstet betonen — in den bei Weitem zahlreichsten Fällen im Grunde lediglich auf eine „Narren- und Kranken-Prügelei" hinauslaufe. Einen auf Grund seiner Krankhaftigkeit zum Sträflinge Gewordenen mit dem Abschreckungszwecke der Specialprävention peinigen, ist — wie sich Legrand du Saulle ausdrückt — um nichts vernünftiger, als wenn man einen Fieberkranken prügeln würde, um ihn abzuschrecken, dass er nicht wieder einen Fieberanfall bekomme. Die meisten Verbrecher sind Nervenkrüppel, welche ihrer Bürgerpflicht, sich dem Strafgesetze gemäss zu verhalten, gerade so nicht zu genügen vermögen, wie andere Krüppel z. B. ihrer Wehrpflicht nicht zu genügen vermögen. Mit demselben Rechte, mit welchem man solche Sträflinge

illuzóriussá teszi[9]). Az uj iskola elismeri, hogy a reakcióra

entehrt und martert, könnte man daher auch die untauglich befundenen Rekruten entehren und martern! — Diese Erwägungen werfen gewiss ein arges Schlaglicht auf die Vergeltungsstrafe: sobald die Einen, welche von ihr betroffen werden, blos auf Grund einer krankhaft-abnormen Erregbarkeit, die Anderen aber gar einzig und allein durch einen verhängnissvollen Zufall bzw. durch gewisse unwiderstehliche, alle Durchschnittsmenschen unterjochende Aussenweltreize zu Sträflingen werden, dann stellen diese letzteren wohl sehr beklagenswerthe Unglückliche, doch ganz und gar nicht marterwürdige freiwillige Bösewichte dar, und sie sollten sonach nicht noch obendrein schadenfroh gepeinigt, doch vielmehr des nöthigen Beistandes theilhaftig werden, welche ihnen die Strafbevormundung folgerichtig auch angedeihen lassen will." W. 231., 232. lap.

A mondottakban foglalt túlzásokra, már az eddigiekben válaszoltunk. Azokra vonatkozólag azonban, akik az elmebetegség stádiumaiban követték el a bünözést s így jutottak a szabadságvesztés-büntetési intézetekbe, el kell ismernünk, hogy a természettudományi irány híveinek sok tekintetben igazuk van.

[9]) „Die Einsicht, dass hinter unseren Thaten kein freiwollendes mysteriöses, „Seele" genanntes, transcendentales Wesen stehe, und dass die Rachebefriedigung unberechtigt sei, ist freilich das Ergebniss eines weit complicirteren Denkprocesses, als die bisherige Annahme des Gegentheils. Doch wessen Gehirn einmal diesem complicirteren Denkprocesse gewachsen ist, dem erscheint es geradezu unbegreiflich, wie man an die Willensfreiheit und Racheberechtigung glauben könne. Gerade das Thema der menschlichen Willensfreiheit ist es übrigens, welches der Bevormundungsstrafe einen immer wachsenden Anhang zuführt. Während die Metaphysiker von jeher und auch heute noch der Ansicht waren und sind, dass ein Strafrecht ohne Annahme der Willensfreiheit ganz und gar undenkbar sei, haben die von naturwissenschaftlicher Erkenntniss getragenen Erfahrungen klar gestellt, dass es gerade das Vertrauen in die menschliche Willensfreiheit sei, welche das Strafrecht bisher ganz und gar illusorisch machte und den Staat nicht allein auf die Abwege entsetzlichster Grausamkeiten führte, sondern auch an der Vorkehrung nützlicher präventiver und repressiver Massregeln gegen Verbrechen und Verbrecher direct verhinderte." W. 58. l.

Az akarat szabadságában való hitnek és a bosszú jogosultságának semmi köze nincs egymáshoz. A kereszténység az egyiket tanítja, a másikat ellenben tiltja.

szükségünk van[10]), csak a büntetés idealizására törekszik[11]), midőn sürgeti, hogy a büntetésnek bosszúnélküli[12]) remedium-

[10]) „Der Standpunkt des Staates hinsichtlich der Realisirung seiner Strafjustiz ist ein sehr einfacher, ihm von seinen Daseinsbedürfnissen unmittelbar aufgedrungener. Die staatliche Autorität hält daran fest und muss daran festhalten, dass die Ausübung der Strafgewalt für die Verwirklichung ihrer ordnenden Macht nothwendig sei, weil die Ermöglichung allgemeiner persönlicher Freiheit, die Aufrechterhaltung der Rechtsherrschaft und die Förderung der gesammten Volksinteressen es erheischt, dass gegen diejenigen, welche besonders wichtige Rechtsgüter angreifen und vitale Coexistenznormen übertreten, in einer erspriesslichen, ihre Unschädlichmachung bewerkstelligenden Weise reagirt werde Was die Form der Strafreaction anlangt, hat der Staat blos das eine Interesse, sie also einzurichten, dass das Volk vom Standpunkte seines Rechtsbewusstseins sich sage: „Ja, das ist für den Zweck allgemeiner Wohlfahrt und Gerechtigkeit das geeignete Mittel!" W. 102. l.

Ezt a keresztényi felfogás szempontjából is elmondhatjuk, sőt kivánatos, hogy az állami reakció a bosszú jellegéből — amennyiben ez lehetséges — végkép kivetkőzzék. A reakciónak célja nem lehet a bosszúállás.

[11]) „Der endliche Aufschwung der menschlichen Intelligenz zu dem Begriffe der rachelosen, blosse Ueberwachung und Nacherziehung des Verbrechers bezweckenden Sicherungsstrafe ist durchaus nicht — wie z. B. E. Loos gleich vielen Andern meint — ein den Menschen unerreichbares „sublimes, sozusagen göttliches Ideal", sondern ein völlig natürliches." W. 57. l.

A büntetésnek is meg van a maga ideálja, amelyet a lehetőségig meg kell közelítenünk, ennyiben a jelzett felfogást helyeselnünk kell.

[12]) „Die ehemaligen Brutstätten aller Laster und moralischen Verderbniss sollten auf diesem Wege, der löblichen Intention nach, allmälich zu grossartigen Schulen der Arbeit und Nacherziehung umgestaltet werden. Dies suchte man vor Allem dadurch zu erreichen, dass man an die Stelle der früheren Gemeinschaftshaft die trennende Zellenhaft treten liess, wodurch dem Verkehre und Wechselverderbe der Sträflinge — jenem Hauptursprunge einer entehrten Verbrecherkaste und eines gewerbsmässigen Gaunerthums — ein möglichstes Ziel gesetzt werden sollte; hiebei gab man jedoch die Gefangenen durchaus nicht mehr, wie am Beginne des Zellensystems, verzweiflungsvoller Einsamkeit und Beschäftigungslosigkeit preis, bemühte sich vielmehr, ihnen einerseits die Erkenntniss zu vermitteln, dass die Erlöserin und Trösterin aller unglücklichen Menschen — die Arbeit — die grösste aller Wohlthaten sei und vergönnte ihnen anderseits auch den Umgang mit wohlwollenden mora-

nak, védelemnek[13]), gyógyítási eljárásnak[14]) kell lennie. Ne

lischen Personen — den Anstalts-Geistlichen und Beamten und Mitgliedern der Gefängniss- und Sträflingsschutz-Vereine — wobei man sie zugleich in Gewerben und Fertigkeiten unterrichtete, damit sie sich, nachdem sie ihre Strafe verbüsst haben, in Freiheit ehrlich fortbringen können." W. 103, 104. l.

Nem tagadhatjuk, hogy a börtönök az erkölcsi romlás és a bűn melegágyai voltak, ahol az elzüllés processusa, nemcsak minden akadály nélkül, hanem a legkedvezőbb feltételek között lefolyhatott, ezért a cella-rendszer és az a tendencia, mely a szabadságvesztés-büntetési intézeteket a munka és a nevelés intézeteivé akarja tovább fejleszteni a kedvező fejlődés első lépcsői gyanánt tekinthetők.

[13]) „Les peines, dit M. Fr. v. Liszt, ne saurait être qu'utilitaires; elles ne peuvent avoir d'autre but que la défense de l'ordre social. Et il ajoute que l'idée de l'expiation, de la reparation du crime par la peine, semblable à la purification d'une souillure contractée par quelque péché, a fait son temps. Mais serieusement qui est-ce qui en doute maintenant? En proclamant ces thèses avec une certaine emphase M. F. v. Liszt ne fait qu'enfoncer une porte ouverte. Les classiques modernes les plus endurcis n'ont véritablement en vue que l'utilité de la peine; si on parle encore d'expiation, après la laïcisation de nos sociétés modernes, c'est un langage qui ne correspond plus à une idée concrète et à la réalité des faits . . . Si au moyen-âge la notion du péché et de l'expiation est venue s'allier au ministère de la repression, on ne doit pas oublier ne cette époque avec ses superstitions et sa barbarie est bien loin de nous et qu'il serait oiseux de refuter des idées completement surannées." J. Zakrewsky, Procureur general à Kharkoff (Russie): „La theorie et la pratique du droit criminel." (Arch. d'Anthr. crim. IX. 1894, p. 29)." W. 126. l. jegyz.

Sokaknak fáj a mult idők dicsérete, nekem pedig az fáj, ha a letűnt századokat kicsinylik. Különösen rosz néven veszem az evolúció híveitől, ha a letűnt századok barbarizmusával dobálódznak. Mintha csak valamely rossz fiút látnék, aki kiröhögi apját, anyját. Vajjon nem mi vagyunk-e a nevető örökösök, akik örvendezve aratunk ott, ahol az elődök orcájuk verejtékében vetettek. S ha még az akarat gonoszságáról szólhatnánk?! De az evolúció hívei közül ezt igen sokan tagadják és azt mondják, hogy a fejlődés az ösztönök szükségszerűségének jegyében érvényesül s így épen semmi okunk nincs arra, hogy akár az egyéneknek, akár az időknek szem-

szenvedjen senki azért, mert rossz ágyból született és elhanyagolt nevelésben részesült[15]), még ha büntetünk is, csak

rehányást tegyünk azért, mert olyanok voltak, amilyenekké szükségszerüleg fejlődtek, s nem lettek mások, mint amik egyáltalában lehettek. Az elmult idők összehordták azt az anyagot, amelylyel mi építettünk, mi pedig a jövő kor fiai számára készítjük az előmunkálatokat. Ha a modern civilizációt óriási nagyságu élőfához hasonlíthatjuk, amely hatalmas lombkoronájával beárnyékolja az emberiségnek nagy részét s a haladó kor fiainak bőséges terméssel kedveskedik, ne feledjük, hogy az a hatalmas fa gyökerével a régmult idők rétegeibe kapaszkodik, onnét táplálkozik, s nagy részben a lábbal tiport és megvetett multból meríti azokat az energiákat, amelyek gyümölcsözésre képesítik. Ami pedig a dolog érdemét illeti, mi is abban a véleményben vagyunk, hogy a bünözés elleni reakcióra az Államnak egyéb jogcime nincs, mint a társadalmi rend megvédése.

[14]) „Die Strafe ist demgemäss nach Plato, ganz so wie nach modernster fortschrittlicher Auffassung, ein Heilverfahren". W. 445. l.

Ezt mi a lélekre is kiterjesztjük, de a mai büntetési rendszerrel szemben azt is hangsulyozzuk, hogy a büntetésnek, mint gyógyító eljárásnak magára a physicum-ra is ki kell terjednie, annál is inkább, mert a mi véleményünk szerint is igaz a tanítás, amely szerint a bünözés világában a fizikai betegségeknek hatalmas részük van.

[15]) „wegen ihrer ererbten krankhaften Belastung, vernachlässigten Erziehung". W. 31. l.

„Auch Vertreter der s. g. classischen Schule weisen übrigens schon längst auf die augenfällige Ungerechtigkeit hin, welche in der Gepflogenheit liegt, Unglückliche, welche durch die Ungunst der Verhältnisse zu Verbrechern werden mussten, obendrein auch noch durch eine Vergeltungsstrafe zu martern. So heisst es z. B. bei Chauveau und Hélie („Théorie du code pénal" T. I. p. 244) hinsichtlich der jugendlichen Verbrecher: „Die Entwicklung des Kindes ist durch seine Organisation und die Erziehung seiner Intelligenz bedingt. Soll dasjenige, dessen Erziehung vernachlässigt und Entwicklung gehemmt war, auch noch ein Strafleiden ob seines Unglückes tragen?" Verhält sich die Sache bei Erwachsenen etwa anders?" W. 127. l.

Az organizmusban és a nevelésben hatalmas determináció rejlik, senki sem tagadja, más részről az is bizonyos,

enyhén büntessünk[16]), mert a valódi alanyi bünterhet úgy sem állapíthatjuk meg[17]). A bünözővel szemben eddig tanusított magaviseletet[18]) és eljárást mellőzve[19]), kivánatos volna,

hogy a felnőttektől többet várhatunk mint a gyermektől, aki az öndeterminális mesterségét nem ismeri s igy nem is gyakorolhatja. A gyermeknél a felelősségre vonásnak csak kivételesen lehet helye, míg — normális körülmények közt — a felnőttek felelőtlenségéről csak kivételesen szólhatunk.

[16]) Wir können und müssen sogar im öffentlichen Interesse diese Unglücklichen als moralisch Erkrankte in Behandlung nehmen und sie für das Gemeinwesen zu retten suchen; gegen die gefährlichen von ihnen muss der Gesellschaft der erforderliche Schutz gewährt werden. Ein grobes Unrecht aber werden wir in der Mehrzahl der Fälle begehen, wenn wir uns vermessen, den Uebertretern des Strafgesetzes nach Massgabe ihres vermeintlichen sittlichen Verschuldens, dessen Umfang und Schwere uns stets ein Geheimnis bleibt, das Strafübel zumessen zu wollen, sie für ihre Thaten büssen zu lassen." W. 127. l.

Másutt arra utalnak, hogy a társadalomnak saját mulasztásaira való tekintettel kell a büntetésben megnyilatkozó fegyelmi jogát gyakorolnia.

[17]) „En même temps qu'elle exerce son droit de défense, la société, consciente de ses erreurs et de sa part responsabilité, doit considérer comme un devoir de payer sa part de dette. Elle ne le peut qu'en unissant systématiquement aux mesures de repression des mesures d'atténuation. Pratiquement elle change de fond en comble, les modes habituels de répression et les divers régimes pénitenciers. C'est dans ce but qu'elle fait de la peine qu'elle est forcée d'appliquer un moyen de rélevement et de réhabilitation pour le criminel. Ce ne pas tout. La meilleure partie de son action consiste à préveoir les crimes par tous les moyens possibles, afin de diminuer le nombre des circonstances où elle est obligée de sévir. La prophilaxie du crime doit être sa constante préoccupation. Il en est de ce mal social comme des maux du corps; mieux vaut les éviter que d'avoir à les traiter." Legrain: „La medicine légale du dégénére". (Arch. d'Anthrop. crim. IX. 1894. p. 16). W. 190. l.

Egy veszett kutya harapása egész apparatust mozgat meg; a bünözési veszély paralizálására, az ember nemesebbik fele megoltalmazására azonban vajmi kevés történik.

[18]), [19]) A megfelelő helyeket már idéztük.

Hegel és Kant állítólag azt mondják:

„Hinsichtlich der Verbrecher benehme sich der Staat dann vernünftig und gerecht, wenn er ihnen gegenüber ... in Gemässheit eben der unvernünftigen rechtsfeindlichen

hogy a büntető hatalom fékezze magát[20]), mert sokkal többre megyünk jósággal, mint fölös szigorusággal[21]).

Narrheits- und Tobsuchtsgedanken verfährt" ... Hegel és Kant a megtorlás hivei ugyan, de tudtommal sehol sem mondják, hogy az Állam a bünözés elleni reakcióban magát a bünözőt vegye mintául. Ami pedig magát az elvet illeti, a megtorlás nem lehet a büntetés elvi alapja, legfeljebb a védekezés mértékének irányítója az egyéni és a közszabadságok megóvásának érdekében.

A 308. lapon pedig Wargha gúnyosan kérdi, vajjon csakugyan kívánatos („soll sich der Staat" lásd korább. id. 308. l.), hogy az Állam a maga piedesztáljáról leszállva, lealacsonyodjék a bünözőkhöz. Ez csakugyan nem az erkölcsös ember mottója.

[20]) „Vor Allem müssen sich die strafenden Autoritäten beruhigen, zähmen, sänftigen, bessern und Selbstbeherrschung ... lernen". W. 51. l.

Bővebben idézett hely. Ez inkább az egyeseknek szól és nem az Államnak. Az Állam a tömeg szervesen megnyilatkozó akaratát valósítja meg, midőn úgy büntet mint ahogy azt tapasztaljuk: a bosszu elvei szerint.

[21]) „Man erkannte auch ihnen gegenüber immer mehr, dass sich durch Güte weit besser, als durch grausames Wüthen der nothwendige Zwang üben, die gebotene Willfährigkeit suggeriren und der erforderliche Gehorsam erzielen lasse. Wie bereits die Irren den sie ehedem massregelnden Scharfrichtern und Folterknechten entzogen wurden, so hat man jenen Schmachzeugen menschlicher Denkschwäche und Roheit in den fortgeschrittensten Kulturstaaten auch schon die Sträflinge entrückt, hier wie dort aufgeklärten Aerzten und Lehrern das Heilungs- und Erziehungswerk überlassend. Wie die unmenschlichen Folter- und Strafmittel der Vergangenheit darthun, verfielen die Strafenden bisher in ihrer feindseligen Entrüstung gewöhnlich in eine noch weit schlimmere Tobsucht, als welche den Verbrechen zu Grunde lag. Vor Allem müssen sich jedenfalls die Strafenden beruhigen, zähmen, bessern und Selbstbeherrschung in Erregungszuständen lernen, ehe hieran bei den Verbrechern gedacht werden kann." W. 403 l.

Ebben tudósunknak igaza van. Az idézet utolsó részét munkájában sok helyen ismétli, mint az 51. lapon is láttuk, úgy látszik nagy súlyt fektet arra, hogy az Állam fékezze magát. Determinista tudós tollából mindenesetre kissé furcsán esik, ha olyan kifejezéseket használ, amelyeknek csak az

indeterminizmus szellemében van meg a maguk kivánatos értelmük.

Azt mondja továbbá, hogy ne ingereljük, hanem inkább csillapítsuk a szenvedélyeket.

„Dass uncivilisirte, der Rachelust noch eifrig fröhnende Volkskreise die Beibehaltung der Marter- und auch der Todes-Strafe wünschen, kann — wo neuestens in Frankreich die Hinrichtungen unter dem Applaus der Zuseher stattfinden und in Nordamerika in 5 Jahren, vom Jahre 1884—89, nicht weniger als 975 Lynchungen, also 162 Fälle auf das Jahr, vorkamen — wohl nicht bezweifelt werden. Doch eben die von Kirche und Staat hochgehaltene Vergeltungsstrafe war es ja, welche diese rachsüchtige Wildheit des Volkes bisher nährte und förmlich heiligte, deren endliche Bezähmung anzustreben das Hauptziel der modernen Kriminalpolitik sein muss. Für diese gilt in unsern aufgeklärten Tagen unzweifelhaft in erster Reihe der erleuchtete Grundsatz, dem seinerzeit Adolf Thiers in seiner Antwort an die chinesische Gesandschaft Ausdruck verlieh, welche nach Paris gekommen war, um die bekannte Niedermetzelung französischer Staatsbürger in Tien-Tsin zu entschuldigen: „Die Pflicht der Regierung besteht nicht nur in der Unterdrückung der Excesse der grossen Menge, sondern auch darin, die Leidenschaften zu beruhigen, die Vorurtheile zu beseitigen und dem Volke Verständniss für Recht und Menschlichkeit beizubringen." Der ungebildete Haufe, bei welchem selbst jede edlere Gefühlsregung sofort in rohe Leidenschaftlichkeit ausartet, mag immerhin auch heute noch nach Rache dürsten und „Kreuziget!" rufen, indem er ja auch in der staatlichen Strafgewalt im Grunde lediglich ein Surogat der Lynchjustiz erkennt; doch die Staatslenker und ihre Berather und vornehmlich die Gesetzgeber sollen gewiss nicht auf den Standpunkt des Mob hinabsteigen, vielmehr die Ungebildeten auf denjenigen der Gebildeten durch Lehre und Beispiel emporzuheben trachten." W. 123. l.

Az egyház megggyanusítása ellen tiltakozunk. Hogy az egyesek a bosszú elvének hódoltak s hódolnak ma is, azt még a legmagasabb pozíciókban is néha fájdalmasan tapasztaljuk. Nem szabad megfeledkeznünk a közfelfogás pressziójáról sem, amelyet még ma is számba kell vennünk. Ha az állami reakció tulságos gyenge, a közrendet veszélyeztetjük, mert a linchjustitia gyakorlásában, a párbajban és az önbíráskodás egyéb eseteiben úgyis az a felfogás nyilvánul, hogy az Állam tulságosan enyhén ítélkezik. Sajnos, de a büntetésnek ma még nemcsak üdvös represszziónak kell lennie, hanem a sértettel szemben sikeres praeventionak is egyuttal, mert ha a sértett fél az állami ítélkezésben meg nem nyugszik, a közbéke és a jogrend további, esetleg sulyosabb

megsértésétől tarthatunk. Ebből egyuttal az is kitünik, hogy az Államok csak elvben fogadhatják el azt a magas pozíciót, amelyet számára az előkelően gondolkodó egyesek kijelöltek, egyelőre azonban a távoli ideál megvalósítására alkalmas irányban, folyton előretörve bár, de az alsóbb rétegek exigenciáival is számolnia kell, különben a büntetés nem lesz alkalmas eszköze a jogrend megőrzésének és megvédelmezésének. Midőn tehát azt mondjuk, hogy az Államnak erkölcsi ideálnak kell lennie, ezt abban az értelemben hangoztatjuk, hogy a távol jövő ideáljának mindig szemei előtt kell lebegnie, de a jelen követelményeiről sem szabad megfeledkeznie. Akik ezt máskép értelmezik. azok sem az evolúció, sem a parallellogramm törvényeivel nincsenek tisztában. Egyébiránt valljuk meg, hogy a gyakorlat még a legideálisabb egyéneket is lejebb szállítja arról a magaslatról, amelyet az elméletben ismerni tanultak, s ez az okosság és az életrevalóság szabályai szerint máskép nem is lehet. Akik az idealizmus karjaiba vetik magukat és a túlzásig viszik, azokból rendesen hiányzik az a praktikus érzék, amely nélkül az egyén és — ha nyomába haladna — az Állam is ezer meg ezer bajba keverednének. Mielőtt a távoli magas ideált megközelíthetnők, sok közeli, hic et nunc szükségképen megvalósítandó átmeneti eszményt kell megvalósítanunk. A tökélynek égig érő létráján, minden lépcsőfokon egy-egy eszményre bukkanunk, amelyek közül minden következő a közvetlen megelőzőből fejlődik s abból mintegy természetszerüleg bontakozik ki; aki csak a messze távolba eltünő, s mintegy a végtelenséggel ölelkező legtávolabbi ideálokat fürkészi, az a jelen feladványainak megoldására képtelenné válik. Az Államok életében — mert ezek halhatatlanságra és további tökéletesedésre nem számíthatnak — a jelent a jövő kedvéért feláldozni nem szabad, mert így mindkettőt kockáztatjuk. A politikának megvannak a maga napi feladványai, amelyeket midőn megvalósítunk, azt is tudnunk kell, mit akarunk a jövőben. Ennyiben szükségünk van a magas ideálokra. A possibilitásokkal számoló ember a jelen problemáinak okos megoldásában biztosítja a jövőt. Ez a büntető-politika vezérelve is egyuttal.

A büntetés enyhítése minden időben a szabadság jele volt[22]), ellenben a szigor szolgaságra vall[23]). Az eliminatióra gondolnunk sem szabad[24]) és annak sincs értelme, hogy a betege-

[22]) „Des peines ont diminué on augmenté a mesure qu'on s'est plus approché ou éloigné de la liberté."

Montesquieu ezen megjegyzését idézi Wargha, midőn a büntetések enyhítése mellett kardoskodik. Megjegyzem mégis, hogy a szabadság tökéletesedését, illetőleg fokát, a büntetőjog csak annyiban árulja el, amennyiben elmondhatjuk, hogy a szabadság magasabb fokozataira képesített társadalomnak talán börtönre sem volna szüksége, s tán a tisztán erkölcsi fenyítékkel is elérhetnők azt az eredményt, amelytől a fegyházak és a börtönök dacára távol elmaradtunk. Egyébiránt a szabadságok kiterjesztéséről ma épen nem szólhatunk, sőt annak megszorításához kell folyamodnunk, mert mennél züllöttebb az egyén, annál erősebb fékre és annál hathatósabb ellenőrzésre van szüksége. A hatalmas tölgyfa mellé felesleges karót állítanunk, a gyenge csemete pedig nem nélkülözheti azt. Említettük, hogy nézetünk szerint az egyének és maga a társadalom nem előre, hanem visszafejlődnek, s ezért a szabadságra napról-napra képtelenebbekké válnak. Nemcsak a bünözésre és a börtönre, hanem a jó gyakorlására és a szabadság áldásaira is, úgy kell beérlelődniök az egyeseknek épúgy mint a tömegeknek.

[23]) „Die Härte der Strafen steht immer im verkehrten Verhältnisse zur bürgerlichen Freiheit." U. o. W. 590. l.

Az előbbivel egyértelmü. Montesquieu mondásának szabad átfordítása.

[24]) „Garofalo vertritt das ethisch verwerfliche Beseitigungsprincip, indem er für: ‚Ausstossung ohne Rachsucht, aber auch ohne Mitleid' und daher auch für die Todesstrafe plaidirt."

Tagadhatatlanul, egyik oldaláról tekintve a dolgot, a bünöző kizárását a társadalom érdeke sürgeti, s ha kiméljük a beteget, míg gyógyulásához reményünk van, semmi értelme sincs annak, hogy a javíthatatlanok és a gyógyíthatatlanok körül haszontalanul fáradozunk. A materializmus szempontjából Garofalo felfogása sokkal helyesebb s a materializmus többi elveivel egybehangzóbb, mint az ethikailag haladó iskola tétele. A materializmusnak nincs elég oka arra, hogy a tár-

ket és a neveletleneket kínozzuk[25]). Bár a bibliai és metafizikai felfogás szerint a megtorlás igazságos[26]), a büntetésnek még

sadalomnak fizikai szempontból haszontalan tagjaival vesződjék. Ki kell vetni a fölösleges ballastot, ez volt a régi Róma principiuma is. Magunkat megrövidítjük, a nyomorult kinlódását meghosszabbítjuk, ha a szegénynek alamizsnát adunk, vagy ha a gyógyíthatatlan betegségben sinlődőket ápoljuk.

[25]) „Rechtssinn und Selbstbeherrschung sind Potenzen, die bei allen Menschen erst durch Lehre und Uebung entwickelt werden müssen, und manche Menschen sind, selbst wenn man ihnen die zu dieser Entwicklung erforderliche Erziehung angedeihen lässt, trotzdem auf Grund angeborener organischer Gebrechen unfähig, die normale Durchschnittshöhe von Rechtssinn und Selbstbeherrschung zu erlangen; andere aber, denen die natürliche Befähigung hiefür nicht abgeht, werden sie, wenn ihnen die Gesellschaft die erforderliche Erziehung schuldig bleibt, desgleichen nicht besitzen können. Wer solche Menschen mit einer Marterstrafe treffen will, muss aufrichtig sein und gestehen, dass er sie wegen ihrer organischen Gebrechen, bzw. wegen ihrer vernachlässigten Erziehung, die doch gewiss nicht ihre Schuld sind, peinige. Was würde man dazu sagen, wenn Jemand von einem völlig besitzlosen Bettler eine Million verlangen und wenn er denselben, weil er sie nicht hat, für marterungswürdig erklären würde? Man würde dies einfach eine Thorheit nennen. Die Grundlage des bisherigen Marterstrafrechts war ein nicht geringer Widersinn." W. 281. l.

Kivételképen ilyen esetek is fordulhatnak elő. A materializmus a kivételekből szabályt akar csinálni. Okunk van aggódni, hogy ha a materializmusnak sikerülni fog a maga világnézletét diadalra juttatni, csakugyan szabályok lesznek a kivételekből. Mig azonban a keresztény civilizáció él és uralkodik, addig az emberautomaták inkább csak kivételek lesznek.

[26]) „Mit bisherigen von metaphysisch-biblischen Auffassungen und Begriffen ausgehenden Weltanschauung, wonach im Hinblicke auf den jüdischen Rachegott Jehovah, in Religion und Moral die Vergeltung des Bösen mit Bösem für gerecht, ja für diesseits und jenseits, für Zeit und Ewigkeit, als eine unumgängliche Bedingung sittlicher Ordnung galt, war die vergeltende Peinigungsstrafe nicht blos verträglich, sondern von diesem Standpunkte aus stellte dieselbe sogar eine nothwendige logische Consequenz von allgemein als wahr anerkannten Glaubenssätzen dar". W. I. 148—9. l.

A gyereknek, a kezdetleges Államnak, az Istenéhez törekvő egyesnek fegyelemre van szüksége. A félelem motí-

más célja is van, ezt a jövő igazságszolgáltatása fogja majd megvalósítani [27]).

vumát más tökéletesebb motívumoknak kell helyettesiteniök; a tökély magasabb lépcsőin megfogyatkozik a félelem és előtérbe lép a szeretet. Jehovah megveri Izraelt, mint a rakoncátlan gyereket. „Visitabo in virga iniquitates eorum". . . . Wargha tehát rosszul van tájékozva. Egyébiránt még biblia nem volt, már ismerték az emberek a bosszút és a büntetést. A félelmes Jehovah gondolata csak üdvösen fékezte a bosszúra szomjuhozót, a menedékvárosok pedig asylumul szolgáltak az igazságtalanul üldözötteknek. Az említettekből az is következik, hogy a keresztény Államoknak megmaradt a büntetési joguk, míg a materializmus álláspontjából a büntetésnek semmi alapja nincs. Tényleg a hívő keresztény még ha ártatlanul szenvedne is, hatalmas vigasztalást lelhet azokban a szavakban, amelyek már millióknak és millióknak meghozták az enyhülést: „Diligentibus Deum omnia cooperantur in bonum". A keresztény ember mindig megtalálja önmagában azt a „miért"-et, amelyért szenvednie kell. Ez azonban az Államok eljárását nem menti ki, s az említett elvek épen nem olyan természetüek, hogy az Államoknak azokra számítaniok szabad volna. Az Állam ne tegye fölöslegesen próbára a polgárok türelmét, s a lehetőségig iparkodjék igazságot szolgáltatni. Religio és a morál egyaránt tiltják a bosszuállást, de nem a bünözés ellen kifejtendő szükséges és üdvös reakciót.

[27]) „Ihre Gedanken verweilen vielmehr mit Absicht bei dem Bilde so tiefer sittlicher Erniedrigung und Versunkenheit, si frägt sich, wie es komme, wie es möglich sei, dass Menschen in einem christlichen Staate, dessen Herrscher evangelischen Grundsätzen huldigt, in einen solchen Abgrund der Entwürdigung und Gemeinheit hinabgedrängt werden, solch' massloser seelischer Verderbtheit anheimfallen können? Die ihr durch Beweise nahegerückte Thatsache so verwerflicher Gesinnungen, die einige ihrer Mitbürger schänden, erfüllt sie mit einem Entsetzen, das sie nicht durch andere Gedanken und angenehme Zerstreuungen zu verbannen sucht, das sie vielmehr ganz im Gegentheile nährt, dessen Schauer sie — von einer erhabenen Ahnung ergriffen, dass es für sie hier vielleicht heilige Pflichten zu erfüllen gebe — in andachtsvoller Stimmung auf sich wirken lässt, bis sich Erwägungen an Erwägungen reihen, die allmälig zu muthigen Entschlüssen und Thaten reifen, dank

IV. A büntetőjog a bünözés elleni védekezés szabályait ismerteti.[1]) A büntetőjogban mindezideig Carpson szelleme kisért:[2]) biróságaink ma még a bosszú elvének hódolnak.[3])

welchen sie endlich zu einer Priesterin bessernder Sträflingsemancipation wurde, die unzählige gebrochene Existenzen wieder aufrichtete und von welcher auch der berühmte, das ganze Wesen der Strafreform in eine kurze Formel zusammenfassende, für alle Zeiten anerkennenswerthe Ausspruch herrührt, „dass es nicht genüge, mit der Strafe den Zweck zu verfolgen, dass bösen Menschen die Freiheit benommen werde, Böses zu thun, sondern dass ihnen durch dieselbe auch gelehrt werden müsse, gut zu werden und Gutes zu thun". W. 605. l.

Falletti Juliáról (Barolo-Colbert őrgrófné) van szó, aki a börtönök reformja körül sokat fáradozott. Az ő elve egy igazán magasan gondolkodó keresztényi lélek tiltakozása a puszta megtorlás gondolatával szemben. Az erkölcsös ember mindenkivel jót tesz, s az Államnak is úgy kell szerveznie a reakciót, hogy még akkor is jót tegyen, midőn büntet. Ebben az esetben nem lehet kárhoztatni a büntetést. A büntetés is jó, ha szükséges. Az elmult időket is igazságosabban itélhetnök meg, ha a legutóbb említett elvről meg nem feledkeznénk.

[1]) „Das Kriminalrecht als Rechtsschutzinstitut gegen Verbrechenverübung . . ." W. 60. l.

Ma a védelem nagyon is tökéletlen, mert utólagos. A modern büntetőjogászok azonban erősen sürgetik a praeventiót.

[2]) Carpzow Benedek a maga idejében nagy tekintélyü jogtudós volt, aki azzal dicsekedett, hogy egymaga 20.000 halálos itéletet irt alá; ide nem számitva azt a temérdek sok boszorkányt, akiket máglyára vitetett. Carpzow jellemzésére fel kell emlitenünk az ő védekezéseit Beccaria reformjaival szemben, amelyből legjobban megismerhetjük az ó-konzervativ tudóst, aki korának összes fogyatkozásait átértette, átérezte, s jobb ügyhöz méltó buzgalommal védelmezte.

„Der erstere (Carpzov) ruft in seiner gegen Beccaria gerichteten Streitschrift, in welcher er die grausamsten Formen der Folter und Todesstrafe begeistert vertheidigt, entrüstet aus: „Was soll man von einem Manne denken, der u. A. zu behaupten wagt, dass man den Gebrauch der Folter abschaffen müsse, dass die Strafen von Personen vom Range, wie für niedrige Bürger gleich sein sollen, dass man die Vermögensconfiscation aufheben solle und dass von allen Vorbeugungsmitteln gegen Verbrechen eines der wirksamsten die Vervollkommnung der Erziehung sei." Und war Beccaria nicht etwa im Rechte und hat er nicht heute bereits gegen alle seine fachjuristischen Gegner auch praktisch

A jövő igazságszolgáltatását azonban a praeventio és a nevelés fogják jellemezni.[4]) A konzervatív iskola büntetőjoga nem érdemli meg a „tudomány“ nevét, mert még mindig az ósdi theologiai és spekulatív módszerrel dolgozik;[5]) ellenben az új

rechtbehalten, obwohl ihn der grosse Rechtsgelehrte Juisse in der verächtlichsten Weise abfertigte und sich förmlich entschuldigte, „einen Herrn Beccaria“ unter die kriminalistischen Schriftsteller gestellt zu haben, „wo in dessen Buche doch nur die abenteuerlichsten Behauptungen und Irrthümer vorkommen und die gefährlichsten Verletzungen der geheiligten Grundlagen des Staates enthalten seien?“

Ma is sokan vannak, akiknek tudományuk nem terjed tovább, mint hogy a fennálló büntetőjogi intézményeket körömszakadtáig védelmezik, s a létező kereteken túl semmiféle ujitást elfogadni nem akarnak.

[3]) „Nos tribonaux n'ont pas cessé de se considérer comme plus ou moins chargés d'une mission de vengeance; notre justice s'inspire encore d'un vague sentiment de colére legale, écho affaibli de l'antique talion des ancêtres.“ (Ch. L.)

[4]) „La justice future fera seulement oeuvre de préservation et, si possible, d'education.“ (Ch. Letourneau.)

Biróságainkra nézve megáll a vád, jóllehet a biró segit, amennyit egyáltalában segithet, de már szabadságvesztésbüntetési intézeteinkről ugyanezt nem mondhatjuk, aminek okát abban kell keresnünk, hogy a büntetés végrehajtásával megbizott közegek nincsenek oly szorosan a törvény paragrafusaihoz kötve mint a biróságok. Végelemzésben tehát odajutunk, hogy a mi annyira dicsőitett kodexünk nagyon hamar el fogja jól megérdemlett helyét foglalni: a jogtörténelemben.

[5]) „Starre Nachfolger Carpzovs — die übrigens auch noch nicht gänzlich ausgestorben zu sein scheinen -- werden heute freilich nur mehr die allerwenigsten Strafrechtslehrer sein, doch wären wohl die meisten derselben bereit, Häckel's bekannte These: „Alle wahre Naturwissenschaft ist Philosophie, alle wahre Philosophie ist Naturwissenschaft, alle wahre Wissenschaft ist Naturphilosophie!“ zu unterschreiben und ihrer akademischen Lehre zugrunde zu legen? Werd wird dies zu bejahen wagen? Und doch stellt dieser, sich wie ein scherzhaftes transmutatorisches Wortspiel anhörende Satz eine Formel dar, welche die wissenschaftliche Richtung unserer Zeit besser kennzeichnet, als es die langathmigsten Abhandlungen vermöchten. Eine Wissenschaft, die auf der Bildungshöhe unserer aufgeklärten Zeitgenossen stehen will, darf sich nicht scheuen, ihre Rechnungsresultate der Probe der Naturwissenschaft zu unterziehen. Was diese Probe nicht aushält, muss heute

iskola teljesen modern, mert a pozitívizmus és az evolucionizmus alapján a természettudományi módszer elveit követi.[6])

jedenfalls aufhören, ein Dogma zu heissen. Wie steht es in dieser Beziehung mit dem Kriminalrechte? Hat es seine Dogmen dieser Probe bereits unterzogen? Welche derselben haben diese Probe bestanden, welche nicht? Sich diese Fragen vorzulegen, ist aller Kriminalisten Berufspflicht, in Sonderheit derjenigen, welchen die Pflege und Entwicklung der Theorie dieser Disciplin an einer Rechtsfacultät anvertraut ist." W. 100. l.

Wargha kissé sokat követel, midőn azt mondja, hogy Häckel bombasztikus mondását minden jogtanárral alá kellene iratni. Várjunk egy kevéssé, mig a természettudósok egyértelmüleg elfogadják Häckel tételét. Mit látunk azonban? Azt, hogy a természettudósok egyértelmüleg elmaradnak Häckeltől, sőt talán még maga Darwin is tiltakoznék, ha megtudná, hogy az említett tudós az ő tanait mennyire „ad absurdum" vitte. A tudomány nem fog tiltakozni az ellen, hogy tételeit a természettudományok ellenőrzése alá helyezzék, csak aztán igazságokról és ne hipotézisekről legyen szó. Kérdem, vajjon hivatkozik-e Wargha egyébre is mint hipotézisekre. Ezek előtt hajoljunk meg? Avagy az akarati szabadság tételét nem hipotetikus alapon támadja meg? S az öntudat fizikája, a képzetek fixatiója, kiérlelődése, a gondolkodás mechanizmusa és az emberi cselekmények természetrajza nem csupa hipotézisek-e? Nem a legnagyobb igaztalanság volna-e évezredek meggyőződését s a mindennapi tapasztalás tanuságait, üres hipotézisek kedvéért feláldozni, amelyekről az sem bizonyos, hogy mire a törvényjavaslat elkészül, valamelyik eme sarkalatos hipotézisek közül nem bukik-e meg! S még ha minden természettudós egyértelmüleg az akaratelmélet ellen nyilatkoznék, de látjuk, hogy sokan az akarat-szabadság hivei, tehát a megszürt igazságok igenis megférnek a klasszikus iskolának tulajdonított akaratelmélettel, csak a hipotézisek nem, amelyekről még azt sem tudjuk, nem valamely ellenséges tendencia szolgálatára készültek-e a természettudományok műhelyében?!

[6]) „Die mannigfaltigen Ansichten, die über Verbrechen und Strafe zum Ausdrucke kommen, enthüllen Widersprüche der Auffassung über das Wesen des Menschen und sein Verhältniss zur Natur und zu seines Gleichen, dass man staunend gewahr wird, wie sehr die nach Aussen hin scheinbar homogene Masse der heutigen Gebildeten ganz merk-

würdig grelle geistige Verschiedenheiten aufweist. Zwei grosse Lager sind es, in welche sich unsere Zeitgenossen ihrer allgemeinen Denkweise, d. i. den obersten Leitvorstellungen ihrer Urtheile nach, scheiden lassen, wobei man freilich nicht aus dem Auge verlieren darf, dass die der Zahl nach bedeutendste Gruppe — wie es in Uebergangsepochen nicht anders möglich ist — zwischen beiden Parteien, bald in die eine, bald in die andere tiefer hineinragend, mehr oder weniger unentschieden auf- und abschwankt. Das eine Lager bilden die conservativen Anhänger der bisherigen, gewissermassen patriarchalisch geheiligten, religiösen und metaphysischen Glaubenslehren, das andere die dem rationalen Kriticismus huldigenden Vertreter der modernen exacten Naturforschung und der den Erkenntnissergebnissen derselben entsprechenden philosophischen und politischen Principien. Wegen der Aehnlichkeit dieser Principien mit den Grundideen des sich in Sonderheit in Frankreich doctrinär ausgestaltenden Comte'schen „Positivismus", wird die Anhängerschaft der naturwissenschaftlichen Forschungsmethode auch vielfach die „positivistische Schule" genannt, welcher Name freilich neuestens ganz unberechtigter Weise mit einer gewissen Exclusivität für eine einzelne — vornemlich in Italien aufgetretene — kriminalistische Zweigschule in Anspruch genommen wurde". W. 205. l.

Még világosabban körvonalazza a természettudományi iskola hitvallását a következő kijelentés:

„Der französische „Positivismus" wurde neuerer Zeit mit dem englischen „Evolutionismus" (Darwin's Entwicklungslehre) zu einer naturphilosophischen Gesammtlehre verschmolzen, welche, als das Glaubensbekenntniss der naturwissenschaftlich Gebildeten, schon unverkennbar einen täglich wachsenden Einfluss auf das öffentliche Leben gewinnt und deren Standpunkt am besten nach den Anforderungen beurtheilt werden kann, welche sie an die scientifisch geschulte Intelligenz des modernen Kulturmenschen stellt. Diese Anforderungen lassen sich nach Alfred Fouillé's treffender Darlegung folgendermassen bündig zusammenfassen: „Sich über nichts wundern, nichts anstaunen, über nichts ausser sich und in Wuth gerathen, alles zu verstehen trachten und sobald man es verstehen gelernt hat, die erkannten Gesetze dazu benützen, um die Erscheinungen und Geschehnisse hienach zu beherrschen; gegen schädliche Ereignisse Vorkehrungen treffen, wie gegen Feuer und Wassernoth, die Wiederkehr nützlicher Handlungen hingegen sichern, wie man den Erntesegen vorbereitet, welcher den Menschen Nahrung bringen soll; zuerst die Ursachen verwirklichen, um die nothwendigen Consequenzen zu erhalten, und, falls der Erfolg den Erwartungen nicht entspricht, darob nicht die Wirkungen — Dinge und Menschen — anklagen, sondern sich an die Ursachen halten und diese zu ändern suchen; auf das sogenannte unwandelbare Gut der Philosophen resignirt verzichten und sich mit dem Wahrem begnügen, wie es der Weisen Gepflogenheit ist, und überzeugt sein, dass das grösste Uebel der Irrthum und die Unwissenheit sei; das Nützliche anstreben mit

Hilfe des Wahren und daraus Vortheil ziehen, indem man gleichzeitig das Schöne in der Ordnung der Sitten und in der Ordnung der sichtbaren Erscheinungen geniesst; sich vom Hässlichen abwenden und sich aus der Schussweite aller Brutalität und Wildheit stellen, jedoch ohne Hass und Zorn; sich immer sagen und wieder sagen, dass jedes Wesen eben das ist, was es sein kann, dass der Tiger — wie sich ein französicher Positivist ausdrückte — ein Magen sei, der reichlicher Fleischnahrung bedarf, der Trunkenbold ein Magen, der viel Alkohol verlangt, der Verbrecher ein mit Blut überfülltes Gehirn; gegenüber allen Dingen sich die Ruhe positiver Wissenschaft bewahren, welche Phänomene constatirt, ohne sie zu schmächen, sie classificirt, ohne sie zu verurtheilen, welche in der Mathematik keine Glücks- und Unglückszahlen kennt, gleichwie auch in der Astronomie keine freundlichen und feindlichen Gestirne und in der Meteorologie keinen gnädigen und erzürnten Himmel; endlich seine praktische Bethätigunskraft aus der Ruhe des Gedankens selbst schöpfen, ohne deshalb in Gleichgiltigkeit zu verfallen, und stets eingedenk zu bleiben, dass wenn der Gelehrte beobachtet, vergleicht, experimentirt, er dies nicht blos thue, um zu wissen, sondern auch um zu können — das ist die Stellung, welche der Mensch nach dem geläuterten Urtheile der französischen Positivisten und englischen Evolutionisten gegenüber der Natur und der Menschheit einzunehmen hat, wenn er die Wirklichkeit erkennen und ausnützen will, anstatt den Phantomen einer abstracten Metaphysik und blinden Mystik nachzujagen.“ Es ist selbstverständlich, dass dieses richtige Programm eines naturwissenschaftlich aufgeklärten Denkens seinem vollen Umfange nach auch auf die heutige Kriminologie Anwendung finden muss, wenn dieselbe auf die Höhe moderner exacter Wissenschaft erhoben werden soll.

Wargha nem akarja tudomásul venni, hogy a pozitivizmust ujabban a Kant-féle doktrinákkal házasították össze,*) amely körülmény azon felfogás mellett szól, amely azt mondja, hogy az u. n. modern filozófia nagyon is bizonytalan és megbizhatatlan alap arra, hogy a büntetőjogot ráépítsük. Tulajdonképen melyiket fogadjuk el? Nietzsche-t, Schoppenhauer-t, Comte-t avagy Spencer-t, vagy Comte—Spencer-t, vagy inkább a Comte—Kant-féle iskola elveinek hódoljunk? Igaza van-e Draper-nek (akire Wargha 197. l. hivatkozik): „die heiligste Pflicht aufgeklärter Regierungen, sich dem Fortschritte der Philosophie zu verbünden, den heute sehr ausgesprochen die naturwissentschaftliche Weltanschauung und Denkweise repräsentirt?“ Hol láttak a pozitivísta büntető jo-

*) Neo-Kantianizmus. Kitünőbb képviselői: Dühring, Riehl, Wundt, Laas. Az iskola nem egységes, maguk a mesterek is agyoncáfolják egymást.

A modern jogásznak szociologusnak is kell lennie.[7]) A mo-

gászok codexet, amely („zuweilen sogar noch mit Erbsünde und Höllenstrafe arbeitenden Strafrechts“ 198. l.) dogmatikai igazságokra támaszkodik? Ez is hozzátartozik a pozitív iskola tudományos (?) módszeréhez? Nagyon is jól tudjuk, hogy honnét fuj a szél, egyébiránt Wargha maga is világosan kijelenti: „Ist doch . . . verleiht“ 204. l. L. 14. j. infra. Ha az Állam a pozitivistáknak azt mondaná: menjetek és egyezzetek ki egymás közt, aztán álljatok elő követeléseitekkel . . . a pozitivisztikus reformokból soha se lenne semmi.*)

Szemére vetették a pozitivizmusnak, hogy a történelemre épül és megtagadja a történelem tanubizonyságát. A mai büntetőjog eléggé pozitív arra, hogy a pozitivizmusra nem szorul, mert a tapasztalásból indul ki és a tényekre támaszkodik. A természettudományi módszer pedig nagyon szépen beválik a maga területén, de egész kiterjedésében és mindenütt nem alkalmazható.

*) A pozitívizmus bölcseleti janzenizmus. Közvetlenül nem támadja meg a kereszténységet, hanem midőn az eredet és a cél kérdéseit kiküszöböli, homályba burkolja a lét legfontosabb kérdéseit; midőn pedig az akarat szabadságát tagadja, s az öntudat egyetemes csalódását vitatja, az embert lényeges tulajdonságaiból egyenesen kivetközteti és a priorisztikus alapon szembeszáll a tényekkel, jóllehet a tények bölcseletének nevezi magát. Fayer azt mondja, hogy a reform a szociális rend felforgatására irányuló törekvéseket takarja, lehet hogy csakugyan ez az érem egyik oldala; a másik vélemény ellenben, amely szerint a pozitivizmus keresztényellenes tendenciáknak köszöni létét s ma is azokból táplálkozik, szintén jogosultnak mondható. Csak az a szerencse, hogy a pozitivizmusról szólva épen nem kell a modern tudósok kibontott hadsoraira gondolnunk, mert nem minden tudós pozitivista, akik pedig pozitivisták, azok még az elvek világában sem egyértelmüek, annál kevésbé a gyakorlatban. Ahelyett, hogy hosszadalmas bölcseleti vitatkozásokba kezdenénk, kérdjük, mikép választhatna a büntetőjog oly filozófiai elméletet alapul, amely nem egységes, amely midőn az állományok létét tagadja, a köztudattal és a tapasztalással ellenkezik; amely a ható és a célokok kutatásának jogosultságát, az öntudat megbizhatóságát és a szabadságot tagadja; amely átmenetet, természetes és józan evolúciót nem ismer; amely kizárja e vallást, és az erkölcsi, úgyszintén a társadalmi rend felforgatására törekszik, tehát nemcsak erkölcstelen, hanem egyben veszélyes is stb. stb.?

[7]) „Ein moderner guter Jurist muss auch Sociologe sein . . .“ W. 112. l.

dern büntetőjog az anthropologia tanait hirdeti,[8]) elve, hogy a metafizikát a büntetőjogi tudományok területéről ki kell[9]) küszöbölni, s azokat a darwinizmus alapján kell tovább fej-

Magunk is kivánatosnak tartjuk, hogy minden jogász tisztában legyen a szociologia elemeivel.

[8]) „Die religiöse und speculativ-philosophische Forschungsmethode tritt der Hauptsache nach noch nicht aus der Innerlichkeit des Menschen heraus; die religiöse Methode befasst sich noch vornemlich blos mit unklaren Gefühlen, die speculativ-philosophische rückt schon zur Klärung der Bewusstseinszustände vor; die historische Methode tritt bereits aus dem innern Menschen heraus und beginnt ihr Studium auf die Aussenwelt zu erstrecken, welche sie jedoch erst blos in den Ereignissen der Menschengeschichte in Betracht zieht; die naturwissenschaftliche Methode hingegen dehnt ihre Forschung auf das gesammte, der menschlichen Erkenntniss zugengliche Gebiet der Natur aus und trachtet die Gesetze der mannigfaltigen natürlichen Erscheinungen — zu denen in erster Linie auch die Menschen und ihre Bewusstseinszustände gehören — im Einzelnen und in ihrem Zusammenhange richtig zu begreifen und womöglich in objectiv giltige, mathematisch präcisirte Formeln zu fassen. Auch das Recht ist ein Stück Menschthum und gleich diesem ein Naturproduct und kann somit einzig nur aus der Erkenntniss der Menschennatur und den Entwicklungsgesetzen der Menschengattung heraus verstanden werden. Darum bildet die einzig wissenschaftliche Grundlage des Rechtsstudiums die Anthropologie.“ W. 164. l.

Hát a historia? Ilyen hamar megtagadja a pozitivizmus bölcsőjét? Hiszen maga is a történelemre támaszkodik, midőn a hires hármastörvényt vitatja. A szociologiát nem említem, mert a pozitivista büntetőjogász, midőn az anthropologiát emlegeti, annak két ágára: a szociologiára és a biologiára gondol.

[9]) „Auch die Psychologie ist eine Naturwissenschaft geworden seit sie, wie die Physik und Chemie den Ballast der Metaphysik abgeworfen und nicht mehr Hypothesen, die für unsere heutige Organisation unergründliche sind, als Prämissen wählt.“ W. 183. l.

Nincs tudomány, ahol annyi hipotézissel dolgoznának, mint épen a természettudományok körében. Kár azért a hipotézisekre hivatkozni. A természettudós egy-két hipotézis ballasztjától megszabadult és helyette tizszer annyit vett a nyakába.

A pozitivizmus mindenünnen, még a pszichologiából is ki akarja szorítani a metafizikát. Midőn azonban ezt teszi,

félreismeri az emberi természetet és a tények előtt szemet huny. Nem volt természettudós, aki egyuttal metafizikai kérdésekkel ne foglalkozott volna és nincs metafizikus, aki a természettudományi kérdések elől teljesen elzárkozott volna.

„A metafizika ismerteti a tovább nem elemezhető alapfogalmakat: a lény, anyag, erő, tulajdonság, viszony, törvény, szükségképi, járulékos, szép, jó, igaz, véges és végtelen fogalmait; úgyszintén az első elveket, úgy a logikai, mint az ontologiai rendben. A metafizika továbbá ezen fogalmakat és törvényeket egy egységes gondolatban összefüzve az abszoluttal köti össze.

Az egyes metafizikusok tévedései (a természettudósoknál is ugyanezt mondjuk) nem ronthatják le a metafizika hitelét és Helmholtznak azon kijelentése, hogy „minden metafizikai következtetés vagy szofizma, vagy a tapasztalás elferditése“ erősen ellenkezik Baco-nak a természettndományok atyjának ismert kijelentésével, hogy „a metafizika a tudományok szülőanyja,“ mert tőle nyerik a tudományágak alapigazságaikat. Descartes pedig még határozottabban állítja, hogy a többi tudományok mind a filozófiából meritik alapelveiket. Ugyanezt vallják Newton, Galilei, Cuvier, Laplace, Claude Bernát és a természettudósok egész sorozata, hazánk fiával Heller Ágostonnal,* aki fizikus létére nyilt vallomással elismerte a metafizika jogosultságát. A metafizikai kérdések annyira beleszövődtek értelmi és érzelmi világunkba, hogy nem tévedünk, ha azt mondjuk, hogy az ember természeténél fogva metafizikus. A metafizika tagadása tehát az emberi természet félreismerése, a tények nyilt arculcsapása (most már azt is tudhatjuk, hogy a pozitivizmus miért nem akar tudni az okságról, ha felgondoljuk, hogy a metafizikai problemák legnagyobb része az elegendő okoság elvével fejthető meg.).

A metafizika elemi kérdéseivel, az ember, a világ eredetével, rendeltetésével nincs ember aki nem foglalkozik. Az olyan metafizikát, mely a tényekkel nem számol, mi is visszautasítjuk. De hát Taine örök axiomáját, Spencer végtelenjét a valóság világában ismerte meg? S vajjon a pozitiv tudományok nem elvonásokkal dolgoznak-e? Hát a hipotézisek, amelyek közül egyik-másik, mint pld. a sulytalan leb nem azt bizonyitja-e, hogy a tudomány a megfigyelhető valóságokból meg nem figyelhető okokhoz emelkedett, s a szemlélhetőből a szemlélhetlenre következtetett. És mivel magyarázná a pozitivizmus az emberiségnek több évezredes makacs metafizikai törekvéseit?

Azt, hogy az ember metafizikai természetéről és problemáiról mondjon le, ép „oly kevéssé követelhetjük, mint nem követelhetjük az emberi szellemtől önmaga megtagadását.“ Barthélemy ezen véleménye az az emberiség közmeggyőződését fejezi ki. Állitjuk, hogy mig ember lesz a földön, mindig kutatni fogja, honnan van világ, honnan a világ célszerüsége, összhangja; mi az ember, honnan jött, hová megy, mi a célja, rendeltetése stb., minden század megtermi a maga skeptikusait, de ha az emberiség történelmét tekintjük, arra a meggyőződésre jutunk, hogy

* 1890. évben tartott akadémiai felolvasásában.

a metafizikai ösztön az emberrel született s vele együtt fog elmulni, s a metafizikai kérdések kutatásáról az emberiség csak akkor fog lemondani, ha az igazság után való örök vágyódását sőt tudásvágyát sikerülne valaha kiirtani. A pozitivizmusnak is megvan a maga metafizikája, sőt ábrándosabb mint bármely más metafizika. Maculay vádolja a bölcselkedőket és azt mondja, hogy meddő vitatkozásaik semmiben sem gyarapitották az emberiség értelmi és erkölcsi közvagyonát, hogy a bölcselkedők „Tartarus elkárhozottjaihoz hasonlitanak, kik mindnyájan egy tengelyen forgó kereken fonnak, mindig ugyanazon csalékony szőlőfürt után kapkodnak, vizet merνek mindig ugyanazon feneketlen hordóba, mindig ide-oda mennek ugyanazon fáradságos uton, s ugyanazon visszagördülő kő után." (Maculay: Essay of Bacon.) Nem tagadhatjuk, hogy Baco követői nagyszerü eredményeket értek el, de az is bizonyos, hogy a természettudományok területén túl is vannak igazságok számunkra, s a megismert igazságok gyönyörét ha nem is egész teljességökben, de mégis élvezhetjük. Ha a történelem világába tekintünk, látjuk, szinte halljuk a nagy szellemek szárnycsattogását, sikertelen vergődését, s a nagyratermett lelkek eltévelеdése fájdalommal tölti el lelkünket. Eltévеledtek, mert elvonásaikat reálitásoknak tekintették, s mielőtt itéletet hoztak volna, elvonásaikat a valóságba visszahelyezni elmulasztották. Ám a nagygondolkozók bizonyos elvekben mégis megegyeztek, s az emberiség közérzülete bizonyos dolgokra vonatkozólag a lehetőségig egységes volt mindig. Az emberiség a történelmi idők hajnalától a mai napig mindig az ok után kérdezősködik. Nincs rá joga, mondják, a pozitivisták. Az emberiség sőt a tudományok tovább haladnak utjokon és tovább fürkészik és lankadatlan buzgalommal keresik az okokat. Ha a mai időkben a bölcseletre nem sokat adnak, ne csodáljuk. A jogtudomány arany korában látjuk, hogy a költészet hanyatlik Rómában. A theologia felvirágzásával elhallgatnak a jogtudósok. A természettudományok századában ugyanezen jelenség ismétlődik. Egyrészről a reáltudományok művelése leköti korunk lángelméit, másrészről a bölcseleti oktatást elhanyagolják, s így történik, hogy a természettudományi ismeretekkel sem az elhanyagolt theologia, sem a fölöslegesnek hirdetett bölcselet, lépést nem tarhatnak. Ezt a művelt emberiség nagy többségéről elmondhatjuk. Az értelem egyoldalu fejlesztése szüli az itélet egyoldaluságát, félszegségét. A történelem kigyógyithatná az elméket, hisz az egyoldaluság nem uj betegsége az emberiségnek, de sajnos történelem tudása is példátlanul gyenge oldala korunknak, jóllehet ez is természetes könnyen és kimagyarázható. Szakemberek nevekednek, s a szakban való tájékozottság és főkép ha valaki szinvonalon akar maradni a tovább haladás oly sok időt foglalnak el, hogy képtelenek vagyunk — az óriási anyaghalmaz mellett — sokoldalu képzettség megszerzésére. És ami a legsajnosabb, a természettudományok elfoglalták a bölcselet helyét anélkül, hogy a bölcseletet hivatása betöltésében is helyettesitették volna. Egyhanguan zakatoló géppé válik az egyén, a társadalom, kivész az idealizmus s mintha éreznék hiányát, soha nem prédikáltak annyit az altruizmusról mint épen napjainkban. A delejesség, a villamosság, az erőműtan, fény-, kő-, hangtan altruizmusra nem tanítanak. A

nagy, a szabad természet szava pedig elhangzik az élet vásári zajában s az emberek lármás tülekedésében lassan-lassan elvész a kedély fogékonysága, a lélek szemlélőképessége, s ha a XX. század embere felkeresi az erdő csendjét, a tóparti magányt, betegen jön üdülni a természet ölébe, örül, ha megroncsolt idegzetét legalább annyira restaurálhatja, hogy a következő évadig kibirja. Azokról a szép akkordokról pedig, amelyekkel a természet elringatja fáradt gyermekeit, a modern kor raffinált örömei közt, csakhamar megfeledkezik. Megengedem, hogy a természet gyógyít, nemesít, de az is bizonyos, hogy csak nemes és előkelően gondolkodó, puritán lelkek értik meg a természet tanítását, a közönséges lelkek, pedig a nagy többséget ide kell számítanunk, érzéketlenek maradnak. A reáltudományok továbbá elannyira reálissá tették az emberiséget, hogy altruizmust alig várhatunk azoktól, akik megszokták már, hogy embertársaiknak mint valami vásári cikknek, forgalmi értékét kiszámítsák. Nem is annyira a természet maga, mint a természet bölcselete az, ami fölemel, regenerál és megnemesít. Ideje volna már az emberiség figyelmét a természet eme nemesebb oldalára felhívni, illetőleg megtanítani, hogy a természetben letett bölcseleti anyagot feldolgozni s javukra fordítani tudja, nem tagadhatjuk, hogy a pozitivizmus terjed. A természettudósoknak hizeleg az, hogy a pozitivizmus csak a természettudományokat ruházza fel a tudomány rangjával és az a körülmény, hogy a természettudományok óriási sikereit saját elvei dicsőségének vallja, bizonyos népszerüséget kölcsönöztek neki. Azonban az emberiség nagy részét, a bölcselők zömét, sőt a természettudósok igen tekintélyes részét ma sem tudta zászlaja alá gyüjteni. A haladó idők felfedik a pozitivizmus rejtett gyarlóságait, s lassan-lassan napi rendre térünk azon rendszer fölött, mely örök érvényünek hirdette magát.

Egyébiránt a büntetőjog terén nincs valami égető szükségünk a filozófiára, s az öntudat és az akarat-szabadság tételén kivül alig van másra szükségünk, mint éles megfigyelésre és józan logikára, s ezt különös értelemben állíthatjuk a gyakorlati büntetőjogról. Ellenben a büntetőjog bölcseletében, az elméletek indoklásánál, a metafizikát annál kevésbé nélkülözhetjük, miután véleményünk szerint minden jog és minden kötelesség, végelemzésben a Teremtő akaratára támaszkodik. A pozitivizmus atheista irányának elég oka van arra, hogv a metafizika jogosultságát tagadja, de ma már, midőn az abszolut lény létezését legjelesebb képviselői sem tagadják, a metafizika jogosultságát is elismerhetik. Maga Littré azt mondja: „az abszolut a végtelen oceán, mely partjainkat csapdossa, de melyhez sem bárkánk, sem vitorlánk nincs". Spencer pedig: „a gondolat kényszerüsége elkerülhetetlenül kényszerít, a föltételes lételen kivül egy föltétlen létezés elfogadására". Másutt ugyancsak ő mondja: „Van egy igazság, mely mindinkább világosabb lesz, s ez az, hogy létezik egy kifürkészhetetlen, mindenütt nyilatkozó lény, melynek sem kezdetét, sem végét nem vagyunk képesek fölfogni. A természet titkai között, melyek annál homályosabbak, minnél mélyebben kutatjuk azokat, mindenütt találkozunk egy abszolut bizonyossággal, t. i. hogy egy végtelen és örök erővel állunk szemközt, melyből az

leszteni.[10]) Az uj iskola a régivel[11]) ellenkező felfogást alko-

összes létezők eredetöket vették". Mindezen nyilatkozatok mellett hivatkozunk a hivő Pasteur-nek a francia akadémia előtt tett ünnepélyes vallomására: „Pozitívumnak nevezem mindazt, ami a tudományban pozitív módszerrel, azaz tudományos módszerrel történik. Kész vagyok ezen meghatározást elfogadni, ha szigoru alkalmazást nyer; de ezen rendszer nagy és látható hiánya az, hogy a világ pozitív fölfogásában nem számol a pozitív fogalmak legfontosabbikával, a végtelennel. Mi van a csillagos nagy égbolton túl? Más csillagos égbolt! Ám legyen! De mi van azon túl? Az emberi szellem legyőzhetetlen erőtől indittatva soha sem fog megszünni kérdezni: mi van azon túl? Mikor ezen kérdés az értelem előtt megjelenik, nem tehet egyebet, mint hogy földre borul. A pozitivizmus ezen pozitív és elemi fogalmat és következményeit bizonyiték nélkül kizárja a kutatás köréből ... A végtelen fogalmát elkerülhetetlen kifejezéssel látom megvalósulva a világon" .... Évezredekkel korábban már Plátó ugyanezt vallja: „a világrend alkotója a mindenségen kivül és fölül áll". Bacon pedig, akit a pozitivizmus előharcosa gyanánt szeretnek föltüntetni, azt mondja: „kevesebb nehézségbe ütközik az Alkorán, a Talmud vagy a Legendák legcsodálatosabb meséit elhinni, mint hinni, hogy a mindenség épületénél hiányzik az alkotó ész". Másutt pedig: „a kevés természetbölcselet atheizmusra hajlamosit, de a magasabb tudás a religióhoz vezet". Egyébként a legnagyobb tudósok: Baco, Descartes, Leibnitz, Herschel, Joung, Dalton, Ampère, Faraday, Humboldt, Pasteur, Flammarion, Heller, Balfour, Carpenter stb., sohasem voltak hadi lábon a metafizikával, sőt ha Galilei-re, Hugyens-re, Cassini-re, Newton-ra, Pascal-ra gondolunk, el kell ismernünk, hogy a metafizikai fogalmakat a pozitiv tudományok körében is alkalmazhatjuk, mert mindezen tudósok tényekkel tiltakoznak Comte állítása ellen. Az a büntetőjogi elmélet tehát, amelyet Istenre való tekintet nélkül akarnak megszerkeszteni, nélkülözi azt a reális alapot, amelyre végelemzésben az egész világegyetem, minden rend és célszerüség, minden törvényszerüség támaszkodik; amelyben minden ideál, tehát büntetési reakció ideálja is minden időkre nézve adva van. A pozitivizmus büntetőjogi elmélete, mely a világot megtagadja, s azt mondja, hogy az egész világ nem más, mint (az egyéni) a belvilág vetületképeinek sorozata, maga sem lehet reális.

[10]) Fast alle Ansichten, die von den ältesten Zeiten bis heute bei allen Nationen von einzelnen berühmten und auch unberühmten Philosophen und Philosophenschulen vom Standpunkte der Moral und des Rechtes über die Strafe aufgestellt und vertreten wurden, haben bereits ausfürliche wissenschaftliche Berüksichtigung und Behandlung gefunden; um die Ideen aber, welche die Anhänger der modernen naturwissenschaftlichen Weltanschauung in dieser Hinsicht vertreten, kümmerte man sich bisher noch fast gar nicht und es wurde nicht einmal noch der Anfang gemacht, dieselben systematisch zur Darstellung zu bringen. Und

tott magának a bünözési politikáról,[12]) s ezért uj büntetőpolitikai követelésekkel lép fel.[13]) A különböző felfogások gyökerét a két iskola hiveinek ellentétes világnézletében[14])

doch ist die auf der exacten Naturforschung gründende Weltanschauung und Denkweise, welche heute nach einem ihrer hervorragendsten Apostel vielfach kurzweg „Darwinismus" genannt zu werden pflegt, bereits diejenige philosophische Richtung, der die grosse Mehrzahl unserer unterrichtetesten und gebildetesten Zeitgenossen huldigt. W. 149. l.

Ha a morál és a jog a darwinisztikus világnézletet mindezideg következetesen mellőzték, annak igen sok oka van. Darwin a célszerüség eszméjét a hasznosság elvével akarta behelyettesíteni, később azonban, midőn maga is belátta, hogy a hasznossági elv nem elégséges, a szervezet természetére hivatkozott: „a többit pedig megfejti a szervezet természete". A fajok eredete c. művének V. kiadásában maga is bevallja, hogy „a hasznossági elvből eddigelé kelleténél többet akart kimagyarázni, s hogy ezentul azt csak az alkalmazkodási jellegekre szorítja." A darwinizmus reformját tehát maga Darwin kezdi meg. Kölliker és Vigand az elmélet metamorfózisára világosan rámutatnak; míg a darwinizmus meg nem állapodik, addig csak mint elmélet szerepelhet és gyakorlati tudományok alapjául nem szolgálhat. A darvinizmusnak (Häckel-féle értelmezésében,) a jog és a morál vidékein csak azért se vehetjük hasznát, mert ha következetesek akarunk maradni, Darwin-Häckel világnézletében nincs sem jog, sem morál, sem jó, sem rossz, sem kötelesség, s az erény és a bűn, tehát a jutalom, az elismerés és a büntetés is teljesen ismeretlen fogalmak.

[11]). [12]). Lásd a már idézett helyeket („In Obhut und Zucht" 186. 2.] 189. l. „Bisher stb.)

[13]). Szintén idézve már. „En même temps . . . La meilleure partie de son action consiste a prévoir les crimes par tous les moyens possibles . . ."

A kriminalitás profilaxisa az Állam első rangu feladata. Erről már bővebben szóltunk.

[14]) Ist doch auch der Kampf um die Strafrechtsreform — wie bereits betont wurde — *nur ein Bruchstück jenes weltbewegenden Kampfes zweier heterogenen Naturanschauungen,* welcher den Ausgang unseres Jahrhunderts zu einer der interessantesten Epochen der intellectuellen Entwicklung der Menschheit erhebt. Dieser grossartige kulturgeschicht-

kell keresnünk. Az Államok a reformok elfogadása körül késedelmet tanusítanak, aminek szintén megvan a maga természetes magyarázata.[16])

V. Az ember[1]) rokon a majommal[2]), lelke nincs[3]), állí-

liche Hintergrund ist es, wass der Strafrechtsreform eine weit über ihren eigentlichen Rahmen hinausreihende Bedeutung verleiht. W. 204. 2.

Tulajdonképen a deisták és az atheisták küzdelme. Azt hiszem ezt általában nem mondhatjuk. Bizonyára sokan vannak azok, akik a büntetőjogi pozitivizmusnak ellene mondottak, anélkül, hogy a deizmus védelmére gondoltak volna. Bizonyos azonban, hogy a deizmus lelkes hiveinek már ez a körülmény is elég okot adhatna arra, hogy a büntetőjog területére betörő ellenséggel szembeszálljanak és vele megküzdjenek. Ha a deista felfogásnak minden téren megvannak a maga ellenségei, védői se hiányozzanak, mert ha a tévedésért küzdeni egyáltalában lehetséges, az igazság sokkal jobban megérdemli a védelmet. Kivánatos volna, hogy a védők semmi tekintetben se legyenek gyengébbek mint a támadók, s ahol az ellenség lecsap, tüstént ott teremjen a védők hadserege.

[16]) „Un pouvoir“ — sagt Rossi — „qui ne pense qu'à lui même et qui a existé pendant longtemps avec un certain systéme pénal, doit éprouver une grande répugnance à en changer ; il s'agit pour lui de quitter un moyen de défense ou d'attaque éprouvé, pour en prendre un nouveau d'un succès plus an moins problématique.“ (Rossi.) W. 200. 1.

És valószinüleg soká kell várniok a pozitivista büntetőjogászoknak, mert a bizonyos jót a bizonytalan jobbért cserébe adni senki sem hajlandó. Nagy könnyelmüség volna az Államok részéről, ha — mint a pozitivisták szeretnék — az eddigi jogintézményeket romba döntve, hipotetikus alapon uj, az eddigivel teljesen ellentétes rendszert honositanának meg, amelyet a hipotézis megdöltével, esetleg már holnap a régivel kellene felcserélniök. Az Államok tartózkodása és aggodalma épen nem alap nélküli és nem a maradiság, hanem a helyes gyakorlati érzék bizonysága.

[1]) Vom Standpunkte der naturwissenschaftlichen Anthropologie, welche dank den jüngsten Errungenschaften der Psychophysiologie mächtige Förderung und reissenden Aufschwung erfuhr, ist der Mensch — ganz so, wie jedes andere Lebewesen — was sein gesammtes Verhalten, nützliches und schädliches, gutes und böses Thun anlang, blos ein automatischer Reflector seiner Nervenerregungszustände, welche ja

den gesammten Inhalt seines jeweiligen Bewusstseins bilden, das nicht etwa spontan Vorstellungen erzeugt, sondern lediglich in einem concentrirten, mehr oder weniger deutlichen Erfassen der sich im Centralnervenapparate vollziehenden molecularen Vorgänge besteht. Wie unsere Nervenzustände nothwendige elementare Geschehnisse sind, so sind auch nicht minder deren äusserlich erkennbare Explosionen — unsere Thaten — naturnothwendige elementare Ereignisse, wie ja überhaupt jedes Geschehniss in der von unwandelbaren Stoffbewegungs-Gesetzen beherrschten Natur ein „elementares", d. i. ein sich aus dem jeweilig wirkenden Naturkräften mit Nothwendigkeit ergebendes Geschehniss ist. Eine bewusfe That vollzieht sich gerade so naturnothwendig, wie eine unbewusste sog. Reflexbewegung, nur dass das Subject bei der bewussten That in einem gewissen, freilich nur sehr beschränktem Masse, das Zusehen dabei hat, was in ihm vorgeht und sohin zu erkennen vermag, welche Vorstellung endlich über alle anderen den Sieg davonträgt und sich entladet, wogegen ihm ein solches Bewusstsein bei dem sog. Reflexbewegungen im engeren Sinne abgeht, so dass es hier gar nichts davon erfährt, aus welchen zusammenwirkenden Prämissen und Factoren sich ein solches in ihm und aus ihm entstandenes elementares Ereigniss entwikelte. Sobald die bewusste That auch noch zudem das Bewusstsein einer bestimmten Zielvorstellung begleitet — welche letztere man sich natürlich auch nicht beliebig zu geben vermag — wird sie zur gewollten That oder Handlung (Meynert), die selbstverständlich auch nur ein naturnothwendiger, in der Muskelsphäre auftretenden Reflex vorherrschender corticaler Energieen ist. Einem allzu heftigen Nervenreize gegenüber — wir mögen uns desselben bewusst werden oder nicht — verfügen wir über keine wirksame hemmende Kraft mehr und verschwindet somit jede Möglichkeit eines erfolgreichen Wiederstandes. Mit einem Worte, der Mensch ist und bleibt ein Sclave und Märtyrer seines mechanischen und chemischen Stoffumsatzes und seiner hierauf beruhenden Nervenerregungszustände, denen er, sobald sie ihn so mächtig erfassen und hinreissen, dass sich keine Hemmungsvorstellungen mehr wirksam geltend machen, „freiwillig" zu folgen wähnt, ja für deren Auftreten und Entladen er sich auf Grund gewisser Denkfehler und Urtheilstäuschungen sogar selbst verantwortlich macht, obwohl sein Bewusstsein — das ja lediglich „passiv" ist — sie durchaus nicht beliebig erzeugt, vielmehr blos mehr oder weniger klar wahrnimmt, wie sich die molecularen Veränderungen und deren Ergebnisse in seiner Körpergeweben abspielen. Die Erkenntniss, dass wier sonach im Grunde genommen nichts anderes sind, als automatische Executoren der Befehle unserer Nervenerregungszustände und somit hin und hergeworfene Spielbälle unseres Schicksals, das sich ja eben in unseren Nervenerregungszuständen am deutlichsten verkündigt und verkörpert, vollzieht und erfüllt, hat unzweifelhaft eine tieftragische, aber nicht minder auch eine höchst moralisirende Seite, weil sie uns dasjenige lehrt, was die Menschen im Allgemeinen, zum Schaden ihres sittlichen Werthes, wie ihres friedlichen Zusammenlebens und Verkehres, wohl am allerschwersten zu leisten

verstehen und am allerwenigsten in gehörigem Masse auszulösen vermögen, nämlich:[*] Nachsicht und Milde gegenüber unseren Nebenmenschen. 219. és 220. l.

Az ember cimei: „das Natur-Partikelchen" 279. l. „ein Sklave der Atombewegungen..." és mindennek dacára önnevelésről beszélni, legalább is értelmetlen; a „Selbsterziehung und Gewissensausbildung" olyan kifejezések, amelyek a determinista tudós ajkán puszta frázissá zsugorodnak össze, miután minden tartalmukat elvesztették. Ami pedig az ember méltóságát illeti, szintén nem maradunk tájékozatlanul: „der angebliche Vice-Gott und Vice-Teufel wurde zum bescheidenen Erdenbürger, der himmelstürmende Titane zum *Säugethier-Primaten* und höchstorganisirten irdischen Lebewesen" (492 l.) „er ist das, was seine Körperbildung und seine Umwelt ... aus ihm machen." Mire való akkor önnevelésről beszélni, azt kissé bajos még elképzelni is.

[*]) Die Entwicklung der Lebewesen ist im Allgemeinen eine fortschreitend sich vervollkommnende. Unzählige höhere und tiefere Entwicklungsstufen existiren, die nöthigen Daseinsbedingungen findend, gleichzeitig neben einander fort. Gewisse Uebergangsformen hingegen, welche den früheren Daseinsbedingungen nicht mehr, neuen aber noch nicht gewachsen waren, sind verschwunden, und höchstens paleontologische Reste derselben finden sich hie und da vor. Dies gilt bekanntlich auch von den vierhändigen Affen-Ahnen der Zweihänder — der Menschen. Die Affenart, auf welche der Stamm des Menschen etwa zurückzuführen wäre, lebte (nach Häckel) um die mittlere Tertiärzeit und ist längst ausgestorben. Aus ihr entwickelten sich die Menschenaffen (Anthropoiden) und aus diesen wieder die Affenmenschen, d. i. die sprachlosen Menschen, die ebenfalls schon ausgestorbenen Vorfahren des heutigen sprechenden Menschen, welcher von den eigentlichen Affen vielleicht auch noch durch mehrere, zumindest aber durch diese zwei Uebergangsformen getrennt sein dürfte. Huxley wies nach, dass die anatomische Verwandtschaft des Menschen mit den anthropomorphen Affen viel grösser sei, als diejenigen zwischen den anthropomorphen und den übrigen Affen. Die Thorheit, sich dieser thierischen Abstammung zu schämen, kommt natürlich nur bei naturwissenschaftlich ungebildeten Menschen vor. Mit noch weit grösserem Rechte könnten sich dieselben wohl ihres embryonalen Zustandes schämen, da ja der Fötus alle Entwicklungsstufen der Lebewesen recapitulirend durchläuft. Ein vierwöchentlicher Fötus eines Meinschen lässt sich von einen gleichalterigen Fötus eines Hundes nicht unterscheiden, und ein Embryo, der noch seine Kiemenspalten hat, kann ebensogut einem Reptile, Vogel oder Säugethiere angehören (C. E. v. v. Bär). Die neuesten Untersuchungen Louis Robinson's über die Hände und Füsse neugeborener Menschen-

tólagos lelki tehetségeit késsel kiirthatjuk[4]), független lelki

kinder, stellen zudem klar, dass wir noch als „Vierhänder" zur Welt kommen."

Megjegyzem, hogy épen azok az átmeneti alakzatok: „Uebergangsformen" hiányoznak. Az a „hie und da" épen nem felel meg a valóságnak, ha csak a természettudományi iskola speciális jargonjában nem annyit jelent, hogy: sehol sem. Azonban halljuk a mi biologusunkat Klug-ot, mit mond erre vonatkozólag? „A palaeontologia adatai Darwin elméletét csak részben igazolják, mert az átmeneti alakokat, amelyek az egyszerübb és összetettebb szervezettel biró élőlények közt a természetes összekötő kapcsot képezik, *mind ez ideig nem találják*". (L. Klug. Élettan 15. l.)

„A biologusok ma az azonos eredet elvét vallják, mióta Darwin kimutatta, hogy a növény- és állatország eredete néhány őslényalakra vezethető vissza, s hogy az életviszonyok különbözőségében kell keresni a fejlődés különböző irányainak alapját, a fajok különbözőségének és tökéletesbülésének forrását." „A palaeontologia az egymás után következő földrétegekben fokonkint tökéletesebb állatfajok maradványait kutatta fel, nemcsak, hanem a fajok szaporodását is igazolja. A szerves lények e szerint bizonyos korszakokban tökéletesebbek és többfélék lettek. A legifjabb rétegekben találták a legtökéletesebb fajokat, a legmélyebb rétegekben ellenben csak alsóbb rendü állatok maradványait találták." L. Klug. i. m. u. o. Ez a körülmény azonban az egymásból fejlődés hipotézisét nem igazolja. Más szerencsésebb megoldása is van a fentemlitett gradatio-nak, amelynek bővebb tárgyalása e munka keretén kivül esik. A biologusok felfogását közöltük, mert az ember tökéletesedését és visszafejlődését mi is nagy részben a mediumnak tulajdonitjuk. (Megjegyzem, hogy nem a gratia-val dotált emberről szólok, hanem arról, amely a maga természetes mediumában mozog, s a maga problemáit teljesen önmagárà hagyatva — az evangéliumon kivül oldja meg.)

[3]) „Die Einsicht, das hinter unseren Thaten kein freiwollendes mysteriöses „Seele" gennantes, transcendentales Wesen stehe." W. 58. l.

A lélek léte az elegendő okság elve alapján felépíthető tudományos igazság.

[4]) Die Empfindungsphänomene nehmen einen so regelmässigen Verlauf, dass man bereits mathematische Formeln für ihre Erregungs- und Intensitäts-Gesetze aufzustellen begann. Nach Wundt variirt die Empfindung in dem gleichen Verhältnisse, wie der Logarithmus der sie producirenden Erregung. Man vermag bereits die Temperatur- und Electricitäts-Veränderungen der in Empfindungsaction tretenden Nerven zu messen (Schiff, Lombard) und hat auch die Localisation gewisser corticaler Functionen schon so weit erforscht, dass man bestimmte sog.

tehetségei nincsenek[6]), egyébiránt a psychicum és a physi-

Seelenvermögen mit dem Messer zu exstirpiren vermag. Gewisse Sinnesreize erregen und erwärmen nothwendig bestimmte Rindenpartieen und die Reizungen gewisser Rindenpartieen lösen nothwendig gewisse Muskelkontraktionen aus, so dass man durch die Zuleitung eines electrischen Stromes nach gewissen Stellen der grauen Substanz des Versuchsthieres dasselbe beliebig z. B. Augen-, Zungen- und sonstige Bewegungen auszulössen zwingen kann. Prof. Robert Bartholon (Ohio) erzielte derartige Resultate auch an einem Manne mit einer (in Folge einer Schädelknochenkrankheit) blossgelegten Gehirnrinde. — Letourneau vergleicht den Nervenmechanismus daher mit einem Klavier, dessen Tasten die peripherischen sensorichen Fibern, dessen Hämmerchen die isolirten Centren des Sehhügels, und dessen Saiten die verschiedenen Nervenbündel der Gehirnrinde sind. Auf jeden Tastenanschlag antwortet eine physiologische Note, hier eine Secretion, dort eine Zuckung, anderswo eine gewisse Empfindung, die als, einen Reflexact, diese oder jene Bewegung auslöst. Nach Angelo Mosso hat ausnahmslos jedes Gehirnphänomen seinen peripherischen Reflex.

Hipotézis, bebizonyított igazság gyanánt feltálalva. Tehát a tehetségeket kiirthatjuk? Mit gondolnak a pozitivisták? Ha valamely kitünő festő kezéből az ecsetet kivettük, tehetségét is elvettük? Ha kezét levágjuk, szemeit kiszurjuk, vajjon nem a tehetség érvényesítésének szükséges eszközeitől fosztottuk-e meg? Kiirtjuk-e a nyelvtehetséget abból, akinek nyelvét kivágjuk? S ha a tudóstól a szagláson, izlésen és tapintáson kivül mindent elvettünk, tudományát is megsemmisítettük? A pozitivizmus összezavarja a feltételeket és a ható-okokat. Más a causa és más a feltétel. Kedvezőtlen feltételek mellett nincs fejlődés. A már kifejlődött tehetségek is visszafejlődhetnek, ha állandóan kedvezőtlen feltételek közé kerülnek, s mintegy visszasülyednek abba a potenciális állapotba, amelyből kiemelkedtek, de ez más mint amit a positivisták hangoztatnak.

[6]) Da die sog. geistigen Potenzen derart an die Organisation und Function gewisser Nervengebiete gebunden sind, dass der Physiologe heute schon viele derselben, ohne das Leben des Patienten zu vernichten, mit seinem Giften zu lähmen und mit seinem Messer partieenweise herauszuschneiden und zu zerstören vermag, und da bestimmte Seelenkräfte erwiesenermassen mit der Degeneration gewisser corticaler Gewebe allmälig aufhören und verschwinden, wird wohl kein Vernünftiger behaupten können, dass dieselben von ihren körperlichen Unterlagen — die sich doch gewiss Niemand beliebig zu geben vermag — unabhängig seien. W. 285. l.

cum közt nincs lényeges különbség[6]). Maga az öntudat is

A lélek és a test kölcsönös függését (egymástól) nem tagadjuk, de ugyanezt csak a külső megnyilatkozásra szorítjuk ellenben a lét kérdéseire nézve tagadjuk.

[6]) Auch die sog. psychologische Bewegung ist eine naturgesetzlich sich abspielende physiologische Bewegung. Das Bewusstsein, welches — wie alle Aeusserungen des organischen Lebens — auf Innervationsvorgängen beruht, ist durchaus nicht eine vom Körper abgelöste Kraft, oder das Vermögen eines selbstständigen misteriösen — „Seele" genannten — transcedentalen Wesens, sondern bloss das Ergebniss und die Begleiterscheinung einer bestimmten complicirten organischen Function, welcher ein gewisses Wechselspiel der einzelnen Elemente und Complexe des Nervenmechanismus zu Grunde liegt, weshalb alle Bewusstseinsacte als eine nothwendige Folge stofflicher Vorgänge, und die Modalitäten des sog. geistigen Lebens als die Producte der Ernährungs- und Erregungs-Zustände des Centralnervenapparates — beim Menschen also des Gehirnes — anzusprechen sind. W. 248. l.

„Das Bewusstsein ist bloss die subjective Erscheinungsform der Nerventhätigkeit" . . . „Aus dem Monismus folgt, dass es ein reiner Unsinn ist, wenn ein Monist die Ausdrücke „psychisch" (d. h. seelisch) und „somatisch" (d. h. körperlich) in Gegensatz zu einander bringt. Monistisch betrachtet, ist jeder Seelenzustand nichts anderes, als der entsprechende Dynamismus des Gehirns und somit das Analogon eines Nervenreizes, oder eines motorischen Impulses des Rückenmarks. Nur wird er von Innen, d. h. als Bewusstseinspiegelung betrachtet, und ist das Gehirn ein viel grösseres und complicirteres Organ, als dass Rückenmark, wesshalb auch seine Verrichtungen viel verwickelter und complicirter sind." August Forel: „Der Hypnotismus".

Nagyon jól mondja Forel, hogy az említettek a „monismus"-ból folynak, tehát filozófiai kérdés az egész, amelyet azonban a természettudósok közül sokan magukévá tettek. Ha a természettudós mindent le akar tagadni, ami a természettudományi módszerre nézve hozzáférhetetlen, tagadja le magát az öntudatot is, mert a természettudományok ezt sem tudják megállapítani. A szerényebb természettudósok nem bölcselkednek, hanem azt mondják: „a vitalistikus álláspontra csak akkor kellene visszatérnünk, ha a szervezetek életműködésének teljes ismerete mellett tapasztalnók, hogy az anyagi részek tökéletesen ismert mechanikai erői az élettünemények kimagyarázására elégtelennek bizonyulnának." Ugyanígy okoskodnak a lélekre vonatkozólag is. Mig az organizmust tökéletesen nem ismerjük (mikor fogjuk ismerni), és meg nem

állapítjuk, hogy lélek nélkül meg nem magyarázhatjuk az emberi életben előforduló jelenségeket, addig nem folyamodunk valamely transcendentális jellegü erőhöz. Vagyis: megnyugszunk abban, hogy „ignoramus." Másutt nem igy. Gombaszámra gyártjuk a hipotéziseket. Igaz ugyan, hogy azok nem szolgáltatnak alapot, valamely kellemetlen következményekkel járó világnézlet fölépítéséhez, tehát nem veszedelmesek. A biologusok könnyen végeznek az efféle dolgokkal, mert a biologia gyakorlati tudomány s a jelenségek természetes magyarázatának elvéhez ragaszkodniok kell; ahol a fizika birodalma véget ér, ahol se késsel, se mikroskoppal vagy lombikkal nem boldogulunk, ott a biologus hivatása veget ér, nincs keresni valója, nincs ami őt érdekelné. A filozófusnak azonban nem szabad megállnia s a lét legfőbb kérdéseire vonatkozólag válaszolnia kell. Erre a területre hiába viszi be a természettudós a maga szokásos észjárását, itt már észindukcióval dolgoznak.*)

*) Néha szinte kinos látni, a természettudósnak a reá nézve teljesen idegen mediumban való vergődését. Láttuk, hogy Comte-ot és Darwint is tullicitálták az eredetiségre szomjuhozó utódok; Gall is így járt tanítványaival. „Mi nem zavarjuk össze — mondja Gall — a föltételeket a ható okokkal. „Spurzheim pedig művében (Phrenol. 11. l.) így ir: Gall és én mindig azt mondottuk, hogy mi csak az érzéki és szellemi nyilvánulatokat és azokat a szerves föltételeket figyeljük meg, amelyek alatt ezek megtörténnek . . . amelyeknek segítségével a lélek tehetségei föltünnek, de nem azt, hogy a lelket ezek alkotnák meg." Comte már azt irja, hogy Gall „a szellemi müködések problemáját fölmentette a metafizika járma alól és biologiai problemává tette." Gall nem mondja azt, amit az ő megfigyeléseiből Lewes következtet, hogy a szellemi tehetségek az agyvelői műszerek müködései, hanem, hogy a szellemi tehetségek megnyilatkozásukban, az agyvelői műszerekhez vannak kötve. Azt sem állitja, hogy a lélektan a biologiának egy része, hanem a lélektani problemáknak biologiai oldalára hivja fel a figyelmet és a szellemi szervezetnek a fizikai föltételektől való teljes függetlenitése ellen tiltakozik.

A pozitivisták nagyobb része az agyvelőben látja a pszichikai tehetségek székhelyét. Lewes tiltakozik ezen felfogás ellen, Wagner Rudolf is ellene nyilatkozik, mert kisérletei nyomán rájött, hogy „pszichikai nyilvánulatok agyvelő nélkül is léteznek." Mások pedig, mint Du-Boys Reymond, Ludwig, Ferrier, Tyndall stb. egyenesen kimondják, hogy a fiziologia egymagában, sem az érzés, sem az öntudat tüneményeit, sem a gondolkodást nem fejti meg.

A pozitivizmus legfőbb tévedése, hogy: az ember és az állat, továbbá az értelmi, erkölcsi és érzéki tehetségek között nincs lényeges

különbség. S mire alapítják tételeiket? Az anatomia megfigyeléseire? De hisz az anatomusok (akárcsak a pozitivisták) ahányan vannak, annyiféleképp vélekednek. A neandervölgyi koponyáról más véleménye van Huxleynek, más Darwinnak, ismét más Wirchownak és más Wagner Rudolfnak. Némely tudósok beismerik, hogy az ásatag emberek koponyája vagy veleje sokszor nagyobb mint a ma élő embereké. Hyrtl pedig anatomiai absurdumnak nevezi azt az állítást, hogy az ember keze a majom lábából levezethető. De ha a lényeges anatomiai különbségek áthidalhatlanná teszik az emberi és az állati physicum közti űrt, mit mondjunk az ember és az állat lélektani különbségeiről?! Az, hogy a quaternär ember állat volt, s a mai vadember olyan mint az ősember volt, hipotézis, melyet a tények nem igazolnak. Az észtehetség az emberiség közkincse, a tökéletesedés, a haladás, a reflektálás és az inventio, kizárólag az embert megillető fogalmak. Az abstractiot pedig materialisztikus uton sohasem magyarázhatják meg. Az állatnál az egyformaság elve uralkodik. A hódok, a hangyák és a termeszek müvészetében évezredek óta semmi változást, tökéletesedést nem észlelünk. A méhek, hatszögü sejtjeiket épúgy építik ma, mint évezredekkel ezelőtt; feladványukat ép oly pontosan fejtik meg ma, mint a legközelebbi s a bizonytalan távol jövőben. Az emberiség művelődéstörténetében ellenkezőleg, óriási különbségekre akadunk, amelyeket azonban nem a szellemi képességek és adományok különbségére, hanem a körülmények nagyszerü változásaira kell visszavinnünk. Az állat az érzéki szervre tett behatásra szükségkép reagál, míg az ember a visszahatást nemcsak megszakíthatja, hanem meg is változtathatja. Az ember képes arra, hogy vidám arcot vág a szenvedéshez, a tehetetlenség korlátain innen is békésen tűr, szembeszáll a bizonyos veszedelemmel, dacol a fájdalommal, s mindezt esetleg előre látva, megfontolva, mérlegelve. Az állat soha nem hazudik, ha a kutyára rálépsz, következetesen elvakkantja magát, az embert ha megbántod, meglehet, hogy boszankodik, az is lehet, hogy bosszuságát elfojtja, ámde az sincs kizárva, hogy a vett sérelemért hálálkodni fog. Az ember nemcsak érzelmeit, hanem gondolatait is eltitkolja, szinlel, hazudik, lehet, hogy fut a szenvedéstől, de az is megtörténik, hogy felkeresi azt: a mortificatióban.

Az emberről már Aristoteles megjegyzi, hogy az egyedüli társadalmi lény. A társadalom pedig a családból fejlődik. Az állatban a családi érzelmek iránt nincs meg a legkisebb fogékonyság sem, s a közös származás eszméje az állatok egyetlen típusát sem hangolja altruizmusra. Az állatok műösztöneiket nem tökéletesítik és ősrégi szokásaikban mereven megmaradnak. Egymástól nem tanulnak, s ha sohasem látták elődeik eljárását, hiven követik őket mindenben. A kis fecske a költözködés idejében minden tapasztalás nélkül déltelé huzódik, tehát célszerüen cselekszik, a tyuk ellenben a garmadában is kapar. Az állat nem elmélkedik, a megfontolást nem ismeri, az ösztön feltétlen rabja s szokásaihoz akkor is ragaszkodik, ha célszerűtlenségökről a legkezdetlegesebb értelem is meggyőződhetnék. A mosómedve következetesen megmossa a cukrot stb. A történelem az emberek közt óriási műveltségi

különbözeteket jelez, mig az őshód, az ősméh és jelenleg élő utódaį közt semmi különbséget nem észlelünk. Természetük azonosságával, műösztöneik és szokásaik azonosságát a legapróbb részletekig megőrizték. Az ember azonban természeti azonosságát megőrizve, akár a politika, akár a nemzetgazdaság, akár a tudományok és művészetek világát tekintsük, óriási haladást tett.

A nyelvképesség is nagyon élesen elhatárolja az embert az állatvilágtól. Az emberi nyelv, a beszéd tárgya nem szoritkozik pusztán az érzéki adatok körére, hanem az eszmékre, a tiszta észigazságokra is talál kifejezést. Beszél az anyagtalan tárgyakról, törvényekről és vajjon a legfelsőbb rangu állatok legalább átmenetileg megközelítik-e? A legműveletlenebb népek nyelvében is a szavak legnagyobb része észszerü maga a nyelvszerkezete finom és esetleg igen gazdag. Egyedül az ember képes felemelkedni az érzéki világ szük körén, egyedül az ember ismeri meg a jó, az igaz, a szép eszméit, elvon, különböztet, összehasonlit, a részeket ismét synthesisben egyesiti, itél, következtet, törvényeket állapit meg, célokat tűz ki, keresi az okokat, s midőn kifürkészi a természet törvényeit, uralma alá hajtja a nagy természetet.

A pozitivizmus az értelmi, erkölcsi és érzéki tehetségek közt fenforgó lényeges különbségeket tagadja, holott az ismeret kettős rendjét áthidalhatatlan ür választja el egymástól. Nem tagadjuk, hogy az érzéki ismeretek az értelmi működés előző feltételei, hogy az értelmi működések a testi szervektől függnek és hogy minden értelmi működést az érzéki szervek működéseinek kell megelőznie, s ezért az ép és egészséges szervezet az értelmi képességeket is befolyásolja s viszont, de sem a frenologia, sem a képzettársulás, sem az evolúció nem magyarázzák meg a gondolkodás, az elmélkedés, összehasonlítás és itélés problémáit; nem magyarázzák meg, hogy olyan tárgyakat is megismerünk, amelyek külső érzékeinkre semmiféle ingert nem gyakorolnak, amelyek néha az anyagot positive kizárják (Isten, lélek), vagy ha nem zárják ki, mint pl. a létezés, a törvényszerüség fogalma, de anyagtalanok. Mikép fejtik meg a pozitivisták azt a mindennapi jelenséget, hogy az érzék tehetség az érzékfölötti javakat, amilyen pl. az igazság és az erény nemcsak megismeri, hanem egyenesen azokra törekszik, már pedig érzéki tehetség csak érzéki javakat kivánhat. Igaz, hogy az értelem legközelebbi tárgyai az anyagi dolgok, hogy első eszméinket az érzékiség utján szerezzük, és eszméinket érzéki képekbe iparkodunk öltöztetni, de az is igaz, hogy vannak eszméink, amelyek érzékeink alá nem esnek, sőt amelyekről érzéki képet nem is alkothatunk (pl. a halhatatlanság).

Az a törekvés, mely a semmiből az anyagot, a legelemibb szervezetet az anyagból, az összetett reflexmüködést az egyszerüből, az öntudatlan reflexmüködésből az öntudatot, a gondolatot (mely mint inditó ok akarattá, tehát erővé válik) akarja kimagyarázni: felületességre és logikai könnyelmüségre vall. A semmit az első tömecstől, ezt az első sejttől, az élő sejtet az érzőtől s igy tovább a tömecsek oly szervezkedéseig, amely már a gondolat hordozására alkalmas, (lépcsőnkint) oly

mérhetetlen űr választja el egymástól, mely semmivel sem kisebb annál, mely a létet a nem léttől elválasztja. Megengedjük azonban, hogy ezen kérdések a természettudományokra vonatkozólag közönbösek, de magára az emberre nézve óriási jelentőségűek.

Az átöröklés, mely (Darwin szerint) a szervi módosulásokat közvetíti, a tanitványok szerint már a fogalmakat és az eszméket is átszármaztatja: egyszerű hipotézis, amelyet a tények, eredeti körvonalaiban is csak alig-alig, végső kifejtésében pedig épen nem igazolnak. (E tekintetben Darwin is úgy járt mint Gall: a tanítványok egyiknek úgy mint a másiknak nyakára nőttek. Gall és Darwin az eredeti forrásból merítenek. A tanitványok az ő müveikből, a későbbiek pedig a tanitványok tanitványainak munkáiból dolgoztak, s addig következtetgettek, míg végre a mesterek munkájából alig maradt meg egyéb, mint a titulus és az inscriptio. Igy jártak a remekjogászok müvei és a kánonjogi gyüjtemények is. Addig másolták, commentálták, glossálták az eredetit, míg azt az eredeti formájából teljesen kivetkőztették, úgyhogy a későbbi korszakok tudósainak óriási fáradozásukba került, a szöveget a becsuszott hibáktól megtisztitani (Pseudo-Isidor). A mester még közel jár az igazsághoz, úgyhogy az eltérés alig észrevehető. A későbbi nemzedékek mindig jobban eltávolodnak, utóbb már oly messze járnak az eredeti gondolattól, hogy a tévedés kézzelfoghatóvá válik. (Ha az egy fokos szög szárait a végtelenségig meghosszabbítjuk, a különbség, mely a kezdetnél csak alig feltünő, végtelenné növekszik). Az emberiség fejlődését vagy hanyatlását nem annyira biologiai, mint inkább erkölcsi befolyásokra és a milieu átalakulására kell visszavinnünk. Hol vagyunk ma, ha „a római barbarizmus érclába“ az Archimedes nevéhez füződő kulturát, Ctesibiusnak és nálánál nagyobb tanitványának Heronnak fizikai főiskoláját el nem tiporja? Mily magaslaton járna az orvostudomány, ha Galenus tudásának kincseit megőrzik és átszármaztatják? Ha a fejlődés folyton előretörő, hogyan magyarázhatjuk meg a népek degenerációját. Dr. Ratzel kimutatja, hogy a hajdani kereszténység maradványai ma több helyen mint fetisek szerepelnek. Herbert Spenzer is azon véleményének ad kifejezést, hogy „a most élő legalacsonyabb műveltségü vadnépek sem tüntetik fel az embert eredeti állapotában, mert a vadság állapotát magasabb műveltség előzhette meg“. „A hinduk több ezer évvel ezelőtt a filozófia szédítő magaslatain jártak, most sok helyen majom- és tehéntisztelet dívik“. A maorikra vonatkozólag olvasom: „A régi templom- és szobor-maradványok a hajdan létezett nagyobb kulturáról tanuskodnak, miből kitetszik, hogy ez is egyike ama népeknek, melyeknél a szellemi és erkölcsi hanyatlás kimutatható“. (Lásd az idézetteket és a kérdést bővebben Kozáry Gyula: „Korunk bölcselete“. 1892. 243. l.) Az átöröklés tehát nemcsak a haladásnak, hanem a visszafejlődésnek is tényezője, de csak bizonyos nemzedék-soron keresztül, mert a természet visszatörekszik az eredeti típusokra és a járulékos tulajdonságok csak négy-öt nemzedéken át tartják fenn magukat, azon túl gyengülnek és végre eltünnek. Az átöröklésnek tehát az egyének életében lehet káros, lehet jótékony befolyása, de az emberiség életében nem játszik oly

fizikai jelenség[7]), melynek megvan a maga székhelye és

döntő szerepet, mint a pozitivisták állitják. A természet, mint mindenütt, itt is korlátozza az egyes tényezők túlysulyra vergődését. Az átöröklés jelentőségét (az értelmiség rendjében) a pozitivizmus által jelzett méretekben nem fogadhatjuk el, s ugyanazt mondhatjuk, amit a biologiai sajátosságokra vonatkozólag, hogy az esetek pro is, contra is bizonyítanak."

[7]) „Die naturwissenschaftliche Rechtsschule huldigt nicht mehr dem ebenso bequemen, als illogischen und unbescheidenen Auskunftsmittel, subjectiven Phantasmagorieen die Bedeutung von Axiomen zu vindiciren. Da sie auch das Bewusstsein als ein natürliches Phänomen betrachtet, folgt sie auch hinsichtlicht der Beurtheilung der Bewusstseinszustände einzig nur der Fährte der exacten Naturforschung, deren Beobachtungen und Erkenntnisse sie mit gewissenhaftem Eifer studirt." W. 236. l.

Az öntudat is a léleknek bizonyos feltételekhez kötött megnyilatkozása. Megvan a maga biologiai és a természettudományi módszer szerint megvizsgálható oldala. A pozitivizmus soha nem akarja meglátni, hogy az éremnek két lapja van. Rendesen belemerül az egyik megvizsgálásába, aztán a másikat egyszerüen letagadja. A pozitivista büntető-jogászoknak nagyon is érdekükben áll, hogy az öntudatot lehetőleg devalválják, mert csak a tudatos és egyuttal szabadon akart cselekményekért büntethetünk. Ezért következetesen megtámadják az emberi (és beszámitás alá eső) cselekmény mind a három jegyét s azt mondják, hogy a bűn csak néha s akkor is csak a legcsekélyebb részében tudatos, de soha nem szabadon akart cselekménye az embernek. Ez ellen tiltakozik az öntudat, amely arról számol be, hogy mi igen sokszor tudjuk, hogy mit teszünk, s amit teszünk, azt a leggyakrabban szabadon akarjuk vagy legalább is akarhatjuk. Ezért haragusznak ők az öntudatra. Az öntudat ellen azonban nincs és nem lehet felebbezés, s ha a pozitivista öntudat másról tanuskodik, nem tartozunk saját öntudatunk bizonyságát kevesebbre becsülni, mint a másét. Cselekedjék mindenki a maga legjobb (lelkiismerete) tudomása szerint.

„Az öntudatra vonatkozólag némelyek szerint az öntudat azonos a megismeréssel, Wundt az akarattal azonosítja, Fichte reflexionak, Leibnitz apperceptionak stb. mondják. Ám a lelki tevékenységek az öntudat tényei, tehát az „én"-nel nem azonosíthatók. Az öntudat nem lehet érzés, mert érzést alany nélkül nem gondolhatunk. A megismerés, az érzés, az emlékezés az alanyi állapot változásai, nem pedig lételének okai. Az „én" a tüneménytek alanya, állandó létezés, minden gondolkodás, érzés

és akarás hordozója. A megfigyelés az „én" állandóságáról, folytonosságáról és azonosságáról s a többi „én" egyneműségéről tanuskodik. Az „én", nem hipotézis, nem is valamely indukció eredménye, hanem a közvetlenül adott tény. Az „én" a tények összekötő kapcsa. Amit az elvonás különbözőnek tüntet fel, az én egységbe foglalja. Midőn azt mondom gondolkodom, érzek, akarok, egyuttal azt is kimondom, hogy létezem, s ha értelmem elvonás utján szétbontja azt ami egységes, tudom azt, hogy a valóság egységes, hogy a gondolkodás érzés és akarás egységes alanya az „én". Az „én" tehát létező valóság, a gondolkodás, érzés és akarás, az egységes „én" különböző megnyilatkozása. Az „én"-nel kapcsolatos tulajdonságokat és tüneményeket elvonás utján ismerjük meg. Az elvonás az értelem munkája. Elemezi és boncolja, részekre osztja azt, ami egységes, de tudnia kell, hogy az, amit elosztott, az a valóságban egységes. Az „én" nem a tapasztalás gyümölcse, hanem feltétele és egyuttal a tapasztalás első tárgya. Nem a tulajdonságok és a tünemények elvonásai, hanem az öntudat, az „én" a tapasztalás első tárgya, amely nélkül tapasztalásról sem szólhatnánk. Egyébiránt a pozitivizmus az öntudat körül sem egységes. Comte szerint a belső tapasztalatnak nincs értéke, Taine tagadja a külső tapasztalást. Mill pedig azt mondja, hogy „az öntudat ténye kimagyarázhatatlan".

A pozitivisták egyrésze az öntudatot a szervezet és az átöröklés révén magyarázza, az „én" állományiságát pedig pathologikus jelenségek és az öntudat csalódásai alapján tagadják.

Érzékeink egyes esetekben téves információval szolgálnak az öntudatnak, tehát megbizhatatlanok, ha egy esetben tévednek, más esetben is tévedhetnek, vagyis érzéki tapasztalatainkra nem építhetünk. Ha a szervezet eredménye az öntudat, honnét az ugyanazonosság öntudata? Littré legrövidebben végez az ellenvetéssel és azt mondja, hogy a pozitiv bölcselet agyvelő nélkül nem ismer gondolatot és sem meterialisztikus sem spiritualisztikus magyarázatot el nem fogad. Elég nekünk ha tudjuk, hogy a gép nem működik energia nélkül . . . a többit ne keressük. Mások ellenben megkisérlik a magyarázatot, de az ugyanazonosság érzetét ki nem magyarázhatják a szervezetből, hisz az agyvelő állományának legkésőbb 25 nap alatt (Liebig) meg kell ujulnia. Változatlan és azonos szellemi állomány nélkül tehát az ugyanazonosság jelenségét meg nem magyarázhatjuk. A pathologikus tényekből a nem pathologikus jelenségekre illő következtetést nem vonhatunk. Elvégre az indukciót is tényekkel kell ellenőriznünk. A kivételes esetek nem döntik meg rendes esetekben megnyilatkozó szabályt. A pozitivisták minden erőlködéseik dacára se fogják elhitetni az emberiség józanabb felével, hogy midőn gondolkodó lényét, személyét, „én"-jét évek hosszu során keresztül ugyanannak tudja, tévedett, hogy a külső tapasztalás nem létezik, testek nincsenek (senzualista irány), vagy ha vannak, az ismeret körét túlhaladják. Egyes abnormális esetek az emberiség köztapasztalását meg nem döntik. Mindegyiknek meg van a maga törvénye és magyarázata. Mit is mond Bőhm, a magyar filozófus? Az egész világ az „én" vetülete.

szerve [8]). Az ember nem lehet független a causalitás törvé-

A pozitivizmus tana is a pozitivista „én" vetülete filozófiai rendszer keretében, amely azonban más „én" filozófiai vetületétől ugyan sokban különbözik. Taine szerint megszerkesztve az itéletet: A pozitivista „én"-je káprázat. Vetülete? Az is káprázat. Tehát maga a pozitivizmus, a kitermelő „én" sorsában osztozik. Erre épitsünk szolid büntetőjogot?

Hogy a pozitivista tudósok közt mily példás egyetértés uralkodik, azt már a fentiekből is láthattuk. Láttuk, hogy az öntudatra vonatkozólag nagyon is összekülönböznek. Más példákkal is szolgálhatunk. Hogy csak egyet említsek, amely azonban a legkényesebbek közül való: Bligniére az indukciót alanyi és ellenállhatatlan kényszerüségre alapítja; Mill szerint az indukció az idő és a körülmények tapasztalaiból vont általánositás, tehát objectiv, ugyanezen nézetet vallják Littré és Lewes; Taine szerint ellenben elvont és a priori. A pozitivizmust tulajdonképen nem is kellene megtámadni, mert hivei egymás közt örökös és engesztelhetetlen küzdelmet folytatnak és senki sem cáfolja meg őket jobban, mint ők magukat. A pozitivizmus nem alkalmas arra, hogy reá bármilyen rendszert épitsenek. A pozitivizmus és a természettudományok hivei megtehetik, hogy a való élet egyik felét következetesen mellőzik, de már a büntetőjog, mint gyakorlati tudomány ugyanezt meg nem teheti, a helyes büntető politikának pedig az egyéni öntudatok tulnyomó többségével is számolnia kell, s így a pozitivisztikus törekvések legfeljebb az átlóban és pedig csak elenyésző csekély mértékben érvényesülhetnek.

[8]) „Der Sitz des Ichbewustseins ist — nach Charcot und Krishaber — ein bestimmtes Nervenbündel, welches im hinteren Drittheile der inneren Kapsel eines der Hirnschenkel liegend, einen Knotenpunkt bildet, in welchem die gesammten centripetalen, aus dem Gehirnstamme nach der Gehirnrinde laufenden Leitungsfasern, sich kreuzend, zusammenkommen. Sobald dieser der Aufnahme sinnlicher Wahrnehmungen dienende corticale Knotenpunkt verletzt oder verändert wird, verschwindet das Ichbewusstsein völlig, oder es wird ein ganz anderes, weil theils gar keine, theils ganz andere Wahrnehmungen, als die bisher gewohnten, auftreten, was darauf hinweist, dass sich unser Ichbewusstsein aus unsern sinnlichen Wahrnehmungen aufbaut und dass es somit die Aussenwelt ist, welche mittels des Sinnesreize unsere subjective geistige Welt gestaltet. Nicht nur verschieden geartete Sinneswerkzeuge, auch schon blosse Veränderungen der Hinüberleitung des Sinnesreize auf die Gehirnrinde,

nyétől[9]), semmiféle szövet-folyamatra önálló befolyást nem gyakorolhat[10]), tehát nem igaz, hogy magát irányíthatja[11]).

bringen einen ganz verschiedenen Vorstellungsablauf und Intellect und somit eine durchaus andere geistige Persönlichkeit zustande. Ein wie wenig verlässlicher Lehrmeister unser Bewusstsein bezüglich dessen ist, was sich in unserem Körper abspielt, geht wohl deutlich genug aus dem Umstande hervor, dass es von den unzähligen, sich fortwährend in uns vollziehenden wichtigsten Lebensfunctionen, solange nicht etwa eine schmerzliche Störung derselben eintritt, fast gar nichts bemerkt und somit auch fast gar nichts mitzutheilen vermag, so dass uns die wunderbaren Stoffumsatz-Ereignisse, welche ohne Unterlass in unseren Geweben stattfinden und die in Wirklichkeit unser eigentliches Leben ausmachen, sozusagen ganz unbekannt ble ben." W. 293., 294. l.

Ismét egy hipotézis. Ami pedig azt illeti, hogy az öntudat mily sok funkcióról nem tanuskodik, már említettük, hogy a természetben a célszerüség eszméjével lépten-nyomon találkozunk, s a célszerüség határa közt az öntudatban is rendesen fellép az, amire célunk megvalósítására szükségünk van. Az ösztönszerüség elvére nemcsak az organizmus tengéleti müködésében, hanem még az értelmiség világában is szükségünk van. Ha mindent látnánk, ami bennünk történik, az emberek munkára való képtelensége sokkal hamarabb és gyakrabban bekövetkeznék mint ma, kedélyvilágunk is oly zavaroknak volna kitéve, hogy azt kell mondanunk, miszerint valóságos szerencsének tekinthetjük azt, amit a pozitivisták felpanaszolnak: hogy az öntudat csak a legszükségesebbekről számol be, nevezetesen azon belső mozgalmakról, amelyekre az embernek a moralitás szempontjából elkerülhetetlenül szüksége van.

[9]) „Auf Grund einer sog. „transcendentalen", den Naturgesetzen entrückten Freiheit, angeblich in der Gewalt habe, unabhängig vom Causalzusammenhange der Natur, ganz selbstständig den Ablauf einer Reihe von Geschehnissen zu beginnen." W. I. 236. l.

Az „én", az individuum külön tényező, tehát öndetermináció esetén sem panaszkodhatunk a causalitas törvényének megsértéséről.

[10]) „Das Bewustsein, welches — wie alle Aeusserungen des organischen Leben — auf Innervationsvorgängen beruht, ist durchaus nicht eine vom Körper abgelöste Kraft, oder das Vermögen eines selbstständigen misteriösen — „Seele" genannten — transcendentalen Wesens, sondern bloss das Ergebniss und die Begleiterscheinung einer bestimm-

Gondolkodási világáról ugyanezt mondhatjuk[12]). Maga az

ten complicirten organischen Function, welcher ein Gewisses Wechselspiel der einzelnen Elemente und Complexe des Nervenmechanismus zu Grunde liegt, weshalb alle Bewusstseinsacte als eine nothwendige Folge stöfflicher Vorgänge und die Modalitäten des sog. geistigen Lebens als die Producte der Ernährungs- und Erregunszustände des Centralnervenapparates — beim Menschen also des Gehirnes — anzusprechen sind." W. I. 248. l.

Az öntudatnak, úgyszintén az öntudat kimaradásának is vannak materiális feltételei, ezt elismerjük. Más a causa és más a feltétel.

[11]) „Der Trugschluss, dass Individuen, blos deshalb, weil sie Dank ihrem überaus begrenzten Bewustsein, ein klein wenig zusehen dürfen, wie sich einige Stoffumsatzgeschehnisse in ihnen abspielen die Macht haben müssen, solche Stoffumsatzgeschehnisse beliebig zu schaffen und den Ablauf der ihre Bewusstseinszustände bedingenden Factoren nach Gutdünken zu lenken, ist zu augenfällig." W. I. 236. l.

De hát miért kell látnia az embernek azokat a belső processusokat? Ennek okának kell lenni! Nincs más feltevésünk, mint az, hogy vannak bizonyos belső pszichikai mozgalmak, amelyről az embernek tudnia kell, mig az u. n. szövetváltozásokat nem látja, mert reá nézve teljesen közönbös, hogy az egyes tehetségek miféle fizikai és vegyi elváltozások, feltételek közt működnek. Elég ha a psychicum révén a physicumot akkor, ott és úgy működtethetjük, amikor, ahol és amint arra szükség van. Avagy a pozitivisták a pszichikai jelenségeket kisérő belső szövetprocessusokat látták? Ilyen a pozitív tudás? Csupa hipotézis?!

[12]) „Behufs Hintanhaltung der vielverbreiteten Bewusstseinstäuschung, dass der Mensch der freiwillige Schöpfer seiner Gedanken sei, wo er doch blos der gezwungene Ableser der sich unabhängig von seiner Willkür naturnothwendig auf seiner Gehirntafel einstellenden Vorstellungsbilder und subcorticalen Gewebeernährungs-Reflexe (Gefühle) ist, fanden sich von jeher tiefer blickende Psychologen zu dem Hinweise veranlasst, dass man nach einer richtigeren Sprachweise, statt: „Ich denke" eigentlich weit besser: „Es denkt in mir" sagen sollte. Wie u. A. schon Fichte und Lichtenberg, kommt auch der Gehirnphysiologe Sigmund Exner wiederholt mit Vorliebe auf diesen Gedanken zurück. Wie er schon in seinem Vortrage „Ueber allgemeine Denkfehler" betonte, dass sich die Menschen des correcten Ausdrucks bedienen sollten: „Es denkt in mir" und „Es fühlt in mir", so weist er auch in seinem neuesten Werke mit Nachdruck darauf hin. „Die geschilderten

idegmechanizmus olyan mint a zongora[13]), egyszerüen reflek-

Denkprocesse" — heisst es da — „laufen in uns ohne unseren Willen ab, ja können gegen unseren Willen ablaufen, und vollends die Resultate des Denkvorgangs sind von unserem Willen nahezu unabhängig. Ein Erregungszustand erzeugt nach den bestehenden Verwandschaften einen zweiten Erregungszustand und so geht es fort, ohne dass wir wirklich einen eingreifenden Einfluss auf den Ablauf auszuüben pflegen. Ebenso sind viele Vorstellungen mit Lust-, andere mit Unlust-Empfindungen verknüpft und wir sind gegen diese Verknüpfung machtlos. Unsere Sprache würde den Thatsachen bessere Rechnung tragen, wenn sie statt des Ausdruckes „Ich denke" den Ausdruck „Es denkt in mir" erlaubte. Der Eindruck, dass mann handelndes Subject dabei ist, entstamt erstens der steten Association mit der Ichvorstellung, und zweitens dem Einflusse wirklicher Willensacte." Desjenige, was wir unser „Ich" nennen, ist im Grunde nichts anderes, als das Bewusstsein der Erregungen einer gewissen Rindenbahnengruppe, welche, weil sie fast immer zugleich mit den anderen corticalen Erregungen in Mitthätigkeit versetzt wird und bei den gesammten corticalen Processen zumeist mitarbeitet, am Ende für die Ursache aller anderen, minder häufig auftretenden Bewusstseinsacte gehalten wird. — Vom Standpuncte dieser in Vorschlag gebrachten sehr richtigen Ausdrucksweise „Es denkt in mir" dürften die Sträflinge den Vertretern der Vergeltungsstrafe gegenüber wohl mit allem Rechte beanspruchen, dass nicht ihre, von übermächtigen organischen Energieen unwiderstehlich unterjochte, arme leibhafte Person, sondern vielmehr jenes unpersönliche „Es", welches anerkanntermassen in ihnen denkt, fühlt und Gedanken und Gefühle in Thaten umsetzt und entladet, gemartert werden solle!" W. 255. 256. l.

Hova pillantottak be az említett tudósok? öntudatukba, vagy physicumukba? öntudatunkat mi is megvizsgálhatjuk, ezt nemcsak biologus tudós, hanem más is megteheti. A biologia különben ezen a téren nem illetékes: „Ne sutor ultra" . . . A tudományos tankönyvek nem számolnak be arról, hogy a belsőnkben lefolyó tömecsmozgalmakat mikép észlelhetjük. Ha a pozitivistáknak „az a gondolatuk támadt", hogy nem szabad büntetni, a nagy többségben pedig „az a gondolat érlelődött ki", hogy büntetés nélkül nincs szociális rend. A többség irányadó. Azok, akik folyton az anyagra hivatkoznak, azok még csak azt se mondhatják: „Vota non numeranda" . . . . az anyagi többségnek elemi szükségszerűséggel győznie kell. Nem az ólomgolyó téríti ki a hegyet a helyzetéből, hanem viszont.

[13]) „Lásd a (4) alattiakat."

tál a külső ingerekre[14]); a cselekmények ezektől és a somaticus állapotoktól függnek[15]). Az emberi cselekvés, akár tudatos, akár nem tudatos, reflex vagy akarat[16]), bizonyos, hogy minden körülmények között kényszer-cselekvés, s a tudatosságból semmi hasznunk nincs.)

VI. Az ember automata[1]), magatartását természeti erők

Olyan az ember mint a zongora, amelyen nemcsak más, hanem az egyén maga is játszhatik.

[14]) „Es ist noch niemals einem Vernünftigen beigefallen, zu behaupten, dass Handlungen, als körperliche Bewegunsacte, von den körperlichen Zuständen des Handelnden unabhängig seien." W. 283. l.

„Qui nimium probat." Befolynak, de döntő szerepet csak akkor játszanak, ha az egyén hátravonul. A physicum elhatalmasodásában az egyénnek is része van. Ez a szabály. A beteges állapotokban igaza lehet, de itt sem mindig. Ismertünk egyéneket, akikből a legnagyobb kinok se tudtak csak egyetlen „jaj"-szót kicsikarni, mások ellenben, ha csak a legkisebb baj szellője érinti őket, már halálra válnak és egetföldet betöltenek panaszaikkal. Azt mondja a magyar: embere válogatja.

[15]) „Eine . . . Reflexbewegung." W. 219. l. lásd [1]) alatt.

Csak abban az esetben engedjük meg, ha a pozitivisták magukról beszélnek, s csak addig, míg bűnöző magatartást nem tanusítanak.

[16]) Lásd az [1]) alatti idézetet.

„Sobald die . . ." . . . „Einem allzu heftigen . . ." „automatische Executoren . . ." s i. t.

Hát ez nem fatalizmus? Ha ez igaz, akkor égessünk el minden törvénykönyvet, minden morálist. Szerencse, hogy az emberek igen sokszor másképp beszélnek és másképp cselekesznek.

[1]) „Die bekannten epochemachenden Experimente haben zur Evidenz dargethan, dass der Mensch ein automatischer Executor derjenigen Vorstellungsreize sei, die von seinem Gehirne vorherrschend Besitz ergriffen und sich zu Fixationen und Zwangsvorstellungen gesteigert haben, mögen ihm dieselben nun mittels Suggestion von Aussen her durch Andere zugeführt werden, oder aber ihm durch den Ablauf seiner eigenen Gedanken vermittelt werden (Selbst-(Auto-)Suggestion). Da die That eine nothwendige Gedankenexplosion ist, wird der Staat vergebens seitens der Bürger gute Thaten erhoffen, solange er im Wahne der Willensfreiheit befangen, nicht durch eine vervollkommte

határozzák meg[2]), talán legjobban hasonlíthatnók az élesre töltött revolverhez[3]); gondolatainak nem ura[4]), legfeljebb

Volkserziehung dafür sorgt, dass in ihren Gehirnen edle Gedanken vorherrschen. Ein von niedertrechtigen Motiven Besessener kann natürlich nur Niedertracht verwirklichen." W. 315. 316. l.

„Der Mensch ist ein Vorstellungs-Automat. In uns kommen und gehen Vorstellungsbilder, Leibesempfindungen, kurz Vorstellungen. Wir sind vielmehr diese Vorstellungen. Wir haben die Meinung, als würden wir den Lauf der Vorstellungen ihre Macht, ihren Einfluss feststellen, als wären wir die Lenker unseres geistigen Lebens. Aber wir sind machtlos und werden als Vorstellungen geschüttelt, wie Glasscherben im Kaleidoskop. Eine Erscheinung, in der die Thatsache, dass alles individuelle Leben Sache von Vorstellungs-Irradationen ist, recht klar auftritt, ist die hypnotische Suggestion. Das suggerirte Wort erzeugt in uns eine Vorstellung. Nicht der Wille des Suggerirenden hat den Suggerirten beherrscht, das ertönende Wort wird im Hypnotisirten so folgenreich. Wie im Wachen die Nennung eines Ortes die Unternehmung veranlasst, dorthin zu gehen, so übt im hypnotischen Zustande, wo von anderen Vorstellungen, weil keine anderen da sind, keine Opposition ausgeht, eine suggerirte Vorstellung ihre Anregungen zu Gedanken und Bewegungen." Dr. Wahle: „Das Ganze der Philosophie und ihr Ende." W. 315. l.

Csak ha a képzetek világára befolyhatok. Ezt még Wargha is elismeri. (L. alább.)

[2]) „Wir Menschen folgen, wie alle beweglichen Körper, immerdar mit Naturnothwendigkeit der Resultante sämmtlicher auf uns und in uns wirkenden Kräfte. Sobald wir uns dieser Resultante — die uns unsere Bewegungsrichtung aufdrängt und die wir daher sehr treffend „Beweggrund" nennen — bewusst sind, fühlen wir uns ganz deutlich von derselben hingerissen; wenn wir uns derselben jedoch nicht bewusst werden, wähnen wir, dass wir die freie Wahl haben, jede beliebige Bewegungsrichtung einzuschlagen, für welche unsere Muskelkraft ausreicht. Das hochtrabende Wort „Willensfreiheit" heisst, sobald man es mit schuldiger Bescheidenheit auf seine wahre richtige Bedeutung zurückführt, daher nichts anderes als: „Unkenntniss des Beweggrundes".

Csak ezen erők abszolut determináló hatalma ellen tiltakozunk, jóllehet kivételesen, bár nem a moralitás belső világában, az abszolut determinációt is el kell fogadnunk.

[3]) „Auch die Menschen sind, bildlich gesprochen, nichts anderes, als eine Art ambulanter Pulverthürme, oder scharf geladener Revolver, welche, wenn nicht die gehörigen Vorsichtsmassregeln getroffen werden, nur allzuleicht schädigend explodiren, und zwar noch um gar vieles leichter, als die wirklichen Pulverthürme und Revolver, weil die Menschen mit intensiver Empfindung begabt, lebendig umherwandeln und

im wimmelnden Gedränge gegenseitig gar oft hart an einander gerathen und auch sonst durch mannigfache Hindernisse hir und her gestossen werden." W. 323. l.

Felnőtt egyénnél elvárhatjuk, hogy az akarat, mint a fegyveres őr, folytonos éberséggel őrt álljon. A revolver-féle hasonlat nem rossz, a reakció, tehát a kisülés el nem marad, néha azonban olyan formán, hogy akit kővel dobálnak, reakciókép kenyeret dob vissza cserébe.

*) „Ist der Mensch etwa im Stande, sich auch die leiblichen Unterlagen, die seine physiologischen Zustände bedingen, jeden Augenblick beliebig zu geben, oder hat das Bewusstsein des Menschen nicht vielmehr — wie Fichte sagt — „nur das Zuschauen bei seinen Handlungen?" Die denkfähigsten Menschen haben an sich selbst die besten Erfahrungen gemacht, wie wenig der Mensch Herr seiner Gedanken sei; darum meinte Lichtenberg — dem „die Vorstellungsbilder, wie Fischlein, dahergeschwommen kamen" — das man statt: „Ich denke", wohl besser sagen sollte: „Es denkt", wie man „Es blitzt" zu sagen pflegt. Demselben Gedanken hat neuester Zeit der Physiologe Sigmund Exner wiederholt entschiedenen Ausdruck gegeben. (Vgl. Studie II.) Auch Pascal, Goethe, Hoffmann, Jean Paul und besonders Dante — der in Gedanken versunken, oft plötzlich erstaunt ausrief: „O gentil pensiero!" — bekannten sich dazu, dass sich ihnen häufig in höchst überraschender Weise die befremdendsten Gedanken aufgedrängt haben. Auch für das Auftreten der Gedanken, welches durch die Bluternährung der betreffenden Vorstellungsherde bedingt ist, gilt der altbewährte physiologische Grundsatz: „Ubi affluctus, ibi irritatio." (Wo der Blutzustrom, dort die Erregung.) Der berühmte Pariser Arzt Dr. Nelaton hat hiefür einen sehr handgreiflichen Beweis durch das nach ihm „Nelatonisiren" benannte Verfahren geliefert, wobei Ohnmächtige dadurch, dass man sie in niedrige Kopflage bringt und das Blut also nach ihrem Gehirne gelenkt wird, wieder zum Bewusstsein gebracht werden. Herbart, Goethe und Lichtenberg und viele Andere haben an sich selbst erprobt, dass sie liegend, oder aber aufrecht stehend, ganz andere Gedanken hatten und verschiedener Meinung waren. Dr. Combe hat ein Gleiches an vielen seiner Patienten beobachtet. Und hat etwa nicht schon jeder Erwachsene die alterirende Wirkung irgend einer Narkose auf seine Gedankenthätigkeit bemerkt? Wenn wir aber so wenig Herren unserer Gedanken sind, wie wären wir es bezüglich unseres Willens, der doch nur die Consequenz, die Resultirende derselben, der doch selbst nur eine intensiv fixirte Doppelvorstellung (Angriffs- und Zielvorstellung) ist?" W. 317. l.

Bizonyára megtörténik, hogy a gondolatok öntudatunkba valósággal feltolakodnak, de gondolkodásunknak mégis irányt szabhatunk s a jelentkező idegen gondolatokat visszaszoríthatjuk. Ez a tapasztalás tanusága. A pozitivistáknak csak

annyit tehet, hogy agyát nemes gondolatokkal benépesítheti[5]). A metafizikai kifejezéseket: ész, értelem, akarat, stb. egyszerűen el kellene hagyni[6]). Az embernek nemcsak hogy abszo-

részben van igazuk. Bizonyos tekintetben még ezekért az önkénytelenül jelentkező gondolatokért is felelünk, s részben ezek is charakterizálnak bennünket. Ha azonban az álom világáról van szó, elismerjük, hogy sokkal kevesebbet tehetünk, ámbár nézetünk szerint módunkban van bizonyos irányokat még álmainkból is kizárni, de ez már nehezebb feladvány.

[5]) Lásd [1]) idézetet.

Ott ugyancsak az állami nevelésről van szó, de másutt már az önnevelésről is olvastunk. Ez azonban már a pozitivisták ellen bizonyít.

[6]) „Die modernen, auf den exacten Forschungen der Gehirn-Anatomie und Physiologie gründende Psychologie und Psychopathologie gewöhnt es sich mit jedem Tage mehr ab, mit gewissen aus der Epoche metaphysischer Speculation datirenden phantastisch construirten Seelenvermögen und willkürlich gebildeten illogischen Begriffen und bedeutungslosen leeren Namen zu hantiren, welche wohl reiche Gelegenheit zu geistreich klingenden schönrednerischen Raisonnements bieten, die jedoch anstatt aufzuklären, nur noch weit mehr geeignet sind, das Verständnis der einfachen, lediglich auf Anziehung und Abstossung der Nerven-Zellen und Molecüle beruhenden Naturgesetze der Bewusstseinsvorgänge merklich zu erschweren. Sehr richtig sagt diesfalls Hippolyte Taine: „Man muss die Worte Vernunft, Verstand, Willen, persönliches Vermögen und selbst das „Ich“ beiseite lassen, wie man bereits die Worte: Lebenskraft, Heilkraft, vegetative Seele, beiseite geworfen hat; das sind literarische Metaphern; sie sind sehr bequem, um kurz und summarisch allgemein Zustände und Wirkungen auszudrücken. Was jedoch die physiologische Beobachtung im Grunde des lebenden Wesens wahrnimmt, das sind lediglich Zellen verschiedener Art, die einer spontanen Entwicklung fähig und in der Richtung ihrer Entwicklung durch die Concurrenz oder den Antagonismus ihrer Nachbarn bedingt werden.“ W. 407. 408. l.

De nemcsak a jelzett kifejezéseket, hanem azonfelül még nagyon is sokat törölnünk kellene, ha a szótárakat a pozitivizmus exigenciái szerint akarnók megreformálni. Ez azonban valószinüleg csak amolyan „pium desiderium“ fog maradni, mert mielőtt ezt tehetnők, az emberek gondolkodásmódját is át kellene gyurnunk. Ami a kereszténységnek sikerült, azzal egyetlen bölcseleti rendszer nem dicsekedhetik.

lut szabad akarata nincs [7]), hanem egyáltalában nincs akarata [8]). Meynert [9]). Képzeteink fölött nem rendelkezünk [10]),

[7]) „Könnte es wohl eine gesellschaftliche Ordnung geben, wenn die Menschen von der Laune ihrer freien Willkür, statt von den Gesetzen ihrer vernünftigen Natur beherrscht wären? Müsste nicht der Mensch — wie Herbart betont — um der Sittlichkeit willen, sobald wie möglich, den absolut freien Willen wieder loszuwerden suchen? Der Mensch mag sich immer thöricht für den Gebietenden halten, er ist und bleibt immer nur der Gehorchende und ist nach dem Ausspruche Spinoza's — gerade so frei, „wie ein geworfener Stein, welcher, falls er Bewusstsein hätte, desgleichen glauben würde, aus eigener Macht zu fliegen —" welchem Gedanken auch der Philosoph Peter Bayle Ausdruck verlieh, indem er den Menschen „eine sich frei wähnende Wetterfahne" nannte. Sehr richtig sagt Alois Riehl: „Nicht nur die theoretische Auffassung des Handelns unserer Mitmenschen, auch unser praktisches Verhalten gegen sie, richtet sich gänzlich nach der Ueberzeugung, dass ihr Wollen causal bedingt sei. Was würde aus der Kraft des Erziehers und des Staatsmannes werden, welchen Schutz könnte die Strafrechtspflege gewähren, wenn der Wille eine Ausnahme von dem Causalitätsgesetze bilden sollte! Wie wollten wir einem freien Willen mit Zumuthungen beikommen, oder ihn mit Motiven beeinflussen? Die praktischen Erfolge der Erziehung und Politik, der thatsächliche Schutz, den wir der Verwaltung des Strafrechtes verdanken, sind ebenso viele experimentelle Beweise der Unfreiheit das Willens." W. 341. l.

Ki beszél abszolut szabadságról? Aztán nem jut eszükbe a pozitivistáknak, hogy talán a világegyetem is ilyen kidobott kő, s ha igen, hát kinek a kezéből repült ki? Továbbá nem látjuk-e, hogy minden nevelő csak percentekre dolgozik s az egyéniségen akárhányszor még a legértelmesebb munkásság is megtörik. A nevelő csak reméli a jót, de munkájának eredménye nagyon is bizonytalan.

[8]) „Der von unwandelbaren Gesetzen beherrschten Natur keinen den Causalitätszusammenhang der natürlicher Geschehnisse durchbrechenden freien menschlichen Willen geben könne." W. 99. l.

Az ember a természettörvényeit céljai elérésére s a maga javára fordíthatja.

[9]) „Der gewollte Act ist sonach die von einer Zielvorstellung begleitete bewusste Körperbewegung. Wo die Zielvorstellung mangelt, ist sog. Abulie vorhanden, d. i. ein willenloser Zustand, wo man entweder gar nicht weiss, was man thut, oder doch nicht, warum man es thut. „Wir halten" — sagt Meynert — „das Ziel (Motiv) unserer Gedanken und Bewegungen für Wollen. Wo das Motiv fehlt, verschwindet daher das Wollen, erlischt die Erscheinung der Freiheit, welcher wir die Rich-

tung des Gedankenablaufes zuschreiben". Wir setzen einen gewollten Act, eine Handlung, wenn wir einer bestimmten Bewegungstendenz unseres Körpers folgen, deren Ziel wir kennen; folgen wir jedoch einem bewusstgewordenen Bewegungsreize, ohne uns seines Zieles bewusst zu werden, lösen wir eine ungewollte Muskelcontraction, eine blosse That aus." W. 440., 441. l.

A cél képzetének az öntudatban való fellépése és az akarás két különböző mozzanat, amelyek nincsenek mindig elválhatatlanul összefűzve. Minden emberi cselekvésnek megvan a maga célja, s ha a cél képzete a tudat küszöbe alatt marad is, maga a cselekvés lehet tudatos és akart. Másrészről pedig akárhány esetben kimarad az akarás, jóllehet a cél elég világosan jelentkezik az öntudatban. Egyébiránt nem tagadjuk, hogy az emberí cselekvésnek a „cognitio, voluntas, libertas" szempontjából, ezerféle változata van, s hogy a képességek igen sok esetben potenciális állapotban maradnak.

[10]) Lásd az [1]) alatt idézetteket.

„Der unselige, trotz seiner Augenfälligkeit noch so verbreitete Irrthum, dass der Mensch, weil er in einem beschränkten Masse zusehen darf, wie gewisse Gehirnreize als Vorstellungen in ihm auftreten, sich aneinander reihen, anschwellen und sich entladen, darum auch schon über die Macht verfüge, eben diejenigen Vorstellungen auftreten, sich verbinden, anschwellen und sich entladen zu lassen, welche ihm, oder anderen Befehlenden gerade belieben, alle anders gearteten, thatsächlich in ihm vorhandenen aber brach zu legen oder völlig zu verbannen, muss als eine logische Monstruosität endlich ganz und gar fallen gelassen und aufgegeben werden, wenn es überhaupt jemals dazu kommen soll, dass die bisherige phantastische, vom Aber- und Wunderglauben durchsetzte Auffassung der Bewusstseinsphänomene, einer wissenschaftlichen, den erforschten Naturgesetzen entsprechenden Beurtheilung den Platz räume." W. 327. l.

Az már a gyakorlat dolga, hogy némely képzetek állandóan fellépjenek. Igy a mélyen vallásos lélek, minden cselekvését összeköti az Isten gondolatával. Általában elmondhatjuk, hogy minden embernél vannak bizonyos uralkodó gondolatok, amelyek minden egyes cselekményére több-kevesebb befolyást gyakorolnak. De hát miért adatott meg az embernek, hogy a belső világában befolyó események egy részét láthassa? Ennek a csodálatos képesítésnek semmi oka nem volna?

gondolataink in nobis sine nobis érlelődnek ki bennünk[11]), az organizmusban működő erőknek pedig, akarva, nem akarva, de engedelmeskednünk kell[12]). Mindennek dacára a jövő eseményeire többé-kevésbé befolyhatunk[13]). E tekintetben Ihering

[11]) „Viele Gedanken sind eben — wie die alten Casuisten sagten — „in uns, ohne uns" („in nobis, sine nobis") und überwältigen uns mit elementarer Gewalt, obwohl sie „ein fremder Tropfen in unserem Blute" und durchaus keine Frucht unserer wirklichen Wesenheit sind". W. I. 460. 1.

Minden esetre nagy baj és már a tökéletlenség vagy a betegség jele, ha némely gondolatok tudtunkon és akaratunkon kivül annyira elhatalmasodhatnak bennünk, hogy ellenállhatatlanul magukkal ragadnak bennünket. Az eset gyakorlati, de inkább csak kivétel számba jön. A tökéletességre törekvő ember világában nem így alakulnak a dolgok.

[12]) „Vom Standpunkte der exacten Naturforschung ist die Controverse der menschlichen Willensfreiheit bereits völlig gegenstandslos geworden. Die moderne Physiologie läugnet nicht blos den „freien Willen", sondern sie läugnet auch den Willen überhaupt in dem bisherigen Sinne einer selbständigen Kraft und eines ganz besonderen Seelenvermögens". W. 310. 1.

„In allen Handlungen ist ein gesetzmässiger, durch die anatomischen Einrichtungen des Körpes mit Nothwendigkeit beschränkter Verlauf und die Annahme einer besonderen geistigen Kraft, wie des Willens, neben dem Empfinden und Denken, ist ebenso überflüssig, als unzulässig." Virchow.

Magyarázatul idézi Wirchowot. Említettük, hogy fiziologiai szempontból, helyeseljük azt az irányt, amely minden biologiai jelenségnek tisztán természetes magyarázatára törekszik. Ámde a biologia a maga területén belül sem nem állíthatja, sem nem tagadhatja az akarat létezését. E kérdés eldöntésére nem illetékes. Az öntudat ténye sem kerülhet a természettudós laboratóriumába, eszerint következetesebbek voltak azok, akik az öntudat létét is letagadták, mint azok, akik elismerik ugyan, de azt is tisztán biologiai jelenségnek minősítik. Az öntudatban fellépő mozzanatokat egészen más módszer szerint kell elbirálnunk.

[13]) „Sie behaupten durchaus nicht, dass die Menschen einzelne künftige Geschehnisse nicht in gewissem Masse zu beeinflussen vermögen. Im Gegentheile, die Menschen vermögen diesfalls sehr viel, doch gewiss niemals etwas gegen die Naturgesetze, deren Wirksamkeit

is tévedett, Schoppenhauer ellenben az igazságot hirdette[14]). Az akarati szabadság tétele atavisticus tévedés, efféle szabad-

sie weder ihren eigenen Organismus, noch irgend etwas ausser ihnen, jemals zu entziehen im Stande sind. Wo ihr Intellect, die Aussenwelt absichtlich werändernd, thätig wird, geschieht dies immer nur dadurch, dass sie der Natur die Bedingungen ablauschen, unter welchen gewisse Stoffveränderungen eintreten und indem sie sodann die nöthigen Prämissen neben einander setzen, bis diese, im Sinne ihres Vorhabens, (?) den Naturgesetzen gemäss wirksam werden. Aller Arbeit und selbst allen sogenannten originellen Erfindungen liegt einzig nur dies menschliche Thätigkeit zu Grunde. Die Thatsache aber, dass der Mensch also thätig wird, ist auch ein an Naturgesetze gebundenes Geschehniss und das nothwendige Resultat seiner Gehirn-Function, doch durchaus nicht etwa seines freien Willens und eines von seinen Nervenreizen unabhängigen Entschlusses." W. I. 323. l.

A biologusnak a jövőt is le kell tagadnia, ha következetes akar maradni. A jövőbe belátni, illetőleg a jövő eseményeit előre látni, a természettudományi módszer szerint lehetetlen. A természettudós a történelmet is vesse ki a tudományok concertjéből, mert az ő felfogása szerint az is megvizsgálhatatlan, illetőleg ellenőrizhetetlen módszerrel dolgozik. Ha minden szükségkép történik, hogyan folyhatunk be a jövőre? Ez a befolyás is szükségképi? Miért mondja akkor, hogy tervszerüleg befolyhatunk? Hogy ez a befolyás törvényekhez és feltételekhez van kötve, azt mi is elismerjük.

[14]) „In diesen Fehler verfiel mit vielen Andern auch Ihering. Ihering erkennt zwar an, dass das „Gesetz vom zureichenden Grunde" keine Ausnahme zulässt und dass nichts in der Welt unverursacht, von selbst (causa sui) geschieht. Eine Freiheit des Willens in dem Sinne, dass sich der Wille spontan ohne irgend einen treibenden Grund in Bewegung setzen könnte, wäre — wie er sich ausdrückt — „der Münchhausen, der sich selbst beim Schopfe aus dem Sumpfe zieht." Doch der zureichende Grund — meint er — sei beim Menschen anders geartet, als in der Natur, indem er sich in der Natur als Ursache, causa efficiens, beim Menschen aber als Zweck, causa finalis, geltend mache. Ihering unterscheidet hienach ein die Natur beherrschendes „mechanisches" und ein lediglich den Menschen vorbehaltenes „psychologisches" Causalitätsgesetz. Das mechanische Causalitätsgesetz lautet nach ihm: Keine Wirkung ohne Ursache, das psychologische: Kein Wollen ohne Zweck. Insoferne als der menschliche Wille nicht dem mechanischen, sondern bloss dem psychologischen Causalitätsgesetze unterworfen ist, hält er ihn für frei. Doch diese Scheidung der Causalität in eine mechanische und psychologische ist offenbar ein metaphysiches Hirngespinnst".

ság nem létezik[18]). Már a szuggesztió is megdönti az akaratelméletet[19]). Akik pedig a választásra hivatkoznak, ne feled-

„Die Behauptung vieler Kriminalisten, dass die Frage, ob der menschliche Wille frei sei, immerdar ein unlösliches Problem bleiben werde, ist offenbar eine behufs Aufrechterhaltung des Vergeltungsdogmas aufgestellte tendenziöse Ausflucht. Im Gegentheile, die Unfreiheit des menschlichen Willens darf bereits den naturwissenschaftlich erwiesenen Wahrheitssätzen beigezählt werden. Schoppenhauer sagt in dieser Beziehung (Grundlagen der Ethik S. 174): „Hobbes zuerst, dann Spinoza, dann Hume, auch Holbach und endlich am Ausführlichsten und Gründlichsten Priestley, hatten die vollkommene und strenge Nothwendigkeit der Willensacte bei eintretenden Motiven so deutlich bewiesen und ausser Zweifel gestellt, dass sie den vollkommen demonstrirten Wahrheiten beizuzählen ist: daher nur Unwissenheit und Roheit von einer Freiheit in den einzelnen Handlungen des Menschen, einem libero arbitrio indifferentiae, zu reden fortfahren konnte". W. 337. l.

A determinizmus tudományos bebizonyításáról mit sem tudunk, a kétely eloszlatására pedig nincs szükség, mert a szabadságra vonatkozólag nincsenek kételyeink, s ha ilyenek vannak, azok legfeljebb a szabadság határaira vonatkoznak. Ha Ihering a célok kitüzésébe helyezi a szabadság sulypontját, részünkről egy mozanattal előbbre tesszük azt, s jóllehet az egyén a cél kitűzésében is szabadságát gyakorolja, mégis a célok közül való választásnál, tehát már előbb mint a célt kitűzzük, előtérbe lép az akarat szabadsága. Ily értelemben és az idézettek szerint, megengedjük, hogy Ihering is tévedt, anélkül, hogy Schoppenhauerrel egyetértenénk.

[18]) Lásd [10]) és több helyen.

Azt hiszszük, hogy az a felpanaszolt emancipatio sohasem fog sikerülni. Az emberiség nem fogja magából kidisputáltatni azt, amiről közvetlen meggyőződése van, s amire vonatkozólag mások tanuságára nem szorul.

[19]) „Das wichtigste Merkmal des Schlafwandelns aber, welches gleich ganz besonders geignet ist, den Wahn der menschlichen Willensfreiheit vollständig aus dem Sattel zu heben, ist die, vornemlich während des kataleptischen Stadiums eintretende Erscheinung der sog. Suggestion". W. I. 398. l.

Tehát még a nyeregben ül? S most bizonyos katalepsziás állapotban észlelt jelenségekből akarnak következtetni az egészséges egyén akaratára? Az abnormális állapotok megfigyelése bőséges tanusággal szolgálhat az azokban sin-

jék, hogy ez is a causalitas törvényének van alávetve[17]). Az erkölcsi jót a szabadság nélkül is szerethetjük, a rosszat pe-

lödő egyénekre vonatkozólag, de azon tanuságokat a normális egyén cselekményeire nem alkalmazhatjuk.

[17]) Einige Strafjuristen glauben in der That noch an eine unbedingte Freiheit des Willensschlechtweg, andere hingegen nehmen zwar Unfreiheit des Willens, doch Freiheit des Entschlusses an. Die letzteren geben zwar zu, dass der Wille als die „Fähigkeit zu wollen" durch Motive in Thätigkeit gesetzt werde; das Wollen selbst aber, d. i. die Wahl, das eine, oder das andere der auftretenden Motive zu verwirklichen — meinen sie — unterliege keinem Causalitätsgesetze, sondern stehe in dem Belieben des Subjectes. Gegenüber den Vertretern dieser letzteren Ansicht — die sich in geradezu komischer Weise bemühen, noch ein letztes winziges Restchen der von altersher geträumten menschlichen Omnipotenz, von der universellen Herrschaft der Naturnothwendigkeit frei zu halten, indem sie zumindest im Rahmen der anerkannt naturnothwendig auftretenden Motive eine „Freiheit des Entschlusses" construiren möchten — muss vor Allem darauf hingewiesen werden, dass sie einerseits etvas „Willen" nennen, was in Wahrheit erst ein blosser „Willensreiz" ist, und dass sie andererseits etwas nicht mehr „Willen" nennen, was eigentlich erst „Wille" ist, denn ein concreter Wille kömmt ja erst mit den Entschlusse zum Dasein, und vor letzterem gibt es wohl Willensreize, Willenstendenzen, jedoch keinen „Willen" in dem hier einzig ausschlaggebenden Sinne eines entschiedenen bestimmten Wollens. „Ich will erst wirklich" — bemerkt sehr richtig Bünger — „wenn ich zu handeln beginne, d. h. wenn der Innervationsstrom sich vom Gehirne aus zu ergiessen beginnt. Das Abwägen der Motive in Ansehung der äusserer Handlung fällt nicht in den diese Handlung umfassenden Willensact hinein, sondern in die Vorstellung." Was wir unseren Entschluss nennen, ist bloss das Gewahrwerden des concreten Ergebnisses der naturgesetzlich sich vollziehenden Leistung unseres corticalen Schlussbögen-Apparates. (Meynert.) Anders sich verzweigende und mit einander verbundene Schlussbögen, anders ernährte Rindenbahnen, eine andere Blutcirculation in den einzelnen Gehirnpartieen — und unser Denken und Wollen ist sofort ein grundverschiedenes. Wenn wir nicht anders wollen können, als auf Grund von Motiven, so könnten wir uns nur in dem Falle frei selbstbestimmen, wenn wir uns beliebige Motive geben könnten, was Niemand vermag, weil das, was man Motiv nennt, ja nichts anderes ist, als das Bewusstsein von gewissen, mit Naturnothwendigkeit in uns auftretenden, nach Entladung ringenden Vorstellungsimpulsen und Bewegungstendenzen; die Freiheit des Entschlusses innerhalb einer Anzahl von naturnothwendig auftretenden Motiven aber — welche übrigens offenbar auch schon keine Willensfreiheit mehr wäre — hätten wir nur dann, wenn es von unserem Belieben abhinge, welches der uns reizenden Motive

dig gyülölhetjük[18]). Az akarat-elmélet az embereket önmaguk

wir als das siegreiche anerkennen und zur Verwirklichung zulassen wollen. Doch die Behauptung, dass es nicht von der physikalisch bedingten Reizstärke de Motive, sondern von unserem launischen Belieben abhänge, welches unserer Motive zum zieghaften werde, ist so eclatant unhaltbar, dass sie der erste beste näher in Betracht gezogene Fall schlagend zu widerlegen vermag." W. 329., 330., 331. l.

Más az elhatározás és más az elhatározásra hivó inger. Nem a motívumok, hanem a motívumok közül való választás van a mi tetszésünkre bizva (amikor t. i. szabadságról szólunk). (Az előbbiekben bővebben). Hát a pszichikai causalitás?

[18]) „Die Behauptung, dass das Sittlich-Gute ohne freien Willen undenkbar bar, ist nicht vernünftiger, als wenn man erklären würde, dass es keine Schönheit gebe, weil der Garstige nicht dafür könne, dass er unschön sei!" W. l. 342. l.

„Riecht die Rose normalen Menschennasen etwa nicht angenehm, und der Knoblauch unangenehm, obwohl jeder Vernünftiger weiss, dass diesen Pflanzen eine solche Eigenschaft weder zum Verdienst noch zur Schuld angerechnet werden dürte". W. l. 342. l.

„Und falls er durch Fleiss und Selbstbeherrschung diese schönen Eigenschaften zur Ausreife brachte, ist die Ausdauer, solchen Fleiss und solche Selbstbeherrschung zu entwickeln, etwa nicht auch eine seiner Organisation inhärente Kraft und eine besondere Naturgabe". W. 342. l.

„Doch diese unsere Verachtung muss sich eben auf solche hässliche Eigenschaften und Thaten beschränken und darf sich nicht — wie dies bisher leider zumeist geschah — auch auf die Menschen erstrecken, welche die Natur oder eine ungünstige sociale Umwelt zu ihren beklagenswerthen Trägern und Executoren gemacht hat, gerade so, wie wir auch eine hässliche Krankheit, den Aussatz oder die Krätze, nicht schön und apetitlich finden können, aber die Unglücklichen, die damit behaftet sind, doch gewiss nicht verachten dürfen". W. l. 343. l.

Csak nincs morális értéke annak, hogy a rózsa illatos? A cselekmény szépsége pedig morális értékességében rejlik (a mi szempontunkból). A szorgalom, az önuralom és a kitartás a rózsák életében ismeretlen fogalmak. Az egyén erőlködése, buzgólkodása stb. ezek azon tényezők, amelyek a cselekvőt és a cselekményt fölemelik és dicséretre érdemesítik. Hogy az embert bűneiben sem szabad utálni, ezzel a pozitivizmus teljes 18 évszázaddal megkésett. Egyébiránt megjegyzem, hogy ha majd pozitivista apostolokat és martyrokat látunk, komolyabban megfontoljuk a pozitivizmus erkölcsi

és mások helytelen megitélésére vezette[19]), s a szociális kér-

intelmeit, egyelőre azonban azt hisszük, hogy a pozitivizmus idegen tollakkal ékeskedik.

[19]) „Die Ueberzeugung, dass wir nicht willkürlich zu handeln, sondern durch unser Thun immer nur die momentan in uns vorherrschenden Energieen zu entladen vermögen, ist nicht nur kein Hinderniss unserer moralischen Vervollkommnung, sondern ganz im Gegentheil, vielmehr eine nothwendige Bedingung derselben, geradeso wie auch der, desgleichen naturwissenschaftlich fundirten Ueberzeugung, dass ein gehörig entwickeltes Mitgefühl die corticale Höchstleistung, der Mangel desselben — rücksichtslose Selbstsucht — aber die tristeste Form der Idiotie darstellt, eine höchstwohlthätige moralisirende Bedeutung zukömmt. (Vgl. Studie V.) Diese beiden Ueberzeugungen sind nämlich, wie kaum irgend welche andere, geeignet, der Selbsterziehung und Gewissensausbildung als mächtige Beweggründe und wohlthätige Förderungsmittel zu dienen. Die Ueberzeugung, dass wir immer nur die in uns vorherrschenden Energieen zu entladen vermögen, lehrt uns, dass wir prophylaktisch dafür Sorge tragen müssen, damit sich keine unedlen selbstsüchtigen, sondern vielmehr altruistische Vorstellungen vorherrschend in uns festsetzen, die Ueberzeugung aber, dass ein gemeines, mitgefühlbares selbstsüchtiges Verhalten das sichere Merkmal einer niedrigen geistigen Individualität ist, schliesst alle täuschenden Selbstentschuldigungen aus, mit denen man sich bisher, im Wahne eines sog. freien Willens stehend, über das eigene unmoralische Verhalten hinwegzusetzen und zu trösten pflegte. Dass eine gemeine, selbstsüchtige Gesinnung und Bethätigung das Individuum geistig und sittlich erniedrige, erkannte man zwar stets an, doch jeder Anhänger der Willensfreiheit schmeichelte sich, dass ihn ein einziger unedler Act noch nicht zu einem unedlen Individuum mache, da er auf Grund der ihm angeblich zukommenden Wahlfreiheit, wenn er auch diesmal unvernünftig und selbstsüchtig handelte, im nächsten Augenblicke sofort wieder weise und edel handeln könne. Dank dieser Meinung hielten sich und halten sich noch immer unzählige moralische Schwächlinge und Schurken für ganz annehmbare Sittlichkeitsexemplare und eine solche Denkweise stellt sich daher als eines der gefährlichsten Hindernisse der Selbsterziehung und Gewissensausbildung dar. Man fröhnte leichtsinnigst den selbstsüchtigsten Neigungen und vernachlässigte systematisch die Heranzüchtung altruistischer Vorstellungen bei sich selbst und Anderen, weil man sich einbildete, dass man der angewöhnten Denkweise zum Trotze, mittels seines freien Willens doch in jedem gegebenen (?) Augenblicke edel denken, wollen und handeln könne. Diese Auffassung führte dahin, dass man gegen sich selbst auserordentlich nachsichtig war, Andere aber, da man sie für freiwillige Bösewichte hielt, um so strenger und unbarmherziger zu verurtheilen pflegte. Der geläuterte naturwissenschaftliche Standpunkt der Anthropologie schliesst die Täuschung, dass ein habituell unedel den-

kender Mensch selbstbewusst edel, und ein habituell edel denkender Mensch bei ruhigem Gemüthsgleichgewichte, unedel handeln könne, absolut aus. Wer mit Ueberlegung unedel handelte, hat sich hiemit selbst das Urtheil gesprochen, dass er ein geistig tiefstehender Mensch ist und kein Raisonnement und keine Reue vermag ihm über den schmerzhaften Gewissensbiss dieser Erkenntniss hinwegzuhelfen, er ist und bleibt seinem Bewusstsein nach ein zur Thierheit hinneigender Sinnlichkeitsmensch, ein atavistisch belastetes Rückfallsexemplar seines Geschlechtes, bis er sich durch edle Handlungen, und durch getreues Vermeiden aller unedlen, selbst den Beweis geliefert haben wird, dass seine Gehirnrinde nunmehr consequent altruistische Hemmungsvorstellungen auslöse und hiedurch zu einer Schurfstätte edler Gesinnung geworden sei, welch letztere nicht als ein blos theoretischer Begriff, sondern vielmehr als ein intensives physisches Lustgefühl, d. i. als ein auf harmonischer Functionirung des Nerven- und Gefäss-Systems gründender, höchst angenehmer corticaler Zustand aufzufassen ist, gleichwie anderseits jedes moralische Unlustgefühl einem überaus heftigen Gehirnschmerze gleichkömmt, der sich überdies sogar noch leichter als jeder andere Schmerz bis zur Unerträglichkeit steigert, weshalb er auch die häufigste Veranlassung zum Selbstmorde giebt. Ohne das Bewusstsein, ein mit seinen Wahrheitsüberzeugungen in Uebereinstimmung lebender, edler, altruistisch fühlender und sich bethätigender Mensch zu sein, gibt es für einen modernen Kulturmenschen keine Selbstachtung, welche nichts anderes ist, als das wonnige Gemeingefühl der Harmonie unserer individuellen Wesenheit mit den unsere Gehirnfunction beherrschenden Denkgesetzen; ohne Selbstachtung aber gibt es — wie glänzend sich auch unsere äusseren Verhältnisse gestalten mögen — keine Zufriedenheit und kein Glück, weil von keinem gesunden Behagen die Rede sein kann, wo das vornehmste und empfindlichste Gebiet des Centralnervenapparates wund und wehe ist und continuirlich entsetzlich schmerzt."

Ismét „Selbsterziehung" und „Gewissensausbildung". Az ember tehát mégis több, mint a többi emlősök és nem emlősök, mert ezeknél önnevelésről egyáltalában nem szólhatunk .... Egyetlen rossz cselekményből a degenerációra nem következtethetünk. Egyébiránt a degenerációnak sincs kevesebb foka, mint a tökély létrájának. Azt pedig, hogy valaki (habituális) hitvány charaktere dacára azt véli, hogy őt az akarati szabadság arra képesíti, hogy azonnal nemesen és előkelően tud gondolkodni, csak az akaratelmélet tudatlanabb hiveiről állíthatjuk, ha ugyan ezt valaki egyáltalában állította vagy állíthatja! .... A „habitus"-nak jó és rossz tulajdonságaival mindenki tisztában van, aki az önnevelés mesterségét ismerni tanulta ... Ami pedig az önbecsülést illeti, létezhetik öntudat, amely ha nem is tartamosan, de épúgy ellenkezik a tárgyi-

dést elmérgesítette[20]). Meg kell jegyeznünk, hogy a jó puszta akarásával nem sokra megyünk, ha a megvalósítandó igazságot és az emberi természetet nem ismerjük[21]).

lagos igazsággal, mint Wargha determinisztikus tana az indeterminizmus igazságaival, tehát az ideig-óráig tartó megelégedettség, boldogság sem marad ki szükségképen. Ha feltámadnak a kételyek, a determinista tudós magáról tudhatja, hogy azokat le lehet gyűrni s az öntudat mindennapi tanuságával is szembeszállhatunk.

[20]) „Endlich darf nicht übersehen werden, dass auch die schlimmste Seite der heute brennend gewordenen socialen Frage unmittelbar mit dem Glauben an die menschliche Willensfreiheit zusammenhänge, nämlich die thörichte, nicht selten sogar zu anarchistichen Massenmorden führende, vorurtheilsvolle Gepflogenheit zachlreicherer Besitzloser, ausschliesslich die in wohlhabenden Verhältnissen Lebenden für die vorhandenen gesellschaftlichen (?) Noth- und Uebelstände verantwortlich zu machen, welch' letztere in Wahrheit doch ein Ergebniss historisch gewordener wirthschaftlicher Complicationen sind. Der Determinismus hingegen weist, diese ungerechte Gehässigkeit und Erbitterung bekämpfend, versöhnend darauf hir, dass es ein Wahn sei, anzunehmen, dass jeder Mensch gerade dort stehe, wo es ihm beliebt, da Jedweder doch nur an der Stelle stehen kann, wo ihn der Connex naturnothwendiger Ereignisse hingestellt hat, was jedoch Keinem, auf welchem Posten immer er stehen möge, die Möglichkeit benimmt, ein sittlicher, edler, für die Leiden seiner Mitmenschen Mitgefühl und Hilfsbereitschaft entwickelnder Mensch zu sein, wie es unzählige Wohlhabende auch thatsächlich sind". W. 354. 355. l.

A kereszténység, illetőleg az evangélium ennél sokkal szebb érvekkel szolgálnak. S ha a gazdag nem tehet arról, hogy gazdag és leköti a szegények örökségét, vagy öntudatlanul fojtogatja a szegényt, a reakció jogosultsága nem vész el. A determinista Garofalo és a szocialista matadorok egy elvet vallanak: „Ausstossung ohne Rachsucht aber auch ohne Mitleid", csakhogy Garofalo a mai társadalom vélt ellenségeiről szól, míg a szociálisták a szegények társadalmának született ellenségeire, a gazdagokra gondolnak. A fejedelmek chorusát már is kikezdték. Nem tudom a determinizmus apostolai hány anarchista kezéből csavarták ki a gyilkot!?

[21]) „Der Wille, gut zu sein, verleiht noch nicht die Kraft, auch wirklich Gutes zu üben, hiefür bedarf es auch der richtigen Erkenntniss dessen, was recht ist, welche sich nur auf einem gehörigen Verständnisse der Menschennatur aufbaut." W. 356. l.

VII. Beszámíthatóságról csak ott lehet szó, ahol a charakter érvényesül.[1]) Beszámíthatóság és beszámíthatlanság ugyanazt jelentik, amit a lélekjelenlét és az önkivület.[2]) A beszámításnak a mai büntetési rendszerben nincs biztos ismérve, az indeterminizmus szellemében soha nincs helye.[3]) A

A mult idők erkölcsi nagyságainak nem volt szükségük a természettudományi módszerre, ma pedig ennek dacára, mint valaha Diogenes az embert, lámpával kereshetjük a nagyságokat, s ha egy-kettőre akadunk, azok bizonyára nem deterministák. Nálunk legalább az effajta nagyságok nem díszlenek.

[1]) „Zurechnungsfähigkeit ist der Zustand des Subjectes, in welchem seine That durch seinen individuellen Charakter verursacht wird, d. i. wo sie seinem habituellen — durch keine krankhafte Hemmung veränderten — Gedankenablaufe entspringt und somit seiner gewohnten Denkweise etnspricht; Unzurechnungsfähigkeit hingegen ist der Zustand, wo dies nicht der Fall ist, wo die Ursache der That ein pathologisch gestörter, veränderter Gedankenablauf ist, welcher der habituellen Rindenbahnen-Ernährung und -Function und somit der dem Charakter des Subjectes entsprechenden Ideen-Association nicht entspricht und sich vornehmlich dadurch kennzeichnet, dass einzelne Vorstellungen entweder allzu andauernd und stark (krankhafte Fixation), oder aber allzu flüchtig und schwach (krankhafte Gedankenflucht) auftreten. Unzurechnungsfähig ist somit jeder im Momente seiner That an krankhaften Denkstörungen Leidende und „Zurechnungsfähigkeit“ und „Unzurechnungsfähigkeit“ bedeutet nichts anderes, als was der Volksmund sehr treffend als das „Beisichsein“ und „Aussersichsein“ bezeichnet. Ein habituell rechtlich Denkender, d. i. die vernünftigen Ansprüche seiner Nebenmenschen grundsätzlich respectirender Mensch muss früher „ausser sich“ gerathen, ehe er im Stande ist, ein wichtige Rechtsansprüche verletzendes Verbrechen zu begehen, denn so lange er „bei sich“ ist, läuft sein gewohnter inoffensiver Gedankengang ab, dem solche rechtswidrige Tendenzen fremd sind.“ W. 413., 414. l.

[2]) Lásd [1]).

[3]) „In unserem bisherigen kriminellen Verfahren“ — betont sehr richtig der vielerfahrene Dr. Dietz — „fehlt es durchaus an einem sicheren Merkmal der Zurechnung und wie man in der Theorie über die Grenzen derselben fortwährend streitet, so hängt es auch in der Praxis in sehr vielen Fällen von dem zufälligen und nicht immer sehr erleuchteten und auf wissenschaftlichen Fundamenten basirten Ermessen des Richters und des Gerichtsarztes ab, ob ein Verbrecher für völlig, theilweise oder gar nicht zurechnungsfähig angesehen wird und die Entscheidung entbehrt darum aller Sicherheit und Gleichförmigkeit. Ein solcher

beszámítást kizárjuk, valahányszor az „én" nem érvényesülhet,[4]) akár gondolkodási zavarok,[5]) akár beteges képzetfixatio, ab-

Zustand kann aber nur höchst verderblich wirken, Richter und Gerichtsärzte zweifelhaft machen und die Ehre und das Ansehen der Justiz compromittiren". W. 418. l.

„Wenn man unter Zurechnungsfähigkeit — wie es bisher üblich war — den Zustand verstehen will, wo das Subject bezüglich seiner Thaten nicht unwiderstehlichen Impulsen folgen muss, dann gibt es gewiss überhaupt gar Niemanden, der für zurechnungsfähig gelten könnte, weil eben jede That die Entladung einer sich impulsiv geltend machenden Nervenspannung und eines unwiderstehlichen Dranges von Gewebeenergieen ist". W. 417. l.

[4]) „Wenn man festhält, dass man unter Krankheit, „nicht etwa irgend neue organische Productionen, sondern vielmehr blos den Ausfall normaler Leistungen der Organe" zu verstehen habe, wird nicht bezweifelt werden können, dass schon ein jeder Bewusstseinszustand, welcher eine durch krankhafte Vorstellungsfixation oder Gedankenflucht veranlasste Störung des normalen Gedankenablaufes und hiedurch bewirkte Alterirung des „Ichs" enthält, als Geistesstörung gelten muss, denn nur dann ist eine ungestörte Geistesfunction (constantia animi) vorhanden und Besonnenheit möglich, wenn die Controll- und Hemmungsvorstellungen, welche im Individuum habituell wirken, nicht brach gelegt sind, sondern mit jener Klarheit und Kraft auftreten, dass seine Handlung einen getreuen Ausdruck seines Charakters — seines wahren Ichs — darstellt. Da dasjenige, was wir unser „Ich" nennen, ja nichts anderes ist, als die Zusammenfassung eines bestimmt gearteten, am öftesten und stärksten auftretenden Vorstellungscomplexes, ist unser „Ich" offenbar nicht mehr intact, wenn sich wesentliche Elemente dieses constanten Vorstellungscomplexes wegen einer Störung des habituellen Gedankenablaufes nicht geltend machen können; in diesem Falle liegt nicht mehr Vollbewusstsein, sondern vielmehr eine Verminderung und Verfälschung des normalem Bewusstseinsinhaltes und somit Störung des richtigen Denkens, ein geistiger Defect, Mangelhaftigkeit des individuellen Unterscheidungs- und Urtheilsvermögens vor; die in diesem Zustande ausgeführte Handlung kann nicht mehr dem eigentlichen, wirklichen und wahren „Ich" des Thäters auf die Rechnung gestellt werden". W. 421. 422. l.

[5]) „Näher besehen, ist auch dasjenige, was die modernen Strafgesetze unter dem Zustande der Zurechnungsfähigkeit verstehen, nur ein solcher Zustand, wo das Subject durch seine Charaktertendenzen, nicht aber durch Factoren bestimmt wird, die seinem Ich fremd sind". W. 425. l. l. 439. l. „Denkstörung".

normális kedélyállapot,[6]) akár elmebetegség,[7]) vagy nagyobb foku szuggesztió,[8]) heves fájdalom stb.[9]) következtében. Azt

[6]) „Es gibt krankhafte Gemüthszustände, welche die Seele Krummschliessen". (Jean Paul.) 1. W. 460. 1.

A beteges fixatióra vonatkozolag 1. 413. 1. id. helyet.

[7]) Minden BTK. szerint kizáró ok.

[8]) „Nicht nur der Haufe eines wilden Stammes, auch jede Versammlung, und in Sonderheit das Gassen- und Theater-Publicum in Kulturländern, pflegt sich im Banne dieser Gruppen-Katalepsie bald als brutaler Despot, bald als wollustberauschter Faun, immer aber als Spielball der niedrigsten menschlichen Instincte und als Repräsentant maniakaler Impulsivität zu bethätigen, wofür die mit wüsten Orgien abwechselnden blutigen Grausamkeitsexcesse einheitlich auftretender Massen bei Volksaufständen und in Revolutionen das grellste Beispiel liefern". W. 435. 1.

„In der Verbindung zweier oder mehrerer Personen — sagt Sighele — „von denen eine ein Verbrecher ist, kann diese die andere leicht zu allen beliebigen Verbrechen bewegen". W. 436. 1.

[9]) „Jeder heftige Schmerz setzt das normale Denken herab und beeinträchtigt das Gesammtgeistesleben und macht daher vorübergehend unzurechnungsfähig. Wie die rhythmische Zusammenziehung des Herzens aufhört, sobald demselben eine Erregung des nervus vagus zufliesst — welcher somit der Hemmungsnerv des Herzens ist — ebenso wird auch sofort die normale Function des coordinirten Denkens gestört, bez. aufgehoben, sobald dem Cortex heftige Erregungen der Schmerz-Centren mitgetheilt werden. Die physiologische Ursache einer solchen Denkstörung ist, dass durch starke und anhaltende, Schmerz auslösende Reize der Chemismus der Nervenzellen, gleichwie derjenige des Blutes verändert wird, und dass hiedurch nicht blos die Gewebefunctionen im Gehirne, sondern auch in der Ernährungs- und Athmungssphäre gestört werden — ein das ganze Innervationssystem mächtig erschütternder vornehmlich wieder mit Krampf- und Lähmungserscheinungen zusammenhängender Vorgang, der auch in der Physiognomik und der Abwehrmimik Leidender seinen nach Aussen hin auffällig deutlichen Ausdruck findet". W. 450. 1.

Ezt az állítást az orvosok általában nem fogadják el (a pozitivísták által hangsulyozott terjedelemben.) Ha a beszámítás megállapításánál az említetteket megköveteljük, akkor az ítélkezés lehetetlenné válik. A muló fájdalmat, a szuggesztió fokát illetőleg az egyén suggestibilitas-át, magát a lélekjelenlétet, az átmenőleges gondolkodási zavarokat, azoknak fennforgását vagy kimaradását megállapitani egyáltalában lehetetlen. Továbbá mit mondjunk a charakter érvényesülésé-

is figyelembe kell vennünk, hogy az utódok az elődök szövetfolytatásai[10]) s a csira és a materia[11]) emlékezete folytán,

ről? Ki fogja megállapítani, hogy csakugyan a cselekvő elvei érvényesültek-e a cselekményben, s nem idegen tényezők behatása alatt váltotta ki a delictumot? Honnét szerezzük be azokat az adatokat, amelyek alapján a bünöző charakterét csak hozzávetőleg is megállapíthatjuk? Abban sem értünk egyet Warghával, hogy a beszámíthatlanság és az önkívület fedik egymást. Az önkivületi állapot a beszámíthatlanságnak csak egyik esete. Itt tehát látszólag nagyon keveset követel. Mit mondjunk? A szuggesztió, a beteges képzetfixatio, az abnormális kedélyállapot, a gondolkodási zavarok, a heves fájdalom stb. mind önkivületi állapotba sodorják az egyént? S ha az „Aussersichsein" csak abnormális állapotot jelent, akkor a kritikus helyzetekben soha nem mondhatjuk, hogy az egyén normális! Hátha az egyén előzetes hanyagságának kell felrónunk, hogy még a legcsekélyebb körülmény is kizökkenti a rendes kerékvágásból!? S mert az állami reakció ki nem maradhat (ezt Wargha is vitatja) nem lesz-e igazságtalan, ha egységes reakciót fejtünk ki úgy a beszámíthatóság, mint a beszámíthatatlanság eseteiben? S ha még ebbe belenyugszunk is, kérdés, hogy a puszta „custodia" formájában jelentkező reakció alkalmas eszköz lesz-e a jogrend biztosítására? Átmenetileg semmi esetre sem elégséges. A távoli jövőben? Ez más kérdés.

[1]) „Die Nachkommen, die ja nur eine stoffliche Forsetzung ihrer Vorfahren sind".

Honnét magyarázzuk meg tehát, még ugyanazon családi mediumban is a gyermekek közötti különbséget?

„Der Mensch wächst unter den mannigfachen Eindrücken heran, welche seine Umgebung auf seine Sinne ausübt, und erwirbt unter solchen Verhältnissen in individuell ausgeprägter Weise das, was dem Thiere gleich in fester genereller Gestaltung von Geburt an mitgegeben ist. Nichtsdestoweniger spielt natürlich auch beim Menschen das ererbte Gattungsgedächtniss noch immer die Hauptrolle, da jedes Individuum in erster Reihe Gattungszelle, und erst in zweiter Individuum ist. Das grosse geistige Fassungsvermögen, welches ein heutiges normales Kind kultivirter Eltern auszeichnet, verdank es seiner vervollkommten Gehirnsubstanz, welche das Ergebniss vielhunderttausendjähriger Arbeit zahlloser Vorfahren ist. In unseren Gedanken und Thaten antworten nicht

blos wir selbst, sondern auch unsere Ahnen auf die uns in Erregung versetzenden Aussenweltreize. Aus einem rohen selbstsüchtigem Individuum sprechen Vorfahren heraus, in denen noch thierische Selbstsucht und in Sonderheit die einfachsten Triebformen der Organismen — das Nahrungs- und Fortpflanzungsbedürfniss — unumschränkt walteten; aus einem edlen Menschen hingegen sprechen intellectuell reifere Voreltern heraus, bei denen sich bereits neben dem sinnlich egoistischen Kleinhirn-Ich, auch ein vergeistigtes altruistisches Grosshirn-Ich herangebildet hatte".

Szép hipotézis. A nemzésben közölt anyag mindenesetre hatalmas determinációt rejteget magában, emellett azonban nem szabad megfeledkeznünk a medium szükségképi (de nem abszolút) és az egyén (nem szükségképi) potenciális determinációjáról sem. Az igazi „ember"-nél a determináció súlypontja az utóbbira esik, a parallellogramm átlóját tehát (átlag) túlnyomó részben az egyén szabja meg (legalább is megszabhatja).

[11]) „Die Befähigung der Menschen, sich in gewisser Weise zu verhalten, beruht in erster Linie auf ererbten Eigenschaften, so dass man nicht blos bildlich sagen kann, dass unsere Vorfahren durch uns und in uns weiter leben und handeln; es ist dies thatsächlich der Fall und nur der allergeringste Theil unseres Thuns und Lassens darf gerechtermassen auf unsere Individualrechnung gesetzt werden. Das auf dem sog. Trägheitsgesetze beruhende Beharrungsvermögen der Materie, d. i. die Eingeschaft des Stoffes sich in constanter Weise zu verhalten, solange die auf ihn wirkenden Kräfte nicht vesentlich andere werden, ist auch in den Organismen wirksam; die Reaction der Organe auf bestimmte Reize ist unter regelmässigen Verhältnissen die gleiche. Durch öftere Wiederholung wird ein gewisses reagirendes Verhalten allmälig zu einer Vesenheitseigenschaft des Organismus; sobald der bestimmte Reiz auf ihn einwirkt, wollzieht er automatisch die gewisse, jenem entsprechende Reaction. Ob ein solcher Vorgang dem Individium bewusst wird oder nicht, ist nebensächlich; er vollzieht sich auch unbewusst. Daher nehmen neuere Naturforscher neben dem bewussten Gedächtnisse, auch ein unbewusstes Gedächtniss an, worunter sie das unbewusste Reactionsvermögen der Nervensubstanz verstehen, dank welchem gewisse Aeusserungen und Entladungen derselben als bloss materielle, d. i. von bewusster geistiger Function nicht bedingte Processe ablaufen. Die allermeisten Muskelcontractionen laufen thatsächlich nach dem Schema eines solch nicht zum Bewusstsein des Subjectes gelangenden Nervengedächtnisses ab. Der grossartige Einfluss, den die Uebung auf die Gewandtheit unserer Bewegungen nimmt und durch welchen sich beispielsweise die merkwürdigen Leistungen eines Klavier-, Violin-, Tanz- oder sonstigen Kunst-Virtuosen erklären lassen, wird auf diese unbewusste mnemotechnische Thätigkeit des Gehirns zurückgeführt. In Jedem von uns spielt

izgalmak[17]) alkotják. Feltevésünket megerősíti az a védekezés,

felfogása szerint a normális „én“ csak kivételesen érvényesül, s az abnormális cselekményből visszafelé következtetve azt mondja, hogy csak abnormális helyzetekben teremhetnek meg az abnormális cselekmények. Ha pedig azt akarja mondani, hogy ahol az egyén abnormálitása normálissá válik (állandósul), csak ott van helye a beszámításnak, kérdem, ki fogja ezt megállapithatni? Azután pl. a nemzők fizikai degenerációja az utódokban már normálissá válik és csak a szülőkben abnormális. Vagy ezt nem kell számba vennünk? Sőt talán még inkább! Máshol azt hangoztatja, hogy a cselekmény a habitus-ra vall, és csalódik aki azt véli, hogy akarati szabadságánál fogva, bárha gondolkodásának alávalóságát csak az imént bizonyitotta be, a következő pillanatban már az ellentétes nemes cselekményt kiválthatja. Eszerint tehát minden cselekmény a habitualis charakterből folyik, ebben az esetben pedig a cselekmények bifurkálása teljességgel érthetetlen.

[17]) „Unser Thun ist ein äusseres Wiederstrahlen innerer Erregungszustände; es ist kein actives Schaffen von Muskelcontractionen, sondern ein passives Hingerissenwerden zu Muskelcontractionen und läuft also blos auf eine Projection innerer passiver Zustände in die Aussenwelt hinaus. Constante Reize haben constante organische Erregungen, constante organische Erregungen constante organische Reactionen zur Folge, und also bildet sich durch öftere Wiederkehr der nämlichen Nervenerregungen und Muskelbewegungen das Kriterische, Unveränderliche, Bleibende, Typische in unserer äusseren Gestallt, wie in unserer Denk-, Sprech- und Handlungsweise heraus. Unser Typus ist das Residuum der von uns durchgemachten Nervenerregungen, der krystallisirte Rest unserer, durch ererbte Organisation und genossene und erlittene Umgebungsreize zu Stande gekommenen Lebensschicksale. Die in uns wirksamen Energieen sind ein Zwangsergebniss unzähliger Prämissen, die nicht wir, sondern die uns beherrschen, denn wir können uns dieselben nicht nach Laune geben oder nehmen, noch sie verändern, sondern müssen den unwiderstehlichen Geboten der eben vorhandenen automatisch gehorchen. Organische Zwangserregungen sind die Beweggründe von unserem Denken, Wollen, Thun und Lassen welches durch die Einflüsse von Himmelsstrich, Klima, Boden, Race, Stamm, Familie, Gesundheitszustand, Alter, Geschlecht, Ideen, Sitten, Religions- und Rechtsgebräuchen, Staatsverfassung, Gemeindeleben, Handel und Wandel, Kunst und Wissenschaft und noch von vielen anderen wichtigen Factoren mannigfach bedingt erscheint“. W. 493. l.

nös és nem bűnös fogalmakat törülni kellene.[15]) Binding véleménye a felelősségről[16]) feltevésünket megerősíti. A beszámításról szólva arról sem szabad megfeledkeznünk, hogy az u. n. lelki működések fizikai alapját organikus kényszer-

allgemeinen Widerwillens gegen letztere endlich dahin bringen, dass das staatliche Strafrecht ganz und gar brach gelegt wird, indem die Richter und Geschworenen — wie es ja Minzlow und Tolstoi schon heute anrathen — schliesslich auch die gemeingefährlichsten Individuen freisprechen werden, nur um sie nicht einer ungerechten Strafpein preiszugeben, deren Anwendung — wie Dimitri Drill sagt — jeden normal veranlagten intelligenten Menschen geradezu mit „sich aufbäumender Empörung erfüllen muss". W. 421. l.

Ez mindenesetre a jogrend fenntartása szempontjából nagy baj és a reform szükségességét komolyan sürgeti.

[15]) „Die metaphysischen Begriffe „Schuld" und „Unschuld" — Reste der theologischen Anschauung von Sündhaftigkeit und Sündlosigkeit — müssen aus der modernen civilisirten Gesellschaft verschwinden. Die Gerichte sind vollkommen im Rechte, wenn sie die Angeklagten freisprechen, um sie nicht der ungerechten Vergeltungs-Strafmarter zu überliefern". Minzlow. W. 421. l.

A kinzó-büntetés inkább csak a papiron szerepel. Az Állam az imputáció dolgában csak félig-meddig hódol a keresztényi felfogásnak és ez sok viszásságnak forrása.

[16]) „Der Mensch bestimmt sich, heisst: er verwandelt auf Grund einer Abwägung Reize in Motive; er bestimmt sich mit Freiheit, heisst: er war in der Lage, sich seine Handlungen in ihrer Einwirkung auf die Aussenwelt und in ihrem Verhältnisse zu seinen Maximen richtig vorzustellen und die zum Motive aufstrebende Kraft der verschiedenen Reize richtig gegen einander abzuwägen, und er hat in Anwendung dieser seiner Fähigkeit, auf die verschiedenen Reize kraftweigernd und kraftgebend eingewirkt, die einen zu Motiven erhoben, die anderen nicht. Nur der freie Entschluss und die freie Handlung sind das eigenste Werk, des thätig gewordenen Menschen; ihnen allein hat er seinen Stempel aufgedrückt, deshalb bracht er allein sie zu verantworten". (Binding II. §. 32.) W. 423. l.

Wargha szerint ez annyit jelent, hogy csak azon cselekmények esnek beszámítás alá, amelyekben a cselekvő charaktere kifejezésre jut. Ez pedig csak akkor történhetik meg, ha a gondolkodás normális folyamatait semmi sem zavarja. Tarde is hangsulyozza, hogy beszámításról csak ott szólhatunk, ahol az „én" érvényesül. Wargha interpretatió-ját Binding aligha fogadná el és pedig annál kevésbé, mert Wargha

VIII. Az emberben két lélek, két „én“ lakik,[1]) egyik a jó, másik a rossz. A jó és rossz viszonylagos fogalmak,

A test ápolására szükségünk van, de még se feledjük, hogy ahol a test virul, ott a lélek gunnyaszt. Virtus in infirmitate.

[1]) „Meynert nimmt . . . . ein zweifaches Ich an: ein primäres, egoistisches, sinnlich selbstsüchtiges Ich, das als ein Nachklang subcorticaler Nervenreize, nur seinem eigenen Körperwohle lebt und blind materiellen Begehrungen folgt, und ein secundäres, geistiges, altruistisches Ich, das als eine Zusammenfassung von Erregungen höher ausgebildeter Rindenbahnen, auf vollkommenere und complicirtere Bewusstseinsphänomene antwortend, auch über sich hinaus, an Andere denkt, und deren Wohl anstrebt und fördert, weil es von Vorstellungen geleitet wird, welche den Durchbruch niedriger selbstsüchtiger Triebe hemmen und verhindern. Unser ganzes Leben ist ein fortwährender Kampf zwischen unseren sinnlich-niederen und geistig-höheren Gehirnreizen und den auf dieser Grundlage zum Bewusstsein gekommenen verschiedenen zwei Ichbegriffen. Das Kleinhirn-Ich und das Grosshirn-Ich sind die „zwei Seelen in unserer Brust,“ die sich stetig in uns melden und uns unablässig zwischen der tiefsten Thierheit und dem erhabensten Menschthume hin- und hergängeln und über unzählige Stufen von Rohheit und Intelligenz hinab und hinanzerren. Das menschliche Glück liegt, weil der Mensch eine aus Sinnlichkeit und Geistigkeit zusammengesetzte Doppelnatur hat, unzweifelhaft in der Harmonie dieser beiden Iche. Da der Mensch ein sinnlich-geistiges Wesen ist, schwelgt er naturgemäss dann in wohligster Wonne, wenn er sich nach diesen beiden Seiten hin im Höchstmasse befriedigt erkennt, indem er sich dann der richtigen Wechselbeziehungen und der Uebereinstimmung seiner sinnlichen und geistigen Natur bewusst wird, wie dies z. B. vornehmlich bei der von ästhetischer Idealisirung getragenen vergeistigten Wollust des Liebesaffectes der Fall ist, der eben darum den besungensten Stoff aller Litteraturen bildet. Im Allgemeinen ist jedoch die Harmonie dieser beiden Iche, welche zum grossen Theile von zufälligen äusseren Umständen abhängt, nur schütter gesäten Glückskindern dauernd beschieden. Die wenigsten Menschen kommen zu einer friedlichen Abgeklärtheit ihrer Doppelwesenheit; die meisten fühlen ruhelos den Widerstreit dieser beiden Iche in sich auf- und abwogen und nur von biologischen und sociologischen Factoren ganz besonders begünstigten, sog. „edlen Naturen“ ist es vergönnt, nicht blos theoretisch, sondern auch mit praktischem Erfolge den unschätzbaren Werth zu erkennen, der in dem habituell sieghaften Zustande des geistigen Ichs gelegen ist.“ W. 528. 529. l.

Sz. Pál a rómaiakhoz irt levelében (7. C. 15—25.) ugyanezt a gondolatot fejtegeti, különbséget téve a belső ember és állat-ember közt, mely utóbbi alatt az érzékiség hatalmát,

maga a természet egyiket sem ismeri.[2]) A magasabb kultu-

a kivánság törvényét érti, amelynek forrását a testben ismeri föl, ezért mondja: „Igy én magam elmével Isten törvényének szolgálok, testtel pedig bűn törvényének.“ Meynert mindkét „én“-je fizikai, az apostol szerint fizikai „én“, a test, a maga kivánságaival és törvényével szorongatja a magasabb rendű „én“-t, a belső embert, a jobb megismerésére és akarására vágyakozó lelket. Meynert a két én harmoniájában keresi az ember boldogságát, ezt azonban a maga természetes világában soha el nem érheti. Eredményes küzdelemre, a harmónia megvalósítására egyedül a gratia képesíti az embert: ez a kereszténység tanítása. A kétféle „én“ tulajdonképen az egységes „én“ két ellentétes irányu megnyilatkozása. Az érem két lapja, amelyek közül az egyik a szellem magasabb exigenciáit, a másik a test és vér törvényeit tünteti fel. Inkább szólhatnánk tehát az „én“ meghasonlásáról, a két törvény közötti örökös harczról, az egyén örökös ingadozásáról, mely a jóakarás és a rossztevés közt folytonosan megoszolva, a természetes ember kedélyállapotának viszásságát elég híven kifejezi. A két „én“ más szellemben és más értelemben, mint azt Meynert vitatja, úgyszintén a kettő közötti örökös harc: tények, amelyeket a keresztényi világnézlet szempontjából is el kell fogadnunk.

[2]) „Die Natur kennt kein „gut“ und „schlecht,“ in ihr waltet blos moleculare Bewegung und dadurch verursachter Kraftstoffumsatz; „gut“ und „schlecht“ sind Begriffe, welche erst durch subjective Urtheile über Bedürfnisse und Coexistenz-Verhältnisse entstehen. Die Menschen nennen „gut“, was ihnen nützlich, „schlecht“, was ihnen schädlich erscheint, wobei sie zudem häufig in grosse Irrthümer verfallen, und in Folge dessen falschen Moral- und Rechtsgrundsätzen huldigen. Die Naturwissenschaft hat sich auf die Erforschung natürlicher Phänomene zu beschränken und darf ihr Urtheil nur auf Thatsachen gründen, niemals aber auf blos subjectiv-giltige, speculativ-philosophische Thesen, welche mit dem ethischen und ästhetischen Standpunkte der urtheilenden Personen, nach Ort und Zeit, stetem Wechsel unterworfen sind, während die von der Naturforschung wirklich erkannten Gesetze molecularer Bewegung unabänderliche sind. Für die Physiologie, welche auch in den menschlichen Entschlüssen und Thaten nur nothwendige Reflexe von Körperzuständen erkennt, ist auch der sogenannte „gute“ und „böse“ Mensch nur ein natürliches Phänomen, ein mit naturgesetzlicher Nothwendigkeit vorhandenes und sich bethätigendes Exemplar der Menschengattung; für sie

liegt der Unterschied zwischen einem guten und bösen Menschen blos in einer verschiedenen habituellen Erregbarkeit des Organismus, in Sonderheit in dem Erregbarkeitsverhältnisse des Gehirnstammes und Kleinhirns gegenüber dem Grosshirne. Wie der Gehirnstamm und das Kleinhirn der Sitz der sinnlich-selbstischen Reize und Triebe sind, so ist das Grosshirn (der Cortex, die Gehirnrinde) die Localisation der höheren geistigen Functionen und Fähigkeiten und somit in Sonderheit auch aller jener Vorstellungen und Parallelempfindungen, welche das Anwachsen und die Entladung sinnlich-selbstischer Reize auf Grund altruistischer Gefühle und Strebungen zu verhindern vermögen. Was zu einem bösen Menschen macht, ist sonach eine Körperbeschaffenheit, bei welcher sich die ausschlaggebenden Nervenenergieen vorzüglich auf den Gehirnstamm und das Kleinhirn concentriren, während solche im Grosshirne, und speciell in gewissen feiner organisirten und complicirter functionirenden Rindenbahnen desselben, gar nicht, oder nur spärlich und schwach auftreten. Bosheit ist das Nothleiden an einer ganz bestimmten höheren corticalen Function.“ W. 533. 534. l.

Előre bocsátjuk, hogy a „viszonylagos“ elnevezés alatt a pozitivisták ahányan vannak annyifélét értenek. Comte, Littré, Spencer, Mill, Wundt, az ismeretek relativitását eltérőleg fejtegetik. Részünkről azt mondjuk, hogy abszolút ismereteink is vannak. Igy pl. értelmünk megismeri az igazságot, pedig az igazság abszolút. Ami pedig a jót és rosszat illeti, elismerjük, hogy a természetben önmagában véve minden jó, az emberhez való viszonyában azonban valamely dolog jó is lehet meg rossz is, közönbösségéből tehát esetleg kilép. Fizikai értelemben véve tehát csakugyan elmondhatjuk, hogy a jó és a rossz viszonylagos fogalmak. Másként áll a dolog az erkölcs világában. A tulajdonképeni értelemben vett jóról vagy rosszról csak itt lehet szó. Ami az erkölcsi törvénynyel egyezik, az jó (in se), ami azzal ellenkezik, az rossz. Subjectiv értelemben véve lehetséges, hogy az, ami „in se“ jó volna, „ratione subjecti“ értékét veszti. Az is megtörténhetik, hogy a morális szempontból közönbös cselekmények, a cselekvőben kvalifikációt nyernek és eredeti közönbösségükből kilépnek (pl. ratione intentionis). Abban az értelemben azonban, amelyben a jó és a rossz viszonylagosságát a pozitivisták vitatják, mintha az embertől független, fölötte uralkodó és általa meg nem másítható erkölcsi törvény nem léteznék: a jó és a rossz viszonylagosságát el nem fogadhatjuk. Viszont azonban elismerjük, hogy az erkölcsi törvény felismerésében és megvalósításában bizonyos relativitás fennforoghat, s hogy a jóra és

rális fejlettséggel biró egyének a jók,[3]) ezeknél a nagy-agy praepotentiája[4]) a kis-agygyal és a gerinczagygyal szemben biztosítva van.[5]) A jó csak negativum, ellenben a rossz

rosszra vonatkozó fogalmaink fejlődésképesek. Azt azonban tagadjuk, hogy az evolúció ellentétes irányban is érvényesülhet s a pozitív fogalomból negatív fogalom képződhetnék. Ami ma igazság, az holnap is igazság marad, lehetséges azonban, hogy holnap már tökéletesebb fogalmam van valamely igazságról mint ma. Ami az erkölcsi törvénynyel ma egyez, az holnap is egyezni fog. Az igazság és az erkölcsi törvény rendje nincsenek alávetve a viszonyok változandóságának. A gravitatio törvénye a megismerő alanyokra való tekintettel proteusszerűleg változik, de „in se" változhatatlan és egységes igazság. A tárgyilagos igazság abszolút, az igazság alanyi képe ellenben evolúcióképes, vagyis ismereteink az azonság határain belül tökéletesedhetnek. Az erkölcsi jóról ugyanezt mondhatjuk. Ha a pozitivizmus azt akarja mondani, hogy az abszolút, midőn ismeretünk körébe lép, viszonyba került, vagy hogy az abszolútot nem ismerjük meg közvetlenül, csak viszonyaiban, akkor csak a mi meggyőződésünket tolmácsolja. Egyébiránt, aki az abszolút megismerhetetlenségét vitatja, létét közvetve elismeri. Azt azonban megengedjük, hogy az emberiség az igazsággal és az erkölcsi rend törvényeivel sokszor hadi lábon állt, kodifikálta az erkölcsi rosszat, és a hazugságot vagy a tévedést igazság gyanánt hirdette, századokkal esetleg ezredekkel később pedig tévedéseit megjavította. Ez a történelmi tény azonban nem az igaz és a jó, hanem az ember metamorfózisát jelzi.

[3]) L. 533. l. már idézett helyet.

A magasabb kultúrával dicsekvő népek és egyének nem mindig jók, sőt a keresztényellenes kultúra az emberi természet árnyoldalait fejleszti ki. Ezt a történelem számos példával igazolja.

[4]), [5]) „Ein edler altruistischer Mensch ist derjenige, welcher auf Grund eines vollkommeneren, die Beziehungen und Bedürfnisse der Allgemeinheit richtig begreifenden Denkens, auch fremde Ansprüche respectirt und respectiren muss, weil bei ihm die höchste Function der Einbildungskraft, nämlich das Vermögen, sein Denken dank intensiver Parallelempfindungen über sein primäres Ich zu erheben und sich in

die leidende Lage Anderer zu versetzen, und demgemäss also auch sein Mitgefühl, sehr lebhaft entwickelt ist, indem sein Cortex so mächtige Hemmungsvorstellungen gegenüber selbstisch-sinnlichen Kleinhirnreizen auslöst, dass letztere überall dort in den Hintergrund treten und unwirksam bleiben, wo ihre Explosion Andere kränken und fremde Rechte verletzen würde. Wer auf Grund corticaler Schwäche, solcher wirksamer Hemmungsvorstellungen entbehrt, ist je nachdem die Ursache in zurückgebliebener Entwicklung oder aber in Degeneration liegt, entweder ein moralischer Idiot oder ein moralischer Krüppel d. i. ein Individuum, bei dem die höchste Stufe des Denkens: das Erfassen des Allgemeinen, und die edelste Seite der Einbildungskraft: das Mitgefühl, auf Grund corticaler Unentwicklung oder Entartung unter der normalen Entwicklungsstufe seiner gebildeten Zeit- und Volksgenossen zurückgeblieben ist. Man kann einen solchen, wegen seiner vorherrschenden Gehirnstamm- und Kleinhirn-Function — die angedeutete richtige Bedeutung des Wortes im Auge behaltend — kurzweg einen Kleinhirnmenschen nennen; der geistig vollkommenere Mensch hingegen, dessen Cortex auf Grund correcteren Denkens die gehörigen Mitgefühlsvorstellungen producirt, darf, wegen seiner habituell vorherrschenden Grosshirnfunction, ein Grosshirnmensch genannt werden. Von diesem Gedanken geleitet, theilt auch neuester Zeit Lacasagne — offenbar unter dem Einflusse der Lehren Gall's und August Comte's stehend — die Menschen, und speciell auch die Verbrecher, in: Vorderhaupt-Menschen (frontaux), Seitenhaupt-Menschen (parietaux) und Hinterhaupt-Menschen (occipitaux), neben welchen drei Arten Gehirn-Menschen er jedoch auch noch gewisse, blos durch Reflexe des tiefsten Bewusstseinscentrums in Bewegung gesetzte Rückenmarks- (Spinal-) Menschen annimmt, zu welchen er speciell auch die menschlichen Collectivwesen, ganz besonders die „Menschenmengen“ rechnet, und zwar auch diejenigen die sich aus höher entwickelten Gehirn-Menschen zusammensetzen. Diese Benennungen bieten jedenfalls den Vortheil, dass sie uns, entgegen den bisherigen, aller naturwissenschaftlichen Grundlage entbehrenden speculativen Ansichten, stetig in gehöriger Weise an die Nothwendigkeit gemahnen, in guten und bösen Menschen nicht freiwillige Engel und Teufel, sondern menschliche Individuen von verschiedener Naturanlage und specifischer habitueller Gehirnfunction zu erkennen, an welcher sie schuldlos sind, weil sie ihnen angeerbt, bzw. durch ihr Schicksal und ihre Umgebung anerzogen wurde“. W. 535. 536. l.

Ha elismerjük, hogy a psychicum és a physicum közt causalis kölcsönviszonyok vannak, nincs okunk tagadni, hogy a psychicum kedvező változásai az agy, illetőleg a nagy-agy és kis-agy úgyszintén a gerincagy egymáshoz való viszonyában: reális képletekben is kifejezésre juthatnak. Ezt azonban se Meynert, se más nem látta, tehát természettudományi

positivum.[6]) A keresztény morálnak igaza van, midőn az igazság és az emberek szeretetét hirdeti.[7])

igazság gyanánt nem is állithatja. Az egész nem egyéb, mint természettudományi köntösbe bujtatott hipotézis.

[6]) „Je mächtiger ein Lebewesen durch seine primäre egoistische Bewusstseinsfunction beeinflusst wird, auf einer desto tieferen Stufe der Intelligenz und Gesittung steht es; je mächtiger es von seiner secundären mitfühlenden altruistischen Bewusstseinsfunction beeinflusst wird, eine desto höhere Stufe der Intelligenz und Gesittung hat es erreicht. Die Edelleistung der Gehirnrinde besteht hienach darin, einen Reichthum von Parallelempfindungen und Mitgefühlsvorstellungen zu produciren, die stark genug sind, um die Reize der subcorticalen Sinnlichkeits-Centren zu hemmen und zu überwinden, oder dieselben gleich a priori gar nicht aufkommen zu lassen. Meynert erblickt demzufolge zwei gegensätzliche Daseinsformen in der Natur. Die eine besteht darin, dass das Thier nur selbstsüchtigen Trieben folgend, seine Umgebung rücksichts- und erbarmungslos ausbeutet, indem es zur Erhaltung seines Daseins gar nichts, oder nur sehr wenig durch eigene Arbeitsleistung beiträgt, dasselbe vielmehr nur auf Kosten des Daseins und der Mühewaltung und Arbeit Anderer fristet. Diese Lebensform nennt Meynert die parasitische, und sie repräsentirt ihm das Böse in der Natur. Die andere Daseinsform ist die Lebensweise derjenigen Thiere, welche sich aus eigener Kraft und durch eigene Arbeit erhalten, sich hiebei gegenseitig Hilfe leisten und sich zu vereinter Gemeinschafts-Arbeit verbinden. Diese Daseinsform nennt Meynert die mutualistische (auf gegenseitige Erhaltung hinzielende), und in ihr erkennt er das Gute in der Natur, worin seiner Ansicht nach auch das Wesen der Gesittung gründet. Meynert begegnet sich in dieser Auffassung mit seinem berühmten ärztlichen Collegen Rokitansky. Rokitansky findet, „das Böse als Charakter schon im protoplasmatischen Urthier ausgeprägt; dieser Charakter offenbart sich in Aggression (Beuteergreifung), und wurzelt im Hunger des Protoplasmas. Dieser agressive Charakter ist an und für sich böse, das Gute ist blos negativ, ein Minimum dieses Bösen." W. 529. l.

Itt csak röviden érintjük a dolgot. Jó az, ami rendeltetésének, céljának megfelel, ami a maga ideálját híven kifejezi. Ebben az értelemben minden jó lehet. Ami önmagában véve látszólag nem jó, ami eszméjét el nem érte, a természet nagy concertjében még mindig jó lehet, nem ugyan önmagában, hanem csak vonatkozásaiban. Ami egyre nem jó, másra még mindig jó lehet. Ha két dolog viszonyba kerül, egyik a másikára nézve jó, ha eszméjük megvalósítására nézve egymásnak kölcsönösen kedveznek. Az emberre nézve mindaz jó, ami őt eszméjéhez közelebb juttathatja. A cselek-

mények világában minden jó, ami az ember eszméjének megfelel (objectiv); ha az egyén az ember eszméjének megfelelő cselekményt tudva, akarva és szabadon váltotta ki (egyébiránt csak az ilyen cselekvésről mondhatjuk, hogy az ember eszméjének megfelel), akkor a cselekmény erkölcsileg is jó kvalifikációt nyer (subjectiv és objectiv); de hacsak az egyén eszméjének felel meg, akkor lehetséges, hogy csak subjectiv s nem egyszersmind ocjectiv jóról beszélhetünk. A parazitizmus és az egoizmus az ember eszméjének meg nem felel, Meynertnek tehát igaza van. Az aggresszív charakter hiánya még nem involválja a nemes charakter fennforgását, továbbá a rossz az ideál negatio-ja, tehát nem a jó, hanem a rossz a negativ fogalom. Ennyiben tehát sem Meynertnek sem Rokitanskynak nem adhatunk igazat. Meg kell még említenünk, hogy a keresztény világnézlet szerint, a rossz is elvesztheti tüskéjét, mert az isteni kegyelemmel fegyverkező s a kegyelem magasabb világában élő emberre nézve minden jó, mert az Istent szerető lelkeknek minden javukra válik. „Diligentibus Deum omnia cooperantur in bonum."

[1]) „Die „christliche Moral" im modernen Sinne trägt einen universellen Charakter; sie ist ein supra-nationales und supra-confessionelles Kunstwerk, an dem seit Jahrtausenden, schon lange vor Christus beginnend, bis su dieser Stunde, unzählige Völker des Orients und Occidents im Verhältnisse ihrer fortschreitenden Gehirnentwicklung, mitgearbeitet haben. Die von ihr proclamirten Grundsätze der Wahrheits- und Nächsten-Liebe und einer auf ausnahmsloser Menschenachtung und Brüderlichkeit gegründeten höheren socialen Ordnung erscheinen daher ganz folgerichtig auch im Lichte der heutigen Naturwissenschaft als die edelste Blüthe, die der Menschengeist bisher überhaupt getrieben hat und nothwendig überall zeitigen musste, wo Individuen und Völker jene Kulturstuffe erklommen, deren charakteristisches Merkmal ein so hochentwickeltes Grosshirn ist, dass dessen vergeistigte, abstracte Vorstellungsreize die sinnlichen Reize des Gehirnstammes und Kleinhirnes zu hemmen und zu besiegen vermögen, denn eine solche sieghafte Hemmung der sinnlichen und egoistischen subcorticalen Reize ist es ja, worauf im Wesentlichen jene Function des Grosshirnes beruht, welche die Grundlage der Sittlichkeit bildet."

Csak a tájékozatlanság és a tudatlanság kisérelhetik meg, hogy az evangelium jelentőségét és Krisztus munkájának horderejét kisebbítsék. Másrészről azonban bizonyos, hogy az idők bizonyos tekintetben beérlelődtek az evangéliumra és Krisztus elfogadására. A kereszténység ezt is Istennek s nem az em-

bereknek tulajdonítja. Továbbá, ha a keresztény morálnak igaza van, akkor a pozitivizmusnak nem lehet igaza, mert ez a kettő egymást kizárja. A kereszténység élő fa, melynek virága a hit, a morál pedig gyümölcse. A keresztény morál legszebb tételeit: az igazság és a felebarát szeretetének tanítását elsikkasztani és a pozitivizmus rendszerébe beilleszteni, egyszerüen lehetetlen. Ha a nemes gyümölcsöt a termőfáról leszakítják és a kóróra kötözik, csak a tudatlanokkal lehet elhitetni, hogy azok nem a nemes törzsön, hanem a kórón termettek. Gyümölcseiről ismerjük meg a fát. Ha a kereszténység fája a legnemesebb gyümölcsökkel kedveskedik, akkor maga a fa is nemes, s az emberiségnek érdekében van, hogy ezt a fát ápoljuk, védelmezzük s a jövő nemzedék számára is megőrizzük.

Wargha a pozitivizmusra építette egész büntetőjogi rendszerét. Nem lett hűtlen a mesterhez, mint Littré, Taine, Spencer stb., hanem egyenesen a Comte-féle hagyományokra támaszkodik. Hangsulyozza az ismeretek relativitását, a Comte-féle hármas törvényt, s legfeljebb a jó és rossz diagnozisában követi Spencert.*)

*) Comte rendszerének alapja a hármas törvény, mely szerint gondolataink, képzeteink minden rendje, ismeretünk minden ága szükségképen hármas fokon halad át. A theologiai felfogás a kiindulási pontot jelzi, a metafizika az átmenet, a pozitiv gondolkodásmód végérvényes magyarázati mód. A pozitivizmus a maga rendszerét végérvényes és bezárt rendszernek vallja, s ebben sem kerülhette ki a korábbi bölcselők scylláját. Descartes az elemző mértan tudományának megteremtője, a mennyiségtani módszer alkalmazásával akarta kiküszöbölni az örökös vitatkozást a filozófia területéről; Locke-t ugyanazon gondolat lelkesíti, midőn a tapasztalati módszer kizárólagosságát hirdeti. Ám Descartes rendszeréből más rendszerek keletkeztek; Locke tapasztalati rendszeréből némelyek az idealizmusba, mások a realizmusba keveredtek. Kant a kritikai módszerrel akarja helyettesíteni Descartes a priorisztikus módszerét és Locke rendszerét, s azt hiszi, hogy a végérvényes bölcseletet — amelyről Descartes és Locke álmodoztak — megalapitotta, s a metafizika hitelét lerontotta: ő is csalódott. Fichte és Hegel idealizmusa, Herbart realizmusa s még egy csomó rendszer, Kant végérvényes rendszerének gyermekei. Comte is azt hiszi, hogy külön bölcseletet teremt. Rendszerét ugyancsak végérvényes rendszernek vallja, melyre az egyes ember: férfikorában, az emberiség: haladásának delelő pontján jutott el, ahol már lényeges változásnak, módszerbeli különbségnek helye

Wargha a 163. laptól kezdve azt fejtegeti, hogy a theologia, filozófiai, történeti és természettudományi módszerek uralma a büntetőjog vidékén is megállapítható. Ez a tanítás nagyon hasonlít azokhoz a mesékhez, amelyekben olyan három különös országról zeng az ének, ahol minden rézből, ezüstből vagy aranyból van. Bizony a szinarany, a szinezüst csak ritkán fordul elő, vegyítve azonban gyakran találhatók. A különböző módszerek nagyon is szépen elférnek a valódi tudományosság concertjében, csak az ember fejében nem férnek össze, de ezt is csak kivételesen állíthatjuk. Minden módszernek megvan a maga területe és a maga illetékességi köre. Mindent nem lehet lombikba szorítani, bonckés alá venni, viszont ahol a kisérletek beszélnek, ott nincs szükségünk hipotézisekre. Az egész elmélet csupa tulzás és valótlanság.*)

többé nem lehet (legfeljebb az adott sikban való tovább fejlődésnek), s meg kellett érnie, hogy a pozitivizmus egyik legkitünőbb képviselője Littré, Comte rendszerének egyik felét a másik ellentétének állitotta azonfelül a hires hármas törvény helyett is saját törvényét ajánlotta (a négy korról). Mill Stuart J., Taine, csakúgy eltérnek Comte rendszerétől, mint Kanttól pl. Schoppenhauer vagy Hartmann, vagy pl. Locketól az idealista Berkeley vagy a skeptikus Hume. A pozitivizmus legujabb követői közül Spencer Herbert már csak névleges pozitivista, tényleg azonban metafizikai rendszert alapitott és míg Comte agnosticismusát negativnak nevezi, a magáét pozitivnak hirdeti. Az ujabb Comte-isták pedig azt vallják, hogy „Kant és Comte tanai kiegészitik egymást".

Comte-nek a pozitivizmus alapgondolatát, a hires hármas törvényt be kellett volna bizonyítani, s minden tudományról be kellett volna igazolnia, hogy azok tényleg átmentek a fejlődés hármas fokán, ezt azonban elmulasztotta. Maga Stuart Mill vádolja egyik művében (August Comte and the Positivisme. L. Kozáry i. m. bővebben), hogy a bizonyitás kánonját teljesen mellőzte. Nem Comte törvényét, hanem épen az ellenkezőt lehet bebizonyitani. Egyébiránt Comte maga is megvallja, hogy az ő vizsgálódásai csak az emberiség elitjére vonatkoznak, a történelmi anyagot pedig úgy válogatta meg, amint törvénye igazolására szükséges volt.

*) Pl. az, hogy a theologus még ma is minden igazságot, (talán még a büntetőjog területén is) a kinyilatkoztatásból akarna lehozni: légből kapott állítás, és ugylátszik a rendszerezés kedvéért állítják fel a tételt, csak az a kár, hogy az igazság rovására. Nincs is senki, aki midőn gondolkodik, kutat, önmagán szerzett megfigyeléseit, a külső történeti tények tanulságait fel ne használná, s csak természetes, hogy a termé-

szettudományi tudás többoldaluvá teszi a gondolkodót, s alaposabb reményt nyujt arra nézve, hogy az igazságot könnyebben felismerhetjük és teljesebben felfoghatjuk, a gyakorlatban pedig tökéletesebben alkalmazhatjuk; de hogy a természettudományi módszer volna az egyedül üdvözítő, az époly szélsőség, mintha mindent öntudatomból akarok megismerni, és tiszta apriorisztikus módszerrel akarok boldogulni. Nem veheti a theologustól senki rossz néven, hogy hitét és tudását össze akarja egyeztetni, s mielőtt tudásába valamit átvenne, főkép a hipotéziseket, a hit próbájának is aláveti. Különösnek tünik ez fel a laikusoknál, értem azokat, akik az összegyeztetés ezen munkáját soha meg nem kisérelték, vagy ami a leggyakoribb, minthogy tudományos tudásuk erősebb volt mint hitbeli tudásuk, az összeegyeztetés sohasem sikerült. Az egyoldaluság soha nem vezet helyes irányban, s a természettudományi módszer kizárógalos hangoztatásával épen így vagyunk. De még a szélszőségek képviselői sem tudják következetesen keresztül vinni, hogy kizárólagosan egyik vagy másik módszer szerint gondolkozzanak. Elvégre is a tapasztalás utján nyert képzetekkel dolgozunk, s ezeket magunkból kivetnünk akkor sem lehet, ha elhitetjük magunkkal, hogy pl. a külső tárgyak csak az emberi szellem vetítései, tehát a spiritualisztikus monizmus mellett kardoskodunk. Hát az emberi élet tanulságai mit bizonyitanak? Az ifju mindent elhisz, — a sok csalódás folytán odajut, hogy némelyik semmit sem hisz, a másik beáll skeptikusnak, megszüri hitét és tapasztalását, tartózkodóvá leszen, s még tudásával szemben is bizalmatlankodik. Igy volt ez az emberiséggel is. De valamint nem mondhatjuk azt, hogy az ember élete kezdetén hitből él s mit sem tapasztal, nem gondolkodik, úgy az emberiségről sem mondhatjuk, hogy ebben vagy abban a korszakban kizárólag a revelatio-ban kereste az igazságot, később eszével akarta megismerni, majd a tapasztaláshoz fordult, s végre a természettudományi módszerhez jutott el. Lehetséges azonban, hogy az egyik módszer uralkodó eleme a hit, a másiké a bölcselet, a harmadiké a tapasztalás és i. t., a többi pedig ugyanekkor csak alárendelt szerepet játszik. Sokkal helyesebb, ha azt mondjuk, hogy vannak igazságok, amelyeket hittel ismerhetünk meg; ismét vannak más igazságok, amelyekre a tapasztalás tanit; némely igazságok megismerésére logikai okoskodás és a már meglevő képzetek associatiója alapján jutunk el, s kétségtelenül a természettudományi kutatások uj igazságokat ismertettek meg velünk, vagy legalább valamely kellőleg nem mérlegelt igazságra figyelmeztettek, illetőleg egyik vagy másik igazságot új vagy eddig kellőképen nem méltatott oldaláról ismertették meg velünk. Ez az elméletek tulajdonképeni haszna. Az igazság azonban lényegében egy és ugyanaz, bármi módon került is tudásomba. A hitigazságoknak is megvan a tapasztalati jellegük, annál is inkább, mert a hitigazságok némelyikét csak az fogja megérteni, aki életét azon igazságok szerint rendezi be. („Cselekedjétek és lássátok.") A tapasztalás tehát tökéletesiteni fogja az alanyi értelemben vett hitet. De az késznek és a történelemnek is megvan itt a maga szerepe. A különböző módszerek ugyanazon igazságot más és más oldaláról ismertetik meg, de az igazság egységes jellegét meg nem

változtathatják. Bizonyos azonban, hogy az igazságok világában a megismerés szempontjából, a módszerek sorrendje különböző. Vannak igazságok, amelyekkel a gyakorlatban ismerkedünk meg, eszünk és hitünk szavatolnak mellette. Más igazságokat spekuláció utján ismerünk meg, s csak azután fordulunk a gyakorlat próbakövéhez. Ismét más igazságokra a történelem tanít bennünket, s csak azután keressük, hogy vajjon azon igazság mellett tanuskodnak-e a szemeink előtt lefolyó események, hogy észszerü-e az illető igazság, nem fedezünk-e fel benne belső ellenmondást, illetőleg eddigi tudásunkba be tudjuk-e illeszteni minden zavar nélkül. Az igazság megismerésének módja a különböző életkorban más és más, nemcsak, hanem az igazságok s az egyének természete szerint is változó. A megismerés módja azonban soha sem kizárólagos, hanem legfeljebb uralkodó jelleggel bir, amennyiben bizonyos igazságot, bizonyos adott időben és korban egyik vagy másik módszer szerint ismerhetünk meg könnyebben, a többi módszer azután az igazság teljesebb ismeretére segit bennünket. A természettudományok világosabban megtanítanak bennünket arra, hogy az egész nagy természet egy harmonikus egészet képez; meggyőznek arról, hogy a természet igen sokszor helyes és egyszerü analogiával szolgál oly esetek megoldására, amelyek az emberi életben, a társadalom szövevényes alakulásai közepette, magasabb kiadásban bár, de folytonosan ismétlődnek, épúgy mint magában a természetben. Ez könnyen érthető, ha meggondoljuk, hogy az ember egyik felével a nagy természetet mutatja be kicsinyben (mikrokosmos) s a természetben uralkodó törvények reá is vonatkoznak. Az ember tehát a nagy természetben, mintegy tükörben szemlélheti is magát, ugyszintén a benne uralkodó törvényeket megismerheti, ha kellő ismerete és gyakorlottsága van hozzá. Ez sem uj dolog, s ha kevésbé általánosan, nem is oly világosan mint ma, sokan tudták ezt már régente is, mielőtt a természettudományok oly óriási lendületet vettek volna, mint napjainkban. Csakhogy az emberek szeretik a végleteket. Annyit bibelődtek régente a metafizikai kérdésekkel, hogy végre megfeledkeztek az anyagról, letagadták a külvilág reális létezését s azt mondották, hogy az érzéki észrevevés tárgyai, az egész külvilág, tulajdonképen az emberi szellem vetitései. Azután, mikor a metafizikai problemák fejtegetésébe beleuntak és az elméletek gombaszerüleg felszaporodtak, az emberek kezdették egymást nem érteni, a sok abszurd filozofálást pedig annyira megunták, hogy valóságosan fáztak, ha eleven filozófussal kellett találkozniok. Midőn a spekuláció divatját multa, akkor meg a másik végletbe estek: Turták furták a földet, kerestek, kutattak, pozitív, kézzel fogható igazságok után epekedtek, eközben annyira belemerültek az anyag, vagy mondjuk a nagy természet problemáiba, hogy utóbb letagadtak mindent, ami nem anyag, az elmult századok lángelméit kigunyolták, s az anyagba belebonyolulva kiadták a jelszót, hogy nincs más mint anyag. Lélek? Az meghaladott álláspont. Metafizika? Sajnálatra méltó tévedése az emberiségnek, atavisticus, sötét középkori remanencia, az emberiség haladásának óriási hátrányára. Hit? A modern ember nem hisz, hanem tud. (Ugyan könnyen lemérhetnők pozitív tudásunkat.) Elveiket rendszerbe

foglalják, s ennek a másik végletnek a neve: materialisztikus monizmus, szemben a másikkal, amelyet — mint emlitettük — spiritualisztikus monizmus-nak nevez a filozófia. Az emberiség azonban nem hajlandó arra, hogy a túlzókat a végletekbe kövesse. Ideig-óráig megcsodálja egyik vagy másik zseniális képviselőjében az egyes rendszereket, sőt egy töredék egyik-másik iskola hivének is vallja magát. A nagy többség azonban megmarad a középuton s a túlzók állitásait megrostálja, szépen összeegyezteti és az eszmék nagy harcában tisztázott igazságokat, ismereteinek kincstárában szépen elhelyezi. Csakugyan nevethetne az ember, ha nem volna valami szomoru is a tények végletes egymásutánjában. 30 évvel ezelőtt a tudományos világ sem Istenről sem lélekről nem akart tudni, divatos lett az istentagadás, nemcsak a tudósok, hanem a tudatlanok közt is. Ma az Istent különböző elnevezés alatt mindenki elismeri; ami pedig a lelket illeti, még az asztal lábában is szellemeket keresnek, s valószinü, hogy Darwin és követői évezredeken keresztül (ha t. i. fenntartja magát a darwinizmus) nem fognak összetoborozni 80 milliónyi hadsereget, amennyire ma a spiritisták számát teszik, jóllehet a materialista és spiritualista tudósok vállvetve fáradoznak, hogy a spiritizmust leálcázzák, de hát ez is csak félig-meddig sikerül. Mint említettem, túlzásra túlzás a felelet. A materialisztikus monizmus (vagy ha tetszik darwinizmus) túlzásait a büntetőjog területére is átültetik. Mi az oka? Tán épen az, hogy az eddigi büntetőjogászok tisztán metafizikai alapon állottak, s a physicummal kellőképen nem számoltak. Csak az akaratot akarták presszionálni, de hogy az akarat érvényesülését elősegítsék stb. arra nem gondoltak. Pedig az akarat is fizikai feltételek közt érvényesülhet, s mint a lélek a materiához, úgy van kötve az akarat is bizonyos materiális feltételekhez. Heroizmust csak az Isten várhat az embertől. Sem az Állam az ő polgáraitól, sem az ember embertársaitól nem várhatja a heroikus magatartást, már csak azért sem, mert az ember physikuma nagyon is meggyengült. Pedig a gyakorlatban nem igy volt. A természettudományi büntetőjogi iskola hitvallása szerint a jog maga is természeti jelenség: az emberi természetnek bizonyos formák szerint való megnyilatkozása, s ezért szükséges, hogy az emberi természetet s az emberiség fejlődésének törvényeit ismerjük; s az anthropologia vivmányait, amely — mint mondják — különösen ezekkel foglalkozik, kellő figyelemre méltassuk. Ám az embernek kettős természete van, egyiket figyelembe kell vennünk, a másikat nem szabad szem elől tévesztenünk, ez azonban nem akadályoz bennünket, hogy a tények mezején maradjunk, a kisérletezés próbakövét és a tapasztalás tanulságait felhasználjuk. A természettudományi módszer csak az egyik tényezővel számol. A tiszta speculativ-filozófia a másik végletet képviseli. Itt a túlzás. Ma ugyan a természettudományi módszer legalább is egyelőre legyürte a speculativ filozófiát, s ez természetes is. Ma a természettudományok kötik le korunk lángelméit, épúgy mint valaha a jog, a theologia, a bölcselet stb., ép ezért kevés ma az igazi filozófus. E jelenséggel összefügg egy másik, hogy t. i. kevés az ideálizmus és sok a reálizmus, ez a mai kor jellembetüje. Nem vitatjuk a természettudományi módszer helytelen-

ségét, de nem is ismerjük el kizárólagos hivatottságát, mintha a megismerésnek nem volna más módja, mint a tapasztalás, s a természettudományi módszer volna az egyedül üdvözitő, tudományos, megbizható módszer. Az bizonyos, hogy ha valaki csak a természettudományokkal foglalkozik, utóbb már nem is tud másként gondolkodni, mint a természettudományi módszer szerint. Az egyoldaluság azonban sohasem alkalmas arra, hogy valamely igazságot egész teljességében megismerjen vagy megismertessen. Az egyoldaluság az erők egyensúlyának felbomlását jelenti, pedig itt végződik a józanság birodalma, ez az állapot a tudományos őrültségnek egy neme már, amelynél minden cselekvőségre, minden agyfunkcióra ránehezedik egy rögeszme. S ez a mai viszonyok között egészen természetes. Az ember ismereteinek köre lavinaszerüleg növekszik. De omni re scibili csak azok disputálnak ma, akik alaposan semmihez sem értenek. A különböző tudományágakban csak az egy-egy irányban való kiképzés is emberöltőre kiterjedő munkásságot igényel. A szaktudósnak egész könyvtárakat kell átböngésznie, hogy csak némi tájékozottságra tegyen szert. Szakfértiak képződnek, ezek pedig többékevésbé mindig egyoldaluak. . . . A természettudományoknak nagyon sokat köszönhetünk, de talán legkitünőbb vivmányainak egyike az, hogy az emberiség gondolkodásmódját tökéletesitette, reálisabbá tette, s a természet tanulságainak értékesitésére tanitotta az embert. Nem tagadhatjuk, hogy képzeteinket megtöbbszörözte, fogalmaink körét tisztábbá tette, itéleteinket helyesbitette, de szenvedélyei fékezésére, érzékiségének, állatias ösztöneinek meggyőzésére nem a természettudományok tanitják az embert, sőt e tekintetben az emberiség soha nem bizonyult gyengébbnek, mint épen ma, a természettudományok virágzásának tetőpontján. S ha némely természettudósok kérkednek is vele, hogy igazi emberszeretetre ők tanitják az embereket, a nagy többség a természettudományok révén soha nem fogja megtanulni az emberszeretet nehéz tételét. A valódi rokonszenv és részvét (felebaráti szeretet) virágai nem a természettudományok mezején virultak először, ma sem ott van természetes hazájuk, legfeljebb mesterséges uton módon tenyésznek. Arra sem a természettudományok tanitották meg az embert, hogy az igazság szeretete és a felebaráti szeretet ethikai kötelességek. A tapasztalás pedig arról tanuskodik, hogy a nem tudósok sokkal több áldozatot hoznak a felebaráti szeretet oltárán, mint a természettudományi felvilágosodás fiai, akik inkább csak elméletben ismerik a tétel szépségét, anélkül, hogy annak értékességét a gyakorlatban is kipróbálták volna. A konzervativ iskola mindenesetre hibázott, midőn a régi theologiai, filozófiai, legfeljebb történeti módszer mellett a természettudományi módszerről hallani sem akart. A modern kutatások eredményeit nincs okunk mellőzni. Az igazság a természettudományi próbát is kiállja. — A természettudományi módszer megőriz bennünket, nehogy a spekuláció utvesztőjében eltévedjünk, midőn módot nyujt arra, hogy a felismert törvények helyességét, a tapasztalás próbakövén igazoljuk. Azt is elismerjük, hogy a természettudományok a megfigyelést, a gondolkodást élesítik, a helyes ítélkezést pedig jelentékenyen elősegítik. A természettudományok ugyanis megtanítanak ben-

nünket, hogy a jelenségeket legkisebb részleteikben is megfigyeljük, helyesen különböztessünk, pedig a helyes különböztetés mestersége s az észlelés pontossága, a tudományos előhaladásnak, az igazság kutatásának leglényegesebb feltétele, és csak magas intelligentiának sajátja. Ha valakinek, hát a büntetőjogásznak van szüksége ilyen kritikailag boncolgató, helyesen különböztető, finoman észlelő tehetségre, hisz a legkényesebb materiával dolgozik, amilyen az élet, szabadság, becsület stb. Ha a büntetőbirónál mind ez hiányzik, megengedem, hogy rákaptafázza az esetre a §-t, de a tévedések özönének lesz kitéve. A büntetőbiró nem lehet gép, amint hogy az itélkezés sem lehet sablonszerü foglalkozás, s maga az itélet pedig gyári munka. A helyes distinctio vezérli a birót a méltányosság területére, s arra képesíti, hogy pozitiv jog egyhangúságát, az élet ezerféle változatosságával összeegyeztesse, s a gyakorlatban felmerülő ellentéteket kiegyenlitse. A törvény merev alkalmazása nem lehet igazságos, mert minden esetre nem lehet §-t gyártani, sem a §-ok az életben ezerféleképen variáló eseteket teljesen nem fedhetik. A betüjudicatura ép ezért, a tárgyilagos értelemben vett igazságosságnak nyilt arcul csapása. Ezt még a spekuláció túltengésének köszönhetjük. A természettudományi iskola módszere ellen felhozzák, hogy az sem megbizhatóbb mint más módszer, s az Államnak nincs elég oka arra, hogy a fennálló rendszert másikkal helyettesítse, míg vélemény véleménynyel, hipotézis hipotézissel áll szemben. Erre az ellenvetésre azt szokták mondani, hogy a természettudományi iskola tételei szabatos megfigyelés alapján és a tapasztalás által is igazolt (?) természeti törvényeken alapuló tételek, amelyek jobbára (!) érzéki észrevevés által ellenőrizhetők, úgy szólván kézzelfogható igazságok, s ezért általános elismerésre számithatnak. A természettudományi iskola nem is tesz mást (?) mint a nagy természetben általánosan uralkodó törvényeket (?) a büntetőjog területén is érvényre juttatja. Az igazság okáért meg kell jegyeznünk, hogy a természettudományi iskola igazán uj és ellenőrizhető tételt alig hozhat föl. Amit újnak mond, azt régóta ismerték, megengedjük azonban, hogy egyik-másik igazságot kellőkép nem méltányolták. A természettudományi iskola módszerének még egy óriási hibája van, az t. i. hogy a materiának — amelylyel dolgozik — lelkes természetével épen nem számol és ezért az egész rendszer végzetesen egyoldalu. Ezt ugyan csak a természettudományok materialisztikus irányáról mondhatjuk. Az igazi természettudományi müveltség nem tendenciózus.

A Wargha által ismertetett pozitivisztikus világnézlet az emberiség általános meggyőződésével ellenkezik. Wargha ezen a téren is Comte tanításához ragaszkodik, amelyet Mill és Spencer tovább fejlesztettek.*)

*) A Comte-féle erkölcstan szerint, a társadalmi fejlődés főelve az érzelem. Az ember természeténél fogva önzőnek születik, hogy a rokonszenves ösztönök mikép diadalmaskodnak az önző ösztönök fölött, s a személyes önzésnek altruizmussá való konvertálása hogyan történik,

az önző ösztönök szervei mikép fejlődnek vissza, arra Comte nem ad feleletet.

Az altruizmus funkciói komplikáltabbak, mint az önzés funkciói, tehát előkelőbbek, mert az élettan szerint ami elemi és egyszerü, alacsonyabb az összetettnél. Az erkölcsi fejlődés alapja az agyműködés fejlődése. A fejlődő emberiség folyton komplikáltabb funkciókra képesül s igy az altruisztikus érzelmek is felülkerekednek, mig az emberiség lassan-lassan kiérlelődik a testvériség és egyenlőség megértésére. Az egyenlőség és az igazságosság a cselekedetekre alkalmazva szülik a morált. Letourneau azt mondja, hogy az ember, ki „ma még erkölcsi lény", a fajkiválás folytán öntudatlan automatává leszen és természeti szükségszerüséggel azt fogja tenni, ami legjobb és leghasznosabb. A haladás folyamán „a fajkiválás kárhoztatni fogja az egynejü, rendes és törvényes házasságot, úgy szintén a gyengék és betegek iránti kiméletet és szeretetet." Szép altruizmus! Mill szerint az erény gyakorlatára a tapasztalás vezeti az emberiséget. A tapasztalás arra tanít, hogy az erény és a jólét karöltve járnak, s igy az erényt javunkért és javunkat az erényben kell keresnünk. Az általános jó méltatása ott kezdődik, ahol belátjuk a társas élet áldásos voltát és azt, hogy mások java ami javunk is egyuttal. Az értelmi fejlődés ezen fokán már a közjó előmozdítására törekszünk és a közjó megvalósítása örömünkre szolgál. A közjó az erkölcsös cselekvés célja és próbaköve.

Jó az, ami gyönyört okoz. A közjó mindenkinek gyönyört okoz. Társadalmi szempontból csak az olyan gyönyör értékes, amely minden érdekkel harmóniában van. Tudjuk azonban, hogy a közjóra irányuló cselekvés nem jár mindig gyönyörrel, hanem gyakran önfeláldozással, fájdalommal, továbbá akárhányszor cselekszünk anélkül, hogy a cselekvéssel járó gyönyört élveztük volna. Azt is tudjuk, hogy az ember nem rabja az érzéki gyönyörüségnek, ösztönei fölött uralkodik és gyönyörüségeiről akárhányszor lemond, ami lehetetlen volna, ha a vak gyönyörüség-ösztön vezetné az embert.

Mill azt mondja, hogy az „én boldogságom sem kivánatosabb, mint a másé", tehát észszerü, hogy más boldogságát keressem. Az én boldogságom azonban nekem mindenesetre kivánatosabb, mint a másé és a tapasztalás nagyon is beigazolja, hogy az emberek jól értenek ahhoz, hogyan kell saját boldogságukat, a mások boldogsága romjain felépiteni. Az önző érzelem altruisztikussá változását a hedonismus csak nagy ugrással tudja kimagyarázni, midőn az önboldogságára való törekvésből, a közület boldogítására való törekvést lehozza.

„A véghetetlen távol beláthatatlan őskorában keletkezett érzet-csira az évmilliók során keresztül öntudattá és lelkiismeretté fejlődött." És honnét veszik ezeket a praehistorikus „tényeket"? Kik figyelték meg? Az érzés és az öntudat a történelem szinpadán az emberrel egyidejü. Az érzést, az öntudatot, a lelkiismeretet, a gondolat és erkölcs törvényeit a kifejlődés törvényeiből le nem vezethetjük. A lélektani tüneményeket semmiféle anyagváltozás ki nem magyarázza. A pozitivista feltevések ép oly önkényszerüek mint az a prófécia, hogy az emberiség idővel önkény-

telenül és minden fáradság nélkül fogja gyakorolni a jót. A történelem azt tanítja, hogy a jó mindig nehezére esett az embernek. Du-Boys-Reymond szerint, „az öntudat és a szabad akarat kérdése a természettudomány módszere által meg nem oldható".

Flammarion a tudósok összes fölfedezéseivel és érveivel számolva kimondja, hogy „nincs határozott törvény mely bizonyítaná, hogy a gondolat az anyagmozgásokból származik". Sem az agy sulyáról, sem a homlok magasságáról, phosphor-tartalmáról nem következtethetünk az értelmiség fokára. A gondolat uralkodik érzékeink fölött, a szellemi munka befolyását az anyagra nem tagadhatjuk. Az erkölcsi fájdalmak, a materia nélküli szenvedések, amelyeket sem az agyvelő zavaraira, sem fizikai rendellenességekre vissza nem vezethetünk: szellemi világ létezését bizonyítják.

A pozitivizmus erkölcstanában az erkölcsös cselekvés a nem erkölcsösből, az altruizmus az egoizmusból fejlődik, de hogyan?

A cselekedetek célja a gyönyör, ám a gyönyörök ellentétes természetüek, és hogy a jó a gyönyörködtetővel természetszerüleg nem azonosítható, a tapasztalás bizonyítja. Sohasem fogja a pozitivizmus kibeszélni az emberekből, hogy felelősek vagyunk tetteinkért. Öntudatunk ezen itélete tény, amelyet megváltoztatni nincs hatalmunkban.

Honnét veszi a pozitivizmus, hogy az emberek valaha erkölcsi fogalmak nélkül éltek, s hogy évszázadok tapasztalatai halmozódtak fel, mig egy-egy cselekedetet erkölcsösnek, vagy erkölcstelennek minősítettek. Az erkölcsösség tehát a művelődéssel halad? Ezt is a történelem bizonyítja? Vajjon a kulturával csökken a bünözők száma? Ezt is a tapasztalat tanítja? Amit ma kedvetlenül s csak kötelességtudásból tesz az ember, azt kedvvel fogja tenni a jövő embere, s a kötelesség fogalmára nem lesz szükség. Erre is a megfigyelés tanította a pozitív bölcselőket.

Spencer tagadja a jó, a közönbös és a rossz közti tárgyilagos különbséget, csak a viszonylagos különbséget ismeri el, mely az emberi felfogással változik. Lehetnek tehát idők, midőn az apagyilkosság nem lesz erkölcstelen. „Ha be lehet bizonyítani — mondja Huxley — megfigyelés vagy tapasztalat által, hogy a lopás, gyilkosság s házasságtörés nem szolgál a társadalom kárára a természeti ismeretek (!) szempontjából, ezen cselekedetek nem lesznek társadalmi erkölcstelenségek". Valóban? De hát be lehet-e bizonyítani a legtávolabbi jövőben is, hogy a Huxley által említett cselekmények valaha megférnek a társadalomban élő ember eszményével, erkölcsi felfogásával. A morálban tehát nincsenek abszolút igazságok, itt is mint a vallásban és a tudományban minden csak viszonylagos. S a lelkiismeret szózatát csak az átöröklésből magyarázzák. Ilyen a pozitivizmus erkölcstana.

Az erkölcsi törvényt sem a tapasztalás felhalmozódása, sem a fejlődés törvénye ki nem magyarázhatják. Az erkölcsi törvény a cselekvésnek benső normája. Nincs ember, ki az erkölcsi törvény hatályát ne érezné. Nincs ember, aki a jó és rossz között különbséget ne tenne.

Nem számitva azokat, akik eszökkel bármely oknál fogva nem élhetnek, vannak bizonyos tények, amelyeket az emberiség egyértelmüleg helyesel pl. a szűkölködőn segíteni, a jótéteményért hálát adni stb., s ismét vannak tények, amelyeket az emberiség mindig helytelenített, igy pl. a szülők iránti szeretetlenséget, az özvegy és az árva nyomorgatását stb. A kultúra magaslatán is találkozunk az erkölcsi roszszal, s az úgynevezett természeti népeknél is feltalálhatjuk az erkölcsi jót. Az emberiség a rosszat soha nem akarja, s ha cselekszi, sub specie boni teszi. Lubbock tagadja, de Quatrefages és az ujabb ethnographusok, Stanley, Ratzel határozottan állítják, hogy nincs emberi társaság, amelyben a jó és rossz közt különbséget nem ismernének. Az ember eszes természeténél fogva erkölcsi lény. Amit esze helyesel, arra azt mondja, hogy az jó, érdemes cselekedet, amit ellenben kárhoztat, azt rossznak minősiti. Vajjon az emberi ész ezen képességét, mely a delejtű pontosságával és következetesen megmutatja a két végletet, szintén az öröklésből kell kimagyaráznunk? Vajjon az ember statuálja-e vagy csak felismeri és kifejti az erkölcsi törvényt? S ha valamely cselekménynek épen semmi társadalmi jelentősége nem volna, ha titokban marad is a véghez vitt rossz, nem emeli-e föl a lelkiismeret tiltakozó szavát? „A szemérem, a szégyenpir csak a szokás folytán jelentkeznek? hisz épen a szokás a legnagyobb ellenségük. S a szemérmetlen generációnak legutolsó sarján akkor is jelentkezik a szégyenpir, ha szülei rég elszoktak a pirulástól." Az ember a bünt nemcsak elitéli, hanem megveti és utálja. Az olyan emberrel, akinek kezéhez ártatlanul kiontott embervér tapad, miért vonakodunk kezet fogni? Miért kerüljük a rossz embereket. Néha valóságosan visszaborzadunk a bünözőtől. Honnét van mindez? Nem bizonyítják-e a tények az ember erkölcsi természetét? Spencer azt mondja, hogy az erkölcsi itélet a megfigyelésből és a tények következményeinek megfontolásából ered és „az erkölcsi lelkiismeret a tapasztalati lecke önmagunkra alkalmazása". Ámde nem a külső tények, hanem a tények benső inditó okai, az intentió adja meg a cselekmény erkölcsi jellegét s mi a külső tényen keresztül csak következtetünk az elrejtett bensőre, s hogy mit takarnak a cselekedetek, jobbára magunkon tanultuk meg ismerni. A külső jel magyarázására a benső megfigyelés képesít.

A gyermek a jó és rossz közt már akkor különbséget tesz, midőn a külső világ törvényeit nem ismeri. Különbséget teszünk olyan esetekben is, amelyekre vonatkozólag a tapasztalás felvilágosítással nem szolgál. S ha körülöttünk mindenki helytelenül cselekszik, a lelkiismeret akkor is tiltakozik, és ahová a törvény és az emberek el nem érhetnek, a lelkiismeret ott is él és uralkodik. Martineau azt mondja, hogy „az alanyi erkölcstan felvétele ép oly lehetetlenség, mint az alanyi mathematikáé". Az erkölcsi rend törvényei ép oly függetlenek tőlünk, mint a fizikai világrend törvényei. A törvény felismerésére vagy kifejtésére vonatkozólag tévedhetünk, de a kivételek a szabály érvényességét le nem rontják. Látjuk, hogy a delejtü óriási katasztrófák idején kitér, ingadozik vagy épen körforgást végez; az ember belső világában is fordulnak elő katasztrófák, amelyek a lelkiismeret szózatát meghamisítják, elnémítják,

de ez csak időleges és rendkivüli jelenség; szabadítsuk fel a delejtüt az akadályozó tényezők hatása alól és híven megmutatja az irányt. Igy vagyunk a lelkiismeret dolgában is. Megtehetjük, hogy a lelkiismeret szózatának nem engedelmeskedünk, de a kötelezettség tudatától nem szabadulhatunk és kénytelenek vagyunk türni a bensőnkből ellenállhatatlanul feltörő kárhoztató itéletet.

Az erkölcsi törvénynyel ellentétbe helyezhetjük magunkat, aminthogy a fizikai világrend törvényeit is figyelmen kivül hagyhatjuk. S az eredmény? A mellőzött törvények jellegéhez képest, kisebb vagy nagyobb fizikai, illetőleg erkölcsi katasztrófa, melyben új és tőlünk független törvények érvényesülnek: rovásunkra.

Spencer, aki az evolúció titkait annyira ismerte, bizonyára a távoli jövő ideáljáról szólt, midőn morális felfogását ismertette. Az átmeneti idők erkölcstana nem lehet a pozitivistáké, tehát a büntetőjog, amely a pozitivizmus tanításának megfelel, szintén csak a legtávolabbi jövők exigenciáit elégíthetnék ki. Wargha fejtegetéseinek eszerint nincs meg az aktuális jellege, amely sürgetné, hogy a jelen büntetési rendszerét mellőzve, a pozitivista követeléseket komolyan számba vegyük. Egyébiránt a pozitivizmus mikor a jövőről beszél, saját elveivel keveredik ellenmondásba. Ámde ha a jövőről egyáltalában szólhatunk, ha remélhetjük, hogy az ember eszméje tisztábban fog felragyogni a küzdő egyén előtt mint ma, ki kell mondanunk, hogy a Spencer és a Huxley által jelzett ideál megvalósulása csak az emberiség elzüllésének, degenerációjának legalsó lépcsőin következhetik be. Ez az ideál az embernek állattá való visszafejlődését jelentené. Az evolúció elvének minden téren, tehát a büntetőjog vidékein is érvényesülnie kell. A reformot, a haladást mi is óhajtjuk, de nem a pozitivizmus, hanem a valódi kereszténység szellemében, az igazi szeretet és a fenkölt keresztényi gondolkodásmód fejlődési sikjában.

Két igen érdekes és tanulságos esetet közlünk eredetiben, amelyre az eddigiekben többször hivatkoztunk. Mindkettő bizonyítja, hogy a reformtörekvések — ha nem is a pozitivizmus végletességeiben — nagyon is időszerüek és szükségesek. Az egyik egy rakoncátlan hadfiról számol be, akiről csak 34-szeri elitéltetése után sütötték ki, hogy a sedáni csatában kapott sebének köszönheti azt a szerencsétlen charakterváltozást, amely annyiszor bünözésbe sodorta.[8])

[8]) „Ein diessfalls typischer fall . . . Lásd a 257. l. 16. jegyz.

A másik esetben Charcot hipnotizáltjáról van szó. Ma még a hipnotikus befolyásokat illetőleg nagyon is tájékozatlanok vagyunk, pe-

dig valószinű, hogy a hipnózisnek és a később említendő hallgatag, vagy nyilt, de meg nem állapítható szuggesztiónak (magikus befolyás) is előkelő szerep jut a bünözés világában.[*])

[*]) „Hypnotische Versuche haben auch in dieser Beziehung erleuchtende Aufschlüsse über psychische Vorgänge gebracht. Einer von Prof. Charcot hypnotisirten hysterischen Frau wurde suggerirt, nach ihrem Erwachen einen der anwesenden jungen Aerzte zu erstechen, was sie, geweckt, auch sofort mittels eines auf dem Tische liegenden Messers zu thun versuchte. Hieran verhindert und befragt, warum sie dieses Verbrechen begehen wollte, antwortete sie — obwohl ihr der junge Arzt völlig unbekannt war, und sie ihn nie zuvor gesehen hatte — ohne Besinnen: „Weil er mir Uebles zugefügt hat!“ Dieser Fall illustrirt sehr deutlich den Vorgang, wie ein aus unbewussten Energieen entstandener Handlungsimpuls durch das urtheilende Bewusstsein nachträglich als freigewollt angesehen wird, indem derselbe mittels eines erfahrungsgemäss bekannten gewöhnlichen Motivs erklärt wird. Ein noch merkwürdiger Fall einer derartigen verbrecherischen Suggestion — ebenfalls aus dem Laboratorium Charcot's in der Salpêtrière — wird von Gilles de la Tourette berichtet, in welchem der leicht hypnotisirbaren Blanche W. in der Hypnose suggerirt wurde, einen Herrn G., der sie angeblich mit ihrer Freundin entzweite, nach ihrem Erwachen zu vergiften, was dieselbe mit listiger Raffinerie und wie sie glaubte, auch mit Erfolg unternahm, da sich G. todt stellte, wonach sie sich zudem — die Verantwortlichkeit für die Explosion ihrer unbewussten Energieen resignirt auf sich nehmend — bei einem inquisitorischen Scheinverhöre ganz wie eine auf ihre Vertheidigung bedachte und läugnende wirkliche Verbrecherin betrug.“ W. 290., 291. l.

IV.

A MEDIUM HATALMA

A „medium“ (milieu, környezet) alatt azon tényezők összeségét értjük, amelyek az egyén fizikai és pszichikai kialakulására kijegőcödésére befolynak.*) Az önmagában véve egységes mediumot sokféle oldalról tekinthetjük. De bár a mediumot társadalmi, politikai, gazdasági, közművelődési szempontokból külön-külön méltatjuk, sohasem szabad elfelednünk, hogy amit az ember elemző eszével szétválasztott, az a valóságban nincs külön, hanem a legszorosabb egységbe fűződik. Ép ezért, ha a medium javításáról van szó, nem szabad kizárólag egy irányt kiemelnünk, a többit pedig mellőznünk, mert így a medium harmóniáját veszélyeztetjük, ami ismét különös zavarokra, bajokra vezethetne. Nem tagadhatjuk, hogy az egyén már fogalmában bizonyos egyoldaluságot jelent, s ezt főkép akkor érezzük, ha a közepest meghaladó egyéniségekkel találkozunk, mert minden kitünőség, kiválóság az egyoldaluságra támaszkodik. De amily kivánatos, hogy az elmélet terén olyanok is legyenek, akik mint kitünő szakemberek, az eddig homályos területekre is beviszik a tudás fáklyáját, ép

*) Mediuma mindennek van. A növény mediuma a föld, amelybe gyökereivel kapaszkodik; a levegő, ahol a szükséges táplálékon kivül a világosságot, melegséget, a napból kisugárzó delejes és villamos áramokat és mindazon föltételeket feltalálja, amelyekre szüksége van, hogy a maga eszméjét megvalósíthassa. Szerintünk a lélek első mediuma maga a test, amelyből a lélek az ideghálózaton, mint megannyi gyökereken keresztül táplálkozik. Ha a medium (a test) rossz, a lélek működése nem lehet tökéletes, és kifejlődött lelki életről nem szólhatunk. Ha a másik, a tulajdonképeni medium rossz, ha a külső viszonyok (családi, társadalmi, politikai, gazdasági stb.) kedvezőtlenek, ezt úgy a testnek mint a léleknek meg kell sinlenie. Az emberek a medium javitását már régóta ismerik. Javítják a földet, megépítik az üvegházakat stb. Ma, midőn az Állam magasabb és sokkal fejlettebb életet él mint valaha, nagyobbszerü feladványokra is vállalkozhatik, amilyen pl. a medium megjavítása. Igy aztán elérhetjük, hogy az ellenséges tényezők hatását paralizáljuk, a kedvező feltételeket pedig olykép csoportosítjuk, amint az a fejlődés érdekében a legkivánatosabb.

oly szükséges, hogy a gyakorlati alkalmazás problemái körül azok se hiányozzanak, akik mint becsületes ecclecticusok, a legkülönbözőbb elméletekből kiválasztják az értékesíthető elemeket, s azokat ugyancsak egy egységes egészbe fűzve a praxis számára elkészítik.

Az értelmi világnak is megvannak a maga őstermelői, akik ujat, eredetit produkálnak s a tudás megmérhetetlen területeit feltúrva, az igazság kincseit felszinre hozzák: ezek az u. n. zseník, akik legszivesebben ott dolgoznak, ahol mások még nem, vagy eredménytelenül kutattak. Különös ismertető jelük: az eredetiség. Valamint azonban az arany tisztitásra, a gyémánt köszörülésre vár, épúgy az igazságok világában is kell lenni egyeseknek, akik az igazságot megszűrik, tiszta szépségében felragyogtatják s gyakorlati jelentőségét, illetőleg az alkalmazhatóság területét kimutatják, kijelölik. A szellemi világ kereskedői pedig az igazság forgalomba hozatalával foglalkoznak. Ezek teszik el a közvetlen hasznot, amint ezt a politikai életben is láthatjuk. Ők képezik a másik végletet. Ha nem volnának, akik az átmenetet közvetítik, ez a két véglet soha meg nem értené egymást. Szerencse, hogy a végletek az átmeneti alakzatokban szinte észrevétlenül elsimulnak, azokban t. i. akik a zseniálitás isteni kiváltságát kitünő praktikus érzékkel egyesítik, akik az értelmiség létráján eléggé magasra törtek arra, hogy a korszakot alkotó zseníket megértsék, ugyanakkor azonban a praktikus élet szövevényes útjait is elég jól ismerik, s a legapróbb exigenciákig leereszkedve, azokat is méltányolják.

A büntetőjog területén dolgozó kitünőségeket is az egyoldaluság és a praktikus érzék hiánya jellemzi. A reformerek vezérei közül némelyek a bünözésnek csak biologiai, mások ismét csak szociologiai oldalát vizsgálják; míg a régibb iskola a belső ember regenerációjának szükségességét hirdeti (de e tekintetben ma is csak az elmélet terén mozognak). Hangoztatják, hogy a kriminalitás elleni védekezés egyedüli területét a physicumban kell keresnünk: ép testben, ép lélek; mások ellenben a psychicum kiművelését hirdetik. A büntetőjogászok tekintélyes hányada, *a szociális medium reformjától várja a viszonyok jobbra fordulását,* s itt ismét megoszolnak. Sokan vannak, akik a bajok forrását a „tantum-quantum“ egoisztikus

gazdasági rendszerében keresik és követelik, hogy az Állam a mai gazdasági rendszert, altruisztikus, communisztikus stb. irányban reformálja. Véleményünk szerint magát a kriminalitást valamely hatalmas folyamhoz hasonlíthatjuk, mely a védgátakat ostromló óriási viztömegeket nem egy forrásból gyüjti össze, amelynek azonban az egoizmus a leghatalmasabb tápláló csatornája. Az egoizmus további „miért“-jét pedig a vallástalanságban és a tudatlanságban keressük. Az igazi vallásosság és különösen a valódi keresztényműveltség kizárja az egoizmust. Az értelmiség legmagasabb szféráiban ugyan az altruizmus elvét teljes tisztaságában szemlélhetjük, de csak a mélyen vallásos lélek képes arra, hogy jobb belátását még válságos körülmények között is érvényesítse. Mindenesetre kivánatos, hogy az a (körzet) medium, amelyben az ember mozog, a bölcsőtől kezdve az emberi kor legvégső határáig, úgy az egyén pszichikai, mint fizikai kifejlődésére és érvényesülésére nézve a legkedvezőbb legyen, tehát az a tendencia, amely a medium megjavítására és arra törekszik, hogy az Állam az erények utját lehetőleg könnyüvé és kellemessé tegye: dicséretes, de önmagában nem elégséges. Ha az embereket a legjobb családi, gazdasági társadalmi és politikai mediumban helyeznők is el, akkor is számolnunk kell azzal, hogy az embernek nemcsak a külső, hanem a belsejéből feltörő bünözési ingerekkel is meg kell küzdenie. A medium reformja tehát csak annyit jelent, hogy a küzdelemre utalt embert a legkedvezőbb körülmények közé helyezzük, a siker összes külső feltételeit biztosítjuk, de már az emberben a bűnt le nem győzhetjük, ez már az egyén saját külön munkásságát feltételezi. Igaz, hogy még az egyénen is segíthetünk, mert okos higieniával a physicumot, okszerü neveléssel a psychicumot is megerősíthetjük, s mindkettőnek akcióra, illetőleg a reakcióra való képességét növelhetjük, mégis bizonyos határon túl, csak az egyéni tevékenység biztosíthatja a sikert. Mi tehát *a medium reformja mellett az egyének reformját is hangsulyozzuk.* Adjunk fegyvert a katona kezébe, de a fegyverrel való bánásra is tanítsuk meg; neveljük bele azt az erős kötelességérzetet, amely válságos helyzetekben is helyt állni késztet: ezt a programmot fogjuk bővebben kifejteni.

* * *

Bár az eredet kérdéseiről az exakt tudományok mai álláspontján csak alig alkothatunk világos képet, annyit mégis megállapíthatunk, hogy a világot az Isten teremtette, s amenyire visszamehetünk a rég elmult idők homályába, mindenütt a küzdő, a dolgozó és tökéletességre törekvő emberrel találkozunk. Isten az embert tökéletességre hívta. Ez a kereszténység tanítása, egyuttal a művelt emberiség közmeggyőződése. A tökéletességnek azonban vannak bizonyos feltételei. Már a régi közmondás: „mens sana, in corpore sano“ („ép testben ép lélek“), sejteti velünk, hogy a tökéletesedésnek egyik feltétele a fizikai organizmus olyatén kifejlődése, hogy a léleknek alkalmas eszköze legyen. Ahol a physicum fejlődése hiányos vagy disharmonikus, ott a lélek teljesen ép oly kevéssé érvényesülhetne, mint pl. az ügyes mesterember a hiányosan felszerelt műhelyben. A köztapasztalás szerint a lelki fejlődés követi és feltételezi a testi fejlődést. Ha az emberi organizmusról elmondhatjuk, hogy az „harmóniás erők rendszere,“ akkor a tökéletesedésnek egyik feltétele adva van. Mint minden organizmusnak, az emberi testnek is vannak bizonyos szükségletei, amely szükségletek kielégítését a *javak* biztosítják. Jav-nak nevezünk minden dolgot, amely valamely szükséglet kielégítésére alkalmas. A javak beszerzése munka által történik. Az egyéni szükségletek fedezésére alkalmas javak beszerzése, az egyéni lét és a tökéletesedés anyagi feltételeinek biztosítása, bizonyos pontig saját munkásságunkat igénylik, azontúl a közületileg szervezett munkára szorulunk. A fejlődés magaslataira tehát csak a közös tevékenység nyit utat, s mert a haladásra általános és kivételt nem tűrő parancsunk van, közös munkával kell a közös fogyasztásra szánt javakat kitermelnünk. Valamint az élő organizmusban minden szerv külön tevékenysége, az organikus egésznek javára is válik egyuttal, épugy a társadalom nagy organizmusában az egyéni szükségletek fedezésére kiváltott munkának a közös érdekkel összhangban kell állania. Ez a természetes állapot.

Ugyanezt látjuk kifejlődve a családban is, mint az erkölcsi organizmus legszűkebb körü egységében. A család tagjainak minden munkája nemcsak a munkát végző egyesnek, hanem az összességnek s az összességet alkotó egyeseknek is javukra válik. Ily értelemben mondjuk, hogy minden

organizmusban az altruizmus elve uralkodik. Rendes körülmények között az altruizmus elve nem kivánja, hanem egyenesen kizárja az önfeláldozást és megköveteli az egyéniségnek teljes érvényesülését, de sohasem mások rovására, hanem mindig úgy, hogy az egyéni külön célok egy közös cél javára is szolgáljanak, s az egyéni célok megvalósítására irányuló minden munka, nemcsak az egyéni, hanem közületi jólét előmozdítására is alkalmas legyen. Ellenben, valamint az organizmusban az egyes szervek hypertrophiája más szervekre nézve atrophiát jelent, s a szervek egyoldalu túltengése megzavarja a harmóniát és beteges állapotban jelentkezik, épúgy a társadalmi organizmusban az individiumoknak mások rovására kifejtett minden munkássága megzavarja a harmóniát, s a zavar esetleg olyan válságban nyilvánul, amly már a társadalom beteges állapotát jelenti. Az egyeseknek mások rovására kifejtett munkájára, mely már a közös jólétet is megtámadja, azt mondjuk, hogy az egoisztikus irányu. Az organizmus alkatelemeinek abszolút érvényesülése, egoizmusa, nemcsak az organizmust alkotó egyéb elemeknek, hanem az egész organizmusnak jólétével is homlokegyenest ellenkezik és épen azért meg nem engedhető. (Érdekes példája ennek a „fehérvérüség“ néven ismert betegség.) Az organizmusban minden paránynak megvan a maga rendeltetése, minden szerv külön működésre hivatott, de a különböző hivatások egymás rovására nem érvényesülhetnek és a szervek elkülönzött működését el sem képzelhetjük.

Az egészséges organizmusban a részeknek összefüggő, harmonikus egészet kell alkotniok, s ez tényleg így is van. Az egészséges társadalomnak szintén szervesen összefüggő, harmonikus egészet kell alkotnia, melyben az egoizmus csak annyiban nyilvánulhat, amennyiben az egyén a maga egyéniségét fenntartja és bár külön munkásságot is fejt ki, más egyénekkel teljes összhangban, egy távolabbi közös cél elérésére törekszik. Egoizmusról közönségesen csak akkor szólunk, ha az egyén más rovására akar érvényesülni, ellenben minden a közületi exigenciákkal harmóniás törekvésről azt mondjuk, hogy altruisztikus jellegü. Az altruizmus tehát nem zárja ki az egoizmust, sőt feltételezi, amennyiben, mint láttuk, maga sem egyéb, mint helyesen értelmezett és az orga-

nikus léttel coordinált egoizmus. A társadalmi organizmusba bekapcsolt egyén minden tevékenységének, a közületi jó előmozdítására is kell irányulnia. Sem az összeségre, sem az egyesekre nézve nem lehet közönbös az egyesek léte, működése, tevékenysége, iránya, állapota stb. Valamint az emberi testben az egyes sejtek normális v. abnormális állapota nemcsak a szomszédos sejtekre és egyes sejtcsoportokra, hanem azok összeségére is kedvező, vagy kedvezőtlen hatást gyakorolhat, épugy a társadalom élő organizmusában, minden egyes individuum kedvezően vagy kedvezőtlenül befolyásolhatja nemcsak közvetlen környezetét, hanem bizonyos társadalmi csoportokat, sőt a társadalom egészét is. A szerves egybekapcsolás ténye tehát azt is magával hozza, hogy az egyén disharmonikus működése kisebb-nagyobb területen zavart idézhet elő; továbbá, hogy az egyén abnormális állapota sohasem egymagában álló, nem izolált, hanem átterjed a vele érintkező csoportokra, néha szinte epidemikus jelleggel. Ebből következtetjük, hogy az egyének normális fejlődésében, helyes érvényesülésében van letéve a közületi boldogulás kulcsa. Ha az egyén tevékenysége egy irányban sem közönbös a társadalmi csoportokra és e csoportok összeségére, a közületre nézve, akkor ezt az egyén gazdasági tevékenységéről is elmondhatjuk.

Amilyen az egyén, olyan gazdasági tevékenységet fejt ki, sőt talán elmondhatjuk, hogy semmi sem jellemzi az egyént hívebben, mint az általa kifejtett gazdasági tevékenység. *A gazdasági tevékenység* anyagi javak beszerzésére irányul. Amit az egyesek gazdasági tevékenységéről mondottunk, ugyanazt állíthatjuk az összesség gazdálkodásáról is. Az összeség altruizmusának, v. egoizmusának, civilizácionális állapotának legbiztosabb barometere az általános gazdálkodási rendszer, amelyen belül a termelés, az értékesítés, a fogyasztás és a javak közvetítése történik. Mivel a gazdálkodás az egyéniséghez igazodik, az egyéniség pedig az idők folyamán változik, a nemzetgazdasági rendszer is tökéletesedik és akár tudományos, akár gyakorlati szempontból, változásnak, fejlődésnek van alávetve. A régi idők kommunisztikus irányát az ujabb idők szeparatisztikus, egoisztikus iránya váltotta fel, amely az egyéniség kifejlődésére kedvezőbb, de ez is csak átmeneti

állapot a valódi civilizáció gazdasági rendszeréhez, amelynek éltető eleme majdan az altruizmus leszen.

A gazdasági rendszer tökéletesedését az egyén és a társadalom kedvező fejlődésének kell megelőznie, viszont az egyéni és a néplélek normális alakulását csak egy oly kedvezőbb gazdasági rendszer keretén belül remélhetjük, ahol a gazdasági lét, amely a tökéletesedés és a boldogulás materiális előfeltétele, biztosítva van, s az önérdek a viszonosság korlátai közt érvényesül. Az önzés gazdasági rendszerében az egyesek gazdasági jóléte a piac szeszélyeitől függ. A piacot ismét a tőke uralja. A piac kérlelhetetlen törvénye, hogy akinek van, annak adatik és bővelkedni fog, akinek nincs, amije van is elvétetik tőle. A piac ma a nemzeti jövedelem kedvezőtlen megoszlását eredményezi, ami viszont az egyenletes fejlődést kizárja, végleteket teremt, pedig a két véglet, a nagy gazdagság és a nyomor soha sem kedvezett az egyén és a társadalom normális fejlődésének. Senki sem elég önmagának és életünkben nincs olyan nap, hogy másra ne szorulnánk. A mai társadalom elve („do ut des, facio ut facias") nem aggasztja a gazdagot, hanem igen nagy baj a szegényre nézve, aki nem képes minden szolgálatot megfizetni, tehát ingyen segitségre szorul, mivel pedig erre csak egyes nemesebben gondolkodó lelkek vállalkoznak, csak természetes, hogy a legtöbb szegény szűkölködik. Ahová a haszonlesés szelleme beférkőzik, ott a lélek épúgy megromlik, mint a szűkölködés ölén, mert mind a kettő akadályozza a jó tulajdonságok kifejlődését, antiszociális érzelmeket kelt, kidomborítja a lélek árnyoldalait s a mikor az egyéneket egymástól elidegeníti, ugyanakkor a magasabb tökéletesedésnek utját vágja.

A tökéletesedésre törekvő embernek anyagi javakra van szüksége. Az egoisztikus gazdasági rendszerben a nagy többség a legszükségesebb javak nélkül szükölködik, s mert a verseny napról-napra kedvezőtlenebb, a piac és az egoisztikus gazdasági rendszer nyomorultjai folyton szaporodnak. A nyomorral vele jár a degeneráció, ezt nyomon követi a tökéletlenség, a bűn, a bünözés és a testi és lelki sülyedés ezerféle változata. A különböző testületek, társulatok, szövetkezetek, bizonyos mértékben pótolják ugyan az altruizmus szellemének általános hiányát, de még a *cooperativ* mozgal-

makban is sokkal előkelőbb szerepet játszik az önzés, semhogy a társulatok, akár anyagi, akár erkölcsi szempontból, teljesen megfelelhetnének a hozzájok fűzött várakozásnak. A cooperativ mozgalmaktól nem lehet elvitatni, hogy az általános jólét előmozdításán kivül, a közművelődési viszonyokat is javítják, a szorgalom és a takarékosság szellemét ápolják; megvédelmezik a magára hagyott egyént, s midőn az együvé tartozás gondolatát a társadalom szélesebb rétegeiben felkeltik, az altruisztikus felfogás utját egyengetik; mégis csak fél eredménynyel dolgoznak, mert nem a szimpátia, hanem az egoizmus, nem a szabadság, hanem a vaskényszerüség üzi, hajtja az egyéneket, midőn a gazdasági jellegü társulatokban tömörülnek. A társulatok továbbá, midőn az egyén gazdasági helyzetét javítják, az egyéni szabadságnak és tökéletesedésnek is kedveznek, mert a bizonytalan gazdasági helyzet függési viszonyokat hoz létre, a szolgaság pedig az egyén kifejlődésére és tökéletesedésére nagyon is alkalmatlan mediumot alkot. Mindennemü szolgaság degenerációval jár, a degeneráció és a tökéletesedés pedig egymást kizáró fogalmak. A korporációknak nemcsak a multban, hanem a jelenben is előkelő szerep jut az egyén felszabadításának történetében, s mert az egyéni szabadság a kedvező fejlődésnek szükséges előfeltétele, ezért a korporációk az általános civilizációnak hatalmas emeltyüi.

Említettük, hogy a fejlődésre törekvő embernek anyagi javakra van szüksége, hogy létét biztosíthassa, mert a földi lét elvégre is minden további földi munkásságnak alapul szolgál és azt is láttuk, hogy szabadság nélkül a legszilárdabbul biztosított anyagi jólét is elégtelen arra, hogy a fejlődést kiváltsa; nemcsak azért, mert ha a fejlődés akadályai felhalmozódnak, az akadályokkal való küzdelem felemészti a rendelkezésre álló energiákat, hanem azért is, mert a tökéletesedés igazán csak akkor értékes, ha az az egyén szabad munkájának eredménye. Sem a létért folytatott küzdelemben kifáradt egyén, sem a fejlődés akadályainak elhárításában kimerült ember, nem viszi sokra a tökéletesedés mezején, mert erre sem ereje, sem ideje nincs. A fejlődő embernek tehát mindenek előtt oly *gazdasági helyzetet kell teremtenie,* amely a tovább fejlődésre, az evolúcióra nézve kedvező. Biztos lét,

egyéni és politikai szabadság, elégséges idő, a tökéletesedésnek alapfeltételei. A mai gazdasági rendszer ezen feltételek egyikét sem biztosítja és a fejlődésnek sem fizikai, sem morális szempontból nem kedvez. Már az is nagy baj, hogy az emberek nagy többségének erejét teljesen leköti a föld, a munka, a létért való küzdelem; de még nagyobb baj az, hogy az önzés rendszere, a piac lelkiismeretlensége kiöli a nemesebb hajlamokat és ahelyett, hogy nemesítene, szörnyetegeket nevel. A viszonyok pedig napról-napra kedvezőtlenebbül alakulnak. A tömeges elszegényesedés mind nagyobb méreteket ölt; a korporációk a létért küzdőknek csak csekély hányadát ölelik fel, működésök tehát kis területre szorítkozik.

A piac, (mai szervezetében) ellenkezik az organizmus alaptörvényeivel, mert az egyesek gazdasági jólétöket mások jóléte romjain építik fel, s ami szerencséje az egyiknek, szerencsétlensége a másiknak. A szabad verseny rendszerében győz az élelmesebb, az erősebb, mondhatnám a gonoszabb, mert a győzelmet leggyakrabban nem tisztességes eszközökkel erőszakolják ki; pedig az organizmusban a legcsekélyebb atom munkájának is összhangban kell lennie a többi atom, vagy atomcsoport munkájával s egyenesen egy közös jóléti célra kell irányulnia. Minden gazdálkodásnak célja az, hogy az egyesnek, az egyes csoportoknak és az összeségnek biztos anyagi helyzetet teremtsen, hogy így az egyes és az összeség, a lélek és test, a szociális fejlődés magaslataira a lehető legkönnyebben eljuthassanak. Ezt a biztos anyagi helyzetet ma csak igen kevesen érhetik el, tehát csak igen kevesen jutnak oly szerencsés körülmények közé, ahol a tökéletesedés lehetősége adva van; ellenben igen sokan vannak, akik a létért folytatott nagy küzdelemben elbuknak, megromlanak, testileg lelkileg degenerálódnak; sőt a győzők közül is sokan képtelenekké válnak a további tökéletesedésre, mert a győzelem drága volt, lelki kincseiket elvesztették, nemesebb hajlamaikat kiölték, lelkiismeretöket feláldozták. Itt azután már a degenerációnak egy veszélyesebb nemével találkozunk, mert a rossz példa előkelő állásban sokkal gyászosabb következményeket von maga után, mint a szegénység, az ismeretlenség homályában, s ha a gonoszság puszta kézzel is veszedelmes, mennyivel félelmesebb akkor, ha gazdagsággal és tekintélylyel

fegyverkezik. Míg a nemzeti jövedelem elosztását egyenletesebbé nem teszszük, addig általános civilizációra nem számíthatunk.

Más nagy hibája a mai gazdasági rendszernek, hogy az *élethivatás* megválasztásánál nem a természetes képesítés, a hajlam, a tehetség határoznak, hanem a piac, illetőleg a kereslet. Jaj annak a munkásnak, aki magasabb hivatásra teremtve, szolgai, vagy alacsonyabb rendü munka végzésére van kárhoztatva. Ez a munka a legnehezebb, mert természet-ellenes. A társadalom az ilyen viszás helyzeteknek kétszeresen is kárát vallja, mert a közjó érdeke azt kivánja, hogy minden tehetség azon a területen érvényesüljön, ahol legtöbbre viheti, ahol a legtökéletesebb munkát végezheti, de meg más részről a kelletlen munkában nincs is köszönet. Idegen területen gyarlóbb a munka úgy kvalitás mint kvantitás szempontjából, eltekintve attól, hogy a kényszermunka degenerál, s az egyén belső harmóniáját megbontja; pedig ha az elégedetlen elemek száma felszaporodik, annak ismét a társadalmi organizmus látja kárát. A munka nemesít, de csak akkor, ha az egyéni hajlamoknak megfelel. Az ilyen munka sohasem terhes és örömmel tölt el. A piac tehát a szolgaságnak ujabb nemét teremti meg, midőn az istenadta képességet idegen munkálkodási területre szorítja, bilincsek nélkül való szolgaságra kárhoztatja, kedvező fejlődésének utját vágja, lélekben és testben megnyomorítja. Igy teremnek a hiányos charakterü, romlott lelkü és abnormis típusu egyének. Charakter helyett karrikatúra.

Feldicsérik a konkurrenciát, mint a gazdálkodás egyik legerősebb ösztönzőjét. Ámde nem szabad feledni, hogy az ellenséges elemek, a földrengés, szárazság, tüzvész, áradás stb. összevéve sem okoznak annyi kárt, mint a *konkurrencia* egymagában. Talán nincs nehezebb feladvány, mint a konkurrenciát a tisztesség korlátai között megtartani, pedig azontúl károsan befolyásolja a versenyzőt is, akár morális, akár fizikai szempontból tekintjük a dolgot. Ami pedig a tőkét illeti, alig van terület, ahol veszedelmesebben éreztetné hatalmát, mint a konkurrenciában. Nagyon sokszor emlegették a szabad verseny előnyeit, de vajjon nem az tette-e tönkre a kisiparos osztályt. Azt mondják, hogy a kisiparnak a müipar

területére kell vonulnia. Igen ám, de hol a műizlésü közönség, amely a műipart pártolni fogja? Ilyen nincs, a gyárossal nem versenyezhet, s igy a társadalom egy osztályának hovatovább el kell pusztulnia. Ma még csak a takácsokról szól az ének, azután következnek a molnárok, az asztalosok pedig lassan-lassan csak a koporsó készitésre és javitgatásokra szoritkoznak s. i. t.

A kisiparos és a kisgazda a nyomoruság örökségében osztályos atyafiak. Mindkettő elpusztul s kénytelen bérbe adni munkaerejét. Egyik sem válogathat a munkában. A képességekkel ellenkező munka elkeseríti; a gépies munka egyoldaluvá teszi, a kapitalizmus rabságában elcsenevészedik, elzüllik. Ez sok jobb sorsra érdemes munkás szomoru sorsa. Alapos tehát a panasz, hogy a mai gazdasági rendszer a tökéletesedésre nézve rendesen kedvezőtlen és csak kivételesen kedvező. Vagyont szerezni, biztos gazdasági pozíciót teremteni nagyon nehéz, pedig e nélkül nincs normális fejlődés, nincs tökéletesedés, nincs békesség, nincs nyugalom. A történelemből tudjuk, hogy az ember — gazdasági létét biztositandó — állandó jövedelmi forrást iparkodott szerezni. Ezért szolgált a római legionárius, s mikor aztán valami municipiumban földet kapott, nem bántotta a harci dicsőség szomja. A kereskedő, a hivatalnok a biztos kenyérről álmodozik, azután, ha már neki van, legyen az ő utódainak is. A hűbéres az ő hűbérét, a hivatalnok hivatalát ezért teszi örökletessé. Biztos kenyér: nyugalom; bizonytalan kenyér: elégedetlenség; kenyérhiány: forradalom. Ez a történelem logikája. Mikor a római népnek kenyér után kellett kiabálnia, megérett a forradalmakra és a császárgyilkosságokra. A nagy francia forradalomban miben domborodik ki a nép óhaja? Legyen a a föld szabad, mint az ember. Az embernek ős eredeti joga van a földre. A hatalmasok kisajátitják a természetes jogokat. Az erőszak jogot statuál magának, a más jogát törli. (Hibáznak tehát, kik azt mondják, hogy a jog a gyengék alkotása.) Ma tizedet, holnap ellátást, azután ingyen munkát, kiházasitáshoz való hozzájárulást kér, s miután végkép lealázza, szolgájává teszi a szegény jobbágyot, az emberiség örökös szégyenére statuálja a jus primae noctis-t. Felzúg a forradalom kiáltása: helyezzük vissza az embert az ő természetes jogaiba, polgári

jogaiba. A rablást évszázadok sem szentesítik. S mi érleli ki ezt a keserü filozófiát a népben? Egypár rossz esztendő. A régi Rómában egy lex minden polgárnak évi gabonajárandóságot biztosított. Helyes. Ezek szavaznak a fórumon, legyen kenyerök. XVI. Lajos alkotmányt ad a népnek. Szép. Adott volna kenyeret s a nép nem hallgat az agitátorokra. Agitátor mindig akad, de nincs aki reá hallgat. De az éhes gyomor elégedetlen, a kákán is csomót keres. (Ezért mondotta valaki egy mennyasszonynak: Ha azt akarod, hogy az urad megbecsüljön, jól gondját viseld a gyomrának.) A gyomorkérdés nemcsak az egyesek, hanem a népek életében is nagy szerepet játszik. A népről, a szükölködő munkás osztályról gondoskodni kell idealisztikus szempontból: mert minden ember ember, a gazdag is csak olyan ember, mint a szegény, továbbá mert minden embernek el kell érnie hivatását, ez a természet rendje. Hivatásunk tengelyét a tökéletesedés parancsa alkotja, tökéletesedésre pedig az emberek nagy többsége csak akkor gondol, ha a kenyérkérdéssel már tisztában van. Realisztikus szempontok is sürgetik, hogy a szükölködőkről gondoskodjunk, mert az óriási differenciák a természet törvényei szerint, végzetes megoldásban egyenlítődnek ki. Ez nemcsak a fizikai, hanem az erkölcsi világrend törvénye is egyuttal. Ez a szelek, a viharok és orkánok logikája. A viharok kisebb áldozatokkal is beérik, az orkánok ellenben felforgatják a hatalmas palotákat, összedöntik a trónokat, a rég ontott könnyeket számon kérik és vért követelnek cserébe. Az önzés filozófiája is azt tanácsolja, hogy ha a császárnak megadjuk ami a császárt illeti, *adjuk meg a szegény népnek is a mi őt illeti: a mindennapi biztos kenyeret, amelyért imádkozik.*

A mai gazdasági rendszerben a munkás embernek nincs biztos kenyere és munkájával nem is szerezhet, tehát öregségére el kell züllenie. A piac kedvezőtlen alakulásánál fogva a munkás, midőn munkaerejét bérbe adja, többet ad, mint amennyit ezért cserébe kap. A munkásnak ezen mostoha helyzetéből sok egyéb rossz származik, amelyek mind megannyi akadályai a tökéletesedésnek. A munkás pedig, aki szomorú sorsáról a maga, és kis családja jövőjéről többé-kevésbé világos képet alkotott, elkeseredik és kedvezőbb vi-

szonyok után epedezik. Ha még hozzá vesszük a vagyonos osztály lelketlenségét, embertelen bánásmódját, nem csoda, ha a keserüség a szivekben felhalmozódik, s a higgadtan számító ész helyett a felkorbácsolt szenvedélyek veszik át a vezérszerepet. Igy teremnek a szocializmus, az anarchizmus és más egyéb „izmus"-os szörnyetegek, amelyek a mai társadalmi viszonyok felforgatására törekednek. Ezt nem is tagadják, sőt nyiltan bevallják. Igy születnek a forradalmak is. Még a vallási és politikai jellegü forrongásoknak igazi okát is a szociális mizériákban, a tömeg elégedetlenségében kell keresnünk. A tömegek alsóbbrendü életet élnek, mint az egyének. A csoportember fölött inkább az ösztönök uralkodnak, azért megnyilatkozásában több az állati, mint az emberi. Az állat főkép akkor veszedelmes, ha éhes, vagy ha ingerlik. Ha jóllakott, ritkán támad, s a szelid bánásmód még a vadállatot is megszelidíti. Ez a rendes szabály, amelyet ha a tömegre alkalmazunk, közel járunk az igazsághoz.

Ha a különböző társadalomellenes tömegeket lefegyverezni akarjuk, *védelmezzük meg a munkáselemet* a munkaadók embertelenségeivel szemben és ne csak jelenét, hanem lehetőleg jövőjét is biztosítsuk. Stein Lőrincz szerint a személyes szabadság hivatása abban áll, hogy az utolsó munkaerő is képes legyen tőkéhez jutni. A mai gazdasági viszonyok között még a jelesebb munkaerő is alig szerezhet elégséges tőkét. A tőke gyüjtésére, a birtok megszerzésére való törekvés gyökerét a létfenntartás és a tökéletesedés ösztöneiben kell keresnünk. A társadalom érdeke azt kivánja, hogy a társadalmat alkotó legutolsó egyén törekvését is (az említett két irányban) siker koronázza. Ámde a szabály az, hogy a munkás minden erőlködése hiábavaló, mert a bérmunka-viszonyok kedvezőtlenek. Ennek további következménye az, hogy a munkás kedvét veszti, s miután a mostoha viszonyok nemesebb törekvéseinek szárnyát szegik, alacsonyabb régiókban keres kárpótlást: rendesen a durva érzékiség, a kicsapongás fertőjébe süllyed, és azt a keveset is elpazarolja, amit esetleg összegyüjthetett volna. A munkáselem kicsapongásának más oka is van. A rendkivüli munka rendkivüli rekreációt igényel, ehhez járul a munkás abnormális lelki állapota, amely megfelelő abnormális cselekvésre sarkallja. Természetes, hogy a

kicsapongás károsan hat a munkás egészségi viszonyaira, munkásságára, ellenálló képességére, fizikailag és pszichikailag megrontja, degenerálja, kiöli azt a kis jót, ami még benne van, s a társadalom haszontalan, sőt veszélyes elemévé deválválja. Mennél alább száll a romlás lejtőjén, annál inkább elveszti munkakedvét, terhessé válik neki a munka, pedig az ilyen munkára épen nem mondhatjuk, hogy a lélek és test egészséges fejlődését, tökéletesedését mozdítja elő s a magasabb típusu emberiség kiválását közvetíti. A kényszermunka igájában, néha a kellő képesség, máskor az ambíció híjával, a lélek árnyoldalai előtérbe nyomulnak, s az egyén őseredeti szociális képességei, hajlamai elsatnyulnak, veszendőbe mennek.

A mai gazdasági rendszer egyik főelve az, hogy az egyén mennél kevesebb fáradsággal törekedjék a lehető legnagyobb haszonra. Ez érthető, mert minden értéktermelés erőfogyasztással jár, amely ismét fáradtságot, kimerülést okoz, ez pedig a fájdalom egyik alapeleme. Az elvesztett erő visszaszerzése már élvezetet, gyönyörüséget okoz. Ha szerezni élvezet, elveszíteni fájdalom; a fájdalom pedig minden alakjában visszariasztó. A következtetés világos: úgy gazdálkodjuk, hogy mennél kevesebbet veszítsünk, mennél többet szerezzünk; mennél többet élvezzünk és mennél kevesebbet szenvedjünk.

Ha az erőfogyasztás és az erőtermelés arányos, azaz, ha az elvesztett erőket megfelelőleg pótolhatjuk, munkaképességünkből mit sem veszítettünk. A mai gazdálkodási rendszerben azonban a „nagyobb haszon“ elve azt követeli, hogy mennél több munkát kapjunk, mennél csekélyebb értékért cserében, vagyis iparkodjunk a bérbe vett munkaerőt mennél jobban kihasznální, az elhasznált erők pótlására pedig a legcsekélyebb ellenértéket szolgáltassuk. Aki kevésért sokat kap cserébe, az nyer. A vállalkozó tehát arra törekszik, hogy mennél csekélyebb bérért, mennél több munkaerőt kapjon. Ámde ha a bér csekély, az elvesztett erők pótlása hiányos és igy a munkaképesség csökken, nagyobb a kiadás mint a bevétel, nagyobb a veszteség, mint a nyereség; a hiány állandósul s vele együtt a fájdalom és a kedvetlenség érzete folyton kisértenek. Igy szívja ki a tőke a munkás életerejét, igy szorítja a munkást a „nagyobb haszon“ elve nélkülözésre. Mivel pe-

dig minden nélkülözés kedvetlenséget, levertséget idéz elő és többé-kevésbé fájdalmas, a munkások antiszociális jellegü korporációkban tömörülnek; amely ténynek ugyan egyelőre nincs más jelentősége, minthogy a fájdalomtól szabadulni akarnak. Azonban a munkás elem fájdalmas pozíciója és természetes reakciója, tiltakozása, a bajok orvoslását sürgeti, s az organizmus természete elemi törvényeinek szükségszerüségével ugyan azt követeli, mert az organizmusra nézve nem lehet közönbös valamely szerv abnormális állapota, amely állapotnak a fájdalom kiáltó bizonysága és egyuttal a természet intő szózata, figyelmeztetése, hogy baj van, amelynek orvoslásáról gondoskodni kell, mielőtt elhatalmasodnék és válságot idézne fel.

Nem lehet egészséges az a rendszer, amely a kedvetlenséget, a fájdalmat állandósítja s a társadalom nagyobb részét abnormális állapotba sodorja. Ha az ember a természettel folytatott küzdelmeiben a legcsekélyebb fáradsággal a legnagyobb haszonra törekszik, ez érthető és helyes; ezen elv a köznapi forgalomban ugyanazt fejezi ki, amit a közmondás „többet ésszel, mint erővel“; de ha ezen elvet az ember embertársával szemben alkalmazza, ez a legnagyobb igazságtalanságok egyike, embertelenség, mert a munkás kizsarolására vezet. A leleményességnek, az okosságnak ezt a faját furfangnak, ravasz fondorlatnak, csalásnak minősíthetjük, amely az erősebbet moraliter esetleg physice, a gyengébbet physice, esetleg moraliter degenerálja. A kizsarolás elve ellen maga az ősternészet tiltakozik. A kizsarolt föld nem terem, az agyonhajtott állat elsatnyul és a munkára alkalmatlanná válik. Amit azonban az ember, az okosság korlátai között barmával, földjével meg nem tehet, azt embertársával szemben gyakorolni, már nemcsak az okosság elve, hanem más magasabb rendü ethikai érdekek is tiltják. Ha a zsarolás oktalanság, melynek a zsaroló is megadja az árát, vajjon az emberzsarolás nem fogja-e megboszulni magát? A társadalom organikus természete sejteti velünk, hogy *a munkás elem kizsarolása magára a társadalom egészére is kiszámíthatatlan károkat idéz elő.* Még utópiának is sok volna arról álmodozni, hogy létezhessék társadalom teljes gazdasági egyenlőséggel. Hisz az emberek maguk sem egyenlők, mert maga a természet teremti

meg az egyenlőtlenséget akkor, amidőn kincseit akár a pszichikai, akár a fizikai képességek dolgában különböző mérték szerint osztogatja. Ahol a természetes képesités magasabb, ott az exigenciák is nagyobbak; az exigenciák ki nem elégitése egyértelmü a nélkülözéssel, ez pedig mindig fájdalmas.

Az ember a kultúra alacsonyabb fokain csak gazdasági szükségleteket ismer. A civilizált embernek azonban már kulturszükségletei is vannak, amelyek az egyén természetes képességeivel és müveltségi állapotával egyenes arányban növekednek. A javak ugyanazon mértékével egyik megelégül, a másik bővelkedik, a harmadik ellenben szükölködik. Az ideális állapot az volna, hogy az organizmuson belül minden természetes (normális) igény kielégítést nyerjen. Az a rendszer, amely ezt megvalósítaná, a legjobb volna; amely az igények kielégítésének legalább lehetőségét biztosítja, még mindig jó; az olyan rendszer azonban, amelyen belül nemcsak a magasabb, hanem a legelemibb igények kielégítése és biztosítása a képtelenséggel határos, amelyen belül némelyek bővelkednek, mások pedig hivatásszerüen szűkölködnek, amelyben adva van annak a lehetősége, hogy az ember embertársát kiszipolyozza, felfalja, fizikailag s minden valószinüség szerint moraliter is tönkretegye: az olyan rendszer rossz, és az előkelőbben gondolkodó ember várakozásának meg nem felelhet. Ha a képességek és a képesítések nem egyenlők, az igények és a szükségletek sem egyenlők, tehát a szükségletek kielégítésére szolgáló javak mértéke és minősége se lehet egyenlő. Ha a festőművésznek telket adok és gazdálkodásra szorítom, nélkülözni fog, épúgy mint a paraszt nélkülözne, ha a legjobban felszerelt műteremben ecsetforgatásra kényszeríteném. Suum cuique.

A tehetségek és a javak egyenlőtlen megoszlása a civilizáció leghatalmasabb emeltyüje. Az egyéni ellentétek, a társadalmi organizmus haladásának és tökéletességeinek legkitünőbb tényezői. Az organizmusban látjuk, hogy az egyes szervek szerkezete, hivatása, működése különböző, működési feltételei stb. épen nem azonosak, különbözők de nem ellenkezők, s az egészséges organizmusban a különféle szervi működések harmóniája képesíti az organikus egészet hivatása teljesitésére. A képességek és hivatások különfélesége és he-

lyes aránya, a részek harmóniája, a társadalom organizmusában is kivánatos, sőt a tökéletességre nézve szükséges is, annyira szükséges, hogy véleményünk szerint a tisztán földmivelő Államnak az általános boldogulás és a civilizáció területéről épúgy le kellene maradnia, mint pl. a tisztán iparüző Államnak. Természetesen egész máskép alakulna a helyzet, ha az emberiség oly egységes organizmust alkothatna, mint pl. ma a nemzetek. Azonban ha az arány megbomlik, ha a különbözetek végletesek, ha a legmagasabb civilizáció és a legdurvább barbárság, a szibaritizmus és a pauperizmus szélsőségei, stb. összetalálkoznak, egymás mellé kerülnek, a helyzet válságossá válik, beáll a krízis, mert a legszélsőbb ellentétek rendszerint viharos megoldásban egyenlítődnek ki.

A valódi civilizáció Államában remélhetőleg nem lesz dúsgazdag, sem hajlék és kenyér nélkül szűkölködő koldus, hanem *minden normális igény kielégitésre talál.* Azt hisszük azonban, hogy a civilizációnak e fokától még nagyon is messze vagyunk. Amíg lehetséges, hogy a javak túlságosan felhalmozódjanak, addig az emberiség egy részének a nélkülözés túlzásaiban kell sinlődnie. A keresztény mértékletesség elve — sajnos — korunkban alig érvényesül, s az igények felszaporodása az egyik oldalon, hiányt teremt a másik oldalon, pedig („medium tenuere beati") ha társadalmunk boldogulni akar, meg kell találnia az arany középutat: a boldogulás utját. Sem a túlságos bővelkedés, sem a nyomor nem kedveznek a valódi civilizációnak, a magasabb fejlődésnek. Sok a jóból is megárt. A nagy gazdagság, pazar életmód, elpuhult, férfias erényekre képtelen nemzedéket nevel, kicsapongásokra vezet, a nyomor pedig a szó teljes értelmében nyomorékokat termel. Igy találkoznak a végletek. A jólét, a biztos gazdasági pozíció, bizonyos határon belül, mind a fizikai, mind a pszichikai fejlődésre nézve kedvező és szükséges feltétel, mert lehetővé teszi, hogy az erők bizonyos hányadát az öntökéletesedésre fordítsuk; ahol ez hiányzik, ahol az elemi szükségletek kielégítésére alkalmas javak előteremtése az embernek minden erejét igénybe veszi, ott a kedvező továbbfejlődés óriási, s az emberiség legnagyobb részére nézve legyőzhetetlen akadályokba ütközik. Ellenkezőleg, a gazdasági élet két szélsősége, a gazdagság és a nyomor, a legtöbb bűnnek, bűnözésnek, a

fizikai és pszichikai degeneráció összes fajainak szülője és nevelője. A morális integritás — ezen a két területen — csak kivételesen díszlik.

Már a régi közmondás „paupertes maxima meretrix" elég világosan kifejezi, hogy az erény a nyomoruság hajlékában örökös válságban van. A gazdagnál, az erénynyel ellenséges alkalmak sokasága, az ingerek ezerféle változata, a jól táplált test törvényei nehezítik meg a „virtus" kijegőcödését. A kereszténység mélységes filozófiája, s az a hatalmas erőforrás, mely a keresztény vallás miszteriumaiból felbuzog, mindkét oldalán paralizálhatná a veszélyeket, de a gyakorlat azt mutatja, hogy a kereszténység szelleme mégis inkább a szegények hajlékát szereti, s a másik oldalon csak kivételesen talál otthonra. Nehéz a gazdagnak, de a szegénynek is nehéz, ha gazdag akar lenni. Ha tulságosan nem aggódnék a holnapért, ha igényekben nem akarna a gazdaggal vetekedni, gazdag lehetne lelki kincsekben, igy azonban hiu reménykedéssel, haszontalan fáradozással tölti napjait. (Defecerunt in vanitate dies ejus, et anni eorum cum festinatione.) Amit óhajtana, azt nem szerezheti meg, amit pedig megszerezhetne, az után nem kivánkozik. A mai gazdasági rendszer mellett megnyomorodik a szegény, elkorcsosul a gazdag. Mindkét véglet degenerációra vezet. Csak más uton-módon. „Nostis enim, nostis et vos, quod omnia propter pecunias, et infinita propter pecunias bella." Aranyszáju szt. Jánosnak ez a passzusa nagyon is ráillik korunkra. Ha a háboruhoz pénz és pénz és ismét pénz kell, elmondhatjuk, hogy a háborunak, a nemzetek közti viszálkodásnak a pénz, a pénz és ismét a pénz az oka. Egy-egy darabka területért évszázadokon keresztül viszálykodnak, hadakoznak, s az uralkodói hiuság, a katonai dicsvágy, a nemzeti álbüszkeség, felfújt politikai érdekek, mészárszékre kergetik a népek ezreit, feláldozzák a javat, a termelő munkaerőt. Az önzés politikája a nemzetek érintkezésében csakúgy megteremi a maga átkos gyümölcseit, mint a magánosok szférájában. Transvaal aranybányái, gyémántmezői belekergették Angliát egy tisztességtelen háboruba és a mi Dániában bűzlött, az a rút önzés bűze volt. Ez volt Lengyelország veszte is: „Omnia propter pecunias."

Az önzés meghamisítja a józan itélkezést, képtelenné tesz a normális gondolkodásra és úgy a magán, mint a közéletben számtalan aberrációra vezet. Az önzés, az anyagiasság és az állatiasság rokon fogalmak. A civilizált embernek mindegyikből ki kell vetkőznie. Azt mondják, hogy a szenvedélyek elhomályosítják az értelmet. Az anyagi érdekek és az önzés gazdasági rendszere a szenvedélyeknek nemcsak anyagot szolgáltatnak, hanem azokat felszítják, és állandósítják: „*Infinita propter pecunias bella.*“ „Ha tökéletes akarsz lenni, akkor menj, add el amid vagyon.“ A legmagasabb tökélynek feltétlen akadálya a gazdagság. Ezért tesznek szegénységi fogadalmat a szerzetesek. De ahol az anyagiak rendetlen szeretete, az önzés lelke elhatalmasodott, ott a tökéletesség kisebb fokai is megközelíthetetlenek. A gazdagság szeretete a szegény lélekbe is befurakodik, s mint vágyakodás elhatalmasodhatik; ebben az esetben a szegény is áldozatul esik a gazdagsághoz tapadó leprának, melyet a gazdagok közül csak igen kevesen kerülhetnek el.

A mai gazdasági rendszer megteremtette a koldusok hadseregét. Az emberek régente csak kivételesen szorultak a koldulásra. Korunk ismeri a hivatásos koldussereget és a koldusok egy csoportja egész a művészetig vitte a koldulást. A gazdasági élet további fejlődéseiben alaposan következtethetjük, hogy a koldulásnak határozott jövője van. A koldusok a létért való küzdelem sebesültjei. A gazdasági élet nagy harcai mindig több és több áldozatot követelnek, mert az emberek napról-napra önzőbbek, a megélhetési viszonyok nehezebbek, a nemzedék hova-tovább elerőtlenedik, elkorcsosul és képtelenné válik arra, hogy az élet nagy küzdelmeiben helyét megállja. De nem is csoda. A gazdasági életben az emberek élet-halál harcot vívnak. Nem falják fel az elesetteket, mint a kannibálok, hanem szépen levetkőztetik, mint a búrok az angol katonákat, azután utnak bocsátják. Igy teremnek a koldusok és a proletárok. Nemcsak az állatvilágnak, hanem a gazdasági életnek is megvannak a maga ragadozói, veszedelmes bestiái, félelmes szörnyetegei. Csak elgondolhatjuk, hogy ezeknek az emberi bőrbe bőrbe bujt kétkezü vadállatoknak milyen a moráljuk, milyen a filozófiájuk. Lelkükről nem is szólok, azt maguk is tagadják, hogy volna. Az önzés

gazdasági rendszere nemcsak lefelé, hanem felfelé is megköveteli a maga áldozatait. A gazdasági harcokban legyőzöttekre igazán elmondhatjuk, hogy „Vae victis“; de a győzők se szerencsésebbek.

A vagyonszerzés egoisztikus rendszere magával hozza, hogy a kisebbség minden értéket leköt s igy a többség szűkölködik, nyomorog, szenved és degenerálódik. A vagyonból kisajátítottak tömege polgári jogaiban megcsorbítva, az élet örömeiből kizárva, bérbe adja munkáját, s ha bérlő nem akad, koldul, vagy lop, mert élnie kell. Adót rendszerint nem fizet, legfeljebb a véradó kötelezettsége terheli, hogy védelmezze meg a hazát, amelyben nem mondhat magáénak annyi helyet, hova fejét lehajthassa; védje azokat is akik kifosztották, a természet nagy asztala mellől elmarták, fájdalmakkal elhalmozták, akiket vagyonuk még a katonáskodás kötelezettsége alól is kimentett. Lesz-e köszönet az ilyen katonai szolgálatban? Az egyszerü népet hazájához nem annyira ethikai mint inkább materiális kötelékek fűzik, s ha ezek elszakadtak, könnyen kivándorol. A haza határai, községe és a szomszédos községek határaival lezárulnak. Ha a dunántúl született és Erdélyben kell kenyerét megkeresnie, valahol az oláhok között, számüzöttnek érzi magát; ha pedig a visszatérés reménye nélkül kell élnie, az utolsó kapocs is megszakadt, amely hazájához fűzte. Az egyszerü emberből, ha birtokát elvesszük, kivész a honpolgári öntudat s a polgári kötelességérzet. Nemcsak az Állam definíciójában, hanem a hazáéban is lényeges jegy: a terület. Szegény embertől nem várhatunk magas filozófiát. A valódi civilizáció azt követelné, hogy hivatásához mérten mindenki eléggé felvilágosodott, jó és tökéletes legyen, vagy legalább a lehetőség az említettekre vonatkozólag ne hiányozzék. Az értelmi műveltséget az oktatás, a jóságot a a vallás, a tökéletesedést mindkettő közvetíti, de csak abban az esetben, ha a társadalom legalsóbb rétegeiben is bizonyos minimális jólét uralkodik. A szegénység néha még az elemi oktatást is lehetetlenné teszi. Télen a ruhátlanság, kora tavasztól késő őszig a szorgos munka akadályozza a szegény szülőket, hogy gyermekeiket iskolába küldjék. Ahol az elemi oktatás hiányos, ott a vallásos ismeretek is hézagosak. A szegény az élet iskolájában még abból a kis természetes jóság-

ból is kivetkőzik, amelyet születésében vagy kis családi körében ajándékul kapott.

A gazdasági élet főelve az egoizmus. Aki nem eléggé egoista, annak az önzésre alapított gazdasági lét küzdelmeiben el kell vesznie. A piacon a legnagyobb idealistának is meg kell tanulnia, hogy minden ember ellensége a másiknak, hogy az emberek csalnak, hazudnak. Meg kell ismerkednie a vásári kópéságok ezer fajaival. Igazmondó embernek még egy tehenet is alig lehet eladnia.*) A vásár minden civilizációt, minden morálist pellengérre állít, s mert az önösség, a hazugság lelke nemcsak a vásárban, hanem a közönséges életben is kisért, az emberek végre is arra a meggyőződésre jutnak, hogy más a theória és más a praxis, és hogy a theória némely elvei a praxisban egyszerüen kivihetetlenek („megtartunk amit lehet") s igy az egész morális veszendőbe megy, mert egyiknek ez lehet, a másiknak az. Az önzés szisztémája a a religiót és a morált hova-tovább a templomok falai közé számüzi, pedig igazi szociális jelentőségük csak a templomon kívül lehetne.

Emlegetik, hogy a civilizáció igazi célja az volna, hogy az embert a létért való küzdelem mennél ügyesebb folytatására képesítse. Ám az élelmes ember nem mindig társadalmi ember is egyuttal, esetleg nem is vallásos és nem is őrzi meg morális integritását. „Sunt pleraque negotia, quae sine peccatis exhiberi aut vix, aut nullatenus possunt. (S. Greg. Hom. 24. in Ev.) Ma a vásár, a piac és az önzés gazdasági rendszere általában úgy alakulnak, hogy morális kár nélkül egy lépést alig tehetünk. A szociális élet főelve az altruizmus. A gazdasági élet az egoizmusra támaszkodik. A helytelenül értelmezett egoizmus és az altruizmus ép oly összeférhetetlenek, mint a világosság és a sötétség. Ha azt akarjuk, hogy az emberek egyességben, békességben és szeretetben éljenek

*) A k . . . i esperesplébános vásárra hajtat egy tehenet. Felkeresi a vásárban jószágát. „Jó-e a tehén főtisztelendő esperes Ur?" „Jó-e? Dehogy jó. Rug is, bök is, meg tejet se ad, lelkem gyerekem! Ha jó volna nem adnám el." Mindnyájan hangos hahotára fakadtak, csak menjen az Esperes Ur a plébániára: „így nem lehet tehenet eladni." S a körülállók ezen jóakaratu megjegyzésre, a vásározó nép közmeggyőződését fejezi ki.

együtt, nem szabad megengedni, hogy az emberek embertársaikkal, gazdasági, vagy bármely előnyért élet-halál harcot vívjanak, kölcsönösen elkeseredjenek, annál kevésbé, mert a gyűlölséget lokalizálni nagyon nehéz. A piac, a vásár nem országháza, s bizony az egyszerű ember a gyűlölséget magával viszi az életbe is és a nem gazdasági érintkezésben is kimutatja. Az erszény ügyei különben is sokkal kényesebbek, mint a politika kérdései. A küzdelemben tagadhatatlanul élelmesebbé, ügyesebbé lesz az ember, de még se lehet megelégednünk azzal, ha elmondhatjuk, hogy polgártársaink versenyeznek az élelmességben, a raffináltságban és a csalafintaság dolgában a legügyesebb vigécet is lefőzik. Ez minden, csak nem civilizáció.

Az egoizmus rendszerében a nagyobb haszon elve némelyeket túltermelésre szorít; ezekkel szemben vannak kiváltságosok, akik semmit sem termelnek, csak fogyasztanak. Ezek az u. n. abszolút fogyasztók. Amit sok munkás kéz fáradságosan összehordott, azt egy értelmetlen pazarló könnyelműen szétszórja. Egyik oldalon idegrontó munkásság, a másik oldalon abszolút tétlenség. Az anyagi haszon a fő, ezért a termelő gondoskodik arról, hogy hiú exigenciákat élesszen, keresletet teremtsen, mindenféle képtelenségeken törik fejöket, s igy rengeteg munka vesz kárba. Ki hinné, hogy a kri-kri (béka) feltalálója milliomossá lett, míg sok más, érdemleges dolgok feltalálói szegények maradtak. Milyen szükségletet fedez a kri-kri? A „nagyobb haszon“ elve a gazdasági erőket haszontalan irányban tereli, az alsóbb rendű szükségletek mesterséges felidézésével a valódi civilizáció rovására dolgozik. Azonfelül, ha a túlfeszített munkásság degenerál, az is bizonyos, hogy a tétlenség szintén degenerációt idéz elő. Igy kerülnek a végletek egymás mellé. Mily boszantó annak elgondolása, hogy a mai gazdasági rendszerben lehetnek egész osztályok, akiket a hivatásszerű henyélés mindenféle aljasságokra, bűnökre vezérel, amely igazság a régiek találó közmondásában tükröződik vissza: a henyeség az ördög párnája. S vajjon mit tett a nemzetgazdasági politika, hogy az ellentéteket elsimítsa?

Az uralkodó rendszer mostohasága még inkább kitetszik, ha felgondoljuk, hogy a tékozlás végletei mellett néme-

lyek túlzásba viszik a takarékosságot és a legszentebb érdekek rovására a fösvénységnek áldoznak. Mindezt a pénzért, mert akinek pénze van, mindene van, még becsülete is. A szegénység ma mindent pénzzé tesz, maga alig fogyaszt. Megvonja magától a hust, a tejet s minden táplálóbb ételt, amit értékesíthet, maga pedig él mint Toldi Miklós lova, a jövendő generáció kimondhatatlan kárára. Hizlal disznót eladásra, nenevel baromfit, de maga nem eszik belőle. Tojást husvétkor esznek a gyermekek s ha tejszövetkezet van a faluban, tejet se kapnak, hanem ehelyett inkább egy kis pálinkát iszik örege apraja: „mert az erőt ad.“ Lehet e normális fejlődésről szó, ahol a takarékosság a fösvénységbe csap át? A gazdagok is néha a végletekig viszik a takarékosságot s ha okaiban tekintjük, ez is a degeneráció biztos jele. A szegénynél a takarékosság, a viszonyok szigoru törvénye, s ha néha túlzásba csap, az indok rendesen tiszteletre méltó, mert kis családja jobb jövőjéről gondoskodik. A gazdagot a fösvénység a különcködés viszi a túlzott takarékosságba, s csak kivételesen találunk tisztességes indokokra, amelyek a gazdagok szűkölködését is tiszteletreméltóvá teszik.

Az önzés gazdasági rendszere, az emberiesen gondolkodó egyénnek meg nem felel, mert *végleteket teremt,* és sem az általános haladás ügyének, sem az egyén tökéletesedésének nem kedvez. Mégis felmerül a kérdés, vajjon csakugyan a rendszer rossz-e, vagy tán inkább az egyénekben kell a bajok forrását keresnünk? Ha a történelmet végig lapozzuk s az egyént az évezredek folyamán megfigyeljük, arra a meggyőződésre jutunk, hogy a magán- és a közszükségletek kielégitésének rendje az egyén kulturális fejlődésével lépést tart. A ruházat, a lakás, a táplálkozás, a komoly munka, a szórakozás, mulatozás stb. bizonyságot tesznek a különböző idők emberének kulturális szinvonaláról. A közhatalomról, az egyénnek a közülethez való viszonyáról stb. különböző időkben az emberek más és más képet alkottak maguknak. A magánviszonyok alakulása és a közületi viszonyok rendje az egyéniséget általában véve híven visszatükrözik. Bizonyos az, hogy az egyén mindig megteremti magának a legalkalmasabb mediumot (milieu), amelyben legkönnyebben mozoghat, de azt már nem mondhatjuk, hogy a viszonyok alakulása a tovább

fejlődésre minden pillanatban és mindenkire nézve kedvező. Az egyéni és a közületi létnek vannak válságos időszakai, midőn a természet ellentétes erői élet-halál harcot vívnak egymással. Az ellenséges erők győzelme, az egyén életében fizikai halált vagy morális elzüllést jelent, a közület életében azonban ugyanannak más jelentősége van. A közületek meg nem halnak és végkép el nem züllenek, legfeljebb bizonyos metamorfózison mennek keresztül, illetőleg az egyén tökéletesedéséhez kedvezően vagy kedvezőtlenül viszonylanak. A viszonyok kedvezőtlen alakulása csak átmenőleges, mely előbb-utóbb jobbra fordul.

A történelem igazolja, hogy az emberiség a maga egészében folyton magasabbra tör és — bizonyos tekintetben — a civilizáció mind magasabb fokaira tényleg el is jut. Hol vannak az idők, amidőn az irástudó és a bölcs körülbelül ugyanazt jelentették; midőn a fejedelmek analphabetek voltak? Az ismeretek bővültek, a felfogások tisztultak, az izlés finomodik, s az általános műveltség szinvonala folyton emelkedik. Az emberiség tehát halad, a közületi lét tökéletesebb formákat ölt, s az egyének átlagban szintén tökéletesebbek lesznek, civilizálódnak, s ez nem is lehet máskép. Alkotá Isten az embert saját képére és hasonlatosságára. Az ember is saját képére és hasonlatosságára alkotja azt, amit alkot. A kezdetleges ember minden munkája primitív. Az ember haladását, az állatiasságból való kibontakozását és a haladás mértékét mindig megállapíthatjuk azon intézményekből, amelyeket korszakonként alkotott. Azonban mint már említettük, vannak bizonyos átmeneti időszakok, midőn egyes intézményekből nem lehetne az általános haladás fokára következtetni, mert már idejöket multák. Az ember kinő a ruhából; az üzlet felvirágzásával kicsiny lesz az üzleti helyiség, amely eddig megfelelt; a lakás és az élelem dolgában ugyanazon egyénnél is változnak az igények, aszerint amint a jólét magasabb fokaira jut, vagy alább száll.*) A közületek életében ugyanezek ismétlődnek. Amint azonban

* A gyermek koronként eldobja játékszereit és más szórakozást keres, mást keres az ifjú, mást a férfi, s urambátyám definiciója, amely szerint a jó töltött káposzta, piros ürmös és finom csetneki dohány a szerelem lényeges jegyei, jellemzi az öreg gondolkodásmódját.

az egyesek világában megesik, hogy a leány esküvője előestéjén temeti el bábuját, a felnőttek lapdáznak, pinckéznek stb., a közületek világában is találunk bizonyos prolongációt, amidőn az intézmények vagy a szokások és a korszellem közt az ellentétek oly kirívók, hogy az intézmények vagy a szokások végöket járják. A caesarizmus jelligéje: „Quod principi placuit, legis habuisse vigorem“, vagy XIV. Lajos hires mondása: („L'ètat çe moi“) az Állam én vagyok, stb. idejöket multák. Az olympusi játékok még feltámadhatnak, de a római császárság véres cirkuszait feleleveníteni ma a lehetetlenségek közé tartozik.. Az exigenciák a haladó korral változnak. A matrónák bábuval nem játszanak és valószinü, hogy a szórakozások vagy egyéb szokások bizonyos nemeire, amelyek ma széltében hosszában dívnak, a haladó emberiség egyszerüen képtelenné válik. A forbát, a tálió elve, a kinpad, az inkvizíció, a boszorkányperek stb., a haladó ember fejében meg nem férnek. A párbaj napjai is megszámlálvák.*)

Igy mulnak el a régi szokások, régi inztézmények, hogy ujabbaknak, a haladó korszellemnek megfelelőbbeknek adjanak helyet. Az ujabb szokásokra és intézményekre az egyesnek épúgy, mint a közületnek be kell érlelődniök. A beérés ideje adja azokat a gravaminális korszakokat, amidőn a levegő tele van panaszokkal, midőn az előkelőbb lelkek feljajdulnak, s az irányadó köröket kapacitálni törekesznek. Ha a kapacitáció nagyobb rétegekben sikerül, elérkezett a reformok ideje; ha nem sikerül, akkor a reformokkal várni kell, mert nagy hiba, ha a szokások, az intézmények túlélik magokat, de az is nagy baj ha idő-előttiek. A fejletlen gyermekre józanul nem adhatjuk a felnőttek ruháját, de a másik véglet ép oly értelmetlen volna. Itt követik el a politikusok a legnagyobb hibákat. A gazda nem ereszti vetésnek a sarlót vagy a kaszát, mig az egész tábla be nem érett. Az aratásra alkalmas időt jóval megelőzőleg találhatunk egyes teljesen érett

*) Napról-napra növekedik azoknak a száma, akik a párbajt értelmetlen, ostoba szokásnak minősitik, s ha a párbaj dolgában józanul gondolkodók száma az irányadó körökben túlsúlyra vergődik, meggyőződésüket társadalmi szabályba foglalják, vagy kodifikálják, s azon túl a párbaj egyideig csak kivételesen, később épen egyáltalában nem fordulhat elő.

kalászokat, amelyek azonban csak azt hirdetik, hogy közel van az aratás ideje. Ha azután a vetés átlagban beérett, akkor a gazda nem néz arra, hogy egyes kalászok félérettek vagy teljesen zöldek; ha ezekre várna, óriási károkat szenvedne, valamint akkor is, ha az átlagos beérés idejére várni nem akarna.

Az emberiség történetében minden korszakban találkozunk egyénekkel, akik a nagy többséget művelődés dolgában, még átlagban tekintve is, jelentékenyen megelőzik. S mert a népek életében nagyobb időszakról szólhatunk, akadunk egyesekre, akik korukat az átlagos haladás szempontjából évszázadokkal megelőzték. Könyves Kálmán a maga idejében tisztában volt azzal, hogy („de stygis quae non sunt“) boszorkányok nincsenek. Meggyőződését kodifikálja, de mert a nagy többség erre a magaslatra csak később jutott el, igy történhetett, hogy Dugonics András öreganyját, mint boszorkányt évszázadokkal később mégis megégették. Mutatis mutandis ugyanez áll a jogi és társadalmi intézményekre, szokásokra vonatkozólag is. Akik a nagy többséget megelőzik, akik attól elmaradnak, a politikai számítás keretéből kimaradnak. A párbaj visszásságával az emberiség előkelőségei évszázadokat megelőzőleg tisztában voltak. A nagy többség csak ma kezd beérni, s mint mindenütt, itt is lesznek maradiak, akik a civilizációnak arra a fokára, ahol tisztán látjuk a párbaj képtelenségét, soha nem jutnak el. Valódi civilizációról csak ott lehet szó, ahol az általános művelődési viszonyok kedvezők. Oroszországban a műveltebb elemek régóta érettek az alkotmányos kormányzásra, de mert az általános műveltségi állapotok kedvezőtlenek, s a nagy többségnek alkotmányos igényei csak a kijegőcödés stádiumában vannak, az alkotmányos szabadság órája még nem érkezett el. Ám ha a műveltség terjed, ha a nép szélesebb rétegei is kibontakoznak a vadság és a tudatlanság ködéből, az orosz nép is le fogja rázni magáról abszolutizmus gyámságát, amelynek csak a népek kiskorusága idejében van igazi jogosultsága. Meggyőződésünk szerint a rendszerváltozás csak akkor lehet üdvös, ha az egyének zöme megváltozott. Mikor változik meg az egyének zöme, mikor érik meg a közönség java valamely reformra, ez már a gyakorlati politika feladványa. A gazda

szeme könnyen megállapítja, hogy beérett-e vetése az aratásra, a politikai kérdések elbirálásához már az „intuitio“ bizonyos neme kivántatik. Betekinteni az egyének és események szellemébe, sastekintettel összemérni a multat, a jelent és jövőt s e három tényezőt oly sikerrel összeegyeztetni, hogy a reform akár önmagában, akár idejét tekintve, legjobban megfeleljen, csak nagyon előkelő és gyakorlati érzékkel megáldott elméknek adatott. Praktikus érzék nélkül még a lángelme is többet árt, mint használ.

A reformra nevelni kell a népet. Ha a reform szükségének érzete nem a néplélek mélyéből fakad, időszerütlen, s az ilyen ráoktrojált reformokkal semmire se megyünk. Ha reformot akarunk, az egyének reformján kell kezdenünk, mégis úgy, hogy a viszonyok változása az egyének fejlődésével lépést tartson. Az egyéni fejlődésnek főkelléke, hogy a haladás kedvező feltételeiről gondoskodjunk, más részről minden akadályt elhárítsunk, amely az egyéni tökéletesedést gátolhatná. Felpanaszoltuk az önzés tengelyére épített gazdasági rendszert, mely a gazdasági létet bizonytalanná teszi, a munkás összes erejét és idejét igénybe veszi, az embereket ellenségeskedésre kényszeríti, a szenvedélyeket felkorbácsolja, a szibaritizmus és a pauperizmus kifejlődésének, szóval a gazdasági végleteknek kedvez, s amely az emberben a bestiát, a nemesebben gondolkodó és érző ember rovására kineveli. A rendszer rossz, mert az önzésnek kedvez, pedig az önzés a a lélek árnyoldalait domborítja ki, kedvező tulajdonságait ellenben visszafejleszti, degenerálja. *A rendszerváltozásra szükség van és pedig altruisztikus irányban, de más részről az egyéneknek is ugyanily irányban kell átalakulniok.* Altruisztikus rendszerben csak altruizmussal telitett egyének állják meg helyöket. Az egoizmus embere altruisztikus mediumban ép oly természetellenes helyzetbe jut, mint pl. a szárazföldön vergődő hal. Neveljük tehát az egyént az altruizmusra. De nemcsak az egyeseket, hanem a társadalom zömét kell átalakítanunk, mert ha már a gazdasági ellentétek válságosak, mennyivel inkább az értelmi és a kedélyi különbözetek. Intelligens embernek félvadak közt élni, a tortura egyik legszörnyübb neme. Ez a misszionárius és bizonyos tekintetben a falusi intelligencia (pap, orvos, tanító stb.) helyzete. Az egyén folytonos

metamorfózisnak van alávetve, de ez a metamorfózis nemcsak kedvező, hanem kedvezőtlen is lehet. Ennek a kedvezőtlen metamorfózisnak köszönhetjük, hogy a természeti fogyatkozások, a betegség, a bűn, a bűnözés, az erkölcstelenség mind nagyobb tért hódítanak, hogy az emberi élet átlagos tartama alább és alább száll s a szerencsétlenek száma napról-napra szaporodik.

Az egyén és a közület fejlődésének párhuzamosan kell haladniok, akárcsak a vasuti sinpárnak, mert ha az egyik a másiktól elmarad, az általános civilizáció adja meg az árát. Említettük, hogy az egyéni fejlődés egyik fő törvénye az egyenletesség elve, mely a különböző erők egyensúlyát a haladás összes stádiumaiban biztosítja. Akár az értelmi, akár az érzelmi elemek túlsulya disharmóniát idéz elő, degenerál és mérhetetlen károkat okoz. A disharmonikus fejlődés teremti meg azokat a charakter-karrikatúrákat, amelyekkel — sajnos — hova-tovább sürübben kell találkoznunk. A valódi civilizáció világában teljes értékü egyéniségekre van szükségünk, s azért az egyenletes fejlődés minden akadályát el kell hárítanunk, más részről alkalmas mediumról kell gondoskodnunk, mely a harmonikus fejlődésre nézve legkedvezőbb. A személyiség tökéletes kiképződésének egyik fő akadálya: a rabszolgaság. Ne méltóztassék a legsötétebb Afrikára gondolni, midőn a rabszolgaságot említjük. *Az emberek legnagyobb része ma is rabszolgaságban sinlődik.* A rabszolgaságnak sokféle árnyalatát ismerjük. A szenvedély, a bűn, a viszonyok rabságán kívül meg kell ismerkednünk a piac rabságával, s a személyes szolgaság mellett, a gazdasági szolgasággal. Minden rabság függési viszonyokat teremt és viszont. Elmultak az idők, midőn az ember élete, családja, vagyona, hite, meggyőződése fölött mások rendelkeztek, de azért nem kell hinnünk, hogy az igazi szabadság világában élünk. A függésnek ezer új neme keletkezett, s ha az igazat megvalljuk, a mult és a jelen rabszolgái között, főkép gazdasági szempontból nem annyira tényleges, mint inkább csak jogi és formális különbséget állapíthatunk meg. A kereskedő, az iparos, a munkás mind függnek. Egyik a tőkétől, másik a piactól függ, s eme függési viszonyban néha életüket, néha egészségüket, idejöket, erejöket, tehetségeiket, szabadságukat, máskor családi jó-

létöket, gyermekeik boldogságát, polgári jogaikat, olykor hitöket, lelkiismeretöket is feláldozzák.

Minden függési viszony, mely mértéken túl leköti az egyént és a gazdasági javakért az emberiség legszentebb javait követeli ellenértékül: kárhozatos és az egyéni fejlődést kedvezőtlen irányba tereli. Az ilyen függési viszonynak szolgaság a neve. A tanítás és az önművelődés hiánya, szeszes italok, a folytonos munka, embertelen bánásmód annyira tönkretették a régi jobbágyokat, hogy — mint — Lengyelországban történt, a piacon adták-vették őket, mint a barmokat. Gondolkodási képességök fokozatosan alább szállott, kedélyök eldurvult, nem ismerték az önérzetet, a szégyent, emberi méltóságukról mit sem tudtak, s midőn a véghetetlen nyomort látva, a nemesebb lelkek feljajdultak, a cinikus válasz igy hangzott: „Nem jó, ha a parasztnak sok az esze." Könnyü belátnunk, hogy az urak és a parasztok egymáshoz való viszonyára, tekintettel az előbbiekre nézve, csakugyan kivánatos volt, hogy az utóbbiak állati butaságukból ki ne emelkedjenek. Az afrikai vadnépek rabszolgáikkal butító mérget itatnak, hogy a fegyelmet könnyeben fenntarthassák, a szökésre ne gondoljanak és engedelmesek legyenek. Ugyanezen tapasztalatra jutottak a fehér uraságok is, mert mennél mélyebbre sülyedt értelmileg a paraszt, annál könnyebb volt teljesen kihasználni. Ahol pedig az istenadta értelmiség nem hiányzott, ott az urak erőszakot alkalmaztak, vagy más megoldást kerestek. A paraszt igy tanult meg együgyüséget szinlelni, hazudni, igy öröklődött beléjök az a bizonyos raffináltság, amelyet uraink közmondásosan felpanaszoltak, (hogy „a Sz... H...t... és a paraszt huncutságát nehéz kitalálni.") Az értelmetlen elemet ma is kihasználják. Ha a föld népe értelmesebb volna, az antiszemitizmusnak*) félig-meddig meg kellene szünnie.

A gépek a szolgaságnak uj nemét teremtették meg, az u. n. fehér rabszolgaságot. A gyári munka a pszichikai alap-

*) Mert ha a nép értelmesebb és élelmesebb volna, nem volna annyi oka a panaszra. Az antiszemitizmus a tudatlan és magára hagyott nép segélykiáltása, az előkelőbb elemekben pedig annak a meggyőződésnek visszhangja, hogy a gyengébbeket az erősebbek túlkapásaival szemben meg kell védelmezni.

tehetségek harmonikus fejlődését kedvezőtlenül befolyásolja, a munkást szellemileg, erkölcsileg, esetleg fizikailag is tönkreteszi és a romlás lejtőjére viszi. Az egyoldalu munka, az a szolgai szerep, melyre a munkás a gép körül vállalkozik, a helyzet illetőleg a kenyér bizonytalansága, a kihasználási szisztéma, a munkabér-viszonyok mostohasága, nők és gyermekek alkalmazása, a család elzüllése stb. a személyiség teljes kialakulását, az egyéni charakter kedvező irányu fejlődését úgy szólva lehetetlenné teszik. Csoda-e, ha ez az alsóbbrangu típus a modern társadalomnak alattomos vagy nyilt ellenségeivel szövetkezik? A munkás bizonytalan gazdasági helyzete és teljes lekötöttsége, melynél fogva nemhogy az önképzésre, de még a nyugalomra is alig marad elégséges ideje, azt eredményezik, hogy a munkás nemcsak nem tökéletesedhetik, hanem visszafejlődik, degenerálódik s az emberi-állat állatemberré devalválódik.

A modern civilizáció a rabszolgaság legszégyenletesebb nemét teremtette meg a prostitúcióban. Mily sokféle alakban csillámlik fel itt az önzés iszonyu gonoszsága! A csábítót, a leánykereskedőt, a közvetítőket, az anyát, aki leányát piacra dobja, az élvhajhászót, aki az asszonyállatok szorultságát, nyomorult helyzetét kiaknázza stb. az önzés és ismét csak az önzés vezérli, mely ha megnyilatkozásában proteusszerüleg változik,. alapjában szörnyüségesen egységes. A prostitúció némelyek szerint „elkerülhetetlen természeti szükségesség," ezt a tételt azonban érdemlegesen sehol sem bizonyítják. Közönségesen a nemi ösztönre hivatkoznak, amely (állítólag) a férfiban oly erős, „hogy a női test átengedéséért anyagi áldozat hozatalára is kész." Ha a férfi áldozatkészségéből akarjuk kimagyarázni a természeti szükségszerüséget, akkor a dohányzásról vagy a szeszes italok élvezéséről ugyanezt állíthatnók. S vajjon az éretlen kor kicsapongásait szintén a nemi ösztön hatalmára kell visszavinnünk? A prostitúciót nem a monogámiának köszönhetjük, mint azt némelyek állítják, hanem a szegénységnek, a dologtalanságnak, az elhanyagolt nevelésnek és igen gyakran annak az öröklött vagy szerzett fizikai degenerációnak, amelyet a prostituáltak igen tekintélyes percentjén megállapíthatunk. A mai társadalmi viszonyok közt a a prostitúció szükségképen megterem, mert ahol a nemi ösz-

tönöket mesterségesen s idő előtt felkeltik, ahol az üzletszerü csábítás és a kerítés semmiféle tilalomba nem ütközik, ahol a nők közül igen sokan azon szörnyü alternativa előtt állanak: vagy a piacra dobni magát, vagy koplalni, nélkülözni, (tertium non datur), ott a prostitúció ki nem maradhat. Ez azonban a viszonyok kényszeritő hatalma, nem pedig természeti szükségszerüség. Nagyon szivesen elhiszszük Reichnak, hogy az ő altruisztikus Államában a prostitúciónak meg kellene szünnie, mert higienikus és vallásos nevelés, úgyszintén rendezett gazdasági viszonyok mellett, sem a kinálat sem a kereslet ingere nem volnának elég erősek arra, hogy a prostitúció megteremhessen. Megengedjük, hogy a felkorbácsolt vér bizonyos elemi szükségszerüséggel keresi meg a maga levezető csatornáját, de vajjon mi szükség van arra, hogy könyves boltjaink kirakatai tele legyenek pikántériákkal, a pornografia termékeivel, s vajjon nem lehet-e arról is gondoskodni, hogy senki se legyen kénytelen magát a piacra dobni, s végre nem lehetne-e a zúgbordélyoskodást, a kerítést, leánykereskedést törvényhozásilag tilalmazni.*)

Nem vagyunk abolitionisták a gyakorlatban, de az elméletben igen. Nem akarunk a tünetek ellen harcolni: gyökerében kell megtámadni a bajt. Ha a prostitúciót tilalmazzuk, s a kiváltó okokat meg nem szüntetjük, úgy járunk, mint né-

*) Különösen ami a hazai viszonyokat illeti, nem abnormális dolog-e, hogy a 63 vármegyei törvényhatóságok közül csak 31-nek van prostitucionális szabályrendelete? A városokban az arány sokkal kedvezőbb, mert csak 26 r. t. városban (106 közül) nincs prostitucionális szabályrendelet. A szabályrendeletek nem egyöntetüek, ez már a minisztérium felületességére vall. Vannak ugyanis szabályrendeletek, amelyek az életkorról egyáltalában nem intézkednek; mások eltérően rendelkeznek (16, 17, 18 év), amely körülmény néha különös bonyodalmak forrásává lehet. Előfordul az is, hogy a leány már 13 éves korában bordélyüzletbe kerül. Épen nem csodálom, ha a szegény gyermek lopás büntette miatt a törvényszék elé került. Hogyan juthat egy szegény leány tanköteles korban a bordélyházba? Cselédkönyvvel? Hisz tudomásom szerint 14 éven alól nem szabad cselédkönyvet kiállítani?! Cselédkönyv nélkül? S ezt is megtűri a közigazgatási hatóság? S a kiadott cselédkönyvet nem kellett volna-e azonnal visszavenni? A törvényhozás indolenciája a közigazgatási hatóságokra is átszármazott?! Általában elmondhatjuk, hogy büntetőtörvénykönyvünk a morális szempontokat figyelmen kivül hagyja!

mely nyilt sebbel, amelyet ha behegesztünk, csakhamar új seb támad, mert a romlott vér megkeresi a maga levezető csatornáját, erre szüksége is van. Ha a prostitúciót ma tilalom alá vetjük, holnap a nyilvános helyett a titkos prostitúció üti fel fejét, amely kevésbé ellenőrizhető, mint a másik, tehát ugy közegészségi, mint rendőri szempontokból sokkal rosszabb, mint a nyilvános prostitúció. A vallás és az erkölcs fegyverei csak akkor volnának eredményesek, ha a vallásos oktatás és nevelés intenzívebb volna mint ma. Erre azonban a hivek szaporodásával csak alig számíthatunk. A bordélyrendszernek nem vagyunk hivei, mert az a veszedelmes társaság az erkölcsi elzüllést csak betetőzi. A vegyes rendszert az ellenőrzés szempontjából helytelenítjük. Az egyes rendszert ellenben, a három rossz közül a legkisebb rossznak tartjuk.*) Kivánatosnak tartanók, hogy a bordélyházakban a kávéházi italok kimérése és a zene feltétlenül tiltva legyenek. A természeti szükségletek kielégítéséhez (!) nem szükséges sem kávé, sem thea, annál kevésbé zongora-kiséret. Ha a bordélyházak nem volnának mulatóhelyek, a kereslet és a kinálat is jelentékenyen megapadnának. (Még veszedelmesebbnek tartjuk, hogy a fiatalság a bordélyházakba járjon étkezni, mert ez a charakter teljes elzüllésére vezet.) De a bordélyházak ingere is csökkenne, ha azok nem mint mulatóhelyek, hanem az állítólagos közszükségletek kielégítését célzó intézetek szerepelnének. Egyelőre tehát csak arról lehet szó, hogy a prostitúció terjedésének gátot vessünk, a bajt lokalizáljuk, ellenőrizzük s arról gondoskodjunk, hogy a prostitúcióra irányuló keresleti és kinálati exigenciákat a lehetőségig csökkentsük.**)

*) Nem kárhoztathatjuk eléggé azt a szokást, hogy a rendőrség még férjes nőknek is bárcát ad (férjök tudta nélkül), sőt a jegyzéket annyira titokban tartják, hogy még a legilletékesebb tudakozódó (a férj) se jöhet nyomára annak, hogy felesége piacra vetette magát.

**) Általában elmondhatjuk, hogy a prostitúció áldozatai szánalomra méltó teremtések. Rendesen degenerációval terhelve jutnak a morális romlás lejtőjére, ahol fokról-fokra alább sülyedve, végre is a legszomorubb sorsra jutnak. Ha bordélyüzletben vannak, adják-veszik őket, vándorlásukban egy, néha több ország romlottságával kell megismerkedniök. Az immorálitás fertőjében lelki nemességökből csaknem végkép kivetkőzve jutnak vissza a közönséges élet forgatagába, ahol most már munkájok után kellene megélniök, de mert érdemes munkához nem

A prostitúció a degenerációnak legveszedelmesebb eszköze. Maguk a szegény asszonyállatok, akikből az állatiasság annyira kirí, hogy még a legegyszerűbb ember is azonnal észreveszi (magam is kórházi szolga szájából hallottam a megjegyzést: „olyanok ezek mint az állatok“) esetleges leszármazóik, a velök érintkezők, más és más irányban, különböző fokban mindnyájan a degeneráció áldozatai. Tarnovsky kisasszony felsorolja azokat a fizikai és pszichikai anomáliákat, amelyek a prostituáltakat jellemzik és arra a következtetésre jut, hogy az u. n. „puella publica“-k örökölt terheltség áldozatai, biologiailag és szellemileg tökéletlenül fejlődött lények. A prostitúció tilalmazása mit sem használ, ha a viszonyokat meg nem javítjuk.*) A prostitúció külön piacot teremtett, ahol

értenek, a legalacsonyabb foglalkozásokra vállalkoznak. Igy Bécsben ők adják a cipőtisztogatók contingensét, a gesztenyesütők, a fiakkermosogatók (Wasserfrau), keritőnők, illemhelyőrzők közülök kerülnek ki. Utolsó foglalkozás gyanánt ülőhelyeket árulnak a sétatéren. Az előkelőbb foglalkozásuak kapunyitogatók, gazdaasszonyok, illetőleg felügyelőnők, ezek rendesen a maguk világában (bordélyházban) végzik pályafutásukat. Szolgáló ritkán válik közülök, ellenben szobaleány (kézi leány) vagy szobaasszony, bordélyosnő gyakrabban. Kivételesen mint magánzók (kitartott) élnek, elvétve a házasság kikötőjébe jutnak, ahol rendesen jóravaló anyákká és feleségekké válnak. Az egyes rendszer mellett az elzüllés dolgában sohasem juthatnak oly messzire, mint a bordélyházakban. Óriási kiadásokkal megterhelve csak kivételesen tudnak valamit összeszerezni, amely esetben néha férjhez jutnak. Maga az a körülmény, hogy a szobáért havonta 80 forintot fizetnek, az étkezés, világítás, mosás stb. és végül az elmaradhatatlan strici fölemésztik a többit. Minimális évi 4000 korona rezsível dolgoznak (Budapesten). Örökös adósságban vergődnek, míg ők is kikopnak, de a rendes munkához sokkal könnyebben visszatérnek. Aki ez adatokat szolgáltatta, arra a kérdésre, hogy mi viszi ezeket a szerencsétleneket a romlás utjára, azt felelte: csalódott szerelem, nyomor, hisztéria. Ami számukat illeti, pontos adataink nincsenek. (Egyik verzio [titkos rendőr] szerint Budapesten csak 3800, a másik szerint [rendőr-orvos] c. 18000. Hivatalosan csak 1500.) Kisvárosokban a létszám 30—40. Mennyit költ az ember szenvedélyeire? Mennyivel előbbre volnánk, ha azt a pénzt közművelődési célokra stb. fordíthatnók?

*) S. megye egyik községében két asszony közt lefolyt párbeszédből ide iktatom a következőket: „T . . lányom szép leány, esztendőre 14 éves lesz, akkor beviszem K . . ra, mi is szépen megélünk utána. . .“ „S. községből 100 koronáért kináltak egy szép leányt — beszéli a D-i keritőné — de nem mertem elhozni, mert még nagyon fiatal.“ Azt hiszem mindenki tudja, hogy a prostitúciónak másik forrása: a nyomoru-

a prostituáltakat, mint közönséges árucikket, adják és veszik. Rendszerint a cselédszerző intézetek közvetítik a leánykereskedést. A rabszolgaságnak ez a faja, a fekete rabszolgaságtól alig különbözik.

Mondottuk, hogy a szolgaság degenerál, ám a tapasztalás azt is bizonyítja, hogy a degeneráció szolgaságra disponál. Míg a gazdasági és a biologiai fejlődés viszonyait meg nem javítjuk, addig a szolgaságra alkalmas egyének számát nem csökkenthetjük, másrészről pedig az önzésre alapított társadalomban mindig akadnak egyesek, akik mások gyengeségeit kihasználják. Vallásos nevelés, oktatás a gazdasági és a higienikus viszonyok normális alakulása, teljes valutáju egyéniségek kiképződését a leghatásosabban előmozdítják; az ilyen egyéniségek pedig a szolgaságra és a kihasználásra épen nem alkalmasak. Ahol a morális és fizikai személyiség eléggé ki nem fejlődhetett, ott helyes világnézletet hiába keresünk, ahol pedig az utóbbi hiányzik, ott a tévedések és a bajok özönével fogunk találkozni, amelyek ismét az egyéniséget és magát a társadalmi organizmust is károsan befolyásolják. A proletariatus a félemberek hadserege, s mert az egyén csak fogalma teljességében éri el azt a magaslatot, ahol már a szükséges fizikai és morális ellenálló képességgel rendelkezik, szenvedélyein uralkodik, s a létért való küzdelem emberséges lebonyolítására képesül, megérthetjük, hogy a proletariatusnak miért jut oly óriási szerep a bünözés világában. A kommunisztikus, nihilisztikus, anar-

ság. T . . ban a nagyszülő maga hozta el leányát, természetesen jó pénzért. Tudok eseteket, midőn a szerencsétlen áldozatot a csábitás kergette a prostitúció karjaiba, ezek közül egy esetben maga a mostoha apa követett el erőszakot mostoha leányán, a kifejlődött bonyodalmak az apát gyilkosságba, a leányt nyilvános házba űzték. Azt hiszem azonban, hogy a szellemi vagy testi fogyatkozásokban szenvedők adják a prostituáltak legnagyobb hányadát, mert e szerencsétlenek rendelkeznek a legcsekélyebb ellenállási képességgel. Tudjuk, hogy a cselédkönyvekben csak a legfeltünőbb testi fogyatkozásokat tüntetik fel, mégis midőn egy kéjügyi nyilvántartás jegyzékét illetőleg a cselédkönyveket átvizsgáltam, a személyleirások $^{2}/_{3}$ részben testi fogyatkozásokról számoltak be; M . . nagyközségben pedig ugyanezt $^{1}/_{4}$ részben találtam fel. Előkelő és a viszonyokkal ismerős közigazgatási községi tisztviselőtől hallottam, hogy az ő tapasztalása szerint a kéjleányok 70% analphabet.

chisztikus és szoczialisztikus törekvések az egyéniség elnyomatása ellen való egyoldalu tiltakozások, amelyekből világosan kitetszik, hogy az egyéniség megnyomorítása, megrövidítése, természetes kifejlődésének meggátlása, gonosz következményeket von maga után. A reformátorok körül igen sokan nem számoltak azzal a tapasztalati igazsággal, hogy társadalmunk hibás charakterü egyéniségektől szinte hemzseg, akik a jó irányú reformra alkalmatlanok, akiket legfeljebb rombolásra, de építésre nem használhatunk. Az anarchisták a fennálló társadalmi rendszert, a nihilisták a despotizmust, a szocialisták a gazdasági rendszert ostromolják. Úgy látszik azonban elfeledik, hogy nemcsak a viszonyokat, hanem az embereket is meg kellene javítanunk. Arra sem gondolnak, hogy azokat a kényes problemákat, amelyeket lapjaikban és gyüléseiken hangoztatnak, csak a szeretet és a viszonosság jegyében lehet megoldani. Félelemmel, aggodalommal és rettegéssel, erőszakkal senkit jobb meggyőződésre nem vezethetünk: a dinamit, tőr, revolver stb. csak élesztik a bosszú szellemét, elkeserítenek és megtorlásra hívnak.

Azt mondják, hogy az anarchisták és nihilisták jobbára magasabb kvalitásu egyének. Megengedem, de fegyvereik és taktikájok elárulják, hogy nincs határozott irányban kifejlődött egyéniségük. A legmagasabb kvalitások mellett a legalacsonyabbak is érvényesülnek, s az altruisztikus hajlandóságok az állati vadságot, a bosszúszomjat ki nem ölhették, szóval a disharmonikus fejlődés áldozatai. Mi a panaszuk? Önző az emberiség. Bombákkal akarják altruizmusra tanítani? S a társadalom? Akasztófával és börtönnel akarja elnémítani a panaszokat? A társadalomellenes mozgalmak csak szimptómái azoknak a válságoknak, amelyek a társadalom nagy organizmusában kifejlődtek. Gyenge orvos az, aki nem a baj, hanem a szimptómák ellen harczol. A társadalmi bajok forrását, abban a körülményben kell keresnünk, hogy a félemberek, a disharmonikusan fejlődött, hibás charakterü egyének száma felszaporodott. Ezeknek meggyógyításáról, fékentartásáról és főkép a jövő nemzedék kedvezőbb fejlődéséről kell gondoskodnunk.

A vallási, filozófiai, politikai kérdések közül akár az elméletet, akár a gyakorlatot tekintjük, a tévedések legiójával

találkozunk. A tévedések okát az értelmi fejlődés vagy a kedélyi müveltség hiányosságában, illetőleg a kettő közötti disharmóniában kell keresnünk. A hamis civilizáció világában a tévedések gombaszerüleg felszaporodnak. Ha a gép szerkezete megbomlott, nem kell csodálnunk, ha helytelenül dolgozik. Ha késik az óra, nem sokat segítettem, ha a mutatót helyre igazitom, de a szerkezetet nem javítom. Az egyéni tévedéseket is a pszichikai szerkezet tökéletlenségére, disharmóniájára kell visszavinnünk. Itt kell javítanunk, ha érdemleges eredményt akarunk elérni. Javítsuk meg az egyént, gondoskodjunk az egyén fejlődésének és müködésének kedvező feltételeiről. *A normális fejlődésnek és az egyéni érvényesülésnek legelső feltétele a szabadság.* A személyes szabadság müködési terület nélkül körülbelül annyit ér, mint a diploma hivatal nélkül. Ezért az egyéni szabadság legelemibb fogalma megkivánja, hogy az egyén szabadon rendelkezhessék tulajdonában és otthonában. Ha nincs magántulajdona és nincs otthona, hol érvényesülhet az egyéni szabadság? Összes szabadságom kifelé legfeljebb abban nyilvánul, hogy tagjaimat szabadon mozgathatom. Ép ezért a kommunizmus bármely árnyalata valóságos kényszerzubbony, mely az egyéni szabadságra és a fejlődésre nézve kedvezőtlen. A javak bizonyos közösségére ugyan szükségünk van, amennyiben kivánatos, hogy az általános civilizáció szempontjából némely javakat mindenki szabadon használhasson, azonban a nő és gyermekközösség, sőt a pusztán anyagi javak közössége is az egyéni fejlődésre nézve csak hátrányos volna. A kollektivizmussal (collectivismus) pedig, mely csak a termelésre szánt javak közösségét vitatja, nem sokra megyünk. A kommunizmus az egyének elzüllésére vezetne. Még a belső szabadság is sokat veszítene értékéből, ha a külső szabadság érvényesülését tulságosan megnehezítjük. A kommunizmus az egyenlőség elvének hibás és túlhajtott értelmezése, és az alsóbb rendü szenvedélyek követelménye. A szabadságot még az egyenlőség javára sem szabad korlátoznunk. Az egyenlőség némely területen kivánatos, másutt azonban maga a természet zárja ki. Az a kommunizmus, mely a szabadság szülötte, az apostoli idők és a szerzetek kommunizmusa, magasabb típusu egyéniségeket feltételez, s ekkor már a magasabb egyéni

tökéletesedésnek nem hátránya, hanem leghatalmasabb emeltyűje lehet. A tökéletesedés fogalma kizárja a külső kényszert. Teljes értékü cselekedetek csak a szabadság zónájában teremnek. Minden más kommunizmus természeténél fogva despotikus jellegü és csak a fejletlen vagy a már elfajult típusu emberiség exigenciáit elégítheti ki. A kommunisztikus törekvések barbárságáról, brutalitásáról bizonyságot tesz azon körülmény, hogy a bosszú fegyvereivel küzdenek s a bestialitásnak kedveznek. Ép ezért elvetnek minden vallást és minden oly világnézletet, melyek az alsóbbrangú szenvedélyeket megfékezhetnék, s az ember uralmát az állat felett biztosíthatnák. Ha az egyeseknek a normális fejlődésre elég szabad teret adunk, ha megtanítjuk arra is, hogy szabadságukkal helyesen élni tudjanak, akkor a fejlődés magasabb lépcsőire könnyen eljuthatnak. A kommunizmus, kollektivizmus, szabadság helyett szolgaságra kárhoztatják az egyént, a tökéletesedés ügyét pedig rosszul szolgálják. De hát mit tegyünk, hogy az egyesek annyi szabadságot élvezhessenek, amennyire szükségük van?

A régi közmondás azt tartja: „ember segíts magadon". Ahol pedig az egyéni erő elégtelen, másokkal kell szövetkeznünk, kisebb-nagyobb közületekbe kell sorakoznunk, hogy célunkat érhessük. A korporációk tehát nemcsak a gazdasági létet biztosítják, hanem a szabadság szempontjából is kitünő szolgálatot tesznek. A korporációk feladatuk magaslatán, az egyén nevelésére és tökéletesedésére is jótékonyan közreműködnek. Ami pedig a szabadság mértékét illeti, legyen az egyénnek annyi szabadsága, amennyire szüksége van, hogy tökéletesedését kimunkálhassa. Éretlen korban a szabadság veszedelmes. Nem tudjuk mi szükségük van éretlen legénykéknek arra a szabadságra, amelynél fogva akadálytalanul korhelykedhetnek. A fiatalságnak elég a negativ szabadság, mely minden illetéktelen befolyás és rendelkezés ellen biztosítja. Jó a szabadság annak, aki azzal okosan élni tud. Arra a szabadságra, mely tág kaput nyit az elzüllésre, semmi szükségünk nincs.

A szociálisták a munka felszabadítását tűzték ki célul. A góthai programm szerint a termelési eszközöknek állami tulajdont kell képezniök, a munka szabályozásáról, a jövedelem egyenletes elosztásáról az Állam gondoskodjék. Az olasz

szociálisták még a polgári, állami és gazdasági egyenlőséget sürgetik és követelik, hogy az Állam minden egyes polgárának megfelelő kiképzéséről, kimüvelődéséről gondoskodjék. A munka organizációja sok tekintetben igen üdvös volna. Megszüntetné a függési viszonyokat, az egyének kizsarolását, a gazdasági végletek képződését, s mivel az Állam mindenkinek munkakörét kijelölné, az ingyenélők és az élősdiek hadseregét szétrobbantaná és mindenkit kényszerítene, hogy tehetségét a társadalom javára értékesítse. Ha Laveleye álma megvalósulhatna, a mai protekciós világban kasztoknak kellene képződniök. A mi szociálistáink továbbá aligha láttak eleven községi közmunkásokat, különben gondolkodóba estek volna, hogy milyen is lesz a közmunka, melyet a szociálista vagy a kollektivista állampolgár végezni fog. Az embereknek nagyon meg kellene változniok, hogy a szociálista Állam fennállhasson. A munka organizációjának magasabb célok elérésére eszközül kell szolgálnia s az egyéniségek pszichikai, fizikai és szociális tökéletesedésének kimunkálására kell irányulnia. A rendszer-változás magában véve nem sokat érne, ha az emberek meg nem változnának.

Sokszor emlegetik a jövő magasabb típusu emberiségét, amely a legnehezebb problemákat könnyü szerrel megoldaná. Az emberiség tagadhatatlanul halad és az általános értelmi müveltség hőmérője emelkedik. Ellenben ha a civilizációt teljes értelemben vesszük, azt kell mondanunk, hogy az emberiség sok tekintetben sülyedt. Hová lett a régi idők egyszerüsége és becsületessége, hol vannak azok az idők, amikor az adott szó erősebb volt, mint ma a váltó vagy a kötelezvény? Miért kell megkötni a birák kezét az igazságszolgáltatás terén? Miért nem adhatunk a minisztereknek praetori hatalmat, hogy a rossz törvényt helyes gyakorlattal pótolhatnák? Kétséget nem szenved, hogy mostohább időket élünk, de az emberek is rosszabbak lettek, mint a régiek voltak. Az emberiség nem az altruizmus, hanem az önzés felé halad, sőt a gyülölködés mesterségét senki sem érti jobban, mint az atyafiak és a rokonok. Az erkölcsök csak ott díszlenek, ahol a bün óriási nehézségekbe ütközik, ellenben a könnyü alkalom következetesen megtermi a bünözést. Hová tüntek a régi jó gazdák és hüséges cselédek. Sok okunk van azt hinni, hogy a degene-

ráció kovásza annyira át meg átjárja már a társadalom összes rétegeit, hogy a jövő embere hova-tovább képtelen lesz a küzdelemre, az erényre. Az igények felszaporodtak, az elégedetlenség, a fösvénység, a kapzsiság és az irigység mindinkább elhatalmasodnak. Nem messze vagyunk azoktól az időktől, amidőn az alamizsnálkodást állami feladattá kell tennünk, különben éhen hal a szegény. Az értelmi haladás értékét teljesen lerontja az erkölcsi sülyedés és a charakterek viszás fejlődése. Ha az elméletben haladunk, a gyakorlatban annál hátrább vagyunk.

A reformátorok, mint már említettük, nem számoltak azzal a körülménynyel, hogy félemberekkel semmiféle rendszer nem boldogulhat, sőt maguk is és pedig igen sokban hibáznak. Sokan vannak, akik a régmult idők után sóhajtoznak és feledik, hogy ami a multban bevált, azt a jelenben csak nagyon kivételesen alkalmazhatjuk. Mások ismét figyelmen kívül hagyják a gyakorlati élet követelményeit, ábrándoznak és a végletekig egyoldaluak. Csaknem kivétel nélkül hadi lábon állnak a religióval, a morált tagadják, a kölcsönös gyülölködést élesztik, theoriáik fogyatkozásait frázisokkal takargatják és általában a materiálizmus fertőjébe sülyedve, ideális exigenciákat nem ismernek. Méltán vetik szemökre némely tudósok, hogy materialista álláspontjuk dacára az okos higienia szabályainak nagy jelentőségére és alkalmazására semmi súlyt nem fektetnek. Csak így magyarázhatjuk meg, hogy a vallásos, az erkölcsös, az altruisztikus hajlandóságu, a praktikus elem, mindegyik a maga szempontjából, mindenféle szociális mozgalomnak ellensége, s mert követeléseikben a túlzásig viszik s az eszközökben nem válogatnak, azt sem kapják meg, amit könnyü szerrel elnyerhetnének. Közel járunk a valósághoz, ha azt mondjuk, hogy a reformátorok ép oly éretlenek, mint a közönség a melyet reformálni akarnak. A szociálizmus ügye nagyon is rossz kezekbe került, nem csoda, ha magának az ügynek többet ártanak, mint használnak.

A szociálizmusnak igen nagy hibája, hogy vallástalan, sőt atheista irányban dolgozik. Miért nem szövetkezik a kereszténységgel, amelynek a szegényekre, az elnyomottakra, a szenvedőkre mindig gondja volt? Van-e vallás, mely a szeretetet eredményesebben hirdette, mint a kereszténység? De

a szocializmusnak nem kell a szeretet vallása, inkább a gyűlölet és a bosszú fegyvereivel dolgozik, mert a szeretet lefegyverezi a nemtelen szenvedélyeket, a szociálizmus pedig tág teret nyit az állatiasságnak. Mivel Istenről tudni sem akar, egész világnézlete hibás alapokra támaszkodik. Élvezeteket igér, de a tiszta örömöket lehetetlenné teszi; szebbé és kellemesebbé akarja tenni a földet, s megfeledkezik arról, hogy nincsen boldogság szeretet nélkül. Minden hatalomnak ellensége, jóllehet tudja, hogy rend rendező nélkül lehetetlen, rend nélkül pedig még a paradicsomnak is pokollá kellene változnia.

A keresztény vallás ismeri és hirdeti a tökéletesedés szigoru parancsát és nemcsak hatalmas motívumokkal szolgál, hanem erőt is ad, s a tökéletesség legbiztosabb utját kijelöli. A kereszténység hatalmasan korlátozza az önzést, és az önfeláldozásban megtisztítja a szeretetet. A keresztény az önzést arra a minimumra szállitja le, amelyen az egyén a legtisztább altruizmus elvének hódolhat. Az igazi szocializmusnak a béke olajágával kellene fegyverkeznie és a vörös zászlót fehérrel kellene felcserélnie. A szociálizmus azonban háborut akar, s a béke, rend és a nyugalom nem eleme. Miért dühöngenek a szociálisták a papság ellen? Van-e pap, aki a szó nemesebb értelmében nem volna szociálista. Senki sem ismeri közelebbről a nyomort, mint a papság. A munkásviszonyok rendezését, a tőke féktelen uralmának korlátozását, a kihasználás politikájának megszüntetését, a munkás anyagi helyzetének biztosítását, civilizációját, minden józanul gondolkodó igazán óhajtja. A papság sohasem volt ellensége a természetes fejlődésnek, de az általános felfordulást, a „bellum omnium, contra omnes“ elvét sohasem pártolhatja, s mert a radikális szociálizmusnak hivatásszerüleg ellene működik: ezért agyarkodnak reá a szociálisták.

A vérszerződésnek egyik pontja szerint őseink törvényt hoztak, hogy „amit közös erővel szereztek, abban mindnyájan részesüljenek.“ Ha ezt a tételt és a nemzeti jövedelem eloszlását közelebbről vizsgáljuk, azt tapasztaljuk, hogy egyik résznek nagyon is sok jut, a másik rész ellenben rövidséget szenved. A madár repülésre, az ember munkára született. Az embernek, ha különben fizikailag és pszichikailag egészséges, munkálkodnia kell. A munka erősít, nemesít s a különböző

erők egyensulyát biztosítja. A munka továbbá a javak beszerzésének eszköze. Javakra szükségünk van, hogy egyéni szükségleteinket kielégíthessük. Normális viszonyok közt az életszükségleteknek munka nélkül való kielégítése és az a munka, mely a legnagyobb fáradság mellett sem termel annyit, hogy az életszükségletek fedezésére elégséges legyen, olyan ellenmondás, amelynek egészséges társadalmi organizmusban nem volna szabad előfordulni. Az a rendszer, mely parazítákat nevel és páriákat termel, rossz és egészségtelen. Méltó a munkás az ő bérére. „Aki pedig nem dolgozik, ne is egyék." A kereszténység emez aranyigazságában hatalmas tanulság rejlik. A társadalom minden egyes tagjának legjobb tehetsége szerint, értékesítenie kell magát, és szükséges, hogy munkája ellenértékeül legalább annyi javat kapjon cserébe, amennyivel az emberi lét elemi szükségleteit fedezi. A javakkal a test, a lélek és a szociális élet szükségleteit elégítjük ki. Még gondolatban is tűrhetetlen az olyan rendszer, amelyben előfordulhat, hogy munkával a testi szükségletek fedezésére elégséges javakat elő nem állíthatjuk; másrészről pedig a túlfinomult lélek képzelt szükségleteit munka nélkül kielégíthetjük; hogy vannak dúsgazdagok, akiknek nincs egyéb gondjuk és dolguk, mint hogy a szegény által véres veritékkel összehordott javakat eltékozolják, míg a termelő, a munkás, az asztalról lehulló morzsák nélkül szükölködik. Aki helyett mások dolgoznak, adja vissza a kölcsönt és dolgozzék másokért, és aki kiszolgáltatja magát, tanuljon másoknak szolgálni. — A munka organizációjának alapgondolata helyes, de kivitel módja és eszközei elvetendők, ezért a szocialisztikus törekvések minden oldalról antipátiával és ellenmondással találkoznak.

Azt mondják, hogy a szükségletek felszaporodása a civilizáció haladásáról tanuskodik. Ha kulturszükségletekről van szó, nem mondunk ellen, de az anyagi szükségletek szaporodása épen az ellenkezőről tanuskodik. A tapasztalás is bizonyítja, hogy a nagy ebédek és a csekélyebb kulturigények karöltve járnak. Az igazi kultúra a tobzódással és a fényűzés túlzásaival egy fedél alatt meg nem fér. A kulturember materiális szükségleteit lehetőleg csökkenti;*) hogy szellemi és

*) Külföldlátó barátainktól gyakran hallottuk, hogy a nálunk műveltebb nyugat, az asztal egyszerüségét szinte a túlzásig viszi.

erkölcsi igényeit annál tökéletesebben kielégíthesse. Ami pedig az általános civilizációt illeti, ki kell mondanunk, hogy ott, ahol némelyek túlságosan bővelkednek, mások ellenben a legszükségesebb javak nélkül szükölködnek, ott az általános kultúra ügye nagyon rossz lábon áll. Az általános civilizáció kizárja a végleteket. A szükségletek emelkedése, hamis civilizáció mellett, rossz következményeket von maga után. Ha szükségleteinket ki nem elégíthetjük, nélkülözünk, pedig minden nélkülözés fájdalmas és elégedetlenséget szül. Igy terem meg az egy-gyermekrendszer, még a jólét ölén is. Ha több a gyermek, a szülőknek esetleg nélkülözniök kell, mert a költségvetésből több megszokott kényelmi tételt törölni kénytelenek. A következtetés világos. Az asszony félve gondol a megtermékenyités következményeire, a férj aggódik, s mivel a nemzéssel járó gyönyörüségekről lemondani nem akarnak, mi természetesebb, mint hogy meg kell akadályozni a megtermékenyülést; ez ugyan inmorális dolog, de — véleményük szerint — önmagoknak is, a házi békének is tartoznak ezzel a csekély áldozattal. Az orvosok azt is állítják, hogy a luxus, illetőleg az antihigienikus életmód a szülők akaratán kivül is terméketlenséget szül, másrészről pedig az elhalálozási viszonyokat kedvezőtlenül befolyásolja. A szükségletek felszaporodása tehát úgy a népesedési mozgalom, mint a közerkölcsiség szempontjából káros eredményeket idéz elő.

A valódi civilizáció világában az emberiség remélhetőleg le fog mondani minden barbár élvezetről, azokról az állatias gyönyörüségekről, amelyekre napjainkban oly sokat áldoz, és magasabb rendü élvezetekben keres kárpótlást, amelyek gyönyörködtetnek, anélkül, hogy a morál vagy a higienia szabályait sértenék, nem degenerálnak, hanem tökéletesítenek. A magasabb és az alsóbb rangu, a szellemi és az állatias élvezetek fordított arányban állanak. Mit keresünk az élvezetekben? Megelégülést, jókedvet és vidámságot, szórakozást. A civilizáció magasabb fokán az alsóbb rangu élvezetek ki nem elégítenek, fel nem vidámítanak, nem szórakoztatnak, annál kevésbé, mennél feljebb jutottunk a civilizáció létráján. Aki a finomabb élvezeteket megismerte és megszerette, azt nem kell félteni, hogy az érzékiség fertőjébe sülyed és durva kicsapongásokban emészti fel magát. Egyébiránt a szükségletek

kielégítésére vonatkozólag is uralkodik a szabály: neminem laedere. A szórakozás is szükséglet. A fáradt, a kimerült embernek szüksége van bizonyos jótékony izgalomra, mely korábbi rugékonyságát, munkakedvét visszaadja, de ne keresse a maga javát mások sérelmével.

A valódi szükségletek minden jogos érdekkel coordináltak, ezek kielégítése semmi irányban nem lehet sérelmes. Vannak azonban álszükségletek is, ilyen pl. az értelmetlen fényüzés. Vannak mesterségesen felidézett, teljesen haszontalan szükségletek, amelyek degenerációra vezetnek, és olyanok, amelyek már a degeneráció szülöttei. Ide sorozhatjuk a túlságos dohányzást, a szeszes italok és különösen az opium fogyasztását. Az opiumfogyasztás az opiumevőkre (morfinistákra) nézve valóságos szükséglet, de ez már az opium (morfin) korábbi élvezéséből, megszokásából származik, tehát a degeneráció jele. Ezeknek az álszükségleteknek az a tulajdonságuk, hogy a valódi szükségletek kielégítését akadályozzák. A *tudásvágy* az embernek veleszületett tulajdonsága. Tudni gyönyörüség. A közönséges lelkek tudásvágyukat pletykával, haszontalan hirekkel elégítik ki. A félmüvelt ember exigenciáit az ujságok is fedezik, s csak kevesen vannak, akik hasznos ismeretek és rendszeres tudás után kivánkoznak, ezeket már a közönséges hirek nem érdeklik, az ujságokkal is nagyon hamar végeznek. Mutatis mutandis, ugyanez áll a szükségletek egyéb neméről is. Általában elmondhatjuk, hogy az egyént szükségletei elég híven jellemzik. Valamire való embert haszontalanságokkal kielégíteni nem lehet, altiora sapit: nemesebb dolgok után kivánkozik. Aki azonban megszokta, hogy hiábavalóságokkal elégítse ki magát, a telitettség törvényénél fogva befogadási képességét elveszti, megelégül és a valódi szükségletek iránt még csak nem is érdeklődik. Az álszükségletek felszaporodása sokban árt a valódi civilizáció ügyének.

Azt is mondják, hogy a szükséglet kielégítése örömérzettel jár, tehát a szükségletek felszaporodása örömeink gyarapodását idézheti elő. A szükségletek sokfélesége csak abban az esetben gyarapítja örömeinket, ha azokat kielégíthetjük, ellenkező esetben fájdalmainkat szaporítja, mert minden nélkülözés fájdalmas. Továbbá az is bizonyos, hogy az emberiség a javak ezerféle nemével ismerkedett meg, s a

megismerés nyomában ugyanannyi vágy és kivánkozás fakadt. Ámde a nagy többség vágyait ki nem elégítheti, tehát nélkülöz, szenved, s mig százak megelégülnek, a milliók epekednek. A szükségletek gyarapodása az emberiség nagyobb részére nézve csak ujabb, eddig nem ismert nélkülözést, fájdalmat termelt. A tapasztalás azt bizonyítja, hogy azok a legboldogabbak, akiknek nincsenek igényeik, nincsenek vágyaik. Miért? mert csak kevesen jutnak oly helyzetbe, amelyben a szükségletek nagyobb számát kielégíthetik, s mert senki sincs, aki minden vágyát kielégíthetné. De ha vágyainkat kielégíthetjük, akkor se megyünk sokra, mert minden kielégített vágy száz másikat teremt. Közeljárunk tehát az igazsághoz, ha azt mondjuk, hogy lemondás nélkül nincs boldogság s ezért a vallás, mely lemondásra tanít, az emberiség boldogságának leghívebb munkása. Aki a lemondás mesterségét megtanulta, sok haszontalan zaklatástól megszabadul, sok időt megtakarít és mindenek fölött nagy nyugalmat élvez. A lemondás filozófiája azonban nehéz lecke, amelylyel csak kevesen tudnak megbarátkozni. Az éremnek más oldala is van. A valódi szükségletek és a nemes örömök együtt járnak. Az álszükségletek kielégítésével járó örömök gyakran olyan természetüek, hogy az emberi méltósággal össze nem férnek, vagy az okos higienia szabályaival ellenkeznek. Az álszükségletek felszaporodásával tehát nem kell dicsekednünk, mert ez míg egyrészről a hanyatlás jele, másrészről az igazi haladásnak egyik legerősebb akadálya.

A munka organizációjának célja az volna, hogy a munka eredményességét a legutolsó munkaerőnél is biztosítsuk, a testi és lelki exigenciák minimumát kielégíthessük. A cél kivánatos, de ha a szociálisták programmját a megvalósítás módozataira vonatkozólag elfogadjuk, akkor az egyéni szabadságot eltemettük, s az Államot óriási fegyházzá, ha úgy tetszik, dologházzá változtattuk át. Kifejtettük, hogy a tökéletesség csak a szabadság jegyében díszlik, a szolgaság pedig sokféleképen degenerál. Ha ez igaz, akkor a szocialisták programmja nem a haladás és a civilizáció ügyét szolgálja, hanem az őskori barbárság korszakaira vezetne vissza, s az egyént olyan rabigába kényszerítené, amelyből csak több évezredes erőfeszítéssel tudott kibontakozni. Mindenki dolgozzék,

de legyen a munka szabad, mert csak így van morális értéke. Nyissunk a tehetségeknek szabad teret, hogy mindenki vidáman és jókedvüen dolgozhasson, mert nemcsak a dologtalanság, hanem az egyéniségnek meg nem felelő és a kényszermunka is degenerál. A szocialisták Államában az embernek állattá kellene devalválódnia. Az örömmel végzett munka eredményesebb, és azonfelül nemesít is, de az ember csak önmagáért és azokért dolgozik szivesen, akiket szeret. Ha az ember minden embertársát szeretetébe tudná fogadni, tehát keresztény tökéletesség ormain, örömmel dolgoznék másokért, sőt mások helyett is. Ma azonban ettől még nagyon is messze vagyunk s meg kell elégednünk a csekélyebb eredménynyel is, azzal, ha az egyén kis családja érdekében szívesen dolgozik, kissé önző, de eredményes munkát végez s a tökéletesség eszméjét némileg megközelíti.

Merész állítás az, hogy minden tulajdon lopás, vagy, hogy a tulajdon szerzésnek csak egy cime lehet: a munka. S ha minden tulajdont a munkára vezetünk vissza, mit tegyünk azokkal, akik munkájokkal milliókat szereztek? Szüntessük meg az örökjogot? Ki fog akkor szerezni, dolgozni? S ha valaki mégis szerzett, nem fogja-e a törvényt kijátszani? Elosztja vagy eltékozolja mindenét. Nem mondhatjuk, hogy a magántulajdonra abszolút szükség van. A szerzeteseknek nincs tulajdonuk, nem is végrendelkeznek, s amint a szerzeten belül minden a szerzeté, épúgy lehetne az Államon belül, minden az Államé, és amint a szerzet gondoskodik minden tagjáról, az Állam is gondoskodhatnék minden polgáráról. Hanem ha az Állam a szerzeteket akarja utánozni, arra is gondja legyen, hogy polgárai meg a szerzeteseket utánozzák. Minden polgár kövesse őket a lemondásban, az önmegtagadásban, a fegyelem szeretetében, az engedelmességben és az önzetlen munkásságban (sőt talán a nőtlenségben is, mert akinek családja van, az mértékkel méri már a szeretetet, s ki tudja léteznének e még szerzetek, ha a szüzességi fogadalmat eltörölték volna). Mindezekben a szocialistáknak jó példával kellene előljárniok. Azt hiszem azonban, hogy a telivér szocialista legtökéletesebb ellentéte a jóravaló szerzetesnek. A szocialisták programmja több az utópiánál. Mindenki nem lehet tökéletes és a szerzetesek Államának csakhamar el kellene pusztulnia. Egyelőre

semmi reményünk nem lehet, hogy a tulajdonjogot és az örökjogot, az ember munkásságának eme két leghatalmasabb rugóját nélkülözhessük. A minimális szükségletek kielégítéséről tehát más módon kell gondoskodnunk.

Reich a *„Jövő Állama“* cimű munkájában a szociális kérdés megoldására vonatkozólag határozott programmal áll elő. Az Állam minden 24 évet betöltött polgárának (Reich Államában akkor házasodnak) házat és kertet ad tulajdonul. Földmivelőknek, kertészeknek stb. külső telki földet is adományoz. A honoratioroknak azonban telki földre semmi szükségük nincs, tehát ilyent nem is kaphatnak. A 24 éven alóliak előkészülnek a nagykoruságra. A földmives fiuk szüleiknél vagy más polgárnál szolgálnak, hogy a szükséges jártasságot megszerezhessék. Mutatis mutandis, ugyanez történik a többi kategóriákban is. A földet a földmivesnek tulajdonába kell bocsátani, mert (a polgárok minden tökéletessége dacára) különben nem fogja a talajt érdemlegesen kihasználni, jó karban tartani s félő, hogy a kellő munkásságot sem fogja kifejteni. Reich tehát a tökéletesebb típusu ember gyarlóságaival is számol. Minden munkaerő kettős célnak szolgál. Előállítja az egyéni szükségletek fedezésére szánt javakat, a feleslеget pedig a közület rendelkezésére bocsátja. Reich a szociálisták által követett teljes egyenlőséget megvalósíthatatlannak tartja, mert ha az egyének különbözők, ez pedig adott tény, akkor a szükségleteknek is különbözőknek kell lenniök. Mi hasznát venné a paraszt valamely kitűnően berendezett laboratóriumnak, s viszont a tudományokat vagy a szépművészeteket művelő elem mit csináljon azzal a 20—30 hold földdel, ami körülbelül (nálunk) egy-egy földmivesnek jutna. Ha szerepet cserélnek, mindketten nélkülöznek. Suum cuique. Igy azonban mindenki a maga szférájában, mindnyájan egyért s egy mindnyájáért dolgozik. Reich Államában tehát az egyetemlegesség elve uralkodik, míg az önzés gazdasági rendszerében, mindenki a maga kezére dolgozik, s ezért az egyesek, lagalább gazdasági szempontból véve .a dolgot, örökös hadi lábon élnek egymással.

Chleborad attól tart, hogy az egyesek nem volnának hajlandók munkájok gyümölcsét másokkal megosztani, inkább elfogyasztanák maguk; ha pedig amit szereztek, idegenekre

kellene hagyniok, inkább megsemmisítenék javaikat, hogy sem másoknak átengedjék, s ezért a tulajdon és az öröklés jogi intézményét — tekintettel az emberek egoizmusára — nélkülözhetetlennek tartja. Reichot mindez nem aggasztja. Az egyéniség kifejlődése és érvényesülése szempontjából ő sem küszöböli ki a tulajdont és az örökjogot, de az ő altruisztikus Államában, ahol a szimpátiás hajlandóságok uralkodnak, az irigység ismeretlen fogalom, s csak az egyéni tevékenység fokozása készteti arra, hogy az említett jogi intézményt ő is fenntartsa. Az ingóságokra vonatkozólag a korlátlan rendelkezés elvét vallja, míg az ingatlanok öröklését korlátok közé szorítja, amennyiben a honoratioroknak, papoknak, orvosoknak stb. mindezekre nincs szükségük. A munkásokat, szolgákat stb. Reich Állama sem nélkülözheti, ámde az ő értelmes, vallásos, szociális és higienikus szempontból kifogástalanul nevelt munkásai, szolgái, legjobb tehetségök szerint szivesen dolgoznak, örömest szolgálnak, mert a munka reájok nézve életszükséglet, mert iparkodnak magukat értékesíteni, tanulni akarnak, elakarják sajátítani azt az ügyességet, amelyre önállóságuk idején szükségük lesz. Reich Államában a szolgálati viszony is egészen máskép·alakul mint ma; másképp hangzik a parancs is, az engedelmességet pedig oly motívumok biztosítják, amelyek a szolgálattevő egész valóját megnemesítik. Az önzés embere néha még az állatnál is rosszabb, mert egyik állat csak éhségből falja fel a másikat, az ember ellenben határtalan önzésében és telhetetlenségében kiszipolyozza, megnyuzza és fölemészti embertársát: a puszta haszonért. A modern manchester-rendszer, valamely bestialitási versenyen, már csak ezért is, aranyérmet nyerhetne.

Reich Államában még az állat is emberségesebb bánásmódban részesül, mint ma az ember. Mégis fölös ovatosságból az állatokat nem bocsátja az egyesek tulajdonába, mert a „jövő Államok“ embere, az állat személyiségét és őseredeti jogait elismeri és nem tagadja. Tudja, hogy az állati lélek is halhatatlan, mely Isten terve szerint valószinüleg az örökkévalóságban lefolytatandó tökéletesedésre van hivatva. Civilizációja tiltja az állat meggyilkolását, annál is inkább, mert az okos higienia föltétlen bizonysággal vegetarianizmusra vezeti az emberiséget. Az Állam legszigoruabban felügyel, hogy az

állatok kinzásától, oktalan kihasználásától mindenki tartózkodjék. Ha pedig valaki mégis ilyenekre vetemednék, azt irgalmatlanul meg kell büntetni. Ez egyszer Reich-ot is elhagyja a hidegvér, ami annál inkább érthetetlen, mert hisz az ő ideális Államában úgy sem kell az efféléktől tartani, és ez a szó „irgalmatlan“ („unbarmherzig“), legfeljebb mint jogtörténeti fogalom fog szerepelni a jövő szótárában. Azt hisszük azonban, hogy a jövő századok embere, csupa altruizmusból tán még sem fogja megengedni, hogy a férgek megegyék, mert ez idő szerint legalább, ha mi nem irtjuk a férgeket, azok pusztitanak el bennünket. Vagy csak a négylábu, avagy az emlős, vagy csak a házi állatok dicsekedhetnek a halhatatlanság kiváltságával? Vagy a fejlődő emberrel az állatok is feljebb haladnak a tökély létráján?

Az erdőkre, rétekre és bányákra vonatkozólag Reich úgy intézkedik, hogy azok állami tulajdont képezzenek. Az Állam egyébiránt hatalmas területekkel rendelkezzék, hogy az uj polgárokat legyen miből kielégítenie. Érdekes volna tudni, hogy a jövő Állama ezt a rendelkezési állományban levő ingatlant parlagon heverteti-e, s ha már elfogyott a rendelkezési alap, mit fog tenni akkor? A 204. lapon ugyan azt mondja, hogy ezeket a területeket közcélokra fogja felhasználni, de hát kik fogják megmunkálni? Reich Államában a földbirtoknak egy kézben való felhalmozódása ki van zárva, mert mindenki annyit kap, amennyire szüksége van. Reich nem ismer nemzetiségi politikát, mert igazságtalannak tartja, hogy valakit szokásaiból kiforgassunk, és az egyéneket természetükkel ellenkező irányban neveljük. A jövő Állama háborut nem visel, forradalmaktól nem tart, mert az Államnak épúgy mint az egyesnek megvan a magáé, minden igény megelégül és senki sem áhitozik a máséra. A gazdasági élet nagy küzdelmeiben gyakran megtörténik, hogy a gazdagok elszegényednek és egész családok elzüllenek. Az önzés rendszerében nincs mód arra, hogy ezt megakadályozzuk, pedig a jólét öléből a nélkülözés világába csöppenni, mind a physicumra, mint a psychicumra nézve ártalmas. Reich Államában senki sem bővelkedik, senki sem szükölködik, s igy a degeneráció scylláját és charybdisét szerencsésen kikerüljük, mert csak kevesen vannak, akik a nagy gazdagságot okosan felhasznál-

ják, s még kevesebben vannak azok, akik a szegénység közepette is megőrzik puritán gondolkodásukat és erkölcsi integritásukat.*)

A munka jelentősége a lények életében megmérhetetlen. A munka az organizmust materiális feladványainak megoldására képesíti, a magasabb tehetségeket kifejleszti, az egyéni és közületi haladást biztosítja. A munka még vallásosság és erkölcsösség szempontjából is nagy szerepet játszik. Dologtalan ember nem lehet sem vallásos sem erényes. A henyeség az ördög párnája. Azonban a munka nem mindig nemesít. A meg nem felelő és a kényszermunka egyaránt degenerál. Ha nincs kellő eredmény és elismerés, valamint akkor is, ha a munkáról nincs helyes felfogásunk, terhes lesz a munka. A jól végzett munka morális örömmel tölt el, és intellectualis gyönyörüséggel jutalmazza a fáradozót. A betegség, a nyomor, az embertelen bánásmód gyötrelmessé teszik a munkát, mert ahol hiányzik az erő, ahol éhes gyomorral, vagy egyébb testilelki fájdalommal dolgoznak, ótt kelletlenül megy a munka; azonfelül a túlfeszített munkásság kimerüléssel jár és lehangol. A munkás ember nem tudja mi az unalom. Bármely oldalról tekintsük is a dolgot, az Államnak érdekében van, hogy értelmes, egészséges és vallásos munkásosztályt neveljen. Ahol a munkást megbecsülik, ott rendesen jó erkölcsü nép lakik. Ámde a munkásosztály tiszteletreméltóságáról is gondoskodni kell, mert a henye és haszontalan, továbbá a dolgos és jóravaló munkás, a tiszteletnek ugyanazon mértékére nem számíthatnak. A munka azért is szükséges, mert az a javak előállításának és megszerzésének eszköze, pedig a javak nélkül meg nem élhetünk. Ma még — sajnos — a legtöbb ember, sem egyéni rendeltetésével, sem a munka fizikai, pszichikai illetőleg morális jelentőségével nincs tisztában. Reich Államában azonban nincs mitől félnünk, mert az egészséges, vallásos, okos és jól nevelt ember dolgos is egyuttal, már pedig a

*) A materialisták Államában a szegénynek nagyon is sok oka van arra, hogy „per fas et nefas" az élvezetek után törekedjék, s ha ezt ügyesen megteheti, egyetlen érdemleges okot se nevezhetünk meg, amely üdvös „akadályozó képzet" (Hemmungsvorstellung) gyanánt szerepelhetne. A valódi kereszténység világáról ugyanezt nem mondhatjuk.

jövő magasabb típusu embere az említett kellékek nélkül nem szűkölködik. A jövő embere, külső ingerre, kényszerre nem szorul, mert a munka reá nézve életszükséglet. A civilizált ember a munkában örömöt, boldogságot, egészséget és tökéletességet talál. Reich pedig nem dolgozik civilizálatlan emberanyaggal.

Említettük, hogy a javakat nem nélkülözhetjük. Ezen körülmény adja meg a javaknak az értékességet. Az emberiség boldogulása szempontjából az is nagy baj, hogy a javak értékességére vonatkozólag sok ferde felfogás érvényesül. A „kri-kri"-től egész a praeservativumokig, ezer meg ezer olyan értékcikk van, amely az egészségre ártalmas, a magasabb érdekekre nézve pedig sérelmes vagy mint a „kri-kri" is, teljességgel haszontalan. A testileg és lelkileg ép ember előtt csak az értékes, ami a normális életmód: a testi-lelki jólét követelményeivel nemcsak nem ellenkezik, hanem inkább az egyéni és a szociális lét javára szolgál. Midőn az ember valaminek az értékét megszabja, leméri a dologban vagy szolgálatban rejlő haszonnak s az egyéni vagy a közületi szükségleteknek egymáshozi viszonyát. Az érték tehát relativ és elasztikus fogalom. A szükséglet és a haszon nem mindig reális, hanem igen gyakran csak képzelt, néha mesterségesen felszított. Midőn az egyén a dolgok értékességét megszabja, nemcsak a dolgokat, hanem önmagát is minősíti. Méltán következtethetünk annak az embernek a haszontalanságára, aki a hiábavalóságokat túlbecsüli, a valódi javaknak pedig relative semmi értékességet nem tulajdonít. A magasabb és az alacsonyabb rangu szükségletek egymáshoz való viszonya, az egyéni és szociális fejlődés stádiumait jelzi. Az állatember az érzéki javaknak, az emberállat ellenben az értelmi és az erkölcsi javaknak tulajdonít nagyobb fontosságot. Ez idő szerint a gazdasági és a materiális javakra általában nagyobb súlyt fektetnek, mint a szellemi és erkölcsi javakra. Az ember még nem tudott kibontakozni az érzékiség bilincseiből s az állati ösztönök még mindig uralkodó szerepet játszanak.

A valódi civilizáció világában, illetőleg *Reich Államában, az értékek hierarchiája is normálisan alakul.* Mint kis gyermek az ő fényes cserepeit, úgy veti el a fejlődő ember is magától azokat a javakat, amelyeket valamikor nagyra becsült, de

amelyeknek haszontalanságát be fogja látni, mihelyt a magasabb rendü javakat kellőképen megismerte. Ezért van szükségünk a nagy emberekre. A nagy emberek azok, akik az emberiséget a fejlődés utján való nagyszerü menetelésében kalauzolják. Ők világosítanak fel bennünket a javak igazi természetéről, ők irányítják az időket s a korszellemre, az emberek gondolkodásmódjára hatalmas befolyást gyakorolnak. Az igazi nagy emberek azonban, nemcsak az emberiség értelmi fejlődését, hanem erkölcsi tisztulását is közvetítik, midőn az elvek nagyszerüségét fenséges példákban bemutatják s igy az elvek életrevalóságáról a közönséget meggyőzik. Facta loquuntur. Különösen a morál az a tényező, mely az embert felemeli és megnemesíti, az elzülléstől pedig megóvja. Az erkölcsös ember megőrzi a maga természetes fogékonyságát a valódi műveltség iránt s mivel az alacsonyabb — rendesen immorális — élvezeteket nem keresi, magasabb gyönyörüségek után kivánkozik. Aki pedig ezeket megizlelte, azt nem kell féltenünk, hogy degenerálódik és a létért való küzdelemben elkallódik. Ezért a tudománynak és a szépművészeteknek, melyek a magasabb élvezeteket közvetítik, hatalmas szerep jut az emberiség moralizálásában. Nagy emberek ma csak kivételesen teremnek, Reich Állama csak úgy hemzseg az apró óriásoktól, legalább ma megcsodáljuk azokat, akik az ő Államában legfeljebb közvitézek lehetnének. Hát még milyenek lesznek a generálisok? A mi nagyjaink valószinüleg eltörpülnek mellettök.

A szimpátiás Államokban igazán *nemes optimizmus uralkodik,* s a bennök megváltozott gazdasági rendszer minden irányban üdvös befolyást gyakorol. Az egoizmus gazdasági rendszere a sajtót is károsan befolyásolja. Az irót a gazdasági érdekek kényszeritik, hogy a közönség romlott izléséhez alkalmazkodjék, mert a piacon csak azt keresik, ami az érzékiséget felkorbácsolja. Az ilyen irodalom nemcsak az iróra, hanem a közönségre is óriási veszedelmet rejt magában, mert az emberben az állat praepotentiáját biztosítja, a charaktereket megrontja s igy a hamis civilizációt diadalra segíti. A materialisztikus világnézlet nemcsak a gazdasági rendszer, illetőleg a sajtó révén, hanem közvetlenül is megrontja az egyént és az egyéni viszonyokat, midőn a kötelezettséget morális jellegétől

megfosztja és szolgai kényszerré alacsonyitja le, más részről pedig az embert sárba tiporja, teljesen elértékteleníti, s a tökéletesedés utja helyett a romlás lejtőjére kalauzolja.

Reich az ember hivatásáról igen előkelően vélekedik. Felfogása szerint az ember Isten teremtménye, aki mint teremtmény függési viszonyban van Teremtőjéhez. mint szociális lény pedig, embertársaira utalva, ujabb függési viszonyokba bonyolódik. Minden viszonynak megvan a maga törvénye. Az ember legközelebbi feladata, a viszonyokban uralkodó törvényeket felismeri és azoknak engedelmeskedni. A kötelezettség forrását tehát a viszonyokat megállapító akaratban kell keresnünk, s igy a Teremtő akarata minden törvény és minden kötezettség végső alapja. Isten az embert tökéletesedésre hivta, s hogy ezen feladatának annál könnyebben megfelelhessen, társas lénynyé alkotta. Mint társas lénynek erkölcsösnek kell lennie, mert az egyéni belső és a társas élet harmóniáját azok a normák biztosítják, amelyeket a morál kodifikál. Aki a viszonyokban uralkodó törvényekkel minden cselekvését összhangzásba hozza, az erkölcsös ember. Jóllehet az erkölcs fogalma a megismerés területével változik, mert mennél tökéletesebben ismerjük a viszonyokat s a viszonyok fölött uralkodó törvényeket, annál teljesebb lesz az értéke minden erkölcsös cselekvésünknek, annyiban mégis változatlan, amennyiben föltételezi, hogy mindig legjobb megismerésünk és legigazabb meggyőződésünk, szóval lelkiismeretünk szerint cselekszünk. Az erkölcs korlátain belül, adott képességeinkhez mérten, bizonyos tökéletességre eljuthatunk, tehát hivatásunkat megvalósíthatjuk. Az ember mint teremtett, szociális és mégis önálló és egyuttal a kosmosba utalt lény, tökéletes cselekedetet vált ki, ha a cselekvését az említett négy irányban uralkodó törvényekkel összhangzásba hozza. A vallástalan ember Istenről, az önző az ember szociális jellegéről feledkezik meg, az oktalan nem ismeri önmagát és nem számol a természet törvényeivel és ezért minden cselekvésük hiányos lesz. Ha valaki az említett összes vonatkozásokkal számot vet és legjobb meggyőződése szerint cselekszik, az megérdemli, hogy erkölcsös embernek nevezzék; aki pedig a dolgok rejtett vonatkozásait is megsejti s nemcsak az általános értelemben vett tökélyre, hanem a részletekre, sőt a kicsinységekre is súlyt

fektet, az már a tökéletesedés igazi utján halad. Ami azt illeti, Reich állampolgárai nemcsak erkölcsösek, hanem tökéletesek is.

A társadalmi embernek meg kell ismernie, hogy a vele együtt élő és hozzá hasonló lényekhez számtalan kapocs füzi. Mindenkinek észre kell vennie, hogy még mielőtt öntudatra ébredt volna, sok jóban részesült, amelyekért mit sem adott. Mindenki tudhatja, hogy társadalomban élni annyit tesz, mint másokra támaszkodni, kölcsönös segélyt nyujtani, egymást gyámolítani. Mindenki tapasztalhatja, hogy a másokkal való folytonos érintkezés következtében, a közös és az egyforma viszonyok révén egymás hasonlóságára alakuló lelkek egybekapcsolódnak, örömet, fájdalmat megosztanak, jó és balsorsban egyaránt osztóznak, s az azonos érdekek egész sora által összefüzve, közös célra törekednek. Ha a társadalom nem több mint a sakktábla, az ember pedig csak annyi, mint a figura a sakktáblán, az egyén már akkor is szerves egészet képez embertársaival, s a kölcsönös vonatkozások és kötelezettségi viszonyok, mint a legtisztább tények, világosan állnak szemünk előtt. A társadalomban élő embert a kötelezettség ezer meg ezer szála füzi másokhoz, szabadsága tehát bizonyos értelemben korlátolt; de az értelmes, a józan és egészséges elem, jobb belátásában szabadságát is visszanyeri, midőn a kényszertől szabadul, mert a megértett és átérzett kötelezettségek igájában nincs semmi szolgai, semmi terhes és visszariasztó. Reich Államában ezt is tudja mindenki, mert a magasabb típusu és kellőleg nevelt embernél, sem az értelmi, sem a kedélyi képzettség nem hiányozhatnak.

Századunkban már elmondhatjuk, hogy a *szabadság*, mely eddig politikai kérdés volt, inkább erkölcsi kérdéssé változott. Ezzel ugyan nem azt akarjuk mondani, hogy a törvények által biztosított szabadságnak semmi jelentőséget nem tulajdonítunk, sőt ellenkezőleg azt a sok vérrel szerzett szabadságot meg kell becsülnünk és jól fel kell használnunk. Nem elég, ha szabadok vagyunk elvben, tényleg pedig a szolgaság jármában sinlődünk. A szabadság inkább gyakorlati, mint elméleti fogalom. A szabad ember semmiféle cimen nem türi az igát. A körülmények, a szenvedélyek, az érdekek, az elődök hagyományai vagy bár az egyes pártok, nem verhetik bilincsekbe azt, aki a szabadság isteni ajándékát meg-

érti s vele élni tud. Sem a gondoknak, sem kivánságainak rabja nem lehet az, aki szabadságát meg akarja őrizni. Az egyéni szabadság elemei: a hit, az erkölcs, a tudás, a vagyon és a hatalom. Hit nélkül a természetellenes viszonyok; erkölcs nélkül az állati ösztönök; tudás nélkül a tudatlanság; vagyon nélkül a gazdasági viszonyok és hatalom nélkül az emberek zsarnoksága alatt kell szenvednünk. A szabadság feltételei: az erény és a tökéletesség. Csak az erényes és a tökéletes ember lehet igazán szabad. A bünöző, a legkeservesebb szolgaságban sinlődik. Említettük, hogy a kötelezettségek az ember szabadságát bizonyos értelemben korlátolják. Mégis azt kell mondanunk, hogy aki kötelességét minden külső kényszer nélkül, tisztán jobb belátásának és saját meggyőződésének hódolva teljesíti, az tulajdonképen szabadságát gyakorolja. A kötelesség értelmes és szabad (önkéntes) teljesítése, megadja a cselekvésnek azt a morális jelleget, erkölcsi értéket, mely a szolgai munkából mindig hiányzik. Reich Államában sem a közületi, sem az egyéni szolgaságot nem ismerik, hanem ellenkezőleg, az egyének úgy belvilágukban, mint külső vonatkozásaikban teljes és tökéletes szabadságnak örvendenek, elannyira, hogy ez a minden oldalu tökéletesség, a szabadságnak ez a teljessége, amely mint az előbb mondottakból következik, sem bűnt, sem gyarlóságot nem ismer, az embert szinte gondolkodóba ejti: vajjon Reich Állama csakugyan e világból való-e?

Említettük már, hogy Reich Eduard a magántulajdont nem veti el, sőt vitatja, hogy arra mindenkinek szüksége van. Az Állam minden polgárának legyen meg a maga háza, kertje, esetleg telke stb., mert *a magántulajdon minden tökéletesedésnek materiális föltétele.* Szerinte tulajdon nélkül még csak erényesek se lehetünk. Azt mondja, hogy az erény bonctani képlete szerint: tudás, erő és szeretet, illetőleg e három tényezőnek titkos összeszövődése és megelevenedése. Tulajdon nélkül nincs tudás, s ha van, oly csekély az, hogy nevét meg nem érdemli. Az erő, és pedig nemcsak a morális, hanem a fizikai erő is, az erénynek lényeges elemét alkotja; a fizikai erő az egészséget, ez ismét a szükségletek normális kielégítését feltételezi, világos tehát, hogy az erénynek magántulajdonra van szüksége, mert a szükségletek kellő kielégítését

egyébként nem biztosíthatjuk. Csak a tulajdonos van abban a helyzetben, hogy egészségét ápolhatja, elégséges időt szentelhet a magábaszállásra és tökéletesedésének kimunkálására. Az a medium továbbá, mely a magántulajdont nem ismeri, a szűkölködés tanyája, ahol kellőkép a szeretet sem diszlik.

Az egész okoskodást megcáfolják a szerzetesek, akik tulajdon nélkül is felküzdik magukat az erény magaslataira. Abban is téved Reich, midőn a fizikai erőt az erény lényeges elemének mondja, mert nem minden erény gyakorlásához szükséges a fizikai erő, annál kevésbé a jólét, sőt vannak erények, amelyek mindkettőt egyenesen kizárják. Igaz ugyan, hogy a testi és főkép a lelki szükségletek kielégitésére bizonyos mértékben minden erénynek szüksége van, ámde a legszükségesebbekkel rendesen még a koldus is rendelkezik; a végső szükségben pedig a legkitűnőbb erények gyakorlására nyilik alkalom. Azután mit gondol Reich? Vajjon az erényes ember betegágyán eo ipso kivetkőzik erényességéből, mert némely erény gyakorlására képtelenné vált? Az erény habitus, erős készség, pszichikai, ha úgy tetszik a materialistáknak, lehet hogy fizikai dispozíció is, amely akkor sem vesz el, ha ideig-óráig akcióba nem léphet is. Ha az óra ingáját megállítottuk, a szerkezet azért nem pusztult el, s ha ujra a szükséges energiához jut, csak úgy működhetik mint azelőtt. Reich a szerkezet által képviselt erőket és az energiákat összetéveszti egymással. A betegnél csak a szolgáló erő, az energia hiányzik, amely jóllehet szükséges, a szerkezethez viszonyítva nagyon is alárendelt szerepre van utalva. Kérdem továbbá, vajjon a szerzetes a türelem, a szeretet vagy az engedelmesség erényeit nem gyakorolhatja-e még végelgyengülésében is, vajjon az okosság avagy a tisztaság erényeit kiölheti-e a betegség? Vagy ezek nem jönnek erényszámba? Reich gondolatát akkép formulázhatjuk, hogy az Állam minden polgárának legyen meg a maga független és biztos existentiája. Nem tulajdonra, házra, kertre, telekre stb., hanem arra a bizonyos létminimumra van szükségünk, amely nélkül az erény könnyen válságba jut, s amelynek hiányában összes időnket annyira lekötik a kenyérkeresési gondok, hogy alig marad időnk, amelyet nemesebb felünk gondozására fordíthatnánk. Nem mondhatjuk azonban, hogy az erénynek a tulajdonra, vagy

bár a jólét bizonyos minimális fokára feltétlenül szüksége volna, mert ismertünk erényes koldusokat, sőt olyanokat is, akik a végszükségben is hívek maradtak az erény utjához. Annyi azonban bizonyos, hogy a szegénység, a nyomor, vagy a végszükség kemény próbára teszi a virtust és a bünözésre sokféleképen és oly hatalmasan ingerel, hogy csak a legerősebben edzett egyén szállhat velük szembe. Ezért mondották a régiek: „Paupertas maxima meretrix," mondhatták volna peccatrix, mert a szegénység csakugyan sokféle bűnre viszi az embereket, s ez egészen természetes.

A szegénynek sokkal több oka van arra, hogy a másé után a kezét kinyujtsa, mint annak, aki bizonyos minimális jólétnek örvend. A szegénység elkeserít, pedig a keseredett szívü ember nagyon közel áll a bünözéshez. Ha valakinek, hát *a szegénynek nagy szüksége van a vallásra*. Lehet, hogy a műveltség is megőriz a legalis tisztesség utján, de akinek se vallása se műveltsége nincsen, mi fogja visszatartani, ha erősen kedvező alkalom kinálkozik a bünözésre? Nemcsak a szegénység, hanem, mint látjuk, egyéb körülmények, pl. „az alkalom (is) szüli a tolvajt," s ezt nemcsak a lopásra, hanem a bünözés minden fajára nézve elmondhatjuk. „Szegények mindenkor lesznek veletek." Valószinü, hogy a szegények ügyének rendezése, a nemes szivü emberbarátok minden törekvése, s a szociálisták erőszakoskodása egyaránt megtörnek az önösség szirtjein. S ha sikerülne is a jólét bizonyos minimális fokát biztosítanunk, nem látjuk-e, hogy az emberek a jólét magasabb fokán is csalnak, lopnak s mindenféle bünözésre vetemednek? Ám az igazi vallásosság minden körülmények közt megőrzi az embert, ha nem is a bünözéstől, de az elzülléstől mindenesetre megvédelmezi. A társadalomnak érdekében áll, hogy az erény gyakorlása mennél hevesebb akadályba ütközzék; de mit használ a jólét annak, aki a javak feleslegét, sőt esetleg a feleslegen jóval túl, már a szükségeseket is, szenvedélyei kielégítésére fordítja? Ha pedig azt mondjuk, vegyük el a felesleget, mit tegyünk azokkal, akiknek dorbézolásra, kicsapongásra mindig tellik, családjuk azonban a legnagyobb nyomoruságban sinlődik. Az embert mindenkivel szemben megvédelmezhetjük, de önmagával szemben nem. Itt csak vele működhetünk, de nélküle egy lépést

sem tehetünk. Azt mondják, adjunk időt a legegyszerűbb embernek is, hogy a tökéletességet kimunkálhassa. S ha a szabad időt másra fordítja, eltékozolja? Még a szerzetekben is ellenőrzik, hogy a szerzetesek, az elmélkedésre szánt időt valóban elmélkedésre fordítják-e. De hát ki fogja ellenőrizni a polgárok sokaságát. Az istenfélő és vallásos lélek ellenben, még munka közben is talál időt arra, hogy önmagában elmélyedve fogyatkozásait megismerje, a tökéletesedés eszközeit felkeresse, s az erényességre magát felküzdje.

Ha az emberek *csak fele annyit fáradoztak volna önmagok reformálásán*, mint a viszonyok reformján, sokkal előbbre jutottak volna a civilizáció dolgában. Ám az ember követ dob embertársára, az egyes osztályok más osztályokat vádolnak, mindenki másban keresi a hibát, a „mea culpa"-t ellenben senki sem akarja kimondani. Ma mindent az Államtól várunk, még az egyéni és a faji tökéletesedés kimunkálását is. A régieknek szemökre vetették, hogy mindent Istentől vártak és felállították azt az igen helyes szabályt: „Segits magadon, az Isten is segít"; ma is elmondhatjuk, ember segits tenmagadon. Ki hallotta, hogy a szociálista gyüléseken csak valaki foglalkozott a munkások reformjával. Mindnyájan ama bizonyos sült galambra várakoznak. Pedig nagy szüksége volna a munkásnak arra, hogy a józan, a takarékos és mértékletes élet szükségességét, az önreform s az erényes élet előnyeit, az emberi méltóság és a kölcsönös szeretet követelményeit neki megmagyarázzák. Valószinüleg megköveznék azt, aki effélére vállalkoznék. Ezekről ma még csak a papok prédikálnak, azért „le a papokkal." A munkás nem hallja szivesen, hogy sorsa roszabbra fordulásáért őt is okolják. A „non licet" soha nem tetszik a füleknek, s a „tu es ille vir" vádja, csak előkelő lelkekben váltja ki a vallomást: „Peccavi Domino." A szegénység keserves iga, nehéz iga, de a keresztény vallás magasztos eszméi s az erkölcsi törvények magasztos utja megédesítenek minden igát, megkönnyítenek minden terhet. A munkások sorsa sok esetben szánandó, helyzetük mostoha, de bajaik forrását nagy részben önmagokban kellene keresniök. Beteg embernek minden nehezére esik. A mi munkásaink is betegek, a felszabadult szenvedélyek betegei, az Isten és a vallás nélkül való élet nyomorultjai. Beteg emberrel ki-

méletesen bánjunk, s a mostoha viszonyokon lehetőleg javítsunk, de az embereknek is meg kell javulniok, fizikai és pszichikai egészségöket vissza kell szerezniök, meg kell gyógyulniok.

Reich szerencsésen átugorja a nehézségeket, az átmeneti stádiumokról, a gyógyulás processusáról meg sem emlékezik, majdnem azt mondjuk, hogy művében nem annyira a mai, mint az évszázadokkal, sőt talán az évezredekkel későbbi emberiséggel foglalkozik, midőn az Ovidius által emlegetett „arany korszakok“ ismét visszatérnek. Reich, Letourneau stb. (szimpátiás) Államának ugyanaz a hibája, ami a szociálisták (munka) Államának: mindnyájan tökéletesebb típusu emberekkel népesítik be birodalmaikat és a tényleges helyzettel nem számolnak. Nem gondolnak arra, hogy az emberek gyarlók, tökéletlenek, hogy az erény kivételes; sok a közönséges, a durva anyag, kevés a nemes érc, a drágakő. Megengedem, hogy lesz idő, midőn a szeretet törvényét a legelemibb részletekig paragrafusokba öntjük és az emberek önzése és szeretetlensége ellen intézményekkel védekezünk, de a rosszat ki nem irthatjuk („necesse est quidem ut veniant scandala“), s az erény uralmát jogszabályokkal nem biztosíthatjuk. Az erény az orcák verítékét igényli és számunkra sem az Állam, sem senki más meg nem szerezheti. Az erény tárgya a bonum arduum. Ahol valamit játszva elérhetünk, ott nincs erény. Midőn tehát az Államoktól azt követelik, hogy *a jó művelődésének könnyü utját biztosítsák*, amelyen azután az ember, minden fáradság nélkül — mint a hegyről guruló kő — mintegy természetes törekvéssel halad a tökéletesség felé, tulajdonképen azt akarják (indirecte), hogy az Állam az erényt vetkőztesse ki önmagából, mert az erény csak annyiban erény, amennyiben megvalósítása nehézségekbe ütközik. Ahol a „bonum“ mellől az „arduum“ jelző elesik, ott nincs erény s legfeljebb jó tulajdonságról szólhatunk. Ha kettő közt eredmény dolgában nem, de értékesség szempontjából, annál nagyobb különbséget állapíthatunk meg. Rosszul ismerik azok az emberi természetet, akik azt hiszik, hogy az ember utjából mindenféle akadályt el kell hárítanunk. A végletek találkoznak. Az akadályok nevelő szerepére már hivatkoztunk s kimondhatjuk, hogy ahol legyőzhetetlen akadályokra bukkanunk és ahol

absolute semmi akadályra nem találunk, mindig egy az eredmény: az ember nem fejlődik, nem dolgozik, mert amit könnyen elérhetünk, annak az ingerképessége a nulla körül járt, az erő pedig mértékét keresi. A szimpátiás Államokban a bűn fogalmával kivész az erény is; nem lesznek bünözők, de igazi értékes „self made“ emberekre sem akadhatunk; a végletek elsimulnak s az ember körülbelül ugy érzi magát az álmok Államaiban, mint Szahara óriási sivatagján, ahol nincs völgy, nincs hegy, hiányoznak az ijesztő mélységek, de az Alpok fenséges látványosságáról is le kell mondanunk: szörnyü egyforma, lélekölően unalmas minden, s a fáradt szem köröskörül nem talál egyetlen pontot, ahol megpihenhetne.

Reich Államában nem ismerik a pénzt. Csakugyan ha a pénz világtörténeti szereplését tekintjük, be kell vallanunk, hogy az az idézett mondás: „omnia propter pecunias,“ „et propter pecunias infinita bella,“ nemcsak a régi, hanem a mai időkben is teljes érvényü szabályt képez. (Íme az idők változatlanságának egy példája.) Ha a pénzt kiküszöbölhetnők, a pénzhez tapadó nyavalyáktól is megszabadulnánk. Más kérdés azonban, hogy a pénzt nélkülözhetjük-e. Reich ezen a kérdésen egész könnyüséggel átsiklik s a magán forgalomból egyszerüen kizárja a pénzt. Lássuk tehát Reichot, miért akarja a pénzt kiküszöbölni s hogyan rendezi be az ő pénznélküli Államát. Egyelőre azonban vizsgáljuk, *micsoda szerepet játszik a pénz a mi társadalmunkban.*

Ma *a pénz az egyéni boldogulás legfőbb eszköze,* s ez igen nagy baj. Akinek nincs pénze, annak nincs tekintélye, nincs becsülete. Pénzért veszünk tudományt, illetőleg pénz nélkül a legjelesebb természetes képesitések is csak tehetős állapotban maradnak. Szórakozásaink pénzbe kerülnek, pénz nélkül ki vagyunk nullázva az élet örömeiből. A pénz adófizetésre képesit, az adófizető polgárt alkotmányos jogok illetik, mig ellenben akinek nincs pénze, annak csak kivételesen lehet befolyása a közügyekre. Az élelmezés, a lakás, a ruházkodás az emberek nagy többségénél pénzbe kerülnek. Voltak idők, midőn az elemi szükségleteket — legalább is ezeket — pénz nélkül is fedezhették. Ma ha nincs pénzünk, még a legelemibb szükségleteinkre vonatkozólag is hiányt kell szenvednünk. A pénzhiány és a rossz táplálkozás, az egész-

ségtelen, a túlzsúfolt lakásviszonyok, s mindezek természetes folyománya, a testi és a lelki degeneráció, mind együtt járnak. Maga a civilizáció is pénzbe kerül. Az iskoláztatás, a könyvek stb. mind pénzt emésztenek föl, s itt nemcsak az egyetemekre gondolunk, amelyek már ezerekbe kerülnek, hanem az elemi iskoláztatásról is elmondhatjuk, hogy jóllehet ingyenes, mégis drága. Tovább megyünk. Az ünnepi ruha nélkül szűkölködő szegény még a templomba se juthat el, s így az egyedüli hely, hol esetleg a korábbi oktatás hiányait pótolhatná, bezárul előtte. A lét és a nem lét kérdései hovatovább pénzkérdéssé zsugorodnak össze, s ez mind a mai gazdasági rendszer hibája. *A pénzt minden áron elő kell teremteni.* Ezért látjuk, hogy az emberek áruba bocsátják idejöket, erejöket, munkájokat, természetes és szerzett képességöket, legmagasabb javaikat, testi és lelki kincseiket, eszöket, lelkiismeretüket, becsületüket, meggyőződésüket, egészségüket, fizikai és morális integritásukat, néha még hitöket is.

Míg a pénz a javak csereeszköze, árkifejezője, addig a pénz a civilizáció eszköze, s mint a forgalom közvetítője nagy szolgálatokat tesz. Azonban ha *a pénzkérdés létkérdéssé növi ki magát,* ha pénz hiányában a legszükségesebb javak nélkül is szűkölködnünk kell, akkor már nagy a baj. A társadalomban élő emberre nézve a pénz inkább kényelmi szempontokból jön tekintetbe, a civilizált ember pedig a pénzt alig nélkülözheti. A pénzért való túlságos hajsza, a pénzéhesség vagyis az aranyborju kultusza, a pénz istenítése, ez idézi elő azt a sokféle társadalmi mizériát, melyet korábban nem ismertek. Ám akik a pénz ellen dühöngenek, azok néha csak a szimptómákat látják, de a baj gyökeréig le nem hatoltak. Nem az a baj, hogy pénzünk nincs, másoknak pedig van, mert ha a pénzt eltöröljük, s a kivánt egyenlőséget a pénz dolgában legalább megvalósítjuk, mit nyertünk, ha így is javak nélkül kell szűkölködnünk; hanem ott a baj, hogy a mai társadalomban a jövedelem eloszlása végletes természetű: az egyik túlságosan bővelkedik, a másik tulon-túl szűkölködik, s ezt a pénz tette lehetővé. A javak beszerzésének lehet határa, de a pénzszerzésnek nincsen. Mig pénz nem volt, az ember a természet javaiból annyit foglalt le a maga számára, amennyire szüksége volt; ma azonban jóval többet köt le

annál, s mert a javak mennyisége korlátolt, ahol az egyik telhetetlenkedik, a másiknak meg kell ismerkednie a nyomor végleteivel. Pénzzel ugyanis a javakat a végletekig összehalmozhatjuk, s így történik, hogy egyesek az ezreket illető javakat feleslegesen lefoglalják, a lefoglalt javakat vagy egyáltalában nem adják ki, vagy nagyon is sokat kérnek értök cserébe, mert a pénzt ma már olyan természetü javakkal mérik össze, amelyeknek pénzben kifejezhető értékük nincsen. Ilyenek pl. az igazság, a szemérem, a becsület stb.

Az is nagy baj, hogy a pénz *a birvágyat hihetetlenül felkorbácsolta,* s a szíveket érccé tette. Míg az ember meg nem tanulta a javak fölöslegét pénzzé tenni, addig a szűkölködőn könnyen segített, annál is inkább, mert a fölös javakat különben se élvezhette volna, ma azonban az alamizsnálkodás és a segély némi önmegrövidítéssel jár. — Pár éve annak, hogy a b-s-i vasut kiépült. A vasutmenti kisközségekben lakó honoratiorok turót, tejfelt, tojást stb. potom áron, sőt itt-ott ingyen is bőségesen kaptak. Mióta azonban az említett községek a vasuttal jó piacot nyertek, a patriarchális szokások kimaradtak. Különösen amióta a pénz maga is önálló jav és nem puszta eszközjav, a pénz rendetlen szeretete nemcsak a piacot uralja, hanem különböző cimeken a nemesebb szíveket is megvette. Eddig csak azt mondogatták: „az idő pénz"; ma már a becsület, a tisztesség, az erény, a diploma, a kitüntetés stb. mind pénz, s még a legmagasabb javaknak is megvan a pénzben kifejezhető értékük, s viszont csaknem ott vagyunk, hogy mi is elmondhatjuk: „Rómában minden eladó." Mindezeket tekintetbe véve tehát nagyon is rászolgál a pénz, hogy megtámadják és a magánforgalomból való kiküszöbölését hangoztassák, s ha a pénztől csakugyan elválaszthatatlan az a „lepra," mely úgy pszichikailag, mint fizikailag tönkretesz, akkor *vessük el* magunktól a pénzt, mert a magasabb rendü javak elvesztéseért a pénz nem kárpótolhat bennünket. Ha a piac és a morál össze nem férnek, ha a piac eo ipso degenerál, akkor azoknak van igazuk, akik azt mondják, hogy a pénzt és a piacot, az emberiség haladása érdekében el kell zárni az egyesek elől. Amint tehát nem minden alap nélkül mondják, hogy a pénz az emberiség megrontója, úgy nem

ok nélkül reménylik az emberiség regenerációját azok, akik a pénzt az egyesek rendelkezése alól ki akarják vonni.

Még plausibilisabbnak látszik ez a törekvés, ha megfontoljuk, hogy a feleslegesen lefoglalt javak nem adják meg azt a percentet, amelyet más kézben hoznának, s hogy így a nemzeti jövedelem is csökken. (Gondoljon az olvasó fürdőinkre, illetőleg fürdőtulajdonosainkra s nagybirtokosainkra.) A pénz megmérhetetlen bajok forrása. Jugurtha hires mondása korunkat is jellemzi. Akinek pénze van, annak adatik és bővelkedni fog, akinek pedig nincs, amije van is elvétetik tőle. A pénznek *önmagában is megvan a maga degeneráló hatalma.* Amint a pénz önmagában növekszik, úgy a pénz szeretete is meghatványozódik idővel, pedig mennél többre becsüli valaki a pénzt, annál kevesebb jelentőséget fog tulajdonítani az immateriális javaknak. Maga az a tény, hogy a pénz nagyhatalommá nőhette ki magát, a társadalmi viszonyok és az emberek degenerációját a leghívebben jellemzi. Nagy Görögország bölcselőinek szemökre vetik, hogy a politikai oekonomiában mindent a morálra alapítottak. Azt hisszük azonban, az ó-hellenvilág összes dicsőségét annak a kifogásolt ténynek köszönheti, hogy a közéleti viszonyokban a magánélet morálját fogadta el, s a szociális tudományokban az ethikai elem uralkodott. Ha a politikai és nemzetgazdasági viszonyokat a morál, a religió és az ethika befolyása alól nem emancipálták volna, valószinüleg elkerülhettük volna azokat a politikai és társadalmi kriziseket, amelyek oly gyászos következményeket idéztek elő. A piacnak egyik legnagyobb baja épen az, hogy sem religiót, sem morált, sem ethikát nem ismer, pedig a morál elveinek az egyén összes vonatkozásaiban, tehát a piacon s a nemzetgazdasági politikában is érvényesülniök kellene.

Ami a bajok orvoslását illeti, némelyek rendszerváltozást követelnek, mások azonban azt mondják, hogy a javakkal és szolgálatokkal való visszaéléseknek, az erőteljes religio és a gyakorlatilag érvényesülő morál utjokat vághatnák. Mindezen kérdésekben sokféle vélemény lehetséges, az azonban bizonyos, hogy a javak termelésének és a szolgáltatásoknak nem lehet az a céljok, hogy a termelő is, meg a fogyasztó is degenerálódjanak. A javak szerzése nem lehet öncél (végsőcél);

az sem lehet a javak kizárólagos célja, hogy pusztán az alsóbb rendü szükségletek kielégítésére szolgáljanak, hanem igenis a szükségletek olyatén fedezése, mely a haladásra, a tökéletesedésre nézve kedvező, s a magasabb emberi célokkal összhangban van. Ebben is a materiálizmust kell vádolnunk, mert a materiálisztikus világnézlet az, amely hamis világításban tünteti fel a javakat, midőn az eszközt céllá avatja, s így a magasabb rendü javak iránti fogékonyságot eltompítja, kiöli. Ami pedig különösen a religiót, mint *a bajok remediumát* illeti, igaz ugyan, hogy ha a szeretet elve uralná a gazdasági világot is, a bajok 90%-a elenyészhék, de másrészről az is bizonyos, hogy a mai gazdasági rendszer az altruizmus kifejlődésének és felvirágozásának nem kedvez. Ezt nem kell bizonyítanunk. A piac élő képviselője a kereskedő. Ki látott valaha könyörületes kereskedőt? A kereskedő minden lelkifurdalás nélkül szabja meg a 30 koronás buzaárat akkor is, ha százezrek éheznek. Láttunk nagy hadvezéreket, akik a csatatéren megkönyezték a holtakat, s az ellenséges sebesülteket oltalmuk alá vették. A kereskedő ellenben kérlelhetetlenül keresztülgázol a gazdasági élet halottjain, s a sebesültek számára nincs könyörülő szíve, s még csak azt se mondhatjuk, hogy nincs igaza. Vannak akik azt remélik, hogy a magasabb civilizáció meg fogja fékezni azt a hallatlan bírvágyat, amely a lelkeket szinte kiégeti s az altruizmusra képtelenné teszi. Ezt azonban a mai civilizációtól nem várhatjuk. Azt hisszük, Reichnak igaza van, midőn azt mondja, hogy a magasabb civilizáció csak akkor fékezheti meg a birvágyat, ha az nemcsak értelmi, hanem vallásos is lesz egyuttal. Ez a civilizáció azonban csak olyan gazdasági mediumban fog felvirulni, amelynek éltető eleme nem az egoizmus, hanem az altruizmus leszen.

A szimpátiás közületekben *a kereskedelem* nem az egyesek, hanem csak az Államok közti áruforgalmat fogja közvetíteni, s akkor is magasabb művelődési célokat fognak szem előtt tartani; a közületen belül a javak külön közvetítésére nem lesz szükség, mert a javak szétosztása állami hivatalnokok feladata leszen. Voltak idők, midőn a ma divó gazdasági rendszer megfelelő volt és különösen a kereskedelem a népek érintkezését előmozdította s igy a civilizáció utját egyengette,

ma legalább a civilizáció szempontjából a kereskedelemre nincs szükségünk abban az értelemben, mint a letünt századokban szükség volt. A szimpátiás Államok hiveinek abban is igazuk van, hogy *a kereskedelemnek köszönhetjük* azokat *a kríziseket*, amelyek az emberek millióit gazdaságilag tönkreteszik, őrületbe és a halálba kergetik, s hogy azokat megelőzni, kikerülni nem lehet. Hivatkoztak a statisztikára. Ámde a krízisekkel szemben még a legmegbizhatóbb statisztika is tehetetlen. Mások ismét azt mondják, hogy az Állam feladata volna őrködni, és a *spekulációt* a józan határok közt megtartani. De ki fogja megmondani, hogy a spekuláció mikor lépi át a józanság korlátait? Ezt kodifikálni nem lehet. Ha pedig zsürire bizzuk a dolgot, valószinüleg („quot capita, tot sententiae") ahányan lesznek annyiféleképp vélekednek, annál is inkább, mert ez nagyon is egyéni dolog, s ami az egyiknek sikerül, a másik ugyanabba belebukik. Az egyén életrevalóságát, amely a spekulációnál a fő szerepet játsza, másrészről a viszonyok alakulását lemérni, előre meghatározni lehetetlen.

A krízisek további remediumai közt szerepel a *hitel korlátozása és a készpénz-fizetés* behozatala. Ezek a remediumok ahhoz a gyógyszerhez hasonlíthatók, amely nemcsak a betegséget, hanem a beteget is elpusztitja. Krízistől ebben az esetben csakugyan nem kellene félni, de a kereskedelemről se lehetne szó többé! Legrövidebben végeznek a *bankokkal*. Azt mondják ugyanis, hogy az igazi altruisztikus gazdasági rendszer érdekében kivánatos volna: „dass alle Banken zur Hölle fahren, und alle Zölle der Teufel hole". Az idézett szavakból azt is megérthetjük, hogy a szimpátiás Államban nem szednek *vámot*. Mi ugyan azt véljük, hogy a vámok, ha a kezdetleges ipart gyámolítják, vagy általában a hazai termelőt oltalmazzák, áldásosak, de ha mint egyszerü jövedelmi forrást kezelik, akkor sok bajt okozhatnak. A mi pedig a bankokat illeti, azok áldásos müködést is fejthetnek ki, ha a határt nem ismerő nyerészkedés és kizsákmányolás elveit mellőzve, tevékenységüket altruisztikus irányban érvényesítik. Az oly sokszor sürgetett értelmes, vallásos és higienikus nevelés, midőn az egoizmust csökkenti, a modern gazdasági rendszer veszélyeivel szemben is oltalmat nyujt. Megengedjük azonban,

hogy igazán alapos remediumot csak az a gazdasági medium nyujthatna, amely az altruizmus sikjában fejlődik.

Mindezekhez hozzáteszi Reich, hogy a gazdasági rendszer gyökeres megváltoztatása az egyénnek a bestialitásból való teljes kivetkőzését feltételezi: „durch Erleuchtung, Religion, Erziehung, Gesundung“, tehát a fizikai és a pszichikai regeneráció jegyében. Erről azonban addig szó sem lehet, míg a gazdasági rendszer a lélek árnyoldalait, alsóbb rangu hajlamait szükségszerüleg felkelti és kineveli. Eszerint tehát Reich Állama még nagyon is messze van a megvalósulástól. Nem utolsó hibája a mai kereskedelemnek, hogy per fas es nefas mindent közvetít és sem morális, sem higienikus szempontokat nem ismer. E tekintetben is elmondhatjuk, hogy a kereskedelem ma nemcsak a civilizáció ügyét nem szolgálja, hanem nagyon is alkalmas arra, hogy az egyének elzüllését betetőzze. A kereskedelmi szempontok a politikát, illetőleg a *diplomaciát is sok igazságtalanságba* beleviszik. Anglia kereskedői számára tart vagy 120 fejős tehenet, amelyeknek felét úgy rabolta össze. Transvaalban is bizonyos részvénytársaságok érdekében kellett milliárdokat elpocsékolni, sok ezer embert feláldozni, s végre Anglia történetét egy tisztességtelen háboruval gazdagítani. Ha Indiában éhinség van, mit törődik azzal Anglia? Csak az ő kereskedői meghozhassák India egyéb kincseit, buza másutt is terem.

A szimpátiás Államokban a kereskedelmet maguk az Államok közvetítik. Kaviárral akar szolgálni, midőn a szimpatiás Államok *vasuti, illetőleg közlekedési politikájáról* beszámolok. Tudjuk, hogy a nemzetgazdák különösen sürgetik, hogy az összes közlekedési intézményeket, vasutakat, hajózási vállalatokat stb. államosítani kell, mert csak így biztosíthatjuk a közületet, a túltermelés és a közönség kizsarolásának veszélyeivel szemben. Jóllehet az Állam is beleesik abba a hibába, amelyben a magánvállalkozók szenvednek, hogy t. i. a közlekedési vállalatokon nyerészkedni akar, de az Állam még sem olyan éhes, mint a magánvállalatok, s az igazgatás egységességében az egyébként megállapítható fogyatkozásokkal szemben némi kárpótlást nyujt. Az egyesek továbbá soha meg nem tehetik azt, amit az Állam, ezért sóhajtoztak valamikor az Állam után, pedig a mi Államunk még csak a kez-

det kezdeténél tart. Az Államnak a közművelődés érdekében gondoskodnia kell, hogy a könnyü közlekedés révén polgárainak alkalmat nyujtson tapasztalataik gyarapítására s az embereknek egymásközti sürübb érintkezésére. A könnyü közlekedés ugyanis erős ingerül szolgál arra, hogy az emberekkel érintkezzünk s utazzunk. Volt idő midőn a külországot látott embert megcsodáltuk, a mai zónás időkben ép ellenkezőleg azon csodálkozunk, ha valaki hazáján kivül nem volt, vagy még hazáját sem ismeri. Amit világlátottságnak neveznek (körutazási jegyek), az kétségtelenül előmozdítja a civilizációt, ha az egyéni fejlődés egyébként jó irányokat követ. Az érintkezés az általános emberszeretetet, a kölcsönös érdeklődést neveli s az emberek közti válaszfalat lerontja és igy a magasabb típusu emberiség kifejlődésén közremunkálkodik. Azonban — mint említettük — minden az egyéntől függ, mert lehet valaki világlátott és mégis alacsonyabb típusu, sőt az utazás degeneráló hatásu is lehet. Az utazás nem veszedelmes. Franciaországi statisztikák szerint 1850. és 1860. közt 7 millió utasra esett egy halálos kimenetelü baleset, azóta azonban a viszonyok is javultak. (De ha az ezüst-paszománt elözönli az állomásokat, a viszonyok könnyen rosszabbra fordulhatnak . . . véleményünk szerint, ott ahol a legmagasabb érdekekről van szó, a magasabb ethikai müveltségü tiszti elemet kellene alkalmazni . . . a kellő létszámról is gondoskodni kell, mert a tulságosan terhes szolgálatnak rendesen alkoholizmus stb. a vége.)

Reich utasai jegy nélkül utaznak. Az utasok egy osztályban és egy táblánál étkeznek és a dohányon, alkoholon és huson kívül, ingyenes és teljes ellátást élveznek. A vendéglőkben, ahol az utasokat ingyen udvarolják ki legfeljebb pár hetet szabad tölteni stb. Reich a földmivelést is államosítja. *Reich földmivesei* intelligens és ambiciózus egyének, akik a gondot nem ismerik, örömmel dolgoznak, a talajviszonyokhoz mért müvelési ágakban otthonosak s a földmives munkának is megadják azt a zománcot, mely az intelligens ember minden munkáján ott tündöklik. Ily körülmények közt természetesen, a falusi proletariatus sem fejlődhetik ki. Nem kerüli ki Reich figyelmét a gyári munkások helyzete sem. Ezeket csinos kis ingyen lakásokba telepíti, amelyekhez kis kert és

némi csekély föld is tartozik, az egyik a szépészeti, a másik a tulajdonképeni szükségletek részbeni fedezésére szolgál. Erre a munkásoknak csakugyan nagy szükségük volna különösen Budapesten, ahol a lakosság 71%-a zsúfolt lakásokban él. E tekintetben a viszonyok csaknem mindenütt kedvezőbben alakultak. Igy Párizsban csak 14, Bécsben, Berlínben 28, Moszkvában 31% lakik zsúfolt lakásokban. A zsúfoltság, akár higienikus, akár morális szempontból tekintsük a dolgot, mindenesetre orvoslásra vár. Budapesten már *túlzsúfoltságról* szólhatunk.

A túlzsúfoltságtól meg kell különböztetnünk a túlnépesedést, mely rendesen kivándorlásra ad alkalmat. A *túlzsúfoltság* csak rossz lakásviszonyokat jelent, mig a *túlnépesedés* a rossz gazdasági rendszernek, a piac és az emberek lelketlenségének s az Állam hanyagságának természetes következménye. A túlzsúfoltság esetében csak az a baj, hogy az emberek egymás hátán ülnek, de a túlnépesedés már nem kényelmi vagy higienikus, hanem egyenesen létkérdés. Túlnépesedésről tulajdonképen akkor szólhatunk, ha termelés és a fogyasztás helyes aránya megbomlik. Ha sok a termelő s nincs fogyasztó, ha nagy a munkakinálat és kicsiny a kereslet, akkor a termelő meg nem élhet. Azelőtt ezt is másképép értelmezték, s a túlnépesedést rendesen úgy fejezték ki, hogy „sok az eszkimó, kevés a fóka“; másrészről utaltak a talaj kimerülés lehetőségére, s a Malthusianismus rémképeivel ijesztgették az emberiséget. Ugyan a Malthusianismus fölött napirendre tértek, más oldalról azonban mégis folytonos veszély fenyeget, mert a piac szeszélyei ujabb és ujabb válságokat helyeznek kilátásba. A túlnépesedés relatív, mig a túlzsúfoltság abszolút fogalom. Lehetséges, hogy valahol túlnépesedésről panaszkodhatunk, ahol tulajdonképen ritka a népesség; más részről előfordulhat, hogy a legsürübb népesség mellett sem szólhatunk túlnépesedésről; földmivelő Államban leghamarabb beállhat a túlnépesedés. Iparos Állam háromszor sőt négyszer annyi népességet elbir.

Valamikor, különösen a vadászó és halászó embernek óriási területekre volt szüksége, hogy megélhessen. A baromtenyésztő ember ugyan sokkal kisebb, de még mindig jelentékeny területeket igényel. A földmives ember már csekélyebb

területtel is beéri, s a belterjes gazdálkodással még kevesebbre lesz szüksége. A túlnépesedést néha a nemzeti vagyon helytelen fölosztására, máskor a vállalkozó szellem hiányára, az ipari tevékenység kezdetleges voltára kell vissza vinnünk. Mindegyik esetben más és más a bajok orvoslási módja.

A nép néha ösztönszerüleg eltalálja a bajokból való kibontakozás helyes útját, midőn a művelési ágakat változtatja és uj jövedelmi forrásokról gondoskodik. Igy láttuk, hogy a fillokszéra pusztítása állattenyésztésre, okszerü földmivelésre szorította a népet. Ebből is láthatjuk, hogy a szegénység, bizonyos határig, élelmessé teszi az embert. A szegénység nevelő hatását ennyiben el kell ismernünk. Néha azonban tapasztaljuk, hogy a nyomorúságtól szorongatott ember, a kenyérkeresésnek nemcsak a tisztességes, hanem a kevésbé tisztességes utjait is kifürkészi, ezerféle haszontalanságon és élhetetlenségen töri a fejét, s az élelmességet pl. az olasz, egész a szemtelenségig viszi. Az érem másik oldala az erkölcstelenség, a szaporodás meggátlása. Nem kell Franciaországba mennünk (ahol 29 departement-ben állandóan fogy a népesség, ahol a szaporodás oly csekély, hogy ahova Oroszország az utóbbi 50 év alatt népesedés szempontjából eljutott, oda Franciaország csak 198 év mulva jutna el) nálunk is akadunk elég példára. (Sz. község 30 év alatt több mint 300 lélekkel fogyott, ép igy van az Ormánságban és a Sárközben is.) Mennél magasabb a nép exigenciája, annál hamarabb bekövetkezik nála a túlnépesedéssel szemben való reakció. A túlnépesedést tehát ennyiben is relatív fogalomnak kell tekintenünk. Midőn a szaporodás meggátlását okaiban vizsgáljuk, a morális okok mellett a gazdaságiakról sem szabad megfeledkeznünk. (Igy pl. H. községben egyenesen fillokszérának tulajdoníthatjuk, hogy a születések száma 36-ról leapadt 19-re, a házasságkötések száma ugyancsak felére olvadt le.) A túlnépesedés következményei közül még a *kivándorlással* akarunk foglalkozni.

A kivándorló a legszebb reményekkel kel utra, jóllehet *a kivándorlás* sikere, illetőleg a szép remények teljesülése, oly sok feltételhez van kötve, hogy arra csak alig számíthatunk. Ha a kivándorlónak szerencséje akad, elég ügyes, egészséges, erős akarattal és a szükséges alkalmazkodási képes-

séggel rendelkezik, esetleg jólétre vergődhetik, akkor a kivándorlás legalább anyagi haszonnal járhat. Ha azonban a sok feltétel közül egyik-másik kimarad, ebben az esetben a kivándorló csak koldusbotot cserélt. *A nők kivándorlása* rendesen a leánykereskedéssel kapcsolatos. A dolog úgy történik, hogy a leányt tisztességes cimeken kicsábítják, azután a piacra dobják. A statisztika adatai szerint a kivándorló nők sokkal nagyobb percentben szerepelnek a prostituáltak között, mint a benszülöttek. A nők kivándorlása tehát, morális szempontból, csaknem biztos veszedelmet jelent. A történelem számot ad a kivándorlás *okairól.* Igy voltak idők, midőn a vallási türelmetlenség, máskor a politikai üldözés szerepeltek kiváltó okok gyanánt, ma jobbára a gazdasági mizériák, kivételesen valamely bűncselekmény következményei elől való menekülés játszák a főszerepet. A kivándorlás rossz szimptóma és egyébként is veszedelmes. A természet megtanít, hogy idegenbe átültetett fa ritkán díszlik. Azt is látták, hogy az amerikai szőllővel a fillokszérát is átplántálták, ami a morális világban is ismétlődhetik. A kivándorlás egyike a legfájdalmasabb áldozatoknak, amelyekkel az ember az existentiáért hozhat. A kivándorlók kedvenc eszméje a meggazdagodás, illetőleg a vagyonszerzés. Ha sikerült egy kis vagyonkát összeszedniök, rendesen visszajönnek. E tényből sokan azt következtetik, hogy a tulajdonszerzés vérében van az embernek, holott — legalább véleményünk szerint — a legtöbb ember csak az existentiáért küzd, s ha az megvan, a tulajdon gondolata nem bántja. Soha sem prédikáltak annyit a haza- és a fajszeretetről, a testvériségről s más effélékről, mint épen napjainkban. Hát ha olyan nagyon buzog bennünk a fajszeretet, miért tűrjük, hogy a szegény a dúsan terített asztalról még a morzsákat se szedhesse össze és idegenbe szoruljon?

Reich iparosa államszolgálatban van, mert az Állam a vállalkozó. A szimpátiás Államok iparosa a legjobb anyagot kapja s mert nem kell félnie, hogy kenyérre vagy ruhára nem jut, egyúttal a legjobban és a leglelkiismeretesebben dolgozik. Reich csizmadiája gyönyörűséggel kezeli a kaptafát, s minden mesterembere túláradó örömöt, gyönyört talál a maga szakmunkájában. Kitünő házi viszonyok között sem a megélhetési, sem az ipar folytatásához szükséges eszközök nélkül

nem szűkölködik, még a gépekben is a legjobbat kapja. Meg kell jegyeznünk, hogy Reich Államában a munkás egyoldalu fejlődése ki van zárva, mert senki sincs, aki csak egy dologhoz értene, s hogy a szegény ember boldogságából semmi se hiányozzék, nincs adó, nincs vám, s a túltermelés és a kimerülés csak mint történeti reminiscentiák szerepelnek. Reich különösen a vámrendszert támadja. Óriási hibája a vámrendszernek, hogy roppant nagy apparatusra van szüksége. A fináncilletőleg a vámos munkásságának felét az őgyelgés, a kóborlás foglalja le, azért a fináncok és a vámosok charakter szempontjából csak ritkán ütik meg a mértéket. Ezek a fináncok valóságos modern publikánusok, charakter-karrikatúrák. Jóllehet a vámrendszer némi anyagi előnyt biztosít, mégis a közületre nézve inkább károsnak mondható. Még ha a dohányt és a szeszes italokat megvámolják, azt még értjük, de más egyéb cikkeket: kávét, cukrot, kakaót stb. megvámolni, valóságos bűn számba megyen. A vámrendszer teremtette meg a csempészt, a bünözők egyik legveszedelmesebb fajtáját.

Ha Reichnak igen sok dologban igaza van, a konkurrenciára vonatkozólag értékes nyilatkozatokat olvashatunk nála. Sokan vannak, akik csak a *konkurrencia* jó eredményeit látják, hátrányairól tudni sem akarnak. Igy pl. sokszor halljuk, hogy a technikai haladást s az ipar nagyszerü vivmányait a folyton versenyző embernek, illetőleg a konkurrenciának köszönhetjük. Erre mondja azután Reich: „aber, der industrielle Fortschritt ist noch kein moralischer; denn sehr oft sind technisch volkommene Menschen sittlich Bestien. Ein national-oekonomisches System, welche die Technik fördert, und dabei die Moral verdirbt, ist werth, dass es zur Hölle fahre.“ És csakugyan, ha igazuk volt a régieknek, hogy vannak hivatások, amelyekben bűn nélkül élni csak alig lehetséges („sunt pleraque negotia“), ma élni, vagy mi több, a piacon forgolódni és nem vétkezni, csaknem a lehetetlenségek sorába tartozik s ezt nagy részben a konkurrenciának köszönhetjük. A konkurrencia a tisztességes elemeket tönkreteszi, intelligens és nem intelligens szörnyetegeket nevel. A konkurrencia túltermelésre, mindenféle haszontalan (szesz, dohány stb.) és káros dolgok előállítására, az élelmi szerek (tej, vaj, zsir stb.) meghamisítására, úgyszintén a termények,

különösen a takarmánymagvak (lóher, repce stb.) utánzására, meghamisítására vezet. A konkurrencia se religióra, se morálra nem néz, sőt az egészségi szempontokat is figyelmen kívül hagyja. A konkurrencia tanítja meg a vállalkozót, hogy a bérbe vett munkaerőt kihasználja, hogy mennél olcsóbban termeljen és versenyezhessen. A konkurrencia honosította meg az éjjeli munkát, nemcsak az ünnepeket sokallotta, hanem a vasárnapi munkaszüneten is rést tört; a nőket és a gyermekeket munkára kényszerítette, s így a családi tűzhelyt elpusztította.

A konkurrencia, a materiálista világnézlet logikai corollariuma, az embert géppé alacsonyitotta le. E kettőnek köszönhetjük a munkásosztály sülyedését is. Valóban igazat kell adnunk Reichnak, hogy az olyan ipari előhaladásban, mely a magasabb erkölcsi követelményekkel ellenkezik, semmi köszönet nincs. II. József és kortársai bajosan gondoltak erre. Úgy látszik azzal sem számoltak, hogy az ember nem gép, amely éjjel-nappal dolgozhatik, s legfeljebb elkopik, s hogy a szerzés az ember nem egyedüli, nem is legfőbb célja. A munka, a vagyonszerzés csak eszköz-számba jöhetnek, bizonyos magasabb célok elérésére. Nem gondoltak arra sem, hogy a kizsarolt emberben bizonyos — különben lekötött — veszélyes erők is felszabadulhatnak, pedig ha már a gépekről vettek mintát, tudhatták volna, hogy ha a géppel csinján kell bánni, mert vagy elromlik, vagy óriási károkat okoz, az emberről ugyanezt még sokkal inkább elmondhatjuk, mert a degenerált emberrel a munkán kívüli együttlét is veszedelmes. Az a munka, amely degenerál, nemcsak az egyesre, hanem a közületre nézve is valóságos átokká válik. A XVIII. század politikusai csak azt hangoztatták, hogy az Államnak gazdagnak kell lennie. Ez mindenesetre kivánatos, de csakis úgy, ha a gazdagság kedvéért a jó erkölcsöket és a békességet, az értelmi és erkölcsi előhaladást, tehát a valódi civilizációt nem kell áldozatul odadobni. Még a nemzet nagysága sem függ attól, hogy az Állam gazdag-e vagy nem. Róma fénykorában nem volt gazdag, mikor pedig gazdag volt, a hanyatlás korát élte. Ami pedig a boldogságot illeti, az mindenféle tényezőtől függ, csak a gazdagságtól nem. Valószinüleg sok idő kell ahhoz, míg a munkásosztályt ismét felemelhetjük, s a

testi és lelki degenerációból kiszabadítva, a valódi civilizáció befogadására képesíthetjük. Sajnos, hogy az efféiékben nincs konkurrencia. Ha az egyén hivatása a tökéletesedés, senki elől nem szabad elzárni a tökéletesedés utját. Az egyéni tökéletesedés egyik eszköze a munka, de ugyanaz a degeneráció forrása is lehet. Az a konkurrencia, amelyhez anyagi haszon nem tapad, amely ideális célokért küzd, még a szimpátiás Államokban is kivánatos lesz, hogy érvényesüljön.

A konkurrencia *az egyéni szabadságot* is korlátolja, midőn a hivatások szabad megválasztását akadályozza és a kitünőbb képességeket alacsonyabb szférába utalja, ahol azután addig sinlődnek, mig végre is elkallódnak. Az egyén, ha a maga specifikus mediumát meg nem találja, olyan mint az átültetett fa, mely a neki nem való talajban sohasem díszlik. Az idegenben vergődő és a saját eleméből kiűzött egyén, a boldogság utját eltévesztette és igen magas filozófiára lesz szüksége, hogy a pályatévesztés által szenvedett csorbát kiköszörülhesse. Még jó, ha az egyén pályatévesztéseért a társadalomnak is nem kell megszenvednie, mert különösen a zsení, a bünözés területén is veszedelmesebb, mint más közönséges halandó. Ki tudná megmondani, hány gondolkodó főt, istenadta képességet terel a konkurrencia a piacra, hogy garasos feladványokon vesztegessék el a drága időt, amelyet az emberiség dicsőségére s a maguk tökéletesedésére értékesíthettek volna. Azt mondják, hogy ne féltsük a zsenít, mert az úgy is utat tör magának, s ez bizonyos tekintetben igaz is, de ehhez hatalmas akaraterő, néha alkalmas physicum is szükségesek, azonfelül a szerencséről se feledkezzünk meg, mert enélkül az akadályokkal való folytonos küzdelemben még a legszebb tehetség is elvérzik s a kezdet nehézségeivel megküzdeni nem képes.

A szimpátiás Államok — mint az elnevezés is mutatja — a szimpátia fejlődési sikjában mozognak. Sutherland S. szerint, *a szimpátia minden valódi morál lényeges jegye.* Az olyan erkölcsök, amelyekből a szimpátia hiányzik, az emberi természet szükségleteit soha ki nem elégíthetik. Akárcsak az apostolt hallanók, aki (Cor. I. 13.) gyönyörüen kifejti, hogy a kereszténységnek s a keresztényi tökéletességnek sava-borsa, mindene a szeretet. *A valódi szimpátiát* az önzés birodalmá-

ban az „urbanitas“ helyettesíti, amelyre vonatkozólag eszünkbe jut az a francia iró, aki a XVII. századbeli Franciaországot jellemezve így ír: „Sohasem beszéltek annyit az érzékenységről, jótékonyságról és a szívek sohasem voltak oly kemények: iszonyu önzés aszalta ki őket. Az emberek sohasem voltak oly udvariasak, szeretetreméltók, lovagiasak, piperkőcök, kecsesek és sohasem vetették meg jobban egymást.“ Ez az amiről egyik sz. atyja mondja: „dum mentis perversitas urbanitas vocatur.“ Milyen lehet a morál ott, ahol a szeretetet a képmutatás helyettesíti? A Lajosok udvarában láthattuk. A bemeszelt szerecsenből nem lesz civilizált európai, és akármilyen hímes a szemfödél mégis csak hullát takar. De hát lehet-e igazi szimpátiáról szó az önzés birodalmában s a konkurrenciát elképzelhetjük-e képmutatás nélkül? A konkurrencia fertőjében nem kell-e a szeretetnek puszta formává: „urbanitas“-sá összezsugorodnia? A konkurrenciában nem díszlik a religio, religio nélkül pedig nincs morál, morál nélkül nincs szeretet.

Van-e hely, ahol a konkurrencia fertőző hatalmát nem ismerik? Hát *a szépművészeteknek* nem kell megsínleniök a piac szeszélyeit, s a konkurrencia pusztító erejét nem érzik? A művésznek, költőnek maecenásokra, a szinházaknak pártoló közönségre van szükségük. Az érvényesülési területet előre kijelöli a publikum ízlése, amely néha, különösen a regényirodalomnál és a szinházaknál tagadhatatlanul alpárias. Iró és művész urak, dívák! Vagy itt, vagy sehol. Tessék választani. S a zsení választja a kenyeret s odahagyja azt a működési teret, ahol a legtöbb dicsőséget, ahol halhatatlanságot talált volna. S a konkurrencia nem egyéb, mint pénzkérdés, és ezen fordul meg minden. Könyvek iródnak, művek készülnek pénzért. Ezt mérlegeli az iró, ez lebeg a művész szemei előtt, mert a puszta ideálizmusból nem lehet megélni. A tehetségnek, ha nem akar elpusztulni, le kell mondania a szabad érvényesülésről. Irnia kell; amiről nem akar; festenie kell, amit nem szeret; szerepet kell játszania, amelyet ki nem állhat: Omnia propter pecuniam! Ha igaz az, hogy az a művelt ember, akinek az állatiasságból kibontakoznia sikerült, akkor ma csak igen csekély a műveltek száma. De ha a létért való küzdelemben hevesebb és a konkurrencia lelketlenebb lesz,

még csekélyebb lesz a műveltek száma, mert a mostohább mediumban a legszebb képesítések is tönkremennek, elkallódnak, s az emberek hova-tovább hasonlók lesznek a bemeszelt sirokhoz, amelyek kivülről ékeseknek látszanak, belülről pedig tele vannak minden undoksággal.

A gazdasági medium mostohaságát, különösen a nyomor bűnre csábitó hatalmát az eddigiekben tárgyaltuk. Láttuk, hogy a szegénynek nagyon is sok oka van a bünözésre, a prostitúcióra, a mai gazdasági viszonyok ellen való küzdelemre. Megkiséreltük bebizonyítani, hogy a mai gazdasági rendszer mellett teljes valutáju egyéniségekre alig számíthatunk. A manchester-rendszer lehetségessé teszi a munkás kizsarolását, a munkás elemet elkeseríti, abnormális helyzetbe sodorja, antiszociális mozgalmakra kényszeríti és a forradalomra beérleli. Mindezt az önzés határtalan uralmának köszönhetjük, amely nemcsak a magánosok, hanem a nemzetek életében is megtermi a maga átkos gyümölcseit. Kimutattuk, hogy a valódi civilizáció a gazdasági végleteket kizárja, ellenben a gazdasági jólét bizonyos minimális fokát feltételezi. Láttuk, hogy a piac felszítja az egoizmust s a mai vásár a morál legnagyobb ellensége; a mai gazdasági rendszer némelyeket idegroncsoló munkára, másokat ellenben abszolút tétlenségre késztet; egyik oldalon hiu exigenciákat teremt és elősegíti a tékozlást, más részről túlzott és egészségellenes takarékosságra késztet. Nem vitatjuk azonban, hogy a rendszer változástól várunk mindent, mert nézetünk szerint az egyéneknek is át kell alakulniok. Az egyének metamorfózisát a valláserkölcsös és higienikus neveléstől várjuk, tehát az egyéneknek is be kell érlelődniök a reformokra. Az egyén kedvező fejlődésére nézve azonban a gazdasági (teljes) függést, tehát a rabszolgaság enyhébb árnyalatait is kárhozatosnak tartjuk. Elismerjük, hogy a munkás elem midőn bilincseit szét akarja törni, a maga természetes igazáért küzd, de sem a szociálizmust, sem az anarchizmust nem ismerjük el alkalmas tényezőkül, s működésüktől directe semmi jót nem várhatunk. Bemutattuk Reich Államát, amely a maga utopisztikus berendezésében aligha fog megvalósulni. Fejtegettük a pénz káros szereplését, rámutattunk a konkurrencia hátrányaira. Azt is kimondottuk, hogy a szimpátiás Államok elmé-

lete legalább is annyiban becses, amennyiben arról győznek meg bennünket, hogy altruizmus nélkül a társadalom üdvös reformját nem remélhetjük.

A modern gazdasági rendszernek az eddig említetteknél talán még nagyobb hibája, hogy a családot feldúlta, s így a nevelést lehetetlenné tette. A gyermek fejlődése első éveiben közvetlenül nem érzi a gazdasági rendszer mostohaságát, a piac embertelenségét, s az emberi önzés piszkos hullámai nem jutnak el a bölcsőig s az első nevelés kisded fészkéig; amit azonban a kis gyermek közvetlenül meg nem érez, azt szülőin keresztül mégis meg kell sínylenie. Ha a fejlődő gyermek csak bosszús, szomoru arcokat lát maga körül, ha szűkölködnie kell, ha az édes anya szerető ölét, gondos ápolását nélkülözi, az emberi természet árnyoldalai felülkerekednek benne, s a szülői őrködés hiánya, az elhagyatottság, a fegyelmezetlenség csakhamar megtermi a maga kárhozatos gyümölcseit. Ha a mai gazdasági rendszernek egyéb hibája nem volna mint az, hogy a házasságokat a maguk ideális magaslatáról leszállította, a családot szétrobbantotta s így azt a legelső mediumot is, amelyre a gyermeknek oly nagy szüksége volna, eredeti jellegétől megfosztotta, akkor is megérdemelné, hogy teljes erővel küzdjünk ellene, s legalább egyelőre, méregfogait kitördeljük. A család elzüllése megtermette a kiskoruak kriminalitását. Általános a panasz, hogy ma nincsenek gyerekek. S még ha csak a sexuális dolgokról volna szó (jóllehet ezt nem akarjuk kicsinyelni), legalább is állami szempontból és a büntetőkódexre való tekintettel, nem volna sok okunk a panaszra, de az a körülmény, hogy a bűn már a zsenge korban habitussá válhatik, abban a korban, amelyben a gyermeknek még az ártatlanság és gyermeki egyszerüség ölén kellene pihennie, ismétlem, ez a körülmény már aggodalomra adhat okot, és méltán kérdezzük, hogyha Horác a való élet viszonyainak törvényszerüségét öntötte versbe, midőn azt mondotta: „Mox daturos progeniem vitiosiorem“ — milyen lesz hát a jövő nemzedék, s ha az apák elzüllöttek, mi lesz a fiakból?

* * *

A fiatalkoruak kriminalitása ujabb jelenség. Tudós kutatók abban állapodtak meg, hogy ennek oka a nyomor, mely mint kriminalitás fejlesztésére legalkalmasabb medium, a degenerált nemzedéket leggyorsabban beérleli a bünözésre. Tarde említi, hogy Francziaországban 1830-tól 1880-ig, a felnőttek kriminalitása megháromszorozódott, a kiskoruaké ellenben megnégyszereződött. 1894-ben pedig még kedvezőtlenebbül alakultak a viszonyok. Ennek okát Tarde az általános vallástalanságban, a birvágy elhatalmasodásában, az igények aránytalan felszaporodásában és az alkoholizmus terjedésében keresi. Guillot magyarázatkép felemlíti, hogy a párizsi ifjuság a gyermekkor ártatlanságát nem ismeri, s alig akad köztük egy-kettő, akinek ereiben istentagadó és lázadásra hajló vér nem keringene. Végelemzésben azonban — s ebben Reichnak igazat kell adnunk — ennek is a nyomor az oka. A kenyérkeresés gondjaival elfoglalt szülő ugyanis, nem őrizheti, nem nevelheti a gyereket, s ha a korán szabadjára eresztett ifjuságnak a romlottság minden árnyalatával meg kell ismerkednie, csoda-e ha már zsenge korában bünözésre vetemedik. Ismét csak odajutunk, hogy a nyomoruság és a bünözés közt causalis kölcsönviszonyok vannak, amire a régiek azt mondották: „Paupertas maxima meretrix". *A bünözés* már fogalmában abnormális cselekményt jelent. A konzekvencia *abnormalitását a praemissákban* kell megkeresnünk. Abnormális állapot, ha a gyermek degenerációval impraegnált physicumot örököl szüleitől; ha már első gyermekségében nélkülöznie kell a családi kört, a szülői felügyeletet; ha léte gyökerét nem a szeretet tuláradásából, hanem az állatiasság túltengéséből kell származtatnia; ha a gyermekkor ártatlanságát nem ismeri s a jó és gonosztudás fájával zsenge korában megismerkedik; stb. Mindezeket tudva, ki csodálkozik azon, ha az ilyen gyermek 8 éves korában rabol (Berlin); 10 éves korában bicskát ránt (D.); és 12 éves korában öngyilkosságra vetemedik? Eredetében már a bűn gyümölcse volt, korán beérett a bünözésre, mint a forró égöv gyermeke a sexualis nagykoruságra. *Nincs családi kör, nincs nevelés,* hangzik a panasz mindenfelől.

Ha a *mai házasságok genezisét* vizsgáljuk, egészen természetesnek tartjuk, ha nincs családi kör, de nem is lehet,

mert a szentélyből hiányzik a szeretet folyton égő lámpája. Nem gondatlanság vagy vétkes könnyelmüség miatt aludt ki (ez is megtörténik), többnyire már eredetileg hiányzott. Megrakták a kis tüzhelyet, amelyen tüz nem égett, nem is fog égni soha. *A mai házasságok rendesen érdekházasságok.* A férfi saját otthonában is idegen, nem csoda ha menekül hazulról, ha mindenütt víg, csak otthon kelletlen. Olyan mint a szárazon vergődő hal, a maga mediumába kivánkozik. Az elégedetlenség eleinte csak a távollétben, később már az excessusokban nyilvánul; az excessusokat anyagi zavarok, ezeket pedig a házastársak végleges elidegenedése követi. Az ilyen családi kör a férfigyermekre nézve szerencsétlenség, a leánygyermekre nézve azonban kész veszedelem. Ma már nemcsak a háboruhoz, hanem a házassághoz is pénz, pénz és ismét csak pénz kell. A többi mellékes, — „majd összetörődnek". Ezért látjuk, hogy fiatal leányok odadobják magukat vén, kiélt, de pénzes aggastyánoknak, akikből a rendetlen kivánságon kivül minden tűz kialudt; viszont erőteljes ifjak, óriási korkülönbséggel elvesznek „insatiabilis", gazdag vénasszonyokat. Néha az árvaságban maradt gyermekek jövőjéről, máskor a család megmentéséről van szó, s a szerencsétlen házasságok száma szaporodik. Még szerencse, ha gyermek nem születik; így legalább a szülői élhetetlenségnek, vagy a házaspárok ostobaságának csak egy-egy áldozata lesz.

A kényszer-házasságot a legnagyobb szerencsétlenségek közé kell számítanunk. Ennek rendesen a gyermek (ha van) adja meg az árát. Az ilyen családból természetesen hiányzik a szeretet, pedig a családi perpatvarokkal átszőtt medium nem alkalmas arra, hogy a gyermekek szimpátiás hajlandóságait kifejleszsze. A szeretet nélkül való egybekelések rendes következményei a házasságtörések. Ahol a házaspárok egyikét úgy kell megvenni, ahol a férfi azért menekül a házasság kikötőjébe, hogy adósságaitól szabaduljon, ahol a nőt a szülők adják-veszik, esetleg ráfizetnek, milyen lesz ott a családi élet? Hangoztatták a szabad házasságkötést, mint az ősemberi jogok egyikét, s ime látjuk, hogy a rossz gazdasági rendszer, a szabadság gyakorlása elé ezer akadályt gördít. A házasság ideális állapota (genezisében) az, ahol két egyenrangu (egymásnál kevesebbre nem becsült), szabad egyén, saját el-

határozásából és szeretetből egybekel, hogy családot alapítson. Tagadhatatlan, hogy ahol a kereszténység gyökeret vert, ott *az asszony ázsiója* emelkedett. Ugyanezt azonban a legujabb időkről épen nem mondhatjuk.

Azt hisszük, hogy a Lajosok udvarában kell keresnünk annak a hamis női kultusznak forrását, amely míg szolgailag udvarol, hizeleg, (a „do ut des“ alapján) a legszebb női erények feláldozását kéri cserébe. A nő (egyéni) tiszteletreméltósága csak addig marad sértetlenül, míg neme természetes gyengédséget, finomságát, gondolkodásának fenköltségét megőrzi és magas idealizmusát a kötelességtudás realizmusával kellemes harmóniában egyesíti. Ellenben, ha szolgalelkü udvarlók hizelgése után epekedik, ha a hódolók által körülvéve elbizakodottá, szeszélyessé lesz, valódi és komoly tiszteletre többé nem számíthat. Megállapíthatjuk, hogy korunk nem hisz a szerelem romolhatatlanságában és a női erények állandóságában, s a mult idők lovagiassága minden nemesebb tartalom nélkül szűkölködik. Napjainkban, midőn a materiális „szép“ kultusza dívik, a nőt csak mint a formai szép és a vonalak bájos harmóniájának élő megtestesítőjét becsülik, s maga a nő csak formáinak ingerképessége szerint számíthat a férfi-világ hódolatára, kitüntetésére. Nem a lélek nemességét, nem a szelidség és ártatlanság varázsát vagy a házi erények szépségét becsülik, nem ezeket mérlegelik, hanem sokkal inkább elmondhatjuk, hogy az állat-ember a nőben is az állatot keresi s az idomok szépsége teljesen elfeledteti a lélek ürességét. Nem messze vagyunk attól, hogy a nőt nem tartjuk egyébnek mint a gyönyörüség élő mezejének, ahol az érzéki örömök virágaiban térdig gázolhatunk. Az a tisztelet, amelylyel a férfi a nőhöz közeledett, lassan-lassan elenyészett, s helyét a puszta érzéki vágyakozás foglalta el, mely néha annyira kiül az arcra és különösen a szemekbe, hogy a tisztább lelkekre nézve szinte elviselhetetlenné válik. Ez a szabály, a többi kivétel. Itt azonban már igazi nemes szerelemről, ahol a férfi a maga nemes ideálját becsüli meg a nőben, szó sem lehet.

A kereszténység a nőnemet felemelte, s midőn a nászágy sérhetetlenségét a házasságban biztosította, egyuttal a hitvesi és az anyai méltóságot, úgyszintén a családi tüzhely

szépségét, a maga eszményi fenségében visszaállította. Ez az igazi altruizmus törvénye. Alig képzelhetünk magasabb hivatást, mint az anya hivatását. Ám a hivatal előkelőségét akkor is megbecsüljük, ha különben érdemetlenek töltenék be. Az anyákat — ha egyébként nem — magas hivatásukra való tekintettel mindig meg kellene becsülnünk s az anyákban meg kellene kímélnünk azt az asszonyt, aki nekünk is életet adott s az asszonyi nem tiszteletreméltóságát az otthon kedves bájosságában bemutatta, megismertette. Nem volna szabad a gyermektől elvennünk azt a jogot, hogy anyjára mindig tisztelettel gondolhasson s oly áhitattal tekinthessen fel édes szülőjére, mint valami csodálatos Madonna-képre. Ha az élemedettebb hölgyekben anyánkat, a fiatalabbakban nővéreinket kellene tisztelnünk és becsülnünk. (Az elfogulatlan keresztényeknek még többet is mondhatnánk.) Az a törekvés, mely az asszonyt a szerelemben lealázza és meggyalázza, nem az altruizmus világából való, ép ezért a prostitúció és az altruizmus inkompatibilitását vitatjuk. Midőn a materializmus egy részről a prostitúció természeti szükségszerüségét hirdeti, más részről pedig az altruizmus jeligéjével kérkedik, következetlenségbe esik, mert a prostitúció minden ízében antialtruisztikus jelenség. Az ügyvéd, akinek az intelligens apa minden áron kezet akart csókolni, amiért leányát a bordélyházból kimentette s azok, akik eltéveledett leánya után sirdogáló anyát, bosszús fivért, szégyenkező nővéreket láttak, azok átértik állításunk igazságát. Ha a prostitúció a materializmus természetes hajtása, akkor az altruizmus elvét úgy lopta, s mint a pórul járt holló, idegen tollakkal ékeskedik. Az igazi kereszténység és a valódi altruizmus világában nincs és nem lehet prostitúció. A prostitúció és a szabad szerelem nem egyéb mint egoizmus, mely a sexualis gyönyörüségek után való rendetlen kivánkozásnak a legszentebb érdekeket is kész feláldozni. S ha mégis igaz, hogy a prostitúció természeti szükségszerüség és ha azt sem tagadhatjuk, hogy a prostitúció aránytalanul és rohamosan terjed, akkor az emberiség nem az altruizmus magaslatára tör, hanem ép ellenkezőleg az egoizmus lejtőjére került, nem is remélhetjük, hogy az ember az állatból hova-tovább kibontakozik, mert a tények bizonysága szerint az egoizmus nőttön-nő s az emberben az

állat exigenciái napról-napra jobban elhatalmasodnak. Ma a nőben alig keresi valaki lénye nemesebb felét, a mai szerelem az állat sovárgása az állat után, mely néha a puszta epekedésből a dühösségbe csap át. Ám az állat mértéket ismer s a természet által kijelölt határokat betartja, ellenben az ember nemcsak a vallás, hanem a józan ész korlátait is túllépi és otromba vágyakozásának határtalanságában, féktelenségében az oktalan állat alá sülyed.

A materialisztikus világnézlet külön asszony-kultuszt teremtett, ellenben a nemes értelemben vett nőtiszteletet mármár kiküszöbölte s az igazi asszonyi méltóságot megtagadta. *Ma az asszony ázsiója csökken,* amit az is megerősíteni látszik, hogy az asszonyok tisztelet dolgában sohasem voltak követelőbbek mint ma. A műveltebb körök asszonyai bizonyos tekinfetben kivételt képeznek, ott azonban néha már — főkép formalisztikus dolgokban — a végletekig viszik. A nő igazi magas ideálját, kitünő tiszteletreméltóságát és a virtus-ra való képesítését, a christianismus keretein belül kell keresnünk. A virtus-ról azt mondják, hogy maga a szó nőnemü, de megnyilatkozásaiban mindig férfias. A kereszténység első századaiban nagyon is sok oka volt az erős férfinak arra, hogy a gyenge nő egyenranguságát elismerje, mert a nő, különösen a virtus gyakorlását illetőleg semmiben sem maradt el a férfitól, sőt a gyengeségből néha oly hatalmas erő tört elő, mely a világot bámulatba ejtette. A Grachusok, Coriolán anyjának tiszteletreméltóságáról a történelem tanuskodik, ám a kereszténység addig ismeretlen szférákra képesítette a női világot. A nő teljes tiszteletreméltóságát csak a kereszténység ölén éri el; ellenben a nő, hivatása és neme tiszteletreméltóságát abban az arányban veszti el, amelyben a keresztényi típusból kivetkőzik. A nők nem tudják mit köszönhetnek a kereszténységnek s annak az ideális prototípusnak, amelyet Máriában tisztelünk és dicsőítünk. Nem azt mondjuk, hogy csak a keresztény nőknek van ideáljuk (sőt vitatjuk, hogy minden állapotnak megvan a maga eszméje), de már itt és főkép a megvalósítás terén nagyon is messze elmaradnak attól az eszménytől, amelyet a kereszténység révén tanultunk ismerni. S csakugyan láttuk, hogy amivel a zsidóság csak kivételesen (Rúth, Judith, a Macha-

beusok anyja), egyéb népek pedig csak alig dicsekedhetnek; a kereszténység női ideálokban túlon-túl bővelkedik. Nemcsak az érzékiség, hanem *a piac is beleszól az asszony értékességének megállapításába*. Talán az intelligenciát itt is kivehetjük, *jóllehet* az asszony belső, tehát valódi értékességét itt is csak ritkán keresik, inkább nézik a hozományt. Általában kimondhatjuk, hogy a piacon az asszonynak annyi a becsülete amennyi a pénze. Ez ugyan főkép a gyengébb intelligentiáju körökre nézve áll, de e tekintetben a viszonyok napról-napra kedvezőtlenebbül alakulnak.

Ami pedig a házasságon kívül született gyermeket illeti, a magunk részéről mindig megvoltunk győződve annak a tételnek az igazságáról, amelyet a tudós Douglas Morrison W. bebizonyított, hogy *a törvénytelen ágyból származó gyermekekre vonatkozólag jóval nagyobb a valószinüség, hogy a bünözés hálójába* keverednek, mint a törvényes ágyból született gyermekeknél. Ennek pedig közönségesen az az oka, hogy a törvénytelen gyermeket, anyja, apja rendszerint nyügnek tekintik, akitől legjobb volna mihamar szabadulni, s így sem a szükséges gondozásban, sem abban a szeretetben nem részesül, amely a gyermek kedvező irányban való fejlődését biztosítaná. Már gyermek korában ütve-dobva, kitagadva, mellőzve, a charakter árnyoldalai kifejlődnek benne, amelyek azután később, a bünözés területére sodorják. Ha a törvénytelen együttélés esete forog fenn, megtörténhetik, hogy a gyermek egyébként a szerető gondozást nem nélkülözi, de maga az a tény, hogy a szülők egybekelésükkel, az ethikai illetőleg a vallási korlátok iránti érzéketlenségökről tettek bizonyságot, valószinüsíti a feltevést, hogy az ilyen szülők a gyermeknevelés kényes tisztére alkalmatlanok s ezért a gyermek, más uton bár, de mégis csak odajut, ahova az előbb vázolt esetben. A házasságot monogam illetőleg ethikai formájában, ebből a szempontból is fenn kell tartanunk.

A családra, különösen a jövő nemzedék érdekében, nagy szükség van. Minden tényező, mely akármily uton-módon a család elzüllésén közremunkálna, nemcsak az egyesekre, hanem a közületre nézve is veszedelmes. Ezért nem vagyunk barátjai a *női emancipatiónak* sem. Ezuttal nem a nők politikai szereplésére gondolunk, amelyet ez időszerint veszedel-

mesnek, sőt kivihetetlennek tartunk, hanem a nők hivatalviselésére, kenyérkereseti önállóságára célzunk. Tulajdonképen alternative kell a tételt felállítanunk: vagy férjhez menni, vagy hivatalt viselni. A kettő együtt inkompatibilis, és úgy a család, mint a gazdálkodás szempontjából valóságos képtelenség. Tudjuk, hogy a nő eredeti hivatása az anyaság, amely a legtiszteletreméltóbb és legáldásosabb formájában, a monogamia ölén diszlik. Ha a nő jól férjhez mehet, elhagyja apját, anyját, testvéreit, hivatalát és férjéhez ragaszkodik, s lesznek egy test egy lélek. Már azt a körülményt is meg kell fontolnunk, hogy a nők 99%-át gazdasági aggodalmak űzik a különböző kenyérkereseti pályákra. Ma a leány elhelyezése kétes, ezért szorítják a szülők leánygyermekeiket a tanulásra. Ha a kérők késnek, jó hasznát veheti a diplomának. Ki látott azonban jómódu hölgyet, aki diploma vagy hivatal után fáradozott volna?[1]) Vajjon akadna-e rendezett anyagi viszonyok közt élő nő, aki a jólét öléről prostitúció rabszolgaságába kivánkoznék? A női hivatásnak eredeti tisztaságába való visszaállítása szempontjából is kivánatos, hogy a gazdasági viszonyokat rendezzük, különösen a gazdasági végleteket megszüntessük.

A család „in integrum restitutió"-ja nélkül nincs igazi atyaság, nincs anyaság, nincs férj, nincs feleség, nincs teljes reményü generáció. Ahol a családban a béke és a szeretet virágai illatoznak, ott kedves és jó hajlandóságu gyermekek nevelkednek. Ha a szülőket ethikai és vallásos kötelék fűzi össze, ennek a nemes kvalitásnak a bája átömlik a gyermekekre is és észrevétlenül bizonyos finom, gyengéd érzékenység fejlődik ki bennök, amely mindenféle bünözési áradattal szemben hatalmas ellenállásra képesít. Ha a gyermek fejlődésének legelső pillanatától fogva szerető gondozásban részesül, kis orcájára kiül a boldog megelégedés, örökös mosolyra nyilik ajka, szeretettel közeledik mindenkihez; bizonyos habitusszerü optimizmus érlelődik ki benne, amelyre oly nagy

[1]) Férfiaknál ez gyakori dolog. Ismerek ügyvédet, aki irodáját csak a pozíció kedvéért tartja fenn. Nem hiszem azonban, hogy a sok ezer hivatalnoknő közül csak egy is akadna nagy Magyarországban, aki az előbb említett ügyvéd circa fél millió koronát érő magánvagyonával rendelkezve, hivatalát megtartaná. Az anyagi jólét a férfinál kivánatos, a nőnél azonban életkérdés.

szükségünk van az életben, s ha az idők mostohasága mindent elrabolt tőle, gyermekkora édes emlékeit el nem veheti, s bús óráiban legalább visszaemlékezéseiben megvigasztalódik. Ezért rosszul teszi a szülő, aki a gyermekét túlságos szigoruságban neveli, ugyhogy a gyermek nem látja egyetlen mosolyát, vagy szeretettől ragyogó tekintetét s ridegségével mintegy előkészíti az élet szigoruságára. Sokszor hallottuk, hogy a gyermeknek nem szabad jó arcot mutatni, mert különben megbukik a szülői tekintély. Szerencsétlen elv, mely később megboszulja magát. Jaj annak a gyermeknek, akinek fáradsággal, hosszas elmélkedésekkel, a túlvilág összes javainak és büntetéseinek felgondolásával kell a szülő iránti köteles szeretetet szívében felélesztenie. A nélkülözött szeretetért kárpótlást keres és még szerencse, ha a házasság kikötőjében találhatja fel azt.

Mit mondjunk a menházakról vagy a dajkaságokról. Szerencsének tartjuk, ha a kidobott gyermekből angyalt csinálnak, legalább egy kétes csillagzat alatt kezdődő pályát zárnak le előtte.

A menházakban tapasztaltuk, hogy a jó testvérek többnyire megveszik a gyermekek szívét, akik még később is szeretettel keresik fel első gondviselőiket. *Intézetekben és árvaházakban ellenben mindent találunk, de szeretetre csak kivételesen akadunk.* Hol az az intézeti elöljáró, akit a hivatás szeretete, a rátermettség érzete késztetett arra, hogy állását keresse, s hol teremnek azok az intéző körök, akik a pályázókban az említett föltételeket keresik? Rendesen kényelmi szempontok, mellékes célok vagy titkos aspirációk vezérlik a pályázókat, s ha a hivatalt elnyerik, olyan formán vannak, mint a kántor, aki felsóhajtott, hogy csak iskola meg templom ne volna... az elöljáró ur is akkor boldog, ha a gyereket (növendékeket) nem lát: a vakációban. Az árvagyerekek tekintélyes percentje elzüllik, egy másik percentje bizalmatlan, zárkozott természetü, s mert magában nőtt fel, rendesen a nőtlen életre hajlik; ha megházasodik, csak kivételesen lesz belőle jó férj és jó családapa. Mindezt annak köszönhetik, hogy a szerető családi körből hamar kiestek. Másképp alakul a helyzet, ha az édes anya közelben van, szóval ha a gyerek az otthonból csak féllábát tette ki, s ha legalább az édes anyai szeretetet

nem kell nélkülöznie. A teljesen árvagyerekek a társadalomban csak mostohát kapnak, mert ebben a protekciós világban ritkán nézik az arravalóságot, s rendesen idegen érdekek érvényesülnek.

Ha a jövő generáció pszichikai fejlődésére tekintettel kivánatos, hogy a családokban a szeretet uralkodjék, fizikai tekintetben talán még nagyobb szükség van arra, mert annak, hogy a szülők a házassági tisztaságot megőrizzék, nincs erősebb garanciája, mint a szeretet. A vallásosság, különösen ami a házassági tisztaságot illeti, sokat segíthet, mert úgy a szeretetnek, mint a házassági tisztaság megőrzésének, alig lehet erősebb ösztöne, mint az Úr félelme. A gyermekekre való tekintettel kimondhatjuk, hogy *a gazdasági szélsőségek nem alkalmasak arra, hogy a szülők az ő kötelezettségeiknek megfeleljenek.* A szegényt a kenyérkereset, a gazdagot a szórakozási vágy szólítja el a családi tűzhelytől. Amit a szegény asszony megtesz szükségből, azt a gazdag pajkosságból űzi, s ha a szegény honoráltatja magát, a gazdag akárhányszor ráfizet a tiltott gyönyörüségekre. A szegény ember otthagyja családját, mert az éjjelt is nappallá kell tennie, hogy kis családjának a mindennapit megkereshesse. A gazdagot a bőség nem engedi nyugodni, s ugyancsak elhagyja a családi kört, mert megöli az unalom. A családi életnek tehát a szélsőségek nem kedveznek. Az igazán egészséges és fejlődésképes generációt csak a középutról remélhetjük, ahol a pénz sem a házasságkötésnél, sem később, valami nagy szerepet nem játszik, ahol a családi élet bensőségét sem a bővelkedés, sem a szűkölködés túlzásai nem veszélyeztetik, ki nem ölik. Nem ok nélkül dicsőiti a latin koszorus költő az arany közép utat: „auream . . . mediocritatem“; nem hiába mondja: „bene est, cui deus obtulit parca, quod satis est manu.“ Az asszonynak otthon a helye. Ezt az elvet, amelyet a régi jó öregektől tanultunk, csak az aranyközéputon látjuk megvalósulva, ahonnét azt az igazi embertípust is várhatjuk, amely jobb reményeink tárgyát képezik. Ezért méltán aggódunk, ha a szélsőségek területe növekszik.*)

*) E sorok olvasói közül bizonyára sokan emlékeznek Szalayra, a pécsi gymnasium jeles cistercita direktorára. Soha nem feledem el,

Első pillanatra az ember azt gondolná, hogy közönbös dolog, vajjon a *férfi szivesen időzik-e* családja körében s hogy a nő, különösen az első gyermekség idejében, később pedig az iskola, pótolhatják az apa hiányát. Előljáróban megjegyezzük, hogy a házas élet nagyon is gyenge lábon áll ott, ahol a férfi soha vagy rendesen nincs otthon. A nevelés teljessége továbbá megköveteli, hogy a gyermekek édesapjukkal is minél többet érintkezzenek. A nevelésnek az életre kell előkészíteni. Az életnek is megvan a maga szigorú oldala, de nyájasabb, derültebb feléről sem feledkezzünk meg. Az egyikre az édesapa, a másikra az édesanya készít elő. Az édesapa komolyságát, szigoruságát a nevelésben nem nélkülözhetjük, ő képviseli a prózát, amelyet azonban élvezhetővé sőt kedvessé tesz a szeretet. Az apa szeretete megedzi, életrevalóvá neveli a gyermeket. Ha a gyermek kizárólag az anyai befolyás alá kerülne, elpuhulna és a szentimentalizmus rabja lenne. Ha az apa a prózát, az édesanya a költészetet képviseli. Az édes anya maga a szeretet, akinek gyengéd szeretetét bizonyos komolyság mérsékli. Igy készül elő a gyermek az életre, s a tudat küszöbe alatti impressziókból igy alkotja meg az élet helyes képét, mely nem csupa próza, nem is tiszta költészet, hanem a kettőből összeszövődő egységes valami, s az a boldog, aki mindkettőt észreveszi, felhasználni és élvezni tudja. Egymagában az apa kis öregeket nevelne, s a kizárólagos anyai nevelés nélkülözné azt a bizonyos komolyságot, melyre az élet nehezebb problemáinak megoldásában oly nagy szükségünk van. Az egyoldalu fejlődés néha előre meg nem állapítható káros következményeket vonhat maga után. Az igazán életrevaló egyéneket, a két látszólag ellentétes tényező harmóniás összműködésének köszönhetjük. Az ideális nevelés sem az édesapát, sem az édesanyát nem nélkülözheti. A

amit a mi osztályunkról mondott. „Nem annak örülök — ugymond — hogy hét tiszta eminens van ebben az osztályban, hanem annak, hogy sok a jó középszerü tanuló. E megjegyzés, melyben kiváló életbölcseség, kitünő gyakorlati érzék és mély megfigyelő képesség nyilatkozik meg, a középelem kiváló életrevalóságára céloz. Nemcsak a gymnasiumokban, hanem az életben, a társadalom nagy iskolájában is kivánatos, hogy a középszerüek, az emberiség derékhadát alkossák és mennél nagyobb számban szerepeljenek.

korcsmák, kávéházak, kaszinók stb. felszaporodása azért is nagy baj, mert a férfit a családi élet köréből kivonják, lekötik.*)

Sok körülményt tudunk, mely az apát teljesen kimenti, távollétét érthetővé teszi, de az apa kimaradásának rendesen a gyermek adja meg az árát. Ha a gyermek szilaj természetü, szilajsága ebben az esetben féktelenséggé növi ki magát; ha csendes természetü, szelidsége igen könnyen az anyámasszonyságba, a charakter gyengeségébe csap át. Egyik esetben sem kaptunk teljes valutáju egyéniséget, s ha az élet sokat pótol, de mindent nem pótolhat, s különösen az első benyomásokat végleg ki nem törölheti.**) Viszont *ha az asszonynak kell elhagyni* a családi tűzhelyet, hogy pénzt keressen, gondos nevelésről, akár higienikus, akár értelmi vagy kedélyi, illetőleg morális szempontból, többé szó sem lehet. Ahol sem apa, sem anya nincs, ott a családi nevelésnek vége van. Ezért helyteleníthük, ha a nő akkor is keres, ha férje tisztességes existentiát biztosított neki. Nem azt kifogásoljuk, hogy esetleg több évben 6—8 hetet mulaszt, bár a terhesség egész ideje alatt az otthon nyugalma és csendje a magzat érdekében is kivánatos volna, sőt egyéb szempontok is az otthonmaradást sürgetik; hanem az a baj, hogy az anyának távol kell lennie. Mit csinálnak addig otthon a gyerekek? A szegényeknél a veszedelem meghatványozódik. Szegény szülők magára hagyott kis gyermekeivel történhetik meg, hogy kosaras asszonyok kelepcéjébe kerülnek, hogy azután előkelő gazok ártatlanságukat letörhessék. Jules Simon kérdésére: „Mit tesznek a gyermekek a magánosság óráiban", a kosaras asszonyok történeténél vérlázítóbb feleletet nem kaphatunk. Segíthet itt a vallás? Legfeljebb intézményeivel, ha menhelyeket állít és a jó nővérek befogadják a magukra hagyott kisdedeket. Az associatiók, sőt maga az Állam is, ha egyébként az asszonyt fel nem szabadítják, szintén csak menhelyek révén segíthetnek. Ebben az értelemben szivesen hallanánk a nő, de különösen *az anya emancipátiójáról.*

*) Komoly gondolkodásu és igen intelligens apától hallottam, hogy nem ér rá gyermekeivel foglalkozni, s ez igen nagy baj.

**) Valamelyik élclap azt az épen nem nevetséges helyzetet aknázza ki, midőn a kis gyermek folyton utazó (ügynök stb.) apját nem ismerve így szólítja meg édes anyját: „Mama, ki az a bácsi, aki néha idejön hozzánk, aztán teveled mindig pöröl?"

Valóban bosszantó az a statisztika, amely az angol nők mesterségéről beszámol. Nem vagyunk még ott, ahol Anglia, de mi is követni fogjuk. Lássuk tehát Anglia statisztikájában a mi jövőnk előrevetített képét. Valamelyik lapban olvastuk, hogy „a legutolsó statisztikai adatok szerint Angliában 212 orvos, 140 fogorvos és 3 állatorvos került ki a női nemből. Irodákban müködik 387. Iró és ujságirónő 1219, festőnő 3699, tanitónő 17000, kovácsmesternő 316, ércöntő 440, csordás 13, mészáros 3, gyepmester 136, bognár 1317, kardkovács 6, kazánkovács 4 akadt. 55784 elárusítónő, 660 fuvaros és kocsis, 882 kereskedelmi utazó, 36 kertész, 1 kövező, 265 vasuti pályaőr, 3 házfedélkészítő, 279 sirásó és 54 kéményseprő működik." Ebben a statisztikában a tragikum és a komikum ölelkeznek. Az ember nem tudja nevessen-e vagy boszankodjék, azonban ha az említett hivatások a nőt, az anyát eredeti hivatásának gyakorlásában gátolják, az anyákat is, de főkép a szegény elhagyott gyermekeket sajnáljuk. Más baj is van itt. Az asszonyt szíve haza huzza, a kötelesség a kenyér után szólítja, azért nem csodáljuk, ha boldogtalannak fogja magát érezni; pedig az édesanya állandó szomorusága, boldogtalansága, nyomot hagy a gyermek kedélyében is, de meg az a benső kapocs se érlelődhetik ki az anya és a gyermek között, amely mindkettőnek boldogulása érdekében oly kivánatos volna. Ha a férfira leverőleg hat, ha valódi hivatási körén kivül kell működnie, mit mondjunk a sokkal gyengébb asszonyról? Mennél élénkebb tudatában van anyai kötelességeinek, mennél erősebb benne az eredeti, az anyai hivatás érzete, annál szerencsétlenebb, annál szánandóbb, ha idegen munkásságot kell kifejtenie. A társadalomnak legalább az anyákat fel kellene mentenie a kenyérkeresés gondjaitól, illetőleg ki kellene mondania a két ellentétes hivatás összeférhetetlenségét, vagy a gyermekről kellene gondoskodnia.

A család elzüllésének egyéb szomoru következményei is vannak. A civilizáció és az altruizmus szempontjából óriási jelentőségü, hogy milyen a családi medium. Azon körülmény, hogy a hitves és az anya a maga fenséges eszméjét csak a fogalma teljességében pompázó családi mediumban érheti el, másrészről pedig azon tapasztalás, hogy az asszony szende, tiszta lényiségében, gyengédségében letett hatalmas erőket

csak az ideális család ölén értékesítheti, egyaránt sürgetik, hogy a családi mediumot védelmezzük, oltalmazzuk és oda törekedjünk, hogy a család in integrum restitutio-ját, a mai társadalmi gazdasági stb. viszonyok megreformálásával biztosítsuk. Ép ezért a család elleni áskálódást egyuttal a valódi civilizáció elleni merényletnek is minősíthetjük. Igaz ugyan, hogy a család bizonyos értelemben rabságot jelent, de a házasság — kétségtelenül terhes — igáját megszenteli, édessé és könnyüvé teszi a szeretet. Amit Sienkiewicz a szerelmes Eunice szájába adott, midőn Petroniushoz szólva ezeket mondja: „Boldogabb vagyok mint rabszolgád, mint ha a császár felesége volnék“, kétségtelenül az igazi szeretet szava volt. Arra a szabadságra, mely a házasfeleknek módot nyujt arra, hogy a családi tűzhelyt szétrugdalhassák, gyermekeik jövőjét szabadon feláldozhassák, az igazi szeretetnek semmi szüksége nincsen. A szeretet korlátot szab a szenvedélyeknek. A szenvedélyek féktelensége sem a szeretet elvével, sem a valódi civilizációval meg nem fér.

A nőnek mint hitvesnek legkitünőbb hivatása abban áll, hogy a férfit a maga egoizmusából, természetes vadságából kivetkőzteti, tehát civilizálja. Ennek a magas hivatásnak azonban a nő csak akkor felelhet meg, ha a családban az őt megillető helyet számára biztosítjuk. A családi élet csak akkor lesz ideális, ha uralkodó elve a szeretet meg nem fogyatkozik benne. Nem a család, hanem a családi tűzhelyen örökké égő szent szeretet az a hatalmas tényező, mely a nőt, a hitvest és az anyát fölemeli, az élet ezerféle csábításai közt a kötelességtudás magaslatain megőrzi s őt arra képesíti, hogy férjét és gyermekeit szerelme mindenhatóságával altruisztikus irányban befolyásolja. Ezért mondogották a régiek, hogy a férfi az igazi kedélyműveltséget (finomságot, csiszoltságot) csak előkelően művelt hölgyek társaságában szerezheti meg. Egyébiránt a nőkkel való érintkezés szelidítő befolyásáról a mindennapi tapasztalás tanuskodik. Igy látjuk, hogy azok az „anyás“ gyermekek rendesen szelid természetüek, s már a gyermeken meglátszik, hogy a családi életből kikapcsolva, avagy az édes anya, illetőleg jó nőtestvérek befolyása alatt nevekedett-e vagy sem. Ebben az irányban alig van férfi, aki a női társaságot nélkülözhetné. Annak a mottónak: „non erigi-

tur nisi per feminam“, nemcsak a vallás, hanem a puszta civilizáció szempontjából is általános érvényességet kell tulajdonítanunk.

A család szeretet nélkül olyan, mint a gyöngykagyló, mely drága gyöngyét elhullatta s így minden értékességét elvesztette. Azonban ha a szeretet regeneráló, fölemelő és civilizáló hatalmát elismerjük, egyuttal azt is kimondottuk, hogy a családi élet, ha a szeretetnek híjjával van, degenerál és az elzüllés lejtőjére visz. Ámde ha a nőt hitvesi méltóságában meggyalázzuk, ha az anya tiszteletre-szeretetreméltóságán csorbát ejtünk, attól a varázshatalomtól is megfosztottuk, amelyre apostoli hivatásában feltétlenül szüksége van. Ezért a nászágy minden sérelmét, a prostitúció és a szabad szerelem bármely formáját, mint amelyek a nő tiszteletreméltóságát — ázsióját — devalválják, főkép a jövő nemzedékre való tekintettel: nemzetellenes bűnnek tartjuk, s a degeneráció leghatalmasabb tényezőjének ismerjük. A mai gazdasági rendszer, illetőleg a pénz után való rendetlen vágyakozás — amelynek az u. n. érdekházasságokat köszönhetjük, amelyekben pénz bőven van, de szeretetet hiába keresünk — degeneráló hatalmát a családi mediumban is érvényesíti. Ennyiben is igazat kell adnunk azoknak, akik a gazdasági reformot sürgetik. Megengedjük, hogy ott, ahol a szabadság a féktelenségbe csap át, a házasság csak nyűg, s a züllött embernek szüksége van a divorciumra, de ez maga is abnormális jelenség, a degenerációnak legbiztosabb szimptómája. Az éremnek másik nem kevésbé rossz oldaláról is meg kell emlékeznünk. Ha az egyén a degeneráció utjára lépett, a magaszőrüek társasága csak sietteti romlását, ezért az elzüllött férfi és nő szövetsége csak arra alkalmas, hogy a megkezdett degenerációt végkép betetőzze, megpecsételje. A bünözés szempontjából kivánatosnak tartjuk, hogy a házasság azokat a negativ erőket üdvösen fékezze, amelyek ha felszabadulnak, nemcsak a valódi civilizáció, hanem a szociális rend rovására érvényesülnek. Az eszményi házasságok a bűn és bünözés leghatalmasabb ellenségei és remediumai egyuttal. Ebben az értelemben sürgetjük a nők, illetőleg a hitvesek és anyák emancipációját.

Ha a nagyobb (állami és társadalmi) mediumokra vonatkozólag azt kell mondanunk, hogy azoknak megszerkesztésé-

ben az egyénnek nagyon is csekély szerepe van, a kisebb mediumokról ép az ellenkezőt állíthatjuk. Igy az előbb vázolt családi medium már annyira az egyesektől függ, hogy kvalifikációját alig egy-két egyéntől nyeri. Igaz ugyan, hogy a gazdasági és egyéb érdekek által szorongatott egyén a családi medium fölépítésében is sokféle korlátozást kénytelen tűrni, mégis általában azt kell mondanunk, hogy itt már az egyéni determináció határozottan előtérbe lép. Ugyanez áll azokról a kisebb körökről, amelyeket az egyén pl. szórakozás céljából keres fel. Mennél kisebb a medium, annál tágabb tere nyilik az egyéniségnek. A medium megjavításának nagy munkájában ép ezért nem szabad mindent a közülettől várnunk, mert ha valahol, hát a kisebb közületekről elmondhatjuk, hogy amilyen az egyén, olyan a mediuma.

Midőn a mediumokat kvalifikáljuk nagyon is sokféle exigenciával kell számolnunk, egyben azonban mégis megegyeznek. Minden medium jó, amelyben a valódi szeretet elve uralkodik és minden medium rossz, amelyben a szeretet helyét az önzés foglalja el. A szeretet, illetőleg a szeretetlenség nemcsak a mediumokat, hanem a cselekményeket is kvalifikálja. A szeretetlenség, *az önzés minden bűncselekménynek lényeges jegye.* Ha a bűncselekmény forrását a tudatlanságban vagy a fizikai degenerációban kell keresnünk, maga a cselekmény távolról sem oly veszedelmes, mintha az egyén egoizmusából, szeretetlenségéből fakad. Említettük, hogy az egyénnek szüksége van az egoizmusra, ámde a közületekbe sorakozó egyén az altruizmus elvét sem nélkülözheti, mert közületet altruizmus nélkül nem is képzelhetünk. A közület szempontjából joggal mondhatjuk, hogy az egyén ha az altruizmus törvénye ellen vét: bűnt követ el. Az ember egoistának születik, azonban egoizmusát a közület elvével (az altruizmussal) összhangba kell hoznia, vagyis egoizmusából ki kell bontakoznia és pedig abban a mértékben, amelyben ezt a közület természete megköveteli. Az értelmi érettség bizonyos fokán elvárhatjuk, hogy az egyén a maga érdekeit a közület exigenciáival harmóniába hozza. Aki erre nem képes, vagy ezt tenni elmulasztja és antiszociális magatartást tanusít, az a közület elve ellen vét s amennyiben fontosabb érdekeket sért, felmerül az állami reakció szükségessége. A kriminalitás

elleni reakció tehát nem egyéb, mint az Államnak az egyéni egoizmus ellen kifejtett küzdelme. Az Államnak érdekében van, hogy *polgárait az altruizmusra nevelje.* Ha a polgárok az altruizmus törvényét kellő figyelemre méltatnák, alig volna szükség állami reakcióra, ezért azok a tényezők, amelyek az altruizmus uralmáért küzdenek, az Államoknak is jó szolgálatot tesznek és a kriminalitás elleni küzdelemben az Államoknak leghívebb munkatársai. A kereszténység minden időkben az altruizmus nagymesterének bizonyult. Ma már a legvadabb materialisták is az altruizmust hangoztatják. Kérdés azonban, hogy a materializmus meg fogja-e tanítani az embereket az altruizmus gyakorlására, az ellenség szeretetére, röviden szólva, kérdés, hogy az Államok a keresztény vallást a kriminalitás elleni küzdelemben nélkülözhetik-e? Részünkről azt hangoztatjuk, hogy a szeretetről szóló tanítás csak vallásos lélekben hozza meg s maga gyümölcseit. S csakugyan láttuk, hogy a vallásosság hanyatlásával és a materializmus terjedésével napról-napra jobban elhatalmasodott az önzés. A materializmus az altruizmusnak nem valódi, hanem csak afféle álapostola.

* * *

Az emberi természet, a jó és a rossz csiráját magában rejtegeti, mindkettő csak kedvező körülményekre vár, hogy kifejlődhessék és a maga specifikus gyümölcseit megteremhesse. Elismerjük, hogy az egyén bizonyos relativ szabadsággal rendelkezik, tehát kisebb-nagyobb felelősség terheli, de azt sem tagadhatjuk, hogy a szervezeti dispozíciónak, az öröklött hajlamosságnak és a „medium"-nak, amelyben az egyén életét lefolytatja, óriási szerep jut úgy az erény mint a bűn világában. Ha a cselekményt az egyénnek rójuk fel s az egyén és a csekmény között causalis kapcsolatot állapítunk meg, ne feledjük, hogy valamely cselekmény kitermelésénél a feltételek egész raja közreműködik, amelyek nélkül a cselekményt sem jó, sem rossz irányban ki nem válthattuk volna. Mennél kedvezőbbek a feltételek, annál hatalmasabb a cselekvésre hívó inger. A könnyű alkalom még az erősen fegyelmezett akaratot is kemény próbára teszi. Azért a helyes bűnügyi politika nem elégedhetik meg az egyének elleni küzdelemmel,

mely a büntetésben nyer kellő kifejezést, hanem a bünözés feltételeivel szemben is sikra száll, és a járulékos causalitásokra is kiterjeszti figyelmét, amire eddig semmi súlyt nem fektettek.

Ha az Állam minden területen beéri azzal, hogy jogot és nem igazságot szolgáltat, *fikciókkal dolgozik* és első sorban a saját érdekeit tartja szem előtt, a büntetőjogi eljárás keretében arra kell törekednie, hogy igazságot szolgáltasson. Fikció az, hogy az Állam minden polgára ismeri vagy ismerheti a törvényeket. Hogy is jutna eszébe egy 13 éves gyermeknek, hogy a BTK. paragrafusaival meg kell ismerkednie? A 16, illetőleg 18 évet betöltött serdülő ifjút a szemérem elleni bűntettekről rendelkező §-ok fenyegetik. Ki mondja meg ezt neki? Az Állam felteszi, hogy a bünöző mint gyermek a szükséges nevelésben részesült, hogy iskolába járt! S ha mindkét feltevés hamis?*) Fikciókkal jogrendet teremteni talán lehet, de igazsá-

*) A p . . i törvényszéknek mint büntető biróságnak D . . . . adja a legtöbb dolgot. A mai büntető igazságszolgáltatás megelégszik azzal, hogy az egyén és a cselekmény között a causalitási nexust megállapitja, azt pedig legfeljebb enyhitő körülményül tudja be, hogy az említett községben minden oktatási lustrumban körülbelül 160 gyermek nő fel a nélkül, hogy tanitóval vagy pappal érintkezett volna, s hogy a delinquens is azok közül való. Ami pedig a házi nevelést illeti, az még kőkorszakinál is alacsonyabb szinvonalon áll, mert a szülőket a kenyérkeresés gondjai teljesen lekötik. Ezek — úgy mondják — mind csak feltételek, amelyek közül kimagaslik a fő-feltétel, a prima causa: az egyén, a szabadsággal felruházott ember, akit azonban önmagával küzdeni és szabadságával helyesen élni senki sem tanitott. Ezek a figyelemre nem méltatott másodrendü causa-k — úgy látom a gyakorlatban — csakúgy felemésztik a szabadságtól duzzadó elsőrangú causa-kat, mint Fáráó sovány tehenei a kövéreket: szinte semmi se marad belőlük. Azt mondják az Állam megteszi a magáét. A szülő, a tanitó, a pap hasonlóképen. S ha senki sem tett semmit, pótolja az egyén a mulasztást. A cigányok közt dívik az incestus. A cigánygyereket néha az anya tanítja erre, ám midőn boros fővel 18 éven túl ugyanezt öregebb felmenőjével megismételte és kiderült, fegyházba került. (Factum.) Ugy kell neki, miért nem született filozófusnak, miért nem pótolta a rossz házi nevelést helyesebb önneveléssel. Tudhatta volna, hogy 18 éven túl megszünik a privilegium. Elenyésző csekély számmal vannak azok, akik a megismert jót mostoha körülmények közt is győzelemre vezérlik, de hát a meg nem ismert jó hogyan diadalmaskodjék? Sok esetet tudok, amikor minden másodrendü causa-t elitéltem volna, csak a prima causa-t nem.

got szolgáltatni nem, pedig erre vállalkozik az Állam, amikor büntető hatalmát gyakorolja.

Gondoskodjék az Állam, hogy polgárai kellő oktatásban és jó nevelésben részesüljenek, akik a törvényeket nemcsak ismerik, hanem azokhoz alkalmazkodni is tudnak. Ha az Állam csakugyan „erkölcsi tény", akkor az erkölcs szabályait tartsa szem előtt s a „moderamen inculpatae tutelae" elvéről meg ne feledkezzék. Az erkölcsös ember szabálya: tégy jót mindenkivel. Az Állam saját méltóságának tartozik azzal, hogy még akkor is jót tegyen, mikor büntet. Heroizmust senkitől sem követelhetünk. Gondoskodjék tehát az Állam arról, hogy polgára ne legyen földönfutó, nyomorult, akit a szegénység a bűn karjaiba kényszerít: rendezze a mostoha gazdasági viszonyokat. Magasabb típusu emberiség, kedvező gazdasági helyzet és a *szeretet elvei szerint berendezett társadalom,* ezek az igazi civilizáció feltételei, amelyektől a bünözések apadását, az igazság és az erény megszilárdulását, általános uralmát várhatjuk. Civilisatio vera! Adveniat regnum tuum!

A magyar Btk. 1. §. nagyon könnyen végez a *bűncselekmény* meghatározásával, midőn kimondja: „Bűntettet vagy vétséget azon cselekmény képez, melyet a törvény annak nyilvánit." Az emberiség midőn a jogrendet megszerkesztette, a javak védelmét akarta biztosítani. A magánjogok is a javak védelmére hivatvák, épúgy mint az államjog, vagy a közigazgatási és a büntetőjogok. Amit a többi jogok eléggé meg nem védenek (élet, testiépség, becsület stb.), azt kellene a büntetőjognak hatályosabban megvédenie. Sajátságos, hogy a büntetőjogok az életet, testi épséget, becsületet gyengébben védik, mint pl. a vagyont. Az állami rend védelmében pedig a tulságig viszik. Ennek a körülménynek a magyarázatát abban találjuk, hogy „minden szentnek maga felé hajlik a keze"; másrészről abban az ósdi felfogásban, mely az osztrák generális felfogásában tükröződik vissza: „Csak a lóanyagot tessék kimélni," „Meine Herren! nur das Pferdematerial schonen", értsd hozzá: mert az ember olcsó, a ló drága.

A büntetőjog eszerint vitális érdekeket védelmez. Büntetendő cselekménynek kell tehát minősítenünk minden cselekményt, amely az ember létérdekeire nézve sérelmes. Itt a bökkenő. Ha a történelmet lapozzuk, meg kell győződnünk,

hogy a különböző korszakok a létérdekek meghatározásában nagyon is eltérnek egymástól. Azok, akik a többség morális meggyőződésével ellenkező cselekményeket akarják megbélyegezni, ugyancsak kénytelenek bevallani, hogy a többség meggyőződése gyakran immorális volt. Ebben az esetben Krauss A. meghatározása helyes: „a bünözés a maga valóságában nem egyéb mint törvénysértés.“ A bűnténynek azt a meghatározását tehát, amely szerint: a bűntény immorális cselekmény, mely a jogrendet sérti, szintén nem fogadhatjuk el. Ehhez járul az is, hogy a jogrend érdekében a morálra nézve közönbös cselekményeket is büntetnünk kell, ami pedig immorális, az legalább közvetlenül nem mindig sérti a jogrendet. Ami a bűnt illeti, sokkal könnyebb a helyzetünk. Ha azt mondjuk, hogy a szeretet minden sérelme bűn, közel járunk az igazsághoz. Büntetőjogi sérelemnek azonban csak azon szeretetellenes cselekményeket minősíthetjük, amelyekből az egyesekre vagy összeségre nézve valamely (számottevő) kár háramolhat. Mivel pedig az emberiség meggyőződése úgy a kárra, mint a szeretetellenes cselekményekre vonatkozólag változik, nincs más hátra, minthogy a törvényhozó az uralkodó elemek lelkiismeretéhez alkalmazkodjék s kodifikálja mindazt, amit csak szeretetlennek és károsnak minősítenek. Corre szerint a bünözés: „támadás mások jogai ellen.“ Valamely cselekményt bűnösnek tarthatunk, ha adott pillanatban a társadalmi kötelességeknek meg nem felel. Azt mondjuk: adott pillanatban, mert a társadalmi állapotok változnak, ehhez képest az egyén magatartásának is változnia kell.

Ha bűnösöknek tekintjük azon cselekményeket, amelyek az egyéni létérdekekre nézve sérelmesek, azt kell mondanunk, hogy a nagy természetben a bünözéssel analog jelenségekre bukkanunk. Igy a vadállatok és más állatok érdekei ellenkeznek; az élősdiek, a fagociták, leukocyták, a természet legveszedelmesebb bünözői stb. Az ember maga is élősdinek születik, anyja rovására táplálkozik. Az idők folyamán azonban az önzésből és az élősdiségből ki kell bontakoznia, meg kell keresnie a maga kenyerét, sőt ha családot alapít, másokról is kell gondoskodnia. Közönségesen itt kezdődik az altruizmus világa. Az emberek azonban ritkán vetkőzik le teljesen önző és élősdi természetöket. Leggyakoribb eset az, hogy

létérdekeiket idegen érdekek terhére iparkodnak megvalósítani. Ezek a társadalom parazítái, legveszedelmesebb bünözői. Ezért mondják, hogy a *bünözés végelemzésben nem más mint önzés.* A gyermek önző és élősdi, mert tehetetlen. A koldus is tehetetlen, tehát mások munkája gyümölcsére, vagyis élősdiségre van utalva. A szegények a létért folytatott küzdelem erőtlenei, nagyon is közel vannak ahhoz, hogy beálljanak parazítáknak s az erősebbek után éljenek. Nem kell tehát minden esetben a degenerációhoz fordulnunk, hogy a bünözésnek magyarázatát adjuk; a tehetetlenség eléggé megmagyarázza, miért kell önzőnek lennie a gyengének, a szegénynek. Az már aztán a körülményektől függ, hogy az önzés mikor csap át bünözésbe. A kriminologusok nem is fogadják el Lombroso tételét, amely szerint „a bűntettes az emberi degeneráció szüleménye." A specifikus bünözőkre nézve azonban a degeneráció fennforgását vitatják. Sőt Reich azt állítja, hogy már a lelkiismeretlenség is föltételezi a degenerációt. Bármint legyen is a dolog, bizonyos az, hogy a lelki tehetségek egyensúlyának minden megzavarása közel juttat a bünözés területéhez. Mindazon körülmények tehát, amelyek a pszichikus erők normális egyensúlyát veszélyeztetik, az alsóbb rangu szenvedélyeket élesztik, a bünözés ügyét szolgálják. Egyébiránt minden belső (degeneráció) változás (uj elvek, uj világnézlet stb. még akkor is, ha csak átmenőlegesen kerekednek felül) zavart okoz, mely megfelelő külső, rendesen abnormális cselekményekben tükröződik vissza. Ilyenkor a lelkiismeret mintegy megbénul, elhallgat, hogy azután annál hatalmasabban emelje föl tiltakozó szavát. Ám ha a kivételek gyakran ismétlődnek, végre szabályt alkotnak, amely esetben beáll az egyén metamorfózisa, amit különben azért is hangoztatunk, mert megmagyarázza azt a gyakran ismétlődő és sajátszerü jelenséget, hogy ugyanazon szülőktől, ellentétesen hajlamosított gyermekek származnak.

Terheltség szempontjából a bünözőknek két osztályát ismerjük, aszerint amint örökléses, vagy szerzett terheltség esete forog fenn. Az átöröklés egyelőre csak disponál, vagy mint mondani szokták hajlamosít s ha a hajlamok kedvező „medium"-ra találnak, kifejlődnek s megtermik a maguk gyümölcseit. Ha pedig a medium fölötte kedvező, a körül-

mények akkor is bünözésre hajlamosítják az egyént, ha különben születésénél fogva specifikusan nem volt disponálva. Ha a körülmények huzamosabb időn keresztül befolyásolják az egyént, lassan-lassan kiérlelik benne a megfelelő hajlamot, ez esetben szerzett hajlamosságról szólunk.*) Az öröklésesen hajlamosított bünözők szülei alkoholizmusban, elmebetegségben vagy más, különösen a kicsapongással kapcsolatos (nemi stb.) betegségekben szenvedtek, esetleg a morphin, opium, haschis, higany rendetlen használatának áldozatai. Egyébiránt a nemzők és az utódok néha olykép viszonylanak, hogy a nemzők betegsége (syphilis stb.) az utódokban mint bünözés, a szülők bünözése pedig az utódokban esetleg mint betegség (elmebetegség, excessus in Venere et Bacho etc.) jelentkezik. Az öröklött hajlamok kedvezőtlen körülmények között lappangó stádiumban maradnak. Jó nevelés, rendes életmód, tisztességes társaság, az öröklött bünözési hajlamokkal ellenkező irányba terelik az egyént: ez a jó társadalmi medium áldásos hatása.

Azt mondják, hogy a specifikus bünözőt, különösen akkor, ha az illető alacsonyabb rangú szenvedélyek rabja, könnyü felismerni. A kriminális típus kialakulását nem nehéz megértenünk, ha felgondoljuk, hogy az egyszerübb ember fiziognomiája belső, lelki állapotát mindenkor híven visszatükrözi. Ugyanazon indulatoknak és lelki állapotoknak gyakori ismétlődése folytán, az arcon határozott vonások képződnek, amelyekről mindenki tud, aki az emberi arcot — ha csak felületesen is — tanulmányozta. A bünözés világára vonatkozólag kétségtelenül megállapíthatjuk, hogy a szülők fizikai vagy pszichikai nyomorúsága, a mostoha viszonyok, a rossz példa és a romlott társaság a bünöző specieseket rendszerint kiérlelik. Maga a szegénység ritkán visz bünözésre, de ha a szegény rossz társakkal érintkezik, alkoholizmusra adja magát, korábbi jó nevelés folytán nyert helyes világnézletét felcseréli, beérik a bünözésre. A szegény, akit kiszipolyoznak, elgázolnak, akivel gyakran oly igaztalanul, lelketlenül bánnak, hova

*) A dispozíció és a hajlam közt különbség van. A dispozíció fizikai, a hajlam pszichikai kvalitás. Később erről bővebben szólunk; egyelőre azonban inkább csak a „hajlam“ szót fogjuk használni.

menjen panaszra? A keseredett embet panaszát ki érti meg? ki hallgatja szivesen? Csak azok, akik maguk is átszenvedték az ő bajait. Ezek aztán megismertetik vele az elzüllött existentiák világnézletét, erkölcstanát, s mert örökké igaz marad, hogy „cum perverso perverteris", az áthasonitási folyamat megindul, s a kriminálitásra való hajlandóság kifejlődik.

Nagyon csalódnak azok, akik azt gondolják, hogy a bünözési százalékot bármi szigorral csökkenteni lehet. Biztos anyagi lét, vallásos és erkölcsös nevelés, kedvező higienikus viszonyok a bünözés elhatalmasodását leghathatósabban meggátolják; főkép arra kell törekednünk, hogy a szegénység végleteit megszüntessük. Különösen a gazdasági függés az, amely szolgaságot teremt; a szolgaság pedig degenerál. Nem állítjuk, azonban hogy a materiális szükségletek fedezésével a bünözést kiirtottuk.

Az embert életfolyamán három önző törekvés jellemzi: élni, nemzeni, uralkodni akar. E hármas törvény alól senki sem szabadulhat, s az ösztönök hatalmával iparkodnak érvényesülni. Az első és főtörvény: élni. *Élni mindenki akar.* A csecsemőt nem bántja sem a nagyravágyás sem más egyéb, elég dolgot ad neki az egyetlen feladat, hogy élni akar és pedig lehetőleg kényelmesen. Ha az élet materiális feltételeit a kényelmet nélkülöznie kell, sír és addig nem nyugszik, míg bajait nem orvosolják. Az egyént az ész vezérli, a tömeg fölött ösztönök uralkodnak. A csoport-ember a csecsemőtől nem sokban különbözik. Ha a tömeg panaszkodik, elégedetlenkedik, nincs más hátra mint ki kell elégíteni. Azt mondják a pólyás babára, hogy rossz, pedig élní akar. Ha a szülő ép testtel ajándékozta meg és az élet materiális föltételeit számára biztosítja, nem sír, nem rossz. Ha a gyermek sír, szülőit vádolja. A tömeg ha panaszkodik, ösztönszerüleg az urakra agyarkodik. Nem tudja miért és mi módon, de ösztöne megsugja, hogy sorsa rossz kezekben van letéve és nyomoruságának az urak az okozói. Nem ok nélkül óhajtotta a francia királyok egyik legnemesebbike, hogy még legszegényebb alattvalójának is — legalább vasárnap — tyúk jusson a fazekába. Ha a Lajosok is ezt a politikát követik, egy véres tragédiával kevesebb volna a történelemben.

Ha van kenyér, bármily szegényes és bizonytalan — az idő mindig meghozza a magáét — *felülkerekedik a nemzés*

ösztöne és új irányban tereli a tevékenységet. Ha az emberi életet folyóhoz hasonlítjuk, melyben az ösztönök vizei hömpölyögnek, a nemzési ösztönöket bizonyára a „májusi áradások“ jelképezik. Nem oly veszélyesek, mint a tavaszi áradások, de még mindig sok kárt tehetnek. Az emberek a nemi ösztönök kielégítésére már nem verődnek csoportokba, tömegekbe, de a féltékenység hatalmát és veszélyes voltát mindenki ismeri. A „cherchez la femme“ közmondása nemcsak azt jelenti, hogy a gyengéd nem jóban-rosszban hűséges társa a férfinak, hanem azt is, hogy a bünözések világában sok minden történik az asszonyért, az asszony birásáért. A büntetőtörvénykönyv §-ainak nagy része a vagyon elleni büntettekről intézkedik, de ha a vagyoni érdekek biztosítására egyetlen §-t sem kellene construálni s a mesék bőséges országában élnénk, a nemi vonatkozások elég okot adnának arra, hogy büntető codexet készítsenek; hisz tudjuk, hogy van idő, mikor az emberek abban a meggyőződésben élnek: „Si dederit homo omnem substantiam domus suae pro *dilectione*, quasi nihil despiciet eam.“ S ha ezt a szeretről elmondhatjuk, mennyivel jogosabban állíthatjuk a szerelemről, amely már az érzéki ösztönök elemi erejével fegyverkezik s a leghatalmasabb indulatok zónájában virágzik. Ezért igaza van a bölcsnek: „fortis est ut mors dilectio, dura sicut infernus aemulatio.“

A biztos lét ölén, többnyire akkor, mikor már az alacsonyabb szenvedélyek lelohadtak, a szerelem — ha volt — barátsággá változott vagy kialudt, új szenvedély kisért: *a nagyravágyás*, a hír, a dicsőség, az uralom és a hatalom utáni vágyakozás. A nagyravágyás az erősek bűne. Az ember élete kezdetén a puszta létért, később a családi és még később a közületi létért küzd, de nem a közönséges értelemben vett közületi létért, amelyért fáradoznia nem kell, hanem a közületi érvényesülésért. Itt veszi mértékét az erkölcsi erő, a tudás, a szellemi nagyság és ügyesség, melyek a magasabb rangu erőnek különböző megnyilatkozásai. Nagyok, hatalmasok, óriások küzdenek itt s ki tagadná, van abban a tudatban valami leirhatatlan varázs, gyönyörüség, hogy egy megye, egy ország, vagy világ ismeri nevünket, figyelemmel kiséri munkásságunkat, küzdelmünket, hogy a földi halhatat-

lanság babérkoszoruját elnyerhetjük, ha nevünket a történelem lapjain megörökíthetjük. Mennyi bűn, mennyi erőszak, mennyi vér tapad a nagyravágyó, a hirt, dicsőséget szomjúhozó emberiséghez, arról a történelem számol be. Itt már ismét csoportokba sorakozik az ember, tömegeket gyüjt a háta mögé, amely hogy mily veszedelmes, a forradalmak, államcsinyek, a trónokért folytatott véres háborúk bizonyítják. Ha az emberiségnek csak ezzel az egyetlen szenvedélylyel volna dolga, akkor is szükség volna a büntető kodexre.*) Azt mondottuk, hogy a nagyravágyás az erősek bűne. Igaz ugyan, hogy a köznép állandóan csak a hétköznapiakkal törődik: „panem et circenses," s ha ebbeli igényeit kielégítik, többre nem vágyakozik. De néha a közönséget is megérinti a nagyravágyás szele s az a tömeg, amely sorsának intézését a nagyokra bizza, egyszer-egyszer megmozdul, mint a tenger, hogy ő is beleszóljon a nagyok dolgába, s miután szörnyű háborgásában kidühöngte magát és a maga áldozatait bekebelezte, bizonytalan időkig csendesen elpihen, hogy az ügyes vállalkozók újra békésen szánthassanak a hátán.

Egyik egyházatya azt mondja: „Nostis fratres . . . quoniam infinita propter pecuniam bella", mondhatta volna: propter mulierem, de a legtöbb vért az ember mégis azért ontotta, hogy nagyravágyását kielégíthesse. S ha az embereket sem a pénz, sem a sexualis vonzalmak, sem a nagyravágyás nem bántanák, *a harag és a bosszúvágy* még megkövetelnék a maguk áldozatait. Bármilyenek volnának is a gazdasági viszonyok, akkor is szükség volna a vallásos és higienikus nevelésre, az értelem és kedély kimüvelésére, amelyekben az emberiség a szenvedélyek legerősebb fékét ismerte fel. Az is bizonyos, hogy még a legmagasabb civilizáció világában is akadna dolga a büntető biróságnak, de valószinű, hogy a specifikus bünözőkkel, akik hivatásszerüleg üzik a bünözés mesterségét, az emberiségnek nem kellene többé vesződnie. Havelock Ellis tanuskodik, hogy az írek nagyobb percentben

*) Ezért nagyon csalódnak azok, akik mindent a gazdasági viszonyok rendezésétől várnak. A gazdasági viszonyok rendezésétől csak a szegénységgel kapcsolatos bűnök apadását várhatjuk, ez azonban tekintélyes percentet tenne ki.

bünözők Angliában, mint otthon. Az is ismeretes, hogy az amerikaiak több dolgot adnak a büntetőbiróságoknak, mint az angolok, mégis a kivándorolt angolok kétszerannyinál is több bűntényt követnek el az északamerikai Egyesült-Államok területén, mint a benszülött fehérek. Ennek okát nemcsak abban kell keresnünk, hogy az embereket otthon ezerféle erkölcsi kötelék tartja vissza a bünözéstől, hanem főképen abban, hogy az otthonától elszakadt ember sokkal inkább ki van szolgáltatva a létért való küzdelem kedvezőtlen esélyeinek, mint a benszülöttek. A mostoha viszonyok, a nyomoruság által szorongatott ember sok mindenre képes, amit különben soha meg nem tett volna. Addig azonban, mig a bünözés csak kivételes jelenség, melyet a bünöző egyén maga is kárhoztat, különös aggodalomra semmi okunk nincs. Ha azonban a lelkierők egyensulya végkép megbomlott, s a bünözés rossz meggyőződés eredménye, amelyet a hibásan alakult lelkiismeret nem kárhoztat, akkor szólhatunk a tulajdonképeni értelemben vett bünözés veszélyeiről. A szegénység végletei, a gazdasági élet bizonytalansága, mint azt Havelock Ellis adatai is bizonyítják, nagyon is alkalmasak arra, hogy az ember fejét megzavarják, eszét vegyék, józan gondolkodását és lelkiismeretét meghamisítsák. Ha a tömegek baját akarjuk orvosolni, adjunk a szegénynek biztos kenyeret, teremtsünk olyan gazdasági „medium"-ot, amelyben a legutolsó egyén existentiája is biztosítva van.

A büntetőjogászok a legujabb időkig nem akarták figyelembe venni, hogy a bünözés, mint univerzális jelenség, a társadalom beteges állapotának oly tünete, amely a betegség diagnózisának megszerkesztését megkönnyíti. Ha pedig a bünözést a maga egyediségében vizsgáljuk, abból többnyire a lélek beteges állapotára következtethetünk. A büntetőjogász a bünözésben csak a jogrend, illetőleg a jogérzet sérelmét tekinti, csak az előidézett kárt mérlegeli, a biró pedig miután a causalitási összeköttetést megállapította, keresi a megfelelő §-t, mely az esetet többé-kevésbé fedi, a bünözés „miért"-jével pedig senki sem törődik. Pedig a *bünözésnek is meg van a maga társadalmi és egyéni „miért"je,* megvan a maga természetes magyarázata. Ha figyelembe vesszük, hogy a helyes bünügyi politika irányát kijelölni a büntető

jogászok hivatása, azt kell mondanunk, hogy igen sokan nagyon is rossz szolgálatot tettek az emberiségnek, amidőn csak a büntetőjogi dogmatikával vesződtek, s a társadalom, illetőleg az egyén és a bünözés közti titkos összefüggést nem keresték. Ha a bűncselekményekről tisztább képet akarunk alkotni, jóval mélyebbre kell szántanunk, meg kell ismernünk a bűncselekmény praemissáit, s ha csakugyan csökkenteni akarjuk a bünözések számát, a praemissákat kell megtámadnunk és megváltoztatnunk, különben az eredményen nem sokat változtathatunk.

Miért követi el az egyén a bűncselekményt? Mert gonosz, mert rossz ember. De hát miért rossz? S az egyén gonoszsága miért ebben és nem más irányban jelentkezik. Hátha azt a megátalkodott gonosz tolvajt az én gazdaságomba ültetik, lopott volna-e? S ha én az ő helyzetében vagyok, loptam volna-e? Néha úgy látszik, mintha a bünözési hajlam alapjában véve nem volna egyéb, mint a lét fenntartására irányuló ösztön társadalom ellenes megnyilatkozása. Kérdés továbbá: Vajjon ha cigánysátorban születtem volna, s az incestusra megtanítanak (akárhány példa van rá), vajjon elkövetem-e én is? Ám az emberek legnagyobb része csak a maga igaza iránt tanusítja azt az érzékenységet, melyet az igaz felebaráti szeretet értelmében mások részére is meg kellene őriznie. Mindenki szeretné a más bűneit kodifikálni, a magáét pedig törölni, mert a magáéra ezer mentséget tud, a máséra egyet sem. Utálja a bűnt, amelyre hajlama nincs, a maga bűneivel pedig megalkuszik, s ha kissé józanul gondolkodik, ha nem farizeus, másban is elnézi azt, amit magában kimentett. Ez is ritka dolog, pedig még ez is nagyon tökéletlen észjárásra vall. Az apostol a szeretet igazi törvényét tanítja, midőn azt mondja: „Egymás terhét viseljétek“, vagyis egymás gyarlóságait tűrjétek el, „igy töltitek be Krisztus törvényét“. „Sokban vétünk mindnyájan“, és senki sincs köztünk, aki mások elnézésére ne szorulna. „Dimittite et dimittetur vobis“. Sajátságos, hogy az ember még a legundorítóbb betegségben sem utálja önmagát, ellenben embertársának csekélyebb betegségeit is undorítónak találja. Ugyanez ismétlődik az erkölcs világban is. Ha magunkat hibáink sőt bűneink

dacára szeretre méltóknak hisszük, miért hiszünk mást, ha embertársainkról van szó?

Általánossá válik a nézet, hogy a kriminális charakterü ember a degeneráció áldozata, beteg, akit meg kell gyógyítanunk, a degeneráció bilincseiből ki kell szabadítanunk. Az ép charakterü bűntettes, a bünözés idejében szinte beteg volt és a beszámíthatatlanság kiváltsága esetleg őt is megilleti. A büntető-jogtudomány ellenben sebesít, ahol orvosolni kellene, elmérgesíti a bajt, ahelyett, hogy gyógyítaná. A mai büntető politika mellett nem számíthatunk a kriminalizmus csökkenésére. Mit érünk el a büntetések szigorításával? Az igazi raffinált bünözők a büntetés legkegyetlenebb korszakaiban éltek. A bünözési viszonyok javulását leginkább attól a programmtól várhatjuk, amely azt tanítja, hogy a bünözés pathologikus jelenség, amelynek eredetét vagy a társadalmi, vagy a személyes viszonyokban kell keresnünk. Ha nem fogadjuk is el Lombroso tételeit, azt el kell ismernünk, hogy ha az egyén gondozására nagyobb sulyt fektetünk, ha az erkölcsiségnek kedvező társadalmi milieu-t megteremtjük, ha a szegényt a nélkülözés békójából kiszabadítjuk, a tudatlant felvilágosítjuk, a morális élet sebesültjeit a szelidség olajával gyógyítgatjuk: alaposabban remélhetjük a kriminalitás csökkenését, mint a ma dívó büntetési rendszer mellett.

„Tuberculose eine mächtige Ursache der physischen und oft genug auch der geistigen Entartung ausmacht.“ Tételünk: A tulajdonképeni bünözők legnagyobb részben örökletesen terheltek, akiknél nemcsak a szellemi és a characterbeli rendetlenségeket, hanem igen gyakran a tisztán beteges állapotokat is feltalálhatjuk. Voisin Felix megjegyzi, hogy a bünözők egy része örökletesen terhelt szülőktől származik. *A specifikus bünözők felmenői rendszerint betegek,* degeneráltak, a fizikai és morális élet nyomorultja. Brace C. L. megfigyelései e tekintetben igen érdekesek. Szerinte a bünözések $^{3}/_{8}$ részben iszákosságból erednek. Megfigyelte, hogy a newyorki utcákon koborló gyermekek 90%-a részeges szülők gyermekei. Tapasztalta, hogy a gyermekek a szülők szenvedélyeit átöröklik, különösen áll ez az iszákosságra és a nemi élet kicsapongásaira. Tarnorosky P. kisasszony vizsgálódásai szerint a hivatásos tolvajnők 49%-a részeges, és a prostituáltak 82%-a

alkoholista szülőktől származik. Laurent Emil állítja, hogy az idegbajokban, elmebajokban, és a tuberkulotikus betegségekben sínlődő szülők gyermekeikbe a degenerációt átültetik. Pedig a degeneráció és a bünözés édes testvérek. Riffel A. szerint a sorvadás, különösen tüdővész, rendesen „öröklött“ és csak ritkán „szerzett“ betegségek. A TBC. (Mondd: tébécé. Rendes orvosi kifejezés.) illetőleg a tüdővészre hajlamos családokban a bünözés és betegségek legkülönbözőbb fajai otthonosak. Riffel felemlíti, hogy a siketnémaság, a gyermekágyi láz csaknem kizárólagosan, a gyomorrák 86%-a a tuberkulotikus családokban szerepelnek. Ép így vagyunk a syphilissel. A syphilis, illetőleg a higany, a jod stb. használata a nemzők szervezetét támadják meg. Az ivadék maga is vagy luësben szenved, vagy egyébként a degeneráció áldozata. A scrophulo-tuberkulotikus bántalmak, görcsök, idegbántalmak, az angolkór, a szellemi visszamaradottság, a gyengeelméjüség, abnormális (fizikai) fejlődés az ivadékban, a felmenők sexualis kicsapongásaira, különösen a syphiliticus bajok fennforgására engednek következtetni. A kicsapongás egyébiránt akár in Venere, akár in Bacho — jóllehet e kettő rendesen együtt jár — testileg és lelkileg tönkreteszi a nemzőket. Csak természetes, hogy *a kicsapongás folytán enervált szülőktől leszármazókban a szervezetnek normális ellenálló képessége* akkor is *hiányzik*, ha valamely specifikus betegséget, TBC-t, syphilist stb. át nem örököltek. Aki elég szerencsétlen arra, hogy ilyen szervezettel kell az élet ezerféle bajaival megküzdenie, az, ha fizikailag vagy moraliter elbukik, minden józanul gondolkodó részvételére számíthat.

A tételt: „mens sana in corpore sano“, „ép testben ép lélek“, mindenki ismeri, mégis csak a legujabb idők büntetőjogászai fordították meg: *„beteg testben beteg lélek.“* Ennek azonban oka is van. A különféle betegség csirájával telitett vagy enervált embrió, amely sem nem ép, sem nem egészséges, tehát csak bizonyos hányadokban életre való, megelevenedésének első pillanatától fogva nélkülözi az erőknek azt a teljességét, amelyek valamely hibátlan szervezet felépítésére szükségesek. Ha valahol, hát itt érvényesül a maga végzetességében az elv: „bonum ex integra causa, malum ex quolibet defectu.“ „Ahol a szervezet disharmonikusan fejlődik, ott

a lelkierők harmóniája is hiányzik." Ha már most az ilyen szervezet kedvező körülmények közt fejlődik, ha a születésében kedvezőtlenül dotált egyén kifogástalan, higienikus, morális és intellektuális nevelésben részesül, akkor a nemzésben transmittált malumot kompenzálta a nevelés bonuma, úgyhogy az egyénben valamely morális középértéket kapunk a széthúzó erők átlója irányában. Ez esetben a netáni betegség csirái sem fejlődhetnek oly rohamosan, s még akkor is, ha az egyén a transmissióban a kész betegséget örökli, fájdalmai nem fogják antiszociális magatartásra kényszeríteni s legfeljebb önmagának lesz terhére, de másoknak nem. Ellenben ha az egyén, aki nem teljes életrevalósággal, hanem hiányos erőfelszereléssel indul a lét nagy küzdelmeire s még hozzá egészségtelen viszonyok, hiányos táplálkozás, szintelen vagy rossz nevelés, vagy egyéb kedvezőtlen körülmények közt fejlődik, épen nem kell csodálnunk, ha a kellő ellenállási képesség hiányában fizikailag és erkölcsileg elbukik és bünözésre vetemedik.

A dolog rendesen úgy történik, hogy az ilyen betegesen és rendszerint egyuttal bűnösen hajlamosított vagy bárcsak gyenge egyének, kedvezőtlen fejlődési viszonyok között, korán beérnek a bünözésre (malitia supplet aetatem). Eleinte ugyan csak — a jól vagy rosszul ismert — morális korlátokon teszik túl magukat, engedetlenek, szemtelenek, békétlenek, később már korhelykedésre adják magukat, megismerkednek az excessusok különféle nemeivel, s mert ehhez már pénzre is van szükség, (ad montes pietatis) zálogházba zarándokolnak, ha jó alkalom kinálkozik, zsarolnak, lopnak. Az excessusok a még rendelkezésre álló erők újabb hányadát emésztik föl, s amit az apák bűne megkimélt, Venus és Bachus végkép elpusztítják. Midőn azután az egyén teljes öntudatra ébred, s magát latolgatni, vizsgálgatni kezdi, a nemesebbek után sóvárgó de teljesen enervált lélek, erejében már annyira megfogyatkozott, hogy a rossz szokások bilincseiből többé ki nem bontakozhatik. Seregének roncsaival Napoleon se tudott csatát nyerni. Élni azonban mégis kell. Ha a megélhetésre tisztességes út nem kinálkozik, az életösztönök és a szükség, a kényszerüség hatalmával terelik az egyént az immorálitás s ha onnét is kikopik, a bünözés útjára. Ám az ellen a vallás

és a jogrend egyaránt tiltakoznak, s mert az erkölcsi érzet, az ideál és a rend szeretete minden lélekben él, megkezdődik a belső küzdelem, a jó és a rossz közötti élet-halál harc, amelynek az elméletben néha csak a halál veti végét. A gyakorlatban azonban hamar felülkerekedik az ismeretes elv: a „nem szabad" nagy úr, de a „muszáj" még nagyobb úr. S ha másképp megélni nem lehet, élni pedig kell, akkor a „nem szabad"-nak háttérbe kell vonulnia.

Az első korlátot a vallás állítja fel. Le kell rombolni. A másikat, mely szűkebb, az Állam védelmezi. Ezért a bűnöző úgy a vallást, mint az Államot kölöncöknek tekinti, amelyek őt a szabad mozgásban, sőt a megélhetésben akadályozzák. A vallással ugyan, — ami az ő egyéniségét illeti — könnyen végez, saját külön vallással, alkalmas világnézlettel pótolja az évezredek „avas hagyományait", s olyan filozófiát keres, amely az ő existentiájára nézve a legkényelmesebb. Ez azonban mégis ritkább eset. A közönséges emberek eljárása rendesen az, hogy más elveket vallanak az elméletben, s mást a gyakorlatban. Tisztelik a jogrendet: ha „muszáj", túlteszik magukat rajta: ha lehet. Imádkoznak és átkozódnak, alamizsnálkodnak és lopnak, eljárnak a templomba, de a korcsmát se kerülik el, égi áldást kérnek a tőrre, amelylyel gyilkolni készülnek stb. Ez ugyan következetlenség, sőt úgy látszik, hogy észszerűtlen is, de hát nem akar mindenki következetes lenni, ami pedig az észszerűséget illeti, mindenki természetesnek és elég észszerűnek tartja a maga gondolkodásmódját. Az újabb filozófia is segít, mert az ember csak integrans része a természetnek, amelyben minden logikus és következetes, kisebb kiadása a nagy természetnek (mikrokosmos, makrokosmos), a természet pedig mindig természetes. Ugyanezt bizonyítják a siami ikrek, a 8 lábú borjú és a kétfejű sas, mert ilyen is lehetett. Hát ezek nem természetesek? De igen, csakhogy ezek a nagy természet csodabogarai. Csak az a baj, hogy a természet aberratiói ritkák, az erkölcsi világ szörnyszülöttei ellenben annyira gyakoriak, hogy hovatovább fel kell cserélnünk a fogalmakat, mert a tévedések uralkodó szabálylyá növik ki magukat. Ez a körülmény azt látszik bizonyítani, hogy az emberek világában más elv is érvényesül, nemcsak az, amely a fizikai világban, az úgynevezett nagy természet-

ben. Még különösebb az, hogy az embernél nemcsak a degeneráció, hanem a regeneráció törvénye is érvényesül, a 8 lábú borjúból ellenben sohasem lesz négy lábú állat. De ez már nem tartozik ide.

Cseppet sem csodálkozunk, ha *a magára hagyott ember szörnyeteggé fejlődik.* Istentől elfordulva, magasabb eszmékért csak elvétve lelkesedik, ember nem oktatja, nem segíti, önmagával megküzdeni nem bír, ehhez sem ideje, sem ereje, sem a szükséges tudása nincs meg. Mi legyen belőle? Felnövekszik mint az erdei fa, egyenesre vagy görbére, egyik nem erénye, a másik nem bűne. A fegyelem karóját nélkülözte, kertész kése nem érintette, mikor már arra való esze volna, hogy magán segítsen, többnyire megkésett. Az az Állam, amelynek a vallás Hekuba, polgárainak soha szemrehányást nem tehet, őket felelősségre nem vonhatja. Anteus, a föld gyermeke, valahányszor a földdel érintkezett, ujabb erőt meritett a küzdelemre. Az ember Isten gyermeke. Valahányszor Istenével érintkezik, erőt merít, amelyre annál nagyobb szüksége van, mennél mostohább viszonyok közt kell életfeladatait megvédeni. Istenről, s a Vele való érintkezés módjairól a vallás nyújt felvilágosítást. A modern reális politika embereket akar nevelni és karrikatúrákat kap eredményül, mert a dolgok rendes folyása szerint — a mai viszonyok közt — az ember szörnyeteggé devalválódik. S még csak nem is lehet haragudni reá. Miért agyarkodjunk a Dunára, ha zavaros vizet hoz; a fára, ha görbe; a rózsára, ha tüskéje nőtt stb. Miért neheztelјünk az emberre, arra a szegény, már embrió korában megnyomorított, betegségekkel impraegnált, mindenféle rosszra hajlamosított emberre azért, mert eredeti diszpozíciója szerint fejlődött, mert fél erővel nem tudott megoldani oly feladványokat, amelyek az erők teljességét igénylik. Miért haragudjunk arra az emberre, aki lopott, csalt, hazudott, bünözésre vetemedett, mert máskép meg nem élhetett? Azt mondják, miért nem küzdött hibái ellen, miért nem győzte le önmagát? De ha ő gyengének született, honnét vegye az erőt? Miért nem iparkodott magát tökéletesíteni? Mert nem született filozófusnak, mert sem ideje, sem érkezése nem volt arra, hogy magát megismerje, az ember eszméjét s a maga rátermettségét felkutassa, s természetes hivatottságához képest

egyéni ideálját megvalósítsa. *Az emberek nagy részének könynyű filozófiára van szüksége, ilyent csak a vallás nyújt.* A földöntúli jutalom vagy büntetés, a számadás és felelősség terhe stb. könnyen megérthető dolgok. Ellenben ha az ember eszméjéről, az altruizmus szépségéről, az egyénnek bizonyos irányú tökélyre való hivatottságáról beszélünk, és pusztán az öntudat jutalmát helyezzük kilátásba, jóllehet vitatják, hogy az öntudat csal, esetleg tehát puszta illúzióval kell beérnünk, az efféléket egyszerűbb ember meg nem érti s aki megértené, az sem tartaná érdemesnek, hogy reális javakról ideális, esetleg illuzórius javakért cserébe, lemondjon. A puszta tökély eszméje nagyon gyenge arra, hogy az egyén magatartásának irányt szabjon és összes cselekményeinek mozgató eszméje legyen.

Wargha azt mondja, hogy a kereszténység az önzés vallása, s különösen akkor, amidőn az örök élet javaira kecsegtet, önzésre neveli az embereket. Lássuk közelebbről az objectiót.

A természettudományok az tanítják, hogy minden paránynak lényeges tulajdonsága a vonzás és a taszítás. A vonzó erő eszközli, hogy a parányok tömecset, a tömecsek testeket alkotnak, tömegekbe, nagyobb egységekbe sorakoznak. A taszító erő pedig megakadályozza, hogy a parányok egy pontba sülyedjenek. Az égi testek birodalmában a központfutó és központható erőknek ugyanily szerep jutott. Az emberek világában az egoizmusnak és az altruizmusnak, az említett erőkkel analog hivatásuk van. *Az egyén elve az egoizmus, a kisebb nagyobb közületek, csoportok elve az altruizmus.* E két elvnek helyes aránya minden tökéletesség előfeltétele, az állami rend, az egyéni és a társadalmi boldogulás garanciája. Az ember nem lehet más mint önző, mert egy lépést sem tehet anélkül, hogy önmagára ne reflektálna. Meg kell bocsátanunk az embereknek, ha valamikor azt hitték, hogy a parányi bolygó, melyen lakunk, a nagy mindenség központja. Az egyénnek se vehetjük rossz néven, ha önmagából indul ki, midőn a körülötte levő jelenségeket vizsgálja s a maga egyéniségét az állami, a társadalmi, sőt a kozmikus vonatkozások központjának tekinti. Tényleg úgy is van. Mindenkire nézve első személy az „én“, s az „én“ bonuma minden cselekvésünk

mozgató elve. Az ember nem akarhat mást, mint ami önmagára nézve jó, sőt a legjobb. Ha rosszat tesz, magának akkor is jót akart, csak elszámította magát.

„Universa propter semetipsum operatus est Deus.“ Az ember pedig Isten képmása. Isten azonban teremtményei boldogulásában kereste a maga külső dicsőségét. Krisztus pedig, miután az önfeláldozás végleteiben megfestette az emberiség örök ideálját, az emberi típus isteni kiadását, ismételve felhivta tanítványait: kövessetek engem. „Ha tökéletes akarsz lenni.... jöjj és kövess engem.“ A kereszténység tanítása szerint tehát az isteni tervnek megfelelő emberi típust, az igazi embert, vagyis az ember eszméjét csak Krisztus követésében, az önfeláldozásban, az altruizmusban valósíthatjuk meg. A lelkek a magasabb gravitatio törvényénél fogva Isten felé törnek. Krisztus, midőn az emberiségen keresztül kereste Atyját, példát adott, hogy nekünk is az emberiségen keresztül kell Istenhez törekednünk. A tökély és a boldogulás utja altruizmus birodalmán vezet keresztül. Keressük az Istent az emberben, mert a felebaráti szeretet útja, tehát az igazi altruizmus: Istenhez vezet. Az utolsó itéleten nem fogja szemökre hányni a gonoszoknak, hogy Őtet nem szerették, nem fogja bűneiket előszámlálni, midőn kárhoztató itéletét megokolja, hanem igenis vádolni fogja őket, hogy embertársaikat nem szerették, a szeretet cselekedeteit nem gyakorolták, tudtokra fogja adni, hogy embertársaikban Őt sértették, Őt mellőzték, Őt nem szerették. „Amit egynek e legkisebbek közül cselekedtetek, azt nekem cselekedtétek“; „amit pedig egynek e legkisebbek közül nem cselekedtetek, nekem nem cselekedtétek.“ Midőn embertársatokat üldöztétek: engem üldöztetek. Az igaztalan biró Őt itéli el, a szívtelen, a könyörtelen ember, az egoista, Krisztus ellen vét, Istent sérti az emberben, aki lélekben Isten képmását, földi „alterego“-ját hordozza magában. A kereszténység minden ízében az igazi altruizmus vallása. Az pedig, hogy jutalmat keresünk, szintén nem azt bizonyítja, hogy egoisták vagyunk. Aki az isteni Mester példáját követi, s a maga boldogulását mások boldogításában keresi, lemondásban, önmegtagadásban él, hogy másokat gazdagítson, annak az egoizmusa szent és tiszteletreméltó.

Ha az emberi élet különböző stádiumait vizsgáljuk, be kell látnunk, hogy *az ember egoistának születik.* Nincs nagyobb egoísta mint a gyermek. Szerencséjére a kis gyermek, a maga önzésével szemben találja a szülő önfeláldozását, különben el kellene vesznie. A természetben ugyanezt sokféle változatban feltaláljuk, s a kis madárfiókák és a kis gyermek közt — legalább is az önzés dolgában — nem anynyira actualis, mint inkább csak potenciális különbséget állapíthatnánk meg. A madarak világában nagyon is hamar eljön az idő, amikor az anya képtelenné válik kicsinyei táplálására, egyszerűen azért, mert nem győzi. Ám a természet mindig segít magán. Mire az anya képtelensége bekövetkezik, a kis fiókák is beérnek az önállóságra. Az emberek világában a mai — szerintünk mesterséges és nem természetes — gazdasági rendszer mellett, a szülők önfeláldozó munkássága és a fiak kenyérkereseti képesítése nem váltják fel egymást szükségképen, s így történik, hogy keresetképes egyének is, mint kis madárfiókák, felmenőikkel fedeztetik szükségleteiket. Igy nevelkednek az ingyenélők és a parasíták. Ezek az egoizmusból soha ki nem vetkőznek. A nagy többségnél azonban máskép áll a dolog. Itt is elkövetkezik az az idő, amikor a szülők gondjai felszaporodnak, s a gyermekeknek meg kell osztaniok, vagy egészen magukra kell vállalniok a kenyérkeresési gondokat. Ekkor kezdik észrevenni, hogy a szülők évek hosszú során keresztül dolgoztak értük és helyettük, s hogy ők ezért hálával tartoznak. Azt is észreveszik, hogy az egyik nemzedék a másiknak adja azt a kölcsönt, amit a megelőzőtől kapott, s hogy ez a dolgok rendje. Igy lép be az ember az altruizmus világába, igy érlelődik ki benne az a meggyőződés, hogy senki sincs kizárólag önmagáért, hogy az emberek egymásra szorulnak s egymásért dolgozva, egymáson segítve töltik be hivatásukat.

Ám az egoizmus végleteitől az altruizmus pirkadásáig nagyon hosszú az út. A kis gyermeknek halvány sejtelme sincs arról, hogy a szülők érte fáradnak, aggódnak, szűkölködnek, szóval hogy a szülők egész élete a gyermekekért hozott áldozatok szakadatlan láncolata. Sőt a kis nebulo egészen természetesnek találja, hogy a szülők magukat érte feláldozzák, róla gondoskodjanak. Ebben ugyan igaza van, de

ha a természet rendje az, hogy a szülő gyermekéről gondoskodjék, az is természetes valami, hogy a gyermek hálával és szeretettel viszonozza a szülői szeretet megnyilatkozásait. Nemünk szégyenére talán, de ki kell mondanunk, hogy a szülői jótétemények nyomában csak ritkán fakad fel a hála virága. Ami pedig a szeretetet illeti, azzal sem dicsekedhetünk. A kis gyermek szeretete olyan, amilyen ő maga: a végletekig önző. Nem tudja, hogy létét szülőinek köszönheti, s csak a naponta vett jókban szereti meg őket. A kis gyermek szeretetét szinte meg kell vásárolniok a szülőknek. Távolabbi associatiora és a nem érzékelhető javak méltatására minden gyermek képtelen, ezért az első évek fáradozását és a mult idők jótéteményeit nem mérlegeli. Évek multával, főkép a megszokás erejénél fogva, a gyermek és a szülők között bizonyos kapocs képződik, de a gyermek szeretete még mindig nem bontakozik ki az ösztönszerüség pólyájából. Az állat is huzódik gazdájához, s a kutya megnyalja a kezet, amely a táplálékot nyujtja neki. A gyermek is tudtán kivül, vonzódik ahhoz, aki őt jókkal elhalmozza. Az egyes jótéteményekről ugyan megfeledkezik, de az a körülmény, hogy minden jót szüleitől kap, kiérleli benne azt a sejtelemszerü meggyőződést, hogy a szülő neki jó, mert minden javainak forrása, összes szükségleteinek fedezője, védője és oltalmazója; s mint ilyent szereti, mert szüksége van rá és nem nélkülözheti, szereti, mert a szülő jelenléte reá nézve életet, örömet és megelégülést, a szülő hiánya pedig nélkülözést és fájdalmat jelent. Ebben a szeretetben nincs egy csepp altruizmus. Az egész csupa önzés.

Midőn azonban a gyermek öntudatra ébred és értelme fokozatosan fejlődik, szeretetében is bizonyos értelmiség és tudatosság jelentkezik. A fejlődés további lépcsőin szeret, mert viszont szeretik, s a jótéteményekben csak a szeretet bizonyságait tekinti. Meg tudja érteni, hogy az élet a legnagyobb jótétemény, hogy az nem momentán és nyom nélkül a multba tünő, hanem a multból a jelenbe szökő, s a jelenből a jövőbe szövődő, tehát folyamatos jó, melyért szüleinek minden pillanatban hálával tartozik. Fel tudja fogni, hogy a felnevelés ténye, a jótétemények és áldozatok egész sorozatát öleli fel, s hogy egész multja a szülői szeretet és önfeláldozás

oszlopain nyugszik. Az életben megismeri a „do ut des“ elvét, s látja, hogy minden szolgáltatás ellenszolgáltatásra tarthat számot, csak a szülő ad anélkül, hogy visszavárná gyermekétől azt, amit adott. Igy érlelődik ki lassan-lassan a szeretet, a hála és a lekötelezettség érzete, igy alakul ki az a helyes viszony, amelynek a gyermek és szülői közt fenn kell forognia. A gyermek ezen a ponton — legalább szülőivel szemben — egyoldalú szolgáltatásra, tehát áldozatra is kész, ez pedig az altruizmusnak egyik lényeges jegye. Már most kérdem, ki veszi rossz néven a szülőnek, hogy gyermekeit ajándékokkal halmozza el? A szülő ezzel önmagának s a természet rendje szerint gyermekének is tartozik. Vajjon az is nem a természet rendje-e, hogy a gyermek a szülő kezéből vett jótéteményekben ismerje föl a szülői szeretetet, hogy aztán maga is viszonszeretetre gyulladjon? Kárhoztathatjuk-e a szülőt, aki az értelmetlen gyermeknek ajándékokat igér, hogy szorgalmasan tanuljon, jól viselkedjék stb., holott ez első sorban a gyermek java?

Ami oly természetes a családok étetében, azt felhányják a kereszténységnek. *Ha Isten jutalmat igér és büntetéssel fenyeget, a mi gyarlóságunkhoz alkalmazkodik.* A szülő azt szokta mondani gyermekének: „Ha jó lész, kapsz . . .“ és az igéret után következik a fenyegetés: „ha pedig rossz lész, kikapsz“. Egyik kézben „kalács“, a másikban „virgács“, és így nevelik a gyermeket. Az ajándék vonzó és a vessző taszító erejét felhasználja az okos szülő, hogy ez a két ellentétes erő gyermekét a helyes irányba terelje. Ha a gyermek értelmesebb volna, fel tudná fogni valamely rossz vagy viszszás cselekedetnek malumát, melyet esetleg a távoli jövő rejteget, és ebben az esetben nem kellene a cselekedethez bizonyos járulékos, de a gyermek által jól ismert malumot fűzni, kilátásba helyezni. A büntetéssel való fenyegetésnek, illetőleg az elrettentésnek csak ott van helye, ahol a rossz cselekmény inhaerens, vagy a cselekménynek a következményekben rejlő malumát, az értelem épen nem, vagy csak oly homályosan ismeri meg, hogy a cselekmény látszólagos vagy reális és nagyon is közelfekvő bonumát nem ellensulyozhatja. A gyermek életéből sok példát hozhatunk föl. Igy a gyermek nem tudja, hogy a sok a jóból is megárt. Ha gyümölcshöz jut, sokat

eszik és megbetegszik. A szülő a gyomorrontás következményeit jól ismeri. A gyermek azonban csak a gyönyörűségre gondol, melyet az alma a jelenben kinál, s nem gondol a fájdalomra, melyet a pillanatnyi gyönyör rejteget. Ha az evés pár percznyi bonumát össze tudná vetni a jövő, napokig sőt esetleg hetekig tartó malumával, sohasem kellene a szülőnek veréssel — adhaerens malummal — visszariasztania a gyermeket, mert az inhaerens malumnak, a betegségnek felgondolása, a jövő fájdalmainak a jelen gyönyörűségeivel való egybevetése, anélkül is hatalmasan ellensúlyoznák az evésre csábító ingereket. Ha értelmesebb lesz, s a távoli következményeket mérlegelni, s a közelebbiekkel egybevetni tudja, nem lesz szükség arra, hogy büntetéssel fenyegessék.

Vannak azonban bizonyos cselekmények és mulasztások, amelyeknél az oksági viszony megszerkesztése, a malum felderítése, illetőleg a bonumnak·és a malumnak kölcsönös lemérése oly nehézségekbe ütközik, hogy azokkal az emberek legnagyobb része nem képes megküzdeni. A dologtalanság, a szibaritizmus, a rendetlen szeretet, a különböző excessusok, akár in Venere, akár in Bacho, a kevélység, a harag, a csábítás stb. mind olyan dolgok, amelyekben a malumot felfedezni, azt a jelentkező bonummal egybevetni, s az egyénnek hozzájuk való viszonyát híven megállapítani, még a legnagyobb intelligentiának is ritkán sikerül. Ennek is megvan a maga természetes magyarázata. Első sorban tudásunk korlátolt, ismereteink homályosak és meglehetősen hézagosak, s ha az egyenletet felállítjuk, nagyon sok az x, az ismeretlen, amely körülmény a feladat megoldását jelentékenyen megnehezíti. Vegyük elő az alkoholizmust. Azt mondják, hogy a bor stb. mérsékelt élvezete nem ártalmas. Azonban minden egyénnek más mértéke van, más ma, más holnap. A szervezet ellenállási képessége nagyon is különböző. Nemcsak a bor minősége, mennyisége, hanem az egyéni szervezet, a dispozíció, dohányzás, a helyes diéta és még néhány x, mind elhatározó szerepet játszanak annak a kérdésnek eldöntésében, hogy hol az a határ, amelyen belül a bor élvezése csakugyan nem lesz ártalmas. Azt hisszük, hogy nincsen ember, aki csak önmagára nézve is, a biztos határvonalat megállapíthatná. A sok mérlegelgetésből csak egyetlen helyes következtetést vonhatunk

le, hogy a legkisebb mérték mindig a legbiztosabb. Aki magában legkevésbé bízik, annak legritkábban fog a bor megártani. Kevés ember fogja belátni, hogy a gazdagság rendesen degenerál, hogy az excessusok úgy a fizikai, mint pszichikai szervezetet tönkreteszik, az egyént teljesen elértéktelenítik, önössé teszik stb. Világos tehát, hogy az intelligensebb elemeknél is jó, sőt szükséges szolgálatot tesz a jutalom igérete és a büntetéssel való fenyegetés, annál is inkább, mert minden embernek megvan a maga „Achilles sarka", gyenge oldala, amelyre vonatkozólag a józan belátást és a helyes mérlegelést, az erősen kifejlődött hajlamok (elfogultság) jelentékenyen megnehezítik, sőt néha egyenesen lehetetlenné teszik. A jutalmat és a büntetést az alkalmazkodó szeretet leleményességének köszönhetjük, amely, hogy a nehezen felfogható, vagy a távol jövőben rejlő malumtól megőrizzen, jutalmat igér, vagy büntetéssel fenyeget.

A dolog néha megfordítva jelentkezik. A bonum ugyanis akárhányszor mint malum tűnik fel előttünk. A malum szinezetével biró, vagy a valóságos, de muló malummal összekötött és esetleg csak a távoli jövőben kibontakozó valódi és állandó bonumra, az oksági viszony helyes megszerkesztésére, vagy a jövendő bonum megismerésére és mérlegelésére képtelen gyengébb intelligentiát szintén igérettel és fenyegetéssel kényszerítjük. A fejlődő gyermek szemében a tanulás, az inaskodás rabság számba megyen s nem tudja felfogni, hogy a tanuló vagy az inasévek kétségtelen és a jelenben fenyegető malumából mikép bontakozik ki a jövő bonuma. Sok gyermek azért tanul, mert fél a büntetéstől, s az inast goromba mesterénél csak a szülő fegyelmező keze tartja vissza. Vigasztalja, kérleli, felvilágosítja a panaszkodó gyermeket, ha ez nem használna, fenyegeti s a gyermek magában talán ép akkor vádolja szülőit kegyetlenségről és szeretetlenségről, amikor ezek neki a legjobbat akarják. Ha az ember a maga javát mindig felismerné, nem volna szükség se jutalomra, se büntetésre, mert minden jó cselekedet és minden valódi bonum önmagában hordja jutalmát, másrészről a cselekményben vagy mulasztásban tisztán felismert malum mindig visszatartana bennünket, mert minden malumban elég fenyegetés rejlik. Azonban az ember gyenge értelmiségére és

gyarlóságára való tekintettel kimondhatjuk, hogy ha végzetes tévedésektől meg akarjuk óvni: a jutalmazásra és a büntetésre feltétlenül szükségünk van.

A jutalmazást és a büntetést okos szülő, jó nevelő, sohasem nélkülözhetik. Midőn tehát Isten a világrendet megszerkesztette, minden lépést, mely az embert végcélja felé viszi bonummal, és minden ami Tőle elvezet, malummal kapcsolt össze, hogy az ember az Istenhez való ragaszkodás boldogságát és a Tőle való elfordulás keserüségét mintegy előre vetített képekben megismerje. Ezzel azonban nem azt akarta, hogy az ember a jót, a vele kapcsolatos bonumért művelje, a rosszat pedig a hozzáfűződő malumért kerülje; a bonum és a malum csak figyelmeztetnek bennünket, hogy mi válik javunkra s mi kárunkra. Az adhaerens bonumnak és malumnak csak nevelő szerep jutott, csak ösztönöznek bennünket, hogy a legfőbb Jóra törekedjünk, ami pedig ezzel ellenkezik, azt kerüljük. Ha volt is idő, midőn a veréstől való félelem, vagy a dicséret és a jutalom reménye ösztönzött bennünket a tanulásra; érettebb korban már azért dolgozunk, mert tudjuk, hogy az javunkra válik. A keresztény világnézlet szerint Isten az embert boldogságára teremtette. E tekintetben azonban nem hagyott bennünket kényünkre-kedvünkre, nincs is választási jogunk arra nézve, hogy boldogok akarunk-e lenni, vagy nem. Az ember akarva nem akarva boldogságra törekszik, s e törekvésben a boldogság ösztöne vezérli, amely ellenállhatatlan erővel kényszeríti, hogy boldogságát keresse. Boldogulásunkat a szeretet ösvényein keressük. Arra vonatkozólag nincs szabadságunk, hogy szeressünk-e, vagy ne: az ember szeret és szerettetni óhajt. Valódi boldogságra azonban csak az jut, aki az Alkotó tervét megvalósítja és boldogulását a legfőbb Jó szeretetében keresi. A legfőbb Jó, vagyis Isten szeretetében nemcsak boldogságunkat, hanem tökéletesedésünket is feltaláljuk.

Isten bennünket tökéletességre hívott. Azonban csak az a lélek éri el a tökéletességnek azt a magaslatát, amelyre Istèn őtet szánta, amely az Ő kegyelmének világosságát és szeretetének melegségét állandóan élvezi. A keresztény, midőn Istenhez tör, nyugalmát és boldogságát a legfőbb Lényben keresi, nem magát keresi, hanem Istenét, szeretete tehát

nem önző, mert Isten szándéka és nem a saját akarata szerint szeret. Az igazi keresztény él, de már nem ő, hanem Isten él ő benne, mert önmagából, „én“-jéből kivetkőzve, akaratát feláldozta, hogy ne saját akarata, hanem Isten akarata valósuljon meg ő benne. A keresztény, midőn a föld javainak rendetlen élvezetéről lemond, az örökkévaló javak reményével táplálkozik, egyben megtanul a kárhozattól is félni; de az csak a kezdet kezdete, mert a keresztény tökéletesség és a szeretet magasabb fokain a jutalom gondolata elhalványul, a félelem is elerőtlenedik, amint a szt. Irás is mondja: „a tökéletes szeretet kizárja a félelmet.“ A tökéletes szeretet pedig abban áll, hogy Istent a maga szeretetre-méltóságáért: jóságáért, szépségeért és végtelen tökéletességeért szeressük. Ha Istent csak azért szeretjük, mert jókkal halmoz el bennünket, szeretetünk nem tökéletes. Ha pedig szeretetünk nem Istenre magára, hanem a vett vagy veendő jókra irányul, az ilyen szeretet nem érdemli meg nevét, ez már tiszta önzés. Amint azonban a gyermek eleinte csak az ajándékokat, később az ajándékozót, idővel pedig a szerető, a jó szülőt szereti, épúgy történik az embernek Istenhez való viszonyában is. A tökéletesség magasabb fokain már nem a földieket, nem is a halhatatlanság kiváltságait, hanem mindenekben Istent szeretjük. A legmagasabb lépcsőkön pedig, midőn már Istennek irántunk való nagy szeretetéről eléggé meggyőződtünk, végtelen jóságát és szeretetre-méltóságát jobban megismertük, a szeretetet szeretettel viszonozzuk anélkül, hogy a szeretet ujabb bizonyságaira várnánk. Itt már nincs szükségünk az adhaerens bonumra. Isten barátságát, szeretetét, magát Istent a legfőbb bonumnak ismerjük, egyedüli vágyunk és törekvésünk, hogy Önmagát adja nekünk, ennél nagyobb jutalomra nem számítunk. Ezen a ponton a lélek már nem reflektál az Istennel való egyesülés természetes következményeire, az Ég örömeire, a halhatatlanság nagyszerü adományaira, s csak azt a fölséges igéretet forgatja elméjében: „Ego ero merces tua magna nimis.“ A kérdésre pedig: „Quam ergo mercedem accipies,“ a tökéletes szeretet szt. Tamással mindig ugyanazt feleli: „Non aliam Domine, nisi Teipsum.“

Említettük, hogy *„a tökéletes szeretet kizárja a félelmet“*. Még az értelmes gyermektől is elvárjuk, hogy édes szüleinek ne a vesszőtől való félelméből, hanem szeretetből engedelmeskedjék; hogy a szülői szeretet minden sérelmét fájlalni tudja, s ne csak a puszta büntetés felgondolása csalja szemébe a bánat könyeit. A szeretet magaslatain nincs szükségünk a büntetés motívumaira, az adhaerens malumra, mert Isten elvesztését oly nagy kárnak ismerjük, hogy a mellett minden más kárvallás elenyésző csekélységnek látszik. Valamint a szülőnek, aki a csatában elesett fiát siratja, nem jut eszébe, hogy fiával bizonyos értékek, családi emlékek: óra, gyürü stb. szintén odavesztek, s ez aránytalanul csekélyebb veszteség felgondolása bánatát nem neveli, épúgy az Istent szerető lélek, ha bűnbe esett, csak Isten elvesztése fölött bánkódik, a többit pedig, amit még vesztett, nem tartja érdemesnek arra, hogy megsirassa, vagy szomorkodjék miattuk. Ha a tökéletes keresztény a bűntől őrizkedik, s az Isten parancsolatainak ösvényén jár, nem az örökkévaló javak elvesztésének felgondolása tartja vissza, nem is a pokol kínjaira való emlékezés késztet a jó cselekedetek kiváltására, mert ahol a félelem uralkodik, ott hiányzik az Isten fiainak szabadsága, hiányzik a szeretet, pedig e két tényező nélkül az örök életre igazán édemes és teljes értékü cselekedetet ki nem termelhetünk. Valamint azonban a természetben nincs ugrás, hanem a legfinomabb átmenetek közvetítik a különbözeteket, úgy a keresztény erkölcsök világában is, az önösség és a tiszta altruizmus közt ezerféle árnyalatot találunk, amelyekben az egoizmus és az altruizmus át meg átszövődve, egymásba olvadva, a legváltozatosabb arányokban jelentkeznek. Az arany is ritkán fordul elő tiszta állapotban, közönségesen idegen elemek (nem nemes ércek) társaságában találjuk, és a salaktól való megtisztításra vár. A szeretet aranya is elvegyül az önzés salakjában, amelytől igen gyakran csak a halál kapuján túl szabadul. A szeretetnek közbeneső lépcsőin a jutalom és a büntetés felgondolása ösztönül szolgál a jóra és visszatart a bűntől, sőt a szeretet égbe vezető létrájának első foka az Úr félelme.

Nem vagyunk mindnyájan a szeretet legmagasabb fokaira hivatva és képesítve, ahol a félelem motívumára már

nincs szükségünk, s még ha hivatásunk van is, nem juthatunk oda egyszerre, s a tökély alsóbb lépcsőin a legnagyobbra képesített lelkek sem nélkülözhették a jutalom és a büntetés gondolatának üdvös korlátait. *A kereszténység* tehát nem az önzés vallása, hanem *az önzésből való kibontakozás tudománya*, amely a jutalomban és a büntetésben a legegyszerübb értelemnek is könnyen felfogható és hathatós motívumokkal szolgál, az előkelőbb lelkeket pedig a szolgai félelemtől való szabadulásra és az önzetlen szeretetre, a tiszta altruizmusra hívja és képesíti is egyuttal. A gyermek nem nélkülözheti a jutalmat és a büntetést, ha felnövekszik, az alsóbbrangu motívumok gyámsága alól megszabadulhat. Az emberiség sem nélkülözheti a pokol és a mennyország, a földi jutalom és bünhődés kétségtelenül alsóbb rangu motívumait, mert az emberiség nagyrésze gyermekkorát éli, s csak kevesen jutnak el a magasabb értelemben vett keresztény nagykoruságra, ahol már az alsóbb rangu motívumokra nincs szükség. Míg azonban az említett nagykoruságra, ahol már csak a szeretet elve uralkodik eljutunk, addig mindenkinek szüksége van arra, hogy az üdvös félelem és a szent reménység segítségét igénybe vegye. Ezért mondja a bölcs: „Initium sapientiae, timor *Domini*". Mi a sapientia, arra másutt felel: „timere Deum ipsa est sapientia et recedere a malo intelligentia". A kereszténységben tehát a legmagasabb és a leggyengébb intelligentia egyaránt megtalálja a magához illő motívumokat és így a legalkalmasabb arra, hogy az emberiséget és az egyéneket az erkölcsi tökéletesség utján kalauzolja, gyámolítsa. Ha Wargha mégis azt állítja, hogy a kereszténység önzésre tanítja az embereket, bizonyára téved, s mert jóhiszemüségét kétségbe nem vonhatjuk, fel kell tételeznünk, hogy épen nem, vagy rosszul ismeri a kereszténységet. Ignorantia fons omnium malorum et mater omnium errorum est.

Az eddigiekben fejtegettük, hogy a helyes bünügyi politika a bünözés feltételei ellen is küzd. Rámutattunk a bünözés legközönségesebb forrásaira, amelyek: az önzés, az átöröklés, a szegénység. Azt is láttuk, hogy a gazdasági medium megjavítása önmagában véve nem volna elégséges, mert az egyéni degenerációt sok más forrásból levezethetjük. Vélemé-

nyünk szerint minden bünözés végső gyökere az egoizmus, amelyből ha az embereket kigyógyíthatnók, úgy a gazdasági medium mint az átöröklés bünözésre determináló ingereivel sikerrel megküzdhetnének. Nemcsak a gazdasági, hanem a családi medium reformját is az altruizmus diadalától reméljük. Az a törekvés, amely kizárólag a gazdasági medium átalakítását veszi célba, csak fél eredményre számíthat, ellenben ha a társadalmi és különösen a családi mediumban az altruizmus elvét uralomra segíthetjük, úgy a gazdasági mediumnak, mint az átöröklési viszonyoknak meg kellene javulniok. Kifejezést adtunk azon erős meggyőződésünknek, hogy *az altruizmus diadalát csak a kereszténységtől remélhetjük*, amely az altruizmus tanát erővel és hatalommal hirdeti, tehát nemcsak az elméletben hanem a gyakorlatban is megvalósíthatja. Mielőtt azonban a mediumot egyéb oldaláról is bonckés alá vennők, magával materialisztikus világnézlettel illetőleg azokkal az ellenvetésekkel is számolnunk kell, amelyekkel a materializmus a christianismust szokásosan támadja. Wargha szerint a büntetőjogi nagy harcok gyökerét tulajdonkép a két ellentétes világnézletben kell keresnünk. Ezt ugyan tagadjuk, de ha akadnak, akik a büntető politikai kérdések tárgyalásánál a christianismus ellen illetéktelen kirohanásokat intéznek, mi is felhasználjuk az alkalmat, hogy az igazság védelmét néhány sorban megkiséreljük, annál is inkább, mert nézetünk szerint a társadalmi mediumnak a legfőbb hibája épen abban áll, hogy gyakorlati keresztényi jellegéből akkor vetkőzött ki, amikor arra a legnagyobb szüksége lett volna. A materialista felfogás szerint a keresztény világnézletnek, illetőleg a kereszténységnek sok és nagy hibája van. A többi közt azt mondják: Az életnek elég ellensége van s az örömök élvezésében úgy is nagyon sok akadályba ütközünk, miért szaporítsuk az ellenségek és az akadályok számát, a kereszténységgel és szigoru morális elveivel. Az a tanítás jó, mely az embereket az élet szépségeinek megértésére, a gyönyörök okos élvezésére oktatja, amely őket boldogítja. A kereszténység az élet gyönyöreitől visszariaszt; megtiltja, hogy az élet szépségében gyönyörködjünk, nehogy a jövőt elfeledjük, öröm helyett szomorusággal és a lemondás fájdalmaival tölt el, ép ezért az

életnek, sőt az emberiségnek ellensége.*) Mindennap lemondásra tanít, de azért balgaság volna lemondásba temetkeznünk, kedélyünk vidámságát, derüjét, egyszer s mindenkorra feláldoznunk. Még vágyainkról is nehéz lemondanunk, hát még a kinálkozó életörömökről?! A földön van ami paradicsomunk, s az okosak meg is találják azt. Nagyon is messze ki kellene térnünk, ha a felhozott ellenvetésekre válaszolni akarnánk, itt csak annyit jegyzünk meg, hogy ez a tanítás nemcsak a kereszténységgel, hanem az igazi altruizmussal is ellenkezik. Az egész nem egyéb mint a legdurvább egoizmus kodifikálása, s ezért a materializmus soha nem lehet az igazi altruizmus apostola. Ilyen filózófia mellett épen nem kell csodálkoznunk, ha a szegény is élni és minden áron élvezni akar. Most már azt is tudhatjuk, *miért terem meg a nagy városokban az anarchista, socialista* stb. Mert a nagy városokba tódul a szegénység is, meg a gazdagság is. Itt nagy a piac, a szegény akár még lelkét is a piacra dobhatja, a piacon mindent keresnek. A gazdag pedig a gyönyörök poharát akár a fenékig ürítheti. Itt találkoznak az üres gyomru és éhségtől kiaszott alakok a lakmározók és dőzsölők hadával. Itt kell látnia a szegénynek a gazdagot, aki félóra alatt 4 koronás szivart füstöl el, s az a 4 korona elég lett volna neki, hogy 4 nap kis gyermekeivel jóllakhassék. Igy támad fel a szegényben az irígység, a jólét utáni haszontalan vágy, mely őt megemészti. Látnia kell az élvezetek ezer nemét, amelyből valószinüleg örökre ki van zárva. Éva a paradicsom gyümölcserdejében az egyetlen tilalomfát nem tudta elkerülni, a városi szegény a tilalomfák erdejében jár, csoda-e, ha valamelyik után kinyujtja kezét?! Ha a szegény a gazdagot soha nem látja, ha a földi élveze-

*) A kereszténység kizárja a gyülöletet, tehát a szeretetet is. A jó keresztény aggodalommal figyeli szive minden dobbanását, s nehogy megszeresse a teremtményeket, gyakran a kolostorok falai mögé menekül. Aki nagyon tud szeretni, az nagyon tud gyülölni is. A kereszténynek nem szabad gyülölnie, tehát ne is szeressen. A keresztények ellenségeiknek jóval fizetnek, de hát akkor mit adnak kedveseiknek? A gyönyörök szeretete legbelsőbb lényünkből fakad, aki a gyönyörökről lemondott, az önmagát és emberi voltát tagadta meg. A kereszténység az önmegtagadás vallása. Az élet úgy is elég szomoru, miért tennők még szomoruabbá, s. i. t.

tek és gyönyörüségek paradicsomát meg nem sejti, könynyebben megnyugszik a maga sorsában. Igy azonban megtanul irígykedni, az antiszociális elemek pedig felszaporodnak, amelyek a társadalom megbuktatására szövetkeznek. A nagy városok a szegényeknek többszörös gyilkosai. Hitöket elveszik, erkölcsileg tönkreteszik, azután Tantalus kínjaira kárhoztatják. A szegénynek nem volna szabad még látnia sem a dőzsölő és lelketlen gazdagot. Az ember önzése, szeretetlensége sehol nem oly kirívó, mint épen a nagy városokban. Pedig csupán a szeretettel lehetne minden rosszat kiirtani, minden sebet behegeszteni.

Mennyire meg kellene változniok az embereknek, ha eleget akarnának tenni a kereszténység szabályainak, a szeretet elvének. Néha szinte máglyára kellene hurcolniok egész „én"-jöket, gondolkodásmódjukat, az eszmék és szokások egész seregét, néha magát a hosszu évek folyamán kijegőcödött charaktert is. A fiziologia nyelvén szólva: Uj centrumokat, uj pályákat, uj összeköttetéseket kellene teremteniök agyukban, gondoskodniok kellene, hogy jól kijárt pályák ép oly hűségesen közvetítsék a folyamatokat, mint a régibb rendszer uralma alatt. A fiziologiai nehézség maga is igazolja azt a belső felzúdulást, tiltakozást, amelyet mindig érzünk, valahányszor jellemünkkel teljesen ellenkező irányban halljuk sürgetni a reform szükségességét. A római dúsgazdag patricius felpanaszolja, hogy a plebejusok „rossz szagot árasztanak." Véleményt változtatni könnyü, de véleményünkkel életünket is megváltoztatni nehéz. Próbáljátok meg átültetni a vén fát. A szokásaiba belecsontosodott ember boldogságát nem fogja uj mezőkön keresni. Jőjjön, aminek jönnie kell. Magyarázza meg valaki az epikureusnak az emberszeretet parancsát, bizonyítsa be annak észszerüségét, szükségességét! Mit szeressen rajtuk? Szerette a szépet, az emberek nagyobb része nem szép és a nyomorult látása eszthetikai érzékét sérti. Aki a szépet szereti, elfordul attól, ami rút. Megbecsülte a tudósokat és művészeket; ezeket hiába keresi a szegények között. A jó ízlésnek és a szellemességnek barátja volt; a szegények közt lehet-e jó ízlés, s vajjon nem igaz-e a közmondás: „Vulgus stultum est"? Nemcsak esze, jó ízlése, hanem szeme, füle, még orra is felháborodik és egész valója tiltakozik, ha emlegetik: Sze-

resd felebarátodat. Ezért tudakolta az irástudó is: „De hát ki az én felebarátom?!"

Mikor a szeretet evangeliumát először hirdették a világon, s a szeretet parancsát mint kivételt nem ismerő parancsot először prédikálták, az emberek megdöbbentek, s épen nem csodáljuk, ha az önzésre épített római birodalom legjelesebbjei is kimondották, hogy a kereszténység a birodalom leghatalmasabb ellensége. Tudták, hogy ha ez a tanítás érvényesül, akkor vége Rómának, a római szokásoknak és erkölcsöknek, a római gondolkodásmódnak; tudták, hogy annak a megmérhetetlen különbségnek, mely a római polgár és az idegen, az úr és a szolga, a szegény és a gazdag közt fennforog, meg kell szünnie, annak a büszke öntudatnak, mely az uralkodáshoz szokott rómait jellemezte, ki kell vesznie, s nemcsak Róma, de még a római típus is elvész. Csak így magyarázhatjuk meg, hogy a római császárok legkitünőbbjei: Traján, Mark Aurél, Septimius Severus stb., akikből sem az emberiesség, sem az igazi bölcselet, sem az igazságosság nem hiányoztak, szintén üldözték a kereszténységet. Úgy tetszett nekik, hogy ily tanítást a valóságban követni nem lehet, hogy az felfoghatatlan, de épen ezen kivihetetlenségében domborodik ki isteni jellege s a vallással való szoros összeköttetés szükségessége. A szeretet a keresztény vallással együtt jelenik meg, mint olyan, mely már gyakorlatilag is kivihető, s a vallásból meríti létföltételeit is. A szeretet tanítását még elvben is nehéz elfogadni, gyakorolni pedig, egy életen keresztül és kivétel nélkül, vallás nélkül épenséggel lehetetlen. Az ókor mondái szerint, az emberek tüzet loptak az égből. A materialisták midőn az altruizmust hangoztatják, a szeretet elvét csak úgy lopták, s most letagadják annak égi eredetét, s nem tudják, hogy a szeretet nemcsak eredetében, hanem törekvésében is égi, s még fenntartásában, ápolásában is, égi táplálékra szorul. Ezért nem foghatta föl a szeretet elvét a pogány Róma, ezért van az is, hogy a valódi szeretet mindenütt idegenben van, s csak a mélyen vallásos keresztény lélekben talál igazi otthonra.

A keresztény szeretet sem a zsidóság gyakorlatában divó, sem a stoikusok bölcseletéből eredő szeretettel nem azonos, sőt a különbségek egész légiója fekszik közöttük. Az a sze-

retet, amely a „keresztény“ jelzőt megérdemli, univerzális jellegü. Van-e ember, aki soha senkit és semmit nem szeretett? Azt hisszük, nincs. Sőt a szeretet s a belőle fakadó gyönyör reménye, minden cselekvésünk titkos rugója. Még a bűnre is szeretet visz, hanem ez már rendetlen szeretet. Az igazi szeretet senkit nem sért, nem igazságtalan, minden jogos érdekkel coordinált. Az emberek többnyire úgy szeretnek, hogy szeretetökben több a szeretetlenség mint a szeretet. A csábító is szeret. Első sorban önmagát és a gyönyört szereti. A csábító férfi talán a leányt is szereti, de milyen szeretet az, amely meggyaláz, amely szégyent hoz a szülők fejére, bánattal tölti el szivöket? A rabló lehuzza más ujjáról az aranygyürüt, hogy szeretőjét megajándékozhassa. Ez is szeretet? Lehet, de az a szeretet, mely bármily irányban sérelmes, nem igazi szeretet, s az erény nevére számot nem tarthat. A szeretet nem ismeri az önzést, nem oktalan, nem igazságtalan. A valódi szeretet önfeláldozó, sőt az önfeláldozás a szeretet felszítója, próbaköve, mértéke és tisztítótüze egyuttal. A valódi szeretet okos és igazságos. A hithirdetőt, aki jó pénzért a vadak közé megy, a haszonlesés vezérli. A tudóst, aki a tudomány érdekében feláldozza magát; a katonát, aki tűzbe rohan, esetleg a dicsvágy sarkallja. A szeretetnek ezer férge van, értékét mindegyik csökkenti, s az erény szinvonaláról leszállítja. A kereszténység volt az első, amely a szeretetet nemcsak hirdette, hanem az önzés salakjából megtisztította és gyakorolta is. A pap, a levita emberszeretete csak hitsorsosaira szorítkozott. A hindu elzárkózik az idegenek elől és kasztok szerint méri a szeretetet. A kereszténység magasabb egységbe foglalja az emberiséget, nincs faj, nincs nép, amelyet kizárna, s midőn az ellenség szeretetét hirdeti, a legmagasabb és legnehezebb törvényt statuálja, melyet a föld valaha ismert.

A szeretet törvényét, mindenkire nézve érthetőleg, egyedül a kereszténység magyarázza. Az egyszerü embernek hiába prédikálunk az emberiség szeretetreméltóságáról, s ha azt mondják, vezessük fel az embereket a civilizáció magaslataira, ahol meg fogják érteni az emberszeretet nagy elvét, kérdjük, lehetséges-e ez? A nagy többség már hivatásánál fogva is képtelen arra, hogy a magas filozófiával bibelődjék és a szerényebb tehetségek sohasem fogják tudományosan megérteni: miért

kell minden embert szeretnünk. A kereszténység a római császárság romlott levegőjében és a barbár századok sötétségében épúgy megtudta értetni a szeretet parancsát, mint ma a mangalák vagy a pahuinok falvaiban. Megérteni valamit és gyakorolni, két különböző dolog. „Video meliora proboque, tamen deteriora sequor", panaszkodik Ovidius. Barbárok, vadak nemcsak megértették a szeretet törvényét, hanem gyakorolták és gyakorolják ma is, sokkal jobban, mint sokan, akik civilizációjukkal szerte kérkednek. Nem a tudomány, nem a magas filozófia és nem a modern civilizáció képesítik az embereket a szeretet parancsának megértésére és gyakorlására, hanem a kereszténység, ha úgy tetszik, a keresztény civilizáció. Azt mondják a materialista tudósok, hogy minden képzetben megvan az inger a neki megfelelő cselekvésre. Mennél tisztább a képzet, annál erősebb az inger. Ha ez igy van, ha igaz az, hogy mennél jobban átértjük az igazságot, annál hatalmasabban ösztönöz a cselekvésre, azt hisszük sok sárga, vörös és fekete bőrü civilizálatlan embertársunk több fogékonyságot tanusít a szeretet tanításának megértésében, mint sok modern dúsgazdag, materiálista irástudó és farizeus, és a fehérbőrü vadak, a vad szocialisták, nihilisták, anarchisták s még nem tudom miféle „isták", akik a szeretetnek még legelemibb feladványaira is képtelenek. Ez a tapasztalás tanusága.

Nem minden civilizáció alkalmas a szeretet felvirágoztatására, a keresztény civilizáció életrevalósága mellett azonban két évezred tanuskodik. Haszontalan tehát a civilizáció? Sőt ellenkezőleg. Értelmetlen embernek alig lehet valamiről tiszta képe, helyes fogalma. Igaz, van szakértelem is és a mesterember értelmesebb lehet a maga szakában, mint akár a legkitünőbb tudós. Azonban az értelmiség és a tudás nem fedik egymást. Nem minden iskolázott ember értelmes és nem minden tanulatlan ember értelmetlen is egyuttal. Ha tehát a civilizáció alatt csak tanultságot értünk, a civilizáció ebben az értelemben véve egyoldalu képesítést is jelenthet, mely a rendszeres gondolkodást fejleszti, de nem eredményezi minden esetben, sőt néha egyenesen megakadályozza. A tudásnak egyébiránt nagyon sok vidéke van. Megtörténhetik, hogy valamely kiváló természettudósnak, jogásznak stb. homályosabb

ismeretei vannak a szépművészetek területén, mint a legutolsó kontárnak vagy dilettánsnak. Már most az is megeshetik, hogy valamely keresztény hottentottának tisztábbak a nézetei a kereszténység dolgában, mint sok európai hirü tudósnak, jóllehet nem tagadjuk, hogy a tudás az értelmiség általános szinvonalát jelentékenyen emeli, s igy a vallási igazságok mélyebb átértésére képesít. Igaz ugyan, hogy a kereszténység igazságai túlnyomólag gyakorlati természetüek; az érti, aki gyakorolja, annyiban érti, amennyiben gyakorolja, mégis általában azt kell mondanunk, hogy az értelmesség, úgy elméleti mint gyakorlati szempontból, a keresztény tökéletesség magasabb fokaira, a legalkalmasabb előfeltételek egyikét képezi.

Az értelem kiművelése a valódi civilizációnak csak egyik oldala, másik oldala, mely szociális szempontokból sokkal értékesebb, a kedély kimunkálása s a nemes charakter kijegőcödése, amely még a legmagasabb tudásnak sem képezi szükségképeni folyományát, főkép ma, midőn az univerzális tudásnak még a lehetősége is ki van zárva. Ismertünk lángelméket, nagy tudósokat, akik szívjóság és nemes charakter nélkül szűkölködtek, s viszont a legegyszerübb és legtudatlanabb egyénekben, egyiket úgy mint a másikat feltaláltuk. Azon vélemény, mely a civilizáció sulypontját az értelem egyoldalu kiművelésébe helyezi, szociális szempontból tekintve, végzetesebben téved, mint az, amely a nemes charakter kiépítését s a szívjóságot helyezi előtérbe. Százszor inkább lakom egyenes és jólelkü emberek közt, mint olyanok között, akik sokat tudnak, de rossz jellemüek, értelmesek, de szívtelenek. A mai társadalom bajainak egyik főforrását abban kell keresnünk, hogy az értelem egyoldalu kiművelésére helyezik a fősulyt, a szív és a jellem kiképzését pedig elhanyagolják. Midőn a szívet említjük, az altruisztikus jó hajlandóságok összeségére gondolunk; midőn pedig jellemről szólunk, mindig a nemes charaktert értjük, mert egyéniség nincs charakter nélkül, más kérdés azonban, hogy milyen az a charakter. Itt is találkoznak a végletek. Tudós hirben álló egyén szájából halljuk, hogy a parasztnak nincs szüksége tudományra. (S mert bizonyos papról volt szó, aki a nép vallásos kiművelésére, értelmességére nagy sulyt fektetett, azt válaszoltam, hogy véleményem szerint, többet ér az Isten

előtt egy értelmes ember „Miatyánk“-ja, mint egy millió marha bőgése.) A másik oldalon pedig csak a tudást sürgetik, s azt vélik, hogy a tudásban minden baj „panaces“-sét feltalálhatjuk. Középen az igazság.

Mindenki tudjon annyit, amennyire szüksége van. Ma már a parasztnak sem elég, ha csak annyit tud, hogy „ha eső esik, ne álljon a csurgásba.“ Tényleg a legegyszerűbb ember ismeretköre is jelentékenyen kitágult, s ha tudása egyéb téren bővült, vallásos ismeretek dolgában hátra ne maradjon, nehogy vallásos ismereteinek (alanyi) hézagosságából, a vallás haszontalanságára következtessen, mint ezt sok tudósnál tapasztaljuk.*) Mindent alaposan nem tudhatunk, de legalább ne gáncsoljuk amit nem ismerünk.**) Mindenki tudjon annyit,

*) A középiskolai vallásoktatással, intelligenciánk nagyobb részénél, a vallásos müvelődés is befejeződik. Azon túl a szaktudományokra szentelik életöket. A tudomány óriási létráján feljebb, alább, a legbecsületesebb és vallásosan nevelt lelkek, egy ideig nemes ambícióval iparkodnak hitöket és tudásukat összeegyeztetni, ez azonban csak akkor sikerülne, ha hitbeli és főkép vallás-bölcseleti tudásuk, illetőleg tudásuk és alázatosságuk lépést tartana. De mivel a vallásos ismeretekben az idők haladásával megfogyatkoztak, vallásos és egyéb képzettségök közt hovatovább óriási aránytalanság képződik, s megtanulják kicsinyleni a vallást, amelynek tételeiről, tényleg, müveltségi állapotuknak meg nem felelő fogalmaik vannak. Alanyi értelemben igazuk is van: az ő vallástudományuk csakugyan kicsinylendő. Mint a gazdátlan ház, amelynek tetejét a szél kikezdi, gerendáit szú eszi, padlását az eső rongálja, bedöléssel fenyeget: olyan sok lélekben az a kis épület, amelyet gazdája 12 évi fáradságos munkával épített, amelyben — Istennek eme szentelt csarnokában — gyermeki ártatlansággal és tiszta szivvel áldozott, amelynek homlokán e fölirás pompázott: keresztény religió. Ha kicsiny a ház, építsünk nagyobbat, ha elfoglaltságunk nem engedi, gondoskodjunk karbantartásáról és ha megnövekedtünk hajtsuk meg fejünket s úgy lépjünk a drága hajlékba, mely a mult legszebb emlékeit: ártatlanságunkat, szívünk egyszerüségét, alázatos jámborságát őrzi.

**) Mit tudok én ma Ohm törvényéről? Csak annyit, mint az x és az S_1 vagy E sugarakról. Lavoisier megbuktatja a phlogiston elméletét; Pasteur az ősnemzés, Wirchow az őstermődés képtelenségét mutatja ki; Semmelweis a gyermekágyi láz keletkezését magyarázza stb. Hogyan és mikép? Nem keresem. Megelégszem a kész eredményekkel, amelyek közül különösen kettő érdekel: „Omne vivum ex ovo“, és „omnis cellula ex cellula“, amely tételek a „spontán fejlődés“ tanát eliminálták, hogy a sokkal józanabb „folytatólagos fejlődés“ tanának adjanak helyet. A többit a szaktudósokra bizom. A Joung—Helmholtz-

amennyire szüksége van, hogy helyét a társadalomban, főkép hivatása területén becsülettel megállhassa. Azt mondhatja valaki: jogász vagyok, nincs szükségem a természettudományokra, jóllehet az egyoldalu képesítés mindig az általános civilizáció rovására szolgál (mig az encyclopedikus tudás a mélységet és az alaposságot rendesen kizárja). De vajjon nincs-e szükségünk a vallásra? S ha a műveltség bizonyos fokán nem is kell attól tartanunk, hogy a legalis tisztesség ellen vétünk, elég-e ez? A lex korlátai közt szétrombolhatjuk a családi tüzhelyeket; vagyoni felelősség terhe mellett nyiltan űzhetjük a csábítást; szüleinket halálra szomoríthatjuk; embertársainkat vérig bosszanthatjuk; honpolgári és társadalmi kötelezettségeink alól kibujhatunk. Aki pedig a törvény hátsó ajtait ismeri, az előtt a lex korlátai is leomlanak. A valláshoz és a filozófiához azért akar mindenki hozzászólni, mert valami belső ösztön azt sugja, hogy e kettőhöz mindenkinek kellene érteni. Vannak dolgok, amelyekről intelligens embernek tudnia illik. Ilyenek a filozófiai kérdések. A vallás dolgairól tudni már kötelesség számba megyen. Vallásosság nélkül nem élhetünk meg. Tapasztaljuk, hogy a *vallásosság fokozatos hanyatlása megtermi a maga átkos gyümölcseit.* Ahol a hit és a remény virultak, ott a hitetlenség és a bizalmatlanság ütöttek tanyát és ahol a szeretet uralkodott, ott a rideg önzés tűzte ki zászlóját. Kidobtuk a kályhát és felpanaszoljuk, hogy hideg a szoba. Altruizmus után epekedünk, de a legtisztább altruizmus forrásából meríteni nem akarunk. Ha altruizmusra szükségünk van, s nem akarjuk igénybe venni a keresztény vallást, mely az altruizmus nagymesterének bizonyult, miért nem keresünk más mestert, mely az embereket altruizmusra tanitaná? A vallást elhanyagolták, pótlásáról nem gondoskodtak, igy nevekedett a mai generáció, melyből a kötelességtudás és minden

féle elmélet szerint három, Hering elmélete szerint hat alapszinérzés van. Melyik igaz? Döntsék el a szakférfiak. Klúg azt mondja: teljesen kielégítőnek egyik elmélet sem mondható. Elfogadom. Csak a theologiai és filozófiai kérdések részesülnek abban a kétes szerencsében, hogy mindenki alapos kritikára érzi magát feljogosítottnak. Itt nincs különbség. Deákkori gyarló tudományunk romjaival bátran szembe szállhatunk azokkal, akik e tudománynak egy életet szenteltek. Mi ez? Gőg vagy ostobaság? Azt hiszem mind a kettő.

nemesebb ambíció hiányzik, mely munka nélkül akar élvezni, megbizhatatlan, önző, irígy és szeretetlen. „Mox daturos progeniem vitiosiorem.“ Ma már kisérletet tesznek az ethikával, melynek a vallástanítást kellene pótolnia. Kérdés azonban, hogy a keresztény ethika helyét, valamely más ethika elfoglalhatja-e; ha pedig a keresztény ethikát nem vetjük el, csak a vallástól különválasztjuk, további kérdés, vajjon ez az ethika sikerrel fogja-e tanítani az altruizmus két legfőbb tételét: a szeretet parancsát és az önfeláldozás szükségességét? Megtudja-e mondani, miért szeressük az egyént még akkor is, ha egy csipet szeretetreméltóságot nem találunk benne, ha értelmetlen, durva, rossz jellemü, főkép ha ellenségünk is.

Meg kell engednünk, hogy a természettudományi felfogás szempontjából sem gyülöletnek, sem ellenségeskedésnek nincs helye, sőt még a kevélység is kárhoztatandó; de abból, hogy valaki senkit sem gyülöl, még nem következik, hogy minden embertársát szereti, valamint a kevélység hiányából sem lehet, az alázatosság fennforgására következtetnünk. A természettudós a maga szempontjából nem gyülölhet, de arra sincs elég oka, hogy különös szeretettel épen a gyengéket karolja fel, illetőleg azokat, akikben legkevesebb szeretetreméltóságot találunk, mégis legjobban rászorulnak szeretetünkre. A természettudós nem dicséri az ibolyát, amiért nem lett csalán, nem kárhoztatja a csalánt, amiért nem lett gyöngyvirág, vagy rózsaillatot nem áraszt. Ámde ha mindez természetes, nem kevésbé természetes és érthető, ha a csalánt a természettudós is elkerüli, az ibolyát ellenben felkeresi. A természettudományi felfogás szempontjából a jó és a rossz, a kellemes és a kellemetlen, az egységes természet alakításai és csak hozzánk való viszonyaikban különböznek. A természet magasabb egységében minden a szeretetreméltóság glóriájával ragyog. A természettudományi módszer követője nem értheti meg a kevélyt, aki magát másoknál nagyobbra tartja, sem az alázatost, aki magát utolsónak véli. Az önfeláldozót és a parazítát érdem dolgában ugyanazon rangban sorozza. Mégis mit látunk a gyakorlatban? Azt, hogy a természettudós is szívesen érintkezik a nemes charakterü egyénekkel, a nemtelen charaktereket ellenben kikerüli, tenyészti az ibolyát, ápolja a rózsát és irtja a csalánt. Említettük már, hogy a

természettudományi felfogás a maga világában teljesen igazolt. Midőn azonban tételeit egész merevségökben az emberekre alkalmazza, vagyis midőn a természettudós beáll filózófusnak, idegen területen botorkál és a tévedések özönébe bonyolódik. A természettudományok ethikája nem pótolhatja a keresztény ethikát, de midőn a kevélységet és a gyülöletet irtogatja, előkészíti a talajt, és az egyéneket magasabb elvek befogadására képesíti.

A természettudós (Tolstoi álláspontja is ez) nem az egyént, hanem az embert szereti. A régiek azt mondották: „omne animal diligit simile sibi.“ Önmagát és saját képmását mindenki szereti. Ez az elv azonban nagyon is erőtlennek bizonyult, és inkább a családi, legfeljebb még a rokoni körben nyert alkalmazást. Az emberek, ha fiziologiai és pszichikai alapberendezésüket vizsgáljuk, csakugyan hasonlítanak egymáshoz, egyébként azonban, a különbözetek egész világa foroghat fenn közöttük. Egyik ember hasonlít ugyan a másikhoz, de az egyének annyira különbözhetnek, hogy esetleg sem nem értik egymást, sem együtt nem éreznek. Az értelmi és az érzelmi világban felmerülő különbségek oly élesek lehetnek, hogy az egyéni érintkezés fájdalmat okoz és az antipátiás ingerületek egész sorozatát váltja ki bennünk. A pszichikai szerkezetek hasonlósága (s hogy a természettudományi iskola jargonjában beszéljünk), azonos ritmusu tevékenysége, harmóniás viszonyokra hajlamosítanak, amelyek állandó érintkezés esetén, bizonyos szimpátiás formákban (barátság stb.) jelentkeznek. Míg ellenben az idegenkedésnek, a gyűlöletnek stb. és a pszichikai reakció egyéb megnyilatkozási alakjainak fiziologiai magyarázatát, a lelki működése különbözőségében, disharmóniájában, illetőleg a kifelé való megnyilatkozást közvetítő szervek, főkép az agyszerkezet elütő ritmusában kell keresnünk. A rokonszenves és az ellenszenves formák és végelemzésben a szeretet és a gyűlölet, az emberi léleknek egyaránt természetes hajtásai. Tisztán materiális szempontból egyik ép oly jogosult mint a másik. Ha az ellentéteket elsimítjuk, a disszonancia megszünik, s az idegenkedés anyagi feltételeit megsemmisítettük. Mig azonban az ellentétek fenforognak, a disharmóniát és a reakciót meg nem szüntethetjük, s az embereket szeretetre, altruizmusra nem hangolhatjuk.

Hiába emlegetjük az emberek szeretetreméltóságát, ha a napi tapasztalás azt bizonyítja, hogy az egyének épen nem méltók a szeretetre. Az emberekkel való mindennapi érintkezés bőségesen táplálja az antipátiás hajlamokat és könnyü belátnunk, hogy sokkal több okunk van arra, hogy az embereket egyéniségükben meggyűlöljük, minthogy emberiségükben megszeressük. Az egyént önmagáért csak kivételesen szerethetjük, s mert az egyének összesége adja az emberiséget, magában az emberiségben is oly kevés szeretni valót találunk, hogy az egyénekkel szemben táplált antipátiás érzelmeket, az a csekély szimpátia, amely egyes kitünőségek révén az ember fogalmához fűződik, le nem győzheti, s igy a szimpátiás érzelmek uralmát távolról sem biztosíthatja. Szeretteinkben is sok kivetni valót találunk, s néha még *legjobb barátainknak* is sokat meg kell bocsátanunk, de hát akkor mit csináljunk a nagy többséggel. *Az emberiség szeretetreméltóságáról való tanítás, a materialisztikus világnézletnek nem természetes hajtása.* Belátjuk, hogy a szeretet törvényére minden magasabb rendü közületnek szüksége van, hogy a maga egészében boldogulhasson, de nincs elég okunk arra, hogy egyéni boldogulásunkat a mások javának alárendeljük. Miért mondjak le a gazdasági jólét magasabb fokairól? Azért, hogy az általános jólét szinvonala emelkedjék? A gazdagság megadja a lehetőséget, hogy az élet gyönyöreit egész teljességükben élvezhessem. Vajjon a gyönyörök élvezésében azért szabjak korlátot magamnak, hogy másnak is jusson? De hisz ez már önmegtagadás, önfeláldozás? Az önfeláldozás pedig mindig fájdalmas. Azért szenvedjek tehát, hogy más boldoguljon? Ez a felfogás hogyan fér össze, a legkisebb fájdalom és a legnagyobb gyönyör, a legkisebb munka és a legnagyobb haszon elvével? Az én nélkülözésem, mások bővelkedése. Miért kell nélkülöznöm, igényeimről miért kell lemondanom? Hogy mások kevésbé nélkülözzenek és igényeiket legalább némileg kielégíthessék? Azt mondják, hogy a gazdasági szélsőségek degenerálnak. Ámde az okosság minden degenerációnak utját vágja. A szeretet könnyen megfelel mindezen kérdésekre és ha szeretek, szívesen áldozom szeretteim jólétéért, mert ha enyéimet szenvedni látom, én is szenvedek, s az ő szűkölködésük nekem is fájdalmas. De miért hozzak

áldozatot azok javára, akiket nem szeretek, vagy talán gyűlölök? A magasabb típusu emberiség érdekében, tehát a jobb jövő reményében áldozzam fel a jelent és magamat? Hát Zola és a materiálisták, nem ép ezért kárhoztatják a kereszténységet? S ha Flammarion álma valóra válik, ha a magasabb típusu ember boldogságával együtt jégbe fagy, miért áldoztam? Nem veszett-e kárba a mult idők valmennyi önfeláldozása? Ha az egyének velem együtt elpusztulnak, ha a a halállal minden megszünik, nem kell-e a földi létet mennél jobban kihasználnunk, hisz csak egyszer élünk?

A földi halhatatlanság gondolata sem elégít ki. Kevéssé érdekel, hogy nevemet évezredeken keresztül emlegetik-e vagy nem, ha így is, úgy is a megsemmisülés vár reám. S az egyéni, vagy a faji tökéletességnek mi hasznát veszem? Mi vár reám? Miután sok küzdelem és önmegtagadás árán belső nemességemet kimunkáltam, meg kell elégednem a jól végzett munka jutalmával és azzal, hogy összes munkásságomat és (alanyi) sikereimet, nemesebb „én"-emet a boldog megsemmisülés ölébe temethetem. Nem kell tiz talentom ahhoz, hogy belássuk, miszerint a materialisztikus világnézlet, a tökéletesedés gondolatának és az altruizmus elvének épen nem kedvez, sőt minden ilynemü törekvést kigunyol és haszontalannak bélyegez. Sem a magasabb típusu ember érdeke, sem a jobb jövő reménye, sem a tökéletesedés gondolata nem igazolják a jelen feláldozását, ha végre minden a semmiségbe vesz. Sokkal érthetőbben érvelnek azok, akik azt mondják: Szegjétek meg a kenyeret és adjatok az éhezőnek önként, nehogy az egészet elvegye tőletek, mert az éhség és a nyomoruság gonosz tanácsadók. A nemesebben gondolkodók azt is megértik, hogy az emberiség általános művelődését édes mindnyájunk érdeke sürgeti, mert mégis csak szebb és biztosabb az élet, ha értelmes, józan és nemesen érző egyénekkel érintkezhetünk, mint ha otromba, vad hordák közt kell életünket lefolytatnunk. Mind a két okoskodás józan számításon alapul.

Az altruizmusnak lényeges jegyei: a szeretet és az áldozat. A materiálista sem egyikre, sem másikra nem képes, mert minden materiálista, ha következetes, szükségképen egoista is egyuttal, az egoizmus pedig mind a kettőt kizárja. Már a legrégibb idők materiálistáinak jelszava volt: „Jertek, élvezzünk

gyorsan, koszoruzzuk meg magunkat rózsákkal, mielőtt elhervadnának és ne muljék el tőlünk az idők virága.“ Pedig az élvvágy és az önmegtagadás, egy helyen ép oly kevéssé férnek meg, mint a világosság és a sötétség; aki pedig a gyönyört szereti, annak szívében nemesebb érzelmek, amilyen az igazi szeretet is, helyet nem találnak. Az altruizmust ma mindenki hirdeti, de csak kevesen gyakorolják, és ezek nem a materialisták zászlója alól kerülnek ki. *De ha a keresztény vallás motívumai nélkül értelmetlenné válik a felebaráti szeretet, mit mondjunk az ellenség szeretetéről?* Az ellenség szeretete még ma is inkább csak elméletnek tekinthető, mely az életben csak a kereszténység jeleseinél talál alkalmazásra. Nem kell azt gondolnunk, hogy a kereszténység előtti időkben az altruizmus némi nyomaira nem akadhatunk, hisz az athéneiek oltárt emeltek a részvétnek, a gladiátori küzdelmeket pedig a stoicismus józan elveivel sehogy se tudták összeegyeztetni; de a személyes bántalomért bosszút állni, mindenki igazságosnak és méltányosnak tartotta. Suum cuique. A barátságot is nagyra tartották. Castort és Polluxot mintaképül vették, Epaminondast és Pelopidast az egekik magasztalták, de a szeretetet mértékre tették, és sem a gyermekek,*) sem a szegények, sem a betegek, sem az idegenek szeretetét nem ismerték. Az ellenség szeretetéről midőn először hallottak, azt képtelenségnek és természetellenesnek tartották. Az ellenség szeretetét megérteni is nehéz, hát még gyakorolni. Még a keresztények legnagyobb része is, csak mások terhére őrzi meg keresztényi észjárását, a maga javára (!) azonban az evangéliumi törvények figyelmen kivül hagyásával gondolkodik, csoda-e, ha azután pogányul cselekszik?! Nem elég a parancsról tudni, hanem azt gyakorolni is kell. Itt is uralkodik a törvény: „A minimo incipe.“ Aki a megbocsátás kisebb feladványaira is képtelen, hogyan fogja a nagyobbakat megoldani. Az ellenség szeretete nem annyira természetes, mint inkább természetfölötti tanítás. Bármily szép és nemes e tan, bármennyire helyeslem eszemmel, természetemmel, vérem törvényével ellenkezik, s a lázongó vér legtöbb esetben ledönti

*) Megtűrték a paederastiát stb.

a parancs vagy a jobb belátás korlátait, hogy a természetes ember a bosszú jogát szabadon érvényesíthesse.

Ha a morál valamely szabályának a vallásra szüksége van, az ellenség szeretete bizonyára azok közül való. *Ezt a fölséges törvényt csak mélyen vallásos lelkek érthetik meg oly világosan, hogy gyakorolni is képesek.* Aki azonban a megbocsátás törvényét kodifikálta, nagyon is jól ismerte az emberi természetet. A bosszuállás kétélü fegyver, nemcsak azért, mert a bosszuálló lelkiismeretét feldulja, lelkét megmérgezi, degenerálja s a pszichikai károkon túl, a fizikai szervezetben is érvényesíti romboló hatását, hanem azért is, mert az áldozatnak és hozzátartozóinak esetleg mérhetetlen károkat okozhat, a gyűlölködést állandósítja s a bosszú gondolatát a sértettekben is felkölti és megrögzíti. Máskép vagyunk a bocsánattal. A bocsánat szeretetre hangolja és kiengesztelésre hívja a sértőt. Van a bocsánatban valami, ami megszégyenit, anélkül hogy lealázna, ami míg egyrészről nemesíti a bocsánatadót, másrészről felemeli és megvilágosítja a sértőt, mert annál világosabban látjuk cselekedetünk gonoszságát, mennél jobban kidomborodik előttünk a megbocsátó nagylelküsége. A tapasztalt bocsánat jobb belátásra vezet, bánatra hangol, szeretettel ártalmatlanná tesz, meghódítja és megtermékenyíti, a jó befogadására készségessé teszi a szíveket. Nemcsak az igaz felebaráti szeretet, hanem a helyes önszeretet is sürgeti a megbocsátást. A bocsánatból csak jó, a bosszuállásból csak rossz származhatik, tehát az okosság szabályai is bocsánatra köteleznek. A bosszuállás rövid gyönyörüségét, a béke, a nyugalom és az engesztelődés örömei, s az a tudat, hogy nemesen cselekedtünk, bőven kárpótolják. A bocsánatban van valami érthetetlen, megfoghatatlan, ami úgy a sértőt, mint a megfigyelőt arra ösztönzi, hogy a bocsánat tényével s a tény fölött uralkodó törvényekkel tüzetesebben foglalkozzanak. Az ethikai törvények pedig olyan természetüek, hogy mennél behatóbban vizsgáljuk azokat, annál több világosságot árasztanak, annál meggyőzőbbek. Méltán mondhatjuk tehát, hogy a bocsánattal hódítunk s az igazságot a szó valódi értelmében uralomra segítjük: *elmondhatjuk, hogy a megbocsátás az igazság diadala.*

Említettük, hogy a megbocsátás nyomában oly fény árad, mely a sértő agyára nehezedő homályt eloszlatja, az igazságtalanság belátására s az igazság megismerésére vezet. A bosszúnál megfordítva történik. A bosszú elhomályositja az elméket, az ítélkezést meghamisítja, józan okoskodásra képtelenné lesz, és minthogy az indulatokat felkorbácsolja, az alsóbb rangu embernek, az állatembernek praepotentiáját biztosítja, s így további igazságtalanságokra, sértésekre stb., hajlamosít. Kimondhatjuk tehát, hogy a bosszú mindkét oldalról degenerál, s midőn az értelmet elhomályosítja és a nemesebb hajlamokat gyengíti, a morális ember vereségét, nemcsak hasonló esetekben, hanem más területeken is előkészíti. A megbocsátás tényében világosan kidomborodik a bocsánatadó erkölcsi felsőbbsége, gondolkodásának nemessége, aminek különös jelentősége akkor lehet, ha a megbocsátó állásának előkelőségénél vagy hivatásánál fogva utánzásra ingerel, de ettől eltekintve, bizonyos, hogy a szeretet szépségéről legékesebben szól a bocsánatadás. Ha tehát a bosszú természetes, mert alsóbb rangu „én"-ünknek, az állatembernek exigenciája, a megbocsátás is természetes, mert értelmünk, jobbik felünk követeli. A megbocsátás nagyszerü ténye egyike volt azoknak a fegyvereknek, amelyekkel Krisztus a lelkeket meghódította, ez volt az utolsó ecsetvonás, melylyel mig egyrészről a keresztény religio szépségét teljessé tette és a világot elbájolta, másrészről tanítását magasztos példájával megpecsételte és híveit utánzásra serkentette. Ha a megbocsátás legnagyobbszerü tényeit vizsgáljuk, azt hiszem kimondhatjuk, hogy azok a kereszt tövében fakadtak.

Említettük, hogy az ellenségszeretet törvényét illetőleg, nagyon sokan csak az elméletnél maradnak. Mi ennek az oka? Mikép történhetik meg, hogy valaki keresztényileg csak gondolkodni tud, de már cselekedni nem tud. Ezerszer halljuk emlegetni, hogy más a theoria és más a praxis. *Lehetséges-e, hogy a theória és a praxis egymással hadi lábon álljanak?* A hipotéziseknél ez megtörténhetik, de az igazság mindig és mindenütt igazság marad. Gyakorlati igazságoknál a praxis nem lehet más, mint a theóriának tényekben való kijegőcödése és érzékítése. Legvilágosabban belátjuk az állítás igazságát, ha a fizikai kisérletekre gondolunk. Amit a számi-

tások utján elméletben igazoltunk, azt tényekben bemutatjuk és így az igazságot érzékítjük. Már most megtörténhetik, hogy a fizika tanára hibátlanul dolgozik a táblán, de rossz keze van és kisérletei nem sikerülnek. A muzeumi szolga ellenben nem érti az elméletet, de a gyakorlat mesterré avatta a kisérletek terén. Mit jelent ez? Csak azt, hogy az igazságot megérteni és bebizonyítani más, mint ugyanazt a gyakorlatba átültetni. A hittudorok nem mindig a legerényesebbek, sőt lehetséges, hogy valamely értelmetlen anyóka, a keresztény törvények alkalmazásában megelőzi őket. Más a törvény tudása és más a törvény alkalmazása. Lehet valaki kitünő törvénytudó és rossz biró, mert a paragrafusoknak az esetekre való alkalmazásához nem ért. Ebből a szempontból mondhatjuk, hogy más a theória és más a praxis. A törvények alkalmazása bizonyos gyakorlati ügyességet feltételez, amelyet külön kell megszereznünk. Ha ma valamely gyakorlati igazságot életszabályul elfogadok, nem szabad megelégednem azzal, hogy elmémet az igazság meghóditotta, mert a physicum gyakorlati berendezése még a régi törvényeknek hódol, s a korábbi természet könnyen felülkerekedik. A physicumot a maga egészében az uj törvény szolgálatára kell kényszerítenem. Midőn valamely igazsággal megismerkedünk, az igazságot, amely egyébként lelki működés eredménye, érzéki jelekbe öltöztetjük, hogy esetleg kifelé vetíthessük, illetőleg másokkal közölhessük. A magasabb szervek már a szokás utján is a lélekkel rendesen együtt működnek, de a motoricus idegekre való áthelyezés, illetőleg az igazságnak megfelelő cselekvés kiváltása, külső tényekben való megjelenítése, külön munkát igényel. Egyébiránt ez is a szokás dolga.

A kereszténységre vonatkozólag azt kell mondanunk, hogy mindenek előtt meg kell tanulnunk keresztényileg gondolkodni; mivel azonban a physicumban a korábbi szerkezetre bukkanunk, s az organizmus készsége a régibb cselekvési irányok felé hajlik, a physicumot is meg kell hódítanunk, az uj elveknek megfelelő idegpályákról, uj idegfolyamatokról, az uj centrumok izgalmainak a társitási, illetőleg a kihelyező rostokra való áttételéről stb., vagyis arról kell gondoskodnunk, hogy ne csak elménket, s vele bizonyos agyvidékeket, hanem egész fizikai berendezésünket a kereszténység szellemében

reformáljuk. Ez már a praxis dolga. Ezért sürgetik a kereszténység nagy mesterei, hogy az elmélkedésben feldolgozott igazságokat azonnal a gyakorlatba is átültessük. Mi az igazság? Mit tettem eddig? Mit kell ezután tennem? Mit fogok még ma tenni? Hátra van még, hogy a végrehajtás módozatait a legapróbb részletekig megállapítsam. Aki mindezt meg nem tanulja, nem kerüli el azt a visszás helyzetet, hogy máskép gondolkodik és máskép cselekszik, más törvény uralkodik elméjében és más tagjaiban: videt meliora probatque, deteriora tamen sequitur. Minden kezdet nehéz. Az uj törvényeknek megfelelő cselekvés is nehézségekbe ütközik, amelyekkel le kell számolnunk. Ezeket a nehézségeket a praxis ismerteti meg velünk. Az esetek annyira egyedi jellegüek, hogy két teljesen egybevágó esetet a gyakorlatban alig találunk. Azonfelül az eddigi gyakorlattal ellenkező uj gyakorlatot nemcsak a megszokás, hanem azon körülmény is megnehezíti, hogy — mint emlitettük — teljesen uj, a régivel ellenkező rendszerü fizikai berendezésről kell gondoskodnunk, s ezt az uj berendezést, illetőleg az uj szerkezetet, nem az elmélet, hanem a gyakorlat építi ki. Az uj centrumokat az elmélkedés teremti meg, ugyancsak az elmélkedés folyamán az uj centrumokat, emlékezeti képek segítségével akkép ingereljük, hogy a régi centrumok ingerületét paralizálja, sőt az ingerület le nem kötött hányada, elég legyen az uj cselekvés kiváltására, amelyet a cselekvések egész sorozatával együtt, egyelőre csak a képzeletben ki is váltunk. Az uj ingerület azonban még csak az elméletben győzött, s nem a gyakorlatban is. Gondoskodnunk kell tehát annak a kihelyező idegekre való áttételéről is, mert különben a régi ingerület, amelynek könnyü áttételét a gyakorlat biztosítja, óriási előnyben lesz, mihelyt a praxisról lesz szó.*) Ami első

*) Meynert, Exner és Fechner stylusában iparkodtam magamat kifejezni, annál is inkább, mert ha sok mindenben egyet nem érthetek velük, s egész elméletük (tán csak) puszta hipotézis, de eléggé plausibilis arra, hogy némely részeiben, alkalmasabb hipotézis hiányában, elfogadjuk. Egyébiránt lássuk az elméletet példában. Midőn még nem ismertem a szeretet parancsát, vagy ha ismertem is, a gyakorlatba átültetni eszembe se jutott, látni az ellenséget és az ellenszenvnek kifejezést adni ugyanazon pillanat müve volt. A gyerekek életéből tudjuk, hogy a csufolódás,

ízben nehezünkre esett, az ismétlés folytán könnyü lesz, anynyira könnyü, hogy gépiesen is végrehajtjuk, ami első ízben csak a legnagyobb erőfeszítéssel sikerült, amire különösen akkor lesz szükségünk, midőn az eseményekre előre nem készültünk, s mielőtt meglepetésünkből felocsudnának, cselekednünk kell. Az olyan cselekvésnél pedig, amelyet józan megfontolás meg nem előzhetett, az idegrendszer gépszerüleg ledarálja azt a cselekménysorozatot, amelyet korábbi hasonló esetekben szokásosan kiváltott. Ily esetekben a korábbi megfontolások, jó feltételek, beérett habitusok, a szokáson keresztül virtualiter érvényesülnek. Ezért mondják, hogy a szokás második természetté válik. Nem elég tehát valamely szokás visszásságát belátnunk, hanem arra kell törekednünk, hogy a rossz szokásokat jó szokásokkal helyettesítsük be, s mert a

dobálódás, verekedés stb. az ellenszenvnek szokásos kifejezései. A tehetetlenség a csufolódásban, a gyávaság a dobálódásban önti ki mérgét, az erő azonban verekedésben keresi mértékét. Megismerem a szeretet parancsát. Hallom, hogy nem elég a parancsolatot tudni, hanem meg is kell azt tartani. Az ellenség képe eddig haragra, illetőleg támadásra ingerelt; most arról kell gondoskodnom, hogy ugyanazon képnek látása szelidebb érzelmekre hangoljon. Directe ez nem fog sikerülni, hanem indirecte, más képzetek segélyével. A legalkalmasabb képzetekkel fegyverkezve, ha föltételemet nagyon sokszor megujítottam magamban, vagyis az ellenség képzetét más alkalmas képzetekkel olykép asszociáltam, hogy az egyik centrum ingere azonnal átterjed a másik centrumra is, bizonyos, hogy az ellenség képzetével az ellenőrző, illetőleg az ellenkező irányban működő képzetek is akcióba lépnek. Elhatároztam pl., hogy szó nélkül fogok ellenségem mellett elhaladni, nem nézek rá, stb. . . . Valamely előre nem látott körülmény, pl. ellenségem, midőn látja, hogy békességesen akarok mellette elhaladni, vérszemet kap és inzultál, akkor már megfontolásnak nincs helye, hanem a szokásos megoldáshoz folyamodom, annál is inkább, mert az értelmi képek, legalább rendes körülmények között, mégis csak gyengébbek mint az érzékiek. Feltéve, hogy ezzel a lehetőséggel is számoltam és elhatároztam, hogy ellenségemet kikerülöm, más utcába fordulok stb., szóval kész programmal dolgozom, első esetben bizonyára nehéz lesz kitérni annak, aki nem szokta a hátát mutogatni; a jég azonban megtört, megismételni azt, amit egyszer már megtettem, nem esik oly nehezemre, a gyakori ismétlés pedig egészen megkönnyíti a dolgot. Ebből egyszersmind az is kitünik, hogy az a megoldás, mely az ember gyengeségével legjobban számol, a legbiztosabb; innét magyarázhatjuk meg az alázatosság óriási jelentőségét a keresztény religió gyakorlatában. Az eset megvilágosítja a gyakorlat fontosságát is.

szokás az egyforma cselekvések nyomában képződik, az is világos, hogy ugyanazon cselekményt sokszor kell megismételnünk, mig az ellenkező (régibb) szokással szemben uj szokás képződik, mely ha elég erős, a tudat küszöbe alól is érvényre juthat. A következtetések egész sorozatával rendelkezünk. Példaképen néhányat fölemlítünk. Mennél erősebb valamely szokás, annál hatalmasabbnak kell lennie annak a képzetnek (fogalomnak stb.), mely a régi szokással ellenkező cselekménysorozatot kiváltja. Az ujabb képzetek stb. felfrissítéséről, megélénkítéséről, időről-időre gondoskodnunk kell, mert szokások csak állandóan erős képzetek nyomában keletkezhetnek. Határozott charakterről csak ott lehet szó, ahol a szokások már kijegőcödtek. A mult meggyökeresedett szokásai, az uj szokással szemben állandóan, de folyton gyengülő erővel kisértenek. A régi szokások alapjául szolgáló képzeteknek el kell halványulniok, tehát a mult képeit nem szabad emlékezetünkben felujítanunk. Gondoskodnunk kell, hogy az uj szokással ellenkező ingereket kikerüljük. Jobb, ha gyengéknek hisszük magunkat, mint ha erőnkben bizakodunk. A régi szokások csak alkalomra várnak, hogy kitörjenek, stb. stb. Most már megérthetjük azt is, hogy mit jelent Ovidius panasza, és mi az oka annak, hogy az ellenségszeretetet, vagy a morál egyéb, különösen a test törvényeivel ellenkező parancsait tekintve, sokan csak az elméletnél maradnak: miért más a theória mint a praxis.

Sokan harcolnak, de jól csak kevesen. Sokan tisztogatják magukat, de nem úgy mint kellene. S a vége? Belefáradnak az eredménytelen küzdelembe, s kimondják, hogy „nem lehet". Képtelenségöket beismerik, a harcot feladják, s a megfutamodó hadsereg filozófiájával: „Mentsük meg amit lehet", *megmentik a látszatot.* Itt kezdődik a farizaizmus birodalma, ugyanitt szünik meg az igazi kereszténység uralma. Ez a magyarázata annak a sajnos jelenségnek, hogy más a theória mint a praxis. Ha még hozzávesszük, hogy a theóriát mégis csak könnyebb megérteni és elfogadni, mint gyakorolni (mert az igazság megértése és elfogadása, csak az agy bizonyos vidékeinek reformját tételezi föl, míg az igazság gyakorlásában már az egész physicumot mozgósítanunk kell, ami már a tehetetlenség törvényére és a nagyobb tömegre való

tekintettel is, sokkal nehezebb feladvány lesz); ha látjuk, hogy *azok, akik a felebaráti szeretet erényét hősies fokban gyakorolták, a kereszténység ölén nevekedtek,* azt kell hinnünk, hogy a kereszténység fönséges tanításában oly hatalmas erőforrás buzog, amelyből ha valaki merít, az igazi szeretetnek nemcsak mélyebb átértésére, hanem ami a fő, önfeláldozó gyakorlására is képesül. Végezetül, ha tekintetbe vesszük, hogy a modern természettudományi felfogás legvégső logikai következményeiben (eddig csak Lombroso jutott el, különösen az eliminatióról szóló tanával, a többiek, illetőleg a nagy többség a Rubiconon innen maradt) az altruizmusnak nem kedvez, tehát nem pótolhatja a valódi keresztényi gondolkodásmódot; ha tapasztaljuk, hogy a szeretet parancsának, semmiféle ethika nem tudja elégséges okát adni, az ellenség szeretetét s a megbocsátás szépségét pedig csak a mélyen vallásos lelkek értik és gyakorolják is egyuttal; ha elfogadjuk, hogy a valódi civilizációnak nem annyira a puszta tudásra, mint inkább a szeretet tengelyére kell támaszkodnia, azt hiszem kimondhatjuk, hogy *a kereszténység,* mely az igazi szeretetnek szülődajkája és egyedüli mestere, *a valódi civilizációnak* nem ellensége, hanem *barátja és leghívebb mnnkása.*

A mi meggyőződésünk szerint a valódi szeretet csak a christianismus talajában díszlik. A materialista korifeusok azt hirdetik, hogy ők az altruizmus igazi apostolai, az evangéliumi szent szeretet hivatott interpretátorai. A világnézletek óriási küzdelmében a büntető politikust és a törvényhozót leginkább csak az érdekli, hogy a szeretet elvét az egyik táborban úgy mint a másikban kivétel nélkül hangsulyozzák, tehát a büntető törvényhozásnak, a büntetési reakciónak illetőleg a reformoknak: a szeretet zónájában kell mozogniok. A szeretet exigenciái azonosak, a különbség csak az, hogy mi képtelennek hisszük a materializmust arra, hogy a szeretet parancsát praktikus sikerrel taníthassa; ellenfeleink szerint pedig, még a legnemesebb szeretetnek sincs szüksége a vallásra, túlvilágra stb., mert a tudás, az igazi felvilágosodás egymagában is biztosítja a jó eredményt. Ám jól van. Menjenek hát a materialista tudósok és keressék föl a szocialistákat, anarchistákat, nihilistákat, s mindazokat, a kikből a vallásosságot kiölték és ismertessék meg tanítványaikkal a szeretet csodás báját, az

altruizmus szépségét s az önfeláldozás rejtett titkait; tanítsák meg őket a megvalósítás módozataira és a gyakorlati életbölcsességnek azon szabályaira, amelyek révén mesterek és tanítványok az elméletet a gyakorlatba átültethetik. A kereszténység — mint eddig — ezentúl is meg fogja tenni a magáét. Fel fogja keresni a maga híveit (és nem híveit), hogy az evangéliumi szeretet tüzét felgyujtsa s az emberekből az egoizmus remanenciáit kipusztítsa. Igy azután mindkét tábor egyesülhet a szeretet — bár nem egységes eredetü, de legalább politikai szempontokból azonos terjedelmü — parancsának evangelizálásában. Csakis ily módon remélhetjük, hogy a büntetőjogi reakció szelidebb (mondhatnók: emberségesebb) formákat ölthet, mert ahol a szent, a nemes emberszeretet minden szívet, minden elmét uralma alá hajtott, ott a bosszú szelleme elerőtlenedik és az állatember bosszu-exigenciái a minimumra csökkennek le, illetőleg végkép kivesznek. A materializmus prófétái eddig csak az igéretföldén maradtak. Mikor látjuk már őket a tények mezején is szerepelni, ahol a christianismus már 2 évezreden keresztül éjjelt is nappallá téve küzdve küzd, s orcája verejtékével dolgozik?! A materialisták eddig csak negatív munkát végeztek, konkolyt hintettek; tán ideje volna már theóriájuk életrevalóságát tevőleges irányban is kimutatni? Nemde minden Demosthenesnél ékesebben szólnak a tények? Facta loquuntur.

* * *

Annak az óriási mediumnak, mely mint az óceán, egy hatalmas egységet alkot, amelyben azonban még a legparányibb csepp is külön kis medium, kis világ gyanánt szerepel, mint láttuk, legfőbb törvénye, éltető eleme a szeretet, az altruizmus. Az eddigiekben fejtegettük, hogy az ember egoistának születik, s hogy az egoizmusból való kibontakozás, sem az egyesek zömének, sem a közületeknek nem sikerül, vagy legalább is nem abban a mértékben, amelyben azt az egyének és a mediumok ideálja megkövetelné. Mielőtt magára az egyénre áttérnénk, még néhány ellenséges tényezőről kell beszámolnunk, amelyek — szerintünk — az egyén mediumát a maga ideális jellegéből kivetkőztetik s igy az egyén degenerációján, elzüllésén közremunkálnak. Ilyen tényezőnek ismer-

jük az alkoholizmust. Első pillanatra úgy látszik, hogy itt már az egyéniség egész határozottan előtérbe nyomul, úgyhogy magát az alkoholizmust az egyénnek terhére kellene felrónunk. Azonban ha a dolgot közelebbről vizsgáljuk, észre kell vennünk, hogy *a medium berendezése olyan, hogy az alkoholizmus felvirágozásának kedvez,* sőt azt egyenesen kihívja. Az Államok lelketlen szeszpolitikája lehetségessé tette azt az óriási szeszfogyasztást, amely azelőtt ismeretlen volt. Az alkoholizmust nagy részben az Államok egoizmusának és a politikusok rövidlátásának köszönhetjük. A medium megjavítása e tekintetben (épúgy mint a gazdasági stb. viszonyok rendezése) is nem egyéni, hanem állami feladatot képez.*) Az alkoholizmussal együtt fogjuk tárgyalni a carnivorismust, mert ez a kettő nagyon is közeli atyafiságban van egymással.

Az egyéni és társadalmi élet mindazon tényezői, amelyek a physicumot és psychicumot kedvezőtlenül befolyásolják, az erők harmóniáját tartamosan megzavarják: a kriminalizmus kifejlődésében és elhatalmasodásában első rangu szerepet játszanak. Az átöröklés, a bünözésre kedvező medium, a vallási és erkölcsi élet eltompulása, a nyomoruság, rossz egészségi viszonyok, az alkoholizmus, a mértékletlenség, az oktatás és nevelés hiánya, ezek azon tényezők, amelyek minden specifikus bünözésnél előfordulnak és az egyén elzüllésében közreműködnek. Nem azt mondjuk, hogy az említett tényezők mindnyája, minden esetben és egyenlő mértékben szerepel,

*) Az alkoholizmus nálunk is rohamosan terjed. Tudok kisebb községről, ahol (4000 lakós) csak a pálinkamérésekben 60,000 koronára rúg az évi fogyasztás értéke. Egy más kisebb községben (1000 lakós) minden felnőtt férfira átlag 120 korona esik szeszfogyasztás címén. Budapest lakóssága többet fordít szeszes italokra, mint húsra. Egyébiránt az abszolút-alkoholfogyasztást hazánkban is fejenként kb. 12 literre tehetjük. De hát hogy jönne ki máskép a szeszadóból az a kb. 160 millió korona, amelyet tiszta jövedelem címén feltüntetnek. Ez a jövedelem nagyon is drága, mert ha az alkohol által okozott károkat felszámítanók, elmondhatjuk, hogy pusztán anyagi szempontból is ráfizetünk a jövedelemre. Hát még az erkölcsi kár, az egyének degenerációja, a családok elzüllése, az a sok bün, melyet az alkoholnak köszönhetünk, az a sok bünöző charakter. mely az alkohol zónájában érlelődött ki, az a sok szeretetlenség, viszálykodás stb. Az alkoholizmus jelentősége, pusztán kriminális szempontból is, egyszerüen kiszámíthatatlan.

sőt a rendes eset az, hogy azok közül csak egyik vagy a másik emelkedik ki mint elsőrangú causa s még egy-kettő csoportosul körülötte mint másodrangú causa, amelyek azután a bűnözési hajlamokat, illetőleg a tulajdonképeni bűnözést kiérlelik és a specifikus bűnözőt kitermelik. A természet ugyan gondoskodott az emberiségről, midőn az elkorcsosult vagy a kriminalizmussal telített családoktól bizonyos határon túl a szaporodási képességet megtagadta; sajnos azonban, hogy amit a természet meg akar javítani, a társadalom ujból elrontja, midőn újabb és újabb nemzedéket taszít a kriminalizmus fertőjébe. Amit a társadalom megkimélt, azt a nyomor, a különböző excessusok stb. teszik tönkre. A nagy szegénység ezerféle nyavalyának szülőanyja. Ha a tüdővészt, a syphilist a betegségek lajstromából törölhetnők, a bűnözések arányszáma erősen megcsökkenne; ha a nyomort utána küldhetnők, ismét tekintélyes %-ot megtakaríthatnánk, az alkoholizmus kiirtásával pedig a maradékkal $^2/_3$ részben valószinüleg leszámolnánk. Az említett betegségeket aligha fogjuk kiküszöbölni, a nyomort azonban bizonyos határig megszüntethetjük és az alkoholizmust társadalmi és különösen állami uton (helyes szeszpolitika) korlátolhatjuk. Addig is tegyük meg amit megtehetünk.

Európa nemrég adta magát az alkoholizmusra. Volt idő, amikor még a „tüzes ital" előállítása nagyon is drága volt arra, hogy tömeges fogyasztás tárgya legyen. Állami, közművelődési, erkölcsi, egészségügyi szempontokból tekintve, ma is a legdrágább italnak mondhatjuk, mert legdrágább kincseinket követeli cserébe. Az igazi civilizációnak, az emberiség boldogulásának nincs hatalmasabb ellensége, mint az alkoholizmus. Az alkoholizmus meggyengíti a magasabb pszichikai erőket, a szervezetet tönkre teszi, a családok boldogságát, a társadalom békéjét feldúlja, felemészti az ember nemesebb felét, egész osztályokat a romlás lejtőjére sodor s miután az embert önmagából kivetkőztette és állattá devalválta, lelkében testében megnyomorítja, a legkeservesebb szolgaságba kényszeríti, esetleg a börtön vagy a kórház rabságára kárhoztatja. Lesz idő, midőn a történelem a civilizációjával kérkedő XIX. századot a „legsötétebb újkor" cimmel fogja megtisztelni, mert ha a korábbi századok terhére a nyers erőszakot, a tudatlanságot,

a rabszolgaságot, vallási türelmetlenséget stb. felrójuk is, nem tagadhatjuk, hogy a civilizáció útját egyengették s a népeket a további fejlődésre képesítették; a XIX. század ellenben a következő századok boldogulásának sirásója lett, midőn az alkoholizmussal a népeket testileg-lelkileg tönkretette és örökségül olyan emberanyagot adott át a XX. századnak, amely a rossz hajlamoknak, a gyarlóságnak, a bűnnek minden árnyalatával telítve, ha a jó megismerésére való képességet nem veszítette is el, a jó gyakorlásához szükséges fizikai erőket és az alkalmas szervezetet oly mértékben nélkülözi, hogy a kedvezőtlen állami és társadalmi mediumot tekintve — amelyek szintén a XIX. század hagyatékát képezik — a virtus gyakorlására, az eszmény megvalósítására hova-tovább alkalmatlanná válik. Ahonnét a világosság elvonul, ott a sötétség uralkodik és ahol a jó nem díszlik, ott felburjánzik a bűn, a gonoszság. A bünözés felvirágzását az alkoholnak és annak a gonosz társadalmi mediumnak köszönhetjük, amely míg ezer alkalmat kinál a bűnre, az erény, sőt az egyszerü tisztesség útját annyi tövissel hinti be, hogy ha valaha elmondhatták, ma csakugyan igaza van a szálló igének: nehéz embernek lenni.

Az alkohol fokozott mértékben való élvezete a nemesebb érzelmek iránti fogékonyságot kiöli, a kedélyt eldurvítja és az egyént brutalitásokra hajlamosítja, degenerálja és a kriminalizmusra kiérleli. Szociologusok, biologusok, orvosok stb. mind egyetértenek abban, hogy *az alkoholizmus által előidézett károkat* — különösen a jövő generációra való tekintettel — *leirni, mérlegelni nem lehet.* Az alkoholista szülők gyermekei, ha az ivásra való hajlamot nem is, de bizonyosan sok más rosszat örökölnek szüleiktől. A szervezet gyengeségét, azt az idegességet, mely századunkat annyira jellemzi, a görcsös rohamokra, különösen az epilepsziára való hajlamosságot rendesen a szülők alkoholizmusára vihetjük vissza. A terhelt vagy az erősen hajlamosított egyén ellenálló képessége nagyon közel áll a nullához, pedig mennél mostohábbak a viszonyok, amelyben élnünk kell, annál nagyobb erőt kell kifejtenünk, ha a bünözésre hívó ingerekkel szembeszállni akarunk. Az alkoholizmus rendesen a terheltek osztályából szedi áldozatait. Az alkoholos szülők gyermeke, a beteg, akinek különös ingerre van szük-

sége, a nyomorult, aki nyomorúságát pillanatra legalább feledni akarja, az ezer bajjal küzködő ember, aki a körülötte levő ellenséges mediumot meg nem változtathatja, de önmagát elkábíthatja, hogy legalább kis időre rózsás szinben lássa azt a gonosz világot: egyik úgy mint a másik, rendesen az alkoholizmus hálójába keverednek.

Az alkoholisták többre mennének, ha a körülmények ellen vennék fel a küzdelmet. Baer A. és mások különösen kiemelik az u. n. „fuselos" pálinka stb. káros befolyását. Lancereaux szerint: „Az elmebetegségek, az öngyilkosság, a vétségek és bűntények felszaporodása az alkoholizmus elhatalmasodásának eredménye." Baer az 1878. párizsi kongresszuson a bünözések 50—60%-át az alkohol befolyására vezeti vissza.*) Nem mondhatjuk, hogy az alkohol a bünözést egyenesen kitermeli, hanem igenis felidézi azokat az organikus fizikai, pszichikai és egyéb feltételeket, amelyek a kriminalitás útját egyengetik. Azt is tudjuk, hogy a kapatos embertől sok minden kitelik, amire józan állapotban nem vállalkozott volna.**) Nemi excessusok, különféle excentrikus dolgok, ostoba költekezés, illetlenségek, durvaságok, vakmerő vállalkozások stb. leginkább borközti állapotban teremnek meg. A becsipett ember állandóan a BTK. §-ai körül cirkál. A bor azonfelül rendesen rossz társaságba visz, ahol különösen a gyengébb charakterü egyének gonosz befolyás alá kerülnek. A bor (általában az alkohol) kiöli a munkakedvet, időtékozlásra, henyeségre visz. A gonosz vállalkozások, szövetségek, bűnrészességek rendesen a korcsmaasztal mellett születnek, s ha józan állapotban a kellő bátorság hiányzik, a kancsó még vakmerőségekre is képesít. A borban stb. harag, civódás, féktelenség, fajtalanság lakik. A bor feloldja a nyelvet, elaltatja a lelkiismeretet, s az értelem ellenőrző szerepét megnehezíti, az akaraterőt pedig meggyengíti. Az alkohol az alsóbb rangú erőket, az ösztönöket***) felszabadítja s az egyént fizikailag és

*) Lord Coleridge országbiró pedig azt mondotta, hogy a börtönök $^{9}/_{10}$ részben kiürülnének, ha Angolország kijózanodnék.

**) Azt mondják, hogy az öngyilkosság első gondolata és maga az elhatározás is alkoholos napokon szülemlik meg.

***) Általános a vélemény, hogy az alkohol az agyvelőt először finomabb tevékenységre való képesítésétől fosztja meg, ellenben a moz-

moraliter megrontja. Az alkoholizmust nyomon követi a gazdasági elzüllés s az egyén teljes elértéktelenedése. Az alkoholista rendesen rossz családapa, durva férj, hivatalra, szolgálatra alkalmatlan, megbízhatatlan. Az alkoholista utjából a tisztességes elemek rendesen kitérnek, s így a kétes jellemü egyének társaságára van utalva, amely körülmény csak vesztét sietteti.

A bánatos, lehangolt, elfáradt ember a szeszes italokban jótékony izgalmat keres. Az izgalom elmultával azonban még nagyobb bágyadtság, kimerülés vesz rajta erőt s az idegek ujabb, mesterséges felizgatásra várnak. Az ismételt actusok habitust fejlesztenek, s a szervezet lassan-lassan annyira megköveteli a szeszes italokat, hogy ha kielégitést nem nyer, egyenesen munkaképtelenné válik. Az idegrendszer fokozatos elgyengülésével mindig nagyobb-nagyobb mennyiségü alkoholra lesz szükség, hogy a jól ismert exaltationalis stadiumot elérhessük. A szegény ember nem győzí a quantum-ot, tehát a kvalitásban keresi a különbözetek kiegyenlítését: bor helyett pálinkát iszik. Midőn aztán az alkohol végkép megrontja a szervezetet, bekövetkezik az az állapot, amelyben embernek a legcsekélyebb quantum is megárt. Említettük, hogy az alkohol a fáradtság és a kimerülés érzetét egy ideig ellensulyozza. Ez a magyarázata annak, hogy a nehéz munkával foglalkozók, gyári munkások, bányászok stb. rendesen alkoholisták. Az a körülmény pedig, hogy a szervezet napról-napra többet igényel, megmagyarázza azt is, miért kell szűkölködnie az alkoholista munkás családjának, és azt is, hogy az asszonyok is mikép válnak alkoholistákká. A munkás keresménye nagy részét a korcsmába viszi, tehát magára költi, aminek természetes következménye az, hogy a családnak nyomorognia kell, s az asszony néha bánatában, máskor inkább azért, mert férje rászoktatta, vagy azért mert szeszesitalnak mindig kell otthon lenni, maga is rászokik az ivásra. Igy történik, hogy nagy ipari központokon, ahol sok a munkás, a szeszfogyasz-

gásra való hajlamot neveli. Ezért látjuk, hogy az alkoholos napokon az egyénnek örökös „mehetnék"-je van, társaságba kivánkozik. Egyébként elmondhatjuk, hogy az alkohol az egyénben valósággal rászabaditja az állatot az emberre. Az alkohol még a legmagasabb intelligentiáju egyéniségeket is szinte hihetetlenül degradálja.

tás óriási mértékeket ölt és a szeszfogyasztással párhuzamosan növekszik a nyomor, a testi és a lelki degeneráció.

Közönségesen azt mondják: „Sine Cerere et Bacho friget Venus.“ Ez azonban csak akkor áll meg, ha Bachus némi mértéket ismer. Az iszákos, illetőleg a részeg embert már a természet képtelenné tette a nemzési actusra és a nemi gyönyörüség mezejéről eltiltotta. A felszabadult ösztönök ugyan s a mult gyönyörüségeinek emléke nem hagyják nyugton Bacchus áldozatát, de ha még az utcai Venus is utálja a részeget, hát még egy jóravaló feleség.*) Csoda számba menne, ha az olyan asszony, aki a részeg férfit gyülöli, minden kárpótlás nélkül megmaradna a mellett, aki őt csak kinozza, gyötri, a nélkül, hogy kielégítené.**) Csak természetes, hogy a reggel „katzenjammer“-ral köszönt be, amely a hangulatra való tekintettel nagyon alkalmas arra, hogy a házas élet kellemes emlékeit szaporítsa.***) Azt az elcsenevészedett, korcs-

*) Tudunk példát, ahol az asszony soha nem marad otthon, ha a férj részeg fejjel köszönti a csillag feljöttét. Más esetről hallottunk, midőn a feleség a borgőztől utálatos férj elől menekül, míg a támolygó valamibe megbotlik, elesik s miután a kábulás szerencsésen álomba szövődött, a padlón éri meg a reggelt. Az ilyen részeges férjek oldalán nevekednek a kikapós asszonyok.

**) Még szerencse, ha Bacchus bizonyítványát az asszony nagyobb örömére ki nem teríti.

***) A bor azonban lassan-lassan állandósitja az impotenciát. Tapasztalásom szerint ekkor a családi életben, a boldogságnak új korszaka nyílik. A hitvestárs ugyanis ebben a stádiumban már, csak mint szakácsné vagy szolgáló szerepel, mert a feleségnek más hivatása nincsen, minthogy a házat vezesse, férjét kiudvarolja. Erős egyéniségü férfi mellett, ha különben hibáiba beleöregedett, itt kezdődik az asszony mártiromsága. A gyermekek felnövekednek és állást foglalnak, persze édesanyjuk mellett, az apa iránti tisztelet, szeretet, a házi fegyelem és ezzel a gyermekek nevelésének rovására. Ismertem intelligens családot, ahol az asszony és a gyermekek ruhájáról le lehetett olvasni az apa korhelykedését. Falusi iskolákban tapasztaltam, hogy egy-egy osztályban anynyira feltünő volt a gyerekek topasága, hogy minden tudományos cél nélkül, okát kerestük e szomorú jelenségnek, míg egy bor-bő esztendőre hárítottuk a felelősséget. Az alkoholos szülőktől ritkán származik erőteljes, szép nemzedék és abban az egyetlen esetben, amely ebbeli tapasztalásommal ellenkezik, az a szörnyü butaság, amely egy szép asszonyi arcra, mint otromba köd ránehezedett, a vonalak görögös, plasztikusan szép harmóniáját éléktelenítette.

nemzedéket, amely a jóra (a munkára, hivatalra, hadiszolgálatra stb.) tunya és alkalmatlan, a bűnözésre és mindenféle betegségre pedig erősen hajlamosított, nagy részben az alkoholizmusnak köszönhetjük.*) Ami pedig a gyermek pszichikai fejlődését illeti, kedvezőtlenebb mediumot alig képzelhetünk, mint azt, amelyet egy korhely, részeges apa családi élete, példája stb. nyújt. Rendesen valóra válik a közmondás: az alma nem esik messze fájától. Nem tudni hogyan, de mintha csak az embrió megrögzítené a szülők részeges állapotában fennforgó átmenőleges butaságát: még a kivételesen részeg állapotban nemzett gyermeken is feltűnik az alkohol otromba munkája; pedig a ma divó szokás szerint pezsgős vacsora előzi meg a férfi jogok első gyakorlását.**) Kapatos vagy bár csak illuminált állapotban soha nem volna szabad a férfinak feleségéhez közelednie. Könnyen megtörténhetik, hogy egyetlen meggondolatlan lépéseért egy életen keresztül vezekelhet, mert az ostoba és gonoszul hajlamosított fiú csak szégyent és bánatot hoz szülői fejére. Combemale F. és Bordier A. megfigyelései szerint a szülők alkoholizmusa a gyermek egyenletes fejlődését és a pszichikai erők harmonikus kialakulását megakadályozza, úgyhogy a *felmenők alkoholizmusa degenerációs tüneteket hoz létre az ivadékban.* Ez a degeneráció fizikai vagy pszichikai abnormitásokban, qualitativ és quantitativ differenciákban jelentkezik. A fiziognomia rendesen elárulja a terheltséget és a praktikus megfigyelő könynyen leolvassa az alkoholos szülőktől való származást. Ha a népek a szeszes italokban mértéket tudnának tartani, mérhetetlen sok kártól szabadulhatnának. Az önmegtartoztatásra azonban csak ott számíthatunk, ahol a szellemi és erkölcsi erők szükséges hányadát ellenséges tényezők nem paralizálják. A terhelt, a gyenge, az ideges, akiket az élet küzdelmei túlságosan kifárasztanak, a kimerülés, a gyengeség fájdalmas tudatában, rendesen izgató szerek után kivánkoznak, amelyek

*) Ha megfontoljuk, hogy a test felépítéséhez szükséges fehérjét a szesz nem pótolja, ezt a gyermeknek kell megsínylenie.

**) A szesz butitó hatását már az ó-korban ismerték. Igy a mithologia szerint Jupiter a hülye és sánta Vulkánt részeg állapotban nemzette, az ivadék tehát az apa bűnéért a pszichikai és fizikai degenerációnak esett áldozatul. Ime az igazság mythologiai köntösben.

ha csak rövid időre is, az erők egyensúlyát helyreállítják, s az öntudat meghamisításában bizonyos jóleső megnyugvást közvetítenek.

Az alkohol elleni küzdelemben nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy a szervezetnek a degeneráció különböző fázisaiban, izgató szerekre szüksége van s az alkoholt csak azon esetben nélkülözhetjük, ha alkalmas szerekkel (kávé, thea) pótoljuk. Különös gondot kell fordítanunk a táplálkozásra is. Ha a táplálkozás hiányos, vagy túlságosan bőséges, a szervezet mindig megkivánja az alkohol élvezését. Tapasztaljuk, hogy *alkoholélvezők rendes tápláléka a hús,* a tésztásételeket és az édességeket azonban nem kivánják. A szülő sokszor maga se tudja, hogy midőn húsevésre erőlteti gyermekét, az alkoholizmusra disponálja, ha pedig már születésénél fogva hajlamosított, ezt a hajlamot erősen kineveli. A tapasztalás tanítja, hogy a szelid természetü emberek rendesen szeretik a kávét, az édességet, a tésztás ételeket. Azt is tapasztaljuk, hogy az éltesebb elem nagyobb súlyt fektet a főzelékre, mint a fiatalság, s az öreg plébános, midőn azt mondja: „főzelék nélkül nincs ebéd," jóllehet káplán korában maga is a húst szerette, önkénytelenül bizonyos törvényszerüségnek hódol és csak az elcsendesedő vér exigenciáit foglalja szabályba. Ezek azonban correlát fogalmak, amelyek minden korban érvényesülnek. A szilaj természetü Ézsau a húsétel barátja, aki végső szükségben kivánja meg a főzeléket, ezért a vadat hajszolja, nyughatatlan vérü, kóborló szellemü, bosszúálló, nehezen tud megbocsátani stb. Jákob ellenben a főzelék híve, csendes, otthon ülő, anyja fia, szelid természetü, aki az erőszakos megoldást nem szereti, s a békesség kedvéért az önmegalázkodástól sem retten vissza. Ha azoknak az élettörténetét felkutatjuk, akik a szelidség erényének gyakorlásában egész a heroizmusig vitték, látni fogjuk, hogy a húsételtől rendesen tartózkodtak. Közönségesen azt olvassuk, hogy hetenkint egyszer ettek húst, szeszes italokkal nem éltek. Ennek nemcsak asketikus jelentősége van. Azt mondják: „madarat tolláról, embert barátjáról." Azt hiszem joggal állítjuk fel a tételt: az embert eledeléről ismerjük meg.

A táplálkozás rendje és a természet mikénti alakulása oksági viszonyban vannak egymáshoz. Aki természetét meg

akarja változtatni, táplálkozását is változtassa meg. Igaz ugyan, hogy a természet is megköveteli a magáét; a hevesebb vérmérséklet rendesen hús után kivánkozik és alkoholra szomjazik, de ha magasabb célok kedvéért hajlamainkat korlátoljuk, az óhajtott metamorfózis szükségszerüleg bekövetkezik. Mindezeknek azonban, különösen a nevelésre való tekintettel van óriási jelentősége, mert ha megerősödött és kiképzett hajlamokkal szemben, nagyon nehéz a küzdelem, a kijegőcödés stadiumában annál könyebben sikerülhet, mert a gyermek csak kivételesen szereti a húst, sőt gyakran megtörténik, hogy a húsevésre fenyegetéssel kell kényszeríteni. Ha igaz az, hogy a hús élvezése az idegrendszert ingerli, s ennek következtében az alkoholizmusra hajlamosít, a szülőknek és a nevelőknek ezzel a körülménynyel mindig számolniok kellene. A carnivorismus így vezet az alkoholizmusra, amelyet a degeneráció és a bünözés nyomon követnek. A húsevés a nemi ösztön elhatalmasodásában is közreműködik. Ha a táplálkozási anyagok fölvétele és a kvalitások mikénti aránya, hajlamosítás szempontjából döntő befolyást gyakorolnak, épen nem kell csodálnunk, ha az emberben, aki különös előszeretettel környékezi a husos fazekakat, bestiális irányok jelentkeznek, amelyek a fejlődés magaslatain bizonyos kényszert gyakorolnak a cselekvőre és igen gyakran automatává teszik a szabadságra hivatott embert. Az egyénnek, ha embert akar magából faragni, ismét elő kell vennie az ókor bölcseinek rég elfeledett és elmellőzött aranyszabályát: „Abstine, sustine“.

A helyes dietetikus életmód, a túlnyomólag vegetarianus rendszer, midőn az állatot az emberben gyengíti és az erkölcsi erőket gyarapítja, *az igazi civilizáció ügyét szolgálja.* Aki kevés húst eszik, nem kivánja a szeszes italokat oly mértékben, amelyben veszedelmessé válhatnak, degenerálnak és bünözésre visznek. Az alkoholizmus és a rendetlen táplálkozás karöltve járnak. Az erősen alkoholista egyének keveset esznek a rendes étkezési rendet sem szokták betartani. Egyszer sokat, máskor épen semmit nem esznek, s ez a körülmény az organizmus háztartásában oly zavarokat idéz fel, amelyek a pszichikai erők egyensúlyát is megbontják. Viszont, a rendetlen diéta szokásos pótlékát az alkoholban kell keresnünk. Ezért a pauperizmus is alkoholistákat nevel. Igy találkoznak

a végletek. A dúsgazdag lakomájáról és a szükséges táplálék nélkül szűkölködő asztaláról a szeszes ital sohasem hiányzik. A túlfeszített munkásság és a tétlenség szintén alkoholizmusra visznek. A bunda-pálinka és a legfinomabb cognac élvezete végső eredményében ugyanazon eredményre vezet. Mindkettő nyomában betegség, testi fogyatkozás, a lelki erők disharmóniája, szóval degeneráció támad, mely rendszerint bünözésben végződik. Az egyiket a keseredettség és a nyomor, a másikat a pajkosság és a bővelkedés viszi bünözésre. De mindegyik alkoholista, mindegyik bünöző, csakhogy az egyik érti mikép kell kijátszani a törvényeket, a másik pedig beleszalad a §-ok csapdájába, mint ostoba légy a pókhálóba. Medium tenuere beati. Megint csak odajutunk, hogy a középút a legszerencsésebb, ellenben a végletek degenerálnak.

Sajnos, az emberiség nagyon is messze van attól, hogy a húsevésről lemondani, vagy csak mértéket tartani tudna. A szegény, ha már finom pecsenyével nem táplálkozhatik, inkább ló, szamár, ürge, kutyahúsra fanyalodik, de azért húst eszik. Ha mégis azt tapasztaljuk, hogy az előkelőbb osztályok a kriminalizmus statisztikájában minden degeneráció dacára csak alig-alig szerepelnek, részben annak tulajdoníthatjuk, hogy a gazdagok úgy a §-okat, mint a törvény hátulsó ajtait jól ismerik, és sokkal raffináltabbak, mint a szegények. Középénzen épült házak, összeharácsolt milliók, elsikkasztott százezrek, kosaras asszonyok, katonaszabadítási históriák, szállítási, vasútépítési manőverek, vesztegetési botrányak, panamahistóriák, közigazgatási és birósági képtelenségek stb. mind azt bizonyítják, hogy a degeneráció a felsőbb osztályokban is megtermi a maga gyümölcseit. A szegény midőn mindezt tudja és látja, méltán sóhajt föl: nincs igazság a földön. Nem csodáljuk, ha a szegény szomorú óráiban elkeseredik és annak a társadalomnak felforgatására törekszik, amely csak a szegény, az együgyü rovására szolgáltat igazságot, az éhező krumplitolvajt becsukja, a százezres tolvajt futni hagyja; a tudatlan cigányt fegyházzal sújtja, a kosaras asszonyok történetében szereplő előkelőségeket pedig megkiméli. Nagyon is természetesnek találjuk, ha az igazság és méltányosság barátai a társadalmi és gazdasági végletek elsimításán fáradnak, ha a vagyon túlságos felhalmozódását meggátolni és a pau-

perizmust megszüntetni iparkodnak, de még a legkedvezőbb gazdasági és társadalmi mediummal se jutunk dülőre, ha az egyén nevelésére és gondozására, az embertípus nemesbítésére kellő figyelmet nem fordítunk.*)

*) Az egész husevési theória szinte hihetetlennek látszik. Mielőtt azonban végleges itéletet mondanánk fölötte, számoljunk le a tényekben rejlő tanulságokkal. Maga az a körülmény, hogy a vegetarianizmus életrevalóságát tudósok, doktorok igen sürüen emlegetik, másrészről pedig a carnivorismus veszélyeire figyelmeztetnek, utmutatásul szolgál, hogy a kérdéssel nem szabad csak úgy sebtében végeznünk, s az első támadásra nem kell azonnal meghátrálnunk. Ha a nagy természet uralkodó törvényeit kutatjuk, azonnal szembe ötlik, hogy a tisztán húsevő állatok rendesen vérengzők, kegyetlenek, egyik-másik közülök szinte vért szomjuhozik. Ha pedig az ember fogberendezését vizsgáljuk, méltán következtethetjük, hogy túlnyomóan növényi táplálékkal kellene élnünk, ma azonban a húsevést egész a túlzásig visszük. A legrégibb idők hagyományai, a keresztény egyház bőjtjei szintén arra engednek következtetni, hogy az abstinentia a virtus nehéz útjainak uralkodó törvénye, természetes mediuma, s nem tudjuk, vajjon az arábiai sivatagokon vándorló zsidóságnak nem volt-e szüksége arra a 40 éves abstinentia-ra, amely aztán az újabb generáció (magasabb szempontokból vett) életrevalóságát biztosította. A szentek legendái ugyancsak bizonyítják, hogy az abstinentia minden heroizmus éltető eleme. Ez a törvény uralkodik Egyptom pusztaságaiban, a Jordán partjain, Alvernia magaslatain, a Karthausiak rengetegeiben, sőt az istenfélő és szent királyok palotáiban épúgy, mint a jámbor szegények kunyhóiban. Nem, kor, műveltség, égalji és egyéb differenciák itt nem határoznak. Limai Róza abstinentia-ja nem különbözik a mi Erzsébetünk vagy Margitunk abstinentia-jától. — Emlékezzünk a hires ars-i plébánosra, aki a gyóntatószékben 30 évig naponta 17 órán keresztül gyógyítgatta a lelkek sebeit. „Ugyan kedves plébános Ur, éljen úgy mint mi, s akkor nem lesznek víziói, megszabadul a zaklatásoktól“ . . . stb. (Hozzátehették volna: akkor nem fog naponta 17 órán keresztül gyóntatni.) Ebben nagy igazság van. Az életszentségnek is megvan a maga étlapja, amelyhez az erény herosai nem ok nélkül ragaszkodtak. Csak kevesen vannak az életszentség magaslataira hivatva, heroizmusra azonban többé-kevésbé édes mindnyájunknak szükségünk van. Mennél nehezebbek az idők, annál edzettebbeknek kell lenniök azoknak, akik az ellenséges tényezők hatalmával meg akarnak küzdeni. Ha az abstinentia pusztán csak az akarat fegyelmezésének eszköze, ha igaz az, hogy az alkoholizmusra való dispozíciónak leghatalmasabb ellensége, s ha a kettő közül csak az egyik is igaz, akkor is elég okunk van arra, hogy a húsos fazekak körül (legalább is) mértéket tartsunk. Az alkoholizmus és a carnivorismus hátrányait és esetleges veszélyeit, különösen a szülőknek kellene megszívlelniök. Mind a kettőre igen gyakran maguk a szülők szoktatják rá gyermekeiket.

V.

AZ EGYÉN DEGENERÁCIÓJA.

BEFEJEZÉS.

Az eddigiekben a tömegek mediumával foglalkoztunk s ha kivételesen az egyén mediumáról is megemlékeztünk (család), ott is a tömegek exigenciáiról, illetőleg a női nem emancipatiójáról s a jövő nemzedék regenerációjáról akartunk szólni. Mindezekben *a medium reformját nem annyira az egyéntől, mint inkább az Államtól várjuk.* Igaz ugyan, hogy egyes hatalmas egyéniségeknek a regeneráció munkája néha óriási körökre kiterjedőleg sikerül, de ez csak kivétel számba jön. Igy pl. a Term. tud. közl. 402. számában olvashatjuk, hogy „a mult század 30-as éveiben Mathew angol lelkész egyes-egyedül kezdte meg a harcot Irországban s elérte, hogy a pálinkafogyasztás felével kisebbedett, a bűntényeknek és az öngyilkosságoknak száma feltünő módon fogyott, a súlyos bűntények száma 25%-kal csökkent, a halálos ítéletek száma pedig 59-ről egyre sülyedt.“ Mikor effélékről olvasunk, önkénytelenül is eszünkbe jut II. Vilmos császár imájának befejezése, amelyet a Hohenzollern jacht födélzetén a nagy beteg pápáért mondott: „A világnak szüksége van nagy és jó emberekre. Adja a mindenható Isten, hogy a sz. Atya még számos évet megérhessen.“ A halhatatlan emlékü Lacordaire nagy lelke is ilyen hatalmas egyéniségek után sóvárgott, midőn felkiáltott: „Szenteket adj Uram Isten nekünk, szenteket!“

Kétségtelenül az egyéniségek világában is akadunk óriásokra, akik titáni erővel egy-egy nemzetben, vagy egy egész világra szólólag akcióra hivják a szunnyadó energiákat, de az effajta egyéniségekkel még a századok is csak alig-alig dicsekedhetnek. Ami az egyesekre nézve gigászi feladat, az a törvényhozóknak sokkal könnyebben sikerülhet. Ugyancsak az alkoholizmusra vonatkozólag ifj. Feldmann Bódog értekezésében (L. u. o. 139. l.) olvashatjuk: „A 40-es években a Skandináv félsziget volt Európának legiszákosabb része. Kivált az öngyilkosságok száma rettenetes nagy volt. Ma a Skandináv félszigeten fogy a legkevesebb szeszes ital, s ha

a mult századbeli „öreg svéd“ sirjából kikelne, hogy hirhedt szomját eloltsa, nagyon kellemetlenül érezné magát immár kijózanodott hazájában. Hisz Norvégiában vannak városok, melyekben egyetlen szeszmérés sincs. Átlag a városokban minden 3700, a vidéken 15300, Svédországban pedig a vidéken 25000 emberre esik egy szeszmérés. Különösen 1871. óta, midőn is a törvényhozás a Gothenburgi rendszert elfogadta, erősen apadt a szeszfogyasztás. Ezzel párvonalosan hevenyés s idült alkoholmérgezések, delirium tremens, elmebetegségek, általános halandóság s a bűntények száma jelentékenyen csökkent.“ Igen ám, csakhogy a gyárvárosokban szombat este bezárják a szeszmérőket s hétfőn nyitják csak ki. Ime a medium hatalma s a gyakorlati példa, amely igazolja, hogy a józan politika s az előkelően gondolkodó törvényhozások mily sokat lendíthetnek az igazi civilizáció ügyén. Hatalmasabb közületek sorsa a törvényhozások kezében nyugszik. Az egyéni tevékenység rendesen csak kisebb közületekre szoritkozhatik, hanem itt aztán annál többet tehet. Egy-egy jó pap, hivatásos tanító községe civilizácionális szinvonalát jelentékenyen emelheti.*) Sajnos, hogy a vagyonnak néha még itt is jelentékeny szerep jut, mert a kiválóbb erők, anyagilag jobban dotált helyekre gravitálnak, s így ezen a téren is beválósul az a mondás, hogy akinek van, annak adatik és bővelkedni fog. A szegénységet és főkép a nyomort még a kisebb mediumok életében is számottevő, sőt néha döntő tényezőnek minősíthetjük. Olyan ez mint a maláriás levegő,

*) A Mecsek alján, vagy mint a nép nevezi: hegyalján, tudok egy kis községet, ahol mikor a község öregе-apraja jó öreg tanítóját végső pihenőjére kisérte, az értelmesebb polgárok egyike a község nevében elbucsuztatta a derék tanítót: áldotta emlékét s midőn 40 évig tartó fáradságos munkáját méltatta, a hála és az elismerés hangján azt is bevallotta, hogy — a közművelődés dolgában — mindent Őneki köszönhetnek. Az a kis község, melyben az ezüst (!) érdemkereszttel és a Kolonits-féle jutalommal kitüntetett Kaposy József működött, értelmiség dolgában annyira kiválik más községek közül, hogy szinte megyeszerte feltünést kelt; egyébiránt midőn derék tanítója sirjánál a kegyelet utolsó adóját ünnepélyesen leróta, csak a maga nemességéről állított ki ujabb fényes bizonyítványt. S az eredményt egyetlen jó tanítójának és kiváló papjainak köszönheti. A kisebb mediumoknak Kaposykra és Zsinkókra nagyon is nagy szükségük van.

mely mindenüvé behatol és gonosz befolyását mindenütt érvényesíti.

Gyakran emlegettük, hogy a kedvező charakter képződése, a jó higienikus, értelmi és vallásos nevelést feltételezi. A nyomor ölén azonban egyik sem díszlik, s általában kimondhatjuk, hogy a gazdasági viszonyok kedvező vagy kedvezőtlen volta nemcsak a nagyobb, hanem (főkép) a kisebb mediumokban is érezteti hatalmát. Mennél hiányosabb az egyén fejlődése, annál csekélyebb ellenálló képességgel rendelkezik. *A medium hatalma azonban nem abszolút,* s a materialistákkal szemben mint tapasztalati igazságot hangoztatjuk, hogy az értelmes és vallásosan nevelt egyén a medium ellenséges determinációjával sikerrel veheti föl a küzdelmet, mert a vallásban és főkép az igazi kereszténység ölén mindig feltalálhatjuk azokat a motívumokat és erről forrásokat, amelyek nemcsak a küzdelemre, hanem győzelemre is képesítenek. Ámde arról sem szabad megfeledkeznünk, hogy a szegénység végletei az értelmi kimüvelődést is megnehezítik, s ha a szegény templomba, iskolába nem járhat, honnét merítse az igazi vallásosságot? Pedig mennél mostohább a medium, annál nagyobb szükségünk van a vallásosság intenzívebb gyakorlására, erre pedig csak alaposabb vallási ismeretek képesítenek. A szegény ember vallásossága — igazi hitbeli tudás hiányában — rendesen csak a formalizmus keretei közt mozog. Az ilyen vallásossággal nem szállhatunk szembe az ellenségesen determináló tényezők sokaságával, s a bünözésre hívó ingereknek (állandóan) ellent nem állhatunk. A fél-vallásosság nem tarthat vissza a kriminalitástól. Más baj is van itt. Az iskolában, a templomban a szegények is érintkezhetnek egy-egy nemesebben gondolkodó egyéniséggel. S azután? Azután az iskola is bezárul s csak a templom marad nyitva előttük. Ezen a ponton még a legértelmetlenebb is észreveszi annak a kasztnak hatalmas vasrácsait, amelyen belül a szegénynek élnie s halnia kell, s ezt a kizárás rendszerének, illetőleg a kasztok képződésének köszönhetjük. Erről is bővebben fogunk szólni. A pap, a tanító az egyénekkel csak kivételesen foglalkozhatnak. Ezrek individuális szükségleteit (bár csak tanítással, jó tanácscsal) fedezni: egyszerüen lehetetlen. Egészen máskép alakulna a helyzet, ha az intelligencia

zöme kötelességének tartaná érintkezni az egyszerübb elemekkel, hogy oktassa, nemesítse, fölemelje a szegényt. Ma a szegénynek, ha a felsőbb rétegekkel érintkezik, nagyon is sok oka van arra, hogy keserüséggel gondoljon az ismerkedés tanulságaira. Sok egyszerü ember felfohászkodik: Csak urak ne volnának. A pap, a tanitó, helylyel-közzel egy-egy jóakaratu jegyző — magukra hagyatva — csak nagyon kis községben boldogulhatnak. A nagyobb községek szétdarabolása vagy a filialis községeknek papokkal való ellátása ismét anyagi nehézségekbe ütközik. Lássuk tehát az egyén apróbb mediumait, ahol már a kisebb egyéniségek is számot tesznek, s végre foglalkozzunk a kisebb mediumok lelkével: magával az egyénnel.

Nemcsak a nagyobb, hanem a kisebb mediumokban is előtérbe lépnek azok az ellenséges tényezők, amelyek az egyéni (nemes) charakter kialakulását meggátolják. Ilyeneknek ismerjük a nyomort, az iskolai és a vallásos nevelés hiányosságát; mégis megjegyezzük, hogy a két utóbbit nagyrészben a szerencsétlen társadalmi és gazdasági viszonyokból származtatjuk, ezek mellett azonban az Államok indolenciájáról is szólhatnánk.

* * *

A legkitünőbb irók megegyeznek abban, hogy a nyomor a bünözésnek egyik leghatalmasabb forrása. A nyomor bizonyos fájdalmas közérzést, majd elkeseredést szül, a keseredett ember pedig nagyon közel áll a bünözéshez. A szegénység ölén a testi fejlődés hiányos, a vallásos, morális és szociális nevelés tökéletlen s midőn a nyomor az emberi természet árnyoldalait kidomborítja, nemtelen vágyakat éleszt és a szenvedélyeket feltüzeli: a fizikai erők helyes egyensulyát megbontja s az egyént a bünözésre előkészíti, degenerálja. Azt mondottuk, hogy a nyomor a nevelést minden irányban megnehezíti. Tapasztalati tény, hogy *szegény gyermek az egészséges testi fejlődés összes feltételeit,* tehát az u. n. higienikus nevelést *nélkülözi.* A fejlődő gyermeknek elégséges és jó táplálékra volna szüksége. A szegénynek azonban éheznie kell.*)

*) Sz. községben magam tapasztaltam, hogy vannak szegények, akik télen hónapszámra nem esznek kenyeret, örege-apraja sovány, ki-

Ha a törvényhozók ismernék azokat a nedves, bűzös, sötét odukat, amelyekben a büszke XIX. század gyermekei felnevelődtek, ha azt a hitetlenül szegényes táplálkozást, azt a sokoldalu nélkülözést saját szemeikkel látnák, nem volna bátorságuk oly kegyetlen §-okat gyártani, a bírák pedig valószinüleg megtanulnának enyhébben ítélkezni. Meg tudnák ítélni, mi a különbség, ha valaki testileg lelkileg megfelelő nevelésben részesült, vagy ha mindkettőt nélkülöznie kellett. Feltéve azonban, hogy valaki kellő nevelésben részesült, mit használ neki, ha nyomorban kell sínlődnie. Mennél magasabb

aszott. A nyomorúsághoz járul még az Állam kegyetlensége adóbehajtás dolgában, amelyet a körjegyző valóságos közigazgatási tapintattal olykép igyekezett mérsékelni, hogy karácsony estéjén is adószedéssel zaklatta a nyomorult népet. (Factum). Egész télen át egyetlen kis szobácskában huzódnak össze, amelyet soha nem szellőztetnek, és ebben a rossz levegőben, füstben (ugyanott főznek is), piszokban kell felnevelődnie a jövendő polgárának, akitől az Állam a vagyoni és morális kötelezettségek egész sorozatát követeli. Gyakran tapasztaltam, hogy a szegény gyermek ruhátlanság következtében hónapokon keresztül nem jöhet az iskolába, de azért az Állam az iskolázatlan nyomorulttól csakúgy elvárja a polgári tisztesség megőrzését, a nemes gondolkodást stb., mint az iskolázottabb elemtől. A gyermekből minden nyomorusága dacára is kitör a csintalanság s mert az éhes gyomru ember ingerlékeny, bosszús, az apróságok több verést kapnak mint kenyeret. A gyerek valóságos nyüg a háznál, szabadulni iparkodnak tőle. Ha megbetegszik, azon sóhajtozik a szülő : bárcsak halna meg. Tudok szülőt, aki a tilalom dacára csak azért is elvitte gyermekét a difteritiszben szenvedő betegágyához, mert hallotta, hogy az említett betegség ragályos természetü. Igy vetközteti ki a nyomoruság az embert emberi voltából. Azt mondják, hogy az igazi civilizáció a bünözés legnagyobb ellensége. Magam is ebben a meggyőződésben vagyok, de kénytelen vagyok hozzátenni, hogy a nyomor és a valódi civilizáció egymást természetszerüleg kizárják. Ha az Állam kötelességeket állapit meg, a teljesítés feltételeiről is gondoskodjék. Követeli az iskoláztatást, ahelyett azonban, hogy az iskoláztatás lehetőségét biztosítaná, a ruhátlanságot stb. elfogadja mentségül s a mulasztót nem bünteti. Az iskolakötelezettséggel azonban a szegény privilegiuma is megszünik, s a törvény előtt minden felnőtt egyenlő, akár járt iskolába, akár nem járt. A nyomor és az iskolázatlanság következtében tudatlan szegény teljesen ki van szolgáltatva a lelketlen emberek gonosz üzelmeinek. Megcsalják, kiszipolyozzák, kifosztják, vagyonilag és erkölcsileg tönkreteszik; ha pedig bünözésre vetemedik, az Állam a nyomor, a tudatlanság és a lelketlenség áldozatát hivatalból megkínoztatja, meggyalázza.

intelligentiával, szellemi képzettséggel rendelkezik az egyén, annál keservesebben fogja érezni a nyomoruság szörnyü következményeit. Ennyiben csakugyan igaza volt annak, aki azt mondotta: hogy nem jó a parasztnak — rectius a szegénynek — az a sok tudás. A magasabb iskolai müveltség, a jobb sorsra való képesítés tudata nem nyugtatja meg a nyomorusággal küzködőt, hanem inkább elkeseríti, a társadalom ellenségévé, embergyűlölővé teszi. Ezekből alakul az u. n. proletariatus és a szélhámosok osztálya, amely görbe utakon keresi az existentiát, mivel a tisztesség ösvényén nincs mit keresnie. Az iskolázottság senkit sem tart vissza a kriminálitás utjáról, legfeljebb a törvény kijátszására és magasabb foku bünözésére kvalifikál. Az iskolázott ember, főkép azon esetben, ha valaki jobb napokat is látott, rendesen az alkoholizmusra adja magát, s mire a nyomor nem képesítette, az alkohol képesíteni fogja, midőn az emberi méltóság utolsó maradványait is kiöli lelkéből, és testben lélekben megnyomorítva züllését teljessé teszi. Az intelligentia kétélü fegyver, mely a bünözés utjain szörnyü pusztitást okozhat. Az intelligens bünöző a gyengébbek tanítója, nevelője, a tudatlant, a gyengét eszközül használja fel, s a bünözésnek oly raffinált utját-módját eszeli ki, amely a legfurfangosabb detektiv tudományát is csuffá teszi. Pedig azt, aki százezereket lop, gyakran a legcsekélyebb tisztességes és biztos kenyér visszatartotta volna a bünözés utjáról.

A mérhetetlen nyomorúság folytán családok, osztályok, sőt egyes népfajok degenerálódhatnak. Családok romlását a mindennapi életben elégszer tapasztaljuk.*) Ha az egyént az

*) Buret szerint a típus hanyatlása a nagy városok munkásosztályánál feltünően észrevehető, s ezt a nyomoruságos lakásviszonyokra, a vadházasságokra s a nemi élet idő előtti kifejlődésére vezeti vissza. A tudományos kiképzés itt nem segít, a morális nevelést pedig elhanyagolják. Skóciáról Buret, Savoyáról Gallavardin emliti föl, hogy az egykor szép, deli termetü nép a nagy szegénység (és az alkohol) következtében valósággal megnyomorodott. Carey Irland jeles könyvpiacáról emlékezik, mely az unióval megszünt. A szolgaság jegyében a tudománynak nincs értéke, nincs haszna. Beaumont G. fölhozza, hogy az erényeiről hires Irland a nyomoruság és a szolgaság következtében oly metamorfózison ment keresztül, hogy nem lehet ráismerni arra a szigetre, amelyet valamikor „szentek szigetének“ neveztek. Az ír lusta, hazug, mértéketlen és

elnyomatás és a szolgaság járma alól felszabadítjuk, ha a nyomorból kiemeljük és bizonyos relativ jólétet biztosítunk számára, java részben a kriminálitással is számoltunk. Valóban, ha Európa a népek vagyoni jólétének emelésére csak annyit költene, amennyi ma a políciának szükséges, valószinüleg megjavulnának a bünözési arányszámok s nem kellene folyton a rendőrség szaporításáról gondoskodni.

Martinet irja: „Amilyen a vallásunk, olyanok vagyunk." Másutt ismét: „Nem kell bizonyítanunk, hogy az erkölcstelenség és a vallástalanság szétrombolja a családot." Ugyan-

erőszakoskodásra hajlamos. A munkát nem szereti, bosszuálló, kegyetlen stb. Ezt a nyilvánvaló degenerációt, amelynek egy egész nép áldozatul esett, Beaumont a szolgaságnak és a sokoldalu elnyomatásnak tulajdonítja. A nyomor végletei és a nemzedékről nemzedékre szálló szolgaság, az elnyomatás, kiölték a nép nemesebb hajlamait és a bűn burjánzott fel ott, ahol valaha az erény díszlett. Azt szokták mondani, hogy a körülmények mostoha befolyását a charakter kialakulasára, megfelelő életbölcsesség ellensúlyozhatja. Ha az egyenekre nézve meg is áll ez a felfogás, a tömegekre vonatkozólag ugyanezt nem mondhatjuk, mert magas filozófiát az átlagembertől nem várhatunk és vannak viszonyok, amelyekben — azt hiszem — Sokrates bölcsessége is elégtelen volna. Morton szerint a bünözés elleni küzdelem*) Angliának évenkint mintegy 178 millió frankját emészti föl és ennek dacára a bünözés sokkal nagyobb arányokban szaporodik, mint az a népesedésnek megfelelne. Az ír nép pszichikai elzüllése lépést tart a fizikai degenerációval. Müller említi, hogy az írek még 200 évvel előbb magas termetükkel és szép nemes arcukkal tüntek ki, míg ma a néger típust közelítik meg. Ugyanazon fajnál is jelentékeny elváltozást tapasztalunk. Igy az európai török a tiszta elliptikus típust tünteti fel, míg a középázsiai török a mongol típusra emlékeztet. Müller e tényt a civilizációnak és a szociális viszonyok javulásának tulajdonítja. Mehwald tanuskodik, hogy a norvégek, a szabadság és a viszonylagos jólét ölén, a régi idők embereinek becsületességét, nemeslelküségét, vendégszeretetét és erkölcsösségét egyaránt megőrizték. Norvégiában az idegen félelem nélkül utazhat, mindenütt barátságos fogadtatásra talál, kizsarolástól senkinek sem kell félnie stb. Norvégiában nincs szociálizmus, nincs specifikus bünöző, de a nyomoruság és az elnyomatás keserűségei is ismeretlenek s ezért az európai értelemben vett políciára nincs szükség. Mindezekre való tekintettel részben igazat kell adnunk azoknak, akik azt mondják, hogy a kriminálitás ellen harcolni annyit tesz, mint a nyomor és a szolgaság ellen küzdeni.

*) Anglia 15000 fegyence 24 millió koronába (átlag fejenként 1600 korona) kerül.

csak ő mondja, hogy az erkölcstelenséget mindig a vallástalanság előzi meg. Pár szavunk van Martinet megjegyzéseihez. Abból, hogy valaki a keresztény vallás hívének vallja magát, épen nem következik, hogy keresztényi életet él; ha azonban vallása szerint él, akkor csakugyan elmondhatjuk, hogy amilyen a vallásunk, olyanok vagyunk. Korunkat tekintve nem tagadhatjuk, hogy a kereszténység kovásza nem hatotta át annyira a tömegeket, hogy a keresztényi gondolkodás és cselekvés minden irányban érvényesülne. Sokan vannak, akik keresztényeknek, sőt jó keresztényeknek vallják magukat, jóllehet pogányul gondolkodnak és még pogányabbul cselekesznek. A kereszténység a szeretet vallása. Hol az Állam, amely minden intézményében keresztény volna? A háborúnak, a diplomáciának, a párbajnak stb. mi köze a szeretet elvéhez? A vásár, a piac, a gazdasági rendszer, az egyének nyilvános és magán érintkezése megfelel-e a keresztény morál principiumainak? S vajjon, ha a keresztényi felfogás és a gyakorlati élet közt minden irányban több-kevesebb disharmóniára akadunk, joggal mondhatnók-e, hogy amilyen a vallásunk, olyanok vagyunk, vagy következtethetünk-e a keresztény vallás erőtlenségére? Ha a vallásos élet gyenge lábon áll, ebből nem az objectiv, hanem legfeljebb a subjectiv értelemben vett vallásra, tehát a vallásosságra következtethetünk.*) Ám ha a

*) Felemlítik az ír népet, amely minden vallásossága dacára erősen hajlik a kriminálitásra. Bizonyos az, hogy az írek hitökhöz ragaszkodnak és mélyen vallásosak, de a tudatlanság, mely a nyomor rendes társa, az abszolút lekötöttség, melynél fogva minden időt a kenyér megszerzésére kell fordítaniok, nem engedik, hogy az az igazi vallásosság kiérlelődjék bennök, amely csakugyan kizárja a kriminálitást. Az olyan vallásosság, amely mellett a kriminálitás is megfér, csak a külsőségekhez ragaszkodik, de sem az észt, sem a szivet meg nem hódította. A tudatlan embernek egész valójában, összes kvalifikációjában, meggyőződésében, gondolkodásmódjában és vallásosságában is visszatükröződik a tudatlanság. A vallásában tudatlantól nem várhatjuk, hogy a hitelveket és az azokból folyó erkölcsi szabályokat a gyakorlatba is átültesse. Azonfelül a nyomorral küzködő és megkínzott ember nehezen fogja megérteni, hogy mikép lehet szeretni azokat, akik őt legázolták, eltiporták, szeretetlenséggel elhalmozták. Éhes gyomor nem veszi be a prédikációt. Szegjünk kenyeret számára és készségesen meg fog hallgatni bennünket. Az eltiport, a keseredett szívü ember lelke olyan, mint az az evangeliomi sziklás hely, ahol a jó mag gyökeret nem verhetett, s a

vallásosság a nyomorultat nem terelheti le minden esetben a kriminálitás mezejéről, azért nem kell kicsinyelnünk a vallásnak a szegényre gyakorolt befolyását, mert a vallás számtalanszor visszatartja, máskor a bűncselekmény szelidebb lebonyolítására készteti, szenvedélyes kitöréseiben mérsékli, türelemre és a tett elkövetése után a bánatra hangolja a vallásához ragaszkodó szegényt. A rossz társadalmi és gazdasági medium rendkivül megnehezíti a papság munkáját s a vallásos nevelést sokban akadályozza. Igy terem a fél vallásosság, amely természetesen csak fél eredménynyel számolhat be. A keresztény pap az igazságot, szeretetet és békét hirdeti. A templomon kivül ellenben az igazságtalanság, a szeretetlenség és a torzsalkodás szelleme uralkodik. Az élet a tanítással ellenkezik. A példák csak kivételesen igazolják a hallottakat. Pedig „verba movent, exempla trahunt“; és „minden Demosthenesnél szebben beszél a cselekedet.“ Ez a körülmény a szilárd meggyőződés kiérlelődését akadályozza, amelyre pedig a példákban rejlő hatalmas szuggesztió ellensulyozására feltétlen szükség volna. Ily értelemben mondhatjuk, hogy *a rossz társadalmi és gazdasági mediumban az igazi vallásosság nem diszlik,* s az evangeliumi jó mag, alkalmas talaj hiányában, részben kárba vész.

Sajátságos, hogy a másik gazdasági véglet, a gazdagság, még kevésbé kedvez a kereszténységnek. Ezért is igazat kell adnunk azoknak, akik programm gyanánt hirdetik, hogy a gazdasági végleteket meg kell szüntetnünk, a völgyeket be kell töltenünk, a hegyeket pedig el kell simítanunk, ha az emberiség boldogulását, megvalósítását igazán akarjuk. Ha a nyomort megszüntetjük és erre az egyéni és közületi nyugalmat biztosítjuk, a békés és nyugodt fejlődés áldásaira, az igazi vallásosság felvirágzására méltán számíthatunk. A küzdelmet az egész vonalon egyszerre kell megindítanunk. Mindenki tegye meg a magáét. Az Állam, a társadalom, a vallások képviselői, a kisebb nagyobb közületek és az egyesek

jó feltétel kivitelét az első kedvezőtlen körülmény meghiusítja. Ha az írek olyan nagyon ragaszkodnak a keresztény valláshoz, ez onnét van, mert a szegény, az üldözött, a keresztény világnézletben s a végső kiegyenlítés boldog reményében vigasztalásra talál, mely tényben kifejezésre jut a szabály, hogy *a vallás a szegényre nézve életszükséglet.*

mindnyájan hivatottak a nagy munkára, mely az emberi típus tökéletesítésében csúcsosodik ki. A politikai közületekbe sorakozott ember teremtsen kedvező mediumot, az indivídumok kimunkálása ellenben a vallási és a társadalmi közületek, úgyszintén az egyének hivatása. Minden munka értékes, minden fáradozás dicséretes, amely az egyesek s az összesség nemesbülésének előmozdítására alkalmas, mégis azt hisszük, hogy a keresztény vallás tevékenységét első sorban kell méltatnunk. Míg minden más működés a kedvező feltételek megteremtésén fáradozik, addig a keresztény vallás a tulajdonképeni „causa“-ra, az egyénre fekteti a fősulyt s az egyén boldogulását oly tényezőkre alapítja, amelyek magában az egyénben adva vannak és rendelkezésére állanak. A keresztény vallás nem zárkózik el a feltételek méltatása elől, de az egyént a tökéletesedésnek és boldogulásnak azon egyedül helyes utjára tereli, amelyen célját minden egyéb föltételtől függetlenül elérheti, s kinek-kinek — úgy szólva — a maga kezébe teszi le sorsát, boldogulása kulcsát. A gyakorlati kereszténység a szegénység degeneráló hatását és a gazdagság veszélyeit hatalmasan ellensúlyozza, midőn helyes világnézletre tanít, s az eredet és a vég kérdéseire vonatkozólag annyi felvilágosítással szolgál, amennyire szükségünk van, hogy azt a helyes utat eltaláljuk, amelyen az isteni ideált, az emberiség és az egyén eszméjét megvalósíthatjuk. A kereszténység megtanít bővelkedni és szűkölködni, megtanít arra az életbölcseségre, amelylyel, ha valaki rendelkezik, minden javára válik: omnia cooperantur in bonum. A kereszténység az önismeretet, a rossz hajlamok elleni küzdelmet s a tökéletességre való törekvést nemcsak sürgeti, hanem a bünözési hajlamokból való kibontakozás módjával s a tökéletesedés titkaival is megismertet. Végre — ami a legfőbb — mérhetetlen erőforrásokkal rendelkezik, amelyekből ha valaki merít, a keresztény igazságoknak nemcsak mélyebb átértésére, hanem gyakorlására is képesül.

Közönségesen szemére vetik a kereszténységnek, hogy a szeretet magasztos elvével nem tudta áthatni a tömegeket, a bünözés elhatalmasodását nem képes feltartóztatni, szóval kevés pozitiv eredményt mutathat fel. Az abszolút hidegtől a + 1-ig nagy a távolság, s ha + 1-nél még mindig hidegről panaszkodunk, ne feledjük, mily óriási munkába került,

mig a — 270°-ról a + 1-ig feljuthattunk. *A kereszténység*, midőn az erkölcstelenség fertőjében sülyedt római birodalmat felemelte, a barbár népeket megszelidítette, s a barbárok egészséges vérével felfrissitett Európát a szeretet elemi feladványaira megtanította: *gigászi feladatot teljesített.* A kereszténység sohasem pihent, nyugalmat nem ismert, s míg egyrészről a tudományokat és a művészeteket ápolta, másrészről szenteket nevelt, akik élő képekben mutatták be, hogy Isten és a felebarát szeretetétől hevített lélek a tökély mily magas fokára juthat. Midőn a kereszténység az emberiséget így nevelte, a szeretet elvét intézményesítette s a népeket a középkor vadságából kiemelte, minden idők háláját és elismerését kiérdemelte. Ha csekély az eredmény, ne feledjük, hogy a kereszténységnek nagyon is sok olyan ellenséges tényezővel kellett megküzdenie, amelyeknek baráti támogatására, szövetségére számíthatott volna.

Amit a kereszténység az emberiséggel művelt, azt minden egyessel meg kell ismételnie, s ha bizonyos tekintetben kedvezőbb a medium, mint volt valaha, ha szelidebbek is az idők mint régente, másrészről a tömegekbe verődött emberre nézve meghatványozódott a romlás veszélye s a mai materialisztikus korban nehezebb kiemelni az egyént az önzés világából, mint a letünt századokban, midőn a durva külső s a nyersebb szokások gyermeteg kedélyt és egyszerűbb, a jóra fogékonyabb szívet rejtegettek. Ha lemérhetjük is a jót, amit a népek a keresztény vallásnak köszönhetnek, ki mérheti meg a rosszat, amelytől az emberiséget megóvta. Az annyira dicsőitett buddhismust civilizáló működésében összehasonlíthatjuk-e a kereszténységgel? Mely kultúra vetekedik az európai, a keresztény kultúrával? Hol volnának ma a népek, ha a római idők romlottsága a kereszténység hatalmas szirtjein meg nem törik? Vajjon ennek az egészséges vérnek, melyet a barbárok hoztak, nem kellett volna-e hamarosan megromlania, ha a keresztény vallás a józan erkölcsök szeretetét fel nem kelti, s a népeket a bűn megutálására meg nem tanítja? Ha a kereszténység a legkedvezőtlenebb mediumban, csaknem folytonos üldözések közepette ily nagy dolgokat mível, mire volna képes kedvezőbb mediumban az állami és társadalmi tényezők barátságos támogatása mellett, ki mondhatná meg?

A terheltség hajlamosít, a nyomor a szunyadó rossz csirákat életre kelti és tovább fejleszti, annál is inkább, mert *a nyomor ölébe utalt egyes rendesen nélkülözi azt a nevelést,* amely a rossz hajlamok kifejlődését meggátolta volna. A nevelésnek azonban positiv oldala is van. A helyes nevelés feladata az emberi természet s az egyéniség nemesebb kvalifikációit kifejleszteni, érvényre juttatni, a jelentkező rossz hajlamokat pedig háttérbe szorítani. Ebben áll az igazi kultúra, amelyet a közület egyetlen tagjának se volna szabad nélkülöznie. A nevelés első sorban családi, azután társadalmi, illetőleg állami feladatot képez. Ahol a családi nevelés hiányzik, ott a társadalom, illetőleg az Állam volna hivatva arra, hogy az első sorban hivatott tényezők mulasztását pótolja. Ám ez csak kivételesen történik meg. Rendesen az történik, hogy a szegény emberrel senki se törődik, futnak, irtóznak tőle. Tagadhatatlanul, a szegény külsejében van valami visszataszító, s az élet azzal a szomorú tapasztalással szolgál, hogy a szegénység alsóbb szférái a belső nemesség kijegőcödésének sem kedveznek. A szegénynek nincs becsülete, rendesen gyanus szemmel nézik s a vele való érintkezést kerülik. Ekkép magára hagyatva s a hasonszőrüek társaságára utalva asszimilálódik és teljesen a degenerációnak esik áldozatul, ami annál könnyebben sikerül, mivel a hiányosan felépített vagy öröklésesen terhelt szervezetben a megfelelő ellenállási képesség természetszerüleg hiányzik. Ha az egyént a fejlődés stádiumaiban elhanyagoljuk, testi és szellemi szükségleteit ki nem elégítjük, az egyéniség árnyoldalai előtérbe jutnak, a fizikai és pszichikai gyarlóságok, fogyatkozások felhalmozódnak, pedig ezek a kriminalitás előfutárai.

A nyomor megnyomorít, a küzdelemre képtelenné tesz, s miután a magábaszállásra, az önjavításra időt nem enged, az elzüllés processzusát misem tartóztathatja fel. A nevelés hiányának kell tulajdonítanunk azt a szomoru jelenséget, hogy a 16 éven alóliak kriminalitása Európaszerte megdöbbentő arányokban növekszik. Az örökléses terheltség és a rossz medium a kiskoruak kriminalitását eléggé megmagyarázzák. A nyomorúságot — ami a nevelés ügyét illeti — a lehető legrosszabb mediumnak tekinthetjük. A szegénynek nincs ideje arra, hogy gyermekeivel foglalkozzék s folytonos lekötöttsége

az annyira szükséges jellenőrzést is lehetetlenné teszi. Bizonyos, hogy az emberekkel való érintkezésnek megvan a maga nevelő hatása, csakhogy minden attól függ, hogy kikkel érintkezünk. A szülő, aki kora reggeltől késő estig dolga után lát, kénytelen a gyermeket magára hagyni, aki igen gyakran már gyermeksége első éveiben megtanulja azokat a dolgokat, amelyeknek korai tudása csak romlását sietteti. *Az iskolai nevelésről,* amely arra volna hivatva, hogy a házi nevelés hiányosságát pótolja, *alig szólhatunk valamit.* A jó tanító ugyan nemcsak oktat, hanem nevel is, de nevelési tevékenysége csak általánosságban mozog, s az egyénekre ritkán terjeszkedik ki. Egyébiránt, ha elmondhatjuk, hogy kevés a jó tanító, teljes bizonyossággal állíthatjuk, hogy a jó nevelő ritkaság számba megyen. A puszta tanítás, az abc ismerete, az irás, számolás stb. nevelés nélkül semmit sem ér, sőt káros, mert veszedelmes egyoldaluságot idéz elő a kedély rovására. Ha pedig a kimüvelt értelem az önzés szolgálatába szegődik s ugyanakkor a kedély és a lelkiismeret ellenőrzését nélkülözi: a bünözési tevékenység lényeges feltételei adva vannak. A mai oktatási rendszer a kedélyi élet kimunkálásával és a gyengéd lelkiismeret kimüvelésével nem sokat gondol.*) Jóllehet a puszta értelmi kimüvelődés soha nem pótolhatja a nevelést, mégis amennyiben a magasabb tehetségeket kimüveli és az alacsonyabb rangú ösztönöket visszatartja,

*) Mint iskolaszéki elnök magam is arról győződtem meg, hogy a tanítási feladatok a tanító összes tevékenységét igénybe veszik. Soha nem hallottam, hogy bárki is érdeklődött volna az iránt, hogy nevel-e a tanító, mindenki csak azt kereste, hogy elvégezte-e a kitűzött tananyagot, s mert a feldolgozásra váró anyaghalmaz igen nagy, a tanító rendesen csak a fegyelem fenntartására és az iskola körül elkövetett bűnökre szoritkozik; sőt sok tanító egyenesen azon téves véleményben van, hogy az iskolán kivül elkövetett bűnökre vonatkozólag a kis delinquenseket nincs joga felelősségre vonni. Általában az a hit érlelődött ki bennem, hogy az oktatási politika abban a téves meggyőződésben van, hogy a felvilágosodás és a nevelés fedik egymást és: „unterrichten heisst versittlichen." A tételt — materialisztikus értelmezésében — a tapasztalás megcáfolja, sőt épen ellenkezőleg igazolja, hogy az u. n. modern felvilágosodásnak mást mint a kriminalitás felszaporodását alig köszönhetünk. A közoktatási politika (nálunk) egyelőre csak az alkoholizmus elleni küzdelmet vette föl programmjába, pedig a jó nevelő minden bünözési tényező és minden bűn ellen harcol.

az egyén elzüllésének esetleg útját vágja; másrészről pedig az értelmi képzettség bizonyos fokán túl az önbirálás és az önnevelés életszükségletté válik, s az egyén saját nemesbülésének kimunkálására képesül. Ezt az előkelőbb szellemi képzettséget azonban ma még a felsőbb iskolák is ritkán adják meg, annál kevésbé várhatjuk tehát a nagy többségtől, hogy a hiányzó nevelést öntevékenységével iparkodjék pótolni. A legkitünőbb statisztikusok és büntetőjogászok (Quetelet, Oettingen, Garofalo, Corre, Reich) egyetértenek abban, hogy az iskola nevelés nélkül semmit sem ér. Nem kell soká bizonyítanunk, hogy a hidegen számító intelligentia, ha a bünözés területére szorul, sokkal veszedelmesebb, mint a műveletlen elem a maga gonoszságában. Garofalo pedig arról panaszkodik, hogy *a társadalom ellenségeinek legnagyobb contingensét épen az iskolázott elem szolgáltatja.* Ennek okát Reich az oktatás materialisztikus irányában keresi és nyiltan kimondja, hogy a materializmus, midőn a vallástalanságot terjeszti, rossz szolgálatot tesz a társadalomnak, mert a vallástalanságot rendszerint nyomon követi az erkölcstelenség; az erkölcstelenség pedig és a kriminalizmus olyan két szomszédos birodalom, amelyeket biztos határvonal sohasem választ el egymástól, s mint szövetséges nagyhatalmak a legjobb egyetértésben élnek és kölcsönösen „jó szolgálatot“ tesznek egymásnak.

Bretagneban a XVII. és XVIII. században feltünően csekély volt a kiskorú bünözők száma. Corre és Aubry, midőn ezen jelenség okát kutatják, arra a meggyőződésre jutnak, hogy e szerencsés viszonyok magyarázatát a religióban kell keresnünk, „amely a nevelés legalkalmasabb eszköze, a szenvedélyek legbiztosabb féke.“ Ha ez igy van, akkor a vallásról elmondhatjuk, hogy az, midőn az állami és a társadalmi boldogulás alapját, a jó erkölcsöket védelmezi, oltalmazza, az egyén legnagyobb jótevője, leghivebb őre és egyben a közbéke jóságos őrangyala. Heinroth ugyanazt vallja, amit egyik nagy költőnk hangoztatott: „Minden Állam támasza, talpköve a tiszta erkölcs.“ Berzsenyink nagyszerű mondását mégis azzal toldja meg, hogy az erkölcsösséget kizárólag a vallásosságra vezeti vissza. Reich még tovább megy, midőn azt állítja, hogy „a hivatásos bünözőnek halvány sejtelme sem

lehet a religióról és annak tartalmáról“ és ebben igaza is van. Nem állítjuk, hogy a mély vallásosság az erkölcsi lapsusoktól vagy bár a bünözéstől biztosan és minden esetben megoltalmaz, annál kevésbé, mert „az igaz is hétszer esik“, és szenteket is láttunk megbotlani, de annyi bizonyos, hogy az a sajátszerű habitus, az akaratnak állandóan bünöző iránya vallásos egyénben ki nem fejlődhetik. A vallásos embert is elragadják a szenvedélyek, de bárha bünözésre vetemedik is, bűneivel meg nem alkuszik s a rossz hajlamok elleni harcot föl nem adja. Két eredményében egybevágó bűncselekmény közt tehát a kiváltó alanyokra való tekintettel, óriási különbség foroghat fenn, ami gyógykezelési szempontból is különös figyelmet érdemel, mert más elbánás alá esik a bünöző ha a malitia, a gonoszság, vagy ha az infirmitas, a gyarlóság vitte a bűn elkövetésére. Valljuk meg azt is, hogy ugyanazt a bűncselekményt, akár a klasszikus, akár a természettudományi büntetőjogi iskolák álláspontjáról tekintsük, máskép kell elbirálnunk, ha gyarlóságból fakad és máskép, ha gonoszságból származik. Az egyik a bűncselekmény elkövetésének esete, a másik pedig a tulajdonképeni bünözés, amely utóbbi esetben már a degeneráció ténye forog fenn. Fájdalom, be kell ismernünk, hogy Reichnak bizonyos tekintetben akkor is igaza van, midőn az egyházakról azt mondja, hogy azok „nincsenek abban a helyzetben, hogy a vallásos nevelés feladványát érdemlegesen betölthessék“, s csak „kevés papnak van meg a kellő bátorsága, hogy az egyénekkel komolyan foglalkozzék, s a kedélyek kiművelésének vagy problemáját programmszerüleg munkába vegye.“ Az egyházakra vonatkozólag ugyan azt látjuk, hogy az Államok napról-napra több akadályt gördítenek az egyházak elé, ezért természetes, hogy *azoktól a sokféleképen bilincsekbe szorított és minden oldalról akadályozott egyházaktól nem is várhatjuk el, hogy azt az eredményt érhessék el, amit az igazi szabadság legében, minden nehézség nélkül megvalósíthatnának.* Ami pedig a nevelés feladványát illeti, látjuk, hogy a papság mindinkább csak az ifjuság nevelésére szoritkozik, mert a szó tulajdonképeni értelmében vett lelkipásztorkodás a hivek felszaporodásával hova-tovább lehetetlenné válik. A nyomoruság világában hiányos az iskolai és a vallásos nevelés. Amit az iskola meg-

tagadott, azt az élet még megadhatja, ezért *joggal emlegetik az „élet iskoláját“, mely néha a szoros értelemben vett iskolázottságot csaknem teljesen pótolja.* Ám ha a tudatlanabb elem nálánál nemesebb, előkelőbb lelkekkel nem érintkezhetik, vagy ha még a saját osztálybeliei közül is kitagadva a megbélyegzettek kasztjára van utalva, csoda-e, ha az egyén a degeneráció utjára. téved s végkép elzüllik, az élet iskolájában pedig tökéletesen beérik a bünözésre.

* * *

A költők az élet tengeréről beszélnek. Valóban az életet tengerhez hasonlíthatjuk amelyen a törékeny hajócskában utazó nem is sejti, hogy alatta, fölötte és köröskörül szóval mindenünnen ezer meg ezer veszély környékezi. Ha derült az ég, csendes az idő, nyugodt a tenger, a merész hajós egy pillanatra azt hiszi, hogy uralkodik a vizeken, s a nap barátságos sugarai épúgy mint a lágy szellő, neki hódolnak, őt szolgálják. De ha a nap elrejti orcáját, ha fölkerekedik a szél s megmozdul a tenger, hamar kiábrándul az ember, megismeri gyarlóságát és aggódó tekintettel keresi a kikötőt, ahol oltalomra számíthat. Vannak bizonyos veszélyes helyek, ahol a sötét éjszakában kigyulladnak a tüzek, amelyek mig a hajóst a tenger alatt ólálkodó szirtekre figyelmeztetik, más részről a veszélyben forgót biztos kikötőbe kalauzolják, ahol az ellenséges elemek neki többé nem árthatnak. Az élet csak kivételesen ragyogtatja fel a szerencse napját, a nagy többség nem ismeri a békét, a nyugalom csendjét, meg kell küzdenie a háborgó elemekkel. Nemcsak a tengernek, hanem az életnek is megvannak a maga áldozatai. Valamikor a sötét középkorban, az élet viharaiban küzködőt a vallás biztató világossága tájékoztatta, s a hajótörötteket a kolostorok csendes kikötője hivogatta, ahol a szenvedő megenyhült, a sebesült meggyógyult, s fáradt lélek a pihenésben uj erőt gyüjtött: regenerálódott. Kolostorok ma is vannak, de ezek csak a hit és a vallásosság utján kinálják az óhajtott békét, a csendet és nyugalmat, ezt az utat pedig csak kevesen ismerik. A sorsüldözött ember a világban nem találja fel a kolostor békéjét, nagylelkü szeretetét, s a bukottat nincs ki felemelné, meg-

vigasztalná, s önmagának visszaadva további tevékenységre, küzdelemre serkentené. Az élet küzdelmeiben megnyomorodott, hitében megfogyatkozott embernek más asylum alig akad, mint a börtön és a kózház.

Midőn a XVIII. században a hitetlenség szele végig sírt Európa országain, s a szerzeteket elsöpörte, az élelmes kormányférfiak pedig az üres kolostorokat börtönökké, kaszárnyákká és kórházakká alakították át, tudtokon kivül azt a nagy igazságot proklamálták, amely az események mélyén kutató ember előtt napról-napra tisztábban ragyog fel: hogy *a hitében megfogyatkozott embernek nincs szüksége a kolostorokra, hanem annál nagyobb szüksége van a fegyházakra, a kaszárnyákra és a kórházakra.* Heinróth erre vonatkozólag oly gyönyörüen nyilatkozik, hogy bármely egyházatyának becsületére válnék. Tudósunk leirja az Istentől elfordult ember nyomorúságát, szomorú vergődését, élénk szinekkel ecseteli az élvezeteket hajhászó ember testi és lelki elzüllését, amihez még hozzá tehetjük, hogy a társadalomban mennél jobban felszaporodnak a züllött elemek, annál nagyobb szükség lesz a kórházakra és a tébolydákra: a testileg tönkrement ember asylumaira, másrészről a katonaságra, a rendőrségre és a fegyházakra: a lelkében megnyomorított ember megfékező eszközeire. A kolostorok nemcsak a sorsüldözötteket, hanem a társadalom kitagadottjait is befogadták s a szerencsétlenség által ejtett sebeket a vallás vigasztalásával s a szeretet balzsamával gyógyítgatták, néha oly sikerrel, hogy a bünöző az örvény széléről a szentség magaslataira küzdötte fel magát.

Wargha poenitentiális kolostorokba szeretné elhelyezni a bünözőt, ahol a szent egyenlőség és a szeretet szelleme uralkodik, ahol kényszer nélkül megőriznék, megjavítanák és önkéntes vezeklésre tanítanák a társadalmi rend ellenségeit. Nem említi azonban, hogy kik lesznek azok, akik távol attól, hogy bünözőt becstelennek tartanák, testvérökké fogadják: akik nem iszonyodnak a romlott lelkü állat-embertől; akik a pszichikai contagium ellen bebiztosítva, megromlás veszélye nélkül, bátran érintkezhetnek a morális élet legveszedelmesebb betegeivel; akik mint szelid bárányok nem fogják átallani, hogy maguk közé bocsássák, azokat a vérengző bestiákat, szörnyü fenevadakat, kiket sem a törvény szigora, sem a fegyve-

rek éle, sem Isten, sem az emberektől való félelem vissza nem tarthatott a bünözéstől. Kik lesznek azok, akik arra a félelmes operációra válalkoznak, amelynek czélja lesz a vért, a bűnös hajlamokkal telitett vért lecsapolni, hogy a szervezetbe egészséges, tiszta vért eresszenek, amely nem ismeri a lázadást, az engedetlenséget, amelynek mozgási ritmusa, a jogrend és a józan erkölcsök ritmusával nem ellenkezik, amely a belső harmóniát visszaállítja, a degenerációnak utját vágja s a regeneráció nagy munkáját befejezi? Vajjon a materialista tudósok, avagy a humanizmusokkal kérkedő szekták tagjai? Vagy talán az Isten és a felebarát szeretetétől hevített keresztény szerzetesek, akiket a civilizáció nevében üldöznek, akik azonban már egyszer sikeresen szembeszálltak Európa vad embercsodájával s a római romlottság gonosz vérü ivadékaival? Megérjük, hogy materialista tudósok fogják felépíteni a szétdult kolostorokat. Wargha kiadta a jelszót. Sok okunk van hinni, hogy midőn vezeklő kolostorokat emlegetett, azokra a szerzetesekre gondolt, akik annyi nagylelkü, nemesen gondolkodó és aranyszívü embert neveltek, amilyenekre a világnak ma nagyobb szüksége volna, mint valaha. Ha Wargha csak egyetlen egyszer látott volna olyan kolostort, amilyenre neki szüksége van, amely arra a magasztos feladatra, a lelkek regenerálásának nagy munkájára, a sikernek csak némi reményével vállalkozhatnék, tudhatná, hogy az olyan kolostor belső világa önmegtagadásból, határt nem ismerő és egy életre szóló önfeláldozásból van összeszőve, pedig az önfeláldozást és az önmegtagadást csak a kereszténység ismeri és gyakorolja is egyuttal. Joggal feltételezhetjük tehát, hogy a materialista tudós poenitentialis kolostoraiban sem lehetnek mások, mint akik a kolostorokat építették s a kolostori életet kifejlesztették: a keresztény szerzetesek.

Voltak idők, midőn nemcsak a szerzetesek, hanem *az egész keresztény világ ajtót nyitott a bünözőnek,* ha poenitentiális ideje letellett, s a reá rótt vezeklésnek magát alávetette. A gondolkodás módjában, érzelmi világában, egész lelkében megújhodott embernek, akiről a bünözés Kain-bélyegét (poenas luere) lemosták, nem kellett többé (ad pristina redire) régi mediumába — melyben a bünözést megtanulta — visszatérnie, nem húzódoztak tőle, hanem testvéri szeretettel fogad-

ták és felkarolták. Vannak bizonyos bűnök, amelyeknél a medium változtatás a regenerációnak egyik főfeltétele. A bűnös ne térjen vissza azonnal a körbe, amelyben megromlott, nehogy a régi és megszokott ingerek ismét a bünözésbe sodorják azt, akinek csak akarata változott, vére és egész valója a régiben maradt, menjen tehát zarándokutra. Utjában mindenütt ajtót nyit neki a szeretet, megerősödik jó feltételében, s midőn az ellenkező, a jó szokás gyökeret ver benne, akkor jöjjön vissza s vegye föl a küzdelmet a régi viszonyok közt a régi ember ellen. Ma minderről szó sincs. A bünöző, akit egyszer a törvény már megbélyegzett, egyszer s mindenkorra ki van zárva abból a körből, amelyben otthonos volt; jóllehet kivánatos volna, hogy a jobb elemekkel érintkezhessék s a jóban megerősödhessék, nincs ki befogadja, s mert nem jó az embernek egyedül lenni, ismét visszafanyalódik a hitvány emberek társaságára, amely körülmény ujabb veszedelmet rejteget számára. Ha még csak a kriminalitás zárna ki s a kizárás elve csak a jó és a rossz elkülönzésére szorítkoznék, de a szegénység, sőt a vagyoni különbség, a véleményeltérés is kizáró okok gyanánt szerepelnek.*) Kimondhatjuk, hogy a kizárás ténye elkeserít, a keseredett ember pedig közel áll a bünözéshez; de az is bizonyos, hogy *ha a kizártnak kenyere van, kevésbé veszedelmes,* mint ha szükséget szenved, nyomorban sínlődik. *Lássuk a kizárás következményeit.*

Említettük, hogy a büntetés, legalább a közfelfogás szerint, becstelenít, amely körülmény káros következményeket von maga után. Akit az emberek elkerülnek, maguk közül kizárnak, annak nincs hitele; ha segítségre, támogatásra szorul, a jóakaró elemek pártfogását nélkülözi; a jobbak egyébként is elkerülik, csak egy út áll előtte nyítva, az amely a rossz társaságokba vezet, s az egyén szép csendben degenerálódik. A tapasztalás tanusága szerint, a kizárt elemek rendesen tömörülnek. A közös szerencsétlenség, az életmód egyformasága, a kulturális hasonlóság össszefüzik őket: igy

*) Láttam beteg csibét, amint az összes baromfisereg üldözte, vagdalta egyik is másik is, s ha egyideig békességben volt s a többiek közé visszakívánkozott, innen is, onnan is ujabb vagdalások, csipkedések figyelmeztették: nem való vagy közénk. Ugyanezt látom ismétlődve a társadalmi életben is.

alakulnak meg a kasztok. A kizárt kasztok az egységesen abnormális (testi, lelki) viszonyok, (a nélkülözés, egészségtelen viszonyok, a létért való küzdelem stb.) befolyása következtében, közös irányban fejlődnek, s bizonyos antiszociális közszellem képződik bennök, amely a zárt csoportot alkotó egyesek fölött uralkodik. A társadalom kitagadottjai szolgáltatják azokat az örökké háborgó elemeket, amelyek az egyesek jólétét és a közbékét állandóan veszélyeztetik. Az is megtörténik, hogy a magasabbra hivatott elemek, bilincseikből minden áron szabadulni akarnak, hogy azt a pozíciót, amelyet a születés, természetes képesítés vagy egyéb címek alapján igényelnek, elnyerhessék. Különösen akik eredeti pozíciójukat elvesztették, vagy helyzetük visszásságát és igazságtalanságát mélyen átérzik, azok iparkodnak teljes erővel áttörni a kasztok mesterséges korlátait. S ha a dolgok rendes utján nem mehetnek semmire, megkisérlik bármely uton-módon, a szövetkezés, esetleg a bünözés utján kitörni és érvényesülni. A siker mindkét esetben rítka és az egyénre nézve kétes értékü.

Az eredménytelen küzdelem — s ez a rendes eset — *a kedélyi élet depresszióját idézi elő*, amelyben a szimpátiás indulatok háttérbe szorulnak, az antipátiás hajlandóságok ellenben kifejlődnek. A másik lehetőség, hogy valaki csendes megadással viseli sorsát, csak kivétel számba jön. Ez már a világnézlet dolga. A mélyen vallásos keresztény lélek emberi és keresztényi méltóságának tudatát a balsorsban sem veszti el. A tiszta filozófia ellenben a szerencsétlenség ölén csak a legritkább esetben képesít a lemondás és a megnyugvás heroizmusára.*)

*) Hogy a világnézetnek mily befolyása van a bünözésre, Le Bon és Carey tanulmányaiból is kitünik. Le Bon az indusok szent könyvéből idézi azt a helyet, amely a szegénység demoralizáló hatását ismerteti, amely oda konkludál, hogy „a szegénység minden rossznak forrása." Carey szerint, s ez jellemző a modern európai kultúrára, a bünözés és a romlottság azokban a provinciákban ölt legnagyobb méreteket, ahol az angolok uralkodnak; Kelet-Indiában ellenben az európai értelemben vett bünözésről csak alig szólhatunk, úgyhogy a különbség szembeszökő. Reich midőn ezeket közli, arra a megállapodásra jut, hogy a materialisztikus felfogás volt az a különbséget előidéző tényező, mely az angolok által importálva nagyban elősegítette a bünözés kifejlődését. Mi pedig

A társadalom szörnyü kegyetlenségében, a kizárás tényében kell keresnünk a nagy francia forradalom egyik okát. A jólét és a tisztesség magaslatától letaszított, vagy az onnét kizárt ember felfelé tör, hogy pozíciót biztosíthasson magának. Ezen törekvésében magával szemközt találja a tényleges birtokosok zárt phalanxát, amely az alsóbb rangu elemek minden fáradozását meghiusítja. A századok folyamán azonban egyszer-egyszer megtörténik, hogy az ugyanazon célra törekvő kizártak sokasága, a tömegek elementáris erejével áttöri a gátakat, ledönti a korlátokat: ez a forradalom. Bármily szomorú és elkeserítő a tudat, hogy nincs helyünk a társadalomban, mégis — legalább a tömegekre vonatkozólag — csak a nyomor az a tényező, amely végleges megoldásokba kergeti az embert. Ha az éhség, a nyomorúság, a legutolsó szunynyadó energiákat is fel nem korbácsolná, a forradalom lehetetlen volna. A jóllakott tömeg békés hajlandóságu. Csaknem azt mondhatnók, hogy az emésztéssel járó természetes lusta-

hozzátehetjük, hogy nem a gazdasági rendszer visszásságában kell keresnünk a bünözés főtényezőjét, — mint ezt Reich általában vitatja — hanem a materialisztikus világnézetben, amely a sors kegyeltjeit megrontja, a szegényt, a sorsüldözöttet pedig megöli. A nyomort azonban mindenesetre erős másodrangú tényezőnek minősíthetjük. Ha Britt-Indiában a bünözés jobban elhatalmasodott, mint az angolok által nem inficiált területeken, ennek más oka is van. Köztudomású dolog, hogy Anglia pénzéhes közönsége lepi el a provinciákat, hogy vagyont szerezzen. (Azonban itt is azt tapasztaljuk, hogy a nyomor csak akkor veszedelmes, ha a szegény se Istenről, se vallásról nem akar tudni, röviden: ha a materialisztikus világnézletnek hódol, s a fizikai nyomor az erkölcsi nyomorúsággal párosul.) Aki pedig a pénzt nagyon szereti, elzüllik, ha már el nem züllött. Ettől a beözönlő szemétnépségtől a szegény hinduk jót bizonyára nem tanulhatnak.

Indiában a páriák szolgáltatják a büntettesek legnagyobb contingensét. Európának is vannak páriái, akik indiai rokonaikat a bünözés terén jelentékenyen felülmulják. Az európai páriák mindenféle fizikai gyarlóságokkal és erkölcsi fogyatkozásokkal megrakva, a renitenciára és a revolúcióra legalkalmasabb masszát alkotják. Ezen nincs mit csodálnunk. A kizárt elemekben a materiálizmus és a nyomor következtében lassan-lassan kiérlelődik a pesszimisztikus világnézlet, az ember- és a világgyülölet; csak kedvező alkalomra várnak, hogy bosszút álljanak azokon, akik őket kitagadták, emberi méltóságukból kisajátították s mert forradalmat minden szíre-szóra csinálni nem lehet, egyelőre az egyéni bünözés csatornáján vezetik le az antipátiás érzelmek túlmértékét.

ság szép csendben lefegyverzi a háborgó indulatokat. Az állatvilágban sok analog esetre hivatkozhatnánk, amelyek felfogásunkat igazolják. Ha az alsóbb osztályok elmondhatják a felsőbbekről: azoknak is megvan a maguké, nekünk is, egészen természetesnek fogják találni, ha a magasabb osztályok csak egymás közt érintkeznek. Mert ha akár szociális, akár értelmi fejlődés szempontjából még oly kivánatosnak látszik is, hogy az előkelőbb elemek a legalsóbbakkal is érintkezzenek, nem lehet tagadni, hogy ez a feladat a martyriummal határos, amelyre csak önfeláldozáshoz szokott lelkek vállalkoznak. A harmónia összehoz, a disharmónia szétválaszt. A hasonlók szívesen érintkeznek egymással, a különbözők azonban meg nem férnek. A farkas a farkasokkal, a bárány a bárányokkal sorakozik egy falkába. *Az ellentétes kvalitások kizárják egymást. Ez a társadalmi kizárás természetes oka.*

Azok az egyének, akik közt a különbözetek egész világa fekszik, nem fogják magukat jól érezni egymás társaságában. Az ellentétes gondolkodásmód az érzelmi differenciák, surlódásra, összeütközésre vezetnek, ez pedig mindig kellemetlen. Senki se keresi fel szívesen az olyan társaságot, ahol őt meg nem értik, ahol a társalgás kölcsönös ellenmondásokból szövődik össze.*) Azonban ha az értelmes az értelmetlennel, a jó a rosszal nem szívesen érintkezik, annak még más oka is van, amelyet az erők parallelogrammja kézzelfoghatólag megmagyaráz. A tudomány magasabb ormaira törekvő, minden szép és jóért hevülő léleknek csak hátrányára szolgál, ha sorsát az értelmetlen, otromba s minden tudományos exigencia és eszthetikai érzék nélkül szűkölködő tömeghez kapcsolja. Ő

*) Megsejtették ezt a nagy francia forradalomban is, azért midőn az egyenlőséget proklamálták, minden valamire való fejet lenyaktilóztak. Ha az arisztokraciát, amely az ellentétes politikát képviselte, ha az előkelőbb polgári osztályt, amelynek vagyonára éheztek, nem kimélték, azt könnyen megérthetjük, de ha Lavoisier-t a tudós vegyészt s más értelmi előkelőségeket sem kiméltek meg, ennek oka csak az lehetett, mert érezték, hogy a műveltségi differenciák az egyenlőség elvének teljes érvényesülését kizárják. Ha látjuk, hogy az a régi közmondás: „similis simili gaudet“, a társadalomban is érvényesül, a homogen elemek felkeresik egymást, a heterogen elemektől ellenben szabadulni igyekeznek, e tényben ugyanazon törvényszerüség nyilatkozik meg, mely a fizikában, a chemiában, sőt az egész fizikai világrendben is érvényesül.

felfelé tör, a massza lefelé huzza, s míg a masszát feljebb vonszolja, maga hátra marad. Az ellentétes erők csak az átló irányában érvényesülhetnek. Nem képzelhetnénk nagyobb szenvedést, mintha valamely tudóst a kafferek közé száműznének, ahol senki se akadna, aki őt megértené, akivel gondolatait kicserélhetné. A néppel érintkező intelligencia meg fog érteni. Ők a civilizáció előőrsei, napszámosai. Aki a népet fel akarja emelni, annak előbb le kell szállnia, s a nép eszejárását, nyelvét stb. meg kell ismernie. Míg azonban értéket ad, a „semper aliquid haeret" elvénél fogva, ő is elsajátít valamit a néptől, gondolkodási módja, érzelmi világa s egész valója az átló irányában alakul. Mint a gyermekét szoptató anya, a népnevelő is elmondhatja keresztelő Jánossal: „Illum oportet crescere, me autem minui." Az időveszteséget s a magasabbra törő lélek gyötrelmeit, amelyet szükségképen éreznie kell, midőn a megsejtett ideáltól távol elmarad, nem ecsetelem, csak a kizárás természetes okait akarom megismertetni. Ha a mondottakat felgondoljuk, ha látjuk, *hogy még a hivatásból folyó kötelezettség élénk tudata mellett is nehéz az alsóbb elemekkel érintkezni*, nem vethetjük szemére a magasabb intelligenciának, ha elzárkózik s ha azt a kinai falnál is hatalmasabb válaszfalat, melyet a műveltségi különbözetek alkotnak, áttörni nem akarja, annál kevésbé, miután azon a nyilt kapun nemcsak ő mehet ki, hanem mások is bejöhetnek.*)

A materialisztikus felfogás önfeláldozást nem ismer. Ezért látjuk, hogy a modern apák apró kényelmeiket, gondtalan életüket nem akarják áldozatul hozni a családi szentély oltárán; az anyák ifjuságukat és szépségüket féltik, ezért nem szoptatják a gyermeket, s legfeljebb egy vagy két gyermek felnevelésére vállalkoznak, szóval a mai kor gyermekei mindentől irtóznak, aminek mozgató elve az önmegtagadás, az

*) Bizony a méhelyben és az eke mellett — már Cicero is felpanaszolja — semmi nemeset tanulni nem lehet. Ha az alsóbb elemekkel állandó érintkezésbe jutottunk, csak veszíthetünk és nem nyerhetünk. Ezért a materiálisztikus világnézlet szempontjából, midőn a magasabb osztályok az alsóbb elemeket kizárják, hogy maguk annál könnyebben törhessenek felfelé, csak azt teszik, amit a léghajós, ha magasabb régiókba kivánkozik: kidobják az akadályozó ballastot, tehát a józan számítás és az okosság szabályai szerint cselekesznek.

önfeláldozás, amit legjobban kifejez a már említett kedves jelige: „Illum oportet crescere, me autem minui." Andrássynkról mondják, hogy a közmondást: „megigérni könnyű, megtartani nehéz", a maga zseniális gavallérosságában megfordította: „megigérni nehéz, megtartani könnyű". Korunk határtalan önösségében szintén megfordítja a valódi altruizmus tételét: „Őneki növekednie kell, nekem pedig fogynom", s legalább a gyakorlatban azt az elvet követi: „Őneki fogynia kell, nekem pedig növekednem." Az önzésnek ez a jeligéje, mely eddig inkább csak a társadalmi és a politikai életben érvényesült, beférkőzött a családi életbe is, ahol mint mindenütt, mérhetetlen károkat okozott. Azóta nincs jó apa, nincs jó anya, elpusztul a család, elzüllnek a gyermekek, a népesedés csökken, mert mindenütt a „prima persona ego sum" elve uralkodik. Igy nem lehet nemzedéket nevelni, sem a családban együtt élni, sőt mint a legujabb idők mutatják, még a társadalomban se lehet megférni.

A materializmus logikai corollariuma az önzés, nem lehet a közületbe sorakozó egyén elve, a közületekben az altruizmus szellemének kell uralkodnia, mert *az egoizmus amint szétrobbantotta a családot, megzavarta a társadalmi békét, magát az Államot is fel fogja forgatni.* A materializmus bomlasztó hatását minden ponton tapasztaljuk, s a társadalom tapsokkal üdvözli a tanítást, mely minden jóból, nemesből kivetkőzteti s kézzelfoghatólag a romlás örvényébe sodorja. Mit kellene gondolnunk arról, aki tapsolna akkor, midőn a saját halálos itéletét hallja? Igen is szükségünk van arra, hogy a magasabb elemek az alsóbb ranguakkal érintkezzenek , őke oktassák, nemesítsék, s a civilizáció lépcsőjén lefelé kalauzolják. Szükségünk van arra, hogy a kizárás kegyetlen elvét, a keresztény szeretet, az altruizmus elvével helyettesítsük. A kereszténység nem ismer páriákat s nem engedheti, hogy a nyomor és az elkeseredettség a bünözés karjaiba üzze a szerencsétlent. A kereszténység, mely az önfeláldozás végleteinek köszöni létét, nemcsak ismeri és hirdeti, hanem meg is okolja és maga is gyakorolja az önfeláldozás nemes mesterségét, ezért az igazi civilizációnak, a családi és a társadalmi békének, az Államok jólétének nem a materializmus, hanem a

christianismus az igazi barátja, tevékeny munkása és oltalmazója.

A kizárás theóriája, a civilizáció vadhajtása, nem a christianismusból, hanem a materializmusból táplálkozik. Ha a szegény beáll materialistának, ha élni és élvezni akar, s a magasabb élvezetek hiányában, aljas gyönyörűségekben, érzéki élvezetekben keres kárpótlást és nem talál, mert még a moslékból sem ehetik eleget, csoda-e, ha felveti magában a kérdést: miért dolgozom, miért szűkölködöm? S ha a kérdésre megfelelni nem tud, s a rövid lét keserűségét borban és tobzódásban iparkodik feledni, s a bűnözésre beérik, a börtön vagy a hóhér kezébe kerül. Ha pedig a nyomoruság Scylláját és Charybdisét kikerülte, mit nyert? A kicsapongásokban tönkretett szervezet testi fogyatkozásokat, köszvényt és mindenféle betegségeket, a tékozlás nyomort, esetleg koldusbotot, a túlfeszített munkásság és a rendetlen élet korai halált hoznak számára. Ki csodálkozik azon, ha a minden oldalról megrövidített munkás, háborúról, forradalomról általános felfordulásról álmodozik, amikor legalább egy pillanatra lerázhatná bilincseit, s a zavarosban kényére-kedvére halászhatna. Ha pedig a szabadulás órája késik, ha a zavargások mitsem hoznak a konyhára és a bajok hullámai a szegény munkás feje fölött összecsapnak, szabadulásra pedig kilátás nincs, miért éljen? Az életből amennyire lehetett kivette részét, a gyönyörökből kikopott, betegség és nyomorúság vár reá, a szabadulásra csak egy út kinálkozik: az öngyilkosság. S a munkásnak a maga szempontjából tökéletesen igaza van. *Ne zárjuk ki a szegényt, a munkást; adjunk nekik részt az igazi civilizációból, az élet javaiból.* Ha a bűn utjára tévedt, gyógyítsuk meg a beteget, tegyük ismét emberré, s fogadjuk vissza a közületi élet gazdag örökségébe, hogy emberhez illően élhessen. Egy papot ismertem, aki az elveszett garast fáradságosan megkeresni érdemesnek tartotta, aki 99 juhot nem hagyta el, de a tévelygő századikat is meghódította s ezzel egy bűnbandát robbantott szét. Csendes munkásságért nem adnak érdemrendet, ne is adjanak: többet érdemel annál.

Ha képzelhetnénk egyeseket, akikből a jóravaló hajlandóság utolsó csirája is kiveszett, azokat csakugyan ki kellene

zárnunk a társadalomból. Szerencsére, a való életben soha nem akadunk olyanokra, akik a szó szoros értelmében javíthatatlanok volnának. Az emberi lélek mélyén, néha nagyon is mélyen, de mindig föltalálhatjuk azokat az isteni potenciális energiákat, amelyek az embert a legszerencsésebb metamorfózisra képesítik. Ez a szabály, e mellett harcol a praesumtio, az ellenkező eseteket csak kivételeknek minősíthetjük. Bizonyos azonban, hogy az említett metamorfózis — legalább a züllés alacsonyabb szféráiban — külső beavatkozás nélkül soha be nem következnék. Más részről pedig: „Qui tetigerit picem, inquinabitur ab ea", *a rosszakkal való érintkezés kétségtelenül veszedelmes.* Ezt a gyakorlati igazságot az emberiség már évezredekkel korábban ismerte. Igy a zsoltárosnál olvassuk: „cum perverto perverteris" ... „amicus stultorum similis efficitur. Seneca pedig: „Scabiosa ovis totum inficit gregem" (Ep. II.). Ha a jó a rosszak között is jó marad, ez csak kivétel, s ezért midőn Aristippustól kérdezték: mi volna a legcsodálatosabb az emberi életben, azt válaszolta: „Vir bonus inter improbos". Ábrahám szent és igaz ember, de ki kell költöznie földjéről és rokonai közül, nehogy ő vagy fiai elromoljanak. Ha egyetlen farkas is veszedelmes a bárányok közt, mi lesz a bárányból ha a farkasok falkájába keveredik. Egyetlen rodhadt alma is elég veszedelmet rejteget az ép almákkal teli kosárban. Ezért irja Juvenalis:

Sicut grex totus in agris,
Unius scabie cadit, porrigine porci
Uvaque conspecta livorem ducit ab una.
Sat. II.

Sz. Ágoston pedig: „Societas mala res contagiosa" l. II. conf.
„Amicitiae enim pares aut quaerunt, aut faciunt" s. i. t.
Mindezekre tekintettel méltán korholja hiveit az apostol: „Quae participatio justitiae cum iniquitate". II. Cor.

Ám ha a rosszak társasága a jókra veszedelmes, *a rosszakra nézve kivánatos, hogy a jókkal érintkezhessenek,* mert ugyancsak a tapasztalás tanusága szerint: „cum sancto sanctus eris" ... „qui cum sapientibus graditur, sapiens erit" ... (l. Ps. et Prov.). A rossz csak a jók közt javulhat meg. Már Seneca mondja: „sumuntur a conversantibus mores" (l. III. c. VIII.). Hogyan egyenlítsük ki az ellentétes érdekeket? Itt

ismét a gyengék és az erősek elméletéhez kell folyamodnunk. *Nagyon erős legyen a jóban az, aki a rosszak társaságát veszedelem nélkül felkeresheti, ellenben a gyenge már messziről kerülje el a rosszakat.* Warghát ezuttal nem hagyta cserben az ő kiváló praktikus esze. Igaza van. Leginkább a kolostori mediumban teremnek azok az erősek, akik veszedelem nélkül maguk közé bocsáthatják a morális élet farkasait. Itt, ahol az ember isteni erővel fegyverkezik, még a leggonoszabbakkal is az erkölcsi romlás veszélye nélkül bizalmasan érintkezhetik. Ha a rossz veszedelmes, s ha az egyénre szabályul elfogadhatjuk, hogy akit meg nem javíthat, azt el kell kerülnie, a tudatlanokról, az együgyüekről ugyanezt nem mondhatjuk. Egyébiránt úgy a jók, mint a rosszak világa tele van gyengékkel, ez utóbbiakkal pedig már nem oly veszedelmes az érintkezés. Ha az eltévedett gyengéket kizárjuk, fel fogják keresni a rosszak társaságát, ahol azután végkép elzüllenek. A kizárás elve a gyengék törvénye, ellenben az erősek kötelessége a rosszakat felkeresni, felemelni és meggyógyítani.

Mikép romlik meg a gyenge a hozzá hasonló gyengék vagy a nálánál erősebbek társaságában, ez már szorosan véve nem tartozik értekezésünk keretébe. Némelyek szerint az erősebb rossz a nálánál gyengébbet tekintélyével, tanításával, példájával rontja, mások bizonyos magikus befolyásokra vagy a szuggesztió hatalmára hivatkoznak. A kriminalitás orvoslása szempontjából elég annyit tudnunk, hogy amily helyes a kizárás elve feltételes értelemben, oly helytelen, ha kizárólagos értelemben hangoztatjuk és gyakoroljuk. A nem romlott lelkü, csak tudatlan gyengéket igazán nemes keblü emberbarátok sohasem fogják kizárni, vagy elkerülni.*)

*) *Van-e magikus befolyás?* Lehetséges-e. hogy a közületben élő ember határozottan és a külső érzékek alá nem eső módon, gondolati, érzelmi és cselekvési világában bizonyos irányítást tűrni kénytelen. Van-e gondolatátvitel, lehetséges-e az érzelmek átültetése, valamely akaratiránynak idegen akaratra való ráerőszakolása? Mily szerep jutott a szuggesztiónak, a telepathiának és a lélek mélyén lakó, előttünk ismeretlen ösztönöknek, amelyek sejtelemszerüleg tájékoztatnak és vezetnek ott, ahol nemcsak az érzékek, hanem a magasabb pszichikai erők is megtagadják a szolgálatot: ma még alig tudjuk. Lehmann kedvezőtlenül nyilatkozik a spiritizmusról és tagadja a spiritisztikus jelenségek valóságát. A szel-

lemek nem közölnek egyebet, mint amit a jelenlevők egyike tud, tudott, látott vagy hallott. A spiritizmus csak módját ejti annak, hogy mélyen a tudat küszöbe alá rejtett észrevevések napvilágot lássanak. Szerinte mindaz, amit a spiritizmus felmutat, csak subjectiv jellegű. A telepathiás jelenségekre vonatkozólag azonban elismeri, hogy azok sokkal gyakoriabbak, hogysem a véletlennek tulajdoníthatnók. Nincs szükségünk arra, hogy Flammarion casuisticáját olvassuk, a mindennapi élet elég esettel szolgál arra nézve, hogy a telepáthiás jelenségek létéről meggyőződjünk. Nincs szándékomban Lehmannal polemizálni, de azt hangsúlyozom, hogy a lencse sok dolog felől nem tájékoztat bennünket. Igy pl. nem mutatja be azokat a működő erőket és titkos folyamatokat, amelyek a bűnözést közvetítik. A helyes politikának sok mindennel kell számolnia, amit a lencse nem mutat. Nem tudjuk ugyan megmagyarázni, de ez a körülmény nem jogosít fel bennünket sem a kételkedésre, sem a tagadásra, csak nagyobb óvatosságra int az események megfigyelésében. Mit mond Lehmann? Azt mondja, hogy a lencse nem hazudik. Ha pl. a materializáció objectiv valóság, a lencsének be kellene számolnia róla. Tudjuk azonban, hogy az idegeket nemcsak a természetes ingerek (a látóideget a fény, a hallóideget a hang, a szaglóideget a különböző illó anyagok, az izlőideget az ízanyagok, a bőr tapintóidegeit a nyomás és hőbeli behatások) által és a megfelelő végszervek utján hozhatjuk izgalomba, „hanem bizonyos általános ingerek által akkor is, ha ez ingerek, az idegek lefutása közben hatnak az idegre. Ilyen általános idegingerek: az erőművi behatás, a hő, a vegyi behatások és a villamosság.“ Pl. „ha a szemet villamosan izgatjuk, e behatás fényérzést támaszt csakúgy, mintha a szembe fény jutott volna.“ (L. Klúg. Általános idegélettan. 127. és köv. l.) Mivel pedig a lencse csak a fénynyel kapcsolatos jelenségekről számol be, azon objectiv erőforrásokkal szemben, amelyek a fény közvetítése nélkül (pl. az általunk is ismert általános vagy egyéb ismeretlen idegingerek által) hozzák izgalomba a megfelelő idegeket, teljesen érzéketlen. A materializáció eszerint lehet subjectiv, s nem az alanyban székelő, hanem tőle független, önálló és az alanyon kivül eső objectiv erők által felidézett valóság, amely tehát a víziótól, ha a végeredményt tekintve nem, de a felidéző okot és a belső processust illetőleg, lényegesen különbözik. A lencse ugyan nem hazudik, de ebből még csak az következik, hogy anyaggal nem kapcsolatos, vagy a lencsével nem észlelhető anyagban működő külső erő, vagy az alanyban működő belső erők váltják ki azt az idegingerületet, amelynek eredményekép a vízió jelentkezik. A lencse tagadására tehát nem építhetünk. Mindezeket csak azért hangsulyozzuk, mert sem a mentalis suggesztiót, sem a magikus lefolyást, az érzéki észrevevés alá nem eső akaratnyilvánítást stb. nem tartjuk lehetetlennek, sőt ellenkezőleg lehetséges, hogy a cselekvő, titkosan működő idegen erők befolyása alatt áll.

(Egy előkelő tudományos angol folyóirat telepathiai kisérletről számol be. Richardson amerikai hipnotizör végezte a kisérletet egy mediummal, aki a 460 kilometer távolságban levő Nottinghamban tartózkodott. Először számokat, később mondatokat közölt a mediummal. A

„Magyarország“ (1903. 174. sz.) megjegyzi: „Az eset majdnem hihetetlennek tetszenék, ha előkelő tudós szem- és fültanuk nem bizonyítanák.“ „A hipnotizör kijelentette, hogy különös sugarak érkeztek agyába, amelyek „intuitiv ideát“ keltettek fel benne.“ Hát ehhez mit szól a lencse?) Lehetséges, hogy valamely gyenge egyéniségre, a nálánál hatalmasabb individuum puszta jelenléte, vagy bár csak ugyanazon födél alatti tartózkodása, közelléte — materialisztikus uton ki nem magyarázható módon, de a spiritisztikus vagy helyesebben spiritualisztikus elmélet szerint könnyen érthetőleg — zavarólag, mondhatnám bénítólag hatnak. Ettől a csendes, mintegy igézetszerű befolyástól meg kell különböztetnünk azt, amelyet az érzéki észrevevés közvetít. A tekintet, a hang, az arckifejezés, amelyekben bizonyos felsőbbség, erő, önérzet, meggyőződés stb. tükröződnek vissza, hatalmas benyomást gyakorolnak az észlelőre. Közönséges dolog, hogy a gyermek sejtelemszerüen idegenkedik valamely romlott lelkü egyéntől. Vannak visszataszító, szenvedélyektől végig szántott, különben csinos arcok, amelyeknek láttára a kis gyermek sirásra fakad, elfordul. Ismerünk nézést, amely megfagyasztja bennünk a vért. Voltak, akik megérezték a szobában tartózkodó tolvaj jelenlétét, a gyilkos leselkedését stb. Vannak egyének, akik nemcsak a betegséget, hanem a kort az erényt és a bűnt is megérzik. A betegségekre vonatkozólag orvostól hallottam, hogy már a küszöbön, sőt az udvarban megérzi, hogy milyen beteghez hívják. A tífuszra és a difteritiszre vonatkozólag magam is szavatolok. Reich azt mondja, hogy a korra, a bűnre vagy az erényre vonatkozólag szaglóérzéke őt is tájékoztatja. A szentek legendái tanuskodnak, hogy az erényt illatáról, a bűnt (Nerei Fülöp a tisztátlanságot) szagáról vagy más egyébről megérezték. (Pár éve széltében-hosszában beszéltek egy kutyáról, amely gazdája jegyesét, később feleségét ki nem állhatta, vele egy szobában meg nem maradt, semmit tőle el nem fogadott. Mit látott, mit érzett a kutya, ki tudná megmondani. Mikor aztán a menyecske urától megszökött, a csalódott férj ráemlékezett a hűséges állat örökös antipátiájára, megveregette a dogg fejét s így szólt: „okosabb voltál kutyám, mint én voltam.“)

Az emberben az ösztönök az értelmi élet kifejlődésével hátrább és hátrább szorulnak, de azért élnek és működnek, jóllehet a tudat küszöbén felül határozott alakban nem érvényesülnek. De még az ösztönökhöz sem kell fordulnunk, hogy azt a meg nem indokolható szimpátiát, antipátiát, kedvező vagy kedvezőtlen hangulatot, bizonytalan eredetü sejtelmeket megmagyarázzuk. Valószinü ugyanis, hogy az ingerküszöb alatt számtalan benyomást őrizünk, amelyek bizonyos határozatlan eredőben egyesülve, azt a sejtelemszerü állapotot idézik elő, amelyet jól ismerünk, anélkül, hogy róla beszámolni tudnánk. Épen nem közönbös tehát, hogy hol nevelkedtünk, kikkel érintkeztünk, kiknek a társaságára vagyunk utalva. Annak a néma suggesztiónak, amelyet az erősebb a gyengére gyakorol, az egyén nemesbülésére vagy elzüllésére való tekintettel, nem szabad csekély befolyást tulajdonítanunk. Ha az egyén befogadási képessége nagy és a hajlamosság nem hiányzik, csendesen megindul az assimilatio folyamata, a gyengébbnek az erősebbhez való

alkalmazkodása. Ezért nem valami szerencsés gondolat a bünözők öszszehalmozása; a szabadságvesztés-büntetési intézeteket, a korcsmákat, a túlzsúfolt lakásokat stb. pedig a pszichikai contagium melegágyainak kell tartanunk. Az erősebb egyéniségek, a hozzájuk hasonló gyengébbeket szabályszerint eredményesen ingerlik az utánzásra, illetőleg mindig felkeltik bennök az utánzási ingert. Az utánzásnak jelentékeny szerep jut úgy az erények, mint a bünözés világában. Ezért sóhajtozott Lacordaire atya szentek után. Az erősebb a hozzá nem hasonló gyengébben eleinte antipátiás érzelmeket kelt, amelyek gyakran félelemmel, utálattal vagy irtózattal párosulnak. A tiszta lélek nem birja ki a szemtelen (szúró) tekintetet, a bünöző gyenge pedig megzavarodik, midőn az erényes erősebbel találkozik. Mindezen esetekben azt kell hinnünk, hogy úgy az erény, mint a bűn, kiül az arcra, ott rejtőzik a hangban, a mosolyban, a tekintetben, s még ezer és ezer apró jelben visszatükröződik, amelyek már az öntudatba fel nem jutnak, de a disharmóniát; az alaptónus és a ritmus különbségét híven feltüntetik. Ezért nem türi a bűn az erényt és viszont. Csakhogy míg az erényes embert jobb meggyőződése, hite lefegyverezik, addig a bűnöst antipátiás hajlamai ellenséges cselekményeк kiváltására kényszerítik. Igy huzza az erény rendesen a rövidebbet. Az erősebb, mindegyik a maga nemében, imponál a gyengébbnek, tekintélylyé válik előtte, s a szuggesztió folyton erősbödő hatalmával uralkodik fölötte. Idővel már a gyenge teljesen elveszti önállóságát, elfogadja az erősebb gondolkodási, érzési és cselekvési módozatait, s amennyiben tőle telik, minden birálat nélkül, mintegy ösztönszerüleg mindenben utánképezi az erősebbet.

Ha az individuumok homogenitása hiányzik, az assimilatio folyamatát küzdelem előzi meg, de ha a gyenge huzamosabb időn keresztül az erősebb közvetlen befolyását tűrni kénytelen, az eredmény rendesen a gyenge csatavesztésével záródik le. A bünözésre nézve annyiban is fontos az erős de rossz charaktereknek a gyengébbekre való végzetes befolyása, amennyiben megérthetjük, miкép érnek be az egyesek egész észrevétlenül a bünözésre, mikép kerülnek teljesen idegen befolyás alá és önállóságukat elveszítve puszta eszközökké devalválódnak más erősebb egyének kezében, ami ismét a beszámíthatóságra nézve lényeges momentumot képez. „Cum sancto sanctus eris, et cum perverso perverteris.“ A kriminalizmus igazi kiérlelődése csak hatalmas közületekben lehetséges. Egyesek mindig akadtak, akiket a szenvedély, vagy a nyomor, bünözésre vitt, de az igazi specifikus bünözőnek az öröklött vagy szerzett hajlamosságon kivül iskolára is van szüksége, amelyben a bünözési atyamesterek csendes befolyása vagy valóságos nevelése, oktatása következtében teljesen beérik a kriminálitásra. Az élet iskolája legbiztosabban nevel. Míg a társadalmi rendszer bünözésre hajlamosit s a bünügyi politika a kriminalisztikus nevelésnek kedvez, míg az egyént meg nem védjük, meg nem őrizzük és a gonosz befolyások érvényesülésére alkalmat nyujtunk, addig a kriminalitás csökkenését nem remélhetjük.

Vizsgálódásaink eredménye gyanánt kimondhatjuk, hogy *a bűn talaját számos tényező készíti elő,* de mindezek ugyanazon forrásból törnek elő: a medium és az egyén egoizmusából. Ha az egoizmust kiirthatnók, a bajok, illetőleg a bűnök legnagyobb része kimaradna. Az egyén elzüllésében a medium minden esetben közreműködik, de azt egymagában csak kivételesen idézi fel. A degeneráció csiráját rendesen magában az egyénben kell keresnünk. A degeneráció, rendes kriminologiai értelmében oly fizikai vagy pszichikai elfajulásokat jelent, amelyek a közönséges erővel (berendezéssel) dolgozó egyént a legalis tisztesség rendes kerékvágásából kitérítik és állandóan antiszociális magasztalásra késztetik. A degeneráció lehet *öröklött* (fizikai), ha a nemzés ténye közvetíti; *szerzett* (pszichikai és fizikai), ha erőszakos külső befolyásokra, behatásokra vezethetjük vissza.*) Degenerációról szólhatunk fizikai vagy pszichikai értelemben. A *fizikai* degeneráció az eszményi embertípustól való eltérést jelez. Ha az egyes szervek alakulása, működése hiányos, aránytalan vagy széthangzó (disharmonikus), szóval a rendestől eltérő, tágabb értelemben vett degenerációról szólhatunk. Ha pedig a hiány (defectus), az aránytalanság (disproportio, asymmetria), a széthangzás (disharmónia), a lelki tehetségek világában jelentkeznek: a *„pszichikai* degeneráció" esete forog fenn. Szociális szempontból véve a dolgot, a pszichikai degeneráció sokkal veszedelmesebb, más részről azonban kifejtettük, hogy ebből a világból kerülnek ki az igazi nagyságok, az emberiség titáni alakjai, óriásai: a zseník.*) A bünözés világában csak a magasabb

*) A degeneráció — szóbeli értelme szerint — elfajulást, elkorcsosulást jelent. Eszerint a degenerált ivadék elfajult, korcs-ivadékot jelentene. A közönséges nyelvhasználatban e kifejezések csak szigorubb értelmezésben használatosak, midőn is jobbára erkölcsi jelentőséget tulajdonítunk nekik, pedig a degeneráció nem mindig ezt jelenti, sőt még azt sem mondhatjuk, hogy a degeneráció minden esetben veszélyes. Svájc némely kantonjaiban furfangos parasztasszonyok áldott állapotban naponta jól bepálinkáznak, hogy a magzat nagyra ne nőjjön. Már most ha az anyai méhben megnyomorított ivadék nem éri el azt a testmagasságot, amelyet különben elért volna, ez már a degeneráció fennforgását jelzi, jóllehet degenerációt ennél ártatlanabb kiadásban alig képzelhetünk.

**) Ha az őseredeti embertípustól való minden eltérést degenerációnak minősítünk, azt hisszük nem csalódunk, ha azt mondjuk, hogy

fokú degenerációt vesszük figyelembe, amely már bünözésre disponál, amidőn tehát a pszichikai vagy fizikai abnormalitások oly hatalmas determinációt rejtegetnek, amelylyel szemben a rendes (az átlagembernél szokásos) erőkifejtés elégtelen.*) A degeneráció, amennyiben a hibátlan típustól való

egyben-másban mindnyájan a degeneráció áldozatai vagyunk. Ellenben, ha a degeneráció csak a normális típustól való eltérést jelenti, akkor elvétve egy-egy rendes típusu egyénre is akadhatnánk, aki a normális fizikai és pszichikai berendezéssel biró ember típusát tünteti fel. Ilyennek kell lennie annak, aki teljesen ép és egészséges csirából és a maga mediumában fejlődött, anélkül, hogy kényszer-befolyásokat tűrni kénytelen lett volna. Minthogy azonban az egyén, foetus korától kezdve egész a teljes kifejlődés idejéig csak kivételesen nevelkedik a maga (a reá nézve legkedvezőbb) mediumában és akkor is számtalan ellenséges tényezővel kell megküzdenie, a normális típusu ember is csak ritkaság számba jön. Végre, ha normálisnak tekintünk minden egyént, aki a csirában elrejtett ideált megvalósíthatta, ebben az értelemben is csak alig akadunk igazi típusra; másrészről az is lehetséges, hogy a csiraszervezetben letelt ideál maga sem felel meg az átlagos értelemben vett ideálnak. Ez az eset áll be, ha maguk a szülők már a csiraszervezetben degenerációs irányokat vetítenek át az ivadékba. Sokan az átlag (tucat) embert (aki t. i. olyan, amilyen legtöbb van) mondják normálisnak. Ebben az esetben — különösen egyes vidékeken — nagyon is sok degenerált alakról elmondhatnók, hogy normális. Ily értelemben normális volna az egyén, ha a típus ideálját szokásosan megközelíti. Részünkről azonban csak akkor mondjuk normálisnak az egyént, ha sem physicuma sem psychicuma részéről nem kénytelen oly erős determinációt tűrni, amelylyel szemben rendkivül reakciót kell kifejtenie. Felfogásunk szerint tehát a „normalitás“ az embernek nem állandó sajátossága, hanem olyan, amelyet meg lehet szerezni, és el lehet veszíteni. (Az imputáció megállapitásánál minden esetben le kellene mérnünk, mennyi része van az egyénnek abban, hogy esetleg abnormálissá fejlődött.)

*) A rendes erőkifejtést abban az értelemben is vehetjuk, hogy a nem nagy erőfeszítést (heroizmust) igénylő esetekben, midőn tehát a polgárok zöme jogszerü magatartást tanusítana, mindenkitől elvárhatjuk, hogy a törvényszerüség korlátai közt megmaradjon. Nem nehéz belátnunk, hogy fikciók nélkül itt már alig boldogulhatnánk. Fel kell tételeznünk (ha a mai értelemben vett biráskodásról van szó), hogy az egyén normális (a középmértéket megüti), és nem tanusította azt a magatartást, amelyet a polgárok tulnyomó részéről joggal elvárhatunk. Az Állam a praesumtiót a maga javára állítja fel, a morális — ép ellenkezőleg — az egyénnek kedvez, midőn a feltevéseket megszerkeszti. Mindig nagy baj, ha az emberek más morált követnek a közéletben és mást a ma-

eltérést jelzi, mindig defectust is jelent egyuttal. Ha az ép szervezet, a higienikus, az értelmi és vallásos nevelés, szóval ha az alkalmas medium hiányzik s az egyén a fizikai és pszichikai kifejlődéshez szükséges föltételeket nélkülözi, egyénisége és charaktere, tehát cselekvése is hiányos lesz. A degeneráció még akkor is negativ természetü, ha egyébként pozitív tényezők idézik elő. A medium degeneráló hatalmáról szólva megállapítottuk, hogy a bűn talaját nem egy tényező készíti elő: lássuk most már magát az egyént, elemezzük a degeneráció legtitkosabb folyamatait, *derítsük föl azon rejtett tényezőket, amelyek az egyénben élnek, s amelyek őt* — igen gyakran hibáján kivül — *a bűnözésbe sodorják.* Előre bocsátjuk, hogy a fizikai degeneráció veszélyessége ott kezdődik, ahol már a pszichikai térre is átcsap és olyan zavarokat idéz elő, amelyek a lélek normális működését megnehezítik. A pszichikai degeneráció veszélyességi határvonalát tehát ott kell megjelölnünk, ahol a pszichikai egyensúly megbomlik és a lelkivilág harmóniája állandóan veszélyben forog, vagy megszünik. Megemlítjük még, hogy a degeneráció nem öltözik mindig külsőleg érzékelhető jelekbe, s viszont a degeneráció bélyegeiről nem következtethetünk a belső degeneráció fennforgására. Ezek az esetek különösen akkor fordulnak elő, ha a degeneráció a fizikai érettség bekövetkezte után lép fel, vagy ha a szerencsés medium a fizikai degenerációt lokalizálta, illetőleg ártalmatlanná tette.

* * *

Igaz-e, hogy az égalji és helyi viszonyok, az emberek életmódja, különösen a koponya képzésre és az arcz fejlődésére elhatározó befolyást gyakorolnak. Elfogadhatjuk-e, hogy az emberek aszerint, amint az értelmi és az erkölcsi ideált megközelítik, az eredeti típus felé tartanak, ellenben ha a nemességben, tökéletességben megfogyatkoznak, többé-kevésbé eltérnek az ős emberi típustól? Szóval *van-e fizikai degeneráció?* Igaz-e, hogy a pszichikai degeneráció bizonyos testi sajátságokban tükröződik vissza, amelyek ha egyszer elő-

gán érintkezésben. A judicatura terén ez a visszásság sok igazságtalanságra vezet.

állottak (ha némileg hasonlók közlekednek, azonos körülmények közt élnek), a nemzedékek bizonyos során keresztül állandósulnak és specifikus ismertető jelet alkotnak. A tapasztalás tanusága szerint az ember sülyedése, a szellemi és az erkölcsi nyomor nemcsak az egyénben, hanem ha az említett tényezők állandók, nagyobb tömegekben is külsőleg visszatükröződnek. Mondják, hogy azok a négerek, akik az ősi barbárság állapotából kiemelkedtek, nemesebb vonásuak és nem oly utálatosak, mint fajrokonaik. Említik, hogy a nyomor az értelmi elhanyagolás és az erkölcsi elzüllés folytán, kitünő típusok lesülyedtek az alacsonyabb típusokhoz és különösen fejalkotásunkra nézve elfajultak. (Irland, Skócia).

El kell fogadnunk, hogy a lélek plasztikai ereje normális típusokra törekszik. De ha a materia, melyet formába kell öntenie, alkalmatlan, ha kedvezőtlen külső körülmények a lélek alakító működésére zavarólag hatnak, csoda-e, ha normális típusok helyett abnormális típusokat kapunk eredményül. Hova-tovább azt tapasztaljuk, hogy a szülők alkalmatlanokká válnak a nemzésre, a külső körülmények pedig napról-napra mostohábban alakulnak. A szülőket, az élvezetek rendetlen hajhászása, a kicsapongás, az alkohol, morphium, éjszakázás, játékszenvedély, a túlfeszített munkásság, más oldalról az abszolút tétlenség, annyira tönkre teszik, hogy a természet által erőteljesnek alkotott egyének, mire a házasság kikötőjébe jutnak, erő helyett erőtlenséget, kimerülést, bágyadtságot, sok oldalról megtámadott physicumot és elzüllött psychicumot hoznak magukkal és elég lelketlenek arra, hogy ezt a sok mizériát az embrióval a következő generációkba átültessék és azokban megörökítsék. *Az új nemzedék életrevalóság dolgában már megfogyatkozva jön a világra.* Az az enervált szervezet mikép fog szembeszállni a bacillusok legiójával, a betegségek és bajok özönével, amelyek a föld szánandó gyermekét minden oldalról körülveszik, ostromolják, s legyőzni törekednek? Az élet és a halál egymás ellen vívott nagy harcában, mikép győzhet az élet, ha a természet által kimért erőknek csak bizonyos hányadával rendelkezik, a halál pedig támadó eszközökben gyarapodik? A két ellenséges hatalom összeütközésének első eredményeként maga a degeneráció, a szervezet tökéletlensége, hiányos berendezése, az

erők disharmóniája jelentkezik. A degeneráció a halálnak kedvező tényezők partiális győzelme az életnek kedvező tényezők fölött. Mit szóljunk a külső körülményekről?

Az orvos midőn gyógyít, csak a természetet segíti a betegséggel való küzdelemben, gyógyító törekvésében. Jó hadállásban a gyengébb fél is szembeszálhat az erősebbel. Ha a születésénél fogva mostohán dotált gyermek kedvező helyzetbe kerül, a pozíció előnyei kipótolhatják az erők fogyatkozását. Gondos és higiénikus nevelés, szeretettel teljes levegő, az értelem kiművelése, a kedély harmóniája, a szülő oltalmazó keze stb. néha ellensúlyozhatják a mult bűneinek szomoru következményeit. De ha mindez hiányzik, ha a gyermek, aki már foetus korában megkezdi a betegség elleni harcot, s a küzdelem bélyegeivel jön a világra, kezvezőtlen mediumba kerül, ha elégséges táplálék, higiénikus, értelmi és vallásos nevelés nélkül szűkölködik, ha a nyomor és a szükség keserüségre hangolja a gyermek kedélyét, ha a degeneráció tovább fejlődésének minden kedvez, csoda-e ha a szerencsétlen a fizikai és a pszichikai nyomorra hirtelen beérik, ha már 8 éves korában tolvajbandát szervez (Berlin), 13 (sőt 10) éves korában betörésre vállalkozik (Sz. törvényszék), 18 éves korában pedig már megérik az akasztófára.*)

A degeneráció nem vezet mindig a bünözés világába. Néha a betegségek özönébe sodorja, máskor a kicsapongások fertőjébe, elmebetegségbe, öngyilkosságba kergeti áldozatait. Ha az egyszerü lehangoltság kiül az arcra, ha az értelmi és erkölcsi elvadulást, a jellem-fogyatkozást az ember homlokáról le lehet olvasni, ha a szemekből kirí a bűn, a romlottság, elhihetjük, hogy *amennyiben mindezen kvalitások állandósulnak, maradandó bélyegeket vésnek az ábrázaton,* amelyek már a legközelebbi generációra is átszállnak, kedvezőtlen körülmények közt pedig nemcsak hogy el nem mosódnak, hanem inkább kiélesednek és a nemzedékek láncolatába beleöröködnek. Igy lesz a tiszta pszichikai kvalitásból fizikai jel, mely az organikus degenerációt hirdeti. Maga az organikus degene-

*) Clarke említi, hogy az iszákos és kicsapongó szülők igen gyakran epileptikus gyermekeket nemzenek. Az általa megfigyelt bünözők 30%-a epileptikus családokból származott.

ráció pedig akkép következik be, hogy bizonyos organumok, ha állandóan működésben vannak, más organumok rovására fejlődnek ki. Ezek a jól kifejlődött organumok a maguk körében kezdettől fogva nagyobb tevékenységre képesítik az egyént, s az érvényesülés területét mintegy előre kijelölik. Az élet vásárára mindenki azt viszi, amije van. Ki miben kiválik, azt hamar kimutatja.*) Mindenki úgy érvényesül, ahogy tud. A gyakorlat pedig nemcsak mestereket nevel, hanem a szerveket is tökéletesíti.

Az átöröklés igazságával és a medium fontosságával az emberiség már régóta tisztában van. Egyes közmondások: „az alma nem esik messze fájától“, „nézd meg az anyját, vedd el a lányát“, amelyek mély megfigyelésre mutatnak, bizonyítják, hogy az emberek a jelenségeket (és azok jelentőségét) ismerték, ha tudományos magyarázatukat nem is keresték. Ami pedig a külső megjelenést, az arcot stb. illeti, évezredek története bizonyítja, hogy a külsőből a belsőre következtethetünk. Az emberiség ezt a mesterséget már a legrégibb idők óta gyakorolja, s ha megmotiválni, tudományosan leírni nem is tudjuk, éles megfigyelők csak ritkán csalatkoznak, midőn a külső megjelenést, az érzékelhető jelek összességét, a lelki sajátosságokkal hozzák kapcsolatba. Bizonyára az emberiség több évezredes megfigyelésére támaszkodik az a közmondás is: Cavete a signatis. S ha az elv nem mindig válik be, ha a megjelöltek nem mindig veszedelmesek, elvégre a puskapor és a dynamit se veszélyesek minden körülmény között, de könnyen veszélyesekké lehetnek. A degeneráció világában is lehetséges, hogy a bünözési veszélyességet valamely kedvező körülmény paralizálja. Ez a megfontolás azonban úgy a praeventió, mint a repressió területén megszabja a helyes irányt, amelyben a bünügyipolitikának haladnia kell.

A specifikus bünöző feje a közönséges (normális) ember fejétől csak bizonyos területeken tér el, de ez az eltérés annál világosabb, mennél határozottabb a fizikai degeneráció,

*) Urnál, szegénynél, intelligens és nem intelligens embereknél egyaránt tapasztaltam, hogy nemcsak az intelligentiát, hanem a fizikai erőt, sőt még azt a kvalitást is, amelylyel a közmondás szerint csak a bolond dicsekszik, nemcsak hogy el nem titkolják, hanem a piacra viszik mutogatni. Igy van ez egyéb kiválóságokkal is.

amely bizonyos alaktanilag kidomborított reflexekben a pszichikai elzüllésről tesz szomorú bizonyságot. Akik a bünözők koponyáit tanulmányozták, azok egyértelműleg vitatják, hogy a degeneráció áldozatainak fejstrukturája, illetőleg az ott rendesen jelentkező Káin-bélyegek — s ez rendes eset — a fejlődésben való visszamaradás, illetőleg a normális kialakulásban való megakadályozás következményei. Hol keressük a koponya deformációjának gyökerét? A világnézlet különbözősége szerint különbözőkép oldják meg a kérdést. Azok, akik a lelket elfogadják, a lélek képző akaratára, az életerőre, az alakító ösztönre (amelyek Reich szerint ugyanazt jelentik) viszik vissza minden plasztikai formáció ultima ratio-ját. A képző, az alakító ösztön, a lélek plasztikai feladványainak végrehajtó közege, számtalan belső és külső tényező befolyása alatt áll. Az értelem és a kedély elhanyagolása, az alsóbb rangu tehetségek elhatalmasodása, az antihigiénikus vagy más egyéb szempontokból abnormális külső viszonyok, az organizmusnak vagy a léleknek pathologikus állapota, a fizikai és a morális nyomor, az életerőnek eredeti gyengesége vagy későbbi megfogyatkozása: a koponya formációjában, illetőleg deformációjában jutnak megfelelő kifejezésre. Bordier szerint a specifikus bünözőt valahol az egészségesek és a betegek közti határvonal körül kell keresnünk, mégis közelebb a betegekhez, mint az egészségesekhez. A specifikus bünözőnek az organizmus alaktani képződéséhez rendszerint semmi, vagy csak nagyon csekély köze van, azért neki azt nem is imputálhatjuk. Ki volna képes az átöröklés, a családi és társadalmi medium, úgyszintén a nemzetgazdasági rendszer viszásságával megküzdeni, s az összes akadályozó tényezőket olykép ellensúlyozni, hogy a lélek normális törekvése érvényesüljön? S ha a lélek plasztikai munkássága már eredetileg is ferde irányt vesz, mikép fogja azt az egyén rendes irányba terelhetni? A bünöző típus kialakulása általában nem az egyének munkája. Ha pedig az organizmus, illetőleg a koponya deformációja kijegőcödött, a megfelelő és a szerkezet által is képviselt hajlamok csak alkalomra várnak, hogy kitörjenek és tényekben jelentkezzenek.

Nem kell azonban azt gondolnunk, hogy minden bűn feltételezi a fizikai degenerációt, s hogy minden bűncselek-

mény a hibásan alakuló organizmus tényekben való jelentkezése, mert pl. az alkalmi bünözőknél, (legalább is egyelőre) a degenerációnak néha még nyomaira sem akadhatunk. Ezeket a külső körülmények üzték a bünözés karjaiba, s ha az agyban vagy az idegrendszerben átmenőlegesen chemiai, illetőleg fizikai elváltozásokat tételezünk is fel, azok az állandóság bélyegeit nélkülözik. Utódaikban azonban már a bünözési hajlam esetleg határozottan jelentkezik, néha már a degeneráció biztos tüneteivel.*)

*) Von Hölder kutatásaiból kitetszik, hogy a börtönök és tébolydák lakói sokban hasonlítanak egymáshoz. A degenerációnak szokásos jelei itt is ott is feltalálhatók, jóllehet néha a normális embernél is előfordulnak. A degenerációt legpraegnansabban a fej és a nemző részek fejezik ki. A genitáliák abnormalitása, a szem, arc, fül, orr, ajkak, áll stb. rendesen elárulják a degenerációt. Minthogy az elmebetegségek és a bünözők ugyanazon fizikai különlegességeket tüntetik fel, az organizmus mikénti alakulása pedig a belső és a külső tényezők összműködésének eredménye, arra a következtetésre kell jutnunk, hogy az elmebeteg és a bünöző azonos belső és külső viszonyok áldozatai. Ez a megfigyelés egybehangzik a tapasztalással, amely igazolja, hogy a degenerált nemzedékek láncolatában a bünözés és az elmebetegség váltakozva fordulnak elő, amit annál inkább is elfogadhatunk, mert a degeneráció és annak bélyegei még a legkedvezőbb esetben is, csak a nemzedékek bizonyos során („usque ad tertiam vel quartam generationem") túl enyésznek el. Mindinkább elhatalmasodik az a nézet, hogy a bünözők és az elmebetegek a tökéletlen vagy a helytelen irányú fejlődés áldozatai. Igy Tarnowsky kisasszony tanulmányai folyamán arra a meggyőződésre jutott, hogy a prostituáltak és a tolvajnők „tökéletlen teremtmények, akik fejlődésükben akadályozva és beteges terheltséggel megnyomorítva, a testi és lelki degeneráció olyan bélyegeit tüntetik fel, amelyek tökéletlen fejlődésükkel összefüggnek." Nevezetesen a prostituáltaknál 41·33% a fej, 42·66% az arc, 42% a fül és 54% a fogak anomáliáit tüntetik fel. Tapasztalta, hogy a degeneráció jelei legfeltünőbbek azoknál, akik iszákos anyáktól származtak. Ő is azt mondja, hogy a terheltség csak hajlamosít, az életmód és a társadalmi vonatkozások (milieu) pedig alkalmat szolgáltatnak a hajlam beérlelésére és a hajlamnak megfelelő cselekvés kiváltására. A szerencsétlenek mindkét osztálya az organizmus más és más irányú, de rendesen egyoldalu fejlődésének áldozata, ezért a két csoport közt a degeneráció magasabb fokán, már az anatomiai differenciák is megállapíthatók. Az organizmus egyoldalu fejlődését, szerencsétlen születési körülményeiknek, az elhanyagolt nevelésnek és a nyomornak köszönhetik. A visszaesők legnagyobb contingensét is ők adják, mert a meg nem változott organizmus, azonos körülmények között, a fizikai és morális nyomorúság ölén nem szállhat szembe azokkal

Ami azonban a nagy többséget illeti, bizonyosnak látszik, hogy a különböző irányú cselekvést szerkezeti differenciákra kell visszavinnünk, amelyek az idők folyamán megrögzítve, rendesen oly állandó és külsőleg észlelhető jelekben nyilvánulnak, amelyeket olykor még a laikus is észrevesz, máskor ellenben csak gyakorlott szemmel fedezhetők fel. Néha a szem nem elég, a tapintó érzékre szorulunk (koponyadudorodások), máskor az orr, más esetben ismét valamely meg nem magyarázható de kellemetlen közérzés, amelyet valamely bünöző látása, hangja stb. közelléte kelt bennünk, figyelmez-

a relative hatalmas ingerekkel, amelyek szerencsétlen áldozataikat eddig is bizonyos specifikus cselekvésre: bünözésre kényszerítik. Tarnowszky kisasszony tanulmányaiból kifolyólag azt kell mondanunk, hogy a bünözők bizonyos csoportját olyan organikus elváltozások jellemzik, amelyeknek kedvező irányban való megváltozása nélkül, a visszaesés ellen hiába küzdünk. Lombroso már tovább megy, és azt vitatja, hogy a tulajdonképeni bünözők osztályánál bizonyos különös testi formátlanságokat észlelhetünk, amelyek különösen a fejen és arcon észlelhetők, s amelyek a bünözők típusát a vadember típusához viszik közel. Lombroso azt is állítja, hogy a specifikus bünözők átlagos testmagassága a középmértéket meghaladja. Lombroso mindkét tétele heves ellenmondásra talált. Igy Reich a specifikus bünözők megbélyegzettségét nem tagadja, de azt az állítást, hogy a bünözők típusa közel jár a vademberek típusához, határozottan visszautasítja. Ugyanis azt mondja: „engem csak az ejt gondolkodóba, hogy azokat az asymmetrikus formákat, amelyeket a tulajdonképeni bünöző fején közönségesen feltalálhatunk, a vadak koponyáján nagyon is ritkán észlelhetjük, amiért is a vadat normális, a bünözőt pedig elkorcsosult lénynek kell minősítenünk.“ Ami pedig a bünözők testmagasságát illeti, sokan homlokegyenest ellenkező véleményt hangoztatnak és azt mondják, hogy a bünözők átlagos testmagassága a középmértéket nem éri el. Igazat kell ugyan adnunk azoknak, akik azt mondják, hogy azok az anatomiai differenciák, amelyekre rendesen hivatkoznak: a koponya illetőleg az arc asymmetriái, szűk halánték, alacsony homlok, duzzadt ajkak, kiugró áll, formátlan fülek, a rendestől elütő szemállás és orr, hibás növésű fogak, hosszú kezek, meggörbült nyak stb. és egyéb anomáliák, nemcsak a bünözők típusánál, hanem különösen a zseniálitásnál, sőt olyan közönséges jámbor halandónál is előfordulnak, aki távolabb áll a bünözéstől vagy a zseniálitástól, mint Makó Jeruzsálemtől, mégis azt kell mondanunk, hogy az emlitett anomáliák az esetek nagy többségében bizonyos degenerációra engednek következtetni, amely ha az illetőben nem, de esetleg már a legközelebbi nemzedékben, bünözésben fog jelentkezni. Viszont, ha a degeneráció jelei a tulajdonképeni bünözőknél néha hiányoznak, a tapasztalás azt bizonyítja, hogy utódaiknál rendesen jelentkeznek.

tet és az egyébként hiányos észlelést kiegészítve, határozott eredményre segíti a vizsgálódót. Szóval ahol frenologia és fiziologia nem elég, ott a fiziognomiához, az anthropometriához és egyéb anthroprognosticai módszerekhez folyamodunk. Minden esetre azonban azokkal kell tartanunk, akik Férével azt mondják, hogy *egyes anatomiai vagy fiziologiai jelekből teljes bizonysággal nem következtethetjük, hogy az egyén* elmebetegségbe esik vagy *bünözésbe keveredik,* mert mint többször mondottuk, a jelek legfeljebb csak a hajlamról tanuskodnak, amely csak kedvező körülmények közt fejlődik ki annyira, hogy az egyént valószinüleg magával ragadja, kedvezőtlen körülmények közt ellenben visszafejlődik s a megfelelő eredmény ennek következtében természetesen kimarad.

Lombroso csak a vademberekhez, Gall ellenben egyik-másik bünözőt a vadállatokhoz hasonlítja. Nevezetesen a gyilkosról azt állítja, hogy a ragadozó állatok agyveleje, nagyobb fejlettséget ugyanazon helyeken tüntet fel, mint azt a gyilkosnál tapasztaljuk. Gall ugyan még abban a véleményben van, hogy az ember ezt a veszedelmes hajlandóságot leküzdheti, jóllehet azt is megjegyzi, hogy a magasabb rangú tehetségek elhanyagolása, fejletlensége és a nevelés hiánya a természetes ellenálló képességet jelentékenyen csökkentik. Akik Gall elméletét a maga idejében nagy applausussal fogadták, csakhamar köpönyeget fordítottak és a frenologia tanítását megbizhatatlannak mondották. Ujabban azonban, különösen amióta a jelesebb modern fiziologusok is a lelkierők lokalizációja mellett foglalnak állást, a hipnotikus mutatványokból pedig arra következtethetünk, hogy Gall elmélete többé-kevésbé reális alapokra támaszkodott, nagyon sokan visszatértek a frenologiához.*) Maga Reich is — midőn Gosse, Béraud, Broca stb. nézeteit, amelyek Gall elméletével nagyjából megegyeznek, közli s azon meggyőződésének ad kifejezést, hogy a kriminális ember lelki disharmóniája, az organizmus asymmetriájában tükröződik vissza; továbbá, hogy a specifikus bünözésnél, a magasabb tehetségek szervei a fejlődésben rendesen vissza-

*) Minden esetre nagy kár, s azért méltán kifogásolják, hogy a különböző irányban kutatók, a terminológiára vonatkozólag nem juthatnak megegyezésre s igy nem tudnak zöldágra vergődni.

maradnak, ellenben az ösztönök és az alacsonyabb tehetségek székhelyei hatalmasan kifejlődnek, amiről a koponya kidudorodásai tesznek bizonyságot — Gall és az ujabb fiziologusok álláspontjára helyezkedik.

Az érzéki élet túlsulyát — Reich szerint — a felmenőknek vagy az egyénnek életmódja, neveltetése s egyéb körülményei magyarázzák meg, melyek rendesen megakadályozzák, hogy az egyén a harmonikus fejlődésre kedvezőtlen egyéb tényezők befolyását, üdvös ellenműködéssel meghiusítsa. Bizonyos, hogy a normális fejlődésnek főfeltétele a nyugalom, illetőleg a kedvező, medium. A selyemhernyóról tudjuk, hogy a legkisebb zavaró körülmény behatására azonnal megszakítja a szálat. A lélek midőn az organizmust előttünk ismeretlen utonmódon felépíti, bizonyára a normális típusra törekszik. Azonban ha tevékenysége korlátokba ütközik és idegen tényezők befolyásával kell megküzdenie, működése csak az átló irányában érvényesülhet, s így történik, hogy az ideális típustól eltérőleg alkotja meg a szervezetet, amely eltérés természetszerüleg a szervezet összműködésében is előtérbe lép. Ilyen specifikusan alakuló szervezetet feltételeznek a bünözések, amelyek tulajdonképen csak abnormális cselekmények, az ösztönök által uralt lélek alakító működésének s az organizmus szerencsétlen fejlődésének ténybeli vetítései. A hamis civilizáció, a nyomor et comp., az organizmus helyes fejlődésének leghatalmasabb ellenségei, s ezért csak természetes, hogy az emberek mintegy ösztönszerüleg sorakoznak, hogy a gazdasági mizériákból, mint az ellenséges tényezők leghatalmasabbikából kibontakozva, jobb és szerencsésebb mediumot keressenek, mely az igazi embertípus kifejlődésére alkalmas.

A természettudósok legnagyobb részénél azt tapasztaljuk, hogy a tényleges helyzet vigasztalanságában a jobb jövő reményével kecsegtetik magukat és azt mondják, hogy az emberiség a tökéletesedés emelkedőjén felfelé, valamely kitünőbb típus felé halad, amely minden nehézség nélkül fogja megvalósítani azt az ideált, amelyet ma még körvonalaiban is alig sejthetünk.*)

*) Egyáltalában nem tudom megérteni, honnét veszik ezeket a rózsás reményeket, holott ugyancsak maguk a tudósok constatálják, hogy a fiziognomiai, frenologiai, az anatómiai és fiziologiai megfigyelések,

Azok, akik a nép alsóbb rétegeivel érintkeznek, bizonyára nem táplálnak ily haszontalan s minden ízében alaptalan véleményt. Bírák, orvosok, jegyzők, tanítók, papok stb. szomoruan észlelik az események érlelődését, mert látniok kell, sőt kézzel foghatják a degeneráció óriási térfoglalását, amely ellen csak alig tehetnek valamit. Valamint a legjobb mesterember sem prosperálhat, ha rossz eszközökre van utalva, s egyéb külső akadályokkal is kell küzdenie, úgy a lélek mely eredeti törekvésében oly nemes, oly fenséges, maga a természet, amely lehetőleg hibátlan típusokra törekszik s a bajok orvosságát magában hordja, mit segíthetnek, ha a mizériákkal impraegnált physicum és az ellenséges körülmények léptennyomon kitérítik őket abból az irányból, amely a faj tökéletesedéséhez csakugyan elvezetne?! A típus képződése nem természetes irányban halad, mert a viszonyok természetellenesek és sem a családi, sem a társadalmi, sem a politikai medium nem alkalmasak arra, hogy kedvező típusokat termeljenek. Korunkban nagyon kevesen találkoznak, akik hibátlan organizmussal dicsekedhetnek. Már felületes észleléssel is megállapíthatjuk, hogy ritka az ép érzékü ember. Talán még a szaglás dolgában a legjobban állunk. Szemünkkel és fülünkkel már kevésbé dicsekedhetünk. A betegségek száma felszaporodik, s a folyton degenerálódó emberanyag, eddig ismeretlen betegségekre hajlamos. „Ahol a dögtest vagyon, oda gyülekeznek a sasok.“ A hisztéria, neurasthia, rheuma, tuberkulózis, szívbajok stb. terjednek; az idegbetegségek pedig oly óriási te-

amelyek végeredményökben és főbb vonásaikban az anthropometriai mérésekkel és megállapodásokkal egyeznek, arról győznek meg bennünket, hogy „a kriminalis típusok folyton gyarapodnak, s a degenerációnak egész társadalmi rétegek esnek áldozatul. A dolognak miféle váratlan fordulatára számítanak azok, akik a legmostohább praemissák dacára „eddig nem sejtett“ fényes konzekvenciára jutnak el, nem tudom. Egyenes logikával a mai generációra csak Horatius jeligéjét alkalmazhatjuk: „mox daturos progeniem vitiosiorem.“ Eme haszontalan reménykedésből, mely már önámítással határos, csak azt következtethetjük, hogy az emberiség nem tud belenyugodni a gondolatba, hogy rövid idő alatt elzüllik, s hogy mi sem tarthatja föl a romlás lejtőjén. Az optimizmus ezen a téren nagyon is veszélyes. Ne áltassuk magunkat, hanem mentsük meg, amit még megmenthetünk: a jövő generációt, mert a dolgok rendes folyását hiu reménykedéssel és ölbe tett kézzel meg nem akadályozhatjuk.

rületeket hódítanak, hogy a XIX. századot az idegesség századának nevezhetjük.*) S midőn mindezt látjuk, még abban reménykedünk, hogy felfelé haladunk, holott az igazra, jóra és a szépre, hova-tovább már szervezetünknél fogva is képtelenek leszünk. Vagy az optimisták talán arra számítanak, hogy a modern civilizáció romjain ujabb népvándorlás fog erőteljesebb nemzedéket alapítani? A szerencsés vérkeresztezés Európát egy ízben, igaz hogy óriási katasztrófák árán, de mégis megmentette. Ki tudná megmondani, mit hoz az idő, s ha az emberiségre csakugyan egy szebb jövő várakozik, ki jelölhetné meg azokat a gyógyítási processusokat, amelyeken a gondviselésnek — még ha nemünknek csakugyan egy szebb jövendőt szánt — át kell kalauzolnia a beteg emberiséget.

Sajátságos, hogy a frenologok épen a fül körül keresik azokat az anatómiai anomáliákat, amelyek a tulajdonképeni bünözőt jellemzik.**) Azt is mondják, hogy a bünözőknek fején, illetőleg arcán észlelt bélyegek a testen

*) Nem lehetetlen, hogy a XX. századot a syphilis, az elmebetegség vagy az epilepszia századának fogják elnevezni.

**) Pierre Beraud kimutatja, hogy azoknál az embereknél és állatoknál, akik, illetőleg amelyek nem támadnak, valami sajátságos mélyedést találunk a fül fölött. Gradenigo az általa megvizsgált 82 férfi bünöző közül 55-nét tapasztalta, hogy hallás dolgában az átlagtól jóval visszamaradnak. Az asszonyoknál 28 közül 15-ön ugyanazt észlelte. Lemoine pedig egy kleptomániában szenvedőnél a 2 szaglólebeny összeolvadását tapasztalta. Az organizmus, különösen az érzékek defektusainak csakugyan köze volna a bünözéshez? Azonfelül még egy sajátságos körülményről kell megemlékeznünk. Lombroso és mások is említik, hogy a kis-agy túlságos fejlettsége, az agytekervények szokatlan összeköttetései, szűk halánték, kisfejüség stb. mind otthonosak a bünözés világában. Mit jelentenek mindezek? Szabadságvesztés-büntetési intézeteink csakugyan süke-bókák, hülyék, félbolondok, epileptikusok, tuberkulotikusok és egyéb felismert vagy félreismert betegek, hiányosan fejlődött egyének gyüjtőintézetei volnának? Igy pl. Marro a bünözők 86%-ánal szűk, 41%-ánál alacsony homlokot constatál, mig a normális embernél az előbbire 51%, az utóbbira 15% esik. A gyilkosokat szembetűnő állkapocs és szokatlanul hosszú karok jellemzik. A gyilkosok 45%-a, a gyujtogatók 85%-a idegbetegségben szenved. Érdemesnek tartjuk a feljegyzésre, hogy a bünözők 75%-a alkoholista, 41%-a pedig iszákos szülőktől származik. Feltünő, hogy az apa aki aggkorban nemzi gyermekét, 32%-ot, az élemedett anya 17%-ot szolgáltatnak a bünözők contingensébe.

egyébként jelentkező rendellenességekkel szoros összefüggésben vannak, amiből az egész organizmus beteges állapotára következtethetünk, jóllehet a bünöző különben egészségesnek látszik. Határozottan állítják, hogy az agy egyes részeinek túlfejlődése, vagy visszamaradása, amelyet a koponyacsont kidudorodásai vagy behorpadásai jeleznek, az agyszerkezet aránytalanságára, illetőleg a szervezetben székelő, helyesebben, a szervezethez vagy annak működéséhez kötött tehetségek disharmóniájára engednek következtetni. Ha mindezeket „cum grano salis" fogadjuk is el, ha valaki hipnotikus mutatványokat csak egyszer látott is életében, könnyen el fogja hinni, hogy legalább némely tehetségek valószinüleg az agy bizonyos részeinek katalepsziája folytán tényleg kimaradnak, s mintegy alvó állapotba juthatnak.*)

Az efféle kérdéseket vitassák meg a szakértők, előttünk azonban valószinünek látszik, hogy *az agyszerkezet egyes részeinek aránytalansága tényleg oly müködési zavarokat idézhet elő, amelyek a beszámíthatóságot bizonytalan mértékben lecsökkentik.* Minél komplikáltabb valamely szerkezet, annál lényegesebb feltételt alkot a részek harmóniája. Ha a gépszerkezetben csak egy rész akad is, amely nem oda való, az egész gép rosszul működik. Ha valamely gépszerkezetnek csak egyetlen feladványa volna, amelyre bármely okból képtelenné válnék, a szerkezetet a maga egészében teljesen haszontalannak tekinthetjük. Ha az óra az időjelzésre alkalmatlanná lett, egyben haszontalanná is vált. Az emberre azonban nemcsak egyféle feladat várakozik, s ezért ha bizonyos irányban képességét elve ztette is, más irányban még mindig megfelelhet, jóllehet már nem oly tökéletesen. Ha valahol hát az embernél volt helyén, hogy a természet — némely hivatások kiválóságára tekintettel — a lényegesebb szervek pótlásáról gondoskodott. De hát mi pótolja a látást? A tapintó érzék kifejlődése és az élesebb hallás? Milyen pótlás ez? Hát a

*) Igy Hansen Károlyról, a hipnotizálóról emlitik, hogy aszerint, amint az ő magnetikus erejét az agy egyik vagy másik vidékére irányozta, a megfelelő lelkiműködést felfügesztette. Ezen körülmény tehát a frenologia és a modern fiziologia, illetőleg a tehetségek lokalizációja mellett szólna s ezt kifelé vetítés szempontjából el is fogadhatjuk.

belső szerkezet hiányait mi pótolja? S ha a lélek itt is, ott is pótlásokra van utalva, egész emberrel van-e dolgunk?

A sok feltevés és gyanítgatás közt az az egy bizonyos, hogy azok a sokszor emlegetett anomáliák sokkal gyakrabban fordulnak elő a bünözőnél, mint a normális embernél. Ami pedig azt illeti, hogy ezek a fizikai aberrációk bizonyos pszichikai anomáliákkal csakugyan oly szoros összefüggésben vannak-e, erre vonatkozólag *„a tudomány még nem mondotta ki az utolsó szót“*. Az eddigi vizsgálódások és az emberiségnek közmondásban is szembeszökő meggyőződése, ha egyebet nem, hát *„validum praejudicium“*-ot alkotnak arra nézve, hogy a külsőleg is jelentkező fizikai aberrációkból, a lelki élet rendellenességére, disharmóniájára következtessünk. Ha erős és jól megokolt kételyünk van arra nézve, hogy a bünöző normális ember, a beszámítás területén, kétségen kivül, az „in dubio mitius“ elvét kell szem előtt tartanunk.*)

Míg némelyek a koponya dudorodásait, alakját, méreteit stb. Ottolenghi az orr anomáliáit vizsgálta és arra az eredményre jutott, hogy különösen az orrnyilás asymmetriái normális embernél ritkán fordulnak elő, ellenben az elmebetegeknél, az epileptikusoknál és a bünözőknél igen gyakoriak. Bizonyos, hogy az orrnak az arcon, különösen ami a kifejezést illeti, jelentékeny, szinte domináló szerep jutott. Ezen felfogásból kiindulva, már a fiziognomia legrégibb müvelői arra a következtetésre jutottak, hogy a pszichikai kvalitások és az orr mikénti alakulása között bizonyos — mindeddig meg nem határozható, inkább csak sejthető — vonatkozásnak kell lennie. Kissé merésznek látszik a gondolat, hogy az orr formájáról a charakterre következtessünk, annyit azonban legalább is elfogadhatunk, hogyha a lélekben harmónia uralkodik, a test felépítésénél elégséges erővel dolgozik, működésében akadályokba nem ütközik, az organizmus abnormális vagy asymmetrikus képződését kizártnak kell tartanunk.

Mikor rendelkezik a lélek a test harmonikus felépítésére szükséges erőkkel, ezek és az energiák mikép fogyatkoznak

*) A nem rég elitélt szerencsétlen Papp-nak tekintettel arra, hogy dajkája gyermekkorában — állitólag — leejtette, és koponyasérülést kapott, azt hiszem, legalább is meg kellett volna kegyelmezni, és a halálbüntetést szabadságvesztés-büntetésre kellett volna átváltoztatni.

meg a szülőkben és az ivadékokban, van-e pótlásuk stb., ezek mind olyan kérdések, amelyekre vonatkozólag be kell érnünk a valószinüséggel. Ha a szülők öregek (Lellis Camill esete kivétel), betegség vagy kicsapongás következtében elernyedtek, csak természetes, hogy a csira azokat a potenciális erőket és energiákat nélkülözi, amelyekkel, ha normális (erőteljes) egyéntől válik el, szükségképen rendelkezik. Vannak esetek, midőn az erők és az energiák, betegség, nyomor, rendetlen élet stb. következtében jóval az öregség előtt megfogyatkoznak. Más esetben ismét lehetséges, hogy a lélek a szükséges erők és energiák nélkül nem szűkölködik, mégis hibásan alakítja az organizmust, mert a kedvezőtlen külső befolyások működési módját, irányát megváltoztatták és helytelen irányba terelték.*)

Midőn a szükséges erőket és energiákat, mint az organizmus harmoniájának biztosításánál nélkülözhetetlen tényezőket említettük, nem annyira az izomzatban rendelkezésre álló energia mennyiségére, hanem főkép a szerkezet által képviselt erőkre gondoltunk, hisz a bünözők nagyobb része az átlagot meghaladó, néha óriási izomerővel rendelkezik. Ugyanezt mondhatjuk az elmebetegekről és az epileptikusokról is, amely körülmény egygyel több okot szolgáltat arra, hogy a bünözőkkel való atyafiságukat vitassuk. Ez a szokatlan erő esetleg különös irányba tereli bünözési tevékenységüket. Ennek nyomát a közönséges életben is tapasztaljuk.**)

*) Corre, midőn az arc asymmetriáival és a koponya formátlanságaival foglalkozik, felemlíti, hogy az effajta anomáliák leginkább a szemérem elleni bünözőknél és az elmebetegeknél otthonosak; amiből azt következteti, hogy az elmebetegség és különösen a szemérem elleni bünözés a szimptómák azonosságát tekintve, közeli rokonságban vannak egymással. Lombroso, Ottolenghi, Corre stb. vizsgálódásaira tekintettel erősen valószinünek tartjuk, hogy a lélek tudatos és nem tudatos életében uralkodó disharmónia az organizmus háztartásában disharmóniát, a test plasztikai kialakulásában pedig disproportiót, asymmetriát eredményez. A tulajdonképeni bünözőre nézve pedig kimondhatjuk, hogy azt a testi és lelki erőknek az organizmusban is visszatükröződő disharmóniája jellemzi.

**) Igy látjuk, hogy a gyenge haragot tart, az erős bosszút áll. A bünözés világában tapasztaljuk, hogy ahol a gyenge késel, a gyáva gyujtogat vagy egyéb kárt tesz, ott az erős nyiltan szembeszáll, s nem tartja szükségesnek, hogy holmi erőpótlékokhoz (kés, lőfegyver, bot stb.)

A beszámíthatóságra vonatkozólag Reich így okoskodik: Minthogy az organizmus plasztikai alakulását, a lélek formáló erejére és a külső tényezők együttes befolyására kell visszavezetnünk, ha a tényezőknek csak egyike is abnormális, a plasztikai formáció se lehet normális, s mivel a pszichikai tehetségek disharmóniája testi deformációkban, asymmetriákban, anomáliákban stb. jelentkezik, a külső formátlanság mennél kirivóbban előtérbe lép, annál nagyobb mérvü belső disharmóniára következtethetünk, tehát annál kevésbé adhatunk helyt a beszámításnak. Eszerint az elmebetegnél mindig, az epileptikusoknál rendesen, azoknál pedig, akiknél a degeneráció külső jelekben is nyilvánul, a büntetőjogi beszámítást szabályszerint el kellene ejtenünk. A praesumtiot a beszámíthatlanság mellett kell megalkotnunk. A szabály az, hogy elmebetegség, epilepszia vagy bármely bebizonyítható fizikai zavar vagy betegség esetén, a beszámíthatatlanságot vélelmezzük, s abban az esetben, ha az ellenkezőt a vádhatóság be nem bizonyítja, a büntetés helyett a védekezés elvei szerint járunk

folyamodjék. Az erősebb tolvaj rabol, a gyenge csal, lop, uzsoráskodik, orrgazdaságra adja fejét stb. A gyilkos, ha ereje van, kerülő utak helyett (méreg stb.), az erőszak egyenesebb utját valasztja. Ott, ahol a bünözési hajlam az erőszak elemével párosul, látszólag nagyobb foku veszélyesség forog fenn, jóllehet magát a bünözési hajlamot tekintve, esetleg jelentékeny különbséget állapíthatnánk meg az erőszakosabb javára. Sőt általában a bünöző tevékenység sem olyan veszélyes, ha álutakra, raffineriára nem szorul, mintha egyenesen ezekre van utalva. A „többet észszel, mint erővel“, „ha rövid a kardod, toldd meg egy lépéssel“ s az ezekhez hasonló közmondásokat nem az erősek találták ki. Egyébiránt a tapasztalás általában azt tanítja, hogy mennél csekélyebb fokon áll valaki értelmesség dolgában, rendesen annál nagyobb fizikai erővel rendelkezik. Igy a hülyék, siketnémák, epileptikusok, főkép ha az epilepszia rohamokkal jelentkezik, az értelmileg elhanyagolt existentiák, ha egyébként elégséges táplálék nélkül nem szűkölködnek, vagy a betegség meg nem töri őket, valóságos monstrumokká fejlődnek. Miért? Ki tudná megmondani? Talán azért, mert a lélek a finomabb szerkezetek felépítésére szánt energiákat megtakarította és erőteljesebb physicum alkotására fordíthatta. Ismét miért? Talán azért, hogy a kimaradt pszichikai erőket fizikaival pótolja, mintegy jelezve, hogy akinek elég esze nincs, több erőre szorul. Határozott választ ki adhatna? Az említett tény, bármely oknak tulajdonítsuk is, oly általános és kézzelfogható, hogy bizonyításra nem szorul, a bünözés világában pedig néha egészen különös szerepet játszik.

el. A beszámítást hányadokban kifejezni ugy se lehetséges. *Ha valaki nincs teljesen normális állapotban, s ez az állapot állandóan működő és a physicumban gyökerező okok eredménye, semmiféle beszámításnak nincsen helye,* annál kevésbé, mert senki sem állapíthatja meg, hogy az egyén, a külső körülményekre és a belső fizikai zavarokra való tekintettel, rendelkezett azzal a minimális szabadsággal, amely a beszámítást megengedi. Ezeket a belső fizikai zavarokat, külső jelekből, rendesen megállapíthatjuk, amennyiben a disharmonikus külsőről a lelki tehetségek egyensúlyának hiányára és arra következtethetünk, hogy ahol ezek fennforognak, ott az egyén, a külső körülmények kedvezőtlen alakulásával, a bűnözési ingerekkel szembeszállni és normális magatartást tanusítani képtelen, tehát beszámíthatatlan.

Az evolúció elve még az organizmus anomáliáira vonatkozólag is érvényesül, amennyiben tapasztaljuk, hogy még azok is fejlődhetnek, illetőleg visszafejlődhetnek. Ez magyarázza meg az egyén teljes elzüllését, máskor meg az ellenkező végletet, hogy tudniillik, a degeneráció szokásos jelei dacára, az egyén kifogástalan magatartást tanusít. A jelentkező rossz hajlamok ugyanis kedvező körülmények közt elhatalmasodnak, kedvezőtlen körülmények közt ellenben visszafejlődnek, elcsenevésznek és akcióképességüket elvesztik. A szabadságvesztés-büntetési intézeteknek egyik hivatása az volna, hogy a bünözési hajlamot a visszafejlődés stádiumába tereljék, s így a társadalomnak, lehetőleg egészséges elemet adjanak vissza. Ami intézeteink azonban, s ebben az összes büntető-politikusok egyetértenek, a degenerációnak nem visszafejlesztő, hanem tenyésztő intézetei, amelyekben a kriminális organizáció s vele a bünözési típus kiképződik.*) A szülők testi fogyatkozásai, bűnei, a társadalmi rendszer visszássága, a nevelésre hivatott tényezők mulasztása, testi és lelki degenerációt eredményeznek, ami pedig a degenerációból még hiányzott, azt a börtön betetézi. A helyes gyógykezelési eljárásnak tekintetbe kellene vennie, hogy midőn a bünözőt

*) Csodálatos, hogy némelyek, mindezen körülmények dacára, a típus javulásáról, az emberiség tökéletesedéséről és haladásáról ábrándoznak.

kezünk alá vesszük, beteg testben beteg lélekkel van dolgunk. Itt azonban a materialista felfogástól sokban eltérünk. A materialisták ugyanis azt vitatják, hogy a lélek beteges irányát, bünözési sajátosságait, kizárólag a bünözésre kialakult organizmusnak kell betudnunk. A bünözési hajlam tehát maga a szervezeti kvalifikáció, mely alól magát az egyén nem emancipálhatja (szigorú determinizmus) vagy ha igen, csakis a szervezet előleges modificatiójával eszközölheti, amely munkára az embert egyedül a tudományok képesítik (enyhe determinizmus).*)

Reich szerint a szervezet alakítását a lélek munkásságának kell tulajdonítanunk, csakhogy véleményünk szerint a léleknek a szervezet megalkotására irányuló természetes törekvése, mélyen a tudat küszöbe alatt van, s az ösztönszerüség jellegéből sohasem vetkőzik ki. A lélek ezen munkájában, melyben nemtudatos értelmiség jelentkezik, sokoldalú kényszernek van alávetve. Az első kényszert, maga a csiraszervezet, illetőleg a csiraszervezetben kondenzált s az elődöktől átörökölt idegen akarat alkotja, amelyet közönségesen az ösztönök neve alá foglalunk. A szervezetben immanens akarat, amely tulajdonképen az Alkotónak a szervezetben megörökített akarata, bizonyára — akár élettani, akár alaktani szempontból tekintjük a dolgot — minden körülmények közt tökéletes típusokra törekszik. Az átöröklésben, ezen generikus törekvés mellett, specifikus tendenciák is érvényesülnek: azokat az egyéni kvalitásokat értem, amelyek a nemzedékek láncában mint szunnyadó tehetségek vitetnek át és csak bizonyos körülmények közt fejlődnek ki. A nemző egyén ugyanis a megelevenedett csiraszervezetben, nemcsak az emberré való fejlődés lehetőségét, hanem a saját egyéniségében vagy felmenőiben kidomborodó kvalitások potenciális közlésével az egyéniség leendő kialakulását is biztosítja. *A csirasejtben* (véleményünk szerint) *az emberi test tulajdonságai mellett a felmenőkben kifejlődött sajátságok is tömörülnek.* Eszerint tehát ha a nemzők akaratát elemezzük, két lényeges mozzanatra bukkanunk: „Alkossunk embert“ s a másik: „ami képünkre és hasonlóságunkra“ alkossuk. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a

*) Ez utóbbi véleményt Warghánál olvastam.

nemzők akaratában is a nemtudatos értelmiségnek parancsszavát kell felismernünk, amely tehát rendszerint mint „appetitus naturalis“, kivételesen azonban mint „appetitus elicitus“ is szerepel. Igy történik, hogy az ember a nemzésben öntudatlanul bár, az utóbbi esetben pedig öntudatosan, a Teremtőt utánképezi. A csira fejlődési fázisaiban két lényegesen különböző de egymással nem ellenkező, nemtudatos értelmi erő működik: egyik, amely az emberi, a másik az egyéni típus kifejlődését biztosítja. Ha a nemzők, midőn egyéniségüket, illetőleg a nemzedékekre jellegzetes tulajdonságaikat a csirasejtben kondenzálják, ugyanakkor bizonyos kedvezőtlen kvalitásokat át nem ültetnek, a két akarat egymással a legszebb harmóniában gépszerü biztossággal építi fel az új szervezetet, úgyhogy midőn a foetus önállóvá lesz, az ember és az egyéniség ugyanazon időben kezdik meg pályafutásukat.

Ezen két pszichikus erőn kivül még egy harmadik tényezőről is meg kell emlékeznünk, amely úgy a foetus, mint az önállóságra jutott ujszülött fejlődésére hatalmas befolyást gyakorol, s ez a medium.*) Az első mediumot az anyai méh alkotja, ahol a foetus 9 hónapig s azután a csecsemő, a szoptatás egész ideje alatt (8—9 hó) az anya közvetlen befolyása alá kerül. Ezen idő alatt az anya táplálkozása és idegrendszerének életmüködése, a tej képződésére s ezzel a kis ujszülött egészségi állapotára, fejlődésére, lényeges befolyást gyakorol. Igy tudjuk, hogy a jól táplált nő, tejjel bőségesen rendelkezik. Tudjuk, hogy a tej jósága, a táplálék minőségétől (elegendő fehérje) az anya nyugodt kedélyi életétől stb. függ. Ha az anyatejjel alkohol jut a kisded szervezetébe, ez neki kárára válik. A szülők ma meglehetős kevés gondot fordítanak arra, hogy kisdedeiknek a fejlődéshez egészséges alapot adjanak, hogy minden idegen és ártalmas befolyástól megóvják. A szoptató a gyermekkel önmagát közli. A kedélyi élet zavarai ártalmassá tehetik az anya tejét. Ezért nem közönbös az, hogy ki szoptatja a gyermeket. Ha pedig arra a magikus befolyásra gondolunk, amelyről Reich emlékezik, ha igaz az, hogy az anya tejében nemcsak a vérét, hanem hajlamait is átülteti, illetőleg a fejlődő gyermeket pszi-

*) Ebben a mediumban már az egyén viszi a főszerepet.

chikailag is befolyásolja, azon meggyőződés érlelődik ki bennünk, hogy a kisdedre nézve nem lehet jobb medium, mint a nemesen gondolkodó és áldozatra kész édes anyának szerető keble, öle, gondozása. „Csak javára van az anyának a szoptatás, mert ezzel természetes fejlődésének betetőzését éri el; javára van annyiban is, hogy gyermekét áldásos jótéteményben részesítheti, örömmel töltheti el lelkét, abban meg elégtételt találhat, hogy a szoptatásban nyilvánuló emelkedett kötelességtudása gyermeke erkölcsi életére is kihat. (Dr. Leszner R. T. T. K. 1903.) A szoptatás későbbi hónapjaiban, midőn a gyermek keveset alszik és az őtet gondozó arcát kezdi tanulmányozni, kivánatos volna, hogy szép, nemes arcot lásson maga fölé hajolni, s ne legyen kénytelen holmi bestiális ábrázat kárhozatos befolyását türni. További medium a szerető családi kör, a gondos nevelés. Sok függ attól, hogy a szülők éber szemmel kisérik-e a gyermek első fejlődését. Felélesztik-e a szunnyadó jó hajlandóságokat, s a jelentkező rosszat iparkodnak-e háttérbe szorítani. Az első argumentum a „nem szabad“, és a fegyelem eszközei. Ha a szülő arra törekszik, hogy gyermekét alkalmasabb érveléssel, megfontolásra, gondolkodásra szoktassa, a fegyelem durvább alakjait hamar nélkülözheti. A szülői nevelésnek lassan-lassan vissza kell vonulnia, hogy a gyermek önnevelő tevékenységének helyt adjon. Ebben a stádiumban a szülő életbölcsességét, tapasztalásait serdülő gyermekének rendelkezésére bocsátja, jó példával jár elő, az erény gyakorlásának titkaival és a bűnök ellen való védekezésnek módozataival megismerteti, s a fejlődésre minden tekintetben legkedvezőbb mediumot lehetőleg biztosítja számára. Az emberiség legnagyobb részének sorsa a legelső tulajdonképeni mediumban, a családi körben dől el. Ha az első nevelést elhanyagolták, azt később pótolni, akár a tanítónak, akár a papnak, akár az öntevékenységnek nagyon nehéz lesz.

A nevelésnek tulajdonképeni feladványa, a lelki tehetségek harmonikus fejlesztése és a magasabb tehetségek túlsúlyának biztosítása. Kiváló pszichikai szerkezet és kellő energiamennyiség a cselekvés helyes irányának elhatározó tényezői. A helyes pszichikai szerkezetet az elvek rendszere és a lelki tehetségek harmóniás kapcsolata alkotják. Mivel pedig a lelki

erők és azoknak hordozói az energetikai rendszerek közt oki kölcsönviszony forog fenn, s a lélek a physicumon átszürődve és ennek segítségével hat a külvilágra, viszont a külvilágban nyert impressziókat az idegek mechanizmusa közli a lélekkel, világos, hogy a lélek csak akkor fejthet ki normális működést, ha tevékenységének substratumául, ép szervezet kinálkozik, s egyidejüleg elégséges energia áll rendelkezésére. Az organizmus berendezése akkor megfelelő, ha az a pszichikai erők hordozására és kifejlődésére alkalmas egészséges alapot képez.

Minthogy, a lélek külső munkásságában mindig az organizmusra szorul, legkönnyebben akkor érvényesül, ha a mechanizmus bizonyos lelki működésre legalkalmasabban van berendezve. A test belső, különösen az agyi szerkezet eredeti dispozíciója, bizonyos irányu működésre való rátermettségénél fogva, a lelket az illető irányban való tevékenységre hívja s ha az ismételten sikerül, ez csetben a hajlamosság rendesen kiképződik. A szerkezeti dispozíciók tehát actuális vagy legalább potenciális hatást gyakorolnak az uralkodó pszichikai erők rendszerére és ami fontos, ott bizonyos változást idéznek elő. Igy történhetik, hogy az organizmus degenerációja észrevétlenül átterjedhet a psychicumra, ha csak itt kellő ellenállásra nem talál. Viszont a pszichikai erők állandó törekvése mint inger, alaktani és szerkezeti képződményeket válthat ki, amelyek azután ismét további változásokat idézhetnek elő az organizmusban, úgyhogy az organikus szerkezet, valamely irányban való cselekvésre alkalmassá válik. Az a körülmény, hogy bizonyos energetikai hatások, további hatást gyakorolhatnak magára a szerkezetre, s a szerkezeten keresztül magára a pszichikai erők rendszerére is, alapot szolgáltat nemcsak a fizikai, hanem a pszichikai értelemben vett metamorfózis megmagyarázására.

Ha a theóriánkat az életbe visszahelyezzük, azt látjuk, hogy azt a gyakorlati élet minden oldalról igazolja. A mi szempontunkból helyteleníteünk kell azt a felfogást, amely a bünöző lélek sajátosságait kizárólag a bünöző test különös berendezéséből származtatja. A homlokegyenest ellenkező véleményt sem fogadhatjuk el, amely szerint a test bünözésre alkalmas berendezése kizárólagosan a lélek munkája, s hogy

a physicum abnormitásait, minden esetben a bünöző lélek alakító tevékenységére kell visszavezetnünk. Az első vélemény a physicumnak a psychikumra való causalis behatását vitatja, ellenben tagadja, hogy a psychicum a maga sajátosságait öntevékenységével, a physicumban megrögzíthetné. A másik vélemény szerint, a psychicum causalisan hathat a physicumra, de ellenkező eset ki van zárva.

Véleményünk szerint *az organizmus anomáliáit*, az arc asymmetriáját vagy a koponya deformációját nem a bünöző lélek tevékenységének, hanem *az organizmus átörökölt dispozíciójának kell tulajdonítanunk*, amelyet a lélek egyelőre minden különös beavatkozás nélkül tovább fejleszt. Az érzéki és később az értelmi életműködés kifejlődésével már az organizmus fejlődését más tényezők is befolyásolják. Emellett azonban a mediumról sem szabad megfeledkeznünk, amely a lélek plasztikai tevékenységét az eredeti dispozíció irányából gyakran kitéríti. Ha a frenologiára abszolút bizonyossággal építhetnénk, azt kellene mondanunk, hogy az egyén sorsa, a testi kifejlődés bevégződésével, vagy jobbra, vagy balra eldölt. Ezt azonban a tapasztalás megcáfolja. Véleményünk szerint a pszichikai erők és a fizikai dispozíciók közt causalis kölcsönviszonyok vannak. A kora gyermekségben jelentkező bünözési vagy egyéb hajlamokat csak annyiban tarthatjuk lelki tulajdonságoknak, amennyiben a lélek a fejlődés első szakaiban az organizmus adott rendszeréhez nem tudatosan alkalmazkodik. A lélek nem örökli közvetlenül az elődök bűneit és fogyatkozásait, hanem csak a physicum közvetítésével, amennyiben az embrióban kondenzált dispozíciók, a szunnyadó tehetségek egyike vagy másika, kedvező körülmények közé jutva fejlődésnek indult, s a léleknek bizonyos irányban való működését mintegy kihívja, érvényesülését — legalább az organikus feltételekre vonatkozólag — megkönnyíti. Ha az organizmusban kifejlődő inger a lelket csakugyan ismételt működésre birja, s a lélekben valamely irányban való cselekvésre bizonyos készség fejlődik ki, akkor már a hajlamot nem tudatos lelki tulajdonságnak tekinthetjük, addig azonban tulajdonképen csak szervezeti dispozícióról beszélhetünk. Midőn azonban a tudatos értelmiség stádiumába jutunk és a különböző tehetségek működésének irányát s részben törvényeit (elvek)

is, az ész szabja meg, az akarat pedig a tehetségeket működésre kényszeríti, az organikus dispozícióban jelentkező inger, az egyént nem a megfelelő, hanem az ingerrel néha teljesen ellentétes cselekvés kiváltására bírhatja. Amennyiben pedig ez bekövetkezik, akkor a viszony már úgy is alakulhat, hogy a pszichikai ingerek az energetikai rendszerekre hatnak, s azokat esetleg annyira megváltoztatják, hogy a physicumban egészen új dispozíciók s ezek révén új ingerek keletkeznek. Már most ha az egyénben a csontrendszer felépítésének munkája teljesen befejeződött, mit gondolnak a frenologok, vajjon a szerkezet bármily változása a koponyán észlelhető lesz-e? Elveszti-e az arc eddigi asymmetriáját? Bizonyára nem. A superveniens regenerációt és degenerációt tehát a koponya anomáliái, szabályos vagy nem szabályos méretei fel nem tüntetik. Más részről a stigmatizált és olyan egyéneknél, akik nyilvánvalóan degenerált elődöktől származnak, a degeneráció nem jelentkezik szükségképen a bünözésben. E tényből vagy azt kell következtetnünk, hogy a bünözési hajlam nem fejlődhetett ki, vagy szerencsésen ellensúlyozva, legyőzve, nem érvényesülhetett, vagy ami a műveltebb egyéneknél leggyakoribb, semleges területekre terelve, az excentricitás ezerféle változatában jelentkezik. A degeneráció külső jelei tehát nem minden esetben a bünöző lélek ismérvei is egyuttal.

Álláspontunkat tételekben kifejezve a következő megállapodásokra jutunk. A degeneráció lehet öröklött vagy szerzett pszichikai vagy fizikai. *Sem az öröklött sem a szerzett degeneráció nem jelentkezik föltétlenül a bünözésben.* A pszichikai degeneráció amennyiben kifelé is jelentkezik, a fizikai degenerációt (főkép a fejlődés éveiben) szükségképen maga után vonja, de ez nem nyilvánul mindig határozott külső jelekben. A fizikai degenerációról ellenben nem következtethetünk minden esetben a pszichikaira. A bűn bélyegeit inkább csak a mult bizonyítványainak, nem pedig a jelen ismertető jeleinek tekinthetjük. A fejlődés későbbi stádiumaiban szerzett degeneráció nem annyira anatomiai és fiziologiai, mint inkább fiziognomiai jelekben tükröződik vissza. Az ember magatartása, arckifejezése, tekintete, szóval külső megjelenése biztosabban elárulja értelmi képzettségét és erkölcsi tökélyét vagy azoknak hiányát, mint az organizmus anomáliái stb. A bünözési hajlam

képződését a legtöbb esetben az organizmus abnormális fejlődésére, ezt ismét a felmenők betegségeire vagy egyéb fizikai fogyatkozásaira, másrészről az egyén kedvezőtlen életviszonyaira kell visszavinnünk. A hajlam és az alkalom egymáshoz való viszonya meghatározza a bünözési valószinüséget. A fizikai degenerációnak ma, midőn az emberek nagy része fölött az alsóbb rangú ösztönök uralkodnak, óriási jelentősége van. Régente ezt úgy fejezték ki, hogy mennél gyengébb a lélek, annál hatalmasabb a test. Az impulzivitásnak elsőrangú szerep jut a bünözés világában. Az ösztönök békójából bizonyos körülmények (nyomor) közt nagyon nehéz kibontakozni. Az ösztönök elhatalmasodása ellen leghathatósabban akkor védekezünk, ha a magasabb tehetségeket fejlesztjük. A degeneráció ellensúlyozásának is ez a legbiztosabb útja-módja. Ha a lélek az ösztönök uralma alá kerül, az emberi bestia kinevelődik, a típus elzüllik és a család a degeneráció fészkévé lesz.

Féré felemlíti, hogy mindezideig sem az orvosoknak, sem az anthropologusoknak nem sikerült, a bünözőt az egészséges embertől és az elmebetegektől határozottan megkülönböztetni. Igaz, hogy még nagyon sokat nem tudunk, de annyit mégis tudunk, hogy a kriminálitás és a degeneráció, jóllehet az elmebetegséggel rokonságban vannak, egymástól mégis különböznek; az pedig több mint valószinű, hogy a lélek bünözési sajátosságai fizikai kvalitásokban is visszatükröződnek, amelyek az organizmus háztartásában, majd csak mint chemiai elváltozások, majd pedig — s ez a rendes eset — mint morfologiai aberrációk is szerepelnek. Ha pedig a normális ember, a beteg és a bünöző közt éles határvonalat nem húzhatunk és csalhatatlan ismertető jelekkel nem rendelkezünk is, vitatjuk, hogy habár a különböző osztályok annyira egymás mellé sorakoznak, hogy szinte egymásba olvadnak, a tisztább típusokban mégis határozott különbségeket tüntetnek fel. A Frauenhoffer-féle D vonalat az E-ig, az E és F közt, az F és G közt, a sárgától a zöldbe, a zöldes kéken át a kékbe, ismét az ibolyába szinátmeneteket tapasztalunk. E előtt közvetlenül és F-nél azonban a szinkép teljesen zöld, illetőleg tiszta kék. Igy vagyunk az említett típusokkal is. A tiszta típusok ritkák, a nem tiszta típusok ellenben, amelyek ebből

is, abból is tartalmaznak valamit, nagyon is gyakoriak.*) Az átmenetek közt azonban, ott ahol a határozott szinekre akadunk, a határozott típusokat is feltalálhatjuk, amelyekben a jellemző tulajdonságok elég élesen kidomborodnak arra, hogy a különbséget megállapíthassuk.

A szimptómák a tiszta típusokban bármily egységesek legyenek is, genezisökben lényegesen különbözhetnek. Igy a kriminalitásra disponált organizmust néha a felmenőknek, máskor erőszakos külső behatásoknak (mechanikus sérelmek stb.) köszönhetjük, ismét máskor későbbi fejleménynek tekinthetjük, midőn is a degeneráció, mint a lélek elzüllésének organikus reflexe jelentkezik. Különösen a mechanikus sérelmekre (kiváltképen a fejen kapott sérelmek) és némely betegségekre vonatkozólag nem nehéz elhinnünk, hogy azok, ha állandóan hatnak, az organizmus anatomiai vagy chemiai viszonyait megváltoztathatják, midőn azután különféle abnormális állapotot idéznek elő, s a lelkitehetségek természetes fejlődésére és működésére zavaró befolyást gyakorolnak. Igy történik, hogy némely betegségek után charakter-változást tapasztalunk. Szinte hihetetlennek látszik, hogy fütykössel az agyban olyan fizikai és chemiai változásokat hozhatunk létre, amelyek a lélek öszszes tevékenységét befolyásolják, sőt igen gyakran az is megtörténik, hogy a nemző a maga organizmusának pathologikus

*) Azok a tanulmányfők, amelyeket jeles mesterektől birunk, igazolják, hogy vannak tiszta típusok, amelyekben a bűn oly határozott jelekbe öltözik, hogy még a laikus előtt is feltünik. Igy Veronese „Rab"-jánál az a szögletes fej, kiálló homlok, rendetlen orrképződés szinte visszataszitó hatást gyakorolnak. Ugyanezt mondhatjuk Giotto „Gyilkosfej"-éről, amelynél a szemek visszás elhelyezése, Rubens „Rab"-jánál az az Attila-fej, csapott homlok, különös épitésü orr, Caligulánál az orron felüli rész, Nerónál a szabálytalan alsó ajak — egyformán kellemetlenül hatnak, jóllehet sem a koponya struktúrájából, sem az arcvonások symmetriájából nem tudnók kiolvasni, hogy miféle bűn (gonoszság) rejtőzik az észlelt anomáliákban. Michel Angelo gonosztevőjétől pedig valósággal visszaborzadunk. Szinte megfázunk, mikor azt a kicsiny alsó ajkat, hosszu, keskeny s aránylag magas épitésü orrválfalakat s a szemüregbe mélyen beletemetkező apró szemeket stb. látjuk. Palma „Rab"-jánál, Rafael „Rablófej"-énél az aránytalanság oly szembeszökő, hogy az első pillanatra szembeötlik. Mindezeknél a tiszta gonosztevő típust még a legegyszerübb ember is felismerhetné.

képletét a csirában kondenzálva egész nemzedékek organizmusába átvetíti, s ezzel az utódokban a lélek rendes munkaképességét csökkenti s a lelki erők disharmóniáját idézi elő.*)

Az elődök bűnei, erőtlenségei, az utódokban mint az organizmus asymmetriája, epilepszia, morális fogyatkozások, bünözés stb. jelentkeznek. Bevalósul az ó-szövetség fenyegetése: „Megverem a fiakat az apák bűneiért, negyediziglen.“ Azokat, akik születésükben meg vannak verve, börtönbe vetni, tovább kínozni nem annyit tesz-e, mint „afflicto afflictionem addere?“ Az Állam is megverje a fiakat az apák bűneiért? S ha követi Istent a büntetésben, követheti-e az irgalomban, s az igazságos kiegyenlítés óriási feladványára vállalkozhatik-e? A zsoltárosnál olvassuk: Si autem dereliquerint filii ejus legem meam . . . visitabo in virga iniquitates eorum . . . misericordiam autem meam non dispergam ab eo . . . mert ha a „felhőkig ér az Úr igazsága“, másrészről „örökké való az Ő irgalmassága“. Ilyen az ó-szövetség Jehovája. Ha pedig az evangéliumot olvassuk, valósággal a szelidség és az irgalmasság özönében fördünk.**)

*) A mi büntető igazságszolgáltatásunk azonban az efféle — jóllehet néha egy életre szóló — csekélységeket figyelemre nem méltatja. Azt mondják, hogy ők olyan megfigyelésre, amely perczentekben dolgozik, nem építhetnek. A statisztika átlagban dolgozik, ők pedig egyénekkel számolnak. Ahol a statisztika 80%-ban kényszerhelyzet fennforgását bizonyítja, ott a büntető bíró midőn a statisztika megfigyeléseit mellőzi ugyanoly percentben nem igazságot, hanem igazságtalanságot szolgáltat. Régente egy igaz kedvéért 99 bünöst megkiméltek, ma 20 kedvéért nem kimélik a 80-at. Az anthropologiai, fiziologiai, szóval a modern többé-kevésbé bevitatott igazságokat, feltevéseket mellőzik, s nem veszik figyelembe, hogy minden ítélet, mely a haladó világ lelkiismeretével, meggyőződésével ellenkezik: igazságtalan. Az Állam úgyse szolgáltathat igazságot, ha már nem lehet igazságos, hát legyen méltányos és tartsa szem előtt az elvet: in dubio mitius. A degeneráció külső jeleinek fennforgásából ha nem is következtethetünk a bünözési charakterre, de ha a külsőleg is megbélyegzett egyén a bünözésbe keveredett, a feltevés amellett szól, hogy a bünöző charakter a degenerációval szoros összefüggésben van. In dubio standum est pro eo, pro quo stat praesumptio. Nem eresztjük szabadon a veszélyes existentiákat, de arra nincs okunk, hogy kinozzuk, megbélyegezzük őket, s a megkezdett fizikai és pszichikai romlást modern intézeteinkben tökéletessé tegyük, betetőzzük.

**) Midőn az Államra gondolok, az evangeliumi gonosz szolga jut eszembe, aki midőn 10000 talentomnyi adósságát elengedték, szolga-

„A modern pszichologia legszerencsétlenebb tanaihoz számítom az ugynevezett pszichofizikai párvonalasságot, mely szerint lélek és test között oki kölcsönviszony nem lehetséges. Ha ezt elfogadjuk, mély rést vágunk az élő természet causalitásán. Részemről egy pillanatig sem kételkedem, hogy ez a tanítás filozófiai absurdum". . . . A kieli egyetem nagy tudományú tanára, Reinke J., midőn a német orvosok és természetvizsgálók 73-ik gyülésén ekkép nyilatkozik, azt a helyes álláspontot védelmezi, hogy *a lélek és test egymásra kölcsönösen befolyhatnak.* A lelki elzüllés problemájának megoldásánál ez a mi vezérelvünk, amelyre egész okoskodásunkat építjük.

Van-e és miben áll a pszichikai degeneráció? Mikép következik be? Lehetséges-e a lelki tulajdonságok átöröklése. Elfogadhatjuk-e a lélek örökléses terheltségét? Igaza van-e Reichnak, midőn munkájában ezt irja: Der specifische Criminalizmus ist rein seelischer Eigenthümlichkeit.... die durch den ererbten seelichen Anstoss...? (II. k. 202. l.) Reich szerint a kriminalitás lelki tulajdonság, s még hozzá a lélek formálja a kriminalitásra alkalmas testet. Magát a kriminalitást a lélek iniciativájára viszi vissza. Beszél a lelki tulajdonságok közvetlen átörökléséről. Sok fejtörésbe került, míg megállapítottam, hogy Reich keresztény, valószinüleg protestans, aki azonban keresztény meggyőződését buddhista elvekkel tarkázza, azonfelül nem annyira az ujabb, mint a régibb generatianismus (tradutianismus) hive, amely szerint a gyermek lelke a szülők lelkének emanatiója, mert közvetlenül csak ebben az esetben örökölhetné át a lélek, nemzőinek lelki tulajdonságait. Azt már bajosabb elképzelni, hogy a szülők a nemzés pillanatában teremtenék a lelket és pedig saját képökre és hasonlatosságukra, tehát egyben erényeikkel esetleg bűneikkel is felruházzák gyermekeik lelkét. Nem akarunk filozófiai vitákba elegyedni, azt hisszük azonban, sikerülni fog beigazolni, hogy a közvetett öröklés elvével mindent természetes uton-módon kimagyarázhatunk és merészebb hipotézisekhez nem kell folyamodnunk. Véleményünk szerint nincs kizárva, hogy Reichot

társát egy pár denárért fojtogatja. Nem igy tesz-e a közületbe sorakozó ember?

tán ez a körülmény kergette bele abba a téves hitbe, hogy az állatoknak is van lelkük, s hogy az állati lélek is ép oly egyszerü, és a halhatatlanság kiváltságával dotált állag, mint az emberi lélek. Az oroszlán és az elefánt stb. mindegyik a maga lelki sajátosságait közli a tőle leszármazók lelkével. A részeg ember a részegségre való hajlammal, a buja a bujasággal stb., minden nemző, a maga erényeivel és bűneivel terheli az általa nemzettek lelkét. De hát a növény a maga faji és egyedi sajátosságait a nemzedékek egész sorozatával miképen közli? A Fáraók buzája csak olyan mint a miénk. A rózsafajokban az egyedi színváltozatokat is megörökítjük. Vagy a növények is lelkes teremtmények? Felfogásunk szerint már a protoplazma láthatatlan szerkezetében adva vannak bizonyos erők, amelyek a szerkezettől függnek és amelyeket a szerkezet konfigurációja képvisel, amelyek azután midőn energiához jutnak, azt szolgálatukba kényszerítik, hogy azt a munkát teljesítsék, mely az állat vagy a növény életét, specifikus fejlődését biztosítja. *Nem a növényi vagy állati lélekben, hanem a szervezetben vannak letéve a generikus és specifikus fejlődés biztosítékai.* A protoplazma szerkezeti dispozíciójában, bizonyos ösztönszerű cselekvésre való képesítés rejlik, mely ha activitásba lép, gépszerű biztossággal működteti az energiákat. Vajjon a felsőbbrendű állati testre vonatkozólag nem mondhatjuk-e, hogy abban a működő energiák bizonyos öröklés utján kapott actualis és az energiák fölött álló kényszernek engedelmeskednek, amely a szerkezetben megtestesített akaratot megvalósítja. Az emberi szervezetben kifejezett immanens akaratot, nem tudatos pszichikai erők, különösen az ösztönök juttatják kifejezésre. („Az ösztön öröklött kényszer bizonyos életfeladatok megoldására.“)

Ha elfogadjuk, hogy bizonyos élettani tulajdonságok átörökölhetők, azt is elfogadhatjuk, hogy *mindazon tisztán pszichikai kvalitások, amelyek (a physicumban) állandó biologiai képletekben keresnek szerves jelentkezést, az embrióban mint szunnyadó tehetségek kondenzálódnak s az energia hatására ujra föléledenek.* A physicumot jellemző élettani sajátságok eszerint a csirasejtben tömörülnek, majd később az energia segélyével tehetős állapotukból kibontakozva ujra kifejlődnek és a szülők testét utánképezve, az ő tulajdonságaikat tüntetik

fel. Ha a szülői physicum a benne kifejlődő organikus képletek folytán a léleknek bizonyos irányú tevékenységére, már ab ovo, vagy későbben, az egyéni fejlődés menetén alkalmassá vált, a szülő physicumának ezen rátermettségét, az organizmus készségét, az embrióban megrögzítve és ugyancsak az embrión keresztül, a nemzedékek láncolatába is átülteti. Nem lelki tulajdonságot, hanem élettani tulajdonságot öröklünk szülőinktől, vagyis az organizmusnak olyatén specifikus berendezését örököljük, amely bizonyos irányú cselekvés lebonyolítására többé-kevésbé alkalmas. Minden inger és minden áram inkább halad a járt ösvényen, mint a járatlanon. Az energiaforgalom is, midőn a maga feladványainak lebonyolítására indul, legszivesebben a kijárt ösvényeket keresi fel, s igy az egyes szervek a maguk céljaira néha bőséges energiamennyiséget kapnak, míg mások energia hiányában tétlenségre kárhoztatva, potenciális állapotban maradnak. Igy történik, hogy az ivadék physicuma a nemző physicumát szépen utánképezi. Ez az utánképzés annyiban sikerül, amennyiben idegen tényezők az embrió eredeti dispozíciójára módosító befolyást nem gyakorolnak. Minden lemenő a két felmenő által képviselt erők átlójának incarnatioja, amelyben a a különféle dispozíciók majd összeszövődve, majd külön-külön, tehetős vagy actuális állapotban, az uj egyéniséget alkotják. Az átló irányát az erősebb szabja meg, s ekkor mondjuk, hogy a gyermek apjára vagy anyjára ütött.

Említettük, hogy a dispozíciók irányának megfelelő cselekvés legkönnyebb, az akadálytalan cselekvés lehetősége pedig állandó ingerül szolgál a cselekvés kiváltására. Völgyet keres a folyóviz, s ha meder kinálkozik, azt elfoglalja, ha nincs medre, csinál magának. Nemcsak az energiaforgalom, hanem a lélek is, midőn külső tevékenységre indul, az érvényesülésnek legalkalmasabb és legkönnyebb utját választja. Ha valamely cselekvés kiváltásával szemben az organizmus nagyobb mérvü reakciójával találkozunk, vagyis ha az organizmusnak abban az irányban való dispozíciója hiányzik, a cselekvés különösen az első esetben nehéz lesz, és pedig nem csak azért, mert az ideghálózat is nehezebben közvetíti a szokatlan idegáramot, hanem azért is, mert az izmok is idegenkednek a rendestől eltérő, esetleg nagyobb energia-

áldozatot igénylő munkásság kifejtésétől. Valamely izom vagy izomcsoport annál nehezebben lép ki nyugalmi állapotából, mennél ritkábban veszszük igénybe tevékenységüket, azonfelül a rendes működésben levő szervek bizonyos fokig jól kifejlődnek s alkalmasabbak lesznek a tevékenységre. Másrészről mint már említettük az energiaforgalom is oda irányul, ahol az energiafogyasztás rendes. Ha a fogyasztás megakad, a felgyülemlett energiák kisülésre vágynak s a szokásos activitásra ingerlik a szervi idegeket, illetőleg miután az ingerről a középponti idegrendszer is tudomást szerez, magát az egyént is. Ha a szervek működése a gyakorlat folytán mindig kevesebb akadályba ütközik, s a cselekmény kiváltása simán folyik le, a kielégítés könnyüsége s az a természetes megkönnyebbülés, amely a felhalmozódott energiák kisülését követi, ingerül szolgálnak a cselekmény megismétlésére.

Lássuk most már, hogy *mi képezi az átöröklés tárgyát?* A hajlam? Nem. A hajlam, mint lelki kvalitás, minden esetben szerzett és nem öröklött tulajdonság. A hajlam, a szokás révén, tehát ugyanazon cselekmény többszöri megismétlése folytán keletkezik, de jobbára csak azon esetben, ha a cselekmény ismétlését az organizmus dispozíciója megelőzi vagy követi. Ha az organizmus készsége kimarad, a hajlam bajosan fog beérni. Vannak bizonyos kellemetlen következményekkel járó cselekmények, amelyeknek nyomában hajlam sohasem fakadhat, mert az organizmus nem adja meg magát, hanem állandóan tiltakozik. Szóval az organizmusra nézve malum gyanánt szereplő cselekmény megismétléséből alig keletkezhetik igazi erős hajlam. A lelki hajlam — legalább rendesen — együtt jár az organizmus dispozíciójával. Ez a dispozíció már öröklött vagy szerzett lehet. Akár a dispozíció provokálja a cselekvést, akár a cselekvés érleli ki a dispozíciót, gyakori ismétlés következtében, mindkét esetben kifejlődik a hajlam. Magára a dispozícióra is szoktuk alkalmazni a „hajlam“ kifejezést, bár ez az elnevezés csak annyiban jogosult, amennyiben az organikus dispozíciók rendesen felkeltik a lelki készséget, amely pedig már a hajlamnak első, hogy úgy mondjam kezdetleges jelentkezési formája. Az organikus dispozícióból eredő inger, melyet belső ingernek is nevezhetnének, rendesen valamely külső ingerrel párosulva váltja ki a cselekvést, jóllehet

ugyanezt a külső ingerre nézve nem mondhatjuk. A külső inger minden organikus dispozíció nélkül, sőt annak ellenére is fejleszthet bizonyos lelki készséget, ez utóbbi esetben azonban nagyon nehéz lesz a készséget hajlammá beérlelni. Ezt az esetet legjobban azzal a bibliai mondással jellemezhetjük: „Spiritus quidem promptus est, caro autem infirma.“ Általában elmondhatjuk, hogy az oly események ismétléséből, amelyek a test és a lélek exigenciáinak megfelelnek, legkönnyebben fejlődik szokás, illetőleg hajlam. Ezek után megállapíthatjuk, hogy az átöröklés közvetlen tárgyát csak az organikus dispozíció képezi, amely kedvező körülmények között lelki készséget, illetőleg hajlamot fejleszt. Midőn tehát az organizmusnak a kriminalitásra való hajlamosságáról beszélünk, a külső körülmények által is segített organikus dispozícióról szólunk, amennyiben valamely kedvezőtlen mediumban maga a dispozíció sem fejlődhetett volna ki, vagy ha kifejlődött volna is, egymagában erőtlen lett volna arra, hogy az egyént cselekvésre, vagy ami még több, ismételt cselekvésre bírja, s így a lélekben a dispozícióval correlát készséget, illetőleg hajlamot fejleszszen.

Az említettekből kifolyólag *nem hihetünk a lélek örökléses terheltségében,* azonban azt sem fogadhatjuk el, hogy a specifikus kriminalitás, amely már erősen kifejlődött hajlamot feltételez, tisztán lelki tulajdonság; valamint abban is kételkedünk, hogy a kriminalitásra disponált organizmus kizárólagosan a lélek munkája volna, vagy ami több, kialakulását minden esetben a lélek iniciativájára kellene visszavinnünk. Reich maga is elismeri, hogy a bünözésre való készség bizonyos körülmények között, tisztán testi sérelmekből is fakadhat, a kriminális dispozíció keletkezését azonban, ebben az esetben is a lélek munkásságának tulajdonítja.

A kriminalizmust minden esetben két alaptényezőre viszszük vissza. Az egyik tényező az abnormálisan alakult physicum, mely a lelki működések medrét mintegy előre kijelöli s amely az értelmiség alacsonyabb szinvonalán, midőn a lélek az ösztönök békóiból ki nem bontakozott, a lelki tehetségek kifejlődésére és érvényesülésére több-kevesebb kényszert gyakorol; *a másik tényező a lélek, amely a tehetségek quantitativ viszonyai szerint vagy normálisan vagy abnormálisan fejlődik,*

s az organizmus kialakulását is kedvező vagy kedvezőtlen irányba tereli. A physicumnak a kriminalitásra való készségét, az organizmus egyes részeinek egyoldalu kifejlődéséből, illetőleg a szervek kedvezőtlen viszonyából származtattuk. Ép igy vagyunk a psychikummal is. Ezért a charakter kriminalitásának elbirálásánál nem a beszámítás momentumára, vagy a magasabb tehetségek elhanyagolásának tényére, hanem annak földerítésére fektetjük a fősúlyt, hogy az érzéki élet az értelmi illetőleg a szellemi fölött, nem vergődött-e oly mérvű túlsulyra, hogy az előbbi az utóbbit háttérbe szorítja.

Meggyőződésünk szerint a psychicum és a physicum közt akkor forog fenn helyes viszony, ha az előbbi uralkodik és parancsol, az utóbbi pedig szolgál és engedelmeskedik. A magasabb megismerő és vágyó, és az érzéki megismerő és vágyó, szóval a magasabb és az alsóbb rangu tehetségek közt ugyanazon viszonynak kell fennforogni. Az érzék szolgáljon az észnek, hogy az érzékiről az érzékfölöttire juthasson.*) Az érzéki megismerés az anyagot gyüjti és előkészíti, az ész az anyagot feldolgozza. A vágyótehetség a megismerésre támaszkodik. Ha az ész a jó megismerésében téved, a vágyótehetséget is téves utakra kalauzolja. Amint az ész hivatása, hogy az érzékben és annak segítségével felismerje az érzékfölöttit, úgy a vágyótehetség rendeltetése, hogy az érzéki javakat csak mint eszközöket szeresse, amelyek magasabb, szellemi természetü javak birására képesítik. Ha a megismerés az érzékiekből ki nem emelkedik, ha az ember szellemisége magához nem méltó kategoriákban tévelyeg, a magasabb vágyó tehetség is kivetkőzik szellemiségéből s az érzéki vágyótehetség nemtelen törekvéseibe sodortatva elzüllik. Az ember feladványa épen ellenkezőleg abban áll, hogy szellemiségével a véges bilincseiből kibontakozva s az érzékiek lépcsőzetén fölfelé haladva, az érzék-fölöttiek ismeretére, tehát a látható

*) Hogyan értsük ezt? Az inga lengését látni az érzék dolga, a lengés tüneményében uralkodó törvényt kifejezni, tehát a láthatóból a láthatatlanra felemelkedni s azt ismét érzékíteni, érzéki jelekben kifejezni, a magasabb megismerő tehetség, a belérzék hivatása. Benső érzéki ingereinket az öntudattal a belérzék közvetíti, mely egyuttal a külérzékek észrevételeit is az öntudatba juttatja, amely aztán a gyüjtött benyomásokat a magasabb megismerési tehetség rendelkezésére bocsátja.

jelenségekből a láthatatlan törvényekre („ex is quae novit, surgat ad incognita quae non novit“) jusson, s tudásával tulajdon belső világa és külső világ fölött (amennyiben erre szüksége van) uralkodni tudjon.

A pozitivisták azt hirdetik, hogy minden tévedés a következtetéssel kezdődik. Igazuk van. De hát az ember menynyivel több az állatnál, ha a jelenségekből a bennök uralkodó törvényekre, a jelenből a jövőre következtetni nem tud. Az alma esésében vagy az inga lengésében jelentkező törvényeket ugyan csak Newton és Galilei óta látjuk, kisebb problemák megoldására azonban közönséges halandók is vállalkozhatnak. Akit a körülmények és az ösztönök jobbra-balra taszigálnak, az csak végrehajtója az ösztönökben és a körülményekben jelentkező idegen akaratnak, s ha cselekvésre indul, cselekménye nem érdemli meg az „emberi“ jelzőt. Ha az egyénből az önállóság hiányzik, vagy ha az egyén önállósága csak abban nyilvánul, hogy az ösztönök törekvését egyszerüen magáévá teszi, saját gyarlóságával és a körülmények hatalmával pedig szembeszállni még csak meg sem kisérli, az ilyen egyén az ember erkölcsi fogalmától nagyon is messze van. Ezekből kerül ki az igazi kriminális típus. A küzdelemhez szokott embert sem a belső, sem a külső ingerek nem könnyen verik le lábáról. Aki azonban a küzdelmet feladta és akaratával élni nem tud, azt a bünözéstől csak az alkalom választja el. Mindazon tényezők, amelyek az akarat elernyedésére, meggyengítésére közremunkálnak, egyben a kriminalitás kiérlelődését is elősegítik.

*A bűnöket és a bünözéseket vagy az értelem vagy az akarat hibáiból származtatjuk.**) Ha az értelem a magasabb természetü, a szellemi javakat nem ismeri és egyszerüen az érzékek szolgálatába szegődik, ha az akaratot a hibásan működő értelem tévutra vezeti, vagy ha az értelem tisztában van ugyan a javak igazi természetével, de az akarat az ösztönök vagy az érzéki vágyak hatalmával szembeszállni nem képes, az egyént csak a kedvező külső körülmények őrizhetik meg a bünözéstől. Ezért az értelem kiművelése egymagá-

*) Bünözés esetében — mint már említettük — a pszichikai visszásságok állandó organikus képletekben jelentkeznek.

ban, a lelki elzüllést meg nem akadályozhatja. Az igazi civilizáció, mely a kriminalitást csakugyan kizárja, az akarat nevelését is föltételezi.

Az akarat erejét és szabadságát az érzéki vágyótehetség törekvései kemény próbára teszik. Az akarat ugyanis bizonyos természetes benevolentiával kiséri az érzéki vágyótehetség mozgalmait. Ha az akarat az érzékiség ingereinek hódol, lassankint bizonyos hajlam érlelődik ki bennne, melynél fogva az ész magasabb követelményeinek csak vonakodva engedelmeskedik, ellenben az ész ellen lázongó érzékek törekvéseit pártolja. Ha az akarat az érzékiekre irányuló hajlamok fölött nem őrködik, az érzéki vágyó tehetségben fokozatosan növekvő mozgalom támad, mely az érzéki jó elérésére s az akadályok elhárítására törekszik. Ezeket a mozgalmakat indulatoknak illetőleg szenvedélyeknek nevezzük, amelyekkel szemben a magára hagyott ész és akarat sohasem volnának képesek boldogulni. A szenvedélyek uralma az ember erkölcsi romlását idézi elő, midőn is az egyén különösen az illető szenvedélyekkel homogen bünözési ingereknek ellenállni többé nem képes. Ép ezért minden tényező, mely a szenvedélyek megfékezésére és a kedélyi egyensúly helyreállítására alkalmas, az önmagával küzdő emberre nézve óriási jelentőségü. Azok a dolgok és vonatkozások ellenben, amelyek a szenvedélyeket fölkeltik és élesztik, az egyén elzüllésének és a bünözés elhatalmasodásának tényezői is egyuttal. A civilizációnak a maga valódi fogalmában két lényeges jegye van: tudni és uralkodni. A tudás az értelem kimüvelésének, az uralkodás az akarat fegyelmezésének eredménye. *Korunk egyik főhibája, hogy az akarat fegyelmezését elmulasztja,* sőt midőn a vágyótehetségben az irascibilis és concupiscibilis mozgalmakat hihetetlen arányokban éleszti, a kedélyi élet helyes egyensúlyát megbontja és az akarat természetes uralmát szinte lehetetlenné teszi. A kedélyi élet fölfordultságát, amely századunkat általában jellemzi, arra a körülményre vihetjük vissza, hogy az érzéki vágyótehetség, illetőleg az ösztönök és különösen az érzéki ösztönök annyira elhatalmasodtak, hogy maga az akarat, sőt az ész is mintha csak egyetlen feladványt ismernének: az érzéki jó kultuszát. A tudomány minden törekvése oda irányul, hogy az életet széppé és kényelmessé tegye. A mű-

vészet az érzéki szépet kultiválja. Az irodalom szintén csak akkor talál piacot, ha az érzékeket csiklandozza.

Napjainkban mindenki csak élvezni akar. Az anarchista és szociálista mozgalmaknak alapja a concupiscentia, ezért minden fizikai és morális akadály ellen dühöngnek, amely őket az érzéki jó birásától elválasztja. Gyülölik az Államot, amely nyakig felfegyverkezve védi a rendet, pedig ők rendes uton nem élvezhetik azokat a jókat, amelyeket ismerni és kivánni megtanultak. Gyülölik a vallást, amely tilalmaival boszszantja a fékvesztett tömeget, sőt midőn az emberiség egy részét magasabb javak birására buzdítja, csak azt a területet kisebbíti, amelyen az állat-ember a maga gyönyörüségére vadászhat. Más részről az egyházak üdvös ellenműködést fejtenek ki, s igy a felforgatók törekvéseit bizonytalan időre meghiusítják. Gyülölik a pénzes elemet, gyülölségük irígységből származik. Mindezt csak azért, mert egyéb jót, mint az érzéki jót, egyéb vágyakozást, mint az érzéki vágyakozást nem ismernek. Összes intelligentiájukkal, akaratuk minden energiájával csak arra törekednek, hogy érzéki vágyaikat kielégítsék. Ezért élnek, ezért dolgoznak, szövetkeznek, tüntetnek, sztrájkolnak. Ha szeretnek, ezért szeretnek, s ha gyűlölnek, ezért gyűlölnek. Az ujságok tárcarovataiban nem egyszer jut kifejezésre az a gondolat, hogy a modern embert a korai halál gondolatára a tehetetlenség dühe fogja el. Honnét ez az állati düh? Ne gondoljuk, hogy lázadó indulatok a haza, a család, vagy az összemberiség fogalmai körül csoportosulnak. A modern fiatal ember, ha meg kell halnia, csak azt sajnálja, hogy keveset élvezett, s hogy az érzéki jót, a gyönyöröket, melyeket a föld kinál, a kegyetlen halál elrabolja tőle. Valóságos dühbe borul arra a gondolatra, hogyha már a jó gonosz tudás fájáról evett, a halhatatlanság fájának gyümölcseit is miért nem izlelheti meg, vagy legalább valami élet-elixirt találhatna fel. Ugyanezen okból gyülöli a modern ember a betegséget is. Lázas erőlködéssel keresi a gyógyszereket, amelyek ujra megnyitják az élvezetek paradicsomának kapuit. Épen nem csodáljuk, ha betegeink türelmetlenek, durvák, indulatosak, sőt néha egész a dühösségig viszik, mert aki egész életében az érzéki jó után futott, ha ezt el kell vesztenie, mindent elvesztett, úgyhogy még csak reménysége se maradt.

Élni és élvezni, ez az egoizmus elve, a materializmus logikai corollariuma. Ha elpusztulunk, mit használ nekünk, ha egész életünket a tökéletesedés gondolata vezérelte, ha eredményesen küzdöttünk, s az emberi ideált önmagunkban megvalósítottuk? A tökéletesedésre való törekvés, a halhatatlanság reménye nélkül, hiú fáradozás, dőreség s nem egyéb. Ám a generáció, mely csak élvezni akar, önfeláldozásra képtelen, ellenben erősen hajlandó arra, hogy magának mindent feláldozzon. Ha a család ölén nem talál elég élvezetet, megtöri a házassági hűséget, szétbontja a családi köteléket, s a gyönyörök hajszolása közben mint fölösleges ballastot minden lelkiismeret furdalás nélkül lerázza magáról a generációt, amelynek életet adott.*) Nem lehet tagadnunk, hogy *az emberiség az önzés lejtőjére jutott,* az okos politika pedig ahelyett, hogy kereket kötne, féket ereszt. Az elzüllés processzusa gyors ütemekben halad előre, s a családok pusztulásának statisztikája valószinüleg egy másik statisztikát is meg fog javítani: a bűnügyi statisztikát. Ha az alsóbb rangú szenvedélyeknek kaput tárunk, s a kedélyi élet egyensúlyát megbontjuk, a szenvedélyektől meggyengített akarat többé nem szállhat szembe (sikerrel) az önzés világában megsokasodott és elhatalmasodott bünözési ingerekkel, amelyek azt egyént minden oldalról támadják és bünözésre hívják. Ugy a morális érzéketlenséget, mint a gondolkodásnak azt a különös visszásságát, melynél fogva némely bünöző még a büntetés ideje alatt is ujabb bünözési terveket kovácsol, a büntetőjogi irók a lelkierők egyensúlyának felbomlásából, illetőleg az említett erők quantitativ viszonyainak beteges megváltozásából magyarázzák. Reich a lelki tehetségek egyoldalu fejlődését némely esetekben magikus befolyásoknak tulajdonítja. (A morális érzéketlenség alatt

*) A hazai statisztika erre vonatkozólag szomorú adatokkal szolgál. A hazai bíróságok, a rendes eljárás szerint, az 1896. évben 1003 házassági perben ítélkeztek. A házassági perek száma 5 év alatt 4041-re szaporodott fel. Csak Budapesten az 1902-ik évben 79-el több a válópörök száma, mint az előző évben volt. A bontóperek közül 1901. évben 2459 felbontó ítélettel végződött, megjegyzendő, hogy az esetek felében gyermekek is maradtak. Nem csodálom, ha az önző ember lerázza magáról a házastársat, a gyermekeket, ha minden fölösleges bilincstől szabadulni akar, hogy szabadon élvezhessen.

a magasabb pszichikai erők hiányát, a morális viszásság alatt pedig azoknak különösen a kedélyi életnek és az akaratnak disharmóniáját értjük.) Mennél hatalmasabbak az alsóbb rangu szenvedélyek, annál inkább előtérbe lépnek a morális érzéketlenség és a magasabb lelki tehetségek disharmóniája. Ezért teljesen érthető, ha a bünügyi politikusok egyértelmüleg sürgetik, hogy a szenvedélyeket ne ingereljük, sőt ellenkezőleg azoknak nemcsak megfékezéséről, hanem elcsillapításáról is gondoskodjunk. Közönségesen tapasztaljuk, hogy a nagy bünözők megfontolás és előrelátás nélkül szűkölködnek. Ez a két kvalifikáció néha nemes lelkekből is hiányzik, azért ezeket csak abban az esetben számíthatjuk a bünöző charakter biztos jelei közé, ha az alsóbb rangu szenvedélyek elhatalmasodásából erednek.

A kriminalizmus ugyan az értelem és az akarat hibája, mégis az esetek többségében az örökléses terheltséggel és a mostoha életviszonyokkal karöltve jelentkezik. A kriminalizmus tehát a testi és a lelki degenerációnak különös formája, mely a nemzők (nemzedékek) kisebb-nagyobb láncolatán keresztül fejlődve, kedvező körülmények közt teljesen beérik, s az egyént állandóan határozott irányu és jogrendellenes magatartásra képesíti.

Mondják, hogy a bünözés és a kegyetlenség azonos forrásból fakadnak. Mindkettő a lelki tehetségek, illetőleg az organizmus disharmonikus fejlődését feltételezi. Mások ismét azt mondják, hogy a kegyetlenség néha testi betegségekből származik, s hogy okszerű gyógykezeléssel a kegyetlenségre való hajlamot is ki lehetne irtani.*)

*) Azt hiszem azonban, hogy ez csak azon esetben következhetnék be, ha a betegség a lélekre csak felületesen hatott. A kegyetlenség inkább a műveletlen, mint a beteg lélek sajátsága, s ezért az értelmi kiművelést a leghatásosabb gyógymódok egyikének kell tekintenünk. Suetonius emliti, hogy Caligulában a betegség kifejlődése lépést tartott az ő fokozódó kegyetlenkedésével. Különösen az altesti bántalmakról, nevezetesen székrekedésről mondják, hogy a gyilkosságra való hajlam kifejlődését elősegítené. Mondják, hogy egy séta a zöldben, könnyü szék, akárhány esetben bevágnák az utját az öngyilkossági szándék kiérlelődésének. Példákat ez irányban nem olvastam. Darbois egyik gyilkosáról, aki a commune alatt (asszony létére) kapitányi rangot nyert, tudom, hogy a vallásosság, különösen a jó irgalmas nővérek példája, lelki elzüllöttségből felemelte s a kegyetlenségre és a bünözésre való

Az esetek nagy többségét illetőleg magunk is azt véljük, hogy ha a gyógyítás, az oktatással és neveléssel karöltve, egyuttal jobb életkörülmények közé vezetné a degeneráltakat, csakugyan kigyógyíthatná az embereket a bünözés nyavalyájából. Laurent Emil szerint, az igazi bünöző, ami az intelligentiát illeti, a középmértéken alul marad. Ha elvétve intelligens ember is beletéved a bünözés világába, az csak kivétel számba megy. E tekintetben nem vagyunk egy véleményen. *A bünözők közös jellemvonása nem a tudatlanság, hanem a határtalan könnyelmüség és az előrelátásnak teljes hiánya.* Akad ugyan köztük is könnyű felfogásu, eszes egyén, de logikusan gondolkodó, értelmes és okos fejet még kivételképen sem találhatunk a bünözők között. Abban is egyeznek, hogy mindnyájan kivétel nélkül valamely alacsonyabb szenvedély rabjai, vagy legalább is azok voltak, mielőtt a bünözésbe keveredtek, az önvádolást és a magábaszállást pedig csak kivételesen ismerik. Sokan mondják, hogy a vallásosság még a specifikus bünözőt is kigyógyítja. Mások ellenben azt vitatják, hogy az igazi kriminális típus képtelen arra, hogy a szó valódi értelmében vallásos legyen. Ha csak a természetes tényezőkkel számolunk, ez utóbbi nézethez kell csatlakoznunk. Mert ha a specifikus bünöző gondolkodásában, érzelmeiben és akaratában bizonyos visszásság, állandó disharmónia jelentkezik, amelyek már organikus fogyatkozásokat is feltételeznek, bizonyos, hogy míg ezek a lelki és testi anomáliák fennforognak, addig az igazi vallásosság bennök ki nem érlelődhetik, mert ezt a magasabb tehetségek integritása és egymáshoz való normális viszonya nélkül el sem képzelhetjük. Ha a kereszténység tökéletes metamorfózisokra (in melius) is példákkal szolgál, ne feledjük, hogy az erkölcsi regenerációt, amennyiben egy életre szólt, rendesen a medium változása előzte meg. Ennyiben igazat kell adnunk azoknak, akik a gazdasági és társadalmi medium reformját a kriminalitás elleni eredményes küzdelem „sine qua non"-jának tekintik.

* * *

hajlamosságtól megszabadította. Ahol az embereket már csak egy székrekedés, abnormális idő, vagy csak egy séta választja el az öngyilkosságtól, ott a degenerációt már befejezett ténynek tekinthetjük, amelyről legfeljebb az utolsó ecsetvonás hiányzott.

Minden valamire való bölcselő elismerte, hogy az egyén tökéletesedésre van hivatva. Az evolúció törvénye pedig feljogosít bennünket, hogy az egyéni fejlődéssel kapcsolatban, a kisebb-nagyobb közületek, sőt az emberiség továbbfejlődését is reméljük. Az egyéni és a közületi tökéletesedés szoros viszonyban vannak egymással. Ha az egyén a tökéletesedés megmérhetetlen létráján egy fokkal feljebb jutott, nem nyugszik, míg a maga mediumát magasabb exigenciáival (legalább megközelítőleg) harmóniába nem hozza. Igy történik azután, hogy az evolúció elve, a törvényhozás és a politika legkülönbözőbb ágaiban, a jogok és a jogintézmények stb. világában is kifejezésre jut. A fejlődés elvét egyértelműleg elfogadják, de már a fejlődés irányára (méreteire) vonatkozólag ugyanezt nem mondhatjuk. Ami különösen a bünözés ellen kifejtendő állami tevékenységet illeti, még ma is sokan vannak, akik a tágabb értelemben vett bünügyi politika létjogosultságát tagadják és a kriminalitás elleni küzdelemben a szabadságvesztésbüntetések (legfeljebb még a pénzbüntetések) arzenálján kivül egyéb remediumokról tudni sem akarnak. Nézetünk szerint ez a felfogás egyszerü tévedés, melyet az ellenkező tábor merev konzervativizmusának kell tulajdonítanunk. *A helyes bünügyi politika* nemcsak az egyénekben jelentkező kriminalitás ellen küzd, hanem *a tömegekkel szemben is felveszi a harcot,* s midőn a medium javítására és a kriminalitásnak kedvező feltételek megváltoztatására törekszik, olyan feladatot teljesít, amelyre a szoros értelemben vett büntető politika (a puszta büntetéssel) épenségel nem vállalkozhatik. A kérdés egyébiránt oda lyukad ki, hogy *van-e praeventio, s ha van, hát milyen legyen az a praeventio.* A praeventio szükségességét az ellenséges tábor is elfogadja, de egészen más értelemben s nem is abban a terjedelemben, amelyben azt a kriminologusok hangoztatják.

A „praeventio“ mindazon intézkedéseket magában foglalja, amelyek a kriminalitás megelőzésére irányulnak. A praeventio a kriminalitás profilaxisa. A praeventio vagy generalis vagy speciális, aszerint amint a tömegek vagy az egyének kriminalitása ellen irányul. *A praeventio generalis* az Államnak a statisztikai vagy közigazgatási megfigyelésekre támaszkodó reakciója, amelylyel az Állam a kriminalitásnak nem

egyéni, hanem közületi feltételei ellen küzd. A praeventio generalis főelve a medium megjavítása. Az igazi civilizáció, amely megfelelő állami és társadalmi intézményeknek, jó törvényeknek, értelmes, higienikus és vallás-erkölcsös nevelésnek, a szeretet elve által uralt társadalmi érintkezésnek köszöni létét: a kriminalitásnak leghatalmasabb ellensége. A praeventio generalis nemcsak az Állam egészére, hanem kisebb csoportokra kihatólag is érvényesülhet.*) Ha praeventio-

*) A d-i révben pár évvel ezelőtt komp-közlekedéssel bonyolították le a forgalmat. A komp-átkelés azonban (tekintettel arra, hogy a községnek 6000 hold birtoka van) nagyon is sok bajjal járt. Ha a Duna megáradt, szeles időkben stb. a közönségnek órákig kellett várakoznia, s maga az átkelés is néha nagyon is sok időt vett igénybe, vagy egyszerűen lehetetlen volt. A várakozó tömeg ázott-fázott, ember, állat megbetegedett stb. A felingerült tömeg mindig hajlik a kriminalitásra, s a türelmetlen ember közel van ahhoz, hogy a BTK. §-ai ellen vétsen. A civakodás, torzsalkodás, verekedés napirenden voltak és a gyűlölködés akárhány esetben emberéletet követelt áldozatul. Az állami reakció természetesen sohasem maradt el, s a d-i lakósság arról volt hires, hogy egymaga több dolgot ád a büntető bíróságoknak, mint az egész járás lakóssága együttvéve. A rendőri praeventio, amely az eddigi gyakorlat szerint legfeljebb arra szorítkozott, hogy egy-két rendőrt állítottak ki a veszedelmes helyekre, nem sokat használt volna (ennyit sem tettek), mert a helybeli rendőröknek nincs meg a kellő tekintélyük, de meg két-három rendőr alig tehet valamit ott, ahol száz és száz kocsi várakozik, hát még a gyalogjáró nép. Egyébiránt a felsőbb közigazgatási hatóságoknak kisebb gondjuk is nagyobb annál, hogysem az efférlékkel törődnének. A község derék jegyzője a praeventio egyedüli helyes módját akkor alkalmazta, midőn minden ellenkezés (gyanusítás, fenyegetés) dacára a gőzrév-átkelést életbe léptette. Azóta nincs verekedés, nincs gyűlölködés, mert ami azelőtt órákat vett igénybe, azt a kis propeller félóránkint könnyü szerrel lebonyolítja. A higienikus szempontokat nem számítva (mert esetleg ezek is a kriminalitásra hajlamosítanak), pusztán gazdasági szempontokból véve a dolgot, alig lehetett volna kedvezőbb megoldást kitalálni, mint a komp-közlekedés helyett a gőzrév-átkelés alkalmazása s mert „exempla trahunt“, a szomszédos községben is megindult a mozgalom, mely az ósdi komp-közlekedést mizériáival együtt elsöpörte. A hatóságok nem vettek tudomást a jegyző nagy horderejü és önfeláldozó tevékenységéről, amely nemcsak társadalmi, gazdasági, higienikus, hanem kriminális szempontokból is méltán számíthatott volna elismerésre. Elégszer olvastunk hivatalszolgák kitüntetéséről, a közélet terén szerzett érdemeket azonban csak kivételesen méltányolják. Nagyon sokba kerülhet az Államnak az a koronás arany-érdemkereszt, amelyre aligha szolgált rá valaki jobban, mint az a derék férfi, akinek emlékét e sorokban megörökítem.

ról van szó, a régi iskola hívei azonnal az egyéni szabadság veszélyeztetéséről panaszkodnak, pedig a praeventionak teljesen ártatlan formáit is ismerjük, sőt olyanokra is hivatkozhatnánk, amelyek míg egyrészről gazdasági, higienikus és más szempontokból kivánatosak, addig más részről az egyéni szabadságra vonatkozó jogos igényeket is megvédelmezik, valóra váltásukat megkönnyítik. Ha a bünügyi politika a megelőzési elméletben lappangó becses elemet értékesítette volna, nem kellene a kriminalitás aránytalan térfoglalása miatt aggódnunk.

A konzervatívek nem tudják elképzelni, mikép lehet reakciót kifejteni valamely jövő bűncselekménynyel szemben. Ennek a téves felfogásnak köszönhetjük, hogy a *„minima non curat praetor“* elve alapján az Állam rendesen csak akkor lép fel, midőn az egyén a kriminalitásra már beérett. *„Qui spernit modica paulatim decidet“* és a „Principiis obsta, sero medicina paratur quum mala per longas invaluere moras“, ebben a két arany mondásban van letéve a praeventio igazolása és megokolása. Míg az egyének perlekednek, torzsalkodnak, gyűlölködnek, fenyegetődznek, addig az Államnak egy szava sincs: minima non curat praetor. Aztán ha a fenyegetést beváltják, ha a sulyos testi sértés, a gyilkosság, gyujtogatás bekövetkezik, akkor megmozdul az állami gépezet, hogy igazságot szolgáltasson. Csakugyan oly kicsinylendők azok a praemissa-k, amelyekből óriási horderejü konzekvenciák származnak? Az Állam maga is közreműködik, hogy az alkoholizmus gyökeret verjen, aztán ha az alkoholizmus kriminalis típusokat nevel, akkor panaszkodjunk s hárítsunk az egyénre minden felelősséget. Vajjon nem lehetne a bundapálinkát erősebben megadóztatni, a szokásos részegeskedőket, verekedőket a korcsmából kitiltani? Jó a szabadság annak, aki azzal okosan élni tud. Szükségünk van a szabadságra, hogy az ember, illetőleg az egyén eszméjét megvalósíthassuk. Viszont azonban veszedelmes a szabadság, ha az egyén elzüllését, a kriminális típus kiérlelődését teszi lehetővé. A konzervatívek a reakciónak csak a bezárásban*) jelentkező for-

*) A pénzbüntetést minden rendszer nélkül alkalmazzák. Legalább a mi kodexünkről ezt jó lélekkel elmondhatjuk.

máját ismerik. Az egyéni szabadság cimén, a csavargókat, koldusokat, hivatásos munkakerülőket megtűrik, jóllehet elismerik, hogy ezek a jogrendet és a társadalmi közbiztonságot állandóan veszélyeztetik. A szocialisták azt hangoztatják, hogy az Államban a legutolsó egyénnek is joga van arra, hogy munkaerejét értékesíthesse, s aki dolgozni akar, az munkához juthasson. Részünkről azt mondjuk, hogy az egyén jogával szemben áll a társadalom joga, s ha az egyén érdeke sürgeti, hogy mindenki dolgozhasson *ha akar*, a társadalom érdeke pedig azt kivánja, hogy mindenki dolgozzék *ha tud*, s ne legyen senki a társadalom terhére mindaddig, míg a munkára egyáltalában képes. Ezért a dologházak felállítását az állami önvédelemnek és a praeventionak egyik legszükségesebb és legbölcsebb jelentkezési formájának tekinthetnők.

Ma a szabadságot általában igen helytelenül értelmezik, pedig a kiskoruak kriminalitását épen a szabadság oktalan kiterjesztésének tulajdonítjuk. Legalább a privilegizált korban, a törvény szigorát a fegyelemnek kellene pótolnia. A bot-büntetést nem pártoljuk, de a szabadságra éretlen kiskoruakkal szemben a pálcára, mint végső argumentumra, nagyon is nagy szükségünk volna. A tanítással foglalkozóknak nemcsak az iskolában vagy az iskola körül elkövetett bűnökre, hanem — az otthont kivéve — minden törvényellenes cselekményre vonatkozólag meg kellene adnunk a fegyelmi hatalmat. Iskolás gyermeket bezárnunk nem szabad. Az iskoláztatás nem a 14-ik, hanem a 15-ik év*) betöltésével végződik. Ha az iskolás gyermekkel szemben az állami reakciót indokolatlannak, sőt ártalmasnak tartjuk, a fegyelmi reakciót annál szükségesebbnek kell mondanunk. A 15 éven felüliekkel szemben vagy az iskolaszékeknek, vagy az elöljáróságnak meg kellene adnunk a hatalmat, hogy kisebb dolgokban fegyelmileg eljárhassanak. A polgári, illetőleg a büntetőjogi szempontból vett nagykoruságra való előkészítést is szükségesnek tartjuk, hogy a törvény *nemtudhatásával* magát senki se mentegethesse. A szabadságra érett egyéneknek tudniok kell, hogy mi szabad és mi nem szabad és cselekményeik törvényes következményeit

*) **Szives tudomásul azoknak, akik a 14 éves korhatár mellett kardoskodnak.**

ismerniök kell. Ha a fegyelem világában jól ismert malumot többé nem alkalmazzuk, kivánatos, hogy az állami reakcióban megnyilatkozó malumot, a törvényekben foglalt fenyegetést, szóval a bűncselekmény állami következményeit megismertessük. Igy remélhetjük, hogy a büntetés mint elrettentő motívum, még a deliberatio idejében, a maga teljességében érvényesül, s a cselekmény elkövetésétől visszatarthat. Sajnos azonban, ki kell mondanunk, hogy még az intelligensebb elemek sem tudják, mi a törvényesen „szabad“ és „nem szabad,“ igen gyakran még azok sem ismerik cselekményeik törvényes következményeit, s így néha tudtokon kivül belekerülnek a paragrafusok csapdájába.*)

A praeventio eszközei: a medium javítása és a különböző fegyelmi jelentőségü büntetések, amelyek szabadságvesztéssel nem járnak. Biróilag nem képesített elemektől a szabadságvesztés büntetésének alkalmazását el kellene vonnunk. Fegyelmi büntetések volnának: intés, dorgálás, a pénzbüntetés, nyilvános helyekről való kitiltás, záróra alkalmazása (az egyesekkel szemben is); erkölcsi durvaság, vadság, féktelenség eseteiben (18 évig) a pálcabüntetés (a birósághoz való felebbezési joggal), az iskola helyiségeiben való nappali bezárás (15 éven alól) stb. A medium javításáról az előbbiekben szóltunk. A kriminal-politikai követeléseket ezuttal bővebben nem tárgyalhatjuk, csak azt jegyezzük meg, hogy nevelési szempontokból üdvösnek tartanók, ha a 15 évet betöltött ifjuságot (fiukat) ifjusági egyletekbe való belépésre köteleznők, ahol felügyelet mellett tisztességesen szórakozhatnának, s a fonóházak és az éjjeli kóborlás veszélyeivel szemben a serdülő ifjuságot kellőkép megóvhatnók. Ha a gymnasiumi ifjuságnak még a felsőbb osztályokban is különböző tilalmakra,

*) Konkrét esetekre is hivatkozhatnánk. Ezért nemcsak kivánatosnak, hanem szükségesnek tartanók, hogy a szemináriumokban és a tanítóképzőkben a büntetőtörvénykönyveket ismertessék, mert ha az államjogról, a magán- és közigazgatási jogokról tudni hasznos és intelligens emberhez illő dolog, a büntetőjogokat ismerni, a fegyelem gyakorlására hivatott elemeknek nélkülözhetetlenül szükséges volna. Itt is igen nagy baj, hogy a törvényhatóságok szabályrendeletei nem egyformák. Sőt az is megtörténik, hogy amit az egyik szabályrendelet kihágásnak minősít, azt a másik egyáltalában nem bünteti. Ebben már nemcsak az önkormányzati elemeket, hanem központi kormányt is hibáztatjuk.

fegyelmi büntetésekre van szüksége, a sokkal kevésbé müvelt elemeket teljesen szabadjukra ereszteni, az oktalansággal határos. Ha a biróság a „minima non curat praetor" elvi álláspontjára helyezkedik, gondoskodjunk arról, hogy *legyenek alkalmas közegek, amelyek a kis dolgokat is figyelemmel kisérik* s ha büntetési reakcióval nem, de fegyelmi reakcióval a kriminalitást már bölcsőjében megtámadják. Ha kimondjuk az elvet, hogy az Államnak a kiskoruak neveltetését figyelemmel kell kisérnie, a következtetések egész sorozatával rendelkezünk, amelyekről itt csak igen röviden emlékezhetünk meg.*)

*) Igy a szülői hatalom korlátozásáról, illetőleg megszüntetéséről, a házi nevelés pótlásáról, tehát a gyermeknevelés biztositásáról, a nehezen nevelhető vagy züllésnek indult gyermekek megmentéséről s. i. t. törvényhozásilag kellene intézkedni. A gazdasági medium megjavításánál a konkurrenciának a tisztesség határai közé való visszaszoritását, a csalárd birtok- vagy üzletátruházás megakadályozását s. i. t. szóval a gyengébb (vagyonilag, értelmileg) elemek és a jóhiszemüek kijátszását, illetőleg kiszipolyozását megakadályozó intézkedések egész raját felemlíthetnők, mint amelyek annak dacára, hogy pl. néha a kereskedelmi jogi törvényhozás körébe tartoznak, praeventio szempontjából óriási jelentőségüek. Könnyen beláthatjuk, hogy a helyes bünügyi politika feladványai nem tartozhatnak egyetlen miniszteri tárca keretébe s igazán teljes értékü programm megvalósítására csak az összminiszterium vállalkozhatik, annál is inkább, mert a tárcák érdeke néha nagyon is ellentétes. Csak egy példát említek. A pénzügyminiszteri tárca érdekei a bunda-pálinka erősebb megadóztatása ellen tiltakoznak, ám a magasabb ethikai, büntetőpolitikai, nemzetgazdasági szempontok ugyanezt sürgetőleg követelik. Egyelőre ugyan csak az érdekek transakciójáról lehet szó, mert valamely bevételi forrás elapadása zavarokat idézhet elő az államháztartásban, a távolabbi cél, az ideál mégis csak az lehet, hogy az alkoholizmus ellen a szesz megadóztatásával küzdjünk, mert ez az egyetlen biztos eszköz, mely a személyes szabadsági szempontok legkisebb sérelme nélkül is biztositja az óhajtott eredményt. A létminimum állami biztositását (baleset, öregség, szóval munkaképtelenség esetében) szintén kivánatosnak tartjuk s. i. t.

Ami a szoros értelemben vett büntető politikát illeti, praeventio szempontjából a pénzbüntetési rendszer gyökeres reformját sürgetjük. A pénzbüntetésnek közmunkára való kényszerváltoztatását ethikai szempontból helyesebbnek tartjuk. A büntetés feltételes végrehajtásának hivei vagyunk, de a feltételes megkegyelmezésnek is helyt adnánk (6 hónapon felüli esetekben). Az elitélteket a maguk mediumában és lehetőleg a szabadban kellene foglalkoztatnunk, ez utóbbit a természet gyógyító erejére és a kedélyi élet normális alakulására való tekintettel hangsú-

Befejezésül legyen szabad a büntetési reakció ideálját megfestenünk, amelyet ez idő szerint magunk is inkább utópiának tartunk, jóllehet kivánatosnak látszik előttünk, hogy bár a legtávolabbi jövőben de mégis megvalósuljon, annál is inkább, mert valódi civilizációról és a krisztusi szeretet diadaláról csak akkor szólhatunk igazán, ha a büntetési reakciónak jótéteménynyé való convertálása sikerülni fog. Ez pedig akkor fog bekövetkezni, ha a nagy többség az értelmi és kedélyi műveltség magasabb szféráiba eljutott, ahol a bosszúállás lelkének nincs hatalma, ahol a rosszért jóval fizetni emberi méltóságunkhoz és belső nemességünkhöz illő dolognak fogjuk ismerni. Részünkről nem hisszük, hogy ezek az idők valaha elérkeznek, azonban valószinü, hogy az Államok a bosszú nélküli büntetés elvét mégis elfogadják, legalább a praxisban ma sincsenek messze attól.

A büntetés moralizálását főkép az a körülmény sürgeti, hogy a haladó kor belátja az igazságos ítélkezés lehetetlenségét. Be kell látnunk ugyanis, hogy az alanyi bűnsúlyt meg nem állapíthatjuk. A modern pszichiatria tanai szerint pedig a beszámíthatóság földerítését is a lehetetlenségek közé kell sorolnunk. Ha a beszámíthatóság elvét (in genere) el nem ejthetjük, konkrét esetben azonban magunk is azt valljuk, hogy a beszámíthatóság megállapítása emberi erőt felülhaladó vállalkozás, amelynek lebonyolításában még a morális bizonyságot is alig közelíthetjük meg. De mert a reakciót még sem nélkülözhetjük, olyan megoldást kell keresnünk, mely a közületi exigenciákat az egyén sérelme nélkül biztosítja. Ebből is kitetszik, hogy a jövő bünügyi politikája a kriminálitás profilaxisa felé gravitál, míg ma a therapiára fektetik a fősúlyt. A praeventio elvének győznie kell. Mielőtt azonban álláspontunkat kifejtenők, a jó és igaz s az ezekkel kapcsolatos illetőleg ellentétes fogalmakról kell egyet-mást elmondanunk.

* * *

A jó és a rossz eredetét Spinoza a világanyag kellemes és kellemetlen subjectiv érzésére vezeti vissza. Tudomásunk

lyozzuk. Csatlakozunk azokhoz, akik a progressiv rendszer valóra váltását, elegendő számu javító intézetek felállítását követelik s. i. t.

szerint Spinoza megfeledkezett arról, hogy állítását bebizonyítsa. Nietzsche az uri és a szolgalelkek különböző világnézletében keresi a bifurkáció okát. Azt hisszük, hogy Nietzsche egy teljes évezreddel megkésett, mert akkortájt uralkodtak az ő ideáljai. Nietzsche eszményi embere ugyanis erőszakos és bestialis, és ez az emberiség adja a tökéletesség netovábbját. Mások a célszerüségre vezetik vissza a jó és rossz eredetét. Ismét mások szerint, a jó és a rossz egyéni érzés, az egyik kedvező, a másik kedvezőtlen. Azt is mondják, hogy a jó és a rossz, a természet alkotásai, amely mindennap termel jó és rossz indulatu realitásokat. Amit sokan hangoztatnak, hogy t. i. a jó és a rossz, az erkölcsös és az erkölcstelen fogalmát a többség elvei szerint kell megszerkesztenünk, csak abban az esetben fogadjuk el, ha a jó és a rossz elemi fogalmairól van szó, amelyekre vonatkozólag a többség mintegy ösztönszerüleg tájékozódik. A komplikáltabb fogalmakra vonatkozólag ellenben csak akkor fogadhatnók el, ha a „vota non numeranda, sed ponderanda“ elvének szem előtt tartásával állapíthatnók meg, hogy mi a jó és mi a rossz. Ezzel azonban nem akarjuk azt mondani, hogy az ember e fogalmakat statuálja, hogy ezek az ő kénye-kedvétől függnek, mert nézetünk szerint a bifurkáció a természetben uralkodó törvényszerüségnek speciális irányu megnyilatkozása. Ebből egyszersmind az is kitetszik, hogy a bifurkációnak határozott hivatása van. S csakugyan, ha a dolgot közelebbről vizsgáljuk, észre kell vennünk, hogy az ellentétek épúgy mint a különbözetek, a fejlődés céljait mozdítják elő. A természet a tevőlegest és nemlegest, az activitást és a passivitást, a jót és a rosszat úgy helyezi egymás mellé, hogy a különböző csoportok kombinációjából olyan középeredőt nyerjen, mely a létnek és a fejlődésnek kedvez. Végeredményben tehát a rossznak is megvan a jó oldala. Egyelőre mégis azt mondhatjuk, hogy ami a létnek és a fejlődésnek közvetlenül kedvez, az — a világrend mostani megszerkesztésében — jó, az ellenkező pedig rossz. A dolog érdemével azonban ily könnyen nem végezhetünk. Lássuk tehát tüzesebben, *mi a jó és mí a rossz.*

Mi a jó? Bizonyos, hogy a lét jó. Ami tehát létezik és amennyiben létezik, az jó. Ez a jóság első lépcsője. *Tulajdonképeni értelemben pedig jónak csak azt mondjuk, ami az és*

olyan, aminek és amilyennek lennie kell, vagyis ami a maga ideáljának, hivatásának megfelel. Ami a maga ideáljától, eszméjétől eltér, az már az ő eredeti hivatásának tökéletesen meg nem felelhet, nem alkalmas, nem célszerü, tehát nem jó. Hivatása körében minden lény jó, amennyiben a maga eszméjét kifejezi. De ha hivatási szféráján kivül kell szerepelnie, már többé nem alkalmas, nem megfelelő, sőt bizonyos határokon túl már mint rossz jelentkezik. Ami tehát rossz, vagy azért rossz, mert eszméjétől eltér, vagy azért rossz, mert hivatása területét átlépte. (A dolognak tehát kétféle eszméje van. Egyik a dolog lényiségére, a másik rendeltetésére vonatkozik.) Első esetben fogyatkozásai, a második esetben pedig illetéktelen, meg nem felelő müködése, szereplése következtében érdemli ki a rossz elnevezést. *A rossz* tehát *tagadás, az eszmének tagadása, egyben ellenmondás,* mert a rossz amennyiben ilyen, ellentmond az eszmét, illetőleg a lény attributumait és hivatását megállapító akaratnak. Ha ez az eszme nincs, akkor a maga egyediségében minden jó és tökéletes, ha pedig az eszmét megállapító akarat nem létezik, akkor a jónak sincs több jogosultsága mint a rossznak.

A rossz, amennyiben nem más mint fogyatkozás (defectus), a természetünkkel egyező és minket megillető jónak hiánya, hivatásunk betöltését, tehát a normális létet és a fejlődést akadályozza. Nemcsak magát a hiányt, hanem mindazt, ami ezt a hiányt előidézheti, ami bennünket valamely jótól megfoszthat, rossznak nevezzük. Amennyiben némely dolog alkalmas arra, hogy létezési integritásunktól, sőt magától a léttől is megfoszthat, illetőleg hivatásunk gyakorlásában megakadályozhat, annyiban helyt adhatunk annak a felfogásnak, amely jó indulatu és rossz indulatu valóságokat különböztet meg. A maga hivatása területén minden jó. Sok olyan dolog van azonban, amely a maga hivatási köréből kikapcsolva nem jó többé, hanem rossz. Viszont az is megtörténik, hogy ami hivatási területén kivül rendesen rossz, rendkivüli esetekben mint jót értékesíthetjük. Továbbá vannak indifferens dolgok, körülmények, amelyek csak bizonyos kombinációkban lépnek ki közönbösségükből, s itt akadunk a „per accidens“ jó, vagy rossz fogalmára. Az is megtörténhetik, hogy a jó és a rossz, bizonyos vonatkozásokban szerepet cserélnek. *A rossz causa-*

lis vonatkozásban van a kár fogalmával, ez a rossznak az igazán gyakorlati kriteriuma. Mindent összefoglalva azt mondhatjuk, hogy amihez a kár fogalma fűződik, ami fogyatkozás, ami a fizikai és morális rendnek meg nem felel, az rossz. A jónak és rossznak egyébként, mint a lényeknek is, vannak bizonyos kategóriái. A jó és rossz fogalma nem változik ugyan, de a lények birodalmában naponta tapasztaljuk, hogy ami az egyik kategóriában jó, az a másik kategóriában rossz. Ez bizonyos tekintetben az emberek világában is ismétlődik. Ami az egészségesnek, a felnőttnek stb. jó, az a betegnek, a serdületlennek stb. rossz lehet. A jó vagy a rossz tehát nem föltétlen kvalifikációja valamely dolognak, hanem csak olyan, amelyet csak bizonyos vonatkozásokban ölt magára. Ha a különbségek forrását kutatjuk, azt kell mondanunk, hogy a különbségeket nem annyira az ember, mint inkább a természet hozza létre. Nagy és egységes törvény működését látjuk itt, amely midőn az egyéneket faji kötelékkel fűzi össze, létesíti a különféleségeket is, amelyek az egyént az egyéntől elválasztják.

A jó és a rossz, egyik úgy mint a másik, közelebbről vagy távolabbról, de az életet szolgálja. Ami nekem rossz, az másnak jó; s ami az én életemre kedvezőtlen, az élet bőségesebb csatornáját nyitja meg a másik számára. Ezért a halál sem rossz, sőt jó, mert másodlagosan az életnek kedvez. Odajutunk tehát, hogy a rosszból jó származik, a halálból élet fakad. Sőt e két ellentétes nagyhatalom egymásra van utalva, mert az élet nem lehet meg a halál nélkül. Ha halál nem volna, az életnek szűkölködnie kellene. Igy vagyunk a jóval és a rosszal is. Mindkettő a természet alakítása. Közvetett vonatkozásában még a rossz is jó lehet. Sőt a rosszra ép oly szükség van, mint a jóra, s talán a jónak van rá legnagyobb szüksége, legalább az erényre elmondhatjuk, hogy nem sokat érne, ha rossz nem volna. „Oportet enim ut veniant scandala.“ *A rosszat nemcsak a természet, hanem az emberek világában sem nélkülözhetjük.* A rossz, amennyiben azt megszüntetjük (illetőleg ami hiányzik azt beszerezzük), továbbá mint akadályt legyőzzük, a virtus-ra ad alkalmat. Jót mivelni ott, ahol a jó megvalósítására egyetlen feltétel sem hiányzik, nem nehéz; ellenben a hiányzó feltételeket előteremteni, s

minden ellenkezés dacára a jót kiváltani, ez már virtus számba megyen. A természettudományi iskola abból, hogy a rossz szükségszerüleg jelentkezik, bizonyos törvényszerüségre következtet, és viszont; midőn azonban ezeket az egyénekre alkalmazza, téved. Nem szabad ugyanis feledni ünk, hogy ha a természet törvényeit meg nem változtathatjuk is, működési irányukra befolyhatunk, s a törvények bármely irányban gyámolítanak bennünket. Abból pedig, hogy az emberiségen belül a jó és a rossz bizonyos törvényszerüség keretében jelentkezik, az egyénekre vonatkozólag csakúgy nem következtethetünk, mint pl. valamely schematismus törvényszerüségéből pl. az egyesek halálát meg nem állapíthatjuk. Ha a rossz defectus, akkor az az állítás, hogy az életnek az erkölcsi rossz kedvező (Pollák), az erkölcsileg jó pedig kedvezőtlen, önként megdöl.

Az emberi*) természet törvényszerüleg kitermeli a rosszat. Ebből azonban nem következik, hogy az egyén a szükségszerüség hatalma alatt áll. A törvényszerüség és a szükségszerüség fogalmai nem fedik egymást. De ha az emberi természetre vonatkozólag a szükségszerüséget elfogadjuk is, az egyént illetőleg ugyanezt, főkép ha az egyes bűnökről vagy csak a legalitásról van szó, el nem ismerhetjük. A statisztika tömegekben dolgozik, és addig van igaza, amíg az általánosság területét el nem hagyja. Az emberi természet tagadhatatlanul a rosszra hajlik és épen az a baj, hogy az emberek egészen kiszolgáltatják magukat a természet és a medium befolyásának, s nem fontolják meg, hogy a természetnek nem szabad kénye-kedve szerint érvényesülnie, s az értelmes lény nem lehet egyszerü végrehajtója a természet parancsainak; ez az u. n. természetes állapot, amely az alsóbb rendü világok mozgató elve gyanánt szerepelhet ugyan, de az ember arra hivatott, hogy a természet törvényeinek fölismerésében ura legyen a természetnek, s a törvényeket saját céljai szerint müködtesse. A természetes, illetőleg az olyan ember, akiben az őstermészet nyilatkozik meg, távol áll az erkölcsi ember fogalmától. A természetes ember az állatember. A föld is az

*) Mindig a magára hagyott emberi természetről van szó. A „gratia“ világában egészen másképp alakulnak a dolgok.

orcák veritékében adja meg a maga gyümölcseit, az emberek világában is így van ez. Mindenesetre különös, hogy a föld akárcsak az ember, hajlik arra, hogy a rosszat kitermelje, holott a jót rendesen úgy kell kikényszeríteni belőle.*) Ha ez az utóbbi lehetőség az emberek világában nincs meg, ha tehát cselekvésünket nem irányíthatjuk olykép, hogy míg az önnemesítésre törekszünk, müködésünket a körülöttünk levő egyének létével és fejlődésével összhangzásba hozzuk, szóval, ha sem a jó, sem a rossz nincs hatalmunkban, akkor az egész büntetési rendszert meg kell változtatnunk, illetőleg a büntetésről szó sem lehet. Ám az ember lehet jó vagy rossz, lehet az életnek vagy a halálnak tényezője, a kedvező vagy a kedvezőtlen fejlődésnek eszközlője, előmozdítója. *Jó az ember, ha eszméjének megfelel, rossz, amennyiben attól eltér.* Vannak helyzetek, amelyek az ember eszméjének megvalósítására kedvezőtlenek. Ezek tehát a rossz kifejlődését előmozdítják. Az ilyen helyzetek megnehezítik a jóra törekvő ember munkáját, aki pedig a kellő ellenállást ki nem fejti, azt a körülmények ellenállhatatlanul magukkal sodorják. A rosszra mégis úgy érik be az ember. Maga a hajlam kiképzésre és megerősödésre vár, ez pedig a gyakorlat, illetőleg a szokás munkája. A kiképzett hajlamot megtörni nehéz, ellenben a ki nem képzett hajlammal szembeszállni már sokkal könnyebb.

Minket tulajdonképen inkább a rossz érdekel (mert ez ellen küzdünk), és pedig nem a fizikai, hanem csak a morális rossz. A fizikai rosszat csak annyiban vesszük tekintetbe, amennyiben a morális rosszat elősegíti, illetőleg a cselekedetek morális jellegét többé-kevésbé kizárja. A büntető hatalom tevékenysége a rossz ellen irányul. Láttuk, hogy a rossz hiányt jelent. Az Állam midőn a hiány gyümölcseit megállapítja, azt mondja: „Akinek pedig nincs, amije van is elvétetik tőle.“ Az Állam nem kérdi, hogy miért nincs? Indokolt-e a hiány? Egyszerüen megállapítja a cselekmény és a cselekvő közti causalitási nexust, azután büntet, ami minden tekintetben további privátiót jelent. A scholastikusok azt mondották: malum ex quolibet defectu. A malum causalitását az egyénnel szemben megszerkeszteni általában véve könnyü, de a ma-

*) Ezt különösen az ember erkölcsi világáról mondhatjuk.

lumot előidéző defectusra rámutatni már sokkal nehezebb, a defectus causalitását megállapítani pedig még nehezebb dolog. Pedig az alany felelősségét csak így állapíthatjuk meg. A cselekményt kiváltó alany a causa, a többi a föltétel — így okoskodik az Állam s nem veszi észre, hogy a föltételek hatalma magát a causát néha szinte eszközzé devalválja. Igy nem lehet igazságot szolgáltatni. Mielőtt azonban magára az igazságszolgáltatásra, illetőleg a rossz ellen folytatott állami küzdelemre áttérnénk, megelőzőleg még néhány kérdéssel tisztába kell jönnünk. Előtérbe nyomul a kérdés, *mi az igazság?*

Az igazságot alanyi és tárgyi értelemben vehetjük. Az első az ismeret, a másik a dolog igazsága (a működő alany igazságát az utóbbi kategóriába foglaljuk.) Ismeretünk igaz, ha a tárgyat olyannak ismerjük amilyen; a tárgy igaz, ha eszméjével egyező. A tárgy eszméje az, amit az alkotó elme magában megállapított. Ezt néha csak körvonalaiban ismerjük, sőt néha még ezt se mondhatjuk. Az ember ugyanis iparkodik a tárgyak eszméjét felismerni, az általa alkotott tárgyak eszméjét pedig maga állapította meg, tehát ismeri is, jóllehet a tárgy összes vonatkozásairól ezt nem állíthatjuk. Az utóbbi esetben mégis elmondhatjuk, hogy a tárgy igaz, ha fogalmunkkal egyez, vagyis ha olyan amilyennek gondoljuk. Az előbbire vonatkozólag azonban könnyen megtörténhetik, hogy a tárgy eszméjét hibásan gondoljuk, ebben az esetben a tárgyról alkotott ítéletünk is hibás lesz. Ha a tárgyat úgy ismerjük meg, mint az objective létezik, ismeretünk a valóságnak megfelel, tehát igaz. Az igazság tehát maga a valóság, a valóság pedig a dolgok igazsága. Lehet azonban, hogy ismeretünk nem kimerítő, nem tökéletes, s ebben az esetben a dolog igazsága és az ismeret igazsága nem fedik egymást, vagyis az alanyi igazság tökéletlen. Ahol igazságról van szó, ott ítéletnek kell fennforognia, mert az igazság vagy a hamisság az ítéletből szökken elő. Míg két fogalmat viszonyba nem hozok, megismerésem addig nem kvalifikált, tehát sem igaz, sem nem igaz. Ellenben ha két különböző fogalmat viszonyba hoztam, ítéletet alkottam. Az igaz ítéletet igazságnak nevezzük. Itéletem igaz, ha a tárgyról ítéletileg oly tulajdonságot állítok, amely azt megilleti, vagy ha tagadom azt, ami csakugyan nem illeti meg. Ha tehát a dolog objective véve íté-

letünkkel meg nem egyez, ítéletünk helytelen. Megegyezésről, vagy meg nem egyezésről csak akkor lehet szó, ha állítunk vagy tagadunk, vagyis ítélünk. *Az ítéletet, mely bizonyos tárgynak valóságos képét állapítja meg,* vagyis a tárgyilagossággal, a valósággal megegyez, *igaz ítéletnek, vagy röviden csak igazságnak nevezzük.* Az olyan igazság, mely bizonyos cselekvésre vonatkozik, gyakorlati igazság. Az ítélet az értelem munkája, s ezért az akaratnak nincs mindig inyére, jóllehet az igaz és a jó egymástól nem különbözhetnek oly értelemben, hogy ami nem igaz, az jó lehetne, vagy viszont. Annyi azonban bizonyos, hogy a jó, amennyiben az érzéki vágyótehetség irányával ellenkezik, nem minden esetben kivánatos, s viszont ami tulajdonképen nem igaz, tehát nem is jó, azt az érzéki vágyótehetség kivánatos szinben tünteti fel, sőt a vágyótehetség mozgalma néha oly erős, hogy az értelmet képtelenné teszi a józan ítélkezésre, illetőleg az ítélkezést meghamisítja.

Az „igaz“ ellentéte a *„hamis,“* a nem igaz (nem pedig a hazugság, mint azt Pollák állítja.) Ha a tárgyat valamely fogalommal helytelenül viszonyba hozzuk, vagy ha a tárgyra bizonyos meg nem felelő fogalmat alkalmazunk, itéletünk hamis (ha pedig csak részben tévedtünk, akkor *hibás.*) Első esetben a tárgy is igaz s az alkalmazott fogalom is igaz, de a viszonyba hozatal helytelen, ellenben a másik esetben maga a fogalom rossz.

Meg kell még emlékeznünk a cselekmény igazságáról. Ha a kép, melyet a cselekményről alkottunk, s maga a cselekmény fedik egymást, akkor a kép igaz, ellenkező esetben hamis. A valóság tehát és az igazság itt is találkoznak. Ám a cselekménynek külön igazsága is van: a kép igazsága mellett a tárgy igazsága. Ezt a külön igazságot rendesen csak az emberi cselekménynél keressük. A természet erői által közvetített cselekményeket eseményeknek mondjuk. A Pelée ellenséges magatartása és maga a katasztrófa magában véve közönbös, nem igazságos, nem is igazságtalan. Az állati cselekményekről és az igazság szempontjából ugyanazt mondhatjuk. Az emberi, tehát a tulajdonképeni értelemben vett cselekményekre vonatkozólag azonban, a cselekmény képét még körvonalaiban is alig ismerjük, már is a cselekmény belső igazságát vizsgáljuk. A viszonyokban, illetőleg a me-

diumokban, amelyekben valamely cselekmény megszületik, adva vannak bizonyos normák, amelyeknek ha a cselekmény megfelel, a cselekmény helyességéről, igazságáról, s a cselekvő igazságosságáról, ellenkező esetben helytelenségéről, oktalanságáról, s ha emberről van szó, a cselekmény igazságtalanságáról beszélünk. Más formában ismételjük, amit már a tárgyakra vonatkozólag mondottunk, hogy a tárgy igaz, ha ideáljának megfelel. *Adott körülmények közt ideális megoldást csak egyet képzelhetünk*, vagyis minden cselekménynek megvan a maga eszméje. Ámde nem szabad megfeledkeznünk, hogy az ideális cselekvés, ideális cselekvőt feltételez. Másrészről ugyanazon mediumban két különböző egyén, csak nemleges irányban tanusíthat egyforma magatartást. Más intelligentia, más physicum, más világnézlet stb. mellett a megoldási módoknak is különbözniök kell. Odajutunk, hogy *az egyéni cselekvésnek is van ideálja.* Erre kevesen figyelnek. Az egyén elbirálásánál mindig azt kell kutatnunk, hogy valamely mediumban azt a magatartást tanusította-e, amelyre őt multja, vagy legalább is jelenje képesítette, és soha nem szabad az egyén terhére rónunk, ha nem cselekedte azt, amit én vagy más tettünk volna; az a fő, hogy megtette-e, amit tehetett, illetőleg amit tőle józanul várhatunk. Az előbb mondottakból az is kitünik, hogy más az a magatartás, amelyet az egyén tanusíthatna (pl. ha mulasztás nem terhelné, s ha ma a tökéletesség azon fokán állana, ahol állhatna, illetőleg állnia kellene), és ismét más az, amelyre a jelen körülményei közt legjobb tudása szerint képes — tehát az egyéni ideál is kétféle: egyik, amelynek megvalósítására a lehetőség nem hiányzott, de amelyet (esetleg) az egyén mulasztása folytán ez idő szerint valóra váltani lehetetlen, a másik, amely még ma is lehetséges. Mindezen momentumok a cselekmény megitélésénél számot tesznek, mert *az egyén csak annyiban hibás (és felelős egyuttal), amennyiben a megvalósítható ideáltól eltért,* midőn a cselekményt kiváltotta. De hát ki az, aki az egyéni cselekmény hiányosságát, s az egyén felelősségét, a jelzett értelemben megállapíthatja? Ha még a tényleges állapotokat sem ismerhetjük meg, mikép vehetjük figyelembe a possibilitásokat? Pedig a beszámíthatóságra nézve ez lényeges, mert *ahol*

a küzdő ember a maga ideálját elérte s mégis elbukott, ott józanul büntetni nem lehet.

Mielőtt magára az igazságszolgáltatásra áttérnénk, még egy más mozzanatról is meg kell emlékeznünk. A nem szabad és a meg nem fontolt cselekményekre nem alkalmazzuk az igazságos, vagy az igazságtalan jelzőt. A kis gyermek, az őrült, az alvajáró, hipnotizált stb. cselekményeire nem mondjuk, hogy igazságtalanok. A nem deliberált cselekményekről pedig azt szoktuk mondani: oktalanul, botorul cselekedtél. Tulajdonképen a cselekmény akkor igazságtalan, ha azonfelül hogy más igazát sérti (igaztalan), a cselekvő tisztán látja (vagy láthatja) a szem előtt tartandó törvényeket, tehát jobb meggyőződése ellenére cselekszik.*) Ez a dolus, a hazugság esete. Az a külön belső igazság azt jelenti, hogy bizonyos cselekmény mások igazával harmóniában van, törvényszerü és az egyénhez mérten tökéletes. E szerint *igaz a cselekmény, ha a kiváltó egyén, sem a mediumban uralkodó törvények ellen, sem önmaga, sem mások ellen nem vét.* Ha valaki a viszonyokban uralkodó törvényeket felismeri és azok szerint cselekszik, cselekménye lehet törvényellenes, de nem igazságtalan, s viszont a külső törvények által biztosított cselekvés lehet igazságtalan és állami szempontokból mégis törvényes. A „törvényes“ (államilag) és az „igazságos“, nem fedik egymást. Az igazságot tehát két oldalról mérlegelhetjük. Meg kell különböztetnünk az alanyi és a tárgyi értelemben vett igazságot, vagy igazságtalanságot. *Igazságtalanság forog fenn mindig, ha**) cselekményünknél fogva más igazában (vagy a magunkéban) sérelmet okoztunk.* A sérelem rendesen mint kár jelentkezik. Az igazság vagy az igazságtalanság a maga teljességében, úgy a tárgyi mint az alanyi elemeket magába zárja. A cselekmény alanyi oldalára, ha objectiv lapja hiányzik, a bíróságok nem reflektálnak. Viszont a merően objectiv igazságtalanságot, legfeljebb magánjogi szempontból méltatják. Véleményünk szerint a praeventiónak mind a két esetben helye volna. Tulajdonképen azt kellene mondanunk, hogy a cselekmény,

*) Föltéve, hogy a megismert jó kiváltására is képes lenne vagy lehetne.

**) Tudatos és akart.

amely a maga benső igazával, a cselekvő alany és az embertársak igazával ellenkezik, igaztalan, tehát igazságtalan, mégis ez utóbbi kifejezést csak akkor használjuk, ha a cselekmény és valamely külsőleg jelentkező kár közötti causalitási viszonyt megszerkeszthetjük.

Már most *lássuk magát az igazságszolgáltatást vagyis az ítélkezést, mert e kettőnek egyet kellene jelentenie.* A bíró kötelessége a peres jogviszonyt állami szabályok szerint rendezni. Különösen — mert fejtegetéseinkhez inkább ez tartozik — a büntető bíró dolga, valamely egyén cselekményének törvényes folyományait kötelezően kijelenteni. Mit kell tehát tennie? Meg kell keresnie a valóságot, vagyis a cselekmény valóságos képét (objectiv valóság). Meg kell szerkesztenie a cselekmény és a kiváltó alany közötti causalitási nexust. Meg kell állapítania a subjectiv valóságot, a cselekvő alany képét. Meg kell határoznia a kiváltó ok és a feltételek egymásközti és a cselekményhez való viszonyát. A cselekménynek objectiv, de legalább subjectiv ideálját fel kell kutatnia, mert csak így ismerheti meg a cselekményben jelentkező egyéni mulasztás mértékét, csak így tudhatja a bíró, hogy az a defectus (degeneráció, bünöző charakter, az értelem gyengesége, az akarat fegyelmezetlensége stb.) amelyből a bünöző cselekmény fakadt, mennyiben tudható be az egyénnek. Ki kell mutatnia a cselekménynek az Állam által előre megállapított causalitással való egybevágóságát. Végre az illető cselekményekkel kapcsolatos és szintén előre meghatározott folyományokat, az állami akaratot, ünnepélyesen ki kell jelentenie. Nem ugyan mi, hanem inkább maga *az igazság kissé sokat követel a bírótól.* A bírónak meg kell keresnie a valóságot. Ámde amit mi tárgyi igazságnak, objectiv valóságnak nevezünk, az a tényeknek, cselekményeknek és realitásoknak csak partialis vetülete. Magát a valóságot nem láthatjuk, és ki az, aki a tények és cselekmények összes vonatkozásait ismeri? Hát a causalitás folyamatait a maguk hamisítatlan tisztaságában ki szemlélheti? S a dolgokat igazi valóságukban, vagy amit a régiek kerestek, a dolgok lényegét láthatja-e valaki? Akinek mindezen kérdésekre igenlő felelete van, az azt is tudja, mi a teljes igazság, az adaequát valóság. Ha az érzéki észrevevés tárgyait a maguk valóságában nem érzékel-

hetjük, s magasabb, értelmi működésre van szükségünk, hogy az észrevevés hiányosságát kiegészítsük, mivel fogjuk pótolni a nem érzékelhető folyamatok megállapításánál felmerülő hiányokat?

Az igazságszolgáltatásra pedig mit mondjunk? Ha az igazságot csak halvány körvonalaiban ismerhetjük meg, az igazságszolgáltatással se dicsekedhetünk. Amilyen az ember, olyan az igazsága és az igazságszolgáltatása. Ebből azonban azt is megérthetjük, hogy a tökéletesebb ember exigenciái, úgy az igazságra, mint az igazságszolgáltatásra nézve határozottabban kidomborodnak. Ha az igazságszolgáltatás területén a haladó tudományoknak egyebet nem, de annyit mégis köszönhetünk, hogy *az ember talán soha oly élénken nem érezte tehetetlenségét és korlátoltságát, mint épen ma, midőn a tudományok óriási lendületével dicsekedhetik.* Az egyes ember, a kezdetleges tudás lépcsőin, hamar elkészül az ítélettel, mennél tudatlanabb, annál gyorsabban ítél; a tudás magasabb fokozatain már körültekintőbbé válik; még magasabbra hatolva pedig, letesz arról, hogy valakit ítéljen és kimondja az emberi ítélkezés lehetetlenségét. Azt hiszem, hogy az emberiség történetében ugyanez ismétlődni fog. Az Államnak azonban az ítélkezésről lemondania nem szabad, de számolnia kell azzal, hogy (az Állam) igazsága utól nem érheti, legfeljebb megközelítheti az eszményi igazságot, amely körülmény sürgetőleg parancsolja, hogy az egész büntető igazságszolgáltatást, a fokozott méltányosság és szelidség medrébe tereljük. Véleményünk szerint a biró, bármily lelkiismeretesen igyekszik is a valóság képét megszerkeszteni, képességeinek korlátolt voltán minden igyekezete hajótörést szenved, s be kell látnia, hogy a valóságot csak hozzávetőlegesen állapítja meg. Ha pedig a valóságot még a legegyszerűbb cselekményben is csak homályosan észlelhetjük, mit mondjunk a causalitás titkos folyamatainak appreciálásáról? Ingadozó bázisra építhetünk-e szolid épületet? S vajjon a konzekvenciák nem osztóznak-e a praemissák sorsában?

Igaz ugyan, hogy az adaequat valóságra, a cselekmények legkisebb részleteire nincs mindig szükségünk. Megtörténhetik azonban, hogy a csekélységeknek látszó körülményeket sem nélkülözhetjük, sőt néha azon fordul meg az egész do-

log.*) Az is igaz, hogy a valóság és a causalitás elemi képleteit megszerkeszteni néha nem nehéz. Kérdés azonban, hogy nincs-e többre szükségünk?**) Volt idő, amikor a bíró a cse-

*) Jól tejelő tehenet akarok venni. A vásárban jó húsban levő teheneket látok duzzadt tőgyekkel. Reám nézve nem közönbös annak a megállapítása, hogy a tőgyek duzzadtsága természetes-e avagy mesterséges (pár napja nem fejték, csalánnal megcsapkodták stb.) Ez a csekélységnek látszó körülmény irányítja elhatározásomat.

**) A. feltörte a perselyt. B. az egyház képviseletében vindikálja a lopott összeget. C., D. bizonyítják, hogy A. feltörte a zárt és elvitte a pénzt. A. maga is beismerésben van. A cselekmény igazsága világos. A causalitási nexus tiszta. Most következik a §. alkalmazása. A bíró, A. büntetlen előéletére, illetőleg kiskoruságára való tekintettel, a 92. §. alkalmazásával kiszabja a büntetést (nálunk 6 havi börtön). Ki az, aki ebbe belenyugszik? Aki nem ismeri a subjectiv tényállást és a kiváltó alany causalitásának antecedentiáiról nem tud semmit. A. 12 évet betöltött, de még iskolába járó gyermek. Apja jómódu ember volt (molnár), de elprédálta vagyonát, részeges, kicsapongó. Pár ezer forintja van még. Felesége elhagyta. A gyermek, aki különben a degeneráció látható bélyegét viseli (született sánta), iskolából hazatérve akárhányszor zárva találja az otthont, ilyenkor a korcsmában étkezik. E sorok irója, midőn a fiut a korcsmába járásért kérdőre vonta s az mindent elmondott, maga se tudta mit mondjon, vagy mit tegyen, mert a fiunak elvégre is ennie kell. A gyerek lassan-lassan beleszokik a korcsmai életbe, most már olyankor is eljár a korcsmába, ha otthon is lehetne. Elmegy, nemcsak azért, mert megszokta, második otthona lett a korcsma, hanem azért is, mert időközben az apa a helybeli bordélyházból kiváltott magának egy elzüllött teremtést, akit, úgy látszik, a gyerek nem szenvedhet, az meg a gyereket üldözi. De az apa se bánná, ha a gyerek nem volna a nyakán. Korán észreveszi a gyerek, hogy a pénz jó. A korcsmában gyakran csurran-csöppen, néha személyes szolgálatokért, vagy ajándékképen. Rendes cech-jét apja kifizette, rendkivüli cechet a gyerek nem csinál, valószinüleg elüti és elcukrozza a pénzt, de már szereti a pénzt. S ha nincs? Ha a rendes források elapadnak? Rendkivüli forrás után néz. Ott van pl. a kálvária perselye. K. vásott gyerekpajtásával szövetkezve, feltöri a perselyt s elviszi a pénzt. Ki nem látja itt, hogy a bírónak tovább kellett volna vinnie a causalitás kiépítését?! A gyerek lopott. Mért lopott? Talán nem kapott otthon enni? Talán nincs is otthona? A gyerek sánta, azonfelül ostoba. Az iskolában többet térdel mint ül. Ha az iskolából szabadul, a huncutságban az elsőkkel vetekedik, jóllehet minden dolgán ott van a lustaság és a butaság bélyege. Nem kell-e mindezekről tudnia annak, aki itélkezni akar, aki a delinquens legkényesebb javai fölött itéletileg rendelkezik? Én ezeket tudva, nem a gyermeket itéltem volna el.

lekményen keresztül átszűrődő egyént kereste, midőn nem is annyira a cselekményt, mint inkább az egyént vizsgálták, a cselekmény mintegy felhívta a figyelmet, s ha az információk akkép kvalifikálták a delinquenst, hogy a rossz jellemű, büntették, ellenkező esetben pedig könnyen fölmentették. (A feltételes elitélés első lépcső arra, hogy lassan ismét odajussunk, ahol a régiek voltak, anélkül, hogy hibáikba is belekeverednénk.) Ma a bíró a cselekménytől nem látja meg a cselekmény lelkét, az egyént, pedig nemcsak a cselekmény kvalifikálja az egyént, hanem talán sokkal inkább, az egyén adja meg a cselekmény erkölcsi minősítését. Ha száz egyén ugyanazt cselekszi, annak a gerincében egységes és mégis százféle cselekménynek százféle értelme és értéke van. A cselekvők között lehetnek dicséretre és lehetnek büntetésre méltók és pedig a legkülönbözőbb fokozatban, jóllehet ugyanazt a cselekményt valósították meg. Részben erre célzott a régiek axiomája: „Quidquid agunt homines, intentio judicat omnes".*)

*) Más példa. Három iskolai év alatt egyszer se láttam az iskolában. Az utcán se láttam. Él mint Robinson. Szalmakazalokban odut ás magának s ott tartózkodik. Hetenkint egyszer haza fordul. Ha az ajtó nyitva van, vagy a kulcsot megtalálja, lehoz egy kenyeret a padlásról, ez az ő heti tápláléka; ellenben ha az ajtón be nem juthat, felszaggatja a tanya fedelét és úgy bujik be az ő heti competentiájáért. Mindenki tudja és senki sem tesz semmit. A kihágási BTK. paragrafusai elerőtlenednek a vidéken. A tanító ki se tünteti a mulasztók közt, örül, ha az iskolában nem látja (különben is ismétlő iskolás), mert a mi kis Robinsonunk összeférhetetlen, fegyelmet nem ismer, s az ő fegyelmezése több időt vesz igénybe, mint más 60 gyerek rendben tartása. Talán épen egy jól sikerült verés után maradt el, mert a verés erről is jó. Élt, felnövekedett mint a vadállat, mint Eszterházy Hani Istókja, csakhogy a nádasok helyett a kazalokat bujta. Majd ha megerősödik s kitör belőle a ragadozó természet, akkor azután majd az Állam is ráteszi az ő atyai kezét. Talán kikürtölik az ujságok is, és széles Magyarországon, valahol az elvadult ember rémtettéről olvasnak, csak egy felkiáltás hangzik minden ajkon: Fel kell akasztani a gazembert! Igen ám, de melyiket? Hasábokat fognak irni az állatemberről, s az esetet mint Zóla rectificatioját fogják feltüntetni. De hát nem a társadalom nevelte ezt a vad gyümölcsöt? Nem „per commissionem", hanem „per omissionem." Figyelemmel kisérem a gyerek sorsát, mint sok másét is. Talán még beszámolhatok róla. Ma katona sorban van. Mit is mond Fayer? „Aki elzüllésnek indult, azt az Állam ebben a processusban nem zavarja." Sajnos!

Amire ma oly csekély sulyt fektetnek, az a büntető ítélkezésnek leglényegesebb momentuma: a subjectiv valóság megállapítása, a cselekvő alany helyes képének megszerkesztése. A subjectivismus végleteiből az objectivismus tulzásaiba jutottunk. Denique: „Incidit in Scyllam, qui vult vitare Charybdim“. A magánjogi perben kivánatos ugyan, hogy a justitia istenasszonya bekötött szemmel ítélkezzék, de a büntető perekben ép ellenkezőleg azt kell mondanunk, hogy ha az egyén életéből egy cselekményt kikapunk, s abból akarjuk a beszámíthatóságot és annak mértékét megállapítani, képtelenségre vállalkozunk. A cselekmény az egyén életében nem holt materia, hanem élő és szerves jelentőségü tünemény. A cselekményt csak az tudja igazán mérlegelni, aki a cselekménynek az egyén életébe való visszahelyezését el nem mulasztja. A visszahelyezés elvét a büntető bírónak soha nem volna szabad mellőznie. Aki az egyén multját és jelenét nem ismeri, az az egyén cselekményét soha nem fogja megérteni. Ezért halljuk az embereket panaszkodni, mikor egy-egy bünöző rémtettéről olvasnak: „érthetetlen“, „megfoghatatlan“... de a bíró is csak így jár, ha a valóságot nem az életből veszi, illetőleg miután boncolta, szétszedte, ismét össze nem teszi, s az életbe, sőt az illető egyén életébe vissza nem helyezi. Messziről sok minden „érthetetlen“, „megfoghatatlan“, közelről azonban minden természetes és kimagyarázható. A bíró azt vizsgálja, hogy a bünöző mennyiben tért el az Állam által megállapított normától. Rosszul teszi. Keresse inkább, hogy ő, t. i. a bíró, a bünöző egyéni körülményei közt mit cselekedett volna. Azonban ne a cselekvés pillanatában képzelje magát az egyén helyzetébe, mert akkor csak azt fogja megtudni, hogy ő — egyénisége mai kialakulásához mérten, jogtudós eszejárásával, higgadt megfontolásával — mit tett volna; öltözzék inkább az egyén „én“-jébe, élje keresztül multját egész a jelenig, a cselekmény elkövetése pillanatáig, akkor majd hívebben megtudja állapítani a cselekvő subjectiv képét, felelősségét, a beszámíthatóság mértékét, stb. A bíróságok ezt következetesen elmellőzik. Ezért volt szükségünk az esküdtszékre, amely intézményben az a felfogás domborodik ki, hogy ne valamely képzeleti felsőbb lény, hanem az ember ítélkezzék az ember fölött. Nem mondjuk, hogy a tiszta subjectiv

valóságot mérlegeljék, még abban az esetben is, ha a szigoruan körvonalazott objectiv alap hiányzik, mert ez már csak a praeventio körébe tartozhatik, de viszont az objectiv valóság subjectiv tartalom nélkül, olyan mint a test lélek nélkül.*)

A causa proxima efficiens puszta meghatározásával, az igazi causalitásnak csak utolsó láncszemét állapítottuk meg. A 12 évet betöltött gyermek még adott materiával dolgozik, sem a §-okat, sem a belső küzdelem, az önreform kötelezettségét nem ismeri. Ha bünözésbe keveredik, alig több mint a puszta fizikai causa, s ha mégis büntetik, a szülők, nevelők stb. bűnét sujtják a gyermekben. A kor nem hozza meg eo ipso az érettséget, a birák pedig a törvény beneficiumát csak

*) Ha A. esetében a biró csak a cselekmény képét szerkeszti meg: minősített lopás . . . BTK. 336. §. 3; a causalitás tiszta: A. követte el; ergo . . . Ismétlem, ha a biró csak ennyit tesz, itélkezésében nem tudok megnyugodni. Közönséges a válasz: „mert laikus vagy." E tekintetben azonban néha a biró laikus, mert a sz-i biróságnak humánus elnöke maga épitette meg a kiskoru (14 éves) zártörőknek az aranyhidat, hogy a fennemlitett kegyetlen §-t alkalmaznia ne kelljen, s a minimális 6 havi börtönből c. 14 napi fogházat faraghasson. Úgy látszik, hogy minden humánusan gondolkodó laikus. Ugyanily esetet tudok az a-i törvényszéknél egy bemászásos lopás ügyében. Ott is a biró mutatta meg a hátsó ajtót. „Talán rossz volt a kerités és bemászás nélkül is be lehetett jutni?" A kertész megérti a biró humánus intentióját és hazudik, hogy a delinquenst megmentse. De mit mondjak, a magyar igazságügyi miniszter is laikus, mert a BTK. 48. §. világos rendelkezése ellenére, tehát a törvény nyilt sérelmével elbocsátja, illetőleg feltételesen szabadlábra helyezi (egy éven alól is) a kegyetlen lopási judicatura áldozatait. Az igazi, a nem laikus biró azonban (akit az elnök néha a betükkel szemben tanusitott állandó antipátiája vagy hallatlan kényelmessége miatt utalt a büntető tanácsba), mint valamely gép, elvégzi a maga kaptafa munkáját s a büntetőjudicaturával kérlelhetetlenül keresztülgázol a delinquensen, a méltányosságon, sőt magán az igazságon is. Váltig hajtogatják, hogy ahhoz, miszerint valaki jó büntetőbiró legyen, „talán semmi sem elég"; a gyakorlat pedig azt mutatja, hogy ide a legkevesebb is elég. Ez ugyan könnyen érthető, mert az emberek legnagyobb része, ha látja, hogy semmi sem elég, annyit se tesz, amenynyit tehetne, ezen a ponton dobja el a katona a fegyverét, a tüzoltó is itt kezdi el a bámészkodást. Ez lehet annak az oka is, hogy gyakran a leggyengébbek kerülnek a büntető tanácsba. Ily körülmények közt nincs okunk csodálkozni, ha a hallgató közönségben, az elitéltben s mindenkiben, aki egy-egy biráskodási képtelenségről tudomást szerzett, kiérlelődik a meggyőződés: „még sincs igazság a földön."

ritkán tudják felhasználni. Ki az továbbá, aki az egyéni malitia, a dolus vagy a culpa mértékét meghatározhatná? S az ignorantia nem érvényesül-e végzetesen a korhatárt átlépett bünözőnél is? A törvény nem tudásával senki sem mentheti magát, *de ha valaki a törvényt nem is tudhatta*, sőt a jó és a rossz elemi fogalmaival sincs tisztában, ennél alaposabb mentséget elképzelni sem tudunk. (Ilyen pl. a 18 évet túlhaladott cigánygyerek esete a már említett incestus bűncselekményében.) Malum ex quolibet defectu. Ha a defectust a bünözőnek épen nem, vagy csak elenyészőleg csekély mértékben imputálhatjuk, az egész vád összeesik, s a 92. §. nem tud eléggé segíteni a bírón. Megtörténhetik, hogy az egyént, sem a rossz hajlamok elleni küzdelemben, sem a bünözési ingerrel szemben tanusított ellenállásban, mulasztás nem terheli. Megtette amit tehetett, s ha mégis bünözésbe keveredett, elítélhetjük-e? Egyáltalában megállapíthatjuk-e az egyéni omissio vagy remissio mértékét? E nélkül pedig lehet-e ítélkezni? Még ha a valószinüség mellettünk harcol, de minden valószinüség nélkül, puszta fikciókra, üres feltevésekre támaszkodva, megfoszthatjuk-e az egyént legkényesebb javaitól: becsületétől és szabadságától?*) A paragrafusok alkalmazásával olyan formán vagyunk, mint mikor kész ruhát akarunk venni. Néha a ruha nagy, máskor az ember nagy, de alkalmas és az egyénre szabott ruhára csak a legritkább esetben akadunk. A paragrafus csak skelet. Mi másképp nézne ki az a csontváz, ha hust adhatnánk rája, inakat nevelhetnénk rajta, bőrrel borithatnók be és életet lehelhetnénk belé?! Most tessék a skeletre szabott ruhába az élőt felöltöztetni, pedig ez a bíró tiszte. Ezért nehéz a bíró munkája. Ebben a csodálatos műveletben, amelyben a ruhát meg az embert kell egymáshoz szabni, néha a ruhát, máskor — sajnos — az embert kell egy kissé megkurtítani. Ami pedig az analogiát

*) Hát a feltételekkel hogy vagyunk? Áldott állapotban átnéz a fiatal asszony a szomszéd kertbe, ahol gyönyörü szép vereshagymákat lát. A kivánkozás elemi erővel megragadja, átmászik és egy pár fejet kihuz a földből. Rajtacsipik. A 92. §-al a bíró leszállhat a 6 havi börtönig. Meg is tette. De hát ki nyugszik meg ebben? Aki ezt felpanaszolta, maga is bíró, a büntetőtanács elnöke volt, ma az itélőtáblánál van alkalmazva. Ez is laikus? Lassan-lassan mind laikusok leszünk.

illeti, az Állam által megállapított causalitás a skelet, a causalitással kapcsolatos folyományok képviselik a ruhát, s ha minden még oly szépen egybevág az elméletben, mennyi gondot ad a bírónak egy-egy gyakorlati eset, főkép ha a bíró lelkiismeretes és az említett procrustes-féle műveletet nem veszi be a gyomra. *A bírót nem szabad tulságosan megkötni,* mert az életet nem lehet paragrafusokkal kimeríteni. Mindent összefoglalva, azt hiszem kimondhatjuk, hogy ha a bíró megállapíthatja is az objectiv valóságot (legalább annyiban, amennyiben feltétlenül szükséges), ha az esetnek a formularis causalitással való egybevágóságát s a causalitással kapcsolatos folyományokat szintén meghatározhatja, sem a subjectiv valóságot, sem a cselekmény és a kiváltó alany közti valóságos (nem fizikai) causalitási nexust, sem a kiváltó ok és a feltételek egymáshoz és a cselekményhez való viszonyait, sem az egyéni mulasztás mértékét, illetőleg a defectusok beszámíthatóságát meg nem állapíthatja, tehát igazságot nem szolgáltathat, vagyis nem ítélkezhetik.

Amit a természettudományi iskola a maga álláspontjáról hirdet, ugyanazt valljuk mi is, midőn az említettekből kifolyólag azt mondjuk, hogy az igazságszolgáltatás olyan feladat, amelynek megoldására sem az egyesek, sem az Állam nem vállalkozhatnak,*) ha pedig ezt teszik, nem igazságot, hanem valami mást szolgáltatnak. De ha az Állam mégis igazságot szolgáltat, csak úgy lehetséges, ha az Állam igazsága és az egyén igazsága hadi lábon állhatnak egymással. De hát lehetséges-e ez? Ha a szegény, szükölködő kis családja számára lop, szörnyüségesen igaza van. Milyen igazságot szolgáltat az, aki elítéli? A kárhoztató ítélet, nem az egyéniség elemi érvényesülésének, ennek a kosmikus ős törvénynek meghazudtolása-e? Nem kell-e a szegénynek is élnie? Nem tarthat-e igényt ő is a föld fölös javaira, a gazdagok asztaláról lehulló morzsákra? Dolgozzék! De ha nem kap munkát, vagy ha munkáját oly gyarlón honorálják, hogy a legszükségesebbekre sem tellik? Azt mondják, korlátozzuk a házasságkötés szabadságát! Tiltsuk el a szegényt a család-

*) Ha az egyes nem ítélkezhetik, akkor az Állam sem ítélkezhetik, tehát a „Ne ítéljetek“ nemcsak az egyeseknek, hanem az Államnak is szóló morális axioma.

alapitástól! Nem jobb volna-e tán a castratiót igénybe vennünk, mert a vér törvényeit tilalmakkal kijátszani nem lehet?! Vagy tán a Chinában szokásos gyermekkitételhez folyamodjunk? Nem volna-e jobb szőröstül-bőröstül eliminálni a szegényt? Ha ezt nem tesszük és nem tehetjük, be kell vallanunk, hogy a szegénynek igaza van, midőn élni akar és lop, jóllehet az is bizonyos, hogy csak a saját szempontjából van igaza. A tolvaj társadalmi absurdum, ezt mondja ki a bíró. A tolvajok társadalma ép oly képtelenség, mint az ördögök Állama. Ha nem büntetjük a tolvajokat, holnap a ruhát is lehuzzák rólunk. De hát megtette-e a szegény a magáét? Keresett-e munkát? Talált-e? Dolgozott-e? Ezeket már nem keresi a bíró. Nem forog-e fönn valamely mulasztás a társadalom részéről? Az igazságszolgáltatás ezt sem mérlegeli. Végre is odajutunk, hogy bizonyos határig *a szegénynek is igaza van, meg a társadalomnak is.* Az igazságok eme tragikus összeütközésében győz az erősebb igazsága, a társadalom igazsága.

Itt azonban még nem szabad megállapodnunk. A gyilkosság is társadalmi absurdum, mégis esküdtszék elé utalják, ahol az emberek ítélnek az ember fölött. Már most kérdjük, melyik a helyes? Az Állam igazát keressük-e vagy az egyén igazát. Az esküdtszékek az egyén igazát keresik.*) Nagy dolgokban tehát az ember ítél, s az egyéni igazság győz, kis dolgokban az Állam ítél s az ő igazsága győz. Azt mondják, hogy a végszükség esete lopás esetében is kiment. De hát egyáltalában megállapítják-e a végszükség fennforgását?**)

*) Legalább is erre volnának hivatva.

**) A végszükség fogalma nagyon is elasztikus természetü. A judikaturában nem emlékezem, hogy a végszükség cimén felmentésről olvastam volna. Ide iktatom egy jeles kriminálista példáját: „A. 3 napja nem evett. Tanuk igazolják, hogy élelmet kért, de nem kapott, mert sok csavargó jár az országban, s ezek miatt ő is rövidre jutott. Negyedik nap jelentkezik a községi elöljáróságnál, elmondja helyzetét s élelmet kér. Élelmet ugyan nem kap, hanem illetőségi helyére való toloncolását rendelik el. A kíséretére rendelt őr kenyeret készít ki magának, amelyet az éhes tolonc, míg az őr egyet fordul, elvesz és felfal, hogy négy napos éhségét csillapítsa. Ez a tette csak akkor nem végszükség, ha azt lehetne mondani felőle, hogy — éhezve — kibírt volna még pár napot." Azt hiszem azonban, hogy a végszükségnek enyhébb esetei is vannak,

A gyilkosságot ellenben a végszükség esetén kivül is felmentik. Azt esküdtszék tagjai csak azt keresik, hogy a vádlott helyzetében ugyanazon cselekményt elkövették volna-e vagy nem, még ezt se mindig. (Valaki fejbe ütötte a kocsisát. A kocsis szörnyet halt. Az esküdtbiróság felmentette a vádlottat s kimondotta a „nem bűnös"-t. Igaz, hogy a kérdések is rosszul voltak feltéve.) Igy azonban ezer alkalom nyilik a törvény kijátszására, s ma sokkal könnyeb ölni, mint lopni.*) De hát miféle különös bifurkációja ez az igazságszolgáltatásnak? Miért nem viszik keresztül az elvet következetesen? Miért válogatnak? Ennek is megvan a maga oka. A törvényt nem a szűkölködők alkották, s ezért a szükség törvényét**) nem kodifikálják, ellenben azokat a bűncselekményeket, amelyeket az ember a jólét ölén is könnyen elkövethet, privilegizálják. Hát ez igazság? A jólétben élő ember a maga bőréről gondoskodik, de a szegény igazával szemben érzéketlen! Ó igazi altruizmus, evangéliumi szent szeretet, jöjjön el a te országod, az igazság országa, amelyben az ember a más igazát a magáénak tekinti, amelyben az ember embertársával együtt érezni, együtt szenvedni tud, s nem mér magának más mértékkel mint másnak, s nem méri szük mértékkel az igazi felebaráti szeretetet.

Részünkről azt hisszük, hogy az egyén igazságáé a jövő.***) A társadalomnak pedig gondoskodnia kell, hogy a szegény törvényszerü uton is megtalálhassa a maga igazát. Ha pedig a társadalom igazának kell győznie, győzzön az egész vonalon, de akkor büntetni nem szabad, mert az egyént a maga igazában sujtani, vagy bizonytalan, kétes alapon büntetni, a haladó kor igazságérzetével meg nem férhet. Egyelőre azonban, s még bizonytalan időkön keresztül, mégis csak

amelyekben a subjectiv szempontokra való tekintettel, már jóval korábban megállapithatnók a végszükséget.

*) Ezt az esküdtszékekre való tekintettel mondom. A rendes biróságoknál bajosabban megy a felmentés.

**) Arra akarok célozni, hogy a szegény ember kriminális cselekményei általában sokkal erősebben vannak sujtva, mint a magasabb osztályok bünözései.

***) Amennyiben t. i. a közület igazságával megfér. Ma még azonban a közület igazsága nagyon is kidomborodik az egyén rovására.

bekötött szemekkel dolgozik a justitia istenasszonya. Jobb meggyőződésünk és egész valónk tiltakozik az ellen, hogy a büntetőbíróság mai munkáját igazságszolgáltatásnak nevezzük. S ha mégis azt mondottuk, hogy az Államnak igazságot kell szolgáltatnia, ezt a mai büntetési rendszerre vonatkozólag mondottuk, miután a reakciónak más formáját ez idő szerint nem alkalmazhatjuk; de a jövő tökéletesebb Államának is ez lesz a feladata, a „suum cuique," nem pedig a „nekem fütyül" elve alapján. *Ha igazabb lesz a társadalom, a bíráskodás is igazabb lehet.* Ma azonban még sok okunk van arra, hogy szégyenkezve gondoljunk azokra az igazságtalanságokra, amelyeket az Állam az igazság szent nevében elkövet.

Majd ha elismerjük, hogy a „mindenkinek joga" és az „egyén joga" egyenrangu, egyiket a másikért fel nem áldozzuk, különösen a közület jogát nem fogjuk az egyén*) rovására érvényesíteni, akkor majd megközelítjük azt az eszményi igazságot, amelytől nagyon is távol vagyunk. Míg azonban az igazságszolgáltatás jogi formuláit és érvényesülési medrét nem az értelem, hanem az önérdek, a hatalom és az erőszak szabják**) meg, addig a szegény nép méltán sóhajt fel: oda az igazság. Ha a társadalom és az egyén a maga határtalan egoizmusából kivetkőznek, az igazságérzet is másképp fog alakulni. A megváltozott igazságérzet pedig a jogérzet metamorfózisát fogja előidézni, mert a jogérzet a társadalom igazságérzete. Belátjuk, hogy jog nélkül nem élhetünk s az egyén igazságának akárhány esetben vissza kell vonulnia a társadalom igazsága elől. Pl. elvesztem botomat. Ahol az Opt. van érvényben, ott a helyes birtoklás egy év és egy nap mulva tulajdonná növekszik. Mondjuk, hogy egy év és három nap mulva ráakadok elveszített botomra, amelyet azonban a törvény erejénél fogva teljes tulajdonnal más szerzett meg magának. Igazság ez? Ez a társadalom igazsága. Tessék elgondolni, hogy valaki 10, 20 év mulva a harmincadik birtokost

*) Helyesebben: az egyéni fejlődés rovására. Másutt bővebben.

**) Ezzel ugyan nem azt akartam mondani, hogy ezek volnának a törvényalkotás rendes tényezői, hanem hogy az egoizmusnak nagyobb befolyása van, mint az altruizmusnak, mely utóbbi a kodexek megszerkesztésénél csak kivételesen érvényesül.

tulajdonperrel zaklathatná és mindenik viszkeresettel élne a maga előzője ellen. S mindezt egy haszontalan (esetleg!) ingóságért?! Nem igy vagyunk azonban az egyén kapitális jogaival. Az említett esetben az elvesztett értéket sokszorosan megkapom a jogbizonytalanság megszüntetésével, de mivel s mikép kárpótolhatnak, ha becsületemet vagy életemet a közület igaza nevében elveszik? A jogra szükségünk van, s lehet eset, amikor az egyén igaza és a közület igaza előnyös transakcióra léphetnek, de más részről: „justitia regnorum fundamentum." Ha a vagyoni dolgokban elfogadjuk az elvet, hogy meg kell elégednünk a joggal, amely mindkét igazságból őriz valamit (egy év egy napig az egyén igazát védi, azután pedig már a közület igazát), a személyes jogokra ugyanezt nem mondhatjuk, itt nem az igazságok alkujáról, hanem föláldozásáról van szó és pedig olyan dolgokban, ahol semmiféle compensatio nem lehetséges.*)

Ha igaz az, hogy „omne quod est nimium, vertitur in vitium," akkor még az igazság szigoru alkalmazása is közel áll az igazságtalansághoz. Tudták ezt már a régiek is, ezért hangoztatták: „Nimia justitia incurrit in peccatum, temperata justitia facit perfectos." S. Aug. de Ver. Rel. Aki csak a maga igazát keresi az nem lehet igazságos. Ha az Állam csak a maga igazával szemben érzékeny s az egyéni igazsággal való conflictusában magának szolgáltat igazságot, akkor ne beszéljünk az állami igazságszolgáltatásról. Pedig: „remota justitia quid sunt regna, nisi magna latrocinia? Quia latrocinia quid sunt nisi prava regna." S. Aug. IV. de Civit. c. IV. Ha az Állam a maga igazát keresi, akkor csak olyan mint a biró, aki a maga ügyében itélkezik. A biologiai iskola azt mondja, hogy a jogérzet, vagy mondjuk a jog iránti érzékenység az idegrendszer finomságától, az idegek nagyobb vagy kisebb vezető képességétől, az öröm és a fájdalom mikénti értéke-

*) Az embert többnyire a félelem viszi a kegyetlen itélkezés lejtőjére. Nem csodálkozunk azon, hogy „amikor a juhokat nyirják, a bárányok rettegnek", mert a „hodie mihi, cras tibi" elve némely esetben elég okot ad a megdöbbenésre. Ugyanez az okoskodás azonban arra is megtanit, hogy a mások igazát tiszteljük, ha a magunkét becsüljük, más részről pedig, ha a kegyetlen igazságszolgáltatást megtürjük, jól vigyázzunk, hogy magunk is a kerekei alá ne kerüljünk.

lésétől függ. Az agy fejlődésével ugyanis, az öröm és a fájdalom iránti érzékenység is növekszik. A mult idők véres megtorlásai, a kortársak szemében igazságosaknak látszottak, mert magukra nézve is üdvösnek gondolták, a fájdalomérzés dolgában pedig még az alacsonyabb fejlődési fokoknál tartottak. Ez azonban szerintünk csak egyik oka lehetett annak a kegyetlenségnek, amely széltében hosszában az igazságszolgáltatás összes vidékein dívott. Ha a régiek kegyetlenséget és nem igazságot szolgáltattak, annak egyik oka az altruizmus hiánya, másik talán az volt, hogy a bünözésre kevesebb ok volt régente, a bünözés fizikai alapjairól és a medium hatalmáról mit sem tudtak; az is valószinü, hogy nagyon távol érezték magukat attól a lehetőségtől, hogy a büntető paragrafusokkal találkozzanak, mert mindenki szigoru, ha más gyarlóságairól van szó, ellenben nagyon is irgalmas, ha a saját bűneit emlegetik. Megengedjük azonban, hogy az ideges érzékenység dolgában sem vitték annyira, mint a haladó kor fiai, akiknél a fejlődés már-már a nyomoruságba csap át. Talán még más okot is hozhatunk föl. Az Állam a jogszabály védője, az egyén akárhányszor az anyagi igazság képviselője. Ahol a jogszabály diadalmaskodik, ott az igazságot igen gyakran föláldozzák a formalismus kedvéért. Ha az időket vizsgáljuk, hogy mikor érvényesül az alaki, s mikor az anyagi igazság, azt tapasztaljuk, hogy aszerint, amint a társadalomban a konzervatív eszmék uralkodnak, a jogszabály uralma a dominans; aszerint pedig, amint a liberális áramlatban uszunk, a cselekmény dominál, vagyis: az egyén és a maga külön igazsága. Ha a két jelenség közt csakugyan szerves összefüggés van, akkor bátran állíthatjuk, hogy *az igazságszolgáltatás az anyagi és az egyéni igazság sikjában fejlődik. Az esküdtszéki intézmény ennek az uj iránynak legelső mérföldmutatója.**)

*) Ebben a felfogásban a jogászvilág közmeggyőződését ecseteltük, amelylyel szemben megjegyezzük, hogy az egyén értékességének, őseredeti jogainak elismerését nem a liberalizmusnak, hanem a christianismusnak köszönjük. A christianismus volt az individualismus megteremtője, amelyet aztán azok, akik a kereszténység igazi szellemét fel nem fogták (így pl. Hobbes) ad absurdum vittek. Az igazi keresztény a császárnak (a közület képviselője) is, másoknak is megadja, ami őket

Azonban még itt sem szabad megállapodnunk. Ha tisztában vagyunk a mai értelemben vett ítélkezés lehetetlenségével, ha az alanyi bűnsúlyt meg nem állapíthatjuk, tehát az érdemlelt büntetést nem szabhatjuk ki, akkor az ítélkezésnek biztosabb területekre kell vonulnia, s az állami reakció alkalmasabb formájáról kell gondoskodnunk.

Ma a delinquens akárhány esetben azt mondhatná: nem vagyok bűnös . . . ezt kellett tennem . . . beteg vagyok . . . pillanatnyi elmezavarban követtem el a bűncselekményt . . . magamon kívül voltam . . . nem ismertem a törvény rendelkezéseit . . . minden erőmet megfeszítettem s még sem tudtam ellentállni a bünözési ingernek . . . lelkiismeretem nem vádol: nem szolgáltam rá a büntetésre. Hivatkozhatik atavisztikus terheltségére, mostoha mediumára stb., de soha nem mondhatja: semmiféle közveszélyes dolgot nem míveltem, nincs oka a társadalomnak arra, hogy velem szemben védekezzék, mert: facta loquuntur, a törvény pedig körülírja, hogy melyek azok a közveszélyes cselekmények, amelyek az állami reakciót kihívják.*)

megilleti, emellett azonban a magáét is megköveteli. Az igazi liberalizmust, amely végelemzésben nem egyéb, mint a „suum cuique" elvének okos megvalósítása, igazán helyes értelmezésében a kereszténység tanította és gyakorolta is egyuttal, s ebből a szempontból elmondhatjuk, hogy a christianismus maga a legtisztább liberalizmus, amely az egyén igazságát olyannyira szentnek és sérthetetlennek ismeri, hogy néha még a közület érdekeinek is meg kell hátrálniok előtte. Azt az elvet: „expedit, ut unus moriatur pro populo" nem a liberalizmus, hanem a kereszténység döntötte meg, amely midőn a közület mulandóságát és egyben az egyén halhatatlanságát, örökkévalóságát hirdeti, ez utóbbinak abszolút értékességét tanítja. Ebben az értelemben mi is elismerjük, hogy a liberalizmus zónájában az egyén és a maga külön igazsága uralkodik, s hogy az esküdtszéki intézményt az anyagi és az egyéni igazság egyik legkitűnőbb garanciájának tekinthetjük,

*) Ha a bűnösség kérdése elesik, akkor minden szabadságvesztésbüntetés custodia honesta, amelyben a társadalom érdekeit egyelőre az őrizet, az egyén és a társadalom érdekeit pedig a nevelés, a tanítás és az okos higienia biztosítják. A feltételes szabadlábra-helyezés pedig lehetségessé teszi, hogy (extra muros) utólagosan is állami felügyelet alatt álljon az, akinek arra szüksége van. Néha kivánatos volna, hogy a delinquens a feltételesen elengedett időt előre meghatározott mediumban töltse el, amire főkép akkor volna szükség, ha a rossz társaság áldozatairól van szó s attól kell tartanunk, hogy a rossz társak (esetleg) ujból

Majd ha a bíráskodás csak a közveszélyesség megállapítására szorítkozik, a bírónak is sokkal könnyebb dolga lesz, mint ma van. A delinquens akkor is veszélyes lehet, ha tudatlan, ha beteg, ha akarata fegyelmezetlen, ha terhelt, ha a szükséges nevelésben nem részesült, vagy bár a legkedvezőtlenebb mediumban a szükségszerüség elemi hatalmánál fogva degenerálódott, szóval ha alanyi bűnösségről épen nem vádolhatjuk.*)

Ami az állami praeventiót illeti, a fejlődésnek végső szféráit meg nem határozhatjuk, de a szoros értelemben vett reakcióra vonatkozólag határozottan állíthatjuk, hogy a fejlődés utolsó zónáját elértük, ha a repressiót a keresztényi szeretet szellemében gyakoroljuk, vagyis ha a büntetésből a bosszuállás szellemét kizárjuk, magát a büntetést pedig az állami közjótékonyság cselekményévé változtatjuk át, amelynek minden mozzanatáról elmondhatjuk: omnia (omnibus) cooperantur in bonum.**) Ez azonban csak a legtávolabbi jövő ideálja s nagy kérdés, hogy az ideált a maga teljességében megvalósíthatjuk-e valaha. Mindenesetre előbb a bosszúexigenciákat kell elcsillapítanunk. Az a szeretet azonban, amely a bosszúra nem áhitozik, s a rosszért is jóval fizet, csak az igazi kereszténység mediumában díszlik, pedig az Államok szemmelláthatólag a paganizmus lejtőjére kerültek. Az a denaturált szeretet, amelyet a pozitivizmus a Comte-féle „altruizmus" cégére alatt kinál, nem fogja megvalósíthatni

elrontják azt, amit az állami gyámság alatt eltöltött hónapok, évek felépítettek. Ez azonban már inkább taktikai kérdés, amely — szorosan véve — fejtegetéseink keretébe nem tartozik.

*) A (mai szabadságvesztés-büntetési intézeteket helyettesítő) jövő letartóztatási intézeteinek véleményes jelentése alapján a bíró a szabadságvesztés maximumát és minimumát könnyű szerrel kiszabhatja, azt pedig, hogy a nevelési, oktatási, gyógyítási momentumok lépjenek-e előtérbe, azt az intézeti szakférfiak fogják megállapitani. Ha a delinquenseket charakterükre (occasionalis, habitualis), úgyszintén az elkövetett cselekményre tekintettel csoportosítjuk, s a homogen elemeket egybefoglaljuk, az oktatás és nevelés is egyöntetübb lehet, de meg attól sem kell félnünk, hogy a kölcsönös érintkezések ujabb kriminális jellegű dispozíciókat fejlesztenek s így az őrizet esetleg ujabb degenerációra ad alkalmat.

**) Minden, mindenkinek javára szolgál.

azokat a reformokat, amelyeket az egyének és a közületek világában a szent szeretet nevében követelünk. A kriminalitás elleni reakció nemes értelemben vett metamorfózisát, ideális fejlődését csak a valódi christianismus egyéni és közületi érvényesülésétől, megizmosodásától remélhetjük. Ezen meggyőződésünkből kifolyólag bátran kimondhatjuk, hogy *a valódi kereszténység győzelme nemcsak a szeretet, hanem egyben az igazság diadalát is fogja hirdetni.*

KELEMEN BÉLA dr.

ADATOK A SZEGEDI ELLENFORRADALOM ÉS A SZEGEDI KORMÁNY TÖRTÉNETÉHEZ.

1919.

KELEMEN

*

Adato

a szegedi ellenfo

a szegedi k

története

(1919

(NAPLÓJEGYZETEK

*

BEVEZETŐ

A SZEGEDI FORRADALM

IRTA: TONELLI S

